को/८2

ऐतिहासिक शब्दकोश

को/८२

ऐतिहासिक शब्दकोश

भाग २ रा

य. न. केळकर

किंमत १५ रुपये

प्रकाशक :
ग. ल. ठोकळ, बी. ए., बी. टी.
ठोकळ प्रकाशन,
६१ बुधवार, पुणें २.

एकमेव विक्रेते :
श्री लेखन वाचन भांडार
लक्ष्मी रोड, पुणें २.

पहिली आवृत्ति १९६१

मुद्रक :
मा. प. तळेकर,
श्री दत्त मुद्रणालय,
३३५ शनवार, पुणें २.

प्रस्तावना

सन १८७८ च्या सुमारास काव्येतिहास-संग्रहानें इतिहास-साधन-प्रकाशनाचा पहिला पद्धतशीर पाया घातला. आधुनिक काळांतील मराठी इतिहास-साधन-प्रसिद्धीचा तो उषःकालच असल्यामुळें कै. सान्यांनीं त्या साधनांचा परिचय करून देतांना जुन्या अवघड किंवा अपरिचित शब्दांची शक्य तितकी फोड करून व अर्थाच्या टीपा देऊन तीं सुलभ केली. त्यांनी तसें केलें नसतें तर त्यांनीं छापलेल्या बखरी किंवा पत्रे यादी वगैरे वाचकांना सुबोध झालीं नसतीं. काव्येतिहाससंग्रहाच्या जन्मानंतर खरे, राजवाडे यांचे मराठी इतिहास-साधन-संशोधनाचे प्रचंड उद्योग सुरू झाले आणि त्यांच्या कार्यानें प्रभावित होऊन मराठी इतिहाससंशोधनाचा एक महान् उद्योग महाराष्ट्रांत सुरू झाला व आजतागायत तो विविध शाखांनीं अगदी भरगच्च झाला आहे. इतका कीं, मराठी इतिहाससाधन-ग्रंथांची अद्यावत् मोजदाद करावयाची म्हटल्यास तीं हजारांनीं करावी लागेल.

अशी स्थिति असली तरी ती पर्वतप्राय साधन-संपत्ति अद्यापही सर्वसामान्य सुशिक्षितांना सुबोध होऊं शकत नाहीं हीहि गोष्ट अनुभवांतील आहे. याचें मुख्य कारण म्हटले म्हणजे एकतर मूळ साधनें ज्या लिपींत मुख्यत्वें लिहिलेलीं असतात ती लिपी मोडी असते. भाषाही अर्थातच जुनी अपरिचित असते आणि फिरून त्यांत परकी फारशी मुसलमानी शब्दांची कमालीची समृद्धि आढळते. सान्यांनीं सुरुवातीसच शब्दार्थ व टीपा देण्याचा अभिनंदनीय उपक्रम केला, तो पुढील काळांत साधनें प्रसिद्ध करणारांनीं तसा कटाक्षाने अवलंबिला नाहीं. राजवाड्यां-सारख्या जबरदस्त संशोधकानें संशोधनकार्यास वाहून घेऊन ऐतिहासिक कागदपत्रें संशोधून जगापुढें आणण्याचा विक्रमच सुरू केला. काळाच्या भक्ष्यस्थानीं पडूं नयेत म्हणून मिळतील तीं साधनें आधीं प्रकाशित करून तीं शाश्वत करून ठेवण्याची त्यांची दृष्टि असल्यामुळें ती साधनें सामान्यांना सुबोध करण्याची खटपट त्यांचेकडून झाली नाहीं. तथापि प्रसिध्द होणाऱ्या साधनांचा बोध व उलगडा नीट व्हावयासाठीं एखादा ‘ ऐतिहासिक शब्दांचा कोश ’ अवश्य उपयोगी पडेल.

असें त्यांनाही वाटत होतें यांत शंका नाहीं. त्यांनीं १८९८ सालीं म्हणजे काव्येतिहाससंग्रहाच्या जन्मानंतर २० वर्षांनीं प्रसिध्द केलेल्या पहिल्या पानपतच्या खंडांत असा उल्लेख केलेला सांपडतो.

"या खंडाच्या पत्रांतील कठीण शब्दांचे अर्थ प्रायः मीं दिलेले नाहींत; कारण अलीकडील वीस वर्षांत काव्येतिहाससंग्रहाशीं महाराष्ट्र वाचकांचा बराच परिचय झाला असल्यामुळें तें काम आतां न केले असतां चालण्यासारखें आहे. शिवाय आमचे एक मित्र १७ व १८ व्या शतकांतील ऐतिहासिक लेखांतून आलेल्या कठिण शब्दांचा कोश तयार करीत आहेत व लवकरच तो छापून तयार होईल असा अजमास आहे."

राजवाड्यांनीं निर्देश केलेला त्यांचा कोशकार कोण असेल तो असो. दुर्दैवानें त्याचा तो कोश कधीच प्रसिध्द झाला नाही आणि सामान्य अभ्यासकाची कुचंबणा कायमच राहिली. त्यानंतरच्या काळांत तर इतिहास-साधन-प्रसिध्दीला महापूर आल्यासारखा झाला व तो आजतागायत तसाच टिकून आहे. यामुळें ती कुचंबणाही शतपटीनें वाढतच गेलेली आहे. ती दूर करण्याचा एक महत्वाचा अभिनंदनीय उपक्रम कै. माधवराव पटवर्धन यांनीं आपला फारशी-मराठी कोश प्रसिध्द करून केला. इतिहाससाधनें अभ्यासणारांवर त्यांनीं मोठाच उपकार केला. ज्या काळीं त्यांनीं हें काम केलें त्या वेळेपुरतें तें उत्तम गरज भागविणारें ठरलें. तथापि मराठी इतिहाससाधनप्रसिध्दीचा वेग व ओघ वाढतच राहिल्यामुळें त्यांचा तो कोशही लवकरच अपुरा भासूं लागला. १९२५ सालीं त्यांचा कोश प्रसिध्द झाला. त्यानंतर १९३०सालीं पेशवे-दप्तर-संशोधनाचें प्रचंड काम सुरू होऊन ४५ साधनग्रंथ प्रसिध्द झाले. त्या वेळीं सरदेसायांचा सहकारी म्हणून मीही तेथे संशोधक म्हणून काम करीत होतों तेव्हां आम्हां संशोधकमंडळींना पटवर्धनांचा कोश ठायीं ठायीं किती अपुरा म्हणून निरुपयोगी ठरला त्याचा प्रत्यय प्रत्यक्षच येत गेला.

पटवर्धनांचा कोश फारशी शब्दांपुरता झाला; परंतु मराठींतीलच शेंकडो अपरिचित शब्द आढळत. त्यांचाही अर्थ लागण्याची पंचाईत होई. कारण सर्व ऐतिहासिक साधनांचा उपयोग करून त्यांत आलेल्या कठिण शब्दांचा केलेला असा कोणताच कोश उपलब्ध नव्हता. १९३० सालीं जी अडचण कायम

होती ती आजतागायतही तशीच कायम आहे म्हणून ती कायमची दूर करता आली तर पहावी ह्या हेतूनें माझ्या या ऐतिहासिक शब्दकोशाचा उपक्रम झालेला आहे.

या शब्दकोशांत सुमारें पंधरा हजार ऐतिहासिक शब्द समाविष्ट आहेत. छापील साधनांत शब्द जसा आढळला तसाच तो स्वीकारला आहे व अर्थ देतांना त्याचें चुकीचें वाचन झालेलें असल्यास मूळ शुध्द स्वरूप काय असावें तें निर्दिष्ट केलें आहे. तसेंच अर्थ देतांना पुष्कळ ठिकाणीं अनेक जुने समानार्थक प्रतिशब्दहि दिले आहेत. सगळ्यांत महत्वाची गोष्ट ही कीं प्रायः अस्सल साधनांतील अवतरणांशिवाय शब्द दिलेला नाहीं. कारण नुसत्या शब्दाच्या मोघम अर्थापेक्षां तो शब्द कसा व कोणत्या अर्थच्छटेनें वापरला आहे हें समजणें अधिक महत्वाचें होय. आतांपर्यंत छापलेल्या विविध साधनग्रंथांना क्वचित कोठें कोठें शब्दकोश जोडलेले आहेत. परंतु बारकाईनें छाननी करतां अनेक ठिकाणीं अदमासानें दडपून अर्थ दिले आहेत. शब्दाचा दिलेला किंवा सुचविलेला जो अर्थ असेल तो बरोबर आहे कीं नाहीं हें तो शब्द असलेल्या वाक्याचें अवतरण उध्दृत करण्यानेंच चांगलें कळू शकतें.

या कोशाचा आणखी एक विशेष हा कीं जेथें प्रयत्न करूनही अर्थ लागला नाहीं तेथे तेथें स्पष्टपणें प्रश्नचिन्ह करून ठेविलें आहे. त्याचा हेतु हा कीं तज्ञांकडून त्याची चर्चा होऊन खरा शब्दपाठ उन्नीत व्हावा. स्वतःला न उलगडलेले शब्द गाळून टाकण्याची एक साळसूद किंवा संभावित पद्धति रूढ आहे. परंतु ती हानिकारक व प्रगतीला मारक वाटते. उलटपक्षीं मी आंगिकारिलेली प्रामाणिक पद्धति स्वीकारल्यामुळें पुढे मागे, न लागलेल्या शब्दांचे अर्थ तज्ञांच्या चर्चेंत लागले जाऊन, विषयाची प्रगतिच होईल.

या कोशास आधारभूत ग्रंथांची विस्तृत सूचि जोडली आहे. तीवरून असें दिसून येईल कीं बहुधा आतापर्यंत मराठींत छापलेल्या एकूण एक ऐतिहासिक साधनग्रंथांचा आणि त्याचप्रमाणे उपलब्ध सर्व लहानमोठ्या मराठी व फारशी शब्दकोशांचा परिश्रमपूर्वक उपयोग या कोशांत केलेला आहे. एकंदरींत शाळा-कॉलेजांतील विद्यार्थ्यांपासून तो पी. एच. डी. प्रोफेसरांपर्यंत, तसेंच भाषाशास्त्रज्ञ आणि वाङ्मयसेवक किंवा साहित्यिक या सर्वांनाच हा कोश फार उपयुक्त ठरावा अशी अपेक्षा आहे.

असें त्यांनाही वाटत होतें यांत शंका नाहीं. त्यांनीं १८९८ सालीं म्हणजे काव्येतिहाससंग्रहाच्या जन्मानंतर २० वर्षांनीं प्रसिध्द केलेल्या पहिल्या पानपतच्या खंडांत असा उल्लेख केलेला सांपडतो.

“या खंडाच्या पत्रांतील कठीण शब्दांचे अर्थ प्रायः मीं दिलेले नाहींत; कारण अलीकडील वीस वर्षांत काव्येतिहाससंग्रहाशीं महाराष्ट्र वाचकांचा बराच परिचय झाला असल्यामुळें तें काम आतां न केले असतां चालण्यासारखें आहे. शिवाय आमचे एक मित्र १७ व १८ व्या शतकांतील ऐतिहासिक लेखांतून आलेल्या कठिण शब्दांचा कोश तयार करीत आहेत व लवकरच तो छापून तयार होईल असा अजमास आहे.”

राजवाड्यांनीं निर्देश केलेला त्यांचा कोशकार कोण असेल तो असो. दुर्दैवानें त्याचा तो कोश कधीच प्रसिध्द झाला नाही आणि सामान्य अभ्यासकाची कुचंबणा कायमच राहिली. त्यानंतरच्या काळांत तर इतिहास-साधन-प्रसिध्दीला महापूर आल्यासारखा झाला व तो आजतागायत तसाच टिकून आहे. यामुळें ती कुचंबणाही शतपटीनें वाढतच गेलेली आहे. ती दूर करण्याचा एक महत्वाचा अभिनंदनीय उपक्रम कै. माधवराव पटवर्धन यांनीं आपला फारशी-मराठी कोश प्रसिध्द करून केला. इतिहाससाधनें अभ्यासणारांवर त्यांनीं मोठाच उपकार केला. ज्या काळीं त्यांनीं हें काम केलें त्या वेळेपुरतें तें उत्तम गरज भागविणारें ठरलें. तथापि मराठी इतिहाससाधनप्रसिध्दीचा वेग व ओघ वाढतच राहिल्यामुळें त्यांचा तो कोशही लवकरच अपुरा भासूं लागला. १९२५ सालीं त्यांचा कोश प्रसिध्द झाला. त्यानंतर १९३०सालीं पेशवे-दप्तर-संशोधनाचें प्रचंड काम सुरू होऊन ४५ साधनग्रंथ प्रसिध्द झाले. त्या वेळीं सरदेसायांचा सहकारी म्हणून मीही तेथे संशोधक म्हणून काम करीत होतों तेव्हां आम्हां संशोधकमंडळींना पटवर्धनांचा कोश ठायीं ठायीं किती अपुरा म्हणून निरुपयोगी ठरला त्याचा प्रत्यय प्रत्यक्षच येत गेला.

पटवर्धनांचा कोश फारशी शब्दांपुरता झाला; परंतु मराठींतीलच शेंकडो अपरिचित शब्द आढळत. त्यांचाही अर्थ लागण्याची पंचाईत होई. कारण सर्व ऐतिहासिक साधनांचा उपयोग करून त्यांत आलेल्या कठिण शब्दांचा केलेला असा कोणताच कोश उपलब्ध नव्हता. १९३० सालीं जी अडचण कायम

होती ती आजतागायतही तशीच कायम आहे म्हणून ती कायमची दूर करता आली तर पहावी ह्या हेतूनें माझ्या या ऐतिहासिक शब्दकोशाचा उपक्रम झालेला आहे.

या शब्दकोशांत सुमारें पंधरा हजार ऐतिहासिक शब्द समाविष्ट आहेत. छापील साधनांत शब्द जसा आढळला तसाच तो स्वीकारला आहे व अर्थ देतांना त्याचें चुकीचें वाचन झालेलें असल्यास मूळ शुध्द स्वरूप काय असावें तें निर्दिष्ट केलें आहे. तसेंच अर्थ देतांना पुष्कळ ठिकाणीं अनेक जुने समानार्थक प्रतिशब्दहि दिले आहेत. सगळ्यांत महत्वाची गोष्ट ही कीं प्रायः अस्सल साधनांतील अवतरणांशिवाय शब्द दिलेला नाहीं. कारण नुसत्या शब्दाच्या मोघम अर्थापेक्षां तो शब्द कसा व कोणत्या अर्थच्छटेनें वापरला आहे हें समजणें अधिक महत्वाचें होय. आतांपर्यंत छापलेल्या विविध साधनग्रंथांना क्वचित कोठें कोठें शब्दकोश जोडलेले आहेत. परंतु बारकाईनें छाननी करतां अनेक ठिकाणीं अदमासानें दडपून अर्थ दिले आहेत. शब्दाचा दिलेला किंवा सुचविलेला जो अर्थ असेल तो बरोबर आहे कीं नाहीं हें तो शब्द असलेल्या वाक्याचें अवतरण उध्दृत करण्यानेंच चांगलें कळू शकतें.

या कोशाचा आणखी एक विशेष हा कीं जेथें प्रयत्न करूनही अर्थ लागला नाहीं तेथे तेथें स्पष्टपणें प्रश्नचिन्ह करून ठेविलें आहे. त्याचा हेतु हा कीं तज्ञांकडून त्याची चर्चा होऊन खरा शब्दपाठ उन्नीत व्हावा. स्वतःला न उलगडलेले शब्द गाळून टाकण्याची एक साळसूद किंवा संभावित पद्धति रूढ आहे. परंतु ती हानिकारक व प्रगतीला मारक वाटते. उलटपक्षीं मी आंगिकारिलेली प्रामाणिक पद्धति स्वीकारल्यामुळें पुढे मागे, न लागलेल्या शब्दांचे अर्थ तज्ञांच्या चर्चेंत लागले जाऊन, विषयाची प्रगतिच होईल.

या कोशास आधारभूत ग्रंथांची विस्तृत सूचि जोडली आहे. तीवरून असें दिसून येईल कीं बहुधा आतापर्यंत मराठींत छापलेल्या एकूण एक ऐतिहासिक साधनग्रंथांचा आणि त्याचप्रमाणे उपलब्ध सर्व लहानमोठ्या मराठी व फारशी शब्दकोशांचा परिश्रमपूर्वक उपयोग या कोशांत केलेला आहे. एकंदरींत शाळा-कॉलेजांतील विद्यार्थ्यांपासून तो पी. एच. डी. प्रोफेसरांपर्यंत, तसेंच भाषाशास्त्रज्ञ आणि वाङ्मयसेवक किंवा साहित्यिक या सर्वांनाच हा कोश फार उपयुक्त ठरावा अशी अपेक्षा आहे.

हें कोशकार्य अत्यंत महत्त्वाचें व उपयुक्त असतांही त्याला प्रकाशक मिळणें दुर्घट झालें! आधीं त्याचें महत्वच कोणास समजेना किंवा उमजलें तरी त्याच्या प्रकाशनासाठीं मोठी रक्कम गुंतविण्याची हिंमत कोणास होईना. यामुळें माझे सर्व श्रम निष्फळच झाले होते. परंतु सत्कृत्य निष्फळ ठरूं नये अशी ईश्वराची इच्छा होती खास. म्हणूनच श्री. बाबूराव ठोकळ हे अखेर मला प्रकाशक लाभले. बाबूराव स्वतः रसिक, साहित्यिक व विद्येचे मोठे भोक्ते आहेत; म्हणूनच त्यांनीं, इतरांनीं उपेक्षिलेलें हें प्रकाशनजबाबदारीचें काम मोठ्या उमेदीनें अंगिकारिलें. अर्थात या ग्रंथाबाबत कृतज्ञतापूर्वक आभार मानावयाचे तर प्रथमतः त्यांचे एकट्याचेच. ग्रंथ सुरवातीस इतका मोठा होईल अशी त्यांची कल्पना नव्हती. परंतु तो पुढें वाढला तरी त्यांनीं हिम्मत सोडली नाहीं. पण आठनऊशें पृष्ठें छापून झाल्यावर त्यांना स्वाभाविकच चिंता उत्पन्न झाली. कारण किती केलें तरी तेथें साक्षात पैशाचा प्रश्न येत होता. आधींच त्यांना या ग्रंथापायीं दहा-बारा हजार रुपये बुडीत गुंतवून पाडावे लागले आहेत व असे कोशग्रंथ कितीहि महत्त्वाचे असले तरी ते खपून मुद्दल सुटून येण्यास किती कालावधि लागेल याची निश्चिति नसते. यामुळें त्यांनीं नाइलाजानें ग्रंथांत संक्षेप करण्याची सूचना केली आणि मलाही ती नाइलाजानें मान्य करणें भागच होतें. अशी स्थिति प्राप्त झाल्यामुळें सुमारे २१०० शब्द प्रेसकॉपींतून वगळावे लागले. वास्तविक असलीं कोशाचीं मोठीं कामें सरकारचीं किंवा विद्यापीठांचीं असतात. पण त्यांचेकडून तीं न झालीं तर निदान दुसऱ्या कोणी तीं केलीं तर तें आपलेंच काम अशा बुद्धीनें उदार मदत व्हावी. श्री.ठोकळ यानीं असल्या मदतीसाठी प्रयत्न केला; परंतु तो निष्फळ ठरला! त्यांना वरील दोघांपैकीं कोणाकडून कांहीं मदत मिळाली असती तर हा कोश १५०० पानांऐवजी २००० पृष्ठांचा, अधिक भरदार व त्यांतल्या त्यांत अधिक परिपूर्णही झाला असता. पण त्याला इलाज नाहीं. कारण सगळीं सोंगें आणतां येतात, पैशाचें सोंग मात्र आणतां येत नाहीं.

हा कोश मी कोणाचीही मदत न घेतां एकाकी एकट्यानें तयार केला आहे. अर्थात त्यांतील दोष किंवा उणीवा यांची जाणीव इतरांपेक्षां मलाच अधिक आहे. ते दोष, त्या चुका, त्या उणीवा या कोशाचे वाचक पुढें दाखवितील त्यांचा कृतज्ञतापूर्वक स्वीकार करून पुढील आवृत्तीचा योग आल्यास त्या दुरुस्त करतां येतीलच. निर्दोष, निर्व्यंग व संपूर्ण अशी कृति होईल तेव्हांच ती प्रसिद्ध करीन अशी

एखाद्या भाषाकोशाबाबत प्रतिज्ञा कोणी करील तर ती कधींच सफळ होऊ शकणार नाहीं. फार काय त्यासाठीं एखादें 'महामंडळ' स्थापिलें आणि 'तज्ज्ञांचा' तांडा संपादकमंडळावर नियुक्त करण्यांत आला तरीही अखेर काय स्थिति होते व त्या कृती अशुद्ध व अपूर्णच कशा राहतात तें मराठींतील कोशांच्या अभ्यासू वाचकांना पूर्ण परिचित आहे. कोश कितीही मोठा केला तरी भाषेंतली सर्व शब्दसंपत्ति त्यांत कधींच सामाऊं शकत नाहीं आणि संपादक कितीही विद्वान किंवा व्युत्पन्न झाले तरी भाषेंतील प्रत्येक शब्दाचा निश्चित अर्थ किंवा त्या शब्दाच्या विविध छटा त्यांना संपूर्ण अवगत झाल्या असें होऊ शकत नाहीं. यामुळें अपूर्णता राहावयाचीच व तें स्वाभाविक होय. कारण मनुष्याचें श्रम करणारें शरीर आणि अर्थ करणारें मन हीं दोन्हीही मापें खरोखर फार क्षुद्र आहेत. यामुळें ज्याचें जेवढें लहानमोटें भांडें असेल तितक्या प्रमाणांतच अगाध भाषासमुद्रांतील पाणी त्याच्याकडून उपसलें जाणार.

'आकाशअंत न कळोनहि अंतरिक्षीं ।
आकाश आक्रमिति शक्त्यनुसार पक्षी ॥'

असा प्रकार असल्यामुळें परिश्रमांत कसूर न करतां ज्यानें त्यानें आपलें काम सादर केलें म्हणजे तें त्याच्यापुरतें पूर्णच समजावें. निर्दोष, निर्व्यंग व संपूर्ण असाच शब्दकोश तयार झाल्याखेरीज मी तो प्रसिद्ध करणार नाहीं, अशी कोणी प्रतिज्ञा करून बसेल तर नदीचें पाणी सर्व वाहून गेल्यावरच ती ओलांडून जाण्याची इच्छा धरणारांत त्याची गणना होईल व प्रगतिच खुंटून जाईल. हें लक्षांत ठेऊनच हा प्रकाशनाचा उद्योग केला आहे.

या कोशप्रकाशनांत तज्ज्ञता किंवा विद्वत्ता मिरविण्याची भूमिका नसून प्रामाणिक जिज्ञासापूर्तीचा तो एक उद्योग आहे. आपल्याला जें उपयुक्त ठरेल तें इतरांनाहिं तसेंच उपकारक ठरेल अशी धारणा असल्यामुळें

"पीऊनि निरवशेषा कुसुमरसा आपुल्या कुशलतेनें
गुंजन भृंग करी जें इतरांचें कार्य सफलते तें ने !"

असा दुहसबी उपयोग होणार आहे.

सर्व कामें एकाकी एकट्यानें उरकावयाचीं असल्यामुळें मुद्रण तपासणींत बरेच प्रमाद राहून गेले आहेत. मुद्रणासाठीं ज्या वळणाचा टाईप निवडण्यांत

आला तो वाईट वळणाचा निघाल्यामुळें कितीही वारकावा प्रूफ वाचनांत केला तरी मुद्राराक्षसांच्या लीला संपेनात. तथापि त्या मुद्राराक्षसांच्या लीला सुज्ञ वाचकांना सहज उमजण्यासारख्या आहेत. मुद्दाम दुरुस्तच केल्या पाहिजेत अशा चुकांचें शुद्धिपत्र तयार करण्याचे कामीं माझे स्नेही श्री. नागेश माधव खुपेरकर यानीं पुष्कळ मदत केली. त्याबद्दल त्यांचा मी आभारी आहे. तसेच कोशांतील कांहीं न लागलेल्या पर्शिअन सारख्या भासणाऱ्या शब्दांच्या अर्थाबद्दल चिकित्सा पर्शियनतज्ज्ञ श्री. गो. त्रिं. कुलकर्णी यांचे मदतीनें केली. कुलकर्णी यांनीं माझे-करतां जे पांच दहा तास खर्च केले त्याबद्दल त्यांचेही आभार आहेत.

असो. या कोशाचे मूळ बीज प्रथम १९२३–२४ सालीं कांहीं निराळ्या स्वरूपांत माझ्या मनांत पडलें. जुन्या वाङ्मयांतील पुन्हा उपयोगांत आण-ण्यासारखे चांगले शब्द निवडून त्यांचा एखादा छोटा कोश रचण्याचे तेव्हां मी ठरविलें होतें व त्यासाठीं कांहीं तयारीही केली होती. पण तें कार्य तेव्हां अपुरेंच राहिलें. तथापि त्या कल्पनेचा बीजसंस्कार ज्या शक्तीनें प्रथम माझ्या मनांत केला त्याच बीजाचा आज इतक्या वर्षांनंतर अनेक स्थित्यंतरांच्या आणि आशानिराशांच्या फेऱ्यांतून शेवटीं हा एवढा भरगच्च वेलविस्तार झालेला दिसत आहे. म्हणून त्या शक्तीलाच मनानें ही कृति समर्पण करीत आहे.

प्रजासत्ताक दिन
२६–१–६२

—य. न. केळकर

आधारग्रंथ-सूचि व संक्षेप

१	(विविधज्ञान विस्तार पुस्तकमाला)	आज्ञा
	आज्ञापत्र रामचंद्रपंत अमात्यकृत	
२	ऐतिहासिक जुने लेख, पुस्तक २ रें	ऐ. जु. ले.
	चिटणीस घराण्याची संक्षिप्त माहिती व	
	यादी–सनदा–पत्रे. सं. वा. स. कुलकर्णी	
३	नाशिक व्यंकटेश बालाजी संस्थानचा इतिहास	बा. सं. इ.
	सं. गोसावी	
१५	शिवचरित्र साहित्य अकरा खंड	शि. च. सा. खं.
१६	पेशवाईच्या सावलींत. सं: ना. गो. चापेकर	
१७	कुलाबकर आंग्रे सरखेल आंग्रे घराण्याचा	कु. आं. ढ.
	इतिहास संपा : दा. गो. ढब्बू	
१८	पंतप्रधान पेशवे यांच्या सालवार कारकीर्दी	
१९	श्री शिवाजी प्रताप बखर प्र. पुराणेतिहास	शि. प्र. ब.
	प्रकाशक मंडळी	
२०	मल्हार रामराव चिटणीसविरचित श्रीमंत	म. रा. चि.
२१	छत्रपति धाकटे रामराजे व धाकटे शाहू	धा. रा. धा.
	महाराज यांचीं चरित्रें चतुरसिंग राजे	शा.
	ह्यांच्या हकीकती सुद्धा	
२२	रघुनाथ यादव विरचित पाणिपतची–	पाणि. ब.
	बखर संपा :— का. ना. साने	
२३	खरड्याच्या स्वारीची बखर सं:– साने	खर्डा ब.
२४	होळकरांची कैफियत. संपा:– साने	हो. कै.
२५	श्रीमंत भाऊसाहेब यांची कैफीयत	भाऊ कै.
२६	सेनापती दाभाडे व गायकवाड याची	से. दा. गा
	हकीकत. संपा:– साने	

२७	नारायणराव पेशवे यांची बखर	नारा. पे. बखर
२८	विठ्ठल शिवदेव विंचुरकर बखर	वि. शि. विं. ब.
२९	कृष्णाजी अनंत सभासदविरचित शिवाजीची बखर	सभा. ब.
३०	चित्रगुप्तविरचित शिवाजी बखर	चित्रगुप्त शि. ब.
३१	जयरामस्वामी वडगांवकर बखर	जयराम ब.
३२	मराठी साम्राज्याची छोटी बखर	म. सा. ब.
३३	साष्टीची बखर	साष्टी ब.
३४	भाऊसाहेबांची बखर	भा. ब.
३५	सनपुरी बखर संपा:– हैद्राबाद सरकार	सनपुरी
३६	मल्हार रामराव चिटणीस विरचित थोरले शाहू महाराज यांचें चरित्र. संपा– साने	म. रा. चि. थो. शा. शा. म. च.
३७	मल्हार रामराव चिटणीस विरचित श्रीमंत छत्रपति संभाजी महाराज व थोरले राजाराम यांची चरित्रे.	म. रा. व. चि. सं. म. रा. चि. रा.
३८	को. रा, गुप्तेविरचित नागपूरकर भोसल्यांची बखर संपा:– वा. दा. ओक-प्रका. साने	—ना. भो. ब.
३९	मंत्री दत्ताजी त्रिमल वाकेनिविसविरचित शिवछत्रपतीची ९१ कलमी बखर संपा:– वि. स. वाकसकर	
४०	सोहनीविरचित पेशव्यांची बखर.	पे. ब.
४१	पाठारे क्षत्रिय ज्ञातीचा इतिहास, खंड पहिला संपा:– गजानन गोंविंद नाईक	पा. क्ष. ज्ञा. इ.
४२	चंद्रचूड दफ्तर कला पहिली संपादक :– द वि. आपटे.	चं. चू. द.
४३ ते ५७	ऐतिहासिक लेखसंग्रह, खरे, १५ खंड	
५८ते१०२	पेशवे दप्तर माग १ ते ४५	
१०३ते१०५	मराठी दफ्तर रुमाल, तीन खंड सं: वि. ल. भावे	म. द. रु.

१०६व१०७	पेठे दफ्तर भाग १ व २ संः- वि. सि. चितळे	पेठे द.
१०७ते१०९	पुरंदरे दफ्तर भाग १, २ व ३ संः- कृ. वा. पुरंदरे	पुरं. द.
११०ते१११	हिंगणे दफ्तर खं. १, २ सं. ग. ह. खरे	हिं. द.
१११ते११३	पुणे अखबार भाग १, २ व ३ संः- हैद्राबाद सरकार	पुणे अख.
११४ते११५	होळकरशाहीच्या इतिहासाचीं साधनें- पत्रव्यवहार पूर्वार्ध, खंड पहिला व खंड १२	हो. इ. सा. प.
११६	पराग मासिक संः- य. न. केळकर, दीक्षित व- जोशी	पराग
११७	शिंदेशाही इतिहासाचीं साधनें भाग १ संः- आनंदराव फाळके	शिंदे. इ. सा.
११८	कोल्हापूर व कर्नाटक प्रांतातील राज्यें व संस्थाने यांचा इतिहास उत्तरार्ध भाग १	को. क. प्रा. इ.
११९	कोल्हापूर राज्याचा इतिहास. संः- बा. प्र. मोडक	
१२०	महादजी शिंदे यांचीं कागदपत्रें संः- सरदेसाई	म. शिं. यां. का.
१२१	सावंतवाडी संस्थानचा इतिहास संः-पिंगुळकर	सा. सं. इ.
१२२	साष्टीची बखर ऊर्फ वसईचा दुर्धर धर्मसंग्राम संपाः—ग. गो. नाईक	
१२३	सातारचे श्रीमंत छत्रपति शिवाजीमहाराज यांचे वंशाचा व प्रतिनिधि आणि अष्टप्रधान यांचा इतिहास अष्ट. इ. संपाः— वि. गो. भिडे.	
१२४ते१२८	बडोदे राज्य दफ्तरांतील ऐतिहासिक वेचे खं. १, २, ३, ४, ५	ब. रा. द. वे.

१२९	पोंक्षे कुलवृत्तांत सं. भा. सी. पोंक्षे	पों. कु. वृ.
१३०	आपटे घराण्याचा इतिहास	आपटे घरा. इ.
१३१	पेंडसे कुलवृत्तान्त	पेंडसे कु. वृ.
१३२	भांबोरकर भोसले दप्तर	भां. भो. द.
१५८	मराठ्यांच्या इतिहासाचीं साधनें, खंड २६ सं राजवाडे	म. इ. सा.
१५९	विठ्ठल शिवदेव विंचूरकर यांचें चरित्र ले. ह. र. गाडगीळ	वि. शि. विं. च.
१६०	श्रीमंत धारकर पवारांच्या इतिहासाचीं साधनें, खंड ३ रा, भाग १ ला	धा. प. इ. सा. खं.३.
१६१	दसपटीचे शिंदे मोकाशी इनामदार यांचा इतिहास, ले. जनरल नानासाहेब शिंदे	द. शिं. मो. इ.
१६२	शिवछत्रपतीचे सप्तप्रकरणात्मक चरित्र	म. रा. चि. छ.
१६३	कायस्थ प्रभूंच्या इतिहासाचीं साधनें पुस्तक १, अंक ६ व ९	का. प्र. इ. सा.
१६४व१६५	नागपूरकर भोसले यांचीं पत्रें, २ खंड, शेजवलकर	नाग. भो.
१६६	मराठ्यांचें आरमार, द. ब. पारसनीस	मरा. आर.
१६७	रामदास रामदासी — अधिकारीदप्तर	रा. रा. अधि.
१६८	जंजिरा संस्थानचा इतिहास बा. के. भोसले	जं. सं. इ.
१६९	लेखरत्नमाला अथवा नाना फडणविसांचे लेख निवडक पत्रांचा सग्रह अं. रा. हर्डीकर.	लेखरत्न
१७०	नारायण दीक्षित पाटणकर चरित्र वा. बा. दीक्षित	ना. दी. पा.
१७१	सुबोध कायदा पुस्तक पहिलें के. वा. गजेंद्रगडकर	सुबो. काय.
१७२	श्रीशांता दुर्गा संस्थानचा संक्षिप्त इतिहास—शेळडेकर	शां. दु. सं. इ.
१७३.	शास्त्री दप्तरातील वेंचे	शा. द. वे.

१७४	बापू गोखले पत्रव्यवहार (म. इ. सा. खंड २५) धुळें.	बा. गो. प.
१७५	चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु ग्रामण्य प्रकरणांतील पांच अस्सल आज्ञापत्रें	चां. का. प्र. ग्रा. पां.प.
१७६	मराठा कुळांचा इतिहास—दळवी	म. कु. इ.
१७७ते१८०	वैद्य दप्तरातून निवडलेले कागद पाच खंड सं. शं. वैद्य	वै. द.
१८१	क्रमवंत घराण्याचा इतिहास ग. दा. टिल्लू	क्र. घ. इ.
१८३	निस्तुरे कुलवृत्तांत गो. बा. निस्तुरे	निस्तुरे कु. व.
१८४	शेंदुर्णी जाहगिरीसंबंधीं महत्वाचे कागदपत्र	शें. जा. म. का.
१८५	इचलकरंजी संस्थानचा इतिहास व इच. दप्तरातील निवडक पत्रें यादी वा. वा. खरे	इच. सं. इ.
१८६	हरिवंशाची बखर—खरे	हरि. वं. ब.
१८७	ऐतिहासिक लेख, पारसनीस म्यूझियम प्रकाशन	ऐ. ले. पा. म्यु. प्र.
१८८	कैफियत यादी बाड मावजी पारसनीस	कै. या.
१८९	सनदापत्रांतील माहिती	स. प. मा.
१९०	ऐतिहासिक टिपणें	इ. सं. ऐ. टि.
१९१	महेश्वर दरबारच्यीं बातमीपत्रें	इ. सं. म. द. बा.
१९२	ऐति. स्फुट लेख	इ. सं. ऐ. स्फु. ले.
१९३	परराष्ट्रांच्या दरबारांत मराठ्यांचे वकील	इ. सं. प. द. म. व.
१९४	होळकर दरबारातली हिंगण्याची वकिली.	इ. सं. हो. द. हिं. व.
१९५	ऐति. चरित्रें.	इ. सं. ऐ. च.
१९६	ऐति. संस्मरणीय वस्तू	इ. सं. ऐ. स. व.
१९७	तंजावरचें राजघराणें	इ. सं. तंजा. रा.
१९८	प्राचीन मराठे सरदार	इ. सं. प्रा. म. स.
१९९	ऐति. किरकोळ प्रकरणें	इ. सं. ऐ. कि. प्र.

२००	दिल्ली येथील मराठ्यांची राजकारणें	इ. सं. दि. म. रा.
२०१	भोसल्यांचे कुलाचार	इ. सं. भो. कु.
२०२	ऐति. स्थळें	इ. सं. ऐ. स्थ.
२०३	जुन्या ऐ. गोष्टी	इ. सं. जु. ऐ. गो.
२०४	ऐति. चर्चा	इ. सं. ऐ. च.
२०५	ऐतिहासिक काव्यें	इ. सं. ऐ. का.
२०६	होळकरांची कैफियत	इ. सं. हो. कै.
२०७	आंगरे यांची हकीकत	इ. सं. आं. यां. ह.
२०८	मुंगीकर राजे भोसले यांचे कागदपत्र	इ. सं. मुं. भो.
२०९	चिनापट्टणाकडील राजकारणें	इ. सं. चि. रा.
२१०	जोधपूर येथील राजकारणें	इ. सं. जो. रा.
२११	पेशवे दप्तरांतील सनदापत्रातील माहिती	इ. सं. पे. द. स. प. मा.
२१२	पेशवे दप्तरातील निवडक कागदपत्र	इ. सं. पे. द. नि. का.
२१३	गोमांतकाच्या इतिहासाचीं साधनें	इ. सं. गो. इ. सा.
२१४	हैदर व टिपू यांचा दरबारांतील पेशव्यांचे वकील	इ. सं. है. टि.
२१५	ब्रह्मेंद्रस्वामीचरित्र	ब्र. च.
२१६	भारतवर्ष ऐ. पत्रें यादी वगैरे	भा. व. ऐ. प. या. व.
२१७	भारतवर्ष सरदार पानसे यांच्या घराण्याची कैफियत	भा. पा. घ. कै.
२१८	भारतवर्ष होळकरांची कैफियत	भा. व. हो. कै.
२१९	भारतवर्ष हैदर व टिपू यांची कैफियत	भा. व. है. टि.
२२०	भारतवर्ष अमात्य बावडेकर यांची कैफियत	भा. व अ. बा. कै.
२२१	भा. व. दख्खनचे प्राचीन देशविभाग	भा. व. द. प्रा. दे.
२२२	भा. व. शिवछत्रपतीची ९१ कलमी बखर	भा. व. शि. छ. ब.
२२३	भा. व. गोविंदपंत बुंदेल्याची कैफियत	भा. व. गो. बुं. कै.
२२४	भा. व. गो. खं. चिटणीसकृत श्री शाहू महाराज यांची बखर	गो. खं. चि. शाहू ब.

२२५	भा. व. ब्रम्हेंद्रस्वामी यांच्या निधनाची बखर	ब्र. ब.	
२२६	भा. व. जंजिरेकर सिद्दी	भा. व. जं. सि.	
२२७	भा. व. सोंडूरकर घोरपडे	भा. व. सोंडू घो.	
२२८	भा. व. जुन्या ऐति. गोष्टी	भा. व. जु. ऐ. गो.	
२२९	जिवबादादा केरकर चरित्र, राजाध्यक्ष	जि. के. च. रा.	
२३०	भा. व. महाराष्ट्रमंडळाची बखर	भा. व. म. मं. ब.	
२३१	भा. सं. मंडळ अहवाल	शके	१८३२
२३२	,,	,,	१८३३
२३३ ते ३६	वार्षिक इतिवृत्त भा. इ. सं. मं.	शके	१८३४
	,,	,,	१८३५
	,,	,,	१८३६
	,,	,,	१८३७
२३७	प्रथम संमेलन वृत	शके	१८३५
	द्वितीय संमे. वृत ,,	,,	१८६६
	तृतीय ,,	,,	१८३७
	पंचम ,,	षष्ठ	१८३९
२४१	सप्तम ,,	,,	१८४०
२८१	त्रैमासिक ४० वर्षांचे अंक		१८४१
२९२	ऐ. संकीर्ण सा. खंड ११ खंड		
३०२	होळकरशाहीतील पोवाडे सं. गुप्ते	हो. के.	
३०३	दाभाडे दप्तर खंड १		
३०६	पुणें नगर संशोधन ३ खंड		
३०७	आंग्रेकालीन पत्रव्यवहार, आवळसकर		
३०८	संस्थान देवास थोरले पाती पवार घराण्याच्या इतिहासाचीं साधनें —मा. वि. गुजर	प. घ. इ. सा.	
३०९	ऐतिहासिक पोवाडे सं. केळकर खंड १	ऐ. पो. के	
३१०	ऐतिहासिक पोवाडे सं. केळकर खंड २	ऐ. पो. के.	

३११ ऐतिहासिक पत्रव्यवहार (१६०० ते १८६७) सं. सरदेसाई — ऐ. प.

३१२ काव्येतिहाससंग्रहांत प्रसिद्ध झालेले ऐति० लेख पत्रें यादी वगैरे सं. सरदेसाई — का. सं.

३१८ पेशवा रोजनिशा वाड संपादित सहाखंड — पे. डा.

319 The Judicial System of the Marathas by —V. T. Gune

३२० इतिहास ऐतिहासिक — इ. ऐ.

३२१ प्रभाकर लावण्या-पोवाडे — प्रभा-

३२२ अनंतफंदी लावण्या-पोवाडे — अनंतफंदी

३२३ इतिहास मंजिरी, आपटे — इ. मं.

३२४ गांवगाडा, आत्रे — गा. गा.

३२५ माझा प्रवास, गोडसे भटजी — मा. प्र. गो.

३२६ मेस्तक पुस्तक लेखनाधिकार — मे. पु.

३२७ राजवाडे चरित्र, भट — राज. च.

३२८ संशोधकाचा मित्र, खरे — सं. मि.

३२९ ऐतिहासिक गोष्टी, लोकहितवादी भाग ३ — ऐ. गो.

३३० केळकर संग्रह कुत्रलदत्पर — के. सं.

३३१ एक्पँशन ऑफ दि मराठा पॉवर — E. M. P.

३३२ शिवचरित्र साधन खंड — शि. च. सा.

333 The army of the Indian moghuls by William Irvine — आयर्विन

आधारग्रंथ कोश

३३४ मोल्सवर्थ मराठी इंग्रजी कोश

३३५ कँडी इंग्रजी मराठी कोश

३३६ गीर्वाणलघुकोश, ओक, आवृत्ति शके १८२७

३३७ संस्कृत व प्राकृत कोश

३३८ जुना शास्त्री कोश

३३९ महाराष्ट्र शब्दकोश
३४० फार्शी-मराठी कोश पटवर्धन
३४१ उर्दू, हिंदी, मराठी शब्दकोश. म. तु. कुलकर्णी
३४२ देवनागरी उर्दू, हिंदी, कोश संपादक रामचंद्र शर्मा
३४३ मुधोळसंस्थानच्या घोरपडे घराण्याचा इतिहास या पुस्तकास जोडलेला 'फर्मानांतील शब्दांचा कोश' खरे ग. ह.
344 Concise Dictionary, English, Persjan by–E. H. Palmer
345 A Glossary of Judicial and revenue terms by Wilson
346 The student's Practical Dictionary of the Hindi language by Ram Narain Lal.
३४७ सरस्वति कोश भिडे

———

य. न. केळकर यांचे इतर ग्रंथ

(१) गीत झिद्रूल–(काव्यसंग्रह) पृष्ठें ६४. प्रकाशक य. न. केळकर किं. ८ आ.
(२) गीतगुंफा–(काव्यसंग्रह) पृष्ठें १०३. प्रकाशक य. न. केळकर. किं. १२ आ.
*(३) ऐतिहासिक पोवाडे किंवा मराठ्यांचा काव्यमय इतिहास, खंड १ ला. पृष्ठें ६००. प्रकाशक य. न. केळकर.
(४) ऐतिहासिक पोवाडे किंवा मराठ्यांचा काव्यमय इतिहास, खंड २ रा. पृष्ठें ३००. प्रकाशक य. न. केळकर.
*(५) इतिहासांतील सहली–पृष्ठें ३४५. प्रकाशक य. न. केळकर. किं. ४ रु.
*(६) भूतावर भ्रमण–पृष्ठें ३३०. प्रकाशक य. न. केळकर. किं. २॥ रु.
(७) विषयांतर अथवा विनोदलहरी–पृष्ठें १३७. प्रकाशक ल. स. कोकाटे. हनुमान प्रेस, पुणें. किं. १। रु.
(८) केळकरांचा खाजगी पत्रव्यवहार–पृष्ठें ३६०. प्रकाशक य. न. केळकर किं. ६ रु.
(९) तंतकवि तथा शाहीर–पृष्ठें १०२. प्रकाशक दि टीचर्स आयडियल पाब्लिशिंग हाउस लि. ७७ शनिवार पेठ, पुणें २. किं. १४ आणे.
(१०) अंधारांतील लावण्या–पृष्ठें २९१. प्रकाशक ग. ल. ठोकळ, ठोकळ प्रकाशन, ६२ बुधवार, पुणें २. किं. ४ रु.
(११) केळकर-कुल-वृत्तांत–सी. वि. केळकर व य. न. केळकर. पृष्ठें ७५२. प्रकाशक–सी. वि. केळकर, ७४९ ब, सदाशिव, पुणें २. किं. ११ रु.
(१२) होळकरांची कैफियत–पृष्ठें २४०. प्रकाशक स. ल. कोकाटे, हनुमान प्रकाशन कार्यालय, पुणें २. किं. ५ रु.
*(१३) वसईची मोहीम–डेमीसाइज. पृष्ठें ३१२. प्रकाशक य. न. केळकर.
(१४) चित्रमय शिवाजी–प्रकाशक. भा. इ. सं. मंडळ, पुणें २.
(१५) तिसऱ्या महायुद्धाच्या छायेंत–पृष्ठें ३००. प्रकाशक मनोहर ग्रंथमाला, पुणें २.
(१६) वाङ्मयाचा वाफा–प्र. य. न. केळकर. किं. ५ रु.

---

*अशी खूण केलेलीं पुस्तकें आतां पूर्णपणें दुर्मिळ झालीं आहेत. परंतु अद्यापहि त्यांस फार मागणी आहे. कोणी प्रकाशक लाभल्यास त्यांच्या द्वितीयावृत्ति काढावयाच्या आहेत.

ऐतिहासिक शब्दकोश

भाग २ रा

[पा पासून ज्ञ पर्यंत]

पांचसने पंज्जशम्बइ--गुरुवार.

पांचा --पांचूचे खडे.

पांचा व घोडीं पाठवून द्यावयाविषीं लिहिलें, परंतु पांचा कौण्हाकडून आणविल्या होत्या किंवा नव्हत्या, आम्हांस ठावकें नाहीं. --ब्र. च. पृ. १८

पांचाळ—सुतार.

मग देशदेसाई त्या आठजणास बोलिले तुम्हां महाराज (महाराजानी) जहाज करावयाची विद्या शिकण्यास आज्ञा केली असे. मग ते बोलले 'आम्ही क्षत्रिय कुळवंत तुझिया छायेस आलों. आम्हास पांचाळाची कर्मे सांगता. मग आमच्या संतानाची मुंजी दीक्षा कोण सांगेल? आम्ही पांचाळ जालो म्हणजे आमचा स्पर्श कांहीं करणार नाही ' मग (म्हणून) जे (ते) आठहीजण रुधायासी लागले. —विब ६

पाचे—कपडा, कापडाचा तुकडा.

(पंचा शब्द यावरून आला असावा ?)

पाज—घाट किंवा छोटा घाट किंवा घाटखिंड.

तर्फ सालसीस सयाद्रिस उतरेपासून दक्षणेपर्यंत घाट व पाजा-येकूणघाट २ व पाजा ३ आहेत. —ऐ. सं सा. खंड ११ पृ. १०

पांजरी—आरमाराकडील गलबतावरील कांहीं विशिष्ट काम करणारा कामगार.

सुरु इहिदे सबैन मया व अलफ--वसई आरमार सुभ्याच्या नेमणुकीची यादी-- तांडेल, पांजरी, येसकरी, खलासी, कलफती, टोपणकरी. —पे. द.

पाट—प्रकार.

पुण्याहून स्वार होते वेळेस आज्ञा जाली ज़े आम्ही तेच सेनासाहेबसुभा त्यात आम्हात भेद नाही त्यास हे आपले करण्यातील पाट नवत सबब खातरजमेनेच लिहीत गेलों. —नाग २ पृ. २१२

पाटकें—पासोडीचा तुकडा.

कोष्टी व साळी मागास साहालीना पाटके एक (घेणें) —वै. ४ स. १७४६ पृ. १७

पाटदाम--विधवेच्या पुनर्विवाहाबद्दल घेण्यांत येणार एक कर.

पाटलीमाला—बांगड्यांचा एक प्रकार.

अवतरणासाठी गुलालधारी पाहा. --पे. द.

पाटलीं, पाटिली—पाटलाला देण्यांत आलेली इनामी जमीन व इतर पाटिलकीचे हक्क.

ऐ. श. ५०

जागा दरोबस्त तुम्हास इनाम दिल्ही असे त्यास सरकार दस्ताविसी उपसर्ग लागणार नाहीं. इनाम पाटली पुत्रपौत्रादि वंशपरंपरेनें उपभोग करणें.

—केळकर संग्रह, लेले दप्तर.

पाटावरोंटा मांडणे—सत्यनाश करणें.

असे अवघ्यानी मिळोन मुलकाचा पाटावरोंटा मांडिला आहे.

—पे. द. ३० पृ. ४६

पाटिलकीचा डांग—पाटिलकीचा विशिष्ट अधिकार. हक्क किंवा मान.

हल्लीं रेणूसे पाटिलकी करितात. त्याचा वडील भिकाजी गावीं होता परंतु पाटिलकीचा डांग त्याजकडे चालत नव्हता व पाबेकरही गांवीं होता त्याजकडेही पाटिलकीचा काईदा चालला नाहीं.

—रा. १ पृ. २१

पाठ—(?)

पानसे यांनीं भांडीं, गल्ला व पागेकडील सामान खिल्लारें, घोडीं, कुणबिणी, पाठ, सिलेखाना नेला.

—ऐ. ले. सं. ७१००

(एखाद्याची) पाठ निघणें—एकाद्याचा आश्रय घेणें.

अनुपगीर सिमथरासी गुजराची पाठ निघाला.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १८५

पाठ पुरवणे, पाठी पुरवणे—(सध्याचा रूढ अर्थ त्रास देणें; पण जुना अर्थ सहाय करणें, पाठबळ देणें.)

आम्ही एकूण देहाय १६ गाव कुळकरणे व ज्योतिषे आपणास देतो आपली पाठी व साहेता पुरवावी.

पाठ पोट दाखवून करणें—चाळवण्या दाखविणें, सबबी सांगणें.

सारांश कोणाच्यानेंही या प्रसंगीं बिघाड स्वामीच्या फौजेसी करवितो एसा अर्थ दिसत नाहीं. इतकेंच कीं गतवर्षास कांहीं अधिक उणे पाठपोठ दाखवून करतील तितकेंच. परंतु केवल विरुद्ध करणार नाहीं.

—पे. द. २८ पृ. ९८

पाठराखडी—दागिन्याचा एक प्रकार.

१ ० १ विरोद्या २
२ ० ४ पाठराखडी १
५४ सांखळ्या २

—थो. मा. रो. २ पृ. ३४८

पाठवळण— (?)

नानासाहेब पेशव्यांची नाटकशाळा (खासे चाकरीची स्त्री) येसू हिचा

मुलगा बाबूसिंग याचें लग्न १७७१-७२ साली गीपिकाबाईनें केले त्याच्या जमाखर्चाच्या तपशिलांत.

१०।= लुगडी
२।- वर पहावयास १
२ ॥. चौरंगावर १
२ ।. पाठवळण १
३ ।- वधु गुंडाळून घ्यावयास १

—थो. मा. रो. पृ. ३५७

पाठा—काळपुळी.

परभूदास सेट याचे पाठीवर खांडूक पाठा म्हणोन जाला आहे त्यानी हैराण आहेत. --शा. द. वे. पृ. १८

पाठाळ (न-)—घोडें, मोठें घोडे.

१ आपणहि पाय रिकीबींत ठेऊन तयारच आहेत. केव्हां निघून जातील याचा भरंवसा नाहीं. कांहीं पाठाळें मागत होतों, परंतु प्राप्त होतां दिसत नाहींत. --ऐ. ले. सं. ७९०५

२ पद्मीण घोडी ही थोर. पुण्यांत घोडीस पाहून सर्वाच्या नेत्रांस पाणी सुटेल. यास्तव वडीलांपाशीं सारंगा तुर्की घोडा आहे. तो लावून द्यावा, म्हणजे पद्मीण ठेऊन त्यास घेऊन जाईन. घोडी थोर. पुण्यांत एखाद्या लुच्चानें मागितली असतां नाहीं म्हणणें संकट. आणि देणें तर २,००० रुपयांचें पाठाळ पुनः मिळावयाचें नाहीं. —ऐ. ले. सं. ६४११

पाठिंबा करणें—पाठ पुराव्यासाठीं किंवा मदतीसाठीं साह्य घेणें.

त्या समयास जाऊन खोपडे यास मारावें ऐसा निश्चय होऊन जावे, तों पुढें, अघोदर पाठिंबा केला, त्यांचें समाधान करावें म्हणून देशमुखांनीं दूधभात व बेलभंडार यांची क्रिया केली की, आमचे वतन साधेल त्यांत निम्मे वतन तुमचें.

—रा. १ पृ. २

पाठी घालणें—पाठलाग करणें.

इंग्रेजास स्वाभी कांहीं शकटभेदेकरून चार दिवस तो आमच्या आरमारासी पाठी न घाली एसा मंत्र योजिला पाहिजे.

—पे. द. ३ पृ. १०७

पाठी पुरणें—पाठपुरावा होणें.

मागाहून पाठी पुरोन आली नाहीं यांजकरितां ते लोक मागें फिरोन आले

—पे. द. ३ पृ. ६.

पाठीलाग—पाठलाग.
ही गलबते गनीमाचे पाठीलागास मुरुड पावेतों पाठविली आहेत.
—पे. द. ३ पृ. ४७

पाठीसिकेचे कागद—पाठीवर म्हणजे पत्राच्या अखेरीस लेखनसीमा असे सरकारी शिक्के असलेले अधिकृत कागद.
राजेश्री हिमाप्या देसाई यास पाठीसिकेचे कागद पूर्वापार येत आहेत त्याप्रसाणें त्रिवर्गास पत्रें लिहून पाठविलेनें शेवा करीत आहेत.
—पे. द. २६ पृ. १७२

पांड्या:— १ गांवाचा किंवा जिल्हयाचा हिशेब ठेवणारा अधिकारी.
२ जकातखात्यांतील एक अधिकारी.

पाड, पांड:—जमीन मोजण्याचें एक परिमाण. ३० काठीचा पांड.

पाड पडणें—बाजारभाव, दर, किंवा निरख ठरणें.
हरभरे नवे अद्यापि विकत मिळत नाहीं. पाडही पडला नाहीं. बाजरी थोडवहुत वरचेवरी खरेदी करितो. —पे. द. ३० पृ. २११

पाड लागणें—१पुनरुक्ती होणें; २वहिवाट पडणें.
कालपर्यंत करवीरकर यांजकडील ५० घोडीं २ उंटें पेंढारी यांणीं आणिलीं. वरचेवर पाड लागला आहे. —ऐ. ले. सं. ६२२५

पाडा—गांवाजवळची वाडी. वाडीप्रमाणेंच तो त्या गांवचा पाडा असें म्हणतात.

पाडाव—अंकित, जिंकलेला.
मी पाडाव तुमचा आहें. —पे. द.

पाडेसार—ज्याला बट्टा पडेल असे कम किंमतीचे रुपये. पाडा म्ह. बट्टा.
मागें ५० रु. तुम्ही दिलेत ते कापून घेतलेले पाडेसार दिल्हेत ते कोठें न चालत. पाडा दर रुपयास चव्वल मागत. मग आम्ही ते रुपये ठेवून, मुबदला चांगले आपणांपासून दिल्हे. चांगले रुपये आपले दृष्टीनें पाहोन पाडा न पडे ऐसे रुपये १२५ देऊन याची रवानगी करणें.
—ब्र. च. पृ. २६६

पाडोपाड—पूर्वीच्या भावाचे.
पुण्यांत धारण—

तूप १।= शेर
तेल ४। शेर

याप्रमाणें आहे. हिंग महाग आहे. वरकड जिन्नस पाडोपाड आहे.
—ऐ. ले. सं. ६५०२

पांढरा करणें—पिटाळून सैरावरा करणें.

तोफेचा मार चुकवून माळावरचे लोक सरकारचे टोळीवर येऊन पडले. तेव्हां अंगासी अंग लागलें. यांचा जमाव थोडा, त्यांचा ४ हजार. तग धरवेना. पानशांनीं पुरवणी (मदत) करावी, तों माळ पांढरा केला. तोफा टाकून लोक मारीत वेशीपर्यंत आले.

—ऐ. ले. सं. ६९६६

पांढरा बाहुटा—पांढरें निशाण. वास्तविक शरण आल्याचें द्योतक म्हणून पांढरा बाहुटा उभारण्याची सार्वत्रिक पद्धत इतिहासकालीं होती. परंतु आक्रमक राजानें दुसऱ्या राजास शरण या असें सांगण्यासाठीं पांढरा बाहुटा उभा केल्याचें एकच एक एकुलतें उदाहरण बिंब बखरींत आले आहे.

मग भागडसूरीयास पाहाडकर ब्राह्मणें बोलऊ धाडले. जर (कीं) दांडीये सुखासनी न बैसावे (पालखीत) देसाई गांवीं आला आहे मग सिमल म्हात्रे यानें पांढरा बाहुटा उभारिला आणि सारियास सांगितले जो ज्या गांवीं उभा राहील तो गांव सारा लुटूं

—पा. क्ष. ज्ञा. ई. खं. १ पृ. १८

पाढाळे—पाहाडी (?) पालख्या वाहून नेण्यासाठी लागणारा भोयांचा जथा.

राघोपंत यांच्या घरास जाऊन पाढाळे व पालखी त्याची यैसे रवानगी करण.

—वै. ३ पृष्ठ ५६

पाण्यें—पाणी शब्दाचें अनेकवचन.

तळ्यांचीं पाण्यें तमाम आटलीं. —ऐ. ले. सं. १५६१

पाण्हेरा—(पाऱ्हेरा ?)

एक गोष्ट जाली ती अद्याप तशीच आहे. तोड पडली नाहीं त्यांत ही झाली म्हणजे फारच वाईट पडेल. खर्च अंगावर सोसून पाण्हेरे द्यावें लागतील यांजकरितां करूं नये. —म. द. रु. ती. पृ. १३०

पाणी—(?)

मग सुलतानें दक्षिणेवर चाल केली वजीर उमराव चालिले बहाहत्तर उमराव त्र्याहत्तर पाणी ज्याचे ऐसी चाल केली.

—पा. क्ष. ज्ञा. इ. खं. १ पृ २२

पाणी खाणें—पाणी पिणें, वापरणे.

१ पूवस मुंजाच्या पारामोहर होता. त्यातून पाट आणिला ते वेलेस महार पाटात कातडी वगैरे धूत आसेती ते पाणी खावयांसी कामा नये म्हणवून तेथून महारवाडा मोडून गावावरता नेरुतेस बहिरवाचे पाठी बसविला.

—पे. द. ३१ पृ. ५९

पाणी घालणें—तिलांजली देणें, विक्षेप आणणें,
तिसरे वेळेस पाटिलबावा झडझडून बोलले की आपसांत कटकट करून जन्माचें भाऊपणियांत पाणी घातलें, असें बोलून डोळ्यांस पाणी आणिलें
—हो. कै. पृ. ११८

पाणी घेणें—स्नान करणें.
श्रीमंत नारायणरावाच्या हाताची जखम बरी झाली. पाणी घेतलें. त्यांनींच स्वदस्तुरें पत्र मला लिहिलें तें पाहून हात बरा झाला असें वाटलें.
—ऐ. ले. सं. १६२८

पाणी छाटणें—पाणी शिंपडणे. (वाटविण्याकरतां).
अवतरणासाठीं ‘ रमेदी ’ शब्द पाहा.

पाणीप्रवाह मुखावरी करणें—थोबाडीत मारणें.
कृष्णाजी प्रभू कारखानीस किल्ले सातारा यास तेलातुपाकारणे टाकी बांधावयास सांगितली आहेत. त्याची हयीगयी होऊन अद्यापि तयार झाली नाहींत म्हणोन राजेश्री स्वामी इतराज होऊन पाणीप्रवाह मुखावरी होऊन आबरू घेतली.
—पे. द. १७ पृ. ७७

(नदीस) पाणी पोटींच असणें—नदीचें पाणी पुरानें पात्राबाहेर फुगलेलें नसणें.
नदीस पाणी पोटींच होतें. दोन दिवसांत आम्हां चौघांकडीलही झाडून (सारे लोक) उतरले.
—ऐ. ले. सं. १८६७

पाणी लागणें—पाणी बाधणें.
तेथील पाणी फार वाईट. करिता ते पाणी लागोन आचनापंताचा जावई ठिकाणीं लागला. रामाक्का म्हणून ज्येष्ठ भगिनी तेही बेताब असे.
—इ. सं. चिना-

पात—पान (भाजीचें).
ज्याचे घरीं पात भाजावयास (भाजी परतावयास) खापर नव्हतें ते तुम्हीं हत्तीनशीन करून दिल्हे त्याजपासून तुम्हांशी अन्य विचार काय व्हावयाचा आहे ?
—हो. कै. पृ. १७२

पातडें वाचणें—पंचांग वाचणें. लक्षणेनें रडकथा किंवा रडगाणें गाणें.
आनंदरायानीं भेटीचे रोजीं पातडें वाचिलें व दुसरीयानें गयासखानाजवळीं बकवाद केला. आता निसूर बैसला.
—पे. द. १० पृ. ६५

पातेजणें—विश्वास ठेवणें, निष्ठा धरणें, विश्वास दाखविणें.
१ आचार्य यांनी साहेबांस सर्वविषयीं पातेजून या स्थलीं राहिल्यास

कर्जाकडून मुक्त करावें. आम्ही उभयेता सर्वप्रकारी साहेबाचे चरण पातेजून चेनापट्टणांतच राहू. —पे. द. २८ पृ. ११९

२ मोकासा खात असता ठाकराचे भावास दिंडीयाची मुली करून सोइरीक केली. सोइरिकेकरितां दिंडीयाचे पाठी राखून येकोजीस व त्याचे चुलतभाऊ दसजीस पातेजोन मारिले दिंडियासी पटेलगी दिल्हे.

—शि. च. सा. खंड ५ पृष्ठ १६४

पातें सरणें--(?)

त्यांचा जमावहि दर्याचे माळावर कोसावर होता. किल्ल्यावरील तोफ पातें न सरतां (?) डागली. दोन गोळयानें त्यांची खराबी फार जाहली.

—ऐ. ले. सं. ६९६६

पाद्री:--ख्रिस्ती धर्मपुरोहीत, पोर्तुगीज 'पॅड्रे' शब्दाचा अपभ्रंश.

पादभूषणादिक अलंकार—लक्षणेनें बेड्या.

तें समई सांडणीस्वार पाठऊन, घेऊन येऊन पादभूषणादिक अलंकार देऊन त्यास पुण्यास प्रविष्ट केले. —हो. कै. पृ. ५२

पादरक्षा लागणें—खेटरें बसणें.

कंठाजी लुटून घेतलीया मोठीसी पादरक्षा दुषमनास लागत आहे. यावर चित्तास येईल ते करण्यास स्वामी समर्थ आहेत.

--पे. द. १० पृ. ५९

पादवाणें--पवाडा; कीर्तिघोष.

मग रायाचे भाट धारेस गेला. तेथें रायाचे बाणे पितामह ऐंसे बोलिला हें पादत्राणे ऐकोन धारेचा भोजराजा कोपला.

—विव ८

पादशाहिनह—पादशाही.

पान--कोटाच्या किंवा किल्ल्याच्या तटबंदीच्या भिंतीचा वरचा भाग

किल्ल्याचीं पानें गोळे लावून पाडितात चिरंजीव मागती रात्रींत तेथें भित घालितात ! --ऐ. ले. सं. पृ. २४५

पान—पातें. (तरवारीचें)

नव्वद माणूस पेणेस आले. त्याजमध्यें कोणाजवल हतेरा आहे, कोणाजवळ नाहीं. सैंती आहे त्यास पान नाहीं पान आहे त्यास बुडी नाहीं, हांशीली जमाव आहे. —पे. द. ३ पृ. ४५

पानदळा—पाटलांचा एक हक्क.

चांभाराकडील जोडा पाटीलकीचा हक्काचा व पानदळा यैसे दोन जोडे दर हरसाल देतील त्यापैकी आधी तुम्ही एक घेणें मग जाधव घेतील.

--पे. द. ३१ पृ. १३३

पानाने—(?)

गोपालपंत दादास बोलाऊन आणून सांगावे (कीं,) जबरदस्तीने मजकडून पानाने लिहून घेतले. मी देणार कोण ? माझी फारखती रुजू नाही ऐसे दादासी बोलून त्यासी साक्षीस ठेवणें.

—पुरं. द. भाग ३ पृ. ८

पानावर पान ठेवणे—वेळ काढणें, कालहरण करणें.

मोगलाचे लढाईमुळें मुलखाची खराबी होत चालली याजकरितां सांप्रत पानावरी पान ठेऊन आपला दाब त्याजवरी ठेऊन तह करावा व मोगलास आपले मुलकांतून काढून द्यावा.

—पे. द. २० पृ. ७१

पाने पाठऊन देणें—निरोप देणे, डिसमिस् करणें, बडतर्फ करणें.

राजश्री संताजी घोरपडे सेनापती याणी राजश्री सुभानजी माने यांचे ठायी आदर न धरितां त्यास पानें पाठऊन देऊन मनास येईल तिकडे जाणे म्हणून सांगोन पाठविले. ते वर्तमान स्वामीनें यैकीले, तरी हे गोष्टी सेनापतीनें अनुचित केली सुभानजी मानी म्हणजे नामांकित व जमावहि पोख्ता धरिताती त्यास पाने पाठऊन द्यावी हें उचित नव्हे.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. १०४

पापडी—फरशीनें बांधून काढलेला रस्ता.

देवळाची पापडी बांधावयाची आहे व पोवळही नवी बांधावयाची आहे.

—वै. ३ पृष्ठ ४७

पापोशी—पाय झाकणें.

पामनाइकी—होनाचा एक प्रकार

—चित्र १२१

पामाल—पाइमाल, नाश, नुकसान.

पाय उठणें—धर न धरवणें, धीर न निघणें.

तोफांच्या माऱ्याखाली यांचा टिकाव न होतां पाय उठले तेव्हां संभाळून मुकाबला सोडविला.

—हो. कै. पृ. ११५

पायउतारा होणें—निर्वाणीस किंवा तिरीमिरीस येणें.

येणें प्रमाणें त्यांनीं फारच पायउतारा होऊन लिहिलें आहे.

—ऐ. ले. सं. २७०७

पाय घेणें—उद्युक्त होणें; कामगिरी स्वीकारणें.

मागील प्रसंगाकरितां कोणी पाय घेत नाहीं म्हणून लिहिलें तरी तो विचार आणिक (निराळा) होता आतां आम्ही आहों.

—रा. ८ पृ. १४४

पायथर—पायथा.

पादशहा औरंगजेब याची फौज चालून आली त्या वेळीं यशवंतराव यांनीं मौजे पोफळी येथें घाटमाथ्याचे पायथरास सोनपात्रेच्या वांकणांत अतुल पराक्रम केला.

—दस. शि. मो. इ पृ. ६

पायदामा—१ पक्षी पकडावयाचें जाळें, २ जाळें जाऊन पक्षी पकडणारे कसबी लोक.

जळस्थळआकासी शिकारीचे तीन प्रकार त्याप्रमाणें सिद्ध असावें. बाज, लगड, चित्ते, कुतरेजोडया, पायदामे वगैरे बाळगलें, त्यास दरोगे मल्हार-प्रभू करून दिले.

—थो. शा. म. च. पृ. ३५

पायनामा—पायमाल; जर्जर; शरण; व्याकूळ; मऊ.

अशा रीतीनें चोहोंकडून हैदर हरकसा शिकस्त करावा तेव्हां पायनामा होईल. प्रस्तुतकाळीं श्रीमंतांचा प्रताप त्याजवरी चढल्याविना एकाएकीं तहास येणार नाहीं.

—ऐ. ले. सं. १५८९

पाय पसरून एकादी गोष्ट करणें—कांहींही श्रम न पडतां जागचे उठावेंही न लागता एखादी गोष्ट विनासायास उरकणें.

सुभेदारानीं उत्तर केलें श्रीमंतांचे प्रतापेंकरून शिंदे होळकर ज्या समरंगणांत तेथें अपेशाची दाद ती काय ? बाकी कछवे व राठोड माझ्या बापानें शंभर वेळां पाय पसरून मारले आहेत ! हें तुमचे आमचे पाहिले ऐकिल्यांत आहेच.

—हो. कै. पृ. १०८

पायपोशी—राजाला सन्मानार्थ द्यावयाची एक नजरपट्टी.

पायपंजाण—पायांतील पैंजण.

बाइस भरला चुडा दिसे गुलजार।
पायपंजाणे फोलारे वाजती सार।

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. १९६

पायफाड किंवा पायफोड होणें—चिरफळ्या पडणें, वाटण्या होणें, कलह लागणें. पायाला भेगा पडणें.

आपले घरची पायफाड होऊन बाहेर लौकिक जाऊं नये अशा अर्थें ते त्यांची समजुती करीत गेले असें असोन रामराव जिवाजी याचे पुत्र मल्हारीराव हे प्रत्यक्ष आम्हांस गोत्रपुरुषाप्रमाणे जमा धरत्तात. कांहीं-एक संबंध नाहीं असे करणे करतात.

—ऐ. जु. ले. चि. ध. सं. मा. पृ. २ पृ. ३

पायबंद—१ घोडयाचे मागचे पाय बांधण्याची दोरी; २ मागून पाय ओढणें.

रायगडास वेढा पडला आपण पायबंद लावावा म्हणजे ओढ पडेल. रायगडचा वेढा उठेल.

—म. रा. चि. थो. शा. ३४

पायबारगिरी—पायदळ शिपायाची नोकरी.
मालोजी भोसले, निजामशहाचे मनसबदार लुकजी जाधवराव यास भेटून त्यांची चाकरी दरवाजावर पायबारगिरी करून राहिले.
—म. सा. छो. ब. पृ. २

पायमल होणें—महत्त्वशून्य होणें.
तुम्ही त्याचे केले येकंदर न चाले (तो) पायेमल होये ते खामखा करणें.
--पुरं. द. भाग १ पृष्ठ २३९

पायमाल; पामाल--तुडवला गेलेला; उध्वस्त, नष्ट.

पायमाली; पायमल्ली—१ तुडवणूक; नाश; नुकसान २ नुक्सानभरपाई.
१ आपले सरकारची फौज मलक महम्मदखान वगैरे गेले आहेत त्यांनीं पायमाली केली आहे.
—दि. म. रा. १ पृ. १५०
२ महादाजी गदाधर यांनीं दरबाराची जुनी राहटी राखिली नाहीं, याजमुळे पायमाली आहे.
—राजवाडे ८ पृ. २०१
३ कामाची पायमल्ली होते.
—पारसनीस ब्र. प. २१२
४ सर्व आमचे कर्ज सर्कारांतून कारभारी देतील तेव्हां काय पायमल्ली दहा पांच लक्ष रुपये (वजा) घालणें ती घालावी.
—खरे ९ पृ. ४८५४

पाय मोडून गोष्टी सांगणें--गलितधैर्य झाल्याचा बहाणा करणें, किंवा निराश होणे, विपर्यास करून सांगणें.
नजीबखानाचा पक्ष होळकरास या हिशेबे ते हिसके मारतील, होळकराचे कारभारी फितूर करतील. पाय मोडून गोष्टी सांगतील. त्या तुम्ही सर्वस्या ऐकूं नयेत.
—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृष्ठ ४५

पायरव—पैरवी, प्रवेश.
प्रथम चाकरीस येतो म्हणून नम्रतेनें पायरव करून घेतली ... आणि आतां सर्व दौलतेचे धनी जाले आहेत.
--ऐ. टि. १ पृ. २९

पायरवा—शिरस्ता.
याप्रमाणें पायरवा घालून ते हळूहळू वतन्दार बनतात.
—गांवगाडा १५

पायरेतेल—(?)
हरदोजण दिव्य करावयास सुस्नात होऊन आले पायेरितेल ८८१। तूप ८८१। तप्त करून ताम्हणात घातले रवा आत टाकला.
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. १२४

पायषूटी—पळून जाऊ नये म्हणून गुराचें एका बाजूचे पाय सैल दोरीनें बांधणें.
गाईस पायषूटी घालून घरीं आनीत होतो ते दरडी पडोन मेली.
—ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. १७३

पायह—भव्यता.

पाया—बनाव; परिस्थिति.
कोण विश्वासु, कोण इतराजीचा, हें समजत नाहीं. कोणाचा पायपोस कोणाचे पायीं नाहीं. सारेच बुडावे असा पाया दिसतो.
—ऐ. ले. सं. २०६५

पायाब—१ पायानें उतरण्यासारखा नदीचा उतार २ उतार.
१ आमचे तर येणे त्या प्रांतात होत नाही. यावे तर इकडे सरदारांच्या फौजा जवळ व गंगा पायाब. आम्ही तिकडे यावे व फौजा सरदारांच्या या पारी (या तीरास) उतरल्यास मग आमचे बायकालेकरांनी कोन्हीकडे जावे?
—हिंगणे द. भाग २ पृ. १००
२ यमुनेस पायाब नाहीं पूल बांधल्याखेरीज पलीकडे फौजा उतारावयाची सोय नाहीं.
—म. शि. यां का. पृ. २३२
३ उभयतां यमुना पायाब पाहून बोराडीजवळ उतरले.
—दि. म. रा. १ पृ. २५७

पायी पैंजारा चढवून एखादें काम करणें—१ जातीनिशी जोडे फाडून हेलपाटे घालून प्रयत्न करणें. २ हातांत खेटर घेऊन त्याच्या दहशतीने काम करवून घेणें.
तुमची पत असोन आम्हास ऐवज मिळेना! बंगसाचे वेळेस बाबूजी नाइकानें पाई पैंजारा चढवून रुपये कर्ज मिळविले. आता सर्व अनुकूल असून न मिळे यांत परिच्छिन्न तुम्हास शब्द लागेल.
—राजवाडे १ पृ. २९८

पायेदामी—जाळी टाकून अगर लावून पक्षी पकडणारें कसबी लोक
१ आज्ञा कीं रामचंद्र पायेदामी व लावबाज पाठविले आहेत. लावे धरून पाठविणें.
—पे. द. ८ पृ. २०
२ भोपत पायेदामी यांस आम्ही विचारले कीं कडूसात कोणत्या पाटलाचे घरी बदकाचा जोडा आहे?
—पे. द. १८ पृ. ७

पायेनामीयाखालीं घालणें—पायमल्ली करणें. कबजांत घेणें.
सा हजार माणूस ते प्रांती येकवेळ पाठविणें, ते ढांसण करून मुलुख पायेनामीयाखालीं घालतील.
—पे. द. ३४ पृ. ६३

पायेलग होणें—१ पायमाल होणें २ नम्र होऊन पायां पडत येणें.
महंमदअल्लीखान यास वरचेवरी पत्र चंपतरायेजीची व कपितानाची पाठविली जे, सलावतजंगास कुमक न जाये, पायेलग होईलसे करणें.
—पे. द. भाग २८ पत्र नं. ८३

पायेवर्जा— (?)
समस्तानीं मनासी आणुनू मनासी विचारणा केले जे वीट सेटी मजकूर नफर भला पायेवर्जा हरयेक नफरागीस व हलालखोरीस तकसीर केले नाहीं.
—शि. च. सा. खं. पृ. ८८

पार्चा--१ वस्त्र. २ वस्त्राचा तुकडा.
नबाबानी बापूजी करंडेस तीन पार्चें कापड नारोपंत चिटणीस यास तीन पार्चे कापडें दिल्ही.
—पे. द. २० पृ. ६३

पाऱ्हेरा देणें—पाल्हाळाने, तपशिलानें सांगणें. विस्तार करणें, विस्तारानें सांगणें.
हे सर्व कागदीपत्री उभयतास समजविल्यावरून त्याचेहि ध्यानांत आहे येविशी पाऱ्हेरा देणेच नलगे.
—हिंगणे द. भाग २ पृ. ८२

पारका—अपरिचित, परका, अनोळखी.
फिरंग्याची स्वारी येऊन पोहोचली. परंतु येथें येताच पारके रान पाहिल्यावर स्वारी फिरोन गेली.
—पे. द. ३३ पृ. २८५

पारकिडा—घोड्याचा एक रोग.
भोजेच्या मुक्कामीं महाराजांची घोडी बसती, रात्रीं मृत्यु पावली. पारकिडे झाले. घोडी ५,००० . च्या किंमतीची होती.
—ऐ, ले. सं. ५७०६

पारकी—दुसरी, कपटी, दुष्ट.
त्यांची नजर पारकी देखोन, आम्ही आपले जागा खबरदार जाहालों.
—पे. द. ३ पृ. १२०

पारके--मोकळे, खाली, निर्वेध.
अडीच हजार रुपये सध्या घेतले व कोटात लोक होते त्यास सरा पाजल मस्त केले. संध्याकाळीं पारके रान पहाताच एकजण नागारास स्वारी होती तीस बोलावून घेऊन आला.
--पे. द. ३३ पृ. २८५

पारखा—अलग (?)
चिंतामणीस दिवाळ व कुणबीणीस दिवाळ या करून कोट पारखा करवून, कोटास दिवाळा करवून देववावा. येणे प्रमाणे पारखा कोट करून आपणास कोट घेऊन द्या.
—रा. ८ पृ. १५

पारखीस उतरणें--परीक्षेस उतरणें.

त्यांत सर्व कारकुनांत दोन पुरुष आपले पारखीस उतरले त्यापैकी दादोजी कोंडदेव एक. —म. द. रु. १ पृ. ३३

पारटी—पद्धत, वहिवाट.

परंतु या काळात आपले प्रतापेकडून पूर्वील पारटीवर भ्रम (अब्रू, दबदबा) व सर्वांसी स्नेह आहे. --राजवाडे खंड १२ पृ. १४

पारधीचे सांबर फोडणें—पूर्वी शिमग्याचे किंवा एकाद्या विशिष्ट सणाचे वेळीं गांवकऱ्यांनीं विशिष्ट हद्दींत शिकार करावयाची असे. सावज मारल्यावर ते कोणाच्या हद्दींत आहे याबद्दल शेजारी गांवांचे नेहमीं तंटे होत. असें मारलेलें सावज ताब्यात घेऊन ते कापून प्रसादार्थं वाटणे याला पारध फोडणें किंवा पारधीचे सांबर फोडणें म्हणतात.

मौजे कालें तर्फ पोनमावल येथें किल्ले लोहगडची स्वारी जाऊन किल्ल्याचे पारधीचे सांबर फोडिले हें निमित्य ठेवून दहा रुपये मसाला घेतला. —पे. द.

पारपत्यगार, पारिपत्यगार—व्यंवस्थापक अधिकारी. कारभारी, दिवाण.

१ येथे नदीपलीकडील दारूखान्यास आग काल सोमवारीं लागली. त्यास बाण व दारू सिध जाली, ती आंत न ठेवावयाची आज्ञा स्वामीची आहे. तथापि त्याचे पारपत्यगार बेकैदीमुळें ठेवितात त्यामुळें फरमा करितां आग लागली. —पे. द. २६ पृ. १४१

२ सेवक भीमाप्पा पारपत्यगार संस्थान हरपनहळ्ळी, सा. न. वि. येथील क्षेम. . . . —ऐ. ले. सं. ११३०

पारिपत्यगार— एक हुद्दा.

परशुराम अण्णानाईक व दिवाण रामराव पारिपत्यगार असे त्रिवर्ग घोरपड्यांच्या विद्यमानें येऊन भेटले. —ऐ. ले. सं. ४४४५

पारपल होणें—व्यभिचारी होणें (?)

चौकशी मनास आणितां भंडारी मजकुराची बायको पारपल होऊन अन्नव्यवहार भलते ठिकाणीं करूं लागली सबब त्यानें बायको मारून टाकली. —कु. आं. ढ. ३३४

पारवी—मध्यस्थी, सलोखा (?)

तलब करून अनंत भटास माघारें आणिले जे हे दरम्यानें पारवी करावयास का गेले ? हेच गोष्टीचा शब्द लाविला. --ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. ६८

पारस्नीस—फारशी पत्रव्यवहार करणारा मुन्शी.

पारादोज—चांभार.

१ २९३ रु॥ डेरा ८ गजी चारी बाजूची सायवानें ४ सुद्धा कनाता खेरीजकरून आकार.

८० ॥। –	खादी.	
६०	≡	खारवे
५४		सूत नवार
२५		चरसे १०
५		दोरा शिवायासी
२५		शिंपीमजूरी
१०		पारादोज मजूरी वगैरे

—पे. सा. पृ. ९०

२ या खेरीज पारादोज आसामी येक पाठवून देणें.

—पे. द. १८ पृ. ९७

पाराबाबी—विश्वसनीय, विश्वासार्ह.

अवतरणासाठीं सेनापत्र शब्द पाहा.

—स. ब. पृ, ३६

पारिखा—परागंदा.

बाबूजी पैठणकर यांजकडे रुपये आहेत ते ताकीद करून देवणें म्हणून तर प्रस्तुत तो पारिखा आहे. आलियावर रुपय देववूं.

—ब्र. च. पृ. १२२

पारिभद्रपूर—उर्फ निंबगांव (दावडीनजीक).

—भा. इ. सं. मं. त्रै. व २० अंक २ पृ. ७४

पारीख—मुक्त; दूर.

एक वेळ कर्जापासून पारीख जाहला तर लक्ष जोडी मिळाली.

--ऐ. ले. सं. ८६३

पारोसें--भाजीचा एक प्रकार. (पारोसा दोडका म्हणून दोडक्याची जात आहे)

भाजी, शेवग्याच्या शेंगा, तोंडलीं, वांगीं, सुरण, पारोसीं, पडवळें याप्रमाणें पाठविलीं तीं पावलीं.

—ऐ. ले. सं. ४५४५

पाल्हेरा—पाल्हाळ.

हाशील कलमाचे उत्तर लिहीत नाहीत. पाल्हेरे द्यावयाची पत्रें. मजकूर बहुत चांगला लिहीतो.

—म. शि. यां का. पृ. २६१

पाल—लढाऊ गलबताचा एक प्रकार.

इंग्रजांचें मातबर पाल. वसईच्या बाऱ्यावर आहे. सरकारच्या एका पालाच्या पाठीस इंग्रजांकडील पाल लागलें. निकड झाली तेव्हां आपल्याकडील लोकांनीं बारुदखान्यास आग लावून आपला पाल जाळिला, परंतु त्यांच्या हातास लागूं दिला नाहीं. —ऐ. ले. सं. २२९१

पालक—ज्याला कर माफ आहे असा इसम किंवा त्याचें घर किंवा गलबत.

मचवा इसूबजी भाटकर याजवरील दर्यावर्दी आसामी ८ पालक गैरदस्ती, मचवा दर्यावर्दीसुद्धा सालाबाद चालत असता हल्ली कमाविसदार आम्हाकडे चालो देत नाहीं म्हणोन धुळप याणी हुजूर जाहीर केले तरी मशारनिले धुळप याजकडे दर्यावर्दी आसामी ८ पालक गैरदस्ती व मचवा दर्यावर्दी सालाबादप्रमाणें चालो देणें जाणिजे.

—केळकर संग्रह कुबल दप्तर

पालक—पाळलेला, पालकपुत्र किंवा ठेवणाइत.

युद्धप्रसंग होऊन परस्परें घोडी माणसें जखमी जाली. वोरग्याकडील बाळोजी सोंगवणी पालक जखमी भारी जाला.

—पे. द. १२पृ. ४८

पालक लेक—दत्तकपुत्र; मानलेला पुत्र.

१ जाधवराव समयीं दगा करावयास चुकणार नाहीं असें जाणून त्यास धरून दौलताबादेस खासा व त्याचा पालकलेक असे पाठविले.

—ऐ. ले. सं. ३४५

२ रा. जाधवरायाचा पालकलेक हैबतराव जाधव यासी रा. जानबा निंबाळकर याचें राखीची लेकी सोयरिक जाली.

—पे. द. भाग १ पत्र नं. ३

पालक किंवा पाळक देणें—कराची माफी देणें.

रेणूसा मोकदम मौजे पाबे याचें घर व म्हैस १ यास पाळक देणें म्हणून तुम्हांस २ आज्ञापत्रें सादर केली असता तुम्ही रेणुशास वणी घरटक्कीयाचा तगादा लाविला आहे. या उपर रेणुशास घर व म्हैस १ पाळक देविले असे. तुम्ही सदरहू प्रमाणें यास पालक देत जाणें.

—रा. १ पृ. ५७

पालकोयती—भंडारी किंवा कोळी लोकांजवळ असलेली विशिष्ट मोठी कोयती.

सिमळ म्हात्रा बोले अरे हाच वेळ आहे त्यास मारसील तर तूं जें मागशील तें तुजला देसायापासून देववीन मग कोळी एक गराविस होता त्या कारणें पालकोयतीनें मारविला. —पा. क्ष. ज्ञा. इ. खं. १ पृ. १८

पालग्रहण—प्रतिपाळ, संगोपन.

१ मातुश्री आत्याबाई श्रावण शु॥ १० सात तास रात्रीस देवाधीन जाली. त्यानी आमचे पालग्रहण मातृवत् केले त्यांचे गुण किती आठवावे?

—पे. द.

२ लाहान मुलें आहेत त्यांचे पालग्रहण करून उर्जित करणार स्वामी समर्थ आहेत.

—पे. द. २० पृ. ८४

पालछत्र (व्यालछत्र)—पालछत्र काठीच्या टोकास पागोटे बांधून तयार करितात.

पालछत्रे व अवदागिरे व बाग व नक्षत्रमाळा माफजतीनें राखाव्या जिकडे नेणें आणणें पडेल तिकडे नेत आणीत जाव्या.

—लेख पृ १४१

पालथा दादर— Draw Bridge काढता घालता येणारा कळीचा दादर किंवा पूल.

नगरच्या किल्ल्यांत दरवाजाचे वाटेतील पुलास पालथा दादर करविला.

—पे. द. भाग ४१ पत्र नं. ९८

पाल देणें—कराची माफी देणें, करमाफ करणें.

तुमची खासगत घरें चाकरांची घरें व बटकींची घरें जीं असतील तीं पाल दिल्ही असेत.

—नाना. पेश. रोज. खं. १ पृ. ४

पाल पडताळ—पाल पडथळ; राहुटी, पाल वगैरे सामान व तें वाहणारीं बैल वगैरे जनावरें.

इकडे पर्जन्य वळीव बहुत लागला आहे. पालपडताळ देखील लोकांनीं आणिलें नाहींत.

—ऐ. ले. सं. ५६८८

पालपडदा—तंबू राहुटी इत्यादि सामान.

आपण सडा घोडा राऊत, त्यांत पालपडदा, बायको, जाते इत्यादि पडदळाचे नांव नाहीं, असे बेत करून नर्मदा उतरावी.

—हो. कै. पृष्ठ ८

पालपडदे—तंबूंना लावावयाचे पडदे किंवा कनाती वगैरे.

आपले बुणगे दामदस्त राहुटी पालपडदे बेलबाधा या कांहींएक न ठेवतां एक बिचोवा पलंग मात्र ठेविला.

—इ. सं. हो. कै. पृ. १४

पालवणें—संकेत करणें; पांढरें निशाण हालवून शरण आलों आहोंत, असें दर्शविणें.

१ अंजनवेली हल्ला करून तोतयानें घेतली. ज्या किल्ल्यावर जातात, ते पालवावयास लागतात !

—ऐ. ले. सं २६४९

२ दोन प्रहर गेल्यावर किल्ल्यावरील माणसांनीं पालवून किल्ला दिला याप्रमाणें जाहलें.

—ऐ. ले. सं. ४१६७

पालाण—खोगीर.

पालाणणें—जोडणें; सज्ज करणें.

१ पालाणिले रथ कुंजर.

—मुक्तेश्वर आदिपर्व २९ पृ. ६५

२ पालाणारे सकल सैन्य.

—मुक्तेश्वर आदिपर्व ४७ पृ. १११

३ रत्नमणीची बाळलेणी ।
पालाणिली अरुवार ।

—मुक्तेश्वर सभापर्व ४ पृ. १७

पालाशविधि—एखादा मनुष्य अनेक वर्षे बेपत्ता झाला तर त्याच्या देहाबा। पळसाचा पुतळा करून दहन करितात तो विधी.

२ रु।। देणे वेणूबाई वाळिंबे हल्ली वस्ती बोरखळ भ्रताराचा ठिकाण लागला नाहीं सबब पालाशविधि करणे याजकरिता.

—पे. सा. पृ.-१४०

पाली–उर्फ सरसगड.

पावजी, पावगी—मीठ तयार करणारा कारखानदार किंवा व्यापारी किंवा मक्तेदार.

पावटा—पायउताराची जागा; होडया लावण्यासारखी धक्क्याची जागा.

सिकें खांडी उतरोन गोवळकोटावरी आले खाडीचे कडेस पावटा होता तो उपडीत होते तो हबसियानें बाहेर पडोन सिक्यांची फौज मोडली.

—पे. द. ३३ पृ. २४७

पावंडा—पायंडा.

स्वामीच्या चित्तास येईल तर येथें पावंडा पाडायाचा विचार योजिला आहे.

—पे. द. ३० पृ. ३८८

पावणा कट—साडेतीन हात लांबीच्या दोरींत कडब्याच्या जितक्या पेंढ्या राहतील त्याच्या पाऊण पट.

कडबा रुपयास पावणा कट, साडेतीन हातांचे दोरीनें जाहला होता, याप्रमाणें महागाई.

—ऐ. ले. सं. ८५०

पावणी—एक आरमारी कर.

बाबले कामत यास पत्र कीं दक्षिणप्रांती समुद्रात सरकारचा अमल चालत नाहीं तरी तुम्ही आरमार सरकारचे करून सरकारच्या पावणीचा अंमल चालता करून दक्षिणप्रांतातील तरांडी वसईस येत तें करणें तुमचे मातबरीप्रमाणें बहुमान केला जाईल व पावणीचा ऐवज जमा होईल त्यापैकीं

निमे सरकार वगैरे यास खर्चाकारणें व निम्मे सरकारांत वसूल करणें.
—नाना. रोज १ पृ. १७

पावतारा—पायउतारा.
आज ५ दिवस मीं पावतारा हिंडत असतों, तर दुसरे घोडे धीट दिसाऊ चालणार, ऐसे आधीं पाठवावे.
—ऐ. ले. सं. ६६४७

पावप्यादा—पायदळ, शिपाई.
गुवकालवाले याचा गुमास्ता सातआठएकशें पावप्यादेयानसी बहीरदाकल जाला.
—पे. द. २८ पृ ४०

पावलें वांकडीं दिसणें—फितूर असणें.
नबाबाचीं पावलें वांकडीं दिसतात, म्हणून भोंसलेहि लिहीतात. भोंसले पत्रीं स्वच्छता बहुतच लिहितात, पण त्याप्रमाणें अंतर शद्ध असल्यास चांगले.
—ऐ. ले. सं. ३६३८

पावलोक—पायदळ.
कोटातून गनीम बाहेर निघाला त्यास पावलोक व रावतानीं मोडून कोटांत घातलें.
—पे. द. १६ पृ ८२

पावशेर—पावबिघा जमीन.
त्यांजवरून तुम्हास सरकारातून बहुमान अब्दागिरी दिल्ही. अब्दागिरीच्या खर्चास मौजे मजकुरी पावशेर इनाम देऊन सरकारचे व जमीदारांचे इनामपत्र तुम्हास भोगवटियास करून दिल्हे आहे तरी सरंजामास पावशेर जमीन इनाम करून दिल्ही आहे तिच्या चतुःसीमा . . . .
—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. २५४

पावसासारखी वाट पाहणें—उत्कंठेनें वाट पाहणें; आतुरतेनें वाट पाहणें, शेतकरी ज्याप्रमाणे पावसाची अपेक्षा करतो त्याप्रमाणे.
पावसासारखीं पाहतों त्यास आज चार पांच दिवस खानमजकुराची वाट अद्याप येतां दिसत नाहीं.
—हिं. द. खंड १ पृष्ठ १०७

पाषाणा—घोड्याचा एक रोग.
लहान घोड्यावर बसोन धांवडशीस घोड्यास पाषाणा जाहला, यास्तव आलों.
—ब्र. च. पृ. १५६

पाषाणावरील लीप—शिलालेखाप्रमाणें पक्के. शिळाशाश्वत.
तुमचें वचन हें पाषाणावरील लीप.
—पे. द.

पास—शिफारस, आश्रय. खातरजमा, खात्री.
सरकारचे सिकामानी सरदार वगैरे कोणा । आसरा देऊं नये पास करणार नाहीं अशी दोन कलमें कलकत्याहून लिहून आली.
—म. शिं. यां. का. पृ. ३५५

पास—उत्तम.

तैनातेचा प्रकार लिहिला तो पास उत्तम आहे तरी बापूस लेहून करार करून द्यावे. —पेठे दप्तर भाग २ पृ. ३३

पास—काळजी; आस्था.

१मदारुलमहाम दुरंदेश आहेत. नवाबाची पास त्यास सर्वोपरी आहे. —राजवाडे ५ पृ. ७९

२ ही दानाई ईश्वरांनीं ज्यास बक्षीस केली त्यांचे सखुनाची पास ठेवणे लाजीम. —राजवाडे ५ पृ. ८६

पास—किमत ? जात ?

उभयेता चिरंजीवास ब्ऱ्हानपुरी कचे रंगाची सेले व पागोटी उंच पासीची दिल्ही. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. १४९

पासखातर—भीड, मर्यादा, आस्था. खातरजमा.

१ लोकांची समजाविश होऊन रुपये पावज्योपर्यंत (पविजेत तोपर्यंत) मशारनिले पुढें जात नाहींत. हरिपंताचे पासखातरेकरितां छ मजकुरी कूच करून अलाहिदा जाहले आहेत. —पुणें अखबार भाग १ पृ. १३३

२ महादजी सिंद्याची पासखातर बालाजीपंत करीत आहेत. —पुणे अख. भाग १ पृ. २६३

पासदारीं—तरफदारी, शिफारस किंवा कैपक्ष.

कोणीच सरकारचें सरदार किंवा मुत्सद्दी अगर सावकार इंग्रजाकडे गेले असतां त्यानी त्यांची पासदारी करू नये व त्याजला आशरा देऊं नये. —म. शि. यां. का. पृ. २५७

पासफर्दा—उद्याच्या परवां.

पासबा—रक्षणकर्ता.

पासबान—पहारेकरी.

पासमरजी—मर्जी, पसंत.

दोन शकली लिहिल्या होत्या त्यापैकी शकल दुयमीप्रमाणे, हुजूरचे पासमर्जीकरतां करार करावा लागेल म्हणोन कृष्णरावजी बोलले. —पुणे अख. भाग १ पृ. २३६

पासरपांडया—पांढरपांडया तर नव्हे. ? मो. वा. चूक असेल काय ? अवतरणासाठीं 'वऱ्हाडपांडया' शब्द पाहा.

राजवाडे खंड १२ पृ. १९७

पासले पाडणें—पालथें पाडणें.

तमाण्णा याचे हातीं तरवार होती त्यास दोनतीन माणसांनीं धरून चौसोपीतून चाफेखणात ओढून नेलें तेथें आबाजीपंत गाडगीळ म्हणूं लागलें की त्याची तरवार घ्या त्यावरून तमाण्णानें एक वार केला तेव्हां त्यास धरून दोघातिघानी पासले पाडून निमचा घेतला व मुस्क्या बांधल्या.

—पराग वर्ष १ अंक १

पासोडी—गांवपाटलाला वहाल केलेली सारामाफ जमीन.

पासोडी लिगें—कापडाचा एक प्रकार (?)

८६९ सौ. सगुणाबाई आली होती त्या दिवशीं

३० साडया २

१०० पासोडी लिगें १ पांढरी

६० सेले खसखसी ४

—वै. ४ स. १७४३ पृ. ३३

पाहतो अर्थी—विचार केला असतां.

१ पहातां अर्थी गोष्ट खरीच आहे. —ऐ. ले. सं. ६३४८

२ श्रीमंत ईश्वरी अंश धन्य तो वंश परमपुरुषार्थी।
बरोबरी तयांची कोण करिल पाहतार्थी।

—ऐ. पो. के. पृ. ४२६

पाहते अर्थी—पाहातार्थी; विचार करितां; विचार केला असतां.

आज (हैदराचा) सारा प्रांत घेऊं म्हटल्यास, श्रीमंतांस अगाध नाहीं. परंतु छावणीस सारे फौजसुद्धां रहावें लागेल. प्रांत जो घेतील तो आधीं खराब होऊन मग ठाणीं बसतील. त्यास शिबंदी पदरची घालावी लागेल. पाहते अर्थी दौलतवंतास कोणीएक गोष्टीनें सौख्य नाहीं.

—ऐ. ले. सं. १२१५

पाहाडी—पालख्या वाहणाऱ्या भोयांच्या जथ्याला पहाडी म्हणतात.

येथें आम्हाजवळ भोईयांची पाहाडी आहे ती ठीक नाहीं याजकरिता एक पाहाडी भोई येथे आहेत दोदू नाईक याची ते पालखी देऊन पाठवावे (म्हणजे) येथे पाहाडी आहे ती पाठऊन देऊ.

—राज. खं. १० पृ. ६६

पाळणा—आजाऱ्यासाठी वाहनाचा प्रकार.

पालणे यास माणसे भोई आठ चार मिलाले तरी आणावे.

—पेठे दप्तर भाग. २ पृ. २८

पाळती घालणें—पाळत ठेवणें.

घरी मोठा कहर बायकामुलांचा जाहला. गाडे खिडित चार जिवें मारिले.

बाजी नाईकानीं ये गोस्टीची चौकशी केलीं तो खोपडियानी पाळती घालून मारलें असें कळलें. —शि. च. सा. खं. २ पृ. ३३१

पाळबंधु—बापाच्या रक्षेचा पुत्र.
सुरतेस आपणच खुद्द जावें असें ठरविलें. पाळबंधु व व्यंकाजी दत्ताजी ब्राह्मण हे मोठे लष्करी नामोशाचे सरदार महाराजांकडून सेवा सोडून राजे याजकडेस आले, त्यांस नांवाजून पंचहजाऱ्या पागेच्या सांगितल्या आणि वीस हजार लष्कर घेऊन, कोळवणांतून नीट सुरतेस येऊन, एकाएकी दाखल जहाले. —चित्र ८१

पाळेगार—कर्नाटक प्रांतांतील छोटे जहागीरदारासारखे संस्थानिक.

पिखरणें—विखरणें.
चहूंकडें माणसें बटकी चाकर पिखरली होती ती जानरायानीं जमा करून आव घातला. --ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. १३४

पिच्छानें जाणें (एखाद्याच्या)—पाठीवर जाणें; पाठलाग करणें.
अविध पट्टणाकडे गेल्यावर आम्ही त्याच्या पिच्छानें जावें किंवा हुजूर यावे येविशीं श्रीमंतांस विनंती करून लिहावे.

—ऐ. ले. सं. १५३१

पिचोडे-पछोडे—पाठीस हात बांधणें किंवा पाठीवर मागें दोन्ही हात बांधणें.
नांदगांवचें बंदरावर बारा माणूस होते ते खबर सांगेनांत मग दोघाजणास मार दिला व दोघाजणाच्या पिचोडे बांधलें मग काकुळतीस फार आले.

—पे. द. ३३ पृ. ८७

पिछा—पिच्छा; पाठलाग.
फौज मोडली. त्यांजकडील बैद वगैरे यांणीं पिछा केला.

—ऐ. ले. सं. २७७१

पिछेली—अवशिष्ट, शिल्लक.
चंद्रग्रहण म्हणोन प्रहर रात्र पिछेली राहाता राव पंतप्रधान बेदार जाले.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १०६

पिंजणी—गळ्याचें रक्षण करणारी रुंद कापडाची पट्टी. गळपट्टी.
शिवी ऐकतांच तरवार मेणांतून ओढून सबनिसावर हात टाकिला तों पिंजणी नव्हती दाढी (गळा) तोडून गर्दन एका हातानें वेगळी केली.

--हो. कै. पृ. ९३

पिंजनेरीत—पेन्शनरींत.
साहेबांनीही खातरमजा केली आणि सांगितलें कीं, तुमचा बंदोबस्त पिंजनेरीत करून देऊं. —पे. द. भाग ४१ पत्र नं. २५०

पिंजरा—बावटा किंवा झेंडा उभारण्यासाठीं केलेली गलबतावरील किंवा बंदरी किल्ल्यावरील मोठी चौकट.

हा विजयदुर्ग पिंजरा दिसे त्रिभुवनी शोभिवंत जी।

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. २४१

पिंजरी—१पालखीचा एक भाग. २ पालखीला लाविलेली किनार किंवा छत.

१ जमातदार मजकूर याणें स्वारी जात असतां महाराजांचे पालखीवर चालोन घेतलें आणि वार टाकिला, ती पालखीच्या पिंजरीवर लागोन घोरपडे यांच्या खांद्यावर थोडासा लागला.

—ऐ. ले. सं. ५६६७

२ जमा भेटीबद्दल सवाई जयसिंग पालखी.

१ दांडी
२२ गोंडे
२ थोपा
२ कळस तांब्याचे
८ गठे तांब्याचे
४ तकिये
१ सुजनी
१ तोशक
१ तबकडी
१ चादर
१ पिंजरी जरंदोजी सकलादी लाल समेत झालर जरी अस्तर किनखापी लाल हसीया उदी किनखापी.
२ पडदे पिंजरीचे

—पे. द. ३० पृ. ३२४

पिंजाह—पन्नास.

पिंनादोज पिरादोज—चांभार. पारादोज.

पिंप—पीप.

त्याजवरुन येथून दारूचीं पिपें सुमार पांचशे व गोळ्या ऐसें पनवेलीचें मार्गेंहून घोडनदीवर पलटणाचें खर्चास रवाना झालें आहे.

--पे. द. भाग ४१ पत्र नं. ६५.

पियाझी—गुर्झाचा एक प्रकार.

गुर्झ शब्द पाहा.

पिजिरा—मंजूर, मान्य.

त्याचे योगक्षेमाविसी तुम्ही हुजूर अर्ज कराल त्याप्रमाणे पिजिरा होईल.

—राजवाडे २२ पृ. ६२

पिजीरानह—विचारणीय.
पिढीपेस्तर:—पिढी दर पिढी.
पिदर—बाप
पिरी—वार्धक्य.
त्यावरी (अब्दुलसलाम उर्फ विसाजी राम यानें) नियत धरिली जे आपला पिरी-वक्त जाला आतां मक्केस जावें.
—भा. इ. सं. मं. १८३४, वा. वृ. १४४

पिवाड करणें—फस्त करणें, पळवून लावणें, पराभूत करणें.
बावूजी नाइकाचा व प्रतिनिधीचा दोन वेळां मुकाबिला जाहाला. आजि छ मजकुरीं मोडून पिवाड केला. आबाजी नाईक हस्तगत जाहले.
—पे. द. २६ पृ. १७०

पिश्कार, पेश्कार—व्यवस्था पाहणारा, मॅनेजर.
पिशवी—हत्तीच्या शेपटीखालून कुल्ल्यामागून घेतलेला दोर. या दोरावर उभा राहून भोई लढाईंत तिरंदाजी करतो.
पिशवींत घालणें—सामील करून घेणें, घशांत घालणें, पचविणें.
अवतरणासाठीं चेला शब्द पाहा. —हो. कै. पृ. १०२
पिशाच लिपी—मोडी लिपी. सामान्यत: फार्शी लिपीला पिशाच लिपी म्हणतात कारण ती उजवीकडून डावीकडे लिहिली जाते. परंतु मोडीलिपीलाहि केव्हां पिशाच लिपी म्हणत असत.
१ आपण न येता नीळकंठ शास्त्री थत्ते याणी रा० बाळाजीपंत नातू यांचे विचारें दहा गृहस्थ तिराईत चिंतामणराव आप्पा मिरजकर इत्यादिक चाणाक्ष दहा मंडळी, पिशाचलिपीचे पत्र होते म्हणून परीक्षेस पाठविली. त्यांचे विचारास सदरहू पत्र निळकंठ शास्त्री थत्ते यांचे हातचे खरे. थत्ते शास्त्री पिशाच लिपी व बाळबोध लिपी दोन्ही लिपी लिहितात असें ठरलें. —काय. प्रभू. इ. सा. पु. १ अंक ९ पृ. २६
२ आमचे पणजे महादेव भट हे जनस्थान क्षेत्रातील पेशवे यांचे उपाध्ये वेदशास्त्र निपुण आणि पिशाच्च लिपी व फारशी जाणत होते वक्तृत्व बहुत मधुर पोख्त मोठे लोकांची मर्जी संपादन करण्यायोग्य होते म्हणून बाळाजी बाजीराव पेशवे यांचे स्वारीसमागमें राहून मर्जीनुरूप कामेकाजे करीत गेले. —द. स. कै. या. पृ. १९८
३ आपले बाप सखोपंत तेही विदेशी राहून आपली पिशाच्य लिपेची विद्या संपादून पोट भरून होते
—मा. स. प. मा. पृ. ७१

पिस्ताई रंग—पिस्त्यासारखा रंग.
श्रीमंतांनीं दौलतराव बाबास पोषाख उंच पिस्ताई रंगाचा कच्ची बुट्टीचा दिला.
—ऐ. ले. सं. ५१०४

पिस्ताल—१पिस्तूल; पिस्तोल; २ गारेचें भांडें म्हणजे बंदूक व पिस्तूल बाळगणारे.
१ यादी नांवनिसी दि॥ रा॥ आपाजी आंगरे सु॥ आर्बा आर्बेन मया आलफ छ ५ शौवाल.
५० पाव स्वार.
२५ आडाव
२ इटेकरी
२ गारभांडीं पिस्थाले (छोटीबंदुक व पिस्तुल बाळगणारे)
३ पटेकरी
१८ बंदुखे
——
—वै. ४ स. १७४३ पृ. ३७

पिसर—मुलगा.
रामाजी विठ्ठल अज अहद बरीद वालो बलदे बेदर मुतसरक असता बाप फौते रामाजी विठ्ठल पिसरानी बनाम तान्हाजी रान अज अहुदे देसपांडेगिरी मुदता अहद निजामनमुलक मुतसरक असे.
—पे. द. ३१ पृ. ४२

पिसाळ—पिसाळलेले, दगाफटका होण्यासारखें.
वाटेमध्यें रान पिसाळ आहे (जासूद) जोडी असलियाने त्यास पुढें करून यावे लागत.
—E. M. P. पृ. १६९

पिसून टाकणें—नष्ट करणें, खणून टाकणें.
लोकांनीं मजला बदनाम न करावें जे असफजाहा कमरदीखां मेल्यावर यांनीं त्याच्या औलादीस पिसूनच टाकलें यैसे न म्हणावें माझ्या थोरपणास शब्द न लागावा म्हणून आपल्याकडून जैफी केली.
—पे. द. २५ पृ. ८९

पीकदाव—धान्याला आलेलीं शेतें.
खाडीकिनारेचे गांव बहुतेक पर्जन्याकरितां मयतसेतें जाली आहेत. व मुलुखहि वैरान आहे. जेथें पीकदाव व वस्ती आहे तेथें बंदोबस्त केला आहे.
—पे. द. १६ पृ. ६३

पीकपाणी—पीक.
मोगली फौजा फिरतात त्यामुळें मुलखांत कांहीं ताकत नाहीं व पीकपाणी

जाले नाहीं. म्हणोन कोठेहि फिरावयास जागा नाहीं.

—पे. द. १५ पृ. ७

पीठगोट—सैन्याच्या तळावरील खाशाचा गोट किंवा डेरा.

१ बजाबास एकटचा स तेथून आणिलें ते आमचे पीठगोटानजीक राहुटी देऊन सभोंवती गाड्यांची चौकी देऊन ठेविले आहेत.

—ऐ. ले. सं. ३३२७

२ मिराचें घोरपड्यानें लुटलेलें सर्व सामान श्रीमंतांनीं परत दिलें. श्रीमंत काल त्याच्या डेऱ्यासही गेले होते. पीठगोटास आणून उतरविला आहे. आज तीन दिवस चौकशी व त्याचे साहित्य याखेरीज दुसऱ्या कार्य-भागाची तरतुद नाहीं. श्रीमंत फारच शरमी झाले आहेत.

—ऐ. ले. सं. १२०७

पीर—वृद्ध; साधु; समाधी; खुळा. **वेडापीर**-खुळा; भ्रमिष्ट.

पीरखानी—रुपयाचा एक प्रकार.

आठ रुपये शिल्लक हुकेरी पीरखानी होती ती पाठविली आहे. घ्यावी.

—ऐ. ले. सं. ४२१७

पीरजादा—साधुपुत्र.

त्या ठिकाणीं हुसैनीसाहेब म्हणून मशायख पीरजादा आहे.

—राजवाडे ५ पृ. ११२

पीरवार—सोमवार.

—संशो. मित्र पृ. १५२

पील—हत्ती.

पील खाना—हत्तीशाळा, गजशाला.

पीलखाना व अस्तबालास व उंटास दाणा नाहीं; फाके गुजरतात.

—राजवाडे १ पृ. ५४

पीलबाला—हत्तीसारखा उंच व लठ्ठ बांध्याचा (घोडा).

पुक्त; पुख्त, पोक्त—पक्व.

जो विचार करणें तो पुख्तच कराल.

—जो. रा. १२३

पुट—भानगड, कारस्थान, दंगा, फितूरी.

सिरोंजेस निजाम आलीयावर या प्रांतीचे तमाम जमीदार भेटोन मुल-कांत फितवा केला. रुपयां तों कांहीं दिल्हा नहोता. त्यावर हे पुट जाले. आम्ही बाहेर जावे तों दुसरे ठिकाण नाहीं. यास्तव राहिलों.

—पे. द. १५ पृ. ४०

पुट देणें—पूट देणें. चढविणें स्तुती करणें.
'तुम्हासारख्या थोर माणसाही यावेसें नव्हतें,' म्हणोन पुट देऊन भेद घेऊं लागले —पे. द. १० पृ. ५६

पुठ्ठा—१ चारशे स्वारांचा जमाव, २ त्या जमावाचा सरदार तो पुठ्ठा. (हें नांव दुसऱ्या बाजीरावानें नवें ठेवलें).
श्रीमंतांनीं स्वार ४०० ठेवावयास सांगून नव्याकडून ५-७ जणांकडून स्वार ठेवविले. ४०० चा जो सरदार त्याचें नांव पुठ्ठा असें ठेविलें. असे ५-७ पुठ्ठे तयार जाहले. —ऐ. ले. सं. ७४७६

पुंड ऊस—पुंड्या ऊस.
राजानीं पुंड ऊस आपणास व मल्हारराव यासी पाठविली आहेत.
—पे. द. १४ पृ. १९
— विलसन

पुंडपाळ—पुंडपाळेगार.

पुंडारा—पुंडाई; दंगा, बंडखोरी.
बाराभाई मिळून बारा आसामी कोळी, पुंड, पाळेगार यांनी आपले जमा नसी लष्कर जमवून बारवाई डोंगरावर ठाणें धरून तेथून पुंडारे करीत होते. —द. शि. मो. यांचा इतिहास पृष्ठ ११

पुडे—(?) बापुडे ? (पुडे या शब्दाच्या आधीचे 'बा' हें अक्षर गळालें आहे ?).
नवाबास सांगणे की तुम्ही यासी कां दबता ? हे पुडे मालकाचे आहेत व विसाजीपंत तर येक ब्राह्मण (असमर्थ, निरुपद्रवी) आहे.
—हिंगणें दे. भाग २ पृष्ठ १०१

पुढार—आघाडी, पुढारीपणा.
१ पुढार घेऊन साहित्य करणेविशी सेवकानें विज्ञप्ति लिहिली आहे ती मान्य करावी. —पे. द.
२ नबाब व इंग्रज बोलतील, परंतु पुढार घेणार नाहींत. आम्हांवरच मसलत पडेल तें ठीक नाहीं. —ऐ. ले. सं. ४२७५
३ याकरितां ये समई पुढार घेऊन साहित्य कराल तर प्रसंग आहे म्हणून सूचना दिली होती. —पे. द. ३३ पृ. १३५
४ पत्र असावें कीं हरयेकविसी सांगतील ते सरकारचे कार्य समजोन पुढार घेऊन साहित्य करणें. —पे. द. ३४ पृ. ६२

एकाद्यास पुढें घालणें—एकाद्याचा पहातां पहातां पराभव करणें.
कंपूकडील लोक गांवांत आहेत, तेहि यात्रेचे दिवशीं तेथें आले. हलालखोर पट्टा खेळावयास लागला. तेव्हां कानडे प्यादेहि पट्टा खेळावयास लागले.

त्यांस हलाऊखोर बोलिला कीं, ' मीं मानाजी फाकडे याचा चाकर. असे शें-पन्नास कानडे पुढें घालीन. ! 'असें बोलला तेव्हां कटकट जाली.

--ऐ. ले. सं ६३६०

पुण्यपूर्ण होणें—क्षीणपुण्य होणें, हातचा अधिकार गमावणें.

(अवतरणासाठीं ' कुंजकावीस ' शब्द पाहा)

—चं. चू. द. पृ. ११४

पुणें चलनी—रुपयाचा एक प्रकार.

यैवज चांदवड, अंकुशी, पुणे चलनी कोरे द्यावे. देऊन पावती आम्हाकड लस्करांत पाठऊन द्यावी.

---पे. द.

पुनरुक्त—पुन्हां.

पुनरुक्त आपलें पत्र आलें कीं पंडीत मशारनुले जाणार तर त्यांचा दम पुरो द्यावा म्हणोन, त्याजवरून महाडीक सुवर्णदुर्गाचा जमाव घेऊन स्वार होऊन गेले.

—पे. द. ३३ पृ. ५१

पुर्कस— लढाई; तंटा.

तरी पुर्कस बखेडा पडल्यास खावन्द प्रतापी आहेत.

--ऐ. टि. ३ पृ. ४२

पुर्जा—पत्र.

उपरी शाहाकडून पुर्जा जे बियास व सतलज दोहू नदीयाचे दुआबात मछिवाडे याजवल दाहा कोसावर आहे.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १६५

पुर्तकाल—पोर्तुगाल देश.

पुढें मागती टोपीकर फौज पुर्तकालेची घेऊन येईल तों काम पक्के होईल.

--पे. द. १६ पृ. २९

पुर्शिदा; पुर्सिदा—चौकशी; विचारणा.

सांप्रत पुन्हा सरकारांत पुर्सिदा झाली. —दि. म. रा. २ पृ. १८२

पुर्शीस—विचारणा; विचारपूस

हल्ली चिंतोपंत, बाळाजीपंत, जयरामपंत यांस पुर्सिसा सर्कारांतून होत आहेत.

—खरे १० पृ. ५०२९

पुर—पूर्ण.

पुरकस—पक्का (वास्तविक पुरकस या पर्शियन शब्दाचा अर्थ लढाई, तंटा असा आहे.)

१ काशीचे राज्यांत टोपी पाहिली असतां कंठस्नान घालावें हा क्रम चालला तेव्हां पलटणास पायबंद पुरकस बसला.

—इ. सं. हो. कै. पृ. १७

२ यासी तूर्त खातरजमा न केली तर बखेडा पुरकस आहे !
—हो. इ. सा. प. खं. १२ पृ. १७७

३ सवाई मल्हार यांनीं खानदेशांत महालानिहाय फौजा पाठवून दंगा पुरकस करून महालचा खराबा केला. आबाजी लक्ष्मण, धोंडो माणकेश्वर व सदाशिव भवानी याणीं नंदूरबार, सुलतानपूर, आंबेड वगैरे जागा धुळधुमासा करून दिला. —हो. कै. पृ. १२४

पुरजा—पत्र, लेख.

तट घातला आहे कीं आमचा पुरजा श्रीमंतापासी आहे तो काहाडून देणें म्हणजे आम्ही येतों. --E. M. P. पृ. २१६

पुरणें--संपणें; शेवट होणें.

असें मोठें माणूस. परंतु आयुष्यमर्यादा पुरली, त्यास इलाज नाहीं.
—ऐ. ले. सं. ३४४५

पुरनूर—प्रकाशपूर्ण.

पुरबाजिदी—कापटच, धूर्तता.

इंग्रेज हैदरनाइकासी स्नेहाचा पैगाम पुरबाजिदीने करितात परंतु हैदरनाइक कबूल करीत नाहींत. —पुणे अख. भाग २ पृ. १०२

पुराड—पुराचें माजलेलें पाणी. भावार्थानें सैन्य व सैन्याबरोबरील लटांबर.

आनरुल्लाखान दिवाण माघारा जाणार तो लष्करांतून येईतोवरी मराठे अवघे लष्कर खोळंबिले आहे. याजला दोन मजली पावतें करावे मग आम्ही यावे (असे ठरल्यामुळें) गुंता जाहला आहे याचे पुराड लांबल्याखेरीज आपलें लष्कर वेत्रवती उतरून आलीकडे येता नये
—पे. द. १५ पृ. ५०

पुरावत—(?) मो. वा. चूक ? ‘ पुरव्त ’ असा पाठ तर नसेल ?

दुसरे दिवशी खजिना आसफ ज्याहाचा लुटला. लढाईची पुरावत जाली.
—स. ब. पृ. १६

पुरावा—पुरवठा किवा साहित्य, कुमक, पाठपुरावा, उपराळा.

१ जोपर्यंत तुम्ही आम्हास ठेवाल तो पावेतों तुम्ही आमचा खर्चाचा पुरावा करावा. —म. द. रु. ३ पृ. १००

२ इंग्रजाचा अन्यायी निघाला पाठ पेशव्याची ।
म्हणून साहेबलोकांनीं आरंभिली अगळिक दाव्याची ।
वसइ प्रांत कल्याण गेली गुजराथ पुराव्याची ।
रायगड सिंहगड बेलाग जागा केवळ विसाव्याची ।
कर्नाटक दिले लिहून ठाणी बैसली पराव्याची ।

कोणास नकळे पुढिल इमारत इंग्रज काव्याची ।

—ऐ. पो. के. पृ. ३९७

३ १,००० गाडदी व कांहीं फौज रवाना झालीच आहे. मागाहून पुरावा करावा या विचारांत आहेत. —ऐ. ले. सं. २६१९

४ मुख्य सरकारांतून व रा. नाना यांनीं मनावर घेऊन सर्व प्रकारें पैरवी करून सरंजामाचा वगैरे पुरावा पोक्त करावा म्हणजे सरकारकाम होऊन शत्रूवर दाब चढोन नक्ष राहील.

--ऐ. ले. सं. ६२८५

पुरी पडूं न देणें—आवरण्यास अशक्य होणें, अनावर होणें, भारी होणें.

नाइलाज होऊन नवाब सलुखास कबूल जाले. फिरंगी जबरदस्त, त्यासी पुरी पडूं देणार नाहींत, यास्तव सलूख जाहला.

—चं. चू. द. पृ. १०७

पुरुषधैर्य—श्रेष्ठ धारिष्ट; महत्त्वाकांक्षा.

सारांश पुरुषधैर्य धरावें. आतां आपणांस ईश्वर किंवा वडिलांचे पाय आहेत. दुसरा अर्थ नाहीं. —चं. चू. द. पृ. १३५

पुरेजात—सर्व पुरे किंवा सर्व पेठा. विविध पेठा.

राजश्रींनीं परलोकसाधन करतांच तमाम पुरेजात व कार्खाने व राजमंदिरीं चौक्या ठेवून बंदोबस्त केला. --ऐ. टि. १ पृ. ६५

पुला—पेंढी; गड्डी.

२६० मेथी पुले, १५ कोथिंबीर पुले. —ऐ. ले. सं. ५६७७

पुलावा—मांस घातलेला मसालेभात; बिर्याणी.

पुली--(?) पुला; पेंढी.

पुण्यामध्यें २ पायलींची धारण. कडब्याच्या १० पुल्या ! शिलेदार वगैरे बेजार जाले. —ऐ. ले. सं. ४९९२

पुश्त दर पुश्त—पिढी दर पिढी.

पुशिदा—गुप्त.

पुश्तखर—गदेसारखें किंवा गुर्गुंजासारखें एक हत्यार; शब्दशः अर्थ ‘पाठ फोडणारा’ असा आहे.

पुस्त; पुश्त--१ पिढी २ पाठ.

१ येथील कुलकर्ण . . . यांचे सात पुस्तापासोन चालत आलें आहे.

—राजवाडे २२ पृ. ७५

२ याजप्रमाणे भोगोटा तीन पुस्त करीत आलों.

—वाड. कैफियती १०४

पुस्तंग—पुस्ततंग, पोटाखालून जाणारा घोड्याच्या खोगिराचा तंग.
—पे. सा. पृ. २३८

पुस्तगर्मी—मन:पूर्वक साहाय्य; उपराळा, पाठराखणी.

१ प्रस्तुत ते प्रांते राजेरजवाडे जमीदार सर्व बदमामलीवर आहेत. येकानी बल धरीलें म्हणजे त्याचे पुस्तगर्मीस चुकावयाचें नाहीत.
—हि. द. खंड २ पृष्ठ ८९

२ राव पंत प्रधान यांच्या फौजा कुंपनीचे जमीयतीचे पुस्तगर्मीवर पेशकदमी करून जाणें जरूर. —खरे ४४३४

३ तुम्ही मागें पुस्तगर्मीवर राहून फौजेस इंग्रजाकडे रवाना व मामूर (साहित्य) करावें. —राजवाडे १० पृ. २७८

पुस्तगिरी—उपराळा; मदत; पाठीवर राहणें.

शिंदे फौजसुद्धां नाहींत. अशी बातमी नबाबानीं नेऊन, खासा पुस्तगिरीवर राहून, फौजा व त्यांकडील फिरंगी पलटणें यांणीं चालोन घेतलें.
--ऐ. ले. सं. ४७३२

पुस्त दर पुस्त—पिढ्यान्‌पिढ्या; वंशपरंपरा.

सालाबाद पुस्त दर पुस्त खाऊन हमेशा हजरत जील सुभानी यास दुवा करीत जाणें. --राजवाडे १५ पृ. ४८३

पुस्तपन्हा; पुस्तपन्हाई—पाठराखण; पाठपुरावा; उपराळा; सहायक फौज, तरतूद, साहित्य.

१ त्यांची पुस्तपन्हा आपणाकडूनही वरचेवर व्हावी.
—खरे ८ पृ. ४११९

२ फौज व आंग्रे यांनीं वसईची पुस्तपन्हाई करावी.
—म. द. बा. १ पृ. ६७

३ त्यांचे पुस्तपन्हाईस आणखी दोन पल्टणें व एक इंग्रज मातबर पालखीनिशीन ऐसे गेले. —म. द. बा. १ पृ. ६७

४ त्यांस आपलीं पत्रें मजबुदीनें राहून टिपूकडील मुलूख घेऊन त्याचें पारिपत्य करीत येविशीं जातच असतील. त्यांची (हरिपंत व होळकर यांची) पुस्तपन्हा आपणाकडूनहि वरचेवर व्हावी.
--ऐ. ले. सं. ४११९

५ याजकरितां मर्जीस येईल त्या रीतीनें या सरदाराचें पुस्तपन्यावर असिल्यानें सरकारचा नक्ष राहील.
—म. शि. यां. का. पृ. ८४

पुस्तबादली—पोषाखाचा एक प्रकार.

जुन्या अंगरख्याच्या किंवा पोषाखाच्या वर्णनांत कांहीं पारिभाषिक शब्द

· येतात ते कांहीं काही राजव्यवहारकोशांत दिलेलें आहेत त्यापैकी पेश आणि पुस्त हे दोन होत. पेश म्हणजे छातीवरील अंगरख्याचा भाग आणि पुस्त म्हणजे पाठीवरील अंगरख्याचा भाग. यावरून ज्या पोषाखाची पाठ भरजरी आहे असा 'पुस्तबादली' या शब्दाचा अर्थ होऊं शकेल.

—को. प्रा. पृ. ३६

पुस्तवानी—पाठराखणी, पुरावा.

१ याउपरी साहेब लष्करची पुस्तवानी फौज उत्तम व दारू सिसे पाठवितात तर उत्तम आहे. नाहींतर गनीम सेर झाला आहे.

—पे. द. ३ पृ. १०६

२ जंजिरे याचा मामला सेवकाचे स्वाधीन जागीयाची पुस्तवानी व बेगमी जाली पाहिजे याजकरितां आरमाराची तयारी करून स्वारीस रवाना केले आहे. पैदास्तीविना दुसरा उपाय नाहीं.

—पे. द. ३३ पृ. २१५

३ फत्तेसिंगबाबा बोलीले कीं आपण कर्नाटक प्रांते जावयाचा विचार योजिला आहे. या विचारास तुम्ही पुस्तवानी करावी

--पे. द. १७ पृ ३७.

पुस्ती—बळकटीसाठीं जादा दुसरी भिंत. मदत, पाठपुरावा.

१ चौबुर्जी घालावयास विलंब लागेल याजकरिता आम्ही आंबेफणस मातबर लाकडाचा मेढा मजबुद पेटी भरून तयार करावयास काम लाविले आहे. अविलंबेच सिद्ध होईल. बेलदार आलेच तरी बाहेरून पुस्ती घालणे तरी घालून मजबुदी केली जाईल.

--पे. द. ३३ पृ. ३४९

२ यामध्यें मलगांवकरास व भावसिंगास दबाव स्वामीचें फौजेस दबाव व दाभाडचे गायकवाड यांचे फौजेस पुस्ती दाखवावी बलकी मलगांवची गढी पाडावी हेहि नबाबाचे मानस आहे. —पे. द. १० पृ. ५२

३ हैदर नाईकाचा लेक टिपु कुमदानाचे पुस्तीस सिद्ध आहे.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. ४४

पुस्तैन—दोन पिढ्या.

दोन्ही रियासती पुस्तैनपासोन, येकजुदाई नाहीं.

—राजवाडे ७ पृ. १५१

पुसटका—(?)

१० कोटी मोतर्फा दरजमा फाळा पुसटका वगैरे नख्तबाब.

—पे. द. ३१ पृ. ३१

पुसी—तनसडी, किरकोळ वस्तू.

खासे डेरे जामदारखाना देवपूजासह मुदबकाचे सामान भांडींसुद्धां सारें लुटिलें गेलें. गोटांतून घोड्याशिवाय पुसी निघाली नाहीं !

—ऐ. ले. सं. पृ. ५४७१

पुसी—वाजीपुसी, चौकशी, शोध.

दोघांनीं आपला खुर्दखत पुढें ठेविला तेव्हां मलिकसाहेबी पुसी केली कीं, हे दोही कागद कोणाचे ? हुकूम देणारा मलिक मी असता हे दोन (परस्पर विरोधी कागद) कसे ? अवलका (पहिला) निवाडा आपण (स्वत: मी) केला आहे हल्लीं आपली अम्मल चोरोनु मालुमातीचे खुर्दखत कोणीं दिल्हे आहे ?

पूर्जा—पत्र, रोखा.

राजश्री लक्ष्मुण नृसिंह याचा कर्जाचा मजकूर लिहीला, तरी आम्ही यास दरम्यान होऊन पूर्जा दिल्हा होता. त्यास याचा निकाल पडून यांजजवळचा पूर्जा अजसिंग याचे विद्यमाणे आम्हांस पावला.

—पे. द. २० पृ. ८६

पूर्तकश, पूर्तकेश—पोर्तुगीज.

तहनमा सरकार रा. रघुनाथ बाजीराव प्रधान याचा व पुर्तकशाचा सरकारची कुमक पूर्तकशानी करावी त्याची यादी अलाहिदा जाली आहे त्या कराराप्रमाणे कुमक जाल्यास पुर्तकशास बादफत्त द्यावें तपशील.

—राजवाडे खंड १२ पृ. १२७

पूर्वविधीस पावणें—पूर्वावस्थेप्रत येणें.

आमचे राहाणे जाहालिया आमचा तुमचा सिलह जो आहे तो पूर्वविधीस पावेल. —E. M. P. पृ. १३८

पूर्वांतरपासून—पूर्वींपासून, पहिल्यापासून.

मल्हार होळकर याची पूर्वांतरपासून श्रीमंताची सरकारांतून नाइतेफाक (बेबनाव.) चित्तशुद्धता नव्हती ते गायकवाड याचे मार्फतीने त्रिंबकावर सलूक होऊन भेटी जाल्या. —स. ब. पृ. २८

पूर्वापारी—?

गणनाक पालेकर चौगुला व कृष्णंभट कुवेसकर पूर्वापारी व गोदजोसी व समस्त गांवकरांनी मौजे मजकुरचें कुलकरण तुम्हांसी मिरास करून दिल्हें असें. —केळकर संग्रह लेले दप्तर

पूरकस—पक्की, पुष्कळ.

त्यास कैसेहि करून हुंडे घ्यावे. ममता पूरकस दाखऊन आशेरहि घ्यावीच. —ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. २२

पूर चालणें—पूर येणें; पूर भरून वाहणें.

इतके दिवस गंगा पूर चालली होती, सांप्रत उतार होत चालला.

—ऐ. ले. सं. ५८६

पूसगवस—खोल चौकशी.

येथें आल्यावरी शत्रूस पूसगवस करून पारिपत्य करितील.

—दि. म. रा. १ पृ. २९७

पेच—(पांच; नाण्याचा प्रकार ?)

जालनापूरचीं ओझीं ३ पावलीं म्हणून लिहिलें तें कळलें. पेचाचीं ओझीं रवाना झालीं आहेत. येऊन पावतील. रुपया परत फार होईल. पुण्यांतील पारख कठीण. मिरजेची पारख चांगली नाहीं. जुनथर अर्धवट पाहिलें म्हणजे नाइकांनीं घ्यावें.

—ऐ. ले. सं. १९१२

पेचणें—दम देणें किंवा जरब दाखविणें, पेचांत धरणें.

१ हिरडस मावळचें देशपांडे साक्ष घालीनात तेव्हां मग त्यास पेंचलें कीं देशमुखानी घातल्यावर तुम्ही घालावी म्हणून ढालईत लाविले. येक दोघानीं साक्ष देशमुखाप्रमाणें जुलुम म्हणून घातली.

—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. ७०

२ त्यासी हरएक जाबसाली पेचून माकूल करीत नाहीं हें अपूर्व आहे.

—राजवाडे १३ पृ. १९

पेचील—?

देशमुखी हवेली वगैरे सतरांची मशारनुलेस इस्तकबील ता तपसील जमीन इस्तबाल कसल खरिक पेचील व रबी होईल सन १०६६ मशारुनइले खजमतीस मुकैद होऊन अज करारवाके व रास्ती सरंजाम करीत जाणें.

—पे. द. ३१ पृ. २५

पेटचा—पेटा, बाजू, विभाग.

शिंदे व नानाफडणिसांचा पेटचा एक त्यानी मसलत करून बापू, मोरोबा, व नारो गणेश तिघांस जरब द्यावी असा व्यूह सिद्ध केला.

—हो. कै. पृ. ६९

पेटकटारी—कटयार पोटांत खुपसून आत्महत्या करून घेणें.

हजरत नबाब खैरा मियासाहेब याणीं पेटकटारी करतेसमयीं त्यांची कटयार काढून घेतली. बेअब्रू केली. परंतु त्यांजकडे ऐवज खर्चास प्राप्त झाला नाहीं.

—ऐ. ले. सं. ५६६८

पेटा—ताबा, स्नेह.

थोडवयास टिपूस संतोष वाटून तो आपल्या पेटचात रहातो ही गोष्ट खरीच आहे.

—म. शि. यां. का. ३३९

पेटी—कमरेपासून खांद्यापर्यंतचें चिलखत किंवा जाकीट.
नवाबानें घोडेयावरच स्वारी केली. येकविसावे रोजीं स्वारींत डोईस टोप घातला होता व कमरेस मोठी पेटी बांधोन व खांदेयावर बंदूक घालोन स्वारी केली. —पे. द. २५ पृ. ७५

पेटी—दोन भिंतींमधील किंवा तटांमधील जागा.
१ पाणीयापासून सात आठ वरल्या डगरी आहेत. त्यामध्यें मेढा आहे. त्याची पेटी भरिली आहे. व जागा जागा नाजुक स्थली चिरेबंदी बुरुज आहेत. —पे. द. ३ पृ. १५१
२ दगडाचें काम दोनअडीच हात करितो. मध्यें सासातहात पेटी धरली त्यामध्यें माती भरून दगडाचें बाहेरून मेढा माडाचा चवदा हात याप्रमाणें काम लाविले आहे. —पे. द. १६ पृ. ९५

पेटेकरी—पेटी किंवा सांगड घेऊन नद्या तरणारे.
पेटेकरी व पोहणार येकूण सहा आसामी पेटीसहवर्तमान पाठविले आहेत. —पे. द. ३ पृ. १७१

पेठ—हुंडीची अधिकृत नक्कल.
श्रीकाशीस हुंड्या करून घेतल्या, त्यांची पेठ असावी. त्यास ज्यांच्या हुंड्या केल्या असतील त्यांची पेठ घेऊन तीर्थरूप मातोश्रीकडे पाठवून देणें म्हणोन वडिलीं लिहीलें, ऐशास आम्हीं साहुकाराकडे गेलों. त्यास त्यांनीं सांगितलें कीं, 'आमची रीत अगोदर पेठ द्यावयाची नाहीं. कदाचित् हुंडी हरवली तरी पेठ द्यावी, याप्रमाणें रीत आहे.' आम्हीं येथें हुंड्या केल्या त्यांची पेठ लेहून श्रीकाशींत अर्जुनजी नाथजी यांजकडे पाठविली. कदाचित् एकादी हुंडी गैरविल्हेस लागल्यास ऐवज पेठाप्रमाणें यात्रेकरास द्यावा याप्रमाणें लिहिलें आहे.

—ऐ. ले. सं. ३७६९

पेठ—किल्ल्याच्या बाहेर शहर वसलेंलें असतें त्याला पेठ म्हणतात. किल्ला भुईकोट असला तरी थोडा उंच जाग्यावर असतो व त्याखालीं पायथ्यास ही पेठ असते. ही पेठही कुसूं किंवा तटबंदी घातलेली असते.

पेठ आस्तापूर—उर्फ मंगळवार पेठ (पुणें शहर).

—पु न. सं. वृ. खं. २ पृ. १२३

पेठ—१ Market rate and Fluctuations. २ A Banker's letter of advice announcing his having drawn a bill or Hundi. ३ a duplicate Hundi or one given in lieu of another that has been lost.

येणे प्रमाणें पंचवीसहजार रु॥ जमा पोते जाले असेत. सदरहू हुंड्याच्या टीपा पाहिजेत तर पत्र पावताच पंचवीसहजार रुपयाच्या पेठा लेहून पाठविणे. —शि. शा. इ. सा. भा. १ पृ. १३३

पेंडीची गुरें—लांचखाऊ लोक.

चारशे रुपयेपर्यंत खर्च जाले. मोंगलाईंत केवळ गोष्टीनें होत नाहीं. पेंडीचीं गुरें ! —पे. द. भाग २५ पत्र नं. ९

पेडोल—(?)

रुस्तमगजाचें मस्तीचा जोहर फारच चांगला दिसतो. हल्ली व्यंकटपतीस पेडोल लावावयासी मौजे हडपसर येथे घेतला आहे.

—पे. द. १८ पृ. ३८

पेंढरा—पेंढारी.

मुराररराव तीन हजार स्वार दोन्ही हजार पेंढरा यैसा जमाव करून लस्करावरी येऊन पडणार आहेत.

—ऐ. सं. सा. खंड ६ पृष्ठ २४

पेंढा टाकणें—आगींत आणखी इंधन टाकून ती भडकविणें.

पुण्यांतील मुत्सद्दी कोणीएक रदबदली करावयाचे नाहींत. एक पेंढा जास्ती टाकणार ! ऐसा सर्वांचा त्यावर दांत आहे.

—ऐ. ले. सं. ४२७४

पेण, पेड—१ वाळल्या गवताचा भारा, २ पूर्वी शेतकऱ्याकडून पट्टी म्हणून गवतहि सरकार वसूल करी, ती पट्टी.

पेदा—प्यादा; पाईक.

—इ. म. ७

पेंदी—बंदुकीच्या एका भागाचें नांव.

—पे. द.

पेंदी, पेंडी, पेंढी—धान्यापासून तयार केलेली दारू.

पेदे, प्यादे—पायदळ शिपाई.

हयेदर अली नाईक याचे जमाव स्वार तीन हजार व पेदे तीन हजार दीड कोसावरी आहे. —पे. द. २८ पृ. १०२

पेनसेन पेटिया—पेटी पेन्शन्स, छोटी पेन्शनें.

साहेबानीं फक्त तीन हजार पेनसेन पेटिया करून दिल्हे. त्यांत गुजारा होत नाहीं. —पे. द. ४४ पृ. ६२

पेर—खच. सडा.

लोकांनीं श्रीमंताच्या खाशा अंबारीवर सोन्यारुप्याची फुले उधळली तो

फुलांचा पेर रस्त्यांत पडला होता.

—खडर्याच्या स्वा. ब. पृ.

पेराजा, पेरोज—एक रत्नाचा प्रकार, वैदूर्य.

रु. ३० आंगठिया हिऱ्याची पेराजा माणकी लहान.
 १ १ १

—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ.

पुष्कराज, पेरोज, हिरे. —मुक्तेश्वर आदिपर्व ३१

पेरोशाणी—संकट, काळजी, दुर्दशा.

आपला हालआहावाल पेरोशाणी सर्वस्वे साहेबास विदित आहे.

—पे. द. ३० पृ.

पेवपालव—धान्य साठविण्याचे पेंव किंवा कोठार.

मुलुख दहशतीमुळें उज्याड जाला पेंवपालवे इकडे बिलकुल नाहीं. स पिकवावी आणि खावी. संग्रहाची जातच नाहीं.

—नाग १ पृ. १

पेश्कस; पेश्कशी—उपायन; नजराणा; खंडणी.

त्या फर्देवर पातशहानी दस्कत केलें की माकूल पेश्कस सरकारांत वि लिया देऊं. —दि. म. रा. १ पृ. २

पेश्कशात—पेश्कशी. खंडणी.

कित्तूरकर याजकडील पेश्कशातचा जाबसाल जाला.

—राजवाडे १९ पृ. १

पेश्कार—मदतनीस; नायब; मुतालिक.

पेश्कारी—नायबी; मुतालकी.

यास्तव कालिकादासास सफ्शिकन्खानाची पेश्कारी सांगितली.

—राजवाडे १ पृ.

पेश्खाना—प्रवासांत अगोदर पुढें पाठवावयाचे डेरे वगैरे सामान.

पेश्खेमा—पेश्खाना. पुढें पाठवावयाचें मुक्कामाचें व बिऱ्हाडाचें सामान राहुट्या वगैरे.

नेरल्याहून पांच कोस तेथें पेश्खेमा पाठविला आहे.

—दि. म. रा. १ पृ.

पेसकी; पेशगी;—१ आगाऊ दिलेली खर्ची, २ इजाऱ्यापैकी आग द्यावयाची रक्कम.

१ स्वारास एकेक महिन्याची पेशगी बिलाकसूर देणे.

—राजवाडे १ पृ. ३

२ नबाब निजाम अल्लीखान संस्थानच्या पेसकीचा ऐवज वसूल करितात.
—खरे ४ पृ. १५८३

पेश्तर—पुढें.

पेश्दस्ती--व्यवस्था; पैरवी.

मोहिबाकडून असे अमलात येत असतां सरकारतर्फेनें पेश्दस्ती होत नाहीं.
--राजवाडे १० पृ. १२८

पेश्परदा, पेश्पडदा—डेऱ्याचा पुढील दरवाजा.
—रा. व्य. को.

पेश्मान—पस्तावलेला.

खान स्वामीची खंत चित्तात आणून पेश्मान झाला.
—चित्रगुप्त ४५

पेश्मानी—पस्तावा; दुःख.

सर्वांनी तीर्थरूपाचे आज्ञेचे ताबीन रहावे हें ज्यास अमान्य त्याजकडेच पेश्मानी, बुद्धिदोष, दूषण. --चंद्रचूड दफतर १ पृ. १३९

पेश्वा— सामोरें (पेशवाई–सामोरे जाणें).

त्यांसी पहिले वजीराचा पठाणाचा सलूख सुभेदाराही केला. हा तुका मारून निजामुनमुल्कास पेश्वा यावें. सुभेदाराही मुक्काम तुम्हांकरिता इतके केले.
—हिं. द. खं. १ पृष्ठ ५९

पेश्वा--पुढारी.

पेश्वाज--पुढें खुला असलेला झगा (विशेषतः स्त्रियांचा).

बायकांवर नगनगोटे होते ते आणविले; दोन दोन पेश्वाज मात्र ठेविले.
—राजवाडे ५ पृ. १४०

पेश--पुढारी, अग्रेसर, वजन असलेला.

लष्कराचा काजीबुराण होता तो बहुत पेश लष्करामधें जाहला होता त्यासीही पातशाहानी विचारणा केली.
—राजवाडे खंड ११ पृ. ५३

पेश--पुढें; उन्नत; वजनदार; यशस्वी; वग; वजन.

१ इराणीस पेश होऊन न देता ... अगदीं नेस्तनाबूद करावा.
—पा. व. ६

२ जुगलकिशोर पठाणापाशी पेश आहे.
—राजवाडे १ पृ. १११

३ घाटगे यांनीं आपली कन्या शिंदे यास दिली त्याजमुळें बहुत पेश आहेत. —खरे १० पृ. ५३६१

४ मग याचेपुढें कोठून बाजी पेश होईल.

—राजवाडे ३६ पृ. ३३१

५ राजाजी यांची पेश नबाबाजवळ विशेष आहे.

—राजवाडे ५ पृ. २४

पेश—प्रसर, प्रवेश, वाढ.

आम्ही मुजफरजंगास पेश होऊं देत नाहीं. तमाम घाट बंद केले आहेत.

—पे. द. २५ पृ. ९७

पेश असणें—जोरावर असणें; वजन मारून असणें.

चिटणीसाचे हितैषी गाढवे तूर्त बहुत पेश आहेत. घाटगे यांणीं आपली कन्या शिंदे यांस दिली, याजमुळें तेहि बहुत पेश आहेत.

—ऐ. ले. सं. ५३६१

पेशआंदेश, पेशअंदेशा आणणें—पुढचा विचार, दूरदृष्टि करणें.

१ चित्तीं पुरता पेशअंदेशा आणून ठराव करणें तो करावा.

—ऐ. ले. सं. ६४००

२ दुसरे दिवशीं तांबेकरांनीं पत्र लिहिला कीं, गुरें जोरवजोर सोडिता तरी बरें, नाहीं तरी दूरवरी गोष्ट जाईल. मग यानीं आपले जागा पेश आंदेश करून गुरें व मातसेटचे बैल अवघे सोडून दिल्हे.

—पे. द. २६ पृ. १९६

पेशअंदेशी—दूरदृष्टि.

तीं मनुष्यें अल्पबुद्धी पेशअंदेशीनें पाहून पुढील कर्तव्यार्थ त्यांच्या ध्यानांत येत नाहीं.

—ऐ. ले. सं. ४०५

पेशक—घुसलेला.

(अवतरणासाठीं ‘ कुसूर ’ शब्द पाहा)

—मा. स. प. मा. पृ. १६१

पेशकदमी—पुढें पाऊल टाकणें; प्रगति; पहिली हालचाल; युद्धाची हालचाल; आगळिक, आक्रम, पुढें चाल.

१ दिवसेंदिवस त्याचे फौजेची पेशकदमी आहे.

—राजवाडे ६ पृ. ४३७

२ जितका मुलुख आपल्या काबूत येईल तितका पुरतेपणें बंदोबस्त करून मग पुढें पेशकदमी करणे ठीक आहे.

—दि. म. रा. १ पृ. १८०

३ आम्हांकडून अंतर नसतां तिकडून पेशकदमी झाली तेव्हां इकडून पेशकदमीची तर्तूद करणें प्राप्त झाले.

—खरे ८ पृ. ४०२८

४ सरकारच्या फौजेनें पेशकदमी केल्यास ठीक दिसत नाहीं.
—खरे ७ पृ. ४४६७

५ टिपूनें पेशकदमी केली त्याचें पारपत्यास नवाबसुद्धां आपण मोहिमेस निघाला. —म. शि. यां. का. पृ. ६२४

६ याखेरीज खानदेशप्रांती सांप्रत त्याणी पेशकदमी केली.
—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ८५

पेशकबज—कटयार.

१ तिणें पेशकबज चालविले तें मांडीवर लागूं जाहले.
—ऐ. टि. १ पृ. १६

२ हमदानीने पेशकबज पोटात चालवून मिर्झा सफीखानास मारून टाकिले. —दि. म. रा. १ पृ. ९४

३ त्याचवेळेस यां दोघांबरोबर आपले कंबरेचें पेशकबज खुणेस देऊन पाठविली. —म. शि. यां. का. पृ. २०

पेशकशी—खंडणी.

आमची पेशकशी बहुता दिवसांची हैदरखानाकडें राहिली ते त्यानी देऊन खातरखा सलुख आम्हाशी करावा.
—म. शि. यां. का. पृ. २१२

पेशकार—अर्जांची सुनावणी करणारा अधिकारी.

पातशाह अलमगीर यांचे खालसेचे पेशकार मेहता त्रिंबकदास पूर्वी हस्तनापुरीं होते. —पे. द. ४० पृ. ४६

पेशखाना—पुढच्या मुक्कामास अगोदर रवाना करावयाचे तंबू राहुटचादि सामान.

१ तिसरे प्रहरी हरीपंताचा पेशखाना बाहेर डेऱ्यास गेला.
—पुणें अख. भाग २ पृ. ५८

२ बादशाही मनसबा लांबच लांब! आगऱ्यास येऊं म्हणतात पेशखाना निघावयास एक मास पाहिजे ! —म. शि. यां. का. पृ. ४२७

३ चंद्रउदय जालियानंतर गोटोगोट शिलेदारास जासूद पाठवून जिनबंदी करविली कीं, रात्रींच पेशखानीयांत दाखल होवावें.
—पे. द. ४० पृ. ५८

४ ईश्वरसिंगाने पेशखाने बाहेर देविले.
—पुरं. द. भाग १ पृष्ठ १३७

पेशगाह—सभा.

पेशगी—१ आगाऊ दिलेली खर्ची,

१ राजाजीने खानास एक लक्ष रुपये पेशगी आज प्रातःकाळी पाठविली आज्ञा केली कीं स्वारांस एक एक महिना पेशगी विनाकसूर देणे दोन महिने यांची तलब (पगाराची बाकी) राहिली !

—म. रा. कु. इ. भा. १ पृ. ९०

२ १५।२० लाख पर्यंत रुपये पेशकसीचे (खंडणीचे) यैवजी पेशगी तुम्ही द्याल तर हे मसलहत शेवटास जाईल.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. १७७

पेशगैबत—पाठीमागें, अपरोक्ष; चोरीनें.

१ राघोबलालचा पुत्र दामाजी रघुनाथ सातरिकाब लष्कर बादशाही व तैनात सुभा नवाब गयाजदीखान आसे मागे पेशगैबतीनें मूठमर्दी व जबरदस्ती व टकीयापैकियाच्या साजिसीनें मल्हार अनंत हल्ली खात आहे.

—पुरं. द. भा. ३ पृ. १५०

२ यादी ठराव पाटील व कुलकर्णी निजबत मुजेरी कसबे पुणे या उभयेतांचा पेशजी गांवचे जमिनीचे लावणी ऊगवणी करीता व गांव संमंधे सेतें विकतात वगैरे कागदपत्र येकमेकाचे पेशगैबत होतात व साक्षी घालीतात येविसी हिशोबाचे लढे पडले.

—पु. न. सं. वृ. खं. २ पृ. ११७

पेश जाणें—यशस्वी होणे, पुढे जाणें, उन्नत होणें.

श्यामलासहि बरे दाटीयाचें पत्र पाठवावें की शिद्दी मुबारक या।जबरोबर लोक देऊन तुम्ही शत्रुच्या कुमकेकरितां पाठविले हे गोष्टी पेश जाईल की काय ?

—पे. द. ३४ पृ. १२९

पेशजी—पूर्वी किंवा अगोदर.

आरमारकरी माणूस बंदरकिनारा गुंतलें. वरकड जागेयाहून बलकुबलीस जमाव आणावा तरी पेशजीच मसलतीच्या कार्यास रवाना केले.

—पे. द. ३ पृ. २२

पेशदस्त—अग्रेसर, पुढें पाय असलेले; ममतेंतील.

त्या दिवसांत कृष्णराव बल्लाळ सखारामपंतासमीप पेशदस्त होते.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. १०४

पेशन्देश; पेशंदेशा—पूर्व विचार; दूरदृष्टि; पूर्ण विचार.

१ तुम्ही त्यास सांगोन कोते अंन्देशानें न वर्तता पेश्अन्देश पाहून वर्तत ऐसें करणें.

—खरे १ पृ. १७६

२ तीं मनुष्यें अल्पबुद्धी, पेशअंदेशीनें पाहून पुढील कर्तव्यार्थ ध्यानांत येत नाहीं.

—खरे १ पृ. ४०५

३ चित्तीं पुरता पेश अन्देशा आणून ठराव करणें तो करावा.

—खरे १२ पृ. ६४००

पेशपुस्त—अंगरख्याच्या पुढच्या छातीकडील भागाला पेश व पाठीकडील भागाला पुस्त म्हणतात. अंगरख्याचे पोटपाठ.

पेशमान—पस्तावलेला, दुःखी.

१ त्यावरून हाली व मवाली किले मजकुरी जमा होते त्या हुजूर पेशमान होऊन अप्पाजीनें आपल्या बदस्तुरें कर्जवणे व पायगुडे देसमुख व मोकदम कर्याती मजकूर यांचे शाहिदीनिसी कागद लेहून दिल्हा.

--पे. द. ३१ पृ. १७३

२ स्वामीचे प्रतापे सर्व वारा पाणी करून देऊन दोघे स्वार व बाणदार ठाणे मजकुरास रक्षणास पाठविले. जहागिरदारहि बहुतच पेशमान जहालें. —पें. द. २५ पृ. ८

३ स्वामींनीं आपली मोहीम सिरा चढऊन मुदई पेशमान होत ते केले पाहिजे. —पे. द. १२ पृ. ३५

पेशमानी—पस्तावा, दुःख. बलाय, संकट, आफत.

१ (अवतरणासाठीं 'बरकत' शब्द पाहा.)

—चं. चू. द. पृ. १३९

२ सैद गुलामअल्लीही येथून गेले त्याजवर व विठ्ठलसुंदर याजवर कारभाराची पेशमानी निजामअल्ली आणणार म्हणून वर्तमान ऐकतो.

—पे. द. २७ पृ. ८०

पेशरफ्त—यशस्वी.

यांची गोष्ट पेशरफ्त जाली नाहीं. —राजवाडे ५ पृ. ६५

पेशवाईस जाणें, पेशवा जाणें—सामोरे जाणें.

१ नवाब निजामनमुलुक असफजाहाचें पत्र मजकडेस आले त्यांत ते लिहितात कीं दीक्षितमहाराजास दिल्ली शहरांत आणण्याकरितां लवाजम्यासह पेशवाईस जाऊन आणणेबद्दल बादशहाचा मला हुकूम जाला होता. —राजवाडे खंड ११ पृ. ७२

२ गाजुदीखानाचे पुत्र नाच पाहण्यास वाड्यांत आले वाड्याबाहेर त्यास पेशवा नाना गेले होते. —पुणें अख. भाग १ पृ. २९०

पेशामद—प्रगति; बढती.

१ काम मोठें, हौसला थोडा; कसेंही करून पेशामद करावी म्हणून बोलावयास जातात. —राजवाडे ५ पृ. ११

२ आपले जातीचे पेशआमदीवर दृष्टि दिलियास खावन्दाचे दौलतीस धक्का बसेल. —राजवाडे ५ पृ. ७६

पेशीन—पूर्वील. —वाड. मा. १ पृ. ६५

पेष्कर—(?)

श्रीमंत तात्यासाहेब यांजकडे श्रीमंतांचे सरकारांतून ८ हजार फौजेची खावंदगिरी सदरहूपैकीं श्रीमंत कै. परशुरामपंत भाऊसाहेब व रघुनाथराव दादासाहेब यांजकडील निसबती पेष्कराचीं पथकें तीं पेटचांतील. त्यांणीं पेटचांत चाकरी करावयाची ! त्यांसुद्धां आज्ञेअन्वयें कर्नाटकामध्यें जावयाचें. त्यासमयीं मसलतीस तुमची सरकत असावी म्हणोन श्री. तात्यासाहेब यांचे म्हणणें श्री. परशुरामपंत भाऊसाहेब यांचेजवळ पडलें. तें त्यांनीं कबूल केलें नाहीं. —ऐ. ले. सं. २७६६

पेष—वरिष्ठ, वरचढ.

आप्पाजी निंबाळकर कारभारी सचीव याचे दौलतींत पेष होऊन सचीव यास कैद केले. आणि आपण मुखत्यारीनें वागूं लागला.

—पे. द. ४४ पृ. १४

पेषक माकूल—(?) रवानगी दाखल (?)

चित्तास अ ीया तादुल्लाखानासी संदर्भ लावून. पातशाहाचा पेषक माकूल म्हणजे कोडी रुपयास गुन्ता नसावा.

—पे. द. २५ पृ. ९०

पेषकब्ज—कटचारीसारखे हत्यार.

विठ्ठलसुंदरानें हैदरजंगाचे पुढें तलवार होती ते उचलली गुडघ्याणे नवाब निजामअल्लीखांस डवचले निजामअल्लीखानें पेषकब्ज काहाडून हैदेरजंगास हाणिले. —स. ब. पृ. २७

पेषक, पशख—रवाना, चालूं, मार्गस्थ.

१ शके १६११ सालचे अखेरीस श्रीमन्त महाराज राजारास महाराजांची स्वारी विशाळगडाहून चंदीस पशरव जाहली.

२ घोरपडे तिघे बंधु व चव्हाण येऊन महाराजांची स्वारी चंदीस किल्ले मजकुराहून पेषक जाहली.

—मा. व. अमा बा. व. यां. कै. पृ. ३ व १७

पेषमावी—पषमी पाह.

लोकरीचे एक सकलाद पेषमावी काळी. —वै. खं. २ पृ. ७९

पेस्तर—पुढें; पुढील.

आपण उज्जनीस साल मज्कुरीं छावण्या कराव्या पेस्तर सालीं शत्रू आपण पहातच आहों. —पा. ब. ४८

पेस्तर तेस्तर—पुढील व त्यापुढील.

१ पैका आला तो मसलतीसच खर्च जाला तो खर्च होऊन जुना सरंजाम पेस्तर तेस्तर साले खर्च होऊन साहुकारांची कर्जें मबलाग जाली.

—म. शि. यां. का. पृ. ४५०

२ सरंजाम पेस्तर तेस्तर साल तो देखील खर्ची पडेल म्हणतात.

—म. शि. यां. का. पृ. ८८९

पेसकी—पेशकशी.

नबाब तुंगभद्रातीरास संस्थानच्या पेसकीचा ऐवज वसूल करितात.

ऐ. ले. सं. १५८३

पेस घालणें—ओस टाकणें.

याप्रमाणें चालवावयास फिरंगी यानें अंतर केलें तर आपण गांवावरी राहणार नाहीं, गांव पेस घालूं हे लिहून दिल्हे सही

—राजवाडे खंड ११ पृ. २७

पेस होणें—मोकळा, वस्ती उठलेला, निर्मनुष्य.

पर्जन्या करितां कुल मुलुक पेस जाला. मकडाई पावेतो वसती नाहीं.

—पे. द. १४ पृ. १८

पेहरण; पैरण—सद्रा; सैल कुडतें.

पेहलवानी—युक्ति, कौशल्य.

पेहलवानीनें आपली काबू करणें त्याचे राजकारण फसऊन तमाशा पाहणें.

—पे. द. ३३ पृ. ५२

पैकन, पैकान—तीराचें भाल.

पैकनकश—अंगांत घुसलेले तीर उपटून काढण्याचें एक हत्यार किंवा चिमटा.

पैगाम—सूत्र, निरोप. बोलणें, संधान, संदेश.

१ पन्नास पाऊणशें परवारी भेदला होता. ते राजकारण तैसेच होते. त्याचा पैगाम येऊन उतावली केली असिली तर नकले.

—पे. द. ३३ पृ. ४०

२ पंचवीस लाख रुपये कर्ज देणं म्हणून पैगाम आहे.

—ऐ. सं. सा. खंड ६ पृष्ठ २२

३ श्रीमंतांकडून पृथक् पृथक् पैगाम येतात.

—राजवाडे १ पृ. २३

४ मुंबईकर जनराल याणीं कैलासवासी बाजीरावसाहेब यासी दोस्तीचा पैगाम केला. —खरे ७ पृ ३५६४

पैगामा पैगामी—बोलाचाली; जाबसाल; प्रश्नोत्तर, निरोपशिरोप.

दोन चार रोज पैगामा पैगामी जाली.

राजवाडे २० पृ. ३८

पैगामा—ढवळाढवळ; धुमाकूळ.

अशी ताकीद देवावी की तुमचे फौजेपैकी कोणी पादशाही मुलुकांत पैगामा करूं नये.

—राजवाडे ८ पृ. ७७

पैजारेनें घेणें—लाथ मारून घेणें; सहज घेणें.

तुमचा धाक मोठा दिल्ली आग्रे पावेतो त्रास ! दिवसास दरवाजे लावतात. चंदीकडे गेलेस तर येव्हां पैजारेनें चंदी घ्याल आवघे राज्य पृथ्वीचे तुज वश्य जालें. आता तुज माजा लेखा काय आहे ?

—पे. द. ३३ पृ. ३६८

पैठणें—बसणें, धर करणें.

म्हटल्याप्रमाणें लिहून न द्यावें तर आतांपासूनच त्याचे चित्तांत दहशत पैठते.

—हिं. द. खंड १ पृष्ठ ७०

पैडा—बल, जमाव.

श्रीमंत माधवरावजी याची फौज बारा हजार आहे. आमची फौज दादासाहेबसुद्धां तीस हजारपर्यंत आहेत. सारांश आमच्या येजमानाचा पैडा भारी पडला त्याचे बल कमी पडले.

—पुरं. द. भाग ३ पृष्ठ ५३

पैडा—दिवसा काम करणाऱ्या मजुरांच्या शिप्टमधील मजूर.

—विलसन

पैतख्त——राजधानी.

पैदपै—एकामागुन एक; लागोपाठ, वारंवार.

१ पैदपैं विनंतीपत्रें सेवेसी पाठवितों

—दिमरा १ पृ. ८

२ तुम्हीही मिरापूरच्या फौजेची बातमी पैदपैं आणून ठाणियांत बहुत सावधपणें असत जाणें.

—राजवाडे ६ पृ. ५५२

३ सेवक येथील वर्तमानें पै दर पै श्रीमंत राजेश्री भाऊ स्वामीचे सेवेसी लिहित असतो.

—पे. द. २५ पृ. ५९

४ कितूरवाला हैदरखानाचा आश्रा करून सरकारतालुकियास पै दर पै उपद्रव करीतो त्यास तंबी पोहचाउन संस्थान हस्तगत करावें.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १

पैदरपैली—पै दर पै, एकापाठोपाठ.

येथील वर्तमान पैदरपैली श्रीमंतरावसाहेब आपल्यास लिहितात.

—चं. चू. द. पृ. १४१

पैदागिरी—उकळणूक; वसूल.

दरीवक्त पनालेस विजापुराहून एक हवालदार गैरमहसूल पैदागिरी कबूल करून आला. —इ. ऐ. ५ पृ. १००

पैदावार--उत्पन्न.

त्यांनी त्या जमिनीची पैदावार करून महाजनगिरीचें काम करीत असावें. —म. द. रु. ३ पृ. ३१

पैदास्त—१ बेकौली किंवा परकीयांचीं जहाजें समुद्रांत जिंकून घेत त्या लुटीला पैदास्त म्हणत. (२) लूट. —म. आ. पा. पृ. ५६

१ लष्कराची फौज आली तरी किंवा आरमारांत भारी जमाव पाईचा आला तरी बंदर किनारा आरमार येतां त्यास सामील होऊन बंदर किनारा मातबर गांव आहेत तेथें पैदास्त करून देऊं, यैसी त्याची बोली आहे. —पे. द. ४० पृ. ९१

२ जंजिरे याचा मामला सेवकाचे स्वाधीन-जागीयाची पुस्तवानी व बेगमी जाली पाहिजे याजकरिता आरमाराची तयारी करून स्वारीस रवाना केले आहे. पैदास्तीविना दुसरा उपाय नाहीं. —पे. द. ३३ पृ २१५

पैदे—प्यादे, पायदळ, शिपाई.

राजकारण करून तीनशे पैदे आंतून फितूर करून बेनूरचें ठाणें बलकाविलें —पे. द. १८. पृ. २८३

पैबंदी—ठिगळ जोडणें, पूट देणें, दृढता करणें, पैबंद म्हणजे ठिगळ, जोड, चकती.

१ आपले सरकारचा स्नेह व ममता पातशहासी व नवाब नजबखानासी धरीता आज पावेतो ठेविली, व पुढेंहि स्नेहवृद्धीची पैबंदी करीतच आहो. —राजवाडे खंड १२ पृ. १९

२ स्नेहाचे वृद्धीची पैबंदी करीतच आहों. —दि. म. रा. १ पृ. ३९

पैमा—कापडाचा प्रकार.

मलमले येतात चांगली नाहींत. पैमा बंगाली येत असतात. ज्या मिळतील त्या घेऊन सेवेशी पाठवून देतों. —नाग १ पृ. २०५

पैमाषी तणाव—जमीन मोजणीची दोरी.

९ मुठींचा एक गज आणि ४० गजांची एक तणाव. अशा चार हजार गजांचा एक कोस होई.

पैमास; पैमाशी—मोजणी; जमीन मोजणी व नोन्दणी.

पैरवी—अनुयय; पाठलाग; व्यवस्था, विचार; तरतूद ढवळाढवळ. पायरव.
१ कितेक हुजूर येणार ते नाउमेद होऊन केलेली पैरवी सोडतील.
—राजवाडे १२ पृ. ६७
२ तदुत्तर महाराजानीं राज्याचा बंदोबस्त करावयाची हिम्मत धरली आणि पैरवीस लागले.
—चित्रगुप्त ७५
३ हें वृत्त बादशहा यास श्रुत होतांच पैरवी केली जे संभाजी राजे यांचा गौरव केलियानें पातशाही बुडते.
—चित्रगुप्त १३८
४ पुढें ते कागद हस्तगत करून घ्यावेत या पैरवीत आहेत.
—खरे ९ पृ. ५०४२
५ चहूकडून तंग करून खुश्कीत पुन्हा पैरवी न करीत ऐसे केलें असतां पातशाहीत नक्श.
—दि. म. रा. १ पृ. ६३

पैरवी—विचारआचार, बाटाधाट.
इंदुरास फौजेची तयारी करून त्रिवर्ग एक विचारें मनसब्याची पैरवी करीत जावी.
—हो. कै. पृ. ५५

पैलावूं—पलीकडे.
आठरा तेरिखेस नवाबानें महमुदी बागा पैलावूं फर्मानबाडी उभी करून फर्मान घ्यावयास गेले.
—पे. द. २५ पृ. ९५

पलू; पहिलू—बाजू. (विशेषतः रत्नाची)

पैवस्त—पोंचला.

पैवस्तगिरी—पोहोचणूक.
पैवस्तगिरी पासून.
—वाड. बा.बा. २ पृ. ७४

पैवस्तह—पोहोचून, हमेशा.

पैवस्त किंवा पैवस्ता होणें—दाखल होणें.
उंदेरीस इंग्रज पेवस्ता जाहल्याचे वर्तमान पूर्वीच लेहून पाठविले यावरून कळलेच असेल.
—पे. द. ३ पृ.

पैशुन्य—उसने, उणें, कागाळी किंवा वैर.
सांप्रत्यें सदाशीव रामचंद्र याणीं पेसजीचे पैसुन्ये काहाडून श्रीमंतास विनंती करून बलवंतराव गोपाल याजला हुजूरचे पत्र पाठवून आनविले आहे.
—पे. द. भाग २९ पत्र नं. २

पैशून्य पाहणें—दोष काढण्याकरतां टपून बसणें. छिद्रान्वेषी दृष्टि ठेवणें. द्वेषबुद्धीने किंवा दोषदृष्टीने पाहणें. पैशून्य-दोष, व्यंग, गुप्त दुर्गुण.
आप्ततर्गास पैशून्य पाहूं नये व चुगलखोरांचे ऐकूं नये.
—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. ३१९

पैस—मोकळी.

टिपू आपले घरासभोवतीं गांवचे लोकाचे घरें पाडून जागा पैस करून किल्ला बांधावयास लाविलें आहे. —ऐ. ले. सं. ४६३६

पैहम; पैहाम—वारंवार; पैदर्पे.

१ याचे बयान मुफसल पैहम आं साहेबास कलमी करण्यांत आले. —साने प. या. व. ४७८

२ चुनाचे पैहाम आं साहेबीं अन्देशा दिलात आणोन कलमी करावे ऐसे नाहीं. —साने प. या. व पृ. ४६५

३ तेथील वर्तमान पैहाम रवाना करीत जावे. —राजवाडे ५ पृ. १०५

पोक्तकारी; पोख्तकारी—विचारपूर्वक, सावधपणें.

सिंद्याकडील किल्लेदार जंगास सामील, तेव्हां युद्धप्रसंग पडेल यास्तव जें करणें तें पोक्तकारीनें करावें लागेल. —नाग. २ पृ. ५६

पोक्तगी; पोख्तगी—पक्वता; मजबुती; कायमी.

आपले स्नेहाची पोक्तगी करावी. —दि. म. रा. १ पृ. ३

पोकळी (अ)—मध्र्येच; अनधिकारानें.

तुम्ही दाखल्याचें लिहिलें काढून दिल्हे आहे, हें नानाचे कानांवर घालुन, चिटणीविसीचे मधीच पोकळी मुतालकीचा सरंजाम खातात तो दूर करावा. —ऐ. जु. ले. चि. घ. सं. मा. पृ ९

पोकें माणूस—नादान, नामर्द.

ठाणें फार चांगले आहे परंतु माणूस पोंकें! फौज गावाजवळ येताच अवसाने जाऊन ठाणीं देतात! —राजवाडे १ पृ. १०९

पुख्तकार पोख्तकार—पोक्त, अनुभवी.

मग नबाब पुसो लागले कीं सातारा महाराजापासी मातबर मनसुबेबाज, राजा ज्यास मानितो यैसा तुमचे नजरेस कोण आला ? तेव्हां यानें जाब दिल्हा कीं महाराजा जयसिंगजीनीं मजला याच कामांबद्दल बहुतकरून (मुख्यत्वेकरून) पाठविले जे, बाजीराऊ पंडित प्रधान यांचे नांव मुलकांत मरदुमीचे फार आहे. परंतु गिरंदारी व मुतस्‌दगिरी व मान आदर राज्यांत व बोलोन चालोन पोक्त कारबारी मनास आणन येणें म्हणोन मजला पाठविले हीते. त्यांस सिवाये बाजीराऊजी आणिक कोण्ही सत्यवचनी अगर प्रामाणिक अगर पोख्तकारी अगर चलन-साहेबफौज दुसरा दिसत नाहीं.

—पे. द. १० पृ.५७

पोख्तगी—मजबुदी, कायमी, पक्वता खात्री.

१ आपण जो मजकूर लिहिला होता तो शृत केला त्याउपर बोलले की त्याचे पोख्तगीवर आमची खातरजमा आहे.

—हिंगणे दप्तर दुसरा खंड पृष्ठ १०८

२ कित्येक मजकुराची पोख्तगी आम्हासही करून घ्यावयाची आहे. कोणी मातबरास पाठवून द्यावें.

—हिं. द. खंड २ पृष्ठ ३०१

पोख्तसर—मोठें, महत्वाचे.

इतकेहि असोन सरकारकामास्तव जडाव राखून आपली अब्रू रक्षून स्वामीचे नांव यशाप्रमाणें आजपावेतों श्रीनें रक्षिले. पुढें पोख्तसर काम होवन शत्रूचें पारिपत्य सेवकाचे हातें करविणार स्वामी समर्थ आहेत.

—राजवाडे खंड १२ पृ. १४

पोखरी, पोखरण—पुष्करणी, पाण्याचें बांधलेलें तळें किंवा जलाशय.

पोटकटचारी—कटचारीनें पोट फाडून घेणें

१ पाटील गरीब त्याची आबरू घेतली. तुफानाची गोष्ट. त्यांत (पैकाही) देयास नाही हे जाणोन त्या पाटलाने पोटकटचारी करून प्रान दिल्हा.

पुणें अखबार भाग १ पृ. १९८

२ करनेल फिरंगी यानी पातशहास दिल्लीस जाऊं दिले त्याजवरून मकसुदाबाद कलकत्त्यास मुखत्यार फिरंगी साबीतजंग आहे त्यानी कर्नेलावर इतराजी केली बोलाऊन घेतला व कैद केला तेव्हा करनेल मजकूर पोटकटारी करून मृत्यु पावले. —द. स. कै. या पृ. १६१

पोटखराबा—एखाद्या मशागत केलेल्या जमिनींत जो खराब व मशागत न करतां येण्यासारखा असा जमिनीचा तुकडा असतो तो.

पोट चावणें—पोटांत मत्सर उत्पन्न होणें.

खुस मर्जी महाराजाची अप्पावर ।
तवा मानकऱ्यांची पोट चावती सार । —ऐ. पो. के. खं. २ पृ. १८२

पोटात पोट करणें—असेल त्या साहित्यांतच कशीबशी सोय करून घेणें.

लस्कराचा देण्याचा पेच. त्याची तरतूद न होय तेव्हा यास तरी कोठून द्यावे ? त्यातहि गैरहंगाम. मामलेदार येतील (तेव्हा) हमीदाराचे विचारें चार रुपये प्रपंच्यास धेणे त्यापैकीं पोटांत पोट करून थोडे बहुत पावतें करूं. —केळकर संग्रह चास. जोशी दप्तर

पोटपाणी—अन्नपाणी, योगक्षेम. उपजीविका; जीवधारणा.

१ आम्ही धुळकोटावरून पलीकडे गेलो म्हणजे पोटापाणीयाचें लष्करचें चालेल.

—पे. द. १० पृ. ३२

२ आम्ही लष्कर समेत यावे त्यास दोन चार रोज गुंता आल्यानें पोटपाणी चालीले पाहीजे. येथें घरीं असल्यानें दाण्यावरी चालते.

—पे. द. १७ पृ. ८३

पोट लागणें—हगवण सुरू होणें.

हल्लीं लोकास पोटे लागली आहेत व हिवताप लागले आहेत. जो कामाचा माणूस होता त्यास उठोन दुसरे जागा बैस म्हटले तर त्यास बैसावयासी ताकद नाहीं. ऐसें झालें आहे. —पे. द. ३३ पृ. २२४

पोटाग—पोट–तिडीक, आस्था, अगत्य.

१ फत्तेसिंगबाबाच्या लोकास खर्चास पाठवित नाही म्हणऊन लिहिले. तरी त्याणी कांहीं मागती या मसलतीची पोटाग धरलीसी नाहीं. ते गेले तेव्हांच या मसलतीची आशा सोडीली.

—पे. द. ३३ पृ. ९४

२ मशारनिल्हेचा मामला स्वामीनीं न काढावा; दुसरा मामलेदार येईल त्यास मशारनिल्हेप्रमाणें पोटाग लागोन जहाज फरमास व स्वामीकार्याची तिडीक लागणार नाहीं. —पे. द. ४० पृ. १४

३ तेव्हां या जागेयाचो पोटाग कोणास आहे की काये ते आपणांस कळलेच आहे.

—पे. द.

पोटाचा व्यासंग—पोटासाठीं करावयाचा उद्योग, नोकरी; चाकरी.

कुलकर्ण रामाजी देसकुलकर्णी चालवू लागला. आम्ही रामाजीसी बोलावे. तों आम्ही आपलें पोटाचें व्यासंगी गुंतलों याकरितां राहिले.

—भा. इ. सं. त्रै. व. ८ अंक १, २ पृ १०३

पोटांत निघणें—पोटात शिरणें.

सलाह तर हेहि असे कीं श्रीमंतांचीं पत्रें स्नेहभावे इषारातरकियेंत पाठवाल. पोटांत निघून कार्य केले पाहिजे या प्रकारचा समये आला आहे.

—हिंगणें द. भाग २ पृ. ३७

पोटासी—गरोदर.

रावसाहेब यांची स्त्री पोटासी आहे, ती माहेरीं वाडी प्रांतीं बाळंतपणास सत्त्वरच जाणार. —ऐ. ले. सं. ७२७५

पोटीस्त—आश्रयस्थान निर्वाह, उपजीविका.

आपले घरास जाऊन परमश्रमी जाले कीं सर्वांचे पोटिस्त बुडालें.

—पे. द. भाग २५ पत्र नं. ९६

तूर्त त्याचें पोटीस्त चालीस लावीले. फौजेची आमदानी जालीयांवरी पंचोलीच पुढें होऊन खंडणी करील.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १९४

पोटी पडणें--आवाक्यांत येणें, शहाखाली येणें, गिळंकृत होणें; पोरकें होणें.
१ गायकवाड हे येक जाले म्हणिजे चंदरराव पवाराचे पारपत्य होऊन अगदी गुजरात त्या फौजेचे पोटी पडली.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ७४

२ तेव्हां बोलिला जे बाळोबा तात्या पागनीस सूज्ञ, दाबाचे पुरुष खरे. परंतु त्यांनीं काळजी वागविली असतां शिंद्याच्या दौलतीची बागवितील. तुमची दौलत पोटीं पडली. —ऐ. ले. सं. ६३०८

पोटीसी पडणें—आपल्या आवाक्यांत किंवा ताव्यांत राहणें.
आम्ही हल्याळची कुमक करितों. कारण नाकेची जागा. किल्ला चांगला आहे. सरदेची गढी कायम राहिली म्हणजे आमचा मुलुख पोटीसीं पडला, यास्तव यत्न करितों. --ऐ. ले. सं. २४१३

पोत्रा—नातू.
बाळाजीपंतास (बाळाजी विश्वनाथास) बादशहाणी पाहून शाबासकी दिल्ही-हुकूम चोपदारास जाऊा की बाळाजीपंत या मुलास (शाहूस) दरबारात घेऊन येत जातील तेव्हां येऊं देणें दिक्कत न करणें आणि बाळाजीपंतास सांगितले की तुम्ही आमचे पोत्र्यास रोज कचेरीत आणीत जाणें.
—स. ब. पृ. १२

पोत—फडक्यावर फडकीं गुंडाळून तीं तेलांत भिजवून दांड्यावर पाजळतात तसा मशालीसारखा एक प्रकार.
फाणस, कंदिल, पोत दुशाखा, हिलाल समयांतरी। समया अगणित मेण-बत्तिचा प्रकाश अंतःपुरी ॥

--ऐ. पो. के. खं. २ पृ. ५४

पोत—वीण; विणाई.

पोतनीस-- १ ट्रेझरींतील किंवा पोत्यांतील रोकडीचा हिशेब ठेवणारा अधिकारी.
पोतनीस याणी पोते जमाखर्च लिहिणें करावें; नजर पेश्कशी जमा करावी
--वाड सनदा १२५

पोतदार; पोतेदार—नाणेंपारखी.
पोतदार याणी पारख करावी. --वाड सनदा १२५

पोतरा—पालकपुत्र, नातू, पुत्रासारखा मानलेला.
पातशाहा यानी मनांत आणले की बेगमसाहेब याचा पुत्र तो आमचा नातू पोतरा. म्हणोन मोठा यवन पठाण सरदार होता त्याची कन्या नेमस्त केली.
— म. द. रु. १ पृ. १११

पोते—तिजोरी; कोथळा.
१ जें देणें तें वरातीनें द्यावें अगर पोत्याहून रोख ऐवज द्यावा—सभासद २४
२ हजार रुपये जमा पोता जाले.
— राजवाडे ६ पृ. १५९

पोतेचाल—ज्या नाण्यांत सरकारी वसूल केला जातो, त्या नाण्यांना 'पोतेचाल नाणीं' म्हणत.

पोलाद—तिखें

पोली घेऊन येणें—(?), खंडणी (?).
जाटांनीं तमाम गांवगन्ना स्वार पांच पांच पाठविले आहेत, जे, पोली घेऊन येणें. — पे. द. भाग २९ पत्र नं. २२३

पोव्हा—यात्रेकरूंचा समूह, जमाव.
श्री गोसावी यांचा पोव्हा मोंगलाईतून रामाजी गोसावी साबळे वर्षास घेऊन येत असताती. तरी श्रीचें यात्रेचा पोव्हा येतो त्यास मार्गी कोण्ही आजार एकजरा न लावणें. — ऐ. सं. सा. खं.४ पृ. ८९

पोवळी—देवळाचे भोंवतालचा तट.
देवळाची पापडी बांधावयाची आहे व पोवळही नवी बांधावयाची आहे.
— वै. ३ पृ. ४७

पोशा—पोष्य; पोष्यांन्तर्गत.
श्रीमंत आप्पास्वामींचें सेवेशीं पोशा महिमत आनंदराव् साष्टांग नमस्कार विनंती उपरी. — पे. द. १० पृ. ३०

पोशिदा—गुप्त, गुप्तपणें, आच्छादित, गैरमाहित.
१ मशारनिल्हे यांणीं राजकारणाचा मजमून मुफसिल पोशिदा अर्ज केला.
— को. प्रां. १९४
२ पंतप्रधान यासी घरोब्याचा प्रकार पोशीदा नाहीं.
—राजवाडे ५ पृ. १४५

पोशीस—गुप्त.
कित्येक पोशीश मस्लतीच्या मज्मुनावास्ते अजम राघो विठ्ठल यास फिरस्ताद केले असत.
— साने प. या. व. ३८७

पोष्या—पोसणा; दत्तक.
बहिरवजी निवाळकर यास पुत्र तिघे होते. त्यांतून धाकटा पुत्र सूर्याजी, शिदोजी देसाई यांनीं पोष्या घेतला.
— रा. खं. ३ पृ. ११५
भवानीपंत मुन्शी वारल्यावर कुशाबा चिटणीस हाच बहुत कामकाजात

याचा डौल आहे, पोषा खुशामती जडला आहे.

—नाग १ पृ. ३६४

पोस्त—१ सण, समारंभ, लोकांस बक्षिसें देणगी इ. देतात असा समारंभ.

१ पुढें फालगुनमास आला त्याचे पोस्त मांडिले. कुल सरदार, शिपाई कचेरीत आणून रागरंग केला. —म. सा. छो. ब. पृ. ४

पोसणा—दत्तक

१ एक विचार श्रीमंत राजश्री बाजीराव यांस आणावें, दुसरा विचार पोसणा मूल घ्यावा. —ऐं. ले. सं. ४७८४

२ रायकुवरचें पोटी संतान नव्हते तेव्हा कृष्णशा पोसण्या घेतला.

—पेठे दप्तर भाग १ पृ. २२

पोसिली—सावत्र (?) मानलेली (?).

सलाबतजंगाचे पोसिल मायेनं अन (अन्न) पाठविले दोनीप्रहर भोजन निद्रा करून उठिले तो घाबिरे होऊन जीव सोडिला.

— E. M. P. १२०

पोहणाऊ—पोहण्याइतकें खोल.

नैऋत्य कोनच्या उपरीच्या बुरुजापावेतों पोहणाऊ पाणी जाहलें आहे.

— ऐ. ले. सं. ८५१

पोहा—यात्रेकरूंचा समुदाय किंवा जथा.

नामदेव शिंपी काशीयात्रेस जात होता सवे पोहा होता तो मोगले आडविला आणि त्यास बोले तू भूतखाना पूजितोस मग कंदोरी आणवून नाम्यास खायास वैसविले वरला रुमाल काढितां फुलें झाली मग पातशहा अजब करी.

— बिव १६

पोळपाट करणें—झाडें तोडून जागा साफसपाट करणें.

तसेच दीक्षिताकडील कमाविसदारांनी झाडे तोडून पोळपाट करून कायगांवी त्यांचे छत्रीकडे पाठवीत असता गाडे अटकाऊन ठेवले.

—शेंदुर्णी स. म. कागदपत्र भाग १ पृ. ४०

पृथ्वी गोळा करणें—भलतीच हांव धरणें.

येकेच दिवसीं सर्व पृथ्वी गोळा करावी यैसे नाहीं! जयसिंगाचे हातून कार्य होऊन येईल तेंच करावें. —पे. द. १४ पृ. ५९

प्याडर—पेंढार.

प्याडर यानी जाऊन अगदी आसपास व पेठ मारून फैसल केलं.

—E. M. P. पृ. २२८

प्याज—प्याद, पायदळ.

जनरल कूटास प्याज वगैरे कुमकी पलटणे च्यारपाच आलीं.

— पुणे अख. भाग २ पृ. ४२

प्याद्याचा फर्जी—शिपायाचा राजा; रंकाचा राव.

बुद्धिबळाच्या खेळांत प्याद्याची अमुक एक घरापर्यंत प्रगति झाली म्हणजे वजीर मेला असल्यास त्यास उठवितां येतें या गोष्टीस उद्देशून वरील म्हण आहे.

प्यादगान—पायदळ.

१ पाटिलबाबापाशी वीस पंचवीस हजार स्वार प्यादगान मिळून आहे.

— दि. म. रा. १ पृ. २४३

प्यादगानाची लढाई समोर लावून आपण सडी स्वारानिशी कम्बर्गा मारून फौजेचा मोड केला. —दि. म. रा. १ पृ. २५३

प्यादगिरी, प्यादेगिरी—पायशिपाईगिरी.

या प्रांतींचे तमाम मुसलमान लोक प्यादगिरीचें कसब (धंदा) करून पोट भरतात. — राजवाडे ५ पृ. ६६

प्यादगी—पायशिपाईपण, पायशिपायाचें वेतन.

यांचा रोजमुरा कजा (काजीपणा) व नेबकजा (दुय्यम काजीपणा) व प्यादगी टक्के तीनशे साडेसात यास जागा जकात कसबे मजकूर देविले असेत. -- वाड सनदा ११४

प्यादा जबादा—शिपाई प्यादे, प्यादा–पायदळ शिपाई.

१ मुरारराव घोरपडे देसकांकडील प्यादेजवादे सिंदे व नारगुंदे यैसे स्तोम करून कुचोद्या करावे यैसा हेत धरून सोंडुरी बैसला आहे.

— पे. द. २८ प. १००

२ ते अद्याप प्यादेजवादे, तोफा ऐसें जमा करितात. कोणीकडे तरी हाल-चाल करावी म्हणून तजबिजींत आहेत. —ऐ. ले. सं. १६०२

३ कोठे स्वारीशिकारीस जाऊ लागले तरी दाहापांच प्यादेजवादे देत जाणे.

—इ. च सं पृ. १०

प्यादी, प्यादमात—प्यादें पुढें सरकवून राजाचा केलेला कोंडमारा.

प्रकार बारीक होणे—परिस्थिति नाजूक, सूक्ष्म किंवा कठीण होणें.

पत्रे लष्करांत आम्हासीच गांठ घालून प्रविष्ट होये तें करणें यैसी ताकीद पत्रें आणणारास करणे, प्रकार फारच बारीक झाला असे. सूचनार्थ लिहिला असे. —पे. द भाग २९ पत्र नं. ३६

प्रकाश होणें—प्रकाशित होणें; उजळणें.

दिशा प्रकाश व्हावयाचे वेळेपयैंत तसेच उभे होतों. दिशा प्रकाश होऊं

लागतांच जरा डाव्या बाजूनें ओढयाचा आसरा होता तेथें जाऊन उभें राहिलों. — ऐ. ले. सं. १५२३

प्रकाशक—नाना फडणवीसाचे 'भानू' या नांवावरून साधलेले सांकेतिक नांव. — ऐ. ले. सं. २०४५

प्रकाशगड—उर्फ पिपला. — सभासद पृ. ८५

प्रखर—जागृत, नवसास पावणारे.

रा. स्वामी यांच्या महालांत (राणीस) समाधान नाही त्यास त्या प्रांतीं प्रखर देवस्थाने आहेत तेथे बंद करवून उतार पडे ते करावे. — वै. ४ स. १७४२ पृ. २९

प्रखर—जरबेच्या

त्यास दोन गोष्टी प्रखर पुसोन उत्तर पाठविणें म्हणोन आज्ञा. — पे. द. १० पृ. ५२

प्रगटेस आणणें—जाहीर करणें; दाखविणें.

तो गृहस्थ त्यांजपाशींच राहतो. पत्र त्याचे प्रगटेस न आणावें. — ऐ. ले. सं. ३४२३

प्रज—प्रजा भाग (?) The Share of the Produce assigned to the cultivator. (विल्सन).

मुदगलभट पुरंदरे यासी मौजे मजकूरी चावर येक दिधले आहे. हदमहदूद धालून प्रज नेमून देणें. — शि. च. सा. खं. पृ. १५१

प्रज—प्रजा, कुळें, शेतकरी.

यांवरी गांवास पैका बहुत पडो लागला. गांवी मिरासीदार प्रज नाहीं. उख्तीपाख्ती लावून उगवणीकरितां गांवाची तुटी येऊं लागली ते द्यावयासी काटकरास मवसर नाहीं. — म. द. रु. ३ पृ. ३४

प्रत्यक—पृथक.

आम्हास व केशवराव यांसहि प्रत्यक लिहिली आली आहेत. — पे. द. २५ पृ. ५५

प्रत्यदूण—प्रतिष्ठा (?).

दत्ताजी नायकाचे महत्व व प्रत्यदूण येथेंच आहे. — नाग १ पृ. ३५१

प्रत्येक—'पृथक' चा अपभ्रंश.

शिंद्यांचीं पलटणें दोन नेमणूक होऊन प्रत्येक उतरले आहेत. — ऐ. ले. सं. ६४७२

प्रताप—वराही होनाच्या निम्या किंमतीचें नाणें. — रा. व्य. को.

प्रतिमा—टांक; धातूवर कोरलेली देवाची मूर्ती.

एकूण बाराशेबावन तोळे सवानऊ मासे पैकी वजा.

१३० लग्नें मुलीची ब॥ खर्च

४९ देहनगी धर्मादाय.

८ विकरी.

९ प्रतिमा किरकोळी वगैरे.

२२ घरांत बायकांकडून हारपले.

— शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. १४

प्रतिमा—प्रतिनिधि, किंवा मुतालिक.

कृपा करून अति त्वरेनें राजश्री मल्हारजी होळकर व आपली प्रतिमा यैसे उभयतास पाठविणें. — पे. द. २० पृ. ५४

प्रतिमा वाढवून दाखविणें—आपली बढाई करून सांगणें.

हेच मात्र आपली प्रतिमा वाढवून दाखवितात आम्ही असें आहों.

— पे. द. भाग २५ पत्र नं. १९७

प्रतिष्ठान—पैठण.

प्रतिष्ठान क्षेत्रास उपसर्ग जाहला. —ऐ. ले. सं. ९०७

प्रथम दिवस असणें—कार्यांत कांहीं एक प्रगति नसणें.

महादजी शिंदे फौजसुद्धां करवीरास दाखल जाहल्यास आजतागायत प्रथम दिवस आहे. अद्यापि मोर्चेबंदी नाहीं.

—ऐ. ले. सं. ३१४३

प्रथा—सबब, कारण.

लग्नाच्या समारंभाखाली वैशाखमास गेला पुढें ज्येष्ठ मास. बरसातीचे दिवस आले तेव्हां पुढें काय प्रथा लावतील तें पहावे. त्यांचा पुण्यास भरवसा कैशावरून समजावे ? कार्तिकमासापासून यैसेच चालले आहे.

—नाग २ पृ. १३५

प्रनिस्ट—परनिष्ट; अत्यंत एकनिष्ठ; खराखरा.

नाना खऱ्या गोष्टीचे रवादार हासाल मुद्रा हासल कलम प्रनिष्ट अर्थ उद्‌घाटन करावे. —नाग १ पृ. २६५

म—प्रेम (पुल्लिंगी).

पुढे प्रम आपला दिवसेंदिवस वाढता व्हावा हे सल्ला उत्तम असता पाटणकर वगैरे मलई करून त्यात तलब मागावी हा अर्थ नाहीं.

—पे. द. २० पृ. १६६

प्रमाण—कौल, वचन, आश्वासन.
म्लेंच्छानें सुवृत्तीकरून आम्हास धरिले नाही. प्रमाणपुरस्सर बलाऊन दगा करून कैद केले. ---E.M. P. पृ. १५६

प्रमादणें—मरणें; मृत्यु पावणें.
मग बिंबराज प्रमादलें महीनंदनुदेव राणे राजीं बैसलें.
—बिंब ५

प्रयोगी व्यथा--चेटूक किंवा अभिचारानें निर्माण झालेली व्यथा.
केवळ आंगवेथा असती तर उतार पडता परंतु प्रयोगीवेथा त्यास उपाय कांहीं चालत नव्हता. --वै. ३ पृ. १६

प्रवर्त—डोहणा; दंगा; हालचाल.
तुम्हीं त्यांस गैर समजाऊन त्यांजकडून अमर्यादेचेंच प्रवर्त करवितां.
—ऐ. ले. सं. २३१८

वर—परंपरा, पद्धति.
प्रतापराव राऊ सरदेसाई याही विनंति केली जे आपण मामले मजकूरचे सरदेशमुख वडील घराणेत वडील परंपरा देसकत चालत आली ते प्रमाणे प्रवर चालवावा. —शि. च. सा. खं. २ पृ. ३९२

प्रवाही पडणें, गुंतणे—१ विशिष्ट कामांत गुंतणें. २ मत्यूच्या मार्गास लागणे.
१ चाकणेचा कोट बांधावयाच्या प्रवाहांत तूर्त न पडावे यैसे लिहिले ते कळले. —पे. द. १३ पृ. १४
२ रघुनाथजीकडील कांहींच वर्तमान कलो येत नाहीं. कोणे प्रवाही गुंतले आहेत, न यावयास कारण काय हे कांहींच कलत नाहीं.
--पे. द. ३३ पृ. २६
३ कलीयुगांत चिरंजीवी माणसें कोठून राहणार? त्यांत अर्धी मजल आमची जाहली. आम्ही प्रवाहीं पडिलो. आमचा तमासा पाहिलेनें पुढें मागें आपणास लोक चांगलें म्हणत, असें विचारास आल्यास आम्हीं सांगितल्याप्रमाणें करावें. —ऐ. ले. सं. ६४३३

प्रस्ताई पडणे—पस्ताव्यांत पडणें.
जोपर्यंत जाटाची मामलत होत नाही आणि तुम्ही पैलकडे जाल तेव्हा सर्व गोष्टीने मनसब्यास धक्का बसला आणि कोणावरच दाब बसणार नाही उपरांत प्रस्ताई पडाल.
—पे. द. भाग २९ पत्र नं. २४६

प्रस्ताव—पश्चात्ताप.
१ हे न ध्यानांत येता निग्रहच धरिल्यास माझा प्राण रहात नाहीं तेव्हां पुढें प्रस्ताव होईल. --हो. कै. पृ. ९६

२ मुख्य संस्थानिक आतां प्रस्तावीं पडले आहेत.
—पे. द. ४० पृ. ११०

३ प्रस्तुत ऐसे जाले उपाय काय ? येविसी बहुत प्रस्तावा केला.
—नाग २ पृ. ८३

४ कटक जागा कै. रघोजी बावानी कोणत्या प्रयत्नें करून मेलविली त्यास पन्नास वर्षे होत आलीं ती जागा इंग्रज घेतील या गोष्टीचा वारंवार प्रस्तावा करितात. —नाग. १ पृ. १२५

५ अशी विषादाची व प्रस्तावाची भाषणें जाली.
—म. शि. यां. का. पृ. ४१५

प्रसंग विज्वर होणें—बाजी बिघडणें. योजना बिघडणें.

सातारा प्रसंग विज्वर जाहाला आहे. या प्रसंगांत तुम्ही कोणाचाहि विश्वास न धरणें. —पुरं. द. भाग १ पृष्ठ १९२

प्रसन्नगड—उर्फ चेऊल. —सभासद पृ. ८३

प्रसर—प्रवेश, फैलाव.

भिलाडचाचे मुक्कामी आलियावर आपला प्रसर होत नाहीं असें पाहून युक्तीनें आज्ञा घेऊन ग्वालेर प्रांतीं गेले. —हो. कै. पृ. ९२

प्राणी—असामान्य किंवा विशेष महत्त्वाचा पुरुष.

१ चि. पांडुरंगराव तात्याचें अद्याप ठिकाण नाहीं. मोठी काळजी लागली आहे. ईश्वरें गजब केला ! तेवढा प्राणी जिवानिशीं यावा !
—ऐ. ले. सं. २७७७

२ बाळाजी बाजीराव प्रधान केवळ निधान होते प्राणी ।
आणिले पुण्यात ज्याणी नळाचे पाणी ।। —ऐ. पो. के. २१३

३ श्रीमंतांसही बहुत दुःख झालें. वर्तमान कळतांच चार दिवस दरबार व चौघडे बंद केले होते. याप्रमाणें थोरथोरांस या प्राण्याचीं दुःखें झालीं तें आम्हीं घरच्यानीं कशीं विसरावीं ?
—ऐ. ले. सं. १७६३

प्रांत—निभाव, तरणोपाय.

तेव्हा दादो मल्हार बोलिले बाजीचे राहणें हुजूर व्हावे; तुम्ही स्वारी करावी. असे जाहल्याखेरीज तुमचा प्रांत नाहीं.
—हो. कै. पृ. ५५

प्रांत—शेवट; निकाल.

देणें घेणें तमाम आशा सोडून त्या गृहस्थांचे अभिमानाकरितां सोडिलें परंतु प्रांत दिसत नाहीं. — ऐ. ले. सं. २०४६

प्रांत लागणें—निकाल लागणें.

सरदार बोलत आहेत; उतरतील तेव्हां खरें. राजकारणें करावयास चुकत नाही. श्रीसत्तेकडून प्रांत लागेल तो खरा.

—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. ६

प्रांत लावणें—शेवट लावणें.

तीन हजार निवड फौज जमा झाली. गैरवलणे रोजमऱ्यास पैसा नाहीं. स्वामीची कृपा असल्यास ईश्वर प्रांत लावील.

-- पे. द. भाग २९ पत्र नं. ११४

प्रांत भरणें—पिकें तयार होत येणें.

आमचा प्रांत भरला आहे. कृष्णेसही उतार आहे. प्रस्तुत त्यांचा जमाव भारी. प्रांताचा नाश होऊं लागेल. — ऐ. ले. सं. ३०४२

प्राप्त—प्राप्ति.

१ इंगरेजाचे पारिपत्य केल्यास आम्हाकडूनहि पांच रुपयाची प्राप्त आपणांस होईल. — पुणें अख. भाग २ पृ. १८८

२ सावनूरकरांनीं वैरण द्यावयाचा करार केला. परंतु तेथें गेलियावरी प्राप्त नाही. — ऐ. ले. सं. ८४७

प्राप्त—(स्त्री) छाती, हिंमत, पुण्याई.

राजश्री रायाचे दस्तक असता आमची प्राप्त काय आहे कीं तुमचे बैल अटकावावे ? -- पे. द. ३० पृ. २००

प्रॉंवस—वैर, दुष्मनी.

येथील राजकारण (तर) चेनापटणचे इंग्रेज फुलचेरीते प्रॉंवस. उभये फिरंग्याचे आठरा महिनियाचे करार सल्याचे होते. त्यापैकीं महिना दीड-येक बाकी आहे. उभयेतांहि लढाईचे सरंजामी तयारी करिताती.

— पे. द. २८ पृ. १५८

प्रेम करणें—?

जाबितजंग निर्मळेस येणार ते त्यांस घेऊन येणार. हत्ती, शिरपेच बहुमानें देऊन बिदा करणार. ते येथून प्रेम करून हैदराबादेस गेले म्हणजे नबाबांच्या चित्तांत आजपर्यंत होतेच व हल्लीही इकडे आले ते नबाबांच्या सम्मतीनेंच आले असतील तेव्हां कारभारी हेच होतील ऐसे आहे.

—नाग. २ पृ. २

फ

फक्त—पत्राच्या किंवा लेखाच्या शेवटीं ' इतकेंच ' ' समाप्त', 'यापुढें मजकूर नाहीं', असें दर्शविण्यासाठी लिहावयाचा शब्द. — विल्सन

फकस्त—सडे, सडाफटिंग.

आम्ही श्रीमंतांच्या पदरचे महाल, मुलूख, किल्ले, कोट, गांव, खेडीं, स्वदेशीं कुटुंब थोर. केवळ आपणांसारखे फकस्त नाहीं. तेव्हां आपली जागा हिंदुस्थानांत आपणांबरोबर गादीचा अनादर करून कोणाचें म्हणून तुम्हांबरोबर यावें ? —ऐ. ले. सं. ७७२८

फकारविल्हे—फुकट; निष्फळ.

आपल्या जिवादारभ्य काय होईल ती चाकरी करावी, त्यास तेथील प्रकार तो फार करून फकारविल्हे आहे. जो कोणी पुढारीपणा घेऊन चाकरी करील तो सर्वांचा वाईट होईल असें ध्यान आहे !

— ऐ ले. सं. २३८२

फकिका, फक्किका—१ बनावट, खोटें. २ वादांत सिद्ध करावयाचा मुद्दा, प्रतिज्ञा. ३ पूर्वपक्ष. ४ खोटें असता खरे भासवण्याचा प्रयत्न, सिद्धांताभास. ५ कपट, लुच्चेगिरी.

मध्यें गागाभट्टानीच या जातीचें घर बुडविलें ! त्याशीच यांचा वाद आहे. ग्रंथ कसा केला ? नवीन फकिकायंत्र कां केले ? कोणते संस्कारी वैदिक मंत्र ? कोणते संस्कार अमंत्रक असें कां लिहिले ? अधिकारी नाहींत तेव्हा कोठेच नसावे. तेव्हा ग्रंथ खोटा.

— काय. प्रभु इ. सा. पु. १ अं. ६ पृ. ८

फकीर फुकरा--गरीब लोक.

फकिराणा--१ दानधर्म; २ फकिराच्या वरितार्थासाठीं दिलेलें जमीन-इनाम. कारकीर्दी दर कारकिर्दी फकिराणा चालला असे; सदर्हूप्रमानें चालविणें.

--राजवाडे १५ पृ. १३१

फकीरी किंवा फकेरी अंगूर--द्राक्षाची एक जात.

कन्नड परगणीयात फकीरी अंगुरे, बेदाणा, गोड आहेत. ती दो चौ रोजांचे अंतरियाणें दोनचार डाल्या रोज हंगाम आहे तोवरी येत तें करणें.

--पे. द. ३० पृ. २१२

फखर--१ गर्व, अभिमान. २ फिकीर

या करण्यांत फिदवीची नुकसानी व रावजीसी शरीक मसलहत असलिया फखर नाही. ---पुणें अखबार भाग १ पृ. १०९

फजल--सकाळ.

फज्ल—प्रवीणता.

फजल--कृपा.

१ खुदाचे फजलेने इतकीयावर इंग्रजाची तंबी होईल.

—राजवाडे १९ पृ. १०५

२ खुदाच्या फजलेकडून त्याचीही तम्बी अन्‌करीब (लौकरच) होईल.

--राजवाडे १० पृ. १८७

३ फजल इलाही घरचा बंदोबस्त खातर्खा.

--राजवाडे ७ पृ. १५२

४ खुदायतालाचे फजलानें उभयपक्षीं स्नेहाभिवृद्धी होईल.

--ऐ. ले. सं. १२३७

फजल—गुण (अनेक वचन अफ्‌जाल्)

फजितरोखा--एखाद्याची फजिती किंवा निर्भर्त्सना करून लिहिलेलें जरबेचें पत्र.

रायगडकरी यांचा अपराध जाला आहे ये गोष्टीचा सविस्तर अर्थ रा. स्वामींचे सेवेशी निवेदेन करून रायगडकरी यास फजितरोखा पाठविला पाहिजे.

--वै. ४ स. १७४३ पृ. ३९

फटकडी—एक तऱ्हेची तोफ. हिचे बारहि जलद काढता येत.

१ आजपावेतों भांड्याचें गोळे मोर्चावर टाकीत होता: हल्लीं गरनाळा व फटकडीचे गोळे टाकितो. याकरिता लादन्या मोर्चास कराव्या लागल्या

—पे. द. १६ पृ. ४३

२ फटकडीची तोफ नागोठणे पर्यंत लोकांनीं आणिली. पुढे आणावयास लोक हैराण जाले कित्येकांचे हातपाय दुखावले.

—पे. द. ३३ पृ. ३१७

३ तोफ फटकडीही पाठवावी म्हणून आज्ञा. त्यास फटकडीचा गाडा वगैरे सरंजाम जे दिवशीं सिद्ध जाला तेच दिवशीं गायकवाड स्वामींस (शरण येऊन) भेटल्याचें वर्तमान आलें म्हणून रवाना केली नाहीं.

—पे. द. २६ पृ. १४४

फटकणें—फरकणें, फिरकणें.

माहांगिरीयाचा सज करून बाहेर गनीमाची होडी न फटके यैसी केली पाहिजे.

—पे. द. ३३ पृ. १४

फटकल फटकाल--वाईट, दुर्लौकीक. अनिष्ट, शोचनीय, गैर, अयोग्य, दुष्ट

१ बाबाचा नानाचा पेंच विशेषच दिसेंदिस वाढत गेला याचा लौकीक फार फटकल जाला.

—पुरं. द. भा. १ पृष्ठ २०१

२ यश येणें हें श्रीचे स्वाधीन. परंतु शत्रूनें दोन तोफा नेल्या हेच फटकळ गोष्ट झाली. —ऐ. ले. सं. २५०२

३ समय फटकळ आहे. आपण होईल त्या तरतुदेंत असावें. —ऐ. ले. सं. ४१८१

४ सेखोजी आंग्रे यांस देवाज्ञा जाहाली. ईश्वरें बहुत गोष्ट फटकाल केली. —पे. द, ३ पृ. ६६

५ पुढें मावलातहि जाण्याची सोये दिसत नाही. या गलबलीत निराश्रितपणें जावे हेहि फटकाल. —ऐ सं. सा. खंड ३ पृ. २१०

६ संभाजी राजे वडील पुत्र जाणता आहे परंतु बुद्धि फटकळ आहे. —सभासद पृ. ८७

फटका—तरवारीचा एक प्रकार. ही सरळ व आखूड असते. —पे. द.

फटाक फळी—पॉपगन. हवेच्या दाबानें उडविण्यात येणाऱ्या बंदुकीचा एक प्रकार. —पे. द.

फटिंग—फितुरी, बदमाष.

येथ कांहीं एक दोन गांवचे पाटील व कुलकर्णी फटिंग होते त्यांनीं कांहीं हैदर नाईक याजकडे सूत्र केलें म्हणोन गुणगुण उठली आहे. त्यांच्या शोधास लागलों आहोंत. —ऐ. ले. सं. २४०७

फटेकडी—जलद बाराची तोफ.

हाथी आणऊन फटेकडयावर घालून दोन घटका तमाशा पाहिला. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ९६

फड—फडणिसाकडील कारकुनी खातें. त्यांत शेंकडो कारकून असत ते त्यावेळचे सेक्रेटरीएटच होतें.

आपण आमचें मध्यस्थ, फडी दरबारी आहेत (आहांत) आमचें कल्याण ऊर्जित होये तो अर्थ करावा. —वै. ४ सं.१७४३ पृ. २०

फड टाकणें—हिशेब तपासनिसांची किंवा कारकुनांची कचेरी थाटणें.

व्याज व टिपटिपावण दिवानजीचे हातें लिहिली आहे. साहेब मामिलत होऊन कोणी फड टाकील व मनासी आणील तर लक्षावध इतरासी हाली व पहिले जे काही टिपावण व्याज दिधले आहे त्याप्रमाणें कलमी गोष्ट धरिलिया मुबलग वाजबी होतात. कोठवर दिवाणजी तुतिया (खोटे) करून पेशा नेतील ? परंतु मैदान खाली, बोलूनहि काय साध्य म्हणून दिवाणजीचें मर्जी रक्षिली.

—हिंगणें द. भाग २ पृ. २९

फडपूस, फडपोशी—जाहीर चौकशी.

फडपोशी (करणें)—तात्पुरतें, तोंडदेखलें केलेलें समाधान.

पुण्यांत गोखले यांणीं तालुक्याच्या सोडचिठ्या फडपोसीस दिल्या, परंतु आंतून तालुका न देण्याविशीं आज्ञाहि आहे, असे वाटतें,

—ऐ. ले. सं. ८०९७

फड फर्मास—फळफळावळ व शाकभाजी गांवकरी यांनीं सरकारी नोकरास द्यावयाची ती.

तर्फ चाकण देहे ६३ याची सरदेशमुखी दरसद्दे दोहोत्रा व फड फर्मास याची सनद करून दिल्ही.

—दा. से. ब. पृ. ७

फडसमजाविस—तात्पुरतें समाधान.

यैसें बोलोन गोपाळराऊ यासी जमावसुद्धां राहवून घेतले, यैसे वर्तमान राजेश्रीस सांगोन फडसमजावीस केली.

—पे. द. ३ पृ. १०१

फडसा—फडशा.

सयाजी गुजरास स्वामीच्या दर्शनास रवाना केले आहे. यांचे कामाचा फडसा स्वामींनीं सत्वर करावा.

—पे. द.

फडी—गलबताचा एक प्रकार.

—कु. आं. ढ. ३७८

फणींद्रपूर—नागपूर.

श्रीमंत पंत प्रधान उभयता भेटी।
होतांची हर्षली धरा सुखवृष्टि।
मुक्काम फणींद्रपुराहुन महाराज श्रीमंत।
सुमुहुर्तें डेरे दिधले संगमावरतं।

—ऐ. पो.के खं. २ पृ. २७१

फत्त घालीब—'अदृश जो खुदा त्यानें दलेलें यश'. औरंगजेबाने तोरणा किल्ल्याचे केलेलें मुसलमानी नामकरण सन १७०४.

—म. रि. ४ पृ. १२०

फत्तेकाम—उत्कृष्ट कामगिरी.

गरनाळाची परवानगी जाली म्हणून तोफखान्यांत जाऊन पाहिल्या थोरली गरनाल आहे तिजला ७५।८० बैल पाहिजेंत. अदकोसाच्य पल्ल्याची आहेत. कोवारी किल्ला घेतला ते समयीं नेली होती तिने फत्ते काम केलें होते.

—पे. द

फत्ते नशीब—विजयशाली.
फत्तेनशीब व साहेबहिम्मत आहेत; करितां हरएकप्रकारें फिरंगीयाचे फौजेस तंग करतील. —चि. रा. १९

फत्तेनस्रत—यश, विजय.
मोहिवाच्या फत्तेनस्रतीच्या कित्येक खबरा कलमी केल्या त्या मालूम होऊन खुशवक्त झालों. —ऐ. टि. २ पृ. ६५

फत्तेबाजी—यश, विजय.
१ शिंदे याजकडील फत्तेबाजीचें वर्तमान तुम्ही लिहिलें. —खरे ८ पृ. ४३७३

फत्तेमंगल—पुरंदर (?) शिरवळ (?)
संभाजी तानदेऊ विरुद्ध गोंदजी मोकदम मौजे निर्गुडे हाजीर मजालसी किल्ले फत्तेमंगल. —ज्यू. १६१

फत्ते शिकस्त—जयपराजय.
फत्तेशिकस्त येखत्यार खुदाचा आहे. —ऐ. ले. सं. ७३७९

फत्या—जामगी म्ह. तोफ किंवा बंदुक उडविताना दारूला लावावयाचा काकडा. हा उदबत्तीसारखा संथपणें अंगाबरोबर जळत राहतो.
१ तोफा जोडून तयार होतांच, तेथें फिरंगी वोलावून हाके गर्नाळाच्या दारूच्या फत्त्यास आग लावून मार केला. —ब्र. च. ७९

फत्या बुरुज—सर्वांत मोठा बुरुज. —पे. द.

फत्तरची लकीर—फत्तरावरील रेघ. काळचा दगडावरील रेघ. शाश्वत.
वरकड दुसरा विचार आमचा नाहीच नाही. श्रीविष्णुमंदिरांतील बोलणें फत्तरची लकीर यैसे समजोन अचळपणे आहों. —नाग २ पृ. ५५

फतह—जय.

फताऱ्या—(?)
आज नव महिने यांस येकेहि गोष्टीचे साहित्य न जाले. दारुगोला सूत हे पदार्थ कांहीं इकडे मिळावयाचे नव्हते स्वामीचे प्रतापें भलतसें चाललें गेले. व तीन महिने राहिले तेहि जातील. वर्षास खानदेश, गुजराथ, कोकणांतून गोळे, सूत, फताऱ्या मेलऊन आणावे लागते. —पे. द. २८ पृ. १३१

फतियाबाद—उर्फ धुळें (खानदेश) —भा. व. द. दे. भू. पृ. १४

फतु—कर्ज, ब्रम्हस्व.
त्यास राजश्री राजे बोलिले कीं तुम्ही मुतालिक पेठेस ठेवले असाल-आपण उत्तर दिल्हे कीं नऊ दहा वरसें निपोटी चाकरी केली व नागव.

णाही दिल्हे ते वेळेस फिकीरीत नव्हतो व काही फतुही होते. आपण काही दिल्हे नाही यैसे असता आपण तुलिलो कैस ? यैसे उत्तर दिल्हे.

—पुरं. द. भाग ३ पृ. १३५

फत्तू—" पान्थकंचुक : " (रा. व्य. को.). प्रवासी अंगरखा.

फद्या—१ एक तांब्याचें क्षुद्र नाणें.

२ एक पैशाला फद्या म्हणत.

काल ब्रहस्पतवारी २४८ खपा जाल्या. दर खेपेस धोंडे पका ।।।॰ प्रमाणें आणविला. त्यास दरखेपेस फद्या १। प्रो। येकूण फदे सुमार ३१० दर रुपयेयासी फदे ४० येकून रुपये ७।।। काल खर्च मजुरी झाले.

—पे. द. ३४ प. नं. १०३

फंद—एक दागिना छंदासारखा.

दा गने कमलाबाई आंग्रे.

१ काकणे
१ छंद
१ फंद
१ सल्ला ४
१ गोठ १

—कु. आं. ८ पृ. ३३८

फंद—घमेंड.

अवतरणासाठीं आजम पाहा.

—हो. कै. पृ. ७

फंदतरु—फंद फितुर करणारे; कारस्थानें खेळविणारे.

फदंतरु ज्याचे फौजेंत, तेथें येश, हें घडणेंच नाहीं.

—नाग १ पृ. ५७

फंद फरेब, फंदफेरीज—कौटिल्य फितूर, कारस्थान.

(अवतरणासाठीं ' आजुमुदाकार ' पाहा)

—पुणें अखबार भाग १ पृ. ११०

१ बफजल इलाही आँ मेहेर्बा दूरंदेश व कुलाहपोश याचे फन्दफरेबास खुब वाकीफ.

—साने प. या. व. ४६३

२ आणि त्याहि येक जामीन द्यावा जे कोठें फंद फेरीज करणार नाहीं.

—नाग १ पृ. २०८

फंदा—फांस.

फन्नाबाजी—नाशकारक खेळ.

फर्गोल—रूदार अंगरखा. पायघोळ दुलई, रजई, (रा. व्य. को.). वरून घालावयाचा झगा.

सकलाद् न मिळे यास्तव स्वामीचा फर्गोल पांघरता पाठविला असे.

—राजवाडे ८ पृ. १२०

फर्ज—कर्तव्य.

फर्जंद—मूल; पुत्र; दासीपुत्र.

लेंकरा फर्जंदासुद्धा. —राजवाडे १५ पृ. २७९

फर्जी—बुद्धिबळांतील वजीर.

फर्त—अतिशयता.

फर्द; फरद—१ एकेरी वस्त्र; २ शालीचें पान. ३ एकेरी पत्र. ४ पान, कागद, बंद.

१येथें जागिरीची फर्द लिहून घ्यावी तरी आपणापाशी मोहोरही नाहीं आणि तुमचाही कांहीं आश्रय दिसून येत नाहीं.

—राजवाडे ८ पृ. २१७

२ फार्सी वकायाच्या फर्दा दररोजच्या पाठविल्या.

—दिमरा १ पृ.१२४

फर्मा—सांचा.

(अवतरणासाठीं 'वाके' शब्द पाहा).

—राजवाडे खंड १२ पृ. १४१

फर्मा—मेज; माप.

१ त्यास तोफांचे गोळयांचे प्रयोजन आहे. याजकरितां तोफांचे (तोंडाचे) फर्मे देऊन माणसें पाठविलीं आहेत. गोळे असतील त्यास फर्मे (फर्म्यास) येतील ते निवडून ५०० गोळे रवाना करावे.

—ऐ. ले. सं. ५४७३

२ गर्नाळेचे गोळे त्या गर्नाळेचे फर्म्यास येणार नाहींत, (लहान आहेत) यास्तव नवे गोळे पाथरवटाकडून करवितों.

—ऐ. ले. सं. ३५०९

फर्मान—आज्ञा; राजाज्ञा; आज्ञापत्र.

यांसही फर्मान आला आहे. —राजवाडे ८ पृ. २१७

फर्मान बार्दारी—आज्ञाधारकता.

फर्मानबाडी—बादशहाचा फर्मान स्वीकारण्याकरितां समारंभासाठी उभी केलेली राहुटी किंवा डेरा; दर्बारडेरा;

१ नवाबही अलाहिदा फर्मानबाडी उभी करून घेऊन आले. पातशाहाचे फर्मान तीन आले. —ऐ. सं. सा. खंड ६ पृ. ४७

ऐ. श. ५४

२ त्यानें वलमगडसन्निध येऊन फर्मानबाडी उभी करून फर्मान खिलत घेतला. —राजवाडे ६ पृ. ५९२

फर्मान बूस—मो. वा. चूक 'वाडी' चे 'बूस' असें चुकीचें वाचन ? फर्मान घेण्यास योग्य अशी ?

गारपिराचे नजीक थोरले डेरे १८ गजी व आणखी २–३ डेरे दिले. व मंडपासभोवतीं बाडें देऊन फर्मानबूस जागा केली. —ऐ. ले. सं. ४६२३

फर्मान्रवा—आज्ञानुवर्ती.

फर्मानवालाशान—वरिष्ठ हुकुम.

सनद असनाद दिवाणी व सुक्षेजात फर्माणवालाशान हासील करून त्रिंबक हरीस मुस्तकीम वतनावरी केले. —म. द. रु. ३ पृ. २९

फर्मानहुमायून—फर्मान म्ह. आज्ञापत्र. हुमायून–पातशाही. पातशाही आज्ञापत्र.

हुजूर जाऊन आपले अहवाल सांगोन फर्मानहुमायून घेऊन आलों. —शि. च. सा. खंड ५ पृ. १६९

फर्माशी—१ मागणी; २ एक पट्टी; ३ मुद्दाम तयार करविलेला; ४ चांगला; इर्सालि, ५ इच्छा. इच्छिलेली, मागिलेली वस्तु.

१ गांवगन्ना स्वार वसुलास गेले त्यांचा खर्च रोज खुराकी किरकोळी फर्मासी वगैरे पांच हजार. —खरे ११ पृ. ५९१४

२ वेठवेगारी फर्मायशी देखील ठाणेपट्टी. —राजवाडे १५ पृ. १३५

३ आपली फर्मास येका दो दिवसी राजश्री नाइकाबरोबर रवाना करून देतों. —E. M. P: पृ. २३१

फर्मासी चोप—खर्पुस मार.

फर्मूदीम—फर्माविती.

फऱ्यानें फौज चालणें—रव न धरतां, फांकून पांगून किंवा पसरून चालणें. श्रीमंतांची स्वारी चालती जाली तेव्हां, फऱ्यानें फौजा चालल्या. याजमुळें कसबें रहिमतपूरचा शिवार फार दळवटला. —ऐ. ले. सं. ८२१८

फर्श; फरस; –फर्शी; फरसबंदी—१ लाद्यांची जमीन; २ बैठक.

१ चबुत्र्यावर फर्श केला होता तेथें बसलों. —राजवाडे ५ पृ. ७

२ रोशन महालाचे सहजामध्यें (सज्जामध्यें) चांदणीचा फर्श होऊन (नवाब) बरामद झाले. —राजवाडे ५ पृ. २००

३ सभामंडप व भोवतालचा फरस. —राजवाडे १४ पृ. ५६

फर्श—रग (पांघरावयाचा)
फर्ष—फरशी.
(अवतरणासाठी 'वेष' शब्द पाहा.)
—पुरं. द. भाग ३ पृ. ६२
फर्सा—पोहोंचणारा.
फर्सावा—फरासखान्याचें सामान ?
मिरजेहून फर्सावा वगैरे सामान वरचेवरी जात आहे म्हणून बातमी येते.
—खरे ५ पृ. २६२८
फर्हत—आनंद.
हमेशा खतकिताबत फर्हत जादा करीत जावी.
—साने प. या. व. ४६७
फर्हतनमत—आनंददायक.
आँ साहेबाकडून खत फर्हतनमत आले. —राजवाडे १०५
फरकणे—फिरकणें.
इकडील तिकडे व तिकडील इकडे माणूस फरको देत नाहीं.
—पे. द. ३३ पृ.२५१
फरकत, फरगत—फ्रिगेट, गलबताचा एक प्रकार.
१ फिरंगी याचे आरमार चाळीस गलबते व फरकतें अकरा आलीं.
—पे. द. ३० पृ. १६६
२ आरमारी सावकारी पढंग्या, व दोन फरगते गोव्यास जाते.
—पे. द. ३० पृ. १६६
फरकाबाद—उर्फ दहात. —भा. व. द. दे. भू. पृ. ७
फरखुंदे बुनियाद—उर्फ हैद्राबाद, भागानगर.
—भा. व. द. दे. भूगोल पृ.३
फरगडे घालणें—नाट लावणें, फांटे फोडणें.
प्रस्तुत जाभीनीचें बाकीचा कजीया केलीया शब्द ठेवतील कीं पहिले पहल यानींच फरगडे घातले. —हिं. द. खंड २ पृष्ठ २७
फरफरोई—(?) फडफर्मासीचे (?), फडपोशीचे (?) लांचलुचपत ?
बदरुल इसलामखानाचा मजकूर लेहला कीं थोडयाबहुतावर म्हणाल तर फैसल करू म्हणून लिहिले तर रुपये फरफरोईचे नाहींत कीं थोडयाबहुतावर फैसल करावे. —हिंगणे दप्तर, खंड २ पृष्ठ १३
फरमानबाडी—बादशहाचें फर्मान स्वीकारण्यासाठीं मुद्दाम समारंभाचा मांडव घालतात, तो.

पादशहा दिल्ली यांहीं आम्हांस राजे बहाद्दर मरातब व खिलत ऐसें रवाना केले ते अक्षतृतीयेचे सुमुहूर्तें फरमानबाडी करोन उत्साहें घेतलें.

—ऐ. ले. सं. ३९४८

फरमान बासिके—शिक्याचें फर्मान.

नरसिंह भट विद्यार्थि केशव चैतन्य सेकीन कसबे ओतूर यासी रोजमुरा व खुर्द खत इहीदे तिसैन फर्मान बासिके खास सबातिसैन कारकीर्दी व ॥ बहादूर निजाम.

शि. च. सा. खं.२ पृ. १९७

फरमाबूद—सांगकामे.

नवाब नासरजंगाजवळ कोणी मुसाइबत उमदा मनुष्य नाहीं. शाहा महमूद फकीर वगैरे आहेत याजवर येख्तीयार नाहीं फरमाबूद आहेत.

—पे. द. पृ. २५ पृ. ६६

फरव—ऐश्वर्य.

फरस—१ गच्ची २ बिछाईत.

पूर्वीचे जाबत्याप्रमाणें भेटी होऊन खुलाश्यात फरस केला होता. तेथें समीप बसावयाची योग्यता तितक्यानीच बसून उत्तम मिष्ट भाषणें परस्परें दोन अडीच घटका जाहली.

—पे. द. २० पृ. १६५

फरसंग—अंतर मोजण्याचें जुनें फार्सी परिमाण:

४ मैलांचा एक फरसंग. —विल्सन

फरसाव—खोगीर वगैरे घोड्यांचें सामान.

पागेचा फरसाव लवकर तयार करवून पाठवून द्यावा.

—ऐ. ले. सं. ३००७

फराख—रुंद, विस्तृत, विपुल.

बंदर मजकुरी लष्कर उतरावयाची जागा फराख नाही हा पेच इंग्रजास फार पडला.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. २२०

फरागत—मुक्तता; स्वास्थ्य; आराम; सवड, स्वस्थपणा, विश्रांति, फुरसत.

१ किस्तीचा मुकदमा तर अलिजाह यांचा मझेला यापासून फरागत होऊन त्याचाही फैसला करण्यांत येईल.

—राजवाडे ५ पृ. १३०

२ ज्या समई फरागत हासल होईल ते समई सलाहवक्त जे ध्यानास येईल तेणेप्रमाणे वर्तणूक करू.

—पुणें अख. भाग १ पृ. २६४

फरांचिस—फ्रेंच.

फरांचिसाचा वकील रेवदंड्याकडे आला आहे. फरांचिस हें इंग्रजांचें वर्म आहे.

—ऐ. ले. सं. २८८७

फराझिन्दह—उभारणारा.

फरातर—जास्त लवकर.

फरादी—(१) फरहाद या शब्दाचा एक अर्थ संगतराश म्ह. फरशीवर खोदकाम करणारा असा आहे. (२) एक जात.

साडेतीनशें माणूस गडावरी ठेविलें आहे. परदेशी, बरकंदाज जित के येतील ते गडावरी ठेऊन त्याचा ऐवज मऱ्हाटे खाले उतरवून जवारकरांनीं अंबोजी देशमुखाकडून मदत आणिली. फरादी वगैरे कांहीं सिबंदी ठेऊन खटपट करितातो. याजकरितां जवार प्रांत टाकून आणिका कार्यास जातां येत नाही. —पे. द. ४० पृ. ५

फरामोश, फरामोशी—१ विसरलेला २ विसर ३ विस्मृत. ४ बेसावध.

१ या दोन्ही बाबती फरामोश करून आमची मुखालिफत कबूल कराल तरी वाद या मोहिमेचें आम्हास कर्नाटक पायांघाट जवळ असे. —चि. रा. २३

२ रावजीनें खतखतूत पाठवावयास फरामोश न व्हावे. —पे. द. २८ पृ. ४३

३ यास फरामोसी केली न पाहिजे. —पारसनीस ब्र. प. २३४

४ आम्ही तो महारायाच्या येण्यामुळें फरामोष असता येकबयेक नवाब आमचें मुलकांत आले. (तेव्हां) लाचार. आम्हासही पुढें लढाईस उभें राहावें लागले. —हि. द. खंड १ पृष्ठ ५८

फरारी करणें—पळवून लावणें, पराभूत करणें.

चिनापटणवाले इंगरेजानें हैदरअलीखानास फरारी केलें हें वर्तमान सर्वत्र प्रसिद्ध जालें. —पुणें अख० भाग २ पृ. १४१

फरारे होऊन पळणें—भीतीनें पळणें.

शत्रूचा मोड होऊन तमाम जमाव फरारे होऊन पळाला.

(फरारा—वाऱ्यावर सबंध पसरलेलें निशाण. मलखांबांत फराऱ्याची उडी म्हणतात. त्यावरून बरोबर कल्पना येईल.) —ऐ. ले. सं. ४५२९

फरास—बिछायत घालणारा.

फरासखाना—राहुटया, शामियाने, जाजमें, खुर्च्या वगैरे सामान अगर तें सामान ठेवण्याची जागा.

फरासीद—फ्रेंच, फरासीस.

आपला फिरंगी एक मातबर आला त्यानें सांगितलें कीं खरेंच आहे. त्याजवरून अपूर्व वाटलें कीं, आमच्या मुदयासी (इंग्रजाशीं) स्नेह आम्हासी

स्नेह दोन्ही गोष्टी कशा चालतील ? आम्ही फरासीद (फ्रेंच). लिहूनच दिल्हे आहे. जीव जाईल तरी अंतर करणार नाहीं.

—पे. द. भाग २८ पत्र नं. ९७

फराहिम—एकत्र झालेला, जमलेला.

फरीक—समाप्त.

त्याजकडील मोकदमा फरीक जाहलियावरी श्रीमंताकडील कार्यभाग करून रवाना करीन म्हणोन ठेवून घेतलें.

—पे. द. २८ पृ. १३

फरीक—कर्जफेड.

या समयीं श्रीमंताहून पूर्वी तिकडे गेलेनें ऐवज उगवतील व फरीकेची वांटणी करून दिलें आहे, तेंहि उगवेल असें आहे.

—ऐ. ले. सं. १११९

फरीद—एकटा; सडा; जरिदा; फटिंग.

फरूग—तेज.

फरेब—कौटिल्य.

तऱ्हेतऱ्हेचे मकर व फरेब दाखवून. —साने प. या. व. ४६५

फरेबी—लबाड; कुटिल.

टोपीकराची जात बेइमान व फरेबी.

—साने प. या. व. ४६६

फरोक्त; फ्रोख्त; फरोक्ति—विक्रय; विक्रीत.

१ निमे तक्सीम दरोबस्त फ्रोख्त दिली.

—चंद्रचूड दफतर १ पृ. १९

२ फरोक्ती केली असे. —राजवाडे १३ पृ. ९२

फल—प्राप्ति.

सोळंकी सूर्यवंशी शंकरदेव राणा विद्यापुरी राज्य करीत असता पोटी पुत्रफल नाहीं म्हणोन पुत्रयाग केला. —बिंब. पृ. १

फलक—आकाश.

फलक इश्तिबाह—आकाश सदृश.

फलक-दव्वार—आकाशचक्र.

फ़लकरजा, फलदरजा—(?)

महाराजे फलदरजे साहेबाचा फरमान खास दस्तकाचा दर्शनास यावयाचा, सादर जाहला, त्यास साहेबाचे काय सला तें फरमाविली पाहिजे म्हणोन तरकीम केलें त्यास खावंदाचे जनाबांत सेवक लोकांनीं हजर असावें, हें तो

लाजीम आहे. साहेब मेहेरबान महाराजे फलकरजे खालीं उतरलियावरी इंज्यानबास इतला द्यावा. —रा. खं. ३ पृ. ७३

फलत्यागपण करणें—परिणामाविषयीं बेंफिकीर, बेगुमान बनणें.

गोपाळराव यांणीं निमित्य करून आग्रहें करून निरोप घेऊन फलत्यागपण करून मोहीम सोडून घरास गेले. —ऐ. ले. सं. ८२३

फलत्यागी—ऐन वेळीं दगा देणारे; अवसानघातकी.

खर्चासाठीं आले. त्याचीहि सोय करून द्यावी, इतकें देखील केलें होतें. परंतु फलत्यागी! क्रियेस न जागतां मध्येंच मसलतीस धक्का देऊन गेले बरें! आजवर श्रीमंतांच्या दौलतीस उपयोगी होते, हल्लींच गेले, असा अर्थ नाहीं. —ऐ. ले. सं. २५९५

फलफिलाल—ताबडतोब, त्वरित. —पे. द.

फलम—दक्षिण हिंदुस्तानांतील एक रुप्याचें नाणें, किंमत ६ आणे.

१ फलमास शेर तांदूळ झाले आहेत. —ऐ. ले. सं. ४१०५

२ शहरांत फलमास तांदूळ १॥ शेर. —ऐ. ले. सं. १७९९

फलाकन—गोफण.

फलाखी—समृद्धि; विपुलता.

पातशहास अर्जी श्रीमंतांची पोटगी फलाखी याची मान्य केली. —राजवाडे ६ पृ. ५५९

फलात्कार—फळ, परिणाम, प्रत्यय.

१ सेवा केली त्याचा फलात्कार सध्याच दाखविला याउपरी हेत हाच धरिला आहे की येक वेल स्वामींचे पाये पाहावे. —पे. द. २० पृ. ६

२ वरकड प्रकार कृपेचा धण्याच्या कललाच आहे! उमेदहि वाढऊन फलात्कार समजला आहे. —पुरं. द. भाग ३ पृष्ठ ४७

३ वरकड संतानवृद्धीचा मजकूर लिहिला तर आपले आशीर्वादें करून फलात्कारही होईल. —ब्र. च. पृ. १०

फलादेश—फळ, फायदा. परिणाम, बक्षीस.

१ मागील भरणा आल्याशिवाय पुढें पाऊल टाकून फलादेश नाहीं. —ऐ. ले. सं. २७३८

२ मोर्चे उठल्याची इरे न धरितां मिरजेस आले त्यापेक्षां आतां कोन्हेरराव यास तिकडे ठेवून फलादेश नाहीं. —ऐ. ले. सं. २३६५

३ ऐसीयास जीव तोडून स्वामीकार्यावरी कस्त मेहेनत करावी त्याचा फलादेश हाच आहे. —पे. द. ३ पृ. १३०

फस्त—शीर तोडून रक्त काढणें.
हकिमानी फस्त सोडविली, तत्क्षणीं प्राण निघोन गेला.
—दि. म. रा. १ पृ. २५१
—भा. व. द. दे. भू. पृ. ११
फस्ताबाद—उर्फ धारूर.
फस्ली—१ हंगामी; मोसमी; २ अकबरानें सुरू केलेला शक. फस्लीत ६४९ मिळविलें की विक्रम संवत मिळतो. शहाजहाननें दक्षिणेत सुरू केलेल्या फस्लीत ५९० मिळविले की इसवी सन मिळतो.
फस्सल; फसल—मोसम; हंगाम.
१ अंब्याची फसल बारमाही चालती करितो.
—राजवाडे ७ पृ. २१०
२ स्वराज्याचा अम्मल फसलीचे फसलीस . . . फडच्या करीत जाण्याविषयीं जागिरदार व आमील जमीदारास इनायतनामे व्हावे.
—राजवाडे ५ पृ. १९५
फसकी—एक प्रकारचा बाजारांतला कर. हा कर धान्य व भाजीपाला विकणाऱ्या दुकानदारांकडून घेतला जात असे. दर ओझ्यास मूठ मूठ धान्य घेण्याचा हक्क.
कवलाने देतो पट्टे भरवा बाजार।
नाहिं जकात फसकी घेत कुणा तिळभर।
—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. १८६
गावास आणून रहावयाची जागा व बाजारी तेलमीठ सुपारी व फसकी वगैरे गाईस चारा राहदारीच्या तळाचीं चिपाडे देऊन दानपत्रें करून दिल्ही आहेत. —ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. ११३
फसकी—दमडीच्या किंवा पैशाच्या चौथ्या हिश्याचें एक क्षुद्र तांब्याचें नाणें.
फसगैबत—फसगत; फजिती.
तुमची फसगैबत जाली तरी त्यास संतोष !
—ऐ. ले. सं. ८४१
फसल—१ हंगाम, २ पॅरिग्राफ, ३ कलम, ४ परिच्छेद.
फसली साल—पिकाचें, उत्पन्नाचें वर्ष.
फसावा—फसगत; नुकसान.
सरसुभे यांचे कारभारामुळें फार फसावा जाहला.
—ऐ. ले. सं. ६०५९
फहमायश—सूचना, निवेदन.
मानाजी फाकडया शरीर (पुंड) आहे त्याची फहमायश करून आपले इजनांत ठेवावा. —पुणें अख. भाग १ पृ. २६८

फर्हमिदा; फर्हमिदा—जाणता; तर्वेज.
कोणी जमीदारीचे कसबात फर्हमिदा न जाहला.
--राजवाडे १९ पृ. १०५

फाक्ता—कबुतराची एक जात. Ring-dove.

फाका होणें किंवा पडणें--उपास होणें किंवा उपोषण पडणें.
पैशाचें दर्शन नाहीं. लोकांस फाके होऊं लागले.
--ऐ. ले. सं. ६३२७

फाके-कशी—उपासमारी.
१ पातशाहा कांहीं आपलें वर्तमान त्यांस फाकेकसीचे सांगतील.
--दि. म. रा. १ पृ. ९४
२ जोतसिंग खन्दारकर यास फाकेकशी होत आहे.
--राजवाडे ५ पृ. ११८

फाकेकसी--उपास, धरणेंपारणें. पगारासाठीं धरणे देणें.
सावकारानजीप (सावकारापाशी) गायकवाड मजकुराची पत येक पैश्याची नाही यास्तव हमराही लोकांनी (बरोबरीच्या शिलेदारांनी पगाराकरिता) फाकेकसी करोन उठोन गेले. गोविंदरायासहि फाक्यापर्यंत नौबत आली या करिता दावडी वतनी गांव तेथें निघोन गेला.
--पुणें अखबार, भाग ३ पृ. ५२
--ऐ. च. १ पृ. ९

फाकेशीर--उपाशी.

फांज—तट, तटाची भिंत.
१ उत्तरेकडील सफेलीकडील (सफेल-तटाची भिंत) फांज अरुंद आहे. माणसास फिरता न ये यांजकरितां दगडामातीचें काम सात हात रुंद करणें.
--पे. द. ३४ पृ. ११२
२ तारापूरच्या कोटाची पश्चिमेकडील फांज ११ हात उंच आहे.
--पे. द. ४० पृ. ४६

फाजल—विद्वान्; शहाणा.
सर्व गोष्टीनें तुम्ही पढे फाजल आहां व सर्व किताब जाणून अकलपूर.
—राजवाडे ३ पृ. १८६

फाजील—१ अधिक; वाजवीहून अधिक; चावट २ उत्पन्नांतील वाढावा.
त्याजकडे फाजील होते ते माफ करून आणखी बक्षीसें उदंड दिधलीं.
--चित्रगुप्त ११९

फाजील--कर्ज.
उमेदसिंगाचे बंदुकांचा मजकूर लिहिला त्यास फाजील त्याजकडे येणें आहे, सबब माल अडथळला आहे.
--ऐ. ले. सं. ५८६९

फाजीलदार—कर्ज किंवा उसन्या रकमा ज्यांनीं दिलेल्या आहेत असे सावकार.
सदरहू खेडी ज्या ज्या फाजीलदारांकडे गुंतली होती त्यांस खेड्यापैकी वसूल पावला तो वजा होऊन बाकी त्यांचे देणे हवाल्यावा राहिले होते ते सरकारात पूर्ववतप्रमाणे लागू करून देऊन खेडीं सोडविलीं

—चं. चू. द. पृ. ४

फाट—बिघाड, शत्रुत्व, विद्रोह; फाटाफूट.
१ कोणेहि प्रकारें श्रीमंताशी व हैदरखानाशीं परस्परें संदेह पडून फाट पडावा या युक्तीत व प्रेत्नांत इंग्रज फार लागले आहेत.

—म. शि. यां. का. पृ. २००

२ राजेश्री तेथें आले. आईसाहेब गडावर आहेत. उभयेतांचा विचार कसकसा जाहला, येक जाली किंवा पहिल्या प्रमाणेंच फाट आहे ते लिहून पाठविणें.

—पु. द. भा. १ पृ.

फाटक मना करणें—दरवाजे बंद करणें किंवा राबता बंद करणें.
युक्तीनें सवाईस गावांत घेऊन आले. आणि फाटक मना केले कीं, लष्कर माणूस गावांत येऊ न देणे. यैसी ताकीद केली.

—पे. द. १२ पृ. ७६

फाट करणें—फळी फ़ोडणें.
मल्हारजी होळकर बोलले जे, "गिलच्या मार्गावर असतां फाट करून जावयास निभाव कसा होईल?"

—भा. कै. पृ. २१

फाट घेणें—विरुद्ध जाणें; फाटे फोडणें.
लावणीचा मजकूर तर रयतांनीं फाट घेऊन फार बोलणें बोलत होते. सर्व प्रकारें त्यांची खातरजमा करून वचनाची बळकटी करून घेतली तेव्हां लावणीस उभे राहून लावणी करविली.

—ऐ. ले. सं. ३८६६

फाटा पडणें—भंग पावणें, विक्षेप येणें.
सेवटी बोलीचा फाट पडून याचे त्याचे युद्धच जाहाले.

—पे. द. १२ पृ. ६०

फाटा पडणें—फाट पडणें, बिघाड होणें. भांडण होणें.
कौठेकरांनीं उदाजी पवाराचें शांतवन करून सांगितलें की 'शिंदे होळकरांच्या जमेती मोठ्या व बाजीरावसाहेबानी पागोटे काढून तुमचे पुढे ठेविले तें समई सन्मानानें आला असता तर वाट्याकरिता इतका हट्ट शोभता. आतां बोलले असतां पुन्हा फांटा पडून पूर्ववत होईल यास्तव जाहले हेंच उत्तम मोजून सोभत द्यावी.

—हो. कै. पृ. १२

फांटे-लाकूड—लाकूड-फाटे, व्युत्क्रमाचें उदाहरण.
संभाजीराजे जेजुरीचें दर्शनास येतात तर तुम्ही फांटे-लाकूड, पान-पत्रावळ साहित्य करावयाचें तें करणें. —पे. द. ३ पृ. ८६

फाड—मार्ग, वाट, फाट, फट, रिघाव, प्रवेश.
तों त्यांनीं वळखले की कोणी मातबर सरदार, म्हणोन मिठी बसविली. तेथेही चार वेल हे उलटले. परंतु मांडीतून (घोडेस्वारांच्या गर्दीतून किंवा रांगेतून.) फाड न जाहला. —पे. द.

फाडी पाडणें—लहान लहान सारखे विभाग करणें.
बागेच्या विहिरीस दोनचार थर धोंडियाचे पाहिजेत. याजकरिता धोंडे फोडून फाडी पाडवितो. --पे. द. ३० पृ. २११

फाणस, फाणूस—कंदील.
१ फाणूस लावावे त्यात मेणबत्या लावाव्या.
—साने प. या. व. २८५
२ फाणसे झाडें फिरंगाणी काम बिलोरी।
—प्रभाकर लावण्या पृ. ९२
३ फाणस कंदिल पोत दुशाखा हिलाल समया तरी।
समया (विशेषवेळी) अगणित मेणबत्तिचा प्रकाश अंतःपुरीं।
—रामजोशी, शुक्रवार वाडा पोवाडा, ऐ. पो. के.

फाणाफाण—फोडाफोड, फितूर.
दिनकरपंताचीही कारभाराची फाणाफाण करून वजन हलके पडेसे करतो. —पुरं. द. भाग १ पृ. १२२

फात्या—कुराणांतील पहिला सुरा; तो पढणें, प्रार्थना.
१ फात्या करावी. —म. रा. चि. थो. शा. ९
२ मार्गातच इदीच्या फात्या देऊन नजरा झाल्या.
--राजवाडे ५ पृ. ४१
३ मुलानें (मुलाण्यानें) फात्या न दिला तर बकरें मुर्दाड रहातें म्हणजे ते हलाल (विहित व ग्राह्य) होत नाहीं. —गांवगाडा ११३

फात्त्या, फत्त्या—रात्रीं घस्त घालणाऱ्या पहारेकऱ्यांनीं आपली हद्द संपतांच पुढील हद्दींतील पहारेकऱ्याच्या हवाली करावयाची काठी. या पद्धतीमुळें पहारेकरी जागृत होता कीं नाहीं हें कळे.

फाते—जुडी, जुडगा, बंडल.
लोकांचे लखोटे लष्करचे आले होते ते फाते बांधोन नाना फडणीस यांनीं जामदारखान्यांत ठेविले. पत्रें कोणाचीं दिलीं नाहींत. (कारण त्यामुळें

लोक अधिकच घाबरून दणाण होईल)

—ऐ. ले. सं. १३५७

फानस—फाणस; टांगावयाचा कंदील.

सिलेबान इंग्रज याचे घरी बिलोरी दिवे झाडाचें, मज्यालसीत बसकेवरी ठेवावयाचे व फानसवजा टांगावयाचे, यैसे तऱ्हेतऱ्हेचे आहेत.

—पे. द. ९ पृ. ७

फानुस—फाणस, कंदील.

५० रु ।। फानुस जोड एक. —पे. सा. पृ. १३२

फाम—समजूत; अक्कल; चित्तस्थिरता. (बेफामच्या उलट)

फार्मिदा—तुऱ्याची लावणी म्हणणारा तुरेवाला किंवा पुरुषाचा प्रकृतीवर वरचष्मा आहे असें मानणाऱ्या पंथाचा शाहीर किंवा तमासगीर.

—पे. द.

फार्मिदा—तर्बेज, जाणता.

त्यास आम्ही कटकण्या करितो हे मुत्सद्दी यांस समजत आहेच. तेहि फार्मिदे आहेत. —ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ.२२

फार्मिदा—डौली, गर्विष्ठ, प्रतिष्ठेखोर.

जयसिंग बोलिला जे दिलेलखान फार्मिदा आहे. शिवाय बादशहाचे मेहरबानीचा आहे. त्यास मुजरे हातीं करून लागतो (त्यास मुजरा करावा लागतो. म्ह. करणें भाग आहे) तरी तुम्हासच त्याचे भेटीस जावे लागते ! —सभासद पृ. ३६

फायकह—योग्य.

फायश—जाहीर; जाहिराणा; प्रसिद्धि.

१ हें पत्र एकांती वाचून ठेवावें; फायश झाल्यानें येथें सेवकाची पत राहणार नाहीं. —म. द. बा. १ पृ. १९९

२ ऐसें असतां आपण बजाजीपंत याजकडे फायश केली याचा दोष ठेवितात हें मलाच आश्चर्य जाले. —राजवाडे ७ खलप ३१

३ त्या कुमकेचा उपयोग तो दसऱ्यापावेतों नाहीं. पडदा (गुपित गुह्य) फायशांत (येण्याची) तथा (बाकी) नाहीं. मग आठ रोज अधिक उणें.

—ऐ. ले. सं. ४३५५

४ जर गोष्ट फायशांत आली, ज्यास त्यास समजेल तो फुटला तर पथच गेली. —राजवाडे ७ खलप २।११०

५ येहती शामजंग यास नबाबांनीं माहीमरातब दिल्हा व सरफराज केले

आहे परंतु अद्याप त्यांचे कामाचा फायश त्यास नबाबापासून हासल जाला नाही —नाग २ पृ. ११६

फार—फारकरून; बहुतेक; मुख्यत्वें.

आम्हांस सरंजाम दिला आहे तो फार होनाचा. वरकडास नक्त रुपयांचा सरंजाम दिला आहे. आमच्या सरंजामाचा पावणा रुपया होतो ! —ऐ. ले. सं. १५९१

फार कांहीं—पुष्कळ

हैदर अल्लीनें लक्ष्मणपंताची भेट घेतली. मशारनिल्हेचा आदरउपचार फार कांहीं केला —ऐ. ले. सं १४४३

फारजंद—(?)

अवतरणासाठी 'होणीच' शब्द पहा.

फार लांब—१ सविस्तर २ फारवेळ, दीर्घकाळपर्यंत

तेहि एक दिवस येथे आले बोलणेचालणे होऊन पुढेहि त्याचा आमचा स्नेह चालविण्याअर्थं बोलणे रुबरू फार लांब जाले. —चं. चू. द. पृ. १०४

फारशी—अतीशय; विशेष.

राजे बहाद्दर आम्हावर फारशी माया करितात. —ऐ. ले. सं. ५११

फारसीख्वान—फारसी वाचणारा

दिष्टण मजकूर (इंग्रजाकडील आलेला वकील) फारसीख्वान व फारसीगो आहे. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ३२

फारसीगो—फारसी बोलणारा.

(अवतरणासाठी 'फारसीख्वान' शब्द पहा) —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ३२

फारिक करणें—फेडणें; वारणें; देऊन टाकणें.

वैद्य याजपासून कर्ज घेऊन त्यास कर्जाचे यैवज फारीख होय पावेतों कसबे मजकूर लेहून दिल्हा आहे. —वै. ४ स. १७४७ पृ. ८

फारिग—मोकळा.

फारिग—उल—बाल—काळजीपासून मुक्त झालेला.

फारीक, पारीख—मुक्त; अदा; पावता; चुकता.

१ खंड फारिक झाल्यावर थोडीबहुत त्याची मेहमानी करून बहुमाने त्यांस त्यांचे स्थळास पाठवून द्यावें. —म. रा. आ. २३

२ उत्सव प्रसंगीं कर्जवाम होईल तर श्रीकृपेनें फारीक होईल. —राजवाडे ८ पृ. १२०

३ तुम्ही सारे हूडपणा न करितां जीव राखोन एक वेळ कर्जापासोन पारीख जाहला तर लक्ष जोडी मिळाली. —खरे ८६२

फालगिर—ज्योतिष किंवा भविष्य सांगणारा.

फावड—कुचोद्योग, अडथळा.

दरबारचे मुतसदी, नाही ते फावड करतील त्यास रजाबंद (रजावंद) करणें जो काय खर्च-दरबार (दरबार-खर्च) तो कबूल करून लिहिणें सरंजाम पाठऊन देतो. —E. M. P. पृ. ११९

फावडें घेणें—हट्ट घेणें, जिद्द करणें.

दोन तीन पथकांनी फावडे घेतले आहे कीं घरची बेगमी कराल तर राहू नाहीं तर आमची पावती घेणें. —पे. द.

फावणें—मानवणें.

खंडेसरीची सिंगी जलद आहे. रोज फार बसत जावे. नागीण जलद आपल्यास फावली आहे. त्याप्रमाणें दुसरी जलद सोसणार नाहीं. —पुरं. द. भा. ३ पृ. १७७

श्रीमंताजवळील मातबरानीं उत्तर दिले जे हा अगोदरचा वतनदार खरा! अलीकडे वतन खादले ते फावले. आतां त्यास समंध नाहीं. —ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. ७०

फांवेड—दंगा ? दगा ?

सातारा फांवेड जाहल्याचा पुरता मजकूरच कळेना. सविस्तर लिहावें. —ऐ. ले. सं. १३३

फासरी—फांस; जाळें.

पाण्यांतून मासोळी फासरी लागोन जातात ऐशी गती जाहली. —ऐ. ले. सं. ११८

फासाटी—माग, मुद्दा.

त्याची चिठीच पाठविली आहे. त्यावरून विदीत होईल. दोन दिवस आम्हांस तो राहणे लागले याची फासाटी तोडून टाकितो. —पे. द. १५ पृ. ४५

फासा हुंगणें—(१) अंतस्थ हेतु किंवा डाब ओळखणें,
(२) खरी बातमी मिळविणे.

१ कारभारी (नाना) मेणवलीस जाण्यास निरोपहि मागत आहेत. आपले हातून कारभार होत नाहीं बोलतात. शिंदे यानीं गोडी करून फासा हुंगावा असा बेत दिसतो. —खरे पृ. ५१७०

२ " काशिबाजी तर हुंगुनि फांसे स्वस्थपणें करितात तमाशे "

—प्रभाकर, खर्ड्याचा पोवाडा

फासू—खाडीचा बारका फांटा.

आम्हाकडील फांसुवातून गलबत जात नाहीं तुम्हाकडील फासूंतून गलबतें जातातीं.

—पे. द. ३३ पृ. २२२

फाळा—जमिनीवरील सारा.

फिक्र—कल्पना, तर्क.

फिक्रा—१ मजकूर, २ कलम, परिच्छेद.

—राजवाडे १० पृ. १६४

फिकरवंद—चिंतातुर, चिंताग्रस्त.

(अवतरणासाठीं ' जमीर मुबारक ' शब्द पाहा)

—पुणें अख. भाग २ पृ. १३७

फिकरा—कलम, परिच्छेद.

याचा इलजाम हुजूरीहून लागावयाकरितां फिदवीस येक फिकरा अमलनालासेत आला आहे.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. २१०

फिके पाडणं—महत्त्वहीन करणें. क्षुद्र लेखणें, फजिती करणें.

शिंदे व रामचंद्र गणेश यांचे मनांत पाप कीं, बादशाहीचे इतिकर्तव्यतेस बाध पडून आपले करणे व्यर्थ गेले तेव्हा या जाबसालांत होळकरास फिके पाडावे. तेव्हा बोलण्यांत रस न पडता, वकिलास लुटून घ्यावे असें पाप मनांत आणले.

—हो. कै.

फित्नह—भांडण.

फित्नह—**पर्दाज्ञो**—भांडणांत गढणें.

फित्ना—बंड, फितवा.

फित्नाफिसाद—खूळ दंगा.

मजबूत होऊन फित्नाफिसाद बर्पा करितील.

—साने प. या. व ४८२

फित्ने अंगेजो—द्रोह, चिथावणी; बखेडा.

फित्ने अंगेजीनें तुम्हास सामील होऊन निमकहरामी पदरीं घ्यावी हें युक्त नाहीं.

—जो. रा. ५७

फित्रक—खोगीर आवळण्याच्या वाद्या.

फित्रत; फित्रीत—अनायकी; क्रांति, बखेडा, अराजक, दंगा, स्वारी.

१ " फित्रत " —राजवाडे १८ पृ. ४४ राज. व २० पृ. ३६७

२ ते वेळे शहाजीचे फित्रीत जाली.

—राजवाडे १८ पृ. ३४

३ फित्रीता करिता रोडी दुबळिया प्रजा होत्या त्या परागंदा होऊन एक

—राजवाडे १८ पृ. ३४

एक जागा गेलिया.

फितना—एक सुवासिक मद्य. यांत पुष्कळ द्रव्यें मिसळलेलीं असतात.

७६८२ लवंगा
८२।२ वेलदोडे
३७।२ जायफळ
३८८१ जायपत्री
२ अत्तर फितना
१४८२ केशर
१।।। ।।। कस्तुरी

—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. १३३

फितरत—दंगा, स्वारी.

मोगलाईचे फितरतीकरतां परागंदा जालो होतो (पण) सरकार-मजकूरचे साहेबांकडे ठाणे आले तेपासून ठाणें (ठाण्यास) चाकरी करीत असो.

मा. स. प. मा. पृ. १४

फितूर फांदडे—फंदफितूर फितवा फांदाडा.

जागाजागा हिसकें फितूरफादडे केले आहेत; ते त्यांच्या अंगी लावून देतों.

—हिं. द. खंड २ पृष्ठ ८२

फिद्वियत—चाकरी.

फिद्‌यह—खंडणी.

फिद्वी—चाकर.

फिदवी—एकनिष्ठ सेवक.

श्रीमन्त राव पंतप्रधान हुजूरचे फिदवी.

—दि. म. रा. १. पृ. ३६

फिदा—कुर्वंडी; अत्यंत अनुरक्त; (मूर्खपणानें) अनुरक्त.

१ जीव प्राण तुझ्यावर फिदा। माग सख्या कांहीं प्रसन्न झालें काय हवी संपदा.

——प्रभाकर लावण्या १९७

२ संभाजी मजवर फिदां होऊन मला न पाहतां आशक जाहला.

—गो. सं. चि. मा. व. २१

फिदाई—एखाद्या तत्त्वासाठीं जिवावर उदार झालेला; २ अनुरक्ति.

फिर्दोस—स्वर्गीय बाग.

फिरका—फेरा.

वरात न आली असतां येसाजीपंत बापट नि।। रास्ते तो माझी अब्रू ठेवणार नाहीं. मीं बापटाचे देण्याचे फिरक्यांत हिंडूं लागलों तर सरकार काम सुचणार नाहीं यास्तव वरात पाठवावी.

—ऐ. ले. सं. ६४२२

फिरका—जमाव, वस्ती.
नागपुरामध्यें कासाराचा फिरका मोठा आहे.
—पे. द. २० पृ. २६

फिरफिरू—फिरून फिरून, पुन्हा पुन्हा.
आमची गोष्ट अयेकली नाही त्यावरून नाईक फजित पडले म्हणून राजश्री स्वामी कित्येक प्रकारे बहुतच फिरफिरू बोलिले.
—पे. द. २८ पृ. ३

फिरस्ताद—पाठवणूक.
विठ्ठल यांस फिरस्ताद केले असत. —साने प. या. व. ३८७

फिरस्त—फेरिस्त, इंडेक्स, सूची.

फिरून देणे—फिरवून टाकणे. उलट तोंड फिरून शत्रूस पळावयास लावणे.
यांचे जंबुऱ्याच्या मारानें रोहिल्यांची फौज फिरून दिली.
—हो. कै. पृ. ६२

फिरोझी—यश.

फिरोन गोष्ट सांगणें—उलटणें, वचन फिरविणें.
तूर्त तो ईल (वेळ) काढून घ्यावा व पुढें मुंबईकराचा एक हात करून फिरोन गोष्ट सांगावी यैसा विचार करोल. —पे. द. ३ पृ.२४

फिरंगी—इंग्रज (विशेषत्वानें या शब्दाचा अर्थ पोर्तुगीज असा आहे; तथापि सर्वसामान्य युरोपियन गोऱ्या लोकांना फिरंगी शब्द लावीत. खालील अवतरणात तो इंग्रजास लावला आहे.)
'पूर्वी आपणाकडील इंद्रप्रस्थ वगैरे मुलकाचा बंदोबस्त होऊन प्रयागाकडे गेलियाचे वत्त श्रवण होऊन मनास बहुत उच्छाह जाला सांप्रत फिरंग्याचो अवाई श्रवण होऊन प्राकृतजनास अनेक कुतर्क होतात परंतु श्रीमंत सुभेदार (मल्हारराव होळकर) व आपण प्रतापमूर्ति आहेत यशच घेतील. —चं. चू. द. पृ. ९१

फिल् जुम्ला—एकंदरीत पाहता. —विल्सन.

फिल्फा—त्वरेनें, अविलंबानें (फिल्फा यात मूळ शब्द फिल् फौ)
तुम्ही व रावपंतप्रधान खातरजमेनें फिल्फातदारुक (तदारुक इलाज, उपाय) अमलांत आणावा.
—इ. सं. दिल्ली येथील मराठ्यांचीं राजकारणें.

फिल्फौर—त्वरेने; अविलंबे.
—ऐ. टि. १ पृ. ५९

फिल्वाका—वस्तुतः, निस्संशयपणें. —विल्सन

फिल्वाके—खरोखर; वस्तुतः
ऐ. श. ५५

—विलसन

फिल्हकिकत—वस्तुतः, सत्य पाहिलें असतां.
फिल्हाल—सध्यां
फिल्हाल इतका मजकूर समजण्यांत आला. —प. द. म. व. ११८

फिलजामीन, फेलजामीन—चांगल्या वर्तणुकीसाठीं घेतलेला जामीन.
फिलफौर—तावडतोब.
परंतु रावजीस फिलफौर बेइमानी व कराराची मजबुदी नाहीं.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. ११०

फिलवान—हत्तीचा माहूत.
(फिलवान शब्दाचाच मराठी अपभ्रंश पीलवान, पैलवान, पहिलवान असा झालेला आहे)
फिलवाकइ, फिलवाके—वस्तुतः, खरे पाहता.
फिशंग—काडतूस.
फिलसोज—स्तंभदीपक (रा. व्य. को.)
मोठ्या काठीवर किंवा बांबूवर लावलेली दिवटी.
फिलहाल—१ सध्या २ लगेच, तत्काल
देशमुख कदीमकाटे फिलहाल खानवालाशान सरफराजखान
—पे. द. ४५ पृ. ३
फिसाद; फसाद—फितूर; स्वारी, बंडाळी; तंटा; दंगा, मझेला, भांडण.
१ फसाद लांबविणें मुनासब नाही; ज्याप्रकारें फन्द मोडेल तें करावें.
—राजवाडे ५ पृ. १७७
२ तो एकाएक (अचानक) घरांतील फिसाद उभा राहिला
—राजवाडे ५ पृ. १४५
३ परंतु कधीं कधीं फिसादीच्या गोष्टी बोलतात (वाड-बाबा २ पृ ३३)
४ राजेश्री छत्रपती स्वामी कर्नाटक प्रांतामध्यें गेले ते वेलेस मोंगलाची फिसात झाली. —शि. च. सा. खं ५ पृ. २१०
फिसाद—अंगीझी, भांडण वाढविणें.
फी—आंत
फी-अत-तारीख—तारखेस.
फील—हत्ती (हा शब्द संस्कृत पीलु या शब्दावरून मुसलमानीत 'फील' झाला असें म्हणतात)
फीलखाना—हत्तीखाना
फीलनाळ—हत्तीवरील तोफ.

फुकभात--(?)
येईल महसूल टके ३० हजार फुकभात टके क हजार.
—पे. द. ४५ पृ. ४

फुगडी—(?) फुगली (?) मोडीवाचनाची चूक ?
गिरजोजी पवार यास जखमा एक पाठीस भाल्याची थोप. फुगडी म्हणतात.
—ऐ. ले. सं. ८१८५

फुटभिगार—फाटाफूट ?
शिखांचा जमाव फार आहे. परंतु एक मत नाहीं फुटभिगार शेपन्नासांचाहि सरदार. हजार दो हजारांचाहि सरदार असें निरनिराळे व आपआपसांतहि बांक राखितात.
—म. शि. यां. का. पृ. ४९८

फुटे--फुटेल, फुटणार.
शिवमोघ्यास फौज आली खरी असें असल्यास त्यांत कांहीं मराठी फौज असेल त्यांत कांहीं फुटे असेंहि मनांत आणावें.
--ऐ. ले. सं. ४४५३

फुते--फत्ते.
माघ शु. सौम्यवारी आरमारावरी खासा चढोन व खुस्कीने जमावसहवर्तमान हल्ला करून दोन तास दिवसा किल्ला फुते केला अंजनवेली फुते केली हे वर्तमान गोवळकोटास कळलियावरी शिद्दी याकूद गोवलकोटीं होता तो दहा लोकांनिसी पळोन गेला.
—वै. ४ स. १७४५ पृ. ५

फुंद—गर्व, ताठा.
कारभारियास जानोजी भोसले यांचा स्नेहाचा मोठा फुंद जाला आहे.
—पे. द. २० पृ. १३२

फुर्सत; फुर्संती—संधी; काबू; रिकामा वेळ; सवड; अवधी.
१ त्यासि सारा तपा आकार तुम्हास करावयासी आजीपासून फुर्सत पुढील साल पावेतो दिली आहे.
—राजवाडे १५ पृ. ३६९

फुरसत करणें—(?)
बाकीची मुदत फुरसत करणार लाच्यारपणामुळें दिवसगत लागली.
—पे. द. २८ पृ. २८८

फुर्संदगी--भरपगारी रजा.

फुरसत चिठी–मुदतचिठी. विशिष्ट काम उरकण्यासाठी दिलेल्या अवधीची लेखी चिठी.
१ राजश्री गिरमाजीपंत यास फुरसत चिठी ४ दिवसांचीच पाठविली ! नित्य घोर करतात.
—ऐ. ले. सं. २९१८

२ त्यासी सारा तपा आकार तुम्हास करावयासी आजीपासून फुर्सत पुढील पावेतों दिली आहे.

फुल्या करणें—सील करणें, तोडा करणें.

होळकर येण्याच्यापूर्वी राजे बहाद्दर कुटुंबसुद्धां निघोन रामशेजेस गेले, म्हणोन राजेबहाद्दर व पेठे वगैरे मोठमोठे गृहस्थ यांच्या वाड्यांत फुल्या करून चौक्या बसविल्या आहेत. —ऐ. ले. सं. ७५१४

फुलचेरी—होनाचा एक प्रकार —ऐ. ले. सं. ५६२७

फुलजी—ठाकठीकपणा; सुरक्षितता.

पैसा नाहीं याजमुळें त्यास कांहीं सुचत नाहीं. तो तालुका राहिल्यानें सर्व फुलजी आहे. —ऐ. ले. सं. २३५२

फुलशा—खुशालीच्या, बढाईच्या, फुलविलेल्या.

किल्ल्यावर बसोन फुलशा गोष्टी सांगावयास काय जातें? ते वेळेस इतबार धरून वाड्याकडे कां चालोन न घेतलें?

—ऐ. ले. सं. २३७२

फुली—नाकात घालावयाचा एक दागिना.

'फुलीति नासापुष्पं'

--रा. व्य. को.

फुलें विकलीं तेथें गोवऱ्या विकणें—जेथे पूर्वी सुस्थिति किंवा अधिकार भोगला तेथेच विपत्ति किंवा लाचारी प्राप्त होणें.

परंतु अण्णांचें उत्तर कीं, जेथें मीं फुलें विकिलीं, तेथें गोंवऱ्या काय विकूं?

--ऐ. ले. सं. ५२३७

फुस्तफख्त—?

येविसी खातरजमा शपथपूर्वक करीन. फुस्तफख्त सांगतील ती चाकरी करीन. —म. द. रु. ३ पृ. १६२

फूट—फुटकळ, कोठल्याहि पथकाचें किंवा पागेचे नसलेले.

दहा पांच फुट शिलेदार याजबराबर आहेत.

—पे. द. १३ पृ. ५

फूटअसामदार--कोणत्याहि पथकांत सामील नसलेले असे.

जोत्याजीकडून हे फूटअसामदार आहेत.

--पे. द. ३० पृ. २२०

फूट करणें--फाटाफूट करणें.

आंब्याचे झाडांत खाचट आहे तेथें दबा धरिला आणि तेथें घोडे टाकून पांच चार येकट दोन दाहा लावून फूट केला व चोहोवाटानें श्रीमंत बापूचे हवेलीपासी जमलो. --ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. २

फूट लागणें (डोळ्यास)--पाणी वाहणें.
माझे डजव्या डोळ्यास जखम आहे. तिचा उपद्रव होऊन नेहमीं फूट लागोन पाणी वाहतें. --ऐ. ले. सं. ८३४५

फूटस्वार—फुटकळ स्वार.
आठ हजार स्वार व बैद देखील चार हजार कामाठी दोन हजार फूट-स्वार येणेंप्रमाणें एकंदर जमाव हैदरखानाजवळ आहे.
—ऐ. ले. सं. १४१८

फूल देणें--१ एखाद्याबद्दल आदर दाखविणें २ एखाद्याला खुशामतीनें चढविणें ३ लक्षणेनें फायद्याचा किफायतशीर धंदा किंवा तसले कांहीं काम.
साहेब थोर कामास जाताती तें काम श्रीचे कृपेनें होऊन येईल त्यास रा. मोरोपंतास मेहेरबानीनें पंचवीस फुलें दिधली तरी आम्हासही वीस फुलें द्यावी. मोरोपंत सुरागिरीचा प्रयत्न करून घेतील त्यास ते पेशवे आहेत या करिता त्यास पंचवीस फुलें दिधलीं तरी तुम्हांस मजमूच्या कायद्यानें वतनीचें काम व तें काम बराबरी ऐसे समजोन त्यास द्यावी तेंच वरती तुम्हासही वीस फुलें पाठवावीं, ऐसा साहेबी निश्चय करून पंडित मशारनिल्हेस वतनीचा कारभार करावयास ठेविलें असे.
—राज ८ पृ. ९

फूल लावणें—गौरविणें; मोठेपणा देणें.
कनिष्ठ वकील यासहि फूल लावून लिहीत जावें. तूर्तच्या प्रसंगीं जें ते म्हणतील त्यासच अनुमोदन देऊन होय मात्र म्हणत असावें.
—ऐ. ले. सं. ५१७०

फेट--वैर ?
वजारतचा प्रश्न केला उत्तर झाले जे ही गोष्ट दुःसाध्य आहे. हें पद तुम्हाकडे जाते असें कळल्यावर फेट इंग्रजांसी बांधावा. दक्षिणेंत तुम्हांवर लढाई पडेल तिकडे इंग्रज चालून येतील इकडेही तोच प्रसंग प्राप्त.
—म. शि. यां. का. पृ. ४६६

फेतोरी--फॅक्टरी, वखार.
आम्ही सालगुदस्ता वसईस आलों तेव्हां बबनजी हे आम्हास येऊन भेटले याचे हातें फेतोरीचा लिहिणार दादाजी अनंत हेहि आम्हास भेटले.
--पे. द. १६ पृ. ९६

फेदी पडणे--काम रेंगाळणें
किल्लेकरी आपलेसे जालीयास शेपन्नास धारकरी वरते घेऊन जाऊन राजश्रीस जोर बेजोर आणतो. बहुत प्रकारें फेदी पडेल म्हणून लिहिले.

ऐसीयास किल्लेकरी यांनी लवाडी आईसाहेबांस वरती घेतली तेव्हां-पासूनच आरंभली. --पुरं. द. भाग १ पृ. १७७

फेंदीत किंवा फेदीस पडणें--वांध्यांत पडणें, दिरंगाईवर पडणें, नुकसानी पडणें. उच्चाड महाल एक वर्ष झाले सोडवून घेतला सनद नानकाराची अद्यापि माघारी देत नाहीं. मग मागील सालाचा रुपया कोठून देणार? सहजच फेदीत पडलें. --म. शि. यां. का. पृ. ५४२

गुरुजींचें पत्र आम्ही लिहिल्याप्रमाणें समर्पक आलें तर उलगडेल, नाहीं-तर फेदीत काम पडलेस दिसतें. --ऐ. ले. सं. २१८२

श्रीकृपेंकरून एक वेळ फडशा जाहला. नाहींतर काम मोठें फेदीस पडलें होतें. --ऐ. ले. सं. ३४५६

त्याचा अभाव (भाव) मामलत फेदीस पाडावी, मागील रुपया बुडवावा व पुढेंही कोणे गोष्टीचा थाक नाहीं असें करावें हें योजिलें आहे. —ऐ. ले. सं. ९९२

फेर करणें--बदला घेणें; उट्टें काढणें.

कजीयेस प्रारंभ करून कडेगुदी, माझा इनाम गांव, तेथील गुरें २४ घेऊन गेले. पण स्वल्प विषयासाठीं बदला करून कजिया वाढवूं नये म्हणोन फेर केले नाहींत. —ऐ. ले. सं ६१४२

फेर देणें--फिरवून पाहणें.

हरणाचे लढाईचा तमाशा पाहून मग च्यारपाच हाथी आणवून फेर देविले. --पुणें अखबार भाग ३ पृ. १५९

फेरपगडी—पगडी फिरविणें; पवित्रा बदलणें.

अंमळ आशरा सांपडला म्हणजे फेरपगडीस तयार! --म. शि. यां. का. पृ. २६९

फेरबदल--फरक.

फेरबदलीची गोष्ट--विश्वासघात. बदमामली.

राजास शपथ केले. त्याचे म्हणणें भाईबेटे यांनीं (हे) आम्हाशी फेरबद-लीच्या गोष्टी करितात यात एक दोघांचें पारिपत्य केले असतां जरब पडून बंदोबस्त होईल. --हो. कै. पृ. ८५

फेरमोबदला--नगास नग देऊन घेणें; अदलाबदल; विनिमय.

१ हर कोणाचें फेरमोबदला उसनें घेऊन देणें म्हणोन लिहिलें आहे. --ऐ. ले. सं. पृ. ५३८

२ ऐवजास तोटा येईल त्यास फेरमोबदला करून काम चालवावें. लष्करांत खर्चास ऐवज पाहिजे तोहि मी आल्यावर फेरमोबदला करून देईन. —ऐ. ले. सं. १०८१

फेरिस्त--सूची, अनुक्रमणिका; यादी.

फेरिस्ता—प्रभुप्रेषित; पैगंबर; देवदूत. एक सुप्रसिद्ध फार्शी इतिहासकार.

फिरोजी निशान--विजयचिन्हांकित, विजयशाली.

फेसाटी—कांटेरी झुडूप. मिरजेकडे बाभळीच्या वाळलेल्या काट्याच्या फांदीला फेस म्हणतात.

भाऊंचें सर्वस्व आणिलें. याजउपरी त्यांजपाशीं कांहीं नाहीं ऐसें होईल तेव्हां जप्ती मोकळी होईल. तेव्हां गाड्याचा माग फेसाटीनें मोडावा याप्रमाणें नाना वजाबापाशीं बोलिले. —ऐ. ले सं. ५२५४

गाड्याचा माग फेसाटीनें मोडणें—युक्तीनें मागमूस नाहींसा करणें. (गाड्याच्या मागें कांटेरी झाडांच्या फांद्या दोरीला बांधून गाड्या-बरोबर ओढीत नेतात, त्यामुळे गाड्याच्या चाकांची रस्त्यावरील खूण नाहींशी होते) —ऐ ले. सं. ५२५४

फैज—प्रसाद, कृपा.

फैज-बख्श—कृपाकर.

फैज-रसान—कृपा करणारा.

फैल—कारस्थान.

वजारतमाब बहुत मायावी. त्यांचा अंत कांहीं लागलाच नव्हता. ते बोलतात हेंच प्रमाण भासोन सालढालीवरी होतों. तों त्यांची स्थीतरीत उघड करून स्वामीनीं आज्ञा पत्रारूढ केली त्यावरून खबरदार झालों. व मग त्यांच्यातच शिरोन त्यांच्या सर्व फैलांत बरखुर होऊन त्यांस हतोद्यम हतोत्साह केलें. —पे. द. २६ पृ. १४९

फ़ैल—कार्य; अम्मल; सत्ता, प्रसर.

१ हरामखोरास फैलाबमोजीब सजा होईल. —साने प. या. व. ४९३

२ यांत जो फैल मज्बुदीनें कर्तव्य तो करणें. —ऐ. च. ११५

३ क़रवीरकरांची मसलत म्हणजे थोडी असा समज हुजूर आहे परंतु यांचा फैल उत्कृष्ट. —खरे ११ पृ. ५७६४

४ कोठी सिद्ध झाल्यावर फैल करावा ऐशी यांची चाल. —ऐटि ३ पृ. १५

—स फैलावर घेणे —ला कठीण कामाला जुंपणें; शिक्षा करणें; कान उघाडणी करणें.

फैल करणें—चाल करणें, अंमल बसविणें.

नवाबाचे बोलण्यांत आलें कीं इंग्रजास चाकर ठेवणें तरी फार वाढऊन ठेऊं नयें. हळू हळू परिश्रम करावा ही त्यांची चाल. हे लोक चांगले, हा

सरंजाम चांगला, अमके पाहिजे ऐसे करीत कोठी घालावयाची परवानगी घ्यावी. कोठी सिद्ध झाल्यावर फैल करावा ऐशी यांची चाल. यास्तव ठेवणें तरी समजून ठेवावे.

—इ. सं. पु. ३ अंक ३ ऐ'टि. पृ. १५

फैल जामीन—जातमुचलका, सरळवर्तनाबद्दल हमी घेणारा.

—वाड-समा. २ पृ. १७४

फैज बक्षी—कृपादान.

साहेबानें फैजबक्षी करून लवकर जाब पाठवावयाविशी अहल्कारास आज्ञा सादर झाली पाहिजे.

—प. द. म. व. ११२

फैसल करणे—मिटवून टाकणं, पुरे करणें.

थोडया बहुतावर म्हणाल तर फैसल करूं म्हणून लिहिलें तर रुपये फरफरोईचे नाहीत कीं थोडया बहुतावर फैसल करावे.

—हिंगणे दप्तर खंड २ पृ. १३

फोर्गी--खेचून घेण्यासाठीं लहान पुली किंवा कप्पी.

—कु. आं. ढ. ३९४

फोडती—फोर्ट, किल्ला.

बारदेशांमधील स्थलें मातबरसीं नाहींत. फोडती दाहा आकरा आहेत त्या घेतल्या.

—पे. द. १६ पृ. ११५

फोडातोड-तोडाफोड—फोडाफोड. व्युत्क्रमाचें उदाहरण.

कासीराव होळकर बाईस बिजेसिंगानें फोडातोड फौजेची करावी या करितां चार लाख रुपये अंतस्थ देणें केले.

—म. शि. यां. का. पृ. ८४८

फोर्ट ऑगष्ट—मालवणच्या सिंधुदुर्ग किल्ल्याचें इंग्रजी नांव.

—को. प्रा. पृ. ५४

फोलार—स्त्रियांच्या पायाच्या बोटांतील एक दागिना.

(अवतरणासाठीं पायपंजाण शब्द पहा)

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. १९६

फौक—पलीकडे, वर.

फौज—सेना.

फौज--घोडेस्वारांची फौज; घोडेस्वार; घोडे-फौज; घोडदळ.

जमियत ३०,००० पायचे माणूस व १०-१२ हजारपर्यंत फौज हैदराजवळ आहें.

—ऐ. ले. सं. ७९१

यास्तव जे फौज व हशम आहे ते रा. पिलाजी जाधव याजबरोबर देऊन पुढें रवाना करावा.

—पे. द. ३ पृ. १२२

प्रतिपदेचे दिवशीं जाऊन पोहोंचतो तो पावेतो राऊळी फौजेचा लगाम ओढून धरून आमचे मार्गास अवरोध न ये ते केलें पाहिजे.

—पे. द. भाग २५ पत्र नं. १५२

फौज धरणें—फौजेची सैन्याची भरती करणें.

दादासाहेब फौज धरतात त्याचा पैका इंग्रजांणीं दिला.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १८

तुम्ही फौज धरून कार्यभाग केलिया आम्ही तुमचे उर्जित करावयास अंतर करणार नाहीं, तोलदार फौज धरून अमित्र दंतभग्न करून संतोषाचें वर्तमान वरच्यावरी लिहिणें.

—पे. द. ३० पृ. २२२–२३

तेथें चार दिवस राहून फौज धरितात. गाडदी पांच सात हजार ठेविले.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १९०

फौज फिरे कर्ज मरे—म्हण. फौजा मुलुखगिरीवर असल्या म्हणजे लूट खंडणी मिळून फौज–उभारणीसाठी झालेला खर्च सहजच भरून निघतो.

फौज फिरे कर्ज मरे यैसा विचार करणें. —पे. द. १३ पृ. १७

फौज फेडणें—फौजेच्या पगाराची बाकी देऊन टाकणें.

टका मेलऊन कर्ज वारून फौज फेडून उरला पैका तर तुम्हास आणून देऊन. —पे. द. १७ पृ. ९२

तेव्हा ती मसलत आपल्याशिवाय तर करीत नाहींत. मग केल्यास चिंता नाहीं. आम्ही फौज ठेविली आहे ही हर कोठेंही फेडूं !

—ऐ. ले. सं. ३४२०

फौज फेडून पाचसात (लक्ष रु.) उरवून आणावे.

—पुरं द. भा. ३ पृ. १७४

फौज फेरोज—विजयशाली सैन्य.

प्रस्तुत हरिपंत स्वतंत्र झाले आहेत. श्रीकृपेकरून फौजफेरोजीशी येकत्र होतील ऐसें वाटतें. —पुणें अखबार भाग १ पृ. ६८

फौजसल्तनत—फौज.

बेजरब घोडी चालवून हेदरखान याची फौजसल्तनत सवत्र बुडवून गारत केली. —खरे ४ पृ. १७९८

फौजेचा तारवा—रांगा. फौजेच्या रांगा, भिंती.

आपली फौज, आफराशाबखानाची फौज, जयपूरवाले, माचेडीवाला अशा फौजेचा ताटवा पुरला इतका पुरून आपण खासा पाटीलबावानीं एक कोसावर उभे राहून तोफखाने अमदानीवर सुरू केले.

—म. शि. यां. का. पृ. ८८५

फौजेची फरारी होणें—फौज उधळून जाणें; वावडी होणें; पळून जाणें,
वाघाचे बुणगे झांबडले. हजारपर्यंत वाघाचे घोडे पाडाव आले. बाकीचे फौजेची फरारी जाली. —ऐ. ले. सं. ६६७१

फौजेची फौज—सारी फौज; झाडून सारी फौज.
एक सुरुंग किल्ल्याचें भिताड टाकून आंत गेला आहे, त्या सुरुंगानें रात्री टाळें पाडून फौजेची फौज आत जावी असें केलें आहे.
—ऐ. ले. सं. १६९७

फौजेने चोळले जाणें—फौजेकडून उपद्रव होणें. पायमल्ली होणें. दळवट होणें.
फौजेनें चोलले व मोगलानीहि लुटिले आहे.
—पे. द. १५ पृ. १००

फौत—मृत.
तुझा बाप नामाजी फौत जाल्यापासून आमचा हक्क लाजीमा वगैरे तुजकडे राहून गेला आहे तो देणें.
—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. ९४

फौत होणें—मरणें.
१ एक रोजाचें खावयास नाहींसे झाले, अजी सबब रानोजीराव फौत झाला. —राजवाडे १७ पृ. १

फौत—मृत्यू. **बाका फौत**—मत्यु.
२७ जिल्कादी पादशाची बाका फौत जाली.
—राजवाडे ११ पृ. ५५

फ्लतीया—फ्लॉटिला.
जाहाजाची खबर आली आहे दाहा फ्लतीयांत तीन जहाजे आपली येतात. —पे. द. २८ पृ. १२३

ब

ब—(उपपद.) स-ह, बरोबर.

ब अब्रू—प्रतिष्ठेनें.
मिर्जा इस्माईल बेगास बअब्रू ठेवावे. —दिमरा २ पृ. २६

ब अम्मल—रीतीप्रमाणें.
तरी ब अंमल दिवाणचे बंदगीस मालूम करून फर्मान लिहविला.
—राजवाडे १६ पृ. ३२

बइज्जत बहुर्मत—सन्मानानें. —खरे ७ पृ. ३५६७

बइदा—वैदा, दंगा गोंधळ, भानगड.

समेटाचा प्रयत्न बहुत करीत आहे परंतु मिटत नाही याजविसी कुशावानानास लिहिले आहे. सविस्तर बोलतील. त्याचा बइदा उठे असे करावे.
—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. २५

ब-इल-फअल—कामांत.

ब-ई-सबब—या कारणास्तव. साने पयाव ३८४

ब-एक—एकदम.

मग ब एक अशी कस्त करावी कीं फुर्सत घेऊं न द्यावी.
—खरे ८ पृ. ४३५६

बक्तर; बख्तर—चिलखत.

१ चिलखत बख्तर शिलेपोस मल्हारराव पांघरले.
—ऐ. पो. के. पृ. २२२

२ बाणवल्लम जिरीटोप बखतारे चाळीस हजारगणतीला।
जामदारखाने फोडून पैसा साऱ्या सेनेसी वाटिल ॥
—ऐ. पो. के. पृ.२११२

बक्शीं; बख्शीं—१ उमेदवारीची शिफारस करून मन्सबा देवविणारा; सैन्यांत पगार वाटणारा; ३ सेनापती.

बक्शींगिरीं, बक्षीगरी—सेनाधिपत्य.

बक्षीगरी. राजवाडे ६ पृ. ४८३

बक्शीस—बक्षिसी; देणगी; इनाम; माफी; माफ.

तिचे पायावर डोई ठेवून झाले अन्याय बक्षीस करून घेणें.
—पारसनीस ब्र. प. २८७

बंक—१ राजाच्या देवडीजवळचा बॉडीगॉर्डसारखा खास चौकी-पहारा २ बॉडीगॉर्ड, एडीकँप.

१ गड भांडतां झाला जेर। गडकरी केलासे विचार। सिवाजी राज्याप्रति ज्यांनीं पाठविली खबर। बंक आलासे हुजीर। सांगे गडाची खबर।
ऐ. पो. खंड २ पृ १८

२ पेशव्यांचे लोक रामचंद्रपंत अप्पास वस्त्रें घेऊन येणार ते आधीं मिरजेस येऊन मग तिकडे जाणार. त्यास मिरजेच्या किल्ल्यांत येतील त्या दिवशीं बंकांत चांगले पदाती घालून भव्य दर्शन होई असें करावें. शिलेदार मंडळी आपणांपाशीं कचेरीस लोक जमादार असे भव्य प्रदर्शकता दिसली पाहिजे.
—ऐ. ले. सं. ६६६४

बकमार--बक्शॉट, रुंद तोंडाची अखूड अशी मोठया पिस्तुलासारखी बंदूक.
रु. ४२९ बकमारे पितली १५
,, २७० बकमारे लोखंडी
,, ३७॥ किता लहान बकमारे २ दर १८॥
,, ८४ बंदुका ७ दर १२ --पे. द.

बकरम--नि:सत्व, निशक्त, कष्टी.
नानाप्रकारें उल्हाणें उठऊन आपली मर्जी बकरम करून घाबरें करावें.
--ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ६३

बकरी--बकरेपट्टी; भेटबकरे, (ही पट्टी गांवाकडून मेजवानी म्हणून लष्करचे लोक वसूल करीत.)
घरेंदारे लुटलीं गेलीं, होळकरांनीं गांवास शें-सवाशें रुपये बकरी घेतली.
--ऐ. ले. सं. ३८६४

बकवा (स्त्री लिंगी)--बडबड; बढाई.
त्यांच्यानें कांहीं होणें नाहीं, बकवा मात्र आइकाव्या.
--ऐ. ले. सं. १६८

बकवाद—वल्गना, किंवा बकवा.
आनंदरायानीं भेटीचे रोजीं पातडें वाचिलें व दुसरीयानें गग्रासखाना-जवळीं बकवाद केला. आता निसूर बैसला.
—पे. द. १० पृ. ६५

बकसणें—बकसून देणें, बक्षीस देणें.
दामोदरपंतास लिहा जे हे सुभेदारी तुमची व मुखतार तुम्ही. चित्तास येईल त्यास बकसून द्याल, तर मजला कबूल आहे.
—हिंगणें द. भाग २ पृ. २२

बकाअ—सखल जागा.

बकाय-उमर-दराज—दीर्घायुष्याची शाश्वती.
तेथील बंदोबस्त जाल्यास बहुत दाब व लौकिक व बकायामूरदराज.
—साने पयाव ४७६

बकाल—उदमी.
वाणी बकाल मिळोन दोनशें पालें असतील.
—खरे ४ पृ. १४७५

बखत्यार—नशीबवान्.

बख्त—नशिब.
येत्त आमचा बख्त घणीयाचें. —पे. द. ३३ पृ. ६६

बख्तदार—सुदैवी.

बख्तर—चिलखत, कवच.

महाराजांनी हत्तीचे पायीं अंदू घालून लढावयाचे म्हणून सिद्ध होऊन बख्तर व टोप (शिरस्त्राण) घालून हौद्यांत बसोन धनुष्यबाण हातीं घेऊन युद्धास उभे राहिले. —थो. शा. म. च. पृ. १३

बख्तरपोष-बख्तरपोस—बख्तरे घातलेले. बख्तर म्हणजे चिलखत.

बख्तरपोष वगैरे शंभर आसामी डेऱ्यांत बसविले होते.
—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ३१

बाबी दहा हजार स्वार बख्तरपोस पाखरियानिशी मोकाबल्यास आला.
—दा. से. ह. १४

बख्तवार-बख्तावार—सुदैवी, बख्तवारी. सुदैव, संपन्नता, श्रीमंत.

१ अवतरणासाठीं ' अजराहदोस्ती ' शब्द पाहा
—राज. खं. ११ पृ. २९

२ याकूब हा कऱ्हाडचा बागवान बख्तवार असे.
—राजवाडे १५ पृ. २४

३ ऐसें सख्तीनें बख्तवारीच्याबळें जोरावारी केली.
—राजवाडे १५ पृ. २४

४ पटवारी म्हणो लागले की ये सर जमिनेल पातशाह ये जिल्हे येऊनु मुकाम जाला, दक्षण प्रांतीचे जमीदार जसा जाले आहेत. गरीब व बख्तावार बरोबरी आहे. ती कोण्हावरी जुलूम जाजती होत नाहीं.
—पे. द. ३१ पृ ४५

बख्ती—दोन मदारींचा उंट.

बख्शी—सेनापती.

बख्शीदीम—बक्षीस देतो (बख्शीदन).

बखर—बातमी, हकीकत, इतिहास.

१ बखेर पादशाहास लेहून. —राजवाडे १५ पृ. १३

२ बखर पाठविली मालूम जाली. —ऐ. टि. २ पृ. ३७

बखर—तपशील, वर्णन.

त्याचें कुंबळें तुम्हांस मक्ता करार करून दिले असे त्याच्या चतुःसीमाबद्दल बखर.—

१ पूर्व दिशा तुमचें ठिकाण

२ पश्चिम दिशा बाबराचे मेरेनमेर

३ उत्तर दिशा नदीचे मेर

४ दक्षिण दिशा गावीक ठिकाण.

--जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ३४५

बखेडेबंड—बंडबखेडे (व्युत्क्रमाचें उदाहरण). फंद फितूर.

अशा रीतीस जो आणिक तरेने वर्तेल व दाखवील त्याचे पारिपत्यच असावे, तरीच बखेडेबंड तुटतील.

—पुरं. द. भाग ३ पृ. १६

बखैरीयत—सुखरूप, सुरक्षितपणें.

छ ११ रोजी कही गेली ते बखैरीयतीने येऊन पावली

—चि. रा. २६

बगत जाणे—(?)

हल्ली द्रव्य साष्टीमध्यें म्हणाल तरी २५ लक्ष रुपये हे न्यून पदार्थे स्वामीचे पदरी पडतील. येकसेसतावन गांव त्याचे बगत जात आहेती पाहाणें.

—पे. द. १६ पृ. २०

बगर—खेरीज.

रजपुतांची फौज बगर सिमगा झाल्याखेरीज निघते यैसे नाहीं.

—पे द १२ पृ. २२

बगररजा—परवानगी घेतल्याशिवाय.

तुम्हाकडून बगररजा लोक उठोन आले हे याजपासून अंतर पडिले ते क्षमा करून यांचे कबिले तेथे आहेत त्यास निरोप देणें.

—पे. द. ३१ पृ. १०७

बगलगीर करणें—बगलेला बगल भिडवून भेट घेणें.

७ जिल्हेजी मुलाजमत केली. बगलगीर करून बहूत सिष्टाचार केला.

—हिं. द. खंड १ पृ. ३७

बगलबच्चा—जो हुकूम; हस्तक; बगल्या.

बगला—व्यापारी गलबताचा एक प्रकार. —विल्सन

बंगी—करंडी, टोपली, पेटारा.

ममईस इंग्रजाचे वकिलानी काही मेवा वगैरेच्या बंग्या पाठविल्या.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ५८

बगैर—शिवाय; वाचून.

१ बगैर जागीर लोकांची समजावीस होत नाही.

—इ. म. ६६

२ बगैर संगीनात मुराई (?) दफे होऊनु पादशाही नामोश राहात नाहीं. —इ. म. ६६

बच्चा—तोफेचा एक प्रकार.

लोक व तोफ बचीयाच्या लहान दोन व जेजाला दारुगोळी यैसे साहित्य रवाना केले ते येऊन पोहचले. —पे. द. ३३ पृ. ३४६

बचबच—गोंधळ; दंगा.

कशास कांहीं संधान मिळत नाहीं. इकडे श्रीमंत नानास आणितात, आणि इकडेही असी वाटाघाट होते. सारांश, बचबच. यांत श्रीनेंच परिणाम काय योजिला असेल तो न कळे.

—ऐ. ले. सं. ५४९४

गुदस्तांप्रमाणें बचबच होऊं नये. दुसरी फौज पुण्याहून भरतीस आणावी व खर्चाची बेगमी करावी. गवगवा असो नये.

—ऐ. ले. सं. ३०४८

बचोबा—बिचोबा—लहान राहुटी.

कांहीं ज्वरांश जाहला आहे याकरितां बावांचें बचोब्याचे पाठीमागे बंगला लवकर तयार करितात. —म. शि. यां. का. पृ. १८३

बज्या—साक्षात्; किंवहुना, प्रति.

दिवाकर दादाचे जाणें म्हणजे उगेच वकिलासारखे नव्हे वज्या सेनासाहेब सुभा ! तेव्हां यांच्या जाण्यांत कामच जाले पाहिजे.

—नाग १ पृ. १२९

ते हवेली म्हणजे पुढें बुरुज चहुकडे मुस्तेद केले तर बज्या दुसरी वसई समान जागा ! जन्मान्तरी त्यास उखलणार नाहीं.

—पे. द. १६ पृ. ११९

बजमीयत—जमेतसुद्धां; फौजेसुद्धां; सहफौज.

तिकडे वाघ बजमीयत आहे. —ऐ. ले. सं. ६३९९

बजया; बजा—ठिकाणी; वस्तुत; साक्षात्.

१ मादण्णापंत व अकण्णापंत म्हणजे बजया पादशाही.

—सभासद ६८

२ श्रीमंत वज्या स्वामीच. —राजवाडे ६ पृ. ५६९

बंजर लायक—(?)

यावरी आपण आपले खुषीनें तुम्हास इनाम जमीन बंजरलायक जिरात खारीज जमा बिघे १२० गज रेशमी दान दिधली असे.

—वा. दी. पा. पृ. ६३

बजरखाली आहे—(' बाज खाली आहे ' याचे अशुद्ध वाचन तर नव्हे ? मो. वा. चूक ?) माघार घेणे, भिति घेणें.

पूर्वी विद्याधरजीसारखा मोठा माणूस होता. आताची बाजी सर्व दिवाणजी वर येऊन, बजरवाली आहे.

—हिंगणें द. भाग २ पृ. २७

बजा—रास्त; योग्य; मुक्रर.

१ त्यास हे गोष्ट बज्या आहे. —दिमरा १ पृ. ७

२ दोन्ही दौलती एक जुदाई रती बराबर नाही हे एकीन ब बजा

—राजवाडे ५ पृ. १४५

३ बहुत बहेतर व बजा जाले. —साने पयाव ४७६

४ बजा आणिली केली. —इ. म. २३६

बजा-आऊर्दन—बजावणें (चाकरी)

बजा-आवरी-बजावणें.

जाज—कापड व्यापारी.

मुंबईहून जिन्नस न आणावा याप्रमाणें कारभाऱ्यानीं सर्वत्र बोहरी व बजाज वगैरेस ताकीद केली आहे. कोणी चोरून आणिल्यास सिक्षा करून रुपये नागवण पुष्कळ घेत आहेत.

—पुणें अख. भाग २ पृ. ११०

बजानब, बजानिब—कडे; बाजूस. स, प्रति.

बजानीब कारकुनानी हाल व इस्तकबाल विद्यमान व भावी कारकून या प्रती.

बजारवणे—वाजविणें, झाडणें, बार काढणें.

एक बारगीर यास सांगून ठेविले कीं येथून हत्ती प्रतापवंताचा (विट्ठल सुंदरचा) हालला म्हणजे बाजूस होऊन बेलाशक बार जोडगोळ्याचा बजारवावे, असा नेम करून आपण राजाजीजवळ आले.

—स. ब. पृ. ३१

बजावणें—करणें; अमलांत आणणें; निक्षून फर्मावणें.

सुज्यायद्दौला यानी खुर्निशात बजावून. —राजवाडे ३ पृ. १८६

बजावणे—(?) स्वारी करणें (?)

सिप्रि व कोलारस हा प्रांत इंग्रजांनी बजाऊन लुटून फस्त केला.

—म शि. यां. कां. पृ. २७४

ब-जिद्द; बजीद—निकड लावणारा; आग्रही. अजीज; दीन; श्रमी; रुष्ट.

१ सेवक खानाजवळ या गोष्टीकरिता नित्य बजीद आहेत.

—राजवाडे १ पृ. ३७

२ कळंबचे मुक्कामी उभयतांस बजीद झालों की चलावे. कबूल न करीत

—राजवाडे ५ पृ. १७

३ त्याजवर त्याणें यास बजीत फार येऊन (घासाघीस घालून) दिली.

—राजवाडे १ पृ. २५७

४ वेढा पडला म्हणोन घाबरेंपणें गळा पडोन बजीद व्हाल तर याणी किल्ल्याचें कांहींच करणें नाहीं.

—खरे १ पृ. २१०

५ सर्कारचे फौजेची व तोफखान्याची सलाबत भोसले यांनीं खाऊन बजीद होऊन शरण आले असतां निष्ठुरता न करावी सबब कृपा करणें प्राप्त झाले.

—खरे १०३२

६ विदुर यास वर्तमान खोटेसे समजल्यावर आपले जागा फार बजीद होऊन नांगरस यास धरावयासी स्वार पाठविले.

—खरे १० पृ. ५३२०

बजिदगी—अजिजी; आर्जव.

लाटसाहेब बहाद्दुरानें तमाम बजीदगीनें लिहिलें आहे की राजेसाहेबाचें खिजमतींत अर्ज करावा. हे इकडील चित्तात.

—राजवाडे १० पृ. २५२

बजिन्नस—वस्तुतः; हुबेहूब; खुद्द, प्रत्यक्ष.

१ लिहिले आले त्याची बजिन्नस नक्कल करून पाठविली आहे.

—खरे ५ पृ. २२९८

२ त्यासी बजिन्नस नजरबेगखांजी याणीही पत्र सेवेसी लिहिलें आहे.

—राजवाडे ८ पृ. २११

३ बजिन्नस चिठ्ठी सेवेसीं आजची पाठविली आहे.

—पे. द. ३ पृ. १६

४ आतां महादजीसिंद्याची बजिन्नस पत्रे आली त्यापक्षी जुने वर्तमान गलत आहे.

—पुणें अख भाग २ पृ. ८१

बजुळूम—जलूम करून.

शहरांत व मुलकांत बरकत एक रुपया राहिली नाहीं. परंतु पिरूचे दैवानें बजुळूम जाजतीनें लाखों रुपये चोहूंकडून तहशील होऊन कोलचे गडांत ५० लक्षांची नगदी पेटचांत जमा जाहली आहे.

—ऐ. ले. सं. ७७६५

बजोर मर्दी—शौर्यबळाने.

बख्तसिंगजींनीं जोधपूर घेतलें तें बजोरमर्दीने घेतलें.

—राजवाडे १० पृ. २१९

बट्टेबाज—स्वार्थी, केवळ नफा तोटा पाहणारा आपमतलबी.

१ आजपर्यंत सर्वांचें म्हणणें असें की बट्टेबाजीची चाल महादजीची आहे आणि आम्हासहि असाच भ्रम होता. परंतु सालमजकुराचें वहिवाटीवरून उभयतां सरदारांचीच दगाबाजीची चाल बहुतच आढळली.

—म. शि. यां. का. पृ. ८५१

२ त्यांणीं शपथपूर्वक सांगितलें कीं, आम्हां (त्याचे) लक्ष धरिले (परंतु) ते बटेबाजी करितात. --पेठे दफतर भाग १ पृ. ५१

बट—लोखंडाची एक जात.

माहुली संगमीं श्रीदेवाचे इमारतीस बटाचें खरेदीबद्दल आबाजी कासार याजकडे पैका दिला. त्यानें बट बैल भरून पुढें रवाना केले. ते माहुलीस इमारतीकडे कोठीस घेतले. —ब्र. च. पृ. २१६

—पे. द.

आणखी अवतरणासाठीं होका शब्द पाहा.

बट किंवा बटु घोडा—(१) लहान पण वळकट अशी घोड्याची एक जात. (२) तट्टू.

यातरेकऱ्याला वाटी पंचे जोडे।
कोणास दुशाला कोणास बट घोडे।
गवयास मिळावे सुवर्ण कंठी तोडे।
घाली गिराशांचे पायांत बेड्या खोडे।

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ २३२

बटगी—('वाडगी'चा अपभ्रंश) ताटाच्या आकाराचें मातीचें भांडें.

अलमपुरी तीन दिवस होऊन आस्ती गोळा करून रक्षा संपूर्ण बटगिया भरून भागीरथीस पाठविली.

—चं. चू. द. पृ. ९८

बटेबाज—बट्टेबाज, लुच्चा, धूर्त.

पाटीलबावा बट्टेबाज खिलाडी कोन्हाचाहि नाहीं कामाचा यार आहे.

—ऐ. ले. पा. म्मु. प्र. पृ. ८

बटेर—चिमणीसारखा एक पक्षी.

बाजाचे (बहिरीससाणा) उडाणापूढें बटेर व चिमण्यांनी काय उडावें ? तथापि बुधीलक्षण परवाजाचे मकदुराप्रमाणे असल्यास बुद्धीप्रमाणें तजवीज करूं. —पुणे अख. भाग १ पृ. २६२

बडगी—सुतार,

माझ्या वर्गात एकावेळी जी मुलें होती त्यांच्या जातींची मला चांगली आठवण आहे. ब्राह्मण (वैष्णव व स्मार्त) शेणबी गोवेकर कुडाळदेशकर, तेली (लिंगाईत) धोबी (मराठी) लोहार (तेलंगी) बडगी-सुतार,

चाम्हार (मद्रासी) पोर्तुगीस जिनगर हजाम कोष्टी कोमटी मुदलियार चेट्टी रजपूत कलाल बांदेकर अशी अनेक जातीचीं मुलें होतीं.

—अरुणोदय पृ. ३७

बडती दौलत—बढती दौलत, उत्कर्ष काळ. हीत काळ.

श्रीमंतांचे राज्याची बडती दौलत. तें पक्षी शिंदे आगळीक करतील असें होणार नाहीं कदाचित् तमःवर चढून आगळीक केल्यास मरून मिठूं.

—हो. कै. पृ. १००

बडद—जहाजावरील तोफ ठेवण्याच्या ठिकाणाचें एक पारिभाषिक नांव.

—म. आ पा. पृ. ५२

बंड मातवणें—बंड उभारणें, दंगा सुरू करणें.

त्रिवर्ग कदम बंधू रनाळयास होते तेव्हां तोरखेडकर राऊळ यानी बंड मातवून नंदुरबार सुलतानपूर महाली उपसर्ग मनस्वी केला.

—द. स. कै. या. पृ. २८

बंडाल—आबाळ किंवा तंगी.

गोपिकाबाईची भेट घेऊन नारायणरावसाहेब पुण्यास येताच दादासाहेबाचे खर्चनेचाची बंडाले. कएदी (कैदी) माणसासारखे, ब्राह्मणदेखील तिकडे जाईना, ऐसी तकडबंदी जाहाली. —स. ब. पृ. ३६

बडा सैद किंवा बडा सैयद—ही एक मुसलमानी जमात आहे. या जमातींतून मोठमोठे कर्तबगार राजकारणी पुरुष अकबरापासून फरुख्सीयराच्या कारकीर्दीपर्यन्त निर्माण झालेलें आहेत. मुजफरनगरच्या बाजूस अद्यापहि या जमातीची वस्ती पुष्कळ आहे. —विल्सन

बढती—वाढ; बट्टा.

येथें काशीस हुंडी करून पाठवावी. येथें बढती शेंकडा ४॥ प्रमाणें आहे.

—ऐ. ले. सं. ४२२०

बणबी—उडवें, गंजी, बुचाड.

१ पांच रुपये बाणदारास एक बणबी राखिली कडबेची त्यासी खोजगिरी.

—ऐ. ले. सं. २९३४

२ काल वैरणीसाठीं कही सेगुणसीचे रानांत जुन्या बणव्या होत्या तेथें गेली होती.

—ऐ. ले. सं. ५९८८

बत्ता—(?) भत्ता (?)

आम्हास म्हणतात तुकोबाकडे रुपया दिल्हा. त्यास म्हणतात बाईकडे ऐवज दिल्हा. असा लपंडाव खेळतात. बत्ता कोणाचा बुडतो हे ज्यांचें समजात येत नाहीं त्यांनी करावे काय ?

—म. शि. यां. का. पृ. २५९

बतंग--जेर; लाचार.

१ चौफेर फौजा ठेवून तीनचार दिवस बतंग केला.

—राजवाडे ४ पृ. ५२

२ रोहिलेही आपली जागा बतंग झालें.

—राजवाडे १ पृ. २२५

बतदारी—(?)

महाराज राणीसाहेब यांच्या मुलखातून व्यापारी बतदारी हरजिन्नस बैल गठ्ठे (शिर ओझे ?) व गाड्या भरून देतील आणतील त्यास जकात सिरस्तेप्रो घ्यावी.

—को. प्रा. पृ. ५५

बतर्फ—वडतर्फ

फौज फार करून बतर्फ केली. वगैरे फौज आपलेलें घरास लोक लागले.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १६७

ब-तरीक--म्हणून; दाखल; प्रमाणें.

१ त्यास बतरीक नजर बंद ठेविले आहेत

--दिमरा १ पृ. १२२

२ बतरीक मेजवानी म्हणून हत्ती एक घोडा (एक) दिल्हे.

—दिमरा १ पृ. ११४

३ हे चिठी बतरीक हुंडी आहे. —राजवाडे ७ खलप २ पृ. ९

४ घाटावर बतरीकचौकी तीनसे लोक ठेविले आहेत.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. १६५

बतरीक जियाफत—मेजवानी दाखल.

रिकामे फिरोन येण्यापक्षी कांहीं एक आपला नफा व शत्रूचें नुकसान करावें म्हणोन बतरीक जियाफत कांहीं रुपये घ्यावे.

—पुणे अखबार भाग १ पृ. १६५

बतरीक मुसाहब—स्नेह्यासारखा, सल्लागारासारखा.

आपाजीराम म्हणोन सेणवई ग्रहस्थ हैदरअलीखानाचे तर्फेने श्रीमंत पंत प्रधानासमीप वकीलीस पूर्वी होता सांप्रत बतरीक मुसाहब टिपूखान मजकुरासमीप आहे, तो बदामीस येणार म्हणोन यैकिले.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ ५३

बतरीक सौदागर—सौदागरासारखे, व्यापाऱ्यासारखे.

इंग्रजानी महादजी सिंद्यासी पैगाम केला की आम्हाला सुरतेस जाणे आहे. आम्हास मार्गात मुजाहीम न होणे पंतप्रधानाचे तालुक्यास किमपि उपसर्ग न देतां बतरीक सवदागर आम्ही जातो.

—पुणें अख. भाग २ पृ. ९५

बतारीख—तारखेस.
बतारीख छ २ —राजवाडे १६ पृ. ५९

बतीसीं—बत्तिशी, लक्षणेनें वाचा किंवा भाषा.
आजपावेतो जे बत्तीसी माझी बोलते ते कधीहि अनृत जाले नाहीं.
—पे. द. १० पृ. ७७

बतेला—५० ते ५०० खंडी वजन नेणारे गलबत, कच्छी खारवी लोकांचें गलबत.
५ जमादिलावल रोजीं इंग्रेजी लढवाई दुघोसी बोट १ बतेला १ व सिवाडा ३ असे ५ दागिने जंगी सरंजाम भरून मुंबईहून जात होते.
—ऐ. ले. सं. ४१९८

बद्दल—ऐवजी.
बेळगावांत केवळ एकच मुखाचा मारुती मला माहीत होता परंतु मुंबईत भुलेश्वराजवळ पंचमुखी मारुती भेटला ! त्याचे ते विलक्षण ओबडधोबड रूप, त्याचे चांदीचे डोळे, त्याच्या अंगावरील शेंदराचे घोंगडे पाहून मला त्याचा कंटाळा येण्याबद्दल मी त्याच्याही भजनी लागलों.
—अरुणोदय पृ. १२५

बद्रा; बदरा—बुदला; कोथळा; पोतडी चामड्याची.
दारू बदरे १० —ऐ ले. सं. ३२०४
॥·॥· दारु बदरे १० एकूण,
।॥· शिसें बदरा. गोळ्या ४३ व तुकडे २.
—ऐ. ले. सं. पृ. ३२०४

बंद—शत्रूकडील कैद केलेले लोक.
बंद यादवाड मुधोळचा मार्गी सांडविला.
—ऐ. ले. सं. ३३४६
त्याचे कौजेचा मुक्काम सांप्रत बंनुरानजिक आहे, गांवचा बंद फार सांपडला, असे गांवांतून कोणी पळून आले, त्याणीं वर्तमान सांगितले आहे.
—ऐ. ले. सं. ३९३९

बंद—गांठ मारण्यासाठीं दोऱ्याचा तुकडा. अर्धा कागद; ताव, नियंत्रण कैद; शिस्त; कैदी; सांधा; अवयव; लाविलेले.
१ राज्यांतील पागा हशम यांचा बंद अगदीं ढासळून गेला होता.
—म. रा. आ. ६
२ मशारनिल्हेचे बंद बंद वेगळे करून जिवे मारिला
—दि. म. रा. १ पृ. ३१०
३ तहात ठरले कीं झाडून बंद सोडावे. —खरे ७ पृ. ३५२२

—म. रा. चि. थो. शा. ७३

४ बंद आणणें–कैद करणें.

बद अमल—व्यभिचार.

४०० रु. प्रांत पुणें मोतीराम गुजर पेठ गुरुवार याने तांबोळी याचे बायकोशी बदअमल केला त्याबद्दल रोख. —पे. सा. पृ. १०३

बदअहदी—वचनभ्रष्टता; वचनभंग, गैरसलूक.

टिपू बहाद्दर यांनी बदअहदी केल्यास तिही सरकारानी येक होऊन त्याची तंबी करावी. —राजवाडे ७ पृ. २

बदकर्म—व्यभिचार, बदअमल.

५ रु. कासी सिंदी सरुपीची लेक इनें मल्हारी सत्ता यासी बदकर्म केले त्याची गुन्हेगारी. —पे. सा. पृ. १०६

बंद करणें—बंध करणें, होणाऱ्या उपद्रवाळा दैवताकडून प्रतिबंध करणें.

रा. स्वाभी यांच्या महालास (राणीस) समाधान नाहीं त्याला त्या प्रांतीं प्रखर देवस्थानें आहेत तेथें बंद करवून उतार पडे ते करावें.

—वै. ४ स. १७४२ पृ. २९.

बदकरी—बला, अरिष्ट, दुष्ट संकट.

बदकौल, बदकौली करणें—करारभंग करणें, बेकायदा वागणें, विश्वासघात करणें.

गिलजियाही बदकौली करून पै फाटका न दिधला.

—हिंगणे दप्तर खंड २ पृ. ६

मुराररावजीहि त्यास खत लिहिले जे हसनदीखान वगैरेस कौल देऊन तुम्ही बदकौल केले ! E. M. P. पृ. १३२

बदखल, बदखली—खोल नाल्यासारखी जागा

अवतरणासाठी उमाटा शब्द पाहा. —हो. कै. पृ. १५२

बंद–खलास—बंधनमुक्तता.

१ फौजदाराची बदफैली मनास आणून आपल्या मर्दुमीनें फौजसुद्धा येऊन माच देऊन किल्ला घेतला. आणि आमचा बंद–खलास केला.

—पे. द. २८ पृ. २४३

२ किल्ल्यांतून बदरीजमालखां माणसें घेऊन बाहेर निघोन आले. ते किल्ल्यावर सरकारचें निशाण चढतांच मधीलच वाटेनें पळोन गेले, फक्त २०० पर्यंत गोटास आले असतील. मनुष्य मात्र बेदील. त्याचा बदखलास श्रीनें केला. —ऐ. ले. सं. ४४६९.

बंद खलासी—बंधन मुक्तता, पारिपत्य

अगोदर गुलामाची बंद खलासी करून करार मदार ठरल्यावर मग उमेद्वारी ठेवावें. —दि. म रा. १ पृ. ३०७

बंदगान—(अ) बंदह, चाकर.
बंदगी—मर्यादा.
छ १५ रमजानी आम्ही कूच करून अंतरें वंदगींत राहिलों; नंतर नबाब बाहेर तळावर येऊन मुक्काम केला. ब्र. च. पृ. ४९
बन्दगी—चाकरी, प्रार्थना.
बंदगी; बंगी—गांठोडें.
दोन बंदग्या दालिंबे गुजरली —राजवाडे ७ पृ. १३३
बदगोई—निंदा, चहाडचा, दुर्भाषण.
आपले वडिलावडील यार्णी भोसल्यांची सेवा निष्ठेने केली आम्ही अवघे जाचक नवाजीस भोसले यांचे ऐवं असता लक्ष्मणजी खंडागळा यार्गे खासेदास कितेक बद–गोईच्या गोष्टी समजावून आम्हांत व खावंदांत विरुद्ध पाडिले. वै. ४ स १७४७ पृ. ३
लाईनींबदगोई केली. —राजवाडे २० पृ. २२०
बंदतर, बंदतार—तरवारीच्या एका भागाचें नांव.
बंदतार—कमरपट्टयाला जेथें तलवार लटकवतात तो पट्टयाचा भाग.
बर्दादिल—भ्याड; संशयी; वहिमखोर.
बर्दादिली—भ्याडपणा; वहीमखोरी.
बददुवा—बेदुवा; शाप.
वददुवा दिल्ही की या दोघांचा खाना खराब. —मदरु १ पृ ११८

बदन—१ किल्ल्याची तटबंदी किंवा तट, शरीर.
बदनग—बदनंग, बदनक्ष, दुर्लौकिक.
आम्हा लोकांत प्रथम जेथें शब्द गुंतल तो शरीरसंमंध अगत्यरूप करावा न केल्याने जातीमधें बदनग आयेब (बट्टा, कलंक) लागतो —चं. चू. द. पृ. १२९
बदनजर—वाईट दृष्टि; कुवासना.
—(पा. ब. ५ पृ. ७) व (खरे ७ पृ. ३५६६)
दर्यामध्यें टोपीकरांची बदनजर. —वाडमा १ पृ. ३४०
बदनामोशीं—बदलौकिक, दुर्लौकिक.
मराठयास लिहिल्यावर बदनामोशी पदरी पडेल याकरिता युक्तीचे वाटेनें एकवेळ सला होईल तो बरा म्हणुन इंग्रेज इलाज करू म्हणतात. —पे. द. ३३ पृ. २८५
बदनियत, बदनेत—वाईट वागणूक; पापदृष्टि, वाईट नजर, स्वामिद्रोह हरामखोरी.

हैदरखानाची बदनियत जाहली आहे, तो सरकारच्या ठाण्यासी कजीया करणार, ऐशा खबरी जागाजागाहून येतात.

—ऐ. ले. सं. १४११

२ बदनियत. (दिमरा २ पृ. ९७)

३ महाराजांचे पायांशीं सेनापतीनें बदनेत धरिला.

—(म. रा. चि. थो. शा. ४९)

४ निजामअल्लीच्या बायकांनी गाजुद्दीखास जहर घालून मारून टाकले. त्याजबराबर पांच कोटीची रोकड होती. त्यावर श्रीमंतानी बदनियत ठेविली होती. —हो. कै. पृ. १८

बदनिशा--गैरसमज; गैरसमजूत.

वरकड राजश्री स्वामींचा निशा (खात्री) करणे तसा वेगळे वाटेने करून हा साकल्य अर्थ समजाऊन बदनिशा न होये तो विचार केला पाहिजे.

—वै. ४ स १७४३ पृ. १२

नारो बापूजी याने साहेबाचा बदनिशा करून साहेबाकडून रुमाल बलात्कारे घेऊन आपले हाती घेतला.

—पुरं. द. भा. ३. प. १३३

आणि कोणे काये आपला बदनिशा केला आहे त्यावरून आपण विर्यास मानिला हे वर्तमान कळोन बहुत दिलगीर आहेत.

—शि. च. सा. खं. ९ पृ. ९०

बदनुका, बदनेक—विश्वासघात; बेइमानी.

यंदा आणखी तितीक ठाणो घेतली, त्यामध्ये मुलकांत बदनुका दिसोन येते जे हे म्हणतात श्रीमंताचा आमचा स्नेह आणी करारमदार जालेत आणि श्रीमंत वर्षास गावठाणीं घेतच असतात, आम्हास तर काहे (तर सांगतात) जे श्रीमंताची फौज हमेशा त्या सुम्यांत फिरती, कोण्ही आमच्या ठाण्याठुण्यास उपद्रव देईल त्यास तंबी करून ठाणीं आमचें तालुकदाराचें स्वाधीन करावी तें एकीकडेच राहिले, आपणच ठाणी घालतात

—राजवाडे १ पृ. ११६

जिवाजी रामचंद्रास पकडून बुधवार रस्त्यांतून ५० गाडदी पायउतारा घेऊन गेले. स्वामीसीं त्यानें बदनेक केली, त्याचें फल ईश्वरें दिलें.

—ऐ. ले. सं. ५२३०

बदफैल—कुकर्म; स्वामीद्रोह.

नाहींतर बदफैल करून फंद कराल तर जावली मारून तुम्हांस कैद करून ठेवूं. —ऐ. स्फु. ले. १ पृ. २४

बंदभावीं—भाऊवंद किंवा बांधव.

केशवजी दत्ताजीस देवाज्ञा जाहलीया उपरी पिलाईचा दीर गंगाजी हा त्याचा लेक दत्ताजी नाईक अवघ्या बंदभावी मिळोन पिलाईच्या वांटयांत घातला पुत्र केला आहे —ऐ. सं. सा. खंड ५ पृ २५

बदमर्जी—गैरमर्जी.

यांचा कारभार येककल्ली मनास आले ते करावे आम्ही सेवट पावेतो सांगोन बदमर्जी करून धेतली. —पे. द. २८ पृ. २८५

बदमस्त—मग्रूर, धुंद, तर्र.

गाईकवाड बदमस्त दीर्घदर्शी नव्हे, ते तोंडावर खाल्यावाचून ऐकतील ऐसे दिसत नाहीं —ऐ. स सा. खंड ७ पृ. १७

बदयेतकाद—अविश्वास.

ते समयी कृष्णरावबल्लाळांनीं महादजी शिंद्याची नालीश व हुजुरांत नादुरुस्त बदयेकात (बदयेतकाद) (सरकारशीं अविश्वास किंवा हराम-खोरी) याचा तपसील सांगितला.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. १०२

बदरक-संरक्षणासाठी दिलेली शिबंदी.

१ यास मार्गी कोणी मुजाहिम न होणे बदरका देऊन आपलाले हद्देने पोहचावणे. —वै. ४ स. १७४७ पृ. २३

२ मुसामूती फरासीसास गोव्याहून पुण्यास येण्यासाठी कारभाऱ्यानी राहदारीचे दस्तक व स्वारीस दोन घोडी व बदरक्यास माणसे देणे म्हणोन कोकणचे कमावीसदारांस लिहून पाठविलें.

—पुणे अख. भाग २ पृ. १०२

बदरखता—(?)

पटेलगीचा हकलाजिमा व इनाम व सेवधार व महार व पटीपछोडी व तश्रीफ व गाऊड व पालक व इनामामधे बदरख्ता झाडझाडोन जे काय असेल ते खाऊन सुखे असिजे. शि. च. सा. खंड ५ पृ. १६७

बदरगा—(?)

इतक्या दिवसांचे भलेपण कवडीचा लाभ नसता जाते, व पुढें बदरगा चालणार नाही. —पे. द ३९ पृ. ३७५

बदरस्ता—वाईट चाल; अन्याय.

अन्यथा हे मोईन न कळतां ।
वसूल भोळेपणें घेतां ।
खोत करूनिया बदरस्ता ।
पाय पसरिती —मेस्तक पुस्तक जमे लेखन २९

बदरा—तेल, तूप ठेवण्याचा कातडी बुधला किंवा पिशवी.

—विल्सन

बदराह—बेबंद, दडपण नसलेले; **गैरचाल**, स्वच्छंद.

आम्ही येथून दक्षिणेस गेल्यास शत्रू बदराह जाले. त्यांस किती हिंमत येईल ! आम्हास पळून गेले म्हणतील आणि पर लाऊन चालून येतील.

—म. शि. यां. का. पृ. ११७

बदरोख—बेबनाव.

शिंदे भोसले यांचा बदरोख जाहला, हें वर्तमान पक्केपणें ताम्रमुखास समजलें. —ऐ. ले. सं. ८२९३

बदल—म्हणून.

येथें बांध बांधलीयाणें आपल्या वांदास पाणी कमी होईल. बदल बांध बांधो नेदु. —ऐ. सं. सा. खं. २ पृ. ११२

मागती उत्तर दिल्हे कीं भरंवसा ५०० शें कोसांचा देववत नाहीं कीं फौजा पुढें आल्या तर लटके पडावे बदल उत्तर होत नाहीं म्हणून दिल्हे.

—पे. द. १४ पृ. ५२

बदल—फरक; स्थित्यंतर; उलट; भलते.

इकडून ऐवज पावला असतां बदल गोष्ट सांगितल्यास ऐवज माघारा घ्यावा.

—खरे ११ पृ. ५६७०

बदलकोट—कोटाबद्दल, कोटाबाबत, कोटाचेसाठीं.

दादा-साहेबी ३०० माणसांची नेमणूक करून दिल्ही आहे. त्याच्या चौक्या दरवाजावर व किल्ल्याखालीं बदलकोट आहे तेथील रखवालीस पुरत नाहीं. —पे. द. भाग २७ पत्र नं. २१३

बदलखातर—बद्दल, साठीं.

वरकढ तुमचे बदलखातर आम्हासही ते गोस्टी मंजूर म्हणावी लागेल. परंतु तुम्ही व आम्ही आहो तोपर्यंतच चालेल. पुढें चालणार नाहीं. यैसे स्वामी बोलिले.

—पे. द. १७ पृ. ४२

बदलमुरवत—मुरवतीस्तव, भिडेखातर.

प्रथम मुद्दा कीं, वजीरानी परवाना बदलमुरवत सरदारास दिला, आणि आपणांस पांच सात परवाने पाठविले.

—हिंगणे दप्तर खंड २

बदल होणें—बेदील होणे किंवा शत्रुपक्षास मिळणें.

पुढें नाईक विजापुरास सुलतान इब्राहिम यास भेटण्यास गेले तेंव्हां कर्नाटकचें नबाब बदल जाहले होते. त्याजवर नाइकास पाठविलें.

—इ. सं. प्रा. म. स. पृ. २८

बदवक्र, बदवक्री, बदवकर—अमर्यादा; अब्रूचा उणेपणा; अप्रतिष्ठा.

१ नारा नाचूं लागला यामुळें सर्व राज्यांत बदवक्र हलकेपण होईल. कोणी भय मानणार नाहींत. —ऐ. ले. सं. ११९

२ नबाब बुद्धिवंत होत्साता हे बुद्धि वृद्धापकाळी करून बदवक्र करून घेतला. —पारसनीस ब्र. प. ४५

३ आतां पादशाही बदवक्रीची खजिना नाहीं मुलुख नाहीं अशी झाली. —साने पयाव ३३०

परंतु हिंदुस्थानांत बदवकरीची गोष्ट कधीहि घडली नाहीं तीच घडों लागल्यास कसें ठीक पडेल? —म. शि. यां. का. पृ. ७९५

बदवख्त—दुर्दैवी.

बंदवा—कैदी.

करारांप्रमाणें इंग्रजांचा मुलुख व बंदवे सोडून द्यावे. —म. शि. यां. का. पृ. ३४०

बदस्त—तर्फे, द्वारा, मार्फत.

निकाल झाला नाहीं तर कबिले बदस्त, पुण्याकडे वाटे लाऊन (कोणातरी बरोबर देऊन) हे उठून लष्करांत येतील. —पे. द. भा. ४० पृ. ११०

बदस्त—बंदिस्त, बंदोबस्तानें.

याचा अविधाचा व रायाचा मनोदये कीं, मैसूर हस्तगत करून तेथें सर्व जकीरा भरून आपली मालमालीयत व कबिले बदस्त तेथें ठेवावे, सर्वमाने आपण करावें असी तजवीज मैसुरांतील. —पे. द. ४०, पृ. १०८

बदस्तुर—प्रमाणें; पूर्ववत.

किल्ल्याचा बंदोबस्त बदस्तुरी चालत आहे त्या अन्वयें करून. —राजवाडे १० पृ. ३४२

बदस्तुर साबिका, बदस्तुर साबिक, साविक—पूर्व वहिवाटीप्रमाणें. —राजवाडे ८ पृ. २१८

जानोजी निंबाळकरानें बदस्तूरसाविक यखलास ठैराऊन दाभाड्यास सोडावेसे केले. —हिंगणे दप्तर खंड २ पृ. २१

बदसलूक, बदसलूकी—गैरवर्तणूक, अन्याय.

१ चाकरीचे रवेशीनें आपल्या वडिलासी वर्तत असतां रयतेसी बदसलूक केला. (इ. म. ५६) —दि. म. रा. पृ. ५४

२ बदसलूकी —दि. म. रा. १ पृ. ५४

बदसुरत—कुरूप.

बदहवई—खोटी किंवा खोटया, अगदींच वाऱ्यावरची, विशेष खोटी.
अशा बदहवई आवया उठतील त्यांत जीव नाहीं.

—ऐ. ले. सं. १९३

बंदाजीब--मो. वा. चूक ? 'बमोजीब' तर नसेल ?
अशा वक्ती पोक्त खर्चाची मदतइमदाद येऊन पोहोचावी बंदजीब दिलखाह काजलामें (काजकामे ?) हाशील होऊन येतील.

—को. प्रां. पृ. १८६

बदाव; बंदाब—बेताब, व्याकूळ, विकल, बेचैन.
फत्तेसिंगराव याजकडे मुखत्यारी आहे त्यास हे खलेल करावयास च्याहतात. याचा मुद्दा हातीं लागल्यामुळें त्यास (पेशव्यास) बंदाव करणे लाजम आहे वाकडे नाहीं. ऐसे बोलतां येईल.

—शा. द. वे. पृ: ९५

बदिमाख पोशाख—दिमाखदार उंची पोशाखासहित.
शिंदे यांणीं जागा मैदान पाहून बिछायत करून पांच हजार खांसा बदिमाख पोशाख येऊन बसले. नंतर यशवंतराव होळकराची स्वारी आली. साठ हजार स्वार त्यांत महाराजाचे (यशवंतरावाचे) अंगांत दहा शेर रुईचा डगला (दहा शेर वजनाचे चिलखत) सफेत शेल्याचा धाटा, ढाल तलवार, बासडा (भाला) खांद्यावर, गांठची गांठ आले.

--हो. कै. पृ. १६८

बदिलखातर—समाधानासाठीं.
बदिलखातर हज्रतीचे एवढयावर ठराव झाला.

—राजवाडे ५ पृ. ३१

बदिल माहीद—अनन्य भावानें; अनन्य भाव ठेवणारा.

—इ. म. ६५

बंदिस्त—बरोबर, हुबेहुब.
नक्षा काढितेसमयीं वेडेवांकडें असीले तरी असो. परंतु काढिला आहे. याप्रमाणेंच बंदिस्त आहे.

—पे. द. १६ पृ. ९६

बदीसा करणें—जुलूम ? स्वारी ?
त्यांनीं गतवर्षी आम्हावर बदीसा केला. त्याचें निवारण स्वामीनीं करून पूर्ववत् प्रमाणें रक्षण आमचें केलें.

—पे. द. भाग २० पत्र नं. २२४

बद्दू—त्याला.

बंदे कमीन--? हाताखालील नोकर ?

कारकून आपले इनामतीचें गांव व गावगना हक्कलाजीमा आहे तो तमाम कमावीस करून घेताती. बंदेकामीनासी कांहीं देत नाहींत तरी आपण काय खावे ? आपळा रोजगार कसा चालेल ?

—पृ. २८

बदेज—आळा, बंदोबस्त, निर्वाह, निवारण.

किल्ल्याचे लोकास ताकीद पाठविली जे, उपद्रवाचा बंदेज होणे तो कागद पत्रीं लेहून पाठऊन होईल. तुम्ही जागाचे जागा राहणे.

—E. M. P. पृ. २१०

आमचें पारिपत्य करून राज्याचा बंदेज करावा हें मानस मानसिंग जाधवराव यांचे. —पे. द. २६, पृ. १५८

प्रतिनिधीस काय लिहिणे असेल ते अघोदर लेहोन बंदेज करावा.

—पे. द. ३३ पृ. ४०

राज्याचा खर्चवेच बंदेज बांधून —गो. बु. कै. २३

बधवैर—बद्धवैर, हाडवैर.

खिचीकरासी व यासी (कोटेकरासी) बधवैर लागले असे. सबब हे खीचीच्या हदेत जाऊन लडाया करितात.

—शि. शा. इ. सा. भाग १ पृ. १८९

बंधानी—तोफखान्याकडील एक कामगार किंवा कारीगर.

तोफंदाज, देगंदाज, बंधानी खारवे गोलंदाज एकूण ८२ आसामी तोफ-
२ १ ५० १२ १७ खान्याकडे पावल्या.

—नाना. पेश. रोज. पृ. १७९

बंधारण—आळाबांधा. संधान.

तुम्ही पुण्यास जाऊन तेथील बंधारण करावें.

--इ. सं. आं. यांची हकिगत पृ. २२

बधीया किंवा बाधिया--ज्वारी, बाजरी, ऊस इत्यादिकांवर पडणारा रोग.

—विलसन

बन्ना (फा.)—गवंडी; मिमार.

बनबनाला—(?) तयारी करून ?

फिरंगीचे लढाईचें डावघाव तोडजोड अवघे कलून गेले आहेत. फरासीस ममता दाखवून यास तोडणेचे फिकीर करतील तरी याजकडून कोणी तेथ नाही जे त्याच पाचसे कुटुंब आहे इतकेची हत्या होते. बनबनाला मसाला, जंगी सरंजाम सलाबतजंगासी मुकाबिला घेणेची जमाव तुटून जातो. E. M. P. —पृ. १५०

बनवा—श्रीमंत, तवानगार, दौलतमंद.

बनवा—बिछायत (?) मो. वा. चूक 'बाजवा' तर नसेल ?

१ शाहू संभाजीच्या भेटी जखिणवाडीपाशी झाल्या. श्रीमंत महाराज उभयतां दोघे दोहीकडे बाणाचे खास्तीवर उभे राहून मध्यें लोक फरक करून बनवा टाकिल्या. नंतर बनवा, बिछावन्या (बिछावल्या) होत्या. तेथें येऊन उभयतां बंधूंनी परस्परे अलिंगनें केली.

—को. प्रा. अ. इ. पृ. ३५ मोडक

२ नामी नामी लोकानिशी शाहूमहाराज घोड्यावरी स्वार होऊन आले. श्री. महाराज संभाजी छत्रपतीची स्वारी हत्तीवर होती ते घोड्यावरी स्वार होऊन बनवा बिछावल्या होत्या तेथें येऊन उभयतां महाराज घोड्यावरून उतरले. उभयतां बंधूनी आलिंगने केली.

—म. रा. कु. इ. भा. पृ. १०७

बनाम—नामें. नांवानें, बेस्मी.

सुलतानजो थोरात याचा लेक बनाम मगाजी थोरात.

—पे. द. ३० पृ. ११

याची लेक बनाम जानी. —वाड शाछ २१८

बनोसी—फिक्या डाळिंबी रंगाचें.

तुम्हा कारणें सनगे एक तिवट कुसुंबी एक दुपट्टा बनोसी एकूण दोन रवाना केली आहे. —वै. ४ स. १७४३ पृ. १७

बपोषाख—पोशाकी, पोशाक केलेला.

मजालसींतून फरास फिरणें ते बपोषाक असावे.

—साने प. या. व. २९६

बफजल इलाही—ईश्वरी कृपेनें

बफजल इलाही आँमेहरबाँ दूरंदेश व कुलाहपोश याचे फंद फरेबास खूब वाकीफ.

—साने पयाव ४६३

२ हजरत खुदावन्द न्यामत रईस दक्षिणचे व अरस्तूचें दरज्याचे (ॲरिस्टॉटलच्या योग्यतेचे) व अफलातूनचे (प्लेटोसारखे बुद्धिवान) कियाफाचे (साम्य, रीत) बाजीगरची बाजी पशरफ्त (परिणामकारक, सफल) व मंजूर होणार नाहीं.

—पुणें अखबार भाग १ पृ.११०

बफा—वफा, स्वामीनिष्ठता.

त्याजवरून श्रीमंतास त्यानी पत्र लि ॥ जे 'आम्ही औरंगाबादेस जातो मार्ग देणें; त्यास श्रीमंतानी त्याचा दरजवाब लिहिला जे औरंगाबादेस जाणेस तुम्ही कोण होता ? सुभेदार फेरोजजंग हयातीने बफा न द्रिघली. ईश्वर करणी यैसच होती. त्याचा लेक हजरून येणार. आम्ही बादशाही

बंदे, जमीदार चौथ सरदेशमुखीचे खावंद. मुलुक जप्तीत आणोन बंदोबस्त करू. तुम्ही बादशाही बंदे म्हणविता तर दिल्लीस हुजूर जाणे. दिल्लीच जाल तरीच मार्ग देऊ. E. M. P. —पृ. १३६

बफाचौकी—(?)

मुगुटराव नामें बफाचौकीचा मुशरीफ होता त्यास जिजायलअंदाजाचे मुशरीफचा शिरपेच जाला. —राजवाडे १ पृ. १९१

बफौज—फौजेसुद्धां.

सुलतानजी निंबाळकर यास आज्ञा केली कीं तुम्ही बफौज घाट देऊळगांवापाशी चारापाणी पाहून रहावे. —पे. द. १४ पृ. ४४

बंधान—नेमणूक, नेमणुकीचें वतन, नेमणुकीची सनद.

(विल्सन)

त्याशिवाय देवालयें बांधवून निर्वाहकृत्यास बंधानें करून दिलीं.

—जि. के. च. रा. प. १ पृ. ३१४

बंब—आकारानें मोठा, दांडगा. जुन्या मराठींत या शब्दाचा वाटेल तसा उपयोग करीत. उ० 'त्याचे केवढे हो बंब शरीर हे' किंवा 'बारीक चार वासोळ्या घातल्या त्यापेक्षां एकच मोठा बंब वासा घातला म्हणजे काम झालें!'

छोटेखानी बाग बनविला फुलबागाची चतुराई।

नेला बंब नळ काढुन आणिला शहर पुण्यामधि सवाई।

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. १४१

बबर्जी—आचारी. (विशेषतः) मांसाचे पदार्थ रांधणारा; बट्लर.

बमजकूर—म्हटल्याप्रमाणें; पूर्ववत्.

बक्षी मजकुराची नियत बमजकुरे कायम असल्यास तुम्ही एकत्र राहणें.

—दि. म. रा. २९७

बमये—सहित किंवा सुद्धां.

दोन तोफा दारुगोळा बमये सरंजाम यैसे पाठविले पाहिजे.

—पे. द. ३ पृ. १५६

बमुजीब, बमोजीब, बिमोंजीब—प्रमाणें.

(राजवाडे १५ पृ. २७३)

बिमोजीब बर्हुकूम फर्मान व खुर्दखत.

—राजवाडे १५ पृ. १४४

बयाज—बयान, विस्तार, वर्णन, तपशील.

वडिलांची मातबरी हर दो सरकारांत होती तिचा बयाज सदरी लिहिला आहे. —द. स. कै. या. पृ. १०१

बयान; बयाण—वर्णन; तारीफ; विस्तार.

१ तुमचे योग्यतेची वृद्धि असावी याचा आम्हास किती संतोष याचा बयान न लगे. —राजवाडे ५ पृ. ११

२ रावजी शेवटचे ऐसे जे जाले त्यांचा बयान काय लिहू ? —राजवाडे १० पृ. १३९

बयान अर्ज—सांगणी; बयान अर्ज करणें–सांगणें.

हेजीब जाऊन राजभुवरासी हे हकीकती बयाण अर्ज केलें. —इ. म. १०

बयाना—सबब.

'ऐवज मागितल्यास रुजवात जाहली पाहिजे, अमुक तमुक' म्हणोन बयानाच सांगो लागले. मग एक रोज कारकून त्यांच्या राहुटीस बसविला, तेव्हां १५ दिवसांत निम्मे ऐवज त्यानें द्यावा असें ठरलें. —ऐ. ले. सं. ३००६

बयेत—कविता, छंद.

नंतर महमद अयुब याणी शास्त्र पाहोन, लखोटा करून लष्करास पाठविला. तो पादशाहा याणी फोडोन वाचोन पाहिला. त्याजमध्यें शास्त्राचा अर्थ होता तो पाहून पातशाह यासी स्मरण धाकुटेपणाचे, बयेत अभ्यास केला होता त्याचे जाहले. लाखोटयांतील अर्थ व पातशहास बयेत येत होती, दोहीचा अर्थ एकच जाहला. —राजवाडे खंड ११ पृ. ५४

बयेज करणे—सवालजाब, चर्चा (?) उत्तर ?

राजबंदरीचा सवाल लिहीला. मुसान्नुसी नवाबापासी येऊन दसखत करून नसीरजगापाशी हा येकरारनामा सवाल बयेज करायासी पाठविला. यास्तव बयेज करून मोहर पाठवून दिधली. —हिं. द. खंड १ पृ. ७२

बयेस—अर्थ, इंगित.

पुण्याहून गृहस्थ आला आहे पण पाटीलबावास पत्र नाहीं गुरुजीस मात्र आहे, याचा बयेस काय ? असा आंदेशा करीत होते. —ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ६

बकंत—लाभ; यश; भरभराट, अभ्युदय.

नियत तशी बर्कत बुद्धि तशी समृद्धि.

बर्करार–बर्करारी—निश्चिती; कायमी.

१ ही नेहमी फौज बर्कराराची ताबिनांत. (चित्रगुप्त १४)

२ असा मनोभाव दाखवून बर्करारीची वचनें शिवाजीमहाराजास सांगावी. —चित्रगुप्त ९

बर्कशी—द्वेष; भांडण; चुरस.

१ त्यांतही उभयतांचा एकविचार नाहीं भवानीपंतासी व त्यासी बर्कशीच आहे. —ऐ. टि. ३७

२ वरी आज लाविलीस बर्कशी. —प्रभाकर लावण्या १०२

बर्खास—खास; मुद्दाम; स्वतःची.

साहेबी चित्त घालून खामखाई बर्खास चिठ्ठी घेऊन पाठविली पाहिजे. —राजवाडे १० पृ. ४२२

बर्खुर्दार—फळ खाणारा; उपभोगणारा.

बर्खुदारी, बर्खुर्दारी—उपभोग.

बर्ग—बरग (दुष्काळ. अवर्षण)

वर्गामुळें जकाती पडल्या. —पे. द. ३ पृ. १५९

बर्ग—विड्याच्या पानाची पट्टी. —रा. व्य. को.

बर्गस्तन—लढाईंत हत्तीच्या सोंडेवर घालावयाचे कवच किंवा चिलखत.

बर्गुजर—दिरंग. निष्काळजीपणा.

दिल्लीचे नजीक आणि जागा मेवातची; यास्तव वर्गुजर न करणे. —राजवाडे १० पृ. ३६३

बर्चीवाळ—बर्ची घेऊन लढणारा शिपाई. —रा.व्य.को.

बर्जा—योग्य, बजा.

दुतर्फा दोस्तीं चालावी हें वर्जा. —राजवाडे १० पृ. १२८

बर्जोर—बलाढ्य; सक्त.

वर्जोर नतिजा देऊन कार्यसिद्धी करावी. —पारसनीस ब्रच पृ. ५७

बर्झगा—जिनावर घालावयाचें वस्त्र किंवा गाशा.

बर्तख्त—तख्तावर.

दिल्लींत पातशाहा बर्तख्त बसवावा. —दिमरा १ . २६९

बर्तर—श्रेष्ठ; उच्चतर.

त्यांणींही पादशाही हुकूम बर्तर म्हणोन... —चित्रगुप्त ७०

बर्दास्त—पाहुणचार; मेहमानी; व्यवस्था; शुश्रूषा; सहन, मान्य.

१ तूर्त जखमांची वगैरे बर्दास्त होत आहे. —खरे ११ पृ. ६०१२

२ भाऊसाहेबास हे बर्दास्त (सहन) न होता जाब दिल्हा की स्वाऱ्या-शिकाऱ्या करून देणें घरास आणावें ही चाल कोठील ? —हो. कै. पृ. २७

बनिस्बती—प्रमाणें.
तें बनिस्वती साल मजकूर दुमाला कीजे. —राजवाडे १५ पृ. १३८

बर्पा—उभा; सुरू. —खरे ७ पृ. ३५६७
१ हंगामा बर्पा केला.
२ प्रस्तुत जो हंगामा बर्पा झाला याचे बंदोबस्ताची शक्कल कशी श्रीमंत करितात ते बोलावी. —राजवाडे ५ पृ. ७६

बर्मा—गिर्मीट; भोंक पाडणें.
आतां तोफचे कानास बर्मे करावयास लाविले आहेत. —राजवाडे ५ पृ. ६१

बर्मदान—भोक पाडण्यांत कुशल. —वाड समा २ पृ. ९
भंडारी चांगले बर्मदान.

बर्हक—न्यायानें; प्रमाणें.
१ बर्हक्क धर्म मन्सुफी करून विल्हे लाविले पाहिजे. —राजवाडे ३ पृ. ११०
—राजवाडे १५ पृ. ३३
२ बर्हक मुन्सफी केली. —राजवाडे ५ पृ. ८

बर्हम—दिक्क; भग्न.
मर्जी बर्हम होते.

बर—वर.

बरआकसी—वरकशी, शत्रुत्व, तेढ.
राघो विश्वनाथ सुभेदार यामधे व आपणामधे बरआकसी पडिली होती. —शि. च. सा. खं. ९ पृ. ६२

बर-आमदह—वर येऊन.

बरआमद होणें—बरामद होणें, उपस्थित, हजर होणें.
आखरवक्ती पाच घटका दिवस राहाता राव मवसूफ यैन्याचे दिवाण-खान्यांत बरआमद जालें. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. १९४

बरआवर्द, बरावर्द—यावरूनच मराठींतील बरावर्द शब्द आला. या शब्दाचा अर्थ, अदमास, अंदाज बजेट असा आहे.

बरकत—लाभ, यश, भरभराट.
देशकाळवर्तमान ध्यानास आणून सर्व लहानथोरास येकरुपतेनें चालवावे (कीं) ज्यांत बरकत वाढत जाईल आणि काल दिसंदिस राजक्रांताचाच

येत चालला यास्तव कोणी कोणाचा ननात त्रास न घरता अवैर करून सर्वांनी राहावे सर्वांनी तीर्थरुपाचे आज्ञेचे ताबीन राहावे. हे ज्यास अमान्य त्याजकडेच पेशमानी बुद्धिदोष दूषण. —चं. चू. द. पृ. १३९

बरकशी—वैमनस्य, आकस, द्वेष, वैर.

तदोत्तर महाराज रायगडास आले प्रधानपंतामध्ये व मुजुमदारामध्ये बरकसी लागली हें जाणोन मोरोपंताचा व निळोपंताचा शरीर संबंध योजिला. केवळ विरुद्ध (वैर) पूर्वी लागलें होते ते तोडले.

—म. सा. छो. ब. पृ. ४२

बरकसी—द्वेष, शत्रुत्व, दावा, वैर.

मुंबईस पत्रें दोन तीन परभारे, 'आंगरे यासी बरकसी न करीत' अशी जावी. —म. शि. यां. का. पृ. २३

बहिरो त्रिमल माजी सुभेदार आले. तिही बरकसी करून दुमाला सन खमस व सन सीत इसाबतीचे खराबे देसक मजकुराचे नि ।। ज ।। केले आहेती. —पे. द. ३१ पृ. ३८

नारो बापाजीस आपले भावाने हाटकिले की (शिवाजी) राजे तुझे वचन यैकत आहेत तुम्ही बोला. त्यास त्याने उत्तर बरकशीनें दिधले कीं तुमचे कुलकर्ण तुम्ही सोसने. आम्ही बोलणार नाहीं !

—पुरं. द.भा ३ पृ. १३१

बरकात—प्रसाद.

बरखिलाफ मर्जी—मर्जीविरुद्ध.

हरीपंत फडके यांनीं सखारामपंताचे बरखिलाफ मर्जी वर्तणूक बहुत केली. —पुणे अखबार भाग १ पृ. ६५

बरखुर—सामील.

वजारतमाब बहुत मायावी. त्यांचा अंत कांहीं लागलाच नव्हता. ते बोलतात हेंच प्रमाण भासोन सालढालीवरी होतों, तों त्याची स्थितरीत उघड करून स्वामीनीं आज्ञा पत्रारूढ केली, त्यावरून खबरदार झालों व मग त्यांच्यातच शिरोन त्यांच्या सर्व फैलांत बरखुर होऊन त्यांस हतोद्यम हतोत्साह केलें. —पे. द. २६ पृ. १४९

बरखुरदार—चिरंजीव. (आशीर्वादपर)

बरखुरदार भीमाशंकरराव व भाऊसाहेब तुम्ही तुमचे मुंजीस आम्हास बोलाविले त्यास तुमचे मर्जीप्रमाणें आम्ही अगत्य शु।। १ पावेतो येऊन पोचतो.

—शा. द. वे. पृ. ३०

बरगा—बारगीर किंवा लुटारू.

ते समयीं तो कलकत्याहून येत होता तों वाटेस लष्करचे बरगे यांनीं लुटला तो एका वस्त्रानिशी येऊन पोचला. —नाग १ पृ, ११८

बरगा—वंडखोर.

औरंगजेब पातशहा याणी सांगितलें कीं शिवाजी हिंदु बरगा उत्पन्न झाला त्याणी सरकारी अंमल उठवून आपण अमलदस्त केला.

—शि. प्र. ब. पृ. १२९

बरंघर—हरोळीच्या किंवा अघाडीच्या सैन्य विभागाची उजवी बगल (राइट विंग)

बरजोर—सक्त.

फिरोन तुमचा बोभाट आला म्हणजें हुजरून ताकीद बरजोर होईल.

—पे. द. ३१ पृ. ९

बरदाज— ?

मग म्हणो लागले की राजाजीस लिहिणे कीं कोण्ही बरदाज नाही. खातरजमा ठेविजे, मुजफरखान गाडदी यास चौ घटिकांत काढून दिधले त्याज पुढे इभराईमखान काय काळ (माल?) आहे?

—राजवाडे १ पृ. १८१

बरदास, बरदास्त—मान्य किंवा सहन.

आनंदराव शेषगीर यासी दुसरी गोष्ट पाटिलबावानीं सांगितली तर मजलाही बरदास्त होणार नाहीं.

—म. शि. यां. का. पृ. ४६९

तुमचा वियोग फार दिवस जाला आतां वियोगाची बरदास होत नाहीं यास्तव येक वेळ येऊन भेटावें. —म. द. रु ३ पृ

दादासाहेबानी स्वारीच्या देण्याचा तगादा केला हें भाऊसाहेबांस बरदास्त न होतां जाब दिल्हा कीं स्वाऱ्याशिकाऱ्या करून देणे (कर्ज) घरास आणावे ही चाल कोठील? —हो. कै. पृ. ३१

बर देणें—भर देणें, उभारी, आशा दाखविणें.

कर्णाजी शिंदे याजकडील वर्तमान मंगळवार पर्यंत कळेनासे तेव्हां चित्त बर देईनासें झाले. —पे. द.. ३ पृ. ९१

बरन्—पर्जन्याचो सर.

बरबाद—नष्ट. **बरबाद होणें**—फुकट जाणें, नष्ट होणें.

लढाई फार मातबर जाली, बक्षीचे डोकें कापून आणून फौज बरबाद केली. —हो. कै. पृ. ६१

आम्हीहि सरकारकामावर प्राणाकडे पाहिले न पाहिले हे जगास ठाऊकी आहे, असे असोन मेहनत बरबाद जाहली.

—म. शि. ग्रां. का. पृ. २

बरबादी—नाश, विध्वंस.

पवाराकडील बापू रघुनाथ तो चोळीकडे येऊन तेथील बरबादी करून संस्थानावर रूख दिला पेशजी एक वेळ येऊन महालची नुकसानी केली, पुन्हा आला. —हो. इ. सा. प. खं. १२ पृ. १२४

बरबोधीं—बरबादी (?)

रुपयास अवकाश नव्हता येक येक लाखानसी रुपये मिळूं लागले येकायेक बंदही जाहले करिता जळून राख जाहले आहेत. त्याची सावधत बरबोधी व्हावी. —ऐ. सं. सा. खंड. ६ पृ. २४

बरयाब होणें—उपस्थित होणें, हजर होणें.

श्रीमंत भोजन करून दिवाणखान्यांत आले कागद पहात बसले रामचंद्र गोसावी बरयाब होऊन.........कार आला.

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. ३८

बरला—सुपारीचा एक प्रकार. 'बरडा' की काय ?

सैदूजवळ सुपारी बरला चांगली रुपये एकाची पाठविणे. पैका पावता करूं.

—वै. ४ स. १७४६ पृ. १५

बरवख्त—वक्तशीर, वेळेवर, योग्य वेळीं.

तुमचे जाणे पाटीलबावाजवळ बरवख्त जाहल्यास उपयोग आहे याजकरितां तुम्ही महेश्वराकडून कूच करून दरमजल जाऊन पोहोंचावें.

—म. द. रु. ३ पृ. ५४

बरबटिया (बाहेरवाटिया) किंवा भारवाटिया—हद्दपार केलेला इसम, देशोधडी झालेला. —विल्सन

बरसर मोहीम—?

१ हैदर अलीखान तर बरसर मोहीम व लढाईस मुस्तैद आहेत.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. १६९

२ अवतरणासाठीं 'अडिकंप' पाहा.

बरहक—न्यायानें किंवा प्रमाणें. यथायोग्य, उत्तम, उत्तमपणें.

याकरितां उभयेतासही स्वामीनें गोत देऊन गोतमुखें बरहक निवाडा होये तें केलें पाहिजे. —पुरं. द. भाग १ पृ. ५

अशा संकटांत हरवक्त सरकार चाकरी बरहाक केल्यामुळे वसई सरसुम्याचे काम होते त्यांत आणखी शहर पुणें येथील कामकाज हवाली केलें.

—पे. द. ४४ पृ. ५३

त्याचा कारभार अगदीं बरहक्क जाहला.

—पे. द. ३ पृ. ७

बरहम—नाराज, क्रुद्ध, दिक्क, भग्न.

नबाबाची मर्जी आम्हांवर बरहम होऊन फौज रवाना जाली आहे. आमच्या तालुकेस येऊन गरगशा करणार ऐसें वर्तमान आहे.

—ऐ. ले. सं. ७३३४

बरहाल—बहरहाल (क्रि. वि.) कशाही स्थितींत, काहींही झालें तरी.

पुढें शेखबहादूर यास रवाना केले ते बरहाल दरकूच कुंभालीं घाटानें उतरून कोळी यांस मारीत कसबे चिपळूण मुक्कामी आला.

—द. शिं. मो. यांचा इतिहास पृ. १२

बर-हुक्म—हुकमाप्रमाणें.

बराए—साठीं, विषयीं.

बराबर—सपाट.

हवेली पाडून बराबर केली. —पे. द.

बरामद—व्यवस्था; निकाल; आगत; अधिष्ठित.

१ येविशी राजश्री कृष्णरावजीकडून लिहावें; म्हणजे कामाची बरामद होईल. —राजवाडे १० पृ १८३

२ मागती नबाब बरामद होऊन इंग्रजी सहा सरदार यांची मुलाजमत झाली. —राजवाडे ५ पृ. १४१

३ कुर्सीवर नबाब बरामद जाले.

—राजवाडे ७ पृ. ८४

बरामद—निर्गत होणाऱ्या मालावरील जकात. —विलसन

बरामद होणें किंवा बरामंद होणें—(एखाद्या गोष्टींत) भाग घेणें.

बराय, बराई—साठीं; खुद्द.

१ बराय तिजारत. —प. द. म. व. ११३

२ बराय मातमपुर्सी कोणी यावे ऐसी रीत इंग्रजांची नाहीं

—प. द. म. व. ११४

३ गफूरखा बराय मस्लत ठेवून गेले. —हो. कै. ११०

४ बराई अर्ज खातरेसी आणून

—राजवाडे १५ पृ. ३०

५ इन्साफ बराई खुद (स्वतःच्या विचारानें) जातीनें पहावी.

—राजवाडे १५ पृ. २९८

६ बरायखुद पादशहा याजवर मी छापा घालतो.

—मराथिथोशा पृ. ३४

बराय अर्ज—अर्जाबरहुकूम, अर्जाप्रमाणें.

१ तुम्ही मौजे मजकूरचा नातवानीचा प्रकार समजाविला, यावरून बराय अर्ज खात्रेस आणून कौल सादर केला असे. —ऐ. ले. सं. ३५२०

२ घाटानिहाय जकातीकडे दरबैली रुके ३ दिल्हे ते खर्चास पुरत नाही म्हणोन बराया अर्ज मंजूर केला तो अर्ज खातरेस आणून जकातीकडे सरपाटिलकीचे नूतन वतन करून दिल्हे असे.

—ऐ. सं. सा. खं. भाग ११ पृ. ३०

बरायखुद्द—स्वतः

श्रीमंतांची स्वारी घोडे फिरावयास गेली होती. तेथें मालिटाकडून मुसंवर आला होता, कारण कीं श्रीमंत बरायखुद्द वगैरे सरदार मंडळी भाले कसे खेळतात हें पाहून तसबीर खाशांची काढण्याविशीं.

—ऐ. ले. सं. ४७१८

बरायखुद-खास—स्वतः; जातिनिशी.

गोपाळराव गोविंद यांनीं फौजेचे तर्फेस बराये-खुद-खास उभे राहून श्रीमंताचें हवेलींचें रक्षण केलें. —राजवाडे ११ पृ. ५९

बराये मालुमाती—माहितीप्रमाणें.

म्हणून बराये मालुमाती खातिरेस आणून सदरहू निमे पटेलगी दुमाले केली आहे. —शि. च. सा. खंड ५ पृ. १६६

बराये होत—(?)

मग ते म्हणो लागले कीं, आम्ही बराये होत नबाबसाहेबास विनंती केली, बेह्तर जाणतील ते करतील. —पे. द. १० पृ. ५८

बरी—यावर.

बरी करणें—मर्दुमकी करणें.

(जुन्या ऐतिहासिक भाषेंत मधल्या अभिप्रेत असलेल्या शब्दाचा कित्येकवेळी लोप करण्याची पद्धति असे. उदाहरणार्थ, 'लढाईंत त्यांनीं कमी केली' म्हणजे पराक्रम किंवा मेहनत कमी केली) प्रतिनिधी उभयतां झुंजले, जातीनें भवानराव यांनीं बरी केली.

—ऐ. ले. सं. १०२२

बरु, बारू—तटबंदी.

बरे वजेनें—उत्तम प्रकारे, परिणामकारकरीत्या.

श्रीमंतानी नजीबखानास वेढा घातला आहे नजीबखान खल्या व गंगा पाठीसी देऊन बैसला आहे. मागे येक दोन वेला तो बाहीर निघाला होता त्यास सिकस्त करून बरे वजेनें गोटात नेऊन घातला.

—चं. चू. द. पृ. १२७

बलकह—एवढेंच नव्हे तर.

बल्के—किंवहुना.

१ नित्य दहा पांच बल्के वीसपर्यंत माणूस आपोआप पळून जाते.
—खरे ८ पृ.४३७५

२ ते तेथेंच रहात बल्की माघारे फिरत ऐसे करविणें
—राजवाडे १ पृ. ३१२

बल्यांव—जहाजाचा एक प्रकार. —पे. द.

बल्वा, बळवा—दंगा; बखेडा; हंगामा.
ज्याणी बल्वा केला त्यात शामील जाले असतील त्यांचेंही पारिपत्य करणें.
—राजवाडे ७ पृ. ४१

बलकुबल—अवघड प्रसंग; संकटकाल.
आम्ही पुण्यास येत नाहीं. बलकुबलीस श्रीत्र्यंबकेश्वरास जाऊं.
—ऐ. ले. सं. १००४

मानाजीबावानीं नानासाहेबांचे कानांत सांगितलें कीं चिंता करू नये बलकुबल तरी इतक्यांची चटणी पट्टयाचे हुलीनें करून देईन.
—इ. सं. आं. हकीगत पृ. १८

आरमारकरी माणूस बंदरकिनारा गुंतले वरकड जागेयाहून बलकुबलीस जमाव आणावा तरी पेशजी मसलतीस कार्यास रवाना केले.
—पे. द. ३ पृ. २२

या प्रसंगीं पहाडी किल्ला एक जरूर मागून घ्यावा. बलकुबलीस अब्रूजोगी जागा तेवढीच आहे.
—ऐ. ले. सं. २४४

बलजाह—वालाजाह, उच्चपदस्थ. थोरवी. जबरदस्ती.
शिवाजीनें सब पादशाही मुलुख खराब करून पादशाहीकी खराबी केली. ऐशी सदरकी बलजाह
—चित्र. २१

बल पडणें—वजन प्राप्त होणें.
दुसरे कारण आहे की राव मजकूर तेथे आले आहेत त्याच्याहि बोलण्यांत बल पडावे या अर्थी आपा बलवंताची रवानगी पंचमहालात करणार.
—पुणें अख. भाग २ पृ. ६८

बलम—(?)
त्यावरी हाजीर मजालसीं हुजूर पेशजीपासून बाजी वा सूर्याजीचे वा आमचें बलम नाहीं हे पाहुनु हजीर मजालसी हुजूर, बाजी नाइकासी हक्क लाजीमाची पैवस्ती करून लिहून दिवलें असे.
—रा. १ पृ. २६

बलमदार—वल्लम घेऊन पाहरा करणारा शिपाई, बाणदार.
रखवालीस १५ स्वार व ३ बलमदार दिले.
—ऐ. ले. सं. ५८९६

बल्लम—भाल्यासारखें एक लढाऊ हत्यार.
बलमपेची पागोटें—पागोट्याचा एक प्रकार.
तदोत्तर आम्हास दुपटा पागोटें हिरवे पैठणी ऐसी नारली गजभर पक्का दुपटा व बलमपेची पागोटें दिल्यावर त्रिंबकजीस दुपट्टा, पागोटें पैठणी, दिल्हे.
—शा. द. वे. पृ १३८
बलवरुता—बलवत्तता; जबरदस्ती; बळकटी.
शिंदे यांचीं पत्रें आलीं त्यांत अती बलवरुता होळकराची लिहिली आहे.
—ऐ. ले. सं. ८३०१
बलवा—दंगा, कलह.
फिरंग्याफिरंगियात आपसमध्यें बलवा जाला होता त्यास येका फिरंग्यानी येक मारून टाकला.
—पुणें अख. भाग २ पृ. १७६
बला; बलाय—संकट.
त्याचें येणे जालियावर आम्ही अधिक बलायेत पडल्यास आम्हांस काय सुख ?
—राजवाडे ६ पृ. ५९८
बला—प्राणसंकट; संकट, आपत्ति.
मग शिदोजी देसाई याजपाशीं येऊन बजिद जाहला कीं, मी तुझा चाकर आहे. आपणांवर बला आली, आपण मरतों, तरी हल्लीं कुमक करणें.
—रा. खं. ३ पृ. ११६
दूरची बला करवीरामुळें जवळ प्राप्त जाली अशी दिसती !
—ऐ. ले. सं. ६३७५
बलागर, बलागीर होणें—सरशी होणें, वरचष्मा मिळविणें.
लांडी—खोड्या; पुंडावा; मग्रूरी.
आंग्रे मवास (बंडखोर) जाले त्यापेक्षां (म्हणून) सातारीयात घरांतच हुकूम मोडू लागले आतां काय राहिले ? नानाप्रकारच्या बलांड्या करतात.
—वै. २ पृ. ४
बलांढी—अडदांड, धृष्ट, मुजोर, बलाढ्य.
खेदर सरकार येथे बोभाटा जाहला जें पातशाही रसत कोणी मारून नेला. बलांढी कोण आहे त्याची चौकशी करवणेविशी हुकूम जाहाला.
—राजवाडे खंड ११ पृ. ४५
बलादुरी—१ संकट दूर व्हावे म्हणून हात ओवाळून कानाशी बोटेंमोडणें, २ ओवळून टाकिलेला पदार्थ.

आठरापगड जातीचे बायकांनीं महाराजांचे मस्तकी सोनेरुपेची पुष्पें उड-
वोन बलादुरी व सतगे करून ओवाळिलें.　—चित्र ११४

बलाय—कुरापत, संकट, सबब.
बक्षिचे लोकास भक्षावयास नाहीं. याजनिमित्य कोणी तन देत नाहींत.
म्हणोन भलतीसी बलाय काढावी येतनिमित्य करार ठरविला कीं, सफ-
दरजंगास खिलत देऊन मार्गस्थ करावें.
—हिं. द. खंड १ पृ. ६९

बलायेश—उंचावणी, कुमक.
नासरजंगाचे स्त्रीनें श्रीमंतास २० लक्ष या शर्तीवर देऊ केलें कीं फेरोज-
जंगाची बलायेश करावी हे नविस्तरवाद सलाबतजंगाचे हातात आली
त्यानें नासरजंगाचे स्त्रीस पुसले. तिने साफ सांगितले की हे गोष्ट खरीच
परंतु इतका ढवळा करावयास सांगितलें नव्हते.
—हिंगणे द. भाग २ पृ. २१

बलीग— ?
जरी नालीश आलिया नतिजा नेक होणार नाहीं. हे येकीन समजणे
दरी बाब बलीग दानंद ब तारीख २५ माहे रजब.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ३

बलोत्तर—दृढतर, बळकट.
दुसरे हेस्टीन याचे कारकीर्दी स्नेह झाला त्याप्रमाणें परस्परें बलोत्तर
चालावा हेच इच्छा आहे, म्हणून बोलतात.
—नाग २ पृ. ९१

पंतप्रधान यांचे ठायीं आपली दोस्ती बलोत्तर चालावी.
—नाग १ पृ. २२४

बवकूफ—शहाणा.
—दि. म. रा. १ पृ. ४८

ब-बख्त-नेक—शुभकालीं.
आं साहेबी खत मसर्रत-नमत पाठविलें तें बवख्तनेक पोंहचले.
—साने पयाव ४८०

बवज्ह—रूपानें.

बव्वार—नाश.

बवजूद—असूनही.
बवजूद टॉमस मोष्टीन—पुण्यांत आला असता एकाएकी जाऊन गवर्नर
मज्कूर यांनों आमचा आब व आनश (?) पाहून वतनाची जागा साष्टीस
मोर्चे लाविले.　—ऐ. टि. १ पृ. ५८

ब-वजे-अहरून—उत्कृष्ट रीतीनें.

—राजवाडे १५ पृ. ११३

ब-वाजवी, ववाजिबी—योग्यतेनुरूप.

एक जरेचे आजार तुमचे तर्फेनें जाहले ऐसे खबर मालूम जाहलिया ववाजिवी ताकीद होईल. —राजवाडे १५ पृ. १५६

बवास्ते--करिता (अमुकाकरिता) पासखातर.

बशर्त, बशर्थ—अटीप्रमाणें; अटीवर; अट.

१ तुमचें काम बशर्थ झाले. —ह. ब. ५६

२ तेव्हां बशर्तीप्रमाणें—तालुका—हवाली करावा.

—राजवाडे १९ पृ. १०८

३ परंतु बशर्थ मशार निल्हेची कुटुंबे शहरांत दाखल व्हावी तेव्हां ऐवज सावकारानें द्यावा ऐसा करार आहे.

--राजवाडे १० पृ. २६५

४ इंग्रेजाचे पारपत्यास तुम्ही आम्हास मिळाल्यावर अशी बशर्त घालून याद दिली असताही आले नाहींत तेव्हां हरामखोर की हिंदु हे समजावे?

--साने पयाव २५०

५ बशर्तीची याद. —साने पयाव २५१

बशर्त—बशर्ती—पैजेचे बोलणें; पैज; अट, मुद्दाम, उन्मेखून, आड घालून, अटीतटीनें, बेशक, काय वाटेल ते करून.

तेव्हां त्यानीं कबूल केले कीं ते बशर्त अइवजाची निशा मागतात त्यापक्षीं आम्हासहि निशा त्यांची फौज पाठवितो म्हणून पाहिजे.

—म. शि. यां. का. पृ. ५३१

येथील बेत २५,००० फौजनिशीं राहून धारवाड व कोपळ हे तालुके सोडवावे. यद्यपि किल्ले फत्ते न जाहले तरी चिंता नाहीं. शत्रू वाढून आल्यास चालोन जावें, अशी बशर्त मसलत तरी कोणी कबूल करावी. हे न जाहल्यास सरंजाम, पथकें व पागा नबाबाकडे पाठवाव्या, अशी कल्पना आहे. —ऐ. ले. सं. ४३२४

आप्पासाहेब व तुम्ही एक होऊन ठाणें बशर्त घेऊन कापून काढणें. याबद्दल कोणासहि वाईट वाटो. —ऐ. ले. सं. ६३३३

वाळवें तालुका भाऊसाहेबांस सांगून ठाणें थोराताकडील घालून देवितों, ऐशी बशर्ती बोलून आलों होतों.

—ऐ. ले. सं. ६४१२

आपले आज्ञेवर चालेल तितका फेरमोबदला करावयास तीन बशर्त्या पाहिजेत. एक श्रीमंताची तुमची प्रशस्तता, दोन बादशहाची तुमची सफाई

व तीन आमचा रुपया वरचेंवर देता त्याप्रमाणें देन जावा. या तिन्ही शर्ता जाल्यास फेर मोबदला करावयास येईल.

—म. शि. यां. का. पृ. ५८२

६ याचें उत्तर अहिल्याबाईने केले कीं, "सांप्रत सरदारीचे कामावर तुकोजी होळकर कायम आहे. महाल व सरदारी दोन्ही कामे ज्याचे स्वाधीन आहेत त्याने रुपये द्यावे, त्यासच तुम्ही मागावे. बशर्त सरदारी माझे स्वाधीन करावी व जहागिरीत दखल दुसऱ्याचा नसावा असा तह तुम्ही (पंत प्रधान) करून देत असल्यास आपण रुपये देऊं.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १११

बशर्ती हुंडी—हुंडीचा एक प्रकार.

कछवाधारेस बशर्ती सव्वादोन लक्षाच्या हुंड्या सावकारी तयार केल्या होत्या.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ १४६

बशा—धास्ती, संदेह, भीति.

अलीकडे हिंदुस्थानच्या मसलतीत संस्थानचा अगदींच उच्छेद करणें यावरून अवघ्यास बशा पडला आहे.

—म. शि. यां का. पृ. ७०७

बशा खाणें—बोलणें सोडून अडून बसणें; आड घालणें, बदलणें, फितूर होणें.

१ किल्लेकरीही बोलत होते त्यास बशा खाल्ला आहे फिरून नीट करूं.

—पुरं. द. भाग १ पृ. २००

२. गंगोबा येथें आले आहेत, त्यांस दिवाणगिरी सांगावी, शिंद्यावर केदारजी शिंदा उभा करावा, असें म्हणतात, तेव्हां दोघे हातीं लागणार नाहींत असेंहि समजलें. यास्तव गगोबास निंबगांवास (श्रीमंतांनी) लावून दिलें. बशा खातील यास्तव जाणें. आम्हामुळें बुडालास आहे हें आमच्या चित्तांत आहे. विचारें करून बंदोबस्त करूं.' असें बोलून चालून त्यास निरोप दिला.

—ऐ. ले. सं. १९९५

बशारत—शुभवार्ता, खुषखबर.

अशी आम्हांस बशारद जाली आहे.

—राजवाडे १ पृ. ६३

बशाह—ससाणा.

बशर्थं—अटीप्रमाणें, अटीवर, अट.

तो तहनामा संभाजी माहाराजाकडोन सिवराव यांस हस्तगत जाहली-यावरी साल दरसाल संभाजीमहाराज यांस वर्षाऐक्षां या सालापासून पंचेवीस हजार रुपये द्यावे. बशर्थं तहनामा मावारा ये यैसा करार करून येताहेत.

—पे. द. ११ पृ. ४५

बस्तह—बांधून, बांधलेले. **कंबरबस्ता**—कटिबद्ध, सिद्ध.

बस्ता—गाठोडें, थैली; बद्रा; बद्ध.

१ त्यांत माच घालून त्यावर दारूचे बस्ते, मडकीं ठेवावीं.

—मराआ ३४.

२ बाई तुमच्या ह्या दुधाचा झाला मला उपकार।
मला निरोप द्या मी जाऊन करितों रोजगार।
मी आणुन बस्ता ठेविन आपुल्या म्होर।
तवा हा दुधाचा फिटेल उपकार। —ऐ पो. के. खं. २ पृ. १७५

बस्ता दारूचा—दारूचें पोतें किंवा गाठोडे.

काल तहाच्या बोलण्याच्या नादांत ५० घागरी पाणी व ४ बस्ते दारूचे व मुडदे परवांचे दिवशीं पडले होते ते, शत्रूनें जलदीनें किल्ल्यांत नेलें.

—ऐ. ले. सं. ८२५१

स्तावार—बस्ता-थैली, गाठोडें. बस्तावार—पैका डबोले संपत्ति मिळविलेला संपन्न, वजनदार, मातबर.

अप्पाजीचे भाऊ शिवाजीराजे भोसले यांचे स्वारीबरोबर चंदीचंदावर कर्नाटकावर जाऊन बस्तावार जाहाले. देशी आल्यावर फिरोन देशकुळकर्णाच्या मानपानास खलेल करूं लागले.

—ऐ सं. सा. खं. ४ पृ. ९४.

बसक किंवा बसकी—बाजारांत माल विकावयास बसण्याबद्दल घेतली जाणारी एक पट्टी. —विल्सन

बसका—बैठक, आसन.

बसका सदरेमध्ये डावे बाजुसी लोक सरदार.

—भा. इ. सं. मं. त्रै. वर्ष २० अंक १ पृ. २६.

बसकार—१ न्यायपीठ, न्यायकोर्ट, २ निवाड्यासाठीं न्यायासनाची मागणी.

अमात्यपंत विशालगडास गेले. सचीवपंत हे जिल्हेस आले त्यास हकीकत सांगितली त्यावरून बालाजी विश्वनाथ सुभेदार सुभापणें यास कागद दिल्हेत कीं पुरंघरे याची कथल कुलकर्णाची मनास आणून लेहून पाठवणें कीं पत्र घेऊन सुभ्यास गेलो. सुभ्याची बसकार घ्यावी. तेथून राजश्री संक्राजी पंताचे पत्र दुमाल घ्यावे तो ते प्रतापगडास आले हे जिल्हेस आले यावर समक्ष गोताचा महजर घेऊन त्या जवळ जाऊन वर्तमान सांगितले त्यावरून त्यांनीं वतनाचे दुमालपत्र करून दिल्हे.

—ऐ. सं. सा. खं. ३ पृ. ९७.

बसंतपंचमी—माघ शु॥ ५. पूर्वी माघ शु॥ ५ स वसंतकाळाची सुरवात होते असें समजून त्या दिवशीं सध्याच्या फाल्गुनांतील रंगपंचमीप्रमाणें रंग उडविण्याचा समारंभ केला जाई.

—विल्सन

बसमेदार—बस्मी, रंगीत छटा असलेलें.
आबा सेलूकराणे मदारुलमाहास कंठी सेला पागोटे बसमेदार दिल्ही.
—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १४८

बसवण्णा—उर्फ वागेवाडी
—भा. व. द. दे. भू. पृ. ४

बसवाब—उचित.
त्याचा जबाब बसवाबच येईल. —राजवाडे ५ पृ. ८५

बसविणे—एखाद्यास जबरदस्तीने काम होईपर्यंत अटकाव करून बसविणें.
साल गुदस्ता आम्ही करार करून दिल्हा त्याची वाटणी कसब्यावरी घातली त्याप्रो। कसबेकरांनी वसूल दिला यैसे असून तुम्ही पाटलासी बसवून आठशे रुपयांचे खत लिहून घेतले त्याजवरून पाटील परागंदा जाले तरी तुम्ही कराराखेरीज खत घेयाचें प्रयोजन काय?
—चं. चू. द. पृ. ५१

बस होणे—शह बसणें, नक्ष होणें.
उभये पक्षी थोरले बाईचा बस जाला आहे. बहुत दिवस निभत नाहीं. इतकियांस ज्याचा ज्याचा मृत्ये आहे तो होतो.
—पे. द. ३८ पृ. १३२

बसा—पुष्कळ

बसाअतनेक—शुम घटिकेला.
—साने प. या. व. ४७७

बसात आणणें—ताब्यांत आणणें, आवाक्यांत आणणें.
त्याखेरीज जरबेनें प्रत्येक पायवार बसात आणून खास अंमल केला.
—इ. सं. तं. रा. घ. पृ. ४०

बसालत—संधी, स्नेह.

बसालत—शौर्य.

बसालती—स्नेहाचा.
खान मज्कूर सर्कार कुंपनीचे बसालती सिल्सिल्यांत दाखल जाला आहे.
—राजवाडे १० पृ. २५१

ब-सिका-खास—खास सिक्यानिसी फर्मान बसिका खास.
—राजवाडे २० पृ. ३६५

बसिटी—मध्यस्तगिरी.
रावराज्या वगैरे सांगानेरच्या किल्ल्याजवळ मुक्काम करून होते. त्यांजकडे राजाची बसिटी होती. —म. शि. यां. का. पृ. ६४३

बसुरती—खुपसुरत, लावण्यसंपन्न.

पुण्यांतील जिवी कसबीण दंग्यामुळें वाईस आली आहे. त्यास तिच्या तापयांतील एक पोरगी बसुरती व गाणार आहे हें प्रतिनिधीपंतांस समजल्यावरुन खासा स्वारी येऊन हजार रुपये जिवीस देऊन पोरगी घेऊन आजच कूच करून किनईस माघारे गेले.

—ऐ. ले. सं. ७८५५

बसोबस—जमीनीवरील कराखेरीज दर रुपयास १ आणा या दराने दर नांगरामागें गांवच्या स्थायीक शेतकऱ्याकडून उकळण्यांत येणारा एक कर. (हा कर बेकायदा असे, परंतु कित्येक वेळां तो वसूल केला जाई)

—(विल्सन)

बसेरा व दुती—कबूतरांच्या जाती.

स्वामीनीं बसेरे २ व दुती २ येकूण चार पाखरे पाठविली ती नेऊन गुदरली आणीक मिलाली तरी प्रयत्न करून पाठवावी.

—पे. द. ३० पृ. २११

बहकाव करणें—बहकावणें, भर देणें.

सांप्रत तिकडील नक्षा ठीक आहे. परंतु शीख अनेक आवई उज्जनी जाणाराची करोन सर्वांस बहकाव करितात. —ऐ. ले. सं. ७७६५

बहकावणें—भलताच सल्ला देऊन हावभरी करणें.

याचे बोलण्याचा अर्थ भिन्न करून मोरोपंतच नसावे याप्रमाणें करंडियास नानानीं व त्रिंबकजीराजे व व्यंकटराव याणी बहकावून मोरोपंतानीं लष्करातून जावे ऐसे केले. —पे. द. २० पृ. १०२

बहंगी—करंडी, पिशवी.

त्याजकडेहि दहीपोहे, लोणची, पापड, वडे ऐशा बहंग्या भरून शागीर्दा-हातीं पाठऊन दिल्या. —हो. कै. पृ. ७३

बहबहे, बहबाहे—हावभरी, लालची, लोभी.

१ त्यांस पैक्याचें बळ जाले आतां बहबाहे होऊन चाल करितील.

—म. शि. यां. का. पृ. ७४२

२ त्याची धून तो यैसे आहे कीं, चमेलपार यास पिटून आपण व माधवसिंग व अयोध्येकर व जाठ येकत्र होऊन उज्जयनीपर्यंत यावे यैसे बहबहे आहेत ईश्वर यांचे मुख शाम करो.

—हिं. द. खंड २ पृ. ३९

बहबूदी—उत्कर्ष.

बहर्गीज—कधीहि; बिल्कुल.

हा मजमून बहर्गीज मौकूफ करूं नये. —राजवाडे ७ पृ. २३

बहर—१समुद्र २ अतिशय.
बहर, बहार—वसंत ऋतु.
बहरह—तुकडा.
बहरह-अन्दूझ—तुकडे गोळा करणारा.
बहरहाल—सर्व प्रकारें, कसेंही असलें तरी, काय वाटेल तें झालें तरी.
रावजीचे इमानाचा विश्वास हरगीज येणार नाही बहरहाल रावजी व रावजीचे पेशदस्त (प्रत्येक कामांत पुढें असणारे) बेइमान व जमानसाज (प्रसंग पाहून काम करणारे) पके आहेत.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. १०९

बहरामंद—सुखी; संपन्न.
हकीमजीस साहेबजादियाचे मुलाजमतीचे बहारमंद केले.
—राजवाडे १ पृ. १८१

बहरोझी—चांगले दिवस असणें, उत्कर्ष.
बहलवा, बलवा—दंगा.
यशवंतराव होळकराचा व मीरखानाचा बिघाड जाहला. परस्परें चित्तशुद्धता नाहीं. अशाश्वती कारभार. सरदारांची नियत शाबूत नाहीं. सबब सर्व पठाणांचा बहलवा असे. —ऐ. ले. सं. ८३४९

बहस—वादविवाद, चर्चा, वादंग.
पांच सहा दिवस मुत्सद्यांची परस्परें बहस व सला व मसलत होत होती.
—पुणें अखबार १ पृ. १७६

बहा—किंमत; खर्च.
कागदबहा सर्साल रुपये पंचवीस देविले जातील.
—सा. सं. इ. जुलै ९१

बहादरी—शौर्य.
बहादुरगड—उर्फ पेडगांव.
बहादूरखानी—दौलताबाद येथें पूर्वी तयार होणाऱ्या विविध कागदप्रकारापैकीं सर्वांत उत्तम जातीचा कागद.
बहार—वसंत.
बहारम—वहॅम; दिक्क; खपा.
राजे मजकूर बाहेर जाऊन राहिल्यामुळें मर्जी बहारम.
—राजवाडे ५ पृ. १८०

बहाल; ब-हाल—पूर्ववत्; दत्त; खूश; बहाल करणें, देणें.
१ याजकरिता लाडाचे चौथे दफेची इवालत ब-हाल ठेवणें जरूर.
—राजवाडे ७ पृ. ९२

२ तुझा गड तुला भाल ठेवितो व तुझी मुलाजमत करवितो.
—राजवाडे ६ पृ. ६०३

३ मुलुख हैदर नायकाचे पुत्रानें घेतला आहे आहे. तो त्याजकडे बदस्तुर बहाल असावा. —दि. मरा १ पृ. ११५

४ कसबे मजकुराची मोकदमी तुम्हास बहाल करून.
—राजवाडे १५ पृ. २७८

५ तबियत बहाल होतपर्यंत नवाबाची मुलाजमत करीत नाहीं.
—राजवाडे १ पृ. २४

बहाल—बक्षीस.

बहाली—नेमणूक; कृपा.

१ जर्नेल इष्टवरिष्ट यास हिंदुस्थानचे फौजेचा बहाली बर्तफीचा मुखत्यार केला आहे. —दि. मरा १ पृ. १२८

२ मशारनिल्हेस बहालीची पत्रें पाठविलीं.
—दि. मरा. १ पृ. १२०

बहाली करणें—बहाळी करणें, भर देणें.

सर्वांची राजकारणें राखावीं पुढें बाजत बरसात जाहालेवर ज्या रीतीनें सोईस पडेल तें करून आंतरवेदीतील मुलुखहि सोडवावा या मानसव्यास बहाली करीत आहेत. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. २५५

बहिय्यह— विभूषित, सुंदर, प्रकाशमान.

बहिरवक्षेत्र—सातान्याजवळील संगम. माहुली क्षेत्राचें प्राचींन नांव

मौजे क्षेत्र माहुली नजीक सातारा हा गांव, अनागोंदी येथील रामराजा याचा पुराणिक कोथा प्रभु (प्रभुणे) म्हणोन होता त्याणे वसविला. व अष्टाधिकार व ताम्रपत्रें अनागोंदीचे राजापासून करून घेतली त्या जागी उभा पाषाण बहिरव अभिधानी होता तेथें गावची वसाहत झाली. असे शाहू दप्तरांतील प्रभुण्यांच्या तंटयांतील निवाड पत्रावरून कळतें.
—पे. द. स. प. मा. पृ. ३१७ लेखांक २६

बही—उत्कर्ष.

बहीरभूमीची व्यथा—हगवणीबद्दल वापरावयाचा प्रतिष्ठित शब्द.

राजश्री आपास बहीरभूमीची वेथा जाली आहे. याजकरितां ते मोढव्यात आहेत. —पुरं. द. भाग ३ पृ. ६७

बहुचक—भोचक, फाजिल चवकस.

महादजी शिंदे यांचे मध्यस्थीचा प्रकार ' ते बहुचक आहेत याजकरितां या मध्यस्थींत पडो नये ' म्हणोन श्रीमंत नानांनीं आम्हाजवळ सांगितलें.'
—ऐ. ले. सं. २३७७

बहुजऱ्या—हुजऱ्याबरोबर.
एक पत्र बहुजऱ्या राजेश्री नारबाकडे पाठवावा कीं ते लवकर जात ऐसे करावे. —पे. द. ११ पृ. ११

बहुजरअवलतीस—खाशाच्या सन्मुख, दरबारास.
नवाब रोहिलाखान यानी परगणाचें पाटील दस्त करून पेसकासी रुपये चार हजार मोकरर केले. त्यास महादजी जगदला देशमुख प ।। मजकूर बहुजरअवलतीस उभा राहून अर्ज केला कीं आपला परगणा वाउटीला गेला. सबब पेसकासी माफ केली आहे.
—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. ८२

बहुजूर पुर्नूर १ प्रकाशमान्, २द रबारास.
बहुजूर पुर्नूर दर्गाहास हजीर होऊन.
—राजवाडे १८ पृ. ५१

बहुडणें—खलास होणें, समाप्त होणें.
त्यावरी दरबार बहुडला. —पे. द. ११ पृ. १९

बहुड–बहुमान, (बहुडविणें, बहुडाविणें–गौरव करणें. बहुमान करणे)
रंगो वाघ देवु याची मिरासी यासी मोकरर केले असे यासी हुजुरून लुगडी (वस्त्रें) देऊन बहुडाविले असे.
—शि. च. सा. खं. ९ पृ. १३

बहुडा—नाकारलेलें. (वाईट म्हणून)
तुम्हापासून कर्ज घेतले मुद्दल मु।। नारोराम रुपये ३००० पैकी वजा बहुडा तांब्याचे २ व शिशाचा १ एकूण ३ रुपये बाकी रु. २९९७ घेतले असेत. —राजवाडे खंड ११ पृ. २९.

बहुडा देणें—?
(अवतरणासाठीं ' अग्रवादी ' शब्द पाहा.)
—मा. स. प. मा. पृ. ११७.

बहुडा होणें—समाप्त होणें. खलास होणें.
त्यावर दरबार बहुडा होऊन राजेश्री वाडीयात गेले.
—पे. द. १२ पृ. ६५.

बहुत आत्यंत—मनस्वी, फार.
या प्रांती ढमढेरियाची धामधूम बहूत आत्यंत जाहली आहे.
—पे. द. १७ पृ. १२२.

बहुत काहीं—फार, अतिशय.
कमजास्त; थोडाबहुत

१ पर्जन्य बहुत कांहीं काल तिन्ही सांजापासून पडत आहे.
—ऐ. ले. सं. ५५९१.

२ आजी तागाईल वर्तणूक केली आहेत तेच उत्तम यैसे स्वामीच्या चित्तास येईल आणि चित्तातील बहुत काही संशय दूर होईलसे दिसते.
—पुरं. द. भाग ३ पृ. ६४.

बहुतकी—एकजूट करून केलेला संप.
रयताने राजीपणें ज्याणे जैसे म्हटले तैसेच केले असता कोटात जाऊन बसले आहेत हे काय गोष्टी ? तुमचेच राजीपणें व त्यांचेही राजीपणें तह दिला असतां काये बद्दल उजूर करिताती ? बहुतकी केलियाने कांही सुटणार नाहीं पडत्या पाउसांत मारता मारतां पैके आणऊं, हें त्यांस परिच्छिन्न सांगणें. —शि. च. सा. खं ९ पृ. ५९.

बहुतवार—अनेकवेळा, वारंवार.
हुजूरचा नफा होऊन पंतप्रधानाची सेवा घडावयाचे जे काम त्याजविषई पूर्वी बहुतवार सेवा केली हे सर्व प्रसिद्ध.
—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ७२.

बहुताद—बहुत, पुष्कळ, फार.
सिवाय जखमीहि बहुताद आहेत. —इ. सं. दि. म. रा.

बहुतार्थी—बव्हंशीं.
त्याचें उत्तर स्वामींनीं पाठविलें कीं बहुतार्थी कैद करूनच पाठवावें. तें न ठरे तर मग तुम्ही लिहिलेप्रमाणें करावे. त्यास कालदेश या प्रकारच, येथून मिरजेस रवाना केल्यानंतर निमित्तास जागा बहुत आहेत. मग पारिपत्य केल्यास चिंता नाहीं, याप्रमाणें विचार केला.
—ऐ. ले. सं. ५२४७.

बहुताले—भोंवताली.
बहुताले ठाणीं सरकारची जाहली आहेती. रात्रीचे चोरीनें खेडी यांस उपद्रव होतो. यामुळे रयतेस भरवंसा वाटत नाहीं.
—पे. द. पृ. १५३.

बहुताद—फार, विपुल.
गोरें व कवायती लोक मिळोन सांत आठसे पडले शिवाय जखमीहि बहुताद आहेत. —राजवाडे खंड १२ पृ. १३

बहुताभातेनें—नाना रीतीनें.
तुम्ही येते समयी त्याच्या घरांत जाऊन त्याचे बहुताभातेनें समाधान करून त्याला दर्शनास घेऊन येणें म्हणून आज्ञा केली.
—पे. द. १७ पृ. ५०.

बहुतेक—बहुतएक, पुष्कळ तऱ्हांनीं.

त्याजकडे जाऊन बहुतेक विच्यारे गोष्ट काहाडावी नाहींतर उद्याचे मरण आजच होईल. यैसे न होये (व्हावे)

—स. ब. पृ. २६.

बहुतेरा—बहुत रीतीनें, अनेक प्रकारें.

स्वामीचे ममतेने व मदतीनें अंग्रेजाशी बहुतेरा बदला करुन घेऊं हा येथील निश्चये आहे.

—नाग १ पृ. ६९.

बहुधा अर्थी—बव्हंशीं.

दादास पुण्यास आणितील किंवा किल्ल्यावर ठेवतील. बहुधा अर्थी आणतीलसें वाटतें. / --ऐ. ले. सं. १३५८.

बहु होणें—उद्धट वर्तन करणें, वांकडें होणें.

श्रीमंत सांगतील तसें आज वागावे. दिक्कत घेऊं नये. आपण सरकारशीं बहू होऊं नये. श्रीमंतांची मर्जी आपणांवर बहुत दिक्क आहे. ती पत्रीं कोठवर लिहूं ?

—ऐ. ले. सं. ६६०७

बळकट--सक्त, सक्तीची.

ऐशी बळकट समस्त सैन्यास ताकीद करून प्रातःकाळीं पौष शु. ८ बुधवार स्वारी तयार केली.

—भा. कै. पृ. २२.

बळकवि—जबरदस्ती, दांडगाई, मूठमर्दाई.

रयेतास बोलाऊन म्हणतो जे गांवास येक माणूस कुदचेरीमध्ये उल ठेवणें (म्हणजे) ज्याची गुतें त्यास देवितो. यैस बळकवि करितो.

—ऐ. सं. सा. खंड ६ पृ. २५.

बळकावणें--वाढणे; तीव्र होणे

सेनाधुरंधरांचे पायास केसतोड जाला दोन रोज अल्फासल्फातच (अल्पस्वल्पातच) होते नंतर दिवसेंदिवस केसतोड बळकाविला त्याने अंगास कडागी आली.

—नाग. २ पृ. १५५.

बळ बांधणें—तयारी करणें, उमेद धरणें, मदत मिळविणें.

पूर्वी संभाजी महाराज रांगण्याहून भागानगराकडे पळोन गेले. २ वर्षें तिकडे राहून तेथील १०,००० फौज घेऊन साताऱ्याकडील प्रांतांत दंगा करूं लागले, तेव्हां शाहू महाराजांस कळलें कीं, आतां यांनी बळ बांधिलें. तेव्हां ताराईनीं उभयतांची समजूत पाडिली.

—ऐ. ले. सं. ५५४९

बळवाय आम—सार्वत्रिक दंगा.

याकरितां शहरांनींच प्राणाचे गिन्हाईक भेटलियावरी बळवाय आम जाला.

—राजवाडे ६ पृ. ३७७

बळू—स्लेटपेनसिलीसारखा लिहिण्याचा मातीचा तुकडा.

स्लेटपेनसिलीच्याऐवजीं बळू (कानडी शब्द) नांवाच्या मातीच्या तुकड्यानें लिहीत.

—अरुणोदय पृष्ठ १७

बळोत्तर—बलवत्तर.

मुख्य अनुष्ठान बळोत्तर श्रीमंताचे. राज्याचे ठिकाणी येकनिष्टता. याजकरिता ऐसे आमलात दिवस आले.

—हिंगणें द. भाग २ पृ. ८६

बक्षिणे—बक्षीस देणें.

नवाबांनी वालकोंडे घेतले. हत्ती, घोडे व नगद व तोफा जवाहिर व थोर तोफा होत्या त्या नवाबांनी घेतल्या पन्नास घोडे येक हत्ती मुनवरखानाचे लोकास बक्षिला आणि त्यास फौजदारी किलेदारी देऊन नवाब हैदराबादेस गेले.

—E. M. P. पृ. ४३

बक्षिदाबक्ष—ऊर्फ सिंहगड.

—म. रि. ४ पृ. १२१

बा—सह, शी.

बाअस—कारण.

बाईलत—(?)

तलब लांझ्या चुकवून दिल्हा असता शहरांत जाऊन शामजी गोविंद साहूकारीनें आहेत. त्यासी बाईलत नाहक मुजाहिम होतात. तर त्यास ताकीद व तंबी करणें.

—पे. द. १५ पृ. ७७

बाउली देणें—बाहुली देणें. दुष्कृत्यास प्रवृत्त करणे, प्रोत्साहन देणें, भर देणें.

याने युक्त मांडिली आहे कीं स्वामीचे नांव पुढें करून राजीयास बाउली देऊन मग राज्यास धक्का द्यावां.

—पे. द. ३० पृ. ५७

बांक— (बकशॉट) पिस्तुलाचा एक प्रकार. २ खंजीराचा एक प्रकार.

एक पिस्तुल,एक बांक, तीन सुऱ्या, दोन कुराड व दोन खुरपीं.

—ऐ. ले. सं. ४१६३

बांक—वितुष्ट.

त्याचा नजफखानाचा बांकच होता.

—म. शि. यां. का. पृ. ४०८

बांक काढणें—वाट काढणें, उपाय काढणें.
येविसी पूर्वींच विनंती केली होती कीं हरएक जागीं मसलतशीर करून बांक काढावी तें हजरतीनें न ऐकून, हलकी मनुष्ये हाती घरून इसदियाचे प्रकार (वैरभाव, द्वैत) केले.

—शि. प्र. ब. पृ. ११३

बाकटलीचीं गलबतें—(?)
राजश्री प्रतिपदेस नारळ ठेवून वाडीस जातील. नारळ ठेवून माघारा तसेच येतील. बाकटलीचीं गलबतें सात स्वारीस सिद्ध केलीं तीन स्वारीस जाऊन फिरोन आलीं. पैदास जाहली नाहीं.

—पे. द. ४०, पृ. ७५.

बांक देणें—बांग देणें, आरोळी देणें.
शहरात गल्लोगल्लीं रस्त्यांनीं सायंकाळपासून दोनप्रहर रात्रीपर्यंत फकीर व मुसलमान अनेक प्रकारचे वेशधारी याणी बांक देऊन, मांस देवालयांत टाकून देवता भ्रष्ट केल्या.

—शि. प्र. ब. पृ. ५

बाका—(?)
यवन मजलीस आलियावर (वाट चालू लागल्यावर) सरकारच्या फौजा तोंडावर येतात, असें वर्तमान आहे. श्रीमंतांचा तो करार आहे की, देऊन सल्ला करणें नाहीं याजमुळें बाकाही करूं म्हणतात परिणाम काय होईल पहावा.

—ऐ. ले. सं. पृ. ६६

बाकीटाकी—बाकीबिकी.
तहनाम्याअगोदर बाकीटाकी तुमची गायकवाडाकडे असेल ती माफ.

—म. शिं. यां. का. पृ. २८३

बाकीसाकी—बाकी.
आतां बाकीसाकी राहिली आहे ते वसूल करून.

—पारसनीस ब्र. प. २९.

साळगुदस्त व सालतिगस्ताच्या खंडण्यांच्या बाक्यासाक्याचा यैवज येणे. त्यास त्याचा फडशा जाला पाहिजे.

—ऐ. ले. पा. म्यु प्र. पृ. २२०

बांग—पुकारा, प्रार्थनेला बोलावण्याचा पुकारा.
कोठें महजीद (मशीद) आहे तेथे त्याचें स्मरण करून बांग देतात व कोठें देवालय आहे तेथें घण्टा वाजवतात.

—वाड सनदा १५०

बांगडी—तोफेचा एक प्रकार.
बांगडी तोफांचे गोळे गोटांत येतात. गोळ्यांचा घेरा २ हातांचे दोरीचा आहे म्हणोन लिहिलें तें कळलें. इकडील तोफा लागू झाल्या म्हणजे त्या सहजच बंद होतील. —ऐ. ले. सं. १२२७

बांगदार—शस्त्रविशेष, गुप्ती.
—रा. व्य को.

बांग सलवात—प्रार्थनेला बोलावण्यासाठीं मुअझ्झिन मशिदींतून जो पुकारा करितो तो.
दक्षिणेंत बिल्कुल गोवध न करावा मुसलमानाचा धर्म निमाज रोजा बाङ्ग सलवात, इकरानें खुदा-परस्ती (देवपूजा) करावी.
—भा-ऐपयाव १८

बागी—(१) यागी, विरागी विरक्त (२) बंडखोर (३) स्वामिद्रोही.
१ मुरारजी जाधव गांडापूरकर मोकासी तीनचारशे स्वारांचे सरदार होते त्याजवर पेच येऊन ते बागी होऊन होते. विदेही होऊन पंढरपुरास होते त्यास तेथून समजुती करून आनिले आहे.
—पुणें अख. भाग २ पृ. ३८

(२) शहानवाजखान बागी होऊन दौलताबाद बळाऊन बसला आहे.
—राजवाडे १ पृ. १५०

(३) बागी जालियास तम्बी करून
—दि. म. रा. १ पृ ४७

(४) पारपत्य बागी वगैरेचे मनोदयानुरूप करूं.
—राजवाडे ६ पृ. ३०१

बाज—बहिरी ससाणा.
अमरसिंग बुंधेले याणी बाज व जुरे व कुतरीयाची जोडी राजेश्री स्वामीकडे रवाना केली होती. —पे. द. ८ पृ. १९

बाज—उलट; उलटपक्षी.
बाज गुन्हाई (अन्यायानें) माझें वतन घेऊन माझे तीन खून केले आहेत.
—राजवाडे १५ पृ. १६

बाज—नंतर.
बाजबरसात याचें परिपत्य करूं. —हो. कै. १२

बाज खाणें—भीति घेणें, धास्ती खाणें, हिसका खाणें, गोता खाणें.
याप्रमाणें फितूर होऊन आपले ठिकाणीं बाज खाऊन, ताम्रांनीं पाठ दिल्यावर कोणीही जीव झोकला नाहीं.
—हो. कै. पृ. १९१

शुकपिक यांनीं धरिली बाज. —रामजोशी

मसलत नित्य नवी बाज खाते तोडियाला कोंडियानें तयार असलें पाहिजे. याची सरबराई आपणांकडून होत नाहीं. यावरून काय समजावें?

—म. शि. यां. का. पृ. २६८

इकडील पैका मिळावयाचा म्हणावे तरी स्वामीचा तालुका नसता नांवाचें सलाबतीनेंच तमाम वकील येऊन बाज खातात. मग पण्हाळीयापर्यंत स्वामी गेलीयानें तर तमाम पाळेगार व यवन रुजु होतील.

—पे. द. १७ पृ. ३९

येथें एखादी अब्रूची गोष्ट बाज खादली तरी ईश्वरावर भार आहे.

—ऐ. ले. सं. १२८९

बाज खाणें—मुकाबल्यास सिद्ध होणें (?)

हैदर नाइकाकडील व भोसल्याकडील फौजा तो समीप येऊन बाज खाल्ल्या व आपलेपाशी फौजही नाहीं.

—इ. सं. दि. म. रा.

बाज गर्दन—दिलेलें परत घेणें.

(तथा दक्षापहारस्तु वित्तयो बाजगर्दनम्)

—रा. व्य. को.

बाजणें—ईर्षा पडणें, चुरस पडणें.

रत्नाकर विठ्ठल याची व आमची बाजली आहे त्यास आपण खाशांनिशी व सेंभर यैसा जमाव करून आम्हांकडे यावें.

—पे. द.

बाजत—इतर; अवांतर;

हुजुरपागेपैकीं २०-२५ खाशास बसावयापुरतीं घोडीं आहेत. बाजत पागा तर बहुतकरून बरोबर झाल्या! (मोडल्या, उध्वस्त झाल्या).

—ऐ. ले. सं. ७७८५

ममईच्या किल्ल्यास माघ व. १० स अग्न लागून २॥-३ हजार घर जळालें. खासा इंग्रजवाडा मात्र राहोन बाजत शहरांतील वाणी उदमी वगैरे इंग्रजांचा नाश १०-५ कोटींचा जाहाला.

—ऐ. ले. सं. ७७३७

बाजत; बाजद—नंतर.

बाजत इ॥ पासून—पुरातनपासूनची सर्व, आदिपासून अंतापर्यंत.

बारामतीकर एक घोडयानिशीं प्राण घेऊन औरंगाबादेस गेले. बाजत इ॥ पासून दौलत आजपर्यंत जी होती ती होळकरांनीं घेतली.

—ऐ. ले. सं. ७५७०

बा-जमीयत—ससैन्य.
गुलाम बाजमियत हजर होता.
—राजवाडे ५ पृ. १३२
बाजल्यांत पाय घालून उलटें बाजलें करणें—खाटमार करणें. (खाटमार हा होळकरांच्या दंग्यांत छळाचा प्रकार म्हणून विशेष प्रसिद्धीस आला.)
विठोबास मारहाण केली. बाजल्यांत पाय घालून उलटें बाजले केलें. दोन घटका तसेंच होतें. ऐ. ले. सं. ७७२४
बाजार गप्प—चिलमी खबर, वदन्ता.
बाजारपेडा—बाजारपेढा, बाजार भरण्याची जागा.
मावले यवतेश्वरी बाजार पेड्यावर अवांतर जागा जमा होत चालिले.
—पुरं. द. भाग १ पृ. २२९
बाजारीं कैफियत—बाजारबातमी, लोकवार्ता.
बाजारी कैफियत (कीं) सर्जेराव घाडगे यांणीं श्रीमंतांस अर्ज केला कीं, करवीरकर बहुत हलाख जाहले. तरी तहाचें बोलणें ठरावास आणावे.
—ऐ. ले. सं. ६३३९
बाजारीं बखवा—बाजार बातम्या.
इकडे बाजारी बखवा नाना प्रकारच्या उठल्या होत्या. तेणेंकरून बहुत चिंता लागली होती. —ऐ. ले. सं. १५४४
बाजारू वर्तमान—बाजारबातमी; विश्वासनीयच असेल अशी खात्री नसलेलें वृत्त.
एक बाजारू वर्तमान येथें आहे कीं, सरकारची फौज नरगुंदचे कुमकेस निघाली. —ऐ. ले. सं. ३९२६
बाजिंदा—१ खेळाडू; २ फसवणूक करणारा.
नट चंचळ मैना तूं दिसती बाजिंदी. —होनाजी बाळ १७७
बाजी—खेळ; क्रीडा; डाव; सरशी, संकट, आरोप, यश, बाजू, यशाची खात्री.
१ एक वेळ बाजी विस्कटली म्हणून पराक्रमी पुरुष स्वस्थ बसत नाहींत.
—खरे ११ पृ. ६१००
अंगावर बाजी येणें–हरणें. एखाद्यावर बाजी देणें–हरविणें.
२ इतुका विलंब विनंतीपत्र सादर करावयास लागला निमित्य जे आम्हावर बाजी आली आहे कीं येथून आम्ही जाहाली खबर स्वामीस लिहितो. —पे. द. ३३ पृ. १७६
३ सर्व कारभाराची बाजी आपले स्वाधीन कारभार करणें तो बहुत धीरानें करीत जावा. —ऐ. ले. सं. ६३१३

४ सखारामपंत भेटीस पुण्यास गेले तेव्हां विवेकच (तह) व्हावा असा प्रकार दिसतो, याचें कारण बाजी हातांत नसल्यास जावयाचें नव्हेत, याजकरितां वाटतें. —ऐ. ले. सं. ३१७५

बाजीकार—सूत्रधार, पुढारी, उत्पादक, कर्ता.

१ गोंदोबानीं इग्रजांचे आर्जव करून फत्तेसिग गायकवाड यांस बगलेत मारून आपण मनसब्यांचें बाजीकार होऊन झुंजावयास कंबर बांधून सिद्ध आहेत. —म. शि. यां. का. पृ. ८५

२ सर्वांचे सम्मते या करण्याचे बाजीकार रघुनाथ विडवई व रुस्तुम कलाल. —राजवाडे ७ पृ. ३९

३ सवाईजी पहिल्यापासून या कार्याचें बाजीगार आहेत व आमचे कार्य ज्या ज्या तऱ्हेनें करून घेणे ते ते घेतीलच.

—हिं. द. खंड १ पृ १८

बाजीगर; बाजीगार—खेळ खेळणारा, खेळ्या, कोल्हाटी; गारुडी; उलटणारा कारस्थानी.

१ ते सर्व दर किनार राहून माष्टीन मजकूरच बाजीगार होऊन बेअदबी करूं लागले. —खरे ७ पृ. ३५६७

२ (अवतरणासाठीं 'अजुमुदाकार' पाहा)

—पुणें अखबार भाग १ पृ. ११०

बाजीगरी; बाजीगिरी—गारुड; चेटूक (ज्ञानेश्वरी).

बाजी वोछा पडणें—अब्रु जाणें, जय अगर यश हातांतून जाणें.

ते लोक तेथून पाठवावे तर आपली अब्रू राहात नाहीं. बाजी वोछा पडते. याजकरितां पांच सासे गाडदी व च्यार पांच तोफा देतो.

—पे. द. भाग २८ पत्र नं. ९३

बाजी शिरे करणें—आपली सरशी करणें; आपला पक्ष प्रबळ करणें.

दोन दिवस त्यांनीं आपली बाजी शिरे केली, परंतु परिणाम त्यांचा लागत नाहीं. —ऐ. ले. सं. ३७९

बाजीस चालणें—बाजूस चालणें, बरोबर चालणे, परिवारांत चालणें.

१ कुचाचा नगारा करणें.

२ संस्थानिकाशीं भाषण करणें.

३ बाजीस चालणें.

हीं कामें रास्त्यांकडे व रायाकडे कर्तेपण.

१ सिक्का मोर्तब

१ खर्चाचे बिलकम. —ऐ. ले. सं. पृ. १८

बाजू—बाहू; पक्ष; तर्फ; कड; पैलू.
१ प्रधान हेच राजेलोकांची बाजू. —म. रा. आ. १९
२ प्रतापराव पडले......आज एक बाजू पडली. —सभासद ६२
३ बाजूत कुवत आहे तर सर्व जावसाल दुरुस्तीनें होतील.
—राजवाडे ५ पृ. ६

बाजू—बाजूबंद. (स्त्री व पुरुष या दोघांनींहि दंडाला बांधावयाचा एक दागिना).
श्रीमंतांनीं पातशाहजादे यांस हत्ती, घोडे, कंठी, शिरपेंच, जेगा व बाजू याप्रमाणें दिले. त्याची बहीण लहान आहे तीस बाजू दिल्या.
—ऐ. ले. सं. ४२७८

बाजूनें बाजू—उत्तम प्रकारें.
१ दोन तीनशे स्वार व प्यादें आणून कामकाज बाजूनें बाजू करावें.
—पे. द. ३३ पृ. ८३
२ हें महाडास जातील तरी तुम्हींहि जाणें आणि बाजूनें बाजू काम काज करणें म्हणून आज्ञा. —पे. द. ३३ पृ. १२८

बाजे—इतर; अवांतर.
१ वस्त्रे हत्ती घोडे शिरपेंच तुरा पदक तरवार ढाल व बाजे बहुमान पेशवाईचे पदाचे श्रीमंत माधवरावजीस देववून तेथून पुण्यास स्वारी येऊन फौज लक्ष जमा केली. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. २४
२ बाजे मरातब कृष्णराव यास कलमी केले त्यावरून वाजे (स्पष्ट, जाहीर) होईल. —राजवाडे १० पृ. १६७

बाजोट—पलंग, बाज, बाजलें, पलंगडीं.
रु. ४९८ नंदीवरील कमल रुप्याचे १
५६१ बाजोट रुप्याचा १
३५१ तबकडी सोन्याची १
येणेप्रमाणें श्रीमंत रा. पाटीलबावाच्या देवपूजेकडील दागिने.
—शि. शा इ. सा. भा. १ पृ. २२९

बाज्ञ—१ खेळणारा, २ परत.

बाटगा, बाडगा—लबाड; धूर्त; वस्ताद. फटकळ, हुषार, कावेबाज, निःस्पृह.
१ एखादे दुसरे महालीं दंगा व जमीदार बाटगे असल्यास, तेथील ऐवज तूर्त राहूं द्यावा, पुढें घ्यावयास येईल. —ऐ. ले. सं. २३७३
२ असें म्हणतांच होळकर श्रीमंतांस म्हणाले जे नाना ! नाना ! हा बामण मोठा बाटगा आहे. आम्हांस काय ? कोंठेही तुकडा खाता येईल.
—हरिवंश बखर पृ ११

३ पामर साहेब इंग्रज येथें महा बाडगा आहे. त्यानें शहाजाद्यास नादी लावून ठेविला आहे. —म. शि. यां. का. पृ. ५८०

बाड—थाप.
आम्ही हलवून पाहिले परंतु डगमगीत नाही. यास्तव सत्वर उतरायाची बाड आम्ही देत असतो. हिंगणे द. भाग २ पृ. २१

बाड—खाशांच्या राहण्याच्या तंबूच्या किंवा डेऱ्यांच्या भोंवतीं अंगण करून कंपौंडसारखे कनातीचे पडदे लावतात त्याला बाड म्हणतात.
बाबासाहेबास वर्तमान समजतांच गोट आवळून बुणगे एकीकडे बाडाचे आश्रयानें उभे केले. —हो. कै. पृ. १२६

बाड—१ खासगी बिऱ्हाड, जनानखाना, कुटुंबकबिला, २ वही (कुंपण) कनात
भोजन इत्यादिक न होतांच महाराज निघून विठोबाचे देवळीं बाड होतें तेथें गेले. —हो. कै. पृ. १५१

बाडगी—एकतऱ्हेचें झुडूप.
सरकारचे फौजेनें बाडगीचें रान अडचणीचें असतांहि घोडीं घातलीं. याजमुळे इंग्रज फार जाया झाला. —ऐ. ले. सं. २३१७

बाड देणें—धीर देणें.
हुजरातच्या लोकांस मोर्चा बलावावयासाठीं जाधवराऊ सांगत आहेत. औघ्यास बाड देऊन तो मोर्चा बलावितील.
—पे. द. ३ पृ. १५७

बाड-बिशात—डेरे, राहुट्या वगैरे सामान. (बाड म्ह. वस्त्रपात्र, बिशात म्ह. गुरेंढोरें. लक्षणेने सर्व मालमालीयत) बाडबिशात त्याचे हातास लागली.
—खरे ७ पृ. ३६१५

बाडा—कनाथीचा परीध (लक्षणेने सैन्याचा वेढा किंवा तळ).
बाडा बारातेरा कोसांचा थेकेहल्ली चरकपल्लीपर्यंत बसला.
—राजवाडे ७ पृ. १०८

बाढ—पूर.

बाढे—मोठी, नांव घेण्यासारखी.
तुम्ही मर्जी राखून आपली बाढे मेहनत मर्दुमीची अधिक करावी. हैदरखानानें तुमचे स्वरूप (अब्रू) नेले आहे तें एखादे कामावर मिळवावे.
—ऐ. ले. सं. पृ. ३७

बाण अंदाज—बाणाच्या टप्प्यावर, बाणाच्या टप्प्याइतक्या अंतरावर.
हरिपंताचे लष्कराचे आघाडीपासून बाण अंदाज दीष्टण वकील (इंग्रजाकडील आलेला वकील) उतरला आहे.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. ३२

बाणदार—सैनिकी पोलिस.

सैन्यांत ताकीद होऊन अतःपर हरएकविशीं उपद्रव न होय तो अर्थ केला पाहिजे. रखवालीस बाणदार देऊन संस्थानग्रामास उपद्रव न होयसें करावें.
—ऐ. ले. सं. २६४३

अग्रहाराची पेठ स्वामीची आहे म्हणऊन त्यानीही ब्राह्मणांची घरें येक हजार आहेत रक्षण्य केली तेही अनेक पुण्य प्राप्त जाहाले सांप्रतहि चार बाणदारांस आज्ञा करून पाठविण्यास पेठ राखतील.

बाणांची चादर—लढाईतील आगीच्या बाणांचा दाट वर्षाव.

छाप्याची तयारी झाल्याची बातमी त्याच्याच गोटांतून एका गृहस्थाची चिट्टी बित्तीम आली असोन यांनीं ढील केली ! त्यामुळें त्याचें मनुष्य गोटांत शिरून मारामार करूं लागले, व बाणांची चादर सुटली, सलका झडल्या कांहीं घोडीं बाणांच्या दराऱ्यानें उधळून गेली.
—ऐ. ले. सं. ४३६९

बाणांचा चोथवा—दारुच्या बाणांची नळकांडी. ही नळकांडी बांबूच्या एका टोकास जोडून आगीचा बाण तयार करणें.

दारु वीस मण सांपडली व बाणांचे चोथवे कांहीं सापडले.
—पे. द. भाग २५ पत्र नं. १५९

बाणांचा दरारा—आगीच्या बाणांच्या माराचा व त्यांच्या आवाजांचा धसका.

छाप्याची तयारी झाल्याची बातमी त्याच्याच गोटांतून एका गृहस्थाची चिठ्ठी बित्तीम आली असोन यांनीं ढील केली ! त्यामुळें त्याचें मनुष्य गोटांत शिरून मारामार करूं लागले, व बाणांची चादर सुटली. सलका झडल्या. कांहीं घोडी बाणांच्वा दराऱ्यानें उधळून गेलीं,
—ऐ. ले. सं. ४३६९

बाणास फरमा करणें—साचा ज्या नळकांडचांत दारू भरावयाची असते असा आगीच्या बणाच्या नळकांडयाचा साचा.

बाणास फरमे करणें, अगर जंगी सामान गरनाला वगैरे भरणें ते दूर नेऊन भरावे तेहि न करतां गाफीलपणें बेकैदी करितात. त्यामुलें फरमा करितां आग लागली. चालीसपनास गरनाल उडाली. माणूस कोणी जाया जालें नाहीं, येक मात्र हुरफला (होरपळला) थोडा आहे.
—पे. द. २६. पृ. १४१

बाणीकार—१ लेखक २ अभिमानी ३ प्रेरक ४ शिलपकार.

सांप्रत मैनुद्दौला बहाद्दर हे पंतप्रधानाचे ज्वाबसालाचे बानीकार.
—पुण्यें अखबार भाग १ पृ. १०८

बाणे—उद्घोष; दवंडी.

राजानें मग आपले राजाचे (राज्याचे) पर (पार) शिवे जाऊन छत्र उभें केलें मग " राजाधिराज बिंबदेव राणा " ऐसे बाणे भाट बोलिला. —बिंब २

बातन—गुप्तपणें; कुफिया, अंतस्थ.

बातन निजाम अल्लीचे राजकारण लाविले यास्तव आप्पाजी पंतास बरोबर घेऊन येतो. —राजवाडे १ पृ. १६०

मुधोजी भोसले काबूची जाहीरादोस्त व बातनाचे दुष्मन आहेत याप्रमाणें कारपरदाजांचे चित्तांत संशय आला आहे.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. २२२

बातनी—बातमी.

बातनीचेहि हरकारे सांगत असतील. —पे. द. २८ पृ. ५८

बातनीनीस; बातमीनीस—अखबरनवीस.

स्वामीकडील बातनीनिसांचीं पत्रें विकल्पयुक्त येऊन बेमर्जी होती.

—राजवाडे १० पृ. १९७

बातमे अमल—नुसत्या तोंडच्या हुकमानें अम्मल (जरब) चालविणें.

सरदार मजबूद. या मुलूकचे घोडे नव्हत. दोन्ही घोडेच एक घोडा, च्यारी सिपाईचा एक सिपाई, तरीच दिल्ली सर केली ! कजाख मुलुख त्या मुलुखांत बातमे अमल करिताती. —E. M. P. पृ. १००

बातल, बातील—खोटी, रद्द, व्यर्थ.

नबाबांनीं सरकारांत तालुका दिला. तेथील अंमल उठविला, असें लोक वार्तेत आहे हें खरें कीं काय म्हणून लिहिलें. त्यास वार्ता बातल आहे.

—ऐ. ले. सं. ४७८९

काल कुमक गांवांत गेली म्हणोन ऐकतों, हें खरें किंवा बातील ?

—ऐ. ले. सं. ३४८२

बाताबी—' बटेव्हिया 'चा अपभ्रंश.

बाताबी शहर वलंदेजांचे (डचांचे) फ्रांसेजानी (फ्रेंचांनी) घेतल्याची खबर आली आहे. E. M. P. —पृ. १८८

बातेखानी—गप्पीदास.

शहाजीराजे याजपासी पांडोबा मोहिते फार लोभांत वागत होते. ते फार सुखमसकरे. याणी दरबारांत मराठे ज्यातगंगा, गरीब दुबळे नाचारी आले म्हणजे व आणखी इतर लोकाची थटा करून फार अपमान करीत तरण्या म्हातान्याची मर्यादा कांहींच ठेवली नाहीं असा हलकट मनुष्य तो मोठा बातेखानी होता. —म. द. रु. १ पृ. १७०

बातेऱ्या खणून राहणें—भोंवतीं खंदक खणून तोफांच्या बातेऱ्या उभारून राहणें.

शत्रूनें आमचा शह नजीक आल्यामुळें धारवाड सोडून हुबळीवर बातेऱ्या खणून राहिला आहे. --ऐ. ले. सं. २८६०

बाथोर--गलबताचा एक प्रकार.

अवतरणासाठीं दुबारे शब्द पाहा.

बाद—नंतर; वजा.

बाद घालणें—वजा घालणें.

आम्ही ताकीद केलियाबाद मुंबईकर पन्हा देणार नाहींत.

--खरे ७ पृ. ३५७०

आमच्या फौजा जाऊन ही गोष्ट बाद दसरा होती तर ते मजा.

—खरे ८ पृ. ४३५२

बाद-ऊ त्याच्या मागून अव्लाद व अहफाद त्यांसी रवा करणें.

—राजवाडे १५ पृ. ३६४

खंडोपंताकडून २०० रुपये आले तर तेवढी रक्कम त्याच्या कर्जातून बाद करावी. —पे. ६

बाद अहदी—करार मोडणें, करारभंग, वचन भंग.

अवतरणासाठीं ' इलतिजा ' शब्द पाहा.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १७२

बादज; बजत—नंतर; पुन्हा; यापुढें.

१ बादज ईद पेशावरास येणार. —दि. म. रा. २ पृ. ३७

२दादासाहेब बादज बरसात येतील. —इ. म. २७०

३ बाकी बादज फत्ते मागाहून पाठवावें.

—राजवाडे १२ पृ. १२५

४ बादज फिर्याद येऊं न दीजे. —राजवाडे १५ पृ. १६९

५ बाजद. —राजवाडे १५ पृ. ३७-३८

बाददान--शीड. (ह्या बाददानाचा मराठी अपभ्रंश बारदान झाला असावा)

बादबख्त- -दुर्दैवी.

बादबू—दुर्गंधी.

बादलीज, बादलीजहा—तोफेचा एक प्रकार.

बादशाही-—राजकीय.

बादी—संशय, कपट.

शहाजी राजांचे तें पत्र पाहून पातशहाचे मनांत बादी आली तेव्हा दुसऱ्याचे पत्र लिहिले कीं तुमचे भेटीचे कारण आहे (शहाजी भेटीस गेल्यावर)

पातशहा याची शहाजी राजे याजवर फारच मर्जी गेली आणि त्यास देवळीत चिणोन ठेविले. —म. द. रु. १ पृ. १७

बादी बादी—बैलवाधी. बाधी—बैल. बादी— बैलावरील सामान आवळ-ण्याची वादी. मिळून वादीवादी.

गाडा घोडा वादी वादी. —शि. च. सा. खंड. ५ पृ. १६०

बाधअवई बाधावाई; बधवाई—अफवा, व्यर्थ, निरर्थक, ऐकीव.

जो प्रसंग दृष्टीस पडला अगर शोधांत आला तो ल्याहावा. केवल बाध-अवईचें वर्तमान सेवेसी काय लिहावें?

—पे. द. भा. २५ पत्र नं. ११७

उत्तरेकडील वर्तमान आठदहा दिवस बाधावाई आले होते कीं सादतखान भडभुंज्या व श्रीमंतासी युद्धप्रसंग जाला.

—पे. द. १५ पृ. २१

बाधणें किंवा बांधणें—आडवणें, हरकत घेणें.

साल गुदस्तां, व्यंकटराव इत्यादिक सरदार त्या प्रांतें जाऊन श्रमसाहास केले. जुंजले, भांडले. तुटले, फाटले, मुलूख साधिला त्यास तेथून उडवून द्यावें हीं गोष्ट स्वामींच्या तरी चित्तास येते कीं काय? श्रमसाहास करून मुलूख साधणार सर्व सरदार आहेत. आम्ही अशी गोष्ट केलियास कोण्ही बाधतो असें नाहीं. —ब्र. च. पृ. ६२

बाधेकरी—? बांधेकरी (?)

मराठा वर्तक त्यास मुरडीमध्यें बाधेकरी मराठा सराफाचे ठिकाणावरी रयेतावा करून राहिला होता म्हणोन भट महाजन सांगतात.

—पेंडसे कु. वृ. पृ. ३४

[बा]नीकार—१ आधार, २ जबाबदार, ३ साक्षी.

शिरीजीचा जाबसाल दिवाणजीनीं विष्णू महादेव याजकडे लाविलाच होता. आतांहि बानीकार तेच सर्वस्वे (आहेत.)

—हिं. द. खंड २ पृ. २५

त्याचे साठ लाख रुपये नख्त नयाबतीसाठी आले असतां निजामन मुलु-कानी फेकून दिधले या गोप्टीस केशोराव, हफीजुदीखां बानीकार आहेत.

—हिंगणे दप्तर खंड २ पृ. २०

बानी शहादुर्ग— नबी शहादुर्ग (?)

पावनगडाचे ओरंगजेबानें केलेलें नवें नामकरण १७०१

—म. रि. पृ. ११७

बापगूद—दापदूप ? फितूर ? कारस्थान ?

मग बाळाजी नाईक याणी कबूल केले कीं किल्ला घेऊन देतो व सर्जाराव

याची बापगूद केली त्यावरून सर्जाराव यास अटकेत घालावे ऐसा ठराव दरबारांत झाला. शि. च. सा. खं. पृ. २३५.

बापजादा—वाडवडील, पूर्वज.

दिल्ली, याचे बापजाद्याची नाहीं, जो सामर्थ्यवान होईल त्याची दौलत असें आहे. —गो. खं. चि. शा. ब. पृ. १२.

बापदादा—बापजादा.

माझ्या बापदादाकडे फार पूर्वीपासून चालू असलेल्या हकामध्यें बदरे गुरव दखल करीत आहे. पु. न. सं. वृ. खं २ पृ.१४९

बापमायें—मायबाप, व्युत्क्रमाचें उदाहरण.

केदारजी देशमुख यानी आपला भाऊ बापमायें यैसी सोडिली. —शि. च. सा खं. ५ पृ. २३४

बापरोटीची शेते—वाडवडिलांना उपजीविकेकरतां मिळालेली कदीम शेते.

प्राचीन इनाम पासोडी व बापरोटीची शेते असतील ती उभयतानी निम्मे निम्मे प्रमाणे अनुभवावी. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. १९

बापली. (?)

(अधिक अवतरणासाठीं 'बिनआहुत' शब्द पाहा.) —ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. २६

बाफ्त, बाफ्ता— (१) विणलेलें (२) एक जाळीदार सुती कापडाचा प्रकार. —विल्सन

बाफ्ता—टेप.

बाफेंदा—विणकर, जुलाई.

बाब, बाबत—रकम, कलम, गोष्ट. त्या बाबद-त्यासंबंधीं.

बाबत्वार—कलमवार, बाबवार, विषयवार.

बाबत—तह—गोष्ट.

बाबतसार—टाकाऊ, निकामी.

बैल दोन झूलसमेत व आणखी १ बैल बाबतसार येणेंप्रमाणें पावलीं. —ऐ. ले. सं. ९५८.

बाबर—सिंह.

बा-यक्-दिगर—एकमेकांशी.

बा-यक्-दिगर मन्सबा करूं लागले कीं, —साने पयाव ४७३

बायद—जरूर आहे

बायद गश्त—झालें पाहिजे.

ऐ. श. को...५९

बायस—कारण.

नारायणगांवचा पाटील आणिक ब्राम्हण कैद केले आहेत याचा बायस काय ? याची हकीकत तपसिले लेहून आइकावा.

—पे. द. २८ पृ. २८

नवाबानें आम्हाकडे राजेश्री महाराव जानोजी जसवंत निंबालकर पाठविलें. जाहीरा येखलासाची बायेस दाखवून कित्येक गरजगो लोकाने सांगितले तेच चित्तांत आणून फौज व तोफखाना जमा करून राहिले.

—हिं. द. खंड १ पृ. ५८.

बार्क—कांही औषधी झाडाच्या साली (?)

बार्क पाठविला तो पावला त्यात सदाशिव वैद्याबाबत आहे तो किमतीस बरा पडला आहे दाख्तर टेणट (टेंट) याजकडील पाठविला त्यास अडीच पट अधिक पडून फार उंचहि नाहीं.

—राजवाडे खं. १२ पृ. १४३

बार्कस—व्यापारी मालाचें जहाज.

बार्गीर—धन्यानें दिलेला घोडा ठेवणारा स्वार शिपाई.

बार्निसो—बार्निसांचें काम, सर्कारदफतरी नोन्दणूक.

बार्नीस—सरकार दफतरी नोंद झाल्याची खूण म्हणून सनदांवर बार अशीं अक्षरें लिहिणारा.

बार्बरदारी—भार्बरदारी, भार वाहणूक.

—चित्रगुप्त १४

बार्बरदारीचे उण्ट.

बार्याब—दर्बारांत हजर.

गुलाम जमियतसुद्धा हुजूर बार्याब होतो.

—राजवाडे ५ पृ. १५०

बार्हा—वारंवार.

आम्ही हुजुरात बार्हा अर्ज मारूज करितो कीं राजे बहेरी बहाद्दूर हज्रतीचे कदमाखेरीज दुसरा अर्थ जाणत नाहींत.

—राजवाडे २२ पृ. ६२

बार—परवानगी, अनुज्ञा, सम्मती; कल, कौल.

तुमचें मन बार देत नसिले तरी कौलबोल घेऊन पुत्राबराबरी लोक देउनु पाठविजे.

—राजवाडे १५ पृ. ३६७

बार—कवाइती पायदळ, बंदूकवाला शिपाई, गारदी.

१ इंगरेजाकडील वकील मौजे खोपवलीस च्यारपाचसे बार व अवांतर पाचसे माणूस येकूण हजार जमियतसुधा आला.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. २४

२ सावशीस कुमदान आपल्या तयारीनिशीं राहिला होता. दोन्हीं बाजूंस फौजांच्या टोळ्या, मध्यें तोफा ५–७ त्या भोंवते बुरूज बारांचे, याप्रमाणें त्याची लढाईची तरतूद असतां, यांणीं त्यावर नीट चालोन घेतलें. —ऐ. ले. सं २७८७

३ खंडेराव घोरपडे फौज बार देऊन ठाण्याचे सुटकेकरितां पाठविल्यास (पाठविल्या असतां) त्यानीं नेट धरून मडकशिऱ्याची पेठ व मारुतगड घेऊन कोटास लगत (लगट) केला. —ऐ. ले. सं. १२०१

४ हैदरानें ३०,००० बार जमा केले· १०,००० फौज व ४० तोफा सिद्ध केल्या आहेत. —ऐ. ले. सं. १६१९

५ इंग्रजांनीं धारापूरच्या किल्ल्यांत एक कपतान, ४००, गोरे व ६०० बार जवान ठेऊन मकान मजबूद केलें. —ऐ. ले. सं. ४३५३

६ देवनापट्टणातील लोकानी मोर्चावर पडोन पन्नासजण फिरंग्यास ठार मारिले व कितेक बारहि मारले गेले. —पे. द. २८ पृ. ११४

बार आणणें—१विचारार्थ पुढें घेणें, ओढणें, २ अमलांत आणणें.

रावजीची आरजू येक वर्षापासून जे होती ते साप्रत स्वामीचे सईवर यजमानसाहेबाती बार आणली.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. २००

बारकींण—गलबताचा एक प्रकार·

रु. शंभर, कोळी दर्यावर्दी बारकिणीवर असता बारकीण खांदेरकर याणी नेली, कोळी ४ दर असामी २५ रु. दंड. —कु. आं. ढ.४१२

बारगी, बरगी—बारगीर. हें नांव उ. हिंदुस्थानांतील लोकांनी मराठ्यांना दिलें.

खजिना फोडावयास दक्षणी बारग्यांची फौज आली असता बेलाशक तरवार चालेल. आणि तुमचा आमचा भाईपणा राहणार नाहीं.

—पाणि. बख. पृ १२

बारचा जवान—बंदुकधारी शिपाई (जवान म्ह. शिपाई.) (बार–बंदूक)

१ दोनसे बारचे जवान व पंचवीस तुरकस्वार सहा पालखीनिसीन इंगरेज व दोन हाथी (हत्ती) पैकी येकावर हौदा व येक खेमे, येणेंप्रमाणें सरंजाम आहे. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. २५

२ हे वर्तमान कळल्यानंतर बारचे जवान व तोफा दाहा व पांच हजार स्वार रवाना केले. —पुणें अखबार भाग १ पृ. २१२

३ हबसियानें मातबर जमाव केला आहे याकरितां चारपाचशे बारचे जवान पाठऊन द्यावे. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ८

बारचार—चार एक; कांहीं थोडें. (वार (M)—A time; generally with a numeral prefix as एकवार means once).
आम्हीं दृष्ट दिली कीं, बारचार दिवस गुजराण करावें. चार रोज सगळी भाकर खादली, बारचार रोज अर्धी भाकरी खाऊन स्वामीच्या पायाजवळ गुजराण करावें. —ऐ. ले. सं. ६५९७

बारट—'चॅरियट'चा अपभ्रंश. रथ किंवा चारचाकी गाडी.
धाकजीकाकास साहेब बारटांत बसवून सायंकाळी हवा घ्यावयास नेतात परंतु शक्ती अगदीं नाहीं. —शा. द. वे. पृ. १८६

बारदार होणें—फळे धरूं लागणें.
आंबराई बारदार जालियावरी दर पडास रुके ॥ क ॥ मलिक अंबर चालिले. —शि. च. सा. खं ७ पृ १०४

बारयाब—दरबारी हजर, उपस्थित सामील.
गोविंदराव भगवंतास खिलवतेत बारयाब न केले.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. ११०

बार-याबान—(अ) बारयाब; ओझें वाहणारे.

बार येणें—मुकाबला घेणें, प्रतिकार करणें.
सलामत असते तरी इतके मुदईसहि बार येऊन खाविंदासी जाऊन मलाजमत करावी, मुलकाचा बंदोबस्तहि करावा हे धमक राखीत होते.
—E. M. P. पृ. १२०

बारसणी—(?)
येणेंप्रमाणें सोळा मण जिन्नस पावला. वारसणीचे वजन करून घेतले असे.
—पे. द ३४ पृ. ८५

बारसीर करणें—मस्तकी वंदन करणें.
पातशाहानी सरंजाम पोशाख बक्षिसे व इतमाम देऊन हुकूम फरमान केला तो बारसीर करून खोत सरदार मंडळी फौजेनिशी दरकूच दरहाल चालिले.
—द. शि. मो. यांचा इतिहास पृ. १२.

बारहा— पुन्हा पुन्हा, वारंवार.
पुदचेरी नावास नाहीसे करतो म्हणून बारहा अर्ज केली. इंग्रजास परगणा देऊन त्याजकडून करवीन. काये माझ्याकडून होईना कीं काये ? यैस फर्माऊ लागले.
E. M. P. पृ. १३९.

(एकाद्यास) बार होणें-एखाद्याशीं मुकाबला करण्यास सिद्ध होणें.
जातीने मातबर व पोख्त जंगी सरंजाम ज्याजपासी आहे तोच इंग्रेजासी

वार येईल. दुसऱ्याचे कुमकेची आशा करून इंगरेजासी बिघाड केल्यास परिणाम नाहीं.

--पुणें अख. भाग २ पृ. ९४.

बारा--बंदराच्या समोरचा समुद्राचा भाग.

शत्रूचीं गलबतें वेसाव्याच्या बाऱ्यावर आलीं तें पाहून आम्ही त्याच्या नतीजास इकडोन पाल पाठविले.

—पे. द.

बाराट--बरोट. ही एक जयपुराकडील भाटांची जात आहे.

जयपूरवाले जोधपुरवाले यांचा आपसांत सोयरिकीचा दंगा पडून लढाईचा मनसोबा. तेव्हां दुतर्फा महाराजाचे (यशवंतराव होळकराचे) अगत्य याचे पोटीं कांहीं पैका जयपूरवाल्यापासून घेतला, कांहीं जोधपूर वाल्यापासून घेऊन बाराट फौज होती तिचा फैसला करून उभयतांचे रहस्य करून दिलें. --हो. कै. पृ. १७२

बारा टक्वयांचा दुष्काळ--(?)

दिघे पुरातन सोळागावचे ज्योतिषी कुलकर्णी खरे परंतु बारा टक्याचा दुष्काळ पडला तेवेळीं दिघा परागंदा होऊन देशावरी गेला.

—मा. स. प. मा. पृ. १४४

बारात-- (उर्दु) वरात.

बारादारी—खूप खिडक्या दारें असलेला हवाशीर बंगला.

—विल्सन

बारीक--सूक्ष्म, कृश, नाजूक, खप्पा.

श्रीमंत स्वामींची बहुतच मर्जी बारीक (खप्पा) जाली आहे.

—राजवाडे १ पृ. २२८

बारी--दोन डोंगरांमधील धोक्याची खिंड, रानांतील धोक्याची वाट. समुद्राचा धक्का किंवा बंदर.

मतगडाहून स्वारी शामलाची आली त्याही बारी धरून जूज केले तीन कोस पिछा केला. --पे. द. ३३ पृ. ३३३

बारी धरणें—वाट रोखून धरणें किंवा आडवणें.

दयाबहाद्दुर याणें चालोन येऊन बारी धरिली मग आपणही सख्ती करून युद्ध प्रसंग बरा दाट केला. दयाबहाद्दुर व त्याचे सरदार ठार झाले.

—पे. द. १३ पृ. १८

बारीश—वृष्टी; पाऊस.

१ बारशीच्या जोरामुळें माघारी कूच करून गेलों.

—साने पयाव ३८४

२ बारिशेचा शदत (पावसाची झोड.)
—राजवाडे १० पृ. १८२.

बारुख—बेरोख (?)
तिसरें कुदचेरिस खुशाली खबर आली म्हणून सेंभरी सवासें तोफा सोडीताती नाहक बारुख करिताती.
—ऐ. सं. सा. खंड ६ पृ. २३

बारूत; बारूद—ज्वालाग्राही दारू. —इ. मं. ८
बारूद सरली; दररोज चार मण कच्चे होती तेवढी खर्च होते.
—खरे १२ पृ. ६३३९

बारूदखाना—दारूखाना.
—खरे ७ पृ. ३६०२

बालंगरेज किंवा बारंगरेज—पडवी. —रा. व्य. को.

बालड—१ बंड. २ बालंट, खोटी गोष्ट, भुमका.
बंडखोरांनी मुलकात बखेडा बहुतच केला देशी नाना प्रकारचे वर्तमान व पठाणाच्या युद्धाच्या बालडाची आवाई उठवून धूम केली.
—राजवाडे खंड ११ पृ. ६७

बालपर्वशीं—लढाईंत कामास आलेल्यांच्या मुलांच्या संगोपनासाठीं केलेली नेमणूक.

बाला (?)—
(अवतरणासाठीं खौप शब्द पाहा.)
—पुणें अखबार भाग १ पृ. १०९

बाला—वरचा भाग.

बालाइश—गौरव, सरफराजी, शिफारस. साहाय्य.
नवाब बहादूर आहेत; व फेरोजंगही बालाइश करितात.
—हिं. द. खंड १ पृ. ५६

बालाखणी, बालेखणी—धाब्यावर बांधलेली खोली.

बालाखाना—वरच्या मजल्यावरील खोली.

बालातंग—घोड्याच्या जिनावरून आवळावयाचा पट्टा.

बालादस्त—बालेकिल्ला (?)
किलेयास बिडे दोन आहेत येक उत्तरेकडील उंच बालादस्त आहे.
—पे. द. २५ पृ. ७४

बालाबंद—Purple cordon round the turban पागोट्यावर बांधावयाची लाल रेशमी रशी किंवा गोफ.
—टॉड पर्सनल नॅरेटिव्ह पृ. ५६६

बालापोष्—ओव्हर कोट.
बालायेश—उंचावणी; सर्फराजी.
फितुरियास जागा देऊन त्याची बालायेश करणें हें कोणते रियासतींतील चाल आहे ? —खरे ७ पृ. ३५७१
बालिघ—पक्व, वयांत आलेले.
बालिस्त; बालीस—उशी; तक्क्या.
बाल्हीक—पंजाबांतील एक देशविशेष —गी. ल. को.
बालेकिल्ला—पहाडी किल्ल्यावरील उंच पोट किल्ला; उपरकोट.
बाला—उंच.
बालेघाट—घाटमाथा; घाटावरील प्रदेश.
बा-वक्र; बा-वकर—प्रतिष्ठावंत, कीर्तिमान्.
राजेसाहेबांची रियासत दुसरीयाचे रियासतीनें निस्बतीपेक्षा सर-सबज (सुसंपन्न) व बावक्र मजबृत रहावी.
—राजवाडे १० पृ. २५२
बावकूफ—शहाणा.
एक सरदार बावकूफ. राजवाडे १२ पृ. २७
बावखोल—कोरडी पडलेली किंवा केरकचरा पडन बरीचशी बुझलेली विहीर. —विल्सन
बा-वजूद; ब-वजूद—असें असूनही.
बावजूद अब्दालीची गडबड दिवसेंदिवस अधिक ऐकत असतां मुलूक आपला खालीं टाकून श्रीरंगपट्टणास......गेलेत.
—राजवाडे १ पृ. १२४
बावटी—जबाबदार, बाहेदार.
रखमाबाई मृत्यु पावताच रखमाबाईचा ऐवज लक्षा दीड लक्षाचा लुटला. याचे बावटी कोण आहेत ?
बावन—मैलागरचंदन.
अंगी चंदनाची उटी। टिळकु बावनाचा लल्लाटीं। त्यासी कवणू दृष्टी। सांवरू शके ॥
—ज्ञानदेवकृत द्रोणपर्व पृ ८ म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक २
बावर खाणें—गोंधळणें, मन बदलणें.
यामुळें श्रीमंतानीं बावर खादला. मागती तहावर जावसाल आणावा लागतो —ऐ. ले. पा. स्यु प्र. पृ. ५६
बावरा—मूर्ख; अविचारी; भेदरलेला; कावराबावरा.
अद्वानीकर बावरा आहे. चहुंकडे धामधुम झाली, यामुळें त्यांस पत्रें

लिहून रवाना करितों. त्यावर त्यांनीं निकाल करून दिल्यास उत्तम. नाहींपक्षीं आमचें जाणें तिकडे जाहल्यास ऐवज उगवेल, चिंता नाहीं.
—ऐ. ले. सं. २४१७

बावरी—(?)
पुण्याकडील वर्तमान मार्गच चालत नाहीं. पुण्यांत बावरी राहिली नाहीं. कही तरी शहरांत होती ! ! बाजारी वर्तमान, पुणें शिंदे लुटणार असें बोलतात.
—ऐ. ले. सं. ५४९२

बाशद—व्हावें, असावें.

बाशंद—(बूदन) व्हावें, असावें.

बाषद—(?)
खुसूस (विशेष) आयेत दस्तगा आपाजीराम बाषद दरीविला (या वेळीं) आजि जिवाजीराम यांनीं अर्जी पाठविली. ते पोहोचून मफसल हकीक (वस्तुतः खरोखर) जाहीर जाहली.
—ऐ ले. सं. १२३५

बासडा—भाला.
गादीची मालकी तर उत्तम पक्ष नथ्याबा फणसे यासी अधिकार खरा. परंतु लेकरूं आहे. बासडा खांद्यावर टाकील असा पाहिजे. यास्तव सुभेदारांनी अवसानकाळी मालरावबाबाचे हात तुकोजी होळकर याचे हातात दिला होता.
—हो. कै. पृ. ४३

बासन—भांडें.
सावकारी म्हणजे काचेचे बासन. जरा कंपेश जाहल्यास जन्मास मुकावयाचें, काम.
—हो. कै पृ. २६

बासन—ठेवणीतील बहुमोल वस्तु.
तोफा लहान असतां किती दिवस लागले आटाआट किती झाली ? ही बासनें मोठी आणि डोंगर कसकसे ? दरम्यान नर्मदेसारखी थोरली गंगामध्यें, ती पार होणे मोठा आयास.
—म. शि. यां. का. पृ. ६६३

बासन—मूळ अर्थ वेष्ठण असा आहे. परंतु लक्षणेनें या शब्दाचा अर्थ तोफ किंवा किल्ला असा आहे.
तोफ या अर्थी—" वरकढ तोफा आहेत त्या व यांच्या जिलेवी तोफा नेऊन नित्य शहरावर मारगिरी होत असते. बासनें लहान म्हणून त्यांच्या नेमांत बारकाम होत नाहीं.
—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ३६ "

किल्ला या अर्थीः—" सरस बासन वजनदार पाहुणे मेले बहुत फार. धारवाड किल्ल्याच्या लढाईचा पोवाडा.
—ऐ पो. के. खं. १

बांसरी—हत्तीच्या दांतांवर बसविलेल्या पितळी बांगड्या किंवा आंगठ्या.

बासा किंवा बाशा—मृत्यु.

—रा. व्य. को.

बासिक—उंच.

बासी—शिळें

आपली पत्रें बहुतां दिवशीं येतात वर्तमान बासी होते याजमुळें रुजकर होत नाहीं. —म. शि. यां. का. पृ. ६७७

बाहच—बाह्यात्कारी देखावा.

येथील अवस्था परम कठीण जाली आहे. बाह्य आजपावेतो आपले कृपेने जतन केला. —राजवाडे खंड १२ पृ. २४

बाहचात्—बाह्यात्कारें

जमीदाराच्या चित्तांत यांचा अमल उठऊन द्यावा, या अर्थे बाह्यात् न दर्शवितां ठाणेयास उपद्रव मांडिला असे.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १५२

बाहबाहे—हावभरी.

सारांश पठाण बाहबाहे जाले आहेत. मुलामान व शादल येकत्र होऊन वर येणार याकरितां अवलीयाखानास अति सत्वर फौजेनिशी पाठवून देणें. —हिं. द. खंड १ पृष्ठ १०८

बाहली—(?)

कटकचे किल्ल्यास आम्ही तेच रोजी मोर्चेबंदी करून बैसलों. किल्लेयात दारूगोळी व अरबा (अरबा-तोफा) व बाहली यांचे (?) सामान मातबर व चौगीर्द खंदकांत पाणी बहुत याजमुळे दोन मासपर्यंत किल्ला भांडला पण राजश्री स्वामींच्या पुण्यप्रतापे करून छ १४ रबिलाखरी किल्ला फत्ते झाला. —वै. स. १७४५ पृ. २२

बाहरमद—(?)

हकीमजीस साहेबजादियाचे मुलाजमतीचे बाहरमद केले. वितिपात जालियावर भाषण होईल. —राजवाडे १ पृ. १८१

बाहिर—व्यक्त.

बाही—आश्रय.

वडिलीं याजउपरी दुसरी बाही धरून श्रीनंतांशीं तेढीनें वागणें चांगलें नाहीं. —ऐ. ले. सं. ६८१३

बाही किंवा बाहचा—जामीन राहिलेला मनुष्य किंवा एखाद्यासाठीं हमी भरणारा मनुष्य किंवा त्याचा पक्ष घेऊन त्याची बाजू मांडणारा मनुष्य.

साहेबी मजला तोहमत लाविली कीं तूं थोरातकडें चाकरी करून होतास. थोरात हरामखोर झाले. तूं गुन्हेगारी देणे म्हणून तगादा आपणास लाविला. मग आपले बाहे देशमुख देशकुळकर्णी पाा मजकूर यानी इलतमस केली कीं पटेल मजकूर थोराताचे चाकर होता खरे. परंतु तो आपले गांवीं राहून रयेतगिरीनें होता. तरी गुन्हेगारी त्याचे मवसर पाहून जीवनमाफीक घ्यावी.

—पे. द. भा ७ पृ. ९

ब्याहा होणें—मृत्यु पावणें.

छ २७ रोज गाजीसाहेब वलद ताजुदिन अलीखा यांचे ब्याहा जाहाले.

—रा. रा. अधिकारी पृ ७५

बाहीर—बहीर. लष्कराबरोबरचा बाजार.

त्याचा पाठलाग करून (म्हैसूर) सरकारची फौजही लागली आहे. अशा वक्ती पळणाराबरावर आम्हीं येत नाहीं, म्हणोन सांगोन आपले झेंडे उभे करून एक जागां बाहीरमुद्धां उतरोन इकडेस निघोन आलिया तुमच्या कुमकेस सरकारची फौजही पाठीवर आहे. येणेंची सोय पडेल. तुम्ही न येतां त्याबरोबरच गेलिया तुमचा परिणाम कैसा लागेल ?

—ऐ. ले. सं. ३१११

बाहेकार—? शत्रु ? पक्षपाती ? अलाय ? ally ?

जे जे शत्रु इकडील अपकर्षणाची वासना धरीत होते ते ते आपले केलेलें कर्माचें शासन पावून शेवटी मुलांबाळांसुद्धां बाहेकाराचे सरहद्दींत हस्तगत जाले ते लौकरच शिक्षाहि पावतील.

—राज. ८ पृ. ६

बाहेदारी—जाभीनकी; भलावणी, मध्यस्थी.

आपला भला माणूस कोणी दरम्यान येथें येऊन आपलें पत्र ५–७ मराठे सरदार आपणांजवळ आहेत, त्यांचीं बाहेदारीचीं पत्रें ऐशीं आलियास आम्ही फौजेनिशीं येऊन चाकरीचा योग आपले हातीं घडलिया सेवा करूं. न घडलिया घरास जाऊं. आम्हांकडे वरकड गोष्ट नाहीं. ज्या कमानेस तीर, तेथें लागेल ! आम्हांपासोन दुसरें घडणार नाही. ज्या-पाशीं राहूं त्याचा शेवट याच रीतीनें, असें ज्यास पुरवेल त्यांनी पदरी बाळगावें.

—ऐ. ले. सं. २५८३

२ भोसले वगैरे सरदारांचें समाधान करून सर्व मल्हारबाचे बाहेदारीनें (स्वतःकडे) आणून मग नबाबाशीं प्रसंग (लढाई) करावा, ऐसें राव-साहेबांचें मानस आहे.

—ऐ. ले. सं. ३४६

बाहेर भितर—बाहेर आंत, आंत बाहेर.
म्हणजे चारी तोंडे बंद होऊन गनीम कोटातच आवळोन राहेल बाहेर भितर फिरो पावणार नाहीं. —पे. द. ३३ पृ. २२९

बाहेरवटचा—बंडखोर.
आणि राणीचे भावानें तिला हट्टानें कंपनीहुकमाविरूद्ध सती घालविलें पुढें तो भाऊ बाहेरवटचा निघाला. —ऐ. गो. लो. पृ. २३

बाळगेस असणे—एखाद्याचा पाल्य म्हणून असणें.
अंकुश देवराणा महाराजाचे बाळगेस होता तोही बिवासवे निघाले मग डेरे बाहेर दिल्हे. —बिब २

बाळसंतोष—एक भिकाऱ्याचा प्रकार. हे लोक कपडयाची भीक मागतात व ' बाळसंतोष ' असे आशीर्वादात्मक शब्द उच्चारतात.
—विलसन

बाळापुरी—कागदाचा एक प्रकार.
कागद कोरे गड्डुचा एक हजार हशमानी, पांच हजार गड्डुचा दौलताबादी, दहा हजार बाळापुरी. —म. सा. छो. व. पृ. ५३

बाळेबंदी—बाजाबंद (अलंकारविशेष)
कै. रावसाहेबांचे बाळेबंदी शिरपेंच वगैरे सर्व जवाहीर आणोन बाजीराव साहेबांनीं रुबरु पाहिले. —ऐ. ले. सं. ४९५६

बिकट पहारे—लष्करी चौक्या इंग्रजी ' पिकेट ' या शब्दाचा अपभ्रंश. जों पावेतो पलटणवाल्यास समजले नाहीं तोंवर हे मुकाटयाच गेले. गडबड केली नाहीं. तोफेपासून गोळीच्या पल्ल्यावर इंग्रजांचे बिकट पहारे होते. त्यांनीं ह्यांची चाहूल ऐकली तोच यानीं झडपून पाहारे कापून टाकले.
—हो. कै. पृ. ७९

इंग्रजास पहारा देऊन उतरविलें. येक डेरा दिल्हा, भोवता बिकट पाहारा चार हजार बार चौगिर्दा आहेत.
—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १६६

कोल्हापुरावरून बाळ जोशीराव यांचे पुत्र इकडे येत असतां पलटणांतील बिकट पहाऱ्यावर सांपडले. —ऐ. ले. सं. ६२४२

बिकलम—कलमवार; तपशीलवार.

बिलकम—मान्यतादर्शक सही.
सेवटी नारोपंत म्हणू लागला कीं तुम्हास मोगल्याचे हवाली केल्यावर (मुकाट) यादी ल्याहाल ! आम्ही उत्तर केलें कीं मोगल्याचे हवाली नाहीं, डोचकी मारली तरी यादी लिहून बिकलम घालून देणार नाहीं.
—केळकर संग्रह

बिकलम जुलूम—जुलमानें लिहिलेलें.
आपणांस नेऊन रजावंद नसतां लेहून घेतलें मग आपण बिकलम जुलूम म्हणून दहशत खाऊन गैरहजीर होऊन तुमच्या भेटीस आलों.
—राजवाडे २० पृ. ४२०

बिखाडा—बखेडा; बिघाड.
या प्रांते चहूंकडे बिखाडा फार झाला. —पे. द. ४० पृ. ९६

बिग—(?)
(अवतरणासाठी शकून शब्द पाहा.)
—मा. स. प. मा. पृ. २८

बिगटणें—अंगाशीं येऊन भिडणें, बिलगणें.
फौज महाराजांची जेथोल मुक्कामावर तेथें फिरंग्याचा हल्ला येऊन बिगटला. —हो. कै. पृ. १६६

बिगत—(ही गत ?) मो. वा. चूक ?
मल्हारजी बाबा होळकर याची आमची भेटी सत्वरीच होईल. यैशास त्यासी तऱ्ही आम्हास खरेखुरे बोलले पाहिजे. तरी पाच लाखाची बिगत (ही गत?) तुम्ही लिहिली नसा. आणि सात लाखाचे तरी तुम्हास विस्मरण पडलेसे दिसते तरी सर्व तपशीलवार लेहून पाठविणें.
—शि. शा. इ. सा. भा १ पृ. १७०

बिगाने—परकीय. बिगानगी—परकेपणा.

बिगेदानी—निगेदानी (?) निगादानी (?)
सयीद लष्करखान यांस आज्ञा आहे कीं दीडहजार फौजेनसी संगमनेर, नासीक, बागलाण वगैरेचे बिगेदानीस व मखबुल आलम याचे मदतीस जुनरास जाणें. —पे द. ३० पृ. ११५

बिघा—जमिनीचें एक माप. २० पांडांचा बिघा. —विलसन

बिघोटोची काठी—ज्यानें बिघा मोजावयाचा अशी विशिष्ट लांबी ठरविलेली काठी.
साबाजी अनंत त्यानी संपूर्ण दक्षणप्रांत नजरपाहाणी करून बिघोटीची काठी सात हात पांच हात त्याजवरी दस्त काय इत्यादि धारे बांधून दिले. —शि. प्र. ब. पृ. २८

बिचवा—लहान तंबू. याला काठी नसते.
होळकर शिंदे वगैरे लहानथोर मिळोन सदाशिव पंताशी विचार करावयास आले तें सदाशिवपंत भाऊ व विश्वासराव बिचव्यांत बसले होते तेथून कचेरीच्या डेऱ्यास येऊन खलबतास बसले.
—पाणि. बख. पृ. ३३

बिचवा—खंजिराचा एक प्रकार.

बिचारा—क्षीणोपाय, गरीब, बापडा, निरुपद्रवी.

बिचोबा, विचोबा—राहुटीचा एक प्रकार.

नंतर पोषाख घ्यावयास मागें दुसरा डेरा दिला होता, त्यांत बिचोबा होता त्यांत जाऊन पोषाख करून श्रीमंत बाहेर आले.

—ऐ. ले. सं. ४६२४

पांच राहुटचा दोन बिचोबे वोन चांदण्या कुलारसाहून छकडचावर लादून नेत होते ते पाडाव करून आणलें.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १२१

बिचोबा अथवा डेरियातील पमेदार राहुटी पाठवून देणें.

—पे. द. १८ पृ. ९७

आपले बुणगे दामदस्त राहुटी पालपडदे बेलबाधा या कांहींएक न ठेवतां एक बिचोबा पलंग मात्र ठेविला. —इ. सं. हो. कै. पृ. १४

बिछाइती—पाठीवर माल वाहून नेणारा व जत्रादिकांत किंवा बाजारांत तात्पुरती सतरंजी पसरून त्यावर विकाऊ माल मांडून बसणारा किळकोळ दुकानदार. —विलसन

बिछाइती वाणी. —वाड समा ३ पृ. १३५

बिछाइती, बिछायती, बिछायदी—मालमत्ता.

कुतुबशहास मारलें. किल्ला फत्ते झाला. कांहीं गल्ला व कांहीं ऐवज बिछायदी दहा पंधरा लक्षांचा सांपडला. —भा. कै. पृ. ११

बिछाऊन देणें—पसरून देणें, अथरणें.

त्यानीं मार्गांत दारू बिछावून दिली कीं हल्ला येताच बत्ती द्यावी म्हणजे माणसें उडून जातील. —इ. सं. हो. कै. पृ. २०

बिछावणें—जमीनदोस्त करणें, चित करणें.

राव सुमेरु मांदार। शोभे जसा पुरंदर।
करुनिया कलंदर। नस्रड (शिद्दी) बिछावला.

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. ४८

बिछावने, बिछोने—जाजमे सतरंज्या इ. बैठका वगैरे सामान.

भांडी कापड व बिछावने व गुरेढोरे, वाडे सातारे व कायगांव यत्किंचित् सर्व निमेनिम वाटून दिले.

—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. ८

बिजन—निष्प्राण, कत्तल, कतलाम.

आपल्या साठ बायकांस एकएकीस खोलींत बोलावून आणून, तरवारीनें छाटून बिजन केल्या. —ऐ. स्कु. ले. ६४

बिजहराबमोजीव—(?)
(अवतरणासाठीं 'चलहुचे' शव्द पाहा.) —राजवाडे १ पृ. १९६

बिजागड—उर्फ खरगोण.

बिझाईत—मालमत्ता.
—सभासद २२

बिडकी—कुलूप, एक तऱ्हेचें जुन्या काळीं वापरात असलेले कुलूपः
पेठेमध्यें गोरू व बैल व म्हैसी व गाये व घोडा व दुकान फोडून व बिडखी तोडून जे वस्त जाईल ते आपण देऊ.
—शि. च. सा. खं. २ पृ. ३७४

बिडणें, बीडणें—समाविष्ट करणें.
आज आम्ही आजम गवरनरसो॥ याजकडे गेलो त्याची बोलणी जाली ती अजम रिसीदंट साहेब यासी पत्री लि॥ तुमचे पत्रांत बिडले आहे हें पत्र श्रीमंतास वाचून दाखऊन, सिवरामपंत तात्या यासी पत्र लि॥ आहे ते व साहेबाचे पत्र असा एक लखोटा करून रिसीद नांवें लिहून रवाना करावा. —शा. द. वे. पृ. ५९

बिंडा—१ बुरुज. २ बालेकिल्ला. ३ शृंग, टोंक.
किल्ल्यांत दोन बिंडे आहेत एक उंच व दुसरा सुमार असे आहेत.
—पे. द.

किलेयास बिंडे दोन आहेत. येक उत्तरेकडील उंच बालादस्त आहे.
--पे. द २५ पृ. ७४

बिंडा—१ हत्तीचे पाय बांधावयाचा विशिष्ट दोरखंड. हा दोरी, सूत इ. चा केलेला असतो. २ गवत वळून त्याचा दोर करून हत्ती बांधतात या दोरालाही बिंडा म्हणतात.

१ दिला मार अंकुशाचा हत्ती चिरचीर।!
दराराRा ओढुन नेला ठाणावर।
पायांत भरला बिंडा बांधुन तयार।
—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. १८४

'तृणैराविष्टयते रज्जुः यया नागोपि बध्यते'

बिडार—बिऱ्हाड.
पुढें आम्ही बिडारीं येऊन श्रीमंत राजश्री राव यांसी घेऊन नाईक यांचे घरीं गेलों.
—ऐ. ले. सं. ३६४१

बिंडि—तोफेचा एक प्रकार.

—पे. डा. व्हॉ. १ पृ. १९७

तिनशें तोफा थोर अखंडी।
पंचरसी आणि बिडी लोखंडी।
तयार दारू तिनशे खंडी।

—ऐ. पो. के. खंड १ पृ. २२५

बित्तीम—खरी, पक्की, विश्वसनीय. बातमी. पक्केपणें.

शत्रूची फौज आली होती. ती गेल्याचें बित्तीम वर्तमान येताच मग जिकडे जाणें तिकडे जाऊं. —ऐ. ले. सं. १६८५

छाप्याची तयारी झाल्याची बातमी त्याच्याच गोटांतून एका गृहस्थाची चिठ्ठी बित्तीम आली असून यांनीं ढील केली ! त्यामुळें त्याचे मनुष्य गोटांत शिरून मारामार करूं लागले, व बाणांची चादर सुटली. सलकां झडल्या. कांही घोडीं बाणांच्या दराऱ्यानें उधळून गेलीं.

—ऐ. ले. सं. ४३६९

तुम्हास साहेब घरीच्या लेंकरासारखें जाणीती आणि तुमचें फार हेहि गोष्टीचें वाईट करावे ऐसे मनावर कधी धरणार नाहींत हे तुम्हास बित्तिम कळलें असावें. —म. द. रु ३ पृ. ४५

बितणें—बेतणें. येऊन ठेपणें.

आपण कर्म करून सेवटी निराले निघून बसले जेव्हां बितली तेव्हां धण्याच्याच जिवावर बेतली. —पे. द. २० पृ. १०८

बि-तर्जुमा—नियमानुसार.

—राजवाडे १५ पृ. २७१

बितद्बीर—अविचारी, अव्यवस्थित.

बितरफ, बेतरफ—निःपक्ष. कोणचाही एक पक्ष न स्वीकारणारा.

बितैना—(?) बितैनात असे तर मुळांत असेल ?

वरकढ हारकारे गरीब कसिबी सुभानजो नाकसबी आहे पुढे तरी त्यास ताकीद जाहली पाहिजे कासीद बितैना जालिया उत्तम आसे.

—पे. द. २८ पृ. १०४

बिथर—बिघडलेली, खप्पा.

याजकरिता ही वेळ सांभाळोन घेतली पाहिजे. नानांची मर्जी बिथर झाल्यास पुढें परिणाम नाहीं.

—इ. सं. आंग्रे यांची हकीगत पृ. २१

बिद्यागिरी—बिदाई, निरोप देणें.

सदाशिव राजाराम यास सेला पागुटे व घोडी दिल्ही आन त्याचे काम त्यास सांगितले. नंतर विडे देऊन बिद्यागिरी केली.

—राजवाडे खंड १२ पृ. १९७

बिदडा—बिडा, गांठोडें.

सरकाराहून पारचे रुपयाचे मागोन घेऊन वस्त्र त्यांत घालून गुजरलें ते सोडून न पाहतां तैसेच बिदडे जामदारखान्यांत पाठविले.

—नाग २ पृ. १६१.

बिदरी किंवा बिद्री—हुक्क्याचें भांडें. हें तांबें व जस्त यांच्या मिश्र धातूपासून बनविलेलें असतें. अशीं हुक्क्याचीं भांडीं बेदरास फार उत्तम बनवीत यावरून हा बिद्री शब्द झाला. —विलसन

बिदव—आरंभ.

बिदविणें—मळणें, वहिवाटणें, वापर करणें.

कुंदगोळ सावशी सिरहटी येका बारीनेच आहेत. त्यांचाही जमाव भारी. कुंदगोळावरील वाटेस पाण्याचा तोटा. तोफखाना तीन कोश चालतो. बैलांचा तोटा. अधिक जावत नाहीं. सांगितले मार्गानें जाणेस हेका करितात. कुंदगोलावरील वाटच कोणी बिदविली आहे. परंतु त्यांत आपण कैसे जावे हे उमजत नाहीं. कुंदगोलचे गली सध्या पडावे तर फौज भारी पाहिजे.

—पे. द. २८ पृ. १४८

बिदा—रवानगी, पाठवणूक; निरोप, रवाना.

१ तेथील सर्व भाव पाहून बिदा घेतली. —ऐ. टि. ७८

२ येल्ची मजकुराची बिदा विलायतेस करणार.

—दि. म. रा. २७९.

३ तुम्हासही बेकैदी चालल्यानं इजा द्यावी सबब आमच्या खावंदांनीं आम्हांस रूमशामहून बिदा करून पाठविले. —पाय १६

४ त्याजवर आणीक फौज बिदा केली.

—दि. म. रा. १ पृ. १८०

५ भेटी घेऊन बिदा होऊन येतों.

—राजवाडे १ पृ. १४१

६ मी याची बिदा घेऊन फौज व चिरंजिवास येथें ठेऊन परगणेंयांत जातों. —पे. द. ४० पृ. १२२

बिदाई—पाठवणूक किंवा नेमणूक. रवानगी.

पाटील बावानीं लेहून दिल्हे कीं तुम्ही तुंगभद्रा उतरावयाची जलदी नच करावी. होळकराची बिदाई तुम्हाकडे जाली आहे ते येऊन पोहचतील.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ३५

बिदागिरी; बिदागी; बिदाकी—बोळवणी; निरोप देतांना संभावना करण्यासाठीं दिलेलें पारितोषिक.

१ नारू बरे झाले म्हणजे तुझी बिदागी करूं.

—पे. द. स. मा. ४

२. बिदाकी (हो. कै.)

बिदा घेणें—जाण्याची परवानगी घेणें.

पंतसाहेब श्रीमंताजवळ कांही दिवस राहून हिंदुस्थानांत बिदा घ्यावी हा विचार करून श्रीमंतास विनंती केली.

—भा. व. गो. बुं. कै. पृ. १३.

बिदाण—खूण किंवा खुणेचा दगड, गांवची हद्द दर्शविणारा दगड.

याजला मल्हारतीर्थी स्नान करवून माथां बेल ठेवून बिंदाणेचे उच्चार मस्तकीं ठेवून श्रीपाशी नेले तेथें यांणीं आपलीं बिंदाणें खरी म्हणून बिंदाणाचा उच्चार करून बोलिला की माझी बिंदाणी खरी असली तरी (दिव्य) पार पडेन नाहींतर खताख्यानत होईल.

—ज्यू. ३२३

मरळ देशमुख यांचे इनाम मौजे गेवंढें येथें आहे त्याचीं बिंदाणें धारनाक याणे सत्य स्मरून सांगितलें.

—रा. १ पृ. ६६

बिदाती—नवीन.

—वाड भा. २ पृ. १०६

बिदानंद—जाणोत, जाणावे.

बिन— पुत्र, वल्लद.

अ बिन ब म्हणजे बचा पुत्र अ

बिन आहुत—बिन आउत, विन मागतां, मागावे न लागता.

ममलतींची घालमेल जाली असता मागील बाकी बुडती याजकरिता मामलत कायेम ठेवावी सालमजकूर बिनआहुत पैका देतो व मागील बाकी उगवून घेऊन ठाणी अवलसाली हवाली करतो ऐसे बोलण्यांत खचित आल्यावरून तगिरी पाहून बापली जाली.

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. २६

बिनख्याल—ख्याल म्ह. खोड किंवा खूण. बिनख्याल म्ह. ओळखण्यासारखी खूण नसलेला.

सालगुदस्तां घाटाखालीं इंग्रजांचे लढाईंत घोडी कुमाईत बिनख्याल अर्जुनराव हेंगाडकर यांची ठार झाली, सबब पंचाचे विद्यमानें खंडून दिली. नक्त रुपये आठशें.

—ऐ. ले. सं. ३६३१

बिनखोट— पूर्णपणें; निखालस.

शिद्यांकडील कारभारी यांचे व शिंद्यांचें वांकडें बिनखोट आलें, असें बहुत बोलतात.

—ऐ. ले. सं. ४९९७

बिन दिक्कत—निःशंक.
आजपर्यंत आपणांस संशय होता. या पत्रावरून बिनदिक्कत जाहलें.
—ऐ. ले. सं. ५१४४

बिन मोजबी—बिनहिशेबी, बेजबाबदार.

बिनाअनअलैह—म्हणून.

बिनाइ—पाहणें.

बिना करून घेणें– (?)
फोंडे सरदेसाई नारबा नायक यानीचा मुतालिक बाबूल सेणवी यानें बिना करून घेतला जे पुरातन प्रो। देसाई मशारनिलेचे हाती देसकत चालवावियासी आज्ञा द्यावी. —शि. च. सा. खं. २ पृ. ४३१

बिनावर—साठीं.
बिनावर मुलाजिमत शोरसाहेब आले. —प. द. म. व. ११६

बिनावर—म्हणून. **बिनावरान**—म्हणून, प्रमाणें.
तरी बिनावर मालुमात मनास आणून तुम्हास कौल मऱ्हम्मत केला आहे.
—राजवाडे १७ पृ. ३३

बिनावरामालुमात—माहितीनुसार.
तरी बिनावरामालुमत मनास आणून तुम्हास कौल मऱ्हमत केला आहे.
—रा. १७ पृ. ३३

बिनामी—खोटया किंवा बनावट नांवानें जमीन खरेदी किंवा तसा दुसरा कांहीं व्यवहार केला तर त्याला बिनामी व्यवहार म्हणतात.
—विल्सन

बिनी—१ नाक २ नासात्राण, घोणात्राण. नाकावर वार बसूं नये म्हणून टोपास एक लोंबती कांब बसविलेली असते ती.
चिलखते तयार करविली आहेत ते व टोप व बिन्या मुलामा करावयास दिल्या आहेत.
—पे. द. १८ पृ. ९६

बिनी; बिन्दी—म्होरप; सैन्याची आघाडी.

बिनी भेट—सरबराईकरतां वसूल करावयाचा एक कर.
रानांतील ५-७ खळीं लुटिलीं. कडबे लुटिले. कांहीं १-२ वळईस आगी दिल्या. गांवाशीं बिनीभेट बकरे वगैरे घेतले.
—ऐ. ले. सं. १००१

(**भेट बकरा**—कोणी सरकारी अमलदार गांवी आला असता त्याला गांवकामगार किंवा गांवकरी जी भेट अर्पण करतात ती.)

बिनी वाणदारी—बिनी भेटीबद्दलचा वसूल किंवा खंडणी.

गांवची घोडी अगर वोली आणल्या होत्या त्या सोडून देविल्या. गांवावर रोखा जाहला तो मना केला नंतर खडीविशी (खंडणीविषयी ?) पत्र आले त्याजवरून गांवची घोडी अगर वोली आणल्या होत्या त्या सोडून देविल्या. बिनीवाणदारीचे रुपये १०० पन्नास स्वारानी घेतले.

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. ७३

बिनीवाला—बिनींतील माणूस; बिनीचा अधिकारी.

बिमा—विमा.

बिर्द, बिर्दी—विशेष पराक्रम, करामत.

हणमनाइक पादशहापासी विजापुरास जमाव करून चाकरीस येऊन राहिले. त्या लोकांत एकएकास कजिया होऊन तुमचे बिर्दी काय म्हणून विचारलेवर यानी सांगितले की आमचे बिर्दी दाखवितो. म्हणविल (म्हणाले) कीं खुलगेचे शिरासी सात कोरा एकावरी एक बांधून बितीचे (भिंतीचे) आंत बांधणे आम्ही तीर दोन मारतो तीं सर्वही पार करून रेडा मारून घ्यावा!

—मा. स. प. मा. पृ. ७

बिर्फमाल—(?)

यासी खर्च घोडियाचे पोटासी देवे (द्यावे) व हशमास मुशाहिरा यैसे बिर्फमाल द्यावे.

—शि. च. सा. खंड ५ पृष्ठ १६९

बिरई—पितळी.

—दि. म. रा. २ पृ. १५५

बिरन्—परदेश, बिराणा मुलुख.

बिरमाल—पोवाडा किंवा यशोगायनात्मक वीरकाव्य.

दत्ताजी जाधव पडिला।
अज्ञान यमाजी भगवंताची सेवा त्याला।
हृदयी लक्ष लावुनी ज्यानी बिरमाल गाइला।
सव्वाशेर सोन्याचा तोडर (तोडा) घोडा बक्षीस केला।

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. २९

बिराजी—(१) केवळ नातलग, असे दूरचे भाऊबंद (२) भाऊबंदकी.

तुम्हांस परमेश्वरें फुरसती दिला म्हणून वतनाचा उद्धार केला, तरी तुम्ही भाऊच आहां. बिराजी असतेस तरी टकीया पैशीयाचा हिशेब मागतेस तरी तुम्हांआम्हांत बिराजपण नाहीं. तुमचा आमचा वंश एकच आहे. याकरितां आम्हीं आपले संतोषें प्रांत मजकूरची देशमुखीपैकीं निमे देशमुखी तुम्हांस दिली असे

—रा. खं. ३ पृ. ५७

बिराडराख्या—जागचे हलवत नसलेला.

जंजिरे यास सतरासे लोक राहिले. त्याजमध्यें कितेक दुखणारु व बिराड-राखे आहे. याकरितां तेथील बेहबुती असली पाहिजे.

—पे. द. ३४ पृ. ६७

बिराणा—तुकडा; खपरा ?

तोफ फुटोन ७ तुकडे झाले. शेख वली यास बिराणे लागोन फार जखमी आहे. इमामखान गोलंदाज यांस ४-५ बिराणे लागले आहेत. हलके आहेत.

—ऐ. ले. सं. ५७३३-३४

बिराणा—जंगल माजलेला वैराण मुलूख.

—विल्सन

बिरादरान—(अ) बिरादर, भाऊ.

बिरादरी—भाऊबंद; आप्त, भाऊपण, बंधुसमाज, जमात.

जमांदार गुलाबखान जाग्यावरच तोडला. आतां त्याचे बिरादरीची जप्ती करविली आहे.

—ऐ. ले. सं. ५६६८

खंडेराऊ दाभाडे यांस जमानाविसी आज्ञा केली. त्यावरोन आपण खंडेराऊ दाभाडे बिरादरीदेखील हातीं घेतलें.

—पे. द. १२ पृ. १

बिरादरीसारखी चाल उभय दौलतीची आहे.

—राजवाडे ५ पृ. ८६

आम्ही त्या बिरादरीतील आहोत.

—ऐ. टि. ३ पृ. ४८

बिरादरी—तुकडी, विशिष्ट संख्येचा जमाव.

एक पखाली पाठविला आहे. एक बरोबर दिलेलाच आहे. गाड्यांचे बिरादरीगणीक (बैरखीगणीक ?) पखाली आहेत. गाडदीहि फार नाहींत. सरकारकाम वक्तानुसार पडतें. त्यांचे जमातदारास सांगोन पाणी गाड्यांचे भरतीपुरतें देऊन हशमी लोकांसही देवविणें. हल्लींचा पखाली उद्यां निघोन येईल.

—ऐ. ले. सं. ३४८१

बिरार, बिरकी—धान्य किंवा कापूस वगैरे लादलेल्या बैलांचा तांडा किंवा पठारा.

—विल्सन

बिरिंज—तांदूळ, भात, साळी.

बिंरिजरजाझ--तांदुळविक्या, वणजारी.

बिल्-एक-रुई--एकनिष्ठपणें.

तरी बिल-एक-रुई दृढतर चित्तारूढ करतील.

—राजवाडे ६ पृ. ६०२

बिल्फैल--वस्तुत:; अगदीं.

बिल्फैल नातवान.

—राजवाडे १५ पृ. २४८

बिलमक्ता—मक्त्याप्रमाणें.

बिलमक्ता खंडणी केली ते कबूल असून.

--राजवाडे १८ पृ. ५३

बोली लागली आहे कीं माळवे प्रांतीचे बिलमखूत्ता नवाब निजामन मुलीक पासष्ट लाख रुपये देतात. श्रीमंत पंचाऐंशी लाख रुपये मागतात.

--पे. द. १५ पृ. ६३

बिलवर; बिलोर—एक उंच जातीची काच; एक बांगडीचा प्रकार.

बिल-इख्तिसास--विशेषत:

बिलंगर करणे--(१) नांगर सोडून गाडून उभें राहणें ?

(२) नांगर उचलून घेऊन हालचालीसाठीं सिद्ध असणें ?

(३) साखळदंडानें गलबतें एकमेकांत जखडणें ?

फरासीस याणी पाण्यांत बारा जाहाजें जिंगी तयार करून देवणापट्टणचा किल्ला घ्यावा; म्हणून हे बारा जाहाजे बिलंगर करून देवणापट्टणा-समीप राहिलें.

—पे. द. भाग २८ पत्र नं. ८७

बिलंद—उच्च; दुर्गम; बेलाग.

(१) अशीरगड किल्ला मातबर बिलंद आहे.

--पारसनीस ब्र. प. ६४

(२) या जागी बिलंद किल्ला बांधून वसवावा.

—साने प. या. व. ३७६

(३) कोट बिलंद गच्ची रुन्द.

—साने प. या. व. ४३१

(४) गनीमानी खबरदारी करून बिलंद जागे आदि करून पाहारे चौक़स बसवून गस्तीवरी गस्ती चालताती.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. १८९

बिलंदर—उंच, दुर्गम, बेलाग.

पाहताअर्थी (विचारें पाहता, विचार करितां) या मतगिरीसारखा पहाडी किल्ला असा एका दिवसांत यावा (काबीज व्हावा) असे काही नाही. किला फार बिलंदर आहे ईश्वर इच्छेने मात्र आला.

—चं. चू. द. पृ. १११

बिलदार—वेलदार, मुळ शब्द बिल. त्याचा अर्थ कुऱ्हाड, कुदळ असा आहे. यावरून खाणी खणणारा, दगड फोडणारा तो.

बिलदार किंवा वेलदार. मराठी लष्करांत हे बेलदार लोक सध्याच्या सॅपर्स मायनर्सचें काम करीत. —विल्सन

बिलंदी—उंची.

वातेरीमध्यें दमदमा बांधविला, त्याचीहि बिलंदी किल्ल्याचे कुसावर उंचीस येत चालली. —ऐ. ले. सं. १७०५

बिलफय—वस्तुतः, अगदीं.

हैबतराव व रघोत्तमराव यासी व तुम्हासीं कांहीं करार व शरत जाहली आहे त्याचे बरखिलाफ बिलफय तुमची चाल दिसते; याचा वास्ता काय ? —पुणें अखबार भाग १ पृ. ११०

बिलमख्ता—ठरलेल्या कराराप्रमाणें. —विल्सन

बिलस्त—वीत.

पातशहास लिहिले ज मीं येक बिलस्तभर जमीन देणार नाही त्यामध्ये किल्ल्याखालील जागा मऱ्हाटयास दिधल्यानें येक अंगोलीबरावर दस्तावेज दिधला म्हणजे पोहच्यासुधा मनगटासुद्धा हात निगळू म्हणतील.

—हिंगणे द. भाग २ पृ. २२

बिलाउजर— बिलाउजूर, विन तक्रार.

गंगाधरराव रास्ते फौजेसुद्धा हजर आहेत पंतप्रधानांचें कारपरदाज जे समई जिकडे रवाना करतील तिकडे बिलाउजर जातील.

—पुणें अखबार भाग २ पृ. १४४

२ बिला उजूर व बिलाकसूर दुम्बाला करून चालू देणें.

गो. इ. सा. १५

३ बिला उजूर केरूरचे तालुका बमय ठाणें हवाली करतील.

—राजवाडे १९ पृ. ११५.

बिलाकुसूर—दिरंग न लावतां. कुचराई न करतां.

बिलाकुसूर स्वामीचा मुहूर्त तो सिद्धीस नेतों यात संशय नाहीं. आम्ही विडा घेऊन आलो आतां सारें माघारा राहिले तरी खामनखाम ठिकाणास जातो.

—पे. द. ३३ पृ. १०८

बिला महसूल—जकातमाफीनें.

सामान जंगी सरकारांत मल्लूब जाल्यास (हवें असल्यास) बेपारी याजपासोन बिला महसूल खरीदी करण्याची परवानगी असावी.

—राजवाडे ७ पृ. ९४

बिलामोख्ता—बिलमख्ता, बिलमक्ता, मक्त्याप्रमाणें, कराराप्रमाणें.

बिलामोख्ता कर्नाटकचे काम आपले जिमे ठेवणें त्याचा पैका कराराप्रमाणें पावीन यैसा तो मतलब घालतो.

— E. M. P. पृ. १०८

बिलाशक—नि:संदेह, बेलाशक.

तुम्ही फौजसुद्धा बिलाशक जाऊन सखेंलीस सामील होणें.

—साने पयाव ४८६.

बिलाहुज्जत—बिनतक्रार.

बिलाहुज्जत वर्तावें. —ऐ. टि. २ पृ. ७४

बिशात; बिसात; बिशाद, बिछाईत—माल, सामान.

नाहींतरी माल बिसादीची तमा न धरता भांडीयाचे माराखाली तरांडे फोडून टाकून सलाबत पाडावी. —म. रा. आ. ३८

बिशात (सभासद ५१)
बिशाद (सभासद ४८)
बिछाईत (सभासद ५८)

बिशाद—किंमत, ऐवज. सामानसुमान, इस्टेट, जिनगी, सामर्थ्य ताकद, मजाल, प्राज्ञा.

१ घोडा लवकर येईल यैसे मी महाराजासी बोलिलों आहें तरी स्वामीनी हैगेयी पाठवावयाविसी करावीसी नाहीं. बिशाद (किंमत, प्रश्न) फारसी नाहीं तर अगत्य घोडा पाठवावा.

—पे. द. ८ पृ. १८

२ दोन वेढे मोगलाचे किलियास पडिले किला (सिंहगड) मोगलास दोन वेला हस्तगत झाला ते समई आपली सर्व बिशाद मालमत्ता जिंदगी भरीस पडली. . . . .कुल बिशाद लुटली गेली.

—ऐ. सं. सा. खं. ७ पृ. ३६

३ उंटें डेरे बिशादीची (सामानसुमानाची) समागमे होतीच ती उतरोन तमाम चिलखतें चढविलीं. —पे. द. २० पृ. २

बिस्तर—चटई, सतरंजी.

बिस्तान—बस्ता म्हणजे कागदाचा किंवा कापडाचा गठ्ठा. बस्तान म्हणजे तो गठ्ठा बांधण्याचा रुमाल किंवा त्यावर घातलेलें कव्हर किंवा अच्छादन.

ऐसा विचार करून स्नान करितांना हातरुमाल होता त्यांतील कागद पाण्यांत भिजवून सुभानजी नाईक यास बोलावून तो कागदांचा गोळा स्वाधीन केला कीं तुकोजी होळकरास सांग की हा गोळा फलाणे बिस्तानेच्या फलाण्यांत घाल. —हो. के. पृ. ९७.

बिस्मिल्ला— १ मुसलमानांत मुलाच्या अगर मुलीच्या पांचव्या वर्षी घोड्यावरून मिरवणूक काढून मशिदीत नेऊन 'बिस्मिल्ला' दि कुराणाचे कल्मे पढवितात तो उपनयनसदृश विधी. २ मंत्र म्हणून विधीपूर्वक हत्या करणें.

१ याचें कन्येची बिस्मिल्लाची शादीसाठीं (उत्सवासाठीं) रविवारी रात्रीं मेहदी निघाली. —राजवाडे ५ पृ. ५७.

२ मुर्गीस बिस्मिल्ला तो कशास ?

—हो. कै. ११

बिस्यार; बिश्यार—फार, पुष्कळ.

१ बिस्यार खुश्वक्ती हांशील जह्ाली.

—साने प. या. व. ३८४

२ बिस्यार सालें गुजरली. —साने प. या. व. ४००

३ खुशवक्ती बिशियार जाहली. —पारसनीस ब्र. च. २३

बिसहल—(?)

येथ पावताच लष्कर परभारे भादूरवांडा नजिक ठेऊन आम्ही बिसहलीस ('आम्हीही सहलीह जाऊन' असें तर शुद्ध वाचन नसेल ?) जाऊन चिमणाजी कृष्ण यास भेटलों.

—पे. द २८ पृ. १४१

बिसाती—बिछाइती. —विल्सन

बिसाद—बिशाद, मालमत्ता.

राजश्री दादा जामदारखाना उघडून बिसाद नेणार म्हणोन सूचना कळविली ती कळली. —ऐ. ले. सं. ४६१६

२ मकुबाई पटेलीण मौजे जितीकर इची **बिसात** बकरी १०२६१ व **मवेशी** (गुरेढोरें) सुमार २०२, याखेरीज तमचेरिया व पछोडी व कंबल लुटून नेली. —शि. च. सा. २ पृ. २६०

बी—कारण; निमित्त.

अशा स्थितींत पुन्हा लढाईची मसलत केलिया खराबीची बी (नुकसानीला कारण) —म. द. रु. २ पृ. १६

बीज खवाई—बीज व खाऊटी–पेरायला व खायला धान्य.

त्याची लावणी व्हावी यानिमित्य बीजखाई देऊन लावणी केली.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. २१५

बीजापूर—एक हत्यार.

ऐका दशही आयुधे कीर। बीजापूर गदाधुंरधर। इक्षुकार्मुक त्रिशिखशर। चक्र क्रूर सव्य करीं॥ —ग. पु. सं. टी. पृ. २४

—म. सं. प. व. ७ अं २

बीत—बेत; सांधा; सौरस्य.

भोंसल्यांचा त्यांचा बीत बसला नाहीं. —ऐ. ले. सं. ३३८४

बीतकसीर—बेगुन्हा, गुन्हा नसतांना.

मौजे रामपूर हा गांव चार पुस्त चालत आला तो आम्ही नाना फडणीस यांचे लोभांतील म्हणोन बीतकसीर बंद केला.

—पे. द. ४४ पृ. १४

बीत बसणें—बेत बसणें; घडी बसणें; सफाई होणें.

महाराजांच्या व बाया शिंदे यांच्या भेटी जाहल्या. परंतु बीत बसत नाहीं, म्हणून बाया कूच करून अथणीकडे गेल्या.

—ऐ. ले. सं. ५९२५

बीतम, बित्तिम—खबर, विश्वसनीय खबर.

मानमार्ग चालता जाहल्यावरी हबसी येणार यैसे बीतम आंतील खबर आहे. —पे. द. ३ पृ. ४२

बीद—वाट, रस्ता.

पूर्वेस सूर्याजी गायकवाड वाडे. पश्चिमेस जमीन घर महादेवभट देव, उत्तरेस जमीन घर देउजी मोकदम, दक्षिणेस गांवची बीद.

—ना. दी. पा. पृ. ६४

बीद करणें—बिदा करणें, पाठविणें.

खजिना येत होता. तो मधेच दाबून ठेविला आहे. मोगलास बीद करावा यैसे कारण नाहीं. थोरले नवाब तिकडून येतील तर निजामअल्ली आता त्याजवर जरूर जातील —पे. द २० पृ. ७३

बीद बसणें—जम बसणें, घडी बसणें, सलोखा होणें, तह होणें, समजूत पडणें, मैत्री, स्नेह होणें.

१ चव्हाण भेटला परंतु बीद बसली नाहीं म्हणून निरोप घेऊन गेला.

—पे. द. ११ पृ ४

२ त्यास त्याची व आनची बीद बसेनाशी जाहली यास्तव आज दोन रोज बोलीचाली राहिली आहे. —पे. द. ३४

३ होळकराची याचो बीद. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. १३०

बीपीर, बेपीर—तामसी, व्यसनी.

बींबूड—संपूर्ण नाश, संपूर्ण खणून काढणें.

१ तमाम फौज (घोडेस्वार) उठली (शत्रूच्या) पायदळाचे वींबूड करून स्वारांत शिरले तों रांगडे यांस घोड्याचे वेठण कमी यामुळें बाजूने पेंढारी व समोर फौज. जाटांचा स्वारसरंजाम जमूं न शकता प्रायशः मारले फार गेले. —हो. कै. पृ. ६५

२ हुजरात व कदम फाकडे यांचें हत्यार लागूं झाल्यावर तमाम फौज उठली. पायदळाचे वीबूड करून स्वार आंत शिरले.

—इ. सं. हो. कै. पृ. ३

बीर भरणें—भर देणें; चढी लावणें.

१ बिंबाजी भोसले याजवल कारभारी आहेत. त्यांचा मनसबा येकप्रकार; कोणता बीर भरतील न कले. —पे. द. २० पृ. ७५

२ श्रीमंतासी युद्ध करूं ऐसा बीर दिल्हा आहे.

—पे. द. भाग २५ पत्र नं. १३४

बीरसद—पोंचविणें.

(पत्रावरील पत्ता) इज्जत व सदाकत अनुवार बालंभट व विस्वनाथ भट वैद्य यास बीरसद. —वै. ४ स. १७४२ पृ. ३०

बीशुमार—अगणित.

बीस्त—वीस.

—रा. व्य. कों.

बुक्केफरोस—सुगंधी सामान विकणारा.

बुजरुखी—वडीलपणा, पोक्तगी.

कित्येक कल्पना अंतःकरणाच्या व कोणी लहान मनुष्यानें सांगितल्यावरून मुराररावाच्या चित्तांत संशय होता. गृहकृत्य व फौजेचे नदी अलीकडील पलीकडील व ठाणे जाती मानपान व बुजरुखी ममतेची व कित्येक अनेक कल्पना होत्या तितक्या बोलिले.

—पे. द. २८ पृ. १५५

बुजुर्ग—थोर; वृद्ध.

१ अज कदीम मोहिबाचा व ईंजानेबाचे बुजुर्गाचा येखलास कमाल चालोन आला आहे. —राजवाडे ३ पृ. ९०

१ हें सर्व खुर्द बुज्रुख (बुजुर्ग) यास माहीत आहे.

—बाड कैफयती १००

बुजरगी—मोठेपणा.

(अवतरणासाठीं 'अजमुदाकार' शब्द पाहा)

—पुणें अखबार भाग १ पृ. ११०

बुजुर्गी—थोरवी; मोठेपणा.

१ नबाबानी तर बुजुर्गीस लाजीम तो मार्ग सोडला.

—राजवाडे '१ पृ. ३१

२ परंतु आम्हां लोकांची बुजुर्गी काय आहे ?

—चि. रा. ३६

३ जमीयतीच्या सर्दारास दोना सर्कारच्या बुजुर्गीवर व उम्दगीवर प्रतिष्ठतेचे व इज्जतीचे रस्म अमलात येतील. —पे. अ. ५८

बुझइकोही—रानबकरा.

बुझर्गान—(अ) बुझर्ग, म्हातारे.

बुझावणें—समजावणें.

१ तुकोजीबावाच न मानीत तर त्यास बुझावून सांगू जाता त्यास सरकार चाकरीची उमेद असता आम्ही बुजविलें असें निमित्त येईल.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ९९

२ बूझावूं शकेना विधाता तयाला।

—वामनपंडित–नीतिशतक

बुट्टा—बट्टा; बटाई.

कडबा दरसद्दे १७–१८ रुपये सांगतात; सळई पंचोत्री नाहीं. बुट्टा सांगतात. परंतू १०००–५०० सुद्धां कडबा एकठाणा मिळत नाही. कालची धारण आज नाहीं. दिवसेंदिवस चढ आहे.

—ऐ. ले. सं. ५१६३

बुडी—बूड, पात्याच्या उलट बाजूचें टोंक.

नव्वद माणूस पेणेस आले त्याजमध्यें कोणाजवल हतेरा आहे. कोणाजवळ नाहीं. सैती आहे त्यास पान नाहीं. पान आहे त्यास बुडी नाहीं हांशीली जमाव आहे. —पे. द. ३ पृ. ४५

बुढे—(?)

१०४४ ख॥ डेरा वगैरे गु॥ मलजी

११५ इनाम देवडी धाकटी १००.

कुणबिणी १५ बुढें (?) —वै. ४ स. १७४३ पान ३४

बुणगें—सैन्याच्या सामग्रीचा तळ. सैन्या बरोबरचे उदमी वगैरे गैरलढाऊ लोक.

बहिरबुलगे—बहिरबुणगे. —साने प. या. व. ९०

बुणगें बाजार—बाजारबुणगें (व्युत्क्रमाचें उदाहरण)

अमित्राचें बुणगेंबाजार कचरा, सारें झाडून रवाना झालें.

—ऐ. ले. सं. ३९९०

बुनियाद—पाया, कारस्थान, धोरण.
परंतु एखादी बुनियाद यैसी बांधली पाहिजे कीं त्याचेच घरांत त्याचा मुदई उत्पन्न होऊन परस्परें कलह होऊन तो हलका होय.
—पे. द. २५ पृ. ८९

बुतपरस्त—मूर्तिपूजक.
बुत्फरोश—मूर्तीचा विक्रय करणारा; धर्माचा सौदा करणारा.
बुत्फरोशी—मूर्तींचा विक्रय; धर्माचा व्यापार.
बुत्शिकन—मूर्तिभंजक.
बुत्शिकनी—मूर्तिभंजन.
बुतखाना—हिंदूंच्या देवळाला मुसलमान लोक 'भूतखाना' 'बुतखाना' किंवा 'बुतकदह' म्हणतात.
बुतपरस्ती—मूर्तिपूजा.
मौजे पेढ्याचे तेली यानें बुतपरस्ती केली, तर मुसलमान होऊन जो बुतपरस्ती करील त्यास सजा तो खिताबमोजीब (किताब मोजीब–कुराणाप्रमाणें) आणखीच आहे. —ब्र. च. पृ. २३५
बुतारा, बुतारी—खराटा, झाडणी.
बुतार्‍या नारलीच्या पंचवीस पाठविल्या त्या पावल्या.
—पे. द. ३३ पृ. २१६
बुद्धीचे वाटेनें—विचार करितां.
एकूण दोन्हीही कामें होतात, ऐसें बुद्धीचे वाटेनें दिसतें.
—ऐ. ले. सं. १८०२
बुद्धिदुर्ग—अक्कलकोटाचें सांकेतिक नांव.
केवळ ज्यांस (ज्यांना) जातांच न ये तीं अज्ञातपणें बुद्धिदुर्गी राहिली.
—ऐ. ले. सं. पृ. ३८७
बुद्धि देणें—भर देणें.
हे संकोच धरीत होते पण चांदजीनें यास बुद्धि देऊन नेले.
—रा. ८ पृ. ९६
बुद्धीपरती—कल्पनेबाहेरची; आवाक्यापलीकडची.
त्याजवरून विचार पाहतां. ही गोष्ट बुद्धीपरती आहे! कफेदरिक यास काय अदमास समजला आहे हें कळत नाहीं. इतक्या अडचणी असोन याच्या बोलण्याची धमक मोठी. —ऐ. ले. सं. ४४२१
बुद्धीमंद—अक्कलवान, बुद्धिमान, सूज्ञ. बुद्धिमंत.
एकादा प्रसंग आम्हापासून गेला तरी वडीलपणें सांभाळून बुद्धीमंदे आज्ञा केली पाहिजे. —पे. द. ३३ पृ. ९३

बुद्रुक, बुद्रुख; बुज्रुग—वृद्ध; थोर.
सर्कारीहून बुज्रुगांपासून...बाजीराव पंडित प्रधान यासी पर्गणे मजकूरची वतन देशमुखी अज कदीम इनायत असे.
—वाड मा. १ पृ. ६५
तोतयाचे चौकशीसाठीं बुद्रुक जमा करितात.
—खरे ६ पृ. २७१२
एका एकी लढाई बिघडोन बुद्रुख भाऊसाहेब सर्कारकामास येऊन कैलासवासी जाले. —खरे ११ पृ. ६०९८

बुदरखी, बुदरुखी—पुरातन योग्यता. किंवा महत्व.
आपले बुदरुखीप्रमाणें श्रीमंतानीं चालविले तर सरदारी करणें. नाहींतर सरदारी सोडून घरीं बसणें यैसे मुरारराव म्हणतात.
—पे. द. २८ पृ. १७७

बुदली ढाल—ढालीचा एक प्रकार.
ढाला २ तपशील :—
बुदली ढाल १ व राइडी (ढाल) १ एकूण २
—ऐ. ले. सं. ४१६३

बुंदार, बूदार—सुवासिक.

बुध—बकऱ्यांची संख्या सांगताना योजावयाचा संख्यावाचक शब्द.
आमचा माल बकरीबुध सुमारी पंचविसशें लुटीस गेलीं.
—पे. द. ४४ पृ. ५

बुधीचे वाटेनें—सामोपचारानें, समजुतीनें.
बुधीचे वाटेनें याचा आमचा बनाव बनेल ऐसे नाहीं.
—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. १७

बुधीता—१ बुद्धिता, शहाणा २ बुद्धीच्या वाटेनें पहातां; विचार करितां.
मजला स्वामीविसीं विक्षेप होये ऐसा बातमी लिहिणार बुधीता दिसत नाहीं आणि नाहीच हें निशा असावी.
—नाग १ पृ. ५१

बुंधेरा—तोफेच्या कांहीं विशिष्ट भागाचें नांव.
२५ रु॥ जमा किल्ले पुरंदर येथील श्री केदाराची घांट फुटकी होती ते सरनागीण तोफेच्या बुंधेऱ्यास वोतली. —पे. सा. पृ. ९२

बुनादी—१ कदीम, जुने, २ शीलवंत.
लौकिक मिळविला तो बुडवून खादल्या घरचे वासे मोजावे हे रीत नव्हे. त्यांत तुम्ही बुनादी चाकर कामदार आपल्या पुढें आमची बुद्धि किती ? जशी आज्ञा कराल तसें करू. —शि. प्र. ब. पृ. ३७

बुनियाद, बुनियादी—स्वभाव, शील, अब्रू, पाया, जोर, आरंभ.
१ गांव कुलकर्ण बुन्यादी विठ्ठल माद शेणवी याचें होतें.
—राजवाडे ८ पृ. ७४

२ याची देशमुखी अव्लादी बुनादी होती ऐसे आपणांस ठावके असे.
—राजवाडे १५ पृ. ७५

आपले वडिलांनीही कुल बुनादी सांगितली होती.
—राजवाडे १५ पृ. ७५

अंताजी माणकेश्वर यांची पत्रें जयाजी शिंदे यास पावली. तेथें लिहिले कीं, पातशाहाचा वजीराचा कलह होये. पातशहा दुसरा वजीर करी, व वजीर दुसरा पातशाहा करी, शहर लुटले जाय लोकाचे जिवासी गांठी पडे यासी बुनियाद (मूळ कारण) येक बापूजी महादेव.
—हिंगणें दप्तर खंड २ पृ. २३

सालगुदस्ता नवाबानीं सारेच येकीकडे ठेऊन नायकांची दस्तगिरी केली. नाईकाची बुनियाद काय याचा विचार नवाबानें चित्तांत आणिला नाहीं. आम्ही नवाबाचे खैरख्वा आहोत म्हणोन नवाबाचे किफायतीचा मजकूर सांगावा लागतो. —पे. द. २५ पृ. ३०

याची बुनियाद श्रीरंगपट्टनाचा तहनामा.
—राजवाडे. ७ पृ. ७२

हलक्या गोष्टी आम्हाकडील नबाब व रुक्नुद्दौला हैदरखाच्या वकीलाशी बोलत असल्यास त्याचा प्रकार बुनियाद कशी आहे ते कळतच आहे.
—खरे १०७४

त्यास आपण बुनादीपासून आपले वतनाचे वर्तमान व कागदपत्र तमाम दाखविले. —राजवाडे ८ पृ. ४४

त्याचा प्रकार बुनियाद कशी आहे तें कळतच आहे, आणि त्याजशीं हलके बोलल्यास ते अस्मानास लागणार. —ऐ. ले. सं. १०७४

बुबुळण—(?)
तुम्ही परवाण आणिला आहे. जर तुमचे विक्रीत भूमिकेवर बुबुळण आहे त्यावर माझे आगामुऱ्हाचे जुलमानें बसेल ते सोनाग काढावे.
पा. क्ष. ज्ञा. इ. खं. १ पृ. २४

बुर्जशिकन—१ तोफेचे एक नांव २ बुरुज पाडणारी (तोफ).
बुर्जी—राजाखेरीज सर्व मोहरी मरणें.
बुऱ्या, बोऱ्या—लव्हाळचांनीं किंवा चोयटचांनीं विणलेली चटई.
बुरकेत—लहान शीड.

—कु. आं. ढ. ३९४

बुरखी, भुरकी—घोड्याच्या अंगावर व डोक्यावर घालावयाचें झुलीसारखें कांहीं अच्छादन.

काय वेळ देवा आली मज राजावर।
आतां सामान घाला यासी होईल उशिर।
तशी होती बुरखी टाकिली पाठीवर।
नाहि लगाम तोंडामधि झाला स्वार।

—ऐ. पो. के. खं॰ २ पृ. १८८

बुरजात देणें—बुरुज बांधतांना त्याच्या पायांत बळी देणें.

किले पुरंदर येथें शेदरी बुरुजास काम लावलें तेव्हा काम शेवटास जाईना सबब पातशहास दृष्टांत जाहला जे, जेष्ठ पुत्र व ज्येष्ठ सून अशी उभयता बुरुजांत दिल्ही असता काम शेवटास जाईल.

(—मावजीकृत सनदापत्रांतील माहिती.) पृ. ७

बुरजी—अर्ककिल्ला, किल्ल्यांतील बंदिस्त असें बुरुजवंद ठाणें.

दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं हल्ला करून किल्ला घेतला. आंतील बुरजींत देखील ठाणें पडलें. —ऐ. ले. सं. ११९८

बुरजे बुरुज—दर बुरजागणिक.

सुभेदार येतात तेव्हां आपली फौज आणावी बाहीर जाऊन लढाई करावी अगर गांवांतून लढाई करावयाची असेल तरी मोर्चेबंदी करावी तोफा बुरजेबुरुज ठेवावी, यैसे उभयतांनीं सांगितलें.

—हो.कै. पृ. १९६

बरलोल किंवा बुरलोत—दमानघोस खेचण्यासाठीं वांसा.

—कु. आं. ढ. ३९४

बुरूज—हुडा; कोटाच्या तटबंदींत मजबुतीसाठीं बचावासाठीं व माऱ्यासाठीं जागोजाग केलेली वर्तुलाकार बंदिस्त.

बुरूज—बंदुकांचा मारा उत्तम करतां यावा म्हणून तुकड्या तुकड्यांनीं उभें केलेल बंदुकी शिपायांचे समुदाय.

(१) हैदरानें बुरूजबंदी चोहींकडे केली आणि रेजगण भरून तोफा ठेविल्या होत्या त्या त्यासमयीं सोडिल्या.

—ऐ. ले. सं. ८०६

(२) छ २० रबिलावलीं इंग्रजांची लढाई चौकाचे मुक्कामीं जाहली. आपले लोकांनीं मोठी कस्त केली आणि घोडे चालविले. राणोजी ठेले व माधवराव शेडगे हे दोघे इंग्रजांचे बूरूजांतच ठार झाले.

—ऐ. ले. सं ३६०३

बुल्दा—शहर; प्रांत.
औरंगाबादचें बुल्याचें सुभेदारीचें काम. —राजवाडे पृ. २२१

बुलगे—बुणगे; बुनगे.
राघोजीबावा बंगाल्यास गेले त्यास कटकचा किल्ला घेतला तेथें ठाणें देऊन बुलगे हजार तेथेंच ठेवून सडे फौजेनसी पुढें गेले.
—वै ४ स १७४३ पृ. १५

बुलंद—उंच; दुर्गम; बेलाग.
वसई जागा बाका बुलंद सुरुंगाचा उपाय नाहीं.
—पारसनीस ब्र. प. ७८

बुलन्द—दर्जेह, उच्च इयत्तेचा.
बुलंदमकान—उच्च पदस्थ.
अजमखान, बालाशान, बुलंदमकान, याकूदखानी, दामदौलत हू.
—वै. ४ स. १७४२ पृ. २०

बुलंदी—उंची.
दोन्ही मंडप बुलंदीस कमी. याजमुळें गर्मिणा भारी. हजमा भारी होता.
—ऐ. ले. सं. ५४४५

बुलाक—नाकपुड्यामधील पड्यास भोक पाडून त्यांत घालावयाचा मोत्याचा लोंबता अलंकार.
नाकामधिं बुलाक सुरती । चांदणी वरति चमकती पर ति। हिच्यापुढे फार.
—रामजोशी

बूच—तोफेच्या तोंडांत अंबाडीच्या पेळूचें बूच किंवा गाबडी बसवितात, ती.
(तोफेच्या) बुचास अंबाडी आली नाहीं, यास्तव १ मण विकत घेतली.
—ऐ. ले. सं. ३५०६

बूट—विचार; मुद्दा.
चार घटका बैठक होऊन आले. खलबतांतील बूट समजला नाहीं.
—ऐ. ले. सं. ४६४९

बूड—घराणें किंवा शाखा.
तुम्ही सांगितले कीं वडिल बूड घाकोजी भिसा याची. धाकटे बूड गणोजो भिसा तिसरे बूड हरजी भिसा.
—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. १४७

बूडस्थल—नाश, उच्छेद.
येकायेकी संस्थानचे बूडस्थल करावे यैसे जाले असतां आम्ही सरकार कार्यावरी नजर देऊन हरपनहल्लीकर विचारांत घेऊन नानाप्रकारें युक्तिनें रक्षिलें. —पे. द. २८ पृ. २४४

बूदन्द—झालें.

बूदन—होणें, असणें.

बूदबासी—राहण्याचे किंवा मुक्कामाचें ठिकाण.

राजे चेतसिंग याचे बूदबासीचे स्थळ गंगापार रामगड म्हणोन मकाम
—पुणें अख. भाग २ पृ. ३३

बूदह—होऊन.

बूदह अन्द—झालेलें आहेत.

बूर्द—वाहून नेलें.

बूरचें लाडू—भुशाचे लाडू, बूर–कोंडा, टरफल.

यांच्या कारकुन्याच्या खातऱ्या करणें हे इंद्रजाल विद्या आहे. माहामंत्री आहेत ते अइंद्रजाल जाणतात. जैसे दिलीचें बूरचे लाडू!
—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १६३

बेअदाई—स्वामीद्रोह, विरोध, फितुरी, विश्वासघात.

हैदरअलीखानाकडून बेअदाई जाहलिया त्याची तंबी जे मुनासिब असेल तो हुजुरीहून होईल.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. २०९

सरकारचे अमलास बेअदाई कराशी.
—दि. म. रा. १ पृ. ५१

बेअबस—गैर प्रतिष्ठा; न शोभण्यासारखें.

आतां वारंवार पा-हेरे लिहिणें बेंअबस आहे. —नाग. १ पृ. ५४

बेआदत—बेअदबी बेअब्रू.

गोविंदराव मुजफरखान याचा दिवाण त्याची बेआदत केली. तो ताप घेऊन राहिला. —पे. द. २८ पृ. १९१.

बेइलाज—नाइलाज.

शंभर बेलदार जेव्हां पाठविता, तेव्हां बालेकिल्ल्याचा तट व पाहारे व गल्ल्यास घरे व माचीस वाटा यैसें करवून किलाची मजबुती करवितों. बेलदाराविण बेइलाज जाला होता, तर अगत्य बेलदार रवाना करावे.
—पे. द. ४० पृ. ४.

बेइस्तिकलाल—धीर सुटलेली.

त्यांची फौज आवाई खाऊन बेइस्तिकलाल जाली त्याची तंबी करणें तें आम्ही व पठान मिलोन करितो. —पे. द. २८ पृ. ३६

बे-कम-व-कास्त—कांहीं कमी न करितां, साद्यंत.

सदरहू कलमे सुमार बेकमवकास्त कलमी केली आहेत.
—खरे ७ पृ. ३५७५

बे करारी—अनिश्चिती, तहमोड.

तहनाम्यास कांहीं बहुत दिवस झाले ऐसे नाहीं इतक्यांत त्याजकडून बेकरारीच्या चाली सुरू होतात. —राजवाडे ७ पृ. १९.

बेकारपणें—बेरोजगारपणें, निरुद्योगी.

येसाजी मल्हार वंदनगड गेलीयावर वाईत बेकारपणें होते.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ७०.

बेकुसूर—निष्कंटकपणें.

दिंडे मुतालिकास दुर करून येकोजी बेकुसूर पटेलगी करीत होता.
--शि. च. सा. खंड ५ पृ. १६३.

बेकौल करणें—कौल मोडणें; आश्वासन मोडणें, विश्वासघात करणें.

आजपर्यंत सावनूर तालुक्यांत वाघानें बेकौल केलें नाहीं. याजमुळें सर्वत्र त्यास वश्य आहेत. —ऐ. ले. सं. ६५३९

बेखबर—बेसावध; खबर नसलेलें.

शत्रूची गांठ पडली. ते बेखबर होते. एकाएकींच आमची फौज गेली तेव्हां गोटांत गडबड झाली. झुंजावयास त्यास अवसान झालें नाहीं.
—ऐ. ले. स. १६६३

बेखर्ची—निर्धन, निष्कांचन. खर्ची जवळ नाहीं असा.

ज्येष्ठ मास लागला परिच्छिन्न खर्चास नाहीं. तुम्ही बेखर्ची. तुम्हांस तरी काय मागावें ? तथापि न लिहितां गत्यंतर नाहीं, यास्तव लिहिलें आहे.
—ऐ. ले. सं. ५२६

२ बेखर्च आहों निरोप देणें. —खरे पृ. ५४४,

३ वजीर बेखर्च त्यास खर्चास आम्ही पैका दिला.
—राजवाडे ६ पृ. ४४८.

४ कृपाळू होऊन आज्ञा केली तर हुजूर येईल, बेखर्ची आहे. माणूस माकूल दिसतो. —राजवाडे १ पृ. ६४.

बेखातरी—अविचार.

चार कोटीची मालियत जवळ असता कंजूषपणानें सर्दारास बेखातरीनें निरोप दिल्हा. —जो. रा. १०९

बेखायेदी—बेकैदी हुकुमाविरुद्ध वर्तणूक, आवाडाव.

आपणास खावंदाची आज्ञा नाहीं व आपण जाऊन बेखायेदी करावी तरी गोष्ट कार्याची नाहीं.
—पे. द. ३४ पृ. ७१

बेखुद्—बेशुद्ध.

बेंग—बिंग.

त्यांना भीत्ति याच कागदांची होती. मग सर्व बेंग बाहेर फुटलें.

—दस. शि. मो. इ. पृ. ६.

बेगम—१ राणी २ वयांत आलेली कुवारीण.

बेगर्द—वृक्षरहित.

मुलुख अगदी वीस पंचवीस गांवपर्यंत (एक गांव म्ह. ४ कोस अर्थात १०० मैलपर्यंत) बेगर्द, बेचिराख जाहला.

—पाणि. बख. पृ. १७

बेगी—जलदीनें किंवा सत्वर.

१ पेशव्यांस निरोप होऊन महिना जाला अद्याप आमास निरोप होत नाहीं. आमचे तो फजीतीस जोडा नाहीं. बरें आपला योग म्हणावा बरें आतां तरी बेगी निरोप देवणें.

—वै. ४ स. १७४४ पृ. ९.

२ तुझे संग्रहीं सुरण असलें तरी बेगी पाठवून देणें.

—ब्र. च. पृ. ३०३.

बेज्या—बेजहा, गैर. बेफाट, अनाठायी, फाजील, अनुचित, रुष्ट.

१ तह ठरला आहे त्या प्रमाणेंच वर्तणूक होईल बेज्या होणार नाहीं.

—म. शि. यां. का. पृ. २८३

२ अब्दुल खैरखान याणी बेजा केले. —राजवाडे १ पृ. १५

३ पूर्ववत्प्रमाणें बेजहा वर्तणूक व्हावयास लागली.

—खरे १२ पृ. ६५४१

४ कशीही तबियत बेजाह असल्यास बाईसाहेबाचा निरोप गेला असतां त्याप्रमाणें व्हावयाचे. —हो. कै. ६६

५ मुजफरखान यास लोकानीं तलबेकरितां घेरून बैसविले आहे. बेजहा बोलतात. लोकानीं हत्ती, घोडे, उंटें सोडून नेली.

—पे. द. २८ पृ. ११०

तुम्ही सरकारी नोकर असता तुमचा बेटा गनिमाई (पुंडाई) अमल करितो हे गोष्ट बेज्या आहे. —पे. द. २५ पृ. ४९

बेज्यात—बेजहा, कडोविकडीचे.

सफेजंग लढाई छातीचा कोट करून दोन प्रहर मर्दुमीनें बेज्यात युद्ध होऊन रोहिल्याचे परिपत्य करून त्याचा फत्तरगड काबीज केला.

—पेठे दफ्तर भाग १ पृ. ७०

बेज्या हरकत—गैरकायदा हरकत, अडथळा.

समसामजंग म्हणतात कीं निजामअल्ली बेगीर होणार नाहीं. कांहीं बेज्या

हरकत त्यापासून अमलात आल्यावर श्रीमंत स्वामीस विनंति करूं.
—पे. द. २० पृ. ७७

बेजनसी—(?)
वसूल करू न सको·तरी दरमाहे दरसद्दे रु. ५ येकूण रु. ८० दरमाहेप्रमाणें बेजनसी देऊन हे पैके घेऊन मग खत दिघले आसे.
—पे. द. ३१ पृ. ४६

बेजान—निर्जीव, ठार.

बेजाब—बेगुमान, बेमुलाजा, मनस्वी, बेजबाबदारपणें, फार, बेहिशेब.
१ मुलाकडे बाक नाहीं; मुलगी दांड बेजाब आहे.
—गो. ख. चि. शा. ब. १५
२ माणूस बेजाब मारिलें.
—खरे १ पृ. ४४१

बेजाबता—अन्याय.
—स. शि. च. ८४

बेजारी—आजार, दुखणें.
नतर थोरले बाबासाहेब यास कालपीस बेजारी झाल्याचीं पत्रें आलीं. त्यांचा काल पुढें सन (संवत) १८५९ चे भाद्रपद वद्य प्रतिपदेस झाला.
—भा. व. गो. बुं. कै. पृ. २७

बेजावीत—निर्नायक, आळा वांधा नसलेली, बेशिस्त.
जाहिरी बोली हेच आहे कीं पातशाही बेजावीत जाली. सरदार कोण्ही कोणास न मानीत.
—पे. द. ३० पृ. १७१

बेजाह—बेफाम, अनावर.
थोरले सुभेदार यांचा सुनवर पूर्ण लोभ कशीहि तबियत बेजाह असल्यास बाईसाहेबांचा (अहल्याबाईचा) निरोप गेला असता त्याप्रमाणें व्हावयाचे.
—हो. कै. पृ. १२०

बेजिरीम—निःशेष, व्यंग न राहिलेलें.
जर तुम्ही अगदी गायकवाडास लुटले, आईसाहेब ताल्यावर येऊन दादोबास काढून दिले, सेनापतीस तलेगावास जावयास निरोप दिल्हा, आपण ज्ञानावर येऊन तुम्हासी सलूख करून राजास सोडून खाली आली, ऐसे बेजिरीम काम बिल्हेस श्रीनें तुमचे हातून घेतले तर आम्ही सावनुराकडे जाऊं.
—पुरं द. भाग १ पृ. २५२

बेजोखो—भलतीकडेच झुकलेले, बेतोल.
तेथे महात कारभारी आहेत ते म्हणतात कीं रजपुतांचे पारिपत्य करणें आम्ही रुपया देतो त्यास रजपुताचे पारिपत्य करावयासी २०–२५

हजार फौज पाहिजे. (परंतु) हें काम दो हजाराचे नावाने बेजोख होते. तैसेच फरुकाबादेचेहि आहें.

—हिंगणे द. भाग २ पृ. ७३

बेजोर—जोरानें; जोरावारीनें.

बेजोर लढांई देऊन......तरांडे पाडाव करून आणिले.

—खरे ८ पृ. ४१९९

बेटवळा—घराण्यांतील किंवा वंशांतील नातलगांचा समुदाय.

आबाजी, देशमुखी करावयास आले. तेव्हां सिलिमकराचा बेटवळा फार जमला होता. सिलिमकरासी वाद सांगावा, तरी वाद सांगावयास आबाजी एकटा व नातवानी होती. तेव्हां कांहीं उपाय नाहीं.

—रा. १७ पृ. ५

बेडगें—(न.) लहान सहान झुडपें तोडण्याचें एक हत्यार.

औताचें सामान—१ बेडगें लीखंडी.

—ऐ. ले. सं. ३१०३

बेडा—बेहडा किंवा दस्ता.

काशीराव होळकराकडून गणपत नारायण दिवाण त्यांजबरोबर दोन बेडे तीन हजार स्वारांचे हयाद अल्लीखां व अचबेंसिग पुरवैय्या उभयतां मिळून होते.

—हो. कै. पृ. १५५

बेडा—कुसूं किंवा वही घालून केलेलें आवार.

—विल्सन

बेतक्शीर—निरपराधी, अपराध नसतां, नाहक, बेगुन्हा.

१ हे बेतक्षीर आहेत.

—राजवाडे ५ पृ. ६५

२ बेतक्सीर त्याजवर इतराजीचें कारण काय?

—दिमरा २ पृ. १२०

बेतकवी—असमर्थ; नातवान.

—राजवाडे ८ पृ. ४२

बेतऱ्हा—आतोनात, सीमेपरता.

१ परंतु आखरश (अखेरीस) चेतसिंगाची सिकस्त (पराभव) बेतऱ्हा होऊन पळोन रामगडास गेला.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १०८

खानमजकुराची सिकस्ता (पराभव) बेतऱ्हा होऊन खराबी बहुत झाली.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १३५

याउपर उपेक्षा करून कालहरण केलियास नवाबाचे दौलतीस बेतऱ्हा धक्का बसला.

—राजवाडे ५ पृ. १६६

आजपासून जाण्याचा पुकारा आणि शोहरत बेतऱ्हा होणें खुश्नुमा नाहीं. —राजवाडे ७ पृ. १९२

बेतऱ्हा—तऱ्हेवाईक; विक्षिप्त.

पुढें श्रीमंत नानासाहेब यांचे दर्शन बराणपुरावर जाले पाहतों तों शरीर फार क्षीण जाहलें आहे मर्जी बेतऱ्हा झाली आहे बहुतांची अब्रू क्षणाक्षणांत जातात. —लेख पृ. ६०

बेतऱ्हा इंग्रजी लोकास मार दिल्हा. —राजवाडे १९ पृ. ९३

बाणाचीही मारगिरी बेतऱ्हा केली. —साने पयाव ४८०

बेतर, बेहत्तर—फार चांगलें, फार उत्तम.

त्यांसी बेतर दिल्लीच्यात हिंमत कैची अस्तु मानाची अक्षेत द्यावयासी न चुकावे. —हिं. द. खंड १ पृ. ५०

ताऊवा थोराताच्या जागिरी राणासिंग थोरात याच्या नांवें वदल करून सनदा घेतल्यास वेतर. —E. M. P. पृ. ३९

बेताब—अत्यवस्थ, हतधैर्य, अस्वस्थ, असमर्थ, क्षीण.

हरी बल्लाळ फडके याची प्रकृति अद्यापि स्वस्थ नाही. येकादे दिवसी फार बेताब व येकादे दिवसी काहीं स्वस्थ असते. —पुणें अख. भाग २ पृ. ८

मातुश्री अहल्याबाई यांस शैत्य उपद्रव होऊन पाचसात दिवस बेताब होती. —म. द. बा. १ पृ. २१८

ज्वर शरीरी चढला तो अद्भुत...केवळ बेताब (असह्य)

रसद बिल्कुल पोहोचेना तेव्हां बेताब होऊन (गाडर) घाट उतरून पळोन गेला. —दि. म. रा. १ पृ. ३८

बे-तालूक—गैरसंबंधीं, भलता.

हाली तुवां कोण्हता बेतालूक अन्देशा न करितां बेशक होऊन कसबामध्यें येउनु —राजवाडे १५ पृ. ३१

बेदखल, बेदखील—अधिकारच्युत, बडतर्फ, बेंइतल्ल.

चूडामण जाटाचा पुत्र माहाराजाही बेदखल केला आहे तो बाहेर बाहेर फिरतो त्याचे आधीन कुल जाट आहेत. तो रायास (बाजिरावास) येऊन मिळो इच्छितो. —पे. द. ३० पृ. १०६

आपला गुमास्ता असोन आपणास बेदखल वतनास करून सोडिलें आहे. —राजवाडे २० पृ. ४६

इंग्रजांनीं कोणाची दौलत घेतली; त्यास बेदखल केले हा बट्टा बदमामलीचा नाहीं तो लावून घेऊं नका. —खरे ८ पृ. ४४३२

महादजी सिंद्यासी करार होता की कुल कामात दाखील करावे परंतु हरिपंताचे सलाहाने बदखल केले.

—पुणे अखबार भाग १ पृ. १७२

खोतीचा भोगवटा सोमाजी डिंगणकरापासून चालत आला यास्तव डिंगणकराला कागदी खोतीविशी बेदखल करावें हें ठीक नाहीं करिता निम्मे खोतीचे वतन डिंगणकराकडे चालविणें. —ज्यू ३२८

बेदड—सैन्याबरोबर लुटारुसारखी असणारी एक जात.

गुडीबिंड्यास शें दोनशें बेदडे कहीवर येऊन पडणार म्हणून बातमी आहे.

—ऐ. ले. सं. १७०३

वाणी सरकारचे बाजारचा बैल घेऊन भरतीस गेला होता, त्यास तुम्हांकडील बेदड्यांची गांठ पडली. त्यांनीं सरकारचे दस्तक त्याजपाशीं असतांही दोघें माणसें जीवें मारिलीं. —ऐ. ले. सं. २०९४

वऱ्हाड प्रांती बेदडे चोऱ्या करतात व वाटा मारतात म्हणून त्यास वऱ्हाडचे कमाविसदार यांनीं येथें धरून पाठविले त्यांत एका बेदड्यानें पांडुरंग गणेश बक्षी त्याचें नांव घेतले की त्यास दरसाल पांचशें रुपये देतो. दूसऱ्या बेदड्यानें खुद्द खाशाचेंच नांव घेतलें की साहेबाचे हुकमावरून कोणतेही कर्म करणें ते करतो महाराजास दरसाल दोन हजार रुपये रसद भरतो आहो, असे असून उगाच मारतात.

—नाग १ पृ. ३८०

सिंदे मजकुरानी आजमेरचे किल्ल्यास रस्त पाठविली होती त्यास मार्गात दोन तीन हजार बेदडे येऊन रस्त लुटून नेली.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १५५

आपले कहीवर बेदडे शत्रूकडील चालून आले तेव्हा बेहऱ्यांनीं पाठलाग केला. पण पलीकडे एका ओढ्यांत शत्रु भारी जमावानिशीं दबा धरून बसला होता, त्यानें ८०-९० घोडे बेहऱ्यांचे हिरून घेतले. व लोकहि कांहीं ठार जाले.

—ऐ. ले. सं. ४१६६

बेदम—अस्वस्थ, कष्टी.

राजश्री स्वामीनी भांडे (तोफ) ओतित होते ते फुटलें याजकरिता बहुत बेदम आहेत.

—पे. द. ३३ पृ. १७५

बेदम—निपचित; निपचित पडे पावेतो दिलेला (मार)

उभयतांस कमच्या मारून बेदम केलें.

—वाड समा ३ पृ. १०७

बेदर्द—निर्घृण; बेफिकीर; बेगुमान.
बेदरीग—निष्ठुर.
बे-दाणा—आंत बी नाहीं असे द्राक्ष.
बेदार—जागृत.

(१) प्रातःकालीं बेदार होऊन स्नानसंध्या देवपूजन भोजन करून कागजावर दसखते केली.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १०३

(२) नवाब बेदार जाले.

—राजवाडे ७ पृ. ८३

बेदुवा—शाप.

याचे एकहि ठाणे बसत नाहीं ज्या गांवास जातो तेथें याजला कोणी बघत नाहीं. रयेतीचा फारसा बेदुवा याचे पदरी पडला तो लिहिता पुरवत नाहीं.
—पे. द. १५ पृ. ४६

बेन्याहत—बेनिहायत, बेमोताद, अमर्याद, पराकाष्ठा.

ते समयीं इंग्रजांची मारगिरी व गाड्यांची सलख होत होती, ती बेन्याहत मारगिरी होत होती.

—ऐ. ले. सं. ३६१८

बेन्यावरी—बाऱ्यावरी ? बोऱ्यावरी ? मो. वा. चूक ?

सा तरांडी विजयदुर्गचें बेतावरी हमेशा गुरांबाचें जपणीमधें आहेत. कोठें जाणें तेव्हां इंग्रज पाठीवर आहेच.

—पे. द. पृ. १०७

बेनव—बेनांव, दुर्लौकिक?

सवाईखान खेडल्यांत आहे त्याचे बरोबर अवघे मिळोन २००० स्वार आहेत परंतु त्याचेही ताल पडत नाहींत त्यानें खेडल्यातील घरे खणून दोन एक लक्ष काढून शिपायास देऊन बेनव होऊन (बेनांव; दुर्लौकिक) मरना× बसला आहे पुढे काय घडेल ते खरे.

—नाग २ पृ. १५८

बेनवा—असहाय; अधीर.

(१) पादशहा बेनवा होऊन खानास लिहीत 'अद्याप मराठो मोडत नाहीं.'
—मराचि थोरा ५३

(२) खान बेनवा बुध्दिभ्रंशे क्रोधें नेत्र वटारून.

—चित्रगुप्त २४

(३) जे बेनवा फंदी वागतील त्यांचे पारिपत्य करावें.

—चित्रगुप्त ३७

बेनवा—बंडखोर, बेपर्वा, अव्यवस्थित, अविचारी, मूर्ख.

रडतोंडीच्या घाटांत अफझलाचे लोक जर्जर झाले तोबा तकशीर म्हणूं लागले. अफजल बेनवा हुवा.

—चित्र. १३

शिवाजी हातीं लागेल असें दिसत नाहीं कारण बापाशी बेनवा होऊन वागतो त्या अर्थी वरकडाची परवा त्यास काय ?

—शि. प्र. ब. पृ. ८९

बेनिहात—बेनिहायत, फार, अतिशय.

येणेप्रमाणे हजारों घोडे व बाणदार स्वार व बार, भारीभारी तोफा व गरनाळा जंगी सामान बेनिहात तरतूद होऊन तयारींत आहे.

—इ. सं. ऐ. टि.

बेनिहायत; बेन्याहत—निःसीम; अपार; पराकाष्ठेचा.

परंतु टिपु सुलतान याजकडील पेश्कशीचा तगादा बेनिहायत आहे.

—राजवाडे ७ पृ. ३१

जंगी सामान बेनिहात. —राजवाडे १९ पृ. ५२

इंग्रजाची मारगिरी, तोफांची व गाड्यांची सलख होत होती ती बेन्याहत मारगिरी होत होती. —खरे ७ पृ. ३६१८

सरकारचे सर्दार व लोक व गाडदी व हशमी लोकांनीं इंग्रेजाचा जंगी मार होत असता खातरेस न आणिता लढाई सुरू करून मोठ्या तारफेने बेन्याहत मर्दुमी करून युध्द केले.

—सान पयाव १०४

बेपाया—गैरकायदेशीर. अयोग्य.

बापूजी महादेव यांनीं पाया सोडून बेपायाच वर्तणूक केली.

—राजवाडे ६ पृ. ४५२

बेपीर—तामसी, व्यसनी.

हिंदुस्थानाप्रमाणें बेइमान, बेपीर, बेपर्वा माणूस कोठे पाहिले नाहीं.

—म. शि. यां. का. पृ. ८८६

बेफ़ाम—बेसावध.

आम्ही बेफाम होतो तो दोन प्रहररात्रीं पिलाजी जाधव आकस्मात आम्हावर आला.

—पे. द. १७ पृ. २३

तेथें जमाव भारी. याजकरितां एकाएकीं बेफाम असते समयीं हस्तगत करावे ऐसे मसलत आहे.

—ऐ. ले. सं. ६१४२

बेफाम होतें लष्कर काहि नव्हति वार्ता संभुत.

—प्रभाकर पोवाडा

—ऐ. पो. के. पृ. ४०१

बेफामी—निर्भयपणा; बेगुमानपणा.

तुम्ही जलद ज्याप्रमाणें आपल्या धन्यास जें जें लिहिणें असेल तें तें बेफामीनें लिहिणें.

—ऐ. ले. सं. २०४५

बेबदल—बदल करून.

इंग्रजांनीं तह करून मुंबईस गेले, आतां बेबदल गोष्ट ‘ कलकत्त्याचा हुकूम पाहिजे ’ म्हणतात!

– ऐ. ले. सं. ३४३८

बेबदल होणें—पक्ष सोडून दुसरीकडे फितूर होणें.

नंतर बेंगरूळचा किल्ला राजे यांसी बेबदल जाहला त्याचे बंदोबस्ताकरितां हैदरखान यांस फौजसुद्धा रवाना केले.

—भा. व. है. व टिपू यांची कैफियत पृ. १

बेबस—बेफाम, बस बिघडलेली.

आश्विन वद्य चतुर्थीस आरती करता वेळेस प्रकृति बेबस होऊन अनिर्वाच्य शब्द वगैरे चेष्टा करण्यास प्रारंभ केला तेथें जवळ सखाराम गोविंद निसबत् नरतवेला व सारोळकर जवळ होते परंतु हात लावावयाची हिंमत कोणाची न चाले शेवट सखाराम गोविंद याची सलग (सलगी) विशेष होती, बोलला की बेटे हो ! आतां महाराज कशाचे ? धरा बळकट. सोवळे फेडून चोळणा घालून वाडांत नेऊं.

—हो. कै. पृ. १७५

बेबहार—बहारदार; बहारीचा.

१ बेबहार गुलाबी तरू भोंती सुरू, चंपक मोगरा.

—परशराम १८८

२ अंगावर जोहार दिसे बेबहार.

—हो. पो. २०

बेबहा होणें—बेभान होणें.

इंग्रज वाटेवरी येत नाहींत बेबाहा होऊन आपले स्वार्थीच्या गोष्टी सांगतात.

—नाग १ पृ. ६५

बेबाक—निर्भीड; बेडर.

बेबुज—बूज नसलेला, नाचीज.

चाकरी मोरचियात करीतच आहो. युद्धातही करणें ते केली. परंतु बेबुज कारभार फार आहे.

—पे. द. १५ प. ४४

बेबुनियाद—नाश; समूळविध्वंस.

—राजवाडे १५ पृ. २६

आतांही मदारुलमहाम यांनीं कायमी राखिली तरी आम्ही, मदारुल महाम व फरांसीस तिघे मिळून इंग्रेजांची बेबुनियाद करूं.

—राजवाडे १० पृ. १९९

बेमजगी—अरुची; वितुष्ट; बेबनाव.

बादशहाची व गुलामकादर यांची बेमजगी होऊन.

—दि. म. रा. १ पृ. १९९

बेमन्सबा—अविचार.

बेमन्सबा करून दुनियांत नाराज राहे तें करणें कांहीं काम नाहीं.

—राजवाडे ६ पृ. ५७१

बेमरामत—नादुरुस्ती. आबाळ

१ आरमारची बेमरामत जाली येणें करून सरकारनुकसानी फार होते.

—वाड समा २ पृ. १९५

२ इंद्रभुवनवत् अरसेमहाल ठाई मयसभेप्रमाणें।
कंदिले तरु बिलोरी पराचे मखमाली बिछोने।
ते बेमरातब पडले बंद अठरा कारखाने।
कुंकुम दक्षिण वनितेचे वदन दैन्यवाणे।
एक्या प्राण्यावीण दिसती ते देश परगाणे। —ऐ. पो. के. पृ. ४०७

बेमलामत—कुशल.

ईश्वर आपल्यास सलामत बेमलामत, राखो.

—दि. म. रा. १ पृ. ८२

बेमवसर—निर्बळ, असहाय्य.

१ त्यावरी सोमाजी बेमवसर परागंदा होऊन बाहेर होता.

—शि. च. सा. खंड ५ पृ. १६५

२ मामले मजकुरी येऊन जाहीर केले कीं आपण तुटक, बेमवसर, कर्जदार झालो. गांवाची लावणी न होयें.

—ऐ. सं. सा. खंड ६ पृ. ३१

बेमस्लत—अविचार; विचार केल्याशिवाय.

१ स्त्रीनायक, बालनायक आणि बेमस्लत तीन गोष्टी एके ठिकाणीं, चौथा अहंकार, तेव्हां ईश्वर त्या सरदारीची अब्रू ठेवील तर ठेवो.

—राजवाडे ७ ख. ल. प. ३ पृ. ७०

२ माझें लिहिणे हे एकपक्षी बेमस्लहत करावें असें नाहीं.

—राजवाडे ५ पृ. १५४

बेमामूल—वहिवाट सोडून.
हा ऐवज बेमामूल घ्यावयाची सबब काय ?
—राजवाडे २२ पृ. ३३

बेमुबलगा—मुबलक, भरमसाट.
उदईक जखमी ते रवाना करीन. जखम्यांबरोबर माणूस बेमुबलगा जाईल. त्यास ताकीद करोन फिरोन (परत) पाठवावें.
—पे. द. ३४ पृ. २१

बेमुर्वत—कठोर; निर्दय; निर्भीड; निर्भय, बेमुलाजा.
१ पुत्रासी बेमुर्वत होऊन दौलतीस ज्या गोष्टी राखण्याच्या त्या करवत नाहींत.
—होहिब २७
२ जेथें जेथें त्याचे लोक असतील त्याचा काडा काढून बेमुर्वत पारिपत्य करणें.
—खरे ६ पृ. २६७९
३ कौल सादर असे सुखें कीर्दी मामूर बेमुर्वत होऊन करणें.
—राजवाडे २० पृ. ३

बेमुलाहिक—बेमुलाहिजा, दयामाया न करिता.
महालात लक्ष राखोन पैका बेमुलाहिक वसूल घेणे. टीक न करणे वसूल बेमुरवत वसूल करणें. अखेरसाल जाले तर झाडेयानसी वसूल करणें.
—वै. ४ स १७४४ पृ. १२

बेमुहीन—बेमोईन, अगणित, फार.
तसें उंट व बाजे जिन्नस बिछाईत खजिना व कापड बेमुहीन सांपडले.
—सभासद पृ. ६७

बेमोईन—भरपूर; निस्सीम. बेसुमार, फार, भलताच.
किल्ल्यांत जकीरा व दाणा वगैरे साहित्य तो बेमोईन आहे.
—ऐ. ले. सं. ४३६४
२ किल्ल्यावरील मारगिरी तोफांची बेमोईन जाली. इकडील होतच होती.
—ऐ. ले. सं. पृ. ४३७८
३ सिबंदीचा खर्च चारी महिनेचा बेमोईन होऊन तगादा डोईवरी घ्यावासा जाहला.
—पे. द. ३० पृ. १६१

बेमोताद—बेसुमार; अपरिमित.
सर्वत्ती दोहोकडील बेमोताद जाहली.
—खरे ९ पृ. ४९२२

बेमोहर—मोहर न केलेलें
कित्येक दफतरे सर्बमोहर (लाखबंद, मोहोर-केलेलें) व कितेक बेमोहरेची.
—राजवाडे ७ खलप २ पृ. ९

बे मोहीम; बे मोईन; बे मोइनी—ठरावबाह्य, अनियमित; अपरिमित.
१ तुमच्या हक्काची मोईन असतां बेमोइनी हक घ्यावयास गरज काय ?
—राजवाडे १७ पृ. ४८.
२ अलीकडे पेंढा बेमोईन घेतात.
—वाड समा २ पृ. २३२
३ बिछाइत, खजिना व कापड बेमोईन सांपडलें.
—सभासद २४.
४ तैसाच बरोबरी खजिना बेमोहीन. —सभासद २६

बेरक—१ अरब शिपायांची टोळी किंवा पलटण २ अशा अरबजथ्याचें निशाण किंवा झेंडा.
सैद जमातदारास जलद पाठविण्याविसी लित आहे तरी पागा व सेद यास जलद पाठवावेत बाकी दोन बेरखासह मागाहून पाठविण्यात येतील.
—शा. द. वे. पृ. १८२.

बेरदी, बोरदी वजन—नाविक परिमाणानें केलेलें वजन.
माल पावला बितपसील वजन बोरदी.
।=। सिसे वजन १ दारू.
—
१।=। —पे. द. २० पृ. ७

बेराजी—असंतुष्ट.
१ सुजाता दौला याचे जमातदार व भाऊबंद बेराजी आहेत.
—राजवाडे १ पृ. ३३२
२ लोक बेराजी. —जो. रा. ४१

बेरूख—विन्मुख; अप्रसन्न; उदासीन.
१ पुढेंही मर्जी बेरूख पाहिली.
—राजवाडे ५ पृ. ९६
२ या सर्वासी बेरूख होत्साते.
—राजवाडे ६ पृ ३१२

बेरून—बाहेरचें स्थान.

बेरोख होणें—बिघडणें.
जिवबा बक्षी यांस पुण्यांत ही बातमी कळतांच कारभारी यांसी बेरोख होऊन गेले. —ऐ. ले. सं. ४८६८

बेरोम—बेहरम म्हणजे रुष्ट संतप्त किंवा साशंक.
अवतरणासाठीं खेडू शब्द पहा. —हो. कै. पृ. १५७

बेलकरणी—(?)

लष्करावरावर बायका व कलावंत अगर बटकी, वसव्या, वेलकरणी, डोंबारणी, परद्वारी. चितारणी व कंजारिणी नसाव्या. जे बेनवा फंदी वागतील त्यांचे पारिपत्य करावें. —चित्र ३७

बेलदार—वेलदार, वेलबुट्टी काढलेला.

स्वामीकारणें वस्त्रें पाठविलीं. १ पासोडी १ पैठणी १ किनखाब बेलदार. —ब्र. च. पृ ११५

बेलदार—एक जात. खाणी खणणें, दगड फोडणें, गच्च्या इमारती पाडणें इ. कष्टाच्या कामासाठीं कामाठ्यांच्या जातीच्या लोकांसारखाच यांचा उपयोग असे.

१ वेलूर येथें येक गढी होती. ते पाडाया निमित्ये बेलदार व कामाठी पाठविले. —पे. द. २८ पृ. १३३

२ गाडदी किती आहेत ? कामाठी, दर्यावर्दी, व खलाशी व सुतारलोहार व तबलदार (लाकूडतोडे) बेलदार (दगडफोडे) हें सामान काय आहे हें लिहून पाठविनें. —ऐ. ले. सं. १४७६

बेलबाधा—गुरेढोरें; भारदारीचे बैल.

आपले बुणगे दामदस्त राहुटी पालपडदे बेलबाधा या कांहींएक न ठेवतां एक बिचोवा पलंग मात्र ठेविला. —इ. सं. हो. कै. पृ. १४

बेलबाधी—बैलबाधी. हिंदुस्थानींत बैलालाच बाधी असा शब्द आहे. भावार्थ बैल वगैरे भारबरदारीचें साहित्य.

मोंगल भोसले यानीं सुभेदाराची थट्टा केली. ते सुभेदाराचे कानावरहि आले. तथापि क्षमा करून आपले बुणगे राहुटी पालपडदे बेलबाधी या काही एक न ठेविता एक बिचोबा व पलंग मात्र ठेविला. बाकी आपला गोठ सडा जरारा केला. —हो. कै. पृ ८२

बेलरोटी—बेलभाकर (आणशपथ करतांना महादेवावरील बेल व भाकर यांची शपथ घेत)

गोंदजी भोसले यासी इमानक्रिया देऊन बेल रोटी पाठवन आणिले त्यांचा विश्वासघात करून संताजी घोरपडे शिलेदार जिवें मारिलें यामुळें शिलेदारानी येकवला करून कोलापुराभोवती धामधूम मांडली आहे. —वै. ३ पृ. २५

बेलें किंवा बेला—राजेरजवाडे किंवा श्रीमंत लोक प्रवासास निघाले असतां गरिबांना वांटण्यासाठीं किंवा जमावांत गरिबासांठीं उधळण्याकरितां जी पैशाची पिशवी जवळ बाळगीत त्याला 'बेला' अशी संज्ञा होती. —विलसन

१७ पुणें मुकामी स्वारी आली त्या दिवशी **बेल्याचे भरतीस द्यावया-** करितां पोतांपौ घेतले ते चांदवड.

१५ रोख

२ पावल्या

—

१७ —ऐ. सं. सा. खं. ४३

बेवक्त—उशीर.

मैनुद्दौलांनीं उत्तर पाठविलें की आतां बेवक्त जाला उदयीक प्रातःकाळीं यावें. —नाग २ पृ. १४८

बेवकरी–अप्रतिष्ठा. कमीपणा. (वकर किंवा वक्र म्हणजे प्रतिष्ठा, दरारा) दीपसिंग वकील परभारे जात होते. येथें आलीयानें बेवकरी बाह्यात्कारे दिसो न आली कीं, बदरका घेऊन परभारे न गेले.

—पे. द. १० पृ. ७०

बेवजे—विलक्षण; बेतऱ्हा.

चहूकडोन इंग्रेजास तान बेवजे बसेल. —राजवाडे १२ पृ. २२

बेवतन—हद्दपार; जलावतन.

बेवास्ता—निष्कारण, संबंध नसतांना.

रघुनाथ खुदपसंद व बेवास्ता माधवरावाचे वदअंदेसीचा खियाल केला.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. १०६

बेश—उत्तम, भारी, उंची.

पटवेगराने दहावीस चौकडे मोत्याचे बेश किमतीचे काढून कमकिमती मोती कंठी व कंठयात घातली त्याची चौकसी होता पटवेगराचे जिमे चोरी लागली सबब त्यास हातीचे पायी बांधला !

—पुणें अखबार भाग २ पृ. ११२

बेशमी—(मूळ पर्शिअन शब्द बहास्मि म्हणजे च्या नांवें) च्या नावें.

—भा. भो. द. पृ. १०४

बेशुकर–बेशुमर (मो. वा. चूक ?) **बेसुमार**—फार.

इंग्रेज बहुत घाबरा जाहला येक तोफ व बंदुका व दारुगोळयाचे संदुक व छकडे, रथ वगैरे सरंजाम बेशुकर पाडाऊ आला.

—राजवाडे खंड १२ पृ. १३

बेशुभह—निःसंशय.

बेशुभह शिकस्त खाऊन फरारी होतील.

—साने. प. या. व. ४८२

बेशौर—बेअक्कल, खुळा, शाहणपण नाहीसें झालेला.
अमा तो खपती दिवाणा, बेशौर जाहला असे. त्यामध्यें कांहीं शौर राहिला नसे. नाहींतर मोहिवाचे गांवीं हरकोणी दगदगा करील त्याचें पारपत्य व्हावयास राहील ऐसें होणार नाहीं.
—ब्र. च. पृ. २३८

बेष—उत्तम, उत्कृष्ट.
भैरवाच्या मंडपाचा डौल फारच बेष उतरला मंडपातील फर्ष होणें आहे. लक्ष्मीनारायण देवालयाचे कामहि जाले. आता रिगणा (घराच्या तातऱ्याच्या खालची व खांबाच्या आधारावर असलेली खांवणी लहान तुळई किंवा कडी) मात्र होणें आहे. —पुरं. द. भाग ३ पृ. ६२
डौल मंडपाचा फारच बेष उतरला. तुम्ही पाहाल तेव्हा कलेल.
—पुरं द. भा. ३ पृ. ६१

बेशमी, बेसभी—नांवें.
बेश—बेउ. उत्कृष्ट.
शुक्रवारी दीड घटका दिवस असतां किला (नगरचा) फत्ते जाला. किला बहुत बेस चिरेबंदी पका खंदकहि आहे. तोफाही पंचरसी आहेत. तुम्हास संतोषाचे वर्तमान कळावें याजकरितां लिहिलें असे.
—पुरं. द. भाग १ पृ. २८९
जवाहीर व इतर दिले त्याचा तपशील मोत्यांची कंठी ४५०० रु. शिरपेंच ३००० रु. जेगाहि बेस ६०० रु. येणें जवाहीर दिलें.
—ऐ. ले. सं. २१०१

बेसंगपणा—अद्वातद्वा वर्तन वा अनाचार अत्याचार.
पदाजी यशवंतराऊ सिवतरकर याणे कितीयेक बेसंगपणाची वर्णूक केली याबद्दल साहेबी त्यावरी निकर करून डोले काढून गडावरी अदबखाना घातले. —शि. च. सा. खं. २ पृ. २५३
बेसतर—अप्रतिष्ठित; मानखंडित;
खाशा बेगमास बेसतर केलें. —म. द. बा. २ पृ. १४९
बेसमी, बेस्मी, बेशमी—नांवें, नामें.
कौलनामा सुभा प्रांत मंगळगड बेसमी सयाजी गायकवाड देशमुख.
—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. १११

बेसर—नाकांतला एक दागिना.
'नासापुष्पं तु बेशरम्' —(रा. व्य. को.)
बेसूद—बेशुद्ध.
त्यानें शिदीच्या पखाला ३० पाठवून शिदी सवंग जैशी ज्याणें मागितली

तैशी देऊन टाकिली. ती लोकांनी पिऊन बेसूद निजले. शत्रूनें छापा घालून त्यांचे मुसकें बांधिलें. —ऐ. ले. सं. ८८९

बेहंगाम—दंगा. छापा.

मीर रेजाकडील बैल व गाडदी काल उठोन जावयाच्या रंगांत होते. आम्हांस मिरानें सांगून पाठविलें कीं, हे बेहंगाम करणार. यास्तव तुम्ही ताकीद करावी. —ऐ. ले. सं. १२०५

बेहड—नदीच्या जोरदार प्रवाहानें जमिनीला पडलेली खोल घळ.

शुक्रतालास मोर्चेबंदी केली तेव्हां नजीबखानानें गंगेस पूल बांधोन, तिकडून रसद आणून, बेहेड धरून मजबुदीनें राहिला.

—हो. कै. पृ. २६

बेहडा--सरंजामाच्या नेमणुकीची सनद.

--ह. वं. व. पृ. ८६

बेहडा—बजेट.

—विलसन

बेहतन्माल—बेवारशी संपत्ति; सरकारजमा इस्टेट.

बेहतर; बेहत्तर--अधिक चांगलें, श्रेयस्कर.

१ तुम्ही त्यांचे कराराप्रमाणें रावप्रधान यासी सलूख राखाल तर बेहतर बात आहे. —राजवाडे १ पृ. ५२

२ असफजहाने उत्तर दिल्हे कीं बेहत्तर पातशहास दिल्लीस नेऊन बसवावे. --पे. द. ३० पृ. १७१

३ मग ते म्हणो लागले कीं आम्ही बराये होत नबाबसाहेबास विनंती केली. बेहतर जाणतील ते करतील. --पे. द. भा. १० पृ. ५८

बेहतरी; बेहत्तरी—बरेंपण.

त्यांनीं सांगितल्याप्रमाणें वर्तणुकेत आलिया कामाची बेहतरी असे.

--भा-ऐ. प. या. व. ४५

बेहबूद; बेहबुदी; बेबूद—सुस्थिति; भरभराट; मजबुती.

१ दौलतीची बहेबूद कशात हें पुरते समजून आम्हाशी बोलावे.

--राजवाडे ५ पृ. ७५

२ बेहबुदी. —राजवाडे १० पृ. २५१

३ ठाण्याची बेबूद करणें. —चंद्रचूड दपतर १ पृ. ५५

४ त्याणी धारावीची बेहबुदी करून ठाण्यास आले येथीलही मजबुती करणें ते करितात. --राजवाडे ६ पृ. २२९

बेहरम—साशंक; रुष्ट.

तेथील सारी मंडळी बोलता बोलता चित्त बेहरम होऊन गेले असेल.

—साने प. या. व. २५६

बेहाल—दुर्दशा. हाल, त्रास.

आम्हाकडे जुज खेडीं सतरा आठरा राहिलीं. तितक्याचमध्यें बहुत बेहाल करून गुजराणी करीत असतां सावनूरकर चार पांच गांव मारून लुटून दरज देऊं लागले. —पे. द. २८ पृ. २४३

मग प्राणअवस्था होतीऽ हालाचे बेहाल.

—परशराम १४३

चिमटचानें मांस तोडून बेहाल करून मारिला.

—जो. रा. ८५

बेहेस्त—स्वर्ग.

बेहेस्त मकान—स्वर्गस्थ.

खाने वालाशान बेहस्तमकान साहेब याणीं इनाम देऊन चालवीत होते. —पारसनीस ब्र च. १०७

बेहोश—मूर्ख.

पादशाह बेहोश, त्याणें सारासार विचार घ्यानांत राखावा तें न करितां बेफाम राहिला. —भा. ब. २२

बैगनी, बैगणी—उर्दाबेगनी. लढाऊ स्त्रियांच्या पलटणांतील स्त्रिया. (हें पलटण निजामानें निर्माण केलें होतें)

मोगल याजबरोबर लाख फौज ४० हजार पठाण जनानखाना १५० बायका खेरीज नाटकशाळा ८० जनानखान्याच्या अंबाऱ्या ८० दर अंबारींत बायका दोन दोन त्याजबरोबर बैगनी पलटण सजविले होते. याप्रमाणें सरंजाम. —खडर्चा. स्वा. ब. पृ. ७

बैंझा—?

दरीबाब ताकीद बलीग दानंद बतारीख २५ माहे रजेब सन १ जलूस बैंझा —शि. च. सा. खं. ६ पृ. ३

बैत—१ सयमक द्विदल. २ कविता. ओवी.

या ग्रंथाच्या बैता तीस हजार आहेत.

—ऐ. स्फु. ले. २ पृ. ४५

बैतन—बेवारशी.

जयपुरासारखें राज्य बैतन हाती लागलें असतां.

—हो. कै. १३

बैतलमाल—जळाऊ लाकडें, सर्पण इ.

वर्षासनाच्या सनदा, कागदपत्र कामकाजाचे व बैतनमालाचे परवाने वगैरे काशीतील तुम्हांजवळ आहेत.

—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. ९

बैतलमाल, बैतनमाल—सरकारांत जप्त होण्यासारखा बेवारसी माल, किंवा द्रव्य.
त्रिंबकराव दीक्षित सावकार वारले त्याचे स्त्रीस धर्मपुत्र देऊन त्यास लाख रुपये द्यावे बाकींचे द्रव्य सरकारांत द्यावें कारण की बैतलमाल यैसा निश्चय झाला. —पुणे अख. भाग १ पृ. २६०
मालरावाच्या मृत्यूनंतर गंगाधर यशवंत यांचे बुद्धीस विपर्यास येऊन दादासाहेबांकडे प्रेष पाठविला कीं ही दौलत बैतलमाल झाली. त्यांत आपण (दादासाहेब) सुभेदाराचे चिरंजीव हे जघन्य. ते पक्षी आपण दरमजल येऊन दौलत समेटावी. --हो. कै. पृ. ४२
बैतलमाल दीक्षितासी सोडविला आहे.
—राजवाडे ३ पृ. ४७३

बैद--कर्नाटकांतील हैदर व टिपू यांच्या सैन्यांतील पेंढाऱ्यांसारखी लुटालूट करणारी एक जात.
निजगल व देवरायदुर्ग या प्रांतें हैदराचें बैद आले आहेत.
--ऐ. ले. सं. १६२७

बैद होणें--दाखल होणें, ठाकणें.
इंग्रज दिवसेदिवस अधिक ओढतात. इलाज नाहीं! तूर्त मसलत तोंडीं येऊन बैद जाली. फौज व सिपाईदळ आहे त्यास दरमहा पांच लाख रुपये पाहिजेत. —राजवाडे खंड १२ पृ. ६१

बैदा—दंगा, गोंधळ.
दरम्यान हैदराबादी पठाण अग्रसर होऊन तमाम फौजेचा आंतून एका (एकी किंवा एक विचार) होऊन तबलेकरिता बैदा जाला.
—हो. कै. पृ. १७१
बैदा आहे तोच आहे. अद्याप धरावर नाहीं. असें पुण्याकडील वर्तमान.
—ऐ. ले. सं. ५५११

बैरग, बैरक— निशाण, झेंडा. सैन्य (लक्षणेनें विशिष्ट झेंड्याखालचे)
घोरपड्यानीं कनमडी किल्ल्यावर आपली पटापटीची बैरग लाविली.
—पे. द. २५ पृ. ७४.

आबा काळे गुणि चंडोल।
टोपकरांचे बोलति बोल।
पायदळाचा बांधुनि गोल।
तंबुर तासे वाजति ढोल।
उठावल्या बैरखा निशाणे।

—ऐ. ओ. के. पृ. २२२.

बैराग—निशाण, बैरख.

५ हजार गोळ्या दोन बैरागा व हत्यारें वगैरा सामान सांपडले.
—भा. इ. सं. त्रै. व ८ अं. ३ पृ. १६२

बैलखांदे होणें—तिरक्या दिशेनें जाणें.

गाडीत बसलेला जो त्यापासून जुंपलेल्या दोहों बैलाचे खांदे ज्या सूत्रीं असतात तशा सूत्रीं कोणेक स्थळापासून ग्रामादि दोन स्थले समांतर असतात. त्यांचा तसा जो स्थितिप्रकार तो. —शास्त्रीकोश.

श्रीमंत दादासाहेब ओढ्याचे पाण्यावर होते. तें पाणी नासलें म्हणोन तापीवर तसेच बैलखांदे जाहले.
—ऐ. ले. सं. २५४९.

बैल बधीया—बैल; (बधिया म्ह. बैलच. हा हिंदुस्थानी शब्द आहे.) गुरेंढोरें.

इतक्यांत पेंढारी पोचून बुणगे लुटून आणले. दोनशें उंट व दीडशे घोडे शिवाय बैल बधीया घेऊन आले.
—हो. कै. पृ. ८८.

बोक्चा—बोचकें, गांठोडें.

बापूने खुर्दखताचा बोक्चा आपल्या घरास नेला.
—राजवाडे २० पृ. १३८.

बोकमार—मोठें पिस्तुल. (यालाच इंग्रजींत बक् शॉट म्हणतात.)

शिरपेंच व जेगा व विलायती गोरी व खंजीर व पेटी लोखंडी व दस्तान्या २ व बोकमार १ आम्हांस इंग्रजांच्या वकीलाच्या घरीं मिळाल्या. आज ते आमच्या डेऱ्यास येणार, तेव्हां इकडूनहि सदरहु-अन्वयें बहुमान केला पाहिजे. —ऐ. ले. सं. ४३३०.

बोकसी—समुद्रांत मेढे पुरून त्यांना कोळी जाळें लावतात त्याला बोकसी म्हणतात. —कु. आं. ढ. ४१९

बोटखत—(n) A string of several खाते or distinct account. Also the Paper containing it. Also the paper on which columns are ruled for setting down the articles of an account separately.

हिशेबाच्या निरनिराळ्या बाबींचे किंवा खात्यांचे केलेलें पत्रक किंवा टांचण. (महाराष्ट्र शब्दकोश)

असें जाल्यानें लिहिणें वरचेवर आटवत जाईल च्यार वर्षांचे बोटखत राहिलें आहे, असें यापुढे किती ठेवावे ? —पे. द.

बैठे वेतन—पेन्शन. —पे. सा. पृ. २३८

बोके संन्यास—कपटी संभावितपणा.

तेव्हां पुढील परिणाम शुद्ध नाहीं हें मनांत आणून यांणीं हा बोके संन्यास कल्पिला आहे. —ऐ. ले. सं. ६१८३

बोगदी उंट—(?)

अबदाली लाहोरास आला. शिखाशी मोठी लढाई जाली. दुवाबेयात गवार मिळोन गळाठा केला शतद्रू नदीअलीकडे आले. तेथें दगा जाला चार हजार उंट, चाळीस रुपयास बोगदीं उंट मिळाला. मोहर रुपये लुटले गेले. काळी उघडी माणसे पायीउतारा पांचशे आली, वरकड मारले गेले. —राजवाडे १ पृ. २३२.

बोटका रुपया—रुपयाचा एक प्रकार.

पेसजी रुपये तेवीस हजार पाठविले त्यामधे कनोजे बोटके रुपये आठसे माघारे फिरविले. ते तुमच्या मेघश्यामानी नेले नाहींत. त्याचे बट करून चालविले त्यास तोटा रुपये दोनसे आला.

—शि. शा. इ. सा. भा. १ पृ. ४१

बोडकी बंदूक—(?)

किल्ल्यांतील शिसें सरलें. आतां तांब्याच्या व बोडक्या बंदुकांच्या गोळ्या करितात अशी बातमी आहे. —ऐ. ले. सं. ४४५५

बोडणे पाईक, बोढणे पाईक—लढाऊ पदाती शिपाई.

तेथून देवगिरीस आले सवे (बरोबर) सैन्य बारा हजार व बोडणे पाईक बारा हजार. —बिंब २.

बोडद, बोरज—जहाजाची एक बाजू. हा शब्द इंग्रजी बोर्ड या शब्दाचा अपभ्रंश होय. त्यावरून बोरद व पुढें बोडद असें रूप झालें.

(१) शोभे वरी बोरदा सरिखा अचंबर दाना।

(२) इंग्रजास आला राग झाला शरमिंदा।

भरभरुन भांडी मारि दोही बोरजा। —ऐ. पो. के. खं. २ पृ. २१०

बोतर—बोथर, बोंदर; जीर्ण वस्त्र.

उडव्या (ओरिसा प्रांत) मुलखामधी गेले लष्कर।
नादान मुलुख फार।
नाहीं पैसा तांब्याची तार।
कवडयांची चाल फार।
खायाशी भात खापर।
नेसे लंगोटी वर धोतर।
अंगी कळकट बोतर। —ऐ. पो. के. खं. २ पृ. ८०

बोपज—दुरुती (?) बांधणी (?)
शके १२१२ त बरया अरब याणे चाकणाचे किल्ल्याची बोपज करून आपण तेथें राहून पुण्यांत अंमल केला.
—पुरं. द. भाग ३ पृ. १२८

बोंब—आगळीक; शुक्लकाष्ठ, बोल, आक्षेप.
श्रीमंत गंगाबाईस चोरून काढून हरएक आपल्या स्थळास न्यावी असें श्रीमंत भाऊंच्या मतें. पण ती गोष्ट आमच्या कोणाच्या विचारास आली नाहीं. सारेच बोंब आमच्या पाठीस लागेल ही गोष्ट करूं नये. असे झाल्यावरी भाऊंनीं ती गोष्ट टाकिली.
—ऐ. ले. सं. २०९०.

बोंब वाहाणे—हाकाटी होणें.
इतुकेया अवेस्वरी । अभिमन्यु होता घरीं ।
तव बोंब वाहात अंबरी । घायाळ गेले ।।
सैन्य घायवट बहुत । गेले बोंब वाहत ।
अभिमन्यु तेयाथे विचारित । काय झाले म्हणोनि ।।
—ज्ञानदेवकृत द्रोणपर्व पृ. १३
—म. सं पत्रिका वर्ष ८ अंक २.

बोय—विकल्प, कल्पना.
हल्लीं इकडील फौजा आपले जाग्यावर असतां हा गलबा इंग्रजांचा टिपूवर गुजरला, हे मनसव्यास विरुद्ध. तोंडानें बोलत नाहींत, परंतु इंग्रजांचे मगजांतील बोय येती कीं ‘तुम्हीं कुमकेस न आलां तरी काय गेलें ? आम्हीं पट्टणसुद्धां घेतों !’ हें धूज आहे.
—ऐ. ले. सं. ४३५२

बोऱ्या—बारा.
संभाजी आरमार घेऊन कुलाबेयाचे बोऱ्यावरि आला.
—ब्र. च. पृ. ३३०.

बोर—१ लाल घोडा, २ काळसर तांबूस रंगाचा घोडा.
भला घोडा अस्सल काबूलचा लाल बोर टाकम तुर्की.
—परशराम १९६

बोरीया—१ चटई, २ लोंकरी राठ आसन.
बोरीवाले—बारीवाले (?) घाटांतले भिल्ल वगैरे ?
पैठणपर्यंत मार्गाची चिंता नाहीं पुढें नागपूरपर्यंत बेदडे व बोरीवाले यांचे भय आहे याजकरितां स्वार समागमे निभावणीस पाहिजेत.
—नाग. २ पृ. ४५.

बोल--बोलबाला, कीर्ति, चढती कमान.

नवाब मेहरबान होतील तेव्हां तुम्हांस स्थल देतील. ईश्वरें त्याचा (नवाबाचा) बोल केला हेंच गोष्ट थोर.

—ऐ. ले. सं पृ. ५४७

बोल उपर करणें--आब, अब्रू, वरचष्मा राखणें. उन्नति करणें.

सवाईजींहीं येकांती आपणास बोलावून वर्तमान पुसीले (सांगितले) कीं आम्ही रायांचा उत्कर्ष रक्षिला. सबब कीं, तुर्कांचा भरवंसा नाहीं. जर तुरुक दक्षिणी फौजावर शेर होते तर आम्हासहि ते न मानते. यामुळें सर्वश्वें रायाचा बोल उपर केला.

—पे. द. १४ पृ. ५१.

बोल उपर होणें—सरशी होणें.

श्रीकृपेनें सर्व फजीत पडतील. तुमचा बोल उपर होईल.

—पे. द. १७ पृ. ७

बोलण्याचें तोंड गोड लावणें—वरकरणी गोड बोलणें.

करवीरकरांची रीत चांगली नाहीं. बोलण्याचें तोंड गोड लावितील परिणामी दगाबाजी करतील. —म. शि. यां. का. पृ. ३२

बोलतल—(?)

आपलें मनोधारण रक्षावयाकरितां कोणतेंहि राजकारण कलापामध्यें पडलों नाहीं. ही बोलतल आम्ही आपले वडीलपणास विहीत ते करविले की कसा —पे. द. २८ पृ. १९६

बोलवा---ऐकीव.

निजामानें बंगालियाचा इजारा केला तरी कर्नाटकांत जावे नाहींतरी बंगालियास जावे ऐसे रघोजीबावानें ठरविलें. यैसी बातमी बोलवा आहे.

—पे. द. २० पृ. ३९

बोलवाई--बोलवा, ऐकीव वर्तमान, अफवा.

यानंतर इकडील वर्तमान तर शुद्ध पक्षी वानवडीकर (शिंदे) यांचें कूच पंचमीस होणार म्हणोन बोलवाई आहे परंतु कूच होऊन जातील तेव्हां खरे.

—जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ५३२

बोलवा करणें—बोलाऊन आणणे.

फौजेच्या बोलाचाल्या करावयासी आठदहा दिवस राहून बोलवा करून अर्धे लोकांस नाळबंदी देऊन त्रयोदसीस नासकास आलों.

—चं. चू. द. पृ. ६१

बोलू विसरणें—बोलावयास विसरणें, शब्द न सुचणें, निरुत्तर होणे, थक्क होणें.

सेवट बोलिले (शाहू महाराज) याच्या बापानें मजजवली कस्ट करून या राजियावरी बसविले. त्याच्या लेकास खायासी नाहीं, येथें आला तरी तुम्ही ताजीम न द्यावी यैसी गोष्टी काये आहे? आपण हा जरी रोजगार (अत्रे यांस) (मुजुमदारीचा) दिल्हा तरी याची उत्तीर्णता नाहीं. (म्हणजे तरी मी अत्र्याच्या उपकारातून अनृणी होणें शक्य नाही) तेव्हां आगदीच सरकारकून (अष्टप्रधान) बोलूं विसरले!!

—पुरं. द. भाग १ पृष्ठ २८६

ब्यास राहणें—बियांसाठीं शिल्लक उरणें.

केले त्याणी, भोगणें मात्र धण्यास प्राप्त जालें की समूलच विनशती. कोन्ही व्यास राहत नवता. तेव्हां नानाप्रकारें छंद करून सलूख केला.

—पे. द. २० पृ. १०८

बोहरी—व्यापारी, विशेषतः कांचसामान इ. बंदरी माल विकणारे. (अवतरणासाठी 'बजाज' शब्द पाहा)

—पुणें अख. भाग २ पृ. ११०

बोहारा किंवा बोहारो—दुकानदार. किंवा सावकारी करणारा खेड्यांतील श्रीमान माणूस. व्याजबट्टा करणारा एक विशिष्ट मुसलमान जातीचा व्यापारी.

—(विलसन)

ब्यहस्तनसीब; बेहेस्तनशीन—स्वर्गवासी.

हैदरअल्लीखां...ब्यहस्तनसीब जाले हें ऐकून दिलास बहुत गम्गीनी व खपगी जाली.

—साने प. या. व. ४६७

ब्रह्मप्रयत्न—विश्वप्रयत्न, फार आटापीट.

पांच हजार बार तेथें जमा करितांना ब्रह्मप्रयत्न लागला.

—इ. सं. चिना.

ब्रम्हस्व—कर्ज.

मथाबाईसाठीं आपाजीपंताचा लेक नवरा आहे. थोडेसें ब्रह्मस्व आहे इतकेंच. बाकी नांव वतन सर्व उत्तम आहे.

—चं. चू. द. पृ.१३५

ब्राह्मण्यरण—त्रागा; उपास करून जीव देणें; ब्रह्मार्पण, प्रायोपवेशन.

गुरुजी तुमचें चिंतन रात्रंदिवस करीत असतात. अन्न खात नाहींत. जवल कोणास येऊ देत नाहींत. याची मर्जी बहुत तुम्हाविसी हैराण आहेत. बलेबले येक येक घास गिलतात. आग्रह केला तर ब्राह्मण्यरण करीन म्हणतात.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. २२१

ब्राह्मणाचो काशो—१ ब्राह्मणांचें आश्रयस्थान २ संरक्षक.
सर्वप्रकारे आपण ब्राह्मणाची कासी आहेत अभिमान धरून साहित्याविषयी सरदारास इनायतनामे (आज्ञापत्रें) आलीं पाहिजेत.
—पुणें अख. भाग २ पृ. १७

ब्राह्मपूर—उर्फ बऱ्हाणपूर. --भा. कै. पृ. २९

ब्रीद वर्तवणें—निशाण फिरवणें, वर्तणूक करणें.
नवावाकडे पत्र व उभयेताची पत्रें व वकील नवावाकडे गेले आहेत. तेथील हरद्र येईल त्यासारिखं ब्रीद वर्तऊं.
—E. M. P. पृ. १८३

ब्रीद होणें—विदा होणें, जाण्यास निरोप मिळणें.
पामनाईक आला होता. त्याची चुकाती (खंडणी) दोन लाख जाहाली. पैकीं एक लाख रुपयाची निशा करून बीद होऊन गेला.
—पे. द. २८ पृ. २१०

भ

भक्त—भक्ती, प्रीति.
येथें श्रीनंतांची गाड्यांवर भक्त फार आहे. तेहि तारखे पारखेच आहेत.
—ऐ. ले. सं. २०६२

भक—बळी किंवा देवतेचें देणें.
त्यांनीं सांगावें कीं तुमचें मूल झपेटलें आहे अथवा भुतांचा अमक्या ठिकाणीं भक देणें राहिलें आहे. —अरुणोदय पृ. ६६

भकणें—भलतीकडे जाणें, देशोधडी होणें.
सर्व मुलूख खराब जाहला. आजपावेतों गोरगरीब अद्यापि भकलेले आहेत.
—ब्र. च. पृ. २३२

भंगडभाई—मूर्ख, व्यसनी, कैफी, नादान, नाकाबील.
गाढेराव सरदार राजेचा आप्त आहे परंतु कारभारी नव्हे. भंगडभाई आहे ! —E. M. P. पृ. १६७

भगल—ढोंग किंवा कपट.
कालपर्यंत तिणें भोजन केले नाहीं. आमचे मते येक वेळ जाऊन आग्रह करावा म्हणजे निमित्त वारले. सारें भगल तो दिसते.
—पे. द. ३० पृ. ३६६

भट्टीस उतरणें—अपेक्षेप्रमाणें घडून येणें.
श्रीमंतांचे पुण्येंकरून भट्टीस उतरेल. चहूंकडे जांबुवंताचे (सखाराम-

बापूचे) खेळ (फितुर) आहेत. परिणाम लागणें श्रीगजाननाचे स्वाधीन
येथपावेतों जालें तसें पुढें निभावल्यास भट्टी चांगलीच आहे.

—ऐ. ले. सं. ३२७४ व ३२८

भट पडणें—कीड पडणें, भट म्ह. आळचा किंवा किडे. उ० लोणच्याला भ
पडली. फळाला भट लागली.

नबाबाची धाड मोठी चालली आहे. हें निवारण झालें तरी उत्तम. नाही
तर दाभाडे यांची भट पडो. आम्ही माणसांतून जातों. याचा उपाय तुम्ह
कराल तरी उचित आहे. —पे. द. ४० पृ. ५

भटी बातमी—पुण्यांतील ब्राह्मणांच्या अड्ड्यांत पिकलेली बातमी. विश्वास
नीय नव्हे अशी.

१०–१२ हजार रुपये दक्षणा अनुष्ठानाचे ब्राह्मणांस अमृतराव साहे
वाटणार ऐसी भटी बातमी आहे. —ऐ. ले. सं. ५२४

भणंगवेश—गोसावी वैराग्याचा वेष. म्हणजे अंगास राख फासणें.

आता स्त्रीचा पाश तुटला त्या अर्थे भणंगवेशास मोकळीक झाली आ
या वेषास विशेष खर्चाचेहि प्रयोजन नाही यास्तव हा विचार योजि
आहे. —ऐ. प. पृ. ३०

भंड—विटंबना उपहास.

सारांश अर्थ कीं थोर अमलाचे अथवा येका घराचे वडीलपण ज्या
ठायीं त्याची अमर्यादा वरकड मनुष्यांपैकीं एकानें केली अथवा दुसरी
यानें केली म्हणजे भंड वाढोन देखादेखी लहान मोठे सर्वांस तोच सां
दाय लागोन मर्यादा परागंदा होत्ये—दुहीमुळें या जाग्याचे भंड जाहा

—पे. द. १८ पृ. २४ व

भंडार; भांडार; भांडारी—कोठार.

—विल

भंडारक्रिया—शपथ, बेलभंडार, वचनप्रमाण.

तव घडी रवाना केले परशराम भाऊला।
भंडार क्रिया दिल्ही भाऊनी श्रीमंताला।

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ.

भंडारमाड—माडी काढण्यासाठीं राखलेलें माडाचे म्ह. नारळाचें झाड. या
फळें धरूं देत नाहींत. —विल

भंडारी—प्रासादिक भंडार ठेवण्याची पिशवी किंवा पोतडी.

सुभेदारानी हत्ती बसवून आपल्या भंडारींतील भंडार भिवाजीपंतना
यांच्या कपाळी लावला आणि बोलिले कीं "झाल्या गोष्टीची उजळ
(उत्तीर्णता) आज करून दाखवावी." —हो. कै. पृ.

भणाण—भयभीत.

तात्यासाहेब माघारीं फिरण्याची योजना करतात तों लोकांनीं धीर टाकिला ! फौजेच्या चलका सुटल्या, तेव्हां सरदारांनीं काय करावें ? कोणास कोणी पुसेनासें झालें लोक भयाण होऊन जिकडे तिकडे पळाले. तशांतहि शिवराव घोरपडे यांणीं तोंड लावून कडनिकडी ब-या केल्या, परंतु उपराळा त्यांस कोणाचाच झाला नाहीं.

—ऐ. ले सं. २७८८

भद्रंकरण—वपन.

रखमाबाईची धाकटी सून, इने रामचंद्र कृष्णराव मृत्यु पावल्यावर बेवीस वर्षें केस वाढविले मनस्वी छंद करू लागली. रखमाबाईचे ऐकेना तिनें निळकंठरावास विषें घातलीं चेडे घातले, तेव्हां रखमाबाईस संकट पडून श्रीमंत नाना फडणीस पेशवे यांस पत्र पाठवून हुजरे नेऊन बाईचें भद्रंकरण केले.

—राज. खं. ११ पृ. १७

भद्दा—१ भद्रा. म्हणजेच अभद्र नशिबाची. २ वैधव्य.

म्हणून कोणी महाराजाजवळ जाऊन सांगितले कीं महाराज मुलगी चांगली आहे पण कपाळी भद्दा आहे त्याजवरुन सोयरगत करावयाची राहिली.

—द. शि. मो. यांचा इतिहास पृ. ५

भयाभंगास नेणें—लुटणें, मोडणें, उध्वस्त करणें, नाश करणें.

आमचे विल्हेस अल्लीखान व गावडे वगैरे फौज होती. ती मोडून तीन कोसपर्यंत तगी लाविले. डावे बाजूस कृष्णाजी आटोले होते त्याणी पदमोजी जाचक यासी मोडिले. दो बाणांची खाचपर्यंत पदमोजी बावास तगी लाविले. याजमुले भास्कर हरि याचे बुलगे वाचले. नाहींतर मोडून लुटून भयाभंगास नेले असते.

—पे. द. १५ पृ. ४२

भयांभयां होणें—भयभीत होणें.

माणूस भयांभयां जाले आहे. पत्रीं काय लिहावें ?

—ऐ. ले सं. ७०६७

भयावह—भयभीत.

शिंद्यांचे घरीं खाशांच्या तोंडांतून वल्गना अनेक प्रकारें निघतात. याजमुळें सरकारचे कारभारी बहुतच भयावह जाले आहेत.

—ऐ. ले. सं. ४७५६

भर—वशिला, वजन.

श्रीमंतांकडे गाडदी यांचा भर भारी. सारे सरदार व मुत्सद्दी यांजपासून आणा शपथा घेतात.

—ऐ. ले. सं. २०६१

भर—सम्मति किंवा अनुमति.

जर तुमचे खावंदाचा या गोष्टीविषयीं उत्तम रीतीनें भर भरला तर त्यांनीं सेवकांस बोलवावें. —पे. द. २५ पृ. १९

भर उभरी घालणें—भीड घालणें, वशिला लावणें.

गणेशपंत कुंटे याचा भोग अजूनपर्यंत सरत नाहीं सजावल सरकारचा खास तगादेदार शिपाई पाठवावयाची तजवीज झाली आहे. तथापि कित्येक लोकानीं भरी उभरी घालून सजावल निघू देत नाहीं. दरम्यानच इष्किली काढितात.

—पे. द. ३० पृ. १४८

भरकमाल—जास्तींत जास्त अजमास धरला असेल तितका.

यांचे कारकिर्दीची तेरा वर्षें जाहल्यावर पुढें वसूल भरकमाल येऊ लागला. —इ. सं. प्रा. म. स. पृ. २५

भरकिल्ला—संपूर्ण बांधलेला, तटबंद.

किल्ला उंची ७ गज आहे. आसपास कुरंदाचा धोंडा आहे. मोर्चा सुरंगाचा इलाज कांहीं नाहीं. घोडेचा विलाजहि नाहीं. भरकिल्ला आहे, परंतु इमारत कची आहे. —पे. द. २६ पृ. १७०

भरगत—भरती, भरणा.

येथें आमच्या जमावाची भरगत नाहीं त्यास बाणकोटी आमच्या पथकाचे लोक आहेत त्यास पाठवावयाची आज्ञा करावी म्हणजे आमची भरती होईल. —पे. द. ३३ पृ. २३६

भरगत—गलबताला झेपेल इतकें वजन.

काल गुरुवारी लोक सरंजाम दिवसभर जहाजावरून चढत गेला. जो चढोन भरगत जाहला तो हाकारत गेला उपरांत संध्याकाळीं अस्तमानी गाडर माहिमास निघोन गेला तेथे बंदरबोटेत बसून वेसाव्यास जाऊन थोरल्या रेवंचावर (रेवसावर ?) चढेल.

—ऐ. प. पृ. १५४

भरचक्का—भरपूर; जोराचें.

अमृतरावसाहेब व नाना खाजगीवाल्यांच्या बागेंत जाऊन बंगल्यांत बैठक जाहली. एक प्रहर भरचक्का खलबत जाहलें.

—ऐ. ले. सं. पृ. ५२९९

भरजाल—भरजरी (?).

तुमच्या मनोगतासारिखे धण्याचे खुर्दखत माहालास व सादर भरजाल उंच तश्रीफ पाठविले असे. ते घेऊन सरफराज होणें.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ३१

भरड पडणें—१ मध्यें खंड पडणें. २ जमाव उणा दिसणें.

आधी लोकांची भरती नाहीं. त्याहीमध्यें लोकांची हिंमत या प्रकारीची! फौज ठेवावी तरी घोडियास हवा पडत नाही. निरोप द्यावा तरी भरड पडते. याप्रकारीचा प्रसंग ! —पुरं. द. भाग १ पृ. ७३

भरण्याचें—खोगीरभरतीचें.

फौजेंत माणूस निवडक यावें. भरण्याचें उपयोगी नाहीं.

—ऐ. ले. सं. ५४७२

भरणती—भरणा झाल्याची पावती.

आमचें हालावर नजर देऊन जे आजी पावेतों सरकारची बाकी असेल ते माफ करून भरणती लेहून द्यावी.

—ऐ. सं. सा. खं. ३ पृ. २२५

भरत (न).—तांबें, जस्त, कथील इ. धातू मिसळून केलेली धातू. भरताचें भांडे म्ह. वरील 'भरत' धातूचें केलेलें भांडें; भरती (वि.)—वरील 'भरत' धातूचें केलेलें

त्यावरून उभयतांनी आम्हास सोनें, रुपें, जवाहीर, कापड, भांडी, तांबे व पितळ व भरत व लोखंड व लाकडी जिन्नस निम्मेनिम वाटून दिल्हे.

—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. ९

भरताड—१माल लादलेले बैलांचे तांडे, २धान्याच्या ओझ्याचा बैल.

१ भापकराचे चारशे स्वार काही लमाणांची भरताड सुरतेकडे जात होती ते लुटून आणावयाकरतां गेले होते.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. २०२

२ लमाण ५,००० भरताड भरून दादासाहेबांकडून येत होते ते मार्गी लुटून टाकिले. आतां लष्करांत बैल पुष्कळ झाले.

—ऐ. ले. सं. २४९०

भरते—भरती, उधाण.

कार्तिकी पोर्णिमेचे भरते समुद्रास येते त्या दिवसी पाण्यांतून व खुषकीनें येलगार किल्ल्यावर करणार म्हणोन बातमी आली.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ९२

भरभर—भरभराट, प्रतिष्ठा, भाव.

सुमंताची नबाबापाशी तूर्त भरभर म्हणावी तर पहिले भेटीमात्र जाहली. त्याउपर आजतागायत भेटी सुमंताची नाहीं.

—पे. द. १० पृ. ५९

भरभार—आधार; भरंवसा.

सर्व भरभार स्वामींच्या चरणाचा. दुसरा आधार नाहीं.

—ऐ. ले. सं. ४०४७

भरमुष्टी--पूर्वी फत्तेसिंग गायकवाडाच्या काळीं बडोद्यांत होणाऱ्या देकाराचा एक प्रकार.

इकडे (पुण्यास) उत्साह गणपतीचा तिकडे तशीच चंपाषष्टी ।
इकडे हरदासांच्या बिदाग्या तिकडे तशाच भरमुष्टी ।

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. २४६

भर रकमेस मुलूक आणणें—अधिकांत अधिक म्ह. कमाल जमीनमहसूल येईल असें करणें.

रयेत जमा करून मावळ प्रांताची वसाहात करून मुलुख भररकमेस आणोन आमचे वडील स्वामीशेवा करीत आले.

—पे. द. ४४ पृ. १२

भरवाईक—भरणा करण्याविषयीं हमी घेणारे.

रामाजी नाईक काळे यांणीं पहिला यैवजपैकी यथाविभागे द्यावे यैसा करार जाहला आहे. तिही लक्षाचे भरवाईकही ते जाले आहेत.

—पे. द. २० पृ.३९

भरसणें--लुटून आणणें; धरून आणणें.

रात्रीं इंग्रजाचे बुणगे कुलारसाहून त्यांचे लष्करांत येत होते. त्यावर पेंढारी जाऊन पोहोचले. सात उंटे लष्करांत येत होती भरसली. त्यासुद्धां इंगळचाकडील पेंढारी घेऊन आले. —म. शि. यां. का. पृ.१६५

भरा—मालवणाकडील धान्याचें एक माप. १६० पायल्यांचा किंवा १० मणांचा भरा होतो.

गल्ला कुडाली मापे दर भरेस रुपये १० प्रमाणें रुपये.

--के. सं. भ. द. मालवण

भरात—भ्रांती, संशय, भीति, वसवसा.

त्याचे नांवे आभयपत्र समाधानीचे पाठवावे म्हणजे ते इकडील भरात विसरेल. --पेठे द. भाग १ पृ. ४१

भराभरी—गर्व, उन्मत्तता, अवसान.

आजपावेतों जें केलें त्याचें सार्थक तुम्ही निघाल्यास होतें, नाहींतर तुम्ही व हरीपंत येथेंच राहून मागील आटपावें. आम्ही पुढें जातों, ऐसें कितीएक भराभरीचें बोलणें बोलतात. —ऐ. ले. सं. ३३४३

भराव—जमेत, जमाव.

मग कांहीं शिलेदारांस पलटणें पागा बरोबर घेऊन, नबाबाचा भराव समागमे, तसेच उदेपुरास आले. —हो. कै. १८०

भरा होणें–दाणादाण, पळापळ, मोड.

मागे फौजेचा भरा जाहाल्यावर जसा ज्याला रस्ता सापडला तसा तो

निघोन गेला. ज्याचे आयुष्य सबळ तोच पार पडला.
—हो. कै पृ ३२.

भरिभार, भरीभार—जोखीम. जबाबदारी. ओझें, मदार, भार, आभार.
कुटुंबाच्या सांभाळाविशी लिहिलें तर सर्व भरिभार श्रीला लागला आहे. —जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ४०२
सर्व भरीभर आमचा आपणांवरच आहे.
—रा. ८ पृ. १६२

भरी होणें—हावभरी होणें, बेफाम होणें.
शत्रूचे लोक भरो होऊन किल्ल्याजवळ उतरले होते. मग यांणीं याप्रमाणें केलें, तेव्हां ते तेथून उठून कोसावर जाऊन राहिले !
—ऐ. ले. सं. ६२५.

भरीव—बळकट, विशाळ ?
उसकोटचास मोर्चे लाविले होते किल्लाहि फत्ते जाहला किल्ला भरीव चांगला आहे. —ऐ. प. पृ. ८८.

भरीस उतरणें—समजूत करून घेणें; कल्पना घेणें.
परंतु पुढें काय भरीस उतरला न कळे.
—ऐ. ले. सं. ३४२१.

भरोन—भर देऊन.
दुर्गोजी भोईटे यांनी "स्वामिकार्य करावे" म्हणोन त्यास भरोन बोलिया प्रसंग केला. —पे. द. ३३ पृ. ३०४

भरोन जाणें—गर्विष्ट होणें; फुगून जाणें.
त्यास कोणीच पुसणार नाहींसा झाला तेव्हां त्यानें असें कां न करावें ? जें करतो तें साधतें त्यामुळें भरोन गेला आहे.
—ऐ. ले. सं. १४२२

भरोभरी—भर आणि उभारी; धीर, भरवंसा, दम, आश्वासन, हुरूप देणें.
जाणोजी निंबाळकर यांणीं अवघे सरदार आपले घरीं बोलावून भरोभरी देऊन सवार केले. —स. ब. पृ २६.

भल—शिलेदार.
मुधोजी वण परगण्यांत जमाव करितो. बहीर व नुकसान (लुसकान भिकार अशक्त) घोडी मात्र गेलीं. भल घोडियें कुल निघून गेले.
—पे. द. ४०, पृ. ९६.

भलतसा—कसातरी.
चिरंजीव वामनावरी शब्द ठेवावयास जागाच नाहीं. चिरंजीव पंढरीनाथ म्हणाल तर लष्कराच्या प्रकरणीं तिळमात्र खबरदार नाहीं. त्यास पाठ-

वावा तरी येथील गत काय ? आम्हीं आहों नाहीं सारिखे ! वेडाबगडा लेकरूं एक चिरंजीव बाळ तुम्हांजवळ भळतसा आहे.

—ऐ. ले. सं. १७५२.

भलतसी—कशीतरी; कांहींतरी; निराळी.

समयास माणसें कशीं मिळतात ? मिळणार नाहींत. आम्ही तेथें असतांच तो आला असता तर भलतसी सोय करून देतों.

—ऐ. ले. सं. १२९८

भलतसे—कसेतरी. अमुक अमूक. फलाणें.

१ आज नव महिने यांस येकहि गोष्टीचे साहित्य न जाले. दारुगोला सूत हे पदार्थ कांहीं इकडे मिलावयाचे नव्हते. स्वामीचे प्रतापें भलतसे चालले गेले. व तीन महिने राहिले तेहि जातील. वर्षास खानदेश, गुजराथ, कोकणांतून गोले सूत फताऱ्या मेलऊन आणावे लागते.

—पे. द. २८ पृ. १६१.

२ मुख्यांची आस्था. परंतु वरकड जे पूर्व मित्र त्यांचे मतें भलतसें फजीत पावले तरी कामाचें.

—ऐ. ले. सं. ५१८.

भलतसे—अघटित, मोठें.

भलतसे स्वमीकार्य करावे गनीम बुडवावा ते गोष्ट न करितां उगेच उठोन गेले याचा विचार काय ?

—पे. द. ३ पृ. ७९

भलता—१ अमूक एक असा, नक्की, पक्का, कांहीं एक, निश्चित, विशिष्ट; २ कसातरी. कांहीं तरी, जमेल तसा, सोईस पडेल तसा.

१ पुढें विरोध किंवा संधान ? दुग्धा नसावी. भलता एक प्रकार असावा.

—ऐ. ले. सं. १२८

२ नवाबाचा भलता विचार कळल्यावाचून बाहेर जावयाची उतावली करू नका.

—पे. द. १७ पृ. ३७

३ भलता (अमुक) प्रकार सल्ल्याचा अथवा पुरता बिघाडाचा होणें तो महिन्याअलीकडे होईल. परंतु भलता (निश्चित) विचार होऊन ठरावांतच गोष्ट यावीसें मनसब्याचे रीतीनें दिसतें.

—ऐ. ले. सं. २४४२.

४ आठचार दिवसां शत्रूची गांठ नीट मैदानांत पडती तरी भलता एक प्रकार शेवटास जाता. परंतु ती गोष्ट न बनली.

—ऐ. ले. सं. ८३१.

५ महिन्याअलीकडे भलता वकीलाचा ठराव होणें तो होईल.
—ऐ. ले. सं. २४४७

६ कारभाऱ्यांनीं साफच सांगितलें कीं, चार रु. खर्च लागले आहेत. त्याचा भलता विचार होईल. परंतु साष्टी ठेऊन (इंग्रजांकडे) तह करावा ही गोष्ट परिछिन्न घडत नाहीं. —ऐ. ले. सं. २५१७

७ भलता ठराव होईल तसा करावा. —ऐ. ले. सं. ३०१३

भलतें—निराळेंच; अपेक्षेबाहेरचें, कांहींतरी, कोणतेंही अवघड कार्य.

१ भलतें करणें तें पत्रीं कशास लिहितील ? पत्रीं सल्ल्याचेंच लिहितात.
—ऐ. ले. सं. ४१६१

२ स्वामीच्या राज्यांत भलते विसयी निकडीस सर्वाविसयी कार्यास पेशवेच येतील ऐसे फत्तेसिंगबाबा बोलिले. —पे. द. ३३ पृ. २२८

३ रामचंद्र मिर्धा, मेढा होता तेथें कोट बांधीत आहे. लोकापाशी मात्र बोलतो कीं भलते मिस करून टाकून जाईन. आम्हास येथें रहावयाचे संकट झाले आहे आणि कोट राखण्याचें हें भलतेच मधे येऊन पडत आहे. —पे. द. ३३ पृ. १४८

भलावण हुंडी—हुंडीचा एक प्रकार.

३५ हाली सिक्का रोख कसरीबद्दल माधवराव नारायण भागू यास भलावण हुंड्या दिल्या होत्या त्याजबद्दल "तुम्हांवर हुंडी रुपये ३३०० खजिनापारखेची राबिनसन साहेबाचे राखिल्याची करविली तरी या मुदतीचे म्हणें मुदतीचे आंत पाठवावे (शके १७५२ आषाढ शु॥ १) " आम्ही आपल्यावर राबर्टसन साहेब सर कलेक्टर यास हुंडी ३३०० रु. हापीस पारख एक महिन्याचे मुदतीची दिली आहे त्यास आपण हुंडी सकारावी (सदाशिव रंगनाथ नि॥ जकात याचे चिपळूणकरास पत्र वरील मितीचे) हुंडी शाहा व्यापारी जोग जबाबी हुंडी.
—पे. सा. पृ. १३८–१३९

भली भलाई— १ गौरव, मोठेपणा, स्तुतिवाद, २ कमाई, फायदा ३ मोठी कामगिरी.

महाराज स्वामीकडील हुजरे आसामी पांच आले आहेत पत्री भली भलाईच लिहिली आहे. —पे. द. ३३ पृ. २४०

नास्तिकपणात शिरुनि जनाचा बोल आपणा येउ नको।
भलीभलाई कर कांहीं पण अधर्ममार्गी शिरूं नको।
—अनंतफंदी–फटका

भले लोक—एकांडे शिलेदार.

मंगळबारीं भोजनोत्तर सर्वत्र मानकरी भले लोक व शिलेदार व गाड-

ह्यांचे जमादार यांस बोलावूं पाठविलें, व कसेंहि करून चालून घ्यावें म्हणजे फत्ते होते, या रीतीनें दादांनीं सर्वत्रांस पदर पसरून मागून घेतलें.
—ऐ. ले. सं. ५६९१

भले लोक—मराठी शिलेदार.
भले लोकांच्या नरकांत जावयाची गती झाली आह, तेथें श्रीच निर्वाह करील. —ऐ. ले. सं. १०५

भवारगांव—भोवरगांव, भोंवतालचें गांव.
साधनाचे कागद थळझाड सुद्धा घेऊन नंतर भवारगांवचे पांचगांवचे पाटील वगैरे जाऊन निकाल करीत.
—पे. द. ४५ पृ. १४१

भविष्य—हकीकत.
मार्गशिर वदि ७ शनवारीं पनाळे घेतले शिवाजी भोसल्याने. पुष्य शु॥ १४ शनिवारी वाळवास शिवाजी भोसला त्याचे लोकांनी पनाल्या होऊन तोरण बांधलें ऐसे भविष्य जाळे.
—शि. च. सा. खंड १ पृ. ६८

भविष्य काळ—नशीव; प्राक्तन.
तुमचे मंडळीची खैर जाहली ही श्रीकृपा जाणावी. शत्रू माघारा मुरडोन गेला. मुख्य त्याचा भविष्य काळ म्हणोन त्याच जागां दम धरून राहिला. पुढें लयास जातच आहे. —ऐ. ले. सं. ९३४

भक्षभोज्य—धान्यवैरण.
जरी कदाचित दिल्लीवाले सर्वांही गोष्टीनें भक्षभोज्याची व देशाची निश्चितता करून देतील तर त्यास पुस्तगर्मीवर घेऊन चाल द्यावी.
—हिं. द. खंड १ पृ. ५०

भृगुकच्छ—भडोच.
(गी. ल. को.)

भाईदारी करणें—दोस्ती करणें; आश्रय घेणें; बाही धरणें. (बाही–हात)
त्यावरोन श्रीमंतांचें बोलणें पडलें जे तुमची भाईदारी आम्ही केली जे तुम्ही बंडाचें पारिपत्य करून राज्याचा बंदोबस्त करावा. हा करार तुमचा असतां तुम्ही आम्हांकडोन मुलूख लिहोन मागतां हें बोलणें परिच्छिन्न ठीक नाही. —ऐ. ले. सं. ८१८३

भाक बांधणें—नवस बोलून ठेवणें.
सेना बहाद्दरांचा पाय फार दुखत होता त्यास पन्नास रुपये भाक बांधून ठेविली त्या दिवसापासून पाय कांहीं दुखू राहिला आहे.
—नाग २ पृ. १८०

भाकभरवसा—आश्वासन, शपथ, वचन.

रघुजी भोसले यांनीं अर्काटकरांचा स्नेह करून भाक-भरवसा दिला आहे कीं, कोणाचा उपसर्ग लागूं देणार नाही.

—पे. द. भाग २८ पत्र नं. १० व ११

भाग्य—तैनात.

तुमचा मुद्दा स्वामीच्या राज्यात यावयाचा आहे स्वामीनें त्याजयोग्य भाग्य दिधलिया त्याप्रती राज्यश्री रामचंद्र पंडित अमात्य यांजकडे येतील म्हणून विदित केले त्यावरून स्वामीनी भाग्य होन पातशाही ६लक्ष दिल्हे आहे.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. १०-११

२ गंगाधर कुलकर्णी बाटल्यावर त्यास भाग्य अडीच सद्दी मनसब देऊन चाकर करून ठेविला. —रा. ८ पृ. ३६

३ नागोजी मान व कृष्णाजी घोरपडे उभयतांस भाग्ये होन ५५ लक्ष पा (पातशाही) होन

१५००० जातीस.

४६५०० स्वारवगैरा. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. ११

भाग्यनगरी—भागानगर उर्फ हैदराबाद. —पे. द. २५ पृ. ४४

भाग—कर्ज; देण्याचा हिशेब.

तरी कर्ज घेऊन न द्यावे ही रीत कोठील ? असे अवर्तणुकीनें परिणाम लागेल की काय ? हल्ली हे आज्ञापत्र सादर केलें असे, तरी येथें येऊन त्यांचा भाग वारून जाणें.

—वै. ४ स. १७४२ पृ. ५

भांग—प्रत्येक पंधरवड्याचे सप्तमीपासून नवमीपर्यंत जे दिवस त्यांना भांग म्हणतात. त्या दिवसांत दर्याला जोर कमती होऊन मासली मरत नाहीं. व जाळीही धरत नाहींत. अशा सुटीच्या वेळीं कोळी लोक घरी रहातात

—कु. आं. ढ. ४०४।४०५

भांग उतरणें—कैफ किंवा मस्ती उतरणें.

सिधी साद बुडाला येणेकडून निम भांग संभाजी आंग्रे याची उतरेल यैसे स्वामी बोलिले. —पे. द. ३३ पृ. ३३९

भागवटा—शीण, शिणवटा.

१ त्यांचें शरीर आधीं क्षीण; त्यांमध्यें मिरजेचा कसाला भारी पडला त्यामुळें भागवटा आला. —ऐ. ले सं. ३४२

२ सांप्रत शरीरी भागवटीमुळें अनारोग्य ज्वरादिक पीडा जाहाली आहे.

—पे. द. ३ पृ. ५८

भांजगड—भानगड, तक्रार.

नवाब मोहसेनखान मूल वडील जागा, त्याची गनिममियाची भांजगड लागली आहे. —पे. द. २८ पृ. २८८

भाडयाचे बैल—मेलेले बैल.

आमच्या फौजा चौतर्फा चालवून निजामाचा दाणागल्ला, घांसलकडी बंद केली, त्याचीं घोडीं पळसाचा पाला खाऊं लागलीं. परवां छ २५ रमजानीं मोंगल पठाणांनीं भाडयाचे बैल खादले, ऐसा प्रसंग जाहला. —ब्र. च. पृ. ५१

भांडगड—भानगड; भांजगड.

श्रीमंतासी कारभारी पाठवून जावसालाची भांडगड घालावी, असा त्याचा विचार आहे. —पे. द. ४० पृ. ५८

भांडण देणें—लढाई करणें.

मुराररराव तुम्ही आम्ही मिळून येक भांडण देऊं.

—E. M. P. पृ. १५९

भांडभवई—खुषमस्करेपणा. भांड म्ह. पशुपक्षादिकांच्या आवाजाची नक्कल करून खुषमस्करी करणारी एक जात. भवई म्ह.नटाचा व नर्तकाचा धंदा करणारी गुजराथेंतील एक जात.

मी वायको असे मानूं नका! खांद्यावर बांसडा टाकून उभी राहीन, तेव्हा श्रीमंतांचे दौलतीस अवघड पडेल. आमचे वडिलांनी भांडभवई करून दौलत मिळविली नाही, तर तरवारीचे अनुमानें शरीर खर्च घातले आहे! —हो. कै. पृ. ४४

भांडाळपणा—भांडखोरपणा, वितंडवाद.

तेव्हा नानांनी उत्तर केले जे, आम्ही सर्व समजलो आहोत. तुमचे बोलणें भांडाळपणाचें. तुम्ही पुर्ते समजलाच नाहीं. सरसुभा मनास आणून आम्हास समजावील ते करूं.

—काय. प्रभु. इ. सा. पु. १ अंक ६ पृ.८

भांडीयाच्या गाडया—तोफांच्या गाडया किंवा गाडे.

पिलाजी जाधव ह्यास लेहोन पाठवून जोगणी (वसई जवळचे वज्रजोगिणीचें देवस्थान) डाव्या पडत आणि वाट, भांडीयाच्या गाडीया चालतसी, उत्तम कोणती आहे तें मनास आणणें. —पे. द. १० पृ. ४३

भाडेंतोडें—भाडें किंवा भाडेंबिडें —विल्सन

भाणजा—भाचा, बहिणीचा मुलगा.

तेथे आपुले भाणजा सुरे राउ याने सेरीकरासी २०,००० सीरणी कबूल

करून लस्कर मनसुरासी बोलाऊन पाठविले.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ. २४

भात—प्रकार.

१ राण्यास कित्येक भातेनें अंताजीपंतानें लिहिलें कीं, विठ्ठलपंतास मुलकां-काढून नेणें. —पे. द. भाग २७ पत्र नं. ४१

२ लोक आमची घरें बुडालीं म्हणोन कष्टी आहेत त्यांचे बहुता भातेनें समाधान करीत आहों. —पे. द. ३३ पृ. २३६

भात—अन्न, सुस्थिति.

जर तुम्ही ऐवज पाठवीत नाहीं तर आमची भात रहात नाहीं.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १७३

भातभात—विविध प्रकारचा.

दरम्यान लेकिन कितेक मजकूर भातभात पेचाचे दरपेश जाले त्याचा तपशील कोठवर ल्याव्हा? —पे. द. २८ पृ. ४३

भातभातीचे—विविध प्रकारचे.

घोडे एकापरीस एक बलोन्मत्त भातभातीचे. —चित्र १११

भातुक—खाऊ, खाद्य, भातुकलींतल्या खेळातल्या अन्नासारखा क्षुद्र.

कीं तुजसमान तिन्ही लोकीं। नंदी उतरे तुझिया तुकीं।
ऐसे कोणी न दिसे भातुकीं। जाली असती तुज पुढें।

—ग. पु. सं. टी. पृ. ४२
—म. सं प. व. ७ अं. ३

भाते—(?)

दुसरे दिवशीं सकाळीं हरदो वादे मौजे मजकुरचे पांढरीवरी नेऊन तेथें लोणी सवाशेर, तेल सवाशेर, कसब्याहून नेऊन तेथें भाते लावून लोणी, तेल लावलें.

—मरा. कु. इ. ढवळ पवार पृ. २५.

भातेवाला—बेलीफ.

—पे. सा. पृ. २३७

भादेलें—भदेलें, खापर.

गांवांतील नागवणेंचा विस्तार पत्रीं कोठवर लिहावा? भादेल्यांतून ब्राम्हण वगैरे पाणी पितात, यापरतें आणखी काय लिहावें?

—ऐ. ले. सं. ५६२७

भानगड—१ बोलाचाली २ समजूत.

येथून श्रीमंतानीं त्याजकडे भानगडीकरितां पाठविले होते. त्याची त्याची भेट जाली. न ऐकत. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. ६४

भाना—वहाणा.

येथील मर्जी आपणांस नेणती नाहीं. एक तो भाना ठेवून पेचांत आणावें.

—ऐ. ले. सं. ३२४१.

भानुवार—रविवार.

येथिल क्षेम अधिक अश्विन वद्य १२ भानुवार जाणोन.

—पे. द. १७ पृ. ६२.

भारक—भार वाहणारे, कारभारी, कार्यभागी.

प्रस्तुत कागदपत्रें लिहवाऊन रा. सुबराव दबीरास पाठविले असे यांनी प्रकट करितां अंतःकरणास आणून तदनुसार साहे (साह्य) संपद करून उपद्रव न होतां स्वामीचे उपकृति संवस्थानावरी पूर्ण होय तो अर्थ करणें व येथील भारक (कारभारी) आपणांस मिळाले असता विशेष लिहिणें काये असें ?

—E. M. P. पृ. २०१.

भार करणें—सैन्य जमविणें, कटकाई करणें.

हे नागरसे ऐकोन कटकाई केली. भाल वलीये भार केला सरदार क्षेत्रीं जमा करून कटक भालवलीय मळीकार केला.

—बिंब १२.

भारकस—१ दोराचा एक प्रकार. २ गाड्यावर किंवा उंट हत्ती इत्यादिकांच्या पाठीवर सामान कसून बांधण्यासाठीं जो सोल किंवा दोर उपयोगांत आणतात तो. ३ मालवाहतुकीचें जहाज.

१ आम्हांकडील उंट नफर ३, पाडाव गेले व सलिते सुमार ८ व भारकस गेले व पलाणे १ व झूल १ गेली. सारवान आसामी १ ठार पडला.

—ऐ. ले. सं. ६३२८.

२ दुसरा वाघ बाभुळीच्या झाडाखाली नेऊन गाड्यावरून उतरला आणि भारकस दोन मोठे लाऊन एक दरवेशी झाडावर चढविला त्यास सांगितले कीं कुतरे वाघाशी झोंबले म्हणजे तूं भारकस सोडून देणें. परंतु येकही कुतरा वाघावर जाईना. वाघ मोकळा सोडला तोही कोनावर जाईना. नंतर वाघ गाड्यावर घालून सायंकाळीं शहरांत पाठविला.

—नाग. २. पृ. ७८.

३ फळी फोडून नबाबाचा हत्ती उभा होता त्या पाशीं जाऊन श्रीमंत उभे राहून समागमे स्वार होते त्यांस आज्ञा केली कीं अंबारीचे भारकस कापा ! तेव्हां नबाबानी रुमाल फिरविला (शरण आल्याचें चिन्ह.)

—पेश. बख. सोहोनी पृ. ६८.

भारगीर—फार जबाबदारीची किंवा जोखमीची,

स्वामीनी आपला मजूचा हुद्दा जीर्णोधार करून आपणास सांगितला परंतु

हुद्दा म्हणजे भारगीर वस्तु आहे. याकरितां स्वामींनीं आपलीं वतनें व इनामती वंशपरंपरेनें चालत ऐसे करावें.

—मा. स. प. मा. पृ. १८७

भारदारी किंवा भारबर्दारी—सामानसुमान.

वरकड भारदारी बहाद्दूरबिंडियांत टाकावी व सडे मात्र खासा दोनसे गारदी घेऊन तुम्हासमागमे येतो ऐसा निश्चय केला.

—पे. द. २८ पृ. १७४

भारदारीने (चालणें)—जमावाच्या सोबतीने ?

यामध्यें बुंदेल्यांची फौज टाकून यावें तरी निभाव इतक्या बुनग्याचा कैसा होतो ? बुंदेल्याची फौज समागमें होती त्यामुळे भारदारीनें चालले आम्हांबरोबर फौज म्हणावयास एक राणोजी भोसले कोठें नामदारीस अगर कामकाजास पाठवावयास व समागमें चालवावयास इतकेंच.

—पे. द. १५ पृ. ३५

भारबारदारी—सामान, ओझें इत्यादींची वाहतूक.

स्वामीची स्वारी श्रावणमास जालियाउपरी होणार आहे. त्यास भारबारदारी चालिली पाहिजे याजनिमित्य बैल सर वीस व बुरडी पेटारे पांच पाठवून देणें. —पे. द. ३० पृ. ५

भारभरदारी—सामानवाहातुकीचे बैल तट्टे वगैरे.

आज्ञेप्रमाणें भारभरदारी आणिली आहे. येथें चारा नाहीं. अवकाश असेल तर माघारे पाठऊ म्हणतात. —पे. द. १० पृ. ७५

भाराभार—भार आभार; मदार.

वडिलांचाहि भाराभार श्री पंढरीनाथावर आहे, तो कृपा करील.

—ऐ. ले. सं. ८२४

भारीपणें—आब राखून.

आम्हांजवळ दीडहजार माणूस आहे. अंजनवेल घ्यावी हे हिंमत बहुत धरितात परंतु फौज व लोक आणखी असावे म्हणजे भारीपणें काम होईल यैसें म्हणतात. —पे. द. ३३ पृ. १५३

भारेकरी—फिरस्ता कापडव्यापारी. हा कोष्टयाकडून कापड खरेदी करून गांवोगांव कापडदुकानदारास विकतो. —विल्सन

भाल—बहाल.

मौजे नुगीकुरी इनामगांव व चावरात हकवर्तना वगैरे कुलबाब पुरातन प्रो वतन भाल करून दिल्हे. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. ५

भालदोरा—पिशाच्चादिकांचा उपद्रव होऊं नये म्हणून हात गळा इ. मध्यें बांधावयाचा अभिमंत्रित दोरा.

दुसरेही उपद्रव मुलास केले. गादीखालीं भालदोऱ्या व चेंडे व अनेक उपद्रव होतात. —राज. खं. ११ पृ. २०

भालपत्र—चित्रपत्र, दिव्याचे वेळीं कागदावर वस्त्रावर किंवा भूर्जपत्रावर वादी व प्रतिवादी यांचें म्हणणें लिहून काढून त्यांच्या कपाळावर बांधतात तें.

भाला कटाचा—दांड्याला धातूचीं वळीं घातलेला भाला.

निशाणें, बंदुका, भाले कटाचे व ५००–७०० घोडीं शत्रूचीं आणिलीं. —ऐ. ले. स. ९२३

भाले बारदार—राजाबरोबर किंवा सरदाराबरोबर असणाऱ्या व्यवस्थापक शिपायांपैकीं एक शिपायांचा वर्ग, यांच्या हाती भाले असत.

पंचमीचे दिवशीं स्वारी ठाण्यांत जावयास निघाली. बरोबर खासबारदार व भालेबारदार मंडळी २०–२५ पर्यन्त होती. —ऐ. ले. सं. ५६६७

भाव—भाऊ.

मग चौथे वेळेस मोहीम सोमाजीराव शिंदे यांची केली (सोमाजीराव शिद्यांनी मोहीम केली) बरोबर भाव १ नांव शिधोजोराव, असें मोहीम पतकरून आले ते वेळेस ढाल्याबरोबर (ढालेबरोबर, निशाणाबरोबर) महार गभऱ्या होता त्यास महारकीचें वतन. मौजे कळवळणे येथील दिलें. —दस. शिं. मो. इ. पृ. २

भावगर्भ—पोटांतला हेतु.

वरकड तुम्ही उदासीनतेनें कितेक प्रकारें लिहिलें येका दो पत्रीं तेथील भावगर्भ दर्शविला तो वडिलांस निवेदन केला. —चं. चू. द. पृ. १३४

भावणें—भासविणें.

हुजूर पातशहानजीक जावें तरी आपण बेतकवेदार (तकवा नसलेले; पाठबळ नसलेले) आणि अथर्वणानी तर हुजूर भाविले जे रा. छत्रपती स्वामीचे दरबारी मल्हार बुलगो हे वतन आपले बळेच म्हणताती ऐसें कितीका रवेसीने हुजूर गोष्टी भाविल्या आहेती. —रा. ८ पृ. ४३

भावभगत—अंतर्हेतु, हृद्‌गत. भावभक्त म्ह. भावभक्ति.

त्यास आम्ही मनसुबीयाचे कांहीं पर्याये ल्याहावे कीं काये तें लिहिणें व पत्रांतील भावभगत काय हेहि लिहिणें. —पुरं. द. भाग १ पृ. १२५

भावा, भाऊ—दीर किंवा दीरभाऊ. —विल्सन

भावार्थी—भोळा.

वडील पुत्र निळोपंत हे **भावार्थी**, सांगितले बुद्धीचे असत.

—शि. च. सा. खं. १ पृ. १००

भावीचा दिवा—(?)

सदरहू पाटिलकीचे कानूकाइदेपैकी भावीचा दिवा व कलस यैसी दोन कलमे मौजे मजकूरचे **गुरव** आपली म्हणतो आणि रेटाई करून भोगोटा करीत आहे.

—केळकर संग्रह कुबलदप्तर

भाष—प्रमाण, शपथ, आणभाष, शपथप्रमाण.

पूर्वी रामचंद्र बावा यांची व अबदल हुसेनखानाची भेट पैठणास जाली होती. तेव्हां **भाषप्रमाण** झालें होतें.

—पे. द. २५ पृ. ९८

भास—संशय.

त्या उपरांतिक आपल्या चित्तांत आलें की हा (माव करून) दाढीस धरून, पोटांत डोई घालून आपली आतडीच काढतो. ऐसे भास निर्माण झाली.

—रा. १ पृ. १७

भासा—भाचा.

उजवीकडे येक सरदार सादतखानाचा आणि सन्मुख सादतखानाचा भासा.

—पे. द. १५ पृ. १३

भासेस गुंतणें—वचनास गुंतणें. वचनबद्ध होणें.

परंतु कोणे गोष्टीनें **भासेस** गुंतले ते नकले.

—पे. द. ३ पृ. ९६

भाळू—गलबताचा एक प्रकार.

—म. आ. पा. पृ. ५७

भिकणें—जकातीवरील एखाद्याला बहाल केलेली पट्टी.

हक्क दोहीकडे दोन द्यावे **भिकणें** दोहीकडेही देऊ नये म्हणून आज्ञा.

—पे. द. १३ पृ. ४४

भिकणें—भीक, हक्काची भीक. भीक मागण्याचा हक्क.

आम्ही अवघे भाऊ मिळोन पीराचे उरसाची **भीकणें** व हाक्क जमा केला

—पु. न. सं. वृ. खं. २ पृ. १२५

भिगी—गलबताचा एक प्रकार. —कु. आं. ढ. ३७८

भिंडीमाळ—गोफणगुंडा, भिंडी–गोफण. भिंडीमाळ-गोफण गुंडा.

—(अवतरणासाठीं चित्रगुप्त पृ. ५९ पाहा)

भितर—आंत.

म्हणजे चारी तोंडे बंद होऊन गनीम कोटांतच आवळोन राहेल बाहेर **भितर** फिरो पावणार नाहीं.

—पे. द. ३३ पृ. २२९

भिल्लाण—भिल्लांचा मुलूख.

गुलजारखान २०० स्वारांनिशी पळोन भिल्लाणांत गेला.

—ऐ. ले. सं. ३५५३

भिलाभाबराचे दंगे—भिलाभुम्याचे दंगे, रांगडे निराशाचे दंगे. भाबर ही गुजराथ-काठेवाडांतील एक वन्य जमात आहे.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. २३४

भिस्त—वीस.

पेशजी भिस्त रोजीं. —इ. म ६६

भीक बोहणी—एक प्रकारचा हक्क इनामदाराचा.

आपला हक्क जमा होईल त्यापैकी निमे तुम्ही घेत जाणे याखेरीज वाणियापासून भीक बोहणी चाकरीमुळे येईल ते आपण घेत जाऊ.

—पेठे दप्तर भाग १ पृ. ५

भीट, भीटी—भेट

उदईक नवावाच्या भिटी होणार. —राजवाडे १ पृ. १७०

श्रीमंतांच्या व गंगाधरराव रास्ते यांच्या भीटी वगैरे होऊन रास्ते आपल्या डेऱ्यास गेले. —पुणें अख. भाग २ पृ. १३९

भीड—गर्दी जमाव.

नागाने मुलावर फणीची छाया केली. तो भुजंग सर्वांनी तसाच पाहिला मनुष्याची भीड नागाचे दृष्टीस पडल्यावर नाग वारुळांत गेला.

—हो. कै. पृ. १

राण्याची भीड हजार प्यादा व तीनसे स्वार.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. २०८

भीडभाड—सैन्य, जमाव, सैन्यसामान.

तेव्हा अहिल्याबाईसाहेबानी अबाजीपंताबरोबर हुजरात दीड हजार व कांही शिलेदार ऐशी तीन हजारांची भीडभाड पाठविलीच.

—हो. कै. पृष्ट ८७

भीडभांडा—जमाव व साहित्य.

आम्ही बुधवारीं तिसरा प्रहरा पुढें जाणार. तेथील भीडभांडा येईल तर उत्तम आहे. —पे. द. भाग १ पत्र नं. ६

भीड मागणें—भीड घालणें.

रामचंद्र सुभेदार यासी गणपतराव बोलिले जे देशपांडचा आपण अटकेंत तीन महिने ठेविला आहे तो आम्हास दिला पाहिजे. म्हणोन भीड मागितली. यावरी मोरोपंतानीं दंड न घेतां गणपतराव याच्या हवाली केला.

—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. १०७

भीतरपेठा—१ अंतस्थ. गुप्तपणें, २ अंतस्थ स्नेह.
शिंदे व नाना फडणीस यांचा भीतरपेठा मेळ (ऐक्य, स्नेह).
—हो. कै. पृ. ७१

भीमरथी—सत्त्याहत्तराव्या वर्षीच्या सातव्या महिन्यांतली सातवी रात्र. या काळानंतर मनुष्याचें आयुष्य संपलें असें समजून त्याला स्नान, संध्या, आन्हिक सोयर-सुतक इ. आचार पाळण्याचें बंधन राहात नाहीं. भीमरथीलाच 'कालरात्र' म्हणतात. —विल्सन

भूइत (भोईत) जाणें—हतगर्व होणें.
महाराजाचं आगमनाचं वर्तमान जैसं जैसं पावतं तैसं तैसं (हा) भोईत जाता. —E. M. P. पृ. १५९

भुक्ती—प्रसाद, अन्नाचा प्रसाद, नैवेद्य.
उदईक सोमवार आहे श्रीचा भंडारा करून श्री सदासिवास भुक्ती समर्पण करून मग स्वामीनी जावे. —म. द. रु. १ पृ. ९

भुकेबंग—क्षुधित, गरीब, भिकार, खाखा सुटलेले.
आप्पाजी प्रभु रघुजीबावास म्हणाला जे आमचे लोक भुकेबंग आहेत तर तूं आपणास दोन लक्ष रुपये नालबंदी द्या.
—पे. द. २४ पृ. ५४

भुकेबाग—भुकेबंगाल.
यांतून निभाव होऊन हातास येईल तें खरें. भुकेबाग आहेत. लाखाचे लाख गडप होतात. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. २७७

भुकेबांग—भुकेबंगाल.
आम्ही भुकेबांग. आमचे पदरीं किल्ले (पण) लोखंड व तेल वगैरे आम्हास मिळत नाहीं. —पे. द.

भुकेभान—खाबू, लांचखाऊ, भुकेबंगाल.
त्यांणीं उत्तर केलें कीं, जर धणी जीव घेऊं लागले तरी जिवाजी रामचंद्र याणें आपला जीव वांचवावा कीं मरावें हें सांगा. त्यावर मीं बोलिलों कीं, एक वेळ लेखक (नाना) बरा, परंतु शिंद्याचें लष्कर खोटें. कारण तेथें बहुनायकी. कोण कोणासी बोलावें ? आणि भुकेभान ! तेव्हां भलतेंच घडेल. —ऐ. ले. सं. ५२७२

भुजपत्र—भूर्जपत्र ? लक्षणेनें पातळ झिरझिरीत कागद.
नेच्यास जस्ताचो तार लागते त्यास कारेगर बोलाऊन तार काढवावी. भुजपत्र पाहिजे त्यास पुण्यास मिलत असल्यास उत्तम नाहीनर कल्याणास लिहून ममईहून आणवावें.
—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. २७

भुजबळगड—रामदुर्ग किल्ल्याचें नांव. —ऐ. ले. सं. ३९१०

भुट्टे चोर—भुरटा चोर. —विल्सन

भुतें पेसणे—भुतें घालणें.

देवास प्रसाद लाविले. देवानें प्रसाद दिलें कीं चांदजीनें देव व भुतें पेसलीं म्हणून बाळोजी चांदजीस म्हणूं लागला कीं तूं माझ्या बाला अंगारा दे. पण तो अंगारा देईना. —राज. १७ पृ. ५२

भुनास—हत्ती बांधण्याचा खांब. —रा. व्य. को.

भुम्या—त्या त्या भूमीचा अधिकारी म्ह. त्या त्या भूभींतील संस्थानिक राजा वगैरे.

जाट आदिकरून जे जे भुमे त्या प्रांतींचे, तितके अनुकूल जहाले. —पानि. बख. पृ. १०

भुर्दंड—बेकायदा जितका फायदा उकळला असेल तितकाच दंड उकळणें. लक्षणेनें मात्र विनाकारण गैरवाजवी पैसा खर्च करावा लागणे अशा अर्थी सध्या हा शब्द वापरतात. —विल्सन

भुरकी—घोडयाचे डोळे व शरीर आच्छादणारा कपडा. —पे. द.

भुरशी दक्षणा—भूयसी दक्षणा.

प्रतिष्ठित ब्राह्मण अग्निहोत्री, पंडित, शास्त्री, वैदिक व आणखी क्षेत्रस्थ आले त्यास दिल्हे धोत्रजोडे १३० धोतरें २६०, रुपया व अधेली व सुक्या मिळून रुपये ४०० एकंदर अनुष्ठानास मधुपर्क, गोदाने, धोतरे व रुपये व अधेली व सुक्या व खुर्दा मिळून रुपये ५००० लागतील. —ना. दी. पा. पृ. ९८

भुरसी—भूयसी ? दक्षणा ?

समस्त गृहस्थ मंडळी मिळून निश्चय केला कीं,आम्ही ब्राह्मण पूर्वापार.आमचे (अ स) तां हल्ली कराडे लोक करावयास पाहतात. आम्ही समाराधना करून पाणी सोडिल्यास भोजन करीत नाहीं. त्यावरून आम्हासही त्यासी संबंध नाहीं. त्यांची समाराधना आम्हांस करावयाची नाही व त्यांचे येथें भोजनही नाहीं वरकडा हकार भूरसी देऊं (इतर ज्ञातीच्या ब्राह्मणास हकार म्हणजे आमंत्रण देऊन भुरसी म्ह. भूयसी दक्षिणा देऊं) —जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ५२१

भुलथाप—फसवणूक.

श्रीमंतांचा विचार येक होत असतो, अकस्मात भलतीच गोष्ट घडून येते ! त्याप्रमाणें भुलथाप होते. याजकरितां प्रमाण घडोन येईल तें सत्य ! —ऐ. ले. सं. ६५०९

भुलावा—भुलथापा.

हा भुलावा देतो जे आम्ही खर्चास पैका मागत नाहीं.

—म. शि. यां. कां. पृ. ४०३

भूज—१ एक बाजू (क्षेत्रमापनांत) २ बाजू लक्षणेने आधार.

५३ पूर्वेची भूज नवीन भित बांधली जाईल तेथून गज.
२७ दक्षिणेची भूज गज.
२७ उत्तरेची भूज गज.

—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. ९६

(२) बाळजी बलकवडे रणांत पडले फटकाळ गोष्ट जाली आमची भूज गेली.

—पे. द.

भूजोटा—भुजवटा. A side board closing the opening at the extrimity of the beams which under lie a flooring; there is one at each end of a खण लगा व पटई भूजोटे व लोह लोखंड खण सतरांचे सामान दरोबस्त.

—पु. न. सं. वृ. खं. २ पृ १५८

भूत—इत्थंभूत.

वेढा जवळ जाऊन बसला होता खराच. परंतु आंतील लोकांनी इस्माईल खान, कानोजी सेलार व धनसिंग वगैरे सरदारांनी अवसान धरून किल्ले मजकूरच्या तोफा उतरोन गनीम बसल्या स्थलाहून माघारे मुरडिला. लोकांहीं शर्तमर्दीनसी झुंजत आहेत हें वर्तमान लछीराम याणी भूत सांगितलें.

—इच. सं. इ. पृ. १२

भूतभवीस—भूतभविष्य.

वसवासा न धरणें केलीचखानास भेटणें फत्ते पावशील आणिक याजपरीस लक्षेमी पावसील मोंगलाचें भूतभवीस थोडें आहे.

—पे. द. १० पृ. २१

भूत हुंडा, भुतंडा—चेटूक; चेटकें वगैरे करणाऱ्या किंवा भुतेंखेतें काढण्याचा धंदा करणाऱ्या लोकांकडून वसूल करण्यांत येणारा कर. —विलसन

भूम्या—लुटारू, लुगारू, पेंढारवजा.

बाकी दोन हजार हुजुरात खानाकडील ते लोक भुमे खराब आहेत.

—पे. द. २८ पृ. ११६

भूर्दक्षणा—भुयसी दक्षणा.

काही ब्राह्मण गेले. काही राहिले त्यास आज प्रातःकाळी दर असामीस रुपया १ प्रमाणे भूर्दक्षणा देऊन ताकीद करून बाहेर घालविले.

—ऐ. प. पृ. २३७

भे—भय.

तुम्ही पाचसातशे व गोपालराव गोविंदराव आसलिया भे नाहीं.

—पुरं. द. भाग १ पृ. २२७

भेजणूक विद्य—हत्यार चालवण्याची किंवा फेकण्याची विद्या.

हत्यारमात्राची (सर्व तऱ्हेच्या हत्यारांची) भेजणूक विद्या संपादून वरचे वरी वर्जीस करीत जावी (वर्जीस म्ह. उजळणी, अभ्यास)

—आज्ञापत्र रा. सं. मं. धुळेप्रत पृ. १३

भेटबकरा—a present made by the villagers to the governer of a district on his coming to the village. lit. the present of a goat which is the original usual offering.

रानातील पाचसात खळीं लुटली. कडबे लुटिले. काही एक दोन बळईस आवी दिल्या. गावाशी बिनी भेटबकरे घेतले ऐ. ले. सं. १०१

भेटबिनी—एक जातीचा सक्तीनें घेतलेला कर.

नदीपार होतांच भेटबिनी व जीवनमाफक घासदाणा व बंडाकडील कोणी सांपडतील त्याकडून निघेल तितका यैवज घेऊन वरचेवर सरकारांत व भाऊ यासी लिहित जावें. —बा. गो प. ले. १२

भेटी गोष्टी—भेटीगांठी.

मल्हारजी होळकर या प्रांतात आले. म्हणून त्यांचे भेटी गोष्टीमुळें ८।४ दिवस लागले. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. ३६

भेटीबेणी—बिनीभेटी (व्युत्क्रमाचें उदाहरण) बिनीभेट. भेटबकरा. सरकारी अम्मलदार गावात आल्यानंतर जी छोटी नजर साहित्यसामान गावाकडन उकळतो ती देणगी. स्वारी करून येणारे लोक ही देणगी अर्थातच सक्तीनें वसूल करीत.

आनंदराव बरगे तिकडून ये प्रांतीं आले ते समई रावेर परगणियांत बहुत धामधूम केली भेटीबेणी वगैरे पांचसात गांवास उपद्रव केला.

—केळकरसंग्रह स. ग. जोशी दप्तर

भेटी वाचून—भेटण्याचें, भेट घेण्याचे

भेट घ्यावी म्हणत होते त्यास उत्तर महारावजीनी केले कीं आम्हास भेटीवाचून काय प्रयोजन ? त्याचे भावासी भेटलो तें त्यासीच भेटलों !

—राजवाडे १ पृ. १७८.

भेटेऊ—भेट.

प्रातःकाळीं ४ घटका दिवस येता बापू रघोजी भोसले याचे भेटीस गेले

होते. भेटेऊ घेऊन बापू घरास आले.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. ६६

भेंडा—१ इमारतीच्या उपयोगाची मातीची कच्ची वीट. २ मातीचें ढेकूळ
आमचे मशिदींतून दारू गोळे काढावयास साहेबांची आज्ञा जाहली असतां दारू काढीत नाहींत. दारू गोळे एक जागीं रचून भेंडे आणून मशिदीचा दरवाजा बंद करतात.

—ऐ. ले सं. ८४१३

भेंडा पलसा करणें—देवघेव, तडजोड, कमी अधिक करणें.
महादजी शिंदे यास पुरंदराहून पत्रें आलीं असल्यास करवीरचा भेंडापळसा करून निकाल काढितील.

—ऐ. ले. सं. ३१६१

भेळाभेळ—सरमिसळ.
निम्मे राहिले त्यांनीं हल्ला बापू होळेकरांचा गोल (जमाव) उठला तें पाहून पलटणचा मुकाबला सोडून याजवर आले भेळाभेळ होऊन चार घटका समरंगणीं भाला बंदुक यांचे काम पडलेंच नाहीं. एकमेकाचे गळां हात घालून घोड्याखालीं येऊन तरवार कटार दांत अशानिशी रजपूत एक जाऊं न दिल्हा.

—हो. कै. पृ. १०६

भैचक—बोहोचक-हुशार ?
सरकारचे जोडी भैचक दया करून पाठविणेस निरोपिले पाहिजे.

—पे. द. २८ पृ. ३१७

भोईचे खडे खाणें—जमिनीवरचे खडे खाऊन जीव जगविणें. भावार्थ संपूर्ण उपासमार आबाळ होणें.
जेथून निर्व्हा (निर्वाह) दिसेल तेथ जाणें उत्तम. पुदचेरीवाल्याकरितां आजी तीन वरसं (वर्षे) भोईचे खडे खातोस. त्याच प्रबळता करणें बरं की काये ? यैसे कितेक मुसाहिब (मुत्सद्दी) तजवीज देताती.

E. M. P. पृ. १११

भोई बसविणें—जमिनीवर एके ठिकाणी डांबून बसविणें. हलूं न देणें.
गाजरे व वखरे बारगीर ज्याचे नांवाची खते आहेत ते मागावयास गेले तर त्यासीच खटखट करोन फिरोन गोष्टी सांगू लागले ! व बलेच फारखती मागत होते. जबरदस्तीनें भोई बसवून फारखती मागत होते. त्यास दोन उपास (दोन दिवस अन्न घेऊं दिले नाहीं.) बारगिरानीं केले परंतु फारखती न दिल्ही.

—चं. चू. द. पृ. ८२.

भोंकर—कानांत घालावयाचा एक दागिना.

वडिलांकडे पेशजी मिन्याचीं भोंकरें जोड २ पाठविले. त्याचा खर्च ११॥। रु. सोनें व ४ रु. मेहनत दर जोड्यास २ रु. प्रमाणें.

—ऐ. ले. सं. ३६५२

भोग्य—भोगवटा, अनुभव.

१ यावरून पादशहा मेहेरवान होऊन सोमाजीराव व सिधोजीराव शिंदे रजपूत यांसी कोकणपट्टीमध्यें अठ्ठावीस गांवचा मोकासा दरोबस्त करून देऊन वंशपरंपरेनें अक्षय देणें दिलें. त्याजवर बहुत वर्षे भोग्य चालिले.

—द. शि. मो. यांचा इतिहास पृ. १३

२ त्याजवर बहुत वर्षे भोग्य चालिलें हल्लींपर्यंत वंशपरंपरेनें चौथाई अम्मल इनाम मोकासा भोग्य करून वहिवाटीत आहे

—दस. शि. मो. इ. पृ. १३ व १९

भोग्य करणें—उपभोग घेणें.

कराराप्रमाणें वतन भोग्य करणें —केळकर संग्रह कुबल दप्तर

भोगणें—क्रमणें.

येक महिना भोगला म्हणजे चौमहिन्यावरी गोस्टी गेली.

—पे. द. १६ पृ. ३१

भोपळसुत्या—होपळसुत्या, अस्ताव्यस्त.

त्या भोसल्याचे घरचा कारभार भोपळसुत्या. जामदारखान्यांतही चवकशी काडीमात्र नाहीं असा आंधळा कारभार आहे. —नाग १ पृ. ३८५

भोमवासर, भौमवार—मंगळवार. —पे. द. ३३

भोरप— उर्फ सुधागड.

भोले किंवा भोळे पाडणें—भोंक पाडणें.

भोंवती भोर—सभोवार.

एक गांव निपाणी देतो तुला नादर।
दहाविस खेडी आहेत भोवत्या भोर।
ते सारे मोडुन एक वसिव जा शहर। —ऐ. पो. के. पृ. १८५

भोवले पाडणें, भोलें पाडणें—भोंक पाडणें, भूल पाडणें, दगा करणें.

बहुधा लोक गलबतावरी भरून बाहेर नेऊन भोवले पाडून अकस्मात अम्हावरी यावे, यैसा विचार असिला तरी असेल. फिरंगी दगेखोर आहे.

—पे. द. ३४ पृ. १३३

भोस—वोरू.

सुन्या कातन्या कुळंबी वगैरे साहित्य व भोस. रामचंद्र हरी देवधर कारकून नि. दफतर याजकडे. —लेख पृ. १४४

भृगुवार—शुक्रवार.
भ्रम—अब्रू, किंवा लौकिक.
कृष्णाजी मुरार यांनीं विनंती केली कीं मालराव बाबा कैलासवासी झाल्यापासून अहिल्याबाईचा स्वभाव कोणाचेहि हातीं नाहीं. पुण्यवान धैर्यवान यामध्यें दिवस भ्रमानें निघतात.

—इ. सं. हो. कै. पृ. ९

भ्रम जाणें—संशय उत्पन्न होणें.
वजीर आपलें कामास कांहीं कमी करीत नाही, यैसे असोन तीर्थरूप हे विचार करितात, यांत त्याजला (वजिरास) भ्रम जातो, यांस कोणता उपाये करावा ? —हिं. द. खंड १ पृ. ६५

म

मअरकह—लढाई
मअरूज—लिहिलेलें.
मअलूम—ज्ञात.
मअ—सह.
मअनी—अर्थ.
मअरज—अर्जाचें स्थान.
मआरिक—लढाई.
मक्तागुत्ता—अमुक एक सारा ठरवून मक्त्यानें किंवा करारानें दिलेली जमीन. अशा जमिनीवरील साऱ्यांत कधींहि वाढ होत नाहीं किंवा तीवर इतर कोठल्याहि नव्या पट्ट्या बसविल्या जात नाहींत.

—विल्सन

मक्तूब—पत्र किंवा लेख लिहिणारा.
मक्दूब-संबोधित; मज्कूर.
सर्कार कक्दुबाचे कार्पर्दाजाच्या दर्खास्तीप्रमाणें अमलांत येईल.

—पे. अ. ५७

मक्फी—गूढ, गुप्त.
मक्बी—१ पाश्चात्य; २ उत्तर आफ्रिकेंतील.
मक्शूफ—जीर्ण, जुने.
मक्सुदाबादी टाकण—घोड्याची एक जात.
मकसुदाबादी टाकण अबलक येक दिल्हा.

—नाग २ पृ. ४१

मक्सूद—हेतु, मतलब, ध्येय, मुद्दा.
तुझा काय मक्सूद तो सांगणें. —राजवाडे १५ पृ.३७

मक्सूर—निशेंत तर्र. (मकमूर किंवा मकमूलचा अपभ्रंश. ?)
आजी तोफांचे आवाज दहावीस केले; लोक बोलत होते कीं लेक जालिं-याचे खुसीचे किंवा मलमूर (?) होय म्हणून याचा संशय कांहीं नाहीं. —राजवाडे १५ पृ. ३७

मकतुरी--(?)
यजमानसाहेब इकडे तमाम मुलुख जप्त करीत नीट धारवाडास येतात. मोठमोठीं यंत्रें २७ शिवाय मकतुऱ्या आणणेस गेले. ५–४ दिवसांत येऊन समीप पावतांच दरकूच येत आहेत. —ऐ. ले. सं. ३२३३

मकदूर—मगदूर, हिम्मत, ताकत.
श्रीमन्तांकडील कुमक गेल्या वितरिक्त कुमदानाचे मुकाबल्याविषयीं परशरामपंताचा मकदूर नाहीं. —पुणें अख. भा. १ पृ. ४६

मकदूर—शत्रु ?
मकदुरास फौजेची इमदाद न पोहचली तों गांठ घालून दर बिदर (तार बतार, उध्वस्त) केलियानें त्यास अवसान बसणार नाहीं. —को. प्रां. १८७

मकबरा, मुकबरा—दफनभूमि किंवा कबर.

मकमूर—निशेंत तर्र.
बहुत वजेनें माकूळ करी. दोही दिवली अमा (परंतु) मानिलें नाहीं पातशाही बंदा होऊन मकमूराचे रवेशीन नगारा केला. —शि. च. सा. खं. २ पृ. १३२

मकर—कुटिलपणा; फसवणूक; फंद. —राजवाडे १० पृ. १६७

१ त्यांच्या हरामजाद्या व मकर सर्व नबाब बहादूर यांचे ध्यानांत. —राजवाडे १९ पृ. ५९

२ इंग्रज नज्दीक, त्यांची चाल बहुरंगी तऱ्हेतऱ्हेचे मकर व फरेब दाखवून तर्फेन दिलात खलश यावयाविशी खियाल नमूद करितील. सानें पयाव ४६५

मकर फरेब—कुटिलपणा.
मकरफरेब करून आपला तसरूफ केला. —दि. म. रा. १ पृ. ५४

मकरवारी—(?)
वकील मुतलख व अमीरउल् उमरावची खिलत चारकुवा व जीगा व

शिरपेंच व परिंदा कलगीमय लटक व माला मकरवारी व कलमदान ढाल तलवार मोर्चेल नालकी पालखी शिक्केकटचार माहीमरातब, तमनतोग हत्तीघोडासुद्धां बहुत आदरें करून श्रीमंतांनीं घेतलीं.

—ऐ. ले. सं. ४६२३

मकराई—लबाडी, बदमामली.

त्यांचा आमचा सलामामला असता हे गोष्ट तुम्ही मकराईची करिता तरी आम्हास पुरवणार नाहीं. —शि. शा. इ. सा. भा. १ पृ. २१

मकरी—कुटिल; फंदी, लबाड, कपटी.

१ कुम्शेलवाले आले ते काबूची; बहुता प्रकारें बजिदी करितील, लालूच दाखवितील, जात मकरी ! —राजवाडे १९।६०

२ जात मकरी म्हणून त्यांचेच लिहिण्यांत आहे. —इ. सं. है. टि.

३ आज दोन सालापासून चेनापट्टणकराचा दोस्तीचा इरादा खुद्द एक पालखी व दहा जवानांनिसी येण्यास अर्जू लेकीन जात मकरी !

—म. शि. यां. का. पृ. १६६

मकलक—गोता; हिसका.

पुरता विश्वास दादासाहेबांचा लेखकाकडे आहे. सखारामाच्या लबाड्या-त्याचे दोष, नानाजवळ बोलतात, व म्हणतात कीं, तुम्हीं अस्मदयात (आमच्या जातीचें) आहां. देशस्थांचा मला विश्वास नाहीं. सखारामानें गोहदेस वगैरे जागाजागा मनसब्यास मकलक दिली आहे.

—ऐ. ले. सं. २०६५

मकसुदी—जबाबदार माणूस.

श्रीमंतांनीं त्याजबराबर जाबस्वाल केला त्याजवरून या मनसुभेचे मकसुदी तेथें आहेत त्यांहीं बोध करून या सर्वांना करणें म्हणन सांगितलें.

—पे. द. २६ पृ. १७१

मकाण—ठाणें.

कोड्यालबंदर व होनावर वगैरे आमची मकानें तुम्ही घेतलीं तीं सोडन द्यावीं आणि हत्यारें सोडून जावें म्हणून सांगितलें.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. १६६

मकातीब—पत्रें.

हमेशा मकातीब पाठवून दोस्ती येक जहती दीन–ब–दीन ज्यादा होय.

—राजवाडे १० पृ. ३१२

मकानेकलीचे—ठाणी व किल्ले (कलीचा म्ह. छोटा किल्ला; गढी)

जुबानी पैकिले की येकदोन मकानेकलीचे वसईसमीपचें इंगरेजानी घेतले होते ते माहोलकरांनीं परत घेतलें. —पुणें अख. भाग २ पृ. ६

मकार--ठक, फसव्या.
(अवतरणासाठी 'दुनयी' शब्द पहा)
—पुणें अख. भाग २ पृ. ८६

मकारिब—जवळ असणारा.

मकोडा--खिळयाचा एक प्रकार. —पे. द.

मख्तयार—मुखत्यारी, जबाबदारी.
लोकांची समाधानें रक्षून पाठी थोपटोन आजीचे सनयांत त्यांचे हातें महत्कार्यें घ्यावें यैसे ईश्वरें आपणांवर मख्तयार दिल्हे आहेत. क्षुल्लक विचार सर्वात्मनां न करावें.
—पे. द. १२ पृ. ७.

मख्तसर—हक्कदार किंवा कामदार नव्हत असे कांहीं गांवांत जुने वतनदार 'मख्तसर' या हुद्यानें मोडत असत. —का. बा. साने
१ विल्लेस राजश्री शिवाजीपंत कारकून मख्तसर आहेत
--राजवाडे ८ पृ. १६४.

२ तुम्हास मख्तसर करून कार्भार देतों.
३ येतांच बारा मावळे काबीज करून देशमुखीबद्दल जेथें मख्तसर होते त्यांस दस्त करून जिवे मारिल. —चित्रगुप्त ३
४ रायगडचे मख्तसर लोक आले त्याचे मुद्दे कबूल करून किल्लेदाराचा कबिला व यैवज पालखी असा जमाव बराबर देऊन रवानगी केली.
---पे. द. ३३ पृ. १५.

५ "कौलनामा स्वारी सुभेदार महाल सौन्दल त॥ विठ्ठल रघुनाथ मख्तसर मौजे उपळे." --केळकर संग्रह लेले दप्तर.

मख्तसाला—(?) सालाचा मक्ता ?
मामलत राजेश्री वासुदेवराम यांजकडें सांगावी. मख्तसाला त्याप्रमाणें पुढें सांगतील. ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ११९

मख्ताशीर--मख्तसर, जुने माहितगार लोक.
धारवाड येथील दोघे चौघे मख्ताशीर आम्हाकडे येथे आले आहेत. ते दिवशी रामचंद्र आण्णाजी स्वारी घेऊन गेले. परंतु शिंदे याणीच दगाबाची केली. त्यामुळें कार्य न होता मघारा आले.
पे. द. २८८ पृ. १४४.

मख्तियार--अख्त्यार, जबाबदारी.
रा. नरहरि रुद्र सेनाकर्ते यावरी कोपल प्रान्तीचा मख्तियार आहे.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. २८.

मख्तीयार—मुखत्यार.

तदोत्तर आमचे पिते पिराजी घोरपडे यांचे वेळेस हेच कार्यभाग (कारभार) करीत आले. सांप्रत बारा वर्सें जाहाली आम्ही नेणते. आमचे कार्यभागाचे मख्तीयार करितां ये समयीं हा प्रसंग करावा असे नाहीं. —पे. द. ११. पृ. ३७.

मख्तेसार—तह किंवा कांहीं निर्णय करण्याचा अधिकार दिलेला इसम (प्लेनीपोटेन्सिअरी)

करवीरची लढाई बंद करून पंधरा दिवस स्वस्थ रहावें आणि हुजूरून मख्तेसार गृहस्थ आणिवले आहेत ते पुण्याहून जाऊन येऊन तहाचे बोलण्याचा ठराव करून तुम्हांस पत्रें पाठवून देऊं त्याप्रमाणें वर्तणूक करणें. —को. प्रां. २०४

मख्दूम—सेव्य, धनी.

निंबाजी मख्दूम कुकटोळीकर. —खरे ७ पृ. ३७२१

सत्याप्पा मग्दूम सलगरेकर याची स्त्री. —खरे ७ पृ. ३७२१

मख्दूम—चाकरी केलेला.

मख्पी—गुप्त, कुफिया.

आपला दारमदार मख्फी करून घेऊन. —साने प. या. व, ४८३

मख्मल—एका बाजूस अगदीं नरम अशी दाट लव आहे असें उंची वस्त्र.

मख्मली—मख्मलीचा; मख्मलीसारखा.

मेण मख्मली. —वाड समा १ पृ.२४६

मख्मूल—तर्र; टवटवीत, तजेल.

१ मख्मूल फूल गुलगुलित ऐन रंगांत. —प्रभाकर २३८.

२ मी नार पिवळि मख्मूल —प्रभाकर ९३

३ मऊ मऊ फूल मखमूल।
मलाच माझें रूप पहावेना।
उगाच पडतें भूल। —प्रभाकर

मख्लशी, मख्लाशी—निर्णय. बरोबर आहे असा शेरा.

याची मख्लशी करून खरा होईल त्याचे स्वाधीन करावी. —वाडबाबा २ पृ. ७१

मख्लाशी—साफसुफी, सारवासारव, मल्लिनाथी.

मखफी—गुप्त.

मजकूर ऐकिल्यावर आणिकही तुम्हाजवळ मखफी मजकूर बोलणे आहेत म्हणोन बोलले. —पे. द. २८ पृ. ४३

मखलासी—(मूळ अरबी शब्द मुखल्लस. त्याचा अर्थ शुद्ध, बिनचूक) निर्णय बरोबर आहे असा शेरा.

पाटिलकी दोघांची निमेनिम करार जाहली त्याप्रो। समजपत्रे व थलपत्रे होऊन हुजूर करवीरचे मोकामी आली. सरकारची पत्रे भोरावटियासी पाहिजेत म्हणोन तुवा विनंती केली त्यावरून सरकारची सेरणी तुजपासून मखलासी करून घेतली त्याची आलाहिदा सनद सादर असे.

—केळकरसंग्रह कुबल दप्तर.

गोहदवाला जाट मखफी सिंद्याचे यैक्यतेत आहे.

—पुणें अख. भाग २ पृ. ४९

मखमलाबाद—उर्फ अधुरटें.

—इ. सं. पे. स. प. मा. पृ. ३१

मखलशी—मखलासी किंवा मखलशी करण्याचा अधिकार. सरकारी पत्रे किंवा कागद तयार झाल्यावर किंवा हिशेबाचे तक्ते तयार झाल्यावर अखेरचा मान्यतादर्शक शेरा होत असे त्याला मखलाशी करणे म्हणत.

जरि पटका मागूं लागले बाबा फडक्यासी।

परचुऱ्यापसुन घेतली हिरुन (हिराऊन) मखलसी.

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. ८९

फडणीसांनीं रोजकीर्द घालावी, त्याजवर सुभेदाराची मखलाशी व्हावी, असा स्वामींनीं बंदोबस्त करून दिला होता.

—ऐ. ले. सं. ३५५१

श्रीमंत राजश्री नारायणराव साहेबाजवळ महादजीपंत गुरुजीनें किरकोळ ताकीदपत्रें वगैरेवर मखलासी करावी इतकेंच ठरलें.

—ऐ. ले. सं. १४२८

हिरुन घेतली मखलशी. —ऐ. पो. के. खंड २

मखसूस— ?

अजी अलिखान सलाम मखसूस अंकि.

—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ ४७

मखी—Indian corn (टॉड, पर्सनल नॅरेटिव्ह पृ. ५७३)

वरकड पीकपाण्याचा पैकींच (पैकीचा? पैक्याचा?) मखीचा हमेशा लिहून येतच असतो. —जि. के. च. रा. ४ पृ. ४७१

मग्जी, मगजी—किनार, काठ, फीत, झालर.

मग्रब, मग्रबाई—सूर्यास्त.

मग्रबाचे समयीं नबाब ऐक्रा मुद्यौल्याचें घरास गेले.

—राजवाडे ७ पृ. १४६

मग्रबाईचे समयीं चबुऱ्यावर चांदणीचा फरश करवून नवाब बरामद जाले. —राजवाडे ७ पृ. २०२

मग्रिबा—पश्चिम दिशा. —रा. व्य. को.

मग—मागणी. बोली, बोलणें.

शिंदे व नानांचा तह सत्वर ठरावा, १।। कोट रुपये शिंदे याजला सरकारांतून द्यावे, शिंद्याच्या लष्करांत फितूर ज्या गृहस्थानीं नानाचे मार्फतीनें केला, त्यांची मग शिंदे यांणीं बोलों नये, असें ठरत आहे.
—ऐ. ले. सं. ४९३६

मग—याखेरीज.

आम्हांबरोबर लोक घोरपडे यांचे लहानथोर २५-३० व गोरे व वागमोडे ७-८ इतके मात्र आहेत. मग कोणी आले नाहींत.
—ऐ. ले. सं. ५६६०

मगज्जनी स्पर्श—अर्धांगवात विकार.

श्रीमंत कृपावचनामुळें मगज्जनी स्पर्श किंचित होऊन वामबाहूस विकार जाला होता तो मंगलरूप जाला. —पे. द. १८ पृ. ८२

मगज—गीर, सार, मेन्दू, प्रतिष्ठा, बोज, मनांतला हेतु, गर्व, ताठा, गुर्मी.

इंग्रजाचे मगजांतील बोय येती की तुम्ही कुमकेस न आला तरी काय गेले ? —खरे ८ पृ. ४३५२

आपला मगज राखणे कांहीं तरी
—दासबोध ११ । १० । २३

३ यानीं उत्तर दिले कीं मोंगल मातबर सामानानसी येत तों आहे. मग त्याचा मगज काये हें कलत नाही. त्यावर राजेश्री बोलीले कीं उगींच निजेली गांधले तुम्ही उठविली याउप्पर निवारण कोणे रीतीनें करिता ?
—पे. द. १७ पृ. ४८

४ राजश्री बाबाजी जाधव आपल्याच मगजात राहिले. दयामाया नाहीं. तरी आम्ही येऊन सार्थक काय ? —पे. द.

मगफरतमाब—सद्गति पावलेला, कैलासवासी.

हजरत मगफरतमाब यांचे समयीं ज्याप्रमाणें अमल चालत होता त्या पद्धतीनें अमल जारी व्हावा. —पुणें अख. भाग १ पृ. १६०

मगर—परंतु.

करार होणें राहिला मगर बोलण्यांत शफतपूर्वक आलें आहे.
—राजवाडे ५ पृ. ६

मगरमस्त—अतिशय मस्त; तुंद.

मंगलगड, महेंद्रगड—रत्नागिरीचें टोंपण नांव महेंद्रगड व कांगोरीचें मंगलगड. महाडच्या कोटाजवळ दुसरा किल्ला, शिवाजीमहाराजांच्या वेळेस जो वसाहत होता तो महेंद्रगड उर्फ रत्नागिरी, तसेच मंगलगड उर्फ कांगोरी. —ऐ. सं. सा. खंड. ३ पृ. १६३ १६४ व १७०

मंगळीचा—ही एक जुनी शिवी आहे. तिचा अर्थ व्यभिचारोत्पन्न. तामीळ भाषेंत मंगळी नांवाची न्हाव्याची जात आहे. ती बेलदार व तेली यांच्या संकरानें निर्माण झाली असें म्हणतात. अशा जातींतील स्त्रीपासून निर्माण झालेला तो मंगळीचा.

येथील थोर गृहस्थ मंगळीचे आहेत! येथे पंचवीस हजारांचे जवाहीर ठेवून आठ हजार रुपयेसुद्धां देत नाहींत! —ऐ. ले. सं. ६३८५

मध्रबी—एक जात.

१ उत्तर आफ्रिकेंतील शिद्दी.

२ मलबार किनाऱ्यावर पूर्वीं प्रचलित असलेलें एक नाणें.

मच्छयंत्र—होकायंत्र. —कु. आं. ढ. ३८७

मचणें—माजणें.

खांदेशप्रांतीही इंग्रजांचा दंगा मच जारी म्हणोन सरकारांत बातम्या येतात. चहूंकडे दंगा मचला आहे.

—हो. इ. सा. प. खंड १ पृ. १५१

मचु करणें—(?)

मुल्लाना हसनाचें गलबत पनेलीस जात होते. ते आंग्र्यानें फिरवून नेलें. त्याचें नाल व वरें दुसरे घालोन मचु करून काल येथें खाडींत आणले होते. ते आमचे लोकांनीं वळखिलें. —पे. द. ३४ पृ. १६४

मज्कूर—स्मरलेलें, वर आलेलें, पूर्वोक्त.

मज्बूत-मिजाज—स्थिरप्रतिज्ञ.

आं साहेब दूरंदेश व मज्बूतमिजाज. —साने प. या. व. ४६५

मज्बूर—लाचार.

मज्मू; सज्मू—वसुली; वसुलीचें काम.

मज्मूई—वसूली.

मज्मून—मज्कूर; सारांश.

तेरावे व दहावे दफेतील जो मज्मून त्याचा मत्लब या फर्दंत आला.

—राजवाडे ७ पृ. ३

मंज्या—मुसलमानांच्या लग्नसमारंभांतील अहेर.

सांप्रत गांवांतून अहेर लेकीचे बापास यावे असा संप्रदाय. अहेरास मंज्या

म्हणतात. तमाम सरदारांनीं मंज्ये सर्वत्र एकत्र होऊन नेले.

—ऐ. ले. सं. ६९६३

मज्लस—सभा, बैठक, जलसा, मैफल, गाण्याबजावण्याची बैठक.

महोत्साहामध्यें आपण वसते जागीं नृत्यगायनाहि न करविता बाहेरल्या बाहेर मज्लसींत करवावें. —म. रा. आ. ११

मज्हला; मझेला—संकट, पेच, हंगामा, बखेडा.

मज्हला तमाशाचाच दिसतो. —राजवाडे ६ पृ. ५९३

मज्हलीयांत मज्हला मोठाच पाडला. —राजवाडे ६ पृ. ३३१

मज—(?)

सोनार वगैरे याची चौकशी करून चार रुपये मज ध्यावें इतकेच योग्यतेचें जाणोन तें काम मात्र त्याजकडे सांगितलें आहे.

—ज्यू. ३४०

मज—मझेला, संकट (?)

जानोजी धलप व केसोपंत यामधी मोठी घसघस लागली. केसोपंताची फडणिसी निघाली. दाजीभट करवा हल्ली फडणिसीवर जाले फडणिसी करीत आहे केसोपंत दिवाणगिरी करावी असे जाहले आहे आम्हास मोठी मज जाहली आपण लौकर यावे.

--केळकर संग्रह कुबलदप्तर.

मजकूर टाकणें (एकाद्यावर)—मदार देणें; विश्वास ठेवणें.

राजश्री स्वामींच्या पत्रीं तुमचें व राजश्री बऱ्हाणजीबावाचे मुखवचनावर मजकूर टाकून विनंतीपत्र लिहिलें आहे हें स्वामींच्यां कानावर घालून उत्तर पाठविलें पाहिजे. —वै. ४ स. १७४३ पृ. २७

मजगल हेबान—(?)

विलायेती खराब जाला. मौजे मजकूरहि खराब पडलें सेत तैसा मजगल हेबान होऊनु काटवण वाढले. —म. द. रु. ३. पृ. २५

मंजनीक—तोफेचा एक प्रकार; कॅटॉपुल्ट.

मजमुल—मजमून-मुजुमदाराचें काम.

अवघें मालीमुलकी काम मजमुल अपतर जालें आहेत.

—हिं. द. खंड १ पृ. ७३

मजमू—१ एकूण बेरीज. २ मुजूमदाराचें काम किंवा दरक.

मजमून—मजकूर.

त्यावरून इफ्तदाये नामाजी लांडा गुमास्ता हकीकत बंदगीस जाहीर केली त्यावरून सनद दिधली तेथे मजमून की.

—पे. द. ३१ पृ. १७२

मंजर—देखावा.

मजरा घेणें किंवा देणें—हिशेबांत वळतें करून घेणें.

जालमसिंग दरम्यान पडून उदेपूरचा वसूल मजरा घेऊन बाकी चुकवून द्यावी असा करार ठरला. —हो. कै. पृ. १८०

मजराटास्त--सरकारनें रयतेला धान्य, गवत इत्यादि वसुलांत दिलेली सवलत. —विलसन

मजरा देणें—वजा घालणें, परतून देणें.

संभाजी राजे याजकडील वसूल मजरा देऊन बाकी राहिला यैवज घेणें. --पे. द. ३० पृ. ३८

मजरा होणें—मान्यता मिळणें, मान्य होणें.

आमचे सेवेचा मजरा होऊन आमचे उर्जित होये यास्तव जनार्दनपंत यास सांगणें ते सांगितले आहे. —पे. द. १६ पृ. १३

मजलिसगर्मी—दरबार संभाळणें.

पूर्वीच श्रीमंती सरदारांस उत्तमप्रकारें पत्रें लिहून व श्रीजीस विनंति लिहून पाठविली असती की 'फलाण्यास सरदाराकडे पाठविले असे' त्यास (तर) अनायासे सर्व योग व मजलिसगर्मी संपादून मार्ग रक्षिला असता. --हिंगणे द. भाग २ पृ. ३७

मजलीस येणें--वाट चालू लागणें.

यवन मजलीस आलीयावर सरकारच्या फौजा त्याच्या तोंडावर येतात असें वर्तमान आहे. —ऐ. ले. सं. पृ. ६६

मजहला, मझेला—संकट, पेंच.

अहल्याबाई व तुकोजी कोणीच ऐकत नाही याचा मजहला दोन महिने पडला आहे. --पुणें अख. भाग २ पृ. १११

सांप्रत तहकीक कलमी वर्तमान सिंद्याचे लस्करीहून आले कीं, इंग्रजाचा मजहला दूर होय जोपर्यंत (तोपर्यंत) सिंदे मजकूर इंग्रजाचें मुकाबिल्या-वर मजबूत कायमीनें राहिले. —पुणें अखबार भाग १ पृ. १५०

मजा--स्वाद; गोडी; खुमारी; मौज.

मजामवाफी—पसंत पडण्याजोगी ?

घोडेचे मजकुराविषयीं लिहिले तेविशी याद असते. कांहीं अगाध नाहीं. थोडकीच गोष्ट आहे मजामवाफी वस्त पाहिजे. खातर निशा असावी. —को. प्रां. १९७

मजाल—सामर्थ्य, ताकद, बिशाद.

मजालस; मजालिस—दर्बार, सभा, बेठक.

गोमेदाचिया मजालसा. —मुक्तेश्वर सभापर्व २ पृ. ३१

वरती फिरंगीयांची मजालीस केली होती.

—राजवाडे १ पृ. ४२

दाद फिर्याद मजालसीत ऐकून घेऊन.

—म. रा. चि. थो. शा. ३३

मजालसी—दरबारांत किंवा मसलतीत बसण्याचा अधिकार असलेले लोक.
येसीही कित्येक लोक मजालसी म्हणताती.

—पे. द. १० पृ. ७०

त्यावरून सदरहू अमल सहीं यैसे समस्त मजालसीयाचे मनास आले.

—शि. च. सा. खंड ५ पृ. १६६

मंजावणें—माजवणें म्ह. तेल शेंदूर चोपडणें.
त्यानें उत्तर केले तिही जागांतून येका जागा देव मंजाऊन देवाचा कौल घेऊ. जंजिरेयांत सिडचा केल्या आहेत. त्या वेळेच लावून येक जागा तरी फत्ते करावी असा निश्चय केला आहे.

—पे. द. ३० पृ. ९८

मंजिलत—हुद्दे.

—भां. भो. द. पृ. ११५

मंजी—गलबताचा एक प्रकार.
सरकारचे आरमारापैकी चार मंज्या धरून नेल्या.

चिमाजी माणकराचें पत्र.

—पे. द.

मजीत; मजीद—१ जीर्ण, खराब, जुनें, विटलेलें. २ उंची, पुरातन.
मातुश्री सगुणाबाईचे पालखीचे सामान फार मजीद जाहले आहे म्हणोन पेशजीचे पत्रीं लिहिलें होतें.

—पे. द.

खरें अंतःकरणांतून आहद व पैमान आनाची व कुरान मजीदची मजवुती इमानधर्माची करून करार केले जाते जाते कीं.

—हिं. द. खंड १ पृ. ६१

सनगें मजीद.

—वाड समा १ पृ. १४८

गोण्या मजीद सुमार ११.

—पे. द. २० पृ. ७

मजुरा—मान्यता, दखल.
परशुरामीच्या युद्धप्रसंगांत प्रतिनिधीकडील जमाव नव्हता. आपला मजुरा व्हावा या अर्थे सातारा त्यानीं लेहून पाठविले असेल यैसे दिसोन येते.

—पे. द. ३३ पृ. ५९

मजुरा पडणें—वजा होणें.
पैका बापट यांणीं कांहीं वसूल केला असेल, तो हल्लींचे करारांत मजुरा पडोन, कागदपत्र माघारे द्यावे.

—ऐ. ले. सं. ५७४२

मंजुळ—एक गलवतप्रकार.

—म. आ. पा. पृ. ५७

मजूरी—मजूर, मजुरदार.

रामचंद्र चोपदार चौबुर्जी करून सत्वरीच हुजूर जाईल. तीन बुरुज तो झाले. चौथाही भूमीगत धोंडा न घालता येका माणसानें दोन तीन धोंडे आणून तयार करील. मजुरी मिलत आहेत. जे मागेल ते देऊन चोपदार राजश्री स्वामी यासी मजुरा करून घ्यावयास लवकर जाईल.

—पे. द. ३३ पृ. १५६

मझाक—गोडी; चव घेणें किंवा चाखणें.

मझीद—अधिक (पूर्वीहून)

मझेला—घोळ; पेच; संकट; हंगामा.

१ पागेकडील कारभाराचा येक महिना कमकसर मोठा मझेला पडला होता सांप्रत अशा तऱ्हेनें बंदोबस्त जाला.

—राजवाडे ७ पृ. ६९

२किस्तीचा मुकदमा तर अलीजाह यांचा मझेला यापासोन फरागत होऊन त्याचाही फैसला करण्यांत येईल. —राजवाडे ५ पृ. १२०

३ यास्तव एथें मझेला पडला. तें वर्तमान छ. १५ रमजानपावेंतो लिहिले, तें सविस्तर समजले. पुढें बहुतकरून मिटलें असेल.

—पे. द. भाग ४१ पत्र नं. ८३

मठूठापट्टी, माठपट्टी—सरकारी अधिकाऱ्यांना ताक पुरविण्यासाठीं खेड्यांतील एखाद्या माणसास जी कररहीत इनामी जमीन दिलेली असते ती.

मडकें फोडणें—धटस्फोट करणें.

साळी महारीण ही मागें महाराजवळ गेली, असा आळ तिजवर आला होता. त्याजकरितां साळीचें मडकें फोडून, हिजला बाहेर (जातीबाहेर) घालविलें होतें.

—ऐ. ले. सं. ३५००

मंडण घालणें—(मांडव ?)

सोमवंशीचे क्षत्रि आपले वळखीचे पाचारिले. मंडण घातले. मग समर्थ देश व देसाई व दिघी पालीचे राऊत व सोमवंशाचे क्षत्री वोडणें मिळविले वाडिया राहण्याचा पव घातला सैन्य मोजवे नाही. दहा वाडिया भरोन सैन्य मिळविलें.

—बिंब. ७

मंडपाचा स्तंभ—मुहूर्तमेढ.

कन्येच्या लग्नाचा समारंभ करीत आहेत मंडपाचा स्तंभ मुहूर्तेकरून उभा केला.

—नाग १ पृ. २०३

मंडळचा—मंडळीचें अनेकवचन.
येणेंप्रमाणें लग्नास मंडळचा आल्या होत्या. तुम्हांस कळावें म्हणून तपशीलें लिहिलें आहे. —ऐ. ले. सं. २४८६

मंडळ—घोड्याची एक विशिष्ट चाल. —पे. द.

मंडाई—सावकार कुळाकडून ठरलेल्या व्याजापेक्षां बोनस किंवा बक्षीस म्हणून जी जादा रक्कम मिळवतो ती.

मढवी—?
हुजत गावास कारकुनाने तपांच्या कुलकर्णीयाचे यार्दीयाचे गुजारतीने गांवाच्या माहाताऱ्या मढवीयाजवल द्यावी.
—शि. च. सा. खं. ९ पृ. ५३

मण्यार—१ काचेच्या बांगड्या तयार करणारा. २ जव्हेरी.

मणका—मणि किंवा ताईत घोड्याच्या गळ्यांत घालतात (दृष्ट वगैरे लागू नये म्हणून) तो. —पे. द.

मण दोरा—The drawing string of the mouth of a purse or bag, महत्त्वाचें सूत्र किंवा मुद्दा.
त्या पंचाइतीची तऱ्हा ध्यानांत आहेच. तथापि जावेसें वडिलांचे मनांत येतें, तेव्हां कांहीं मणदोरा हातांत उभयपक्षींचा असेल.
—ऐ. ले. सं. ६८३६

मणिमुगडी—मोती व मोत्यांचे दागिने.
आपण परस्परें वेगळें निघाले. आपला भाग सोनें व रुपें व मणिमुगडी व भांडे व कुंडे व वस्त्रप्रावरणें व खिळा व विळा व पोथ्या व पुस्तक आपले आपण यथाविभागे भरून पावलों.
—शि. च. सा. खं. २ पृ. ३०७

मणियार—लोखंडी सामान विकणारा. —रा. व्य. को

मत्ता—मिळकत; संपत्ति;

मतूबख—मुदबख, स्वयंपाकघर.

मत्लई—पूर्वेकडून वाहणारा वारा.

मत्लूब—जरूर; हवा असा.
सामान जंगी सर्कारांत मत्लूब जाल्यास बेपारी याजपासोन बिला महसूल खरेदी करण्याची परवानगी असावी.
—राजवाडे ७ पृ. ९४

मत्सुद, मस्तुद—मुत्सद्दी.
मागाहून मस्तुद मंडळीस हार अत्तर गुलाब विडे मराठमंडळीसुद्धां दिले.
—नाग २ पृ. ८०

मतणें—मथणें; एकमेकांस सामील होणें.
प्रतिनिधीचें सूत्र परभारें सुर्वे यांजकडेस येऊन एकमेकांत मतले.
—ऐ. ले. सं. ९७९

मताअ—मत्ता, संपत्ति.

मतालब, मतालीब—मुद्दा, मतलब.
१ कलमी केला मतालीब मुफशील जाहिरीस पोहोचला.
—साने प या व ३८४
२ जे मतालब स्वामींचे असतील ते सर्व होऊन येतील.
—राजवाडे ८ पृ. २०३
३ ऐवज देऊन सर्व मतालीबचा बंदोबस्त करून घ्यावा.
—दि. म. रा. २ पृ. ११
४ तुमचे मतालीब सर्व अमलांत येतील.
—दि. म. रा २ पृ. ६३

मतु करणें—(?)
मौजे पामोल येथील पाटलाचे खत कोरे कागदावर मतु करून केले आणि आकडा गुदस्तापेक्षां जाजती १०० रुपये घातला. गाव नादारीस आला शंभर रुपये सोडावे म्हणोन (पाटील) बोलला परंतु ऐकिलें नाहीं.
—शा. द. वें. पृ. १११

मथणें—निभावून नेणें.
येक आवलियाचें काम केलें तेव्हडयावर मथू म्हणून सिबंदीचे खेकटे हळू हळू वारून ज्यांत आपल्यास लाभ होये, सावकारास जजाल न होये, या वाटेनें चालावयाचे होतें, तें न करतां जैत्याच्या गढीस लागले !
—हिंगणे द. भाग २ पृ. ९०

मथितार्थ—वाटाघाट.
तें समयीं राजश्री राणोजी बाबाचें येथें आम्ही जाऊन कृष्णाजी हरी यांस बलाऊन आणून मथितार्थ आरंभिला. —पे. द. १३ पृ. ६

मद्‌खल—आयात.

मद्द—वाढ.

मदगडी, मधगडी—दौलताबाद येथे बनविल्या जाणाऱ्या कागदाची एक दुय्यम जात. उत्तम जातीच्या कागदाला बहादूरखानी कागद म्हणत.
—पे. द.

मदत इम्दाद—साहाय्य.
जूदतर खर्चाची मदतइम्दाद पोक्ता ऐवज देऊन रवाना करून पाठवावे.
—साने पयाव ३ पृ. ८७

मदत मावदत—मदत, उपराळा, साहित्य, साह्य.

त्यानी आपली मदत मावदत करावीं म्हणून रामराव वकील पाठविले आहेत. —E. M. P. पृ. ११४

मदतमावन—मदत, साहाय.

शत्रू रात्रंदिवस तळोद्याशी खटखट करीत आहे. आमच्यानें जे मदतमावन होऊन येतें तें करीतो. —पे. द. १४ पृ. २

मदतमाश, मदतमाष—निर्वाहास मदत.

१ मदतमाश म्हणजे निर्वाहाकरिता. वाड सनदा ८३

२ मौजे विहितगांव आमल परगणे मजकूर हा गांव मदतमाष म्हणून तिमया गोसावी यांस कायम केला आहे. —व्यं. बा सं. इ. पृ. ८२

३ नारायणभट यास कसबे सातारा (औरंगाबादेजवळील) येथील शिवारापैकीं वीस बिघे जमीन मदतमाषसाठीं हैदरकुलीखान यांचे मोहोरी परवान्याप्रमाणें मुकार जाली आहे. —ना. दी. पा. पृ. ६२

मदती—मदतगार.

मस्लतीस मदती असणें. —राजवाडे १५ पृ. ३६३

मदद इमदाद—साहय.

आम्हांस बहुत दिवस न ठेवावें ताजीम तकरीमेंत गौरव करावें आम्ही तुमचा रिफा करून काजकाम सांगाल तें करूं तुम्हीहि आमची मदद इमदाद करावी. आमचे जिलेयांत कित्येक पालेगर नरगुंदवाला वगैरा शरारत करितात. त्यास खुद्द मुतवजे होऊन तंबी करावी. —पे. द. २५ पृ. ७९

मदन—खाण. **मदनाची** म्ह. खाण खणणारा.

मदनजर—लक्ष्य, ध्यानांत.

१ तथापि ज्या गोष्टींत हजरतीची मदनजर तेंच करणें आम्हांस जरूर. —हिं. द. खंड १ पृ. ४२

याजकरिता मस्लहतीस मदनजर राखून. —साने पयाव ४६९

मस्लहतीस मदनजर राहून. —राजवाडे १९ पृ. ७३

मदभरण्याची घोडी—मध्यम प्रतीची घोडी.

ते वेळेस आम्हांजवळ २ मातबर घोडीं व ५ मदभरण्याचीं, एकूण ७ घोडीं आम्हांजवळ होतीं. —ऐ. ले. सं. ३६८०

मंदवार—शनिवार.
मदसद—मुखवटा.
अवतरणासाठीं अवखाद शब्द पहा. —हो. कै. पृ. १५०
मदाम—कायम.
मदार—आंस; भार; इतबार. आधार, मध्य.
इभ्राहीम आदीलशानें पादशाही कारभाराचा मदार महाराजाचे (शहाजीचे) सिरीं टाकिला. —इ. म. १७
अफवाई गोष्टीवर मदार नाहीं. —राजवाडे ५ पृ. २१
त्या फौजेत अवघा मदार तुमचाच आहे. —साने पयाव १४१
मदार—करार.
तेव्हां मदार झाला कीं, अक्षत् तृतीयेस निरोप द्यावा, तो पावेतों बोलूं नये. —ऐ. ले. सं. २५९३
मदार-उल-महाम—कामांचा मध्य; मुख्य प्रधान.
मदारमुखतार— १ सर्वाधिकारी, कुलमुखत्यार. २ तह वगैरे ठरविण्याचा अधिकार ज्यास दिला आहे असा.
आतां तिसरा फरासीस मदारमुखतार फुलचरीस आला आहे. त्यानें टिपूसीही सिलसिला चालविला आहे. —म. शिं. यां. का. पृ. ५९३
मदारिज—१ दर्जे, पायऱ्या. २ कार्यक्रम.
मदारी—हातचलाखीचे व नजरबंदीचे खेळ करणारा, गारुडी.
मदारुलमाहाम—१नाना फडणिसांचा किताब, २ दिवाण कारभारी, मोठ्या राजकारणाचा आंस
नंतर श्रीमंत व मदारुलमहाम सातखणीवर गेले. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ९३
मध्यस्तरी—मध्यंतरीं. दरम्यान.
शास्त्री यांचा अधिकार बाबामागे (रामशास्त्र्यामागें) आपणाकडे असावा म्हणोन अय्याशास्त्री यांणीं पर्याये करून नानाजवळ उल्लेख केला व हें प्रकरण आपणाकडे सांगण्याविसी बोलले मध्यस्तरीं त्या (त्यास) बोलविलें असता रुबरु तर त्या स्पष्टच उत्तर जालें की हा विषय तुमचा नव्हे. ज्यू. ३४०
मधीलमध्यें—मधल्यामधें.
तर मधीलमध्यें तुम्हांस वतन विकत द्यावें या गैरबराये (बेकायदा) गोष्टीचें वर्तमान मनास आणण्याकरितां तुम्हांस यावयाकरितां आज्ञा केली. —ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. ११३

मधीलेमाली—मधल्यामधें.

आज दोन दिवस प्रजन्य लागतो लोकांस घर, खोपट, बिऱ्हाड नाहीं. झोळणें भिजले याकरितां मनुष्य हैराण होतें. हें सामान साहेबांचे पदरीचें मधीलेमाली जाया होतें. —पे. द. १६ पृ. ५४

मधू—वधू ?

आपामलाचे धाकटे मधू, आपास्वामींनीं त्याजपासी आम्हांस पाठविलें. —पे. द. १४ पृ. २

मन्जूर—पाहिलेलें.

मन्झिलत—आश्रयस्थान.

मन्वंतर—जमाना किंवा संधी.

परंतु जें मन्वंतर अवघें गेले यामुले यंदा श्रीमंत सिरेयास असतां त्यांचे भेटीचे उद्देशें आले परंतु गांठ पडली नाहीं: —पे. द. २८ पृ. २२४

मनश्वील—मनस्वी.

श्रीमंत बाबासाहेब याचे लिहिणें पढणें होत नाहीं. मनश्वील वर्तणुकी होतात. —पे. द. ४ पृ. ४

मन्सब—१ अधिकाराची जागा, २ अमुक इतके लोक नौकरीस ठेवण्याचा अधिकार, ३ भाग, वाटा.

मन्मुख—रद्द.

मन्सुफी; मन्सुबी; मन्सोबी—न्याय, न्यायनिवाडा, अक्कल, कारस्थान, मुत्सद्देगिरी.

इन्साफ-मन्सुफी, —चित्रगुप्त १०५

मन्सुबी जाली नाहीं, लांच दर्म्यान शास्त्री यांणी खाऊन कागद लेहून दिले आहेत. —खरे ८८२

मर्दानें हो राज्य राखिलें मन्सोबीच्या तलवारें. —ऐ. पो. के.

मन्सुबेबाज—युक्तिवान्, अक्कल लढविणारा, मुत्सद्दी.

शिपाईगिरीची व मन्सुबेबाजपणाची शर्त करून यशास पात्र व्हावें ऐसेच आहां. —साने पयाव ३३३

मन्सूर—राजाज्ञा पत्रिका.

मन्सूर—१ विजेता. २ मदत झालेला.

मनओळख—मनापासून वैर, हाडवैर.

ही गोष्ट कळल्यावर होळकरांच्या नक्षाची गोष्ट एकीकडे ठेऊन, वैशम्य मोजून वाटा न घेतां शिंदे मारवाडप्रांतीं उठोन गेले. त्या दिवसापासून शिंदे व होळकरांची मन ओळख पडली ! —हो. कै. पृ. २०

मनमोल—मनसोक्त, मनःपूत.

रामचंद्र वाघ व मनभट हे (याहीं) मशारनिल्हेसी बाह्यात्कारें प्रेम ठेवून अंतरंगीं आपासाहेबाकडून मनमोल तैसे ख्याल करवीत असावे.
—ऐ. प. पृ. ३८३

मनमोहन—उर्फ केळंजागड.

गड वाईदेशीचे घेतले कमलगड १, पांडोगड १, वंदन १, मनमोहनगड म्हणजे केलंजा १ चंदन १
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ७०

मनमुराद—यथेच्छ; मनसोक्त.

मनवर—एक जात.

मनवर येकोणीस माणूसपैकी पांच माणूस चाकरीस आहे. तैसेच कानडे पंचवीस माणूस चाकरीस आहे. बाकी तमाम माणसा दुखणेयासी पडले आहेत. पोटें लागलीं आहेत.
—पे. द. ३३ पृ. २२४

मनसबा—काळजी; मसलत.

पुरंदरामुळें कार्यभागी यांस व त्यांचें पक्षीचे सर्वांस फारच मनसबा प्राप्त जाहला आहे.
—ऐ. ले. सं. पृ. ८१५

मनसुबा विचारणें—मनसुबा घाटणें, योजना ठरविणें

ऐसियासी ऐसा कांहींमनसुबा विचारावा कीं, येकदां दादासाहेब येणे होऊन येथील साफी घडोन आलिया उत्तम. आतां बहुत लांबवायाची गुंजायेश न राहिली.
—हिंगणे द. भाग २ पृ. ३०

मनसुभीन्याय—न्यायमनसुबी (व्युत्क्रमाचें उदाहरण) निवाडा.

तुझी व गुरव मजकूर याची मनसुभीन्याये सरकारआज्ञेवरून जाहाली तरी तुजला तोसीस लागणार नाही.
—केळकर संग्रह कुबलदप्तर

मनसूफ—१ अधिकारपद, जाहागीर २ स्वारी.

तुम्हास आपण मनसुफचे पूर्वी सांगितलें होतें जे दीड शत प्रत्येही लिंगें करीत जाणें, सालास रुपये पंचवीस देऊं. त्यावर आपणास मनसूफ जाहली म्हणोन तुम्ही आपणापाशी आले.
—मा. स. प. मा. पृ. १३२

मनसेबाष—मनसुबेबाज.

यवनाकडे कागदपत्र दाखविले याचा शोध फार लाविला परंतु उभयेता मनसेबाष फार आहेत, आगापिछा फार पाहतात.
—पे. द. २० पृ. १११

मनहूस—अपशकुनी.

मना—निषेध; प्रतिबंध; निषिद्ध; प्रतिबद्ध, जप्त.

१ कोणी कोठडींत जाऊं लागेल त्यास मना करणें.
—सभासद ४२

२ दौलता मना (जप्त) केल्या. —सभासद २९
३ तोफा मना केल्या. —इ. म. २०४

मनाझिल—(अ) मन्झिल, उतरण्याच्या जागा.

मनांत विषम जाणें—मनांत वैषम्य येणें.

यैसे यास चहूंकडून संकटच आहे. गाजुदीखान येणार त्याचे मनीं खानाचे विषम गेलें आहे कीं बादशाही फर्मान यानीं घेतला नाहीं तस्मात् यांचेंच चित्तीं कीं आमचे आगमन दक्षणेस न व्हावें !

—पे. द. २६ पृ. १४५

मनावणे—समजावणें, आर्जव करणें.

अवतरणासाठीं 'आजम' पहा —हो. कै. पृ. ७

मनावणें—मिळवून घेणें; समजूत पाडणें.

बारा जणांचे मन मनावावयास दोनच्यार दिवस लागतील.

—पे. द. २८ पृ. २६६

मनासिब—मन्सब.

मनीअ—बळकट.

मनीं खोंचणें—मनाला विषाद वाटणें.

राणी बोलली रामदेवरायाचे दिधलें आम्ही खात असो मग (तेव्हां, म्हणून) राजा मनीं खोंचला. —बिंब २

मनुवर—मनवर, एक जात.

तैनात जाबता दिमत संताजी नाइक वगैरे मनुवर खमस सलासीन.

—पे. द. ३३ पृ. १८६

मनूती, मनोती—१ सामान्य अर्थ-कमिशन. २ एखाद्या ऋणकऱ्याला सावकारापासून कर्ज हवें असेल तर त्या ऋणकऱ्याला कर्जफेडीसाठीं जामीन म्हणून जो घेतलेला इसम त्याला मिळावयाचें व्याज. —विल्सन

मनेभावें—मनोभावें.

म्हणतात जे पंतप्रधान या समयांत येक डोला महाराजीयांचा आहे. येकनिष्ठ राजश्रीची चाकरी चित्तें मनेभावें करिताती म्हणोन श्रीनें भाग्य उत्कर्ष दिल्हे. —पे. द. १० पृ. ५१

मनेवार—बंडखोर.

आपण हरामखोर मनेवार चंजाउरकरास गोश्माल देउनु सोडउनु घेउनु —(इ. म. ६६)

मनोती—सावकाराचें ठरलेलें व्याज देऊनहि त्याच्या संतोषार्थ आणखी कांहीं पैका सावकारास खुषीनें देण्यांत येतो तो. त्यास क्वचित 'मंडाई'-हि म्हणतात. (लक्षणेनें लुटालूट.)

कर्जी रुपये घेऊं म्हटल्यास मिळत नाहींत, आठवडा मनोती शेंकडा ४ रु. प्रमाणें देऊन ४०० रु. घेतले ऐसा समय आला.

—ऐ. ले. सं. ६४०२

लोकाच्या समजाविशी करतां किल्ले मजकुरास न जातां बाहीर लस्करास राहून मानोती प्रारंभिली आहे. —पे. द. २८ पृ. १७३

मनोर—man of war, जंगी, लढवाई गलबत.

फरासीसाची च्यारपाच मनोरे ज्याहाजापेक्षा थोर, आपले बंदराकडोन सुरतचे बंदराकडे इंग्रजांचे तालोक्यांत आलीं.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १०५

मनोरथ दरिद्र होणें—महत्त्वाकांक्षा, इच्छा निष्फळ ठरणें.

मातवर सामानानसी स्वामी असलीयानें शत्रूस दबाव बसोन त्याचें मनोरथ दरिद्र होतील. —पे. द. १० पृ. ९२

मनोरा—१दीपस्तंभ, दीपमाळ, २उंच पोकळ बांधीव स्तंभ.

मनोवाक् कायेकडून—कायावाङ्मनसा. (व्युत्क्रमाचें उदाहरण)

साहेबाविना अन्यत्र दैवत आम्हांस नाहीं. मनोवाक् कायेकडून सेवा करीत आहों. —पे. द. ४० पृ. १०३

मफ्तुह—उघडलेले.

मफलीस—करमाफ.

५४।। निमदस्ती नातवान मफलीस घरें २१९ येकूण दरघरास जाजती रुपये ।· चार आणे प्रमाणे. —केळकर संग्रह कुबल दप्तर

मफासला—मुफासला, अंतर किंवा तफावत.

नासरजंग व मुजफरजंग उभयतांहि ४० कोसांचे मफासलेनें आहेत.

—पे. द. ४० पृ. ५४

मबलग, मुबलक—रक्कम.

तनखा ५५२००० मबलक ५५२००० दाम रास अज ताा शेख मलिख बरतरफ सुद अज निसप (निस्प म्ह. अर्धा)

भां. भो. द. पृ. १०४

मबलगा—मुबलक.

छावणी करावी पैका मबलगा मेळवावा कर्ज फेडावें इतुका उद्योग योजिला आहे. —पे. द. २५ पृ. ५०

सामान, दारुगोळी व तांदूळ मबलगा आहे.

—पे. द. २८ पृ. ५६

मबलघ—पैशाची पुंजी; रोख, नगद पैसा. संख्या, रक्कम.

—विलसन

मबादा—तशांत. नहून, कदाचित.

आधी तर नसीरजंग निखालस आहेत मबादा त्याजवळोन (त्याजकडून) कांही तफावत नजरेस आला तर आम्हास सांगावें आम्ही त्यास राहावर (वाटेवर, शुद्धीवर) आणूं. —राजवाडे १ पृ. ४६

मम्नुनी—अजिजी, मनधरणी.

त्यांची मम्नुनी करून आपली तक्सीर माफ करून घेऊन.

—दि. म. रा. १ पृ. ७५

मम्लकत मदार—राज्याधार; एक किताब.

ममलिकत—देश.

ममलूक—विकत घेतलेला गुलाम.

ममदुह—पूर्वोक्त, उपरिनिर्दिष्ट, मजकूर.

मारवाड प्रांती महाराजे साहेव (जयापा शिंदे) ममदुह पुष्कर मुकामी (लढाईत) कामास आले तेव्हां उभयताचे पणजे हमराहा देशी वापस आले व कांहीं अवकाशाने श्रीमंत कै. वा. अवल जनकोजी (पहिले किंवा थोरले) महाराजाचे हामरिकाब (स्वारी बराबर) हिंदुस्थानांत भाऊसाहेब पेशवे याणी मोहीम केली त्यांत मौजूद (हजर) राहिले.

—जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ६१७

ममनुन मिनत—मनधरणी, आर्जव.

हजरत यांचे कृपेची व यहसानाची ममनूनमिनत द जनाब मुकसदेत आपण येकनिष्ट याचा इजहार बहुत करतात

—पुणें भख. भाग २ पृ. ३५

ममलकत—राज्य, साम्राज्य.

ममलकतमदार–१ राज्याची मदार ज्यावर सारी आहे असा. २ एक किताब.

ममालिक—देश.

मय्या; मया, मिया—शंभर. —राजवाडे ६ पृ. २०१

मय्यतिन—दोनशें.

मयतसेतें–पिकें बुडालेलीं, नष्टपीक.

खाडीकिनारेचे गांव बहुतेक पर्जन्याकरितां मयतसेतें जालीं आहेत व मुलुखहि वैरान आहे. जेथें पीकदाव व वस्ती आहे तेथें बंदोबस्त केला आहे. —पे. द. १६ पृ. ६३

म्यनबक—राजाचे बॉडीगार्ड.

हे मनसुबी रा. बजाबा माहाले दिमती म्यनबक हुजरी लोक याचे स्वाधीन करोन मनसुबी करविली. —शि. च. सा. खं. ९ पृ. ६९

मयर—(?)
एकूण चार पलटणांचा नाश जाहला व टोपीकर सरदार चार मातबर पडले याशिवाय दफेदार व मयर वीस पंचवीस पावेतो ठार पडले.
—म. शि. यां. का. पृ. १९१

मयाला—(?)
बंगला करवितात त्याच्या मयाला उभ्या करविल्या.
—नाग १ पृ. ३७७

मये—सह; बरोबर; मै; वमय.
१ शामजीपंत टकले मये लक्ष्मणपंत गेले होते.
—राजवाडे १ पृ. १८४
२ चिखली वगैरे मुलुख मये वसूल दुसाला सरकारचे अमलदाराचे सुपूर्द करावा.
—राजवाडे १० पृ. १६४
३ ते समयी आम्ही सर्व सरदार मये जमियत मुकावल्यास सिद्ध होऊन प्रथम तरवारेची लढाई झाली.
—राजवाडे ५ पृ. १४२

मर्कब—घोडी. steed

मर्कूम, मरकूम—लिखित.
आं साहेबांनीं मुफसल मर्कूम केले तें जाहीर आले.
—साने पयाव ४८४
कृपापत्र छ. २९ शावानचें मरकूम व रवानगी छ १ रमजानची, चिरंजीवाचे पत्रासहित आपण पाठविलें तें पावले.
—पुणे अख. भाग २ पृ. ५

मर्ग—मृत्यु.

मर्जी—रक्षा; ठेवलेली.
बसंवतराव कासुर्डे यास समक्ष आज्ञा केली की तुम्ही, मर्जींबरोबर तुम्हांस (तिचे) चाकरीस नेमिले आहे. ती समुद्रस्नानास जाते तिजबरोबर जावें.
—म. द. रु. १ पृ. १२१

मर्जी—मर्जीतला, ठेवणाईत, ठेवलेला.
(अवतरणासाठी, 'इदीग' शब्द पहा.)
—E. M. P पृ. १४९

मर्जी अजूर; मर्जी आर्जू—इच्छा.

मर्जी खेरीज—आज्ञेबाहेर; इच्छेबाहेर.
आम्ही आजतागायत तुमच्या मर्जीखेरीज नाही.
—दि. म. रा. २ पृ. १३४

मर्जी तीव्र करणें—रागाने संतप्त करणें, भडकवून देणें.
चार घटका बसून वर्तमान श्रुत करावयाचें तितकें करून मर्जी तीव्र करून दिली ! —हो. शा. इ. सा. प. खंड १ पृ. १९५

मर्जी मिजाज—प्रकृती; तब्यत.
नवाबाची मर्जीमिजाज विलक्षण जाली. —राजवाडे ३ पृ.४११

मर्जी मुबारक—शुभेच्छा.
स्वामीच्या मर्जीमुबारकेत आल्यास मी विजयदुर्गाहून पुण्यास येईन.
—ऐ. टि. १ पृ. ६७

मर्तब—वेळ, खेप, गोष्टी, मजकूर.
या प्रांतींच्या बंदोबस्तास अजम सैद लस्करखान बमये फौज येत आहेत.

त्या तीन मर्तबें आपण लिहून पाठविले कीं या प्रांतीचे कामकाज फैसल जाहाले या उपरी तुम्ही न येणें. —पे. द. २५ पृ. ३ व ४
आमचें नवाबानें असफजाहची मुलाजमत दोनच्यार मर्तबे केली. लेकीन नासरजंगाची मुलाजमत न केली. —पे. द. २५ पृ. ७९

मर्तबत—मान्यता, दर्जा.

मर्तंबान—ऊद किंवा धूप जाळण्याचें पात्र. —रा. व्य. को.

मर्तवान, मर्तबाण—१ चिनीमातीचें भांडें, २ बरणी, ३ एक लढाईचें हत्यार.
तीन जोडचा मर्तबानाच्या चिनीच्या वरती झाकणी कुलाबेदार कुल्फी मजबूत. —राजवाडे २२ पृ. ३५
मर्तबाण, त्रिशूल, दस्तना, बगदा, माडु.
—पे. द. ४५ पृ. ७०

मर्द; मरद—पुरुष; नवरा; अ मर्द ब जिचा नवरा ब अशी स्त्री अ. शूर.
पैका नामर्दाचा, इज्जत व यश मर्दाचें (पारसनीस ब्र. च. ८८)

मर्द-अफगन—मनुष्याला टाकणारा, मनुष्यमाऱ्या.

मर्दनके साहेब—शूरांचे प्रतिपालक.
त्या दिवसापासून मर्दनकेसाहेब अप्पासाहेब पेशवे विठ्ठल शिवदेवावर बहुत लोभ करूं लागले. —वि. शि. विं. ब. पृ. १

मर्दना, मर्दाना—बॉडीगार्ड, ए. डी. सी, शरीर संरक्षक.
तान महाले व जिवा महाले मर्दाने हे पुरातन येकनिष्ट सेवक.
—ऐ. सं. सा. खंड ३ पृ. २०४

मर्दराज—(?)
आऊरवळीतचे देशमुख व बंदे धरून नेली आहेत ती येथे आणा न आणा

तर जनराल सक्रोध होईल अखेर राजश्री पंतप्रधान साहेबाची मर्दराज ? बंदाकरिता हातातून उंदेरी दवडाल ऐसे बोलिलों.
—पे. द. ३३ पृ. १९५

मर्दान—(अ) मर्द, मनुष्यें.
मर्दानगिरी—मर्दानगी. पराक्रम.
हे जागा मर्दानगिरीची आहे. —ऐ. स्फु. ले. १ पृ. २१
मर्दानगी—शौर्य, पराक्रम, पौरुष.
१ हैदरानें इंग्रज शिकस्त केल्याचें वर्तमान ऐकून दोन घटका हैदरनाइकाचे मर्दानगीची तारीफ करीत होतें. —पुणें अख. भाग १ पृ. १७९
२ सांप्रत तुमचे मर्दानगीचें वर्तमान राजश्री सोनजी फर्जंद यांनी लिहिलें.
—राजवाडे १७ पृ. २०
३ परंतु टिपूची मर्दानगी व दिलेरी पाहून हे आपले चित्तात फार भय मानून आहेत. —प. द. म. व. १०८
मर्दाना; मर्दानी—पुरुष; शूर; धैर्यवान.
—म. रा. आ. ३६

मर्दाना—पुरुषांची बैठक.
फार करून जनान्यांत असतात येकादों दिवसाआंत दोन तीन घटका मर्दाना करून मीर आलम वगैरे कोणी कोणी येतात. त्यास बोलावून घेऊन कांहीं जाबसाल होतो. —राजवाडे ७ पृ. ११९
मर्दामर्दी—धाडस; साहस.
त्याच्या उजवीकडे हशमाच्या लोकांनीं कोटासच मर्दामर्दी शिडी टेकून वरते चढले. —ब्र. च. ७४
मर्दी—शौर्य.
मर्दुम—मनुष्य.
मर्दुमकी—शौर्य.
मर्दुमकी शाबासकीचा मालक. —गो. खं. चि. शा. व. ६५
मर्दुमी—शौर्य, साहस.
१ परशुराम रामचंद्र याणी करवीरकर महाराजाशी मोठे मर्दुमीनें लढाई दिली. —खरे ११ पृ. ६१०४
२ तडीस येता रेवदंडकरानी मर्दुमी करून कोंडून दस्त केली.
—साने प. या. व. ६८

मर्फा—एक प्रकारचा नगारा.
मर्फाची; मर्फेकरी—मर्फा वाजविणारा.
—वाड समा २ पृ. ३

मर्मर—संगमरवर; आरसपान.

मर्मरी—आरस्पानी.

मर्मुदाबाद (मो. वा. चूक ? **मर्तुदाबाद**)—उर्फ मिरज.

—भा. व. द. दे. भू. पृ. ३

मर्वारीद—मौक्तिक.

माळा मर्वारीद. —ऐ. टि. १ पृ. ११

मर्शा—शोकगीत; विलापिका.

मर्सूल—प्रेषित; रवाना.

मर्हूम—स्वर्गस्थ, गत.

मऱ्हमत; मऱ्हामत—कृपादान; दान; दत्त.

१जमीन मऱ्हामत केली असे. —राजवाडे ८ पृ, ६८

२ त्यास कौल मऱ्हमत जालियानें रयत कीर्दमशागतीस लागतील.

—पारसनीस ब्र. प. २३७

३त्याचा मुबादला आपल्यास मऱ्हमत जाला. —इ. म. ६५

४बंगाल्याची सनद मुबारकजंग यास मर्हमत जाली.

—ऐ. टि. १८

मरई—लक्ष दिलेलें.

मरकज—केंद्र.

मरग—मरगी, मृत्यूची साथ.

गावात मरग सुटला, माणसें मरू लागली, रयत लोक, दिवाण लोक, वाणीवळुंज गांवी राहेनासे जाले.

—मा. स. प. मा. पृ. १६३

मरणाची शंका न करणें—जिवावर उदार होणें.

कोळी नाटोपे अनिवार जाणून सर्व फौज एकदील होऊन मरणाची शंका न करितां एकदाच हल्ला केला. —दस. शि. मो. इ. पृ. १३

मरतकाल—मृत्यूसमय.

मरतकाली माहातारी आवघियासी बोलली की आपली तकसीम आपले लेकीचे लेकास दिल्ही आहे. यैसे बोलोन सिव झाली.

—शि च. सा. खं. ४ पृ. ७७

मरमत्, मरंमत् मरामत—दुरुस्ती, तयारी.

१ अजनाद्री (अंजनेरी) पर्वतावरी किल्ला प्राचीन होता कांहीं दिवस वेमरमत असता सांप्रत त्याची मरमत करीत आहेत.

—पुणें अख. भाग २ पृ. २

२ कामाठी, बेल्दार, मजुरदार लावून जाग्याची मरमत करविली.
--राजवाडे ७ पृ. ९८

३ येथें हवेलीचे मरामतेस दीडशे रुपये लागले, हवेलीची ज्या ठिकाणी जरूर मरमत करणें होते तेथें केली आहे.
—राजवाडे ६ पृ. ५९२

४ आज्ञा कीं गलबतांचे मरामतीस सुतार पाठवितो तस्तेयाची तरतूद करून ठेवणें.
—पे. द. ३४ पृ. ७८

मरमततलब—मरामत मागणारा, दुरुस्तीची अपेक्षा असलेला.
जागा मरमततलब आहे सबब दुरुस्ती करावयास माणसे लावून.
—राजवाडे ७ पृ. २१९

मरवरीद--मोती.
प्रंतप्रधानानी वकील मजकुरास यक रकम कंठी मरवरीद व सिरपेच मुरसा (रत्नजडित) दिल्हा.
--पुणें अखबार भाग ३ पृ. १८७

मरसूल—रवाना, प्रेषित.
मेहेरबानगी करून कागद मरसूल केले. त्यावरून दिल आराम पावलो.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ४०

मरहमत—कृपा.

मरहुम—मृत, स्वर्गीय.
पूर्वी गर्जसिंगरोडचा महाल रा. दामोदर महादेव हिंगणे वकील यांचे नांवे महाराजाचे भयानें नवाब मरहुमानें देऊन त्या कामावर राव तीर्थ-वासास होते.
—चं. चू. द. पृ. ७९

मराडी--(?)
सेवकास निरोप दिधला जे आपले साल खाणें. आन गांवास आलो. छ. १२ माहे रबिलाखर वर्तमान ऐकिला कीं हवालदार व मजुमदार यांची २।४ शे कांहीं उचापती केली. ते सेवके पैलीच हटकिले. त्यास राइरीहून आलो तो छ मजकुरी समाचार ऐकिला कीं, बाजी झाली म्हणऊन तुमच्या नांवे टके २६४ आदा चढिला. तेव्हा आम्ही दत्तोपंतास हटकिलें तेव्हां त्याही सांगितलें कीं, कतवा देतात. आम्ही म्हणालो कतबियावर काय मदार आहे ? आज महाली २।२॥ हजार तहशील जाली असता कतबा काय करावा ? अजी सेखाडी रोकडी आले तरी त्यास पाठऊ. अजी मराडीचा दिवस आहे असे बोलला.
—राजवाडे १ पृ. ४६

रातब; मरातीब--पदवी, दर्जा, बहुमान, (अनेकवचनी) गोष्टी, मजकूर.
१ राजे असा मरातीब मेळविला.
—राजवाडे ४ पृ. २३

२ त्यांचा मरातब दादासाहेबांनीं मोठा वाढविला.
—ह. ब. ५०

३ परंतु त्यांनीं सर्वोपरी बर्दास्त करून या मरातबास आणिले.
—हो. कै. १९

४ तालुकदारानी आडवे होऊन महासरा करावा हें मरातब तुम्हांस लिहावयास सांगितले.
—राजवाडे ५ पृ. २०२

५ लिहावयाचे मरातब बोलण्यांत येतील त्याप्रमाणें तुम्ही लिहावें.
—राजवाडे ५ पृ. १५६

६ हे सर्व मरातब व दर्जे नबाब बहाद्दूर यांचे ध्यानांत आहेत.
—राजवाडे १९ पृ. ९१

७ मुखलीसाने...दोस्तीचे मरातीब सरकारात जाहीर करण्यांत आणिले आहे.
—राजवाडे १० पृ. २५१

८ राजेसाहेबांनीं आमचे चित्तांतील मरातीब मंजूर न फर्माविले.
—राजवाडे १० पृ. २५२

मानमरातब (पु.) बहुमान.

९ रामाजी रविराव अदिलशहा बादशहाकडे चाकर होऊन राहिले (बादशहा) बहुत मेहेर होऊन आपले उमरावांत मरातब देऊन सरंजामनिशी नोकरी करीत असता बहुत मुलुख सोडविले.
—द. शि. मो. यांचा इतिहास पृ. १०

मरादबा—स्नेहसंबंध.

मला पत्र दोस्तीचें मरादबाचें आहे.
—राजवाडे ५ पृ. १५०

मराहिम—कृपा.

मरीचीग्राम—मिरजेचें सांकेतिक नांव.

श्रीमंत कोणे गोष्टीवर न येत (कोणत्याही अटीवर तह करण्यास तयार न होत.) तर सप्तर्षि (सातारा) पर्यंत जावें व पुढें मरिचीग्रामाकडे रोख धरावा.
—ऐ. ले. सं. पृ. ३०८

मरीब—विपुल, पुष्कळ.

राजे पातशहास बोलले जे दोन दांतांचे हत्ती मरीब पातशाहाचे दौलतीत आहेत. परंतु बत्तीस दातांचे हत्ती फार मोठे आम्हापासी आहेत ! असे म्हणोन येसाजी कंक, तानाजी मालुसरे वगैरे मोठमोठे पायचे सरदार होते ते कचेरींत दाखलविले.
—म. द. रु. १ पृ. ५२

मरीमारा—प्राणांतिक हातघाई. मारू किंवा मरूं असा निकराचा संग्राम.
लढाई लागली हे वर्तमान विसाजीपंत व शिंदे यास कळतांच येऊन सामील झाले. होळकराची फौज मरीमाऱ्यांत. शिद्यांनी लूट मनस्वी केली.
—इ. सं. हो. कै. पृ. ४

मरून, मलून—मिळून, जमाव करून. (?)
ते पांच हजार फौज व आरव मरून (?) येत होते. ते समयी जागा जाते हे पाहोन तीन लाख रुपये देऊन सलुख केला.
—ऐ. लें. पा. म्यु. प्र. पृ. २०८

मरून मिठूं— १ मिठून मरूं २ मारू किंवा मरूं. ३ भिडून मरूं. ४ मिठणें याचा अर्थ मरणें असा हिंदी भाषेत आहे.
—हो. कै.

मल्झूम—आवश्यक झालेलें.

मल्फूक—गुंडाळलेले.
पत्र बासासाहेबांचे पत्रांत मल्फूक करून पाठविले.
—राजवाडे १ पृ १९०

मल्बूस—१ पेहेरलेला, २ कापड.
रजाई शांल नामी मल्बूस खास इनायत जाली.
—दि. म. रा. २ पृ. १३७

मल्हारगड—ऊर्फ सोनोरी (सासवड नजीक)
—भा. व स. पा. घ. कै. पृ. ४

मल्हारशाही—होनाचा एक प्रकार.
—ऐ. ले. सं.५६२७

मलई—दंगा, बखेडा, बंड.
१ मालोजी हे त्या मलईत नाहींत. आम्हांकडे होते.
—खरे १ पृ. २५४

२ त्यानें लबाडी करून मलई केली.
—खरे ६ पृ २८८४

३ बक्षीमुळें बहुत मलई जाहली आहे कोणत्या थरास जाते पहावे.
—खरे १० पृ. ५३६२

मलई करणे—बंडखोरी करणें.

मलई—दंगा किंवा फितुरी करण्याच्या उद्देशानें झालेली एकी किंवा कट.
१ मलई साऱ्यांची आहे. अमुक घटप्रभा उतरले तर आम्हीं उतरों, असें एकावर एक घालतात.
—ऐ. ले. सं २३८०

२ तुम्ही मवास होऊन राहिले आहा. आमच्या अमलास मानित नाहीं यैसे मलई करिता. —पे. द. ३१ पृ. ९६

मलईखोर, मळईखोर—दंगेखोर.

बाईसाहेबांनीं त्यास सांगून पाठविलें कीं असा मळईखोर आहेस तर मला तोंड दाखऊं नको. —हो. कै. पृ. ६७

मलऊन—शापित, शापार्ह.

जमीय शायस्ता पैदा करून सिवा मलऊनानें मुलुक काबीज केला आहे. तो दरकबज पादशाहजीच्या आणील. —राजवाडे १७ पृ. १६

मलंग—मुसलमान साधूंचा एक प्रकार. हे लोक बैराग्यासारख्या जटा वाढवितात.

मलणी—कूट किंवा कारस्थान.

सामादिक मंडळीत व मुत्सद्दीयांत मातोश्रीचे मलणीत कोण व राजश्रीकडे कोण हे तपसीलवार लिहीणें. —पुरं. द. भाग १ पृ. १७७

मलफूफ करणे—१ आंत घालून बंद करणें. २ लखोटयांत पत्र घालणे लिफाफा पाठविला त्यांत मलफूफ करून समग्र पत्रें सेवेसी पाठविली आहेत. —पुणें अखबार भाग १ पृ. २२६

मलमास—अधिक महिना. धोंडा महिना.

१ यास्तव न गेलों. जावें तर पुढे मलमास. त्यास पुढें आखाड. यास्तव घराम न गेलों. —ऐ. ले. सं. ४३३२

२ हा मलमास. आपणास जाणेंच जरूर जाहले तरी वडतच्या भुवकामास माघारी येणें. —पे. द. ८ पृ. २८

मलाई किलाई—माळवे, भाजीपाला वगैरे.

आधी तो पाऊसच नवता. कुव्याखाले (विहीरीच्या पाण्यावर) मलाई किलाई जाली होती तेही तमाम रोहिले कापून नेतात. —हिंगणे द. भाग २ पृ. ३४

मलाई—दंगा, बंड.

मलाऊं—बंडखोर (मलई करणारा तो मलाऊ)

बाजे बिलायत सिवा मलाऊन नामें आपल्या दर कबजेत आणून दस्त दराजी करतो. —रा. १७ पृ. १६

मलाजिमत—मुलाखत, भेट, संभाषण.

देशमुखाने रायाजी भानजीस आपले नोकर ठेऊन आपले तर्फेन वकील ठराऊन शहाजादेसाहेबाचे मलाजमेतीस येथून लष्करमध्यें पाठविले होते.

तेथें मलाजिमत करून शहादेसाहेब देशमुखावरी मेहरवान झाले सिरोपाव देऊन पाठविले. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. १

मलामत, बलामत—व्याद.

आम्ही पाटील बावाकडे सांगून पाठविले कीं ही मलामत आमचे डेऱ्यांतून घेऊन जावी. —म. द. रु. ३ पृ. ८२

मलाह—नावाडी, खलाशी.

रात्रीचे समई जहाजांतील लोकांनी रसे कापून जहाज दरियांत चालविलें मलाह कसबी नव्हते व तुफानाकरितां जहाज बहकून गेलें. —पुणें अखबार भाग १ पृ २२१

मलिक—राजा, मालक.

१ मलिक मैदान म्ह. रणराजा; २ विजापूर येथील सुप्रसिद्ध तोफेचें नांव.

मलिकनवीस—राजचिटणीस.

मलिका—राणी.

" मलिका मुअज्जमा " थोर राणी महाराणी.

मलिदा—दूध, लोणी, पीठ व साखर याचें पक्वान्न.

मलून आणणें—लुटून आणणें.

चहूंकडील बातम्या राखणें गडकराची सेतेभाते तुम्ही मलून आणणें. —पुरं द. भाग १ पृ. २४५

मव्कूअ मव्कूअह—माहित झालेलें; वसलेलें.

मव्जुद—' मौजूद ' पाहा.

मव्फूरह—वाढलेले.

मव्रीद—उतरण्याची-पोहोंचण्याची जागा.

मव्रूसी—आनुवंशिक.

मव्लूदी—टिपूने नव्याने चालू केलेल्या कालगणनापद्धतीचें नांव.

मव्सर—१ प्राप्त; २ समर्थ; सामर्थ्य.

१ तालुक्याची तमाम ताख्त व ताराजी होऊन कोठील पैसा या दिवसांत मव्सर नाहीं. —राजवाडे ५ पृ. १४५

२ त्यास हे नादार; द्यावयास मव्सर नाहींत. —वाड बाबा २ पृ. २४

३ कर्जवाम जाले ते वारायास मव्सर नाहीं. —वाड शा. छ. ८३

मव्सरहाल—ऐपतीप्रमाणें.

मव्सरहाल गुन्हेगारी. —इ. ऐ. ५ पृ. ४९

मवक्कल—विश्वस्त, पालक.

मवकब—निवडक सैन्य.

त्याउपरी कृष्णराव ब-हाणपूरचे मुक्कामी हुजूर मवकब मनसूरास गेले.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. १०६

मवकाल—पक्षकार.

त्याचा भाऊ अथवा त्याचा लेक हजरतासी अतुल करील तर त्याचाही मुलाहिजा करणार नाही तेथें सफदरजंगाचा काय मजकूर? परंतु माझी मोहर करून द्या याकरितां म्हणता जे गुमास्तियाचा विकला साहविला तो वकिलाची मोहर मवकलाचीच आहे त्यास माझ्या मवकलांनीं मोहर करून द्यावी तर अबदाली यास मारायाची करून द्यावी.
—हिंगणें द. भाग २ पृ. २४

मवकील—खुनाबद्दल किंवा हत्येबद्दल घेण्यांत येणारा दंड.

मवकूफ—तहकूब, रद्द.

छ २१ माहे मजकुरी मुहुर्त डेरेदाखल होण्याविषयीं नेमिला होता तो मवकूफ केला. आणखी सुमुहूर्त पाहून सत्वरच डेरेदाखल होतील.
—पुणें अख. भाग २ पृ. ११३

मवकूफ करणें—तहकूब करणें.

याजकरिता महादजी शिंद्यास मवकूफ करून पंत मशारनिल्हेची रवानगी केली.
—हिं. द. खंड २ पृ. ४५

मवचूद—प्रसूत ?

पेगाम पाठविला ऐसाजे आमचे सोबत कबिले औरतमाना पोटासी आहेत राहामधे तवचूद जाहालियाने हलाखी पावतील म्हणून आम्हास जजिरे मजकुरी जागा देणें.
—रा. रा. अधिकारी पृ. ७७

मवफींकायदा—(?)

मौजे रायपूरची सनद पावली परंतु त्यात आपारायजीचें नांव दाखल नाहीं. त्यास तेथील पद्धत विदित नाहीं. वाक्‌फकारीने केले असेल. उगऊन उत्तर लिहिणें म्हणून आज्ञा त्यास कैलासवासी तीर्थरूप स्वामीचे यैवजी इतकें लिहून सनद मवफीकायदा दप्तरचे मुत्सद्यानीं दिल्ही याची चौकसी अपत्यानें करून मग सनद घेतली.
—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ९२

मवरुस—वारशानें प्राप्त झालेली.

मवरुसी—वंशपरंपरा.

मंवस्वम, मवस्वम—मोसम, हंगाम.

खरीफाचा मंवसम झाल्यावर पांच लक्ष द्यावे.
—पे. द. १५ पृ. ९३

मवसर—ताकद, पात्रता, सवड, अवसर.

१ पिसाळ गांवी मोकदमी चालवीत असता रायगडीहून वजाईची वरात जाली. वसूल द्यावयास मवसर नाही. याकरितां गांव सोडून पळून गेला. —ऐ. सं. सा. खंड ५ पृ. २९

२ पाऊस सतत लागला. राजाचे फौजेत अन्नपाणी (घेण्यास) अमळ देखील मवसर नाहीं ; जेर झाले. —हो. कै. पृ. १४

मवसुफ—महाशय–मोठ्या दर्जाच्या इसमाचा उल्लेख 'मवसुफ' हें उपपद लाऊन तर सामान्य इसमाचा 'मजकूर' असें उपपद लावून करीत.

परशराम रामचंद्र पंतप्रधानाचे हवेलीस जाऊन राव मवसुफासी यक घटका बोलून आपले मकानास गेले.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १०४

मवाखजा—१ संशय, किंतु २ भांडण.

तुमचा शत्रु तो आमचा शत्रु व आजपर्यंत जो मुलुख आमचे व आपले कबजात आहे त्यांत खलश रतिभार न व्हावा व कांहीं मवाखजा मध्यें नसावा. —इ. सं. दि. म. रा.

मवाजआत—गांवें.

मवाजन; मवाजीन—मशीदीची बांग पुकारणारा; मोआजीन.

मवाजनी—मवाजनाची वृत्ति.

शेख अब्दुल सयद यास खिजमत मवाजनीची, मशीद मजकूरची चालवित आहों. —वाड सनदा २८

मवाजनुल— ?

खान मवाजनुले तुमचे शिफारिश हुजूर लिहिलेवरून तुमची सरफराजी होईल. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. २०

मवाजनेनवीस—ताडून पाहून नक्कल दप्तरी नमूद करणारा. 'मवाजनेनवीस त्याचे दप्तरी नक्कल विल्हे लाविली. —राजवाडे २० पृ. १८

मवाजा—चर्चा; ऊहापोह.

हर्जत बरखास्त झालियावर तुम्ही आम्ही बसून तहनाम्याचा मवाज्या करूं. —राजवाडे ५ पृ. ७

मवाजिब—पगार; सालीना.

मवात—नापीक जमीन.

मवाफिक—माफक, योग्य.

या लोकांस काय तैनात करणें ते करून ठेवावे. तूर्त त्यांस सरदारास दरमाहे रुपये तीन व शिपायास दरमाहे रु. अडीचप्रमाणें रोजमरा करून

तूर्त ठेविले आहेत. यांस येथेंच महिना केला तर मवाफिक जाले. स्वामी जवळी आलियावरी भरी भरतील. —पे. द. ३४ पृ. ६१

मवाफिकत करणें—मानवणें.

कृष्णरावबल्लाळ यास पुण्याची हवा मवाफिकत करीत नाही म्हणून रावमजकूर बारामतीस जाणार आहेत.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ८९

मवाफीक—प्रमाणें; माफक.

ताकीद असे त्या मवाफीक चालविजे.

—राजवाडे १५ पृ. १६७

मवाली पन्हा—उच्च गुणांनीं युक्त. —राजवाडे १५ पृ. ५६

मवाशी; मवास—बंडखोर; लुटारू; पुंड.

मवेशी—गुरेंढोरें; मालमत्ता

आपण मवेशी नेली असेल ती देवावी. —राजवाडे २२ पृ. ३९

मवास—बंडखोर.

तुम्ही चाकर नव्हा की काये म्हणून पुसिले त्यावर संभाजी आंग्रे याणी उत्तर दिल्हे की आम्ही मवास. तुम्ही आमचे काये करणें ?

—पे. द. ३३ पृ. ३३८

मवासा—मवासगिरी. बंड, पुंडाई.

भालगावचे पाटील वणजारे मवासा करून पैका देत नव्हते.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १६

मवेशी माल—मालमवेशी (शब्दांचा व्युत्क्रम)

आम्हास कैद करून तमाम आमचा मवेशीमाल लुटून घेऊन आम्हांस बहुत बेहाल करून कैदेत ठेविलें.

—पे. द. २८ पृ. २४३

मवेसी—लूट

जे वख्ती मुपसदास तंबी करून मवेसी अनिलिया तुमचें मवेसीमधे तुम्हास चौथाई दिधली जाईल. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. १५

मशगूल मशगूल—मग्न; निमग्न, गर्क, व्याप्त, दंग

या दिवसांत येथील कारपरदाज (कारभारी) खिलवतेत बहुत मशगुल आहेत

—पुणें अख. भाग २ पृ. १७७

मश्रीख-मश्रिक—पूर्व दिशा. —रा. व्य. को.

मश्रुत—Stipulated, agreed. conditional, as applied to assignments or grants of land, revenue,

importing that the grant was accompanied by certain stipulated conditions.

किलेदाराची जहागीर व मश्रुत व काजी, व मुफ्ती यांस जमीनी इनाम असतील त्या त्याजकडे चालवूं. —पे. द. १५ पृ. ९८

मुफ्ती—a mohomedan law officer whose duty it was to expound the law which the Kazi was to execute. न्यायशास्त्री.

मश्रु—निमाज पढतांना निषिद्ध गणलें जात नाहीं असें गर्भरेशमी कापड.

मश्वरा—सल्लामसलत, जाबसाल.

जनरेल कोट कांहीं मश्वरा करावयास आला आहे.
—दि. म. रा. १ पृ. ९१

मश्हूद—दृष्ट, श्रुत.

मश्हूद आं के श्रुत (व्हावें) तें की. —साने प. या. व ३८३

मश्हूर—प्रसिद्ध, महशूर.

दनियाईत दोन्ही दौलतींची एगानगत मश्हूर.
—राजवाडे ५ पृ. ३१

मशक—१ पाणी ठेवण्याची चर्मी पिशवी, २ एक वाद्य.

मशकत—(?)

अबदल हुसैन लिहिले होते जे साबिका तुजे बाप कैचणगौडासी मामले-मजकुराशी नाइकी दिल्हे असता तो दर (मसलत) हरपनहाली बहु मशकत व जामबाजी कराव्या तकसीर केला नाही.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ३३

मशवरत—जहागीर ? कारस्थान ?

राक्षसभुवनचे लढाईचेबाद जानोजी भोसले निजामअल्लीखानाचे मशवर-तीमध्ये धसून आपले नवमहाल नबाबापासून पाच लक्ष सहासष्ट हजार रुपयांची तनखामध्ये घेतलें. —ऐ. प. पृ. ४०४

मशाखत; मशागत—मेहनत, पराक्रम, श्रम, परिश्रम, सेवा.

आपले लोकानी गनीमासी लढाई केली मशाखतीस तकसीर केला नाहीं.
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. २२

तैसेच अण्णाजीपंत यांणीं मोठी मशागत केली यास्तव त्यावरी कृपाळू होऊन सुरनिशीपद देऊन सन्मान केला. —चित्र ६

कष्ट मशागत केलिया लोकांस सरंजाम करून द्यावा.
—सभासद २२

मशाती—(?)

कसबे पैकी मशाती छेतीस बिघेचा मार ऐसे दोनी मार अजरामऱ्हामत दुमाला करून देणें. —मा. स. प. मा. पृ. १६३

मशायख—धर्मात्मा.

१ अलिजाह यांनी कोणी मशाएख पीरजादा आहे त्याचे लेकीशी निका लाविला. —राजवाडे ५ पृ. १०७

२ त्या ठिकाणी हुसेनीसाहेब म्हणून मशायख पीरजादा आहे. —राजवाडे ५ पृ. ११२

मशारनिले, मशारनिल्हे—उपरिनिर्दिष्ट, मजकूर.

"मशारून-इल्ले" —साने प. या. व. ३८४

मशाल—दिवटी, हिलाल.

मशालची; मशालजी—दिवटी धरणारा.

मशालची याची तैनात सरकारांतून पावत आहे. —राजवाडे ७ खलप २ पृ. २५

मशाहात—श्रम, चाकरी.

यावरी बालाजी नाईक आपले लोकांनी येऊन गनिमासी लढाई केली मशाहतीस तकसीर केली नाहीं गनीमास सिकस्त दिधली. —ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. १३०

मशीतवाडे—उर्फ मानगड. —सभासद पृ. ८२

मशीद—मुसल्मानाचें प्रार्थना मंदिर.

मशीरुल्मुल्क—देशाचा सल्लागार (मशीर-सल्लागार)

मशेख—मुसलमानांतील एखाद्या धर्मपंथाचा महंत.

मस्कऱ्या, मस्करा—विदूषक, गमत्या, थट्टाबाज.

मस्करी—विनोद, टवाळी, कुचाळी.

मस्तखोर, मस्तीखोर—मस्तवाल, उन्मत्त.

हलालखोर मोठा माजोरी आहे. गांवांत तफावतीने वर्तणूक करीत नाहीं. पेठेंतून चालला असतां ब्राह्मणांस अथवा बायकांस वसार देत नाहीं. अंगास अंग लावून चालावें असा मस्तखोर आहे. —ऐ. ले. सं. ६३६१

२ आला अफझुल मस्तखोर कपटी ग्रासावयाला झणीं. —चित्रगुप्त पृ. ११

मस्तान—स्वानंदीं मग्न किंवा धुंद असलेल्या साधू किंवा फकिरास हें विशेषण लावितात.

पुण्यांत जुन्या कसब्याचे दरवाजासमीप कांहीं द्रव्य सांपडलें म्हणून सुभानशहा मस्तान आहेत त्यांनीं सांगितले त्यावरून कारभाऱ्यांनीं खाणती लाविली आहे दाहा हातपर्यंत खाणले येक देवालय लागलें आहे. तीन तोफेचे गोळे निघाले. —पुणें अख. भाग १ पृ. १७८

मस्तूर—लिहिलेलें.
मस्दूद—कोंडलेला, वंद झालेला.
मस्नद—गादी; सिंहासन.

१ फिरोन फत्तेच्या मस्नदीवर बसविला. —इ. म. २४०

२ वस्त्रे व सिकेकटार आणिली ती मस्नदीवर ठेऊन मुजरे करून घेतलीं. —पे. अ. १६

मस्नदनशी—१ सिंहासनारोहण; २ राजधानी.
मस्रूफ—१ खर्चलेला, २ ताब्यांत असलेला.
मस्रूर—आनंदित.

हमेशा मोहबदनामा इब्लाग करोन (पाठवून) मस्रर करीत जाणें. —राजवाडे १० पृ. १६४

मस्रूल अनाम—लोकमान्य.
मस्रूलहजरत—राजमान्य.
मस्लत; मस्लहत—१ सल्ला; योग्य विचार; उपदेश; २ अंगीकृत कार्य; मोहीम, ३ योग्य.

१ करवीरकरांची मस्लत (फौज ?) म्हणजे थोडी असा समज हुजूर आहे परंतु यांचा फैल उत्कृष्ट. —खरे ११ पृ. ५७६४

२ याउपर इकडे येणें मस्लत नाहीं; माळव्यांत रहावें. —ऐ. च. १७

मस्लतगार; मस्लतदार—सल्लागार, मंत्री.
मस्लतशीर—१ सल्लागार; २ मोहिमशीर, मोहिमेवर.

१ निखालस तुम्हीच मस्लतशीर; सोबतीस दुसरे कोणीही नाहीं. —खरे ८४५

२ खावंद मस्लतशीर असल्यास तुम्ही एक दोन सालचा अगाऊ ऐवज सरकारात द्यावा; पुढें महालात उगवून घ्यावा. —राजवाडे १ पृ. ३३६

मस्लूल—म्यानांतून काढिलेली; नंगी तरवार.
मस्विदा—मसुदा.

पत्राचे मस्विदे मशारनिल्हे याजपाशी दिले. —राजवाडे १० पृ. १६६

मस्वीद—मशीद.

पातशाहा त्या स्थळीं राहून, किले मंगळवेढा येथें आठा दिवसांनीं गुरुवारी निमाजास येऊन, किल्ले मजकुरी मस्वीद आहे त्या ठिकाणीं निमाज कांहीं दिवस केला. —राजवाडे ११ पृ. ५३

मसनत—बैठक, सत्कारसमारंभासाठीं बैठक, गादी, आसन, सिंहासन.

नबाब घरास येतात म्हणून सरांच्ये उभे करून सेनासाहेबसुभानी तीन चार मसनती तयार केल्या होत्या. त्यासी नबाबास भये प्राप्त जाले कीं हे आर्जकु केला आहे तेव्हां कांहीं येथें दगा आहे.

—पे. द. २० पृ. ८०

मसनदचें बटे होऊन राहणें—बैठकीवरील किंवा सतरंजीवरील काढलेल्या बुट्टयाप्रमाणें केवळ शोभेचे.

स्वामीही हें राज्य स्थापून इकडील थाट त्यांजकडील बांधिला गेला. हे तजवीज करितात किंवा ज्याचे तो जाणून घेईल, म्हणून मसनदचें बुट्टे होऊन राहतात, हें सर्व ध्यानांत आणून तजवीज करावी.

—हिं. द. खंड १ पृ. ५०

मसमती बोट— ?

मसमती बोटवर इंग्रज चौघे सापडले त्यास निगेस ठेवावयाची जागा योजोन पाठवावयाची आज्ञा झाली. —ऐ. प. . १६२

मसमू, मश्मूक—संशयित, संदिग्ध.

रजा फर्माविली की तीन महाल पुणें सुपे व सासवड सडी आहे कीं विठलकाश्देव तीन पिढ्यांचा कुळकर्ण करतो. लंबे तिघेही कधी केले नाहीं. गोही आहे तेच मसमू असे. लंबे यासी दुरी करणें.

—शि. च. सा. खं. १ पृ. २४

मसर्रतनमत—आनंददायक.

खत मसर्रतनमत पाठविलें तें नेक वक्तीं पोहोचले.

—साने ५ प.या.व. ४६४

मसरुल्दौलत—राजमान्य.

मसरू धोतरजोडे—रेशमी धोतरजोडे.

मातोश्रीस पाटाव चोळखण, ताईस सोवळें व वडिलांस जरीकिनारीचें सोवळें व मसरू धोतरजोडे पाठवीतच होतों. —ऐ. ले. सं. ३८८१

मसरूफ—मग्न.

मसल; मसाल—म्हण, सुभाषित.

मसलत—संकट, अडचण, विचार.

इकडील जबरदस्ती पाहून त्यांस मसलत पडली आहे. मुख्यास जाऊं

द्यावें तरी यांचा राग. धरून द्यावें तरी बदलौकिक. अशी विवंचना त्यास पडली आहे. —ऐ. ले. सं. २१९५

मसलत उघडी होणें—मसलतीची परिस्फुटता होणें, लोकांस प्रकट होणें.

जो जो ही मसलत उघडी होत चालली तों तों बापू, मोरोबा फडणीस हे मनसव्यातून गाळीत चालले. —हो. कै. पृ. ६८

मसलत काबूस येणें—मसलत नडणें, अडचणींत येणें.

मोगलावर पेच पडला तेव्हां त्याणें साठ लक्षाची जहागीर व किल्ले, जे मागितले ते सरकारांत देऊन तह करून घेतला. त्याचप्रमाणें आम्हांसहि मसलत काबूस आली सबब त्यास देणे प्राप्त झालें. राजनीति अशीच आहे. —ऐ. ले. सं. पृ. १४४

मसलतशीर—मसलत विचारण्यास योग्य, जबाबदार, शहाणे.

निखालस तेथें तुम्हीच मसलतशीर. सोबती दुसरें कोणी नाहीं. याकरितां तुम्हांस हा बुद्धिवाद लिहिला. —ऐ. ले. सं. ८४५

मसला—दहशत बसविण्याकरितां जाहीर रीतीने देण्यांत येणारी शिक्षा.

मसाद—मदत किंवा पैका.

पन्नास लाख रुपये पातशाहा मसाद देविली आहे ते आमची आम्हास देवावी. —पे. द. १० पृ. ३

मसादत, मुसादत—आगाऊ घेतलेली खर्ची. मराठी ऐतिहासिक कागदांत येणारा मस्तुती हा शब्द मसादती शब्दाचाच अपभ्रंश असला पाहिजे. उदा० अज्ञानदासकृत अफजलखानाच्या पोवाडयांत 'संगांत कुंजर मस्त हत्ती । घेतली झगडयाची मस्तुती । आरोब्याच्या गाडया । कोतवाल तेजी धावा घेती' यांतील मस्तुती याचा अर्थ, लढाईसाठीं लागणारी खर्ची.

मसादा—मदत; मदतपैका.

लोकास जमियत आणावयाकरितां मसादा दिला आहे, —राजवाडे ५ पृ. १००

घोडेस्वार यांची हजेरी, गणती, मिसल दागचेहरे पाहून खर्चास व मसादा देणे हें करावें ?

मसारिफ—१ उधळ्या, खर्च करणारा. २ ताब्यांत ठेवणारा.

मसाल—(?)

घायगुडे यांची घोडी व मसाला व दागिने आहेत चिटणीस यास सांगोन देवावयाची आज्ञा झाली पाहिजे. —भाग २ पृ. २२४

मसाला—मसलत, योजना.

यासच हाती धरून काम केलियाने पुढे हा मसाला आवघा श्रीमंताकडे घेऊन येतो. —E. M. P. पृ. १६२

दत्ताचा मसाला कोणासहि बरा दिसत नाही. बायका देखील शर्मी आहेत असें सांगतात. --ऐ. ले. सं. ४७२४

मसाला—१ सामान, सामुग्री. २ रुचकर पदार्थांचें मिश्रण.

३ढालाईत वगैरे ताकीददारास द्यावयाची, ते मागतील ती शिध्याची अगर चैनीची तंबाखू वगैरे वस्तु.

मसाला, मसाला रोखा—सरकारांतून तलब करूनए खाद्यास बोलावितात त्या वेळीं जो शिपाई बोलवण्यास पाठवितात •त्याचा प्रवास व खाणावळ खर्च त्या तलब केलेल्या इसमापासून वसूल करणे त्याला मसाला म्हणतात.

१ रु॥ कसर मसाल्याबद्दल चांभार मौजे पिसर्वे गांव टाकून आंबल्यास जाऊन राहिला. —पे. सा. पृ. १०१

सांवळावाडीस खंडणीकरितां पाटील कुलकर्णी आणविले आहेत, म्हणोन ४०० रु. चा मसालारोखा गेला आहे.

—ऐ. ले. सं. ५६५८

मसावी—बरोबर.

मसीर—मंत्री, सल्लागार.

(अवतरणासाठीं 'रफा' शब्द पाहा) —पुणें अख. भाग २ पृ. ८६

मसीहा—इसवी.

सन १७९६ मसीहा. —प. द. म. व. ८५

मसुदा, मसोदा—कच्चा खर्डा, पहिलें लिखाण; मस्विदा.

मसोदेही पाठवून, तेथून ठरून खचित आज्ञा आल्यावर इनायतनामे त्या प्रमाणें द्यावे. —राजवाडे ५ पृ. १९५

मसुदी—धोरणी, तार्किक.

नाना फडणीस एक मसुदी (अद्वितीय विचक्षण) तर्क त्यानें काढिला.

—साने प. या. व. ५४

मसूला—गलबताचा एक प्रकार. याची लांबी ३० ते ४० फूट व रुंदी ६ फूट व खोली किंवा उंची ८ फूट असते. त्याचा तळ सपाट असतो.

महकलासा—(?)

मग येसाजी यांनीं दसरोजीवर चढाई करून कुरंगवाडीच्या मागे माळावरी जुंझ करून दसरोजीस मारिला मग दसरोजीचा पुत्र कान्होजी याणीं मौजे कुरंगवाडीस महकलासा मागें वाडा बांधोन देशमुखी करीत होता. --राजवाडे १७ पृ. ३

महकुफ—स्थगित, तहकूब.

याजकरितां तिकडील येणे महकुब करून बंगालीयासी फौज पाठवीत असो. —चं. चू. द. पृ. ८३

महकुबी—तात्पुरती थांबणूक, तहकुबी.
आज प्रतिनिधिपंत जाणार होते परंतु तूर्त महकुबी झाली. —खरे ११ पृ. ६०७४

महकूब, महकूफ—रहित, तहकूब.
१ त्याजवरून मार महकूब केला. —इ. म. २०५
२ असें ठरून लढाई महकूब झाली. —इ. म. ११४
३ सबब एव्हां नबाबाची भेट महकूब करून जलद तुम्ही आम्ही मिळोन कामास जावें. —साने प. या. व. ३५०
४ याजकरितां तिकडे जावयाचें महकूब करून उभयता कारभारी येथें आले. —ऐ. ले. सं. २२७५

महज—१ पूर्णपणें, २ केवळ.

महजद; महेजत; महजीद—मशीद.
१ दरवाजापाशीं जुम्मा महजद आहे. —दिमरा १ पृ. २४२
२ महेजतींत यवन लोक बांग देतात. —इ. म. १०७
३ कोठ महजीद आहे तेथें त्याचें स्मरण करून बांग देतात. —वाड सनदा १५०

महजब—धर्मपंथ, धर्म.
१ हिंदु अगर मुसलमान होऊन इस्कील करील त्यास आपले महजबाची सौगंद असे. —राजवाडे १५ पृ. १५६

महजबें—धर्मशास्त्रान्वयें. —राजवाडे ८ पृ. ६६

महजबमाफिक—धर्मप्रमाणें.
त्याजवरून पाश्चिताची (प्रायश्चित्त) चिठी दिधली असे. तुम्ही आपलें महजबमाफिक यासी पाश्चीत देणें. —ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. १७२

महजर—तुमार; करारनामा; निकाल, हुकूमनामा.

महजर—न्यायाधीशासमोर किंवा पंचासमक्ष, साक्षीदारांनीं आपल्या सह्यानिशी एखाद्या प्रकरणाबाबत करून दिलेला करार.

महजूज—मौजूद ? मौजूद–तयार.
ईश्वरकृपेंकरून इकडून चमत्कारास अंतर होणार नाही. पहिली सेवा थोडी जाली. किंबहुना त्यांसी त्याचे पित्याहिपेक्षां विशिष्ट प्रकारें महजूज केले जातील, चिंता न करावी. —हिं. द. खंड. १ पृ. ३१

महजुद—जिवंत; विद्यमान.
आम्ही तो महजूद आहों. —राजवाडे १ पृ. १९५

महत्कदीम, महतकदीम, मह–तकद्दम—पूर्वी, फार पुरातनपासून.

१ आपली वृत्ती महत्कदीम चालीली होती.
—पे. द. ३१ पृ. ५०

२ या वतनास हक्क लवाजिम महतकद्दम चालला असेल त्याप्रो तुम्हांस करार केला असे. —रा. ८ पृ. ५२

३ अज महतकदम (म्ह. पूर्वीपासून) —रा. १५ पृ. ५२

४ प्रांत मजकूरची देशमुखी पुरातन आपली महतकदम चालत आहे.
—पे. द. ३१ पृ. ६५

५ प्रांत मजकुरी आपला हक्क महतकदीम चालत आहे तेणेप्रमाणें ताजी सनद सादर केली पाहिजे. —मा. स. प. मा. पृ. १६२

महतादी—खेड्यांतील शिपायांचा नाईक.

महताब—चंद्रज्योत.

ते आवाज ऐकोन तात्या फौजेसह तयार होऊन आले. महतावा लावून रात्रीं परस्परें गोळागोळी जाली. —ऐ. ले. सं. ४१३०

उलटली स्वारी मरामहतापा लावुनी —प्रभाकर शाहीर

महतापा लावीत, श्रीमंतांची स्वारी बुधवारांतून वाड्यांत आली.
—ऐ. ले. सं. ५००१

महतापी, महतापीचा मंडप—मूळ पर्शियन शब्द महताबी. त्याचा अर्थ मांडव. मंडपाचा एक प्रकार.

लग्नसमारंभासाठीं ९ खणांचे चौकांत महतापी केली होती. चौकाचे दरवाजापासोन दिल्ली दरवाजापावेतो जागा खुली होती, त्याचाहि महतापी मंडप मढविला होता. वाड्याभोंवती चिरागान बुधवार कापड ओळी झाडून फडक्याचे वाड्यापावेतों चिरागानाचीं लांकडें उभीं केलीं होतीं. —ऐ. ले. सं. ५४४

तुकोजी होळकर बहुत जैफ जाले. शरीरांत ताकद नाहीं. तुकोजी होळकर यांणीं आपले डेरेपुढें महतापीचा मंडप उभा केला होता. त्यांतच बैठक जाहली. —ऐ. ले. सं. ४९२५

महदूद—निश्चित केलेली, निःसंदिग्ध, मर्यादित, हद्द महदूद निश्चित केलेली सीमा.

महब्बत अंजाम—सप्रेम.

सलाम्–इ–महब्बत अंजाम. म्ह. प्रेमपूर्वक वन्दन

महबूब––प्रियकर, लाडका.

महंमद नगर—उर्फ एकेरी —भा. व. द. दे. भू. पृ. ३

महमदशाही––होनाचा एक प्रकार. —ऐ. ले. सं. ५६२७

महंमदानगर—उर्फ गोवळकुंडा. —भा. व. द. दे. भ. पृ. १५

महंमदाबाद—ऊर्फ वेदर. —भा. व. द. दे. भूगोल पृ. ३

महर्ग—महागाई, महाग.

१ येथें महर्ग आहे. हशमास एक दिवस हलता कार्यास येत नाहीं. ताबडतोब रुपये पाठवा. —पे. द. ३३ पृ. १७१

२ जो पदार्थ नाजुक, स्वस्त, सरकार उपयोगी असेल, तो कार्याकारण घेऊन यावा. उगाच महर्ग घेणें ठीक नाहीं.

—ऐ. ले. सं. ४१५३

महरम—गुप्त गोष्ट, गुप्त स्थान.

महल्ला; मोहल्ला—पेठ, पुरा.

महला, महल्ला—परेड, किंवा मार्चपास्ट. सैन्याची पाहणी.

नवाब नासरजंगजी साहेबास भेटलें तें त्याचे घरांस आले. महला स्वारांचा पाहिला. त्याचे पुत्रास तरवार दिल्ही.

—पे. द. १५ पृ. ५५

महशूर—सुप्रसिद्ध माहीत.

हसरा किंवा माहासरा—वेढा.

राजेश्री दादासाहेब गोहदेस माहासरा देऊन आहेत

—हिं. द. खंड २ पृ. ५७

महसली—१ वेलीफ, २ कर वसूल करणारा अधिकारी, ३ कर्ज वसूल करण्यासाठीं ऋणकोच्या दारीं तगादा करण्यासाठीं बसविलेला माणूस.

महसली करणें—तगाद्यासाठीं पाठविणें, तगादा करणें.

स्वामी ज्याकडून गल्ला देवितीलत्याजकडे दोन दोन हुजरे (नेहमी ठेऊन त्यास वरचेवरी हुजरे) महसली करून उष्ण कालांत गल्ला येऊन पावे ते करावें. —पे. द. १६ पृ. ३७

महासळ—महाहिसाळ, अतित्वेष, आवेश.

तैसे पार्वतीचेनिमूळें। शिवसिंदूर दोघे बळें।
यृद्ध करिता महासळें। द्विज कल्लोळे प्रगटला॥

—ग. पु. सं टी. पृ. २२
—म. सं-प व ७ अं २

महसूफ—उपरिनिर्दिष्ठ, थोरांचा उल्लेख करतांना 'महसूफ' तर सामान्यांचा उल्लेख करतांना 'मजकूर' शब्द वापरतात.

१ राजे महसूफ —राजवाडे ८ पृ. १०५

२ ज्या अर्थी खान महसूफ यांनींही खातरजमेचें पत्र लिहिलें असे. —खरे ९. पृ. ५०२२

महसूल—वसूल, उत्पन्न; धारा जकात.
महा; माह--महिना, दरमहा, म्ह. प्रत्येक महिन्यास.
महानगर—बंगलोरचें उर्फ नांव. —रियासत सरदे. पु.५.
—पुण्यश्लोक शाहू पृ. ८६.
महानाड-- पंचायत, सभा, ग्रामसभा.
करवीरकर यादवाडकरास ऐवज मागतात. याजमुळें आज २–३ दिवस सारे महानाडींनीं समा केला आहे. परतु करवीरकर पैका सोडीत नाहींत ! नागवितात ! —ऐ. ले. सं. ५५९६
महाप्रश्निक—?
शितोळे, देशमुख परगणे पुणा व सम्य स्मार्थ महाजन महापृस्निक थल पुणें गोसावी या प्रति. —शि. च. सा. खं. ७ पृ. ३१
महाफिल—(अर.) महफिल, सभा.
महाम—(अर.) मुहीम, कामें.
महामूर, महामुरी—१ भरपूर; विपुल, चंगाळी.
द्रव्याची लष्करांत महामुरी झाली. —पा. ब. ११
कीर्दमहामुरी—लावणी, संचणी.
आणखी अवतरणासाठीं ‘ उठवण ’ पाहा.
—पाणि. बख. पृ. १५
महामुरी होणें—पूर्ण दुर्भिक्ष होणें.
आमचे संसारीयाची फिकीर स्वामीस नाही ! यंदाही दिवसाची महामुरी झाली आहे. (दर दिवशी अन्न कसे मिळेल ही पंचाईत)
—वै. २ पृ. ५८
महामूर—ताकीदबंद.
१ दरवाजे किल्ल्याचे रायगड याचे महामूर राखावे; दिंड्या मात्र उघड्या असाव्यात. —मराचिस. २
२ दिण्ड्या महामर. —खरे ४ पृ. १४७१
३ जासुदास किल्ल्यांत घेतलें नाहीं म्हणोन शब्द लावून लिहिले, त्यास जासूद आवशीचे प्रहर रात्रीस आले. कागद दरवाजेखालून दिल्हा. दिंड्या महामूर जाहल्या होत्या. —ऐ. ले. सं. १४७१
महाल—मन्दिर; जिल्हा; खाते; राजस्त्री.
१ पाकाशय, जलस्थान, फलस्थान, वसनागार आदिकरून हे नाजूक महाल
—म. रा. आ. १०
२ सारांश उभयतां महालचे (राजस्त्रियांचे) अती प्राबल्य जहाले आहे.
—साने प. या. व. ६१

३ श्रीच्या दर्शनास महालसहवर्तमान गेले.

—पारसनीस ब्र. च. ९४

महाल—परगणा.

महालदार—रक्षक; पहारेकरी. —चित्रगुप्त ११३

महालदार—राजाच्यामागून पाठोपाठ चालणारा बॉडीगार्ड.

—रा. व्य. को.

महाल मवेशी—चीजवस्त; गुरेंढोरें

महालमवेसी मागो लागले. —इ. ऐ. ५ पृ. १००

महाली—१ खोजा. स्त्रियांच्या अन्तःपुराकडील खोजा नोकर.

२ महाराष्ट्रांत न्हाव्यांच्या नांवापुढें हा शब्द आदरार्थी लावतात. जसें शिवाजीमहाराजांचा जिऊ महाली किंवा जिऊ महाल्या.

महावल मुराम—विनंती.

सलाम खैरियत अंजाम महवल मुराम आंके

—पारसनीस ब्र. प. २३१

महासब—?

मिर्जा इसहाला वगैरे उभयता कारभारी यास मिर्जा हाजी साहेबजाद्यानी काढून दिले होते. मशारनिल्हेनी रोख लष्कराचें दाखवोन काशीस गेले. तेथे बेगमसाहेब मिर्जा हजीची माय आहे. तिणे उभयतास महासब या करिता कैद केले असे. —ऐ. प. पृ. २६७

महासरा—वेढा, परीघ.

कुमक करून महासरा उठविला. —राजवाडे १० पृ. ३३१

महासरा देणें—वेढणें.

महिनत—मेहनत.

महिनतीचें सार्थक करणार खाविंद समर्थ आहेत.

—राजवाडे ६ पृ. ५९४

महिना—महिन्याचा पगार.

स्वामींनी कृपाळू होऊन उभयेतांचा महिना द्यावयाची आज्ञा केली पाहिजे. —पे. द. ३४ पृ. ५०

महिने महाल—दरमहा वेतन देण्याची बोली.

तेव्हां समागमें नावासारखें सामान पाहिजे. तेव्हां मोगलाईच्या शिरस्त्यानें महिनेमहाल लोक ठेवावे लागतील. —ऐ. ले. सं. ४१२

महिमा—(स्त्रीलिंग) कर्तुत्व; मोठेपणा.

पायच्या माणसांची सलाबत फौजेवर? अशी कालमहिमा! काय लिहावें

—ऐ. ले. सं. ३५९५

महिमान—पाहुणा; " मेहमान " पहा.

महिरप; महिराप, मेहराप—कमान;

मळाचें जातक—कश्मल किल्मिश.

तात्याचें सफाईत मळाचें जातक राहिले नाहीं.

—ऐ. सं. सा. खं. ३ पृ. ७

मळातळा—मळाबिळा.

जातां येतां गांव लागतील ते जाळतात व मळेतळे यांची बहुत खराबी होते.

—ऐ. ले. सं. ५७७८

मळून—मिळून, गणना करून.

हरीपंत रास्ते गायेकवाड व पानसे वगैरे मळून ७–८ हजार फौज येथे जमा आहे. —पुणें अख. भाग २ पृ. १८९

मळोन—मिळोन.

अली गोहर वजीर व कासम अल्लीखान ऐसे मळोन कालंजर गडास येऊन मोर्चे लावलेत. —पे. द. भाग २९ पत्र नं.५२

मा—आम्ही.

माकळा—(?)

जयधृतु पातला। कीं प्रळयकाळिचा मोडावा आला। भिमु धरोनी उडविला। माकळा कैशी॥ —ज्ञानदेवकृत द्रोणपर्व पृ. १२

—म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक ९

माकूल—१ शहाणा, जाणता, पोक्त. २ मुबलक. पुष्कळ.

१ भानगड मिटत नाही ऐसीयासी कोणी माकूल मुत्सद्दी पाठवावा.

—पे. द.

२ सरंजामही माकूल दिधला जाईल. —राजवाडे ८ पृ. २०७

३ त्या फर्देवर पातशहांनीं दस्कत केलें की माकूल पेश्कस सर्कारात दिधलिया देऊ. —दि. म. रा. १ पृ. २९०

४ इंग्रजास माकूल तंबी करावी ऐसें मुक्रर केलें आहे.

—साने प. या. व. ४६६

५ कर्नाटकचे प्रयोजन त्यांचे ते घेणे आहे तरी तुम्ही माकूल स्वारी देऊन बदरका देऊन सैन्यास लवकरी पाविजेसे रवाना करणें.

—पे. द. २८ पृ. ३१७

मा ल—शहाणपण.

मध्यें जामीन आम्हीं असतां मारेकरी घालून नाश करावयाचा माकुल !

—ऐ. ले. सं. ६२२०

माग चोरणें—खाणाखुणा बुजविणें, फसवून झुकांडी देणें.
तुक्या व म्हंकाळ बिन उमाजी रामोशी भिवडीकर याचे बंड होऊन माग चोरून रानांत हिंडतात. पौष मासीं पुणें मुकामी हटसाहेबाचे बंगल्यावर दरवड सोळा असामीनी घातला.
—ऐ. सं. सा. खंड ६ पृ. ७

मागत्यान—नंतर.
जयसिंग आंग्र्यानें बापू बागलास मुरुडची महाजनकी देतों म्हणून आमच्या पायाची क्रिया केली, आणि मागत्यान बेमान झाला.
—ब्र. च. पृ. ३०३

मागती—पुनः, परत.
हा प्रांत अगदीं हातचा जातो. मागती घ्यावयास संकट आहे.
—ऐ. ले. सं. ८२८

मागतीन—मागत्यान.
धरणीपारणी कजियेरजिये जितके करावयाचे तितके सोलाहि संस्कार जाले. कांहीं बाकी राहिले नाहीं. आता तर मागतीन निकड करितो त्याचे कांहीं भय आहे ?
—पे. द. २० पृ. १२१

मागतेकरी—भिक्षेकरी, भिक्षुक.
जे दिवशी वस्त्रें दिल्ही ते दिवसाचा महोछाव काये काये म्हणून लिहावा? दाजी घरास आले तो दोनीसे ग्रहस्त, सेंदोनसे मागतेकरी व से दीडसे ये कामे (?) लोटले ते समई कारखानियाच्या (मजमूच्या) लोकांस वस्त्रें व रु. ।। दिल्हे. ब्राह्मणास तिसा रुपयाचा खुर्दा लागला. वस्त्रास व पांघुरणास नीत राहिली नाही. अशी धूम जाली.
—पुरं. द. भाग १ पृ. २८६

मागील—त्या, पूर्वोक्त.
या दिवसांत लटके दुराभिमान धरून कलह खावंद लोकासी वाढविणें योग्य नाही. तुम्ही मागील गांवचे नव्हेत. ऐसे बोलून आईसाहेबासी बोलणें कीं खावंदानीं इतकी इतराजी करावी ऐसे नाही.
—पुरं. द. भाग १ पृ. १७४

मागे—पुन्हा; गैरहजेरींत.
इचलकरंजीस संभाजी राजे याणी वेढा घातला होता. परंतु वेढा उठवून गेले होते. प्रस्तुत मागती वेढा घातला आहे. यैसीयास इचलकरंजीकर व्यंकटराऊ तीर्थरूपाबरोबर चाकरीस गेले असता यानी ठाणी मागे घ्यावी हे विहीत नाहीं व यात आमचा लौकिक राहात नाहीं.
—पे. द. ११ पृ. १६

मागेंपुढें—पुढेंमागें (शब्दांचा व्युत्क्रम)
याकरितां आम्ही पत्र बावास लिहिले आहे ते दाखवून आपले पत्र माघारें आपले जवळ घेणें कारण कीं त्यांत नावनिसी लिहिली आहे. मागेंपुढें आपलें पत्र दस्ताऐवजी त्याजजवळ नसावे म्हणोन.
—म. शि. यां. का. पृ. २२८

माघारा— मागें.
मौजे माहू म्हणोन गांव २॥ एक कोश माघारा आहे तेथें पिराचे दर्शनास गेले. —पे. द. २८ पृ. ३७

माघारीं टाकणें—नाकारणें.
कालीं स्वामींचे आज्ञापत्र कासीदजोडी आली. त्यास इतराजी आली जे तुम्हावर हुंडीदाखल वराता केल्या आणि वराता माघारा टाकिल्या !
—पे. द. भाग २७ पत्र नं. ७
राजेश्रीनीं कुत्री माघारी टाकली त्यापैकीं येक तो पिसाळलेसे जाले ते सोडिले. —पे. द. ८ पृ. १४

माच देणें—वेढा देणें किंवा मोर्चा देणें.
फौजदाराची बदफैली मनास आणून आपल्या मर्दूमीनें फौजसुद्धा येऊन माच देऊन किल्ला घेतला. आणि आमचा बंदखलास केला.
—पे. द. २८ पृ. २४३

माच पत्रीचें झाड—(?)
माचपत्रीचीं झाडें आपले बागांत असल्यास २ रोपें पाठवावीं.
—ऐ. ले. सं. ६६८९

माज्रा—प्रसंग.

माजम—(?)
यादी नजर माजम फौज विठ्ठलपंत निसबत भोसले याजकडील.
—नाग १ पृ. २७९

माजमादार—(?) जमातदार ?
त्या उभयतांचे मध्यस्थीस खंडेराव दिम्मत हैदरअल्ली व आणखी कितेक माजमादार मातबर आहेत, तेहि नित्य जात येतात.
—पे. द. २८ पृ. २५३७

माजरें—कैफी पदार्थ खाऊन येणारी धुंदी किंवा कैफ.

माजवी—(स्त्री.) टेकडीच्या उतरणीवर केलेला चौथरा किंवा माची.
जमीन भरडी. तेथें मेहेनत करून, दगड फोडून आंत माजव्या बांधोन घागरीनें पाणी घालून बागायतची जोमाडणी केली. परंतु माड व सुपारी

रोठ्या लागास येऊन अद्याप मेहनत फिटली नाहीं.

—केळकर संग्रह लेले दप्तर.

माजी—गत, भूतकालीन, पूर्वील, पेशीन.

माजी पाडणें—डावलणे, एखाद्याचा हक्क बुडविणें.

पर्वतसिंग हे तुमचे भाऊबंद यांस माजी पाडोन संस्थान तुम्हीच खातां या गोष्टी सरकारच्या कैदेस ठीक नसेत.

—इ. सं. पे. द स. प. मा. पृ. २२३

माजी होणें—बडतर्फ, कामावरून दूर.

तुकोजी होळकर माजी होऊन सरदारीचे काम अहल्याबाई जातीनेच आटोपील.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १११

माजूम—एक कैफी पदार्थ.

माजूर—दुबळा.

माजूल,माझूल—बडतर्फ, पदच्युत.

रेवदंडियाचा आसरा तुम्हास आहे तेणेकरून तुम्ही कोता अंदेश करून माजुल दिवाण होता त्यास कागदपत्र निवाडा करूं देत नाहीं.

—शि. च. सा. खं. ९ पृ. ८९

माजूस—१ जादुगार २ अग्निपूजक पार्शी इसम.

माजोरा—मस्तीस आलेला.

छ ३ रोज प्रातःकाळीं माजोरा हत्ती सोडून बाहेर दोन प्रहर पावेतों तमाशा पाहिला.

—नाग. १ पृ. ३१२

माझुली—बडतर्फी, अप्रतिष्ठा.

मांड—घोडदळाची टोळी.

संकेताप्रमाणें टोळ्या जाहल्या. उजवे बाजूस बापुसाहेब यांचे मांडीस निव्वळ हजार खासे, डावे बाजूस अप्पासाहेब यांचे मांडीस ७–८ शें. खासे, व मध्यें पायदळ, तोफा आणि आरब, याप्रमाणें चालोन घ्यावयाची योजना केली.

—ऐ. ले. सं. ५६९२

मांदी—जमाव. मांड.

मांडगादी—मांडीखाली घ्यावयाची छोटी लोडासारखी गादीची वळकटी.

पिंजारी याच्या मजुरीचा दाखला.

१ गाद्या–दर

१ मांडगाद्या–दर

१ रू.–दरमणीं

—ऐ. ले. सं. ४२६१

मांड किंवा मंडळ भरणें—पर्वणीच्या काळीं अंगांत येतें अशा वेळी करावयाचें साहित्य सामान.

अंगात वारी येण्याचा व खेळण्याचा हा साधारण प्रकार सांगितला. कित्येक पर्वणीच्या काळीं विशेष प्रसंगी त्यांच्यासाठीं मोठी तयारी करावी लागत असे. त्यांत कोंबडी बकरी अंडी दारू मेवामिठाई पक्वान्नें फुलें व सुवासिक द्रव्ये आणावी लागत या प्रकारास मांड किंवा किंवा मंडळ भरणें म्हणत.

—अरुणोदय पृ. ६९

मांडण, मांजण—जहाज बांधून तयार केल्यावर त्याची तामरात किंवा तेलपाणी रंगरंगोटी करितात ती.

घडिवेळ उत्तमा पाहुन केलि मांडण।
केले तयार समशेरजंग (जहाज) वसई ठिकाण।

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. २१०

माड बांधोन कापणें—माडाला गाडगें बांधून माडीची दारू काढणें.

श्रीसंनिध ब्राह्मणाची घरे आहेत यामध्ये रामा भंडारी याचे तिसबतीचा बाग आहे. तेथें भंडारी मजकूर माड बांधोन कापितो त्या मार्गें श्रीस पूजा नैवेद्य आणावा हे गोष्टी उत्तम नसे. याकरिता ब्राह्मणांचे घरामधून भंडारी याचे घर काढले पाहिजे म्हणून विदित केले.

—मा. स. प. मा. पृ. १५३

माडली—(?)

श्रीमंतांचे फौजेवर येऊन हैदराच्यानें कांहीं करवत नाहीं. कही कबाड व माडली रस्ता येणार जाणार यांजवर कांहीं गडबड करील तरी करील.

—ऐ. ले. सं. १५२८

मांडावळ--कौल व दस्तके देऊन करावयाचा वसूल व त्याचा ठेवलेला हिशेब.

जंजिरे सिंधुदुर्ग किल्ल्याच्या निसबतीचा सावकारीचा धंदा, कौलावण व दस्तक यांची मांडावळ एकंदर तुम्हास सांगितली असे तरी वहिवाट करीत जाणें. सदरहू मांडावळ कौलाची जमा होईल त्यापैकी दलाली व तसरीफ तुम्हांस मजरा देऊ.

—केळकर सं. कुसे दफ्तर मालवण

माडी—उत्तर कोकणांतील लढाऊ गढीवाचक शब्द.

१ माडीच्या दरवाज्यापावेतों लोक मारीत गेले.

—पे. द. १६ पृ. ६०

२ आम्ही खाडीचेमध्यें माडी आहे तेथें होतों. तेथून सारें झुंज नजरेस पडले.

—ब्र. च. ७५

मांडीवर उसें ठेवणें—संपूर्ण विश्वास टाकणें.
पुढें बुद्धिवाद काय सांगतां तो सांगावा. त्याप्रमाणें करूं. आम्ही सर्व प्रकारें आपले मांडीवर उसें ठेविलें आहे.
—ऐ. ले. सं. २७५८

माडू—काळबिटाच्या शिंगाचें बनविलेलें एक हत्यार.

मांडेखुटी—दोहीकडील दोघांच्या एकेका मांडीवर आपल्या डाव्या व उजव्या गुडघ्यानें दाब देऊन मांडीत खुंटी मारल्यासारखें बसणें.
नानासाहेब व भाऊसाहेब बसले होते. तेथें दोघांचेमध्यें आपण मांडेखुटी बसोन दोघांस दो हाताखाली घेऊन बसले.
—इ. सं. आंग्रे हकीगत पृ. १८

माणसाई—सूज्ञपणा, माणुसकी.
यावेळीं नवाबांनीं थोर माणसाई केली. देश उध्वस्त न करितां रक्षून गेले ही मातबर गोष्ट केली. —ऐ. ले. सं. ३३५

माणूस काणूस—माणूस विणूस.
चौकशी करून यथास्थित बंदोबस्त झाला पाहिजे तो चार माणूस काणूस हाताखालीं असलियाविना कसा होतो ?
—ऐ. ले. सं. २२१३

माणूस सोडविणें—कैद करणें.
धोंडोपंतांनीं शत्रूचा छापा मारून काढला, व शत्रूचें १०-५ माणूस सोडविलें. कांहीं ठार, कांहीं जखमी व कांहीं पाडाव ऐसें केलें.
—ऐ. ले. सं. ४३७०

मात—राजाचा कोंडमारा. (बुद्धिबळांत). एखाद्यावर मात करणें म्ह. पूर्ण विजय मिळविणें.

मातक्यान— लगेच, मागाहून लगेच. नंतर.
१ भोजन करून कूच केले तो साहा घटिका दिवस राहाता मुकामास आले. वाडास येताच मातक्यान स्वारी तयार करुन आपण व सईना घुरंधर यैसे शिवनगांवचा तलाव पाहावयास गेले.
—राजवाडे खंड १२ पृ १९३
२ याप्रमाणें लढाई होऊन आम्ही मातक्यान मोर्चे कायम केले.
—ऐ. ले. सं. ४४२४

मातकदम—फार पूर्वीपासून.
हुजूर जाऊन आपले अहवाल सांगोनु देशमुखीचे मातकदम चालिलेप्रमाणें दुमाले करणें यैसे फर्मान हुमायून घेऊन आलों.
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. १६९

मातंगपोशी—मातमपोशी, दुखवटा.

मालरावबाबा वारले यास्तव आम्ही मातंगपोशीस येत असता तुमचे बुद्धीस विपर्यास येऊन वांकडी गोष्ट सांगावयाचें कारण काय ?

—हो. कै. पृ. ४६

मातगा—माजलेला, माजोरी.

पिराजी नाइक मातगा फार. यास्तव वाढविणे उपयोगी नाही. परंतु वचनें गुंतली आहेत यास्तव वाऱ्यावर वरात येकदा द्याव्या.

—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. १०

मात पोख्ती करणें—बोली किंवा करार पक्का करणें.

बाबजी गायकवाड तुम्हांकडेस होता त्यास जखमा लागल्या आहेत म्हणोन ऐकतों. त्यास तो मेला किंवा जिवंत आहे हें लेहून पाठवणें. व संभाजी शेवगा, बाबजी मोरे मेले असतील (फाटलें आहे) वस्तभाव येसजी गायकवाड याचे हवाला करणें व येसजीस चाकर आपणाजवळ ठेवणें, ते मात पोख्ती करणें म्हणोन लिहिलें. —ब्र. च. पृ. १६५

मातबर मिसल—परिवारांतील विशेष विश्वासाचा मनुष्य.

बालाजी जनार्दन द्वितीय संबंध करीत आहेत म्हणोन सर्वत्र जनवदंता याकरितां कितेक मातबरमिसल लक्ष्मणराव रास्ते यानी बालाजीपंतास विचारले. त्यावर जनचर्चा लटकी म्हणोन त्यानी उत्तर केले.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ७३

मातबरी—वजन, प्रतिष्ठा, वग, वशिला.

येथें मिरजा रहिमबेग याची मातबरी पाटीलबावापासी फार आहे.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. ८७

मातम्पुर्शी, मातंगपुशी—दुखवटयाची विचारपूस.

हमसिरा बेगमेस एक दुशाला पल्लेदार मातम्पुर्सीचा. —दि. म. रा.

मातङ्गपुशी —हो. कै.

मातम; मातमी—शोक; दुखवटा अशौच.

१ पातशहांनीं दोन दिवस बहुत मातम केलें.

—दि. म. रा. २ पृ ८४

२ सुल्तानखान जमातदार यास मातमीचे खल्अत जाले.

—राजवाडे १ पृ. १८६

३ खेमा कासीद पत्रें घेऊन आला तोच खेद तीन दिवस राहिला. दरबारास जाणें न जावे. छ ११ अब्दुल हुसेनखानाच्या पुत्रासमागमें मातमीचा खिलत (पोशाख) देऊन मातमातून उठवून नेले.

—हिं. द. खंड १ पृ. ३७

मातमीद—मोतमिद, विश्वासू.
मातमीद खैर आंदेस बाफाकेश अमालानी हाल वा इस्तकबाल.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. १२

मातल—वेतबदल; उशीर.
१ अमासाहेबांचें यावयास मातल जाले. —इ. म. ६८
२ जे काय घेतले असेल ते परतून देऊन तेचे कबज लिहवून पाठविणें यासी मातल जाहलेया सुभेसी जाहरा होईल सजा आहडतील हें येकीन समजून सिताब जर परतून दीजे.
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. ६

दरीबाब येक घडीचे मातम व उजूर न करिता सदरहू अवल मरतबे सरंजाम कीजे. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. २१

मातीआड करणें—मातींत पुरून ठेवणें.
इंग्रजांचे४पाल विजयदुर्गाचे नस्तावरी दोन कोसांचे तफावतीनें आठ दिवस होते. वारासुद्धां न लागे. उतराण वारा. मुंबईकडे जाणें न होय. यास्तव दुर्गांनजिक आठ दिवस होते, त्यामुळें सर्व कोकणपट्टी गडबडली. दाणादुणा मातीआड केला. —ऐ. ले. सं. २६६७

मातीचा माल होणें किंवा राहणें—अप्रतिष्ठा किंवा गैर महत्व होणें.
म्हणजे मग बाबुराउ मातीचा माल राहून आपेअप हजुर दर्शनास येतील
—पे. द. १२ पृ. ६१

माती डोईवर घेणें—धूळ मस्तकी धारण करणें. शरण जाणें. शिरसावंद्य मानणें.
माती डोईवर घेऊन च्यारसें माणूस स्वामीपासी यावयास सिद्ध.
—पे. द. १४ पृ. ६

माद—पॅगोडाच्या अर्ध्या किंमतीचें एक नाणें.

मांदगी—थकवा, शीण, शिणवटा.
हे खजमत होताच येक रोजहि आम्हास आराम घरी सापडला नाहीं अद्याप समागमचे लोकांची मांदगी उतरली नाहीं.
—पे. द. २८ पृ. २६

मादरचोद—मात्रागमनी, एक शिवी.
परंतु हा मादर्चोद कश्मिरी असा हजामजादा की बोलणेही टाकिले.
—राजवाडे ६ पृ. ५९१

मादवान—घोडी.
१ घोडे व मादवाना आल्या. त्या पहात होतें.
—राजवाडे ७ पृ. १३८

२ खासा बसायाची मादवान उंदेरीवरील गोला लागोन ठार जाहाली.
—पे. द. ३३ पृ. ४८

मांदळ—मृदंग, पखवाज.
गुरव उमर ३० निशाणी मांदळ. —ज्यू १९५

मादाण—मांदण, मोठ्या रुंद तोंडाचें भांडें. —पे. द.

मांदी—मंद; थकलेलीं, श्रांत.
फौज जमा झालीच होती, परंतु लांबून गेलों त्यामुळें घोडीं माणसें मांदी झालीं होतीं. —ऐ. ले. सं. २१३६
२ मीर अलम यांची तबियत मान्दीच होती
—राजवाडे ५ पृ. १४३

मादें किंवा मांदें—चरबी.
डुकराचें मादे औषधाकरितां पाठवून देण्याची कृपा करावी.
—पे. द.

माधवविलास—ऊर्फ जामगांव (शिंद्याचें)
या शिवाई शहर माधवविलास ऊर्फ जामगांव येथें जिवाजी बल्लाळ याणी हवेली वाडा बांधला आहे.
—जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ५५६

मान्दगी—आजार; थकवा.
तिसरा मुक्काम बैलांची मान्दगी-निवृत्यर्थ. —खरे ९ पृ. ४५७१

मान्दन—राहणें.

मान्दह—राहून.

मान—संधि; वाट; सवड, योग्य वेळ.
१ हैदरखानानें सांगितलें कीं, आजच्या प्रसंगीं फौजेसह बाहेर निघावयाचा मान नाहीं. किल्ला व चीजवस्त गेली तरी चिंता नाहीं.
—ए. ले. सं. १६९९
२ आजीचा मान पुढें येणार नाहीं. —पे. द. ३ पृ. २४

मान काढणें—योग्यतेनुरूप आदरसत्कार करणें.
रा. छत्रपती स्वामीची भेटी जाहली ते समयी बहुमान जाहला तेव्हां आमचा मान काढिला नाही म्हणवुनी शब्द लाविला.
—राजवाडे ८ पृ. ५०

मानत—नवस.
पाटलानें पुत्राकरितां नबाबास मानत केली होती, त्यास पुत्र जाला.
—राजवाडे ७ पृ. १३९

निलंगेच्या पिरास मानत कबूल केली आहे. तेथें जावयाचें.

—ऐ. ले. सं. ५१५५

मानद—रहावें

मानभावी—कपटी, मायावी.

लिहीणीं मानभावी आहेत. बातमी पक्की राखावी.

—ऐ. ले. सं. ६६४३

मानमर्यादा—आदरमान किंवा आदरसत्कार.

फिरंगीयांनी वस्त्रे मस्तकी वंदिली. कर्तव्याहून अधिक मानमर्यादा कली.

--पे. द. २८ पृ. १२२

मानमार्ग--संधी, वाट. प्रतीक्षा, सवड.

जमावाची गाहा करून आठ दहा रोज मानमार्ग पाहून जाधवरायास रवाना करूं. —पे. द. ३ पृ. २२

परंतु हा समय रागें भरावयाचा नव्हे. मानमार्ग पाहून कर्तव्य तें करावें.

—ऐ. ले. सं. १३३

मान वर्तमान--वर्तमान.

मान वर्तमान एथें आले कीं, महाराव निंबाळकर आपलें स्थलाहून निघून दोन कोस बाहेर गेले. —पे. द. भाग ३८ पत्र नं. १७७

मानस्ती—मानपान.

वेळासकर याणी तकरीर लेहून दिल्ली कीं पुरातन आम्हास मानस्ती मुरडीत देखील चालत होती. —पेंडसे कु. वृ. पृ. ३५

मानसपुत्र—दत्तक पुत्र, मानलेला पुत्र.

वसईस विसाजी केशव याचे मानसपुत्र येसोबा म्हणून गृहस्थ होता, त्यानें वसई श्री. दादासाहेबांस द्यावी, असें केलें होतें.

—ऐ. ले. सं. ३०४०

तारापुरास सलतान श्रीमंतांची (दादासाहेबांची) आहे. मानसपुत्र अमृतराव तारापुराहून मुंबईस गेले. —ऐ. ले. सं. २७१९

मानसिक—असंभाव्य, कठीण, अशक्य, कमतरता, तोटा, दुर्भिक्ष, दुर्मीळ.

तिकडील साहित्य होऊन मोर्चा होणे हेही मानसिकच आहे.

—पे. द. ३३ पृ. ३३२

आपलीं बंदरें ५०–६० हजार रुपय आकारतात, त्या यैवजास मानसिक जालें. येणेंकरून सरकारचें नुकसान होतें. —पे. द. ४० पृ. ५६

पोटाचे मानसिक लोकास जाले आहेत. पोटाचा गवगवा पडला महाराजानीं चार पैसे दिले ते पुरले नाहींत.

—पे. द. ३३ पृ. २५०

सरकारी वाडयांत दिव्यास तेल, विडयास पानसुपारी वगैरे व बारिक तांदुळसुद्धां मानसिक आहे. —ऐ. ले. सं. ५२७८

मानसिक असणें—प्रत्यक्षांत अस्तित्व नसणें.

पठाणी दरबार बोलण्याचे फार. करण्याचे मानसिक आहे. पुढें प्रसंगानुसार रूपास येईल तें खरें. —पे. द. भाग २८ पत्र नं. ८८

मानसिक करणें—अनमान करणें, उदासीनता स्वीकारणें, अंगाबाहेर टाकणें.

येथून मोक्ष (सुटका) करविले पाहिजे. महाराजांही मानसिक केले तर परलोकांत मोक्ष देण्यासी महाराजाचे चरण ध्यानच आहे.

—E. M. P. पृ. १५६

मार्गी नदीनाल्यास पाणी येऊन उताराची कटकट, ऐसा कित्येक अर्थ ध्यानांत आणून इकडे यावयाचें मानसिक केलें.

—ऐ. ले. सं. ८३६

मानसिक होणें—बंद होणें, विरळ होणें, संपणें.

मोहिमेस जाण्याचें मानसिक जाले, सबब फौजसरंजाम कमी होत गेला.

—द. स. कै. या. पृ. ७१

माना; मायना—गोष्ट; अर्थ; हकीकत.

१ चोरांनीं कलावंतिणीवरी घाला घालून गळयाचा नवरत्नाचा हार घेऊन गेले म्हणून फिर्यादि करिती हे काय माना? ते मना आणून तलास करून देवणें. —भाइसम पा वृ. २१० १८३४

२ हे मायना आहे; तूंच चोर आहेस.

—भा. इ स म १८३४ पा. वृ. २११

माना—सुमार, मोजमाप, संधी, प्रसंग.

चौतर्फा हातधोंडीयाचें मानें मोर्चे देऊन बैसोन बरकंदाजीचा मार मारीत असो. —पे. द. १६ पृ. ६७

त्याप्रमाणे तरांडी दस्त करऊं अथवा त्याजवरी मारगिरी करवितो. माना पडेल त्याप्रमाणें स्वामीसेवेसी चुकणार नाहीं.

—पे. द.

माना—संधी.

प्रजेन्यकाळीं आगीचा मार त्याचा चालतां दिसत नाहीं. तेव्हां आपला माना पडेल यैसे वाटतें. —पे. द. १६ पृ. ४७

मानाक्षिती—अपमान, अवहेलना, उपेक्षा.

मनाक्षिती फार केली. दुसरेदिवशी विरप्पा यांनी येऊन विनंति केली कीं आपले वचनावरून बक्सीस आणिले. याप्रमाणें मानक्षिती होऊ नये.

—भा. इ. सं. मं. त्रै. व. ९ अं. ४ पृ. ९३

मानेधरून—मानेस धरून, गचांडी धरून, जबरदस्तीनें.
कारकीर्दी सुरूरखान खोवाचे मुतालीक माने धरून उगवणी करविली येणे करिता खोत मजकूर खराब जाले आहे.
—शि. च. सा. खं. ९ पृ. ३०

मानेमुजाहिम—प्रतिबंधक.
१ गोहदकर जाटाचे मध्यस्तीकरता इंगरेजानी यमुनापार व्हावे व त्यास मानेमुजाहिम कोण्ही न व्हावे याप्रमाणें करार ठरला.
—पुणें अख. भाग २ पृ. ७२
२ कोणेविशी मानेमुजाईम न होणें. —वाड मा. १ पृ. ६५

मापकरी सोलेदार—(?)
श्रीमंत राजेश्री तात्या व सरदार पागे पथके मापकरी सोलेदार दरखदार मुत्सद्दी आनंदरूप आहेत. —ऐ. सं. सा. खं. ३ पृ. १५

मापटें—अर्ध्या शेराचें एक माप. —विल्सन

मापारकी—पीक मापतांना त्यापैकीं पाटलाला व महाराला मिळावयाचा विभाग. —विल्सन

माफ—क्षांत; सूट.

माफक; मवाफीक—योग्य; मध्यम; नेमस्त; प्रमाणें.
१ ताकीद असे त्या मवाफीक चालविजे.
—राजवाडे १५ पृ. १६७
२ माफक मरातब नजरा देऊन विनंती केली की.
—दि. म. रा. १ पृ. ७५
३ नजरा माफकमामूल गुजराणल्या. —दि. म. रा. २ पृ. ९६
४ यांस जन्रेली तमामी फौजेची माफक-हुकूम-विलायत मुकर जाली आहे. —प. द. म व. ११५

माफकत—पसंती; सोय; पसंत; माफक.
१ यांची अधर्माची वर्तणूक आमचे राजास माफकत पडत नाहीं.
—दि. म रा. १ पृ. २३६
२ येथील आबहवाही माफिकत नाहीं.
—राजवाडे ७ पृ. १२०
३ याजकरिता मझारनिल्हेस यावयास माफगत होत नसे.
—ऐ. टि. २ पृ. ६५

माफजत—संरक्षण; सांभाळणी; बंदोबस्त.
१ (डबीचे धडचाळ) माफजतीने पाठवावे.
—खरे ९ पृ. ४४५१

२ दक्षिणावर्त शंख आज्ञा झाल्यास माफजतीनें पाठवून देणें.
—खरे ४ पृ. १८३२

३ पांचशे लोक किल्याचे माफजतीस व दोन तोफा आणिक पाठविल्या.
—दि. म. रा. २ पृ. ९५

माफजतीनें—बंदोबस्तानें; काळजीनें.
डबीचें घड्याळ १ नीट करावयाकरितां पेशजी दिलें आहे. तें पाठवून द्यावें. येथें इंग्रजांचे पलटणांतील सरदार कर्नल फेद्रिक सुधरून देईन म्हणतो. माफजतीनें पाठवावें. —ऐ. ले. सं. ४४५१

माफलात—कार्यबजावणी; तामील.
आज्ञेप्रमाणें माफलात करून. —दि. म. रा. १ पृ ६७

माफा—स्त्रियांनींच फक्त प्रवासांत वापरावयाचें असें पालखी–मेण्यासारखें एक वाहन. —पे. द.

माफी—क्षमा; सूट.

माफीक—सोईचें.
रोजबरोज भांडी लागू करून गलबतावरी मारामार करावी आणि बंदरातच गलबतें बुडवावी यैसा मानस आहे. प्रस्तुत त्यास दुसरें बंदर माफीक नाहीं. —पे. द. ३३ पृ. ४१

मा बदौलत—अस्मादिक.

माबैन—दरम्यान, मध्यें.
हैदरअली अर्काटकंचीचे माबैन व ज. कूट चिनापटणापासून पांचसात कोसावर आहे. —पुणें अख. भाग २ पृ. ३२

मामलत; मामलीयत; मामला—कार्य; गोष्ट; महत्त्वाचें कार्य; तालुक्याच्या वसुलाचें काम; जाबसाल.

१ हालीं श्रीकृपेनें राज्याचा मामला थाटत चालला.
—राजवाडे १६ पृ. ४३

२ सल्ला मामला होत आहे; बोली चाली आहे.
—राजवाडे १० पृ. ३३

३ सोंधेकरांचीही मामलीयत चुकवून बिदनूरकरांकडे जावें.
—साने प. या. व. ६९

मामलत—खंडणी.
हैदराने कनिष्ठ ५० लाख रुपये तेव्हा दोन्ही फौजेची समजावीश पडेल. याप्रमाणें मामलतीचा मजकूर आहे. शिऱ्याचा किल्ला तर आता आम्ही घेतल्यादाखलच आहे. गोष्ट आटीस पडली आहे. हैदरखान भिऊन मामलत करील तरच्च करील. —चं. चू. द. पृ. ११०

मामलतदार; मामलेदार—तालुक्याचा अधिकारी.

मामला—खंडणी.

१ याप्रमाणें तीन मोहिमा तीन वर्षांत दादासाहेबांनी केल्या. मामले सर्वांपासून ठरावाप्रमाणें घेतले. —भा. व. गो. बुं. कै.पृ.१५

२ जगोबा बापूनें जयपूरची लढाई मारली आणि तीन कोट रुपया मामला घेतला. —जि. के. च. रा. प. १ पृ. ३२७

मामला होणें—प्रसर होणें किंवा प्रसार होणें.

राजश्री गेलीया उपरांतीक येथें चोरीचा फारसा मामला होतो. माणूस वाडीयात नाहीं तरी शिपाय सत्वर पाठवावयास आज्ञा केली पाहिजे. —पे. द. ८ पृ ८

मामलेगिमले—मामले बिमले.

आवजी कवडे आल्याउपर मामलेगिमले विल्हे लागणें ते लागतील. —पुरं. द. भाग १ पृ. ९०

मामुरी—आबादी; संपन्नता; समृद्धता.

रयतमामुरीवर नदर देऊन —इ. म. ७५

किले मजकुरी दारुची व सिसेयाची मामुरी असे. —पे. द. ३३ पृ. २७०

मामुली—दैनिक व्यवहारांतील, सामान्य, किरकोळ जुजबी.

मामूर; माहामूर—आबाद, सुसंपन्न.

वतनदारांची वतनें वतनदारांच्या दुमाला केल्याविरहित पोटतिडिक लागोन मुलुक मामूर होत नाहीं व मुलकाचा जफ्तरपत होत नाहीं ऐसे कळों आलें. —राजवाडे १६ पृ. ४४

मामूर—खलास, बंद.

नादरशाहीच्या प्रसंगामुळें पातशाही खजाना मामूर होऊन बंदोबस्त तुटला आहे. तोही यथास्थित जाहला पाहिजे. —हिं. द. खंड १ पृ. १९

मामूर करणें—वसविणें, भरविणें.

पेठ मजकूर आपण मामूर केली. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. ८८

मामूर करणें—वस्ती-वसाहत करणें किंवा करविणें.

राज्यक्रांति सरल्यानंतर आपले पिते कुटुंबसह्र्वर्तमान गावी आले व कसबे आंजर्लें येथील आगर मामूर केला आणि मुरडी येथील आगर मामूर करावयाची जंजिराहून सरखेलीची सनद नेली. —पेंडसे कु. वृ. पृ. ३३

मामूल—वहिवाट; चाल.

नजरा माफक–मामूल गुजराणल्या. —दि. म. रा. २ पृ. ९६

त्यास पूर्वापार मामूल नसता नवीन बावत काढून गांवकरास उपद्रव देतात. याचप्रमाणे फर्मायेसी वगैरेचाहि उपद्रव फार लागतो.

—पुणे अख. भाग २ पृ. २९

मामूल—उमेद्वार.

मोकदमास कौलूबोल देऊन मामूल करून लावणी उगवणी करणें.

—राजवाडे १५ पृ. ३१

मामूल वहिवाट—चालरूढी.

मायना—ज्याला पत्र लिहावयाचें असेल त्याच्या योग्यतेप्रमाणें वापरावयाचा संबोधनसमुच्चय; अल्काब; दर्जा.

आपण महाराज छत्रपति यांचे सेनापति आणि श्रीमंत हे पंतप्रधान, उभयतांचा बरोबरीचा मायना. —ह. ब. ४९

मायफिसाद—(?) मयफिसाद–फितुरी कारस्थानी (?)

इतके इंग्रज़ दक्षिणेत वकिलीस आले परंतु याजप्रमाणें शाहाणा व मायफिसाद कोणी नाहीं. —नाग १ पृ. २०४

मायल—व्यग्र.

मायस्थळ—परस्थळाच्या उलट. गुन्हा किंवा फिर्यादं जेथें होते तेथील न्याय. कोर्टाला किंवा पंचायतीला मायस्थळ म्हणत. तेथल्या निकालावर नाखूष होऊन दुसऱ्या एखाद्या पर ठिकाणीं चौकशी व्हावी अशी मागणी केली जाते तेव्हां किला परस्थळ मागणें म्हणतात.

मायह—शंभर.

माया—द्रव्य; निधि; पुंजी.

माया—आम्ही.

मायापुंजी—कुणगा, वित्तविषय.

वरकढ मायापुंजी वित्तविषय कोट किल्ले दुसऱ्या स्त्रीचें स्वाधीन.

—म. शि. यां. का. पृ. ४९५

मायामोहाच्या गोष्टी—मायाममतेच्या गोष्टी.

कित्येक मायामोहाच्या गोष्टी सांगून पाठविल्या.

—हिं. द. खंड १ पृ. २०

मायावादी—माया करणारे; कैपक्षी, २ कपटी.

१ तुम्हांवेगळे आणिक मायावादी आमचे कोणी दरबारी आहेत की काय? पहिल्या पासोन भरोसा तुमचाच आहे.

—वै. ४ रा. १७४५ पृ. २३

२ इंग्रज मायावादी त्याचा विश्वास धरू नये. —पे. द.

मायेआजा—आईचा पिता.

मौजे मजकूरची माहाजनकी तुमचे मायेआज्यानें आम्हास दिली. —पेंडसे. कु. वृ. पृ. ३०

मायेत शिरणें—सख्य करणें, सख्य जोडणें, सख्य करून आश्रय घेणें.

या उपरी या प्राती येवनाचा व जमीदाराचा दंगा मातबर जाला. सबब जाटाचे मायेत शिरोन येथे राहिलो किले गालेरीची चाकरी करीत आहो. आमची वर्तणूक गोविंद सामराज निवेदन करतील जयद्रथाचे दुःख सांगावयास अभिमन्यूने जीव ठेवला होता तदन्याये येथें राहिलो असो! स्वामीचा मार्ग लक्षितो. —चं. चू. द. पृ. ७८

मार्ग—वहिवाट, पद्धत.

गुरुवारी श्रीमंताचे वाड्यांतील गणपती नदीस बोलविला. पहिलेपासून मार्ग आहे की गणपतीचे समागमे श्रीमंतांनीं जावें. त्यास यंदा गेले नाहींत —पुणे अख. भाग २ पृ. १०

मार्ग नासणें—रस्ता किंवा रहदारी धोक्याची होणें, सुपथ न राहाणें.

मार्ग आजकाल चोरामुळें नासला आहे. आता न यावे म्हणून आपणास लिहिलेंच आहे. —चं. चू. द. पृ. ९३

मार्गपूजा—मारग मळणें.

आज रविवारीं श्री खंडेरायाची यात्रा करावयाची आहे त्याची मार्गपूजा करावी म्हणून दोन कोस बाग तेलंगखडीवर आहे तेथें सर्व साहित्य करऊन आपण गेले आहेत तेथें देवाची मानता व भोजनें सर्वांची करऊन आपण संध्याकाळीं हवेलीस येणार. —नाग २ पृ. ९

मार्फत; मारिफत—ओळख; मध्यस्थी; गुजारत; कडून.

१ भिडे याचे मारिफत कांहीं बाणदार सरकारांत चाकर आहेत. —राजवाडे १ पृ. ३०

२ शिवाजी आपले मार्फतीनें आला होता. —सभासद ४२

मार—(कर्नाटकी शब्द) अेक जमिनीचें परिमाण.

चार कुरगींचा एक मार होतो मात्र हे परिमाण वीस कुरग्यापर्यंतही भिन्न भिन्न ठिकाणीं वाढवितात इंग्रजी एकरात बोलावयाचे तर सामान्यतः १६ एकरांचा १ मार होतो.

येरीति जमीन नाकीर्दी पडी ६ मार इनाम केले आहे. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. ३४

मार (उर्दू)—साप.

मारका—युद्ध; मुकाबला, चकमक.

लढाईचा मारका रुबकार आहे. —साने. प. या. व. ४८२

मारग मलणें—एखाद्या देवतेला जाऊन आल्यानंतर पुन्हा त्याच मार्गावर जाऊन स्वयंपाक करून कुलदैवतेस नैवेद्य दाखवून सवाष्ण व ब्राह्मण जेऊं घालणें.

शरीर प्रकृत बरीच आहे. येका दो देवाचे मारग मलणे आहेत. तुम्ही पाहिजेस तरी जरूर येणें. —पुरं. द. भाग. ३ पृ. ४८

मारगिरी—मारा.

मारती तलवार—तलवार करून दाखविणारा पराक्रमी शिपाई किंवा सरदार.

त्यांत उदाजी पवार शिपाई; मारती तलवार. त्यांचे म्हणणे पडले कीं आम्हांस बरोबर हिस्सा द्याल तर आम्ही तुमचे बरोबर स्वारीस येऊं. —हो. कै. पृ. ६

मारपेच— ?

अवतरणासाठीं होका शब्द पाहा. —पे. द.

मारूज—प्रविष्ट; श्रुत; अर्ज.

१ खावंदाशी प्रतारणा करून तुमची दौलतख्वाही करावी हे मजकडून घडावयाचें नाहीं खावंदास अर्ज मारूज करून मर्जी खूश करून पाहीन. —राजवाडे ५ पृ. ७३

२ हुजूर मारूज पोहोचला. —वाड मा. १ पृ. ६६

३ म्हणून पातशाहजीस अर्ज मारूज करून रेवाडीपावेतो पावल्यानें दोन्ही लक्ष रुपये द्यावेत. —हिं. द. खंड १ पृ. ६७

मारुफात—व्यवस्था, तरतूद.

आंग्रे याजकडील लोक तोफाचे मारूफाती करता शेपन्नास आनकूल पडतील ते पाठवावे. —पे. द. ३३ पृ. ३४६

मारेचुरे करणें—मारेकरी घालणें, अपघात करणें.

त्यांणीं रहिवास होताच आपल्या वडिलांचे मारेचुरे करून मिराशी बळकाविली. —ज्यू. २१८

माल्क—कापडाचा एक प्रकार.

रघुनाथराव, पटवर्धनाचे येथें गेले. त्यांनीं वस्त्रें सेलापागोटे बऱ्हाणपुरी इलायचा मालक व जामेवार सफेद दिस्हा. —नाग. २ पृ. १४७

माल—जिन्नस; संपत्ति.

माल—सारा किंवा जमीनमहसूल.

माल ३४१८० सायेर रुपये २८३२० —पे. द. ४५ पृ. ४

माल—(?)

साबितजंग यांचे व जाबितजंगाच्या पुत्राचे फार करून वाकडे पडलें आहे

साबितजंगानें जाबितजंगास समजाविलें आहे मुले माल नाहींत.
—नाग. १ पृ. १३४

माल अन्देशी—परिणामाचा अगोदर विचार करणें.
'माल अन्देसी' —पे. अ. ६०

माल अमवाल—संपत्ति, धन.

माल अस्बाब—चीजवस्त वगैरे संपत्ति. —दि. म. रा. १ पृ. २७१

माल आमाल—माल मवेशि, संपत्ति.
गुलाम कादराचे हातीं दिल्लीतील माल आमाल लागला होता तो घेऊन गोसगडाकडे जावयाचा विचार करून उतारा लाविला.
—म. शि. यां. का. पृ. ७४७

मालक; मालिक—धनी.

मालकीयत—स्वामित्व.
मालकीयत व खाविंदी. —दि. म. रा. १ पृ. २०७

मालगुजार—जमीदार; सरकारचा वसूल जमा करून देणारा.

मालचा माल होणें—कवडीमोल होणें.
बदरी जमालास निरोप न देण्याविषयीं योजना होतीच. आपोआप त्याचा जथ विसकटून तळावर मालचा माल होऊन राहत होता, त्याप्रमाणें होत चाललें. इतक्यांत त्याची लुटालूट होऊन जखमा लागोन खराबी जाली ती त्याच्या दैवानेंच जाली. —ऐ. ले. सं. ४४६७

मालजादी—वेश्याकन्या, वेश्या.
लक्ष्मी मालजादीन इचे घरी ऊष्करचे सोधे चार व सिव बेरडचा लेक चोरीस धरीला. —पु. न. सं. वृ. खं. २ पृ. १६९

मालजामीन—मालाच्या भरपाईकरितां राहिलेला जामीन.
कानोजी देशमुख याचा खुद्द कबिला व इतर रयत असामी ५२ दस्तगीर स्वारी शेख याकूब, बंद आणून जंजिरियांत कैदेत ठेविले त्यास, खंड ऐन व भत्ता व कोतवाली, रुपये ४२१५ करार करून जामीनाबाबे हुकूम केला. त्यावरून आपण मालजामीन असो. सदरहू रुपये १ वर्षानें सरकारी वसूल देऊं. —रा. १ पृ. ४९ शिवाय राजवाडे १६ पृ. ५० पहा.

मालत—मालियत, मालमत्ता.
करारांत भाऊसाहेबांचा निश्चय कीं, अटकेपर्यंत मुलुक घ्यावा, शिंदे यांची मालत नेली, ती घ्यावी. आणि एक क्रोड रुपये नक्त घ्यावे.
—भा. कै. पृ. १७

मालबाजी—मालबंदी किंवा महत्त्वाचा माल.
झुंझाचे रात्रीस कडपे घेतले तीनशे सव्वा तीनशे घोडे नऊ हत्ती सरका-

रांत आले. व किरकोळ जिन्नस मालबाजी नव्हे परंतु आला तो सरकारोपयोगी होता. तो सरकारांत ठेवला बाकी लस्करांत सरदारास वांटला.
—पे. द. २८ पृ. १८४

मालबिसात—मालमत्ता.
मालमत्ता—जिंदगी; इस्टेट.
मालमवेश; मालमवेशी—चीजवस्त; गुरेंढोरें.
माल मालियत—मालमत्ता.
मालमी—गलबतावरील दिशा पाहण्याचें होकायंत्र.
—म. आ. पा. पृ. ६५

मालयत; मालीयत; मालत—जिंदगी, मालमत्ता.
१ त्यांची मालियत फारच गेली. —खरे ११ पृ. ५९५५
२ माणसास न मारावे; मालत घेऊन सोडून द्यावे.
—भा. कै. २६
३ तालुके ताडपत्री येथील पेठ मारून लाखोची मालियेत लुटून नेली.
—राजवाडे २२ पृ. ६१

मालाचा माल—प्रतिष्ठाहीन.
आनंदरावूहि मालाचे माल आनी राजाहि तसाच, जे (कीं) घडीघडी यास हरप्रकारें पाठवितो. —पे. द. १० पृ. ५९
मालाचा माल करणें—कवडीमोल करणें, निरुपयोगी करणें.
याप्रमाणें बनल्या त्यास कैद करावा, नाहींतरी, त्याची जमेत फोडून मालाचा माल करावा, अशीं सूत्रें करून आले आहेत.
—ऐ. ले. सं. २६५५
मालाचा माल राहणें—अप्रतिष्ठा किंवा गैरमहत्त्व होणें.
आम्हास हुजरून आज्ञा आहे यैसी ताकीद करणें म्हणजे बाबुरायापाशीं कोणी राहणार नाहींत. मालाचा मालच राहतील.
—पे. द. १२ पृ. ६३
मालाचे माल—महत्त्वशून्य.
मानसिंगराव जाधव जिवराव सिंदे पानगांवकर बाजीराव बावडेकर यास कांही देऊ नये. मालाचे माल बरे. काहीं आपल्या उपयोगाचे नाहीत.
—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. ११

मालामाल—संपन्न.
मालियत—वसूल, मालगुझारी, जिंदगी, उत्पन्न.
मालिस्त—(?)
आज्ञा की, सेरी सरकारांत ठेवून कुल ऐवज जप्त करून हल्ली जो

गल्ला मालिस्त जाला असेल, त्याचा राजभाग सरकारांत जमा करणें देशमुखांकडे एक दाणा न देणें. —राजवाडे १ पृ. ६९

मालिस ; मालिस्त—मर्दन; चम्पी.

माली—वसुलासंबंधीं.

माली व मुलकी. —वाड समा ३ पृ. २४

मालीत—मालियत; मिळकत.

तेथून चिठ्ठी आलियावर इंग्रज विजयादुर्गांतून जाईल किंवा राहील पाहावें. सर्व मालीत तो पहिलीच त्यानें नेली ! —पे. द. ४० पृ. ८१

मालीम—शिक्षक, सुकाणू धरणारा; जहाजाधिकारी.

मालीमामला—वसुलादि प्रकरण.

हैदरजंगाने कारभारांत व मालीमामल्यांत मन न घालावे चौघे सरदार चाकरी करून आहेत त्याप्रमाणे असावे. —E. M. P. पृ. १८९

माली मुकदम्याचें काम—महालच्या वसुलादिकाचें मुलकी काम.

दादाजी गंगाधर याणी सरकारात नजर कबूल करून दिवाणगिरीचे काम करून अहिल्याबाईपासी राहावे मालीमुकदम्याचे काम करावे आणि नारो गणश याणी तुकोजी होळकरापासी राहून फौजेचा मात्र कारभार करावा ऐसी घटवटना होते (होत आहे). —पुणे. अख. भाग २ पृ. १२२

मालीमुलकी—वसुलासंबंधीं.

आरते महालांत श्रीमंत आल्यावर दोन घटकां माली मुलकी कामें जालीं. नंतर श्रीमंत उठोन सातखणीवर गेले. —पुणें अख. भा. १ पृ. ९०

मालीहालत—आर्थिक स्थिति.

मालुमात--(१) आलेल्या पत्रांचा सारांश पत्रांतील मुद्दे किंवा मजकूर, (२)माहीती.

सेवकाचें नांवाची पत्रें बावांस दाखविली त्यांतील मालुमाती जमा धरावयास तीं पत्रें आबा चिटणीस यानीं मागून घेतली. --म. शि. यां. का. पृ. ४२०

ती याद फिरवून पहिल्या यादीप्रमाणें मालुमात लिहून देऊ. —म. शि. यां. का. पृ. ६२

मालुमात उद्धारणे—मुद्दे किंवा माहिती उतरून घेणें.

सदरहूप्रमाणें मालुमात उद्धारून या मजकुराचा जामीनकतबा घेतला असेल तो देणे म्हणोन व्यंकाजी माणकेश्वर यास पत्र देणें. —पे. द. २० पृ. १३९

मालूम—ज्ञात; ठाऊक.
मालूम करणें—कळविणें.

—राजवाडे १५ पृ. ३१

मालूमात, मालूमाती, मालमाती—माहिती.

१ नवाबांनीं मला पुरावण्या लिहावयास सांगितल्या, त्यांची मालूमात जमा धरून उत्तर यावे. —राजवाडे ५ पृ. ८९

२ म्हणून मालमाती केली. —राजवाडे १६ पृ. ४९

३ मालूमाती कागद.—माहितीचा कागद —राजवाडे ८ पृ. १८४

मालें—भिक्षा किंवा भीक.

१ रु।। खैरातखर्च देसाई निपाणीकर याणी लुटलें सबब मालें मागावयास आला त्यास. —पे. सा. पृ. ९९

मालें—सरकारनें जमीन जप्त केल्यामुळें ती पैका भरून सोडविण्यासाठीं कुणबी किंवा शेतकरी आसपासच्या लोकांच्या घरीं गळयाला नांगर अडकवून जी भीक मागतो व याचना करतो, त्याला 'मालें मागणें' म्हणतात

मालें भीक—दंडाच्या फेडीकरतां, तुरुंगांत पडलेल्या नातेवाइकाच्या सुटकेकरतां किंवा जप्त जमीन किंवा वतन पुन्हा मिळविण्याकरतां गळयांत नागर अडकवून दारोदार भिक्षा मागून द्रव्य मिळविणें.

यावर प्रजालोक माले भीक हाली मागोन पैक्याचा झाडा होन, पैकी होन राहिले त्यास ततबीर (म्ह. उपाययोजना) नाहीं.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. १३

काष्ठाचा नांगर गळयांत। खांडश्मश्रू वाढलें बहुत। ब्राह्मण आला मालें मागत। करा साहित्य म्हणतसे।

मालेमाले—थोडेंथोडें ?

चणे सात रुपये माणी आणि गहू साडेसात रुपये माणी मात्र आज भाव आहे. पाणी तो नित्य एकीना एकीकडे पडत आहे त्याहीमध्यें उघड पडलिया गहू महागस्वस्त मालेमाले विकावयासी येतील.

—हो. इ. सा. प. खं. १२ पृ. १७४

माव—मसलत.

याशिवाय जबरदस्तीनें शिंदे यांजकरवीं जप्तीवाले यांस उठवून लावावें, असें माव मीं लिहिलें होते, परंतु तें वडिलीं सूचना केल्यापासून करीत नाहीं. आपण जशी आज्ञा करितील तसेंच करावयाचें.

—ऐ. ले. सं. ५२६६

मावरून हार—(कोणच्या देशाचें नांव ?)
सात मुलूख १ हिंदुस्थान १ चीन १ तुर्कस्तान १ खुरासान १ मावरून हार १ रूम १ बारफ. —मा. स. प. मा. पृ. १५१

माविजा—ऐवजी, बदला. प्रीत्यर्थ.
१ त्यांत सरकारचे तालुक्यापैकी बरदापूर वगैरे वकलातीचे माविज तालुका द्यावा. —राजवाडे ५ पृ. १९५
२ एक नवा मुलुख सुटेल तो पट्टणास लगता सबब आमेहरबांनी घेऊन त्याचे माविजा सरकारचे लगता मुलुक द्यावा.
—म. शि. यां. का. पृ. १६७

माश—सोनारांचें वापरण्याचें एक वजन.
माशुक—प्रिय, कमनीय, रमणीय, सुंदर.
माशूक मऊ मुखचंद्र सुकुमार पुष्पाहून अरवा.
—प्रभाकर २३०

मासबाळी—एक कानांत घालावयाचा अलंकार. बाळ्यांचे ३२ प्रकार आहेत.
मासबाळ्या हिऱ्याचा जोड १ घोसबाळ्या जोड १ मोत्याचा.
—पे. सा. पृ. १६०

मासला—नमुना; तऱ्हा; रुची.
मासलेदार—निवडक, नमुनेदार.
वसलीसाहेब यांची रीझ घोड्यावर फार आहे. तर घोडा चांगला मातबर, तरणा, मासलेदार ऐसा पाहून पाठवावयाची आज्ञा होऊन यावा
—ऐ. ले. सं. ६५३.७

मासलेदार; मासलेवाईक—नमुनेदार; तऱ्हेदार, तऱ्हेवाईक.
मासिर—चिन्ह.
मासेवळण—सार्वत्रिक संचार; पाण्यांत मासे जसे सर्वत्र धावतांना दिसतात त्याप्रमाणें.
त्यास मार्ग सुभेता नाहीं. जिकडे तिकडे राऊताचें मासेवळण झालें आहे.
—ऐ. ले. सं. ४०८

माह—महिना.
यांचें देणें चालते माहापासोन मागील गेला महिना देखील धरिले असे.
—राजवाडे ६ पृ. १९८

"माहे जून" म्ह. जूनचा महिना.
माहजर—निवाडपत्रक, निर्णयपत्र.
ब्राह्मणांस पत्रें पंडितराव यांनीं लिहावीं व इन्साफ मनसुफी हिल्लाहरक

तीमुळें जे निवडेल त्याचा माहजर मात्र न्यायाधीश यांणीं लिहावे ताकीद पत्रें न लिहावीं. —चित्र १०५

माहतकदम—महृ-तकदम; पूर्वी; पूर्वीपासून.

मिरास देसगत क ।। मजकूर व स ।। मजकूर माहतकदम बरहुकूम साबिका सालाबाद चालिलेप्रमाणें दुबाला (स्वाधीन) केले असें. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. ९५

माहतषी—

त्याहाचा हक्क मुकरर पावला आहे. व जवाहिरात फौरन महाराजे माहतषी मशारनिल्हेस पावते करावे. —ऐ. प. पृ. ४०७

माहतानी—ताब्यांत; खाली.

मौजे उझार्डे किल्ले वंदन हा गांव पूर्वीपासून किल्लेचे माहतानीच चालत आहे. —राजवाडे ८ पृ. १

माहदत असारी—स्नेहांकित. —राजवाडे १५ पृ. २५०

माहाबतनामा—(?)

दिगर चंदरोज गुजरले अमां याद करोन नाहाबतनामा मरकूम करून दिलमादंगी होये ते केले नाहीं. —रा. रा. अ. द. पृ. ५३

माहबमाह—महिन्याच्या महिन्यास.

१ माहबमाह दर्माह देत जावा. —राजवाडे ६ पृ. ४४५

२ यांस नेमाप्रमाणें माहेवारी माहबमाह देत जावी. —राजवाडे ७ पृ. ४५

माहमी—कारभारीपणा, दिवाणगिरी मुखत्यारी.

पंतप्रधान बहुत कल्पना घेणार, परंतु आपासाहेबांनी संधान शिंदे होळकर यांजकडे लागून परस्परें लिखावट सुरू झाल्या; येविशीचे इतल्ले उभयता सरदाराकडोन पुण्यास जाले, याजवरून खंडो गोविंदास मेळ पंतप्रधानाचा ज्यारी जाला. नागो त्रिंबक यानीं आपल्या अंगी समदारून माहमी आणली. पुढें श्रीमंत बाळासाहेबास नवे हवेलीतून आणोन मसनदनसीन करावें, व आपासाहेब दौलतीचें मुखत्यार आंग्रेज साहेबाकडून बाळासाहेबाचे हाते करावे ही मसलत त्यांनीं अंतस्थ ठेवून राहून बाहेरंगी सर्वास समजोन सर्वाचे विचारे सुमुहूर्त पाहून या तारखेस आपासाहेबांनी जातीने नवे हवेलीत जाऊन बाळासाहेबांस पालखींत घालून आणून जातीने हाती चौरी घेऊन तेथे आणले. —ऐ. प. पृ. ३७८

माहाम— मुखत्यार.

इंग्रजी जात केवळ काबूचे यार पूर्वीं करणेल ज्यान, करणेल इपटईन

यथें आले यैसेंच माहाम होते पुढें समाधानरूप सर्व समजण्यांत आले.
—नाग पृ २०९

माहमारी—छळ, हाणमार.
मनमानेसारखें आख (खंडणीचा (पट्टीचा) आकडा) घालून व दगड मस्तकावरी देऊन,जामग्या लावून माहमारी करून यैवज घेत आहेत पेठेत धुम मचली आहे. —नाग २ पृ. १४२

माहवल मक्सूद—विनंती.

माहवारी; माहेवारी—मासिक पगार.
१ साठ हजाराचा वसुली तालुका देतील, अगर पांच हजार रुपये माहवारी द्यावी. —राजवाडे ७ पृ. ३६
२ एक माहेवारी बादशहास तीन लाख रुपये पाठविले.
—खरे ८ पृ. ४२२३

माहासरा—महसरा, वेढा.
१ फतेअलीखानाचे जमीयतीपैकी पैदल (पायदळ) व तोफा नरगुंद्याचे माहासऱ्यावर आहेत. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ८८
२ मदगिरी घेऊन चेनरायदुर्गास महासरा केला आहे तें स्थळ घेतल्याच प्रमाणें आहे. —पुणें अख. भाग १ पृ. १३५

माहिजा—दर महिन्याच्या हिशेबाचा तक्ता, महिनावार तक्ता.
सनखमस व आरबापावेतों माहिजा आकारून राहिल्या गांवाची रुजवात करून जमीनदाराच्या हातची याद लिहून देवरायाची रवानगी करून देणें. —ऐ. ले. सं. ३८६५

माही—मरातब, बहुमान.
विसाजीपंत बिनीवाल्यास कांहीं नूतन जागीरीचे माही वगैरे देऊन उभारणी करून त्यास मोहीम सांगणार यैसे आहे.
—पुणे अख. भाग २ पृ. १३२

माहीत—ज्ञात, जाणता, माहीतगार, ज्ञात, ठाऊक.
१ या प्रांतांतील काटक वगैरे माहीत यास वाटेची व मुक्कामाची माहीत पुसत होते. —खरे ११ पृ. ५७१२
२ तेथील लष्करचीं माहीयेत खरी कळावी म्हणोन दोघे हरकारे पाठविले होते. —चि. रा. ४४
३ श्रीमंत गैरमाहीत व नानाप्रमाणें दुसरा कारभारी कुणी माहीत नाहीं.
—खरे १० पृ. ५५५०
४ परंतु माहीत व मातबर असा ये गोष्टीस वाकब असावा म्हणजे हे चाहतील. —राजवाडे १२ पृ. १११

५ बिदनूर प्रांतास राव सेनापती व गोपाळराव माहीत आहेत.
—ऐ. ले. सं. १७३८

माहीना; माहाना—मासिक पगार, दरमहा.

माहीमरातिब—सोनेरी मस्त्यचिन्हकाठीला लावून त्याच्या जोडीस त्याच काठीला दोहीकडे दोन गोळे लाऊन मिरविण्याचें एक सन्मानचिन्ह. हें दिल्लीच्या बादशहाकडून सर्वोच्च मान द्यावयाचा असे त्यावेळीं एकाद्या सरदारास देण्यांत येई. हा मान पेशव्याला महादजी शिंद्यामार्फत मिळाल्याचें प्रसिद्धच आहे.
वकील मुतलख व अमीरउल्उमरावची खिलत चारकुबा व जीगा व शिरपेंच व परिंदा कलगीमय लटक व माला मकरवारी व कलमदान ढाल तलवार मोर्चेल नालकी पालखी शिक्केकटचार माही मरातब तमन तोग हत्ती घोडासुद्धां बहुत आदरें करून श्रीमंतांनीं घेतलीं.
—ऐ. ले. सं. ४६२३

माहीमानगी—मेहमानगी; पाहुणचार; सत्कार.
हिसेब माहीमानगीकडे खर्च सनगे वाडा पहिला छ. ५ जमादिलावल सन सीत.
—वै. ४ स. १७४६ पृ. १८

माहीयत—माहिती, वर्णन.
भरतपुराची माहीयत तरी शहरकोटासभोंवता चार गज खंदक असे.
—हो. कै. पृ. २२६

माहेगिरी—महांगिरी–गलबताचा एक प्रकार.
अंजनवेलीस माहेगिरी गेली होती तेहि आली.
—पे. द. ३ पृ. ७१

माहे गुदस्त—गेला महिना.

माहे दर माहे—माहवमाह.

माहेश्रा—महसरा, वेढा.
तळोदीयाचे आसपास बांडीया ठाणीयाचा माहेश्रा आहे.
पे. द. १४ पृ. १

माळचा (बुरजांच्या)—बुरजावर घातलेलीं छपरें.
फौज पाठवून दरवाजे, दारू व घरें, बुरजांच्या माळच्या जाळू.
—ऐ. ले. सं. १५७३

माळ—डोंगरी किल्ला जिंकतांना तटास जी दोराची शिडी लावतात ती.
१ विठोजी शिर्के याही महिपतगड घेतला ते समई माळेस चढून गड घेतला या करिता पुतळाजी राम प्रभू यांस मौजे काते येथे १३० लाहा-

रीची जमीन नेमून दिली असे.

—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. १३

२ बहाद्दरपुरियाच्या शेवटीं किल्ल्यानजिक मोर्चे गेले आहेत. मध्यें येक्या दो मालेचें अंतर आहे. —पे. द. १६ पृ. ३९

माळवें—भाजीपाला.

वारण याजप्रमाणें आहे. माळवेंहि महाग भारी. कारण, समुदाय भारी (लष्कराचा) आणि पर्जन्य नाहीं. —ऐ. ले. सं. ५१६२

माळा--(?)

(ते) हुके गरनाला टाकूं लागतील तेव्हा कोट सफेल सोडून मागे होतील ते गोष्ट कामाची नाहीं. वोली लांकडे लांब तोडून आणून त्याचे माळे घालावे, त्याजवर थोडीथोडी माती घालावी, कीं सत्वर आग न लागे. हा प्रकार अथवा आणखी काही तजवीज केलियावाचून गरनाळा के- यांचा मार तेथें सोसवणार नाहीं.

—ऐ. प. पृ. ४२

माळावर होणें—पळापळ सुरू होणें, विस्कळीत होऊन पांगापांग सुरू होणें. चांभारगोंदें १॥ कोस उरलें उपर ऐन मोगल माळावर व्हावयासी आणि आमच्या तोफा पिच्छाडीस लागू व्हावया गांठ पडली. तोफांच्या पिछा- डीवर मार भारी जाहला. आघाडीस सरकारची फौज उठली. तिनें पुढील म्होरप अगदीं माघारी फिरविली.

--ऐ. ले. सं. पृ. ६८

मिअत—शंभर.

मिक्वस—बाणांचा भाता.

मिंकबाशी---तोफखान्याकडील एक अधिकारी. हजाऱ्यासारखा. मिंक हा तुर्की शब्द असून त्याचा अर्थ हजार असा आहे त्यावरून हजाराचा नाईक तो मिंकबाशी.

मिकात—ठरविलेली वेळ किंवा समय.

मिजाज--प्रकृति; तब्येत; बुद्धि.

तस्मात् याची मिजाज कायम नाहीं. —खरे ८ पृ. ३९१५

मिजाजखुशी—खुशाली.

खैर आफियत मिजाजखुशीचें वर्तमान पुसिलें.

--राजवाडे १० पृ. २७१

मिजाजमांदगी—प्रकृतीचें अस्वास्थ्य.

राजाजी व रघोत्तमराव यांचेही मिजाजमांदगी करितां राहिले.

—राजवाडे ५ पृ. १५७

मिजान—तुला; प्रमाण.
मिजार—थडगे, समाधि.
मिजाशी; मिजासी—लहरी; डामडौलाचें व नाजूक.
निजामअल्ली..... मोठ्या अराव्यानें चालले; त्याचें चालणें मिजाशी बहुत, दिवसांतून चार कोस चालले म्हणजे भारी.
—ख. स्वा. ब. १०

मिजास—तव्येत, अभिमान, ऐट, दिमाख.
घूत्कार धुंद फुंदांत मिजाशित टाकी.
—प्रभाकर २३८

मिजास राखणें–तव्येत सांभाळणें.
मिजास जाणें–इतराजी होणें.
मिजासदार—लहरी, गर्विष्ठ.
मिझाज्दानी—स्वभावज्ञातृत्व.
मिटू—मिठू, कापडाचा एक प्रकार.
१ १ तिवट पैठणी.
१ जाफरखानी पैठणी.
२ मिटे जरी लाल.
२ १ पातळ मिटचाचे जरी.
—ऐ. प. पृ. २९३
—ऐ. प. पृ. २९४

मिठा—मिठू, कापडाचा एक प्रकार.
जासदारखान्यापैकी सनगें:—
चिरा मुकेसी १
गोषपेच १
पटका १
मिठाजरी १
किमखाप १
शालफर्द २ —इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. २३०
मिठी बसविणें—एखाद्यावर गर्दी करणें, त्यास घेरून कोंडणें.
अवतरणासाठीं फाड शब्द पहा. —पे. द.
मिठून मरणें—तोंड देऊन लढत असतां मरून जाणें. मिठणें–भिडणें.
अवतरणासाठीं बडती दौलत शब्द पाहा. —हो. कै. पृ. १००
मिथ्यसत्य—खरेंखोटें (शब्दांच्या व्युत्क्रमाचें उदा.)
फौज श्रीमंतानीं आणविली म्हणोन वार्ता. मिथ्यसत्य कळत नाहीं तरी साद्यंत लिहिलें पाहिजे. —पे. द. २८ पृ. ८१

मिन्जुम्लह—बेरजेपैकीं.

मिन्नत; मिनत—मनधरणी; कष्ट.

१ जाबतेखानांनी मिन्नत करावयास वकील पाठविला आहे.

—दि. म. रा. १ पृ. २७

२ सांप्रत हैदरचा वकील चिरंजीव राजश्री राव यांजपाशी आला आहे मिनत करीत आहे परंतु आमचे मनांत पुरतेंच पारिपत्य करावें असें आहे.

—खरे ८७७

३ दौलतराव यांची भेट घ्यावी हें मोठें मिनतीनें करारात आणिलें आहे.

—खरे ११ पृ. ६०६८

४ काम होय तोंवर कोरडी मिनत करितात......जागीर कपर्दिकेची न देत.

—राजवाडे ६ पृ. ३३१

५ महमदअल्लीखानाचे भावानें बहुत मीनत केली तेव्हां मुरारराव यांनीं दोनसे गोणीया किल्ल्यात जाऊं दिल्हा.

—पे. द. २८ पृ. १०७

मिन्नतवार—मनधरणीपूर्वक.

खानमशारनुलेसी जनराल कूट याचा सिलसिला मिनतवार आहे.

—पुणें अख. भाग २ पृ. ७०

मिन्हा—वजा, हिशेब करितांना कमी केलेला.

खर्च झाले त्याची झडती रथवान देईल. दोन रुपये राहिले ते शहरी खर्च आजवर लागला. त्यापैकी मिन्हा देऊन याददास्त आलाहिदा पाठविली आहे त्यावरून विदित होईल. —पे. द. ३० पृ. ११५

मिन्हू—त्यापैकीं; त्याच महिन्याच्या

१ स्वामीचें आज्ञापत्र सादर जहाले छ २१ जिल्हेज पे ।। छ २९ मिन्हू तेथें आज्ञा की.

—राजवाडे १५ पृ. ७९

२ नवे जमादिलावलची पत्रें वेविसावे मिन्हूस सादर झाली.

—साने प. या. व. २१०

मिन—पासून, पैकीं.

मिनणें—जमणें, दाटणें.

मग पातला सात्विक चकिताननु । घंटध्वजु पातला सरसावोनु । दळभारु मिनला गहनु । काय सांगो ।।

—ज्ञानदेवकृत द्रोणपर्व पृ. ८

—म. सं. पत्रिकावर्ष ८ अंक २

मिनतमाजरत—अजीजी, शिफासर याचना

हें वर्तमान जाले जेव्हां सफ्दरजंगावर तोफखाना रचून बाहेर काढीले,

तेव्हां त्याणीं आमची मिनतमाजरत बहुत केली.

—हिं. द. खंड २ पृ. २४

मिनतमाना—मनधरणी, आर्जव, आजीजी.

सबब सुभानजी सिवले परगणें जुन्नर यांजपाशी जाऊन मिनतमाना करून निम्मे वतन निरख करून तीनसे एकावन्न रुपये घेऊन खरीदखत करून दिधलें. —ऐ. सं. सा. खं. ६ पृ. ३१

आम्ही मोठी मिनतमाना करून आपण येथें येतात तावत्काळ सबुरी करावी म्हणोन विनंति केली. —ऐ. प. पृष्ठ १५५

मिनतवारी—मिनत; मनधरणी.

यावरी आपण तुमची मिनतवारी केली कीं हे वतन देसपांडपण तुम्ही घेणें आणि आपणांस सोडविणें.

—भा. इ. सं. मं. १८३४ षा. वृ. १४१

मिनथ—आग्रह, अजिजी, रदबदली.

बावाजी म्हसके बहुत मिनथ करीत होते परंतु आम्ही ते गोष्ट नाइकिली.

—पे. द. ३३ पृ. २८२

मिनवार—तपशीलवार.

बहुत दिवस जाले समाचार पाठविले नाहीं. तरी येणारसमवेत मिनवार समाचार लेऊन पाठविजे.

—शि. च. सा. खं. ४ पृ. ७७

मिना—एक प्रकारचा हिरवा दगड.

त्याचा पातळ रांधा करून चांदीच्या दागिन्यावर बसविणें.

मिनाह— ?

जमाबंदीस पांच मार सर्वमान्ये मिनाह करून बाकी जमाबंदी सालाबाद देत जाणे हुदवली माफिक घेऊ हे लिहून दिल्हे.

—शि. च. सा. खंड ६ पृ. ४६

मिनेगार—मिन्याचें काम करणारा.

—ऐ. टि. २ पृ. ९५

मिनेगारी—मिन्याचें काम.

मियादी—मुदतीची, कांहीं शर्तीवर दिलेली.

मियामन—आशीर्वाद, देणगी, सुदैव, सद्गुण.

मिर्धा—तोफखान्याकडील सार्जंटच्या हुद्याचा एक अधिकारी. 'मीर' म्हणजे स्वामी किंवा धनी आणि 'धा' म्हणजे दहा त्यावरून १० शिपयांचा नाईक, सरचोपदार.

मिर्शेंग—मिरची.
आज ५–६ दिवस जोंधळे, मीठ, मिर्शेंगा अगदीं सरल्या.
—ऐ. ले. सं. ६३५४

मिराखोर—अश्वरक्षक, घोडयाकडील एक चाकर. (मूळशब्द मीर)
—रा. व्य. को.

मिरात—आरसा.

मिरास; मिराशी—वडिलोपार्जित, दायभाग. वारसा. वंशपरंपरा तनख्यानें कुणब्याकडे किंवा गांवाकडे असलेल्या जमिनीस मिरासी व तिचा भोगवटा घेणारास मिरासदार थळकरी वतन्दार म्हणत.
—गांवगाडा १०

हे माझे मिरासी । ठाव तुझ्या पायापासी —तुकाराम

निपुत्रिकाचे मिरास तें दिवाणाचें. —राजवाडे ८ पृ. ४९

सदर्हू सातां गांवींची कुळकर्णे तुम्हासी मिरासी करून देतो.
—राजवाडे १५ पृ. २७५

मिरास—१ वंशपरंपरा चालत आलेली जमीन किंवा त्याबद्दलचा हक्क.
२ कोंकणांत मिराशी हा शब्द गांवच्या वंशपरंपरा म्हारकीचें काम करणाऱ्या महाराला लावतात. या कामाबद्दल त्याला गांवच्या पिकांतील वाटा नेमलेला असे.

मिरासदार; मिराशी—मिराशीचा उपभोग घेणारा.
वडगावींची मोकदमीस कोन्ही मिरासदार नाहीं.
—राजवाडे १७ पृ. ३२

मिरासपट्टी—मिरासदारावर बसविलेला कर.

मिरेंआंगरी—आगरात, मळयांत किंवा शेतांत तयार होणारी मिरी.
द्राक्षें नवीं आदशेर व जुनीं पक्का अदशर एकूण एक शेर व मिरे आंगरीं पक्का अदशेर पाठविलीं तीं पावलीं डोंगरी मिरीं यांचें प्रयोजन नाहीं.
—ब्र. च. पृ. १५३

मिल्लत—धर्म.

मिलक—जिंदगी, मालमत्ता.
बाग मिलक, हवेली वगैरे. —दि. म. रा. २ पृ. १३५

मिलकत—मिलाफ. दोस्ती, संगनमत.
नारोबा म्हसवडा याणे आप्पाजी मोकदमी करीत होता त्यासी मिलकत करून मौजे मजकूरच्या कुलकर्णाचा मान भाग ने दीच
—शि. च. सा. खं. १ पृ. १२

मिल्क—(अरबी) जिंदगी, मालमत्ता, मिळकत.

मिलका—मिलकी, Proprietory, relating to owership, especially in land, a proprietor, a farmer.
सात गांव व कसबा. त्यास कसबा तो अगदीं मिलका आहेत. खालसा पाच सातसे रुपये रबीचे बसतात, त्यापैकी कांहीं वसूल जाहला आहे.
—पे द. भाग २ पत्र नं. २९

मिलखत—मिळकत; वेतनाखेरीज अवांतर रीतीनें मिळणारें द्रव्य.
तुम्ही आपणांस रीधपूर व नांदगांव वगैरे महाल बितपशील येथील दफतरदारी सांगितली आहे त्यास वेतन व मिलखत जे आपणांस पैदा होईल त्याची चौथाई अविच्छिन्न आपण सेवेशी प्रविष्ट करूं.
—वै. ४ स. १७४४ पृ. १६

मिलतमाना—मिन्नतमाना, अजीजी, आर्जव.
गांवची उस्तवारी करावी म्हणोन मिलतमाना करून आमचे गला पडले, त्यावरून आम्ही बंधारियाचें काम करावयाचें मान्य केले.
—पेठे दफ्तर भाग १ पृ. १५

मिळताव—मिलाफी, साथीदार.
तैसेच राठोड व हाडे वगैरे रजवाडे तों त्यास मिळताव आहेतच.
—ऐ. प. पृ. ५५

मिलनी—स्नेह किंवा फितूर.एखाद्याच्या मिलणी असणें म्हणजे एखाद्याच्या फितुरांत सामील असणें.
कोन्हाचेहि मिलनी नसता आम्हावर क्रोध करावा हें उत्तम नाहीं.
—पे. द. १२ पृ. ९२

मिश्र बोलणें—सरळ न बोलतां छक्केपंजे ठेवून किंवा कांहीं हातचें राखून बोलणें.
परंतु नागो गणेशाच्या बोलण्यांत भेटीचे पूर्वी इरादा दिसत होता त्यांतील समारोप होऊन बोलणें मिश्र पडूं लागले. —हो. कं. पृ. ९४

मिश्री; मिस्त्री, मिसरी—मिसर देशांतील साखर. साखरेचा एक प्रकार.
आणी मिठाईनें (गोडीने) मुंग्या मिसरी —प्रभाकर

मिशीवर तांदूळ ठेवून संसार करणें—गरिबीनें संसार करणें.
नाना बोलिले, दाजी ! गालिचा कशास हवा? बुरणूस बरा आहे. बुरणूस ध्वड नाहीं कीं काय ? तेव्हां दाजी बोलिले, नाना ! आमचें शिलेदाराचें काय ? मिशीवर तांदूळ ठेवून संसार करावयाचा.
—ह. वं. ब. पृ. ७६

मिस्कील—दिसण्यास गाय परंतु अंतर्यामी महाधूर्त; बेरकी.

मिस्गर—तांबट.

मिस्त्री—रेषालेखनपट्ट; मुकादम; कुशल कारागीर (विशेषतः सुतार)
मिस्दाक—सत्याचरण.
मिस्मार, मिसमार—१हातापायांस खुंटया ठोकणें. क्रूसीफिकेशन. २उध्वस्त, नष्ट.

श्रीमंताच्या फौजेंने गाव पाडून मिस्मार केला. गांव उज्याड जाला.
—पुणें अख. भाग २ पृ. १६

मिसकील—मिसकीन, गरीब.

आरगेत आमच्या गाई आहेत तेथे व्याल्या असतील. त्याकडे तुम्ही शहाणा माणूस पाठऊन गाई व्याल्या असतील त्यापैकीं मिसकील चांगल्या दुधाच्या पाहून तरण्या पाहून इचलकरंजीस आणाव्या.
—इच. सं. इ. पृ. १०

मिसल; मिसळ, मिसाल—हुकूम; व्यवस्था; दर्ज्याप्रमाणें कोणी कोणत्याठिकाणीं असावयाचे ही व्यवस्था; दर्जेबंदी; प्रकार. परिवार, परिवारांतील लोक. आज्ञापत्र, पत्र.

१ घोडेस्वार यांची हजरी, गणती, मिसल दागचेहेरे पाहून खर्चास व मसादा देणें हें करावें.

२ मिसल नदीचे समीप आली तेथेच जागा केली दक्षण उत्तर राहुटयामध्ये कनाता देऊन चादरी आंतून लाविल्या. —नाग. २ पृ. १४८

३ हिदायेत मोहिद्दीखानाचे स्वारांच्या मिसलाहि नबाबानें डेरेयांत आणून पाहिल्या व त्याची फौज तमाम भिवरेचे उत्तरतीरीं आणवून नजरेनेंहि पाहिली. —पे. द. २५ पृ. १२

४ पलटणवाले यांची व बाळाजी कृष्ण यांची चुरस मागेपासून आहे हल्लीं मिसळीकरितां कटकट जाली. —ऐ. ले. सं. ६१५८

५ सदरहुप्रमाणें दुवाला केलें असें. दुवाला कीजे. तालीक घेऊनु असल मिसल भटमजकुरासी फिराऊन दीजे.
—शिवचरित्र प्रदीप पृ. ९१

६ तालीक लिहून घेउनू असल मिसली परतोन दीजे.
—शि. च. प्र. पृ. ९२

७ तालीक लिहून घेऊन असल मिसाल परतून दीजे.
—राजवाडे १५ पृ. १३६

८ ठाणेची मिसेली सादीर करणें. —राजवाडे १५ पृ. १३६

मिसलदारी—दर्जेबंदी.

कोरबंदिनें उभे मानकरी थटुन मिसल्दारीत ।।
—प्रभाकर २२६

मिसलबंदी; मिसळबंदी—कामवांटणी व व्यवस्था; दर्जेवंदी.

१ कमठाण्यास आपआपले डेरेदांडे पाठवून मिसलबंदीनें उतरणें.
—राजवाडे ७ पृ. १८०

२ असा बेत ठरून मिसल्वंदी झाली. —खरें ८ पृ. ४४०३

३ उजवे बाजूस जिउबा दादा व डावे बाजूस लखबा दादा या प्रमाणें मिसळबंदीनें चालोन घेतलें. तों मारवाडयानीही आपले फौजेवर नीट चालोन घेतले. —म. शि. यां. का. पृ. ८२९

४ आज पुढील लष्कर व हें लष्कर एके जागा मिसळबंदीनें उतरणार.
—ऐ. ले. सं. ४०६६

५ धारवाडच्या पेठेवर हल्ला उठवावी, शत्रूचे लोक बातेरीच्यापुढे मेढास येऊन बसतात त्यास उधळावें असा बेत ठरोन मिसळबंदी जाली.
—ऐ. ले. सं. ४४०३

मिसेली—मिसल. पत्र, सनद.

तालीक लिहून घेऊन असल मिसेली परतोनू दीजे.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ९

मिसेली—मिसल, हुकूम.

ऐसीयास हलीं जोहरची मिसेली पाठविली आहे तेथें तुम्ही खासा येऊन कावीज करून तेच जागा तुम्ही खासा राहणें तोंवर आम्हीहि वाईस येतो.
—म. द. रु. ३ पृ. ३३

मिहक—कसोटी.

मिहमानदार, मेहमानदार—यजमान किंवा पाहुण्यांच्या तजविजीसाठीं नेमण्यांत आलेला एक अधिकारी.

मिळणी— मलई, कूट.

जालीहाळकर वगैरे देसक तमाम शत्रूच्या मिळणींत आहेत
—ऐ. ले. सं २९०४

मिळणीची फौज—जिवाची किंवा जिव्हाळयाची फौज.

आम्हांस तर खर्चास नाहीं व मागील पुरावाहि नाहीं. फौजेस खर्चास नाहीसें जाले.म्हणजे मिळणीची फौज कशी राहील? हेंहि ध्यानांत आणून आठ दिवसांत उत्तर यावें. —ऐ. ले. सं ३९३७

मिळत लागत नसणें (एखाद्यास)—नफा नुकसान नसणें.

आमच्या अंगावर खर्च न पडे व आम्हांस मिळत लागत नाहीं इतकें झालें म्हणजे चिंता नाहीं. —ऐ. ले. सं. १११३

मिळताऊ—स्नेहांतील, कुटांतील.

निळोपंताचे मिळताऊ लोक किल्ल्यावर होतें त्यानी ऐसा मजकूर केला हे

शंकरार्जीपंतास ठाऊक नाही.

—शि. च. सा. खं. १ पृ १०१

मीठ घालणें—भीक घालणें; पर्वा करणें.

इकडे लौकिकामध्यें पुण्यांतील संभावित गृहस्थांचें म्हणणें कीं, जर पटवर्धन एकरूप सर्व आहेत (असतील) तर शिंदे यास मीठदेखील घालणार नाहीं ! ऐ. ले. सं. ६४९६

मीठ चारणें—छळ करणें.

सदरहू न्याहारखान गोरी यानें मातुश्री पिलाऊ यांजपासोन देशमुखी घेतली, आणि फिरोन कोणी पिसाळाची देशमुखी म्हणेल त्यास पायलीभर मीठ चारावें असें झालें. यावर राजश्री सूर्याजीराव पिसाळ यांनी पातशहापाशीं जाऊन गळां कफणी घालून दिवा (दिवसा) दिवट्या लावून (देशमुखी वतनासाठीं) फिर्याद केली. मग पातशहापाशीं अर्ज करून मग न्याहारखान गोरी तगीर केला.

—रा. खं. ३ पृ. ६४

मीठमोळा—मीठ पिकवतात तें ठिकाण.

मीणे, मीणा—सिंध व गुजराथच्या सरहद्दीवरील प्रान्तांतील एक लुटारू मुसलमानी जमात.

मीदहद—देतो.

मीनत—मिन्नत आर्जव.

हैदराचा वकील मीनत करीत आहे. परंतु आमचे मनांत त्याचें पुरतेंच पारिपत्य करावें असें आहे. —ऐ. ले. सं. ८७७

मीनमजाफ—(?)

अज दिवाण व फौजदार व अमीन सरकार तलकोकण निजामनमुलकी मीनमजाफ सुभे खुजस्ते बुनियाद.

—रा रा. अधिकारी पृ. ६३

मीफर्मायम—फर्मावितो.

मीर्गीची व्यथा—फेंपरें, अपस्मार, घुरें; घेरी, भोवळ.

मताजी नाईक देशमुखी करू लागले परंतु त्यास पोटी संतान नाहीं. मीर्गीची व्यथा.

—शि. च. सा. खं. २ पृ. २३६

मीर—मोठा सरदार.

लढाई जाली हैदरनाईक याजकडील मीर व पाचच्यार सरदार पडले हजार माणूस जाया जाले.

—पुणें अख. भाग २ पृ. ९

मीर अदल—न्यायाधीश.

मशारनिल्हे यास मीरअदल व मोहोतसीब सदहू महालाचा मजबूद जाणन.

—वाड सनदा ८२

मीर आतष्—दिल्लीकर मोगल बादशहांच्या तोफखान्यावरील मुख्य अधिकारी.

सारांश, फौजेंत ताळ नाहीं. सारे मीरपीर आहेत! बोलतील तें सोसावें मात्र. परंतु बोलणें सोसल्यावरी तसें कार्य करतील म्हणावें, तर तसेंही नाहीं.

—ऐ. ले. सं. २३८०

मीर बहर—दर्याधिपति. हा एक किताब होता व तो मोगल बादशहांच्या स्वारींत असलेल्या लष्करी इंजीनियरास दिलेला असे. कुचांत वाटेंतील नद्यांवर पूल बांधणें किंवा नावाटोकरे सिद्ध ठेवणे, हें या मीर बहरचें काम असे.

मीर मंझील—दिल्लीकर बादशहांच्या सैन्यांतील बिनिवाला सरदार, याच्याकडे पुढचा तळ ठरविणें, कूच करण्याची सूचना देणें, कुचाचा मार्ग ठरविणें व पुढील मुक्कामावर जाऊन बादशहाच्या डेऱ्याची, इतर सरदारांच्या तळांची व बाजारादिकाची व्यवस्था ठरवून देणें, हीं कामें असत. या सरदारालाच क्वचित 'मीरतझक' असेंही म्हणत.

मीरसानद—तो प्रविष्ट करितो.

अर्ज मीरसानद की—तो अर्ज प्रविष्ट करितो की,

मीर शिकार, मीर सिकारी—शिकारखान्यावरील मुख्य अधिकारी, पांखरें पकडणारे. शिकारअम्मलदार.

मीर शिकार पांखरें धरून आणावयास पाठविले असेत. त्यांस कोणी उपद्रव न करीत, अशी ताकीद केली पाहिजे.

—ब्र. च. पृ. ११८

मीरसिकारी आज्ञा न घेता आले. —पे. द. २८ पृ. १०३

मुअज्जम—श्रेष्ठ.

मुअज्जमह—(स्त्री) मुअज्जम.

मुअझ्झ-इलैह—उपर्युक्त.

मुअतकिद—निष्ठावान.

मुअमिद—विश्वासू.

मुअतला—उच्च.

मुअल्लिम—शिक, वस्ताद.

मुअस्सत—बंड, दंगा.

मुआनिदान--(अरबी) मुआनिद, शत्रु.
मुआफ—माफ.
मुआली--उच्च.
मुक्तदा—पुढारी.
मुक्तसर–मुक्तसिर–मुख्तसर—संक्षिप्त.
१ मुक्तसर फर्द ठरावयाची सबब काय? —राजवाडे ७ पृ. ३
२ मकारनामकास संक्षेपरीतीने मुख्तसर मजकूर लिहीला आहे.
—पुणें अख. भाग १ पृ. १८४
मक्ता—मुखतः, तोंडजबानीनें.
बातमीचा माणूस संध्याकाळीं आला. त्याणें मुक्ता सांगितलें कीं, टिपू पट्टण सोडून दोन मजल आला. —ऐ. ले. सं. ३९८२
गडी पाठविला त्याजबरोबर मुक्ता निरोप होता कीं, आतां बोलण्याचा अर्थ राहिला. स्थळांची वगैरे सावधता असावी.
—ऐ. ले. सं. ६२३३
मुक्तादी—नक्कल करणारा, हुबेहूब सोंग वठविणारा.
मक्बरा, मुक्बा—समाधिमंदिर.
खानखानाचा मुक्बा संगमरवरी होता तो फिरंग्यास विकला.
—दि. म. रा. १ पृ. १०५
मुक्रर—१ निश्चित, नक्की, नियोजित २ पुनःपुन्हा.
मुक्रर (पुन्हापुन्हा) लिहावें याची हाजत नाहीं.
—साने प. या. व. ४७६
मक्रा—ठराविक रक्कम, सारा.
बाकी आवाद देह मुक्रा रु. १८० —राजवाडे १५ पृ. ९३
मुक्सूद--विनंती अर्ज.
मुकद्दम; मुकादम; मोकदम—पुढारी, मजुरांवर देखरेख करणारा.
मुकद्दमत—पुढारीपणा.
मुकद्दमा, मोकदमा—प्रकरण, खटला.
नबाब गुरगुटे यांचा मोकदमा फैसल करून —खरे ११९४
मुकद्दर—नामजाद, नियोजित, कायम.
श्रीमंताकडील तालुकदार व आबाजी कृष्ण या कामावर मुकद्दर असोन कोणीहि मुजाहिमत त्यास न जाले. --राजवाडे ५ पृ. १९७
मुकद्दसह—(स्त्री) मुकद्दस, पवित्र.
मुकदम—मुख्य.
हरीपंत फडके व विसाजी आपाजी हे नारो गणेशाचे इतिफाखाने (सल्ल्या-

नुसार, सहविचारानुसार) तुकोजी होळकराकडून होणाऱ्या ज्वाबसालास मुकदम.
—पुणें अख. भाग २ पृ. ११२

मुकदमा—हकिगत, प्रकार, प्रकरण, खटला.
आपण वचन दिले त्याजवरून निश्चिती मानून आम्ही लोकहि कांही तेथून आणिले आणि मागे मुकदमा यैसा जाहाला. —पे. द. ३३ पृ. १८
त्यास हेंच गोष्ट करवणे आहे तर आम्हासही हरएक मुकदमा चोरीत जाणें. आम्ही विनाखैरसलाहि दुसरी गोष्ट करणार नाही.
—हिं. द. खंड १ पृ. ५४

मुकदस—पवित्र.
(अवतरणासाठीं ' इलतिजा ' पाहा)
—पुणें अख. भाग २ पृ. १७२

मुकमील—संपूर्ण.
आजीपर्यंत सखारामपंत रावजीचे मुरबी मुकमील होते. सांप्रत रावजी यक अंगी जाहाले. —पुणें अख. भाग १ पृ. १०९

मुकय्यद—१ कायम २ कैद झालेला ३ गढलेला.
या कामावर मुकय्यद राहून. —साने प. या. व. ४६६

मुकर्रम—उदार.

मुकरब—प्रिय, लाडका, आवडता.
पांच रोज जाले कीं मोर्चेंही उठून आले. आता सरकारचे मकरब मशीराचे (मशाहीर म्ह. प्रसिद्ध पुरुष) जुबानी वर्तमान ऐकण्यांत येते कीं.
—हिं. द. खंड २ पृ. ५९
कृष्णराव बल्लाळांनीं अंतस्थ बातनीत सखारामपंताचे स्नेहाचा सिलसिला कायम ठेवला. पण जाहिरा (मात्र) माधवराव मुतवफी यांचे रफीक व मुकरब जाहाले. —पुणें अखबार भा. १ पृ. १०५

मुकरबमशीर—निकटवर्ती व सल्लागार.
शिद्याचे मारफत निशापातीचा डौल-पडला आहे (तहांत ठरलेली खंडणी कशी कोणत्या हप्त्यांनी घ्यावयाची याची चर्चा) मोर्चेंहि उठून आले. आता सरकारचे मुकरबमशीराचे जुबानी वर्तमान ऐकण्यात येते की अंतरवेदीत उतरून गंगास्नान करावे व तेथे भलते एकादे राजकारण उचलून सिधीस न्यावे. —हिंगणें द. भाग २ पृ. ५९

मुकराद—(?)
या करितां बाकी कुलारगी लिहिण होत नाही. कुलाची चूक मुकराद पडते तरी आगरमजकुरी दोघे लिहिणार करून लेहवणें.
—शि. च. सा. खंड ५ पृ. १५४

मुकरार—मुकर, निश्चित.
या समयीं रात्रीचा दिवस करून येऊन शत्रूशीं बेजरब गाठ घालावी आणि आम्हांस इशारा मुकरार ठिकाण दिवस लिहून पाठवावें, म्हणजे त्याप्रमाणें येथूनही फौज येईल. —ऐ. ले. सं. १७०८

मुकस्सर—व्यंग असलेले, दोष असलेले.

मुकातलह—लढाई.

मुकातिर—विपुल.

मुकाबलह—लढाई, मुकाबला.

मुकाबला; मोकाबला—गांठ, सामना, लढाई, रोख, शोध, तुलना, रुजवात,
१ धोशा व भोसले यांसही दूर आहेत तोंच मुकाबला देऊन मार्गे सारावें. —खरे ५ पृ. २०९५
२ हल्ली हैदराबादेहून नबाबाचीं चार कुचे टिपूच्या मोकाबल्यावर जाहली अशी डाकेची पत्रें आली. —खरे ८ पृ. ४३२५
३ राजश्री गोपाळराव यास श्रीमंतानी सांगितले की हैदरनाईक कोठें आहे त्याचा मुकाबला मात्र घेणें. —खरे ८०४
४ तो मास्विदा लाडाकडून साता दफेची याद आली त्यासी यांनीं मुकाबिला करून कमज्याद निवडून काढिले. —राजवाडे ७ पृ. ९५
५ हें लटकें तुफान; तर तुम्ही मुकाबला करून द्याल? —मदबा २ पृ. ३२

मुकाबिल—समोर, सामने, सन्मुख.
१ येमाजी शिंदे यांची फौज मिरजेहून पाचसात कोसी, रामचंद्र गणेशाचे मुकाबिल आहे. —पुणें अख. भा. १ पृ. ४८
२ हवस्यास मुकाबिल लढाईंत मारून काढतील. —पुणें अख. भा. १ पृ. १५०

मुकाबिले; मुकाबील—समोर, सन्मुख.
१ या लढाईंत याचा दम बरा जिरला ते पुन्हा नबाबबहादराचे मुकाबिले उभे न रहात. —चि. रा. १९
२ तेव्हां त्याशी मुकाबील होऊन मारगिरी केली. —साने प. या. व. ४८०

मकामचे झेंडे—कुचांत असतां जेथें मुक्काम करावयाचा ठरें तेथें बिनीवाला आधी जाऊन मुकामचा झेंडा उभा करीत असे. —पे. द. भाग १ पत्र नं. १४ व १७

मुकामात—'मुकाम'चें अनेकवचन, अर्थ अनेक मुकाम.
१ काही दिवस मुकामात करून फौज जमा जाहल्यानंतर मोहीम रुबकार होईल त्याप्रमाणे अज्म (निश्चय) करावा म्हणोन कारभाऱ्यांचे तजविजीचा निश्चय जाला आहे. —पुणें अख. भाग २ पृ. ५७
२ उज्जयनीस जाऊन मुकामात करून राहिले आहेत.
—हिं. द. खंड २ पृ. ४६

मुकामी——कायम असणें.

मुकीमो—मोकीम. a broker. an appraiser; an officer whose duty it was to estimate the value of standing crops, उभ्या पिकावरून वसुलाचा अंदाज करणारा अधिकारी Brokerage appraisement; valuation.
पोतदारी व मुकीमीचा अमल तुम्ही बसवून दिला तरी होतो. नाहींतरी हेही तुमचे चितास न ये तरी सनदा राजश्रीजवळी ठेवणें.
—पे. द. १७ पृ. ११६

मुकेस—जर, जर्तारी.
रांगोळ्या मुकेस घालोन रंगबीरंग (रंगीबेरंगी) पात्राचे दोन्ही बाजूस खांब सुरूदार रंगवल्ल्याचे, दर खणास येक पात्र याप्रमाणे पात्राचा थाट.
—शास्त्री. द. वे. पृ. १३८

मुख्तार; मुखत्यार—नियोजित, अधिकृत, सर्वाधिकारी, प्रतिनिधि, पसंत केलेला.
मुख्तार—दि. म. रा. १ पृ. ७१
मुख्तारी—दि. म. रा. २ पृ. ५४

मुख्तारी—अखत्यार, अधिकार.
या प्रमाणें मुख्तारीचें अहकाम आणून दिले.
—चि. रा. २४

मुखत्यारनामा—अधिकारपत्र.

मुख्लिस—मित्र, निष्ठावान.

मुख्लिसान (अ) मुख्लीस.

मुखदाक्षिण्य—देखावा, लौकिकार्थ सांभाळावयाचा बाह्योपचार.
बादशहा मुखदाक्षिण्यास्तव अफरासियाबखानाकडे बोलतो पण अंतःकरण इंग्रजांकडे आहे. —म. शि. यां. का. पृ. ४२८

मुख शाम होणें—काळे तोंड होणें.
कांहीक दिसात स्थळ हस्तगत होईल शत्रूची मुखें शाम होतील.
—हिं. द. खंड २ पृ. ५६

मुखस्तंब होणे—तोंडांत बसणें, तोंड बंद होणें.
सरकारचीं पत्रें आलीं कीं चौघे आहेत त्याचा मुखस्तंब जाहला पाहिजे याजकरिता पांच हजार फौज पाठवा.
—नाग १ पृ. ८२

मुखसाल, (मुखशाळा?)—देवालयांत स्त्रियांना वसण्यासाठीं केलेली बिशिष्ट जागा. (?)
यानंतर श्रीचे देवालयास मुखसालेदेखील ईट होऊन कलश चढला.
—वै. खंड २ पृ ५७

मुखातिब—पदवीधर.

मुखान्तरें—मुखवचनें, तोंडानें.
केसोबा मुखान्तरें सांगता कलो येईल. —पे. द. ९ पृ. ३१

मुखालिफत—वैर, दावा.
१ या दोन्ही फरामोश करून आमाची मुखालिफत कबूल कराल तरी बाद या मोहिमेचे आम्हांस कर्नाटक पायांघाट जवळ असे.
—चि. रा. २३

२ तुळाजी आंग्रे हमेष मुंबईकराशी खर्कशा व मुखालिफत करूं लागले.
—ऐ. ले. सं. ३५६५

मुखालिफान—(अ) मुखालिफ, विरोधी.
समुद्रांतील टोपीवाले तुम्हासी मूखालीफ होऊन आम्हांसी स्नेह करावयास येतील त्यांसी आम्ही सलूख करणार नाही. —ऐ. टि. २ पृ. ७४

मुखालीफ—वैरी; शत्रु; विरुद्ध.
बाजे फौजाही मुखालिफाचे मोकाबिल्यास नमूद होतील.
—साने प. या. व. पृ. ४६४

मुखालीफ पक्के शहास गुंतता. —खरे ८ पृ ४३५१

मुखोत्तरें—तोंडानें, मुखजबानीनें
पत्र पाठविले व वार्तिकानीं मुखोत्तरें सांगितले त्यावरून सविस्तर वर्तमान निवेदन जाहले. —पे. द. ४५ पृ २१

मुग्ध—अडाणी.
या भावी पत्रें आलियावर याणीही विचार केला कीं मुग्ध कारकुन पाठऊन एकादा करार ठरण्यात आल्यास मालकी बारगळाची ठरली असे होईल. आपण आपले मजूरचे मजूर राहूं. —हो. कै. पृ. ६

मुग्धा—दुग्धा किंवा संशय.
येथील वर्तमान तों या प्रकारचें आहे कितेक तुम्हांकडील ममतेचे लोकास मुग्धा जाहली असे. —पे. द.

मुगडी—बुगडीं; कानांत घालावयाचा बायकांचा एक दागिना.
१ सुवर्णप्रतिमा २ जोडवी. विरवल्या जोड.
२ मुगड्या जोड २ मणिमंगळसूत्र जोड.
—नित्सुरे कु. वृ. पृ. १०३

मुगली—१ कपडे धुतांना परटास लागणारें लाकडी हातोड्यासारखें साधन २ परटाची निशाणी.
सुतारलोहारांची किंकरी, गुरवाची माळ, चांभारांची दस्ती, मांगाचा भाला, कुंभाराचें चाक. किंवा मेहेतराचां विळा, त्याप्रमाणें परटाची निशाणी मुगली.
साक्ष उभी पांढर लखमाजी रामअंदोजी पाटील (निशाणी) मुगली
इच सं. इ. पृ. २२

मुंगा—पठारा, जमाव. चारण किंवा लमाण यांच्या गुरांच्या धान्यवाहतुकीच्या कळपास मुंगा किवा पठारा म्हणतात.
मुंगा आमचा पुणियास येऊन पोंचला त्या उपरी मालाचे बैल आमचे होते त्या गोसावी यानी प्रभारे वलून नेले. —पे. द

मुगाणा—मुगणा, मोत्याचे दागिने.
याखेरीज जवाहीर मोतीमुगाणा सोने नाणे चांदीचे दागिने कुल लुटन घेतले. —म. द. रु. १ पृ. ३२

मुधनी—गवई. **मुधनिया**—गायिका.

मुचल्का; मुचलका—वचनपत्र; हमीपत्र; करारनामा; कतबा.
१ गोळे जवळून मुचल्का श्रीपतराव यांची वस्तवानी आपले जवळ असल्यास गुन्हगार, असा घेतला. —खरे ९ पृ ५०२०
२ म्हणोन धनजीचा भाऊ रयतांस धरून मुचल्के घेताती.
—राजवाडे १५ पृ. ४

मुज्कर—आठवण करून देणारा.
श्रीमंतांकडून आठ फर्दा मुज्कर होऊन आल्या.
—राजवाडे ७, १८३

मुज्मला—संक्षेपाने; संक्षिप्त; मुक्तसर
येक वेळ मुज्मला फर्द आली. —राजवाडे ७ पृ. ८२

मुज्रत; मुज्रद—प्रसंग विशेषीं नियोजित. मुद्दाम नेमलेला; स्पेशल खास
(१) तुम्हाकडील अलीकडे वर्तमान कळत नाही याजकरितां मुज्रद सुतरस्वार पाठविला आहे. —खरे ८ पृ. ३८४५
(२) आज्ञेचा अर्थ निकडीचा जाणोन येथोन मुज्रद महागिरी—पाठविली आहे. त्वरेने यावे म्हणोन लिहिले असे —साने प.या.व ६७

मुज्रा, मुजरा—सलाम वंदन
मजफ्त—जप्त
मुजफ्फर—विजयी
मुजफरनगर—उर्फ मलीखेडा (मालखेंड).
—भा. व. द. दे. भू. पृ. ७
मुजफराबाद—उर्फ रांगणा. —भा. व द. दे. भू. पृ. ५.
मुजय्यन—अलंकृत.
मुजरद—चालू.
मुजरद—मुद्दाम, खास, ताबडतोब, टाकोटाक, स्पेशल, मुद्दाम नेमलेला.
त्याजवरून मुजरद गलबत रवाना करून चिरंजीवास विचार आचार लिहून त्यांस सामील न व्हावे म्हणून विषदे लिहिले असेल.
—पे.द ३ पृ. ६०
मुजरद कासीदाची जोडी येक पाठली तेहपावलीच असेल.
—हिं. द. खंड पृ. २६
ते दुढें चार मजली गेले म्हणजें मुजरद पत्र देतों. न्हावीच्या घांटाच्या सुमारें गेले म्हणजे जासूद मुजरद रवाना करतो, व मिरजप्रांतास शिद्याकडून उपद्रव लागो नये ये विषयींचा बंदोबस्त करतो म्हणोन श्री. रा. नाना बोलिले.
—ऐ. ले. सं. ३०८३
सैन्यांत स्वामीस त्या समारंभें करून पाहावें असा हेतू होता. तो पूर्ण स्वामीनीं मुजरद केला.
—पे. द. ८ पृ. ४६
तुमचें येणें होतें कीं नाहीं न कळे. मुजरद माणसाबरोबर पत्र रवाना करावयाचें देखील तुम्हांस अनुकूल न पडेंसें झालें !
—ऐ. ले. सं. ३५२
हे वर्तमान येथून मुजरद ग्रहस्थ आला त्याणे सांगितलें.
—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. ३०
मुजरा देणें—मजुरा देणें, वजा देणें, वजा करणें.
गावगन्ना कारकून व शिवबंदी सुदामतप्रमाणें आहे त्याप्रमाणें मुजरा देत जावे, बाकी ऐवज घेत जावा.
—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. २८
मुजरा धरणें—नेम धरणें.
खुर्दा घालुनि तोफ ठासली धरि मुजरा पेठेत ।
—ऐ. पों. कें. खंड २ पृ. १३६
मुजाईक—प्रतिबंध करणारा, मुजाहीम.
आपले वतनास मुजाईक होऊन.
—वाडबाबा २ पृ. ६४

मुजाईका—मुजक्का किंवा क्षिति, प्रतिष्ठा, चिंता.
कदाचित् नकारपूर्वक आदिकरून दीर्घदृष्टी न देतां अल्प बुद्धीस प्रवर्तून राव गेले अतःपर काय राहिलें? म्हणून आम्हासी विरुद्ध वर्ततील तर काये मुजाईका आहे? —हिं. द. खंड १ पृ. १५

मुजाका, मुजाखा—अडचण; हरकत; पर्वा; प्रतिष्ठा.
१ मुजाका नाहीं, तुम्ही यावयाचें करावें. —राजवाडे ५ पृ. २५
२ हिशेबी जे जिकडे अधिक उणे निघेल ते घ्यावें मुजाका नाहीं. —राजवाडे ५ पृ, ३२
३ हे फौज आलियाची काय मुजाका आहे? —म. रा. चि. स. २२
४ त्यांची मुजाका न धरितां —इ. म. ३९
५ हुंडणावळ आणा दोन आणे आधिक पडलें तरी मुजाका नाहीं. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. ३८
६ मंडणगड जागा बांका तो श्रीकृपे हस्तगत जाहाला. राहिले दोन जागे त्याचा मुजाखा फारसा नाहीं. आंठ पांचा रोजा तेहि विल्हेंस लागतील. —पे. द. ३३ पृ. ११

मुजाफ—पूर्वीहून अधिक असलेला.

मुजाफात—(अ) मुजाफ.

मुजाम्रा—घोड्याच्या पायाचा चर्मबंद. त्याला घोड्यांचा पायबंद अडकवितात. —पे. सा. पृ. २३८

मुजामे जोड—घोड्याच्या रिकिबीला लावलेली चामड्याची वादी किंवा पट्टी.

मुजारत; मुदारत; मुजारद—आर्जव, मनधरणी, संभावना.
श्रीमंतही ते दिवशीं बोलिले जे गंगाविष्णु वैद्य याचें औषध घ्यावें. त्याची मुजारद करावी. ज्या तऱ्हेनें तो मन घालून औषधी उपाय करून बरें करी तें करावें. —ऐ. ले. सं. १९८४

मुजारियान—शेतकरी खेडूत.
रिआया व मुजारियान पर्गणे चाकण. —राजवाडे ६ पृ. १५३
—भां. भो. द. पृ. १०४

मुजारी—शेतकरी. (?)
सुभे गुजराथची चवथाईची सनद सरबुलंदखान याच्या मोहरेनिसी फौजदार, ठाणेदार देसाई कानगो मोकदम रयेत व मुजारी याच्या नावें. —पे. द. १५ पृ. ८५

मुजावर—मशिदीचा नौकर.

मुजावरकी—मुजावराची वृत्ती.

—राजवाडे १५ पृ. २६

मृजाहिद—लढवय्या.

मुजाहिमत—प्रतिबंध, हर्कत, अडथळा, मुजाहीम.

१ टिपू सुलतान कर्नूलकरास पेश्कशीचा तगादा करितील त्यास मुजाहिमत नव्हती. —राजवाडे ७ पृ, ३५

२ श्रीमंतांकडील तालुकदार व आबाजी कृष्ण या कामावर मुकद्दर असोन कोणीहि मुजाहिमत त्यास न जाले.

—राजवाडे ५ पृ, १९७

मुजाहिरा—प्रकटन.

मुजाहीम—प्रतिबंध करणारा, हर्कत करणारा.

१ नरसोजी आपला मुदाई दावा करून मारून काढील त्यास मुजाहीम तुम्ही न होणें. —राजवाडे १५ पृ. ११७

२ सरकाचे गृहस्थ महायात्रेस आले आहेत तर यासी कोणी मुजाहीम न होणें. —खरे ७ पृ. ३६९१

मुजुमा—घोड्याची काढणी.

—रा. व्य. को.

मुजुमदार—सरकारचा आयव्यय तपासणारा अधिकारी. सरकारतर्फे होणाऱ्या पत्रांवर व दस्तऐवजांवर तीं तपासून 'मोर्तबसूद' असें चिन्ह किंवा निशाणी करण्याचा अधिकार याचा असे. 'मोर्तबसुद' हा आरबी पर्शियन असा 'मर्तबशुद' गंगाजम्नी शब्द असून त्याचा अर्थ 'असें ठरविण्यांत आलें आहे' असा होतो.

मुजेरी—खेडूत, कुणबी.

समस्त मुजेरी प्रजा. —राजवाडे १५ पृ. १३८

मुज्ञक्कर—वादविवाद, संभाषण.

मुठण—जमाव, गुंज.

मुंड असणें (एकाद्यावर)—(M. N.) Grain or money in payment for a tenure of land or for the use of cattle, or as a consideration for a money loan. 2 Wanting or exempt from the land a money loan.

बादजी गावास येउन कुणबियाचे समाधान केले की आपले वडील येकोजीचा गला मुकाशावरी मुंड आहे त्यामध्ये मंजुरा होईल. मुकसायाचे हकामधें होन ४० सीस्त करून देणें म्हणोउन कुणबीयाचे दिलासा करून

सीस्त करून घेतले तो अंबाजी (कासी) गावासी आले तो हें खबर मुकासाई यास कलले त्यावरी (मुकासी) यानें बादजीस दस्त केला कीं, आमचे हकामधे पैके सीस्त करून घेवया काये निसबत म्हणौउनू बादजीवरी गदर करून गर्दन मारीत होते इतुकियामधे गावलोकी मिलोन गुल केले कीं पाटिलाचे गला तुम्हावरी मुंड असोन उफराटे त्याचे गर्दन मारिता हे कोण इनसाफ ? यैसे बोलतां मग अदबखाना घातले.

—शि. च. सा. खंड ५ पृ. १६४

मुडदार—१ मरून कुजत पडलेलें. शिळें, घाणेरडें, ओंगळ, खराब, तिटकारा आणणारें, अपवित्र, २ हट्टी, मूढ.

आम्ही लेकूरपणें लिहितो म्हणून रागास न आले पाहिजे आम्ही आज्ञांकित म्हणून आम्हास मुडदार केले न पाहिजे.

—पे. द. ३३ पृ. १६४

मुडा किंवा मुंडा हौदा—खुला हौदा.

१ हत्ती तेरा, अंबाऱ्या २ व मुडा हवदा १ मजल दरमजल येत आहेत.

—नाग २ पृ. १४-३

२ सरदारांस बाजू वांटून, त्याप्रमाणें दस्तराजषश्चेहृद रोज चंडोल चाला वितात. सामान बांधून मुंडे हौदियांत बसतात. —ऐ. ले. सं. ९७१

मुंडीस तत्पर होणें—लढाईस सज्ज होणें.

इकडील राजे रजवाडे व जमीदार सर्व सरदारांकडील उमेदवारींत आहेत. तिकडील दबाव पाहिल्यास मुंडीस तत्पर होणार.

—ऐ. ले. सं. ७०७६

मुडूप—(कानडी) मुगुट, लक्षणेने देवापुढे ठेवावयाची दक्षणा. दक्षिणेला येथे मुडूप म्हणतात २५ रुपये मुडूप ठेवल्यास देवाच्या डोक्यावर सोन्याचा मुगुट घालतात.

—स्वराज्य साप्ताहिक २७।५।६१ पृ. ७ कुलहल्ली क्षेत्रवर्णन

मुंढा, मुंढे—हैदराबादच्या निजामाचें अभिधान.

पाहुन यांनी दिल्या मुंढयाला ओढि तिथं थट करिती अल्ला अल्ला.

—खरड्याच्या लढाईचा पोवाडा

—ऐ. पो. के. खंड १

मुंढे—मंढेरी-तटाच्या गच्चीवर जी छोटी भिंत तटावरच चढविलेली असते ती. २ भिंत बांधून झाल्यावर शेवटीं विटांचा निमुळता पायऱ्यावजा बांधतात तो भाग.

तोफ लाऊन पन्नास हात किल्ल्याची मुंढे उडवून दिली.

—इ. सं. पु. ३ अं २. म. द. बा. प. पृ. २३

मुत्खसर, मुख्तसर—संक्षिप्त.

माझे नांवें दोन वेळा आज्ञा-पत्रें मुत्खसर सादर जालीत.

—राजेंवाडे १ पृ. २२५

मुत्तसिल—जवळच.

मुत्पाक, मुत्बख, मुदपाकखाना—स्वयंपाकघर.

भात मुदपाख कोठीकडे केलीमापें ८१ —राजवाडे ६ पृ. ३९४

मुत्लअ—माहीत.

मुत्लख—कुलअख्त्यारी; सर्वथैव.

१मुत्लक वकील (चित्रगुप्त) ४०

२ शाह नवाजखान यांची मुत्लक वकीली तगीर करून बसालत जंगास सांगितली. —राजवाडे ३ पृ. २०९.

३ जयाजी तर मुत्लक नामुराद आहे. —राजेवाडे ६ पृ. ६१७.

मुत्सील—सन्निकट, हद्दीला लागून असलेलें.

मुतअय्युमह—तैनाती.

मुतअल्लकह—(स्त्री) मुतअल्लक, संबंधी.

मुतअल्लिकान—(अ) मुतअल्लिक, संबंधी.

मुतआकीब—पाठलागास; प्राठोपाठ; लागोपाठ.

१ सर्दार जंगी सामान घेऊन मुतआकीब येत आहे.

—राजवाडें १०।१९१

२ अव्वल कांहीं फौज रवानगी त्या रुखे करून मुतआकीब आपणही इंग्रजी पलटणीचे मुकाबल्यास गेले आहेत. —राजवाडे १० पृ.१९२

मुतआयनह—तैनाती.

मुतकदीम—पुरातन, प्राचीन.

मुतजमनतलब—एखाद्याचा समावेश करून त्यास अगत्यानें निमंत्रण देणें.

१ राजश्री कृष्णरावजीनी हुजूरचा इनायतनामा मुतजमनतलब यावा याकरिता राय रघोत्तमराव यांचा गौरव कोणतेंप्रकारें करून चिरंजीवास हुजूर मार्गस्त केले हे रावजीसच विदित.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ७२

२ यास्तव आपल्यास इनायतनामा मुतजमीनतलब हुजूर पाठवावा.

—पुणें अख. भा. १ पृ. १५९

मुतणें कापून काढणें— पुरुषजननेंद्रिय असलेलीं माणसें, लहान थोर सर्व ठार मारणे. निर्वंश करणें.

मग पाळत करून बारा टोळ्या करून स्वारी घालून बारराव कोळी मारला. मुतणें कापून काढिलें. मग त्यातील एक बायको गर्भीण होती

ती न कळता पळून गेली. तिचे पोटी वंश झाला.

—दसपटी शिंदेमोकाशी यांचा इतिहास पृष्ठ २

मुतफर्कात—वरकड; बाजे; किरकोळ.

मुतफर्कात जागीर्दार. —राजवाडे ७ पृ. ७७

मुतफिक—एकरूप, दोस्त, एकजमाव झालेले. सामील, शरीक, साथीदार.

१ अवतरणासाठीं "येतमाद" शब्द पाहा

—पुणें अख. भा १ पृ. १०८

२ (अवतरणासाठी 'शरीर' शद्व पहा)

—पुणें अखबार भाग १ पृ. २२२

मुतबन्ना—दत्तक.

तो ला-वलद लेकिन हिले-हयात असतां मुतबन्ना पुत्र घेतला.

—राजवाडे २२ पृ. १०३

मुतम्निन—एखाद्यावर विश्वास ठेवणें.

मुतमद—१ विश्वसनीय. भरंवसेलायक. २ गुप्त.

मुतमरीद—बंडखोर. —पे. द. ५९

मुतरजिम्—दुभाषा, अर्थ खोलून सांगणारा.

मुतराफ—(?)

इसापती व सिलोत्तर वगैरा ता ज्येप्रमाणें मामूल कदीम मुतराफ आहेती तेणेप्रमाणें मुतराफ होऊन काम पादशाही सरबराह करितील.

—रा. रा. अ. द. पृ. ५०

मुतलक, मुतलख—मुदली, संपूर्णतया, अजिबात, मुळीच, बिलकुल.

साल मजकुरी पर्जन्य मुतळक गेला.

—मा. स. प. मा. पृ. १६२

इजारा जकाती गोरेगांवच्या दिल्ह्या होत्या त्या अगदीं पडल्या. मुतलक पैसा आकारला नाही.

—पे. द. ४० पृ. ८०

दाणा मुतलख मिळत नाहीं. कदाचित मिळाले तरीं दोन अडीच पायली मिळणें मुसकील आहे.

—पे. द. ३ पृ. १४

आम्हाजवळ दारुगोळीचे साहित्य मुतलख नव्हतें.

—पे. द. १६ पृ. ६०

मुतलबा—मना?

नागोजी भास्करास ताकीद करून दरबार मुतलबा केला, मार केला, टांगेस धरून ओढून टाकिला. —रा. १७ पृ. १०

मुतलाख—घटस्फोट दिलेली स्त्री.

मुतव्वत्तीन—चा रहिवासी.

मुतव्वसीत—मध्यस्थ, दरम्यान.

मुतवज्जे; मुतवजे—जाता; गमनकर्ता; वळलेला; उद्युक्त, अनुकूल, अवलंबून.

१ होळकर मातबर सरदार फौजसुद्धा मसलतीवर मुतवजे केले पाहिजेत. —साने प. या. व. २२५

२ साल मज्कुरीही तिकडेच मुतवजे. —राजवाडे १।६१

३ तदनंतर आणखी कामास मुतवजे व्हावें. —राजवाडे १।१५६

४ अशा कार्यांवर मुतवजेह व्हावे. —राजवाडे ५।७६

५ पातशहाची मर्जी सर्व प्रकारें पाटीलबावाकडे मुतवजे आहे. —राजवाडे १२।३३

६ मातुश्रीचा विचार कसा आहे, त्याची मर्जी कोणीकडे मुतवजे आहे तें लिहिणें.. —पे. द. भाग ३८ पत्र नं २२

७ कारभाऱ्यानी सूचना केली की हजरत बंदगानअली श्रीमंताचे अहवालावर मुतवजे आहेत त्या अर्थी पंतप्रधानास आनकूल होऊन इंग्रजाची तंबी मंजूर करून उद्योग करतील. —पुणें अखबार भाग २ पृ. २५

आणाप्पा आले परंतु कांहीं नीट दो दिवसातहि बोलली नाहीत. आम्हाकडील जाबसालावर मुतवजे नाहीत. —पुरं. द. भाग १ पृष्ठ २२५

मुतवज्ञी—सन्मान्य.

मुतफ्फा—मेलेला.

मुतवफी—मेलेला, कैलासवासी.

जानोजी भोसल्याचे तंबींनंतर रघुनाथराव गोहदचे स्वारीस गेले; ते समई त्रिंबकरावमामास बरोबर नेले व सखारामपंत व कृष्णराव हे माधवराव मुतवफी समागमें राहिले. —पुणें अख. भाग १ पृ. १०४

मतवल्ली—मशीदीची देखरेख करणारा.

दरग्याचा मुतवल्ली चमनशाह याचा वंशपरंपरेनें निर्वाह व्हावा यासाठी या बावी बहाल केल्या आहेत. —पु. न. सं. वृ. खं. २ पृ. १४९

मुतवातर, मुतवातीर—पुन्हापुन्हा सतत.

१ कृष्णराव बल्लाळ यांची पत्रे डाकेवर पत्रें दरपय येत आहेत व कारपरदाजाकडुनहि पत्रें मुतवातर जातात. —पुणें अख. भाग २ पृ. १७९

मुतावातीर लढाया अमलात येतात. —साने प. या. व. ४७९

मूतश्शखीस—उतार, अधोगति.

मुतशील, मुतसील, मुतसेल—ताव्यांत येणें, कबज्यात येणें, जवळ, नजीक, जोडलेला.

त्या दोहो किल्लेकरानीं नाइकाचा किल्ला सिदगड घेतला. नाईकानीं कनमडी घेतले. शंकराजीपंत याणें श्रीरंगपट्टणवाले यांचे किल्लेयास भेद करून किल्ले घेतले. येकूण चारी किले मुतशीलच आहेत.

—पे. द. २५ पृ. ८१

तर्फेन मुतसील महालचे वतनदारी वगैरे इन्साफ सुदामत प्रमाणे होत जावे. —वाड मा १२-२३

जंजिरे याचे मुतसिलात चालोन. —वाड मा १-२२३

जनरेलाने कंचीचे मुकामाहून कूच करून चिनापटणाचे मुतसील पहिलील मुकामास गेला. —पुणें अख. भाग २ पृ. ४३

मुतसरिफ, मुतसरफ, मुतसरफी—ताबा असलेला.

सनदा जागीरांत व इनामाची कीं आपले रजामंदीनें करून दिल्ही आहेत, त्याजवर कावीज व मुतसरफ व्हावे त्यांत तफावत हर्गीज होणार नाहीं.

—हिं. द. खंड १ पुष्ट ६५

गाडराने सालीचा (साळीचा, भाताचा) धान्यसंग्रह समग्र आपले मुतसरफीं तालुकियातील केला आहे.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १३६

मुतसात करणें—?

येथें रामराव वकील दोनदां आले कीं दलवाई बोलिले कीं आपली भेट घेऊन जाने यानी कबूल केले नाही. ऐसे मुतसात केले.

—पे. द. भाग २८ पत्र नं. ८१

मुतसील—कबजातील, ताव्यातील.

उरणकरानें दहा पांच मचवे सजिले तर नागोठणें, पेण, पनवेल, आबिटे या खाडीयाचे मुतसील गांव आहेत तेथें स्वारी सिकारी करून मुलूक मारील. —पे. द. भाग ३३ पृ. २५

ठाणे व किल्ले त्याचे मुतशील आहेत. त्यास कोणाच्या बोलण्यावरून खलश चित्तावर ते आणणार नाहीत.

—ऐ. प. पृ. १९५

मुताख—मुदलीच, मुळीच.

सालबसाल पाऊस कमी होतो. त्याकरितां विहीरींस पाणी कमी बहुत जाले आहे. मुताख मोट चालत नाहीं.

मुताबत—बजावणी, तामिली.

—ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. ११२

मुलूख हिंदुस्थान व दक्षिण हिंदुस्थानचे पातशहाचे तावे आहेत. पादशाही बंदोवस्त त्याचे अखत्यार त्याचे तावे दक्षण तालुका जो पादशाही कायदा आहे व तेथून जो अहकाम पोहोचेल त्याची मुतावत असावी.

—ऐ. प. पृ. २८९

मुताबिक, मुताबीक—प्रमाणें, अन्वये, अनुसरून.

ज्यादा अयाम दौलत व शादमानी मुदाम बकामबाद बतारीख छ १८ फेब्रुवारी सन १८४३ इसवी मुताबिक छ १८ माहे मोहरम सन ११५९ हिजरी.

—ऐ. प. पृ. ४०७

सन ११०५ फस्ली मुतावीक सन ३९ जलूसवाला.

मुतारजिम—भाषांतर करणारा.

मुतालकी—नायवत, मुतालिकाचें काम.

मुतालिक—संबंधी; उपमंत्री, नायब.

मुतालिब—कर्ज वसूल करणें.

मुतालुक—संबंधीं.

मुतालेत आणणें—अवलोकन करणें, लक्षांत घेणें.

अवतरणासाठीं 'खुरसीनामा' पाहा.

मुतिफक होणें—एकत्र येणे, एकवटणें.

प्रयागांत व अंतर्वेदप्रांतीं इंग्रेजाची पलटणे होती ते मुतिफक होऊन चेतसिंगावर चढाई करून आली.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १०८

मुतीअ—आश्रय.

मुतैनखा—नेमलेले व चालू.

आपणांस इनाम......कार्कीर्दी दर कारकार्दी मोकासियानी माजी मुतैनखा अस्त (आहे).

—राजवाडे १५।१४५

[मुद्]ईई— हक्क सांगणारा; दावेदार, गुन्हेगार.

१ मुद्दई यासी हातीं धरून गोतामध्यें उभे रहा म्हणत असतां गोतामध्ये उभे न राहिले.

—भा. इ. सं. मं. १८३५ वाइ ३४७

२ पत्री आज्ञा केली कीं तो महार व मुद्दई कोण आहेत ते सारे हुजुर घेऊन येणें. एक माणूस त्यातील तफरका जाहले म्हणजे कार्यास येणार नाहीं.

—पे. द. ३३ पृ. ११७

मुद्दई इलै—आरोपी.

हर्दो मुद्दई व मुद्दई ईल.

—वाड सनदा ३२

मुद्दईगिरी—हक्कसांगणी; दावेदारी.
मौजे शिरगांव येथें भाऊसाहेबाकडील तोफा दोन होत्या त्यांची मुद्दई गिरी गदल्गेकरांनी केली. —खरे ११ पृ. ६१४०

मुद्दत; मुदत—काल.

मुद्दा—मतलब, हेतु, अट, आरोप.
१ जे काय दीलचें मुदा असेल ते कबूल.
—भा. इ. सं. मं. द्वि. स. वृ. १७९
२ याजकडे खुनाचा मुद्दा लागला: —वाडबावा २।५०

मुद्दा पुरविणें—भांडण चिघळविणें.
याप्रमाणें आंग्र्यानें मुदा पुरविला आहे. किल्ले मजकुरचा घेरा त्यामुळें तमाम वोस जाहाला. —पे. द. ३३ पृ. ३६७

मुद्दामक्सूद—हेतु; विनंती.
यांनीं कागद लेहून आपला मुद्दा मक्सूद पाठविला जे.
—राजवाडे १७।३३

मुद्दामबिगारी—हजीरबिगारीच्या विरुद्ध. म्हणजे या बिगारीस धरलेल्या इसमास नियुक्त प्रवास सपूर्ण झाल्याखेरीज सोडून जातां येत नसे हजीरबिगाऱ्यानें पहिल्या मुक्कामाला ओझें किंवा पत्र पोंचविलें म्हणजे त्याची मुक्तता होई.

मुद्दा हशील होणें—मुद्दा सिद्ध होणें किंवा साधणें. मुद्दा शाबीत होणे.
१ आतां सलूख न करिता पुढें मनांतील मुद्दे हशील कसे हातील? सलूख होईल तेव्हां देश लागेल (मुलखाची लावणी होईल) व द्रव्य प्राप्त होईल. —ऐ. ले. सं. पृ. ५२८
२ आपला मुद्दा हसील जाला तरी पैका द्यावा.
—पे. द. १२ पृ. १६

मुद्देनजर—लक्ष्य.
त्याजवर मुद्देनजर देऊन. —खरे ७ पृ. ३५६८
(मदनजर पाहा)

मुद्देमाफक—इच्छेनुसार, मुद्याबरहुकूम.
१ सत्वर फौजेंसहवर्तमान येऊन मुलाजमत करीत त्यांचें मुद्देमाफीक सर्व होऊन जाईल. —राजवाडे ८।२०७
२ तुमच्या मुद्द्यामाफक करू. —सभासद ३९
३ यास्तव आमचे मुद्देमाफिक होते किंवा नाही हें कलेल तैसें सेवेसी लिहूं त्या सारिखे पुढें जें कर्तव्य तें करावें.
—E. M. P. पृ. ४०

मुद्देवार— अप्रमाण, जादा.

चाकर असतां रोजमुरे न घेता गैरशिस्त मुद्देदार जाब घालू लागले.

—हो. कै. १३

मुद्देसूद—प्रमाणशुद्ध; मुद्यास धरून.

मुद्दे हाशील होणें—निकाल लागणें.

कारण, बहुत एक (पुष्कळ) खलष आहेत. यांचे मुद्देहाशील जाले पाहिजे. —ऐ. ले. सं. पृ. ४४४३

मुदईपणा—दावेदारपणा, शत्रुत्व.

राजेश्री प्रतिनिधी परिछिन्न मुदईपणा करून आठशे राऊत उठून गेले म्हणून बोलिले आहेत. तरी रामचंद्र हरी बराबर कोणकोण सरदार किती राउतांचे हें तपसीलवार लेहून पाठविले पाहिजे.

—पे. द. ३३ पृ. १४४

मुदतीहुंडी—कांहीं हुंड्या मुदतीच्या असतात. हुंड्यांची मुदत जास्तींत जास्त ५१ दिवस असते. म्हणजे एकदा हुंडी काढल्यावर तिचे पैसे कधीं अकराव्या दिवशीं,कधीं एकविसाव्या, एकेचाळिसाव्या किंवा एक्कावन्नाव्या दिवशीं मिळू शकतात.

मुदब्बिर—उपायज्ञ.

मुदबख्या—सैपाकी; आचारी.

त्यांत परकी माणूस बातमी पोहोचविण्यासारखे याचे बातमीदारात मुद्‌बख्याशिवाय दुसरें कोणी नव्हतें.

—राजवाडे ६ पृ. ५०९

मुदरजे जेल—खालीलप्रमाणें.

मुदल—मुद्दल, संपूर्ण.

नानासाहेब व भाऊसाहेब यांचे कारकीर्दीचें कर्ज सरकारवर होतें तें हल्ली माधोरावसाहेब याणी मुदल वारलें दोन कोटी पंच्यांशी लक्ष सावकारांस दिल्हें आणि रोखे (परत) घेतले.

—स. ब. पृ. ३६

मुदाई—दावेदार; शत्रु.

—राजवाडे १५ पृ. ११७

मुदाईम—मुद्दाम.

स्वामींनीं पत्र मुदाईम जासूद जोडीबरोबर पाठविले ते मडकसिरीयास पावलें.

—पे. द. २८ पृ. ३१६

मुदाईम—१ आरोप करणारा, २ फिर्याद करणारा, ३ माहिती देणारा.

मुदाखलत—हस्तक्षेप.

मुदाफ्ता, मुदाप्ता—मुद्दापत्ता.

तिचा मुदाफ्ता न पुरला सबब आपण मुलगी तिचे स्वाधीन केली.
—ऐ. सं. सा. खं १ पृ. १७७

मुदाम—सतत.

मुदाम चौदा रोज शहरामध्यें सोदासोदी केलें. —इ. म.

मुदामकसुद—हेतु, मतलब.

त्याचाहि मुदामकसूद मनास आणावा तदुत्तर कर्तव्य विचार तो करावा.
—पे. द. ३३ पृ. ७

मुदामी—मुद्दाम, नेहमीचा, जुना, कायम.

१ इतके दिवस तुम्हाकडील भला माणूस हजूर राहात होता, आता कोणीहि नाही. तर येखादा भला माणस दीजे कीं मुदामी (नेहमी) राहून जाबसाल सरगरम राखी.
—हिंगणें द. भाग २ पृ. २९

२त्याचे दिवाणांनी व भाऊबंद मुदामी (जुने, निकटचे) लोक होते. याणी विचार केला की हे फिरंगी कैद आहे! पैकाही घेतील आणि जीवेही सोडणार नाहींत या अर्थी मरण बरें. —इ. सं. दि. म. रा.

मुदारत, मुदारात, मुजारात—संभावना, आदरसत्कार, बरदास्त.

१ अत्तरपानदान इत्यादिक मुदारतीचे साहित्य सर्वास पावल्यावर श्रीमंत तेथून निघाले. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. १६७

२ इष्टिनानें त्याची मुदारत बहुतऱ्हेनें करून आपल्याजवळ ठेवून घेतला.
—म. शि. यां. का. पृ. ४२१

३ आपण जासूदांस दोन रोज ठेऊन मुदारात करून समागमे मनुष देऊन मल्हारजीकडे राणा मोहनसिंगचे मार्गाने मार्गस्थ केले.
—पे. द. १४ पृ. २

४सकी व चिमी यांसी बोलावून आणीत जाणे. चिमीची मुदारत करावीसी जाली तरी दाहापांच रुपये अगत्य पाहून खर्च करावे परंतु मुलीची आबाल येकंदर होऊं न देणे. —चं. चू. द. पृ १३५

५ भाऊसाहेबी बहुतांशी मुजारत करून बोली उत्तम प्रकारें केली.
—भा. कै. ४

६ त्यास मोगली पोशाग मये दुशाला व सिर्पेच या प्रमाणें मुदारात केली.
—राजवाडे ७।३७

७ केवळ सांगण्यावरूनच मुदारत फलाण्याचा नातू म्हणोन करावयाची नाहीं. —खरे ९ पृ. ४७६६

मुदासाख्त करणें—मुद्दा खरा करून देणें किंवा मुद्दा उगवून देणें.

त्यांनी मुदे सांगितले कीं पूर्ववतप्रमाणें आपला सरंजाम व ठाणी जे गोष्टीनें आपण परागंदा जालो आहो तो मुदा साख्त केलीयास आपण तुमच्या पदरी पडो. नाहीतर सडोन मरावे ते मारतां मारता मरावे यैसे ठराविले आहे.

—पे. द. ११ पृ. ३०

मुदेमाफिक—मुद्याप्रमाणें.

स्वामीनी आज्ञा सांगून पाठविली, कीं श्यामरायास दर्शनास घेऊन येणें. त्याचें मुदेमाफीक केले जाईल.

—पे. द. ११ पृ. ५

मुन्कबज—संकुचित.

मुन्कीर—इन्कार करणारा; नाकबूल करणारा.

—राजवाडे २०।६५

मुन्तजिर—नजर ठेवणारा.

मुन्तखब—निवडलेलें.

मुन्ना—तोंड; आघाडी.

ऐन लढाईच्या मुन्न्यास सरकारकामावर राजश्री नीलकंठराव दिवंगत जाले.

—ऐ. ले. सं. १७९८

मुन्शी—फार्शी पत्रव्यवहार करणारा पारसनीस.

मुन्शीगिरी—पारसनिशी.

मुन्सफ—न्यायी; न्यायाधीश.

इंग्रजी इन्साफी, त्यांचे येख्त्यारी हेही मुन्सफ असतील.

—खरे ७ पृ. ३५७०

मुन्सफी, मुन्सिफी—न्यायनिवाडा.

काय गैरमाकूल कारभार होईल त्याची मुन्सिफी साहेबी करावी.

—राजवाडे ८।१०

मुन्हा—मुकाबला. **मुन्हेचे लोक**—आघाडीचे लोक, लक्षणेनें मातबर लोक.

इरेचा सरदार, कुशल, मुन्हेचा सरदार. खोजा मकडाईकर फत्तेसिंग राजीयानें मारिला म्हणोन गप्प होती. त्यास त्याची अर्जदास्त आली. तो मात्र जिवंत परंतु फौज मुन्हेचे लोक मारले गेले खरेच.

—पे. द. १० पृ. ६३

ऐसियास मामा मुन्हेचा सरदार समागमीच्या सर्वजनास त्यांचा भरवसा असें असोन सडे निघोन गेले.

—म. शि. यां. का. पृ. १

मुनक्कश—कोरलेलें.

मुनका, मुनकता—ठराव, निश्चय, करार, फैसल्ला, निर्णय, निकाल.

यावरून तुमचे सिरी होनु एक हजार सीरणी मुनकता केले.

—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ ३९

सोलापूरकरानें खंडणी दोन लाखावर चुकविली त्याजमध्यें नवाबानें येक लाख रुपये घेतले येक लाख हिदायत मोहिद्दिनखानास देवविले याप्रमाणें मुनकता जाला.

—पे. द. २८ पृ. ३८

याजकरितां येथें हरयेक गोष्टीचा मुनकता होऊन साफ जाबसाल उगवेल तेव्हांच खान येतील.

—पे. द. २५ पृ. ८०

एक महिन्याचा करार की जाबसालाचा मुनका करून यावें.

—राजवाडे २२।६३

बहालीच्या सनदा होतील ते समयीं नजराणा वगैरे जाबसाल अवल मुनका करून मग सनदा द्यावयाच्या.

—राजवाडे ७।७३

सुजाउद्दोलानें आपलीं मुलें माणसें व खजिना वगैरे सरंजाम ×× मुनका बांधून श्रीप्रयागचे किल्ल्यांत पाठविला.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. २४

मुनके करून (स्पष्टपणें) खुलासेवार साफ हजरतीनी रावजीस पत्र येतद्वीषयीं लिहावें. ते मुनके करून लेहतील.

—हिं. द. खंड १ पृष्ठ ४६

मुनक—'तुटक' या शब्दाचें चुकीचे वाचन ? —मो. वा. चूक ?

पुढे एकदोन जाब होणे ते सदरी लिहिले आहेत ते मुनक झाल्यानंतर छ ३० रोजी कूच होईल.

—ऐ. प. पृष्ठ २७०

मुनसफा—मुसनाफा, घोड्याच्या लगाम म्होरकीपैकी काही विशिष्ट अलंकार. लक्षणेने घोड्याचा सरंजाम.

सालगुदस्तपैकीं शिलेदारास कांहीं पावलें नाहीं. व हल्लीं या चाकरी–मुळें आणि पुण्यासारखें शहर कोणी मुनसफा कोणी कांहीं घ्यावें म्हणत. असा प्रकार येथील आहे.

—ऐ. ले. सं. ३५७९

मुनसिब—योग्य, न्याय्य.

अगोदर राहाणें मुनसिब नाहीं यैसी गोष्टी बोलतात.

—पे. द. ३३ पृ. ६३

मुनहसर—अवलंबून.

मुना—नजरानजर; मुकाबला, संबंध, मोहरा.

ऐन लढाईच्या मुन्यास सर्कारकामावर नीळकंठराव दिवंगत झाले.

—खरे ४ पृ. १७९८

त्याउपरी प्रहररात्री मजला बोलाऊन विचारिले जे रघोजीचा व त्याचा मुना कसा आहे ?

—E. M. P. पृ. १३०

मुनादी—पुढें जाणारा, पुढें पाठविलेला, दवंडी, दवंडी देतांना वाजवावयाचा डफ, दवंडी देणारा, दौंडी, द्वाही, सक्त हुकूम.

मीर रेज्या पठाणास लुटले हे बातणी रावसाहेबास कळली ते म्हणाले 'त्यास वचने देऊन आणिले असता अशी बेकैदी जाली ! ' त्याजवरून मुनादी मिरविली की जयासी पठाणाची चीजवस्त निघेल त्याचे हात कान तोडूं. शे दोनशें सांपडले. त्यांचे हातकान घेतले. त्या दाबानें पठाणाची चीजवस्त सुतळीचे तोडयासुद्धा आली.

—स. ब. पृ. ३५

२ आपले शहरात सलूखाची मुनादी देऊन.

—खरे ७ पृ.३५६९

मुनाफा— नफा; फायदा,

मुनासब—उचित; योग्य; रास्त.

मुनीम—गुमास्ता, व्यापाऱ्याचा प्रतिनिधि.

अवतरणासाठीं 'जमीर' शब्द पाहा.

—पुणें अख. भा. १ पृ. १११

मुफ्तांत—फुकटांत.

दक्षणचा मुदई सहजात मारला गेला. येश मुफ्तात श्रीमंत स्वामीस आले.

—हिंगणें दप्तर खंड २ पृष्ठ ९

मुफ्ती—फत्वा देणारा; वडा काजी.

मुफ्तीगिरी—न्यायाधिशी.

—वाड मा. २।१०६

मुफ्सद मुफ्सिद, मुफ्सिदान—पुंड; बखेडेखोर.

असा बंदोबस्त राखावा की कोणीही मुफ्सद बादशाही मुलखात बंड न करूं शके.

—राजवाडे ८।१०९

मुफर्द—?

आप्पाजी ताऊजी देसकुलकर्णी हा आपले निसबतीनें महाल मजकुरी दोघे लिहिणार ठेऊन ते महाल मजकरचे निसिद या बराबरी रोजकीर्दी

घालून कूलारगे तहसील लिहितील व बारापाखडी याची कुलारग मुफर्द घालून कुलाची जमेवासील लिहितील.

—शि. च. सा. खंड ५ पृ.१५४

मुफलिस, मुफालिस—गरीब, कंगाल.

गोविंदराव गायकवाड जातीनें मुफालिस येक पैसा समीप नाही व कोणी सावकारहि रजावंद नाहीं. —पुणें अख. भाग २ पृ.१५८

मुफसद—शत्रु, पुंड, बंडखोर.

मसलत केलिया तमाम मुफसदावर दाब बसवून दौलतीस रवनक व तरकी होते. —हिं. द. खंड २ पृ. ७९

मुफसदी करणें—बंडावा करणें, शत्रूत्व करणें.

ज्यास ज्याप्रमाणें कळेल त्या रीतीनें मुफसदी करून हंगामा करतील.

—पुणें अख. भा १ पृ. १६१

मुफसल; मुफशील—सविस्तर, तपशिलवार

१ आं साहेबानी मूफसल मर्कूम केलें तें जाहीर जालें

—साने प. या. व. ४८४

२ कलमी केला मतालीब मुफशील जाहिरास पोहोचला

—साने प. या. व. ३८४

बाकी कित्येक मजकूर तुमचा ल्हु दुबे यांसी मुफसल सांगितला आहे.

—हिं. द. खंड २ पृ. १०१

मुफाइजा—कृपापत्र, इनायतनामा.

मुफाइजा इब्लाग केला तो उसूल जाहला.

—राजवाडे १०।१२७

मुफासला—अंतर; तफावत.

१ आपले फौजेसीं व राजाच्या फौजेसी कोसांचा मुफासला आहे.

--दि. म. रा. २।१६३

२ चाळीस कोसांचा मुफासला आहे. —चि. रा. ५०

३ बापूजी भिवरावाची फौज शेरबेबच्या बहादुरपुऱ्यास आहे व गायकवाडाची फौज मंडव्यास आहे. दोन तीन कोसांचा मुफासला आहे.

—E. M. P पृ. ८६

४यावर साऱ्यांचे विचारे पंधरा कोसांच्या मुफासल्याने राहून बुणगें आणवावे असें विचार होतात. —ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १३०

मुफीद—हितकर फायदेशीर.

ती सला दोन्ही उम्द्या दौलतीच्या तक्वितेस नेक व मुफीद आहे.

—राजवाडे १० पृ. २७८

मब्लग, मुब्लक; **मुब्लग**—पुष्कळ, विपुल.
मब्लग मत्ता पाडाव केले. —सभासद १९
मुब्लग—रक्कम.
मुबा—बक्षीस, दत्त.
तरी तुमची वस्तभाव सुतळीचा तोडा आदिकरून जी स्वामींनीं दिली आहे ती मुबा केली असे. —पारसनीस ब्र. च. १२५
मुंबा—एक तऱ्हेचें गलबत.
विजयदुर्गाजवळ दोन मुंबा थोर नांगर टाकून बसले आहेत. इंग्रजांचे म्हणून बोलतात. —ऐ. ले. सं. १५७६
मुबादला; **मोबदला**—ऐवजी, बदली.
१ हाली महाराज कृपाळू होऊन मोबदला मूर्तजाबादचे वतन तुम्हास देऊन चालविले. —राजवाडे ६ । १३१
२ किनवीचे मुबादला दुसरा येणार तो अद्याप आला नाहीं. —राजवाडे ७।१२९
मुबारक—शुभ, मंगलदायी.
मुबारक करणें—इनाम देणें.
शिर्के यासी गांव व महाल मुबारक करून त्यांची कन्या महाराजांनीं आपले पुत्रास केली. —चित्रगुप्त ५
उंदेरीची फत्ते तुम्हास मुबारक असो. —पे. द. २३ पृ. ७७
मुबारक्‌बाद; **मुबारकबादी, मुबारखबाजी**—अभिनंदन.
१ सलाबतजंगास मुबारक्‌बाद दिली. —राजवाडे ३।३४६
२ किल्ले मजकूर फत्ते केलियावर मुबारक्‌बादीची पत्रें पाठविलीं. —राजवाडे १ । १३१
माधवराव साहेब यांची शादी झाली, आमचे तर्फेनें मुबारखबाजी करावी म्हणोन मुसा मुन्तीण यांस लिहिलें आहे. —साने प. या. व. १९७
मुबारकी—अभिनंदन, खुशाली.
चार घटका मुबारकीच्या नजरा झाल्या. —खरे ९।४६२५
मुबारिक—आनंददायक, सुखी, शुभ.
मुबारीज—योद्धा, लढवाई.
मुबालगा—पाल्हाळाने विस्ताराने किंवा वारंवार केलेली विनंति.
१ हैदरअल्लीखानाकडील विशेष मुबालग्याकरितां व आपल्या बोलण्याचे परवरसीस्तव (आपल्या शब्दाचा सांभाळ म्ह. मान करण्यास्तव) येथील

कारभाऱ्यांनी बंगाल्यास फौज पाठवावयाचा निश्चय केला आहे.
—पुणे अख. भाग २ पृ. १२

२ गाडराचे चित्तांत फत्तेसिंग गाइकवाडाने फौज ठेऊन महादजीसिंद्याचे तंबीकरतां जावे किंवा खानदेशांत मुलुक काबीज करावा याकरिता तो रदबदली बहुत मुबालग्याने करतो परंतु गाइकवाड कबूल करीत नाहीं.
—पुणे अख. भाग २ पृ. ५६

मुबाहिस—वाद घालणारा.

मुभा—कायदेशीर, माफ, पर्वानगी.

२ पठाणास कोणे फिरविले, हे इन्साफ करितील तर आमचाच मुभा होईल. —राजवाडे ६। ६१९

२ मुलुख घेतला आहे तो तुम्हास मुभा आहे. —भा. कै. ६

मुम्ताझ—विभूषित.

मुमडा—व्यापारी गलबत. —कु. आ. ढ. ४१०

मुमुदाबाद—उर्फ गलगले. —भा. व. द. दे. भू. पृ. ५

मुयधोंडा—गांवाची किंवा खेड्याची सीमा नक्की करण्याकरितां पुरण्यांत आलेला धोंडा. —विलसन

मुर्गीस बिसमिल्ला कशाला ?—क्षुद्र कोंबडी कापायची त्याला बिसमिल्ला म्हणण्यासाठीं मुलाणा आणायची यातायात का ? कोणतेहि जनावर बळी देताना मुलाण्याकडून कापावयाचे असा प्रघात असे. भावार्थ क्षुद्र गोष्टीच्या निरसनार्थ शास्त्रार्थ पाहण्याचा वेडेपणा.

अवतरणासाठीं 'नमुदास आणणें' पाहा. —हो. कै. पृ. ७७

मुर्चा—मोर्चा.

राजश्री पंतप्रधान व चिरंजीव पिलाजी व मोंगल भाऊ ऐसे हिंगणगावावरी येऊन मुर्चे लाविले आहेत: —पारसनीस ब्र. प. १९२

मुर्तजाबाद–१ उर्फ चेऊल.
—भा. इ. सं. इ. वृ. श. १८३५ पृ. १६४

२ मिरजेचें उर्फ नांव. —म. रि. ४ पृ. ११२

मुर्दह—शूर.

मुर्दाड; मुर्दार—मृतवत्, भ्याड. कवडीमोल, विधिपूर्वक न मारलेलें.

१ देव्यानें परिच्छिन्न झुंजावे हेंच हिम्मत देऊन कारभारी यास मुर्दाड केले. —खरे २। ४८२

२ परंतु खालीं उतरतांच राजा पळून जाईल अगर आम्ही मागती राजास हातीं धरून आणल्यास मूर्दाड करतील हा संशय मानून संकटांत आहेत.
—साने प. या. व. ३२२

३ मुलानानें फात्या न दिला तर बकरें मुर्दाड रहाते म्हणजे ते हलाल होत नाहीं. —गांवगाडा १०३

मुर्दाडकस—मेलेल्या गुरांची कातडी घेण्याबद्दल गांवच्या महारास भरावा लागणारा कर किंवा पट्टी.

मुर्वत—माणूसकी, सभ्यता, भीड, पर्वा, अब्रू.

१ पुढील आशा दाखविली असतां लोक मुर्वतीवरून राहतात. —खरे १० पृ. ५६०७

२ दरबारी कोणाची मुर्वत (अब्रू) तिळमात्र राहिली नाहीं. —राजवाडे १।२२८

मुर्वतशारी—माणुसकीनें युक्त. —राजवाडे १५ पृ. २५०

मुरक्कब—चाकर असलेले.

मुरक्कब—कंपाउंड.

मुरका, मुरक्का—चित्रसंग्रह, 'अल्बम'

पोष्य सखाराम भगवंत नमस्कार विनंति उपरी जानानी (जनानी) तसबिरांचे आम्हास प्रयोजन आहे त्यास तुम्ही तसबिराचा तलाश करून बहुतच अपूर्व तसबिराचे मुरके दोनच्यार पाठवणें. तसबिरा चांगल्या उत्तम जरूर जरूर तलाश करून आम्हासाठी पाठविणें. —हिंगणें द. भाग २ पृ. ३२

२ तस्बिरांचे मुरक्के दोन चार आले. —ऐ. टि ३ पृ. ५९ —ऐ. टि. १ पृ. १३

३ आपण मुरक्का लिहिला तो सांगोन पाठविला मग त्यांचे विचारास आल्यास ठेवोत किंवा न ठेवोत. जोशीबुवांचे हाते त्यांतील तसबिरा काढून ठेवून पाठविला. —म. द. रु. ३ पृ. १५७

४ तसबिरा गेल्या त्यांत सातहजाराचे मुरक्यांतील किती गेल्या व ८०० चें मुरक्यांतील (किती) ते लिहिणें म्हणोन आज्ञा. —म. द. रु. ३ पृ. १७७

मुरज्जब—पवित्र.

मुरंजन—उर्फ कल्याण (ठाणे-मुंबई जवळचे) —भा. व. द. दे. भू. पृ. १३

मुरड—पट्टी ? आकार ?

हुजूर येऊन वर्तमान विदित केले कीं कुल रयेती लोकावरी ज्याजती मुरड घातली आहे ते दूर केली पाहिजे व पहाणीमुळे जमाबंदी होईल तेणेप्रमाणे घेतली पाहिजे. —रा. रा. अ. द. पृ. ५४

मुरणें—(रसांत) पक्व होणें, पाकणें.

मुरब्बा; मुरंबा; मोरंबा—पाक, आम्रपाक.

मुरब्बी, मुरबी—कैवारी, आश्रयदाता, अनुभविक, वस्ताद, मुरलेला, काबील.

१ तुम्ही मुरब्बी होऊन आलपेष्टण यासी बोलावें.

—म. द. रु. २ पृ. ३१

२ आपण आमचे मुरब्बी दोस्त, आमचे जेणे करून चांगलें ते इच्छिणारे.

--भा. इ. सं. मं. १८३८ अहवाल पृ. ५

३ दौलतीत मुरबी अमीर कोणी राहिला नाहीं. —पा. ब. ८

४ ऐसेही असतां मुरबौ मातबर पाहिजे. —राजवाडे ८ पृ. २०२

५ ते मुरब्बी आहेत. --राजवाडे ८ २०५

मुरंबगड--मुरुमगड उर्फ राजगड. —रा. १७ पृ. १६

मुर्वत—भीति, दहशत ?

अमीनखान पठाण फितुरी तो मुर्वतीने मृत्यु पावला त्याचा भाऊही तसाच त्यामुळे त्यास फत्तेसिगराव याणी लुटिले.

—ऐ. प. पृ. १७७

मुरस्सा, मुरसा—रत्नजडित.

शिर्पेच मुरसा. --राजवाडे १ पृ. १८८

शालजोडी १ व सिरपेंच मुरसा १ याप्रमाणें १ खोन बापूकडील व १ खोन नानाकडील येणेप्रमाणे इंग्रज वकिलास दिले.

—पुणें. अख. भा. १ पृ. ५६

मुरसाल, मोरसाल--(?)

गनीम चालोन येऊन किल्ले मुरंबदेऊ त ।। शहाजीराजे याचा मोरसाल सोनजी आसऱ्यानें राहिला होता त्यासी लढाई केली.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. २२

मुऱ्हा, मोऱ्हा—खोरे; सह्याद्रीच्या लगतचा प्रदेश; हा प्रदेश म्हणजे सह्याद्रीच्या माथ्यापासून पूर्व बाजूस पायथ्यापर्यंत व त्या पुढेंही ४–५ मैल पर्यंतचा पट्टा. हा पुढें मावळांत समाविष्ट होतो.

मुऱ्हयाची रयत गरीब. त्यांत निम्मे गांव पडला आहे.

—ऐ. प. पृ. ३०७

मुराद—इच्छा; इच्छेप्रमाणें.

१ हस्तनापूरचा बंदोबस्त हातास आला म्हणजे मुराद सर्व गोष्टी व मन्सबा हासल होईल ऐसें आहे. —राजवाडे ८ पृ. २०३

मनमुराद–यथेच्छ.

२ याची मुराद होती कीं परभारे जाऊन काळुस्त्यावरी मोर्चे लावावे.

—पे. द. ३३ पृ. २५०

मुरादीटका—टक्क्याचा एक प्रकार.

२२ टके मुरादी दर रुपयास २२ सण्या. —ऐ. प. पृ. २७०

मुरासल—पाठवणूक.

मुरीद—चेला; शिष्य.

गोविंदगीर मुरीद कमलनयन. —राजवाडे १५ पृ. १३४

मुल्क—देश.

मुल्कात—प्रांत; विलायत.

हे कदीम मुल्कात देणें. —इ. मं. ६६

मुल्की—वसुलासंबंधी; गैरफौजदारी.

मुल्की—देशी.

मुल्कीर—नाकबूल.

तो मुल्कीर जाला की इतला नाही. —राजवाडे १ पृ. १९९

मुल्जीम—लाचार; मज्बूर.

ऐसें पष्टवादें पुसतां मुल्जीम होऊन आपल्या मुखें एक्रार केला. —राजवाडे २० पृ. ६५

मुल्तवी—तहकूब; पुढें ढकलला गेलेला.

हा जाबसाल मुलतवी राहिला. —राजवाडे ७ पृ. ३५

मुल्ला—मुसलमानांचा गुरु.

मुल्लागिरी—मुलाण्याला मिळणारें वेतन.

मुल्हिक—एकरूप.

मुलक्कब—आडनांवाचा.

मुलकाची दिवेलावण (दिवेलागण) **मोडणें**—मुलुख बेचिराख करणें.

आम्हाकडील वीस हजार फौज व बुनगे मिलोन ५०,००० व मोगलाकडील ४०।५० हजार ऐसे दोहीकडील लक्षाची संख्या जमा जाली आहे. याजमुले मुलकाची दिवेलागण मोडून खरावी केली आहे. —पे. द. २० पृ. ७२

मुलकीर—नाकबूल.

छ मजकुरी गाडदियाच्या लोकांनीं कोण्हास इतल्ला न कळता सातारियास जाऊन २५ मनुष्य घोडे हरपले हा बाहाणा करून धुंद केली. दीक्षित स्वामीचे गुमास्तियास घेऊन लष्करांत रात्री आले. निजामअल्लीस तेचसमई अर्ज झाला. त्यानी इभ्राइमखान गाडदी यास ताकीद केली. तो मुलकीर झाला की इतला नाही त्यावरून माणसास ताकीद केली. —राजवाडे १ पृ. १९९

मुलखावर जाणें—देशावरी होणें, परागंदा होणें, देशोधडी लागणें.

त्यास धामधुमेकरिता व काळ दुष्काळाकरितां आपले वडील परागंदा होऊन मुलखावरी गेले यामुळे काही दिवस भोगवटा तुटला आहे.

—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. २१४

मुलतई, मुलतवी—तहकूब, पुढें ढकललेला, स्थगित.

१ विजापूर सुभ्याची मुलतई जबाबसवाल; तो मुलुक जोरतलबी. या निमित्य निमेनिमे वाटून घ्यावे. —स. ब. पृ. १८

२ येव्हढयासाठी अवघे काम मुलतवी टाकणे सलाह नाही.

—हिंगणे. द. भाग २ पृ. १५

मुलमेदार—मुलामेदार, मुलामा केलेले.

वकील मजकुराणी नाना फडणीस यांस पोषाक १ व बंदूख सोनेरी मुलमेदार १ व घोडा १ यैसे दिल्हे.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १३९

मुलहक—सामील.

कासीकर जमीदार चेतसिंग महादजीसिंद्यासी मुलहक होणार.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १७३

मुलाखत, मुलाकत, मुलाकात—भेट, गांठ, मुलाजमत.

मुलाज—मुलाखत, समक्ष भेट.

शिवाजीसी सख्य करणें आणि भेटी न ये तरी मुलाज माफ करणें.

—सभासद पृ. ४९

मुलाजमत—भेट; हुजूरनौकरी; नौकरी.

मुलाजमेहेरबान—संरक्षक.

अजम, खान वालाशान, बुलंदमकान याकूदखानी, दाम दौलतहू द॥ मुलाज मेहेरबान इतजादास्ता. —वै. ४ स. १७४२ पृ. २०

मुलाजा; मुलाइजा; मुलाहिजा—पर्वा; विचार; मान; दुर्लक्ष्य; उपेक्षा.

मुलाइजा न करावा म्हणजे माणूस खबर्दार असते.

—म. रा. आ. १६

मुलाजिम—नोकर.

मुलाझिमत—चाकरी.

मुलाणा; मुलाना—मुसलमान धर्मगुरूची पदवी. २ मुसलमान खाटीक. मुसलमानांचें पाऊल हिंदुस्तानास पडण्यापूर्वी गुरें मारण्याचें काम हिंदू खाटीक करीत. मुसलमान दृष्टीस पडल्याबरोबर त्यांनीं ते सोडिलें आणि मुसलमान खाटकांना मुलाना हा किताब देऊन बकरे लावण्याचें काम त्यांच्या गळयांत अडकविलें. —गावगाडा पृ. २४

मुलामा—धातूच्या रसाचा पातळ थर दुसऱ्या धातूच्या पत्र्यावर बसविणें.

मुलाम्याचें नाणें ॥
तुका म्हणे नव्हे सोनें ॥ १ ॥

मुलामा—(?)

पुण्याहून सामान पालख्यांचें, दोरण्या मुलामे, कोर, दाल, पिंजरीचे गोप, व राजगोंडे, इलाखे व सांगचें सामान पाठविलें आहे.

—ऐ. ले. सं. ९३५

मलायम; मुलाईम—अनुरूप; रम्य; नाजूक, सुकुमार.

साजणी तुझा किती नेत्र मुलायम हलतो.

—प्रभाकर २०८

२ मुलायम उटी देऊन नटवितो. —प्रभाकर २१४

३ पातळ नखरेदार मुलायम फूल चौकडीचे —प्रभाकर ९६

मुलाहिजा—(?)

मकसूदनामा कान्होजी झुंजारराऊ अदिकारी तपे कानदखोरे मामले राईर मकसूद किल्ले तोरणा वसऊ नव्हता. दुसमानाच्या लोकी मुलाहिजा केला जे. हाशम व जकीरा वाढउनु किल्ले मजकूर कावीज करावें हें खबर बादेकमीनें आईकोनु साहेबाची नफराई केली किल्ले मजकूर कावीज करूनु निगा बरजोरीसी केली.

मुली—मुलगी.

अप्पाजीपंतास देवधर म्हणोन गृहस्थ पुण्यांतच आहेत त्यांची मुली पाहिली आहे.

—ऐ. ले. सं. २९५७

मुलुक मबाह—(मवाद ? मबाद ?)-?

अवतरणासाठीं 'उंदीरतोडी' शब्द पाहा.

—E. M. P. पृ. १३४

मुलुकमैदान—विजापूरच्या सुप्रसिद्ध तोफेचें नांव. (मूळ शब्द मालिक मैदान. मालिक म्ह. स्वामी, मैदान म्ह. रणमैदान. त्यावरून रणस्वामिनी.)

मुलुखगिरी—देशपादाक्रमण; मोहीम.

मुलुख चोळवटणें—पायमल्ली करणें, खराब करणें.

त्या उपर श्रीमंत दादासाहेबहि याच मार्गे पंचमहालांतून विज्यापुराकडे गेले. त्यामुले मुलूक चोलवटोन बहुत खराब जाला.

—पे. द. भाग ३८ पत्र नं. ६

मुलुखदार—दौलतवंत

पातशहाचे घरची मुखत्यारी व मुलुकदार करून असावे.

—दि. म. रा. १।२२६

मुलुखदारी—राज्यव्यवस्था.

मुवक्कल—वकील असलेला.

मुवाखज—जाब देणारा.

मुवाजन—ठराव.

कसव्याची जमीन मुवाजन्याप्रमाणें वेगवेगळी करण्यात यावी.
—भां. भो. द. पृ २६१

मुश्क—कस्तुरी.

मुशकस— ठराव, निश्चय.

वसवंतराउ हरपनहली याने हुजूर मुशकस करून लष्कर मनसुरासी घोलाऊ पाठविले. —शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ २४

मुश्कस—निश्चित.

१ एक तह मुश्कस करून दिला पाहिजे
—राजवाडे १५।३६९

२ जमाबेरजी मुश्कस करणें म्हणून रजा फर्माविली.
—राजवाडे १८।४९

मुष्कासा, मुश्कासा—वचन ?

अजम मनूखान जमातीदार यासी साहेबी मुश्कासा दिल्हा आहे यैसी यासी आपले चुलते मुल्ला अब्दुल रहिमान याही आपल्या नावे मनुखानाची सनद केली आहे. —शि. च. सा. खं. ७ पृ. ९१

मुश्कील, मुश्किली—कठीण; दुर्घट; संकट, अडचण.

लश्करांत फिरावयाची मोठी मुश्कील; जागां जागां चौकी प्हारे वाजपूस होते. —ऐ. टि. ३।५०

२ नब्दिरीच्या मुश्किलीत येऊन मन्सब्याकरिता मम्मईस आले.
—सानेप. या. व. ४७३

३ पल्टणे बहुत मुश्किलीनें गाडर याजपासी जाऊन पोहोचली.
—दि. म. रा. १।३८

मुश्त—मूठ

मुश्तधिस—फिर्याद, तक्रार.

मुश्तमिल—सामील.

मुश्तरी—१ विकत घेणारा. २ वसूल न दिल्यामुळें सरकारनें विकावयास काढलेली जमीन विकत घेणारा.

मुश्तरीक—समाईक मालकीची किंवा भागिदारीची जमीन.

मश्ताक—लोभ.

येक महिना धारुर प्रांती राहिलो. औरंगाबादेहून अर्जी आली. त्यावरी

अर्जी आलीच नाही. तुमचा मुश्ताक फार आहे. त्यावरून मोठी मजल करून गेलो. —हिं. द. खंड १ पृ.३७

मुश्फक, मुश्फीक—कृपाळू, मेहेरबान.

मुश्रीक, मश्रीक—मुसलमान लोक ख्रिश्चन लोकांना या नांवानें संबोधितात.

मुश्रीफ—पोत्याकडील, खजिन्याकडील तपासनीस.

मुश्रीफ—मोगल बादशहाच्या तोफखान्याचा जो मुख्य दरोगा "मीर आतिष' या हुद्याचा असे त्याचा हा नायब किंवा दुय्यम अम्मलदार.

मुशक्कश—निश्चय. —रा. व्य. को.

मुशजर—वेलबुट्टीचें काम केलेलें रेशमी कापड.

शिवबा सील करा अंगाला ।
भगवंताची सील ज्याला ।
आंतून बारीक झगा त्याला ।
मुसेजरीच्या सुरवारा । सर्जाबंद सोडून दिला ।
डावे हाती बिचवा त्याला । वाघनख सज्यींच्या पंजाला ।
—ऐ. पो. के. खं.१ पृ. १७

मुशाफर—प्रवासी; सफर करणारा; फिरस्ता.

मुशारा; मुशाहिरा—मासिक (पगार); दरमहा.

कारकुनाचे मुशारे देतां थकलों. —दि. म. रा. १।१२

मुशारून—इलैह—उपर्युक्त.

मुशीर—मंत्री, सल्लागार.

मुष्क—कस्तुरी अगर कस्तुरीचें अत्तर. —रा. व्य. को.

मुष्का—मुस्का,—मुस्की.

बारगीर चौकीचे धरून नेऊन मुष्का बांधून येकरोज टाकिले. कारकुनासही डागला. —ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ८९

मूष—घूस.

मुस्त—कायम.

तेथें मुस्तफीखान आहे. त्यास व पिलाजीचे फौजेस ताराज करणें. आपला अंमल मुस्त करणें. —पे. द. १२ पृ. ३७

मुस्तअद—तयार.

मुस्तकबल—१ भावी किंवा भविष्यकाळीं मिळणारी रक्कम, २ पुढे अमूक वर्षांनंतर सारा किंवा कर घेऊं असा देण्यांत आलेला कौल.

१ त्याणी एकसाल वसूल घेतला. पुढे गांवामध्यें वाणियाजवळ घोडा विकावु

होता. त्यास आपल्या बापास बोलावून सांगितले होते जे पेस्तरसालास मुस्तकबल घेणें घोडा खरेदी करतो.

२ तेणे करून रयेती मफलीस बेमवसर जाली तरी मुस्तकबल दिधले नवेच मुस्तकबलाची तसवीस न लावणे.

शि. च. सा. खं. ९ पृष्ठ २५
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. २३४

मुस्तकिमी—मजबुती.

वरकड दरवाजे बंद करून आपले मुस्तकिमीत आहेत.

—म. द. बा १।३९

मुस्तकीम—कायम, बळकट, जबरदस्त, पक्का, बलिष्ठ, दृढ.

१ सुभेदार (सुभेदारानी) झांशीचे ठाणें मुस्तकीम करून दतियासी लागले. तिसरे दिवशीं चार तोफा दराबीवर धरून, मागे शिलेदार सरदार हुजरात वगैरे पायदळ देऊन हल्ला करून दतिया घेतला. राजा धरला.

—हो. कै. पृ. ३८

२त्यांणीं आपसांत विचार केला कीं, हवा बदलून (विचार बदलून, दगलबाजी मनांत आणून) माघारा मान्या चालला आहे हा आपले (स्वतःचे) बेडयांत गेल्यावर मुस्तकीम होऊन आपला बस राहणार नाही (बस म्हणजें वजन, दरारा) तें पक्षी या ठिकाणीच याजला बसात आणून कैद करावा. —हो. कै. पृ. १५९

३सरदाराचा व सफदरजंगाचा स्नेह मुस्तकीम केला.

—हिं. द. खं. १ पृ. २८

४याचा नक्शा मुश्तकीम ठरून मग जावे.

—राजवाडे ७ । १२

५ कोणी आव टाकिला नाहीं मुस्तकीम आहे.

—राजवाडे १०।७४

६ चौकी मुस्तकीम करून राहिले. —खरे १७९७

७ यांची इंग्रजावर जाण्याची सर्व तयारी मुस्तकीम.

—राजवाडे १९।५१

मुस्तज्हर—जाहीर.

मुस्तजर—शेतकरी.

मुस्तताब—चांगला, शुद्ध.

अवतरणासाठीं 'दरामत बरामत' पाहा.

मुस्तदाई—अर्जदार, फिर्यादी किंवा वादी.

मुस्तफाबाद—उर्फ दाभोळ.

—भा. व. द. दे. भू. पृ. ३

—इ. सं. पारस. ऐ. टि. नं. २१ पृ. ४०

मुस्तफाबाद—उर्फ चांदवड.

—भा. व. द. दे. भू. पृ. १४

मुस्तमीर—दृढनिश्चयी.

मुस्तमील—नेहमीच्या वहिवाटीचा किंवा सरावाचा.

मुस्तब्जब--योग्य.

मुस्तसी-दंगेखोर, बंडखोर.

मुस्तहक—१हक्क असलेला २ लायख, पात्र असलेला.

मुस्तासिल—नष्ट, उन्मूलित.

मुस्तिब्शार—शुभवृत्त सांगणारा.

मुस्तेद—सिद्ध; तयार; भक्कम.

१ गडाची इमारत मुस्तेद करावी —मरा. आ. ३३

२ चुना मुस्तेद करावया...धोंडे...मुस्तेद केले.

—चित्रगुप्त १३३

मुस्तेदी—तयारी; सिद्धता; मजबुती.

मुस्तैदजंग—जंगास म्हणजे लढाईस सिद्ध.

बंदरास हैदरअलीखान तीन कोसाचे फासल्याने माहासराकरून मुस्तैदजंग आहे. —पुणें अखबार भाग १ पृ. १९२

मुसज्जल—१ निर्णित २ न्यायाधीशानें दिलेला निर्णय.

मुसंडा—मुसंडी; धडक.

तोफा माघाऱ्या काढावयास अवकाश न पडू देतां मुसंडा देऊन एकाएकीं येऊन त्यांनीं गांठ घातली. —ऐ. ले. सं २५०१

मुसन्ना—दुहेरी नक्कल.

१ पेशजी पत्र दिले ते गैरविल्हे लागले सबब हाली मुसन्ना सनद हे दिली आहे. —राजवाडे १३।१६५

२ एक मजकुराचे दोन कागद त्यास मुसन्ना म्हणतात.

—प. द. म. व. १००

मुसनफ—घोडयाच्या सामानापैकीं कांहीं जिन्नस. घोडयाच्या जीनखोगीराचें साजसामान.

१ गोसावी यानी वळीव मुसनफ जिनाकारणें पाठवून द्यावी म्हणोन रूबरु आज्ञा केली होती. त्यावरून मुनसफ वलीव पाठविली आहे.

—पे. द. ११ पृ.१०

२ तुम्ही लिहिल्यावरून गेंदजोडी व जीन मुसनफसुधा पाठविला आहे.
—पुरं. द. भाग १ पृ २६२

मुसनापत्रें—त्याच मजकुराचें दुबार पत्र.

१ कलकत्याचीं पत्रें पहिलीं आलीं त्याचीं मुसनापत्रें तेथून रवानगी जाहालीं होतीं तीं पत्रें येऊन पोंचलीं त्यांतील मजकूर पुरवणीपत्रावरून विदित होईल.
—नाग खं. २ पृ. १

२ सर्व मजकूर पुण्यास लिहिला आहे. तेथून उत्तरें येतील त्याप्रमाणें तुम्हास लिहून पाठवू म्हणून उत्तरे गेली मागाहून मुसना पत्रें आलीं त्यांत उत्तराचे त्वरेविसी फार त्याणी लिहिलें होतें.
—नाग १ पृ. १३०

मुसम्मा—१ नांव धारण करणारा; २ मुदत, हंगाम.

मुसम्मान—(अ) मुसम्मा.

मुसमार्ग—मागमूस.

ते अगर त्या कामाचा त्या रानीं काही मुसमार्ग नसिला तर तसेच खबर घेऊन येणें म्हणोन लोक पाठविले आहेत. —पे. द. ३३ पृ. २१९

मुसरीफ—१ an examiner, an inspector, an officer of the treasury who authenticates accounts and documents.
२ चौकशी करण्याचें काम असलेला अधिकारी.

वस्त्रें देता जामदारखानीयाकडील मुसरीफ यांनीं उघडून प्रधानपंत याजवल पदर द्यावा. —भा. इ. सं. मं. त्रै. व. ९ अं. ४ पृ. ९०

मुसल्लम—सुरक्षित.

मुसव्वदा—चित्र, आराखडा, मसुदा.

मुसव्वर मुसव्विर—चितारी.

तेथे मालिटाकडून मुसव्वर आला होता. —खरे ९।४७१८

मुसव्वरी—चित्रकाम.

एक कांहींसी मुसव्वरी करितो. —ऐ. टि. १।१४

मुसंवर—१ चित्रकार; २ 'मॉन् शूर'चा अपभ्रंश—महाशय याअर्थी.

श्रीमंतांची स्वारी घोडे फिरावयास गेली होती. तेथें मालिटाकडून मुसंवर आला होता. कारण कीं, श्रीमंत बरायखुद्द वगैरे सरदार मंडळी भाळे कसे खेळतात हें पाहून तसबीर खाशांची काढण्याविशीं.
—ऐ. ले. सं. ४७१८

मुसळी—मुसंडी.

मल्हारजी होळकर हस्तगत करण्याचा विचार पडला की तो दोनतीनशें स्वारांनिशी मुसळी मारून निघून गेला तर अवघडच. अथवा आपल्या-

वरी येऊन पडला तरीही विचारच. शेवटीं कसेही होवो लेखपूस जाला तेव्हां आपणास उद्योग करणें प्राप्त आहे.
—हो. कै. पृ. १२५

मुसा—वस्तरा.

मुसाइद—प्रयत्नवादी.

मुसाइबत—मुत्सद्दी, मित्र.
नबाब नासरजंगाजवळ कोणी मुसाइबत उमदा मनुष्य नाहीं. शाहा महमूद फकीर वगैरे आहेत. याजवर येख्तीयार नाहीं. फरमाबूद आहेत.
—पे. द. २५ पृ. ६६

मुसाई— प्रयत्न करणारा.

मुसारत—एक गोमांतकी आंब्याची जात.
गोमांतकी आंबे सुमार २०० पाठविले आहेत. ७५ फर्नांदीज व ७५ मुसारत. —ऐ. ले. सं. ४१११

मुसाहेब—सोबती किंवा स्नेही.
श्रीमंतानी स्वमुखे राजाजीची तारीफ बहूत केली. आसमंतात जे मुसाहेब होते त्यानीही तारीफ केली. —हिं. द. खंड २ पृ. ५६

मुसीबत, मुशीबत—अनिर्वाह्य म्हणून करावाच लागणारा असा खर्च.

मुसीबत—दुर्दैव.

मुसीर—दौऱ्यावर असलेंले.

मुसुंब—मुसुम; मोसम; हंगाम.
त्यानें सांगून पाठविले कीं, आरमाराची मुसुंब राहिली नाहीं, फारतर येक महिना अवकाश आहे. —पे. द. ४० पृ. १०५

मुसुमत—कुलीन स्त्रियांच्या नांवाआधीं लावावयाचें उपपद.

मुहतमीम—निरीक्षक.

मुहतासिब—मोगल सैन्याच्या तळांत दारूकलाली किंवा जुवेबाजी अशा सारख्या निषिद्ध गोष्टी चालत नाहींत, हें पहाण्याचें काम करणारा अधिकारी.

मुहनाल—तरवारीच्या म्यानावर बसविलेलें टोपण किंवा धातूच्या पत्र्याचें केलेलें कारागिरी काम.

मुहम्मल—टाकलेलें, सोडलेलें.

मुहर—शिक्का.

मुहय्या—तयार.

मुहीत—घेरणारा.

मुहीम—मोहीम.
जेव्हां स्वामी लाहोरचे मुहिमेवर होते.
—चंद्रचूड दफतर भा. १ पृ. १७९
मुहूर्त—(नपुसकलिंगी वापर) शुभघडी.
सत्वरच डेरेदाखल होणार. दोन च्यार मुहूर्त नेमिली आहेत. निश्चय होईल. त्याप्रमाणें विनंति लिहीन. —पुणें अख. भाग २ पृ. ११५
मुहूर्त—कालगणनेचें एक परिमाण. ४८ मिनिटांचा एक मुहूर्त होतो.
मुहूर्तमणि—मंगळसूत्रांतील सोन्याचा मणि ?
कंठा१ नथ१ मुहूर्तमणि१ माळ जवाची.
—थो. मा. रो. २ पृ.३४८
मूठ— बैलाचें खोगीर.
१ ३ बैल मूठसुद्धां १ तांबडा १ माळवी १ जांभळा मुटगी फाडलेली.
—ऐ. ले. सं. ४१६४
२ बैल देखील ताटमूठ सव्वीस पाठवावे.
—पे. द ३० पृ. ५
मूठ—फैर
तुम्ही मेढा तोडणें जोरबजोर येऊन लागणें. तुम्हास तोफेची एक मूठ सोसणे लागेल. —पे, द. ३३ पृ. २४५
मूठ जिंकणें—भ्रसनिरास करणें. पाणी जोखणें.
श्यामलाने त्याची मूठ जिंकली अतःपर तो त्याचा ते जागा टिकाव होवूं देत नाही. —पे. द. ३ पृ. ४१
मूठभेड—विस्कळीत, अस्ताव्यस्त.
पांचा वर्षांचे मेहनत केलेले फौजेत हाल काय राहिला कळतच आहे. प्रसंग मूठभेड जाला या काली नवी फौज मिळते कशी ?
—म. शि. यां. का. पृ ४५५
मूठमर्द—दांडगे, दांडगाई करणारे. अडदांड, रगेल, दंगेखोर.
१ पैकाही देतील जहागीरदारांचे रुपयेहि पावतील, मूठमर्दीस तंबी करतील. —हिंगणें दप्तर खंड २ पृष्ठ १२
२ सरदार पैकाही देतील व मूठमर्दास तंबी करतील.
—हिंगणे द. भाग २ पृ १२
मूठमर्दी; मूठमर्दी करणें—मूठमर्दाई, जबरदस्ती, धटाई.
१ दरम्यान कोणी मूठमर्दी करून हरकती न करी म्हणोन अर्ज केला.
—ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. ११३
२ इनसाफ (न्याय) नाहीं सारा मूठमर्दीचा कारभार, तेथें इलाज नाहीं.

शिद्याचा कारभार! कोणाजवळ सांगावें असें नाहीं. तह केला तोहि ठीक नाहीं. —ऐ. ले सं. ३२६९

३ त्यास ती मूठमर्दी करून सुरळीत टक्का देत नाहीं म्हणोन देशमूख मजकुरास जाऊन सांगितले. —पे.द. ३१ पृ. १०६

मूड—पेरणीसाठी दिलेलें बीज, धान्य.

रयेत लोकासी मूड देऊनी विलायेतीचे कीर्दी मामुरी केली. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. २८

मुभा इलैह–उपर्युक्त.

मूमे मसीद पेटमें भूतखाना—मुखीराम बगलेमे छुरी.

आमरेसच्या अमरसिंगराजास धरून आणिले. आपल्या डेऱ्यापुढे चांदणींत कैद करून सभोवती चौकी देऊन दोन लाख रुपये मागतात ऐसे वर्तमान आहे. मुमे मसीद पेटमे भूतखाना हा विस्तार काये लिहिणें? —पे. द.

मूतजाबाद—उर्फ मिरज. —ऐ. फा. सा. खं २ पृ. ८२

मुषकस—निश्चिती. मुषकस करणें म्हणजे खंडणी निश्चित ठरविणें.

सालमजकूराकारणें कसबे मजकूरची खंडणी मुषकस करणें म्हणोन अज्ञा जाहली आहे. —पे. द. ७ पृ. १९

मूस फटणें, मूस फोडणें—बातमी कळणें. खुलासा समजून घेणें, खरें हरद्व जाणणें.

दोघ गृहस्थ आले. ते येथेच आहेत. त्यास अद्याप गांवांतून मूस फुटली नाहीं. —ऐ. ले. सं. १७०६

निदानचा प्रकार मनास आणून जरूर लिहून पाठवावा. ते बोलतात कीं, मूस फोडून लिहून पाठवावें. —ऐ. ले. सं. ११७५

मूसलमचा मफलीस— ? मुसलीमाचा दास ?

दौलतमंगली दस्त करून नागवण बांधली त्याकरितां नफरमजकूर घसरला व काटकरहि निम्मेची उगवणीकरितां तोहि मुसलेमचा मफलीस जाला. —म. द. रु. ३ पृ. ३४

मूहियाबाद—पुण्याचे औरंगजेबाने ठेवलेलें मुसलमानी नांव. —म. रि. ४ पृ. १२१

मेख—१ खुंटी २ रहस्य. — पु. न. सं. वृ. खं २ पृ. ८३

मेखसूं, मेंकसूं—मेखा ठोकण्याची मोठी लांकडी अगर लोखंडी मोगरी.
काळा वहिरू लेकवळा यास शिंदे यांणीं छ १५ सफर भौमवारीं लष्करांत फिरवून तास रात्रीस मेखसूंखालीं मारून टाकिलें.

—ऐ. ले. सं. ६६३१

दौलतराव शिंद्याच्या मारेकऱ्यास लागलेंच मेखसूं घालून मारून टाकिलें.

—ऐ. ले. सं. ४८४८

आनंदराव जाधव यास अन्यायामुळें शिंद्याच्या लष्करांत मेखसूं घालोन मारिलें.

—ऐ. ले. सं. ३४१८

मेखा उपटून देणे—एखाद्याचें उच्चाटन करणें.
मुत्सद्यास कुशाबा चिटणिसाकडून सांगून पाठविले कीं सदाशिवपंतासरख्याच्या मेखा उपटून दिल्या होत्या तेव्हां दुसरे तिसरेयाचा मजकूर काय आणला आहे (तेव्हां इतर दुय्यम तिय्यम लोकांची ती कथा काय?)

—नाग १ पृ. ३५१

मेखा खांदाडीस देणें—मेखा उपटून खांद्यावर देऊन हाकून देणें म्हणजे एखाद्याचें उच्चाटन करणें किंवा त्यास गर्वहत करणें.
अहल्याबाईच्या बोलण्यांत आलें की शिंद्यांनी बायकांच्या मेखा खांदाडीस दिल्या तसें येथें होणार नाहीं! सुभेदाराच्या पुण्यप्रतापें जें घडणें तें यथायोग्यच घडेल.

—हो. कै. पृ. २१३

मेचणे—ताब्यांत येणे, मऊ होणें, हार खाणें.
सोभानसिंग वरचेवरी अर्जी देतो कीं किल्ला जेर केळा आजि उद्यां हस्तगत करितो त्याजवरून यास आशा लागली आहे (परंतु) किल्ला तरी आजिवर मेचत नाहीं.

—पे. द. भाग २८ पत्र नं. १२

मेज्वानगी—मेजवानी.
१ पांच हजार रुपये सरकारातून मेजवानगी पाठविली.

—खरे ९ पृ. ४७४३

२ याप्रमाणें चौतीस मेजवानग्या घतल्या.

—गो. खं. चि. शा. ब. पृ. २५.

मेज्वानी—थोर मनुष्यास दिलेलें थाटाचें जेवण; जाफत; मेहमानी; नज्राणा.
अदवानीकराकडील वकील मेज्वानी व वस्त्रें घेऊन आले आहेत.

—खरे ६ पृ. ३०९६

मेज्मानी—दि. म. रा. १ पृ. २८४

मेटकुडो--(?)

वतनास इनाम जमीन १ पाव ३ विघे व रावता महार मेटकुडो वगैरे कानूबाब करार करून दिल्हे असेत. —ऐ. ले. सं. ४१८९

मेटे, मेट—चौकी.

उंदेरीस पायेबंद देऊन बाहेरील चौबुरजी हाताखाले घालून शत्रूची उतरावयाची बंदरे जागजागा आहेत. तेथे मेटें ठेवावी.

—पे. द. ३३पृ. १२

मेड—१ भिंत, भिंताड. २ पाणी नसलेला खोल ओहळ किंवा ओढा.

टेकडीच्या उजवे बाजूस एक लहानसा तळ्याचा मेड आहे, तेथें गारदी आले. त्यांनीं ते दिवशीं बहुत जास्ती करून एक तळ्यामेढ आहे तेथें येऊन तोफा ठेऊन बेमुरवत मारूं लागले. —ऐ. ले. सं. ४३८१

मेड—प्रकार, नियम, न्याय.

टिपूचा प्रसर फक्त कर्नाटक प्रांतीच आहे तेव्हां त्याचें पारिपत्य जालियानंतर तोच मेड इंग्रज आपणांस लावितील तेव्हां आपल्यास ते सांभाळणार नाहीं. —म. शि. यां. का. पृ. ८०४

मेडा, मेंडा—हद्द किंवा सरहद्द.

१ हिंदुपत डंगाईवाले आपल्या मेंड्यावर येऊन बसले.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १६९

२ जाटाची जबरदस्ती भारी आहे. पहूंजचा मेडा करू म्हणतात. आपले सिंदचा मेडा म्हणतात. याप्रमाणें भानगड न बनली तेव्हां ज्याट कूच करून पुढें आले. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. १७१

मेढा—दगड माती, लांकडे, झाडें, इत्यादिकांनीं तात्पुरता तयार केलेला तट.

दगडाचें काम दोनअडीच हात करितो मध्यें सासात हात पेटी धरली त्यामध्यें माती भरून दगडाचें बाहेरून मेढा माडाचा चवदा हात याप्रमाणें काम लाविले आहे. —पे. द. १६ पृ. ९५

मेंढिया—? मेंढ्या ?

धारोजी पाटील यानें येऊन गांव लुटला जगदलेचें मेढिया नेल्या.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. २३६

मेढेदायी; मेढेदायीक—शेजारच्या घराचा किंवा जमिनीचा मालक.

—विलसन

मेण—म्यान, तरवारीचा कोष.

मेण करणें—म्यानांत घालणें.

मेण करा आरसा सख्यानो गुलाल भांगी नका भरू.

—प्रभाकर ११६

मेणजोगी—भैरवाची उपासक अशी एक जात.

मेणवात—मेणबत्ती.

सुरुंगाचे काम चालते त्यास उजेडास कांहीं तेल व मेणवाती पाठविल्या पाहिजेत कदाचित् तेल तेथे नसेल तर इकडून आम्ही आणवूं परंतु मेणवाती अगत्य पाठविल्या पाहिजेत. —पे. द. १६ पृ. ४१

मेथा, मेहेता—कारकून, हिशेबनवीस.

मेदगी—१ नव्या गिलावा केलेल्या भिंती सारवण्याकरितां बकऱ्या-मेंढयांच्या लेंडयांमध्यें माती-मसाला घालून पाण्यानें भिजवून व दगडावर चांगलें मळून तयार केलेलें मिश्रण.

२ अशा मिश्रणानें भिंत इत्यादि सारवण्याची क्रिया.

१००० रुपये शुक्रवारचे वाडयांतील भुया व मेदग्या करावयाबद्दल.

—पेशवे दफतर

मेंडा—सरहद्द.

रांगडेही फौजसुद्धा जमाव करून मेंडयावर आले आहेत.

—ऐ. प. पृ. ३०४

मेदबुन्याद—मेख बुनियाद (?), पाया, मूळ ठावठिकाणा.

हा अमल (बदअमल) कान्हीयापासून घडला आहे तरी त्याची यैसे होईल कीं त्याची मेदबुन्याद न व्हाये!

—शि. च. सा. खं. १ पृ. ३०

मेबायदकी—झालें पाहिजे की.

मेबायदके गोविंदगीर मशारनिल्हेसी कालवापाणीं कैसे अलाहिदा चालत होते त्याणेप्रमाणें चालविजे. —राजवाडे १५ पृ. १४६

मेलकार—शस्त्रविद्येंतील परीक्षक.

—रा. व्य. को.

मेला—शस्त्रास्त्रादिकांचें शिक्षण.

—रा. व्य. को.

मेवा—फळफळावळ.

छ ७ मोहरमी नवाब नासरजंगाहीं सेवकास मेवा दाळिंबे सात व साखरलिंबे ५ व नारिंग ७ येकूण दागिने येकूणीस पाठविले.

—पे. द. २५ पृ. ४७

दुसरे दिवशी नाना जिन्नस (अनेक प्रकारचा) मेवा खरेदी करून आणविला. —सभासद ४०

नवे नित येती मेवे बागांत. —प्रभाकर २२९

मेवाती—रजपुतांपैकी एक पोटजमात. हे लोक सध्या माचेडी नांवानें ओळ-

खल्या जाणाऱ्या प्रदेशांतील रहिवासी. यांची पूर्वी लुटारूपणाबद्दल व दंगेखोरीबद्दल प्रसिद्धि असे.

मेवेजात—फळफळावळ.

त्यांचे समागमे मेवेजातच्या बंग्या वगैरे सरंजामही रवाना करावयास तयार झाला आहे. —राजवाडे ५ पृ. ४४

मेवेफरोश—फळविक्या.

एक्या महिन्याचे मुदतीनें मेवा न पोहचे; मार्गातच सडून जाईल म्हणून विलायतचे मेवेफरोशाही सांगितले. —ऐ. टि. २ पृ. ९५

मेस्तक—जमाखर्च लिहिण्याचें शास्त्र.

मेसमार—नष्ट, नाश.

विजयसिंगानें दगाबाजी केली त्यांस मेसमार करून व जो या हगामीस दग्यास शरीख (सामील) होईल त्याचेहि पारिपत्य करून.

—हिं. द. खंड १ पृ. ११५

मेसाच्या काठ्या—बांबू.

काल एक रोखा आला त्याची कारसाई भोपळे पान भारे व मेसाच्या काठ्या गांवकरी यानी पावत्या केल्या तों दुसरा रोखा पंचवीस बेगारी व १०० वासे घेऊन येण्याविषयी गेला. —ऐ. प. पृ. ३०७

मेसारी—गोसावीजी महाराज नांवाच्या एका गुजराथी संताच्या पंथाचे लोक.

मेहेत्रा, मेहेत्री—एखाद्या जातीचा किंवा जमातीचा पुढारी किंवा अधिकारी. त्या जमातीकडून सरकारी कर वसूल करून ते सरकारांत भरण्याची जोखीम याजवर असे. या कामाबद्दल त्याला स्वतःला सरकारसारा माफ असे.

मेहतर—१ उत्तर कोकणांत म्हात्रे म्हणजेच मेहेतरे नांवाचे ग्रामाधिकारी किंवा देशाधिकारी असत. २ श्रेष्ठ, ३ झाडू, भंगी.

नाशिककडील भिल्लांच्या जातपाटलाला व पुण्याचे सुताराला मेहेतर म्हणतात.

मेहतरपण—साफसुफाईचें काम.

न्हावीपणाचे मेहेत्रेपण (श्रेष्टत्व) —वाड बाबा २ पृ. ९

मेहमान—अतिथि; पाहुणा.

मेहमानगी—मेजवानी; आतिथ्य; नजराणा.

मेहु—मेघ, पाऊस.

रबीचे पेरणी जाहलेवरी मेहू पडिला नाही जुजवी पीक जाहले.

—शि. च. सा. खं. ७ पृ. १०५

मुलुक पायेमाल जाला आणि आणिक मेहु नसता कासाल पडून मुलूकात काही हाल राहिला नाही. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. ५५

मेहेरबानगी—मेहेरबानी; कृपा.
आपणही हुजुरीहून मेहेरबानगीचा खिलत पाठवावा.
—दि. म. रा. १ पृ ९९
मेहरबानी; मेहेरबानी—कृपा.
मेहेरबानी. —राजवाडे १५ पृ १४
मेहर; मेहेर—सूर्य.
—देवनाथ २५५
मेहर; मेहेर—कृपा, दया, कीव. —चित्रगुप्त पृ ३४
इलाहीचे हुकुमे व बडेखान यांचे मेहेर आमचे जागां होती.
—पारसनीस ब्र. प. ३०८
मेहेरबान, मेर्वान—कृपावंत.
मेहेरबान —राजवाडे १५ पृ. १६
मेर्वान. —वाड शा. छ. १९९
मेहेर होणें—मेहेरबान होणें, दयार्द्र होणें, कृपा करणे, कृपाळू होणें.
अर्ज खातरेस आणून राजे मेहेर होऊन यास नूतन सरपाटीलकीचे वतन करून दिले असे. —ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. ३०
मेहराप; मेहरप—कमान; मशिदींत पश्चिम दिशेस असणारी पवित्र देवळी हिच्याच शेजारीं मिम्बर म्हणजे व्यासपीठ असतें.
मै—बमै, सह, सुद्धा, बमय.
सातारियातील घरे.
१ विसाजीपंताबद्दल वाडा मै उकर्डासुद्धा.
१ रघुनाथ महाजन याजबद्दल घर.
—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. २०
मैजमीयत—जमातीसह, जमावासह. —साने प. या. व. ४९३
मैंद—१ नांगरलेली जमीन ढेकळें फोडून मऊ सपाट करण्याचें शेतकऱ्याचें एक अवजार.
२ एक लुटारू, चोरटी जात.
मैदान—१ उघडी, सपाट व विस्तीर्ण अशी जागा. २ घोडे मैदान म्ह. मर्दुमकी, कर्तबगारी दाखविण्याची जागा.
मै फर्जन्दान—लेकरासह; वंशपरंपरा.
इनाम मै फर्जंदा मुकर असे.
—वाड सनदा ८७
मै फौज—फौजेसह.
—साने प. या. व. ४९४

मैमनत—सुदैव, उत्कर्ष.
मैया—शंभर.
मैयातैन—दोनशें.
मैल—किलाफ, किल्मिष, संशय.

फते पाऊन या मुलकास येणार त्या समई त्याच्या भेटीचे ठायी दृष्टीत मैल राहू नये यास्तव लिहिले असे. —E. M. P. पृ. १२७

मोआजीन; मवाजीन—मशिदीची बांग पुकारणारा.

इमामलोक व मोआजीन लोक यांची चौकशी करणें. —वाड सनदा ७९

मोईन—नेमणूक; ठराव; नियम; पगार; तैनात.

१ इतकियावर मोईनप्रमाणें चौकीपहारा न राखेच तर परिच्छिन्न दूर करावा. —म. रा. आ. १४

२ यास साडीचोळीची मोईन सालीना होन पा। १०० एकसे रास केले असत. —राजवाडे १७ पृ. ४२

मोकद—१ हक्क २ गोष्ट.

चौथचा मोकद म्हणाल तर रावसाहेब महेरवान बालाजीराव त्याची ताकीद आहे विना त्याचे इतले, देवत नाही. —E. M. P. प.१३२

मोकदमा, मोकद्दमा—प्रसंग.

गोहदकर वैरण अथवा फाटे देत नव्हते. राणांतून गोवऱ्या वेंचून आणाव्या ये रीतीचा मोकदमा होता. —पे. द. भाग २७ पत्र नं. ४१

मोकरा—मोकरर, ठरलेली, निव्वळ.

घराचे जमीनीची किंमत मोकरा रुपये ४०१ जिन्नस चलण तमाम वजनेपुर रोख आपले पदरी घेऊन तुम्हास घराची जमीन मिरासी करून दिल्हे आहे. —पेठे दफ्तर भा. २ पृ. १

मोकल—१ स्वाधीन; २ संरक्षक; बद्रका.

१ आपली कुलकर्णाची गोही द्याल तरी सदर्हु पैकीयाची सोडी मोकल करीन. —राजवाडे १८ पृ. ६६

२ आम्हास पन्नास तोपची मोकल देऊन गडावरी नेऊन. —राजवाडे १८ पृ. ६४

३ गांवगन्ना हिंडोन संचणी करा म्हटीले ते न होती व ठाणा कुणबी गेला तरी त्यास उगीच मोकल द्यावें ! —म. द. रु. ३ पृ. ४६

मोकलणें—त्याग करणें.

पांडुरंगराव तात्या हैदराच्या कैदेंतच मेले. सर्वांस श्रम झाले ते भगवंत जाणें. सर्वांस मोकलून गेले. —ऐ. ले. सं. ३१३४

मोकलाज देणें—मोकळा करणें, खालीं करणें.
दुरून सरकारचीं गलबतें येतातशी पाहून मालवणकरानी शिबाडीवरील माल उतरून नेला, शिबाड मोकलाज दिल्हा. तो आरमारकरी घेऊन आले. —कु. आं. ढ. ४०९

मोकळे दरवाजेनें असणें—निःशंक असणें; उघडया ताटीं राहणें.
आम्ही दरबारचे भरवसेवर शिबंदी दूर करून मोकळे दरवाजेनें आहोंत. —ऐ. ले. सं. २३११

मोका—संधी.

मोकादमा—मोकदमा; हल्ला; सामना.
इकडील छबीन्याच्या लोकांवर वाघाकडील फौजेचा मोकादमा झाल्याची विनंती पेशजी लिहिलीच होती. —ऐ. ले. सं. ६५९२

मोकाबला—मुकाबला. नमुना.
गणपतीची मुहूर्त नवी पाषाणाची करवावयाची आहे. येथें कारागीर मोकाबला दाखवाल त्याप्रमाणें करूं म्हणतात.
—ए. ले. सं. ७५०२

मोकासा—१ एक वसूली हक्क २ मुशाफर लोकांची मालमत्ता सुरक्षित राखण्याच्या अटीवर दिलेलें गांवइनाम (पटवर्धन कोश)

मोकीमी—मुकीमी. a broker; An appraiser; an officer whose duty it was to estimate value of standing crops.
शाहुनगर व हुजुरबाजार नजिक किल्ले सातारा येथील चवधरकी व मोकीमी आपले बाप कृष्णाजी नाईक जोशी यांसी वतन करून देऊन पत्रें करून दिली. —ऐ. सं. सा. खंड ५ पृ. ६३

मोख्लीसान—स्नेही.

मोखतस, मोख्तस—मोख्तसर शब्द पाहा.
सदरहू कागदावरून काजी हकीमशिरा देशमुख व सेटीमहाजन व बाजे-मिरासी बहुत उमरेचे मोखतस लोक मेळऊन मुनसिफी खातिरेसी आणिली. —शि. च. सा. खं. १ पृ. २९

मोखत्यारी—मोखत्यार, मुखत्यार.
त्यांजकडील ४० पलटणें व मेडूस म्हणोन सरदार लढाऊ मोखत्यारी चेनापट्टणास जाऊन पोहोंचला.
—ऐ. ले. स. ४३३३

मोगलाई—न्यायीपणा? शिस्त? मो. वा. चूक. 'उडाली' असें तर नसेल?

उभयता राज्यांत (सातारा व कोल्हापूर येथें) आमची दाद नव्हे. काय करावें कोणास शरण जावे सर्वत्र अविचार झाला न्यायनीति स्वधर्म बुडाला मोगलाई बुडाली ? आम्हां ब्राह्मण लोकांचें संकट परमेश्वरास आहे महाराज राजे थोर समर्थ दीनबंधू दीनानाथ बिरुद हिंदुपतीचे आहे आमचा धावा आपले निशाण रक्षावें.

—वै. ४ स. १७४५ पृ. ३२

मोगलाई—गांवच्या वसुलापैकीं एक विशिष्ट वसूलबाब. —विलसन

मोगली—कपटी.

ऐशियास मोगली मनसबा; इमान देऊन आपला मत्लव साधतील.

—इ. म. २०१

मोघम; मोहगम—संदिग्ध; अस्पष्ट; मुग्ध.

किस्तीची शकल ठरावी ऐसे मोहगम हजरत म्हणतात यांत काय समजावें ? —राजवाडे ५ पृ. १४५

मोघल—ढेऱ्याचा मागील दरवाजा. —रा. व्य. को.

मोज—माप.

चि. विश्वासराव यांचे कमरेचे मोज घेऊन पाठविले आहे. सोन्याचा गोप करून पाठविणें. —पे. द. १८ पृ. ९४

मोजणें—१ गणना करणे. २ पुसणें किंवा विचारणे ३ महत्व देणें, प्रतिष्ठा राखणें.

हिरोजीरावाचा पुत्र बाजीराव शिंदे या नांवाचा पुरुष दसपटींत नांदत होता त्यास एक कन्या होती, त्या वेळीं शिवाजी महाराज भोसले हे राज्य करीत होते चिपळुणचें मुक्काम धरून त्यांनीं सोयरगत पहावयास मनुष्यें पाठविली तों बाजीराव याची कन्या मूल सुंदर आकस्मिक पाहीली; तों कोणी दुष्ट होते त्यांच्या चित्तात आले की, मोकासी शिंदे हे जबरदस्त यांची व महाराजांची सोयरगत झाल्यावर हे मग मोजणार नाहीत म्हणून महाराजाजवळ जाऊन सांगितलें की महाराज मुलगी चांगली आहे परंतु कपाळी भद्दा आहे त्याजवरून सोयरगत करावयाची राहीली.

—दस. शि. मो. इ. पृ. ५

मोजबा—हिशोब, हिशोब पत्रक, हिशोबाच्या खर्चाचें टिपण.

१तुम्ही पत्र पष्टच लिहिलें. भाऊचें दादा ऐकतात कीं नाहीं. तेव्हां आज पावेतों २०–२२ वर्षे भाऊंची चाकरी केलीं, तिचा मोजबा राजश्री नाना दुसऱ्याजवळ देत होते. ! —ऐ. ले सं ४६६५

मोजमी, मजमु—मुजुमदारी (हिशेब लिहिण्याचे काम.)

बाईची मोजमी याजला होती. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. ९६

मोजवे नाहीं--मोजवत नाही, मोजता न ये इतके.

सोमवंशीचे क्षत्री आपले वळखींचे पाचारिले मंडण घातले समर्थ देश व देसाई व दिवी पालीचे राऊत व सोमवंशाचे क्षत्री वोडणे मिळविले वाडिया राहण्याचा पव घातला सैन्य मोजवें नाही दहा वाडिया भरोन सैन्य मिळविलें. --बिंब ७

मोजा—विणीव हस्तत्राण अगर पादत्राण.

मोजीब--बरहुकूम, प्रमाणें.

गंगाधरबावानीं लिहिलें व सांगोन पाठविलें आहे त्या मोजीब मान्य कराल तर सख्यत्व केलें जाईल. —पे. द. ३३ पृ. २००

मोझा, मोझ्या—खल; चर्चा; सारांश; साक्ष. साक्षीनें.

१ हा साहेबी कागद जतण करून ठेविला पाहिजे; याचा मोझ्या होईल, --राजवाडे १६ पृ. ४६

२ जूनीं नवीं पत्रें दाखविली होतीं त्यांचा मोझ्या मनास आणून. --वाड मा. १ पृ. ३४

३ खंडोपंत खासनीस राघोजी राऊत प्रतापराव देशमुख सिलिंबकर तर्फ गुंजणमावळ यांच्या मोझ्या शिक्का करून दिल्हा असे. —रा. १ पृ. २४

४ आपला मार्ग चालवणें म्हणून ते सत्य भासत नव्हते या प्रसंगी याणी मोझ्ये दाखविले त्यावरून प्रत्योत्तर नाहीं यैसे जाहले. —पे. द. ३३ पृ. १२६

मोटला—गुजराती ब्राह्मणांची एक पोटजात.

मोड—पराभव(?)

आम्हांजवळ पैका नाहीं. आम्हांस मिळेल तें आम्हीं दिल्हें. त्यांत त्यांचा परिणाम नाहीं. दंगे होतात. पुढें मेळवून द्यावयाचेंहि दिसत नाहीं. या मुळें यात्रा फुटावयाचे लागांत आहे. पोटास थोडेंबहुत पावत असतां मोडांत घोडीं थकून गमावलीं, त्यांचा निकाल करून द्यावा म्हणून बे-कैदीचें भांडण भांडतात! कालचे दंगेंत रा. कृष्णराव यांचे लोकांत कराचल्या देखील उपसल्या होत्या! शामराव मगर त्यांजकडे आहेत त्यांनीं लबाडी करून मलई केली. त्यांचें पारिपत्य थोडें बहुत काटयांचे मार-हाणीखालीं जाहलें, असीं बंडें होऊं लागलीं. —ऐ. ले. सं. २८८४

मोड लागणें—घबाड सांपडणें, दैव फळणें.

खडर्यास नवाबाकडील फौजेचा मोड जाला. रात्रीसच खासा नबाब मोह-रीचा घाट चढले म्हणून बातमी आहे. फौजा आज पाठीस लागल्या

आहेत. बुनग्यास मोड लागले. लूट येत आहे.

—ऐ. ले. सं. ४७३२

मोडाभाज—वाटाघाट, चर्चा.

सावनूर रक्षावयाची मसलत होऊन त्याची मोडाभाज घाटघटाव करून निदानीं नबाबास ५० हजार रुपये द्यावयाचें करून सावनुरास रवाना केले. हजार गाडदी शहरचे रखवालीस दिले.

—ऐ. ले. सं. ८३९

मोडाभाज करणें—दागदागिने मोडून पैका करणें.

ऐवज मुदतींत द्यावयास मिळाला नाहीं. व्याज चढते. हा ऐवज मिळोन गहाण सुटणें कळतच आहे! तें पक्षी मोडाभाज करून फडशा करावयाचा तरी गहाण दागिने सोने व रुपेचे आहेत, त्यास रुपे दागिने नवे हुकेरीचे टांकसाळेस शिक्का पाडून सोय कशी पडतें अथवा खंडून देणेची सोय कशी पडते, रमारमी पाहोन सोय सरफेची दिसेल तैसें करून ऐवज नरगुंदे यांस पावता करावा.

—ऐ. ले. सं. ५६०३

मोडवा—तुफान, वादळ.

जयधृतु पातला कीं प्रळयकाळिचा मोडावा आला ।
भिमू धरोनी उडविला । माकळा कैशी ।।

ज्ञानदेवकृत द्रोणपर्व पृ. १२
म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक २

मोडीस येणें—मोडकळीस येणें, संपुष्टांत येणें.

शिंद्याकडील तो सरदारी मोडीस आली.

—ऐ. ले. सं. १०४०

मोंढा—१ डोक्यावर मुकुट नसलेला उघडचा डोक्याच्या छापाचा रुपया. २ बिनशिंगाच्या गुरास मोंढा म्हणतात. मोंढी गुरे एकमेकांस जखम करूं शकत नाहींत. शिंग हा कातडयाचा घट्ट होत गेलेला भाग असतो तें हाड नव्हे. अगदीं लहानपणींच म्हणजे वासरू २।३ आठवडयांचें झाल्यावर शिंगाची जागा पाहून त्या भोंवतीं व्हॅसलीन लावतात व मधील शिंगाच्या भागावर कॉस्टिक पोटॅशची पूड चोळतात. या चोळण्यानें किंवा रगडयानें शिंगाच्या जागेवरील त्वचेचा टणक थर निघून जातो व त्या खालील नाजूक व लाल असा भाग दिसूं लागतो. व पुढें शिंगें येत नाहींत.

—सकाळ १८–४–६१

मोत—मरण, मोठें संकट.

मोतद्दार; मोताददार—घोडयाचा नोकर, सईस.

ती घोडी मोताद्दार सुद्धा येथें पाठविणें.

—खरे ९ पृ. ५०२५

मोतमद—विश्वस्त.

हुजूर हजरत बंदगानआलीचे जनावेत मोतमद नाहीं याचा विस्तार पत्रीं ल्याहावयास माझी शक्ति नाहीं.

—पुणें अख. भाग १ पृ. ११८

मोताज--दुर्भिक्ष.

ईश्वर कोणाचे मोताज करणार नाही.

—हिं. द. खंड १ पृ. ५९

मोताद—नादार, दरिद्री.

अन्नाला मोताद—खायला नसण्याइतके दरिद्री.

मोतादी; मोहोताजी—दुर्भिक्ष, आभाव, जुनें, जरुरी, आवश्यकता, हलके, सामान्य.

पादशाही बंदे तुम्ही सन्निध असतां पादशाहीची ही दशा होऊन कवडीस मोहोताजी व्हावी हें अपूर्व आहे. —दि. म. रा. २ पृ. १२५

वराणपुराहून थोरलें पागोटें व शेला कच्चे रंगाचा रंगोन आला. महमुद्या व फेटे मोतादी (हलके, सामान्य) व बचकणी, शेले, याद लेहुन पेठेस दिली होती, त्याप्रमाणें सनगें आलीं.

—ऐ. ले. सं. ३७७०

जवळ माणसें ठेवणें तीं मोतादीची ठेवावी; त्यांची सावधता करावी.

—म. द. बा. २ पृ. ३०

मोताना--लढाईंत शिपाई मेला तर त्याच्या उत्तरकार्याकरितां सरकारांतून मिळावयाची रक्कम.

सर्वांनीं एक दिल होऊन नक्ष राखावा नक्षाचे पोटीं आपला जखमाना, मोताना, तलब, धणी आपणास देईल. —हो. कै. पृ. १९०

मोती फुटणें—मुख्य महत्त्वाची गोष्ट किंवा व्यक्ति इजा पावणें.

जे गोष्टीनें मोती फुटे ती गोष्ट कार्याची आहे ऐसे नाहीं. इतल्ला करावा तो गौरवेंकरून करावा. राजा आहे तो कष्टी करूं नये.

—ब्र. च. पृ. ३२३

मोदीखाना—लष्कराला लागणाऱ्या धान्यादि साहित्याचें कोठार. तें काम ज्याच्याकडे असें तो मोदी, मोधी.

मोबदला; मोबादला; मुबादला—बदला, वसूल, उसनफेड, ऐवजीं.

त्या आकाराबरहुकूम दरोबस्त अम्मल मोबदला घ्यावा.

—म. रा. चि. थो. शा. ५३

मोबदला करणें—उट्टें काढणें, उसनें फेडून घेणें.

धोंडजी वाघ लहान माणूस. त्यासाठीं टिपू च्या तालुक्यांत मोबदला करून

कलागत वाढवूं नये अशी आज्ञा सरकारची आहे.
—ऐ. ले. सं. ४६८५

मोबार--(मूळ अरबी शब्द मअबर्) ओलांडण्याची जागा किंवा तोंड. खाडीचे तोंड.

१ कदाचित् वखारीस जागा देणें झाली तर खाडीचे मोबारीं समुद्रतीरी न द्यावी. —आज्ञापत्र पृ. २१

२ कडदीन आरमारासहित, बाहेर निघून समुद्रांत मोबारावरी येक दिवस मुक्काम करून रात्रीं निघोन गेले.
—पे. द. १६ पृ. ९७

योमजमा, मोमजामा—मेणकापड.

नासरजंग तुंगभद्रातीरास आलियावर यैवजबेग खानसामा पर्जन्याचे सरंजामीचा सामान मोमजमे वगैरा आणावयाकरितां पैका देऊन आदवानीस पाठविला होता. —पे. द. २५ पृ. ५८

येथें सरकारी पगिची (पागेची) घोडी आहेत त्यास पाऊसांत मोमजामे पाहिजेत. —पे. द. १३ पृ. ४५

३ खर्च किरकोळ खाद्या व मोमजामा यांस हुंडणावळ अधिक लागली.
—म. द. बा. १ पृ. २१२

४ मोमजाम्याच्या खाद्या (कापडें) १०००।१२०० पर्यन्त तयार करविल्या आहेत. --पुणें अख. भा. १ पृ. १६५

मोमदिल--मऊ; लवचिक मनाचा.

१ कार्यभागी (कारभारी) केवळ मोमदिलसे दिसतात. त्यांचा विश्वास परिच्छिन्न न धरावा. —ऐ. ले. सं. १११

२ प्राणत्यागच केला तर नाहक दुर्निमित्य होईल यास्तव मोम्दीलही जाली. --म. द. बा. १।११५

मोम्बत्ती—मेणबत्ती.

१ झाडे मोम्बत्यांची लावणें तीं पुसून लावावी.
—साने प. या. व. २८६

२ राजसबाईच्या लग्नास मोमबत्तीयांचें प्रयोजन आहे तरी येकहजार मोमबत्या पाठवून देणें म्हणून आज्ञा. —पे. द. ८ पृ. ३७

मोमीइले—मशारनिल्हे.

नरसिंगराव मोमीइले. —साने प. या. व. ९०

मोमीन—धार्मिक; मुसलमान कोष्टी.

मोर्चा, मोर्चाल—तोफा ठेवण्यासाठीं केलेला उंचवटा; टप्पा-गुजरा, दम्दमा चौकी; रोख.

मोर्चे चोपणें—मोर्चे हल्ला करून उठविणें किंवा मारणें.
शत्रु अंजनवेलीस गेला याउपरी गोवलकोटास येऊन मोर्चे चोपावे यैसे त्याचे मानस आहे म्हणून गोवळकोटीहून पत्रें येतात.
—पे. द. ३३ पृ. १०५

मोर्तब—तयार; सुव्यवस्थित.
मोर्तब सूद " अशीं अक्षरें कोरलेला छाप मारणें.
सदर्हूप्रमाणें तुज कौल मोर्तब. --पे. द. स. मा. २१७

मोर्तब बर्दार—शिक्के मोर्तब संभाळणारा.

मोरजंगी—मारजंगी. तटाला ठिकठिकाणीं खिडक्यासारख्या फटी ठेऊन तेथें तोफा रोखून ठेवतात त्याला मारजंगी किंवा मोरजंगी म्हणतात.
बुरजाचे वगैरे तपशीलवार वर्तमान लिहून पाठविणें. शंकर किल्याचा वुरुज भरीव करणें मोरजंग्याची उत्तम ठेवणे काम पुख्त करणे.
—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १०९

मोर्तब—वेळ, पाळी, प्रसंग.
त्यांचा आपला वेव्हार दोनी चारी मोर्तबे जाला असून लाईनीच हरकती करुन (स्वस्थ) रहात नाहीत. —शि. च. सा. ख. पृ, २०

मोरब—म्होरग, आधाडी; आघाडीची टोळी.
प्रस्तुत धारवाडास शत्रूची फौज २ हजार व ४ हजार गाडदी येऊन मोरब मारली. —ऐ. ले. सं. ४१७४

मोरब—(?)
धारवाडचा बंदोबस्त चांगला आहे. मोरबे पावेतों आम्हीं काल तलाव्यास जाऊन २ घटका मोरबेजवळ उभे राहून गोटास आलों.
—ऐ. ले. सं. २८७६

मोरांगी—घारीची एक जात.
किल्ल्यावरी मोरांग्यांचा उपद्रव फार आणि वारा बहुत याजकरिता खबुतरे किल्ल्याखाले गडकरी याचे वाडीस ठेविली होती.
—पे. द. १८ पृ. ४२

मोल—(न.) १ मोळ; छपराची तिकोनी बाजू किंवा उतार २ वळचणीच्या बाजूचा छपराचा पुढें आलेला भाग.
देवडीचे घर बांधतो येक मोल मुस्तेद जाहाले तीन मोले राहिली आहेत त्यासी वासे लावून वोबण घालून कौले घालावी लागतात.
--पे. द. ३३ पृ. १८२

मोसबा--सर्व हिशेब तपासून त्यावरून खर्चबाबीचें तयार केलेलें पत्रक.

जमाखर्चाचा कागद; खर्चाचा तपशील दाखविणारा कागद. हिशेब, हिशेबपत्रक. पर्वा (लक्षणेनें)

त्यास सन इहिद्दे मयातेन आम्हाकडीळ साल त्याचा मोसबा विल्हेस लावणें. —पे. द.

मोसबेकरी—हिशोब करणारा. —वाड झमा २।१९६

मोसम—हंगाम; काळ; ऋतु.

मोसमी—कांहीं काळपर्यन्त टिकणारा; हंगामी.

मोहकम—भक्कम; दृढ.

हा करार राजे याजकडूनच बहाल व मोहकम जहाली. —साने प. या. व. ४०३

मोहजबा—आढावा (?) मोसबा (?) हिशेब, आढावा, चुकता हिशेब.

१ हैबती रामोसी संग्रही ठेवून खर्चभरी व्हावे, दिवस ओढीचे त्यात त्याची अदावत करून तुफानें त्याजवर घालून उगेच मोहजब्यास जागा आणि आपल्या संग्रही म्हणून दरनाम (दुर्लौकिक) होतो. —पु. द. भाग २ पृ. १९६

२ तात्या आळतेकर यांनीं तीर्थरूपाच्या भेटीचें निमित्त सांगून, बोलवाल ते वेळेस हजरच आहों अशा भावीं, साखर पसरून दौलतींत हिंडल्या-वागल्याचा मोहजबा करून गौरवपुरस्कर निघाले. —हो. कै. पृ. १८२

३ या विरहित दाखला आम्हापाशी असावा तर सरकारी मोहजब्याचें काम यांजकडेस काही एक नव्हते तेव्हा दाखला ठेवण्याचे कारण नव्हते. —द. स. कै. या. पृ. ६३

मोहटी— छपराचें अग्र. २ ओसरीचें छप्पर ३ कठडा नसलेला घराचा गॅलरी-वजा लहानसा भाग.

किरकोळी खांब मोहटी आडवट कामेरे जाया जाले असतील ती नीट करून द्यावे लागतील. —पे. द. १७ पृ. ६३

मोहतरफा—पांढरी हक्कांना मोहतरफा म्हणतात. —गांवगाडा ५४

(२) गांवच्या धंदेवाल्यावर बसवलेला कर.

मोहतसी, मोहतसीब—निषिद्ध कर्मांची चौकशी व निवाडा करणारा धर्म-शास्त्री. त्याची व काजीची कर्तव्यें अशीं सांगितलेलीं आहेत.

कज्जे तोडणे व मामले फैसला करणे; ज्या बायकोस आईबाप वगैरे कोणी नसेल तिचा मोहतूर लावणें व मेलेले मनुष्याचे मालाचा धर्मा प्रमाणें हिस्सा करणें व चकबंदी व शराचे कागद वगेरे लिहिणे.

(२) शुक्रवारचे दिवशी निमाज व जमान करणें व पुरलेला व आईबाप मेलेले मुलाचा माल, शोध करून संरक्षण करणें, व मेलेले मनुष्यानें जें कांहीं सांगितलें असेल तें धर्माप्रमाणें करणें व इमाम लोक व मोआजीन लोक यांची चौकशी करणें, व वाईट लोक व कैफ करणारे लोक यांजला मनाई व बंद करणें व मराठी देवळांतील मूर्ती वगैरे मोडणें व धर्मातील नवी चाल बंद करणे व जिनसांचे निरख व वजन व गज व माप हे सर्व बरोबर ठेवीत जाणें. —वाड सनदा ७७–७९

मोहतस—मला आपले बाबे देसमुख परगणे वाई वा सेटीये माहाजन मोहतस लोक मिलोनु खाने अजम साहेबाचे बंदगीस अर्जदस्त लिहिली.

—शि. च. सा. खं. १ पृ. २१

मोहताद— ?

येरीति तह करून तुम्हासी हूजर आणून भेटवून मोहताद सालाबादप्रमाणे देवाऊन. —शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ १३

मोहतादी—मोहत्ताजी, मोताद, आवश्यक म्हणूनच महत्त्वाचे लोक.

भोरपेंखाली शिरक्याकडील दोन हजार माणूस बसले आहे. किल्लयांवरील संदर्भ व हवालदार व कांहीं लोकांचा होता. त्यास सरनाईक व सरनोबत मोहतादी लोक एकत्रमत्त (एक विचार) होऊन शिर्क्याकडे तन देत होते त्यास दस्त करून बेडया घालून किल्ल्यावरी ठेविले असेत.

—पे. द. ३३ पृ. १०६

मोहतोपदार—महताबदार, चंद्रज्योति उजळणारा किंवा तयार करणारा.

९७६१ पागा दि॥ मानाजी पायगुडे स्वार २५० (खर्चाच्या तपशिलापैकीं)

११॥ पदाजी सभगीर दिवटचा १

१५ एसाजी गुंजाल मोहतोपदार२० ढाल्ये आसामी दोन.

—नाना. पेश. रोज १ पृ. १६

मोहबत—प्रेम, कृपा, मुर्वत.

मोहर, मोहोर—१ सील, २ सोन्याचें नाणें, ३ शिक्का बाळगणारा (?)

दर्बारचे मोहोर हशमुल्लाखां. —राजवाडे ८।२०४

मोहोरकंद—मोहरेचा सिक्का ठसा खोदणारा.

—भा. इ. सं. म. स. स. वृ. ८५

मोहरणावळ—एक आरमारी कर. आमदरफ्ती किंवा समुद्रांतून जा ये करण्याबद्दल दस्तक म्हणजे परवाना देतांना घ्यावयाची फी.

हा हरयेक बंदरीं जाऊन उदीमव्यवसाय करील. याचे माहेगिरीबद्दल

सदर्हूची नजर मोहरणावल व वेट शिरस्तेप्रमाणें जमा असें.
—केळकर सं. लेले दपतर.

मोहरप—धास्ती, दबाव, दरारा, छाप.
आसीर्वाद उपरी कोथला पेब माणीकगड वगैरे आहेत ते वरचेवरी हुकूमांत आणणे लोक फेराफेर करीत जाणे. वरचेवरी काम करावे म्हणजे माणसाची मोहरप पडते काम वरचेवरी उलगडते तुंब पडलीयानी तुंबानी तुंबच पडतो यास्तव जे हातांत येईल तें वरचेवरी हाती घालावे र॥ छ २४ रजब बहुत काय लिहिणे लोक फेरून फारून चालणा करावी. —पराग वर्ष १ ले अंक १ ला पृ. २६

मोहरबंद—सीलबंद, बंद करून लाखोटा केलें गेलेलें.

मोहरम—अरब वर्षाचा पहिला महिना. ताबुताचा सण.

मोहरम—पराभूत; नामोहरम; पराभव, धुव्वा.
१ यांणीं इराणी दुराणींचा मोहोरम केला. —पा. ब. २५
२ या उपर बारग्यांची फौज चढून लढाईच्या उद्देशे आली असता बेलाशक मोहरम करूं यांत अंतर नाहीं. —पाणि. बख. पृ. १६
३ याजकडील खासा खासा मोहरा एका ताटातील जेवणारा साडेसातशे कामास आला. याणी इराणी दुराणीचा मोहरम केला. वीरांच्या मर्दुमीचा कळस जाहला. —पाणि. बखर पृ. २७

मोहरा—हल्ला.
बल्लारीकर दम कोठपर्यंत धरतील पहावा ! परंतु त्यांनीं हैदराचा पहिला मोहरा मोडून काढिला. —ऐ. ले. सं. १४२९

मोहरा—मणी; अहिमणी; कवडा; उत्कृष्ट मनुष्य; घोटणी; गुळगुळीतपणा.
१ कागद जाडा, मोहरा करून बळकट न फुटत ऐसे करावे.
—वाडबाबा २ पृ. १५७
२ कागद चांगले बळकट मज्बुद मोहरा बहुत होय या तऱ्हेचे.
—वाडबाबा २१ पृ. ५७
३ या हत्तीस भाले राजे यांनीं लाऊन फौजेचा मोहरा (रोख, आघाडी) फिरविला.
—म. द. रु. १ पृ.४

मोहरा धरणें—गुळगुळीतपणा, मिळमिळीतपणा स्वीकारणें.
याणी राज्य बुडे तोंवर मोहरा धरला. —पे. द. २० पृ. ११२

मोहरी—सहीशिक्केदार.
मोहरी दस्तायेवज.
—राजवाडे ७।३५

मोहरी—तोफेच्या एका विशिष्ट भागाचें नांव.
तोफ नवी करावयाची त्यास कारीगाराचें मतें मोहरी चार तसू, व दल

अडीच तसू, व गोला पांच शेर याप्रमाणें करावी असे जाले त्याजवरून करविली. स्वामीची आज्ञा दलसमेत कंगणी तीन बोटे याप्रो करावी. ऐसीयाची कारेगर हे दल फार थोडे म्हणू लागले याजकरिता लिहिले आहे. —पे. द.

मोहरीर—लेखक, देशपांड्याचा गुमास्ता.

मोहरे—१सोंगटी; २फुंकून वाजविण्याचें वाद्य.

रणमोहरे—रणशंख.

शृंगें काहळ्या रणमोहरी. —मुक्तेश्वर आदिपर्व २३।११९

मोहरेदार—घोटीव गुळगुळीत व चकाकित कागद.

मोहल्ला—व्यूह; लढाई; लढाईची कवायत, इंग्रजींत ज्याला सैन्याचा रेव्ह्यू म्हणतात तो. हल्ला. हंगामा; शहराचा विभाग; गल्ली.

१ फौजेचा मोहल्ला करून मोगलाचे गोटावर चालले. —खरे ५।२०९६

२ पठाण याजकडील शें दोनशें लोक वाढून छबिन्यावर चालोन गेले मोहला जाहला गोळागोळी जाहली. —खरे ११।५६५९

३ त्यांचा इरादा मोकाबला करावा असा आहे, वडिलांचाही इरादा आहे की त्यास अंगावर घेऊन मोहला पावावा. —खरे ११।६०८०

४ खडर्याचे लढाईचे आधीं खडकत गांव आहे तेथें शिंदे यांनीं आपले एकंदर फौजेचा मोहल्ला श्रीमंतांस दाखविला. —ऐ. ले. सं. ७३५५

५ ग्वालेरी सुरंग व मोरचे व मोहले चहूकडून लागले आहेत पाटिलबावा तेथें येऊन दाखल जाले. —नाग २ पृ. १२५

६ शामलानें मार केला, त्याणें इंग्रेजांचा एक भला माणूस व चार इंग्रेज गैरसिपाई गोल्यानें उडून गेले. त्याजवरून इंग्रेजाचा मोहला मुरडून तो मुक्कामास आला. —पे. द. ४० पृ. ११७

७ पठाण याजकडील शें दोनशें लोक वाढून छबिन्यावर चालून गेले. मोहला जाहला. तेव्हां तेहि सरकून राहिले. —ऐ. ले. सं. ५६५९

८ श्रीमंतही दुसरे दिवशीं आले. फौजेचा मोहला करून छ ४ रमजानीं मोंगलाचे गोटावर चालिले. —ऐ. ले. सं. २०९६

९ नवाबांनी सडी फौज निवडून खासा स्वारी गोटाबाहेर करून तमाम फौजेचा मोहला घेतला. —पे. द. २८ पृ. ४१

मोहल्यावर जाणें—हल्ल्यास जाणें.

श्रीमंत राजश्री बाबा यांजकडील टोळीचें कामकाज बहुत शिरा उत्तम

जाले. खासाच मोहल्यावर गेले. —ऐ. ले. सं. ४६७१

मोहला घेणें—आव्हान स्वीकारणें. धडक घेणें.

वीस पंचवीस हजार फोज आली तऱ्ही मोहला घ्यावयासी स्वामीचा प्रताप समर्थ आहे. —पे. द. भाग २७ पत्र नं. ५८

मोहला पावणें—हल्ला करणें.

वडिलांचाहि इरादा आहे कीं, शत्रूस अंगावर घेऊन मोहला पावावा. —ऐ. ले. सं. ६०८०

मोहसबा—मोसबा, आढावा.

मोहसबा इहलोक व परलोक विषयीं घेत जावा. —साने प. या. व. ४३७

सरा—महसरा किंवा वेढा.

देवणापटणास मोहसरा देऊन मोर्चे लाविले आहेत. —पे. द. २८ पृ. ११४

मोहसल्ली—महसूल करणारा शिपाई. —गांवगाडा ५८

मोहसल, महसूल—वसूल. वसुलासाठीं तगादा.

बीजाचा तोटा आहे व जमीदारावर मोहसल आहे. मोहसल न करावे तर तनखादारास काय द्यावे ? ते प्राणाशी गांठ घालितात. —हिंगणे द. भाग २ पृ. ३५

मोहाटी—ओसरीचें छप्पर, पानपट्टी.

प्रस्तुत सोप्याचे खांब जागा ढळले व कांहीं किडीनें जाया जाले. मोहाटचा कोठें जाया जाहाल्या व कांहीं पडिल्या. —पे. द. १८ पृ. ४

मोहार—पुढारी.

कितीक मजकुराची फोत्खगी (खात्री) आम्हासहि करून घेयाची आहे त्यास तुम्ही आपल्या कोन्ही मातबरास पाठऊन द्यावे त्याला त्याचप्रमाणें लिहून देऊन याच्या मोहारास बोलाऊन घेवावे व यासी स्नेह ठेवावा हे उत्तम आहे. —हिंगणे द. भाग २ पृ. १०२

मोहारी, मोहरी, मोहरींसिग—रणशिंग.

पोइसरकरांस जुनरीच्या झुंजास मोहारीशिंग व उत्तनकारास विराणे दिधले व गोराईकरास वीरगांठीं व येकसरकरास मोहरी सिंग ऐसी उचितें दिघलीं. —बिंब १०

मोहाली—हत्तीचे डोळे तेवढे उघडे ठेऊन कपाळ झाकणारे वस्त्र याला घाटा शिवलेल्या असतात. १ हत्तीचा एक अलंकार..

शिवप्रसाद हत्ती नग १ याचें सामान सुमारी.
२ सुती किलावा व नाडा.
१ नमदा.
१९ पितळी.
४ मोहाली.
१५ घांटा.
२ जोडयाचा
१३ झेल्याचा.
—— ——
१९ १५

—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. १५८

मोहिमी—मोहिमेचा; मोहिमेस पाठविते वेळी द्यावयाची अधिकारवस्त्रें.
धोंडोपंत गोखले यास मोहिमी वस्त्रे देऊन.

—म. द. रु. २ पृ. ४

मोहीब—स्नेही. —राजवाडे १५ पृ. २५३
'आपण' या अर्थी हा शब्द पत्रव्यवहारांत येतो जसें "येथील खैरसल्ला जाणून मोहिब्बी आपली खैरसल्ला हर्वक्त कलमी मर्कूम करीत असले पाहिजे. —पारसनीस ब्र. प. २३४

मोहीबतपन्हा—स्नेहयांचा आश्रयदाता.

—राजवाडे ३ पृ. ७१

मोहीम—महत्त्वाचें कार्य, अंगीकृत कार्य, स्वारी, दौड, धावणी, समय, संधी.
मोहिमेचे (कामाचे) दिवस होते याजकरिता नबाबांकडून जाबास चार दिवस लागले. —राजवाडे ७ खलप २।१०५
जे मनी धराल ते सिद्धीस पावेल. महाराजाचें चित्तास नागेशाचें स्थळ मनास येईल तरी हे मोहीम आहे. साल दरसाल १० रु. यैवज करून घ्यावा. —ने. द. १८ पृ. २१

मोहीमशीर—मोहिमेवर, मोहीमगर्क.
हरिपंत तात्या व होळकर वगैरे सर्दार मोहीम्शीर आहेत.

—खरे ८।४१४९

मोहोजब—झाडा, हिशेब.
मशारनिले तेथें गेलियावर येथील आचरणाचा मोहोजब देतील.

—नाग १ पृ. २३९

मोहोपतदार—फटके मारणारा (?)
खुशालजी देशमुख याचा कारभारी विठ्ठलपंत याजकडे तश्करा (तसकरा;

तजकरा) (पैसे खाणें) काढला विठ्ठलपंतास बलावून माहोपतदार व जेरबंद आणऊन विठ्ठलपंतास उभे केले तेव्हां भवानी काळो यांनीं विनंती केली जे साहेब हे काये वडिलांचे हातची माणसे आहेत त्यांचे अंगी काम (कर्तृत्व) केवढे ! त्याचे साहेब खापर करतात हे ठीक नाहीं.

—नाग २ पृ. २०५

मोहोरा—मोहरा, रोख.

आम्ही सकुराबादेच्या मोहोरावर (मोहल्यावर) फौज रवाना केली आहे.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १०

मोक्षधेनु—मरणसमयी करावयाचे एक दान. सुखानें मृत्यु यावा व पापक्षालन व्हावें म्हणून मृत्युसमयी गायदान करीत असत.

अहिल्याबाईसाहेबाचें प्राणोत्क्रमण बहुत सावधानीनें जाले आसन्नकाळी मोक्षधेनु उत्क्रांतधेनु दिल्या.

—हो. कै. पृ. ११९

मौकूफ—तहकूब, मुल्तवी, स्थगित.

मौज—१ लाट २ मौजा म्ह. समुद्र. ३ केळें.

मौज अ—गांव.

मौजूद—विद्यमान, हजर, तयार.

टिपू सरंजामसुद्धा पाऊसकाळ न म्हणतां लढाईस मौजूद.

—सानें प. या. व. २५९

मौजे—खेडें.

मौत—मृत्यु.

बादशहा कष्टी होऊन बोलला खुदानें यवनाची पादशाही दूर करून शिवाजी राजे यांस दिली, ऐसें प्रत्यक्ष दिसतें. आतां मौत येईल तर बरें.

—चित्र ९३

आतां राजे यांचे अगोदर आपणांस मौत येईल तर बरें.

—म. द. रु. १।७७

मौन होणे—चकित झाल्यामुळे तोंडातून शब्द न फुटणें.

जिकडे जावें तिकडे फत्ते भले मर्द गाजी।
जितक्या तितक्या कला प्रकटल्या दावि जगामाजी।
वीर पाहूनी होती मौन.

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ १०४

मौनी देणें—स्वतः स्तब्ध राहून-मूकपणें संमति देणें किंवा इषारे देणें.

अवतरणासाठीं आजुमुदाकार पाहा.

—पुणें अख. भा.१ पृ. ११०

मौलवी—१ विद्वान मनुष्य २ शिक्षक ३ मुसलमानी कायदेपंडित.

मौला—१ न्यायाधीश २ पंडित किंवा मान्य पुरुष. ३ प्रभु ४ ईश्वर.

मौलाचा बाजार—मौल म्ह. कपट इंद्रजाल. खोटचा रकमा म्ह. वस्तू किंवा त्यांचे रूपांतर करून बहुत किंमतीची रक्कम थोडचा किंमतीस द्यावयाची यासच मौलाचा बाजार म्हणतात.
अवतरणासाठीं 'शोहरत' पाहा.

—हो. कै. पृ. १५

मौलाना—मौलवी. इस्लाम धर्माचा शास्त्रार्थ सांगणारा.
मौस्सोला—दिशादर्शक किंवा होकायंत्र.

--म. आ. पा. पृ. ८

मौसूफ--मज्कूर; मशारनिल्हे 'नबाब मौसूफ.'

—राजवाडे १० पृ. १६५

मृत्य गोदान—मृत गोदान एखाद्या हाडें निघालेल्या रोड जनावरास हा शब्द लावतात.
खानाचे कांही लोक बरकंदाज कानडे वगैरे पाईची दोन तीनसे उरलीत आणि कितीक ? सिपाई खानाचे २०० आहेत. त्यांची घोडी मृत्यगोदाना सारखी आहेत! ते भितात की पात्र उतरता वेळेस प्राणत्यागच करतील येदर्थी संशय नाही!

--E. M. P. पृ. १०४

मृषापूर्वक—खोटें, लबाड.
काल हजेरी फौजेची जाहली रोजमुरा देऊन जावे म्हणतात. परंतु सारें मृषापूर्वक आहे. कांहीं खरें नाहीं. —ऐ. ले. सं. ६०२१

म्यानमुलुक—स्वराज्यांतला ताब्यांतला मुलूख.
१ जसें म्यानमुलूक व परमुलुक बाकी बेरीज रुपये म्यानमुलकी परमुलकी ३० लक्ष ३० लक्ष --ऐ. ले पा. म्यु. प्र. पृ. १९१
तरी कऱ्हाड प्रांते अगर हरयेक प्रांते म्यान मुलकात दोनी गांव मुकासा देणें.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. ९९

म्हणणार—नांवाचा, नांव असलेला.
तिमाप्पा प्रधान होता त्याजजवळ रायबाग म्हणणार होता. त्याणे कदरूर पाडून नवी गर्दी करून पेठेची वसाहत केली.

--द. स. कै. या. पृ. २६२

आणखी १॥-२ हजार स्वार व २-३ हजार बारानिशीं श्रीनिवास बारकी म्हणणार येऊन मिळाले, व बातेऱ्या बांधितातसें वर्तमान आहे.

—ऐ.ले. सं. २७९२

म्हणा—म्हणत होता, किंवा म्हणत असा
त्याजवरी मीं श्रीमंतांस विचारिले की साहेबी देशमुखाचे वाटेने तुमची वाट यैसे आजपावेतो म्हणा, त्यास आज्ञा काये ? श्रीमंतीं उत्तर दिलें

ी वैद्य येतील तेव्हां वाट ोईल.

—वै. ४ स. १७४८ पृ, ४

म्हनतिले—म्हटलें.

गुलामहुसेन पीरजादे यांस म्हनतिले. —पे. द. १० पृ. ७९

म्हतारा—म्हातरा; उत्तर कोकणांतील एक पाटलासारखा महत्त्वाचा अधिकारी किंवा हक्कदार.

अवघे कोकणचे म्हतारे व पाटील व कर्णिक अधिकारी व पुरोहित मिळोन मुहूर्त पाहोन जयदेवराज राजी वैसला. —बिंब ७

म्हावम्हारी—महारांच्या जमिनीवरील कर.

म्हासरा—वेढा; महासरा.

अहंमदखा पठाण बंगस प्रयागास म्हासरा करून होता.

—साने प. या. व. १३९

म्हैसीमाजणें—म्हशी व गवळ्यांचीं भांडीं. (मादणें–रुंद तोंडाचें भांडें)

त्यांच्या म्हैसीमाजनें सागरगडचे घेरीयास ठेवूं.

—पे. द. ३३ पृ.२८

म्होरप—फौजेची आघाडी.

चांभार गोंदें १॥ कोस उरलेउपर ऐन मोगल माळावर व्हावयासी आमच्या तोफा पिच्छाडीस लागू व्हावया गांठ पडली. तोफांचा पिच्छाडीवर मार भारी जाहला. आघाडीस सरकारची फौज उठली. तिनें पुढील म्होरप अगदीं माघारी फिरविली. —ऐ. ले. सं. पृ. ६८

य

यकतादिली—एकदिल असणें.

यकबयक—अचानक, अकस्मात.

कर्नल गाडर मुंबईस आला व जंगी सरंजामाची तयारी करितो. दगा करून यकबयक घांटावर येईल.

—पुणें अख. भाग २ पृ. ११९

यकरंगी—एकतानता.

यकसुखनीपणा—एकवचनीपणा.

यकसुखनीपणाची नेकी व खुबी सर्व टोपीकरांस जाहिरीस येई तें करणें वाजीव व लाजीम आहे. —राजवाडे १०।२८०

यकवाज—तरवारीचा एक प्रकार.

यकवाद—यकवाज, तरवार अडकविण्यासाठीं गळ्यांत घालावयाचा पट्टा.

श्रीमंतास भरजरी पोशाख व तरवार यकवाद व तुरा मोत्याचा दिल्हा.
—पुरं. द. भा. ३ पृ. १११

यकायक—एकाएकीं, अकस्मात.

यकावज—तरवार अडकविण्यासाठी गळ्यांत घालावयाचा पट्टा.

त्या उप्पर गुर्जबारदारानें समशेर समेत यकावज नवाबाचे गळां घातली.
—पे. द. २५ पृ. ९५

यकीन, येकीन—निश्चित, खात्री, विश्वास.

जे काय घेतले आसेल ते परतून देऊन तिचे कबज लिहून पाठविणें यासी मातल जाहलेया सुभेसी जाहरा होईल सजा आहडतील हे येकीन समजून सिताब जर परतून दीजे.
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. ६

आम्ही हरामखोर असें खचित यकीन जाले असल्यास आम्हास परिच्छिन्न गोश्माली करावी.
—ऐ. स्फु. ले. ४९

इंगरेजाचे वकिलास रुखसत करून (निरोप देऊन) सिकाकोल राजबंदीरचे रुखे मुतवजे मोहीम व्हावे म्हणजे हैदरअलीखानास यकीन होईल की हजरतेनी नकशा केला त्याप्रमाणें इंगरेजाचे तंबीस अज्म जाहाले.
—पुणें अख. भाग २ पृ. १२८

इंगरेज बदमामली व बदकौली म्हणोन आम्ही हुजूर अर्ज करतो हे सांप्रतच (सध्याच) हुजूर यकीन (खरे प्रत्ययास आलेले) असेल. कदाचित नसेल तरी पर्याये करून यकीन होईल यैसे आम्हास भासते.
—पुणें अख. भाग २ पृ. १७२

यखलास—एखलास, मैत्री.

जानोजी निंबाळकरानें बदस्तूर साविक यखलास ठैराऊन दाभाड्यास सोडावेसे केले.
—हिंगणे दप्तर खंड २ पृ. २१

यखलासी—एखलासी, मैत्री.

तूर्त परस्पर सख्य चाळते तेसे चालोन यखलासी राखणें.
—पे. द. ३ पृ. ४३

यगानगत—ऐक्य, सख्य.

बाळाजीराव यांनीं आम्हांस यगानगतीचे मार्ग जें सांगून पाठविलें ती दोस्ती त्यांचे पाठीमागें आम्ही अदा केली.
—राजवाडे ५।८६

यघ्मा—लूट, (यघ्माई म्ह. लुटणारा)

यजमान हिनवर, वरकड बिजवर—लग्नाचा नवरा हीनवर म्हणजे पुरुषत्वहीन. बरें आपली वासना अन्य रीतीनें भागवावी तर दुसरे कोणी

आहेत ते बिजवर म्हणजे वृद्ध अर्थात् तेही निरुपयोगी. भावार्थ दोहीकडून अडचण किंवा कुचंबणा.

आपले मिरजप्रांतांतहि पहिल्या मामलेदारांनीं कांहीं बाकी ठेविली नाहीं. बरें, बोभाटहि सांगून परिणाम नाहीं. यजमान हिनवर वरकड बिजवर असा प्रकार झाला आहे. —ऐ. ले. सं. ६१०

यजीद्‌खत; यजीतखत—सोडचिठ्ठी, वाद हरल्याची सोडचिठ्ठी.

यत्किंचित्—झाडून सर्व, किरकोळसुद्धां सर्व. (अवतरणासाठी 'बिछावने' शब्द पहा) —शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. ८

ब्राम्हणाकडे गांव अग्रहार आहे त्याचा भोगवटा कसकसा आहे तो यत्किंचित् लेहून द्यावा. (म्हणून आज्ञा त्यास) तेणे प्रमाणें सदरहू तपशीलवार लिहिले आहे यात काडीमात्र तफावत पडलिया सरकारचे गुन्हेगार. —इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. २२२

यंत्र—तोफ.

यजमानसाहेब इकडे तमाम मुलुख जप्त करीत नीट धारवाडास येतात. मोठमोठीं यंत्रें २७ शिवाय मकतुऱ्या आणणेंस गेले. ५।४ दिवसांत येऊन समीप पावत्तांच दरकूच येत आहेत. —ऐ. ले. सं. ३२३३

किल्ल्याबाहेर यंत्रें १।२ होतीं तीं आंत नेलीं. कांहीं यंत्रें हुडयावरहि चढविलीं. —ऐ. ले. सं. ४५३

यंत्री—शिंद्यांचें सांकेतिक नांव. (यंत्र म्हणजे तोफ)

महादजी शिंद्यानें युरोपीयन सरदारांचे देखरेखीखालीं नवा जय्यत तोफखाना तयार केला व तो सर्व मराठे सरदारांत अजिंक्य ठरला. तेव्हांपासून शिंद्याचा उल्लेख यंत्री असा करण्यांत येऊं लागला.

नाना प्रधान मंत्री। श्रीमंत गर्भीं असतां राज्य रक्षिले आराधुन यंत्री।
—ऐ. पो. के. भाग १ पृ. २६५

यथंभूत—इत्थंभूत, घडलें तसें.

इकडील वर्तमान सेवेसी श्रुत व्हावे म्हणून यथंभूत लिहीले असे.
--चं. चू. द. पृ. ५६

यमतुक--अंताजी माणकेश्वराचें सांकेतिक नांव (अंत म्ह. यम अंत करणारा तो अंतक किंवा अंताजी. तुक म्हणजे तोलणें. यमाशीं तुलना करण्यायोग्य तो यमतुक)

यमतुकाकडील आज प्रहर दिवसा पत्रे आली तेथें लिहिले होते कीं जमीदाराकडील भीड प्यादे होते ते सर्व याजकडे मिळाले.
—राजवाडे १ पृ. ७२.

यमदंष्ट्रा—अश्विनाचा शेवटचा आठवडा व सबंध कार्तिक महिना मिळून

या काळाला हें नांव पडण्याचें कारण या काळांत सर्वसामान्यत: तापसराया उद्‌भवतात.
—विलसन

यशाच्या मोटा बांधणें—मोठे यश मिळविणें, यशाचे पुंज बांधणें.
नाना प्रकारचे भेदभाद आहेत यशाच्या मोटा बांधता गांठ पडत नाही ऐशा विचारे तह होऊन तो गेला असेल.
—पुरं. द. भाग १ पृ. २५३

यस्वाल—बादशहाच्या स्वारीपुढें चालून व्यवस्था राखणारा शिपाई किंवा अधिकारी.

यहतियात—काळजी; बंदोबस्त.
१ तुम्ही आपले बचावाची यहतियात करीत जावी.
—राजवाडे ५।९१
२ पागेची यहतियात नाहीं. —राजवाडे ५।२००

यहसान—कृपा, उपकार, एहसान.

यहसान-मंद—कृतज्ञ.
—राजवाडे १।१३२

या—हे, अरे.
देवाचें नांव या खुदा ! असें घेऊन. —म. द. रु. १।८३

या—अथवा; का; व.
१ पत या तेज बुडाली. —खरे।१५०
२ बातमी खरी या खोटी. —खरे ९।४७९५
३ सुस्ती या काहिली इत्यादि अन्याय. —म. रा. आ. ३०
४ बुंदेलियानें सुप्रवृत्त होऊन तुमच्या मनोदयानुरूप मामलियत विल्हेस-लावून टाकिली की नाहीं ? या तह करूं नये झुंजावेच हाच त्यानी विचार चित्तात आणिला आहे ? —साने प. या. व. ५८
५ तेव्हां सुरतेवर या तख्त या ताबूत म्हणून स्वारी केली.
—का. प्र. इ. सा. ४८
६ आता जाता तेव्हा घरफोड झाली! दौलत वरसा साहा महिन्या-लयास जावयाची ते आताच जावी असे होईल. तुम्ही निराळे होऊन बंड करावें या मोगलाईत जावे तेव्हा दौलत बुडवून माथा अपेशाचे खापर घेता. —इच. सं. इ. पृ. ७८
७ सदाशिवराव निघाले असतील या निघतील.
—ऐ. ले. सं. ३२३३
८ आवाया ऐकल्या, त्यांतून खरें किती खोटें किती असेल कळत नाहीं. स्वामीचीं पत्रें येऊं लागलीं कीं, जनवार्ता अनेक आहेत, ऐकवत नाहीं,

काय तें कच्चें लिहिणें. यास्तव ऐकिलें तें लिहिलें आहे. मात्र ही बातमी खरी या खोटी, मीं येथून लिहिली, अशी चर्चा तेथें निघो नये.

—ऐ. ले. सं. ४७९५

९ तरी सर्वस्वे नजर आमची स्वामीकार्यावरी दुसरा अर्थ या अविलंब (अवलंब) आहे नाहीं हें स्वामी जाणतातच.

या काले—अलीकडे; दर्म्यानच्या काळांत.

हासतेखान याकडे जागीर होती ती कांहीं रोज चालली नंतर या काले त्याचा मृत्यु झाला.

—नाग. २ पृ. १५३

याकुती—एक औषध.

याकूत—तांबडया रंगाचें एक रत्न.

यागी—खिन्न; वैषम्ययुक्त.

चिंतो विठ्ठल त्याच्या सूत्राखेरीज नाहीं. तेव्हां ती गोष्ट होत नाहीं; याजकरितां फारच यागी आहेत.

—ऐ. ले. सं २०६४

यागीगारी—बंड.

यागी होणें—वैतागणें; विरक्त होणें.

राजश्री मल्हारराव रास्ते यागी आहेत. दररोज प्रातःकाळीं घोडयावर बसून रानांत जातात आणि तेथें रुदंती करतात !

—ऐ. ले. सं. ६०८

याच—याचना, मागणी.

निजाम-उन्-मुल्क याणी याच केल्याप्रमाणें द्रव्य खजानीयांतून येईसे करावे.

—हिं. द. खंड १ पृष्ठ २५

याझ्दहुम—अकरावा.

याझ्दान—ईश्वर.

यांत्र—यंत्र, तोफ.

आणिकहि चारशत यांत्राची सामग्री पाठवावी.

—पे. द. ३ पृ. २९

यात्राकारू—यात्रेकरू.

हल्ली याजबराबर यात्राकारू माणसें चालीस होतील. हे प्रतिवर्षी यात्रेस जावयाची इच्छा धरितात.

—पे. द. ३३ पृ. १३०

यात्रा फुटणें—जमाव फुटणें. लक्षणेनें लष्कराची पांगापांग होणें.

आम्हांजवळ पैका नाहीं. आम्हांस मिळेल तें आम्हीं दिल्हें. त्यांत त्यांचा

परिणाम नाहीं. दंगे होतात. पुढें मेळवून द्यावयाचेंहि दिसत नाहीं. याजमुळें यात्रा फुटावयाचे लागांत आहे. पोटास थोडें बहुत पावत असतां मोडांत घोडीं थकून गमावलीं त्याचा निकाल करून द्यावा म्हणून बेकैदीचें भांडण भांडतात! कालचे दंगेंत रा. कृष्णराव यांचे लोकांत कराचल्या देखील उपासल्या होत्या! शामराव मगर त्यांजकडे आहेत त्यांनीं लबाडी करून मलई केली. त्यांचें पारिपत्य थोडेंबहुत काटयांचे मारहाणीखालीं जाहलें. असीं बंडें होऊं लागलीं.

—ऐ. ले. सं. २८८४

यातीचे सालीं—(?)

शके सतराशे दोन यातीचे साली आमचे आजे रघुनाथराव सुभेदार वगैरे मंडली गोहदकर जाटाकडून कुंपणी सरकारचें लढाईंत कामीं येऊन ग्वाल्हेरचा किल्ला वगैरे कामें गेली.

—पे. द. ४४ पृ. १३

यादनाम—यादी, कलमबंदी.

ठरावाच्या यादनाम्यांत चवदा कलमांचे कागद शिक्का मोहोर मालकाचे सही केलेले. —जि. के. च. रा. प. १ पृ. ३११

यादबस्त; यादहस्त; याददास्त—१ सूची, २ रोखा, ३ सूचीबद्ध

कितेक जिन्नस लुटीत गेला त्याची यादबस्त.

—राजवाडे १।३६

यादबूद—निश्चित यादी; ठराव.

१ याप्रमाणें बाबाजीपंतास याद्‌बूद करून देऊन पागेची दोन घोडीं बसावयास देऊन आधी रवानगी करून द्यावी.

—खरे १२।६४०९

२ तुम्ही करारमदार यादबूद ठीकच केली आहे.

—खरे ६ पृ. २९२२

३ आणशपथ यादीबुदी व्हावयाच्या आहेत, होतील.

—खरे ६।३०९२

४ संस्थानचे खंडणीचा ठराव होणें, यादबुद लिहिणें, त्यावर करार होणें, ती सुभरावच लिहितो. —ऐ. ले. सं. १७४०

५ तुम्ही करारमदार यादबुद ठीकच केली आहे.

—ऐ. ले. सं. २९२२

६ पैका घेतला असलाही तर यादीबुदी करून दिल्या नसल्यास आतां यादी करून देता या व्याऱ्याचे कलम लावल्यास चिंता नाहीं.

—म. शि. यां. का. पृ. २८३

यादवान—जन्मग्रह कुंडली.
उपाध्याशिवाय जोशाचेही आमच्या घरीं येणें जाणे होते. त्याने एकादशी अमावास्या इ. तिथीस येऊन आम्हांस पंचांग सांगावे आमच्या घरी लेंकरू जन्मले म्हणजे त्याचे यादवान लिहावे, मुहूर्त सांगावे इ.
—अरुणोदय पृ. ६४

यादीदास्त—यादी, सूची.
आपण यादीदास्त पाठविली त्याचें उत्तर अलाहिदा पाठविले आहे.
—पे. द. ३३ पृ. १०३

यानी—१ त्याचा अर्थ असा की २ म्हणजे ३ पुढें.
—राजवाडे १५।४९

याफ्त—मिळविलें.
याफ्तन--(याब) मिळविणें.
याफ्तह अन्द—मिळविलेले आहेत.
याफ्ती—वसूल. प्राप्ती, उत्पन्न.
दामाजी आपाजी देशकुलकर्णी यास लिहिणार ठेवणे त्यास मुशाहिरा पडतो मुलूकी याफ्ती बुडाली हक जमा जाले याची वेगमी करून द्यावी यैसे भांडण लागले. —पुरं. द. भा. ३ पृ. १४५
याफत्त—मिळेल. —भां. भो. द. पृ. १०४
याब—छोटा धोडा. तट्टू.
फरासीस वकील मुसामूतीसमागमे सरंजाम.
पालख्या घोडी
२ ५
फरासीसगोरे, याबू थोर.
५ १४
—
५
—पुणें अख. भाग. २ पृ. ११४

यार—१ स्नेही; दोस्त; २ जार; ३ हत्तीबरोबर चालणार भालाईत.
यारदा, यारक—गणना करण्यासारखी नव्हेत अशा क्षुल्लक माणसा जनावरांचा या शब्दांनी उल्लेख करीत. —विल्सन
यारदी—१ देशपांड्याच्या दुय्यम असलेला अधिकारी. २ मदतनीस
यारिदी—मदतनीस; देखरेख करणारा.
यारिदी व कागद बंद लिहिणिया माफिक व शाही शिरे (शिऱ्याची शाई) देत जाणें. —रा. ८ पृ. २१

यारी—मैत्री, दोस्ती.

यारीद—लहानसा तट्टू. (याचें अनेकवचन-यारीद असेंच आहे. हाच शब्द स्त्रीलिंगी यार्दी असा केव्हा वापरतत्त तेव्हा त्याचें अनेकवचन-यार्द्या.)

घोडीं जिन्नस तीन–१ नरसिंगा पंच कल्याणी यारीद, २ घोडीं मादवाना.
—ऐ. ले. सं. ३१०४

यारेदी—१ मदतनीस; वतनाची देखरेख करणारा.

२ मंगो नरसिंह चिटणवीस ठाणे सरकार मजकूर यासी बद्दल यारेदी दरमहा मुशाहिरा नख्त होन पांच गहदम चालिले आहेत.
—मा. स. प. मा. पृ. १४

यालगार—एलगार, हल्ला.

जमाव ठेऊन येकसमयावच्छेदे चहूंकडून यालगार करून जागा जागा गनीम बुडवून पायबंद द्यावे. —पे. द. ३ पृ. २३

यावत—यच्चयावत्.

मुख्य गोष्ट तापी उतरोन यावत जागा जागा नाकेबंदीचे काम पोख्त करून खबरदारी करणें. --पे. द. भाग २९ पत्र नं. ६२

यावत जन्माचा परोचा--मागच्या सर्व कर्मकटकटींचा पाढा.

परोचा—परवाचा किंवा पाढा.

वाडियांत बहुतच प्रलाप केला यावत जन्माचा परोचा बोलली.
--पे. द. १८ पृ. ५१

यावतर जीव—यावज्जीव.

मी स्वामीचें नांव आपले येथें ठेवून कीं मीच नाना आहे, हे च्यार वर्षें वर्तणूक केली व पुढेही यावतर जीव करीन यांसहि साक्ष श्रीहरीच आहे.
—नाग १ पृ. ५९

युक्तीचे वाटेनें—योग्य तेंच; युक्तीनें.

आम्हांस तुमचे घरांत कर्ज असावें अशी बुद्धि नाहीं. युक्तीचे वाटेनें खर्च होईल तोच करूं. परंतु जसा समय पडेल तशी वर्तणूक करूं. याजमुळें ५०-२५ हजार लागोत, अथवा दोन चार लाखहि लागोत.
—ऐ. ले. सं. २६८७

युजाबषी—जासूद ?

छ ९ तेरिखेस खानानीं नवाबास अर्जी लेहून प्रातःकाली युजाबषी याची रवानगी केली. तो छ १० जिलकादी प्रातःकालचे प्रहरदिवसास शहरीं नवाबाजवळ दाखल जाला. —पे. द. २५ पृ. ४२

युनानी--१ ग्रीक, २ ग्रीस देशचा.

युवत—एक वृक्षविशेष, यवत.
शिवलिंग आसमंतात युवतांचे झाडांची फार दाटी होती या कारणानें श्री युवतेश्वर नांव पडलें. —काय. प्र. इ. सा. पु १ अं ९ पृ.५३

युवन—यवन.
कान्होजी भोसले मुख्य युवनास देवगडी भेटले. —पे. द. १३ पृ. ४१

यूरिश—हल्ला.

येस्कुई, येकसुई—स्नेह.
तर्फैन येख्लास व येकसुईची तरक्की रोज बरोज ज्यादा होत असावी. —राजवाडे १९ पृ. १०५

येकआंगी वीर—कोणाच्या मदतीवांचून लढणारा हिय्याचा वीर.
जो पावेतो आपले हातून (इकडल्या प्रांतांत) इंग्रेजाचे पारिपत्य जाले नाही तो पावेतो हैदरनायकासारखी स्वतंतर मसलत डोईवर घेऊन येक आंगी वीर होऊन इंग्रजाचा पारिपत्य याजकडून घडणे दिसत नाही. --हिंगणे द. भाग २ पृ. ७८

येकजदी—एका वंशांतले. जद्द–वंश.
रामचंद्र शिवाजी व महिपत नारायण हे आमचे येकजदी भाऊ नव्हत अशी तुम्ही साक्ष देणें. --ज्यू. ३३१

येकजरा--यत्किंचित्, बिलकुल जरासुद्धां थोडासुद्धां.
१ श्रीच्या गांवास उपसर्ग येकजरा लागो न देणें. —भा. इ. सं. मं. त्रै. व. ९ अं. २ पृ ४
२ येकजरेचे अंदेशा न करितां कसबे मजकुरासी येऊनु सन मजकुरीचे खंडणी बाकी उसूल करून देणें. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. २
३ तरी तुम्ही मोगलाचे तर्फेनें व येतर्फेनें येकजरा कथला न करणें. —पे. द. ३१ पृ. ५८

येकजहती दोस्ती—स्नेह, मैत्री, निस्सीम स्नेह.
हमेशा मकातीब (पत्रें) पाठवून दोस्ती येकजहती दीन–ब–दीन जादा होय. --राजवाडे १०।३१२

येकड—एक.

येकड गणती—१ पृथक पृथक एकेका शिलेदाराची चेहरेपट्टी व घोड्यांच्या वर्णनाची पट्टी पाहून केलेली गणति. याच्या उलट खडी गणति. म्हणजे शिलेदारांची फौज उभी असता नुसती संख्या मोजून केलेली गणती. २ एकेक नग किंवा दागीना घेऊन केलेली गणती.

जवाहिरखान्याची येकड गणती आहे तरी चार कारकून पाठवून देणें.

—पे. द.

येकत्र--येकट; एकटयास; एकीकडे.

१ त्याजवरून त्यास येकत्र नेऊन त्यास म्हणूं लागले जे तूं का (कांहीं) गडबडू नको तुजपासी कांहीं घेत नाहीं तुजजवळ पैका आहे नाही तो आम्हास ठाऊकच आहे परंतु चौघाबरोबर म्हटलेच पाहिजे.

—नाग २ पृ. २०५

येकंदर—एकंदर, मुळीच, बिलकूल.

त्याणें येकंदर तोफ मारिली नाहीं. बहुधा त्याजवळ दारू नाहीं यैसे दिसते.

—पे. द. १६ पृ. ७०

येकदेसी--पक्का, शाश्वत, एकनिष्ठ.

मातोश्री उमाबाई यांचा मनोदये आहे तो येकदेसी नाही.

--पे. द. १२ पृ. ८४

येकनपसी—एकटे, एकाकी, मददगार नसलेला.

आपण येकनपसी. दो चौ गांवी कुलकर्णाचा बोभाट चालविला नव जाए म्हणौन आपला मेहुणा आणून ठेवणाईत ठेवला.

—शि. च. सा. खं. १ पृ. १२

येकबयेक—अकस्मात्

१ यैसे असतां येकबयेक पांचसातसे स्वार व सातआठसे माणूस चाकणेहून उठोन कालोसाभवते येऊन बसले. --पे. द. ३३ पृ. १७

२ आम्ही तो महारायाच्या येण्यामुळें फरामोष असतां येकबयेक नवाब आमचे मुलकांत आले. (तेव्हां), लाचार आम्हासही पुढें लढाईस उभें राहावे लागले. --हि. द. खंड १ पृ. ५८

येक बयेक—तपशीलवार, विस्तरशः

तुमचे आहवाल नरसो काऊजी पंडित हुजूर येऊनु मालूम करिता येक बयेक खातिरेस आले.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ११

येकवजा समजोन--फितूर होऊन, अन्य विचार करून; गैरविचार करून; नाइलाज होऊन.

जे वख्ती अफजल, साहेबांचे (शिवाजीचे) तरफेस आला होता ते वख्ती तुम्ही येकवजा समजोन गनिमास मिळाले. तयावरी गनिमाचा अंमल बरतरफ जाला. या करितां तुम्ही शक अंदेशा धरून तर्फ मजकुरास न येऊन आपल्या हक्काबद्दल गांवगन्नास आजार देत आहा.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. ५

यकवला—एकोपा, एक विचार, कट.

गोंदजी भोसले यासी इमान क्रिया देऊन बेलरोटी पाठवून आणिले त्यांचा विश्वासघात करून संताजी घोरपडे शिलेदार जिवे मारिले यामुळें शिलेदारानी येकवला करून कोलापुराभोंवती धामधूम मांडली आहे.

—वै. ३ पृ. २५

येकबेयेक—पहिल्यापासून, इत्थंभूत.

त्यावरी आपण किल्लेमजकुरास येउनु सदरहु सिवेचा करकसा साहेबाचें बंदगीस येकबेयेक मालूम केला.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. २०३

येकवेलच—एकदमच; तत्काळ, संपूर्ण.

तुम्ही सांगत आला की ज्याजती शिबंदी येकवेळच दूर करावी. तर मागील तलबेवा पैका द्यावयास नाहीं. याजकरिता थोडी थोडी दूर करण्यांत येईल.

—नाग. २ पृ. २६

यकसरे—ताबडतोब; एकदम.

येकसा—एकटा.

गोसावी आपण होऊन आमचेकडे आला त्यास रायाजी पाटील व लखबा बरोबर होते त्याणी यकसा येऊं दिल्हा.

—म. द. रु. ३ पृ. ९२

येकसानी—एकसानी, एकनिष्ठता.

वकील लोकी दुतर्फाहि येकसानी धरून परस्परे स्नेह वाढवावा.

—पे. द. २८ पृ. २४

येकसू—एकनिष्ठ, विश्वासू.

हे फिदवी येकसू त्या अर्थी हुजुरीहून पंतप्रधानाची दस्तगिरी (स्नेह, एकी) व इंग्रजांचे मोहिमेस इमदाद (मदत) निश्चयरूप होईल.

—पुणें अख. भाग २ पृ. २१

येकसू—काही तरी एक निकाल, निर्णय.

जोवर युधाचा निवाडा येकसू होत नाही तोवर निघण्यास मार्ग होत नाही.

—चं. चू. द. पृ. ७९

येकसूई—एकनिष्ठता, एकवचनीपणा.

आमेहरबाची येकदिली व एकसूई कसी आहे याचा बयान नगारश काये करावा ? इंग्रेजास गोशमाली करून सलतनीच्या कामास रवनक (प्रकाश) व (जेब) अलंकार द्यावी हे दिलापासून मंजूर.

—हिंगणे द. भाग २ पृ. ७८

यका—एका, एकत्रित.

या अवघे सरदारांस येका करून आसरा दिधलियाने राजकारण करतील,
—E. M. P. पृ. १४४

येका—एकी, एकोपा. एकविचार.

१ बाबूराव फडणीस व त्रिंबकराव यांचा येका जाहला.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. १०३

२ दोनचार ठिकाणचे जमीदार याणी येका करून सटवाजी भोसले यास सावध होऊं न देता गलबल करून नरे जागा घेतली.
—नाग १ पृ. २५४

येकांगी—हातघाई, हातपराजी, नियुद्ध.

त्यास सारे अरब येकत्र होऊन जोरबजोर मोर्चावर चालोन घेवोन मानाजी आंग्रे यास मोर्चातून धुडाऊन लावून येक कोस पर्यंत पिटोन काढिले तेथें मानाजी आंग्रे याची व यारखानाची येकांगी जाली.
—पे. द. ३३ पृ. १०९

येकांगी—पराक्रम.

चाकरी लष्करापेक्षां येकांग्या करून खराब होऊन नाचीज जाले.
—पे. द. १५ पृ. ४७

येकांत—एकांतांतील गुप्त खलबत.

बालाजीपंत हरिपंताचे डेऱ्यास गेले होते. एक प्रहर उभयतांचा येकांत जाहला.
—पुणें अख. भाग २ पृ. १५०

येकीन—खातरी, दृढमत, नक्की.

१ येकीन आहे जे हरयेकबाबे आमची मदती व इमदाद करतील.
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. २५

येकीन—पक्के, निश्चयपूर्वक.

सिताब हुजूर येणे. तुमचे दुश्मान जे असतील त्यासी तुमचे हाती देऊ येसे येकीन जाणिजे.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. १९

येकीभाव —ऐक्यभाव, एकी, एकविचार.

उभयता शिंदे व रामाजीभाऊ व समशेर बहाद्दर व त्याचे दिवाण अंताजी या सर्वांचा येकीभाव किंवा आपलेले इच्छेनुरुप याचा, विचार मनास आणून लिहिणे.
—हिंगणे द. भाग २ पृ. ३६

येके बोलें बोलणें—निश्चितपणें सांगणें.

तुझें ज्ञान कां झाकुळलें। कां हें कर्म अवलंबिले। ऐसें करूं नये नव्हे भलें। येके बोलें बोलते मीरा.
—ग. पु. सं. टी. पृ. ६३
—म. सं. प. व. ७ अं. ४

येकोदर--सख्खे, एका पोटचे. (सहोदर)
सदाशिव पवार आनंदराव पवार हे जिवाजी पवाराचे पुत्र येकोदर.
—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ९८

येख्लास—अन्त:शुद्धि, स्नेह.
मुख्य येख्लास वाढावा. --खरे ८७५

येगमाज—तडजोड, स्नेह, क्षमा, कृपा.
सेवकानें उत्तर केलें कीं, बकारा (बाबूजी नाईक) ज्याहील बहुत. सतेतालीस फांके केले. याजबदल राजे नाखूष होत्सातेही येगमाज करून ब्रम्हात्येचा संकोच धरून रजा दिली.
—पे. द. भाग २५ पत्र नं. ४२

येगानगत, येगानगती--यगानगत, ऐक्य.
१ दोन्हीकडून दोस्ती व येगानगत रोज-ब-रोज वृद्धीत असावी.
—दि. म. रा. १।४५
२ हें कैफीयत येगानगतीचें जागा इतल्ला करा.
—हिं. द. खंड २ पृ. ७९

येजोपर्यन्त--ये तोंपर्यंत, येत तोपर्यंत, येईपर्यंत.
पत्रे गेली त्याची उत्तरे येजोपर्यंत शेरजंग येथे राहातील.
—पुणें अख. भाग २ पृ. २

येणपरी, येणेपरी--एवं परी, याप्रमाणें.
येथ तो विचार येणपरी आहे. —ऐ. सं. सा. खंड ६ पृ. २६

येणेंकडून--येणेंकरून, या योगानें, यामुळें.
येणेंकडून लोकांची घरें बुडाली.
—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. २१६

येतगिरी शेला--शेल्याचा एक प्रकार (येतगिरी पेठेचा शेला)
२५ खारवे सुमार. पैकीं ताडपत्री व येतगिरी शेले २०० व लुगडीं सुमार १००.
—ऐ. ले. सं. २९७०

येतमाद—विश्वास.
१ कृष्णराव बल्लाळ याचा येतमाद व इतबार वैकुंठवासी माधवराव बलाळ यांचे समई होता.
--पुणें अख. भाग १ पृ. २६३
२ मोरोबास दस्तगीर करण्याच्या मसलहतीत कृष्णराव बल्लाळ शरीक नव्हते. त्यानंतर मुंबईकर इंगरेज व रघुनाथराव मुतफीक (एकरूप, एकमताचे) होऊन येतमाद यकबयक कोणे प्रकारें पडेल मगर हुजूरचे फिदवी (सेवक) मवरुसी (वंशपरंपरा) आहेत व बमोजिब कायदा

हमेशा इनायतनामे कांहीं कामाचे सिलसिल्याचे येत आहेत. दरीविला (या वेळीं) इनायतनामे (कृपापत्र) आले नाहीत, परंतु येतील.

—पुणें अख. भाग १ पृ. १०८

३ यजमानसाहेबासमीप आमची मातबरी व येतमाद नाही त्यापक्षी यानी किमर्थ भीड धरावी ? —पुणें अख. भाग ३ पृ. ७३

येतराज होणें—इतराजी होणें.

नवाब थैलीचा आभिप्राय मनास आणून येतराज जाले कीं नाईकांचा करार बंदगान आलीचे खजमतेस कोणेप्रकारचा होता ? यैसे असतां ते गोष्ट येकीकडे ठेवून या तर्फेस आले. —पे. द. २५ पृ. ५९

येतिकाद—इत्तिफाक, इत्तिहाद, ऐक्य, मैत्री, स्नेह.

उभयता कैलासवासी स्वामीची नामें घेऊन बोलीले कीं त्याजप्रमाणें आम्ही यास जाणतो. त्याणीहि त्याजप्रमाणें आपले येतिकादास बल बराबर तफावत न करितां रोजबरोज येगानगत वाढवावी.

—पे. द. २५ पृ. ७०

येथाकदाचित—यदाकदाचित्.

करांडे येथाकदाचित मार्गावर न येत तर त्याच्या परामृषास येजमानही सामर्थ्यहीन नाहींत. —पे. द. २० पृ. ९९

येधवा—आत्तां, या वेळी.

१ येधवा एक बोलाल धडीभरानें एक बोलाल, तुमच्या शब्दाचा विश्वास काय ? —ब्र. च. पृ. २९६

२ त्यावर राजेश्री बोलीले कीं, येधवा तुम्ही जाणे, आणि विचार करणें कीं, तुमची पुस्तपन्हा आम्ही कसी करावी ?

—पे. द. १२ पृ. ६५

येर—किरकोळ सामान्य.

ओखद काही रसायण काहीं देत नाहीं येर गोल्या देतात.

—पुरं द. भाग ३ पृ. १७२

येरयेर—एकमेक, परस्पर.

बुंदेल्यांची आपसात सारे भावाबंदांची फूट, येर येरावर चालून जातात.

—म. शि. यां. का पृ ६६०

येरून येकासी—एकानें दुसऱ्याशीं, एकमेकांशी.

उभयेतांनी येरून येकासी अंतराये करू नये. बहुमान श्रीमंताचे घरीं अगर येजमानापासी वगैरे बराबर. या सिवाये कैदकानू दाखलगिरी अडलेल ते बराबर. कारकून हर कोठे ठिवणे तो येरून येराचे समाधानें ठेवावे. बरोबरीस अंतराय सर्वथा न करावा. —चं. चू. द. पृ. ११३

येरुन येराची—एकानें दुसऱ्याची, एकमेकांची.

बोरघाट व कोंडाई वारी दोन्ही मसलता जवळ जवळ आहेत. येरून येराची बातमी राखून परस्परें कुमक करीत जावी.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ८७

येलगार; एलगार; इलगार—मोहीम; दौड; नेटाचें कूच; चढाई; हल्ला.

१ त्याणी दुसरे दिवशी कुल सरंजामासुद्धा त्या पल्टणावर येऊन इलगार केला. —साने प. या. व. ४७९

२ शत्रू तलवटी उतरलेयावर आम्ही येलगार करू.

—पे. द. १६ पृ. ११२

यलची; येल्ची—वकील, प्रतिनिधि.

१ सालुबे फरासिसाकडील येलची याचे भेटीस्तव बापू नाना गडावरून उतरोन स्थळास आले. —पुणें अख. भाग १ पृ. ७४

२ दोघे येलची जे पूर्वी भाई महमदशहासमीप स्नेहवृद्धीकारणें पाठविले होते त्याही बादशहासी बहुत सख्त रदवदली करून सुजाउदौलाचा अमवाल इच्छून कांहीं द्रव्य घेतले व बहुत तगादा केला नाही.

—हिंगणे द. भाग २ पृ. ५

येलची दोडा—वेलदोडा.

शालु पंचमीस (पंचवीस) व येलचीदोडा वजन शेर एक पाठविले आहेत.

—पे. द. ८ पृ. ३९

येव्हा—जेव्हां.

तोतया खरा किंवा खोटा हे वरील दोन जाबसालावरच कळेल. येव्हा त्यास खुणा पुसाव्या तेव्हा परीक्षा करावी. ऐसीयासी हा प्रसंग परीक्षा करावयाचा नव्हे. —राजवाडे खंड १२ पृ. १२०

येवंक्रमेण—अशा रीतीनें.

येवंक्रमेण दोहोंकडूनहि संकटच प्राप्त जाहाले.

—पे. द. ३ पृ. ५५

येवजाव—ये जा, दळणवळण.

बंद झाला येवजाव।
बडे लोकास दबाव।

—ऐ. पो. के खं. २ पृ. ४४

येहतमाम—निर्णय? निवाडा?

ऐसे असोनु लंब्रे मजकुरु हरकती करूं राहात नाहींत. तरी साहेबी बरहक निवाडा खातिरेसी आणौनु आपला येहतमाम फर्मावला पाहिजे.

—शि. च. सा. खंड १ पृ. २७

यहसान—यहसान, कृपा, उपकार.

या गृहस्थावरी तुम्ही येहसान करून निरोप दिल्हा यामुळें तो उपकारी आहे. —खरे ९१६

येहसानमंदी—कृतज्ञता. —प. द. म. व. ९९

यैजन—वरीलप्रमाणें.

—भां. भो. द. पृ. ११७

यैन—ऐन; भर; मुद्दल; तत्वता.

१ साठ लाखाची बेरीज यैन व इजाफा मिळोन सिद्ध केली.

—राजवाडे ७ पृ. ५३

२ हजरत जेथें राहतील तेथें आम्ही समागमें येऊन रहावे हें यैन सलाह व लाजम. —राजवाडे ७ पृ. ८३

यैब—अब्रू, शह.

त्यास ये जागा राऊता खेरीज यैब राहात नाहीं. ये जागा राऊत जरूर असले पाहिजेत. —पे. द. ३३ पृ. २२४

यैवज चिठी उतरणें—ऐवज किंवा रक्कम द्यावी असा चेक किंवा रोखा विशिष्ट गांवच्या पेढीस किंवा सावकारास देणें.

तुम्ही मुख्यास सांगोन जलदीनें यैवजचिठी येथे अवरंगाबादेस उतरून, हवेली सुटे, यैसे करावे. —वै. ४ स. १७४२ पृ. ६

यैवजमालवज—पैकासाहित्य, साहित्यसामान.

यक हफ्त हजारी पागेचा जमाव करतील, पागा जैसी जैसी जुडेल तैसी तैसी पागेची बेगमी तनखा यैवजमालवज जे काय देणें ते देत जाणें आणि पागा होये ते करणें. —शि. च. सा. खंड. ५ पृ. ९९

यैसे विचारिले कीं—असा विचार केला कीं.

उपवासी मरो लागलो. खावयास नाही व भिक्षाही कोठे मिलेना अन्नाविण हैराण जालो. यैसे विचारले कीं (असा विचार पडला कीं) आतां आपण आन्नाविण जाहलो व मेलो तरी वतन आपणांस काय होये ?

—ऐ. सं. सा. खंड. ७ पृ. ६२

योचना—योजना, सिद्धता, निवड.

१ तुमच्या कन्येचा विवाह सालमजकुरीं व्हावयाचा त्यास वराची योचना येथें तुम्ही केली तो (वर) सिद्धच आहे. परंतु पहिली स्त्री त्याची आहे तेव्हां त्यासच आग्रहपुरस्सर द्यावी असें नाहीं. तुम्ही कर्नाटक प्रांती गेला आहा त्या प्रांतात तुमचे आप्तस्वकीयहि आहेत करिता प्रथमवर आणि सोईवार मिळावया जोगा असल्यास तिकडेच योजना करावी.

—पे. द.

३ मनसूरखानाने येलबरगेचा कांट घ्यावा म्हणौन योचना करून सन्निध आला.
—शि. च. सा. खंड. ६ पृ. ५२

३ अभिप्राय कळोन योचना कर्तव्य ते करतील.
—पे. द. १० पृ. ६५

यौम—दिवस.

र

ऋष्यवन् किंवा ऋक्षवत—रेवाप्रांत.
—गी. ल. को.

ऋसिक—कांबोजच्या उत्तरेचा देशविशेष म्ह. रशिया.
—गी. ल. को.

रईरेथ, रहीरेथ—रहीरयत, रयत.

गोहदेत गीर्दपेशचे (भोवतालच्या) गावाचे लोक बहूत रहीरेथ भरले आहेत. कोठवर दम धरतील ? काहीक दिवसांत स्थळ हस्तगत होईल.
—हिंगणे द. भाग २ पृ ५६

रईस, रहीस—अधिकारी, राजा, राजपुत्र, सरदार.

१ त्या उपरी माधवराव यांचा वाका जाहला व नारायणराव रईस झाले.
—पुणें अखबार भाग १।१०५

२ अव्वल घरचा बंदोबस्त नीट राखावा हे रइसास लाजम.
—भा. ऐ. प. या. व. २१

३ रहीसाची वनगी सालाबाज आपणावर नाही हाली गैरकानू तसवीस देऊन रईस वनगी घेतो तरी रहीसासी वनगी घेऊ न देणे.
—शि. च. सा. खं. ९ पृ. २४

रक्कम; रकम—द्रव्यसंख्या; ऐवज; कलम; लेख; पत्रिका.

पेशावरचे सुभेदारास रक्कम सादर जाली की पुलाची तयारी करविणें.
—दि. म. रा. २।५७

रक्तमान्य—लढाईंत जखमी झाल्यामुळें दिलेली सारामाफ जमीन.
—विल्सन

रकबा, रक्बा—१ सीमासमाविष्ट, २ गांवच्या किंवा खेड्याच्या चतु:सीमेंत समाविष्ट होणारी जमीन किंवा शेत.
—विल्सन

रकम—गोष्ट; अट; मुद्दा.

१ याप्रमाणें चार रकमा त्यांच्या बोलण्याच्या पडल्या.
—ऐ. ले. सं. ६२०८

२ इंग्रजापासून लबाडीच्या रकमा फार जाहल्या.

—नाग १ पृ. २२५

३ या दिवसांत गोविंदरायानीं मागील अर्थ लटके येकीकडे ठेऊन हरयेक रकमेवर बाजी राखावी. —पुरं. द. भाग १ पृ. २२४

रकम—जवाहिराची नोंद करतांना वापरण्यांत येणारा संख्यावाचक शब्द.

कर्नेल वकील यास कारभाऱ्यांनीं चार वस्त्रें व येक रकम शिरपेंच देऊन रुखसत केले. —पुणें अखबार भाग १ पृ. ५४

रकम—मोठी गोष्ट; कामगिरी.

आज ४ वर्षें येक येक रकम चांगली आपणांकडून घडली ती पुरती चित्तांत आहे. —नाग १ पृ. ५४

रकम—लिखित, पत्र.

रकमबंद; रकमवार—कलमवार.

रकमा—जवाहीर.

वस्त्रें व रकमा कोणाकोणास येणार ती आज्ञा जाली पाहिजे.

—ऐ. ले. सं. ६६६४

रकमी—कलमी; मब्लग.

रकमेवर आणणें—अवस्थेप्रत आणणें. स्थितीप्रत आणणें.

याप्रसंगी तुम्ही व गोविंदरायानीं उत्तमप्रकारें नेट धरून हा मनसुबा या रकमेवर आणिला. —पुरं. द. भाग १ पृष्ठ २००

रकमेवर ठेवणें—जागच्या जागी ? दाबांत ठेवणें ?

सर्वांवर सर्वाप्रमाणे तो खावंद कृपा करीत होता. त्यांनी जे जे आमचे पक्षीचे असतील त्याविसी आमची रजबदळ ऐकून हरयक रकमेवर ठेवावे म्हणजे आम्ही पूर्वस्थिती प्रा राहूं.

—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृष्ठ २१

रकस, रक्स—१ नाच कलवांतिणीचा २ नर्तिका.

(अवतरणासाठीं 'हमसिरा' शब्द पाहा)

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १९०

रकाना—लिहिण्याच्या कागदाला विशिष्ट तऱ्हेनें घडी घालून तयार केलेला स्तंभ किंवा कॉलम.

रकाबत—स्पर्धा, शत्रुत्व, वैमनस्य.

रकारपूर्वक महाराष्ट्र—रघूजी भोसले. महाराष्ट्र म्ह. मराठा.

—पे. द. २५ पृ. ४४

रकीब, राकीब—स्वार.

रकीमह—पत्र.

रख्तखाना—कचेरी.

मगाजी थोरात यास आज्ञेप्रमाणें लोक खास बारदार दिंमत हुजूर रख्तखाना याचे हवाली केला असे.

—पे. द. ३० पृ. ११

रख्णा; रख्ना, रखणा.—खंड; खलेल; भेद; दिरंग; विक्षेप; अडथळा.

पुढे देण्यास रख्ना पडला.

—म. द. बा. २।२१०

त्या दर्म्यान अलीकडे रख्ने जाहले.

—वाड मा. १।२२१

कोरेगांवासही चार रोज अधिक गुंता जाहालीयास वरकड सरकारकामांत रखणा होतो याजकरितां इकडे आलों.

—पे. द. भाग ३८ पत्र नं. ३४

रख्तखाना—कचेरी.

अज् रख्तखाने राजश्री शिवाजीराजेसाहेब दामदौलतहू

रख्नेसूरत—बिघाडाची गोष्ट.

दर्म्यान रख्नेसूरत ते तर्फेने अमलात आली.

—वाड मा १।६६

रखणवाला—रक्षणकर्ता; राखणकरी.

श्री पंढरीनाथाची इच्छा! आमचा रखणवाला तो आहे. त्याच्या इच्छन हीणें तें होईल.

—ऐ. ले. सं. ५१४

रखनुते—?

सुरेरायांनीं सेवेसी पत्र लिहिलें असे रखनुते होईल.

—पे. द. भाग ३८ पत्र नं. ३५

रखी—खंडणी.

तलहेटी दिल्लीचें सदर महाली रखी म्हणीजे खंडणी दरसाल घेतात.

—म. शि. यां. का. पृ. ४७३

रग—धमनी,नस; जोर; मस्ती; मग्रुरी.

रग जिरविणे, म्ह. शिक्षा करून नरम करणें.

मिठी मारा सळसळती साऱ्या रगा.

—प्रभाकर १३१

अष्टांगी रगा दाटती.

—प्रभाकर १५०

मदनरगा या त्वरितगति जिरुं दे रे.

—प्रभाकर १८७

रगखाद—मातीच्या रंगाचा?

तुकोजी होळकरास पेशव्यानी वस्रें दिधली त्याचा तपशील १ मुंडासे पैठणी १ सेला पैठणी
ज्यामेवार १ किमखाब बऱ्हानपूर रगखाद

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ५४

रंगणरोगण—तेलिया रंग.

रंग देणें—गुलाल उधळणें, जयजयकार करणें.

लष्करांतही सर्वत्रास हेंच आश्चर्य ! शहरांत येतां दरवाजावरील लोक व कोटावरील सर्व महाराजास रंग देतात.

—हो. कै. पृ. १६६

रंगबाजी—पत्त्यांतील एक खेळ.

रंगमेजी—रंगामोजी, कृत्रिम, वरकरणी, तोंडदेखले.

लग्नास दिवस थोडे राहिले परंतु निघाले असें वर्तमान येत नाहीं याचें कारण काय आहे किंवा रंगमेजीच आहे ते लिहून पाठविणें.

—नाग पृ. १८५

रंगरेज—रंगारी.

भानजी रंगरेज येथें आला होता तो बोलत होता कीं कडदीन लवकरच येईल. —पे. द. ३३ पृ. २३९

रंगशिला, रंगशीळ—दगडी पाटा, देवाच्या मूर्ती पुढील मोठी शिळा.

काकोजी हा महादजी पाटील याचे पिंपरीस गोतात गेला गोताने गावास सडी पाठविली की श्रीच्या देवळांत विहीर आहे तेथें स्नान करून श्रीच्या देवळा रंगशिळेवरी बैसोन वडील कोण धाकटा कोण लिहोन पाठविणे.

—ज्यू. २८८

रंगसाज—चित्रकार.

रंगाच्या मोटा बांधणें—भ्रमांत ठेवण्यासाठीं सूक्तासूक्त आश्वासनें देणें.

आपले चित्तीं येईल कीं, येथून पालमर अथवा सरकारांतून लिहून हें घडावयाचें नाहीं. तेथें आपलें करणेल आइकत नाहीं. मग रंगाच्या मोटा कां ? **—ऐ. ले. सं. ६७०३**

आपलें सारखे मिठ्ठास श्रीमंतांच्या राज्यांत धुंडाळल्यानें मिळावयाचे नाहींत ते पक्षी रंगाच्या मोटा बांधून कूच करावे हे नेक सल्ला.

—इ. सं. हो. कै. पृ. ९

रंगामेजी—१ दांभिक; कृत्रिम. २ चित्रकला. ३ कुटिलता; दांभिकपणा.
१ भीमनाथ केदार राममंदिर रंगामेजीचे. —प्रभाकर ७८
२ लौकिकार्थं बहुतातऱ्हेनें गोड भाषण बोलतात, परंतु चित्तात भाव कुटिल, रंगामौजी बोलणी बोलतात. —खरे ११ पृ. ६०५५
३ रंगमेजी व खातरजमाच आहे. —राजवाडे १० । १३२

रंगील—१ सुंदर रंगेल प्रेमळ, २ कबुतरांची एक जात.
खबुतरांचे पंचवीस जोडे चांगले रंगील पाठवून देणें.
—पे. द. १८ पृ. ४३

रंगोजीपण—वेळ पाहून रंग बदलण्याचें विश्वासघातकी वर्तन.
इकडील मामीलत कदीमेपासून आपली या राज्याकारणे जीवप्राण गेले असता यांची हे रीत खाली मैदान पाहून रंगोजीपण यानी मांडिले आहे भगवान समर्थ परिणामहि दाखविल्याखेरीज कसा राहतो ?
—हिंगणें द. भाग २ पृ. २६

रज—' रझ्म 'चा अपभ्रंश. रझ्म म्हणजे युद्ध.
चंजीस कैलासवासी स्वामी असतां तिकडे ताम्राची रज होऊन चंजीस परीघ पडला ते समयी तुम्ही या प्रांतीहून कर्नाटकांत सेनासंभार पाठवून कैलासवासी स्वामीचे संकट निरसन केले.
—मा. स. प. मा. पृ. १८६

रंचिक—(?)
तुमचें व आमचे शुने (सोने) व रुपे व काशे व शीसे तांबे वशा लोखंड व संचिक् व रंचिक् व रूण व गोरू व वाछरू यथांशे खंडले तामी धरवाडी व वाईशेथ व कोलवलीचे शेत.
—शि. च. सा. खंड ९ पृ. १

रज—कण किंवा रजःकण.
पांच सात रोज पिठाचा रजही मतवाली सिंगीच्या पोटात गेला नव्हता.
—पे. द. १८ पृ. ७

रंज—दुःख, नाखुशी.

रंजक—१ बंदुकीचा अगर तोफेचा काना, २ त्यावर घातलेली दारू.
—रंजक खाणें म्ह. दारू जळून बार न उडणें.

रंजकदाणी—दारूची पिशवी किंवा तोस्तान.
—पे. द. ३० पृ. ३२५

रंजकी—रंजक, फैर.
गनीमानें बंदुखेची येक रंजकी व पांचसात तोफा मारिल्या.
—पे. द. ३४ पृ. ४०

रजब—अरबी वर्षाचा सातवा महिना.

रजमण—रेजिमेंट, एक हजार गोऱ्या शिपायांची तुकडी.

नंतर पामरसाहेबानें उत्तर केले कीं की तीन हजार गोरा विलायतेहून पातशहानें पाठविले आहेत त्याजला रजमण म्हणतात. जसें हजार प्याद्यांचे पलटण एक, तैसे हजार गोरे म्हणजे एक रजमण ऐसे तीन रजमण पाठविले आहेत. —भा. ३ पृ. ८७

रजा—आज्ञा, सम्मती, पर्वानगी, नोकरीवरून दूर रहाण्याची मुभा, सुटी.

१ तेथून जैसी रजा सादीर होईल त्याप्रमाणें वर्तणूक केले जाईल. —राजवाडे ८ पृ. ७

२ किला त्याचे हवाली करणें म्हणौनु रजा फर्माविली. —राजवाडे १७ पृ. ८

३ याउपरी तुम्हीं जनराल आजम यांची रजा घेऊन पत्रदर्शनी येणें. —पे. द. ३३ पृ. २७६

४ दादासाहेबाकडून सुरतेचे साहेबास सांगवून परवानगी आली त्यावर साहेबास रजा आणून बडोद्यावर चालून येऊन साहेबीं फत्तेसिंग बावांची कन्या वज्राबाई वालीस घेऊन जाऊन अम्मल सुरू करून द्यावा. तों पेशव्यांचें सैन्य दादासाहेबावर चालून आलें. तेव्हां मोठा द्रोह मनांत आणून साहेब लोक वालीस घेऊन गेले नंतर फत्तेसिंग बाबांनीं चार रुपये देऊन इंग्रजांचा तह केला. —काय. प्र. इ. सा. पु. १ अं. ९ पृ. ५८

रजातलब—आज्ञा; इच्छेप्रमाणें. आज्ञेप्रमाणें.

१ कुसाजी......आमचे रजेतलबेत राहून सांगितल्याप्रमाणें वर्तणूक करून कार्यसिद्धी केली. —राजवाडे १०।४१८

२ त्याचे रजातलब वर्तोन. —राजवाडे १५।२०४

३ दीडहजार खंडीचा ऐवज साष्टी व वसईचे सावकाराकडे रवाना केला होता. तो गला तिकडे गुंतला आणि सावकारहि कांहीं स्वारीचे रजातलबेत गेले." —पे. द. ३४ पृ. ७५

रजाबंद—रजावंद, खुषी, अनुकूल.

अवतरणासाठीं 'फावड' शब्द पाहा. —E. M. . P. पृ. ११९

रजावंती; रजावंदी; रजामंदी—सम्मति; खुशी; खूश करणे; समजूत.

यांनीं आमची रजावंदी केली. —साने प. या. व. ३२६

रजावंद—खूष, तयार, खुशी, कबूल, राजी, संतुष्ट.

१ मातबर साहुकारास रजावंद रक्षिल्यास सरदारीस उपयोगी. यैसे

असतां यासी आजुरदे (कष्टी) करावें हें उत्तम नाहीं.
—पे. द. ४० पृ. ११२

२ पुण्यांतील सावकार......निदान पावणा लाख रुपये पावेतों नजर द्यावयास रजावंद जाहले आहेत की मुंबईचा माल आणावयास मोकळीक द्यावी. —खरे.५।२३१८

३ स्वार व प्यादे अगदीं कंटाळले आहेत......लोक रजावंद नाहींत.
—खरे ५।२३९६

४ रयतेस राजी व रजामंद राखून. —राजवाडे ६।३०२

रंजी—कंटाळा; वैताग.

रंजीस येणें, त्रासून जाणें.

रंजीस—त्रास; त्रस्त.

१ दस्र्यान इस्कील करून गोसावी मजकूर यासी रंजीस करितां......
—राजवाडे २०।१७२

२ लोक बहुत रंजीस आहेत. —राजवाडे ३।८३

३ तुम्ही रंजीस न होणें. --इ. मं. ९३

रंजीस करणें—अडथळा करणे, कष्टी करणें.

१ (अवतरणासाठीं 'कुसूर' शब्द पाहा)

—मा. स. प. मा. पृ. १६१

२ गोसावी मजकूर यास इनाम गांवगन्ना आहे ये बावे साहेबांची खुर्द-खते सादर असेत आणि गांवगाना मुकासायांचें खुदेदार रंजीस करिताती दुमाले करीत नाहीं.

--मराठी दप्तर रु. ३ पृ, २१

रझ्म—युद्ध,

रझ्मगाह—रणांगण.

रट—लोट; लोंढा.

चार हजारांचा रट एकदांच आला. आम्ही सावध नव्हतों. परिणाम या प्रकारचा झाला. —ऐ. ले. सं. ४४१

रटाल्या—मोठ्या, जाड, भरभरीत.

तेथल्या पोळ्या बाजरीच्या भाकरी सारख्या रटाल्या व भटाऱ्याच्या भाकरी येवढ्या मोठ्या होत्या. —अरुणोदय पृष्ट ५८

रड—नाउमेद.

या भावी बोलणीं बोलून आनंदानें रुकार दिला त्याचें नांव यादीवर लिहिले. ज्यानें रडाच्या गोप्टी सांगितल्या त्यास रामराम केला.

—इ. सं. हो. कै. पृ. १२

रंडित करणें—दीन करणें, नष्ट करणें.

ऐंस्या दशायुधेसी मंडित। तो चतुर्दश विद्यापंडित। द्विकर्णीकुंडलें अखंडित। करी रंडित विघ्नांसी ॥ —ग. पु. सं. टी. पृ. २४

——म. सं. प. व. ७ अं. २

रणघर—१ रणसाहित्य साठविण्याचें कोठार २ माऱ्याची जागा.

चौकीपाहारे अलंगनौबत दुरुस्त करणें. पाहारे फेरवणे. चौकशीस आळस न करणे. किल्ल्याचीही रणघरें नीट करून ठेवणें. फितुरी मनुष्य असेल त्याची अगोदर चौकशी करणें. —राज. खं. १ पृ. ४०३

रणबास—राणीवसा, राण्यावगैरे स्त्रिया कुटुंबकबिला.

थोरले सुमरेसा यांस राज्यतिलक लाऊन खर्चाविचाचा, रणबास कामदार सुद्धा बंदेज बांधून गढयास बसविले.

——भा. व. गो. बुं. कै. पृ. २३

रणभरी होणें, रानभरी होणें—दाणादाण होणें, रण सोडून पळणें.

छापा आला अंबाजीपंत मारले गेले. फौज रणभरी होऊन जावदेस जमा झाली. —हो. कै. पृष्ठ ८७

रणवट बांधणे——सेनापतिपदाची वस्त्रें किंवा शिरस्त्राण देणे.

येरू पुसे रणवट कवणा बांधला। द्रोणविस असतां भला। यरां विरां मारु जाला। वायाविणें. —ज्ञानदेवकृत द्रोणपर्व पृ. ६

—म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक २

रणवटा—लढाईत कामीं आल्यामुळें त्या माणसाच्या कुटुंबाला दिलेली जमीन. ——विल्सन

रत्नाकर करूं लागणें—टिरें गाळणें; आक्रोश करणें; रडकथा गाणें.

शंकरराव यास पाठवीत होतों. पण ते रत्नाकर करूं लागले. यास्तव फिरोन 'जा' म्हणोन चर्चा केली नाहीं —ऐ. ले. सं ४३६

रत्ब; रब्त—दळणवळण, घसट, ठराव; करार; स्नेह.

मुरादखानानें वाजीदअल्लीखानासी फार रत्ब केला आहे.

—राजवाडे १।१९४

रती—दैव किंवा दैवदशा.

त्याप्रांते अंमलदार आहेत त्यांची रती समर्थ. तेथें आमचा उपाये काये ?

—ने. प. १६ पृ. १५

रति फिरली सारांश मिळाले लोक अपूज्याला. (प्रभाकर)

दैवाची चढती रति (पोवाडा)

रतिवंत महाराज पेशवे खूप सुरती दाणा. (पोवाडा)

रती—गुंज. सोनें, रुपें मोजण्याचें सर्वांत सूक्ष्म परिमाण
गुंजा लहानमोठ्या आकाराच्या दिसतात तथापि अनुभवावरून प्रत्येक गुंजेचें वजन सरासरीनें एक पूर्णांक पाच षोडषांश ग्रेन इतकें भरतें.
—विल्सन

रदकर्ज—कर्जफेड.
बाकी राहिला ऐवज रदकर्जास लावून देतों.
—खरे ८।४३२२

रदजवाब—प्रत्योत्तर; अवज्ञा; विरुद्ध.
हुजुरीहून जो इरशाद होईल त्याचा रदजवाब मशारनुलेकडून होणार नाही. मर्जीमुबारकेप्रमाणे कबूल करून पंतप्रघानाचे कारभाऱ्यास लिहितील.
—पुणें अख. भाग २ पृ. ६२

रद देणें—?
यैसी दोघांचीं उत्तरें मनास आणून मजालसीचे लोक बोलिले जे पारगाऊकर कूड म्हणतात आतां कडेगाऊकरास दिव्य बोलिलें नाहीं पारगाऊकरांनीं रद दिधला पाहिजे.
—शि. च. सा. खं. २ पृ ११६

रंधनाळा—हा शब्द रंधना या शब्दाचा अपभ्रंश असावा. रंधना म्हणजे सभोंवार कुंपण किंवा कूड घालणें.
—आर्याव्हिन पृ. २६५

रंधनाळा—स्वैपाकाकरिता केलला चर ?
कोण्ही आगटचा करतील कोणी भलतेच जागा चुली रंधनाळा करतील.
—रा. ८ पृ. २४

रप्त—रावता, वहिवाट, दंडक.
दरबारास नित्य जाण्याचा त्यांचा रप्त होता.
—नाग २ पृ. १६१

रपेट—रिपोर्ट शब्दाचा मराठी अपभ्रंश.
अगोदरच हा बेत करून ठेवला होता. तो बदलीही आली. (पहारा बददला) त्यास रपेट दिली. साहेब निजले आहेत, ऐशी इतल्ला करून निघोन गेले.
—पे. द. भाग ४१ पत्र नं. २३८

रफ्त—चाल.
रावपंतप्रधान यांजकडील सरदाराशीही रफ्त आश्नाईचा आहे.
—राजवाडे ५ पृ. १०१

रफ्तार—गति.
रफअत—उच्चता.

रफअत पनाह—ज्यांचा आश्रय फार मोठा आहे असा.
रफअत पनाह व शुजाअत दस्तगाह असे रायाजी यांचे कुशल असो.
—भां. भो. द. पृ. २२

रफा—निराकरण, निवारण, निकाल.
१ ज्यात हुजूरचे कामाचा बंदोबस्त व रफा होय त्याप्रमाणें समयोचित सलाहवक्त जाणून हुजूरचे मशीर (मंत्री सल्लागार) व बानीकार करारमदार करतील. —पुणे अख. भाग २ पृ. ८६
२ इन्शा अल्लाहु ताला, थोडेच दिवसांत खलश रफाही होईल.
—राजवाडे ५ पृ. १५७
३ रफा जाली. —राजवाडे ६ पृ. ३७७

रफाकत, रिफाकत—स्नेह, सख्य.
अबदालीनें दिल्ली लुटून कतल करून करोडींची लूट मेलऊन फौजबंदी करून नीट सरदारांवर चालला. हे वर्तमान सरदारांनी ऐकून कृष्णगडावरून जाटाच्या मुलकात आले जाटानें सर्वांची रफाकतीची अंगेजनी केली. हे वर्तमान ऐकून अबदाली यांच्या मुकाबल्यास आला.
—हिंगणे द. भाग २ पृ. ३९
२ तुम्हो इंग्रेजांची रफाकत करणें ठीक नाहीं.
—दि. म. रा. १ पृ. १२३
२ म्हणजे आम्ही रफीकतीत राहूं.
—दि. म. रा. १ पृ. २०७
४ रिफाकत. —राजवाडे ७ पृ. १८

रफायेत—भरभराट, खुशी, अनुकूल मत.
आम्ही खलकची रफायेत चहातो. —हिं. द. खंड २ पृ. ४२

रफीअल्कदर—उच्च दर्जाचा.
—इ. म. ६५

रफीक—स्नेही; दोस्त.
१ रफीक होऊन सेवा करून दाखवूं अब्दालीस तंबी करूं.
—इ. मं. २६०
२ तुम्ही दौलतीचे पुराणे रफिक यास्तव तुम्हापाशी आलों आहोंत.
—हो. कै. १२३

रफीयूलकदर—रफीअलकदर.
खुदायेवंद खान आलिशान रफीयुलकदर वल मकान खान अंकुशखान
—शि. च. सा. ६ पृ. ३४

रफीयेशान--(मू. फारशी शब्द रफी-उ-श्शान) ज्याचें वैभव श्रेष्ठ आहे.
--भा. भो. द. पृ. १०४

रफुक—मेहेरबानी; स्नेह.
एके ठिकाणीं रफुकाचें कलम असावें.
--साने प. या. व. २२१

रफेखलश—वैराचें निकारण.
आमची त्याची रफेखलिश व्हावा ऐसें वेतात आणिलें आहे.
—ऐ. कि. प्र. ४१

रफेदफे—निवाडा, निकाल, निराकरण, निरवानिरव, व्यवस्था, शहानिशा.
१ तेथील रफेदफे हुजूरच जाहली. —खरे ९६२
२ आजी पावेतों रफेदफे होऊन तेथून कूच झालेच असेल.
--खरे ४ पृ. १८२१
३ देणेदाराची कोचवण किती आहे याची रफेदफे धणी अथवा आपण करून मला मोकळें करावें. —हो. कै. २०
४ खान स्नेहावर अती मुस्तकीम म्हणोनच हे गोष्ट रफेदफे जाहली.
—साने प. या. व. ८९
५ असें जाहल्यास मागील रफेदफे करून त्यासही भेटीस बोलवावें हेंच केले असें. —राजवाडे १ पृ. २८९
६ पत्रें आलीं त्यांत पट्टणाकडून बोलीचाहि संदर्फ लागला आहे, म्हणोन श्रीमंतांचे दरबारीं वर्तमान आहे. अजिपावेतों रफेदफे होऊन तेथून कूच झालेंच असेल. —ऐ. ले. सं १८२१
७ बातेरीच्या तोफा लागू झाल्यामुळें किल्ल्यांत मोठी गजबज झाली आहे. मलती एक रफेदफे करून कौल घेतील असें चिन्ह दिसतें.
—ऐ. ले. सं. १७००
८ शेवट हंगामा त्या वखताचा रफेदफे तूर्त जाला तेगजंग शिबंदीचे तोडजोडीचे दरम्यान जाले आहे. — नाग २ पृ. १२७
९ फलटणकडे फौज घेऊन गेले होते, तेथील रफेदफे हुजूरच जाहली.
—ऐ. ले. सं. ९६२

रफेजर—वैराचें निराकरण.
रफेजर केला व तस्फियाचा नक्शा ठरविला.
--वाड कैफियती १००

अवतरणासाठीं इतल्ला शब्दही पहावा

रब्ब-उल्-अर्बाब—धन्यांचा धनी.

रब्बी—पावसाळ्यानंतर पेरलेलें धान्य कीं ज्याची कापणी पुढील मार्च-एप्रिलांत करतात.

गारा फाल्गुनमासी पडल्या रब्बी बुडाली.

—राजवाडे ३ पृ. १६४

रबाब, रुबाब—धाक; दरारा.

रबाब पूर्ववत् जमून इंदुरास आले. —हो. कै. २९

रबाब—१ धाक, दहशत, २ एक वाद्य.

अवतरणासाठीं कट्टा करणें पाहा. —हो. कै. पृ. १०

'बाजत ताल रबाब बीन डफ नाद होत घनघोर.'

रबाब जमविणें—प्रतिष्ठा, अम्मल बसविणें.

आजपावेतों श्रमसाहास करून श्रीमंतांचा रबाब जमविला.

—हो. कै. पृ. १०१

रबिलाखर—अरबी वर्षाचा चौथा महिना.

रबिलावल—अरबी वर्षाचा तिसरा महिना.

रम्झशनास—गूढार्थज्ञ.

रमजान—अरबी वर्षाचा नववा महिना. या महिन्यांत मुसलमान लोक दिवसा उपास म्ह. रोजा करितात.

रमजानीगाई—एक कर.

मुळकाचे दस्तावर रमजानीगाई कदीम तहनाम्याप्रमाणें न घ्यावी.

—वाड मा. १।२२३

रमणा—भोंवतालीं चौफेर आडोसा असलेली बंदिस्त जागा.

करवीरवासी वारणे अलीकडे उतरून कृष्णा वाळव्याजवळ पार जाले. समुद्रेधराजवळ डोंगर चढोन अंताजीपंताचे फौजेजवळ आले. तेहि सडे भेटीस गेले होते. हा भाव पेशजी लिहिलाच होता. त्यास धामणेरे यास रमणा झाडी आहे त्या झाडींत येऊन राहिले होते.

—पे. द. २६ पृ. १५०

रमल—देवदूत जिब्रेईलनें प्रेषित दनियल यास शिकविलेली, वाळूवर रेघा काढून त्यावरून भविष्य वर्तविण्याची कला.

रमारमी—तोंडमिळवणी.

ऐवज मुदतींत द्यावयास मिळत नाहीं. व्याज चढतें. ऐवज मिळोन गहाण सुटणें कळतच आहे! तें पक्षीं मोडाभाज करून फडशा करावयाचा. तरी गहाण दागिने सोनें व रुपेंचे आहेत त्यास रुपें दागिने नवे हुकेरीचे टांकसाळेस शिक्का पाडून सोय कशी पडते, अथवा खंडून देणेंची सोय कशी

पडते, याची रमारमी पाहोन सोय सरफेची दिसेल तैसें करून ऐवज नरगुंदे यांस पावता करावा. —ऐ. ले. सं. ५६०३

रमूज— मौज; गम्मत.

कोण दिसेना प्राणप्रियकरे चल रंगमहाली रमूज करूं.

—सगनभाऊ ४४

विषयाच्या रमुजा केल्या. —परशराम १९५

रमुजी—विचित्र; चित्ताकर्षक.

रमेदी—ख्रिश्चन लोकांचे देऊळ किंवा चर्च.

पापडीच्या रमेदीजवळ लस्करचा मोकाम आहे.

—पे. द. १६ पृ. ३८

त्यावेळेस आमचे जातीचे लोक कांहीं सापडले. ते रमेदीत नेऊन जबरदस्ती करून पाणी छाटून बाटविले.

—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. २६१

रयत कष्टास लावणें—कुळांना जमिनीची मशागत करावयास लावणें.

नुकसानाचे वसुलाकरतां रयेत तजावजा जाहाली म्हणोन विदित जाहाले त्यावरून पूल मना केला असे. तुम्ही रयतेचा दिलासा करून कष्टास लावणें. —ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. ७

रयतरजावती—रयतेची खुशी.

पाऊस कमी, पिकें तमाम वाळतात, त्यामध्यें रयतरजावंतीनें वसूल घेतच्च आहों.

—खरे ५।२४०९

रयतावा—प्रजा किंवा कुणबी शेतकरी लोक.

रया; रयात; रयायत—कीव, कृपा, क्षमा, अब्रू, सूट; अदब; भीड.

परंतु तुम्ही आतां शास्त्राची आज्ञा उलट करून आपले मग्रूरीनें रया सोडून देऊन त्या सतीस मारिता. —ऐ. टि. २ पृ. ३४

बेकैदी जाली आहे, मनस्वी भाषणें आहेत, सर्वांनी रया सोडिली.

—खरे ६।२९६२

त्यांची घोडीं अवघी तबेल्यास लावणें, ये विषयी रयात न करणें.

—सभासद ४८

या काली आम्हावर रयात केली तर आम्हीही बहुत कामास येऊं.

—खरे ५९६

रयात जालिया रयत तजावजा होणार नाहीं पुढें उमेदीने लावणी करारवाके करतील. —चंद्रचूड दफतर १ पृ. ५१

साल मजकुरी खंडणीची रयात करावी. —खरे ४ पृ. ८१७

महिपतरावांनीं क्रूरपणा धरून जेथें सापडेल तेथें पैका घेतला कोणाची रूरयात अगर वळख धरिली नाहीं. —खरे ९६३

कोणी कांहीं रयायत करील ऐसें नाहीं काम होय तोवर कोरडी मिनत करतात; मन्सब द्यावयासी तयार, जागीर कपर्दिकेची न देत.
—राजवाडे ६ पृ. ३३१

राजश्रीस जागीर सरंजामी आलियावर तुम्हास रयायत पांच हजाराची परगणाचे पैकी करार होईल. —राजवाडे १५।१००

सखारामबापूंबद्दल लाख रुपये सोडावे रया करावी म्हणून नारो शिवदेव यांजबरावर सांगून पाठविलें. —म. शि. यां. का. पृ ४६६

शिलेदार लोक २ लक्ष रुपये रोजमुरा वांटला तरी पुण्यापावेतों जिवंत जाऊं देतील; नाहींतर परिणाम शुद्ध नाहीं. सर्वांनीं रया सोडली.
—ऐ. ले. सं. २९६२

रया; रयाया; राया—प्रजा, शेतकरीवर्ग.

१ किफायत सरकार व रफायत राया. —राजवाडे १५।११३

२ रयायानी तपे कानदखोरे —राजवाडे १६ पृ. ४९

रयात—क्षमा, कृपा, सूट, आदब, भीड, माफी, कीव, क्षमा, दिरंगाई, दुर्लक्ष चालढकल.

श्रीमंताचे पत्रावरून तेथील आशय कसा आहे आणि आम्ही कोणेप्रकारची रयात करितो हे दोन्ही प्रकार संस्थानिकांस समजाविणें.
—पे. द. २८ पृ. २६४

सालमजकुरीं तालुका खराब झाला, सबब खंडणीची रयात करावी.
—ऐ. ले. सं. १८१७

या कालीं आम्हांवर रयात केली तर आम्हींहि बहुत कामास येऊं.
—ऐ. ले. सं. ५९६

तुम्हीही धर्मतः कोणाची रयात न करितां उभयेतांचा निवाडा बरहक्क करणें. —पुरं. द. भाग १ पृ. ७

सालाबाद टिपूनें ऐवज सरकारांत द्यावयाचा ठराव जाला आहे त्यापैकीं पांच लक्ष रुपये टिपूस रयात सरकारांतून करावे हेंही एक तोड आहें.
—म शि. यां. का. पृ. ३४०

गांव पाहून से दोनसे झाड (आंबे) वर्षास लावावे, दहावीस रुपये रयातहि करावी. दहावीस हजार जमा कमी होईल परंतु आंबराई फार होईल. —ऐ. सं. सा. खंड ६ पृ. १७

वेठेबेगारीचें रोखे होतात तर या दोन्ही गांवावर कृपा करुन रयात होये तें करवावे. —पे. द. १३ पृ. ३७

रयात करीन म्हणता कैसे कार्यास येतें ? याकरितां सामदाम दंड भेद कडून जितके साधेल तितकें साधावें लागले.

—पे. द. १४ पृ. ५

रयाल—स्पेन देशांतील एक जुनें चांदीचें नाणें. अजमासे ६ आणे किमतीचें

१ आंग्र्यांस पत्र जे तुम्हास जहाज हस्तगत जाहले आहे त्यात स्वामीचा विभाग यावा त्यापैकीं कांहीं जिन्नस पुतळचा वगैरे व रयाल व संतम्या व अश्रफी जिन्नस रवाना करणें. —पे. द. ३० पृ. ४२

२ दागीने येकूण सुरती भार
१४५। चंबू रयाल सुमार ६३
एकूण रुपये भार.
४६॥ पंचपात्र रयाल २०
९४ ताट रयाल ४०॥ —वै. खंड २ पृ. ५०

रयाळ—रियाल, एक नाणें.

—चित्र १२१

रयेतगिरीनें असणें—रयत किंवा प्रजाजन या नात्यानें वर्तणें.

परंतु चंद्रसेन व थोरात हरामखोर होऊनु पांडोगडासी झुजत होते ते प्रसंगी आपले गांवीं पटलमार राहून रयेतगिरीनें होता. हली साहेबी गुन्हेगारीचें हुकूम केला तरी सेरीकर दिवाणनफर आहे. त्याचे मवसर पाहून जीवनमाफीक टका सिरी ठेविलियानें उगवणो करून पेस्तर गांवीं राहून कीर्दीआबादानी दिवाणकिफायत करील म्हणून इलतमस केली.

—पे. द. ७ पृ. ९

रव—रांग, वाट, वहिवाट, पद्धत.

१ मामाच्या व याच्या लष्करास काल ४।५ कोशाचे अंतर पडलेकारणी देवदर्शनामुळे रव दोन तीन पडल्या त्याच रवेने याचे बिनीवाले निघोन इकडे आले. —पेठे दप्तर भाग २ पृ. २२

२ काली आंग्र्याचे लोकी कूच केले त्यास गनिमाच्या गलबतानीं मिरजोलीवरोन मारगिरी केली तेव्हां रवेचे तारंगण जाहाले.

—पे. द. ३३ पृ. २४२

३ लक्ष्मेश्वराचे मार्गाहून जातांना तेथील ठाणेदारानीं रवेतून घोडी आठ व त्याचे सबनीसाचे बैल कंठाळासुद्धा पांच घेऊन गेले.

—पे. द. २८ पृ. १७१

४ येथें एक वेळ लटिकें पडलें म्हणजे मनुष्यास पुन्हा जवळ उभें रा हूं देत नाहींत. येथील रव या प्रकारचा —राजवाडे ८।२२०

५ मंगळवेढ्याची पांचसात खेडीं रवेस लागतात.

—खरे ११२३

रवई, रहवई—रहिवासी, माहितगार.

श्यामलाची गलबतें या दिवसांत उंदेरी अंजनवेल येथील फिरतात. आणि तुमची मात्र कुलाबाहून राजपुरीस न येत अपूर्व आहे! येथील रहवई लोक काय म्हणतात तें परभारें मनास आणावें.

—पे. द. ३३ पृ. ३८

रंवंदळ—चेंगराचेंगरी, तुडवातुडवी.

कितीकांस मूर्छा येऊन रणभूमीवर निपचित पडले, कितीकांची शरीरें त्या गर्दीच्या रंवंदळींत चिरडून गेलीं. —पाणि. बख. पृ. २५

रवदारी—दया, माया, उपेक्षा.

वरचेवर येथील ताकीद पोहचवून बेज्या वर्तणूक होऊ पावणार नाही जाली तर नतीजा पावतील अजूरची मर्जी खूप जंगास कळली आहे बेहुकमीची रवदारी हजरतीस नाही हें पुरते समजले आहे.

—नाग २ पृ. १२८

रवन्द--जावें. (रफ्तन)

रवनक--जिल्हई, शोभा, कांति.

इंग्रेजास गोशमाली करून सलतनतीच्या कामास रवनक व जेब द्यावी हे दिलापासून मंजूर. —हिं. द. खंड २ पृष्ठ ७८

रवा—चालू.

१ यासी दुम्बाले व रवा दारन्द (त्यांनीं ठेवावे)

—गो. इ. सा १६

२ आपणास इनाम......कारकीर्दी दर कारकीर्दी मोकासियानीं माजी मुतैन रवा अस्त. —राजवाडे १५।१४५

रवा—अखंडित.

१ सनद सादर केले असे. दुबाला करून रवा चालवितील.

—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ ४०.

रवादार—अनुमोदक, साथी, मित्र.

१ तुम्ही सरकार नुकसानीचे रवादार कांहीं नाहीं.

—राजवाडे ७।५६

२ वेळुरासहि नबाब मशारनुलेनी पत्र लिहिले जे आम्ही कोणाचे वाईटाचे रवादार नाही. जे जाहाले ते जाहले पुढे तरी आपला मामला फैसल करून घेणे सिलह (स्नेह) राखणें.

—E. M, P. पृ. १६३

३ श्रीमंत राजश्री नाना खऱ्या गोष्टीचे रवादार, मलाही (तीच) आवड तेथेंच विनंती करावी. —नाग १ पृ. २६५

४ सेवकानें जाब दिल्हा कीं रावसाहेबांचे चलण बहुत रास्त आहे. गैर-रास्तीचे रवादार नाहीं. —पे. द. २५ पृ. ४१

रवाना—प्रेषित, पाठविलेले, पाठविले.

रवानगी व कापड—नालबंदी दिल्यानंतर मोहिमेस निघण्यापूर्वी 'रवानगी' व 'कापड' या सदराखाली काही रक्कम सरकारातून शिलेदारांस मिळे. —खरे पृ. २८१५

रवाबिता—रावता; वहिवाट.

पातशहाचे पडोसी आम्ही आहोत. रवाबित्यास वाकीफ (माहितगार) असो. —पे. द. ३ पृ. ५६,

रवासुदगी—१ पावती २ पेशव्यांच्या रोजकीर्दीत येणारे एक सदर.

बाकी रसद हुजूर रु. ८०० पैकी रवासुदगी सेटी खाटीक हुजूरबाजार लस्कर रु १००. —राजवाडे पृ. १०१

रवेश—रीत, चाल.

एक वख्ती सलूख व सफाई जाली त्याबरहुकूम निभावणीतच यावें हें येथील रवेशच आहे. —म. शि. यां. का. पृ. १६६

इन्साफाची रवेश दरकिनारा ठेवून खुदगर्जीवर नजर देऊन साष्टी सर-कारांत देण्याविषयीं ताकीद न केली. —खरे ७ पृ. ३५७०

गोसावी याचे इनामतीस उपद्रव द्यावा ही कोण रवेश ?

राजवाडे १५ पृ. २१९

रवेसी—रविश (मू. श.) रंग, ढंग, गति, पद्धति.

कारकीर्दी मलिक अंबर व मोगल जैसी नाइकवाडी याची रवेसी चालत आली आहे तैसीच पुढें चालविजे. —पे. द. ३१ पृ. १३

कृष्णाजी कंकास दोनीसे होन सालीना केली असेत. त्यास चाकरीची रवेस नाहीं खासा जातीस घरबसलें द्यावे. पोतदारी रवेसीप्रमाणें धरीत जावी —शि. च. सा. खंड २ पृ. ४००

तुम्ही लहान लोकीं त्यासी बेअदबी केली तरी साहेबांची रवेशी तरी तुम्हास ठावकीच आहे ! याउपरी तुम्ही कुल पंडित मशारनिल्हेपाशी जाऊन बजीद होऊन आपला गुन्हा त्यापासून माफ करून घेणें.

—ऐ. सं. सा. खंड १ पृ. ११९

बंकापूर दिल्यानें बारीपलीकडील मुलूख आपला नव्हे. आणि स्थळ दिल्यानें आपल्या स्वरूपासही अयोग्य असे बहुत रवेशीचं पर्याय समजा-विले. —ऐ. ले. सं. ९०८

रवेसी—ईर्षा.

आंतीलही लोक मोठचा रवेसीनेंच प्रतिलढाई लढत आले.

—ऐ. ले. सं. १७१४

रवेश्वार—चालीप्रमाणें; योग्य.

रश्मीकोस—कोसाचा एक प्रकार. हा रश्मीकोश १.५२ मैल लांबीचा असे.

रस्त्या—रस्त्यानें.

मातुश्री रमाबाईसाहेबांची स्वारी निघोन आपलें वाड्यांत येत असतां महालिंगराव घोरपडे त्याच रस्त्या जात होते.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १३८

रस्ता करणें—वसाहत किंवा वस्ती अगर मुक्काम करणें.

मराठयाच्या त्रासामुळें खोकरी येथील वस्ती मोडून तेथील सर्व लोक मुरुडास येऊन रस्ता करून राहिले ते पुन्हा खोकरीस गेले नाहींत.

—जं. पृ. ८३

रस्मरव—चालरीत.

आं साहेबही त्यांचे रस्मरव यास खूब वाकीफ.

—साने प. या. व. ४७६

रस्मियत—वहिवाट, परंपरा, धोरवट.

रस्मीयात—वहिवाट.

वस्त्रें शादीचे रस्मीयातीचीं —राजवाडे ७ खलप १ पृ. २

रसद्गी—पैवस्ती तारीख, दाखल तारीख.

—रा. व्य. को.

रसद, रस्त—१मामलेदारानें एखाद्या परगण्याचा इजारा घेतला म्हणजे जी रक्कम त्यास सरकारांत भरावी लागे ती. (सबंध रकमेपकी निम्मी रक्कम त्यास आगाऊ भरावी लागे) २ दारूगोळा धान्य वगैरे युद्धोपयोगी सामुग्री.

रसन—दोरी.

रसनगार—दोर वळणारा, दोर तयार करण्याच्या धंदा करणारा.

रस पडणें—वाटाघाटीत ऐकमत्य होणे, तडजोडीसाठी अनकूल मनोवृत्ति उत्पन्न होणें.

अवतरणासाठीं फिके पाडणें पाहा. —हो. क. पृ. ६१

रसम, रस्म—चालरीत.

आलम दुनियास हेच रहा व रस्म.

—साने प. या व. ४६७

रसमरियायात—वहिवाटीचें अवलंबन,
माफकदस्तूर भेट वस्त्रे वगैरे रसम रियायत केली. —जो. रा. ५६

रस रक्षिणे—गोडी राखणे, संधान जुळविणें.
इतकियावर त्यांची खातरदारी टाकून यांसी कोण सुभेदारी कोणे कर्तुत्वावरून देईल ? (तेव्हा) आधीच त्यांसी याही काये (काही) रस रक्षिला (खास) —हिंगणे द. भाग २ पृ. १९

रसानगी—दुसऱ्याच्या मखें अगर चिठ्ठीनें दिलेली परवानगी.

रसानंद—पोहोंचवावें.

रसानीद—पोहोंचविलें.

रसानीदन—पोहोंचविणें.

रसानीदह्—पोहोंचवून.

रसायन—सलोखा, समजूत.
कोटेकर महाराव गडगांगरुणीस पळून गेला होता. तेथून रसायणास वेदमूर्ति वेणीराम भट त्याणें पेशवियाकडे पाठविला.
—पे. द. १५ पृ, ६७

रसायन लागणें—आंच लागणें, चटका बसणें.
एक चैत्रमास मुलुखगिरीस उरला, स्वारी येण्याची ढोकलीशी दिसते. अद्यापि शत्रूस रसायनच लागलें नाहीं, मग त्यानें तह कां करावा ?
—ऐ. ले. सं. १५५९

रसाभेंडा—दोर, लाकडे वगैरे सामान.
तोफ लष्करास पावली म्हणजे त्यांणीं माघारें यावें. वरकड रसाभेंडा सामान दिल्हें आहे. खलाशी तुम्ही पाठविला तो येथें मनमानेशीं बोली सांगो लागला. —ऐ. ले. सं. ९७६

रसायनी—मुत्सद्दी, कारस्थानी.
बाळाराम शेट रसायनी, बाहेर दुजागी (द्वैतभाव) न दिसूं देतां क्रम चालविला. —हो. कै. पृ. १७५

रसीदन्द—पोंचलें.

रसीदन—पावणे; पोहोंचणें.
आतां रसीदन मिसेली देखताची.
—राजवाडे १५।१५६

रसूम; रुसुम—फी; कर.

रसूल—प्रेषित; पैगंबर.
खुदा व रसूलखुदाची शपथ आहे. —दि. म. रा. १।४५

रसोत्पत्तीनें वर्तवणें—गोडीगुलाबीनें वागवून घेणें.
तुम्ही शास्त्रज्ञ आहा. तुमचें सांगितलें कोणी मोडणार नाहीं. तुमच्या खेरीज कोणी वर्तणार नाहींत यैसें जाणोन सर्वांस रसोत्पत्तीनें वर्तवावें.
—चं. चू. द. पृ. १४०

रहकला, रेहकला, रेखला—तोफेचा एक प्रकार.

रहगुजरी, रहगुदरी—वाटसरू; फिरस्ता; गैरवतनदार.
दोन चार दुकानदार रहगुदरी ठेवून.
—वाडबाबा २।२१६

रहदारी—रस्तापट्टीची माफी; सर्व सामान्य लोकांची ये जा; आमद्रफ्त, वाहतूक; वर्दळ.
१ इंग्रजास थैली पावतांच रहदारीचे दस्तक रवाना केले.
—खरे ७।३७८६
२ त्याजवरी यंदा नापीक; तशांत लष्करची रहदारी.
—खरे ८५०

रहमान—दयाळू.

रहमानबक्ष—वाकिनखेडयाचें औरंगजेबानें केलेले मुसलमानी नामकरण सन १७०५
—म. रि. ४ पृ. १४२

रहश—रहस्य, स्नेह, सलोखा, तह.
चातुर्मास जालियास आपण सामील होऊ. चारी ठाणी घेऊन देऊ. नाहींतर विवेक कराल तर रहश करून देऊ.
—पे. द. ११ पृ. ३१

रहा—मार्ग; चाल; वर्तन; रीत.
१ रघुनाथराव यास सुरतेहून खुस्कीचे रहानें मुंबईस रवाना केलें.
—खरे ७।३५७०
२ साष्टी घेतल्यावर (मुंबईकरांनीं) लिहून पाठविलें कीं पूर्तकेश घेणार म्हणून आम्हीं घेतली ! हे रहा कोण ?
—खरे ७।३५६८

रहाटी—चालचलणूक, वर्तणूक.
माणकोपंत पानशानी आपले चिरंजीव यांस महाराजांचे पायावर घातले. महाराजांनी शिवाजीपंत व लक्ष्मणपंत व संभाजीपंत यांची रहाटी पाहून बहुत संतोष जाहले आणि शिवाजीपंत यांस हुजूर आपलेपाशीं ठेविले.
—भारतवर्ष सरदार पानसे यांच्या घराण्याची कैफियत पृ. १

रहादार, रहदार—१ वाटसरू. २ वाहतूक करणारा. ३ मार्गरक्षक.
१ वाणी उदमी वगैरे रहदार यास लुटून वाटा मारितात.
—वाड समा २ पृ. १५५

२ मांग, रामोशी, व रहदार.

—भा. इ. सं. मं. १८३४ अहवाल पृ. १६

रहावे घेणें—वस्तीस रहाणें ?

मनास आणिता वाडी तुमची खरी. पिसाळ तुमचे चाकर. परंतु पिसाळ मजकुराचा पुत्र बापूजी पिसाळ हजर नाहीं. हिंदुस्थानात चाकरीस गेला आहे याकरितां वाडीत पिसाळानें रहावे द्यावे. तुमचे वाडीत असावे. पिसाळ आल्यावर वाडी तुम्हांकडे घ्यावी.

—मरा. कु. इ. शितोळे

रहिमगड—उर्फ गोकाक. —भा. व. द. दे. भू. पृ. ४

रहिरास—राहेरास्त, सरळमार्गानें म्हणजेच चालू दरानें.

पागेतून येकी घोडी आणून पांचाचे मते रहीरास धारण होनु पा। ७५ पाऊणसे करून विसाजी उंडा याचे हाती घोडी दिधली.

—शि. च. सा. खंड ७ पृ. ७१

रहिवाल घोडें, रहवाल घोडे—लहान घोडें.

येथें छावा हत्ती व लाहान रहिवाल घोडें मुलाजोगें नाहीं.

—पे. द. भाग ४१ पत्र नं. २

राऊत—सामान्यतः घोडेस्वार. परंतु पागेचा घोडेस्वार असतो त्यास राऊत व इतर पथकांतील किंवा स्वतंत्रपणें जे स्वार शिलेदार असतात, त्याना मोघम स्वार म्हणत. असा हा राउत व स्वार यातील सूक्ष्म भेद दिसतो. पागा निसबत पवार देवासकर राउत शंभर व निसबत जाधव वाघोलकर स्वार शंभर. —ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ९१

राउल, राऊळ—राजा, महाराजा.

राउलीं पत्रें पाठविलीं ते प्रविष्ट होऊन लेखनार्थ अवगत जाले.

—पे. द. ३० पृ. १२७

आम्हास सर्वस्वें हरएकविसी भरोसा राऊळाचा आहे.

--पे. द. ११ पृ. ४४

राऊळ—जोग्यांची एक भिक्षेकरी पोटजात.

राखाल—मार्ग, रस्ता, वाट.

वराडची सुबेदारी (यानी) यास दिली याचा सबब (म्ह. कारण) या राखलेंतून कोणेही प्रकारे यास काढावे. —राजवाडे १ पृ. १९

राखालगा--(?)

अवतरणासाठीं 'सस्त' शब्द पाहा.

राखिले—ज्याच्या नांवावर हुंडी दिलेली असते त्याचा उल्लेख हुंडीपत्रात 'राखिला किंवा राखिले' या शब्दांनीं करतात.

अवतरणासाठीं ‘ शहाज्यानी पंचमेळ ’ शब्द पाहा.

—चं. चू. पृ. ४२

राखी घेणें—रखी. रखी म्ह. खंडणी, घासदाणा

करार मदार जाला कीं, पातशाही खालशाचा मुलूक आहे त्यांत धामधूम करू नये व राखी घेऊन ठेवलेप्रमाणे वर्तणूक करून जैपूरचे महाली राव-राजाकडील येईल तो ऐवज घेऊन स्वस्थ असावे.

—राजवाडे खंड १२ पृ. ३१

राखे—राखीव; ठेवणींतले; एकांडे.

श्रीमंतांची हुजरातही फारशी नाहीं. चारपाच शें फार तरी आहे. राखे शें दीडशें आहेत. —ऐ. ले. सं. १२८१

रागरोस—रागरोष, राग.

पंचवीस हजार रुपये नजर बाईस देऊन समजावीस केली. रागरोस चट वारला. —पे. द. २८ पृ. ४५

रागी—नाचणी; एक धान्य.

त्याचे लष्करांत रुपायास ३ शेर पीठ रागीचें याप्रमाणें धारण झाली.

—ऐ. ले. सं. १७८१

माणसांस दररोज कैली शेरभर जोरी व रागी देतात.

—ऐ. ले. सं. ६३३९

रागीजणें, रागेजणें—रागावणें.

आम्ही क्रोधेंकरून नानाप्रकारे रागीजोन पत्रें लिहीत असो. परंतु त्यास क्रोध तिलमात्र येत नसे.

—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. ५

रागें (रागानें) भरणें (एखाद्यावर)—रागावणें, रागानें भरणें, संतप्त होणें.

यादीप्रमाणें करवीरकर जात नाहींत, लबाड्या करितात, ही खातरजमा तेथें झाली, आणि रागें आपाजी शामजीवर भरले व रागें भरोन तिकडे शिंदे व शास्त्री यांस पत्रें मागेंच गेलीं जाहेत.

—ऐ ले. सं. २३७१

राज्य—राजे (राजाचें अनेकवचन)

पूर्वी ठाणे कोकण सिंधुतीर येथें राज्य वर्तले त्यांची संख्या. कनोजदेश विद्यापूर पाटणचा राजा शंकरदेव राणा सोळंकी सूर्यवंशी.

—बिंब पृ. १

राज्यराम—रामराज्य. (व्युत्क्रमाचें उदाहरण)

तुमचें पत्र आलें म्हणजे गांव सर्व मोडून तुमची सत्ता नसेल तेथें आम्हीं

जाऊ. मग तुम्हीं आपलें गांव घेऊन राज्यराम करा.

—रा. खं. ३ पृ. २५

राज्या—राजा. जुन्या ऐतिहासिक लेखनांत राजाबद्दल नेहमीं राज्या असें लिहीत.

सिद्यानी राज्याचे (चेतसिंगराजाचे) मनोगत धरून राज्यासी जाबसाल केला कीं पाऊण क्रोड रुपये दिल्यास तुमचे साहित्य आम्ही करूं.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. २८

राज—गौप्य, गुह्य.

प्रहररात्रपर्यंत मसलत जाली खिलवतेचा राज प्रसिद्ध झाला नाहीं.

—पुणें अख. भाग १ पृ. २६५

कोणी ग्रहस्थ स्नेहाकरितां बहुत राजाची नाजूक गोष्ट सांगत आहे त्याची इतिला मी स्वामीचे शेवेसी करीत आलों.

—पुणें अख. भाग ३ पृ. ६

राजकी—मुत्सद्देगिरीची.

राऊ तांब्राच्या भेटीस जातात. यैसीयास तांब्राच्या भेटीस न जावे हा विचार सर्वांचा आहे. तुम्ही म्हणाल की पेशवाईच्या पदाचा महिमा यैसा आहे की राजश्री आज्ञा करितील ते करावे. ते तो खरेच. परंतु ये वेलेस पाठवितात हे गोष्ट राजकी नाहीं. तांब्रानें राजश्रीस २ कोट रुपये देऊ केले आहेत. या लोभास्तव राजश्री पाठवितात यैसे सर्वतोमुखी आहे.

—पे. द. ३० पृ. ६६

राजगस्त—१ किल्ल्यांच्या वा गडांच्या तटावरून रात्रीं घालण्यांत येणाऱ्या गस्तीचा एक प्रकार. २ (चोरगस्त) गुप्तपणें कळू न देता घालण्यांत येणारी गस्त ? राज म्हणजे गुह्य, गुपित.

सिंहगडावरील राजगस्तीबद्दल हवालदार दररोज नेमणूक दिवाबत्तीस.

—पे. द. ४५ पु. ३९

राजगोंडा—पालखींत बसणारा ज्यास धरून बसतो असा मोठा गोंडा.

पुण्याहून सामान पालख्यांचें, दोरण्या, मुळामे, कोर, दाल, पिंजरीचे गोप व राजगोंडे, इलाखे व सांगचें सामान पाठविलें आहे.

—ऐ. ले. सं. ९३५

राजतख्त—राजधानी.

क़िल्ला रायगड राजतख्त.

—चित्रगुप्त १६७

राजदार—विश्वासपात्र माणूस.

राजदारी—गुप्तता.

या वर्तमानाची गौप्यता करावयाचे प्रयोजन काही दिसत नाहीं. परंतु

त्यानी फार राजदारी केली. त्याचे कारण पर्यायें करून (अन्यमार्गानें) सेवकास विदित होईल ते लिहीन. —पुणें अख. भाग २ पृ. १७
आणखी अवतरणासाठी ' करीबी ' शब्द पाहा.
—पुणें अख. भाग १ पृ. ११७

राजफोड—राजस्फोट, व्रण, काळपुळी.

१ सुलतान तघलखास राजफोड जाला त्यास वैद्यानी सांगितले ब्राह्मणाचे रगत लावावे. —शि. च. सा. खंड ६ पृ. ५८
२ देह प्रकृतीस काय आहे म्हणून विचारशील तर माझे हातास राजफोड जाला आहे. —ज. स्वा. ब. का. पृ. २७

राजबिराजी, राजीबिराजी—राज्यक्रांति, दंगा, उलथापालथ.

नवाब तो मला निरोप देत नाहीं व मीहि निरोप मागत नाहीं. राजबिराजीचे दिलगिरीत याजकरितां आणखी चार महिने येथेंच राहोन सेवा करून दाखवावी यैसा बेत सेवकाचा आहे.
—पे. द. १० पृ. ९६
त्याही उपरी कांहीं दिवसांनी राजीबिराजीमुळें गोविंदभट तुमचे आजे येथून वतनाच्या गावावरी गेले कांहीं दिवस राजबिराजीमुळें गांव पडिला वसाहत नाहीं; त्याउपरी वसाहत जाली.
—मा. स. प. मा. पृ. ७१

राजभाग—वसुलांतील किंवा धान्याच्या पिकांतील सरकारी हिस्सा.

राजरोशन—राजरोसपणें.

तर कृपा करून सैद शरीफखान व रघुजी भोसले यासी पत्रे व उभयेताला दोन दोन वस्त्रें पाठवून देणे कीं (म्हणजे) आम्ही राजरोशन जाऊन भेटू आणि सरकारचे कामाची सरबरा होऊन येईल.
—पे. द. २० पृ. २७

राजवट—वशिला, सूत्र.

दोघांचे जीव घेतलेवरी विठ्ठल सुरो (नें) हुजुर राजवट लाऊनु दाहा हजार सिरणी कबूल करून किल्ले मजकूरची देसगती व देसकुलकरणीकी दुमाला करून घेतले.
—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ २४

राजागण—राजांगण; राजधानी.

तुम्ही जसग राजाने याचा सूड घेइजे उकक्षेड वेसावाचे बंदरी धाडून प्रतापपुरीचे राजागण लुटिजे. —बिंब १३

राजावर्त—बांगडयांचा एक प्रकार,

अवतरणासाठीं गुलालधारी पाहा.

राजिक—दंगा, बेकैदी, राज्यक्रांती.

सेतचा दाणादुणा रात्रीचा दिवस करून घेणे, राजीक या प्रकारचे वैरण-काडी गावाजवळ आणून ठेवणे. —पुरं. द. भा. ३ पृष्ठ ५

राजिक दैविक पाहणें—व्यवहारानुकूलता व ग्रहानुकूलता यांचा अदमास घेणें; भावार्थानें, पोक्त विचार करणें.

इकडे राहून ४ दिवस दम खावा, राजिक दैविक पाहून करावें, तर तादृश आसराहि नाहीं. खर्चाचें मोठें संकट आलें. उपाय नाहीं. पलटणवाले पुढें कोणती चाल धरतात, तेंहि कळत नाहीं. हे सर्व अर्थ समजून आज्ञा व्हावी. —ऐ. ले. सं. ६४०५

राजी—समाधान, खुषी, मान्यता.

जे गोष्टीने श्रीमंताची मर्जी व वजिराची राजी राहे तेच करूं म्हणोन बोलोन वजिराचेंहि समाधान केले.

—हिंगणे द. भाग २ पृ. ५४

राजीक—बिघडलेली राजकीय स्थिति.

यंदा फडशा केल्याप्रमाणें लोकांस ऐवज पावेल व पुढें पत राहील असा भरंवसा राजीक पाहतां नव्हता, परंतु ईश्वरें निभावलें.

—ऐ. ले. सं. ३४३५

राजीनामा—कबुलायत; कैफियत; बेतक्रारपत्र; राजीखुशीनें नोकरी सोडल्याचें पत्र, इस्ताफा.

१ हर्दो वादियाचें राजीपणें राजीनामे लिहून घेऊन.

—राजवाडे १५।४७

२ बेपारी मजकुराचे कापड झाडियानसी देऊन त्याचा राजीनामा पाठवून देणें. —राजवाडे ६।६०६

राजीबिराजी—राज्यक्रांति, दंगल, उलथापालथ, संकट.

१ हे राजे मातबर. या प्रांती कितेक वेल राजी बिराजी जाली परंतु हे सरकारच्याच लक्षांत राहून अमल रक्षीत गेले.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १५०

२ राजीबिराजीचे दिवस; सर्व वस्तवानीसह कुटुंब एका किल्लेत तेव्हां स्थळाची मजबुती पाहिजे. —खरे ५।२२१२

राजीमत; राजीमंत—खुषी किंवा राजीखुषी.

हर दो बापाही (वाद्यांहीं) आपले साक्षीदार लेहून दिल्हे व त्यांच्याच राजीमतें सरकारचा कारकून कराडी पाठवून श्रीकृष्णेंत साक्षी घेतल्या.

—ज्यू. ३३७

राजीरजावंदी—मान्यता, संमति, खुशी.

राजेंद्र—दिवाण, पेशवा, कारभारी.

बाबासाहेब, मसनदनसीनसमयी, 'राजेंद्र माझा' ऐसे बोलिले तेव्हां यांचे बोलण्याप्रमाणे जरूर झाले. त्याप्रमाणे तहनामा आपासाहेबापासून लिहून घेतला. —ऐ. प. पृष्ठ ३८१

राजीव करणें—समजूत किंवा समाधान करणें.

त्याहीवर आधी सर्व प्रकारें आम्हास सरदारांची राजीव करणें उचित म्हणून तोडजोड करून याप्रमाणें ठराव केला.

—हिं. द. खंड १ पृष्ठ ४७

राठोड—रजपुतांपैकीं एक जात.

रांडगाऱ्हाणें—रडगाणे, असमर्थपणे केलेली कुरकूर.

—पे. द. भाग २७ पत्र नं. ५६

रांडगाळी—शिव्यागाळी, नायकांनीं द्याव्यात अशा शिव्या.

त्याजवरून तो कोन्हेरभट याचे घरीं येऊन बहुत रांडगाळी केली.

—पे. द.

राडा—जहाजाचा एक प्रकार.

राडचांत बसून आले. —पे. द.

राण—रान, मुलुख.

सादतखान लांब चालतो. राण त्याचे आहे.

—पे. द. १५ पृ. १५

रात्रीभागी—रात्रीचे वेळीं.

रविवारी नवमीस लोक खाडीपलीकडे रात्रीभागी घातले ते जाऊन मेढियासी ठेपले. —पे. द. ३ पृ. ६

रात्रीवर्ती—रात्रीबित्री.

बाहेर राहावे हे उत्तम शहरांत घोडामैदान नाही रात्रीवर्ती दगा करितील

—पुरं. द. भाग १ पृष्ठ २३१

रात्रीविर्ती करणें—रातबिरात चालणें. रातवा करणें. रात्रीसुद्धां कूच चालू ठेवणें. रात्रीं छापा घालणें.

मध्यें अंतराय ताम्राचें सैन्याचा आहे. त्याजकरिताच संकट आहे. तथापि रात्रींविर्ती करून येऊन पावतील. —पे. द. १० पृ. ९

रातब—(रतीबचे अनेकवचन) रतीब.

चंदी घास जनावरास रातीब दिल्हे. —शि. प्र. ब. पृ. १२३

रातबामसाला (रातबमसाला)—रोजी खुराक व इतर योग्य खर्च.

तेथील कमाविसदार यास तुम्ही रातबामसालेविशी कागद व जासूद जोडी देणें. —साने प. या. व. २०२

रातबिरात—रात्रीबित्री.

१ शामल दगेखोर जागाजागा रातबिरात छापे घालून उपप्लव देईल.
—पे. द. ३ पृ. ३९

२ त्यास तुम्ही बहुत खबरदारीनें रातबिरातचें राहणें. कारण, हैदरनाईक निघाल्याची बातमी आहे. —ऐ. ले. सं. १७७४

रातवा—रात्रीची चाल.

इंग्रेजानें खितोलीवर एक मुक्काम करून दुसरे रोजी रातव्यानें कूच करून भिंडेस गेला. —म. शि. यां. का. पृ. ३०९

रातवा खपणें—रात्रभर चाल करणें.

१ शत्रू दोन प्रहरीं कुडुराहून कूच करून रातवा खपून छाप्यास आम्हांकडे आला. —ऐ. ले. सं. १५३४

२ सरदार व विठ्ठलपंत असे रातवा खपून जलदीनें येणार.
—ऐ. ले. सं. ३६५

३ दल्पत टोके हे सातहजार फौजेनसी रनालींयास होते ते रातवा खपोन चालोन आम्हावरी आले. —पे. द. १२ पृ. ३६

रातवा घेणें—रात्रभर चालून मजल मारणें.

अवतरणासाठीं 'झुरमट' शब्द पाहा.

—हो. कै. पृ. १३४

रातवा धरणें—रात्रीची चाल करणें.

फिरंगी कालपीस आले. मग चार पांच नावा मेलऊन रातवा धरून उतरले, मोर्चे तोफाखाले उघलले.

—भा. इ. सं. मं. त्रै. व. ९ अं. २ पृ. ३२

रातेरात्री—रातोरात.

बुधवारी दोन प्रहरी ठाणेयाहून निघालो ते रातेरात्री खालापुरास आलो. —पे. द. ३३ पृ. ३७६

रान बांधून ठेवणें—संधान बांधून ठेवणें, कारस्थान पूर्ण रचून तयार ठेवणें.

थोरले बाईपासी ठीक रान बांधून ठेविले आहें. व धाकटे बाइसही बोलून ठेविले आहे. नाइकाची सुधीगत होत नाहीं.

—पे. द. २८ पृ. ४६

रानभरी होणें—भीतीनें रानोमाळ होणें.

श्रीमंत कारभारी आपल्यास काय करितील न कळे, हें भय धरून रानभरी होऊन गोविंदराव गायकवाडाचे आश्रयास आले.

—ऐ. ले. सं. २२८०

रानवा, रांद्वा—सार्वजनिक जंगलांतून सर्पण किंवा लांकूडफाटा तोडून नेण्याबद्दल द्यावी लागणारी फी.

रांपविणें—रंगविणें, व्यापक करणें.

लोकांच्या चित्तांत की जुज रापऊन घोडे घालावे. यैसियास गनीम ढासणास गेलियास घोडे घालून मारवावे यैसे नाहीं गनीम मान्यांतून गला आहे. —पे. द. ३३ पृ. ३०३

राबत्या—खेड्यांतील गांवकाम करणारा महार. या महारानें गांवचें सार्वजनिक काम पडलें असतां तें न केलें तर त्याला दंड द्यावा लागत असे. —विल्सन

राबता—अनुबंध; स्नेह, ये-जा.

१ आपला व खानाचा स्नेह व राबता बराच आहे. —साने प. या. व. १६

२ आज माणसांचा राबता दिसत नाहीं. —म. द. रु. १ पृ. ५५

रामगड—उर्फ अलिगड

अंतरवेदीत रामगड आहे त्याचे नांव अफराशाबखानानें अलीगड ठेविले आहे. —म. शि. यां. का. पृ. ४९५

रामचंगी, रामजंगी—तोफेचा प्रकार.

अवतरणासाठीं 'होका' शब्द पाहा.

रामजाकी—तोफेचा एक प्रकार.

रामजानकी—तोफेचा एक प्रकार.

रामजानी—रामाजानी, कळवांतीण.

मोगल भोसले यांचे येथें रामजानीचा तमाशा होत होता. ते जेथील तेथें राहून प्राण घेऊन निघावयास मुष्कील पडली. —हो. कै. पृ. ८२

रायजनी—नीति. —रा. व्य. को.

रायजादा— राजपुत्र.

सुल्तानजी रायजादे. —सावंत सं. इ. जु. ले. ४२

रायरायनी— शेतकरी, कुळे, प्रजा.

राया— प्रजा. मूळ फारसी (रिआया–प्रजा) —भां. भो. द. पृ. १०४

राल — (?)

३० रु. पाटाव, ३० रु. साड्या ४, १५ रु. सुमार राल १. —ऐ. ले. सं. २७६३

राव—राज्यसत्ता. राजवट.

सन ८४८ तिसा सलासी मया समानेन परियेन्त वर्षे तीस चारणकरू याची राव होती. —शि. च. सा. खं १ पृ. २

रावती घोडी — सामान्य घोडी.

याची नजर दुसऱ्याचे पागोट्यावर तेव्हां याजजवळ दौलत ती कशाची ? बंडपण मात्र करून पोट भरावें हीच दौलत याचीं. घोडीं बसावयाची मात्र ताजी हुशार नामी, दोन तीन चांगली आहेत. बाकी रावती घोडीं व तट्टें आहेत. —पे. द. भाग ४१ पत्र नं. ४९

रावाडो — (?)

आम्ही नवा मेढा घालीतो त्यास येथें रावाडो लांब सतरा हात पैकी तीन हात भुईमध्यें चवदा हात भुईवर, येणेप्रमाणें बाहेरचा थर घातला. — पे. द. ३४ पृ. ८१

राशी — मध्यम किंवा कनिष्ठ.

तूप चांगलें २। शेर.
राशी (तूप) २॥ शेर.
साखर राशी ३। शेर.
चांगली (साखर) ३ शेर. — ऐ. ले. सं. ४०५१

रास्त, रास्ती— सरळ, खरा, योग्य.

हुजूर आलियावर रास्ती न्याय करून — म. रा. आ. ३१

रास्तकौलीं— सत्यवक्तेपणा, सत्यवचनीपणा.

यांत रास्तकौली इंग्रजांची कोठून राहिली ? —ऐ टि. १ पृ. ५९

रास्तगो— खरें बोलणारा.

रास्तगोई— सत्य भाषण.

दुनियेंत रास्तगोई परमेश्वरानें किमिया दिली आहे जो वचनास अंतर करतो त्यास या लोकी परलोकीं जागा नाहीं. —ऐ. टि. पृ. ११५९

रास्तबाज—सचोटीचा.

पातशाही कामावर तत्पर आहेत व रास्तबाज आहेत. कराराहून येका बिघ्यास ज्याजती हात लावणार नाहींत. —हिंगणे दप्तर खंड २ पृष्ठ १४

रास्त मामलगी—न्याय्य वर्तन.

त्याप्रमाणें गायकवाड यांचें पत्र आणून ठेविलें असतां महाल गुजास्त न केलें हें रास्त मामलगी कीं काय ? —खरे ७ पृ. ३५७२

रास्तरवी—सरलगामित्व; सरळपणा.

जदीद करार झाला त्याची ही अहवाल ! तेव्हां रास्तरवी कायमी कोठें राहिली ? —खरे ७ पृ. ३५७०

रास्ती—सत्यता, योग्यता.

रास्तीदोस्ती—निष्कपट सलोखा.

सेनाखासखेल समशेर बहाद्दर व तुमचे कुटुंब रास्तीदोस्तीनें राहतील तर केवढें काम आहे ? —काय. प्र. इ. सा. पु. १ अं. ९ पृ. ६४

रास—घोड्यांची मोजदाद करतांना लावावयाचा संख्यावाचक शब्द.

येथें आम्हांजवळ पागेचीं घोडीं रास १४ आहेत.

—ऐ. ले. सं. ४०४४

रासमाथा—२ शेतांतील धान्य काढून मळून त्याची रास करतात ती.

दीक्षित यांचें कर्ज कुळाकडे येणें. त्यास रासमाथां कुळाकडून निकाल करून घ्यावा, अशी अर्जदास्त. त्यास हल्लीं रासमाथांचे दिवस. यास्तव कुळास ताकीद करून सोई सोईनें कर्जाचा निकाल करून देवणें.

—ऐ. ले. सं ४२६४

रास येणें—नरम होणें, नम्र होणें.

गनीमाचा घावडाव यांस कळत नाहीं. गनीमास दबाऊन हालखुद राखावे तेव्हां गनीम रास येतील. —राजवाडे १ पृ. ५१

रासी— ?

विठ्ठल शिवदेव यास रुपये कोकणामध्यें न्यावयासाठी येथें स्वामीनीं पाठविली. त्यास दहावीस हजार रुपयाच्या हुंडीयाची मुदती पुस शुद्ध ५ होणें आहे व अद्यापि रासीचा भावहि पुरता चुकला नाही. थोडा बहुत पंधरा रुपये सेकडा बटाप्रमाणें चुकला.

—पे. द. १५ पृ. ५७.

राह, राहा, रहा—रस्ता, वाट, मार्ग.

मुसा सलेन यास जहाजासुद्धा रवाना करून पाठऊन आम्ही खुषकीचे राहाने येत असो. —लेखरत्नमाला पृ. ६४

जेन्राल मजकूर ताब आणितां न सकता राहेत आपले हमराही सरंजाम टाकीत . . . गढीच्या आसरेस जाऊन पोहोंचला.

—राजवाडे १०।१८७

३ दीड महिना राह साहेबाचे यावयाची पाहिली. —इम ६८

४ आम्ही त्यास राहावर आणूं निदान त्यास तंबी करू.

—राजवाडे १।४६

५ कंचीस एक बाजूनें नदी होती तिकडे तलावा नव्हता त्या राहानें लोक पाठविले. —लेख. पृ. ९५

राहागिर— राहादार, वाटसरू, फिरस्ता.

राहागिरी किंवा राहागिरीचे वर्तमान—प्रवासी किंवा वाटसरू लोकांकडून कळलेले वर्तमान.

कमरद्दीखान दिल्लीहून निघणार शादतखान आगरे येथें उतरावयास येतात उभयेतांची भेटी होऊन गनीमावरी जावे यैसे वर्तमान राहागिराचे यैकितो.

—पे. द. ३० पृ. १५०

राहजोपर्यंत-- राही तों, राहीतोंपर्यंत

दोन घटका दिवस बाकी राहजोपर्यंत त्रिवर्गाचे खिलवत जाहलें.

— पुणें अखबार भाग ३ पृ. ४५

राहदार—वाटाड्या, मार्गदर्शक, नाकेवाला.

१ ऐवज येथून घेऊन जावयाबद्दल तेथून इतबारी क़जाक (शूर) राहदार (मार्ग जाणणारे) शहाणे २०० स्वार बंकापुरास पाठवून द्यावे.

--को. प्रा. १८५

२ पंतप्रधान स्वामी यांची उंटे २०० खरीदीबदल मारफात रा. गोविंदराव कृष्ण याजकडून पाटणचे यात्रस सरकारचे जासूद व सारवान व त्यांचा भला माणूस खरीदीबदल गेले तेथे यात्रेंत रहादारी यासी पैका उंटाकरितां खरीदीस दिल्हा. त्यास तुम्ही दिकत करून जकात मागता.

—शि. शा. इ. सा. भा. १ पृ. १३२

राहदारी—मुलुखांतील अन्तर्गत मालवाहतुकीवर घेण्यांत येणारी जकात. त्याबाबत दिलेला परवाना अगर दाखला.

राहाट— वर्तणूक.

आज्ञेप्रमाणें राहाट करू.

राहाटी— वर्तणूक.

१ आज्ञा होईल त्याप्रमाणे राहाटी केली जाईल.

—वै. ४ स. १७४७ पृ. २१

२ परंतु तुमचे राहाटीवरून हे गोष्ट तुमच्या प्रत्ययास आली असे दिसत नाहीं.

—पुरं द. भाग १ पृष्ठ ३४

३ तरी रयेतेप्रमाणें उसूल घ्यावा. यैसीपरी आज्ञा केली आहे. हे जाणून राहाटी करणें.

—भा. इ. सं. मं. त्रै. व. ९ अं २ पृ. ३.

४ याचे दोघांचे अनुमते राहाटी करीत जाणे येसे बरे लिहिणे.

—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ २७.

राहासीर—रीतीप्रमाणें.

बाबू नायक राहासीर आले तेव्हां भेटावेच लागले.

—पे. द. २५ पृ. १८

राक्षसी कावा—कपट.

प्रथम भेटी या उभयतांच्या होऊन आगतस्वागत जाहल्यानंतर मग विठ्ठलसुंदरास राक्षेसीकावा तो पाठच, तेव्हां उभयतासी ममतेचीं भाषणें करोन निश्चय ठरला कीं विठ्ठलसुंदराही आपल्या येजमानास घेऊन शिकारीच्या मिषें बाहेर निघावें आणि निंबाळकरांच्या व निजामअल्लीखानाच्या भेटी उत्तम प्रकारें व्हाव्या. —पे. द. भाग २५ पत्र नं. १५८

राक्षसी माया—कपटी प्रेम.

याचे राक्षसी मायेंत येत नाहीं. सरकार मतलबास अनुकूल पडेल तोच प्रकार होईल. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. १८८

रिआयत—कृपा.

रिआया, रआया—प्रजा.

रिआया व मुजारियान परगणे चाकण. —राजवाडे ६।१५३

रिकाब—स्वारी. परिवार.

तेथें आज्ञा कीं खासा स्वारी नर्मदा उत्तरतीरी दाखल जाली मणजे तुम्ही हुजूर रिकाबेत हजीर होणे म्हणौन.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १४६

रिकाब, रिकाबी—बशी, ताट.

त्या दिवशीं पंधराशे खांसा नबाबाचे समागमें जाफतीस आला. त्यास भोजनास पंधराशे रिकाबा रुप्याच्या नव्या करविल्या त्या सर्वत्रांस भोजनास मांडिल्या. —पेश. बख. सोहोनी पृ. १२३

रिकाबसादत—स्वारीबरोबर.

तमाजी नामे जुनारदार साकीन शाहार बेदर यानी इसीफ अदलशहाचे रिकाब सादत सांगाते येऊन रिकाब सादत मधे चाकरी करीत होता.

—शि. च. सा. खं. ७ पृष्ठ ५७

रिकाबी; रिकेबी —बशी.

रिकाबी—दर्जा ?

हल्ली मुरार रायास राजश्री वैकुंठवासी स्वमीनें वस्त्रें बकसीस दिल्ही होती. तेण्हेप्रमाणें आम्हीही कृपाळू होऊन वस्त्रें व बकसीसे देऊन याचे खासा ज्या रिकाबीचे इनामत चावराना आहेत ते कुली दुमाला करून आज्ञा देऊन विलातीस पाठविले आहेत. तुम्ही व मुरारराऊ येकदील होऊन दिवाण शेवावरी तत्पर असणे व हेजीब ज्या रिकाबीचें इनाम याचे खासा आलाहिदा तुम्हाखेरीज आहे त्यास तुम्हास समध नाहीं.

—पे. द. ३१ पृ. १६९

रिकाबी—लखनौकडे पूर्वी प्रचारांत असलेला एक रुपयाचा प्रकार.

—विलसन

रिकीब—१ घोड्यावर चढतांना व बसल्यावर पाय टेकण्यासाठीं जिनाच्या दोन्ही बाजूस सोडलेल्या कड्यापैकीं एक २ स्वारी.

१ भाऊसाहेब केवळ परशुराम अवतार.......दर रिकाबीस तरवार फत्ते करून .... अवतार संपविला.

—पा. ब. ४६

२ तेथून निघून मंगळवेढयास आले. पांच दिवस घोडयावरून उतरले नाहींत, पाय सुजले, त्याने रिकीबींतून पाय निघेनात! तेव्हां रिकीब्या तोडून पाय काढिले.

—हरिवंशाची बखर पृ. १६

रिगणा—- १ **रिंगणा** २ घरांच्या तातऱ्याच्या खालची व खांबाच्या आधारावर असलेली खोबणी, लहान तुळई, किंवा कडी.

M. In architecture. The कडी or small beam which underlies the तातरा and is supported upon posts. तातरा The slip which runs along underneath the गलथा or cornicelike projecture.

लक्ष्मीनारायणाचे काम थोडेंथोडे तत्रापि फार लांबले. परंतु झाले. आता रिगणा मात्र होणें आहे, तो होईल. दोघे तिघे सुतार ठेऊं.

—पुरं. द. भाग ३ पृष्ठ ६२

(अधिक अवतरणासाठी 'वेष' शब्द पाहा.)

रिताड—- रसद वाहण्याचे बैल, गाडे वगैरे साहित्य.

फिरोन रस्त भरून आणावयास कोणी धजेना. याजमुळें गाडर खासाच रस्त भरून आणावयास गेला. गाडर रिताड घेऊन गेला.

—- ऐ. ले. सं. ३६१२

रिताड— माल पोंचवून रितें होऊन चाललेले बैलांचे तांडे किंवा सामानाचे गाडे.

रिताड—- भरताड, ओझें.

तीनचारशें बंदुका, छकडे, दारूगोळयाचे डेरे, राहुटया व साडेचार हजार बैल त्यावर कांहीं जिन्नसी व काही रिताडाचें याप्रो पाडाव आणिलें.

—लेख पृ. ८३

रिपु—- शत्रु. (टिपू ? मो. वा. चूक ?)

आमच्या बातमीचे पत्रांत लिहिलें आहे कीं, रिपु ५००० स्वार घेऊन हरिहरानजिक आला.

—- ऐ. ले. सं. २४११

रिफा—**रफाह**—- कल्याण, दुवा; रिफा करणें—दुवा देणें.

आम्हास बहुत दिवस न ठेवावे ताजीम तकरीमेंत गौरव करावे. आम्ही तुमची रिफा करून काज काम सांगाल ते रिफा करूं. तुम्हींहि आमची मदद इमदाद करावी. आमचे जिलेयांत कितेक पालेगर नरगुंदवाळा वगैरा शरारत करितात त्यास खुद्द मुतवजे होऊन तंबी करावी.
—पे. द. २५ पृ. ७९

रिफाकत—संगत, सोबत, स्नेह मैत्री.

१ पाइचे लोक, बाणदार व कर्नाटकी जितके होते त्या समग्राची खातरजमा फार काही केली ते लोक समग्र म्हणाले जे आपली रिफाकत सोडून कोठे जावे ? शेवटीं फिरंगियाकडे जावे तरी तेव्हा कुडते घालून बारांची (नोकरी) हे आम्हास समजत नाही कीं काय ?
—इ. सं. पु. ८ अं. १ ते ३ चिना. राज. पृ. ६६

२ तुम्ही रघुनाथराव यांची रिफाकत सोडून देणें. —खरे ७।३५६९

३ सबब आम्हासी रिफाकत ठेवून आपले ठायीं मजबुतीनें असावें.
—जो. रा. २९

४ रकारपूर्वकानें नवाबाचे खजमतेस रिफाकत केली असतांहि आम्ही नवाबास कैयेक तऱ्हा समजावून तंबीची पैरवी केली.
—पे. द. २५ पृ. ४५.

रिफायत, रफायत, रिफाहियत—भरभराट.

१ किफायत सरकार व रफायत रायाय (प्रजा) अमलात आणोन
—राजवाडे १५।११३

२ आपले रयासतीची बंदोबस्ती व खल्खुलाचे (तीतील लोकाचे) रिफाहीयतीवर असावे. —वाडसमा १।३२८

रिवाज—रूढी; चाल; शिरस्ता. रीतरिवाज चालरीत.

रिवायत—वळवटा, पूर्वापर पद्धत, (ट्रॅडिशन)

रिश्ता—संबंध, नातें.

रिश्तेदार, रिश्तादार—आप्त.

रिश्वत—लांच.

भवानीपंताच्या मार्फत दहालक्ष पावेतों रिश्वत घेऊन हंगामा होऊं दिला नाहीं. —प. द. म. व. ६८

रिसालदार; रिसालेदार—घोडदळावरील अधिकारी.

रिसाला—घोडदळाची तुकडी; सामुग्री; सरंजाम.

त्यांत सालमजकुरी तोफा बाण जेजाला यांचा रिसाला बहुत तयार करविला. —खरे ८७५

रिहाई—सुटका.

रीज—रीझ, करमणूक, आवड, शोक.

१ सीतास्वयंवर तिकिटें लावून घोडनदीस केले त्याची रीज येथील लोकांस बरीच पटली. —पे. सा. पृ. १९३

२ वसलीसाहेब यांची रीझ घोड्यावर फार आहे. तर घोडा चांगला मातबर, तरणा, मासलेदार ऐसा पाहून पाठवावयाची आज्ञा होऊन यावा.

—ऐ. ले. सं. ६५३७

रीणपाणी—कर्जवाम.

आपले बाप मोरोपंत रीणपाणी जाले होते याबद्दल करनाटकात रायाजी दत्तो व वेंकाजी दत्तो यापासी जाऊन चाकरी दहाबारा वरसें केली रीणपाणी फेडून गावास आले. —शि. च. सा. खं. २ पृ. १४३

रीम काढणें—१ पैलू पाडणें २ अयब काढणें.

त्यास मुख्यत्वें युक्तीन हिऱ्याची रीम काढिली आणि निघाली तरच कारागिरी ! एरव्ही पोट भरून शहाणे उदंड आहेत.

—ऐ. ले. सं. पृ. ८८

रीव—कपट.

रुईने--विचाराने.

रुई—प्रकार; मार्ग,विचार.

१ त्यांत घरोब्याचें रुईनें बहुत प्रकारें लिहिले.

—राजवाडे ६।५८२

२ युद्धांत निशाणापुढें घोडे पडेल त्याची किंमत चौघाचे रुइने ठरेल ते पावेल. —ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. १०४

३ इनसाफाच्या रुईनें जे होईल ते करूं.

—पे. द. २० पृ. ५०

रुई—रुमी, इटालियन.

इंग्रज व वलंदेज व रुई व आलेमान असे टोपीकर एकत्र होऊन फरांचीस बुडवावा याप्रमाणें मसलत जाहली आहे.

रुई—नीलगाय.

—ऐ. ले. सं. ४६५६

रुईचे डगले—१ नीलगाईच्या कांतड्याचे डगले त्यांवर दाट केंस ही असतात. यामुळें वार बसत नसावा. २ कापूस भरलेला दुलईसारखा अंगरखा.

रुई जुई — तुरळक तुरळक, कोठें कोठें.

दहा पांच वर्षें मुलूक उद्वस जाला. त्यावर आपणास आनंदरायाची मजमू होती. रुईजुई गांव वसू लागले

—पुरं. द. भाग ३ पृ. १३४

रुईरास्त— सरळ मार्ग.
मोकदम कर्कशाच्या जागा जाऊन रुयेरास्ती दुरुस्ती नजरेसी पाहोन मुशकस करणें म्हणौन फर्माविलें.
—ऐ. सं. सा. खं. १ पृ ११२

रुक्का, रुका— पत्र, लखोटा.
त्यास हिंमतखानांनीं बहुता प्रकारें सांगून पाठविले, व रुका लिहिला कीं मी निश्चयात्मक निघतो.
—पे. द. भाग ३८ नं. १२९

शादीचा रुका— राजवाडे. —७।२०४

रुक्का— १ आण्याचा बारावा हिस्सा, २ जमीन मोजण्याचें एक परिमाण.
रुक्न—स्तंभ, आधार. रुक्नुद्दौला—राज्याधार. एक मुसलमानी पदवी
रुकसत—जाण्याची परवानगी घेणें.
आपण जाऊन रुकसत घेऊन स्वार होऊन येऊ.
—पे. द. १० पृ. ८०

रुकसत लावणें—रुकसत देणें, निरोप देणें.
मीरआसदउल्ला अगर हरकोणी कामकाजास येईल त्यास जवाबसाल करून बिदागी करावी. अवकाश न करावा.शिरपाव बहुमान देऊन रुकसत लावावें. —इ. सं. तं. रा. घ. पृ. ६९

रुकसती—परवानगी; निरोप.
तुमचें उत्तर जें होईल त्याप्रमाणें आम्ही यांची रुकसती घेऊन जाऊं.
—ऐ. ले. सं. १७००

रुकार—१ सम्मती, २ लेखाची नक्कल केल्यावर रुजुवात घेतल्याबद्दल 'रु' असें केलेलें चिन्ह.
रुख्सत; रुस्कत—जाण्यास परवानगी; निरोप; रजा; परवानगी; सुट्टी; बिदा.
१ वकिलास मात्र रुस्कतीचीं वस्त्रें देऊन बिदा केलें.
—दि. म. रा. १।१०२

२ आम्हांस पातशाहाकडे रुक्सत करवावे.
—दि. म. रा. १।९४

३आमची तबियतेसी बेआरामी राहती; याजकरितां आम्ही तीन महिन्याची रुख्सत घेऊन हवा खायासी समुद्राचे वाटेनें मद्रासेस जातों.
—प. द. म. व. ९३

४ इतकें बोलून आम्हां त्रिवर्गास रुख्सत करून आपण मिसला पहावयास गेले. —राजवाडे १।२३

५ सेनासाहेब सुभा मोंगल्लापासून रुस्कत होऊन गेले.

—खरे २।५६५

रुख्त होणें—रुखसत होणें, निरोप घेणें.

दोन घटका वकारुद्दौला श्रीमंताजवळ बसले होते. उपरांतिक रुख्त होऊन आपले डेऱ्यास गेले. —पुणें अख. भा. १ पृ. ११५

रुख—शिरस्ता.

गोऱ्यांपैकीं खाशांस तरवार, शालजोडी, किनखाप १ पागोटें (१ पागोटयास लागेल इतकें किनखापी कापड), येणेंप्रमाणें दिल्हे. पागोटें द्यावयाचा रुख नाहीं. —ऐ. ले. सं. ४३३१

रुजामा—१ रूदार कापड, २ पातळ गादी.

रुजुवात—ताडून पहाणें; प्रत्यय; लक्ष, निष्ठा.

१ गलीमपराभव प्रत्यक्ष जनांत रुजवातीस आला या आनंदे खुशाली. —चित्रगुप्त ४५

२ तुम्ही पादशाही रुजुवातीनें असणें. —सभासद ४७

३ एक दोन राजे पादशाही रुजुवात होते ते मारिले.

—सभासद ९

रुजू—लक्ष्य; निष्ठा; सादर; दाखल; सरकारजमा; जप्त; मान्य; पसंत.

१ ते वख्तात इकडील कायेमी समजून मग सर्वांनीं रुजू आणीत आणीत आणिली. —ऐ. टि. ३।१७

रुजू घालणें—ताडून पहाणें.

पूर्वील बिशादीचे जाबते रुजू घालावें. —सभासद २३

रुजअ, रुजू—सरळ.

रूजू—दुरुस्ती. जुन्या काळीं मजकुर दुरुस्त करतांना चुकीच्या मजकुरानंतर रुजु असा शब्द लिहून पुढें दुरुस्तीचा मजकूर लिहीत असत.

३।।। पोळ्या करणाऱ्या बाया आसामी १५ दर चार आणे प्रमाणें ४।।। रुपये रुजु पन्हाळी ६ रुपये देणें छ पाच सफर —खरे ८४२८

रुजूमोझा (झ्या)—१ साक्षीपुरावा. २ पुरावा ताडून पहाणें.

१ रुजूमोझा पहातां गणाजी नाइकाचे सारेच वर्तमान बातलसे दिसोन आले.

—पे. द.

२ रुजूमोझ्या पाहता तथ्य याणि त्याजकडे राजकारण लाविलें आहे.

—पे. द. १२ पृ. ७०

रुझबा—रुतबा, प्रतिष्ठा, दर्जा.

पुढें श्रीमंत बाजीरावसाहेब आम्हास खर्चास नख्त जामदारखान्यांतून

आमचे रुझब्यासारखें हजार नऊसे रुपये देऊन सरबर चांगली ठेविली होती. —पे. द. ४४ पृ. ३१

रुढीस घालणें, रूढीस घालणें—अनुभवासाठीं प्रत्यक्ष कामावर नेमणूक करणें. चिरंजीव राय रघोत्तमराव यांस येथील दरबारांत रूढीस घातलें पांच वर्षांपासून येंथील मंडळीचा स्नेह संपादून अखबारेचे कामावर सरगरम (तरबेज, माहीत) व योग्य जाहले परंतु नोकरीस योग्य आहेत याची परीक्षा स्वामीसमीप जाहली पाहिजे.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १५५

रुत्बा—दर्जा; मर्तबा, पदवी, वैभव.

१ अष्ट प्रधानाचे बरोबरीचा रुत्बा.

—भा. ऐ. प. या. व. १०३

२ नबाबानीं अर्जा यांस पाठविल्या आहेत त्या शहाजाद्यांचे रुदब्या प्रमाणेंच पाठविल्या आहेत. —म. द. रु. ३ पृ. ९१

३ वकिलाची बिदाई पत्रें लिहिल्याप्र।। करावी. (त्याचा) रुतबा न वाढवावा. —पे. द. भाग २० पत्र नं. २९२

४ सर्व वराडी हवेलीस आले त्यास भोजन घालून सर्वत्रांस आपआपले रुदब्यानें (रुतब्याने) वस्त्रें दिल्ही. —नागपूर २ पृ. १३८

५ कर्नल फेदरिक आला आहे, त्याच्या हुकमांत लिटलीनें रहावें. बरोबरीचा रुतुबा नाहीं, याप्रमाणें मुंबईहून ठरून आलें आहे.

— ऐ. ले. सं ४४२७

६ याणी वलीआहदचे रुतब्याप्रमाणें असावे.

—म. शि. यां. का. पृ ८८०

७ आमचे जाधवराव पुण्यास आले असतां पेशवे यानी भेटीस शहराबाहेर सामोरे यावे असा रुतबा (लक्षणेने दर्जाची वहिवाट) चालत होता.

— द. स. कै. या. पृ ५४

रुद्रगांठ—मागावर विणताना वस्त्रांत जी एक विशिष्ट नक्षी काढतात ती, अशी नक्षी काढलेलें कापड त्याला रुद्रगांठी म्हणत.

पडदणी लहान काळ रुद्रगाठी. —पे. द.

रुद्रमाळ— उर्फ वज्रगड.

रुदंती करणें— रडणें, शोक करणें.

राजश्री मल्हारराव रास्ते यागी आहेत. दररोज प्रातःकाळीं घोड्यावर बसून रानांत जातात आणि रुदंती करतात.

—ऐ. ले. सं. ६०८

रुधणे—तक्रार करणें; रडणें.

मग देशदेसाई त्या आठजणास बोलिलें तुम्हां महाराज (महाराजांनीं) जहाज करावयाची विद्या शिकण्यास आज्ञा केली असे मग ते बोलले आम्ही क्षत्रिय कुळवंत तुझिया छायेस आलों आम्हास पांचाळाचीं कर्मे सांगता मग आमच्या संतानाची मुंजी दीक्षा कोण सांगेल आम्ही पांचाळ झालो म्हणजे आमचा स्पर्श कांहीं करणार नाहीं मग (म्हणून) जे (ते) आठही जण रुधावयासी लागले. —बिंब. ६

रुपाव—टिकाव, निर्वाह, निभाव.

आपले मोर्चे लागले याजमुळे किल्ल्यांत रुपाव न दिसला तेव्हा राजे व गंगागीर पळाले. —भा. व. गो. वुं. कै पृ. २४

रुफखानी—रुफसानी ?

त्यावरून राजे चेतसिंग याचे बिरादर व रुफखानी तीन च्यार हजार जमीयत जमीदारी मिळऊन रातोरात कासीस आले.

—पुणे अख. भाग २ पृ. ३३

रुबकार—तन्मयतेनें; प्राप्त, सन्मुख; पुढें; दर्पेश, समक्ष.

१ कित्येक मोठमोठे मसलतीचे विचार जरूर बोलावयाचे रुबकार येऊन पडले आहेत. —खरे ८।४३१५

२ त्यास विज्वर प्रसंग रुबकार जाहलियास किल्ले पुरंदर समीप आहे.

—राजवाडे १०।८२

३ तेव्हां तुम्ही येणें म्हणजे अवघ्याकडून रुबकार वचेण (वचन) तुम्हास देवितों. —स. ब. पृ. २६

४ अशा अडचणी आहेत. मसलत तर रुबकार आहे. तसेंहि असो. समयास हजर असले पाहिजे. —ऐ. ले. सं. ४५४०

५ येथील वर्तमान वरचेवर जे कांहीं रुबकार जाले ते सेवेसी लिहिले.

—पे. द ३० पृ. २०६

६ प्रस्तुत गाडराचे लढाईचा प्रसंग रुबकार आहे.

—म. शि. यां. का. ३०६.

रुबरू, उरुबरू—१ समक्ष बोलणें, सन्मुख, समक्ष, २ अपेक्षित, प्राप्त, उपस्थित.

१ त्याची आमची येथें रुबरू जालियानंतर विशेष हर्षामर्ष वाढणार नाहीं.

—E. M, P. पृ. १०९

२ तुम्ही उरुबरू बसा. —दि. म. रा. १।११९

३ नित्यानी लढाई रुबरू आहे. —दि. म. रा. १।२०१

रुबा—अवलेह, पाक.

विलायती आनारे या दिवसांत तेथवर गरमीमुळें न पावतील यास्तव रस काढून रुबा करून पाठविले आंहे —राजवाडे खंड १२ पृ ११

रुबेरूब— रुबरु, समक्षासमक्ष.

१ गाजुदीखान याचे वजारतीविषयीं भाऊसाहेब यांस आम्ही रुबेरूब विनंती केली. —भा. ब. ९१

२ तेव्हां मंत्रीनी साबाजी देशमुखास कैलासवासी श्रीपतराव यांचे रुबेरूब पुसिले कीं वरदेची खोती कोणाची ते तुम्ही सांगावी.

—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. १०२

रुबाव-- ? रु॥ दाहा (?) मो. वा. चू.

त्यास अरबाचा व महंमदखानाचा सेरा बिनसिरस्ता रुबाव आहे त्यास या दो पथकांस दक्षिणेस सरदेत राहीतों तेथें ठेवावेसे नाहीं खास्ती आहेत रोज उठोन अस्तनींत आग बाळगावीसी नाहीं.

—पे. द. ३४ पृ. ४५

रुमाल--तोंड पुसण्याचें चौकोनी फडकें, दस्तमाल, दफतर.

रुमाल फिरविणें— फडके उडवून खूण करणें.

त्या फौजेस कुमदान याणीं ' आम्ही किल्लेवरून रुमाल फिरवूं त्या वेळेस एकंदर फौज त्यांजवर चाल करावी म्हणोन सांगोन बंदोबस्त करून कुमदान आपण किल्ल्यावर उभा राहिला. --ऐ. ले. सं. २७६९.

रुयदाद, रुएदाद-- प्रविष्ट, प्राप्त.

१ आं अमारत् पन्हाकडील खैरियत कलमी करून शादमानी रूयदाद होय तें केलें पाहिजे. —साने प. या. व. ६८३

२ शादमानी रुएदाद न जाहली. --राजवाडे १०।२८०

३ मतालिब जाहिरीस पोचून खुषवक्ती रूयदाद जाली.

—को. प्रा. पृ. १८६

रुलखरा-- ?

गोपाळदास मुल्हेरकर टंकसाळेत रुपया रुलखरा व तोलपुरा करावा तो केला नाहीं. सबब गुन्हेगारी ३००० रुपये. --ज्यू. ३६१

रुश्वत, रिश्वत— लांच.

ख्यानती रुश्वती, बंदरतवाई. —मेस्तक पुस्तक जमे लेखन १३०

लाच रुश्वत— लांच लुचपत

येथें कांहीं लांच रुश्वत चालेना. —चित्रगुप्त ४१

रुशन फरासेन— रशियन व फरेंच.

— पे. द. भाग ४१ पत्र नं. ५६

रुषी, रुषीसंख्या— सात (कारण सप्तर्षि सात असतात)

बाबूराव काणे आले ते रेवातीरीं मर्जीचे स्थली राहुन रुषीसख्या लक्ष (सातलाख रुपये) घ्यावे म्हणतात. अवतार पावेतो. (१० लाख पावेतो दशावतार) घेण्याचा बारभाईचा भाव आहे.

—राजवाडे खंड १२ पृ. १२४

रुस्तुम— एक इराणचा पौराणिक योद्धा.

रुस्तुमराव— एक पदवी. —म. रा. चि. थो. शा.

रुस्तुमी— पराक्रम.

१ खंडेरायाही रुस्तुमीचे काम केले म्हणून वजीर अजमनी बहुतसी तारीफ लिहिलीं होती. —हिंगणें द. भाग २ पृ. ९

२ शाबास तुमच्या हिमतीची व दिलेरी रुस्तुमीची.

— साने प. या. व. १४०

रुसखत करणें—रुकसत करणें, निरोप देणें, कमी करणें.

सारेवाद व पठाण राजपुरीहून रुसखत केले ते चेऊलास आले.

—पे. द. ३३ पृ. १२

रुसगत—**रुकसत**—निरोप देणें.

परस्परें सल्ला करून घ्यावी आणि वेढा काढावा त्यासी आजीच रुसगत करावे ऐसा करार आहे. —पे. द. ३३ पृ. ७२

रुसवाई—रुष्टता, बेदिली.

गोविंदराव गायकवाडाचे रुसवाईत कारपरदाजांचा बदलौकिक.

—पुणें अखबार–भाग ३ पृ. १०

रुसावयासी जागा—प्रेमाचे हक्काचे वडील माणूस, आश्रयस्थान.

बबीसाहेब सर्वांस टाकून गेली. दोनी वाड्यास वडील होती. रुसावयासी जागा होती. ईश्वरें फार विश्कलित केले.

—पुरं. द. भा. ३ पृ. १८८

रुसूम—हक्कपैका; कर; जमिनीच्या उत्पन्नांतील देशमूख देशपांडे यांचा भाग.

रू—चेहरा, पृष्ठभाग.

रुख; रोख—तोंड; लक्ष्य; रोख; दिशा.

१ ते इंग्रजी वकिलास रूख देणारच नाहींत.

—दि. म. रा. ११५४

२ तेव्हां बादबरसात हाच रूख धरील.

—दि. म. रा. ११५५

३ मोंगलांचा दगाबाजीचा रूख नजरेनें पाहिला तर याजकरिताही खबरदारीनें रहावे लागले. —राजवाडे १।४६

४ रूख कोणीकडे जावयाचा हें समजलें नाहीं. —राजवाडे १०।२६५

५ आम्ही तळेगावचे सुमारे त्याचे रुखावर आलों. —राजवाडे १०।१३६

रूढ—रूढी, वहिवाट.

ब्राम्हणाची लग्नें कार्तिकांत व भरतार मृत्य पावल्यानंतर दत्त पुत्र घेणें ही रूढ नसतां तालुके रत्नागिरी येथें बाळाजी गणेशाचे लग्न(झाले) व दिनकर महादेव याचे सुनेनें दत्तक घेतला. —पे. द

प्रहर रात्र जाहल्यानंतर बाईसाहेबांनी डेऱ्यांत जाऊन सहा घटका रात्र रहातांना निघून परत यावे अशी रूढ यांत ईश्वरी कृपेकरून एक पुत्र एक कन्या जाली. —हो. कै. पृ. १२०

रूढ—आवाई, जाहिरात.

इष्टीण कलकत्त्याहून चालला तेव्हां रूढ केली कीं पाटील बावांचे भेटीस जातो पण पुढें मनसुबा फुटला कीं परभारा दिल्लीस जातो. —म. शि. यां. का पृ. ४०८

रूढीस घालणें—सराव होण्याकरिता विशिष्ट काम सांगणें,

नानासाहेबांचा हेतु दादासाहेब यास चाकरी सांगोन रूढीस घालावें. याज मुळें आमदाबादेची मसलत उभी केली. —वि. शि. विं. ब. पृ. ४

रूद—नदी.

रूम—तुर्कस्तान. **रूमी**—तुर्की.

रूरयात—भीड; ममता; संकोच.

१ महिपतरायांनीं क्रूरपणा धरून जेथें सांपडेल तेथें पैका घेतला. कोणाची रूरयात अगर वळख धरली नाहीं.— —ऐ. ले. सं. ९६३

२ दुसरे दिवशीं तुकोजी होळकर यानी शिंदे, विसाजीपंत व आपले फौजेंत, रूरयात न ठेविता तिन्ही लस्करची लूट जबरदस्तीनें एकत्र करून बरहुकूम हिस्सा वाटून दिली. —हो. कै. पृ. ६६

३ कोणाची रूरयात न धरिता उभयतांचा हरएक मजकूर मनास आणून वाजवी असेल त्याप्रमाणें विहित करणें. —खरे ७।३४९

रूसाई—पश्चात्ताप.

रेकला—तोफेबरोबर तोफेचें सामानसुमान अगर दारूगोळा वाहण्यासाठीं जी उघडी गाडी वापरीत, तिला रेकला म्हणत.

एक तोफ विहिरीमध्यें बुडविली होती, ती सांपडली व एक रेकला सांपडला.
—ऐ. ले. सं. २३९९

रेखला—तोफेचा एक प्रकार.

गोळागोळी तोफा व रेखले असे मार होऊन जाया जखमी फार झाले.
—ऐ. ले. सं. ५१२६

रेघ होणे—? बळी देणे ?

दसऱ्यास गोंधळ वगैरे व बकरी याची रेघ व्हावी लागते त्याजवर सरकारचा हक्क रुके ८६ आहे. त्याचा शिरस्ता पाहून घ्यावे.
—पु. न. सं. वृ. खं. २ पृ, १६३

रेच मोडणें—खुमखुम जिरवणें; पराभव करणें.

बंकापूरकरांशी लढाई दोन वेळां देऊन त्यांचा रेच मोडला.
—ऐ. ले. सं. ८४७

कालची लढाई जाहल्यापासून करवीरकर गांवांत गेले. त्यांचा या लढाईत रेच चांगला मोडला.
—म. शि. यां का. पृ. ३६.

रेजकदाणी— रंजकदाणी म्ह. छरें, गोळचा वा बंदुकीची दारू ठेवण्याचें पात्र.
—वाडबाबा २।४२

रेजगण— खिळे, छरे, पत्र्याचे तुकडे वगैरे तोफांतून मारतात त्यास रेजगण म्हणतात.

हैदरानें बुरुजबंदी चोहींकडे केली. आणि रेजगण भरून तोफा ठेविल्या होत्या त्या समयीं सोडिल्या.
—ऐ. ले. सं. ८०६

रेजगी— मोड, किरकोळ नाणें.

रेजगी— रेजगण. तोफेंत भरून मारलेला खुर्दा किंवा धातूंचे तुकडे वगैरे.

मोर्चे वाळूचे तोफेच्या मारानें ढासळतात. कालीं जखमी दोघे रेजगीनें जाहले.
—पे. द. १६ पृ. १०४

रेज लावणें— रांग, श्वेत, सपाटा.

स्वामीनी वरचेवर पत्रांची रेज लावावी सांडणीस्वार पाठवावे
पे. द. २८ पृ. १४९

रेज— ?

रेज पाठवावी व चारखाने साडी जर विकली नसेल तर पाठविणें
—पे. द. ३३ पृ. ३९४

रेजा— कापडाचा तुकडा.

रेजावाकी— किरकोळ बाकी ?

रेजाबाकी तिही परगण्यात राहिली ते वसूल बाई घेणार.

—पे. द. १२ पृ. ५७

रेझा तोफखाना— हलका तोफखाना.

रेजिम— रीम. (कागदाचें)

कागदाची रेजिमें आणावयास काल महालिंगपुरास पाठविला आहे. येताच सेवेसी पाठवितो. —खर ८२९७.

रेटाई—जबरदस्ती, दांडगाई.

१ कृष्णाजी नाईक याजकडे पेटा मजकूरचा चौधरकीचा अमल पेशजीपासून चालत असता दरम्यान तुझे बापाने व तुवा निमे अमल बलचे रेटाई करून नेत होतास —पेठे दप्तर भाग २ पृ. ५२

२ आपणा कोणाची गोष्टी न ऐकता रेटाईच करून गेला.

—पे. द. ३३ पृ. १७८

रेठून—बाजूस सारून, जबरदस्तीनें.

रेखोजी बाजी हे मुतालिकास रेठून कारभार करू म्हणोन खटखट करूं लागले. मुतालिक कारभारास नाटोपे म्हणोन त्याणी गाबाई करून जमाव बरोबर घेऊन येऊन त्यास जीवें मारिलें.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. २३२

रेडू— अवतरणासाठीं होका शब्द पाहा. —पे. द.

रेणोल— पोर्चुगीज गोरे सोल्जर.

१ गांवांत हत्यारबंद माणूस हजार बाराशे पर्यंत आहे. परंतु रेणोल थोडे आहेत. मराठे व घोगारी व थोडेसे आरबसिद्दी ऐसे आहेत.

—पे. द. १६ पृ. ७८

२ मग फिरंगी याणें कुडाभाव धरिला पुरतकालास लिहिले पुरतकालाचे रेणोल चौदासे आणविले देसायासी कथला लाविला पालठाकूर देसाई भांडले खटला (युद्ध) मोठा जाहला.

—पा. क्ष. ज्ञा. इ. खं. १

रेमेडोके—बिन कवायती ?

त्यास फिरंगी यांनीं चेणापट्टणांत मोजदाद घेतली चाळीस हजार बार व पांच हजार सोलदाद (सोल्जर्स) (अलेमानी अलीमानी—पंडिता सारखा. त्यावरून कवाईत शिकलेले?) स्वार. २०००रेमेडोके २००० या प्रमाणें तोफखान्यासुद्धा भारी सरंजाम जमा जाला.

—इ. सं. चिना० रा०

रेवण—रेवणी.

खंदक १५–२० हात खोल. रेवण मोठी. यामुळे तोफांची मारगिरी ला
होय. —ऐ. ले. सं. ४१

रेवणी—१ तटाखालीं खंदकापुढें थोडीशी मोकळी जागा असते तिला रेव
म्हणतात किल्ल्याच्या रक्षणार्थ बाहेरच्या चौक्या असतात त्या तेथेच र
तात. २ Raveline शब्दाचा अपभ्रंश.

१ तोफेची वगैरे मारगिरी आंतून बाहेरून चालली. सावनूरकर नबाब या
कडील पठाण किल्याचे रेवणीवर सतरंज्या हातरून वर बसून तिरंदा
करीत. —ह. वं. ब. पृ

२ रेवणीचें काम चालत होतें, पर्जन्यामुळें ५–७ दिवस बंद झाले हो
आतां चालीस लाविलें आहे. --ऐ. ले. सं. ८

रेवणें—तुंबणें, बुजणें.

१ तें समयीं गांवावरी बाकी राहिली होती, त्यास यैवज नाहीं. दिवाण
पैका रेवला. यास्तव आपल्या वडीलापासून कर्ज घेऊन बाकी वारीली.
—ऐ. सं सा. खंड ५ पृष्ठ

२ फारच खंदक रेवला आहे. तेथें उकरावयासी काम लावितो.
—पे. द. भाग १ पत्र नं.

रेशमी नारिंग—पातळ सालीच्या संत्र्याची एक जात.

रेशमी नारिंगें व महाळुंगें औषधास पाहिजेत. मिळाल्यास पाठवावीं.
—ऐ. ले. सं. ५९

रेस—एक क्षुद्र नाणें. १००रेसांचा रुपया म्हणजे आजचा नया पैसाच म्हणान
पेन्शनर रामचंद्र विश्वनाथ गोखले दुमाही पेन्शन ३३३ रुपये ३३ रेस.
वकिलाचा खर्च व कागद खर्च मिळोन रुपये १०२।६० एकशे सवादे
रुपये ६० रेस तुम्हावर ठरविले. —पे. सा. पृ.१

रेहकला—१ एक तऱ्हेची तोफ २ दारूगोळा भरलेला तोफेबरोबरचा गा
तिकडून आम्ही आलों तो गनीम आवघा एकवट होऊन मारगिरी ब
खंदाची व रेहकलीयाची बहुतसी केली. —पे. द. ३ पृ. १०

वसई आरनाळा येथील तोफा रेहकले पेशजी ठाण्यांत होते त्याप्रमाणें द्या
असा करार. —म. शि. यां. का. पृ. ३

तुम्ही तेथून पांच हजार फौज व रेहकले व बाणाचे उंट १०० रवा
करणें. व सुलतानजीचे पुत्रास सजावल पाठवून फौजसुद्धां ते सामील हो
तें करणें. --पे. द. २६ पृ. १४

रोकड्या—सावकार लोक एका ठिकाणापासून दुसऱ्या ठिकाणाकडे पै
नेण्यासाठीं जो माणूस नेमतात तो.

रोखापोखा—रोखापत्र किंवा तगाद्याचें हुकूमवजा पत्र.

प्रांत शिराळें येथें रोखापोखा न करणें म्हणून आज्ञा. त्यास वतनदारी पेशा आहे, याकरितां वतनदारीच्या नात्यानें रोखा करावा लागतो.

—ब्र. च. पृ. २१०

रोगणीजर्द—तूप.

रोगन्, रोघन्—तेल, रोगण.

रौजा—बाग; समाधिमंदिर; दर्गा.

रोजा—रमजान महिन्यांत मुसलमान लोक जो उपवास (निरशन) करितात तो; या उपवासांत सूर्योदयापूर्वी व सूर्यास्तानंतर जेवण्याची मुभा असते.

रोजिसी—?

मी आलों तर हेंच बो[illegible]णार. इतकें कबूल होऊन चंद्रदिवस शेवटास नेलें तर परिणाम. या खा[illegible]दापाशीं इतकीच रोजिसी दिसती.

—ऐ. ले. सं. ७२०९

रोजीना—रोजची मजूरी किंवा पगार.

सरकारच्या स्वारास रोजीना खान मजकुराकडून आदा करवणें.

—हिंगणे दप्तर खंड २ पृ. १०५

रोझ—दिवस.

रोझ-अफ्झून—रोज वाढणारी.

रोझगार—काल, कारकीर्द.

रोझडी—ढालीचा एक प्रकार.

—पे. द. ४५ पृ. १४३

रोडसोड—निकामी, म्हातारे, दरिद्री.

नादीरशहानें महमदशहास रोडसोड हत्ती शंभर दिल्हे. कांहीं घोडीं दिल्हीं.

—पे. द. १५ पृ. ७६

रोदा—धनुष्याची दोरी किंवा प्रत्यंचा.

रोबकार—समक्ष, प्राप्त.

१ तिळाची थैली हलकारेसमागमे पाठविली ती हलकाऱ्यानें रोबकार गुजरली. पत्र वाचून हलकारेस २५ रुपये इनाम दिला.

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. ३७

२ तूर्त लढाई रात्रंदिवस रोबकार आहेच.

—म. शि. यां. का. पृ. १७७

रोबरो—रुबरु, समक्ष.

रघुजी भोसले याणी कृष्णाजी गोविंद सुभेदार प्रांत वराड यांच्या हवाला

कुल जप्तीची मामलियेत केली आणि जे कांहीं मातबर रोबरो चुकवायाचे आहेत ते चुकवून कूच दरकूच महाराजाचे भेटीस येतात.

--पे. द. २० पृ. ५१.

रोयेदाद—रु यदाद, रुएदाद. प्राप्त, प्रविष्ट.

आणि लिहिले आहे कीं रोयेदाद जरूरी असेल ते हजरतेस पुसोन लिहीत जाणें. --राजवाडे १ पृ. १८१

रोशन--विषद; स्पष्ट; श्रुत. जाहीर.

बंदगीस रोशन होय हे अर्दास. —राजवाडे १५।७६

तमाम अलमावर रोशन आहे. —पे. द. ३ पृ. ५६

रोशन—प्रकाश.

रोशनाई—दिवेबत्तीचा लखलखाट, दीपोत्सव.

रोशनी—रोशनाई.

रात्री रोशनीनें नबाब दौलाचे येथें आले.

—राजवाडे ७।१०४

रोषणाई—उत्सव, आनंद.

रावसाहेब असतां छावणी झाली तरी घरचें स्मरण होत नव्हतें, आतां नित्य असें वाटतें कीं, मिरजेस जावें. ती रोषणाई व तो संतोष आतां कांहींच नाहीं असे सर्वांच्या चित्तीं वाटतें.

—ऐ. ले. सं. १७७०

रोहपोह—चर्चा, वाटाघाट, निकाल, चौकशी.

१ यैसेयास माहलोमाहली बाकीसाकी राहिली आहे. त्याचा रोहपोह करावा लागतो. —पे. द. १७ पृ. ३२

२ मागील बोलणें सर्व आपणासी त्यानी केले. त्याचा रोहपोह आपणासीच करावा. —म. शि. यां. का. पृ. ५३५

३ घरेंदारें सुटताच त्याची रोहोपोहो करून तुमचा फैसल्ला करितो. असें सावकारास सांगन आजपावेतो दिवस काढिले.

—पे. द. भा. ४४ पृ. ६२

४ रोहपोहमुलें दुरापराध (विनापराध, निर्दोषी) जाला तरी त्या माणसास फिरोन त्याच मामल्यावर न पाठवावे.

—आज्ञापत्र धुळें आवृत्ति पृ. ३५

रौनकपिजीर—विचाराचा प्रकाश.

रौनक— भपका; शोभा.

दौलतीत कांहीं बाकी राहिली नव्हती, त्यां दौलतीस खावंदाबरोबर रौनक आणिली. —राजवाडे ५।८६

रौनकअफ्जा—शोभावर्धक

हजरत येथे रौनकअफ्जा होणार (राहणार)

—राजवाडे ७।१०६

ल

लइनेकरून—? (वाचनाची चूक असावी. चलन किंवा चलान म्हणजे पैसा किंवा बाकी देऊन टाकणें असा एक अर्थ हिंदी कोशांत सांपडतो. दुसरा एक अर्थ कुचाची सिद्धता करणें असा आहे, त्यावरून वाटतें कीं वद्य दशमी चलईन करून (वद्य दशमीस कुचाची सिद्धता करून) असा खरा पाठ असावा.)

बनाजी माधवराव यानीं रागे उठोन आपले हवेलीस आले मग लढन्येची सामग्री करून कार्तिक वद्य दशमीचे लइनेकरून (दशमी चलईन करून) माहे मार्गेश्वार सुध सप्तमीचे दिवसी स्वार होऊन सोमवार पेठेंस जाऊन राहिले. —पे. द. २८ पृ. १०१

लईनें—बेकायदा, लुच्चेगिरीनें.

धुलई बेरड यांस किल्ला आणून रायानी चाकरीस लईनें ठेवला.

—ऐ. सं. सा. खंड ५ पृष्ठ २०

लक्कड कोट—लाकडाचा मेढा.

रंकाळेचे दरवाजापुढें लक्कडकोट बांधोन चौकी होती ती चौकी उधळोन द्यावी म्हणोन वडिलांची आज्ञा झाली होती त्याजवरोन मुसा इस्मितास ताकीद केली. —ऐ. ले. सं. ६३६३

घारवाडच्या पेठेचें भिताड दक्षिणेच्या अंगाचें व बातेऱ्या होत्या त्या घेऊन पाडिल्या व बातेऱ्यापुढें लकडकोट होता तो मोडून टाकला.

—ऐ. ले. सं. ४४०७

लक—लक्ष (संख्या).

लकब, लकाब—आडनांव.

लकरी—लबाड, लबाडी.

संस्थानांत खरें बोलणें थोडे लकरी फार आहेत.

—पे. द. २८ पृ. २६९

लकेरी— एक जात आहे.

लग्न— नेमलेला मुहूर्त.

रा. व्यंकटराव यांचें व्रतबंध वैशाखमासीं आहे लग्नास येणे म्हणून लिहिले ऐशियासी अवश्यमेव येतो कार्यसिद्धी करावी.

—इच. सं. इ. पृ. ४६

लग्नटक्का— लग्नाबाबत घेण्यांत येणारा कर.

लग–सूत्र, शिलशिला, दळणवळण.

राजश्री सुभेदाराची (थो. मल्हारराव होळकर) प्रकृत (तर) नादीं लागोन हरयेक मजकूर बोलावा तेव्हा पाल्हाळ उदंड बोलतात त्याजवर न जावे मातुश्री अहिल्याबाईकडील लग राखिला आहे तो जतन करावा.

—चं. चू. द. पृ.१३४

लग—सांध्याजवळचा थोडा भाग. कड.

राजश्री आनंदराव घाटगे यांस गोळी लागली व मानाजी घाटगे यांचा डावा हात अगदीं उडाला. लग मात्र राहिली आहे.

—ऐ. ले. सं. २७२८

लंग—शून्य, पूज्य.

—रा. व्य. को.

लगट—घाई, जोर.

भुलोबाचे इमारतीचा लगट लागला आहे.

—ब्र. च. पृ. २६४

लगट करणें—चढाई करणें, हल्ला करणें.

अतःपर बाऱ्या बंद करून लगट करून पारिपत्य करितो.

—ऐ. ले. सं. ७९९

लगड (स्त्री):—बैलाच्या पाठीवर पाण्याच्या कळशा वाहण्याकरिता घातलेली लोखंडी किंवा लाकडी चौकट किंवा सांचा.

लगत्, लघत—भाषा.

लगत—स्नेह, मैत्री, दोस्ती, समजूत, सूत्र.

१ बाया व करवीरकर यांची लगत तुटत नाहीं, तेव्हां धोंडोपंत गोखले लांब आहेत त्यांस फौजेनिशीं आणविले आहेत किंवा नाहींत?

—ऐ. ले. सं. ५९९४

२ अद्यापहि शिवाजी विठठल यांची व पातशहा नजफखान यांची लगत करून देऊन मसलत होत असल्यास चांगलेच आहे.

—म. शि. यां. का. पृ. १५०

३ इंग्रजानीं बांवास सांगितले आहे, रामगडची लगत आम्हाकडे नाहीं. तुमचे चित्तास येईल तशी फौज पाठवून रामगड घ्यावा. आम्ही बोलत नाहीं.

—म. शि. या.का. पृ. ५७६

४ श्रीमंतांचे मनांत दोन अर्थ आहेत की आम्ही येथे (आमची) साहेबाची लगत मोठी तेव्हा समक्ष फेसला (होण्यास) कारभारीयांचा विश्वास नाही सबब ठरवोन रा॥ करावी हा येक पक्ष दुसरा पक्ष की काही दिवस कुजवावे कार्तिकस्वामीस स्वारी जाणार तेव्हा अर्थातच मागे पडेल.
—शा. द. वे. पृ.१२७

लगत—लागोपाठ.
अहल्याबाईनें सुभेदाराकडे पत्र लिहिले त्यांतील आशय कीं हिम्मत न सोडतां हरामखोराचे पारपत्य करावे खर्चाचा व फौजेचा श्वेत (सेतु) बांधिते म्हातारपणी जरब खाल्ली असल्यास मी डेरेदाखल होते. अशा रवानग्या तिकडे दोनचार लगत करून दिल्या.
—हो. कै. पृ. ११४

लगतलखोटा, लगताजाब— एकाद्या पत्राबरोबर किंवा मसुद्याबरोबर पाठविण्यांत येणारे कव्हरिंग लेटर.

लगर—लगोर, उतरंड, श्वेत.
यांचीही पत्रे येतील शपतपूर्वक पत्राची लगर लागेल कायें करावे यैसे बोलले.
—नाग १ पृ. २२२

लंगर—१ होडीचा नांगर, २ दोरखंड ३ मठ.

लंगरखाना— अन्नछत्र किंवा भिक्षाछत्र.

लगवाड— लालूच, आमिष.
भोपालकरानें इंग्रजास लगवाड लाविली कीं तीन लक्ष रुपये देतो. भेलसे घेऊन देणें.
—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ११३

लगा—सूत्र, स्नेह.
पुढे अभयेसिंग हे कमरघीखान याजकडील लगा उडवुन स्वामीच्या विचारात येतील.
—पे. द. १३ पृ. ४५

लगाम लागणें—संबंध जडणें, सूत्र जुळणें.
हे गेले तर मनसब्यास नीट पडे वजीर पातशहाचा याचा लगाम लागे गेल्यास श्वरूप (अब्रु, प्रतिष्ठा) राही यैसी पत्रे पाठविणें.
—चं. चू. प पृ. ११५

लगाव—लावण्याची, योजण्याची क्रिया. सुरुंगाचा लगाव—सुरुंग लागू करण्याची योजना.
सिन्याच्या खंदकावर मोर्चे गेले याउपरी सुरुंगाचा लगाव होत आहें.
—चं. चू. द. पृ. ११०

लगाव—एकोपा, लक्ष सूत्र.

१ हरतजविजेने राजे (व) आई खालीं आणणें तुमचे कामकाज सर्वांचे लगावानें चालावे ते चालेल. —ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. १८

२ आपल्या स्नेह पेक्षां आम्हांस दुसरें अधिकोत्तर नाहीं इतर लगाव सहसा धरणार नाहींत हा भरवसा आहे. व येथूनहि गोसावियाचे मनोदयाप्रमाणें होऊन येइल. —पे. द. २८ पृ. १९६

लगाव—संधी, सोय, वाट, माऱ्याची जागा.

राकशा गडास तीन आंगे नाईलाज येक आंग मात्र लगाव आहे. —पे. द. १२ पृ. १००

लगाव—मार; मारा.

हरतरतुदीनें जागा घेतली पाहिजे, यास्तव धमधमे बांधवून वरून तोफांची मारगिरी गांवांत होते व फटाकड्यांचाहि लगाव लाविला आहे. —ऐ. ले. सं. १७१४

लगी—निशाणाचा एक प्रकार. जरीपटका, झेंडा, ढाल, लगी, पताका, निशाण, बैरख इ. शब्द सामान्यत: निशाणवाचक असले तरी त्यांत प्रत्येकाचें कांही बैशिष्टच असे.

१ जरीपटका
२ साहेबनौबत हत्तीवरील
१ चौघडा
१ लगी भरजरी दोन जिभाची —द, स. कै. या. नृ. २५

लगी लावणें—विश्वासांत घणें.

सेनाधुरंधर याणी वाकड शिवरामसुत याजला लगी लावून त्यांचे संतोषास बहुत जपतात, हेही चाल मार्गांचीच आहे. —ऐ. प. पृ. ३४८

लंगीस्ताद—वकील (?)

आपण केरीस असतां फिरंगी यांजकडून बहुगुण कामत लंगीस्ताद आपले भेटीस आले होते. —जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ४०९

लघत, लुघत—शब्दकोश.

लंघनाइत—उपोषित, लंघने पडलेला. खंगलेला.

पीरखान पाग्या याचे स्वाधीन चिंतोपंत होते. पण जातीनें पीरखान आजारी लंघनाइत. —ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ८९

लघमुरा होणें—कृतज्ञ ? उपकृत ?

शरीक झालेत तरी पादशहा लघमुरा होऊन इन्शाअल्ला हुताअल्ला तुमचे कदीमुलअकाम चालत आलें असेल त्या मौजीब सरंजाम होईल. —दस. शि. मो. इ. पृ. ३४

लघुकाष्ठधारी—ढालाईत. ढालाइताच्या हातात भालेवजा काठीं असते व त्यावर छोटें निशाण असतें.

चिरंजीवाचे पत्रीं 'लघुकाष्ठधारी जलचराचा स्नेही आहे तो पाठविला आहे. बातमी पोहोंचवील' असें आहे. तरी बातमी रक्षावी.

—ऐ ले. सं. ६५२९

लचकालचक—चवणा, छंद, चटक.

लचका लागणें—हाव सुटणें; चटक लागणें.

मग बाबांनीं सांगितले जे आपण पंढरपुरास येतो अन श्रीमंत भाऊसाहेबहि तिकडून येतील त्यांचा आमचा बेलभंडार होईल. तेव्हां आपण जाऊं नाहीं तर कांहीं आपण जात नाहीं यैसे म्हणत आहे. अन याजला तर रुपयाचा लचका लागला आहे. याचे चित्तांत आले तर तिकडे येईल नाहींतर यावयाचा कांहीं दिसत नाहीं.

—पे. द. २० पृ. ५४.

लचला लवंगला—बेजार, बेदम, हलाख.

लटकेंबाटकें—खोटेंनाटें, फसवाफसवीचे.

लटके बाटके बोलून निकाल काढून जावे. येवढ्या लस्करास वेढा कसा सोसतो याजमुळें घरांतील बाहेरील कारभारी मिलोन तह लटकाबाटका करितील. —पुरं. द. भाग १ पृ. २५३

लटापटी—झटापट.

महादेवभट मनसूर अलीखान यांच्या दरबारी गेले. त्यास बराबर सवाई कडील जमातदार व प्यादे होते त्यास त्याची याची हकाविसी बोली जाहाली त्यास महादेव भटांनी सिवी दिल्ही आणि आपले लोकांस बोलिले कीं धरा. त्यावरून याची याची लटापटी जाहाली. महादेव भटास जखमा लागल्या– – – –मध्यरात्रीं मृत्यू पावले.

—पुरं. द. भाग १ पृ. १०५

लटिक—खोटें, लबाडी, दंगा, फितवा.

१ दहा हजार रुपये आणिले म्हणतात. हे सर्व लटिक म्हणून गैरत जाहलियावर जनरालनें बोलावून आम्हास विचारिले कीं रुपये आणून काय करिता ? —पे. द. ३३ पृ. १७६

२ केवळ बाष्कळच धातुपोषणच करावेसें असिले तर परिणाम लागणें कळतच आहे. ज्यामध्ये त्याचा लटिक दूर होय आण मुलकाचे संरक्षण होय तें करणें. —शि. शा. इ. सा. भा. १ पृ. ५२

लटिकवाद—खोटेपणा.

१ कारभारांत हरएक कामकाजामुले लटिकवाद आला तर तो पुरवतो.

परंतु कैलासवासी महाराजांनीं ज्यास हाती दिल्हे त्यास संदेहस्थली ठेवणें हे गोष्ट आमचे रीतीस योग्य नव्हे.

—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. १४

२ आम्ही आपल्या आज्ञेखेरीज नाहीं तुमचा पैका देणें असेल तो देऊ परंतु राजश्री पंतापासी लटिकवाद येतो. यास्तव सरदेशमुखीचा यैवज पावला तो तिकडील तिकडे लेखणें.

—पे. द. १७ पृ. १२९

लटिका धंदा—लबाडी, लबाडीचा प्रकार.

अत:पर तऱ्ही त्यास पत्र पाठऊन ठाणें उठवावे. लटिका धंदा आपण चित्तात आणावा यैसे नाहीं. —पे. द. १२ पृ. १८

लडथड (स्त्री)—गोंधळ, परस्पर विरुद्ध विधान, विसंगति

सदरहू पुरशीस वासुदेव दीक्षित याच्या वाक्यावरून जगन्नाथ दीक्षित याशी घातल्या परंतु उत्तरात लडथडी पडल्या कोठे लिहितात कीं हिशेब देतो. कोठे लिहितात कीं दिल्हा. कोठे लिहितात कीं तादा ठराऊन आम्हास ऐवज देत होते. —शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १पृ. ६४

लंडपुच्छ—शेपूट तोडलेलें जनावर.

लडाकू—भांडखोर.

लडिवाळ—लाड.

आम्हां लेंकरांचे लडिवाळ चालवून कीर्तिरूप होशील तरी तूंच होशील.

—ब्र. च. पृ. ४२

लडी—चुनखडी (?)

नवी भट्टी केली. चुना सातआठसें खंडी होईल. तर्फाच्या हवालदार याजकडन लडी तीनसे खंडी जमा करविली. तेहि आणूं.

—पे. द. ३४ पृ. १२१

लंडी (स्त्री)—मेषपात्र, कन्याराशि, कुकोबा.

लडेलटके—अडचणी, भानगडी, लढे.

चहूकडून नानाप्रकारचे लडेलटके प्राप्त होतात.

—राजवाडे खंड १२ पृ. ८१

लढाई चढणें—रणमद येणें, इर्षा चढणें.

खासा पाटिलबावा लढाई चढून भाईच्या मुक्कामापुढें जाऊन उभें राहिले तिकडून तेहि खासा चढून आले.

—म. शि. यां. का. पृ. ६९२

लढाई भिडाई—लढाई बिडाई, चकमक.

हा कालपर्यंत तो लढाईभिडाई कोठे जाली ऐसे आयकिले नाहीं.
—पे. द. १४ पृ. १.

लढाक—लढाऊ

१ इंग्रजाकडील जहाज फरासीसानी लढाईत पाडाऊ केले व लढाक लोक तमाम त्यावरून उतरविले व कैद केले.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. २२१

२ दादासाहेब व मल्हारराव याजपाशी फौज जमाव होत नाहीं. दहापंध्रा पावेतो फौज होती परंतु त्याचीहि (अबदालीची) फौज मोठी लढाक होती. या फौजेनें अबदालीचे फौजेवर चालून जाणें तरी कळतच आहे.
—राजवाडे १ पृ. १२४

लढाव—लढवय्या.

इष्टुर फाकडा लढाव, इकडील तोफेचा गोळा लागोन ठार जाहला.
—ऐ. ले. सं. ३३९७

लत्त, लत्ता—A bordering Country tract or place.

(२) Confini लगतचा भाग, लगता, बाजू.

१ तुमचे लत्त्यातून, चोपडयापासून बऱ्हाणपुरापावतो, अटकाव कराल हा भरंवसा आहे.
—पे. द. भाग २९ पत्र नं. ६२

२ ते जमावसुद्धा कोहजेखाले जाऊन राहिले. त्याच लत्त्यास जिंकडे तिकडे फिरों लागले आहेत.
—पे. द. ४० पृ. ११

३ तसेंच वसईचे लत्त्याकडील खाडीकिनाऱ्याचें साष्टीचे गांव आहेत. त्यांचा दाणा जाळून टाकावा.
—पे. द. ३४ पृ. १८

लत्ता—चिंधी, धडपा.

लत खाणें—लाथ खाणें.

मराठे लत खाऊन माघारे गेले. मोठी फत्ते जाली तुम्ही ताहाड (आजपर्यंत) न आलेत, ताजुब (आश्चर्य, अजब) आहे.
—इ. सं. चिना०

लथळा—कथला, कलह, भांडण, वाद.

या दोघांत कर्यात मजकूरचे देशमुखीचा लथळा लागला म्हणून तमाम मोकदम बोलावून विचारिलें कीं उभयताचा लथळा कैसा वाढला आहे, तोआपले बेताळीस स्मरोन सत्यें न्यायें सांगणें.
—रा. खं. ३ पृ. ११४

लदू—लडदु, बळकट, मोठे.

सरकारांत उंटांचे प्रयोजन आहे. याकरितां उंट नफर ३०० चांगले

लदु चौकशीनें खरेदी करून लवकर हुजूर रवाना करावें.

—म. द. रु. ३. पृ. १४८

लपेट—लूक, उष्माघात.

चालीस पनास मनुष्यें उन्हाचे लपेटीनें काहाली (आजारी) पडलीं.

लपेटवार रुकार देणें—पळवाटा किंवा हातचे ठेवून तोंडापुरती मान्यता देणें.

बुंदीकोटवाले यांचा मात्र रुकार या मसलतीस पांच विश्वें तुमच्या अवघ्याचा नमूद सिद्ध झाल्यावर आम्हासहि करणें अवघड ते काय ? असा लपेटवार रुकार देऊन तरते बुडते पहावे या बेतात.

—हो. कै. पृ. ८७

लपेटीखाले बोलणें—संदिग्ध बोलणें, खरा अर्थ निस्संदिग्धपणें व्यक्त न होईल असें संदिग्ध, फसवें भाषण करणें.

यशवंतराव होळकराची भेटी होताच त्यांनी विचारिले कीं रास्ते, मिरजकर यांच्या पत्राची उत्तरे आली नाहीत हे काय? त्यावर आपणास सांगितल्याप्रमाणे येकादा घाट घडून यावा त्यास तेथे बापू गोखले याशी लढाईचा प्रसंग पडला शिकस्त केले गोखले पडले ऐसेहि वर्तमान आहे आपलेहि सांगणे गोखल्यास मारून पस्त करावा यामुळे ते तिकडे शहास गुंतले यामुळे उत्तर आले नाही आता सत्वरच येईल असे लपेटीखाली बोलिलो.

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. ६३

लफरा—१ फितूर २ फितुरी माणूस.

लटका लफरा लष्करांत ठेवूं नये असें आमचें मानस. —पे. द.

लफ्फेदार—जरीकाठी, जरीपदरी.

लब—जासूदखातें, टपाल.

या कामास लखमोजी चवाण व रायाजी पवार अफराद दि॥ लबे पाठविले आहेत यासी वेतनात रुपये ४ यास देविले असे.

—पे. द. ७ पृ. ५

हरजी मोरा व संताजी दिमती लबे पाठविले असेत.

—पे. द. १७ पृ. १७

लंबछड, लंबछडा, लंबछडी—तोफेचा एक प्रकार.

१ दोन तोफा थोर लंबछड पांच सेर सातसेर गोळयाचे तयार करावे.

—पेठे दफतर भा. १ पृ. ४०

२ तोफा ५–७ लाविल्या. लंबछडया तोफांचे गोळे शत्रूच्या गोटांत लागू जाहले.

—ऐ. ले. सं. ९२७

(तिसऱ्या अवतरणासाठीं 'होका' शब्द पाहा.)

लंबरवार—नंबरवार, यथाक्रम.

दुसरे दिवशीं आपण लंबरवार खासे मानकरी, शिलेदार, पागा अशी चालीस हजार फौज घेऊन समोर उभे लढाईस राहिले.

—जि. के. च. रा. प १ पृ. ३२३

लबाडकी— लबाडी.

१ लबाडकी करतील त्यांतील एकदोघांस ठिकाणीं ठेवून अवसान बसविल्या सर्वही ममतेंत येतील. —ऐ. ले. सं. ९५

२ इतक्यांत भगवंत कृष्ण करवीरचे पोतनीस आले. त्यानीं विनंती केली कीं हे ब्राम्हण करवीरचे येसाजीचें मायेत, हे बातमीस आलेत. लबाडकी धरून आलेत तेव्हां माघारें आणून घोरपड्याचें स्वाधीन केले.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ४३

लबाड लताड—दग ऽबाज.

बुंदेलखंडची मनुष्यें तर लबाड लताड आहेत ते तो स्वामीहि जानताती.

—पे. द. १४ पृ १४

लबाडिक—लबाडी, कृत्रिम, कपट.

यांत लबाडिक किमपि नाहीं. —पेठे दप्तर भाग २ पृ. ६

लबीदा—लबेदा. जोखमीचें सामानसुमान.

मजबरोबर महालचा ऐवज वगैरे वस्तभाव लबीदा होता यास्तव बळेंच निरोप घेऊन आलो. लबीदा सारा येथें आणला आता सडा होऊन तात्याकडे जावे किंवा न जावे ती आज्ञा असावी.

—नित्सुरे कु. पृ. १ .१

लबूद—लंपट, लागट, लाहडी, सवकलेला.

लबे लोक— बातमीचे किंवा जासूद खात्यांतील लोक.

—पे. द. ४५ पृ. १२५

लभ्य— प्राप्त, प्राप्ती.

तूर्त आम्हांस पोटाचा पेंच फार आहे येथून कांहीं लभ्य झालें नाहीं; पुढें ईश्वरी इच्छा —ऐ. ले. सं. २९०२

लभाणाई (स्त्री)—बकवा, वटवट.

लमाण—१ सैन्याला बैलांच्या तांड्यावरून धान्यपुरवठा करणारी एक फिरती जात. २लक्षणेनें धान्य लादलेले बैल.

इंग्रज १२,००० व तोफा २५ व लमाण चारण २०,००० पावेतों आहे.

--ऐ. ले. सं. ३५८४

ललोतपे, **करणे**—गोंजारणे. समजावणे.

तुमचे (लिहिल्याप्रमाणें) फौज पाठविली आहे. ललोतपे करून समजावावें हे मर्जी वजिराची. —हि. द. खंड १ पृ. ८४

ललोपतो— आर्जव, खुशामत, अजीजी, गोंजारणें.

१ यैसे वर्तमान दरबारचे पाहोन आम्ही कांहीं कोठें ललोपतो करीत नाहीं केलीया स्वामीचा वदनक्ष दिसोन येईल.

—पे. द. १० पृ. ५९

२ निजामानें त्यास ललोपतो करून आपणापासी बोलावून त्यास कवडीचा माल करू आरंभिले. --पे. द. १० पृ. ७

लवंडी--वेश्या; दासी; रखेली.

लवणशाख--लोणचें.

१ नैवेद्यात लवणशाख आंवा, निंवू असेल ते थोडेसे नेऊन उत्तमप्रकारे नैवेद्य दाखवावा. --पुरं० द. भाग ३ पृ. ६२

२ पावणे चौदा रुपये नेवासे खातें सरकारात लग्नसंबंधे ब्राह्मण भोजना कडे लवणशाखेबद्दल खरीदी निंबे गु॥ सयाजी माळी सुमार पांच हजार, दर हजारी पावणेंतीन रुपये प्रमाणें.

—पेशवाईच्या सावलींत पृ. ४

लवणभंजन करणे— पुढें पुढें करणें; थुंकी झेलणें; हांजी हांजी करणें; आर्जव करणें.

लवलक्षण (न)--कला, खुबी, खुमास, सुबकपणा. सौदर्य, अंगसौष्ठव गोजरेपणा.

लवस तुरमची--?

४८० चारशें ऐशी एकंदर

१०० वकील असाम्या चार दरमहा रुपये २५

४०५० स्वार असामी १९८ दर असामी रुपये २५

१५ लवस तुरमची असामी ३ दर ५ रुपये प्रमाणे

—ऐ. प. पृ. ४११

लवा—सत्ता.

तेथें सरकारचा अंमल व लवा. --खरे ७।३५६६

लवा—लव्हा, लव्हाळा. दर्भासारखा गवताचा एक प्रकार. खाड्यांच्या तीरावर प्रायः फार आढळतो. या गवताचा घराची छपरें वगैरे करण्या-कडे उपयोग करतात.

हा सरकारचाकर. दरसाल लवा पावत असतो. हें जाणोन ठिकाण केरी खुद्द वतनी याबाहेर नजिक जुवें आहे. त्याजवरील लवा वरडी (वरंडी) सुमार ४० नेमून दिला असे. --केळकर सं. लेले दप्तर.

लवाजीम--हक्क; कर.

हकदक वगैरे लवाजीम कूल जे असतील ते वसूल करून सरकारांत जमा करणें. —वाड बाबा २।४५

लवाझिम (अ) लाझिम, कर्तव्यें.

लवाद— पंच.

लवावर्डी—गवत कापून नेण्याचा मक्ता.

लेले महाजन वतनदार. स्वराज्यापासून सरकारचा कर दरसाल लवा पावत असतो. लवावर्डी सुमार न. ४० वर्डी लवा नेमून दिल्हा असे. तरी ते साल दरसाल कापून नेतील. नेऊं देणें.

—केळकर संग्रह, लेले दप्तर

लश्कर—सैन्य.

लश्करगाह—सैन्याचा तळ.

लश्करियान—सैनिक.

लष्कर—लासकर. हा शब्द देशी खलाशांना त्याचप्रमाणें तोफखान्याकडील हलक्या दर्जाच्या मजुरांना किंवा तंबुराहुटचादि ठोकण्याचें काम करणाऱ्यांना लावला जाई.

लहणें—१ एखाद्या पेढीवर आपणांस चेक किंवा हुंडी द्यावयाची आहे, परंतु तेथें तर आपल्या खातीं कांहीं शिल्लक नाहीं, अशा वेळीं जी रोख रक्कम किंवा ड्राफ्ट त्या पेढींत भरण्यासाठीं पाठविला जातो, त्याला 'लहणें' किंवा 'लहनी हुंडी' म्हणतात.

२ जम, मेळ. (वस्तूचा)

३ वि. लाभदायक किंवा धार्जिणे. उदा. ह्याचे मला किंवा त्याचे माझे लहणे नाही. म्ह० त्याच्या माझ्यामध्यें ममता स्नेह इत्यादि नाहीं.

लहणी हुंडी—Upon one to whom Cash or a good bill is sent to ensure his honoring of it लहणी हुंडी (स्त्री). good bill, or Cash so sent. लहणे. (न)

लहन— ज्याच्याजवळ त्याचे पैसे नसतात अशा व्यापाऱ्यावर जेव्हा एकादा व्यापारी हुंडी देतो तेव्हा तो त्या व्यापाऱ्याकडे हुंडीची रक्कम रोख पाठवितो अथवा ज्याकडे त्याचे पैसे असतील त्या व्यापाऱ्यावर दिलेली तितक्या रकमेची दर्शनी रुपये हुंडी पाठवितो ती रोकड किंवा ती हुंडी म्हणजे 'लहन' होय.

(१) एकूण तेरीज

वाटून घेतलेली कलमे.	समाईक कलमे
१ जिन्नस पुतळी.	१ शहरचा वाडा.
१ जिन्नस होन	१ गाव वर्षासन व पालखी

१ जिन्नस चवल्या सोन्याच्या. १ लहण लोकांकडे
१ लाकडी जिन्नस गोललाटा वगैरे चौरंग, पाट, संदुक, गाडे गाडली. १ लहण लोकांकडे लक्ष्मी नारायण दि॥ व आपले समाईक श्रीकाशीतील व येथील लहणे
१ बिछावने वगैरे २ लोकाकडे येणे ते समाईक असे, वसूल येईल तो त्रिवर्गानी वाटून घ्यावा.

—शेंदुर्णी संबंधी महत्त्वाचे कागदपत्र भाग १ पृ. २९ते६०

लहनी हुंडी— हुंडीचा एक प्रकार, अ चे पैसे ब जवळ आहेत. क चे पैसे ब जवळ नाहींत तेव्हा ब वर दिलेली हुंडी त्यानें स्वीकारावी म्हणून क नें अ पासून घेऊन बकडे पाठविलेली हुंडी.

लहम (न), **लहज** (पु)— क्षण, पळ, निमिषमात्र.

लहरी बहरी— चंचलवृत्ति, चंचल वृत्तीचा, वावसा, लहरी, उचलचावडा, पाऊलबुद्धि, इतल तितल.

लहानजूज—किरकोळ ? सामान्य?

श्रीरंगपट्टण संस्थानचे वर्तमान तरी भागानगरीहून बातमी आली कीं श्रीमंताची व नवाबाची लढाई होणार. या उभयेतामध्यें कैसी वर्तणूक होती की पाहावी लहानजूज दलवाही व सामादिक मिलून तजवीज केली आहे. —पे. द. २८ पृ. १०१

लहूसंका—लघुशंका, लघवी, इराकत.

(अवतरणासाठीं कडागी शब्द पाहा) —नाग २ पृ. १४८

लक्ष असणें— लक्षाची जोड होणें, लक्ष रुपये मिळाल्यासारखें होणें.

तुम्ही श्रीमंताकडे जाऊन दरबार राखावा म्हणजे लक्ष आहे !

—पुरं. द. भाग ३ पृ. ९

लक्षपेणों— लक्षवाटेनें, बव्हंशी.

आजी किल्ले तिकोनीहून लक्षपेणें त्याने पुढें स्वार होऊन जातो (म्हणून लिहीले) —पे. द. ३३ पृ. ३

लाअवलाद—संततीहीन, लावारीस.

लाइनी—बेकायदा.

सिवेचा अमल खातिरेस आणून हदमहद्दूद करून देणें लाइनी गरगशा होऊं न देणे. —शि. च. सा. खंड २ पृ. ११८

लाइलाज—नाइलाज; नाइलाजामुळें, निरुपायामुळें.

१ लिहिलें तें सविस्तर कळलें. ऐशीयास लाइलाज गोष्टीस उपाय काय?

—ऐ. ले. सं. ६४८७

२ अशी अडचण पडली. यास्तव लाइलाज नबावाबरोबर येणें प्राप्त झालें.
—ऐ. ले. सं. १३०४

लाकजम—योग्य.
अवतरणासाठीं ' साहेबमोमी ' पाहा.

लाकडास उपद्रव देणें—घरे हवेल्यादिक जाळणें.
नबाव रागें येऊन पुण्यास उपद्रव लाकडास मात्र (लाकूड मात्रास म्हणजे सर्व घरादारांस) देतील तर हे गोष्ट थोर लोकांस योग्य नाहीं यैसे समजावें.
—ऐ. ले. सं. पृ. ३२७

लाकसूर—बेगुन्हा.

लाकीन—पण, परंतु.
लाकीन भोसले यांजकडोन पत्रें आलीं नाहींत.
—साने प. या. व. ८४

लाखचोपडा, चोपडीलाख—वडीची लाख; चपडा लाख.
जिन्नसखान्यापैकीं लाखचोपडा पांच शेर व तेल चमेली दिवेबद्दल दहा शेर येणप्रमाणें पुरंधरास पाठवून देणें.
—पे. द.

लाखलिंप करणें—लिपालिंपी, दुरुस्ती, मजबुती.
हवेलीची मर्मत येथास्थित करून पूर्ववतप्रमाणें सिध करणें. आनखी जागा लाखलिंप करावयाची ती करणें.
—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १०९

लाखाटा—लगदा, गोळा.
श्रीमंत बज्याबा याणी रुमाल खाली आणिले ते रुमाल सरदीनें कुजले सारे कागद येकच लाखाटा जाहाला.
—पुरं. द. भाग ३ पृ. ६४

लाग—१ दांडा; जहाज किनाऱ्यास येऊन लागतें ती जागा. २ जहाज होडी इत्यादिकांचा तळ जेथे जमिनीस लागतो ती जागा.
मग मचवेहि बाहेर निघोन नवहि येके जागा होऊन माघार निघोन लाग वइवाटून राहिला आहे. वोहट जालीयावर जाईल.
—पे. द. १६ पृ. ४१

लाग—पाठलाग; पाठलागाची टोळी.
१ वाणीयाची मुली (मुलगी) नेली होती तिचे मावळे तेथें होते त्यांनी ओळखिली मागाहूनही लाग गेला ती सोडवून आणिली.
—वै. ४ स. १७४६ पृ. १०
२ रघुनाथ बलाल पंचवीस लोकानिशी तेथून निघोन परत माघारे मारामारी करीत चालले तो पाठीमागे लागहि आला.
—म. द. रु. १ पृ. २१

खाडीतून शामलाच्या होड्या चोरीछपीनें लाकुडफाटियास येत आहेत त्यांचा लाग करून हस्तगत कराव्या.

—पे. द. ३३ पृ. ३४३

लाग—सोय, संधी.

१ गढीच्या चारी अलंगा (भिंती) मजबूत चढावयाचा लाग नाही.

—हो. कै. पृ. ९३

२ अंजनवेलीकडील लाग आला आहे. त्यास आपण व आम्ही येकत्र होऊन ये गोष्टीची तजवीज करून. —पे. द. ३ पृ. ५७

लाग— अभिचार किंवा भुतें घालण्याचा प्रकार.

पंचाक्षरी आणोन त्याच्या तोंडे रेणुसी याची लाग ऐसी खरी झाली.

—रा. १ पृ. २१

लागणें—बाधणें.

येका वैद्यानें औषध दिल्हे होते ते लागले. पथ्य कठीण. याजमुळें वायू जाहला. —पे. द. १८ पृ. ८९

लागणें— वेढा घालून बसणें.

श्रीमंत येथें मुक्कामास आले. (चेनराय दुर्गास) जर हें स्थळ न घ्यावें तर मदगिरीचा वेध तुटत नाहीं, असे विचारास आलें त्यावरून या स्थळास लागले. —ऐ. ले. सं. १२१४

लागभाग पाहणें— मान्याकरितां सोईची जागा शोधणें.

आम्हीही देवराय दुर्ग किल्ला पाहावयास गेलों होतों. किल्याचा लागभाग पाहिला, हैदरखान याणें चांगला बंदोबस्त केला आहे.

—ऐ. ले सं. १७५८

लागवड—एकादी वस्तू सुस्थितीत राहण्यासाठी जो दुरुस्ती इत्यादिक खर्च होतो त्यास लागवड खर्च किंवा लागवड सामान म्हणतात.

या शिवाय ज्या गांवी जी घरे असतील ती व घराच्या जागा असतील त्या येथाविभागे तिघानी वाटून घ्यावे व लागवड खर्च वगैरे द्यावा.

—चं. चू. द. पृ. ८

लागसर—१ निकट, जवळ, २ सहज उपलब्ध होण्यासारखें.

मागील खेपेस रामाजवळ रुपये २॥ पाठविले लागसर होते.

—वै. खंड २ पृष्ठ ५९

लाघता— लगता.

रास्ते यांजकडील फौज व रा. आनंदराव खानदेशाच्या लाघत्यास आहेत तेथेंच आहेत. —ऐ. ले. सं. २३५७

लाघावल— लचाळपणा, लघळपणा.

गडकरी गावोगावे कजिये करतात तीर्थरूपानी आईसाहेबासी लाघावळ लावावी असे लिहिले परंतु हे जालियास राजाहि गेला.

—पुरं. द. भाग १ पृष्ठ १८७

बावूजी नाईक यांचे वकील थोरले वाडियांत लाघावळ लावणार.

--पे. द. भाग २८ पत्र नं ५६

तुम्ही व गोविंदरायानी सरंजाम द्यावयाचें कबूल केले तेव्हा त्यानी इकडील बोलणें सोडून तुम्हासीच लाघावळ लाविली असेल.

—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृष्ठ १२

लाचलुस—लाचलुचपत.

आपलया बापास दो वरसानीं आदबखाना घातलें ते फिसातीमध्यें गोमाई अवा जाऊन लाचलुस हाती देऊन देसमुखी व पटेलगी घेऊन आपल्या घरास महार, नांगर, सेवधार नेंली.

– शि. च. सा. खं. ५ पृ. २३४

लाचारगी—निरुपाय.

परंतु हुजुरात सांप्रत तक्लीफ बहुत आहे; यास्तव लाचारगी आहे.

—राजवाडे १० । २७३

लाजम, लाजीम—योग्य.

हमेशा खत् किताबतीचा सिल्सिला जारी आसावा हे लाजम आहे.

—खरे ७ । ३५६४

लांच्छा— लांझ्या, संबंध. --पे. द. भाग २९ पत्र नं. २३२

लाच रुशवत-- लांच.

मोबलक लांच रुशवत देऊन (आम्हांस) घरबंदी केली.

—शि. च. सा. खंड ५ पृष्ठ १६९

लाच रुशवत दक्षणा घे तत्क्षणा नाहींतर हात लाव वृषणा.

—एक ग्रम्य म्हण

लाजमा—कर; हक्क.

लाजवर्त–लाजावर्त–नीलमणी.

मोते काहली आणि हुर्मोज,लाजावर्ते पोंवळीं. --मेस्तक ४१

लाजवाब–निरुत्तर.

१ सांप्रत तुम्ही हुजूर गेल्यानंतर हुजूरचे बानीकार तुम्हास लाजवाब करतील यात विशेष नाही.

पुणे —अखबार भाग १ पृ. २०१

राजवाडे १२ । २२

२ याप्रमाणें पापनासी उत्तर जाहले असतां तो लाजवाब होऊन चाळीसा

दिवसांत कंपू घेऊन येतो म्हणोन करार करोन गेला.

म. शिं. यां. का. पृ. ४४१

३ जर कांही शिंदे यानी दस्तावेज नवाब अहमदखानास दिल्हा असेल तर त्या दस्तावेजानें त्यांस ला जवाब करून या कामात जटके (झटके) देईन.

—हिं. द. खंड २ पृष्ठ ६६

लजिमा— लवाजमा.

बाळाजीपंत नाना यांसी पत्र सरकारचें जावे आणि त्यांणीं सरकारची फौज लाजिमा सरकारांत पाठवून द्यावा. ऐ. ले. सं.४९३८

लाजिरा—आरक्त, तांबूस.

तुझा मृत्यू जालिया सिंधुरा। श्री गजाननाचा देह बरा। आरक्त होईल रे असुरा। जेवि लाजिरा आरूण.

—ग. पु. सं. टी. पृ. १४
म. सं. प. व. ७ अं. १

लाजीम, लाझीम—योग्य.

रजपुतांचे वैषम्य पातशाहांच्या मनांत फार आहे; व मजलाही लाजीम आहे कीं येकवेळ त्याजपासून द्रव्य घेऊन पातशाही मुलाजमतीस न्यावें.

—हि द. खंड १ पृष्ठ १९

लाडाचा तांब्या— वरदक्षणा, नवऱ्या मुलास दिलेल्या देणग्या.

लाडिग—कौतुक, लाड.

लांडी—लबाडी, खोटेपणा.

अहो कुष्मांडी द्विज लांच घेती । सापिंड निर्णय न विचारिती । लांडियें वधुदान करविती । लोपविती शास्त्रधर्म ॥

गणेशपुराण संजीवनी टीका पृ. ८२
—म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक १

लांडे लटके— खोटे.

त्यानें लांडेलटके मोगल अल्लीस लिहिलें कीं घासदाणा नेंदीत म्हणोन आम्ही गांवावर हल्ला केली. —ऐ. ले. सं. ४३१

लॉन—Lawn एक जातीचें बारीक कापड.

लादणी— मातीचा भराव मोर्च्यांच्या भिंतीपाशीं घालणें व अशा रीतीनें मोर्च्यांचा पाया बळकट करणें. शत्रूचा गोळा त्या मातींत गाडला जावा अशा करतां.

आजपावेतों भांड्याचे गोळे मोर्चांवर टाकीत होता. हल्ली गरनाला व फटकडीचे गोले टाकितो याकरितां लादन्या मोर्चास कराव्या लागल्या.

—पे. द. १६ पृ. ४३

लापणिका—१ विस्तार, पाल्हाळ २ लबाडी, कृत्रिम.

मुलें आपल्या येथे आहेत आपण लोभ करीत असतील तेथें आम्ही अधिक लिहिलियाने लापणिका दिसते. परंतु मुले निपटच लाहाण आणि चि. माधवरायासीं लेकुरपणापासून आमची सवे आणि तो आनाड, त्यांत मातुश्री वारली, फार वाईट दिसत असतील येणें कडून चैन पडत नाहीं.

—चं. चू. द. पृ. १३२

लांब करणें—लांब निघोन जाणें.

उभयेताची फौज तुम्हावर येते तुम्ही लांब करणें.

—पे. द. १३ पृ. ८

लांबणी बातमी—दूर लांब राहून काढून आणलेली बातमी.

निजाम नांदेडास आला. ऐवजखान जाऊन भेटला. जनवार्ता नानाप्रकारची ऐकिजेते. तुम्ही जाऊन यश संपादिलेत (चिमाजी आप्पानें) यामुले त्यास (निजामास) एक प्रकार (विषम) वाटले आहे तर तुम्ही भरी न भरणें. दुरून लांबणी बातमी राखीत जाणें. संपादिलें यश जतन करणें.

—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. १२०

लांबदस्त—लांबरुंद; ऐसपैस.

किल्ल्याचे आसपास लांबदस्त मैदान आहे.

—ऐ. ले. सं. १२२८

लांबवर तरवारबंधु—पिढीजात शत्रुत्व करणारा; हाडवैरी.

नाहीं त्याअर्थें यांतच परिणाम कसा लागेल तसा लागू. लांबवर तरवार बंधुच आहे असा अर्थ आहे. —ऐ. ले. सं. ७२६४

लामअ—तेजस्वी.

लायकह—(स्त्री) लायक.

लायझाल—अविनाशी, शाश्वत.

लायनी—अपशब्द भाषण.

१ रयतीस लायनी सिवीगाली न करणें व तश्वीस न देणें.

—राजवाडे १६।२९

२ लायणी बदगोई केली. —राजवाडे २०।२२०

३ ते वख्ती गलबलेमध्ये रायाजी सिंदा नाईकवाडी किले ताथोडे याने लाइनी हुजूर गैरखाका मालूम करून महालासी आला.

—शि. च. सा. खंड ५ पृ. १६९

लायह—स्पष्ट, उघड.

लारी किंवा लाहारी—सुमारें ३ आण्याइतक्या किंमतीचें एक जुनें नाणें.

लारैबी—सुदैवता.

लालित्य—ललित.

त्यानंतर लालित्यास राजश्री गोपाल गोसावी उभे राहिले सोंगें आणविले त्याची बीतपसील १ तैलंग ब्राह्मणाचे सोंग १ भाटाचें सोंग १ लंग १ नटव्याचे १ वाघ्याचे १ गोंधळी याचे १ शाहिराचे.

—पे. द.

लालित्य—लाड.

हजरतीनें विकल्प मनांत न आणतां लोभपुरस्सर (बाल) शिवाजी-महाराजांचे लालित्य करीत असावे, नित्य नूतन भूषण, वस्तू, पदार्थ, भिन्नभिन्न दिवसादिवसाचे ठाई देत असावे.

—शि. प्र. ब. पृ. ६२

लाव—लवा; निशाण.

लावलष्कर फौजेचा थाट.

—हो. पो. १८

लावणी—शृंगाराचें गाणें. (या गाण्याचे कलगी लावणी व तुरा लावणी असे भेद आहेत.)

लावणी (स्त्री)—Ballad; Trifling Song, Vulger Song ठुमरी, ग्राम्यगीत. (कँडीकोश)

लावणीचीं झाडें—मुद्दाम आणून लाविलेलीं (भावार्थानें लहापणापासून जोपासना केलेली माणसें)

आम्हां ब्राह्मण लोकांची उपेक्षा महाराजांनीं न करावी कदीम आपले परंपरेची लावणीचीं झाडे मोडावी ऐसें नाही.

—वै. ३ पृष्ठ ३७

लावतोड–(स्त्री)—धांवाधांव, घाई, धामधूम.

लावलद— निपुत्रिक.

तो लावलद; लेकीन हिलेहयात असतां मुतबन्ना (दत्तक) पुत्र घेतला.

—राजवाडे २२।१०३

लावारीस—१ सन्ततीहीन वारस नसलेला २ ज्याला कोणी त्राता नाहीं, मालक नाहीं असाहि अर्थ होतो.

लावीपाजली—?

जंजिरकराची महालाची लावी पाजुली (?) म्हणोन जंजिरकरानीं भला माणूस पाठविला की आमची लावणी करूं द्यावी.

—ऐ. सं. सा. पृ. ३२ ले. २४

लाश, लास—प्रेत; शव; मुडदा.

लासणी करणें—गुरांना डागणें.

लाहक—खोटें.

लाहकाल— लाभकाल.

साहेबास (थो. बाजीराव) राजपुरीचे मोकामे येऊन बहुत दिवस जाले परंतु आमचे स्मरण करून पत्र पाठविले नाहीं आम्ही तो साहेबाच्या सेनेचा हेत बहुत धरला आहे परंतु आमच्या लाहकालास धडून नये आम्ही तो साहेबाच्या वडिलांपासून तुमचेच आहो. —पे. द.

लाहडी—चटावलेला, सवकलेला.

लाहडा (पु) समृद्धि. (उदा. सध्या देवी गोवराचा लाहडा आहे)

लाहा—लिहा, लेखन, लिखा.

आम्हा सर्वास येक स्वमीचे पाये दैवत आहेत तेथे इतके लाहा कशास पाहिजे? E. M. P. पृ. ४८

लिखतंग— खत, लेख, खतपत्र.

पन्नास हजार रुपये नजरेचे लिखतंग करून दिल्यास तुमचे गावच्या सोडचिठ्या येतील.

—हो. इ. सां. खंड १२ पृ.१४२

लिखा—हस्तलेख.

जरी तुमच्या कागदाच्या आधीं आमच्या वडिलांचा लिखा अगर आमचा आणिकापाशी नसेल तरी तुम्हीच आमचे तीर्थगुरु.

—मा. स. प. मा. पृ. १५२

लिखापढी—पत्रव्यवहार.

सध्यां जाधवांस तेथें जरी आहे तरी आपले ममतेतच लिखापढीनें घ्यावे.

—पे. द. भाग ३८ पत्र नं. ३

लिखावट—लिखापढा, पत्रापत्री.

नवाबाकडे श्रीमंत सेनासाहेबसुभे याची पत्रे जातात येतात. पहिला सिलसिला आणि वऱ्हाड संमंधी वाटणी याचे करितां कामकाजे वहुत पडतात. वरकड राजकारणी काही तूर्त लिखावट नाहीं.

—हो. इ. सा. प. खं. १२ पृ. १६१

मारवाडकर बिजेसिंग व नजफकुलीचे अनुसंधान आहे. लिखावट होत आहे.

—म. शि. यां का. पृ ५८६

त्यासी संधान करून होळकर याजकडेस लिखावट ठेवून आपला सिलसिला ज्यारी केला. —ऐ. प. पृष्ठ ३७८

लिखितमुक्त—लेखी व तोंडी.

लिखितमुक्त साक्षीनसी तुमचा पक्ष बलवत्तर स्पष्ट दिसतो.

—ज्यू. ३३५

लिगस्ताई—चेंगटपणा, हयगय, सुस्ती.

लिताफत—नाजूकपणा.

लिदवळ—लांचखाऊ.

लिनहोनि—(लिहोनि. अनुस्वाराबद्दल प्रत्यक्ष **न** लिहिण्याची जुनी वहिवाट होती.)

ते गणेशगीता सुखधानी । येथें न बोलिलो मी वदनीं । ग्रंथाधिक्य होईल म्हणुनी। ठेविली लिनहोनि पृथक ॥

—गणेशपुराण संजीवनी टीका पृ. ७९

—म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक १

लिंपण लावणें—आरोप ठेवणे, कांहींतरी दोष ठेवणे, निंदा करणें. याचे दुसरे पर्याय शब्द–इलजाम ठेवणें, निंब लावणे, ठूं ठेवणें.

लिबासी, लिभास—पोशाख.

(अवतरणासाठीं खुतनी शब्द पाहा.)

—चित्र १११

२ वाटे लाविला, दिला घरस्वामीचा लिभास.

—होनाजी बाळा १६५

लिबास—कृत्रिम, तक्लुबी.

हे नक्कल लिबासी आहे.

—राजवाडे २०। ६२

लिवाए—झेंडा, निशाण.

लिहाज—कारण.

लिहाज—छद्मीपणा, कपटभाव.

आपणास सूक्त अथवा असूक्त खबर जाहल्यास तुरंत सरकारास जाहीर करावी, पोषीदगी ठेवू नये व सरकारशीं बिलकुल लिहाज करूं नये, किंवा सरकारानीं पुसल्यास पाहिली किंवा ऐकिली ते बराबर सांगून द्यावी फक्त.

—ऐ. प. पृ. ४१३

लिहाजा—म्हणून.

लिहावयाची नाहीत—लिहिण्यासारखी नाहींत.

इतकें म्हणतांच जिवाजीपंतावर रागे भरून भाषणें केलीं तीं लिहावयाचीं नाहींत.

—नाग १ पृ. १८३

लिहिण्याच्या टिका होणें—लिहिलेल्या पत्राची टवाळी होणें.

आजी ११ महिने खावंदास लिहून बेजार जाहलों. पण आमच्या लिहिण्याच्या टिका होतात.

—ऐ. ले. सं. ४१८८

लिहित—पत्र. लिहितीं—पत्रें.

येथील क्षेम जाणोन राऊनी निजानंद लिहिती आज्ञा केली पाहिजे.

—पे. द. ११ पृ. ४८

लिहिताथ—लिखितार्थ.
लिहितार्थ सेवेसी अवगत होईल. आपण सेवक असो हे विनंती.
—पे. द. १० पृ. ८८

लिहिती—लिहिण्यास.
स्वामीनी आपले स्वानंदवैभव लिहिती आज्ञा केली पाहिजे.
—पे. द. १७ पृ. ६०

लिहिली पुसली—लेखी व तोंडी (निरोप, आश्वासन वगैरे संदर्भानुरूप)
त्याची लिहिली पुसली घेऊन आपली फौज पाठऊन गोडी केली.
—E. M. P. पृ. ११७

लिहिले—पत्र.
१ अशा मजकुराचें कलकत्त्याहून फारशी लिहिलें आहे, त्यासी तो म्हणाला आपणांस इंग्रजी लिहिलें आहे त्यांत असें लिहिलें आहे
—ऐ. ले. सं ४११६
२ धारवाडास मोड होतांच शें –पन्नास स्वारनिशीं आले, म्हणून लिहिलीं येतात, तीं आतां खरीं वाटत नाहीं. —ऐ. ले. सं. २७९७
३ कटकाहून पत्रें नवाब निजामुल्मुक यास आलीं. तेथून भागानगरीहून लिहिलें रा० देवराव त्रिंबक यांचे आम्हांस आलें.
—वै ४ स. १७४२ पृ. १३

लुक्का—नीच, धूर्त मनुष्य; लुच्या.

लक्सान—नुकसान.

लूकसानी—नुकसानीचा, तोटचाचा.
हा मामला लुकसानी खरा परंतु आरमार येकहाती जाहल्यावर फिकीर नाहीं. —केळकर संग्रह कुबलदप्तर

लुगडीं—वस्त्रें अगर पोशाख (सध्यां स्त्रियांचीं लुगडीं म्हणतात तीं नव्हेत)
१ मग सुलतानाजवळ कोणी चहाडी केली जर (की) तुमचा लेक तुमशीं (तुम्हाशी) बदलला तेव्हां सुलतानें विखाची लुगडी घाडिलीं मग डफरखान मेला. —पा. क्ष. ज्ञा. इ. खं १ पृ २२
२ धुवीन मी संतांची लुगडी. —तुकाराम
३ लुगडी दिली हेजीबाला। हेजीब वेगी रवाना झाला.
—ऐ. पो. के. पृ १३
४ मालोबा गोसावी तुकोबा गोसावी याचे पुत्र वस्ती मौजे देहू यासी वर्षासनाची मोईन होन पातशाही लुगडियाबद्दल गला जोडी बारुले मापे वगैरे
—पे. द. ३१ पृ. ३८
५ आजी संचणीचा वख्त आहे रयतीस लुगडीं पाठविली पाहिजेती एक

तकवा दिलदारी (अभयपत्र) पाठविणें म्हणजे जागा जागा प्रजा गेलीया आहेती त्याही येतील.
—रा. १ पृ. ३३

६ सेरीकरास साहेबी लुगडी देऊन (वस्त्रे देऊन, बहुमान करून) महालास रवाना केले.
--शि. च. सा. खं. ९ पृष्ठ ३७

लुंगा—(पु)—धान्याचा एक कण किंवा दाणा.

लगाऱ्या— लुगारी, सैन्यांत लुटारूपणाचा धंदा करणारा.

गोविंदराव मुगुटराव लुगाऱ्या चांगला आठा चौ दिवसांनीं रवानगी येथून होईल.
—नाग. १ पृ. १९८

लगार— लूट.

मदान रान दूर दूर लोक वोस होऊन गेले यास्तव लुगारही लस्करास कांहीं फावली नाही.
--पे. द. भाग २७ पत्र नं २

लगारणें—लुटणें.

कालवे रात्रीस सौभाग्यादिसंपन्न बाईसाहेब दुसरा वाडा याकडील कोठवले मिठास आले होते त्यास तुंडलामध्यें लुगारिले गांवोगांव चोरावे मांडलें वाहे याउपर घाटग यासी शासन केलें पाहिजे.
--वै. ४ स १७४३ पृ. ४०

लगारा—लुटारा. लष्कराचे लुटारू लोक.

१ पनवेलीचें मार्गे लुगारे पुढे गेले त्याणी तट्टे घोडी आणिली व पालीचें मार्गेंही लुगारे गेले त्यानीही घोडी उंटे, पालख्या अबदागिरे आणिली.
—म. शि. या. कां पृ. १९

२ तथापि धण्याचें नांव घेऊन चाललें. मार्गात दहा पांच एक दोन असे स्वार लुगारीचे (लुगारा—लुटारू लुगारीचा म्हणजे लुटालूट करणाऱ्या पेंढारटोळींपैकी) भेटत गेले तेच बराबर घेऊन जमाव करून दिवसरात्र चालून मान्यास मिळविले (मान्यास गांठले)
—हो. कै. पृ.१५९

३ रानांत लष्कराची अगर लुगारी यांची गांठ पडली तरी एक विचार होईल.
--ऐ. ले सं. ३०४

लुगारी—लष्करांतील पेंढाऱ्यांसारखे लुटारू.

मोंगलांचीं कहोचीं तट्टें व उंटें व बैल नेहमीं लुगारी आणीत आहेत.
—ऐ. ले. सं. २०९३

लगारून आणणें—लूटून आणणें.

होळकराकडील पेंढाऱ्यांनींही इंग्रजाचे तोफाचे बैल तीनशें व कांहीं छकडे व सामान व पालख्या च्यार वगैरे पाडून लुगारून आणिले व आणीत आहेत.
—नाग १ पृ. २३६

लुंगी—काचा; पंचा; पायजमा.

लुच्च—लबाडी, खोटेपणा.

दाभाड्यांचे घरीं मद्य नव्हते वरकड विषय होते. येथें (तुकोजी होळकराच्या दरबारांत) मद्य व अविचार, रयत लुटणें वगैरे केवळ लुच्च त-हा.
—हो. कै. पृ. २२१

लुच्याई—लबाडी, लुच्चेगिरी.

गौरनरसाहेब लवकरच जाणार तेव्हा त्याची बिदा (पाठवणी) मोठमोठे पारसी व सरंजामदार यानी करावी. त्यास सर्वांच्या नावें पट मुंबईस जाहला आहे. तेथील पारसी दुकानदार यानी लुच्याईने दहापासून पंचवीस हजारापर्यंत आंकडे टाकले आहेत. त्यांत देतील ते देवोत!
—पे. सा. पृ. २५६

लुच्यागिरी—लुच्चेगिरी, लबाडी.

यानंतर इकडील मजकूर. गुमास्तगिरीदाखल दुलभ यासी ठेविला होता. त्यास त्याणें लुच्यागिरी मांडिली. दौलत हाताखालीं घालून लबाडीस आला. तो बंडास मिळून ती॥ मातुश्रीस खराब केली. ती पत्रीं कोठवर ल्याहावी ?
—शा. द. वे. पृ. ४

लुच—लुच्चेगिरीचा, कपटी, खोटा, लुच्चा.

१ यैसा पैगाम तर मकबुल आलमानेहि तुमचे सांगितल्यावरून केला होता. पण हा पैगाम लुच आहे.
—पे. द. १० पृ. ५३

२ गडकरी याची निशा करून सत्वर राजे खाली (गडाखाली) उतरणें. आईसाहेबही उतरली तरी उत्तम. पुराणिक लुच उतरला तरी काय मजकूर ? (लुच्चा पुराणिकहि त्यावरोबर उतरला तरी फिकीर नाही असा भावार्थ.)
—पुरं. द. भाग १ पृ. २००

लुटपाट—लुटफाट.

मेवाती लष्कराची लुटपाट करितात शासन होत नाही.
—म. शि. यां का. पृ. ५७४

लुटलाई—लुटालूट ('लुट' कई म्हणजे कही असे तर नसेल? कही लुटून नेते. मो. वा. चूक ?)

मानाजी शिंदे बाराभाई यांचे मुलखास तोशीस देऊन लूटलाई करितात ऐसे ऐकण्यांत आलें
—को. प्रां. १९८

लुटारा—सैन्यांतील पेंढाऱ्यांसारख्या लुटारू जमातीपैकीं माणूस.

तेव्हां होळकर व कवडे वगैरे लुटारे मिळोन दुर्गंचे पेठेंत चालोन आले.
—ऐ. ले. सं. ३८९

लुटारी—लुटारू, लष्करांतील लुटारू जात.

फौजेच्या पुढे लुटारी होते त्यांनी गांवखेड्यांनीं दादासाहेबांकडील ताकीददार राऊत होते त्यांचीं घोडीं लुटून आणिलीं.

—ऐ. ले. सं. २२८१

लटेरा—लुटारू.

मुरारराव तो लूटेरा ! कवणेपरी दोन पैसे मिळवावे. बळवंतास हातीं धरून त्यामुळें नाव करावे हे हव्यासानें (यास) घेरले आहे.

—पृ. १५२

लुतफी—कृपादत्त, दत्तक.

सिदी सारा त्यास पोटी फर्जंद नाहीं म्हणून सिदी अबदलाचा फर्जंद सिदी महमद यास सिदी सारा येही फर्जंद लुतफी केला.

—शि च. सा. खं. ९ पृ. ८४

लुसकती—लुचपत लांच.

बाबाजी मजकूर एही राजश्री राऊतराऊ मुकासी सी लुसकती घोडी १ व फिरंग १ देऊन महाली यायाची रजा घेतली.

—रा. १७ पृ. ७

लूटपाट—लूट, लुटालुट.

यांनी लूटपाट करून जबरदस्तीचे पीटी मुलूख घेण्याचा इरादा आणि सोभामल लिहितो जे,१२वर्षे बखेडाच बंगाल्यामध्ये लूटपाट लढाई भिडाई राहिली.

—ऐ. प. पृष्ठ ४०२

लूटफाट—लुटालूट.

(कोळ्यानी) सर्व कोंकणी रयतेवर जबरीचा अंमल ठेऊन लूटफाट मांडली.

—द. शि. मो. यांचा इतिहास पृष्ठ ११

लूटमर्दाई—मूठ मर्दाई, जुलूमजबरदस्ती.

ते वाटा तरी लूटमर्दाईनें घेऊं लागले. तेव्हां ही गोष्ट उत्तम नाहीं म्हणून वारंवार सांगितलें.

—पेठे दप्तर भा. १ पृ.१२

लूटलबाड—लूटालूट; लूट करून मिळविलेला जिन्नस किंवा माल.

१ एखादें मोठें कामकाज साधावें, अगर न साधे तरी तालुक्यांमध्ये लूटलबाड करून लावणी होऊं देऊं नये.

—ऐ. ले. सं. १६९०

२ श्रीमंतांची फौज बरी ताजी. घोडें शाबूत. लूटलबाड गुरुढोर जे मेळविलें होतें तेवढें मात्र रोडकें घोडें (घेऊन) ज्यांचीं गांवें जवळी ते यांगेयानीं त्या लष्कराचे लोक जातच आहेत.

—ऐ. ले. सं. ३८६

लुटाऊ—लूटींत मिळविलेला माल.

लुत्फी--कृपादत्त.
लुत्रा--चोंबडा; चुगलखोर; बडबडचा.
लेकवळा--अनौरस दासीपुत्र.
भिकाजी सिंदे हे सरकारचे लेकवळे, सबब मौजे हिंगणगांव त्यास दिला होता.
--पे. द.
लेकीन--पण; परंतु.
लेकुर कारभार--पोरकटपणा.
१ याप्रमाणें लेकुरकारभार सर्व आहे.
—पे. द. भाग २५ पत्रनं. १९२
लेख करणें--पत्र लिहिणें, लिहून कळविणें.
खानजादे सेखजी बरोबर घेऊन जाणार म्हणोन लेख केला.
--पे. द. ३ पृ. २७
लेखक--१ कारकून. देशकुळकर्णी २ नाना फडणीसाचें सांकेतिक नांव.
स. गु. अ. ल. अ. रा. रा. अंताजी विठल देशाधिकारी व लेखक वर्तमान व भावी प्रांत कुडाळ गोसावियासी प्रति श्रीकराचार्यं पंडितराऊ.
—के. सं. भट्टदप्तर मालवण
लेखणी--बोटें ज्याने लिहितात तीं.
गोखल्याच्या लढाईत पंत यास जखमा १२ लागल्या. १ उजवा हात पंजापासून लेखणी. १ कपाळावरील भिवई डावी तुटोन बच्याव वगैरे,
—ऐ. ले. सं. ८३१४
लेखणें--लिहिणें.
निबाजी यादवाची जप्री करावयाचें कारण समजण्यांत आलें असल्यास लेखावे.
—ऐ. ले. सं. ८१२४
लेखपट—अधिकार दिल्याची सनद इंग्रजाकडेही याचप्रमाणें सांगितलें तेव्हां इंग्रजाकडून जाग्याचे लेखपट नानासाहेबांचे नांवें प्रथम झाले.
--भा. व. गी. बु. कै. पृ. २९
लेखपूस—करारमदार.
अवतरणासाठी मुसळी शब्द पहा.
---हो. कै. पृ. १२५
लेखा--किंमत, प्रतिष्ठा.
पाटीलकीचा मजकूर तरी, स्वामीच सर्वस्वें करणार असतां आमचा लेखा काय आहे ?
--E. M. P. पृष्ठ ११
२ तुमच्या धाक मोठा दिल्ली आग्रे पावतो त्रास ! दिवसास दरवाजे

लावतात.चंदिकडे गेलेस तर येव्हां पैजारेनें चंदी घ्याल आवघेराज्य पृथ्वीचे तुज वश्य जालें आता तुज माजा लेखा काय आहे.?

—पे. द. ३३ पृ. ३६८

लेखागमनदिन— पैवस्ती तारीख. —रा. व्य. को.

लेजिम— तिरंदाजीच्या सरावासाठीं करावयाचा एक कसरतीचा प्रकार. या प्रकारांत लेझिम खेळणारा लेजमीच्या साहाय्यानें धनुर्धाऱ्याचे सर्व पवित्रे करीत असतो.

लेजीम—धातूच्या चकत्या ओंवलेली लोखंडी सांखळी ज्यास अडकविली आहे असें व्यायामाचें हत्यार.

लेंडी—१ घोडयाचे खोगीर पुढे सरकूं नये म्हणून शेपटीच्या खालून जो पट्टा घेतलेला असतो तो २ खोगिरास पुढच्या अंगास असणारा गोरबंद किंवा घोरबंद.

लेंडी व गोरबंद यास लोहोकरीचे पूत पाहिजे तें देवावें.

—पे. सा. पृ. २३८

लेण—लाईन या इंग्रजी शब्दाचा अपभ्रंश; इंग्रजी पलटणांत लढण्याच्या इराद्यानें उभी केलेली शिपायांची ओळ.

किल्ल्यावरील ५–७ गोळे उकाळ येऊन फौजेंत पडले. २–३ घोडी ठार जालीं. इंग्रजांच्या लेणीमध्ये १–२ गोळे बसले. त्यांचेहि ४–५ आसामी ठार जाले. —ऐ. ले. सं. ४३६४

लेपाटी—लेपाटा.

एखाद्यावर जप्तीचा दाब दिल्हा आहे लेपाटीच चालली जाते सवलत देता रगडून हातीं येईल तें सर्व जप्त होत आहे.

—म. शि. यां. का. पृ.४८५

लेश करणें—तोडून मोडून सपाट करणें.

इकडून आम्ही तोफा लागू करून फिरंगी याच्या तोफा मना केल्या सकेल तोडून लेश केली. — ब्र. च. ७८

लेशपंड (न)—लफडें, लांझा, लढा खरकटें, लेंभें, वांझें.

लेस—तयार. सज्ज, जय्यत

छऱ्यांच्या थैल्या लेस करून ठेविल्या आहेत. कदाचित् खंदकांत लोक शिरले तरी तोफांची मारगिरी करावी, अशा तऱ्हेचा बेत साधला आहे.

—ऐ. ले. सं. ४४३७

श्रीमंत माघारें येतात ही बातमी नानांनीं राखून येथून ३–४ हजार सरंजामानिशीं लेस सामान घेऊन निघाले. त्यांनीं श्रीमंतांस गांवाबाहेर काढिलें. —ऐ. ले. सं. ५२६८

लेस, लेसा—तीराचा एक प्रकार.

तिरंदाजीचा अभ्यास करतांना या तीरांचा उपयोग करतात.
" १० कमान (धनुष्यें)
१०० लेसा.
१०० तीर.
१०० तुके (बोथट तीर)
४ तरकस (भाते)
—पे. द.

लेहणग्रस्त—ऋणाईत, उपकृत.
राजाहि याचा लेहणग्रस्त आहे.
—पे. द. पत्र २९ नं २०३

लेहाजा—म्हणून, सबब. —राजवाडे १०।१२८

लेहू शिकणे—लिहिण्यास शिकणे.
लेहू **सांगणें**—लिहिणें शिकविणें.
जंतपली कुणबी होता लेहू शिकला होता तो बापू माळयाच्या घरी असे आमच्या बापाच्या वेळेस मुलास लेहू सांगत असता आमच्या बापादेखत मेला. तो आमच्या आज्याच्या आधी कसा मुतालिक असेल ?
—पुरं. द. भाग ३ पृ. १३६

लोइली—जहाजाचा नांगर.
तावडे खटारे यावरील सामान आलात अवदान दालदागीनां नांगर लोई-लिया व तोफा वगैरे सामान जंजिरे अरनाळीयास आणवावा.
—पे. द. ३४ पृ. १३४

लोकोत्तर—लौकिक, लोकांत.
ते तिकडे राहिले तुम्ही एकटे इकडे आल्यास लोकोत्तर कसे दिसेल ?
—ऐ. प. पृ. २९
हिंदुस्थानांत लोकोत्तर फटकाल (वाईट)होऊन धण्याचा कार्यनाश होऊं शकतो.
—ऐ. प. पृ. ५६

लोटपोट होणें—हांसून हांसून पोट दुखणें.

लोट, लोढ—(स्त्री)—वस्त्राला घातलेला गोट, मुरड किंवा दावण.

लोण हराम—निमक हराम (**लोण**— लवण **लवण**— निमक)
मी स्वामींचा बरावाईट बहुतां दिवसांचा चाकर आहे लोणहराम नाहीं.
—वै ४ स. १७४५ पृष्ठ १०

लोणी तरल—कॉलरा. हागवण
जाबतेखान गौसगडांत होता तो लोणीतरल होऊन मृत्यु पावला.
—म. शि. यां. का. पृ. ४७९

लोधी परदेशी—एक जात. या जातीचे लोक मराठेशाहींत शाकारणींची वगैरे कामें करीत.

लोप—दुर्लक्ष, उदासीनता, माहिती नसणें.

बहाद्दरास आपण सल्लामसलत इतल्ला मात्र देत असावा. लोप नसावा म्हणजे कामाचा आळा राहील. —नाग.२ पृ. १०१

(एखाद्यास) कांहीं लोपणें– माहितगारी नसणें.

श्रीमंत इकडे आल्यावर कोण घोळ जाहला तो अपणांसी कांहीं लोपला नाहीं. परभारा ऐकिलेच असेल.

—म. शि. यां. का. पृ. ७

लोप नसणें—अज्ञात नसणें; माहीत असणें.

दौलतेंत वोढ पैक्यामुळें कशी याचा लोप तुम्हांस नाहीं.

—नाग २ पृ. ६४

लोंढी झोंबीनें—महाप्रयासानें, कष्टानें.

लोभर्लालग, लोभर्लालगता—लाडिकपणा; लडिवाळपणा.

शरीर बहुत कृश जाहलें; अवस्था कठीण गेली. म्हणून कित्येक प्रकारें लोभर्लालगतें करून आशीर्वादपत्रीं सेवकजनास लिहिलें तें कळों आलें.

— ब्र. च. पृ. २०९

लोभान—सुवासिक ऊद.

लोभानी ऊद—उदाचा किंवा धुपाचा एक प्रकार. चंद्रसेनी ऊद म्हणूनहि एक प्रकार आहे.

लोभाचा डोळा—स्नेहदृष्टि, ममता.

विठ्ठल शिवदेवावर दादासाहेबांनीं नानाभाऊंची मर्जी खप्पा करविली परंतु नानासाहेब यांचा आंतून लोह की काम जाले हे चांगले. लोभाचा डोळा भाऊसाहेब यांचे चित्तास न वागे सबब ते मसलतीत झालेल्या खर्चाचा फडशा न करीत. —विंचुरकर बखर का. सं. पृ. ६

लोह, लोही—रक्त.

हर देशले बोलिले जर साहेब मालक तुम्ही हा इन्साफ करावयाची हद केली पाहिजे. मलिकानें देश व देशपांडे व चौगुले कडु पालवण व म्हातारे वर्तक पाचारिले. मग हर देशले याणी हदीस घातली जर माझी व गणपतीची आंगोळी काटोन लोही काढावे. या कुंड पुरोचे लोही काढावें. आमच्या रक्तास हा मिळाला तर आमचा भाऊ खरा वतन पावेल.

—पा. क्ष. ज्ञा. इ. पृ. २२

लोहलंगर—मोठा साखळदंड त्याचे एक टोक हत्तीच्या पुढील उजव्या पायास

व दुसरे एका खांबास बांधतात. हत्ती मस्त झाला म्हणजे अखेर तो खांबाभोंवती फिरून स्वत.सच जखडून घेतो.
लोहलंगर पायात खिळविले.

—प्रभाकर शाहीर

लोहांगो काठी (स्त्री)—गदेसारखें एक लढण्याचें हत्यार.

लोळो—लोथ; लोळागोळा; मुडदा.
मारुन गोळचा, । झोळीस लोळचा । लाविल्या तुंबळ । शेवटीं जेर केलें स्थळ । —पोवाडा रा. खं. ३ पृ. ९४

लौकिक—दुर्लौकिक.
अजूनहि तुम्ही रघुनाथपंतास सांगोन लौकिक निवारे तें करणें.

—पे. द. २६ पृ. १९८

लौकिकी—लौकिक, प्रतिष्ठा, मोठेपणा.
अवतरणासाठीं हरीप पहा. —हो. कै. पृ. ४

लौकिकी—औपचारिक; वरकरणीं.
सूड घेण्याविषयीं इतकें विस्तारें मीं लिहावें अशी माझी योग्यता नाहीं. परंतु भाऊजवळ माझें वचन गुंतलें आहे कीं, चार पुत्र तुमचे तसा मी पांचवा. यास्तव हें लिहिणें लौकिकी नव्हे.

—ऐ. ले. सं. ६१३६

लौकुनी—लौकर, त्वरित, ताबडतोब !
त्यासि शिव सन्मुख देखुनी । बोले अति सक्रोध होउनी । म्हणे सोडी रे मनोहारिणी। दुष्टा लौकुनी माझी भार्या.

—ग. पु. स. टी. पृ. २१
—म. सं. प. व. ७ अं २

लौंडा, लवंडा—पोऱ्या, दास, गुलाम पोरगा. दासीपुत्र (लवंडी म्हणजे दासी)

व

वक्तगुजराण—कालक्षेप.
१ परागंदा होऊन परमुलकास जाऊन वख्तगुजराण करीत असता

—राजवाडे १५।३१८

वक्त पडणें—संकट किंवा अवघड प्रसंग प्राप्त होणें.
त्याजवर हिंदुस्थानात राजे छत्रसाल याजवर वक्त पडला ते समई बाजीरावसाहेब यांजबरोबर जाऊन शत्रूचे परिमार्जन करून छत्रसालाचें संस्थान रक्षिलें. —द. स. या. कै. पृ. ५५

वक्ताचें रफिक—संकटकाळचे स्नेही.

भोसल्यांनीं यशवंतरावास कैद केलें तेव्हां बापू विठ्ठलानें त्याचें सोंग घेऊन त्याचे बिछान्यावर निजून यशवंतरावास कैदेतून पळविले बोभाट जाहल्यावर बापू विठ्ठल यास धरून नेऊन पुरशीस भोसल्यानी केली तेव्हां याणे साफ उत्तर केलें की 'आम्ही वक्ताचे रफिक आमच्या सरदारास काढून देऊन हजर आहोत आपणांस पाहिजे ते (पारपत्य) करा.'

—हो. कै. पृ. १३२

वक्फा—थांबणूक; मुक्काम.

वीस दिवस कमठाण्यावर ववफा. —राजवाडे ७।८६

वक्र, वकर—प्रतिष्ठा; नक्श.

१ यात श्रीमंतांचा वक्र काय राहिला ?

—खरे १।४०७

२ आपला वकर नाहीं.

—राजवाडे ६।४१९

३ कमाविसदार यांचा वकर किमपि नाहीं यामुळें दाब रहात नाहीं.

—म. द. बा. २।५०

वक्र—लौकिक; मान्यता; कीर्ति.

तीर्थरूप रावसाहेबाकरितां फार श्रमी झाले. आम्हां सर्व ब्राह्मणांमध्यें केवळ मुकुटमणी होते. ते तो आपल्या वक्रांत च गेले, म्हणून मामा बहुत बहुत खेद करीत होते.

—ऐ. ले. सं. १७५८

वकफीयत—(वाकफीयत पाहा) माहिती.

वकर—वक्र, प्रतिष्ठा, अब्रू, दबाव, इभ्रत, वजन.

१ उभयता नवाबास प्रतिनिधी याणीं नजरा कराव्या तेव्हां वकीललोकाहि काये करावे? कुली वकर बुडालासा जाला.

—पे. द. १० पृ.३४

२ नवाब आपणास छावणी करूं देत नाहीं तेव्हां सर्व प्रकारें आपला वकर गेला. आता येकच गोष्ट आहे की नवाबास भेटोन माघारे जावे याजमध्यें कितेका गोष्टीनें आपला उबार राहेल.

—पे. द. २५ पृ. ६९

३ दादासाहेबापाशीं कोण्याचाहि वकर नाहीं. बहुतच मर्जी कठीण जाली आहे. — पे. द. भाग २९ पत्र नं. १७६

वकल, वकली—बायकाना देण्यासारखा, जनानी.

वकील (वकिलाने) राव पंतप्रधानास कांही बिलवरी जिनस व वक-

लीचा काही जिन्नस देऊन बालाजीपंताचेथे जाऊन येक घटका बोलणें झालें. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. १८८

वकलात करणें—१ वशिला लावणें २ सोयरीक करणें.

१ यावर नागोजी वेलसरियानें आपली लेक हुदेदाराच्या मेहुणियास दिल्ही म्हणऊन वकलात करून नागोजी वेलसरियाचे हस्ते कुळकर्णाचें काम घेऊं लागला. —शि. च. सा. खं. ७ पृ. २१

२ वेलसरियांनी दौलतीमंगलीं दिव्य केले तेथे खोटे जाले पर (परंतु) वकलातीच्या बलें महजर करून घेतला आणि नवही गांव खादले.

—शि. च. सा. खं. ७ पृ. २३

वकळा, वकाळा, वाकळ—बैलाच्या पाठीवरून आलेला धान्याचा किंवा मालाचा बोजा.

बंदर रोहे येथें मिठाची माहामुरी जाली याजकरितां वाणियाचे वकाळे येतात ते फिरोन जातात.

—पे. द. ३३ पृ. २५७

वकायनिगार, वकायेनिगार, वाकेनिगार—वृत्तांतलेखक, वाकनीस; अख्बारनीस.

१ सर्व वकायनिगार चहूंकडे खबरा लिहितात.

—राजवाडे ६।४१३

२ गुलाम अहंमद वकायेनिगार... कर्जदारांनीं अटकावून ठेविले होते.

—दि. म. रा. २।८५

वकाया, वाका—वृत्तान्त.

पासा वकायाच्या फर्दा रोजच्या पाठविल्या.

—दि. म. रा. १।१२४

वकालत—शिष्टाई; वकिली.

सेवकास वकालतीचे जाब्साल लिहावयास प्रयोजन नाहीं.

—राजवाडे १।१५

वकील—बोलणारा, प्रतिनिधि.

वकील मुत्लक—कुलअख्त्यारी वकील.

कर्नल मजकुरास वकील मुत्लक व आमचे ठिकाणीं जाणून, त्याचे केल्यास आमचे व कुंपनीचें केले जाणावे.

—ऐ. टि. २।१४

वकूअ—१ घटना २ दुर्घटना

वकूब्दार—जाणता; सूज्ञ; काबील.

तुझा जाणता मातबर भाऊ वकूब्दार असेल.

—राजवाडे २०।६४

वख्त गैरवख्त—वेळींअवेळीं.

अंबारखाना चांगला वख्त गैरवख्त कामा आला.

—भाइसंमं १८३४ अहवाल पृ. ४९

वख्तनेक— वेळचेवेळी काम करणारा.

विष्टीन (हेस्टिंग्ज) विलाइतीस गेला त्याचे बदली बडेसाहेब म्हणोन आले आहेत त्याचा वंदोवस्त विष्टीनाप्रमाणे नाहीं वख्तनेकहि पूर्ववत प्रमाणे नाहीं.

—राजवाडे खंड १२ पृ. ३०

वखाहत निशान—दुष्टतेचें चिन्ह असलेला.

वखी— वाईट, दुष्ट, निंद्य.

वगत—(?)

माधवराव पेशवे याही आपटणास पत्र लिहिले त्याची नक्कल—

आतां तुमचे अर्जास जाब लिहितो. श्रीमंत रघुनाथराव यांसी तहनामा लिहिला होता की त्यांस पैका आणि त्याणी राहावे ते आम्ही आता फिरवितो. त्याची वगत आम्ही रघुनाथरावांची निशा शुद्ध हृदयापासून कबूल करतो की त्याही श्री बनारसमध्ये राहावे त्यास पैका अथवा गांव रुपया पांच लाखाचा करार करीन.

—राजवाडे खंड १२ पृ. ११५

वगैरे; वगैरा— आणि इतर; इत्यादि.

वचणें—जाणें.

स्वामी मी न वचे जाण। तुम्ही जाइजे आपण। मग तुम्ही निर्वाण। धरोनिया॥

—ज्ञानदेवकृत द्रोणपर्व प. ४
म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक २

वचनकथन—आणप्रमाण.

मारवाडी व जयपूरवाले यासी वचन कथन पक्केपणें जालें.

—म. शि. यां. का. पृ. ७६५

वचनाचे साचे—वचनाचे सच्चे किंवा धड. शब्द पाळणारे.

इंग्रज वचनाचे साचे. ते फत्तेसिंग याचें न्यून पडो देत नाहींत.

—ऐ. ले. सं. २३६२

वंचितार्थ—लबाडी.

त्या अलीकडे आज १०-१५ वर्षे वडिलांचे पायांशीं वंचितार्थ न करितां संसार करीत आलों.

—ऐ. ले. सं. ३८८२

वज्ह, वजह--रूप, चेहरा, प्रकार.
वज—उपन्न.
जोइसी मजकुराचे वज जे असेल ते जोइसीमजकूर मयेत झाला. तो निपुत्रिक म्हणौनु दिवाणासी पावणें.
—शि. च. सा. खं. ४ पृ. ५
वजनेपूर—पुऱ्या वजनाचें.
(अवतरणासाठीं मोकरा शब्द पाहा)
—पेठेदप्तर भाग २ पृ. १
वजपा–(पु)—सूट, मजरा, सोड.
वजा—पाठवणूक.
कोणाचे हुनर कैसे असतात हें कळत नाहीं या करिता वरचेवरी गडाखालेच जाब्साल देऊन वजा करीत जावे. —राजवाडे ८।९१
वजा; वजे—तऱ्हा, प्रकार.
१ मुंबईस तोतया येत असतां तुम्ही दस्तगीर करून नेला याची वजे काय?
—खरे ७ पृ. ३५७१
२ फौजे ा गाहा बरे वजने राखून. —राजवाडे ८।१६७
३ तुझे बावे नरसो दामोधरें हुजूर हलालखोरी बहुतवजा सांगितली.
—राजवाडे १५ पृ. ३१
वजा—तुल्य; प्रकारचा.
वजाई—खालच्या दर्जावर आणणें.
रिसाल्यासंबंधानें बहाली, बड्तर्फी तरक्की किंवा वजाई करण्याचा पूर्ण हक्क तुम्हाकडे राहील. —राजवाडे ७।१५
वजाईची वरात—(?) वजईची वरात (?) वजई--खजिना? कचेरी?
पिसाळ गांवी मोदकमी चालवीत असता रायगडीहून वजाईची वरात जाली. वसूल द्यावयास मवसर नाहीं. याकरितां गांव सोडून पळून गेला.
—ऐ. सं. ग्रं. खंड ५ पृ. २९
वजारत—वशिला.
श्रीमंत पंतप्रधान यांची भेट आप्पाजीपंत यांचे वजारतनें घेतली आहे.
—ऐ. ले सं. ६४९७
वजीरअजीम—मुख्य वजीर.
मल्हारजी होलकर यानी वजीर अजीमचो दस्तगिरी करून त्यास वजारत कायम केली. —E. M. P. पृ. १३९
वजूद—१ शरीर. २ कार्यसिद्धी. ३ अस्तित्व.
वजह—व्यक्त होणें.

वझीदन— वाहणें.

वट—वेढा.

सिदीसाद हजार बारासे माणसानसी माहातारखाडी उतरोन माथा वड आहे तेथें आला. खाडीचे आसरियास बरखंदाजाचा वट दिला आहे.
—पे. द. ३३ पृ. १५४

वठाईं ठाईं— जागच्या जागीच.

उपरांतिक चहूंकडून हरणें उठविलीं तीं फऱ्यांतून व गाडदी यांच्या लई-नेंतून जाऊं लागलीं, तेव्हां वठाईं ठाईं धरिलीं. २५ पावेतों हरणें धरिलीं.
—ऐ. ले. सं. ४५८८

वड्ड—वडारी.

वड्ड ४०० माणूस खंदक खणावया लाविले आहेत.
—ऐ. ले. सं. ४२०

वडव—१ बारव— विहीर. २ The cross piece over the mouth of a drawwell, in which the wheel is infixed वडव बांधावी तों अमलाची धालमेल जाली अलीकडे सन तिसात आपला अमल जाल्यावर चिरबंदी वडव बांधली त्यास खर्च साडे तीनसे रुपये जाला.
—नित्सुरे कु. वृ. पृ. १६१

वडवदार सुपारी—शेकलेंली सुपारी (?) भाजलेली सुपारी (?)

निरख बाजार पेठ चिकोडी. ३॥ रु. सुपारी वडवदार.
—ऐ. ले. सं. ३६४७

वडागर मीठ—समुद्रांतील मीठ (याचे खडे मोठे असतात.)

निरख बाजारपेठ चिकोडी. कैली जिन्नस ८।.१ मीठ वडागर.
—ऐ. ले सं. ३६४८

वडाळा—- गुजराथ कच्छ कडील एक मुसलमान जात. हे लोक चांचेगिरी करीत.

वडीलसरणी—वडीलपणाचा मान किंवा हक्क.

उरल्या तकसीमदाराचे वतन विसागालीचे सालाबादप्रमाणें याच्या दुमाला करून या वडीलसरणीचा निर्वाह प्रांत पुणें देखील हुजूर केला असे.
—पे. द. ३१ पृ. ८०

वडील हवालीस—वडील अव्वलीस (?) म्हणजे खुद्द वडिलासच ?

आंबेकर यांसी बोलल्याचा व नारोपंतानींहि वडील हवालीस लिहिल्याचा मजकूर कळला.
—ऐ. ले. सं. ५१९९

वण करणें—कत्तल करणें, वेताळ म्हसोबा या देवास जो पश्वादि जीवांचा बळी देतात ती ' वण '.

हल्ला करून लोक तेराचौदासे माणस होते ते पाणीभर वण केले भृगुवारीं गोवळकोटही दोन प्रहरांत फत्ते केला.

—वै. ४ स. १७४५ पृ. ५

शामलाने लगट करून बाणकोट जागा घेतला आणि पेशवे यांचा जमाव होता तो खाडीभर वण केला.

—वै. ४ स. १७४३ पृ. १२

त्याचे व आपले युद्ध दोनप्रहरपर्यंत जाहले. श्यामलास ठेचगा देऊन खाडीभर वण केला. —पे. द. ३ पृ. १२६

वणजारी, वणजारा—बैलाच्या तांड्यावरून धान्याची ने-आण करणारी फिरस्ती जमात.

बिरिंज म्ह. भात किंवा तांदूळ व आरी म्ह. नेणारी. बिरंजारी या शब्दाचें अपभ्रष्ट रूप बणजारी किंवा वणजारी.

वणजारा येथें माल खरेदी करून सकाळीं गेले ते उंदेरकरानीं देखिले आणि जाऊन लुटले. —पे. द. ३३ पृ. २७५

वणवन—वणवण, त्रास.

इथुनी क्रिया राज्यांपासुनी ऐसी केली होती ज्यात आमचे ग्रहस्तासी वणवन न होय. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. ८४

वत्रणें—कापून काढणें.

फिरंगी याणें गाईचें चामडें आणून वत्रीले बारीक वादी काढिली.

—पा. क्ष. ज्ञा. इ. खं. १ पृ. २७

वत, वंत—वाटणी किंवा हिस्सा, विभाग, खंडणी.

१ ऐशास हरदु तर्फांचा वसूल वासूल इकडील कराराप्रमाणें रयेतीस ताकीद करून किले मजकुरचा हिसा किलेमजकुरी देविला असे. सरकारी वत येणें तो सरकारी येईल. —पे. द. ३३ पृ. २१२

२ त्यास आम्हास मध्यस्थास टाकून परभाराच तह केला. कांहीं वंत त्यानीं घ्यावासा करार केला. —पे. द ४० पृ. ७९

३ साडेसहा सुभे दक्षणेतील सरदेशमुखी तुम्हास करार करून दिल्ही तो वंत अनुभवून सुखरूप राहाणें. —पाणि. बख. पृ. २१

वतन—जात, धंदा, वंशपरंपरागत काम, चाकरी, नेमणूक, उत्पन्न, अधिकार मानपान, हक्क, वडिलोपार्जित मिळकत स्थावर अगर स्थावराच्या योग्यतेची जंगम मालमत्ता; जन्मभूमी. या सर्वांस वतन शब्द लावतात.

—गांवगाडा १६

वतन विकवी लावील—वतन विकावयास लावील.

हा भाऊ कांहीं आम्हास गावांवर नांदू देत नाहीं हरएक तुफान करून वतन विकवी लावील. —पूरं. द. भा. ३ पृ. १४९

वतनी--जिथें वतन आहे अगर जेथें जन्म झाला तें.

वधवई—वधबई, बाधवई. बदआवई, अविश्वसनीय.

मागा भटजीकडील वधवई वर्तमान आले होते ते मिथ्या आहे.

--ऐ. सं. सा. खं. ३ पृ २६

वन्हिप्रयोग करणें—आग लावणें.

मानाजी आंग्रे याणी मोहपथास गङगा घालोन बंदोबस्तीचे काम लाविले व मोहपथास आंग्रे एक चौकीहि बांधीत यास्तव लोक तेथे पाठवून वन्हिप्रयोग करविला. —पे. द. ३० पृ. २०५

वन—धार्मिक भिक्षेकऱ्याची एक जात.

वन कुमाइत—घोड्याच्या जातीचा एक प्रकार.

--ऐ. ले. सं. ३१०५

वनें दिवी पाजळणें—?

जरी हेमाद्रि बुडे अर्णवी। कीं पश्चमेसी उगवे रवी। कीं शीतळ होय महा हवी। कि वनें दिवी पाजळेल। तरीच माझी सुक्तवाणी। अन्य होईल क़िलवाणी। मी नव्हे रे अनृत भाषणी। माझी वाणी ब्रम्हलेख ॥

—ग. पु. सं. टी. पृ. ६५

—म. सं. प. व. ७ अं ४

वफा-शिआर—निष्ठेचा पोशाक घातलेला. निष्ठायुक्त.

वफा—इमानीपणा.

वफात—मृत्यु.

वाटेंत लस्लीन वफात पावले. --खरे ७।३५७३

वफातदार—इमानी, निष्ठावान.

वफादारी—इमानीपणा, निष्ठा असणें. वचन पाळणें.

तुम्ही इमाने इतबारे वफादारीनें चालोन चाकरीची सरबरा ठेवाल तों पावेतों ज़हागीर बेखल (बेदखल) चालेल.

--म. मं. ब. १६

वफूर—पुष्कळ.

वयात--वर्गत, वर्गवारी.

खंडणीचे निरखाची याद पाठविली त्यास सर्वप्रकारे वयात (वर्गात, वर्गवारी ?) झाली असता नाणे सिरस्तेप्रमाणे घ्यावे हें ठीक नाही नख्तच रुपय द्यावे असें बोलावें. —इ सं. है. टि.

वर्क; वर्ख—१ पृष्ठ; पान; २ धातूचा कागदासारखा पातळ पत्रा; तगट.
दुसरी अख्बार चिनापटणाहून सौदागरांनीं लिहिली त्याचा एक वर्ख.
—राजवाडे ७।२२

वर्क करणें—?
देखील रयत व रजपूत मुकासे गावीची हशमाची पाहाणी करून सनद वर्क करावा —पे. द. ७ पृ. २६

वर्कु—?
वर्कुजमा माहाल जामदारखाना सरकार श्रीमंत महाराज मातुश्री आईसाहेब —पे. द. २६ पृ. १५४

वर्ख—कागद.
याप्रमाणें पत्र येका वर्खांवर इंग्रजी अक्षराचे आहे.
—पे. द. भाग ४१ पत्र नं. १५७

बर्खांचा आरसा—कृत्रिम, नक्कल. वर्ख म्हणजे सोने किंवा इतर धातूचा अत्यंत पातळ पापुद्रा. तो चकचकीत दिसतो व त्यांत प्रतिबिंबहि दिसतें परंतु पाऱ्याच्या आरशातल्यासारखे तें स्पष्ट व हुबेहूब नसतें.
असेंच करणे असतें तर कंपेश वर्खाचा आरसा होता ! हें कृत्य करून हरामखोरीच्या मरातब्यास येऊन आपले इहपत्र (इहपरत्र) कां बुडवावे ?
—हो. कै. पृ. ७०

वर्जवार—घातवार म्हणून वर्ज करण्याचा वार.
आज वर्जवार म्हणून सोमवारीं श्रीमंतांची व परशरामपंतांची भेट पुरंदराखाले होणार. —पुण अखबार भा. १ पृ १२३

वर्जिकवार—घातवार.
त्यास तीर्थस्वरूप आजीबाईसाहेब याचे येण्याचा बेत वर्जिक वारामुळे रविवारचा केला. —ऐ. प. पृ. ४०६

वर्जेस—अभ्यास, उजळणी.
हत्यारमात्राची भेजणूक विद्या संपादून वरचेवरी वर्जीस करीत जावी.
—आज्ञापत्र रा. सं. मं. धुळे प्रत पृ. १३

वर्जोर—कडक.

वर्झन्द— स्वीकार करावा (वर्झीदन).

वर्ण—शब्द ; उद्‌गार.
ते म्हणतात तसे ऐकून आम्हास सांगून पाठवितात. पत्र पाठवितात. परनिष्टपणें त्यास आम्हास सांगत नाहींत अशी भवती न भवती फारच जाली. असेहि वर्ण निघाले कीं तुकोजीबाबा सरदार, भिन्न वाटेकरी होत

असें नाहीं. माझीच सरदारी तेहि मीच रूपास आणिले.
—म. शि. यां. का. पृ. २६८

वर्णना--वर्णन.
माधवराव महाराज शिंदे यांस माही मरातब किताब मरामत अलिजा-बहाद्दर मुजफरजंग अशी घेतल्याची वर्णना पुढें तपशिलांत लिहिली जाईल.
—जि. के. च. रा. प. १ पृ. ३१३

वर्णुक—वर्णन; कौतुक.
करवीर प्रांतीं आपले फौजेची दहशत खाऊन तमाम गुळें झालें आहे. सर्वांस भय आहे. वर्णुक आपले शिपाईगिरीची आबालवृद्ध करितात.
—ऐ. ले. सं. २५२७

वर्तक—एक ग्रामाधिकारी. याचें काम बेलिफासारखें असे. वर्तविणारा तो वर्तक.

वर्तक—व्यापारी, वहिवाटदार.
आम्हास आमचे बादशहाचा हुकूम आहे जे पुदचरीवालेन (पाँडिचरी-वाल्यांनीं फ्रेंचानी) बादशाही हाव करून तमाम बंदरवालेस बदनाम केले याजमध्ये भला वाइट येकसा जाले. आम्ही वर्तक समुद्रचे. घाटावरी कोठी (factory) करू मुलुकाची आबादी व परवरी जालियाने आमचे बंदरास नफा. आम्हास मुलुक घेऊन काय करावें ?
—M. E. P. पृ. ९८

वर्तणूक जामिनी—एकादा मनुष्य कराराप्रमाणें किंवा पंचायतीच्या हुकमा-प्रमाणें वागेल अशाबद्दल त्याचेतर्फे हमी भरणारा किंवा जामीन राहणारा तो वर्तणूक जामीन.

वर्तना-(कानडी शब्द) ग्रामाधिकाऱ्याला गावकऱ्याकडून त्याच्या निर्वाहा-करतां मिळावयाचा कर किंवा हक्क किंवा पट्टी. ही पट्टी बहुधा धान्याच्या रूपाने घेतली जाते..
—विल्सन
मौजे लखमनहली देखील जमाबंदी कुलबाब कुलकानू अजराहमराहमत केले आहे हक वर्तना व इनामसेत व फसकी व पलगीं वा बाजे लाजिमा बरहूकम देसगत व चिनवाल दर गोनीस रुके ८२ मोकरी करून दिधले आहे.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. २

वर्तमान उडणें—वर्तमान उठणें.
१ खडागळा मोडून लुटला दोघे लोक धरले. ऐसे वर्तमान उडालें आहे.
—पे. द. भाग ३८ पत्र नं. १२५
२ येथेंहि वर्तमान त्यांचा गळाठा जाला म्हणोन उडालें होतें. परंतु बातल

आहे. पट्टणचीं बातमीचीं पत्रें आलीं तीं आपणाकडे पाठविलींच आहेत. अद्याप पक्कें दुणावत नाहीं. —ऐ. ले. सं. ६०००

वर्तले—होऊन गेले; झालें.

पूर्वी ठाणे कोकण सिंधुतीर येथे राज्य (राजे) वर्तले त्यांची संख्या. —बिंब १

वर्तह—भोंवरा.

वर्तुळकार करणें — वाटोळें करणें, सत्यनाश करणें.

१ त्यांनीं दोन्ही परगणीयांचा वर्तुळाकार करीत केले गुरेंढोरें नेलीं गांव जाळलें. —पे. द. भाग २० पत्र नं. २४३

२ दादासाहेबांची स्वारी या प्रांते आली पैठणास येऊन आम्हा उभयतांचे घराचे वर्तुलाकार केले सर्व मालियेत घरें खांदूण घेऊन गेले. —चं. चू. द. पृ. ६१

३ पठाणाची फौज अनिवार दिल्लीत वर्तुळाकार करून मथुरा मारली —पे. द. १८ पृ. ८२

४ देवनहल्ली व होसकोटे प्रांत जाळून वर्तुलकार मुलुकाचा जाहला. —पे. द. २८ पृ. २८०

—गी. ल. को.

वर्धमानपूर—बरद्वान.

वर्षगांठ—वाढदिवस.

उभयता बेगमसाहेबानी नबाबास वर्षगांठीस यावयाकरिता पेशजी लिहिले होते. —ऐ. प पृ. २६८

वर्षल, वर्षाळ—एखाद्या मिळकतीच्या किंवा देवस्थानाच्या उत्पन्नात अनेक वाटेकरी असतील तर पाळीपाळीनें एकेकजण एकेका वर्षापुरता अधिकार चालवितो त्याला वर्षाळ म्हणतात. —विल्सन

वर्षानिंवर्ष—वर्षामागून वर्ष; वर्षानुवर्ष.

त्यास वर्षानिंवर्ष कठीण येत आहे. तूर्त पैसा मिळत नाहीं. —ऐ. ले. सं. २४५२

वर्षेली—वाटणीतलें पाळीचें वर्ष त्या वर्षी त्या इसमाने वतनाचें काम करून त्याचें उत्पन्न घ्यावयाचे.

महादजी शेटया व सिदाप्पा शेटया कसबें रहिमतपूर यांचा शेटेपणाचे वर्षेलीचा कजिया लागून हरदू वादी नेनें यांजकडे फिर्याद गेले. —ऐ. ले. सं. ४२१३

वऱ्हाडगोष्टी—आगंतुक अवांतर गैरलागू मजकूर किंवा हकीकत

उभयताहि चार गोष्टी समजाऊन सांगतील स्वामी म्हणतील कीं वऱ्हाड-

असें नाहीं. माझीच सरदारी तेहि मीच रूपास आणिले.
—म. शि. यां. का. पृ. २६८

वर्णना—वर्णन.
माधवराव महाराज शिंदे यांस माही मरातब किताब मरामत अलिजा-बहाद्दर मुजफरजंग अशी घेतल्याची वर्णना पुढें तपशिलांत लिहिली जाईल.
—जि. के. च. रा. प. १ पृ. ३१३

वर्णुक—वर्णन; कौतुक.
करवीर प्रांतीं आपले फौजेची दहशत खाऊन तमाम गुळें झालें आहे. सर्वांस भय आहे. वर्णुक आपले शिपाईगिरीची आबालवृद्ध करितात.
—ऐ. ले. सं. २५२७

वर्तक—एक ग्रामाधिकारी. याचें काम बेलिफासारखें असे. वर्तविणारा तो वर्तक.

वर्तक—व्यापारी, वहिवाटदार.
आम्हास आमचे बादशहाचा हुकूम आहे जे पुदचरीवालेन (पाँडिचरी-वाल्यांनीं फ्रेंचानी) बादशाही हाव करून तमाम बंदरवालेस बदनाम केले याजमध्ये भला वाइट येकसा जाले. आम्ही वर्तक समुद्रचे. घाटावरी कोठी (factory) करू मुलुकाची आबादी व परवरी जालियाने आमचे बंदरास नफा. आम्हास मुलुक घेऊन काय करावें ?
—M. E. P. पृ. ९८

वर्तणूक जामिनी—एकादा मनुष्य कराराप्रमाणें किंवा पंचायतीच्या हुकमा-प्रमाणें वागेल अशाबद्दल त्याचेतर्फे हमी भरणारा किंवा जामीन राहणारा तो वर्तणूक जामीन.

वर्तना–(कानडी शब्द) ग्रामाधिकाऱ्याला गावकऱ्याकडून त्याच्या निर्वाहा-करतां मिळावयाचा कर किंवा हक्क किंवा पट्टी. ही पट्टी बहुवा धान्याच्या रूपाने घेतली जाते.. —विल्सन
मौजे लखमनहली देखील जमाबंदी कुलबाब कुलकानू अजराहमराहमत केले आहे हक वर्तना व इनामसेत व फसकी व पलगीं वा बाजे लाजिमा बरहूकम देसगत व चिनवाल दर गोनीस रुके ८३ मोकरी करून दिधले आहे. —शि. च. सा. खं. ६ पृ २

वर्तमान उडणें—वर्तमान उठणें.
१ खडागळा मोडून लुटला दोघे लोक धरले. ऐसे वर्तमान उडालें आहे. —पे. द. भाग ३८ पत्र नं. १२५
२ येथेंहि वर्तमान त्यांचा गळाठा जाला म्हणोन उडालें होतें. परंतु बातल

आहे. पट्टणचीं बातमीचीं पत्रें आलीं तों आपणाकडे पाठविलींच आहेत. अद्याप पक्कें दुणावत नाहीं. —ऐ. ले. सं. ६०००

वर्तले--होऊन गेले; झालें.

पूर्वी ठाणे कोकण सिंधुतीर येथे राज्य(राजे) वर्तले त्यांची संख्या. —बिंब १

वर्तह—भोंवरा.

वर्तुळकार करणें — वाटोळें करणें, सत्यनाश करणें.

१ त्यांनीं दोन्ही परगणीयांचा वर्तुळाकार करीत केले गुरेंढोरें नेलीं गांव जाळलें. —पे. द. भाग २० पत्र नं. २४३

२ दादासाहेबांची स्वारी या प्रांते आली पैठणास येऊन आम्हा उभयतांचे धराचे वर्तुलाकार केले सर्व मालियेत वरें खांदूण घेऊन गेले. —चं. चू. द. पृ. ६१

३ पठाणाची फौज अनिवार दिल्लीत वर्तुळाकार करून मथुरा मारली —पे. द. १८ पृ. ८२

४ देवनहल्ली व होसकोटे प्रांत जाळून वर्तुलकार मुलुकाचा जाहला. —पे. द. २८ पृ. २८०

वर्धमानपूर—बरद्वान. --गी. ल. को.

वर्षगांठ—वाढदिवस.

उभयता बेगमसाहेबानी नबाबास वर्षगांठीस यावयाकरिता पेशजी लिहिले होते. —ऐ. प पृ. २६८

वर्षल, वर्षाळ—एखाद्या मिळकतीच्या किंवा देवस्थानाच्या उत्पन्नात अनेक वाटेकरी असतील तर पाळीपाळीनें एकेकजण एकेका वर्षापुरता अधिकार चालवितो त्याला वर्षाळ म्हणतात. —विल्सन

वर्षानिंवर्ष—वर्षामागून वर्ष; वर्षानुवर्ष.

त्यास वर्षानिंवर्ष कठीण येत आहे. तूर्त पैसा मिळत नाहीं. —ऐ. ले. सं. २४५२

वर्षेली—वाटणीतलें पाळीचें वर्ष त्या वर्षी त्या इसमाने वतनाचें काम करून त्याचें उत्पन्न घ्यावयाचे.

महादजी शेटया व सिदाप्पा शेटया कसबें रहिमतपूर यांचा शेटेपणाचे वर्षेलीचा कजिया लागून हरदू वादी नेनें यांजकडे फिर्याद गेले. —ऐ. ले. सं. ४२१३

वऱ्हाडगोष्टी—आगंतुक अवांतर गैरलागू मजकूर किंवा हकीकत.

उभयताहि चार गोष्टी समजाऊन सांगतील स्वामी म्हणतील कीं वऱ्हाड-

गोष्टीच लिहिल्या. तरी आम्ही चाकर लोक. यास्तव चाकर कोणीही विचारानुरुपच जेथील तेथें मर्जी राखोन सांगेन.

—इ. सं. ऐ. चर्चा पृ. ११

वऱ्हाडपांड्या—वऱ्हाडांतील देशपांड्यासारखा एक अधिकारी.

सहा घटका दिवस राहाता नदीत तोफा बोलाऊन कारभारी व आपण बसून पुढे पासोडीचे निशाण लाऊन सायंकालपर्यंत गोल्या मारीत होते व काही वराडपांडया व पासरपाड्या बोलाऊन मालोमामलतीचा कारभारइ जाला. —राजवाडे खंड १२ पृ.१९७

वऱ्हाड होणें—लग्न होणें.

आपला मर्द कृष्णप्रभु याची आपण अवरत यासी आपले वऱ्हाड जाले आपला मर्द सवेच मयेत जाला आपण बालविधवा.

—शि. च. सा. खं. २ पृ. ३०१

वरकठ—वरकड, एरव्ही.

सरकारचे मर्जी कशी रक्षावी हे दौलत कसी चालेल यांचे मनन उभयेतास आहे वरकठ कोणी या दौलतेस समजत नाहीं.

—पे. द. २० पृ. १००

वरकी करून घणें—वृद्धी ? वृष्टी ?

येकवेळ खामखा परतोन येऊन खावंदापासी आपला अहवाल जाहीर करणें व श्रीमंताचे कृपेची वरकी करून घेणें.

—राजवाडे १ पृ. १६६

वरगत—वर्गणी.

खर्चास अजमासें पंधराशे रुपये लागतात. हे रुपये ज्यांस पेठेतील वतनें नवीन करून द्यावयाचीं त्याजपासून वरगत करून घ्यावे.

—ऐ. सं. सा. खंड ५ पष्ठ १४

वरगलाणणें—वर्गत करून खंडणी बसविणें.

त्याजला म्हणावयास हे जागा आहे जे अकबराबाद अजमेर तुम्ही नानास मुकरर केली त्याचे जमीदारास त्याणी वरगलाणिले या करितां ते परस्परें जुजले. —हिंगणे द. भाग. २ पृ. २४

वरचील—१ वरकड. २ अधिक उणे.

१ त्याचा जाब आपण लिहिला कीं कर्जाची वाटी जे करून घेणें तें घ्यावी. वरचील म्हणाल त्यास सिद्ध आहो. —पे. द. १२ प. ८

२ म्हसके तोफा उतरोन मिरजोलीवर आले सारे लस्कर दुखणीयानें घुमू लागले. वरचील सरदार व आम्ही आपले जमावानिसी पागेवरी आहो.

—पे. द. ३३ पृ. ३२८

वरचीवर—वरचेवर, तत्काल, लगेच.

हल्ली पोहची हिऱ्याची आलीयावर नारोपंताचें हाते वरचीवर प्रविष्ट जाली. नंतर दोहोचोहो रोजानी पोहोची व पहिले दागिने झाडून श्रीमंत नाना फडणिसांनी जोशी बुवांचें हाती परत माघारें पाठविले व निरोप सांगून पाठविला कीं तुम्ही श्रीमंताप्रमाणें आम्ही म्हणतो (म्हणजे मानतो) तेव्हां हे ठीक नाहीं याकरितां हे दागिने माघारी घ्यावें.

—म. द. रु. ३ पृ. १५९

वरचेवर—काहीतरी, तात्पुरते, मुखशोभेपुरते उडवाउडवीचे.

१ बदामीचा किला गोपाळराव पटवर्धनानी जिंकला. तो किला मोगलाईकडील या करता शेरजंगानी श्रीमंतास ज्वाबसाल केला (पण) उत्तर वरचेवर जाहाले. —पुणें अख० भाग २ पृ. २

वरचेवर—तावडतोब, लगोलग. लगेच, विलंब न लागता.

१ बैलगाडे मिळतील ते वरचेवर पाठवून देणें त्याविषयी तुम्हास पहिले लिहिलेच आहे. —पे. द. १० पृ. २६

२ नवाबानें या उभयतास रुबरु नेऊन पाने व थैली देऊन वरचेवर रवाना केलें.

—पे. द. २५ पृ. ६५

३ आम्हीं पुण्याचीं पत्रें पुण्यास वरचेवर पाठविलीं.

—ऐ. ले. सं. २५३९

४ फेरा खाऊन जावें लागतें, याजमुळें श्रीमंतांच्या लष्कराची बातमी वरचेवर पोंचत नाहीं.

—ऐ. ले. सं. ३१७६

वरठा किंवा वरोठा—धोबी, रजक.

—विलसन

वरड—(स्त्री.) डोक्यावर घेण्याकरता बांधलेला गवताचा भारा. २ (वरंडगवत–कापून आणलेल्या ताटांचा भारा. असा भारा दरसाल कुळाकडून मिळण्याचा खोतास हक्क असतो.)

हा सरकार चाकर. दरसाल लवा पावत असतो. हें जाणोन ठिकाण केरी खुद्द वतनी याबाहेर नजिक जुवें आहे. त्याजवरील लवावरडी (वरंडी) सुमार ४० नेमून दिला असे. —केळकर सं. लेले दप्तर.

वरदकरवरणमयेपत्र—(वरदकरवर्णमयपत्र) स्वहस्ताक्षराने लिहिलेले पत्र.

विशेष कृपा करून **वरदकरवरणमये** पत्र पाठविले ते कृपापात्रास प्राप्त जाहाले. —पे. द. १८ पृ. ६७

वरधवा,वरधावा—नवरीचा भाऊ किंवा त्याच्या एवजी जो कोणी इसम नवऱ्या मुलास लग्नमंडपांत आणण्यासाठीं जातो तो.

वरफन्ना—बरपन्ना ? दरपन्ना ? दरपनाह ?

दस्तगीर बडे नवाबसाहेब यांस व श्रीमंतास पेशजी तह वरपन्ना गोविंदराव नारायण न गणपतराव केशव व ज्यान बफिदवी व नरसिंगराव वकील याणी राव रास्ते यांचे मार्फतीने दाईमदार ठरवून परस्परें दोस्तीचा विचार घडविला. --भा. व. है. टि. यां. कै पृ. २

वरव करणें, वरू करणें—बेगमी, संग्रह किंवा सांठा करणें.

वरवंचाईचा—वरून दिसण्यांत मात्र खरा भासणारा. नकली.

वरविचारणा—वरसंशोधन, नवऱ्यामुलासाठीं शोध

चिरंजीव मथाबाईस वरविचारणा करीत असों.

—चं. चू. द. पृ. १३५

वराई—एक सोन्याचें नाणें. हा होन विजयनगरांत चालू होता. यावर वराहाचे चित्र काढलेलें असें.

दिल्लीच्या स्वारीतून आल्यानंतर बाळाजी विश्वनाथानीं ऐशी लक्ष वराई व तीस लाख रुपये जामदारखान्यांत भरले.

--म. रिया. ५ पृ. १४८

अधिक अवतरणासाठीं 'इभ्रावी' शब्द पाहा.

वरांचल—(न)—गलबतावरील केबिन किंवा खोली; पयाल. (न.)

वराड--शरीरसंबंध, लग्न.

१ जाधवरायाच्या पत्नीचे म्हणणें, 'मालोजी पदरचे सेवक त्यांचे मुलास आपली मूल द्यावयाची नाहीं. बराबरीचा सोयरा पाहून वराड करावयाचें —शि. प्र. ब. पृ. २१

२ दुसरे राघो त्याचे पोटीं लेक नव्हता (म्हणून वराड केलें.) पण तो सवेच मयेत जाला. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. २३१

३ लिहिलें कीं आपले वऱ्हाड करून बंदगीस येईन.

—शि. च. सा. खं. १ पृ. ३०

वरात—हुंडी; चेक.

वरास, बराम—गलबताची किंवा तारवाची मागली किंवा पश्चिम बाजू.

वरावयाचे उमेदवार—एखादें मोठें काम अंगीकारण्याची हिम्मत धरणारा.

सरकारात किती प्रकारच्या अडचणी त्या येकीकडे ठेवून तुम्ही थोर थोर काम करीत आला आताही वरावयाचे उमेदवार आहा असें समजोन दीड लाख रुपये दिविले. —बा. गो. प. ले. २२

बरावर्द—अंदाज, हिशेब, गणना.

ऐशियास देवालयास चुना घालावयास पैका किती लागेल त्याची बरावर्द करून शाहणे कारकून यांसहित हुजूर पाठवून देणें.

—रा. खं. ३ पृ. १०६

बरावर्द—१ जिल्ह्याच्या खर्चाचें पत्रक २ दर महिन्यास गांवचा वसूल काय झाला, गांवकामगारांना किती पगार प्रत्येकी देण आहे व मागील महिन्यापेक्षां किती कमी व अधिक खर्च होणार हें दर्शविणारा तक्ता सरकारांत रुजूं केला जातो त्याला 'बरावर्द' म्हणत.

—विल्सन

बरावर—वरचेवर, लगोलग, एकापाठोपाठ.

दराखांचा हंगाम तो गेला आहे परंतु कोठे मिळतील ती बरावर रवाना करावयास लिहिले आहे. तिकडून येतील ती आपल्याकडे बरावर रवाना करीत जाऊ. —पे. द. ३० पृ. २१३

बराह—विजयानगरांतील एक जुनें सोन्याचें नाणें याच्या एका अंगावर वराहाचें व दुसऱ्या अंगावर देवळाचें चित्र काढलेलें असे. या वराहालाच मुसलमान 'होन' म्हणत व युरोपिअनस् 'पॅगोडा' म्हणत. (यालाच वराई होन म्हणत).

बरिक. बरिकदाय—कमीअधिक, कमजास्त.

१ आम्ही त्याचे मनुष्य येतें ते वरचेवर रवांना करितो. विचारानें जाबसाल लिहावयाचा असतो. तथवा बरिक(?) दिवस लागेल त्याचें कांहीं नाहीं. —पे. द. ३३ पृ. ३७१

२ हर कोण्हास आश्वासन देऊ नये. आणि दिले तर सेवट करावा. थोरपणाची नीति यैसी आहे. याकरिता बरीकदाय उपाय योजिल्यानें कार्यांस येतील यैसे आपल्या खावंदास लिहून पाठवा.

—पे. द. ३३ पृ. ७४

बरूद—पोहोंचणें, येणें.

बरे—गलबताचा मागचा भाग.

मुल्लाना हसनाचें गलबत पनेलीस जात होते. ते आंग्र्यानें फिरवून नेले. त्याचें नाल व बरें दुसरे घालोन मचु करून काल येथें खाडीत आणिले होते. ते आमचें लोकांनीं वळखिलें —पे. द. ३४ पृ. १६४

बरकेज्या—लग्नें जुळविणारा मध्यस्त.

बरोळा—प्रसार, दंगा, उत्पात. शिंदे खानदेशांत घाट चढून वरती आले त्यांच्यापूर्वी होळकरांचे फौजेचा बरोळा चोहीकडे झाला.

—पेश. बख. सोहोनी पृ. २०७

वल्लद; वलद—पुत्र.
सूरज वल्लद बापू जोशी ज्योतिषी वतनदार जुन्नर.
—वाड सनदा ८५

वलि; वली—१ साधू; २ वेडसर, विक्षिप्त; वेडापीर.

वलख्या—ओळख्या, ओळखीचा.
आणखी दोन हजार रुपयाची बेगमी करणार धणी आहेत. येथें कोणी वलख्या नाहीं निरुपाय गोष्ट यास्तव सेवेसी विज्ञापना लिहिली आहे.
—पे. द. २८ पृ. १६४

वलख पुरणें—ओळख पुरणें, ओळख पटणें.
मग त्रिंबकभट तोतयास पहावयास म्हणून आले तेव्हां त्याणीहि वलख पुरली म्हणोन सांगितलें. —ऐ ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १६

वलखीदेखी—ओळखदेख.
येथें घरदार वलखीदेखी आहे कांहीं वाट होईल.
—पे. द. २८ पृ. ८८

वलगण—वेढा.
जातां जातां वसे वलगण। सोडी तकटी निशाण । किल्ला घेतला तमाशान ।
—रा. खं. ३ पृ. ९४

वलद—मुलगा.
भिमराव वलद देवजी ईबत देवजी सावंत देशमुख तर्फ वाडे ८४ गांव व सरकार जुन्नर. —पे. द. ३१ पृ. १

वलंदेज—डच.
वलंदेज विजयेदुर्गास आला होता त्यांणी मार बहुतच विजयेदुर्गांवर केला होता. —पे. द. १६ पृ. १२१

वलवट—वहिवाट किंवा वहिवाटी हक्क, किंवा अंमल.
१ दहावीस स्वार असलीयाने किती वलवट बसोन येईल? तर राणोजी भोसले याजकडून वीसपंचवीस स्वार घ्यावे.
—E M. P. पृ. १७

२ आजीपर्यंत कारभार बापूचे मर्जीचे डौलाप्रमाणें जाहला व पुढेंही याचेच सुल्याने वलवट चालणार.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. ५८

वलवटा—वहिवाट.
कच्चा अम्मल झाल्यास सरकार किफायत आहे व याणी बाबती सरदेशमुखीच्या अंमलाचा वलवटा मोडून मोकासियाखाले वोढतात. तो निराळा होईल. —पे. द. २० पृ. ११३

वलवल्हा—आवाज, गोंगाट.

वलवाटा—दळणवळण.

दुसरें ये प्रांतीं आमचा वलवाटा दिलीस नव्हता.

—पे. द. भाग २७ पत्र नं. १०२

वला—वेळ.

वलाटा—जहाजानें कोणत्या मार्गानें समुद्रांतून फिरावे अशा संबंधें जलमार्ग ठरवून दिले जात असत त्यासंबंधें तक्ता.

—कु. आं. ढ. ४०५

वलावा—(१) माणसांचा किंवा गलवतांचा तांडा सुरक्षितपणें इष्टस्थळीं पोंचावा म्हणून अधिकाऱ्याकडून घेतलेला शिपायादि लवाजमा २. यासाठीं अधिकाऱ्यांस द्यावें लागतें तें द्रव्य.

टोपीकर अंगावरून मुंबईस वलावा घेऊन गेला. त्याचें धुळपांनीं कांहीं केलें नाहीं. (उलट) पळोन खाडींत गेले! —ऐ. ले. सं २६६७

वली, वळी(स्त्री)— जनावराच्या पाठीला लागू नये म्हणून खोगिराखालीं दोन उशा एकत्र शिऊन गादी घालतात ती.

१ दोन बैल वली मूढ व येक गोणी सुद्धां पाठविले आहेत.

—पे. द. ३० पृ. ११५

२ सदरहू तट्टे तीन वल्या व खोगरे वगैरे सरंजाम नवा आहे. तट्टाचा सरंजाम बदलू नये येविसी ताकीद असावी.

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. २९

वली—ओळ, दर्जा, पद.

साहेबी मला येथें ठेविले मी गरीब आणि थोरे वलीस साहेबी नेऊन बसविले तर साहेबासच माझी शरम. —पे. द. २० पृ ६१

वलीअहादी—युवराजपद, राज्याचा वारसा.

सलाबत जंगांनीं निजामअल्लीखानास खास मोहोर आपली दिल्ही वली अहादी निजामअलीखानास सलाबज्जंगानें दिल्ही.

—पे. द. भाग ३८ पत्र नं. ६४

२ बसालतजंगाचा आग्रह कीं निजामआलीचे पारपत्यच करावे असा आहे. निजामअली लढत लढत बरानपुरास गेले. मोकले जालियावर वलीअहादी करून सरकारचेहि काम करावे असा मजकूर आहे.

—पुरं. द. भाग १ पृष्ठ २८३

वलीन्यामत—श्रीमंत.

वलीन्यामत रावसाहेब पंडित प्रधान. —राजवाडे १०।१६५

वलीहद, वलीअहद—राज्यवारस, युवराज.

१ वलीअहद (राजवाडे १।३६३)
२ त्याचे पुत्रास बाहेर काढून वलीहद केलें.

—राजवाडे १।३६२

वलीहद्दी--युवराजनेमणूक. यौवराज्य.

अली गोहर याचे पुत्र बाहेर काढून वलीहद्दी करावी हा निश्चय होऊन शुक्रवारचा मुहूर्त करार केला आहे.

--राजवाडे १।३६३

वश्यतनामा—मिळकतीचें मृत्युपत्र.

खंडेराव रास्ते यांनीं मरते वेळेस मी जवळ नसता वश्यतनामा केला त्यांत मला मुखत्यार लिहून ठेविलें.

—भा. इ. सं. मं. १८३८ अहवाल पृ. ९

वशा— ?

तुमचे व आमचे शुने (सोने) व रुपे व कांसे व शिसे तांबे वशा लीखंड व संचिक् व रंचिक् व रूण व गोरू व वाछरू यथांशे खंडले तामी घरवाडी व वाईशेथ व कोलवलीचे शेत.

—शि. च. सा. खं. ९ पृष्ठ १

वंशांत आल्याची उजळणी होणें—ज्या वंशांत जन्म जाहला, त्याची कीर्ती आपल्या पराक्रमानें अधिक उज्ज्वल करणें.

तुम्ही शिपाईगिरीची शर्त केली. वंशांत आल्याची उजळणी जाहली.

—ऐ. ले. सं. ७३८०

वशिलावगा—(व्युत्क्रमाचें उदाहरण) वग वशिला.

आम्हांस एक स्वामी कृपा. हिमायत म्हणावी तर वशिलावगा म्हणावा तर, स्वामीखेरीज आमची गोष्ट बरी सांगेसारखा कोणी नाहीं.

—रा. खं. ३ पृ १२३

वशीहत—मिळकत.

याजकडील चंद्रपूर संस्थानास जाऊन आपण जातीने किल्ल्याबाहेर नदीवर राहून त्याची वशीहत व जागा त्याचे जिमिस करून.

—ऐ. प. पृ. ३६८

वशोळी (स्त्री)—काही व्रत स्वीकारलेली स्त्री.

वस्तबादगी—वस्तीस असलेले परंतु गावचे वतनदार नसलेले लोक.

महजर पाहतां महालच्या व भोवरगांवच्या व मिरजेच्या वतनदारांच्या साक्षी नाहींत. मिरजेमध्यें वस्तबादगी लोक आहेत, त्यांची साक्ष महजरावरी होती. तें पाहोन महज़र लटका ऐसे जाहलें.

—ऐ. ले. सं. ८३८०

वस्तवादकी—वस्तादकी किंवा वस्तादाचा अधिकार.

यैशास येथें वर्षभर यैकत होतो जे तेथील वस्तवादकी मुसलमान यास रुपयाचे लाचेस्तव अंतरीं समत दिले आहें.

—पे. द. ३३ पृ. १२६

वस्ता—वस्ती असलेला.

दोन वर्षें दुवीमुळें खंबाईत परगणा सारा खराब येक गांव वस्ता न मिळें. —पे. द. १७ पृ. १८

वस्ताहकी—वास्ता हे की ?–वास्ता म्हणजे संबंध, वास्ते म्हणजे निमित्त किंवा कारण.

आसाहेबांचे राहणें पनवेलीस बहुत मुनासब आहे. वस्ताहकी तेथे लोकांची नजर राहते. बंदोबस्त पाहाऱ्याचा वगैरे चांगला आहें.

—ऐ. प. पृ. ३३८

वस्ती—वस्त या शब्दाचें अनेकवचन. वस्त म्ह. दागिना.

साखळकराबराबर वस्ती व कापड पाठविलें आहे. तेथें वाटल्यास जुन्या वस्ती मोडून ज्याच्या त्यास लिहिल्याप्रमाणें करून द्याव्या.

—जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ३८२

वस्तीजनी—वस्तीवाडी ?

आपण पाठविले ते वरातदार तो निकडीचे परंतु ये प्रांतीचा धंदा वस्तीजनीं आपणास श्रुत आहे याकरितां वेठे मना करावे.

—पे. द. ८ पृ. ४

वस्तु (एखाद्याचें)—हातून, कडून.

१ दौलत उद्या जात असेल तर आज जावी मी जोडा संभाळून उभा राहीन. परंतु माझे वस्तु गोष्ट सुतराम होणार नाहीं.

—हो. कै. पृ. ७६

२ यांचें वस्तू आपले सबंरा होऊन साध्य घडावयाचें नाहीं.

—म. रा. चि. स. १४

३ आमची चाकरी करावयाची उमेद किती आहे ती तुम्हांस ठाऊकच ज्यांणी मेहनत करून आम्हांस असुदगी करावी ते घरींच राहूं लागले ! आमच्यावस्तु सरदारी होत नाहीं.

—ऐ. ले. सं. १५९३

४ त्याचे वस्तू श्यामलाचें गलबतासी अडावणी करवत नाहीं.

—पे. द. ३३ पृ. ३८

वस्वास; वस्वसा—भीती; काळजी, पर्वा; संशय; अंदेशा.

जहाले. कामाचा वस्वसा न धरिता समयीं महाराजांचा मनोरथ सिद्धीस नेणे. —चित्रगुप्त ५

वस्वासी—संशयी.

आईसाहेब (ताराबाई) वस्वासी फार.

—साने प. या. व. ३२३

वसतास पडणें—वसवास, संशय येण.

तेथील सरकार लक्षात आहेत त्याजला इकडील संतोषाचे भाव सांगून सिलसिला ठेवणे आपसांत कनिष्टाचा बेरूख त्याची सफाई जाली किंवा वसतास पडली आहे हे लिहिणें.

—हो. इ. सा. पत्र खं. १ पृ. १४२

वसला—वस्त्राचा तुकडा, रेजा. —रा. व्य. को.

वसवत—वसाहत.

त्याजवर गांव वोस होऊन गेला. आपण देशभरीस जालो त्यास सिमग्याचे महिन्यास थेऊरीं वसवत जाहाली. त्यावर आपण थेवरास आलो.

—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृष्ठ ६२

वसवस—वसवसा; संशय; काळजी.

आम्हांस कोंडावें ऐसें शत्रूनें केलें होतें. मागील नदीचा वसवस व पुढें शत्रूचें सामान भारी ! असें पाहून हळूच सरत देवगिरीकडे पाव कोस सरलों. —ऐ ले. सं. ८९०

वसवस—दरारा.

अजूनहि वडिलांचा सर्वांस वसवस आहे.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १७५

वसवास जाणें—संशय किंवा भीति उत्पन्न होणें.

पुदचेरीस रा। शामराव आव भरून तमाम मुलकामधे जमीदारास व किल्लेदारास बोलूं नये ते बोलताती तन्मुळे वसवास जातो.

—E. M. P. पृ. ९२

वसातत—वसअत, सामर्थ्य, शक्ति.

नवाबसाहेब यांचे वंशपरंपरेने जे काही काम दुसरे दूर नजदीक मुलकासी तालुके असेल त्याकरता सरकार कंपनीबहादूर यांचे वसाततीनें सरकारचा हुकूम कबूल करावा व दुसरे कोणी सरकारासी काही सिलसिला सरकारचे खबर व रजेशिवाय न व्हावा.

—शा. द. वे. पृ. ५३

वसार देणें—(वसार म्ह. ओसर; जाण्यासाठीं दिलेली वाट) आदरार्थी दूर सरून दुसऱ्यास मार्ग करून देणें.

हलालखोर मोठा माजोरी आहे. गांवांत तफावतीनें वर्तणुक करीत नाहीं. पेठेंतून चालला असतां ब्राह्मणांस अथवा बायकांस वसार देत नाहीं. अंगास अंग लावून चालावें असा मस्तखोर आहे.

—ऐ. ले. सं. ६३६१

वसिष्ठ—विशिष्ट, विशेष, फार.

श्रीकृपें बंगालियास **जाणें** होऊन रकारनामकास (रघूजी भोसल्यास) हतवीर्य केलें. सर्वांवर दबाब वसिष्ठ पडला कां कीं (असा कीं) हे म्हणतील तदनुरूप करतील ! —ऐ. प. पृ. ५७

वसीयत—मृत्यूसमईची इच्छा किंवा भाषा.

रघुनाथराव यासही वैकुंठवासी माधवराव यानी मुक्त केले होते व इतिफाकाने वर्तणूक करावी हे वसीयत होती याकरिता रघुनाथराव यांचे मनोधारण रक्षून होते. —पुणें अख. भाग १ पृ. २४५

वसीयतनामा, वशीयतनामा, वश्यतनामा—मृत्युपत्र.

अंतकाळचें वुईल, अंतकाळीं करून ठेवलेलें व्यवस्थापत्र.

वस्तुगत्या—वस्तुत:

वसूल—मिळणें.

वसूल बरदास्त किंवा बरदास्त वसूल—वसुलाची व्यवस्था.

सीत खमसेन अलफ ईदलशहाचे कारकीर्दीची बरदास्तवसूल नेहटावयासी बद्दल सारे देशमूख व अदकारी व देशकुलकर्णी व सेटे महाजन यैसे मुकाम किले प्रबल गडास आणिले त्यास आज्ञा केली कीं कारकीर्दीचा वसूल नेहटोन देणें त्यावरून सारे देशकुलकर्णी याणी वसूल बरदास्त लिहून दिल्ही. —पुरं. द. भा. ३ पृ. १४४

वसूलवासूल—वसूल.

काहीं कामकाज नाहीं. याकरितां कल्याणास दोनशें, भिवंडीस दीडशें, किरकोळी वसूल वासुलास शंभर याप्रमाणें लोक ठेऊन राहिलो लोक वांद्र्यास रवाना करावें. —पे. द. १६ पृ. ९२

वसूल बाकी—वसूल न झालेली उगवावयाची रक्कम.

वसुली—(वि.) उत्तमपैकी वसूल देणारा गांव.

वसे—विस्तार.

किल्याची वसे पाहून खुद्द आले.

—खरे ११।६१३२

वहमनाक—संशयखोर.

सिक्काकोल वगैरे इंग्रजाचा प्रांत तसखीर (काबीज) करावयाचा अज्म

(निश्चय) न जाहल्यापक्षीं (न जाहला तर) खान मजकूर वहमनाक अनेक प्रकारचे चित्तांत संशय आणील.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १२८

वहमा वहीमा—भय, धाक, संशय, तर्क, कल्पना.

१ करवीरच्या राजकारणाचे दृढीकरण जाहले म्हणजे यजमानास वहमा पडेल कीं यांस भारी आसरा जाहला.

—खरे १।१७२

२ त्यांची फौज व तुम्ही मिळोन राहिला तरी यासही वहमा पडेल.

—खरे १।२४२

३ येथें सरकारांत वहमा पडला कीं . . . भाऊसाहेब यांचें त्याचें सूत्र एक विचारें आहे. —खरे ११।५७५६

४ श्रीनिवास पंडित प्रतिनिधी यांचे चित्ती वहमा निर्माण करून आम्हाकडील मुलकात तोंड टाकावे या विचारें बकाजीस लिहून पाठविले.

—पे. द. ३ पृ. ४९

५ सर्व बंदोबस्त होईतों कोणास वहमा पडे असें दिसू नये.

—म. शि. यां. का. पृ. ७०७

वहमा—जोर, अभिमान, ईर.

१ याउपरी किल्लेदारास फारसा वहमा असला तरी काय हिसाब आहे? आम्ही तमाम दाणा गल्ला बंद करितो आणि किलिया खाली बसतो! किती दिवस शामलाचे लोक किल्ला राखतात पाहूं.

—पे. द. ३३ पृ. २७८

२ गिरिधरबहाद्दर वहमे करून युद्धचास आला. त्यास सेनासहवर्तमान बुडवून येश प्राप्त झाले. —पे. द. १३ पृ. २३

वहसूल—वसूल.

बारा रुपयांचें शेत व घर देऊन दिवाणचा वहसूल करून रहा म्हणून यास आणून ठेविला. —ब्र. च. पृ. १४

वहाणें—अर्पण करणें (यावरून मराठींतील रूढ असलेला 'वाण' शब्द आला.)

मग राजा याणी (राजानें) आपले हातीं सर्वांस भूषणें वस्त्रें वाहिलीं (दिलीं; अर्पण केलीं) मग भोजनें झालीं मग उचितें व वृत्ति दिधली ऐसी वाणी दिधली. —बिंब. ३

वहातवाटोळचाखाली घेणें—आपल्या आहारीं आणणें.

एखादे गोष्टीत थोडेसें रगडूनही याचप्रमाणें परिच्छिन्न केलेंच पाहिजे जरूर प्रकारी बोलून कांही वहातवाटोळयाखाली घेऊन लौकिकात तर

त्यांचे खावंदगिरीचे स्वरूप वाढवून, होहले वाणीनें (?) वर्ष सहा महिने निभावलीवास कुचोद्यकर्ते फजित पावतील.

—ऐ. ले. सं. पृ. ८८

वहाबी—शेखअल वहाब या अरबी मुसलमान धर्मसुधारकाच्या पंथाचा अनुयायी. मुसलमानातील शियापंथीयांच्या आचाराच्या धर्मसुधारणेवर मुख्यतः वहाबीचा रोख आहे. हिंदुस्थानांत वहाबी या शब्दाला आता पाखंडी किंवा नास्तिक असा अर्थ लक्षणेने प्राप्त झाला.

—विल्सन

वहिला—प्रथम, अगोदर, सुरुवातीस.

१ विरंची मयभीत जाला। श्री विष्णूसी बोलू लागला। जी त्रैलोक्यरक्षका मला। आता वहिला रक्षीरक्षी.

—ग. पु सं. टी. पृ. १७
—म. सं. प. व. ७ अं. २

२ कोणे तुज उपद्रव केला। सांग वहिला मजसी

—ग. पु. सं. टी. पृ. १५
—म. सं प. व. ७ अं.१

वहिलावर काम करून घेणें, (वहिला, लें, ली—आधी, अगोदर,) त्वरेनें, काम उरकून घेणें.

वर्तमान कळल्यास वईलखोर माणूस मागे फुडे घेते हरएक काम वहिलावर त्वरेनें करून घ्यावे. —चं. चू. द. पृ. १३७

वहोण—(?)

मंडळी बलावून आणून निशाण नौबती व तासे मोरफे बराबर घेऊन वहोण व दिंडीबराबर सेनासाहेब पायउतारा होते.

—नाग १ पृ. २१३

वळ्हो—वळू.

पागेची घोडीं शिगरें झाडून आणून पाहिलीं त्यांपैकी कांहीं पसु घोड्या व दोन तीन वल्हो घोडे निवडून ब्याहडचे पागेस पाठविली.

—नाग १ पृ. ३१३

वळ—धाव किंवा जखम.

चिरंजीवाचा वळ निःशेष बरा झाला नाहीं तथापि श्रीमंतांनीं दर्शनास यावयासाठीं दोनचार वेळा आज्ञा केली. —ऐ. ले. सं. पृ. १७

वळ—उठाणू किंवा गळू.

आमच्या शरीरीं व्यथा जाहली होती. वळ भारी जाहला होता. नाना

उपाय केले. अखेर काल फुटोन थोडेसें हलकें वाटलें आहे.

—ऐ. ले. सं. २६८९

वळ—गुह्येंद्रियांवर गांठ येण्याचा गुप्त रोग. मांड्या, काखा, कान यांचे संधि प्रदेशी लांबट उठाणू (शास्त्रीकोश.)

मागे महाराजास वळाचे दुखणें झालें होतें परंतु अपथ्य केल्यामुळें प्रकृति एकदम बिघडली.

—को. प्रा. १४१

वळई (स्त्री)—भूस, गुळी इ. पदार्थ ठेवावयाकरितां जे आच्छादन घातलेलें ठिकाण किंवा कोठार करीत असतात तें.

रानांतील ५-७ खळीं लुटिलीं. कडबे लुटिले. कांहीं १-२ वळईस आघी दिल्या. गांवाशीं बिनीभेट बकरे वगैरे घेतले.

—ऐ. ले. सं. १००१

वळका—असोशी, तीव्र इच्छा, अभिलाष.

वळख्या—ओळख्या; ओळखणारा; ओळखीचा.

बनवणा प्यादा नरगुंदास मुद्दाम पाठविला, तो ३ रोज लष्करांत होता. तेथें याचे वळखे होते. त्याणीं त्यास किल्ल्यांतील वर्तमान सांगितलें.

—ऐ. ले. सं. ३९५६

वळ जिरणें—मस्ती उतरणें, इर्षा उतरणें.

येंदा बाबूजी नाईक यांचा वल जिरला आहे कांहीं बाकी राहिली नाहीं. मुखे करून धिटाई करितील इतकेंच.

—पे. द. २८ पृ. ६९

वळण—वळणांतील लोक; मित्र.

दादासाहेबांजवळ चिंतो विठ्ठल बाजीराव बर्वे, सखाराम हरी वगैरे वळण सारे जमा झाले आहेत.

—ऐ. ले. सं १९९८

वळणी करणें—वळतीं करणें.

खाजगत मेंढरांचे खांड चव्हाण याचें निसबतीस चारणीस होते. पठाणांनीं मेंढरांची वळणी करोन बेळोंकीचीं खांडें व आमचेहि खांडें घेऊन लष्करांत आले.

—ऐ. ले. सं. ६०६१

वळवटा—पद्धत, परंपरा, रूढी, वहिवाट.

हे आमचे घरची रीत नव्हे. मुले लहान, त्याजवर वडिलांनी लौभ न करावा व मुलांनी वडिलांच्या आज्ञेत न चालावे येसी वळवटा नाहीं.

—चं. चू. द. पृ. १३२

२ तेव्हां कागदींपत्रीं वळवटा चाले. त्या अलीकडे राहिला.

—ऐ. ले. सं. ६२२३

वळवा—पूर्वा ते स्वाती पर्यंतचीं नक्षत्रें. अर्थात् त्या काळांत होणारा वळवाचा पाऊस.

परंतु यंदा मुलकांत सर्वत्र वळवा पडला. येथें फौज ठेविली त्याची बेगमी जाली पाहिजे. --ब्र. च. पृ. २१७

वळसरा—पर्जन्याचा अभाव किंवा दुष्काळ.

गुदस्तां मात्र ते वलसरेयामुळें शहापुरीस चाकरीस होते.

—ऐ. ले. सं. ९०३

२ सातआठ वर्षे टोळखाद व वळसरा हौऊन कर्जाचे पेंचांत बहुत आलों.

—ऐ. ले. सं. ४२६०

वळसा—कांहीं आपत्तीमुळें गांवचे लोक झुंडीनी कोठें आश्रयार्थ पळून जातात त्याला वळसा म्हणतात. 'गावाचा वळसा झाला' म्ह. गांवांतले लोक गुळेकरी बनून पळून गेले.

वळसा—Flight of people in a body from a village or town through fear of some public calamity or exacion.

(Wilson)

गडबडीकरितां २०० माणूस ठेवून चौकी पाहाऱ्याचा बंदोबस्त उत्तम केला आहे. शिरे, मदगिरी, व चंद्रायदुर्ग येथील तमाम वळसा निघून गेला. —ऐ. ले. सं. २०७४

वळसा करणें—जोरानें धांव घेणे.

दीप देखुनी पतंग जैसा । उडी घाली करोनि वळसा ।
सिंदूर येउनी पुढे तैसा । येक सरसा झटकला जी
(झटकला-भिडला, घसटला) ॥

—गणेशपुराण संजीवनी टीका पृ. ७५
म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक १

वळसा जाणें—पळून जाणें.

त्यावरून तेथील लोकही धाबरे होऊन तमाम वलसा गेले.

—इ. सं. चि. रा०

वळीत करणें—वळून नेणें. कैद करून नेणें.

बाबुराव यानी मुलकात सिरोन मुलुक मारोन गुरेढोरे वळीत करून बहुत नास केला. —पे. द. १२ पृ. ५९

वळुंज—वणुज, वणोज, व्यापारी.

(अवतरणासाठीं मरग शब्द पाहा)

—मा. स. प. मा. पृ. १६३

वळें भरणें—घोडयाचा एक रोग.

कान्होजो हरपळे याती पुण्यामध्ये सितोलियापासी घोडें सवासे रुपयासी घेतले होते त्यास ते घोडे वले भरून मरून गेले. —पे. द.

वाईल—वाईलें, निराळेंपण.

तुम्ही धण्यास किंवा कार्यभागी यास (कारभाऱ्यांस) वाईल दाखवाल तर शपथ आहे सरळ पूर्ववत वर्तणें. —ऐ. ले. सं. पृ. १०५

वाकअ—वाका, हकीगत, प्रसंग.

वाकई—दुरुस्त; योग्य.

सरकारांतूनही कुलाहपोशांस तंबी वाकई अमलांत येईब.

—साने प. या. व. ४६६

वाकडेपणाची गुंज—द्वेषाची किंवा वैराची गांठ.

आधी वाकडेपणाची गुंज त्याचे मनांत होतीच ते गोविंदराव बाबा गेल्यामुळें आता उघड वागू लागले (वाकडेपणा उघडपणें दाखवूं लागले) --ऐ. जु. ले. वि. घ. सं. मा. पृ. ३

वाकनीस; वाकेनीस—अखबार्‌नवीस वकायनिकार.

वाकेनीस. —राजवाडे ६।५०९

वाकफीयत—माहिती.

पागेचे कामांत महमद अजीम्खां यांचीच वाकफीयत चांगली'

—राजवाडे ७ पृ. ५६

वाकब, वाकफ, वाकीफ--जाणता, हुशार, तज्ज्ञ; माहीत; ठाऊक.

माझे चालीस व कामास धाकब या मुलाखांत जे साहेब लोक आहेत तेच मजवर वहीम धरू लागल्यास पुढें नावाकब सरदार येतील तेव्हां मुश्कल पडेल असें मनांत आणून मीं लिहिलें आहे.

—भा. इ. सं. मं. १८३८

—अ ह वा ल १

२ मुशीरुल्मुल्कासारखा जबर्दस्त त्याची अवस्था काय झाली हें वाकफ --राजवाडे ५।१६८

वाका—घडलेली हकीगत.

१ चिंतो विठ्ठल कारभार करितात. नित्य वाका सकारनामकास (सखारामबापूस) समजावितात. --ऐ. ले. सं. २०४०

२ आज्ञापत्र पाठविलें तेथें आज्ञा कीं, त्यांनी वाका अथवा गैरवाका समजाविल्यास ऐकावयाचें नाहीं. समजूनच करणें तें येथून केलें जाईल.

—ऐ. ले. सं. ३५५०

३ आपणांस कोणी वाका व गैरवाका लिहून पाठवितील.सरकारच्या ठाण्यास कोणी उपसर्ग दिला असल्यास महाराजानें कुमक करावी. तें एकीकडे

राहून महाराजच सरकारचीं ठाणीं घालावयास लागले ! हा वाका, आणि मामलेदार लिहितील तो गैरवाका.

—ऐ. ले. सं. ५७७९

वाका—१ वर्तमान, हकीकत, २ मृत्यु (वाखा)

१ ते समयी वाक्निसांनीं महाराज बोलिलेप्रमाणें वाकाही लिहिला.

—चित्रगुप्त १३७

२ मातुश्री हैदराबादेत बेआराम होती तिचा वाका जाल्याचे वर्तमान आले

—राजवाडे ७।८३

३ पेसजी मिर्जा अरफ बेग किलेदार याचा वाका जालियावरी जो वरी हुजुरून किलेदार मनसूब किले मजकुरास ये तोवरी पंडित मजकुर याने किलेची माफजत व चौकी पहारा व ठाणे रोन वगैरा परगणे मजकुरीची राखली. —शि. च. सा. खं ६ पृष्ठ १६

वाकाफौत—मरण.

२७ जिल्कादी पादशहाची वाकाफौत जाली.

—राजवाडे ११।५५

वाका होणें—मृत्यु होणें.

१ हे बरे मर्द आणि कमसखुनी भले माणूस नेकजाद दाऊदखानाचा वाका जालियावरी तवाईखाली आले. —पे. द. १७ पृ. १२३

२ बालाजी बाजीराव यांचा वाका जाहल्यानंतर रघुनाथराव दौलतचे कारवाईकरिता मुख्तार जाले.

—पुणें अखबार भा. १ पृ. २०३

वाकी—(?)

लोखंड खंडी २५ राळ खंडी ५ व वाकीया सुमार दोन हजार.

—पे. द. १२ पृ. ८७

वाकीफ—जाणता, वाकफ, माकूल, माहीत.

१ सदरहू मजकुराचे राजश्री रामचंद्रपंत वाकीफ आहेत.

—साने प. या. व. ३३४

२ आपाजी मनुष्य कामचंग (कर्तबगार कुशल) मोगलाईत वाकीफ आहे.

—राजवाडे ८।२१४

३ स्वभाव स्वामीस वाकीफ आहे. —राजवाडे १।१३१

वाकिफहाल—माहितगार. ओळखीचा.

(देशमुखाही) रायाजी भानजी लष्करामध्यें वाकिफ्हाल आहे म्हणून आपले नौकर करून वकीले ठराऊन लष्करामध्यें पाठविले.

—शि. च. सा. खं ६ पृ. १

वाकीफाल—जाणता.

सूचक अर्थ आपणास लिहिला आहे. आम्हास म्हणतील की घाबरे जाहालेत तरी वलण राण मोंगलाचे घर आहे. वाकीफाल रातचेच चालतील. यास्तव गाठ तोडावी हे उत्तम आहे.

—पे. द. १५ पृ. १५

वाके—?

बाळ् शेटया खिजमतगार हुजूर येऊ लागेल ते समई तोफा वोतावयाची हतेरे वाके व भाते व दुबारी गोळे वोतावयाचा पंचरसी फर्मा वगैरे सरंजाम रवाना करणें. —राजवाडे खंड १२ पृ. १४१

वाकेनिगार—हकीकत लिहून कळविणारा रिपोर्टर, वांकेनिवीस.

वाखा—अनर्थ, युद्धसंहार, महामारी आजार.

१ बेलोलखानाचा थोर वाखा केला. —सभासद ४९

२ धन्याचा हात पावेना असें झालें तरी परिच्छिन्न मामलेदारादि लोकीं वाखा होऊन मरावें. —म. रा. आ. ३१

३ चिमाबाई प्रसूत आठव्या महिन्यांत जाली. दोन पुत्र जाले ते गेले. तीसहि वाखा आहे. —पुरं. द. भाग ३ पृ. २८

४ तीर्थरूप याचा ज्वराने वाखा केला असे. स्नान नाहीं मर्जी ठीक नाहीं.

—पुरं. द. भा. ३ पृ. १७४

५ राजश्री रामचंद्रपंत मामा यांचा प्रस्तुत वाखा आहे. पोट फुगते या करिता तेथे आपण फिरंगी वैद्य आणिला आहे. त्यास एका दिवसाचे अवकाशे पाठवून द्यावा. —खरे पृ. ८४२८

वाग्रस काढणें—वल्गना करणें, बढाई मारणें, बडबड करणें.

अरे दुर्मदा गर्वग्रस्ता । विधिकुमरा महाबस्ता (?) ।
आक्रम पाठऊनि अस्ता । काढिसी नुस्ता वाग्रस ॥

—गणेशपुराण संजीवनी टीका पृ. ७४ म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक १

वाग्मिता—वल्गना, प्रभाव, प्रचीती.

ते समयीं शूरत्वाची वाग्मिता अरीस (शत्रूस) गोचर करावी हा मनोगतभाव विशेष असतां सूर्यराव काकडे अकस्मात जंबूरचा गोळा लागून ठार पडला. —चित्र ९१

वागवाद—बोलाचाली; तंटा.

गुरप्पास व व्यंकटरंगय्यास वागवाद जाहला. गुरप्पानें पाहरेकऱ्याशीं भांडून बुरानुद्दीन याजपाशीं फिर्याद देऊन पागोटें टाकिलें.

—ऐ. ले. सं. ३९७९

वागजास्त—सोंपवणूक; हवाली.

१ ठाणीं वागुजास्त करावी म्हणून असदअल्लीखानाचीं पत्रें येतात.

—राजवाडे ५।१३२

२ कितेक गांव आपले तसरुफात आहेत ते इकडील अमिलाकडे वागु-जास्त करावयाची ताकीद यावी. —राजवाडे ७।९६

वाघ्या—खंडोबाला वाहिलेला मनुष्य. यांची एक स्वतंत्र जातच आहे. खंडोबाला वाहिलेला पुरुष तो वाघ्या व खंडोबाला वाहिलेली स्त्री ती मुरळी.

वाघचौडा—तळहातावरील घट्टा किंवा गळू किंवा उंचवटा.

वाघडे, वाघोडे—कापसाची एक जात. पाठीचे वाघोडे करणें म्हणजे कोरडे मारून मारून पाठीचें धिरडें करणें.

वेडी घालून तीन महिने बंदखानी घालून रोजबरोज मार करून नाना जाचणी केली पाठीचे वाघोडे केले आणि कागद बलेच हिरोन घेतला यैसा हैब केलियावरी आपण कर्नाटकात वेळकालेचे मुक्कामी जाऊन राजश्री (शहाजी) महाराज साहेबास भेटलो.

—शि. च. सा. खं. ७ पृ. ६५

वाघरा—वागुरा, जाळीं.

त्यानी सांगून पाठविले की वाघोलीच्या रानांत वाघीण आहे. म्हणून तेथून निघाले वाघरा लाविल्या होत्या तेथे येऊन आत हत्ती व सांडणी घालून वाघीण भडकाविली वाघरांत जाऊन पडली. पडताच वरते वासे टाकून बळकट पच्ची केली जीत धरून गोटास आणली.

--राजवाडे खंड १२ पृ. १९८

वाघरी--एक वन्य जमात. हे लोक वाघरा म्हणजे जाळीं किंवा फांस लाऊन वन्य श्वापदांची शिकार करतात.

वाघी—गलबताचा एक प्रकार. —म. आ. पा. पृ. ५२

वाच्य—वाच्यता, परिस्फुटता.

येतद्विषीचा विचार सुचेल तो वाच्य न करितां लिहून पाठवावा.

—पे. द. ३ पृ. १५१

वाच्य—परिस्फुटता ? बभ्रा ?

आधीं येथन उलगडा होणें तो नाहीं. वाच्याने तो बहुत कस्ट केले आहे. येथील सर्वसूख आहे तें पत्री लिहिता पुरवत नाहीं.

—पे. द. ३३ पृ. १४६

हें वर्तमान तुम्ही पुण्यास व लष्करांत लिहूं नये त्याचा वाच्यांश राजश्री बळवंतराव विष्णु याजजवळ होऊं नये व सेनाधुरधराकडेही वोंळख पुरली न पाहिजे. ——नागर पृ. ६३

वाचता पंथ दिसोन येणें—प्रकृती सुधारण्याच्या मार्गास लागणें; उतार पडणें. माझ्या शरीरीं आज १॥ महिना ज्वर. ज्वरामध्यें सारा दिवस भ्रांत. कोणासमागमें बोलणें राहिलें. प्रस्तुत ईश्वरकृपें करून ५-७ रोज ज्वर येत नाहीं व वांचता पंथ दिसोन आला. —ऐ. ले. सं. ४७२५

वाचाविधि—वाङनिश्चय. जाधवराव यांस सर्व लहानथोरानीं सांगितलें कीं मालोजी राजे आपले वचन पदरीं ठेऊन मुलीचे कुंकू वाचाविधी करून घरी गेले. आता ते लग्न केल्याशिवाय सोडणार नाहींत. आपणास बदलू देणार नाहींत —शि. प्र. ब. पृ १८

वाज—माहित. श्रुत.
वाजेमरातब एखलास त्रिंबकराव आपाजी यांसी कलमी केले ते जाहीर करतील त्याजवरून वाज होईल.

—म. शि. यां. का. पु. १६८

वाजअ—वाजट, जाहीर.

वाजगस्त—गस्तीचा एक प्रकार. या गस्तीचे वेळी बाजा वाजवून गस्त घालतात. ह्याच्या उलट बिन आवाजानें घालतात ती चोरगस्त.

वाजट—गाजावाजा, वाच्यता, परिस्फटता.
वाजट न करितां काम चोरीनें करावें. —पे. द.

वाजट—उद्धटाई, प्रौढी, बडबड.
का रे बोलसि वाजटा धिटपणें लज्जा न वाटे तुला.

—चित्र पृ. २६

वाजणें—बोभाटा होणें, जाहीर होणें. (जसें दिवाळें वाजलें म्हणजे दिवाळें निघाल्याचा बोभाटा झाला)
पंडितांच्या घरोघर आप्पा बळवंताचा प्यादा घेऊन हिंडू लागले तेव्हां पंडित मंडळीनी उत्तर केले कीं एका बाजूस रामशास्त्रीबावांचे संमत व एका बाजूस श्रीमंताचे संमत असें होईल तेव्हा आम्ही संमते घालूं. असें बोलून पंडितांची संमते न झालीं. मग चहूंकडे संमतें होत नाहींत असें वाजलें तेव्हा किरकोळ करणारहि (सह्या करावयास उद्युक्त असलेले किरकोळ ब्राह्मण सरले (मागे सरले)

—काय. प्रभु इ. सा. पु. १ अं. ६ पृ.९

वाजपासूज—वाजपूस; चौकशी; पूसतपास.
महाराज छत्रपती साहेबाचे सेवेशी वारंवार अर्ज केला, विनंती पत्रें पाठविलीं परंतु दाद मनसुभी नाही अवधीं निमित्ये (आरोप) आम्हां चाकर लोकावर समर्थपणें (केवळ समर्थ बलिष्ठ आहेत म्हणून) धणी ठेवीत आहेत वाजपासूज दरबारी नाहीं. —वै. ४ स. १७४३ पृ. १०

वाज्पूस; वाजपुशी; वादपुसी—चौकशी; विचारणा; वास्तपुस्त.

१ सावकार येथें कोण आहेत म्हणून वाजपूस करावयास लागले.
—खरे ८ पृ. ३९७४

२ त्याची यांची गांठ पडल्यावर स्वारांनीं वादपुसी केली तेव्हां जाबसालांत अंतर पडलें. —खरे १।४२८

३ मोर्चेकरीयानीं त्यास धरून आणला वाजपूस करिता कबूल होईना तेव्हां त्यास मार दिल्हा. —पे. द. ३४ पृ. ४४

वाजबमिती (स्त्री) — Actual or true date. (नक्की किंवा खरी तारीख)

वाजबीचे रुईनें—वाजवी रीतीनें.

वाजबीचें रुईनें जे रुपये निघतील ते गांवकरास ताकीद करून देऊं.
—पुणें अखबार भा. १ पृ. ६८

वाजबुल अर्ज—१ विनंति करण्यास योग्य २ लेखी आज्ञा.

महाराव निंबाळकराकडील वाजबुलअर्ज दस्तखत होऊन आली त्याची नकल पाठविली ते पावली.
—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ८८

२ वाजबुल अर्ज पातशहापासून दस्कत करून मागितली.
—दि. म. रा. १।८६

वाजवी; वाजीब—न्याय्य; रास्त; मुनासब.

तें करणें वाजीब व लाजीम आहे. —राजवाडे १०।२८०

वाजस्तेपावेतो—वाजेतों पर्यंत.

प्रायशा आज साहा वाजस्ते पावेतों कामांतच जाईल.
—शा. द. वे. पृ. ७६

वाजा— शेतीचा व शिपाईगिरीचा पेशा असणारी काठेवाडांतील एक जात.

वाजिब—बाजवी, न्यायाची, योग्य.

तुम्ही आम्हासी नाहक घसघस करीता तरी हे गोष्टी वाजिब दिसोन येत नाहीं. —पे. द. ३१ पृ. १७१

वाजी—आवाई, वल्गना, बहाणा, वाजट, प्रस्फुट, जाहीर, प्रसिद्ध.

१ गडावरील घरें शाकारावयाचे निमित्य करून चारसेमाणूस गडावर गेले. वाघाची पारध निघाली ऐसी वाजी करून कंबरबस्ती करून सदरेवर चालोन आले युध्द फार जाले. —पुरं. द. भाग. ३ पृ. २६

२ याणें सांगितले जे गोंवळकोटावरून जाता नये. वाजी (बोभाटा) बहुत होईल. अशास गोंवलकोट टाकून मोरगिरीवरुन जावयाचें योजिलें.
—पे. द. ३३ पृ. १०८

वाजीखुसी—वाजीपुसी; चौकशी.

१ आपणांस जे गोष्टी दखल होईल ते गोष्टीची वाजीखुशी करूं, आपण खुतूत गैरमाकुल सहसा वर्तणार नाहीं. —राज. ८ पृ. ९

२ त्याचे लेक नागोजी निमे पटेलगी करीत होता त्यास ठाणियामधे तलब करून आणून सदरहू अमलाची वाजीपुसी करिता

—शि. च. सा. खंड ५ पृ. १६५

वाजीफ—१ पेन्शन; २ सारामाफ जमिनीची देणगी

वजीफदार म्ह. वाजीफदार, पेन्शनदार, सारामाफ जमीन धारण करणारा.

वाजे; वाजेह—स्पष्ट; विशद.

१ वाजे मरातब कृष्णराव यास कलमी केले त्यावरून वाजे होईल.

—राजवाडे १०।१६७

२ व सदाकत्–दस्तगाह मजकूर लिहिताल त्यावरून वाजेह होईल.

—साने प. या. व. ४६७

वाट करणें—खर्चास थोडेबहुत देणें.

तीन वर्षे फौजेच्या लोकांस नालबंदी नाहीं त्यामुळें लोकहि आपले ठिकाणीं अजुर्दा आहेत लोकांची काही वाट करणार यैसे मानस आहे परंतु पैक्याचा तोटा आहे. —पुणें अख. भाग २ पृ. १०५

वाटकोळानें—उशीरा; विलंबें करून.

वाट खाणें—पाय उठणें, पळून जाणें, कच खाणें.

नबाबाची सवारी हैदराबादेहून कूच करून गोरदपवाडीवर मुकाबिला (लढाई) ३ दिवस होत होती सेवटी पेशव्याचे फौजेनें वाट खाल्ली.

—स. ब. पृ. ३०

वाट चालविणें—कसातरी मार्ग काढणें, वेळ मारून नेणें.

तूर्त नाना जोशी यास रोजीनाखर्चाची वरदी समजाऊन काही वाट चालविली आहे. बंदोबस्तास लोक जाण्याची त्वरा जाली पाहिजे.

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. १९

वाटणें—तर्काच्या वाटेनें विचार करणें.

आपण लाइलाजास हैदरखानाची भेटी घेतली. तो समय काबू रक्षिल्याचा कबूल. परंतु १॥– २ महिने भेटी झाल्यावरही पत्र न यावयास कारण कोणतें? असो. हे वांटितां गांठी पडत नाहीं. (याची संगति आम्हास लावतां येत नाहीं) याउपरी तरी तिकडील मोहास न गुंततां श्रीमंतांस वचन दिल्याप्रमाणें सत्य करावें. —ऐ. ले. सं. १४६७

वाटतीट—वाटबीट; वाट.

श्रीमंतीं पत्रें पुरवणीसुद्धां पांच पाठविलीं तींच बजिन्नस तुम्हांस पाहण्यास

पाठवीत होतों. परंतु वाटेतिटेचें न कळे म्हणून पत्रें ठेऊन घेऊन नकला करून पाठविल्या असत. —ऐ. ले सं. १७४७

वाट बांधणें—अडथळा उभा करणें.

जाट व रजेवाडी याच्या फौजा व तोफखाना ऐसा एक तोंडी झुंझाची जागा होती, ते वाट बांधोन उभे केलें. —ब्र. च. पृ. ४४

वाटभूल होणें—वाट चुकणें.

आम्ही मोहरा फौजेचा फिरविला तो पुढेंमागें आमचे पागेचे लोक लागले. हे हिंदुस्थानी फौजेनें पाहून तेही फिरली. मारीत मारीत दोन कोस लोक आले. त्याजलादेखील वाटभूल झाली. ज्या ज्यांस जिकडे वाट फुटली तो तिकडे गेला. पांचां सातां राऊतांनसी बरणावियाचा मार्ग सोडून आणख्याच मार्गें करून गडांत गेला.

—हिं. द. खंड २ पृ. ८९

वाटालाखा—(व्युत्क्रमाचें उदाहरण) मूळशब्द लिखावाटा म्ह.वांटणी. वांटणी पत्र, लिखावट, लेखी नोंद.

त्यावरी कांहीं कथला नसतां त्रिंबक नारायण व बलवंत राऊ हे दोघे भांडों लागले जे कुतपटा(?)मागों लागले, आपल्या बापानें म्हटलें जे, गांव तुम्ही खातां ते आमच्या हवाला करणें, तुम्ही हे गांव दोन्ही खाणें, मग पुढें वाटालाखा होईल. —शि. च. सा. खं. २ पृ. १४३

वाटावाट—वाटाघाट.

प्रस्तुत वाटाघाट चालली आहे, मागाहून बोलणी होतील तसें लिहीण्यांत येईल. —हिं. द. खंड २ पृ. ८२

वाटी—वाट. वाटणी.

त्याचा जाब आपण लिहिला कीं कर्जाची वाटी जे करून घेणें ते घ्यावी. वरचील म्हणाल त्यास सिद्ध आहो. —पे. द. १२ पृ. ८

वाटी(स्त्री)—वाटी हें वाटचें अनेकवचन. वाट म्हणजे रेडी, रेडकी, म्हशीचे वांसरूं.

गोसावी यासी खिलारपैकी धर्मार्थबुद्धीने ११, गाई ७ बैल २ वाटी १ वासरू १ एकून ११ दिल्ही आहेत.

—शि. च. सा. खं. २ पृ. १८७

वाटेचा उपद्रव—रेच, जुलाब होणें, बेंबीजवळची शीर (वाट) सरकण्यामुळें.

शरीरास मागती या चौ रोजांत वाटेचा उपद्रव जाला भोग माझा. ईश्वर आरोग्य करील. —चं. चू. द. पृ. ८०

वांठ—(स्त्री) रेडी, पारडी.

वाड—चाड.

शत्रूस जरब भारीच पोंचली. खुद हैदरखान अब्रूची वाड टाकून निघून गेला.
—ऐ. ले. सं. १७१८

वाडखोळ—वाडखूळ, वाढवेळ, बहुत काळपर्यंत.
विठोजी सुंदरानें सयद अलीखानाचे घरीं जाऊन वाडखोळ खलबत केलें.
—राजवाडे १ पृ. १९५

वाडव— ?
ऐसे नानापरी वेष धरिती । परी अणुहि नसे शुद्धमति ।
दाखवोनी साधुत्व उपरति । भिक्षा मागती वाडव ।
—गणेश पुराण संजीवनी टीका पृ. ८२
म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक १

वाडी घालणें—तोरण बांधणें, तळ घालणें, उघडपणें निशाण लावुन बंडाळी करणें.
बहुत दंगा करितात माणसें मारतात निशाण लाऊन वाडी घातली आहे.
—पे. द.

वाढणें किंवा वाहाडणें—पुढें जाणें.
आपलें अवसान न पाहतां हे त्यांचे स्वार वाहडले होते त्याजवर गेलें.
—हो. कै. पृ. १५२

वाढवेळ—वाढूळ, फार वेळ.
दरबारचे मर्जी बहुत नाजुक जाहाली आहे. फार माणूस सोसत नाहीं. आमची मंडळी आप्पा व मल्हारराऊ यैसे वाढवेल टिकत नाहींत.
—पे. द. १८ पृ. ५१

वाण—(अनेक वचन वाणीं) वायन, देणगी.
मग राजा याणी (राजानें) आपले हातीं सर्वांस भूषणें वस्त्रें वाहिली (दिली; अर्पण केली) मग भोजनें झालीं मग उचितें व वृत्ति दिधली ऐसी वाणी दिधली.
—बिंब ३

वाण आणणें—तक्रार, चहाडी करणें.
आपण आजपयत आपला सांभाळ केला. परंतु आपले कृपेंत विक्षेप घालणारे फार. नित्य आपणांस वाण आणितात. एकादे समयीं आपण अविचार मनांत आणिल्यास मला प्राणानिशीं जावें लागेल !
—शि. प्र. ब. पृ. ४५

वाणजव्यापार—वाणिज्य व्यापार.
कल्याण प्रांत तुम्हाकडे आहे तैसा हा प्रांत निखालस जितुका तूर्त हस्तगत आहे तितुका निरोपद्रवित रयत व साहुकार लोक खुशाल वाणजव्यापार करीत यैसा करा.
—पे. द. ३३ पृ. ७४

वाणीबकाल—वाणीवणुज. वाणी उदमी.
मग खाली पेठेंत येऊन किल्लेकरांचें व वाणीबकालाचे कबिले दस्त केले.
—पे. द. १० पृ. ४६

वाणीवणुज—वाणीबकाल.
१ परंतु यांणीं त्यास पेठेंत घेतलें नाहीं. बाहेरच राहविलें. व वाणीवणुज प्यादे मिळोन बेगमःरांत चौकीपहारा केला.
—ऐ ले. सं ५२२
२ फौजदारी नवा अंमल (नवीखंडणी, नवीपट्टी) घाटोघाटी बैसवितात यामुळें वाणीवणूज कोणी त्यामार्गें येईना.
—पे. द. ३० पृ. १९७

वाणे वाखाणणें—भाटाकडून दौंडी किंवा द्वाही देणें.
मलिकाने देसायालागी वाणे दिधले देसायाचा कुळदीपक असेल (अस्सल) ऐसें वाणे भाटापासून वाखाणिले.
—बिंब १७

वाताहरण करणें—काटा काढणें; पराभव करणें, गर्वभंग करणें.
नाईकांनीं व सुरेरायांनीं उभयतांनीं मिळून या मोगलाचे वाताहरण केलें.
—पे. द. २० पृ. ६०

वातीची क्रिया—जुन्या काळचा दिव्याचा एक प्रकार. या प्रकारांत वादी प्रतिवादीस सारखीं कणिक व सारखा कापूस देत. कणकेचे दिवे करून त्यात सारखें तेल घालून दोघांकडून त्यांना दिलेल्या कापसाच्या वाती करवून पाजळवीत. पहिला दिवा मालवल्यानंतर दुसरा दिवा ३०० टाळचा वाजवी पर्यंत टिकला पाहिजे. असा ज्याचा दिवा टिकेल त्यानें वाद जिंकला असें ठरे.
पंचाइतांनीं पुसलें कीं तुम्ही कोणे गोष्टीस राजी आहां ? तेव्हां आपण बोलीलो कीं आपण वातीचे क्रियेस राजी असो.
—ऐ सं. सा. खं. ४ पृ. १४७

वादगार; वादगारी—(मूळ शब्द फारशी यादगार) स्मारक, स्मृतिवश.
जो उपकार आपण करितील तें आपलें नांव राहील वाद्गारी.
—राजवडे ६।६०२

वादपुसी—चौकशी.
त्यांची यांची गांठ पडल्यावर स्वारांनीं वादपुसी केली, तेव्हां जाबसालांत अंतर पडलें, त्यामुळें घोडीं हिरावून घेऊन धोंडोपंतास सिंहगडास घेऊन गेले.
—ऐ. ले. सं ४२८

वाद्या—प्रतिस्पर्धी, शत्रु, दावेदार, प्रतिवादी.
विसाजीपंतबापू यास **चिटणीस** याणी सांगोन विनंती करविली परंतु

मर्जीस न पडली मग त्यांनी विनंति केली न केली किंवा माझे बाबाची भीड पडली न कळे. —ऐ. प. पृ. १७९

वादीष—सन्मान.

(अवतरणासाठीं उडदीं शब्द पाहा)
—हो. कै. पृ. ९९

वानर तेलाचा प्रकार होणें--ज्यास जिवलग मित्र म्हणावें त्याच्या कडूनच स्वतःच्या जिवावर बेतणें. अविचारी वागणुकीमुळें ओढवणारी आपत्ति किंवा नाश.

हीं ठाणीं आम्हीं सरकारचीं घालीत नाहीं. करवीरकरांनीं ठाणीं घेतलीं तरी समजोन घेऊं. परंतु कित्तूरकर व हैदरखान एक होतील हें पुरवणार नाहीं असें म्हणणें कच्चें आहे. आपण लिहिलें कीं वानरतेल निवावयाचा प्रकार तो यथार्थ. —ऐ. ले. सं. २३६६

वानीवस्त--वस्तवानी (व्युत्क्रमाचें उदाहरण.).

घनवटीस तिनें आपली वानीवस्त ठेविली होती ते तूं नेलीस. धिक् तुझ्या जिण्यावर! तुज काय बापाचें धर्मं होतीं ?
—ब्र. च. पृ. २८७

वापस--परत.

१ अम्मल मुंबईकरांनी कौलकराराखेरीज कब्जा केला तो वापस करवितो.
—खरे ७।३५७२

२ नारोपंत यास वापस साहेबांजवळ पाठविले असे.
--खरे १२।६८१५

वाम—कर्ज-(कर्जवाम).

वामनूर—(पु.) पांढऱ्या वाळव्यांनीं केलेलें वारूळ, भोम (न.), भोमाड.

वायकळ—कलह, दंगा, कटकट.

तें न करिता मुलगी वादी याचे हवाली केली. त्याजवरून वायकल होऊन कानिटकर यास ओढून टाकिले. बोंबाबोंब होऊन यज्ञोपवीत तोडून कानिटकर पावसेस गेला. — पे. द

वायदा खायदा---वायदा, हप्ता. वायदाबियदा.

वायदेखायद्यांनीं ऐवज वसूल करून घ्यावा दुसरी तोड दिसत नाहीं.
—म. शि. यां. का. पृ. ४५१

वायबाराचा तोटा—Blank Cartridge; मोकळें काडतूस. ज्यांत छरे नाहींत असें काडतूस.

वायाविण--व्यर्थ, निरर्थक, निष्कारण.

हें तूं फुंकट बोलसी। वायाविण चालविसी। फुंकासाठीं अर्जुनेसी।
रथावरी बसोनी ॥

—ज्ञानदेवकृत द्रोणपर्व प. ३
म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक २

वायूवरील मथन—निष्फळ यत्न.
खंदारकरांच्या बोलण्यांत कांहीं जीव नाहीं. सारें वायूवरील मथन हें उमजले. —ऐ. ले. सं. ५५६

वार्तासंभुती—वार्तासंभूत; वर्तमान, बातमी.
पर्णग्रामी होऊन (पानगावाहून) कांहीं वार्ता संभुती श्रवणें साशंक होऊन ही पत्रें स्वामीस पाठविली आहेत. —पे. द. ८ पृ. ४६

वार्तिक—जासूद, वार्ता पोंचविणारा.
सदैव वार्तिकासमवेत पत्रप्रेषणीं कुशल अर्थ लिहीत जावा.
—ऐ. ले. सं. ११६३

वार्याब—प्रवेशाची परवानगी, मिळालेला.
वार्याबी—भेटीची परवानगी, राबता.
तो दिवसरात्र दौलाची प्रकृत अस्वस्त कोणाची वार्यावी नाहीं.
—राजवाडे ७ पृ. १११

वाऱ्यावर वरात देणें—काहीबाही करून वचनमुक्त होणें.
पिराजी नाईक मातगा फार यास्तव वाढवणे उपयोगी नाही. परंतु वचनें गुंतली आहेत यास्तव वाऱ्यावर वरात येकदा द्याव्या.
—ऐ. सं सा. खंड ७ पृ. १०

वारख, वारखा—? सन ? साल ?
तेव्हा जैंगीचे विद्यमाने बोलणे १७९५ वारख्यात की तुम्ही आमची कुमक करून आम्हास गादीवर स्थापन केल्यास १० लक्ष रुपये नगद व ३ परगणे जहागिर देऊं. —ऐ. प. पृ. ४०२

वारद; वारीद—प्रविष्ट; दाखल; प्राप्त.
१ खैरियत खत–खलिता वारीद होत नाहीं.
—राजवाडे ३।९०

२ तेव्हां एका दौलतीवर कांहीं एक विचार येऊन वारद जाला तर त्याचे परिहाराची तद्बीर दुतर्फाचे विचारें होत आली.
—राजवाडे ५।८५

३ जयपूरवाल्यांचें पारिपत्य करावें तों शिरावर बरसात वारद झाली.
—हो. कै. पृ. १४

३ हे गोष्टी रावजीस फार शरमंदगी वारद करील.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. ११०

वारद होणें—पुढें येणें, प्रविष्ट होणें, प्राप्त होणें.
जें काम वारद होत आहे त्या कामापुरता स्नेह व शरीक मसलत करीत आहेत. ——पुणें अखबार भा. १ पृ. १०२

वारस; वारीस, वारिश—वडिलोपार्जित संपत्तीचा हक्कदार; मालक; वाली; कैवारी.
१ पाटीलबाबा जमिनीचा वारस होऊं पहातो.
——जो. रा. ११७
२ गरीब-गुरबांचा वारस ईश्वर आहे. —चि. रा. ४७

वारसा करणें- हमी पत्करणें, साहाय्य करणें.
ज्याप्रमाणें आम्ही खानाचे स्नेहावरी दृष्टी देऊन यास रवाना केले त्याच प्रकारीं खानानें याचा वारसा करून याचा निर्गम करून देऊन यास येथें पाठवावे. ——ना. दी. पा. पृ. १०७

वारा भरणें-–वाऱ्यानें भरणें, हावभरी होणें, गर्विष्ठ होणें.
अरे किशोरा लघुलेकरा । सकुमारा रे हरकुमरा ।
कां मरतोसी होय सामोरा । वृथा वारांभरूं नको ॥
——गणेशपुराण पृ. ७३ म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक १

वारिकवाड—न्हाव्याचें दुकान किंवा खुंट (Saloon).

वारीत, वारीद—फेडलेले, फारीक केंलेलें.

वारिष—वारीस, वारस.
रागदे प्रभू व चांदप्रभु देशमुख तपे सालसी याचं वारिष गोविंदप्रभु म्हणून आहे. —ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. १

वारीसदार—-वशीला. वशिला लावणारा.
याजउपरी आमचा वारीसदार श्रीमंतापाशीं कोणी नाहीं. करितां ते जसे आज्ञा करीत तसें वर्तन राहिले पाहिजे. —ऐ. ले. सं. ६६२४

वारुणावत-–वोडसे. —पे. द. १४ पृ. ९

वारें घेणें—अंगांत आल्यासारखें करणें, ओढून धरणें.
ही मसलत होलकरांनीं कबूल करून शेवटास नेली तरी हेहि मग फारसें वारें घेणार नाहींत. —ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १

वारेसांड—१ अंगांत आलेले वारे टाकणें. २ हट्ट किंवा हेका सोडणें.
मागे येकदा जाले तसे आहे. आम्हीही नानास समजाऊन रंग पडेसा करितो. वारेसांड करून आम्हाबरोबर आसतील असे आहे.
——पुरं. द. भाग १ पृ. १९७

वाल—तीन गुंजा वजनाचें एक परिमाण.

वाल—१/४ मासा.

वालणें—वाळीत टाकणें.

प्रायोश्चित्त भली ब्राम्हणी दिधले असिलेवरी आतां काये कारण? वाला-वयास कांहीं समंधु नाहीं. —शि. च. सा. खं. २ पृ. २१४

वालथर—वीर्यनाश करणें.

वालद, वालिद--बाप.

जनार्दनपंत, बालाजीपंतांचे फडणिसाचे वालद, ते व बाबूराव (फडणीस) बिरादर. --पुणें अखबार भाग १ पृ. १०४

वालदा, वालिदा-- आई.

बालाजीपंतानी छ मजकुरी आवलवख्ती आपले वालदेचे श्राद्ध करून मग वेलबागांत गेले. --पुणें अखबार भाग ३ पृ. १९२

वालह—मालक.

वाला--उंच.

वाला कदर जलीलशान—ज्यांची योग्यता महान आहे.

—भां. भो. द. पृ. ३४

वालाकदर--उच्च पदवीचा.

--राजवाडे १५।१७१

वालाजाह—उच्चपदस्थ, मान्य, प्रतिष्ठित, उंच मानाचा.

वालाजाही—थोर कीर्ति; प्रसिद्धि.

जिकडे इन्साफ तिकडे फत्ते, हे वालाजाही झाली व जहुरात आले.

—खरे ७।३५७२

वाला-तबार—उंच विश्वासाचा.

वालाजाह—उच्चपदस्थ.

वालामनाकब--थोर गुणाचा.

--राजवाडे ३।४५१

वालाशान--उच्च पदस्थ.

अजमखान, वालाशान, बुलंदमकान, याकूदखानी, दामदौलत हू.

—वै. ४ स. १७४२ पृ. २०

वालाशाही--आहादी घोडेस्वाराप्रमाणें मोगल बादशहाच्या परिवारांतील खास घोडेस्वार. या घोडेस्वारानांहि बादशहाच्या खासगीतून पगार पावे.

वाली--धनी, कैवारी, रक्षणकर्ता, मालक.

१ ही लूट नौतिची लाली ।

तूं माझा वाली ।

इश्काची शिपायावाणि बांधलिस दाली ॥

होनाजी बाळ ९४

२ धोंडोबा पुरंधरे या कामाचे मध्यस्थ व वाली पुरतेपणें आहेत.

—नाग २ . ३

३ हैदराबादेच्या मुलकात उपसर्ग जालियानें नवाबाची मर्जी कैसी राहते? वारंवार आपणाकडे बोभाट देऊन पाठवील. इकडे तरी निजाम अल्ली वाली जाहलेच आहेत. त्यासी स्नेह जालियावरी त्याचेहि मनोदयानुरूप कर्तव्यता प्राप्त जाली.

—पे. द. २० पृ. ८२

वालीद--वाळीत, बहिष्कार.

यैसे आमच्या जातीस कलले तर आम्हास वालीद पडेल.

—शि. च. सा. खं. ७ पृ ३६

वाव खाऊ देणें--मोकळा सोडणें, वाढूं देणें.

त्याची आवाईची खबर लागेल तर महाराजांनी काळजी चित्तांत आणावी यैसे नाही. महाराजाचे सेवक आहो. त्यास वाव खाऊ देतो ऐसे नाहीं.

—पुरं. द. भाग १ पृष्ठ ९३

वावडल—वादळ.

संभाजी आंग्रे सुवर्णदुर्गास आले आहे. पाऊसाचे वावडल लागले होते या करितां दोन दिवस लागले.

--पे. द. ३३ पृ. ९५

वावधण--वादळ.

वावधण फार उठलें, पर्जन्यहि आला. दिवस अस्तमान जाहला.

—ऐ. ले. सं. ८०६

वावरीचे जाळें—समुद्रांत लांबच लांब जाईल असें जाळें मासे पकडावयास सोडतात तें.

वावेकल--वायकळ, गर्दी, दंगल.

वावेकल होऊन याप्रकारें प्रसंग होऊन आला.

—पे. द. ३३ पृ. ६०

वास्ता--मध्यस्थी.

तुमचे वास्ता दर्म्यान आहे, याजकरिता महमूल जाला, नाहींतरी याचा तदारुक करणें लाजम आहे.

--राजवाडे २२।६१

वास्ता—(पु.) तीव्र इच्छा, काळजी.

त्यास शेवकानें स्वामीचें जुबानी सांगितलें कीं मोठा वास्ता येथें यावयाचा.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. ११५

वास्ता—कारण.

(अवतरणासाठीं ‘ बिलफय ’ शब्द पाहा)
—पुणें अखबार भा. १ पृ. ११०

ास्ता—कमीपणा, खराबी.
खावंदास वस्त्रें घेऊन जावीं हा इरादा आमचा आस्ता असा प्रकार जाला. यात गायकवाड सरकारची नाखुषी केवढी झाली व हुरमतीचा वास्ता जाला. तेव्हां आमचा दावा पेशवेसरकारशीं.
—शा. द. वे. पृ. १६५

वास्ते—साठीं.
कित्येक पोशीश मसलतीच्या मज्मुनावास्ते अजम राघो विठ्ठल यास फिरस्ताद केले असत. —साने प. या. व ३८७

वास्तेकार; वस्तेकार—शुभेच्छु.
मुख्य हजरतीची जातमुबारक व आपण आमचे दौलतीचे वस्तेकार बहुतच दुर अंदेश तेव्हा जे करीन सलाहा तेच आपण घडवितील.
—नाग २ पृ. १५८

वासलात—हिशेब; निकाल.
तहापासोन वासलातीचा ऐवजही माघारा देविला.
—राजवाडे ७ ख. ळ, य. १५

वासिक—दृढ.
वासिल—मिळणारा.
वाहदीयत—ऐक्य; स्नेह.
दोन्ही दौलतीची असी वाहदीयेत. —राजवाडे ७।१५२
वाहित्रा—वाहून नेणारा. --पे. सा. पृ. २३६
वाहिद—एकमेव.
वाही—खोटें; निष्प्रमाण, वधवाई.
सदाशिव रड्डी अलाहिदा राहिल्याचें तहकीक किंवा वाही वर्तमान हें खचित समजल्यावर मागा न विनंती लिहिण्यांत येईल.
—राजवाडे ५।१९९

वाहौदा—वोहदा, दरक, अधिकारपद.
राक्षसभुवनच्या स्वारीत राजे विठ्ठल सुंदर कामास आले त्या हंगामात धोंडोराम वकील पेशवाई सरकारांतून हैदराबादच्या वकिलीस होते. त्याजकडून वकालतीचा वाहौदा दूर होऊन आमचे आजे कृष्णराव यास सरकारातून वकिलाचे कामावर नवाबाचे स्वारीवरोबर रवाना केलें.
—द. स. कै. या. पृ. ९९

वाळ—रद्द, व्यवहारातून गेलेला, कालांतरित, गैरचालू.

विकृति--विशाद.
आमची विकृति कारभाऱ्यास आली म्हणोन जांवगावीच आमचे पारिपत्य करीत होते तो डाव चुकला परंतु डंश चित्तांतील कसा जातो? या करिता आम्हास इऱ्या देऊन लिहितात. --लेख पृ. ९९

विकट—मोठें.
माघ वा॥ ७ पासून पुढें आपल्या हातून महत् कार्य होऊन यश विकट असे योग आहेत. —ऐ. ले. सं. २७६१

विकत पाकत—विकत विकत.
येथें वैरणीमुळे माठा गलाटा जाहला असे. विकतपाकत कांहीं तरतूद करून आठा रोजांची वेगमी करून ठेवितो.
--पे. द. ३० पृ. ६४

विखर—विषम.
असो. जे काळीं जें घडावयाचें असेल, तें घडेल. साऱ्याच गोष्टी विखर पडल्या आहेत, त्यांत हेंच काय एक मोजावयाचें आहे?
--ऐ. ले. सं. ७१०२

विघड करणें--बिघडविणें.
दक्षिणेकडील मनसबा घडत होता, तो विघड करून गमाजीस दीड हजार फौज नामी लोक बराबरी देऊन रवाना केला.
--पे. द. २६ पृ. १९७

विघरणें--विरघळणें.
१ एकदां सरकारची फौज खालीं उतरली म्हणजे तोतयाचे लोक जिकडील जिकडील तिकडे विघरतील! —ऐ. ले. सं. २६६९
२ तमाम लोक फुटोन गेले. ३०,००० फौजेचें बंड विघरलें.
—ऐ. ले. सं. २५९९

विचळून जाणें--बिथरणें, चलचित्त होणें.
माधवराव पेशवे होळकर यास बोलिलें तुम्ही म्हणता हे ग्रहण करण्यास योग्य आहे. परंतु विठठल शिवदेव हे अगदी विचळून गले आहेत, त्यांची समजूत आतां कशी होईल? —वि. घ. इ. पृ. ७३

विचार्यमाणें--विचारे करून.
परंतु विचार्यमाणें पाहाता आजी पाऊसकालाचे दिवस समीप आले यैसीयामध्यें त्याप्रान्ते कोणाच्या मसलतेत स्वामींनी पुढें जावे यैसा अर्थ नाहीं.
—पे. द .३ पृ. १४५

विचारास चुकणें--कर्तव्यास चुकणें.
गर्गशा वाढला याचा विवेक होये ते केल्यानें सर्व गोष्टीस उपयुक्त आहे,

तुम्ही विचारास चुकाल असें नाहीं. परंतु राज्यांतील मऱ्हाटे घालवितात हे निमित्य न घ्यावें. —पे. द. १२ पृ. ३४

विचित्र—विशेष.

शत्रूचें २५,००० माणूस गाडदी व १२,००० फौज व ५० तोफा येणें-प्रमाणें एक घटकेंत सत्यनाश त्याचा झाला. सारे फौजेंत आपले फौजेचा लौकिक विचित्र झाला. —ऐ. ले. सं. १७७८

विज्वर –विपरीत, वाईट.

जमालउद्दीखान याचा पेशखाना बाहेर निघाला. आपण छ ५ रमझानी डेरादाखल होणार ऐसी येथे गडबड जाली आहे. प्रसंग विज्वर दिसतो स्वामीस कळावें म्हणोन लिहिलें आहे.

—पे. द. १५ पृ. ५८

२ प्रस्तुत सादतखां याचे सुध्याचे वर्तमान बहुतच विज्वर ऐकोन चित्त स्वस्थ नाहीं. —E. M. P. पृ. २८

विजातीय समय—विपरीत काळ किंवा प्रसंग.

पेंच नसता तर असेंच हाकून लोकांस पुण्यास नेतों. मग होणें तें होतें. परंतु विजातीय समय प्राप्त झाला आहे. आम्हीं लोकांस सांगावें अशी शक्ती मजपाशीं राहिली नाहीं. —ऐ ले सं. २९६१

विजरई—पोर्तुगीज व्हाइसरॉय.

याकरितां गोमांतकास विजुरेस लिहून पाठवितो तेथून काय प्रत्योत्तर येते तें पाहातो. —पे. द. ३३ पृ. १३४

विझण—एक प्रकारचा पंखा.

आपणांकारणें पंखे वगैरे जिन्नस पाठविला आहे. बितपशील—

२ पंखेसुमार,

२ विझण सुमार. —ऐ. ले. सं ८२३२

विझारत—वझीरी.

विटण्यांत येणें—निकाल न लागतां उलट वैषम्य किंवा चीड येणें.

सातारकरांचें बोलणें नित्य नवें पडूं लागलें. याजकरितां मध्यें २ दिवस विटण्यांत येऊन किल्ल्याभोंवत्याहि चौक्या दिल्या. वर जाणार येणार अगदीं बंद केल्यानंतर मागतीं किल्ला बोलूं लागला.

—ऐ. ले. सं. ५६७०

विटणें—द्वैत येणें, वैरस्य होणें.

१ चिंतामणराव आप्पा यांचें व जिऊबा अण्णांचें साचौ महिनेंत विटतें, ऐसेंहि ते बोलिले. —ऐ. ले. सं. ६४०६

२ अलीकडे त्यांचें आमचें विटलें होतें, तें गंगाधर रावजी यांजकडोन बोलणें ठरून आतां त्यांचा आमचा एक विचार झाला आहे.
—ऐ. ले. सं. ५६१०

विडंबर—खोटें, भलतेंच कांहींतरी.
जीं पत्रें येतात त्यांत किमपि तुमचे निष्ठार्थ नाहीं, जें लिहिणें तें विडंबर लिहितां यावरून तुम्हाविशी धण्यास अर्ज करणारानें कसा काय करावा? धण्यास तरी कृपा कशी उपजेल?
—रा. ८ प. १२७

विडा घेणें—पैजेचा विडा उचलणें.
तमाम अमीर यास हुकूम फर्माविला कीं बाटेराव यांजला मोडून मुलकाचा अमल घेऊन येईल त्यास चौथाई अंमल देशमुखी दिधला, अमीर उमराव कोणी विडा न घेतला.
—पे. द. ३५ पृ. १

विडा देणें—निरोप देणें.
आज घोरपडे यांचा सरंजाम काढून दुसऱ्यास देणार, तेव्हां आमच्याहि सरंजामाची पुढें तीच वाट. त्यापेक्षां आजच आम्हास विडे द्यावे.
—ऐ. ले. सं. ५६८९

विणती (स्त्री.)—देवाला कळ लावून घेतलेला कौल, प्रसाद किंवा गुढी.

वितंडगड—उर्फ तिकोणा.

विथर—असंबद्ध.
श्रीमंतांच्या अंगीं वायूचा संचार दिसतो. परंतु कांहीं विथर बोलणें अथवा असमंजस करणें असें नाहीं.
—ऐ. ले. सं. १९३२

विथरास जाणें—विकोपास जाणें.
पंतांनीं सरकारच्या आज्ञेविरुद्ध नाटकशाळेचा आग्रह बहुत धरिला आहे इची गत तीच माझी म्हणतात. हे विथरास जाईल.
—ऐ. ले. सं. ६४१४

विद्यापूर—ऊर्फ विजापूर.

विद—?
छ १० रोज बुराणाशा गोंडराजा अविंघ याचा विद् होता त्यास वस्त्रें दिल्ही.
—नाग १ पृ. ३०७

विदा—पाठवणूक.
त्यांची विदा मुहूर्तेंकरून बाहेर केली.
—राजवाडे १०।४२२

विदान—हिकमत, चमत्कार.
इतकें बोलोनि गजानन। काय करीता जाला विदान।
—ग. पु. स. टी. पृ. ५८
—म. सं. प. व ७ अं. ४

विंदी--विनंती.

शिंद्याचे दीलतींत खासा नव्होता (नव्हता) बाया मात्र होत्या दादासो यांचे चित्तांत की दत्त (दत्तक) द्यावा, तेव्हां नाना फडणवीस व महादजी सिंदे यांचा स्नेह भारी ते वेळेस नानाणीं दादासाहेबास विंदी करून पाठविल बावा (महादजी बावा) याहास् (यास) सरदारीचीं वस्त्रें देविली. —स. ब. पृ. २८

विदुर—शिंद्याचे सांकेतिक नांव (महादजी शिंदे दासीपुत्र होते पुराणांतील. १ विदूरही दासीपुत्र अनौरस लेकवळा होता त्यावरून शिंदे घराण्यास हें निंदाव्यंजक सांकेतिक नांव देण्यांत आलें होतें.)

विदुर निकट संकर्षण यास प्रतिबंध करावा, अशी बुद्धि घंटारवाची जाहली असें वर्तमान आहे.

(अधिक अवतरणासाठीं 'तवतुक' शब्द पाहा.)

—ऐ. ले. सं. ६३२०

२ पुढें राणोजीबाबा यांचे पुत्र जयाजी दत्ताजी व जोतिबा हे त्रिवर्ग खासे (औरस) व तुकोजी व म्हादजी उभयता विदूर एकूण पांचजण होते.

—हो. कै. पृ, १३

३ मागाहून विदुराकडील दोन हजार फौज येत आहे म्हणोन आवाई आहे.

—ऐ. सं. सा. खंड १ पृ. १४

विदूरवाले—शिंद्याकडचे, दिम्मत शिंदे.

रा. सिवाजीपंत विदूरवाले याचे पत्र निमगांवी आले की श्रीमंत तात्या सुखरूप कुंबेरीस सडे आले. —चं. चू. द. पृ. १४५

विंधारी--१ क्षत्रिय आई व वैश्य बाप यापासून निर्माण झालेली एक जात; २ मोत्यादिकांना भोंकें पाडणाचा धंदा करणारा.

विधीव करणें —?

गनिमाचें किल्ले विधीव केले. बंद सोडविले ते समयीं मशारनिल्हेनें जमावानिसी तरवारेची शर्त केली.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. १९१

विनंती उदास करणें—विनंतीचा अव्हेर किंवा दुर्लक्ष करणें.

१ सेवकाने विनंतीपत्रें पाठविली परंतु आज्ञापत्र न जाले तरी विनंती उदास न कीजे. --हिं. द. खंड १ पृ. ७२

२ सेवकाची विनंती उदास न करावी. —पे. द. १५ पृ ५५

विना—एरवीं; अन्यथा.

यांत आतां ईश्वरें परिहार करावे. विना निभाव नाहीं.

—ऐ. ले. सं. ३१७९

विनाभाव—वाकडें.
आम्हीं तो अद्याप कांहीं त्यांसी अमर्यादा केली नाहीं. कागदींपत्रींहि विनाभाव दाखविला नाहीं. —ऐ. ले. सं. ९८२

विपत्य—विपत्ति.
एक राहुटी हरीपंत तात्यांनीं दिली आहे. तेवढ्यावर सर्व गुदराण करितों. मोठें विपत्य होतात. लिहितां न पुरवे. —ऐ. ले. ३०३३

विपत्य करणें--बेअब्रू करणें.
नवाब बोलिले कीं इतका त्याचा अपराध नाही. शिरच्छेद न करावा. मग त्यास गाढवावर बैसवून विपत्य करून सोडिला.
—राजवाडे १ पृ. ३०

विपळाप—विलाप, शोक. --पे. द.

विमर्द--बिलंब.

विमा--ठराविक मुदतींत जिवास अगर मालास अपाय झाल्यास भरपाई बद्दल नियमित रक्कम मिळण्यासाठीं हप्तेबंदीनें पैसे भरण्याची व्यवस्था. पोहोची विमा करून पाठविली आहे. --गुळगुळे दफ्तर

विरचळी—स्त्रियांचा एक दागिना.

विरजीक, इरजिक—जमिनीस द्यावयाची कुळवाची पाळी. पेरणी, पिकाची काढणी, मळणी वगैरे शेताचें काम करण्यासाठीं एकाच वेळीं अनेक गडी लावतात त्यांना सकाळीं न्याहारी, दुपारीं साधारण जेवण व संध्याकाळीं मोठें जेवण घालतात तें. अशा कामाला अन्नमयमोबदल्याला इरजिक म्हणतात.
तीर्थरूप यंदा येथें नाहींत यामुळें चार दिवस विरजीक करावी म्हणून तुमची आज्ञा न घेतां येथें आलो. अपराध क्षमा केला पाहिजे.
—पे. द. ९ पृ. ४४

विरळा—क्वचित्.
अवघी फौज मारली गेली; विरळा कोणी पळोन जाऊन वांचला असला तर असेल. —ऐ. ले. सं. पृ. ३२

विरळागतकाज--अपूर्व गोष्ट.

विराखत—इराखत; लघ्वी.
जरा सैल करा मजला। विराकतीला उशीर झाला।
—उमाजी नाइकाचा पोवाडा

विराणे--एक वाद्यविशेष.
पोइसरकरास जुनरीच्या झुंजास मोहारी शिंग व उत्तनकरास विराणे

दिधले व गोराईकरास वीरगांठि व येकसरकारास मोहरी सिंग ऐसी उचितें दिधली. —बिंब १०

विरुद्ध येणें--वाकडें येणें.

उपरांत दाभाडे यासी विरुद्ध येऊन लढाई लागली.

—पे. द. ४४ पृ. ८

विल्हे--बाजू.

मग शिवणीकर करोल मानाजी पायगुडे याजकडे दिल्हे आणि हुजरातीस ठेवून पाठीमागील विल्हे दिल्ही. --पे. द. १५ पृ. ५४

विल्हे करणें—जलदी करणें. (?)

घरे बांधावयासी आरंभ केला आहे. आम्ही हैगैखाली घालून त्यांचा मार्ग लक्षिला आणि ते विल्हे करून आले तरी घरे कोपटे जाली पाहिजेत. याजकरितां नेहमीच छावणीच्या जागा मुक्काम केला.

—पे. द. ३ पृ. १४७

विल्हेस लागणें—निकाल होणें, मरणें.

हैदरखान शककर्ता. परंतु पृथ्वीक्षोभ बहुतच जाहला. श्रीस मानलें नाहीं! लवकर विल्हेस लागला ! —ऐ. ले. सं. ३६९२

विलजार—?

कसबे पोवनी येथून तीन बैल कापडाचे भरून आले खासे खासे विलजार जामदारखान्यांत बसून कापड पहात असतात.

—नाग १ पृ. २८२

विलयास जाणें—विकोपास जाणें.

रा. स्वामी (शाहू) येथें फारसे रागें भरले आहेत. विलयास हे खास गोष्ट जाईल. —ब्र. च. पृ. ३८

विलाती—विलायत, देश, मुलूख.

मोगलें हिकमत जे केली। विलाती वोस पाडिली। मावळें बापडीं गड टाकुनिया पळालीं ।। --अप्रसिद्ध पोवाडा

विलाथ डागणे—जमिनीची मोजणी करणें व ती सरकार कागदी नोंद करणें.

मग आगामुऱ्हानें सिधाव केला (वसूल ठरविला) चवदा महाले विलाथ (विलायत मुलूख) डागिली.

—पा. क्ष. ज्ञा. इ. खं. १ पृ. २५

विलायत; विलायती--१ प्रांत; २ परदेश; ३ इंग्लंड; युरोप.

१ शहाजी महाराज- - -चित्रदुर्गांत विलायतीमध्यें- - -मृत्यु पावले.

—सभासद ५२

२ विलायती खराब पडली होती, त्यास धीर भरंवसा देऊन वसाहत केली आहे. —वाड सनदा १७४

—विल्सन

विलायत—वस्ती असलेला मुलूख.

वले—विल्हे किंवा बाजू.

आम्हीं आमचें महत्कार्य श्रीमंताहीं करोन द्यावें म्हणोन मर्जी रक्षिली, परंतु परिणामीं तिकडील विले धरून ठेविलें यैसें बोलोन फार कष्टी झालें. —पे. द. २६ पृ. १७७

विलेसाठीं—वाटणीसाठीं; विल्हे म्ह. वाटणी.

सातवा कयाजीबाजी याचा विस्तार पुत्र सोनजी. त्याचा नाइकजी. व जनाजीस पुत्र नायकजीबाजी. त्यास पुत्र आनाजी घाटगे दहीवडीकर. हे सागुळी याचे झुंजात विलेसाठीं कज्या होऊन नागोजी झुंजारराव घाटगे यांणीं जिवें मारिलें. —द. स. कै. या. पृ. ३६

विलें होणें—निकाल होणें, विल्हेवाट होणें, निकालवाटणी.

ते वेले तुमचेहि तकसिमीचे विलें होईल. त्याप्रमाणें लिहून पाठऊन. —शि. च. सा. खं. ४ पृ. ७८

विवा—?

तरी येथून पुढें गांवजत्रेची फळी व रानसावजाची फळी व डुकराची विवा देखील फळें देसमुखास देत जाणें. —राज १ पृ. ४७

विविक्षा—चर्चा; आक्षेप.

दरबारीं विविक्षा होईल म्हणून तुम्हांस कळावें याकरितां लिहिलें आहे. —ए. ले. सं. ९१०

विवेक--तह.

१ यंदाचा मनसबा पडत पडत भारी जाहला. विवेक व्हावयाचा प्रकार दिसत नाहीं म्हणून यंदा फौजेची तिकडेच छावणी होईल असें दिसतें. —ऐ. ले सं. १५३०

२ एकवेळ मोगलांचा विवेक झाल्यानंतर सर्व सरदारांस निरोप होऊन आपापल्या घरास जात आहेत. --ऐ. ले. सं ६११

३ इकडील वर्तमान कोडचाळ जुजतें. फिरंग्यांनीं टिपूस मारून कोसभर माघारें सारिलें. रा. आप्पाजीराम फुलचेरीस विवेक करावा म्हणोन गेला, त्यास तेथें अटक केली. —ऐ. ले सं. ३७११

४ वकील पाठविले आहेत विवेकाचें बोलणें लागलें आहे तरी तालुक्यांत उपसर्ग न करावा. --को. प्रां. १९०

विश्रांत—आश्रयस्थान, विश्वासाचे ठिकाण.

त्रिंबकपंतदादा तेथें तुम्हास विश्रांत आहेत ते हरयेक विचार बुद्धिवाद सांगतील त्याप्रमाणें वर्तणूक करावी.

—चं. चू. द. पृ. १३४

विश्रांत करणे––निकाल लावणें, काटा काढणें.

नवाबाची धमक फारसी आहे. जरी ऐवजखान दरम्यान नसता तरी विश्रांत केली असती स्वामीचें हाते मृत्य होणार यास्तव चालोन येतात ?

––पे. द. १५ पृ. २६

विश्रांत होणें—समाधान होणें.

कृपा करून पत्र पाठविले ते उत्तम समयीं पावोन विश्रांत जाली.

—पे. द. १० पृ. ८

विश्वास—वहिवाट, परिपाठ.

छत्रपतिशककर्ते यांहीं राज्यक्रमास आरंभ केला होता. आणि किल्ले सिंहगड घेऊन दीक्षित ठकार यांजकडून मुहूर्त विचारण्याचा विश्वास होता व ठकार दीक्षित यांस वर्षासनें व इनाम जमीन देऊन कुटुंबाची स्वस्थता करून दिली होती.

—भा. व. अमा. बाव. यां. कै. पृ. ५५

विश्वासआनविश्वास—विश्वासअविश्वास.

माझे जातीचा विश्वासआनविश्वास तात्या सर्व जानतात.

––ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. १६४

विश्वेश्वर नगरी—काशी.

जेष्ठ शु॥ चतुर्थी इंदुवारी श्रीविश्वेश्वर नगरीस पावलों.

—E. M. P. पृ. १५४

विशिख––१ मुसलमान. २ (शिंद्याच्या राणेखान भाईचें सांकेतिक नांव)

रावजीकडे मुजमु सांगावी असें यजमानाचें बोलण्यांत आहे. विशिखाशी (राणेखान भाई) या गोष्टीचा संकेत जाहला आहे.

––म. शि. यां का. पृ. १९०

विशी बे विशी––कळे न कळे इतका किंवा अत्यल्प. Inappriciable or very slight difference as in sickness, weather etc. (विंशी बेविशी पडणें)

वडिलांची प्रकृती नीट नाहीं. (परशुरामभाऊस लष्करांत कांहीं दिवस भ्रम झाला होता) याजमुळें कामास व लौकिकास कमीं पडते विशी बे विशी मात्र आहे. श्रीआराध्य कृपा करील तेव्हां खरें.

––ऐ. ले. सं ६००८

विशेषात्कार—विशेष.
रा. सेनाधुरंधर यास या देवाची भक्ति विशेषात्कार आहे.
—नाग २ पृ. २१

विशेषोत्तर—अधिक किंवा विशेष.
टिपूकडील वर्तमान अलीकडे विशेषोत्तर नाहीं.
—ऐ. ले. सं. ४४१२

विषप्रळय करणें—विषप्राशन करणें.
(अवतरणासाठीं 'कानागाडा' पाहा.)
—हो. कै. पृ. १५

बिषाचे घर—ज्याणें नाश किंवा संकट ओढवेल अशा गोष्टीबद्दल अलंकारिक वापरतात.

विषाधवर—१ विषादकारक, विषादकर २ वैषम्यामुळें.
वरकड कारभारसंबंधे येक दुसरी गोष्टी विषाधवर अगर गुंतल्यावर घडली ते सर्व आपली मर्जी राहिल्यावर नीट सहजात होईल.
—पे. द. २० पृ. १६४

विस्कट—विसकटाविसकट, चिरफाड.
थोरले फौजेचा विस्कट करावासा नाहीं.
—पे. द. ३३ पृ. ६८

विसनखीची बाधा—गर्मी, उपदंश, ओलांडा.
(तथापि गरोदर स्त्रियांच्या पोटांत गर्भाची हालचाल सुरू झाली व त्याना डोहाळे लागू लागले म्हणजे विसनखीची बाधा झाली असा वाक्प्रचार स्त्रियांत रूढ आहे.)

विस्तार देणें—सल्ला देणे ? भर देणें ?
निजामअलीच्या डेऱ्यांत इभ्रामखान गाडदी लक्षुमण खंडागळे खेले रहीमतुलाखान मिळोन खलबत केले. गाडदी वगैरे यानी विस्तार दिधला कीं चार कोस श्रीमंतजीकडे दबाव टाकावा व काही किल्ल्या कडेहि रूख दाखवावा.
—राजवाडे १ पृ. १७४

विस्मरण—१ विशेष स्मरणं. २ अविस्मरण.
सांप्रत जासुदासमागमे छ २५ मोहरमचे पत्र पाठविलें तें उत्तम समयीं प्रविष्ट होऊन समाधान जाहले. यैसेच निरंतर पत्रीं विस्मरण राहून संतोष पावविला पाहिजे.
—वै. ४ स. १७४२ पृ. १०

विस्वा—जमीनीचें एक परिमाण.

आमचे महाल, बिगा विस्वा, मानमहत्त्व, कोणेही गोष्टींत अंतर श्रीमंतांकडून न पडावें असा करारमदार पक्का होऊन तुमचे सांगितल्यावरी श्रीमंत राऊसाहेबांकडे आलों.

—ऐ. ले. सं. १३११

विसकट पाडणें—विस्कळित करणें; दाणादाण करणें.

आधीं त्यांच्या फौजेचा मुकाबिला घेऊन फौजेचा विसकट पाडावा, फौजेचा आब गेला म्हणजे त्यांचीं ठाणींठुणीं घ्यावयास संकट नाहीं. विना त्यांचा जथ विस्कलित झाल्याखेरीज टिपून लिहितां येत नाहीं.

—ऐ. ले. सं. २५६३

विसरसांड—निसरसांड, आबाळ, उपेक्षा.

कैलासवासीयामागें मामासाहेब आपण आमची विसरसांड केली तर असें नसावें.

—धा. प. इ. सा. ३ पृ. २२७

विसातत—मध्यस्थी.

विसिष्ट—विशिष्ट, शिक्षा, पारिपत्य.

हे वर्तमान आम्हास कळताच यास आम्ही दरबार मना केला; व पुढें विसिष्ट कांहीं करावे त्यास येथें सखारामपंतानी सांगितले कीं तूर्त अन्न घेऊ नये .... यावरून थोरले पारपत्य तूर्त राहिले.

—ऐ. सं. निबंध खंड २ पृ. २२

विहिरा—नदीचे पात्रांतच खोल खड्डा विहिरीसारखा करतात तो. हेळ, छोटी विहीर किंवा खड्डा.

१ अद्याप पर्जन्याचा कांहीं सुमार दिसत नाहीं. नदीचें पाणी सरलें. आंत विहिरे लोकांनीं खणिले आहेत. संगमाचें पाणी लोक आणतात.

—ऐ. ले. सं. ५१४४

२ गांवाजवळ संगमेश्वर देव आहे. तेथील नदीमध्यें विहिरा होता त्यांतील झऱ्यास रक्त येऊं लागलें. —ऐ. ले. सं. ८५४

विहू—उहू, उपक्रम, व्यूह, बनाव, कपट, विभु.

तात्या व आप्पा नानापाशी बोलले जे, आज आमचे घरीं ब्राह्मण उपोषित बसले, असे विहू करून बोलतांच नानानी उत्तरास प्रारंभ करून बोलले, की मागे बहुतानी केलें (प्रभूंस शूद्र ठरविण्याचा उद्योग) तें शेवटास गेले नाहीं. पुढेहि प्रभूंचे दिवस असेच राहतील असें नाहीं कोणी तरी दैववान होऊन तो प्रभूस अनुकूल झाल्यानें, त्यांचा वेळ पडल्यास

(त्यांना अनुकूल संधी फावल्यास) हें शब्द प्रभूंचे मनांतून जाणार नाहीं. —काय. प्रभु इ. सा. पु. १ अं. ६ पृ. १२

विहेवराडे—विवाह, वराड, लग्नकार्य.
आपलालियें तरफेस विहेवराडे कार्यप्रयोजन गोंधळ होईल तेथे टिळा विडा घ्यावा. —शि. च. सा. खंड १ पृ. ६३

विक्षेप——व्यग्रता, भय.
महा दुर्जन पापरूप । तो सिंधूरासुर सकोप । आला वेगीं गौरीसमीप । तीसि विक्षेप जाला तेणें ॥ —ग. पु. सं. टी. पृ. १८
—म. सं. प. व. ७ अं. २

वीट—१ कंटाळा, २ वैर. ३ तिरस्कार.
१ चिमाजी आप्पा बोलिला कीं तुम्ही महाराजांची पाठ करून राहता तर येक दिवस मारून ताराज करीन ! त्रिबकराऊ दाभाडा मारिला. महाराजानीं आमचे काय केले? तुम्ही बीट करून किती दिवस रहाल ? —पे. द. १७ पृ. २४
२ आमची बायकांची मसलत किती ? परंतु जेथें वीट पडला त्याचें सोबतीस राहून तुम्हास फल काय ?
—म. द. रु. ३ पृ. ११७

वीत—जीव, अर्थ, मतलब, मुद्दा.
त्यांनीं बहुमानाच्या गोष्टी मात्र सांगितल्या परंतु त्यांत काही वीत नाहीं. —पेठेदप्तर भाग २ पृ. २३

वीरगांठी—अलंकारविशेष.
पोइसरकरास जुनरीच्या झुंजास मोहारी शिंग व उत्तनकरास विराणे दिधले व गोराईकरास वीरगांठि व येकसरकरास मोहरी सिंग ऐसीं उचिते दिधली.
—बिंब १०

वीळ (लागणें; येणें; होणें):—भरती सुरू होणें—(समुद्राची)
वेंगलण—अंगावर पिलें पाजणारी वानरी.
वेरूळचा निचाडचा—कवडीचुंबक. कृपण; चिकट.
वेगल्वार—जलद चालणारा जासूद.
—रा. व्य. को.

वेगळचार—विभक्तता, विभक्त व्यवहार, फारकत, वाटणी.
१ अलीकडे सोमाजीराव व सिवोजीराव यांचा वेगळचार झाला. त्या वेळेस गांवगन्नाची वाटप तपसीलवार येणेप्रमाणें.
—द. शिं. मो. यांचा इतिहास पृष्ठ २

२ येकूण पुत्र पांच. वेगळचार तात्यानी करून देऊन फारकत्या केल्या.
—चं. च. द. प. १०

वेगळे वाटेनें, वेगळे वाटे—निराळें; स्वतंत्र; गुप्तपणें. एकांतांत.
१ सर्व मजकूर चिमणाजीपंत सांगतील. तो ध्यानीं आणावा. आपण व सदाशिवपंत व कृष्णाप्पा व चिमणाजीपंत वेगळे वाटेनें बसोन सर्व पुढील अंदेश ध्यानीं आणून उत्तर खचित (पक्कें) उभयतां बरोबर पाठवावें.
—ऐ. ले. सं. २७०६

२ नारो गणेश यानी पाटिलबावांशी वेगळेवाटें बोलले कीं उभयता सरदारांचे (म्ह. तुमचे व तुकोजी होळकराचे) संमत घडेल तर आठा दिवसांत (अहिल्याबाईचा) बंदोबस्त करतो.
—हो. कै. पृ. ७६

वेंगास येणें—आतताई होणें. हातघाईस येणे.
जप्ती जाली असती तर वर्तमान गायकवाडाचें लोकास येते. बेहिंमत होऊन रदबदल्या लाविते उठून येते वेंगास येते.
—म. शि. यां. का. पृ. १०१

वेंघणें—चढणें; ओलांडणें.
याउपरी मांडोचा घाट वेंघोन आला तरी आम्ही कोणें रीतीनें त्यांसी बोलावें ?
—हिं. द. खंड १ पृ. ३३

वेंच—खर्च.
राजेश्री खंडेरावु पानसंबळ याचें स्वार या कामास पाठविले आहेत. यास वेंचास मौजे मजकूरपैकीं १०० रुपये आदा करणें.
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. १९५

वेंच विल्हेस लागणें—खर्च भरून निघणें.
बगर पेठ घेतले विना मार्गास येत नाहीं. स्वामीची खास स्वारी जाहालीयास वेंच विलेस लागेल. परंतु खेडी खराब होतील.
—पे. द. २८ पृ. १५३

वेझुटीं—निसटती, ओझरती.
खुद्द जानोजी निंबालकर यासी तिराची जखम मानेस वेझुटीं लागली आहे.
—पे. द. २८ पृ. ७८

वेट, वेटें—एखाद्या मिळकतीच्या काही भागावर जर कमी दरानें वसूल झाला असेल तर त्या मिळकतीच्या दुसऱ्या भागावर वाजवीपेक्षां जादा दरानें वसूल घेणें.

वेटवा किंवा वेटवासा—?
पोस पाटेल नवी महागिरी आणून भाडेकरी वहिवाट करणार वेटव्याचें

देणें अजीष्टान. सनद महागिरीचे वेटव्याचें देणें अजीष्टान करार करून पालणुकेस सनद हुकूम टिपेचे आकारात महागिरीचा वेटवासा दरसाल अजी पाल पडत जाईल. --कु. आं. ढ. ३८१

वेटावणी--वांकुली, वेडावणी.

वेटे--?

शिवराम तुकदेव यासी कर्ज रुपये शंभर द्यावयासी आम्ही येथें मान्य केले आहेत, तरी सदरहू रुपये रा. बाळाजीपंत फाटक याजपासी देणे यैवज देणेबाबत वेटे सरकारान वडीली येकसे रुपये बाळाजी पंताला द्यावें. --वै. ४ स. १७४४ पृ. ३७

वेठ उठविणें-- हल्ला करणें, हल्ला चढविणें.

तुरुप स्वारानी वेठ उठविला.

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. १३५

वेठण--कसब, कौशल्य.

तो रांगडे स्वार, घोडचाचें वेठण कमी. स्वार सरंजाम जमू न शकतां प्राशय: मारले फार गेले.

--इ. सं. हो. कै. पृ. २

वेठा--वेठचा; बोजे वाहणारा भारवाहक..

त्याचा शिरस्ता कारकीर्द श्यामल चौतीस दालद्यापैकीं निम्में सतरा वेठे द्यावे. त्याचे पोटास सेर व घडवती द्यावी आणि वेठीची चाकरी घ्यावी घरी सतरा असामी राहतील त्याणीं डोली लावून उदीम करावा.

—पे. द. ३४ पृ. ७८

वेडी हळद (स्त्री):--जन्ममूर्ख, खुळा.

वेद्य--विदित.

कै. रा. जिवाजी सिंदे या राज्यांत श्रमसाहास काय केले आहेत ते स्वामीस वेद्य असेलच त्या आलीकडे त्याची मातुश्री सगुणाबाई यानी नंगनामोश बराच केला आहे.

—पे. द.

वेंधा ठेवणें--(?)

(अवतरणासाठीं ' सजल ' शब्द पाहा)

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. २६

वेरधार, वेरधारा (अनेक वचन)—येरझार, हेलपाटा.

१ आमचे ऐकणार नाहीत तथापि महाराजाचे आज्ञेप्रमाणें सांगतो म्हणून एक वेरधार घालावी.

—पुरं. द. भाग १ पृष्ठ १२६

२ रामभट केले भानगडीत आहेत वेरधारा इकडून तिकडे तिकडून इकडे करतात.

—पुरं. द. भाग ३ पृ. ८

वेलसीर, वेळशीर—वक्तशीर, वेळच्या वेळीं.

संस्थान मजकुरी श्री काशीविश्वेश्वराची नेमणूक मजकडे सरकारातून आहे त्यास हल्ली वे॥ रा॥ भास्कर भट जोशी याजला ठेविले आहे बरोबर वेलसीर पूजा वगैरे चाकरी करतील.

—हो. इ. सा. प. खंड १२ पृ. ११४

वेलीजदार—वारस, वंशज, दायाद.

१ आपणासी व मोकदमीसौ अर्थाअर्थी समंध नाही आपले कोण्ही वेलीजदार उभा राहेल तरी त्यास निस्बती नाही.

—शि. च. सा. खं. ७ पृ. ६०

२ भिलाजी मोकदम याचे बाप, भाऊ अवलाद, अफलाद, वेलीजदार, कोण्ही नवदिगर करतील त्यांसी निवारण करणें.

—ऐ. सं. खंड ६ पृष्ठ ३२

वेव्हार लावणें—दावा लावणें, सरकारांत तक्रार करणें. वाद सांगणें.

रायाजी मजकूर वेव्हार लावील तरी त्यासी वेव्हार आपण सांगोनु

—शि. च. सा. खंड ५ पृष्ठ १७०

वेव्हार सांगणें—वेव्हार म्ह. दावा, खटला. वे.सां.म्ह. कायदेशीर दाद मागणें.

जे समयीं आम्हाला फावेल ते समयीं आम्ही वेव्हार सांगोन घेऊं.

—इ. सं. तं. रा. घ. पृ. ३६

वेवसी—विवसी. अडथळा.

आम्हांस वतन राईरकर जोशी यांनीं दिल्हे ते पूर्वीपासून अनुभवित आलो. अलीकडे गांगल देशमुख यांच्या तीन पिढचा अनभविले. अलीकडे देशमुखांनीं वतनास वेवसी निर्माण केली.

—ऐ. सं सा. खं. ४ पृ. ७०

वेव्हार भाविणे—दावा सांगणे.

सालमजकुरी अग्रवादी विसाजी मसवडा व पछमवादी नागोजी पटवर्धन उभे राहुनु वेव्हार भाविला जे बितपसील.

—शि. च. सा. खं. १ पृ. ९

वेस्तविस्ता, वेस्तव्यस्ता.—अस्ताव्यस्त.

परंतु एथील कारभार वेस्तव्यस्ता भयेप्रीत दाखवून जें करणें तें करावें लागतें.

—पे. द. भाग १ पत्र नं. ४३

वेसकर—गावच्या वेशीचा रखवालदार. हा बहुधा मांग असे.

वेंसण फोडणें—(?) झुंज घेणें, (?) पराभव करणें (?) वेढा धालून कोट फोडणें (?)

देवगिरीचे जसगदेव रायानें भोजरायें केशव देवास आंबे धाडिले ते बळेच घेतले तो वृत्तांत परिसोन केशवदेव याणें आपला भाट धाडिला मग जसगदेवराव बोलिला जर (की) कोपला केशवदेवराया होईल तर आम्हास वेसण फोडील तेव्हां केशवदेवानें कटकाई केली व म्हशीयागड वेढिला.

—बिब ९

वेसीत देणें:—कर्जाऊ देणें (?)

तुम्ही तेंथें कोण्ही सावकार करुन लाख पनास हजार रुपये वेसीत दे ऐसा करणें.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १७३

वेळ काढून घेणें—कशी तरी सोडवणूक करून घेणें.

मश्रुन्मुलुख नवाबास बोलिलें कीं आम्हास घेतल्याशिवाय श्रीमंत ऐकत नाहींत तरी आम्ही आतांच जातो तुम्ही आम्हास द्यावयास अनमान केले असता तुम्हास जाऊ देत नाहींत तेव्हां दौलत बुडते करिता सध्यां आम्हास जाऊं देऊन तुम्हीं आपली वेळ काढून घ्यावी.

—खडर्याच्या स्वा. ब. पृ. १७

वेळवाक—वेलवाळुक. मळातळा.

ह्या सालास पर्जन्याचें अवर्षण जाले. लोकास कोलपत्रें देऊन वेळवाक करविले ते उंटे घालून चारिली.

—पे द. ९ पृ. २९

वेळा—वेलची (वेलदोडा).

प्यावयाचें पाणी गाळून शीतल करावें. वेळा, वाळा, कापूर लावून उदवून शुद्ध करावें. (सुगंधित करणें).

—लेख. पृ. १२२

वेळाईत—संकटप्रसंगीं साहाय्यास उभा राहणारा.

वैकृत—गैरमर्जी, विकृति.

खानाचे ठायी नवाबाची कांहीं वैकृत जाली.

—पे. द. २८ पृ. ५६

वैराणी—गैरआबादी; नासाडी, ओसाडी.

त्या मुलखाची दशा आबादीवैराणीची काय पहावी ?

—ऐ. टि. ५।११

वैलाचे गरजू—? आपस्वार्थी ? संधिसाधू ?
सर्वांचे आर्जव केले परंतु कांहीं सार्थक नाहीं वैलाचे गरजू लोक आहेत.
—वै. ४ स १७४३ पृ. २४

वैलाटी—वलाटी, वरची बाजू.
इंग्रज आल्यामुळें समुद्रतीरचे लोक कोणी कोणी पळोन वैलाटीस आले.
--ऐ. ले. सं. २६६७

वैष्णवीमाया—कपट, मोहजाळ.
(विष्णूनें मोहिनीचें रूप घेऊन असुरांना फसविलें यावरून वैष्णवी माया) पाटीलबाबा वोलले कीं तुम्ही आपल्या वैष्णवी मायेचा आवर करणें. आम्ही जे करणें. ते श्रीमंतानिमित्तच करतो.
—म. शि. यां. का. पृ, ५६९.

वोछा—हलक्या किमतीचा.
सोहरात्र जंग माणूस त्या अधिकारायोग्य नाहीं श्रीमंतांचे व नबाबाचे आजपर्यंत चालत आले तैसे तो चालों देणार नाहीं वोछा माणूस आहे.
—नाग २ पृ. २

वोछा—कमी किंवा हलकी.
ते लोक तेथून पाठवावे तर आपली आब्रु राहात नाहीं बाजी वोछा पडते. याजकरितां सासें गाडदी व चार तोफा देतो.
—पे. द. २ - पृ. १२३

वोझेली—वजनदार?.
श्रीमंत दारुणासंगमींच आहेत. अडीच तीन हजारापर्यंत फौज व गारदी १०००–१२०० समागमें आहेत, परंतु बंद नाहीं. वोझेली सरदार नाहीं.
—ऐ. ले. सं. १३१९.

वोझेली—ओझें वाहणारा; ओझ्याचा.
अनुबाईची रवानगी केली असें बरोबर वोझेली वेठे सा दिले असेत.
—वै. ४ स १७४३ पृ. ७.

वोटल—गाळा, बैठक (?)
(अवतरणासाठीं 'आटफले ' शब्द पाहा)
—चं. च्. द. पृ. २४

वोठंगणें—टेकणें, आश्रय करणें, चिकटून राहणें.
मग भिमावरी वोठंगोनु । बैसला तेथहौनु । मग ब्राह्मणु संकल्प द्यावेया लागोनु । कमंडलु पाहे ॥
—ज्ञानदेव कृत द्रोणपर्व पृ. ४
—म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक २

वोडक--खोडकर, गरीब नसलेली, नसणारी.
चिमणाजी बापोजीस घोडी बैसावयास दिल्हे होती ते वोडक व आम्हांस बैसावयास घोडी येकच ऐसीयास स्वामींनीं दोन घोडीं पाठविलीं पाहिजेत.
—पे. द. १६ पृ. ८०

वोडणा--सशस्त्र, लढाऊ.
सोमवंशीचे क्षत्री आपले वळखीचं पाचारिले. मंडण घातलें. मग समर्थ देश व देसाई व दिघी पालीचे राऊत व सोमवंशाचे क्षत्री वोडणे मिळविले. वाडिया राहण्याचा पव घातला सैन्य मोजवे नाहीं. दहा वाडिया भरोन सैन्य मिळविले.
--बिंब ७

वोडदी—परवाना किंवा वर्दी.
तुम्ही अजम जनराल यास विदित करून आमची वोडदी लवकर पाठविली पाहिजे. आम्ही अविलंबे येऊ.
—पे. द. ३३ पृ. ९०

वोडर—ओढ, दुर्दशा, ओरड.
या सरदारीचा बंदोबस्त वडिलपणें केला तैसा पुडा येथाथीत चालीवने आपनासच आहे वोडर जाली अशे.
—पे. द. २० पृ. ९४

वोढ—तरवारीचा किंवा पट्टयाचा ओढलेला (मारलेला) हात.
तेव्हा तानाजीनें आपले डावे हाताची ढाल करून त्याजवरी वोढ घेऊन मोठे युद्ध केलें.
--सभासद पृ. ४६

वोढक—ओढून धरणारा, हट्टी, दुराग्रही, द्वाड आग्रही.
१ मुलकात फितुर त्यास आम्हास जेथपावतो होईल त्यास अंतर करीत नाहीं परंतु समशेरबहाद्दर याचा स्वभाव फार वोढक आहे त्यास स्वामींनी आज्ञा करावी.
—E. M. P. पृ. २०६

२ मलिक रिकीबदारानें घोडा फेरून आणिला त्यांणे सांगितले कीं घोडा वोढक फार. महाराजांच्या कार्याचा नाहीं.
—पे. द. ८ पृ. १७

३ ते निरोप देत नाहींत. उठोन यावें तरी वोढक म्हणवून घ्यावें असा प्रसंग पडला आहे.
--ऐ. ले. सं. ४७६३

वोढ काढणें--माघारें परतून येणें.
शत्रुची फौज माघारी छबीचे मुक्कामास गेल्याची बातमी आली, म्हणोन लिहिलें तें कळलें. कोण अर्थास्तव माघारें गेले न कळे. कावेबाज, दगाबाज आहेत. त्यांचा विश्वास मानूं नये. माघारी वोढ काढून बारीपार आपल्या फौजा आल्या म्हणजे दगा करावा असा मनसबा करतील.
—ऐ. ले. सं. २८७४

वोढणा—?
संदुखा २ पाठविल्या आहेत. घेऊन उत्तर पाठवणें म्हणून लिहिलें तर संदुखा उत्तम आहेत. वोढणाही यांना पाठविणें म्हणून लिहिलें. तर त्याची तरतूद करून पाठवूं. —ब्र. च पृ. १२४

वोढा सोसणें—जांच, कांच, तोशीस सोसणें.
हरएक आम्हांकरिता तुम्हांस सोसावें लागते. यास्तव शुभअशुभ पत्रीं लिहिलें आहात यांत आपण तुम्हास मात्र लेहावे की सर्वस्वे वोढा सोसिता याजवाा दिवसाच फेरही आपले आहेत आपले दिवसच फिरले आहेत तदनुरूप सर्वांस बुद्धि सुचली. —वैं. ४ स. १७४५ पृ. ४

वोढे—संकट, अडचण.
मोठे वोढे भागानगराकडील येऊन लागले आहे.
—पे. द. २८ पृ १०५

वोढे खोडे—ओढे, घळी, अडचणी.
काळोखी रात्र. वोढे खोडे अडचण फार. याजमुळें कांहींच समजेना, तेव्हां सुमारानेंच (अदमासानें) गोळे शत्रूवर टाकिले, तेव्हां तो पळून झाडींत सोंध्याकडे गेला. —ऐ. ले. सं. २७२१

वोबण—घराच्या छपरावर आडव्या रचलेल्या कारव्या, रिफा, कामटचा इ. (गवत किंवा कौलें घालण्यासाठीं) पाझरण.
देवडीचे घर बांधतो, येक मोल मुस्तेद जाहाले, तीन मोले राहिली आहेत. त्यासी वासे लावून वोबण घालून कौले धालावी लागतात.
—पे. द. ३३ पृ. १८२

वोलांडा—व्यभिचार.
कासोजीने हुजूर विदित केले कीं मौजे कलनाड येथें आपण वोलांडा पेशजी केला होता. भागवत कुणव्याचे लेकीस तिचे भ्रतारानें सोड दिली उपाशी मरो लागली सबब माझें घर निघाली आपण तिचा अंगिकार करून ठेवली तिला ४।५ मुलेहि झाली असे असता आता तिचा भाऊ फिर्याद करतो कीं आपली वहीण जोरावारीने नेली आहे.
—थो. माध. रो. व्हॉ. २ पृ. २०९

वोलें—वहिलें, पहिल्याप्रथम.
तीणें पुष्पकाबाळ नेलें। परी तें ईसी न कळले । कळता शरीर आपलें। सोडील वोलें सती ते ।
—ग. पु. सं. टी. पृ. ४०
—म. सं. प. व. ७ अं. ३

वोवर—ओहर, वधुवर, नवरानवरी हें जोडपें
कामें वाटून घेतलीं. लोहोकरे यांणीं, खासे सदरचे बसणार यास मारावे, गोडावला याणी वोवर मारावी व कोढालकरांनीं मंडप व दरवाजा धरून येईल त्यास मारावें ऐसा करार ठरला. लग्नाचे साठ माणूस ठार केलें.
—रा. १ पृ. २

वोस—आचरण (?)
भ्रताराचा अव्हेर करून। करिती व्रतें वोसे गहन। भ्रतारासी न घालिती अन्न न देती जीवन तृषासमयी॥
—गणेशपुराण संजीवनी टीका पृ. ८३
म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक २

वोसीक—ओसाड.
कांहीं सेतें वाहोन गर्क होऊन टेप जाहाले त्याजमुळें जमीन बहुत दिवस वोसीक राहिली.
——ऐ. सं. सा. खंड ५ पृष्ठ ३५

वोसेपण——दांडगेपण.
तुम्ही पत्रें येथील गृहस्थास पाठविली ती आम्ही पाहून ठेवली. ज्याची त्यास दिल्ही नाहींत कां कीं पत्रे दांडगी, वोसेपणे लिहिली कोणास कसे ल्याहावे कोणास आपले हाते लांबलचक गोड ल्याहावी, कोणास दुटप्वी ल्याहावी हे पद्धत अद्यापि तुम्हास उमजेना काय म्हणावे ?
—पुरं. द. भा. ३ पृ. ९३

वोहोदा——हुद्दा, अधिकारपद.
१ फिदवीची नोकरी व वोहदा खबररसाईचा याकरितां जुरत करून अर्ज केला आहे.
—पुणें अखबार भा. १ पृ. १११
२ या खेरीज वोहोद्याची चाकरी गुरव व कोळी व हजाम व धोबी वगैरेनी उभयतांकडे करीत जावी.
—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. १२९

वोहोमा—१ भ्रम, २ लौकिक.
याचे शूरत्वाचे वोहोम्यावर ठरला प्रकार बेलभंडारसुद्धा, त्या गोष्टीस फेरपगडी बांधून बदलून गोष्ट सांगितली.
——हो. कै. पृ. ११६

वोळक——ऊन पाणी सतेल्यांतून काढण्याकरितां लांब दांडयाची डवली तीस वोळक किंवा ओळक असे म्हणतात.
भांडी कढया हंडे गंगाळे घागरी व तपेली व लोटे तांबे व वोळक व रुप्याची भांडीं.
—लेख पृ. १२२

वृजमंडल देश—ग्वालीयर. पे. द. १४ पृ. ९

वृत्तीवर आणणें—शुद्धीवर आणणें, वेडांतून बरें करणें.

एकलिंगजीस कोणी तेलंग ब्राह्मण पुजारी याजकडील प्रेष आला की महाराज या ठिकाणीं मजपाशी आल्यास दोन दिवसात वृत्तीवर आणीन तेव्हां तेथे जाऊन उपाय केला पण कांहीं अंतर पडले नाहीं तेव्हां तो तेलंग ब्राह्मण भीतीने पळून उदेपुरास गेला.

—हो. कै. पृ. १७९

वृंदावन सिक्का—नाण्याचा एक प्रकार. रुपयाचा एक प्रकार.

पुंडबा यास ३०० रु. वृंदावन शिका देण्याची आज्ञा.

—जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ४७९

व्यय—खर्च.

यज्ञांत रामाजी केशव याणी उत्तम प्रकारें व्यय केला. स्वामीचे आज्ञेप्रमाणें केला. —ना. दी. पा. पृ. ८०

व्यवहारप्रसंग—कोर्टदरबार, कोर्ट कचेरी, दावा वाद.

आणखी गोष्ट ऐसी जें श्रीपादस्वामीपाशीं व्यवहारप्रसंग पडिला तेव्हा कृष्णाचार्य श्रीकराचार्यांचेच घरी होते.

—मा. स. प. मा. पृ. २०७

व्यवहार सांगणें—फिर्याद लावणें, वाद सांगणें.

भाऊसिवजी वगैरे यांनीं वाद देशमुखीचा चालविला. तेव्हां रायगडास सर्जाराव व सिवजी नाईक हे शिवाजी महाराज याजपासी जाऊन व्यवहार सांगो लागले.

—शि. च. सा. खं. २ पृ ३६५

व्याजभरी—कर्जभरी. देणीं व व्याजें भरतां भरतां कफल्लक झालेला.

व्यायत—व्याई किंवा यायी असा मूळ शब्द दिसतो. त्या शब्दाचा अर्थ अडचणीची वेळ असा आहे (?)

सालगुदस्ता पैका अदवणीवर व्यायेतीणें केला नाहीं तर वाजवी नवदाहा लाख रुपये यावे. व्यायेत केली आणि थोडे रुपये करार केले ते मवलविणें दिल्हे नाहींत. —पे. द. २० पृ. ७८

व्यावृत्ति—भीति, घोकणी चिंता.

अवतरणासाठीं ‘जड’ शब्द पाहा.

—हो. कै. पृ. ६३

श

शअर—माहिती.

शक्करलाना—खेळणा उर्फ विशाळगडाचे औरंगजेबानें ठेवलेलें नवें नाव.
—म. रि. ४ पृ. ११९

शक्कल, शकल—योजना, व्यवस्था, स्थिति, प्रकार.

१ बंदोबस्ताची शकल आणि तदबीर नेक असेल ती करावी.
—राजवाडे ५।८०

२ इकडूनही हे शक्कल जलद नमुदात यावी म्हणोन पत्रें जातात.
—साने प. या. व. ४७७

गांवची हे शक्कल व करोडचे दरमाईचाही कांहीं ठीक नाहीं.
—राजवाडे ६।५९२

शक्स—मनुष्य.

शक—भीति, संशय, शंका.

१ वकीलास निरोप द्यावा, ऐसें खानदौरावें थोरपण नव्हतें. परंतु त्याणीं सादतखानाचा शक चित्तांत आणून यासी निरोप दिल्हा.
—ब्र. च. पृ. २५

२ यादी पाटिलबावांजवळ दिल्या त्यांत शक निघाली जे पूर्वी तहनामे झाले त्यावर शिक्का सरकारच्या तहनाम्यावर बाजूस दस्तकाप्रमाणें होता आतां यादींच्या माथ्यावर जाला आहे.
—म. शि. यां. का. पृ. ३९३

शकअंदेशा—संशय, भय.

कोणेविशी शकअंदेशा न धरणें.
—राजवाडे १५।६४

शककर्ती कामें—महत्त्वाचीं, नांव घेण्यासारखी कामगिरी.

श्रीमंताच्या पुण्येंप्रतापें करून शककर्ती कामेंच यांणीहि पहेले केलीं आहेत. आणि पुढेहि मरेतोवर तेच धारणा यांची आहे.
—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १८६

शकजादा होणें—भीति घेणें, संशय घेणें. दहशत खाणें.

तुझे बाबे तुगी गवडा हुजूर येऊन मालूम केले जे हरताजी देशमुखाचें खिसा जहालियावरी फरजंद मजकूर शकजादा होऊन परागंदा जाहला आहे.
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. ९५

त्यास तुम्ही धरोन नेले या करिता मौजे मजकूर शकजादे होऊन गांव खराब जाहले.
—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ २१

शकटभेद—मसलत, विचार, कारस्थान.

सरकारवाड्यांत व नानांचे घरीं ऐसीं बहुत खलबतें चाललीं आहेत. शकटभेद काय आहे न कळे.

—ऐ. ले. सं. ५२४६

शकदिल— साशंकचित्त, साशंक, संशयग्रस्त.

१ रयत शकदील होऊन तजावजा जाली आहे.

—पारसनीस ब्र. च. २७

२ कोणी सुभास जाईल व लांडीलबाडी सांगेल तेव्हां रयत शकदिल होईल.

—दस. शि. मो. इ. पृ. ३७

३ आम्ही चाकरीचे दहशतीनें शकदील होऊन गांवीं यावयास शक करीत असो.

—द. शि. मो. यांचा इतिहास पृष्ठ ३६

शकल, शक्कल—मार्ग, निवारणाची युक्ति, हेतु, मुद्दा, मसलत, योजना, विचार, पर्याय, युक्ति.

१ परंतु तुकोजी होळकरास या दोन्ही शकला मान्य पडत नाहीत.

—पुणें अख. भाग २ पृ. ११२

२ तेव्हा नारो गणेश यानी उत्तर केले की, आपण कल्पना (संशय) घेतली ही खरी. परंतु याचा धरबंध कसा करावा याची शक्कल सांगा.

—हो. कै. पृ. ५५

३ वाळारामानें उत्तर केलें माझ्या तरी छातीस कटारा लागल्या आहेत याची शकल काय ?

—हो, कै. पृ. १७९

४ कालचा विचार जाहला, यात दोन शकला आहेत. निश्चयांत समजल्या नंतर विनंती लिहितों.

—ऐं. ले. सं. ६५०७

५ कृष्णरावजीस पत्र जिवाजीपंतांचें विद्यमानें पाठविले त्यांत दोन शकला लिहिल्या होत्या. . . . . याप्रमाणें दोन शकली लिहिल्या होत्या.

पुणें अखबार भाग १ पृ. १४४

६ सरदार गेले तर कृष्णातीरपर्यंत जातील कृष्णापार जावयाची शकल दिसत नाहीं.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. ६१

शकशूभ—शंका संशय.

शकशूभ दिलांत न आणितां करारमोजीब खातर्खा सजा करावी.

—साने प. या. व. ४६६

शकस, शखस—माणूस.

कदाचित शास्त्रमार्गाप्रमाणें एकादी सती गेली आणि पुन्हा अग्नीतून बाहेर निघाली तर तिला जो कोणी जबरदस्ती करून आत टाकील किंवा

तोडून टाकील त्या शक्सास आम्ही खुनी अशा जाणून त्याचें पारिपत्य मुनासब आहे त्याप्रमाणें केले जाईल —ऐ. टि. २।३५

२ तर्फैन दोस्तीची तरकी व्हावी याजकरितां एक मातबर शकस रवाना करितों. —खरे ७।३५६९

शकसाना, शकआना—आरोप, संशय.

आपण वतनदार आपणावरी काही **शकसाना** नसतां साहेबी आमची वस्तभाव आणली व वाडा कायेबदल पाडविला ? ऐसा अर्ज केला त्यावरून राजश्रीनें मनास आणिता तुम्हावरी काही **शकआना** नाही ऐसे दिसोन आल्यावरून वाडा बांधोन देणे म्हणून हुकूम फर्मावि‍ला. —रामदास रामदासी इंगळी देशपाडे पृ. ९८

शंकळा—शृंखला, बेडचा.

जे जे या कामांत अग्रेसर होते त्याचे पायांत शंकळा घातल्या घरास तोडा (सील) पेशजीच जाला आहे. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. १६७

शकी—दुर्दैवी.

लढाई होऊन बाराभाई यांची फौज गारत होऊन पांडुरंग शकी वगैरे नासरदार पाडाव आलेला मजकूर आपणासही मालूम जाहला असेल. —साने प. या. व. ३८५

शकुन—मुहूर्तादाखल; विसार.

हल्ली सिंदे या प्रांती आले आहेत. त्याजकडे खुमानसिंग गुमानसिंग यांचे वकील आहेत. पूर्वील कारभार शिंद्याच्याच विद्यमानचा आहे. त्याणीं यां समयीं कार्य करून देतो याप्रमाणें मान्य केले आहे. पूर्वी दरबारखर्चासुद्धां ठरविलेल्या शकुनप्रमाणें कांहीं देतात. शिंद्यांचा शकुनार्थ यैवज ठरला आहे तो निम्मे तुम्ही व निम्मे आम्ही द्यावा. —ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १५२

शंकु (पु.)—खिळचाचा एक प्रकार.

शकून—भविष्य.

भट मजकुरास इजत माहा, दुने दखमपणी हवालदार परगणे मजकूर याने शकून पुसले की परगणे मजकूर आपणास काबिजाती किती रोजांत होईल, गनीम किती रोजात दफे होतील ? म्हणून पुसलिया भट मजकुराने बोलिले जे परगणे मजकूर माहे जमादिलाखरी काबीज होऊन येईल व परगणेच बिग दिवाळीस साहेबाच काबीज होऊन गनीम दफे होतील ते बात सचोटी जाहले म्हणून जमीन दिल्ही असे. —मा. स. प. मा. पृ. २८

शघल—कोल्हा, शृगाल.

शज्जत—शौर्य. पराक्रम.

शजदर—घाबरें.

दरगाहकुलीखान काही येक दिवस शजदर होते. आता इस्तकलालीने आहेत.

—E. M. P. पृ. १८२

शणसूत्र (न) —सुतळी. सडा. (Twine).

शत्म—अवमान, अपमान, अत्याचार.

शतत—शत्रुत्व. जोरा.

आम्हास लाभ म्हणावा तरी त्यांची शतत वाढली.

—पे. द. ३ पृ. ३३

शतम, शतं—पराक्रम; पराकाष्ठा, कहर, जुलूम, जबरदस्ती, छळ.

१ आपले तोफांचे गोळयांनी व बाणांनी फार शतम केली ते पत्रीं लिहीतां पुरवत नाही. लष्कर अवघें सेणसडा जाहलें.

—पे. द. भाग ३८ पत्र नं. ४०

२ सत्यनाश केला: शतं केलें. वळख धरिली नाहीं.

—ऐ. ले. सं. ९६४

शतरंज—सत्रंज; बुद्धिबळाचा खेळ.

श्रीमंत सातमजली बैंगल्यात बसून अस्तमानपर्यंत चवसर व शतरंज खेळून रात्रौ संध्या व भोजन केले.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ११४

शताळशी—अत्यंत आळशी, सुस्त, ढिला.

शदत—शक्ति; जोर.

बिल्फैल या मुलकांत बारिशेचा शदत फार आहे.

—राजवाडे १० पृ. १८२

शन्बह—शनिवार.

शनवाऱ्या तेल्या—यहुदी, इस्रायल.

शनासाई—ऐकणें.

शनीद—ऐकिलें.

शफ्तालु—पीच (एका जातीचें फळ).

शफलातनामा—?

हरवख्त याद करून शफलातनामे मरसूल करून शादमानी हासील केली पाहिजे.

—रा. रा. अ. द. पृ. ५३

शब्गर्द—रात्रीं सैन्याच्या तळाभोंवतीं पहारा करणारी टोळी किंवा छबिना.

शब—रात्र.

शबखून, शब्खून—-छापा, रात्रीं घातलेला छापा.

१ इंगरेजानी सिंद्यावर शबखून घातला. लष्कर लुटलें गेलें.

—पुणें अख. भाग १ पृ. २८७

२ शबखुनास फिरंगी हुशार. —ऐ. ले. सं. ४३५३

३ सरकारच्या फौजावर शब्खून घालावा हा इरादा इंग्रजांनीं करून रात्रौ पोक्त सरंजामानिसी चालून आले.

—राजवाडे १९ पृ. ८०

४ रात्रौ त्या पलटणांनीं दुसरे मार्गें येऊन शब्खून घातला.

—राजवाड १९ पृ. ९४

५ इसामिया याजवर शब्खून पडल्याचें वर्तमान उठलें होते.

—राजवाडे ५ पृ. ९३

शब्द पदरास येणें—-बोल लागणें.

बापू ! एकनिष्ट चाकरी करून हा शब्द पदरास येतो ऐसें दिसतें. परंतु आम्ही एकनिष्ठ वर्ततों. यास श्रीसाक्ष असे.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १७३

शब्द हरणें—वचन देऊन चुकणें.

तेव्हां राज्यानी उत्तर केले कीं तेच आणा म्हणतील तेव्हां बोलावू परंतु आता तो करंडे यासी मी सेब्द हारलो मग कांहीं असो.

—पे. द. २० पृ. १०१

शब्नम्—१ दंव. २ एक तऱ्हेचें कापड.

शबई—शिंगावर घालण्याची शेंवी किंवा टोपण.

दहा गाईची पूजा करून दहा गाईस रुप्याचे खूर व सोन्याच्या शबया व दहा पुतळचा शिंगी बांधल्या. —नाग १ पृ. २८१

शब व रोझ—रात्रंदिन्.

शंबा—शनिवार.

एक शंबा—रविवार, दो शंबा—सोमवार, सेशंबा—मंगळवार, चार शंबा—बुधवार, पंजशंबा—गुरुवार, शश्यंबा—शुक्रवार.

शबाहत—? जातीनिशी ? स्वतः ?

खानाचे वचनाप्रमाणें वर्तणूक करून हजरत पादशहाचे हुजूर, खान आपली शबाहतेनिशी सरफराजी करतील. —चित्र २१

शबीबरात—शब इ बरात. शब्--रात्र.

साबान महिन्याच्या १४ व्या तारखेचे रात्री पाळावयाचा सण. हा सण पूर्वजानिमित्त पाळण्यांत येतो. या रात्री ईश्वराचा देवदूत पृथ्वीवरील प्रत्येक माणसाच्या पापपुण्याचा झाडा तपासतो अशी समजूत आहे.

शबेरोज—अहोरात्र, रात्रंदिवस.

वरकडही पत्रें लिहिण्याची आज्ञा जाहल्यास शबेरोज हजर राहून पत्रें लिहिणें ते लिहीत जातील. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ९२

शम्अ—ज्योत, समई.

शम्शीर—समशेर.

शम्स—सूर्य.

शम करणें—शमन करणें.

आपण पुण्यवान आहे. मोठें अरिष्ट भगवंतें शम केलें. त्यावर हे गरीब काय करणार ? —पे. द. भाग २९ पत्र नं. १५

शमखाल—लांब नळीची बंदूक.

शम्ह, शाम्ह—ओढणी, बुर्खा.

शयेर—करमणूक, सहल.

चार घटिका तेथे घोडे फिरवावयाची शयेर करून प्रहर दिवस येता माघारा आपले वाडयांत आले.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ९५

शर्गस्त—मिरवणूक.

रात्रौ अलीबहादर यांचे येथील शर्गस्त निघाली.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १४७

शर्त, शर्ती—अट, नियम, पैज, कर्तव्यता, कसोशी, पराकाष्ठा.

१ आईसाहेबास शपथ दिली ती शर्त करणें ती केली.

—मराचि थोशा २६

२ किल्याचे लोक मुरारबाजी पडला म्हणोन गणना न करितां शर्तीनें भांडू लागले. —सभासद ३४

३ गोविंद महादेव याणें ब्राह्मण होऊन शिपाईपणाची शर्ती केली.

—वाड सनदा २०१

४ श्रीमंतांचे बुद्धीची शर्त आहे. —खरे ९।४८४४

शर्तनामा—तह, करारनामा.

शर्तबशर्त—मेहनतीची किंवा पराक्रमाची परिसीमा.

असें म्हणून फिरून चालून येण्याची उमेद शत्रूनें धरावी तों एवढयांत सदाशिवपंतानी कुतरओढ करून सर्व शत्रूंस आपल्या लष्करांत शर्तबशर्त करून दामटून घातले. —पाणि. ब ख. पृ. २७

शर्त बांधणें—पैज, होड लावणें, विडा उचलणें.

सारांश शत्रू श्रीरंगपट्टणाहून शर्त बांघून आला आहे, त्यास एकदां मात-

वर लढाई देऊन तारपत्यार करून मग सेवेशीं अर्जी लिहितों, म्हणून बोलून आला आहे. —ऐ. ले. सं. २७५९

शर्तमर्दी—जवामर्दी, पराक्रम.

इंग्रजानें तों त्याची कुमक शर्तमर्दीनें करितो.

—पे. द. १६ पृ. १११

शर्तमशरूत—निस्सीम पराक्रम.

स्वच्छचित्तें खंबीर पक्का धरून इंग्रजास ताण देईल तर याच वर्षांत शेवट होतो. दोन तीन वर्षें मसलत लांबवण्याचें कारण काय? शर्तमशरुत करून घेतो तेव्हां कशा मतानें लांबवतील?

—म. शि. यां. का. पृ. ७२

शर्तीनिशीं—पराक्रमानें.

केरुरास शिड्या लावून हल्ला केली, पण आंतील लोकांनीं शर्तीनिशीं हल्ला मारून काढिली.

—ऐ. ले. सं. ३४७९

शर्फ—मोठा.

शर्बतखोरी—वांङ्‌निश्चयाचा फलाहार.

सैफन्मुलूक यांची कन्या साहेबजादे यास देण्याचा निश्चय होऊन,..शर्बतखोरी जाली.

—राजवाडे ७।१४८

शर्मिन्दगी—लाज, खजीलपणा.

हल्लीचे शिकस्तेची गैरत·आणि·शर्मिन्दगी नवाबास फार जाली आहे.

—राजवाडे ५।१९

शर्मिदा—लज्जान्वित, ओशाळा.

चाकरी करून शर्मिदे व्हावे यांत कांहीं लौकिक नाहीं.

—खरे ४ पृ. १८२१

शर्यत—१ शर्थ; पैज. २ चुरशीचो दौड.

शर्यतीनें लोक भांडूं लागले.

—म. द. रु. १ पृ. ४७

शर्यत, शरीयत—इस्लाम धर्मशास्त्र.

शर्यतपन्हा—इस्लाम धर्मशास्त्रज्ञ.

शर्यतपन्हा काजी मुहमद. —राजवाडे १८ पृ. ५६

शर—खोडी, त्रास.

मला वायगोळा उठला आहे. काढे घेऊन ढाळ झाले. मोटचा शरावर

आहे. (वायगोळा फार त्रास देत आहे.) अद्यापि गुण नाहीं.
—ऐ. ले. सं. ७४९८

शरम—अब्रू किंवा आब.

१ मुलूख उद्वस आहे आणि त्याचा वोढीचा प्रसंग, यास्तव त्याची शरम राहे तो पदार्थ केला पाहिजे. —पे. द. ४० पृ. १०

२ ईश्वर शरम कैसी राखेल ते न कळें.
—पे. द. ३ पृ. १४

३ नारप्रभूस व कृष्णाजी पवारास तूर्त मनारोखा थेई ते करावे तरच त्याची शरम राहील.
—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृष्ठ २

शरमसर—विनीत, नम्र.

शरह—शेरा, विवरण.

शरा—इस्लामधर्मशास्त्र, शास्त्रनिर्णय-

१ दावे तेथील शरा-अन्वये फैसले करीत जाणें.
—वाड सनदा ७६

२ कागद शराचा करून दिला. —वाड शा. छ. १८३

शरा— शेरा—पगाराचा दर.

दोन हजार स्वार ठेवावयाची आज्ञा केली आहे. त्यापैकीं कांहीं स्वार जमा करून सरकारांत दागतसीये जाहाले आहेत. स्वारास शरा पंधरा पासून तीस पर्यंत देतात. —पे. द. १० पृ. ७३

शराकत—दोस्ती, सामलात. —राजवाडे ५।१९

वाटणी मुलखाची घेतील तेव्हां अधीकच घरांत शिरतात या करितां शराकत इंग्रजांची कामाची नाहीं. दगा आहे. आपण पालटणें मागूं नयेत
—म. शि. यां- का. पृ. ४३६

शराकतदार—वाटेकरी.

दुसरे कोणास त्याचा हिस्सेदार व शराकतदार न जाणावा.
—वाड सनदा ७५

शराफ, शेराफ—दारू; अमली पदार्थ.

ते जागा शराफ उचा (उंचा) अग्ररी (?) संदुका भरोन पाठविला.
—रा. रा. अधिकारी पृ. ७६

राम पाटेल येण्हे शेराफ खाऊन बहुत खूष होऊन लकडीत पाणी दिल्हे.
—रा. रा. अधि. पृ. ७७

शराब—मद्य, दारू.

शराबी—मद्यपी.

शरारत—फितूर, बंड, शत्रुत्व, दंगा. पाजीपणा, दुष्टपणा, खोड्या.

१ आम्हास बहुत दिवस न ठेवावे ताजीम तकरीमेंत गौरव करावें आम्ही तुमची रिफा करून काजकाम सांगाल ते करूं. तुम्हीहि आमची मदद इमदाद करावी आमचे जिलेयांत कितेक पालेगर नरगुंदवाला वगैरा शरारत करितात त्यास खुद्द मुतवजे होऊन तंबी करावी.

—पे. द. २५ पृ. ७९

दक्षणचे वर्तमान तर हिदायत मोहिदीखान व पठाण वगैरे हैदराबाद प्रांताकडे यावयाचे मानस करून मजल दरमजल चालले. येत होते. त्यास पठाण शरारतीवर प्रवर्तून हिदायत मोहिदीखानाचे बुनगे व पछाडीची (मालमवेशी) लुटली.

—हिंगणे दप्तर खंड २ पृ ८

३ या मुलुकाचा बंदोबस्त करून तिकडे येऊं. महमद अलीखानांनीं इतकी शरारत केली ते (तेव्हा) त्यास बिलकूल उखडून तुमचे स्वाधीन करूं.

—E M. P. पृ. १२०

शराव—भोजनपात्र.

शराशरीफ—कायद्याप्रमाणें, धर्मशास्त्राप्रमाणें.

तरी साहेबी बरहुकुम शराशरीफ खातीरेस आणून हक्क हक्कदार लेहून पाठविणें. —शि, च. सा. खं. ५ पृ. २५

शरीरानें घालविणें—आजारी असणें. शरीरानें असमर्थ होणें.

यंदा आमच्या शरीरानें घालविले यामुळें संवसारिक आवधे बुडाले दाणा-दुणा घ्यावयाची सोये बनली नाहीं.

—पुरं. द. भाग ३ पृष्ठ २७

शरी—खरोखर, खरी. True.

तुम्ही हजारीमलाचा मजकूर लिहिला तो सर्व ध्यानास आला त्यास त्याजपासून तो बेवफुकी शरी न जाली परंतु यामधे सरकारनुकसान जाले हे खरे. —हिंगणे द. भाग २ पृ. ९७

शरीक—वाटेकरी, पातीदार, साथीदार, दोस्त.

१ ज्या अर्थी शिंदे होळकर श्रीमंताचे शरीक होऊन आम्हासी बदलून गोष्ट सांगतील तेव्हां छावणी पडली तरी करून फडशा करणे प्राप्तच आहे.

—खरे ५।२१८५

२ तेव्हां एवढे मसलतीस शरीक होऊन तोंड पहात बसावें, कजिया काढावा यांत फल काय ? —खरे ८।४३१८

३ तेव्हां जिवानसी शरीक आहों. —राजवाडे ८।१६८

शरीफह—(स्त्री) शरीफ, मोठा.

शरीयत्पन्हा--शरीअत्पन्हा; इस्लामधर्मशास्त्रज्ञ.
शरीयतपन्हा महम्मद हैदर काजी.
—वाड सनदा ७४

शरीर—दांडगाई करणारा, पुंड, दंडखोर.
त्रिंबकराव मामा बहुत फंदी (फंद फितूर करणारा) व शरीर या करिता रघुनाथराव यांचे हमराह (बरोबर) त्रिंबकराव यांनी रहावा हा करार जाला. —पुणें अखबार भाग १ पृ. १०४

शरीर तुटणें—क्षीण होणें, हडकुळें होणें.
—पे. द. भाग २९ पत्र नं. ३७

शरीरी सावकाश नसणें—प्रकृति बरोबर नसणें; आजारी होणें.
आमचे सरीरी सावकाश नाहीं घाट चढोन जाऊ तोपर्यंत श्रीकृपेनें उतार पडला तरी आम्हीच जाऊ, नाहींतर फौज रवाना करूं.
—पे. द. १६ पृ. १२०

शलक, शलिक—सिलक, फैर, गोळीबार, सलक.
लोकांनी नजरा केल्या तोफांची शलक जाली.
—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ६१
गोरे फिरंगी हैदरखानाचे लोकावर शलक करीत आले. खानमजकुरांनीं त्यास अंगावर घेऊन पसपा जाहले.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. १६२

शश्बर—गुर्झासारखें एक हत्यार.
शशबर याचा अर्थ 'छाती फोडणारा' किंवा 'छाती फाडणारा'

शश—सहा.

शशांकित—शंकित, भयभीत. सशासारखे घाबरे किंवा कावरेबावरे.
यामुले कारभारी आपले ठिकाणीं बहुतच शशांकित कीं पुढें मसलतीचा डौल कोणाप्रकारे पडेल. —पुणें अख. भाग २ पृ. १४६

शशोपंज—संकट, अडचण, पेंच.
१ राजाजीही शशोपंजात आहेत.
—राजवाडे ५।१००
२ ऐसा सारा शशोपंज झाला आहे. —पे. द.

शस्त—आंगठा; आंगठ्यांत घालावयाचा एक दागिना.
शस्तमंगुष्ठकं. —रा. व्य. को.

शस्तवाझ—धनुष्याची दोरी ओढतांना बोटें सोललीं जाऊं नयेत म्हणून बोटांस बसवावयाचे अंगुस्तन.

शस्त्रपाणि— १ सेनापति म्हणजे मुराररराव घोरपडे? शिपाई?

यजमानास चिकबाळपूरकर याची भीड भारी आहे. कोणताहि जाबसाल नाहीं. शस्त्रपाणि याणीं तो तालच सोडून चालतात!

—ऐ. ले. सं. १७४६

शस्त्री नसणें—आवाक्यांत नसणें; झेपण्यासारखें नसणें.

राधाबाईसाहेब रामदुर्गकर या व्याजसुद्धा ऐवज देणेचे सामर्थ्य असोन एक पैसाही देईना थोरांबरोबर वाद सांगणें शस्त्री नाहीं या सबबेनें त्रिवर्ग सावकारांनीं व्याज सोडून मुद्दल ऐवजास हप्तेबंदी करून घेतली असें ऐकतों. —पे. सा. पृ. १२५

श सदस्ती—जमीन मोजणीचे वेळीं वापरण्यांत येणारी ९' लांबीचीं विशिष्ट काठी.

शसवासे (तोटे)—शें सवाशें ?

आवाजानें वाघ बाहीर निघोन वाघरेस काहींसा गुंतला, परंतु बळ करून सुटून मागती बिळांत गेला. त्याउपरी शसवासे तोटे पेटऊन बिळांत टाकले परंतु बाहिर निघेना. —नाग. २ पृ. ८७

शह—१ बुद्धिबळाच्या डावात केलेली राजाची अडवणूक व हुसकावणी; २ धाक ; दरारा.

जें कर्तव्य तें सलाबतीनें मातबरीनें आपली इभ्रत शह याजवरी पडोन नक्श होय तें करावें. —खरे १ पृ. २४०

शहची काल—?

मोहरा आमदाबाजी व शहची काल घेणें असे विसाजीपंतास लिहिलें पाहिजे. —पे. द. ३३ पृ. ३३६

शहतखाना—?

१ शिकारखाना २ दारूखाना ३ शहत्खाना.

—सभासद पृ. ७८

शहतवार यादी—तपशीलवार यादी.

—पे. द.

शहतोर—वांसा.

शहदबाव—जरब, भीति.

गवार बहकले आहेत त्यास शहदबाव दाखवून काम करावे.

—हिंगणे द. भाग २ पृ. ९८

शह निशेह—शहानिशा, सोक्षमोक्ष.

एकवेळ पुरता येलगार करवून गोवळकोटचा शहनिशह या महिन्यामधे करून घ्यावा. —पे. द. ३३ पृ. २९१

शहर—कांटा; रोमांच, शहारा.

मऊ सेजेवरती निजतां । उठती अंगीं शहर.

—परशराम १७९

शहर—महिना.

शहरपन्ना—शहराच्या तटाची भिंत.

येथें शहरांत शहरपन्ना मऱ्हामत करून तोफा वर्त्या चढवितात. किल्ले अर्कामध्यें तोफा व दारूगोळी बहुत आहेत. त्याची मोजदाद करून दुरुस्त करितात. नवी निगादास्त बरकंदाज शहरचे रखवालीस पांच हजार ठेवायाची आज्ञा आहे. —पे. द. १५ पृ. ५८

शहस्ता—शस्ता, सिद्ध, खडे, कंबरबस्त

दोन अडीच हजार माणूस हशम लोक शहस्ता असावे, चालते वेळेस पालखी बरोबरी चौतर्फा चालत असावे याप्रमाणें केले.

—सभासद पृ. ४८

शहा—कृष्ण (काळें)

शहा–काळें– काळेंकुट्ट.

शहागोस, शहागोज—शाहगोश, शाहगोज, शियागोस. एक हिंस्र शिकारी रानमांजर.

गणपतराव जिवाजी सरसुभे वसई याणी तेथून शहागोशचे बचे पिंजऱ्यात घालोन श्रीमंतास नजर पाठविले ते श्रीमंतानी अवलोकण करून सिकारखान्यांत पाठविले. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. १२२

शहाजंग—युद्धसम्राट्; एक पदवी.

शहाजण, श्यादान, शादीयान—जयवाद्य, मंगलवाद्य.

१ निशाण गुंडाळोन झाडून पळों लागले. तेव्हां भाऊसाहेबांनी शहाजगें वाजविण्याची आज्ञा दिली. फत्ते जाली, शहाजणे वाजतात याजमुळे तरी लोक माघारे फिरतील, पण कोणी माघारे फिरले नाहींत !!

—भा. ब. पृ. १५२

२ श्यादानें वाजवून द्वाही फिरविली. ––राजवाडे ६ पृ.५९

३ कडप्पेकर पन्नास राऊतानसी गडबडीत पळून गेला. मीर निजामअल्लीखान यानी शादीयानें वाजविले.

—हिं. द. खंड १ पृ. ४१

शहाजादकी—राजपुत्रपणा.

ज्या दिवशीं पादशहास शहाजादकी सुटून पातशाही आली.

—ऐ. टि. ५१

शहाजादा—राजपुत्र.

शहाजादी—राजकन्या.

चांदबिबि नामें शहाजादी हिनें कमरबंदी करून दिल्लीचे फौजेसी लढाई बारा वर्षे केली. —इ. सं. १ चांदबिबी १०

शहाजोग हुंडी—ज्या हुंडीचे पैसे फक्त शहा जोग म्हणजे बाजारांत चांगली पत असलेल्या माणसासच मिळावयाचे असतात त्यास शहाजोग हुंडी म्हणतात. --स. का. पृ. ८९

शहाजोग हुंडी—तीं हुंडी जवळ असणाऱ्याला पैसे द्यावयास पाहिजेत अशी हुंडी. —कँडीकोश

शहाज्यानी, शहाजानी पंचमेळ--रुपयांचा एक प्रकार.

१ स्वस्ति श्री नासीक महाशुभस्थानें चिरंजीव रघुनाथ नाइक यासी दिलीहून धोंडाजी हरबाजी आशीर्वाद उपरी. तुम्हावरी हुंडी १ केली राखिले श्रीमंत रा. गंगाधरपंत याजपासून रुपये १२००० अंके, बारा हजार निमे सांहा हजार याचे दुणे करून हुंडीची मुदतबंधी पौष शु।। १ सदरहू यैवज वेदमूर्ती गणेश दीक्षित खरे, जागे जागेवर रुपये शाहाज्यानी पंचमेळ देणे मिति शके १६७९ भाद्रपद शु।। १३

--चं. चू. द. पृ. ४२

२ जंजिरा दिल्याच्या पूर्वी रुपये ३ लक्ष साठ हजार येणें तें हुकेरी. पीरखानी, औरंगशाही व अर्काटी व शहाजानी या जातीचे रुपये घेऊन दर शेकडा रु. ६ प्रो बट्टा सरकार कंपनी भरून घेईल.

—को. प्रा. पृ. ५४

शहादत—साक्ष.

शहादुर्ग—उर्फ परनाला उर्फ परनाळा. उर्फ पन्हाळा.

तिसरे लेक रुद्राजी याणी नबी शाहादुर्ग उरफ परनाले तेथे चाकरी करून तेथेच राहिला.

—शि. च. सा. खं. ७ पृ. ५८

शहानशहा—राजाधिराज.

तुम्हास किताब मोठा शहानशेहा पादशहा झाला असतां.

—म. द. रु. १ पृ. १११

शहाना, शाहना—पोलीस दलाचा प्रमुख.

शहानामा—फिर्दौसींनें फार्शी भाषेंत लिहिलेला जुन्या राजावलीवर काव्यग्रंथ.

शहामत—धैर्य; बिशाद.

शहारत—शोहरत, प्रसिद्धी; आवई.

तेव्हांपासून कलमजारीची शहारत पडून स्वारांच्या चुगी येऊं लागल्या.

—हो. कै. ७८

शाक-बे-शाक; शक-बे-शक—शंका कुशंका, ऊहापोह; चर्चा.

ते याद तुम्हाकडे येणार त्याजवर शाक बे शाक होय नव्हे होऊन सल्लाह जाणार. —राजवाडे ७ पृ, ८२

शहीद—हुतात्मा.

शाइस्ताखान—सुसंस्कृत.

शाईन—बहिरी ससाणा.

शाईथद—तोतया, घाबीन.

शाईशिरें—शिऱ्याची शाई.

—राजवाडे ८ पृ. २१

शाक,शाकतुफंग—बंदुकीचा नेम धरतांना तिच्या खाली ठेवावयाची तिपाई किंवा तिकाटणें.

शाकारणें—स्वीकारणें, सकारणें (हुंडी सकारणें शब्द पाहा.)

त्रिकमजी शेटीचे दुकानाची दोन हजाराची हुंडी जासुदाबरोबर पाठविली आहे ती शाकारणें. —वै. ४ स. १७४४ पृ. २०

शाख—बंदुकीची दारू ठेवण्याचें शिंग किंवा गेळा.

शागीर्द—शिष्य, सेवक, देवपूजेचें साहित्य करणें धोतर धुणें, पाणी भरणें वगैरे कामें करणारा ब्राह्मण, परिचारक किंवा कारकून. लक्षणेने आवडता नोकर.

मजला सुचेल ते मी सांगेन. माझे शागीर्द आहेत तेवढ्यांचा मी कारभार करीन म्हणून दादासाहेब संतोषें बोलिले. —इच. सं. इ, पृ. ७९

सर्व ब्राम्हणात। तोची अग्रगणी। शागीर्दसन्मानी। येक असे।। शागीर्द भुलांनीं। रात्री संथा घ्यावी। मनिं विचारावी आपुलिया।।

—मुरलीचें चरित्र पृ. १८४

—म. सं. प. वर्ष ७ अं. ४

शागिर्दी—सेवा.

सखारामपंत बोललें होतें की विठ्ठल सुंदर याची शागिर्दी करीन परंतु आपलें मनोरथ सिद्धीस नेईन. —खरे १।३९४

शांत होणें—मरणें.

नवाबास एक कन्या लहान दीड दोन वर्षाची होती ते शांत जाली.

—पे. द. २५ पृ. ९७

शाद—आनंदित.

हमेशा खैर आफियतचें खत पाठवून दिल शाद करीत जावा.

शादमानी—कुशल, प्रसन्नता, आनंद, खुशाली, खुषी, समाधान.

इकडील खुसी जाणून साहेबी आपले खुद शादमानीं लिहीत गेले पहिजे
—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ ४१

शादी—लग्नसमारंभ, विवाह, निका.

शान—डौल, प्रतिष्ठा, शोभा, वैभव.

१ समागमें सरंजाम काय काय आहे, शान कशी दिसते, याचा दाखला पुरल्याशिवाय केवळ फलाण्याचा नातू म्हणोन मुदारत करावयाची नाहीं.
—ऐ. ले. सं. ४७६६

२ त्यांत मजा नाहीं व मैत्रीची शान रहात नाहीं.
—राजवाडे ३।३७२

३ शान कशी दिसते? खराच कारभार असल्यास इतमाम छपणार नाहीं.
—खरे ९।४७६६

४ सारी शान केवळ लहरी. —प्रभाकर

शानशौकत—प्रतिष्ठा, थोरवी, डामडौल, भपका.

राज्यावर कायम करून शानशौकतीकरिता वसुली बारा लक्ष रुपये आकाराचा मुलुख नेमून देऊन. —म. द. रु. १।१५४

शाबान—अरबी वर्षांचा आठवा महिना.

शाबाशी—शाबासकी.

१ पादशहानी खडी ताजीम घेऊन बहुत शाबाशी दिली.
—द. शि. मो. यांचा इतिहास पृष्ठ १३

२ श्रमसायास जीवाभ्य करावे त्याचें फल शाबासी मिळावी तें उफराटें उपमर्दाची चाल धरूं लागल्यास परिणाम कसा लागतो ?
—म. शि. यां. का. पृ. ३७६

शांभान किंवा शाभान—सामान?

किल्ल्याभवत्या घरट्या घालून गनिमाची मदत व शांभान गडावर चढो दिल्हे नाहीं. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. १९१

शाम—१ नाश २ संधान किंवा सूत्र जोडणें.

त्यांस इंग्रेजाचें शाम करावेसे वारंवार बोध करून ठेविले आहे.
—इ. सं. दि. म. रा.

शाम—रात्र.

शाम—दमास्कस.

शाम—मेणबत्ती (शामदान–मेणबत्ती ठेवण्याचें घर)

शामल—शिद्दी.

शामलानें शोकी फारसौ केली. —पे. द. ३ पृ, ३४

शामाठ्या—मूर्ख; टोणपा; ठोंब्या; शुंट; शुंठ; शुंभ; गाढवाचा खरारा.

शामीयाना—मोठा डेरा.

शायद—कदाचित्.

शायद् गरजगो मनुष्याचे सांगण्यावर सुबाह व वस्वास राजे साहेबाचे अंत:करणांत प्राप्त होईल. —राजवाडे १०।२५१

शायस्ता—योग्य.

जमीयत शायस्ता पैदा करून. —राजवाडे १७।१६

शार लावणें—शहारे किंवा कंप आणणें, भीति निर्माण करणें.

सर्वही पर्वतासी चूर्णिले। शेष आणि कूर्मा हलविले। धरणीमंडळ कांपविले। श्यारें लाविले अग्नित्रया ॥

—ग. पु. सं. टी. पृ. ४५
—म. सं. प. व. ७ अं ३

शाल—उंची लोंकरी वस्त्र.

शालथिरमा—कश्मिरी शाल.

शाल थिरमा नुमा—कृत्रिम, नकली कश्मिरी शाल.

शालनामा—वेलबुट्टी काढलेली शाल. A shawl with flowers and figures worked on it.

१ अंगावरील पोषाख शालजोडी व रुमाल शालनामेचा अंगरखा सर्वस्व हरण झालें. —ऐ. ले. सं. ५९९७

२ शालनामेयाचे डगले व दोन पागोटी पाठविणें.

—वै.४ स. १७४८ पृ. २७

शास्त—शिक्षा, दंड, पारिपत्य.

१ साहेब जे शास्त अथवा गुन्हेगारी घेतील ते आपण कबूल असे. —राजवाडे १६।४७

२ शास्ताखानास शास्त केली.

३ कोणी चोरून ठेविली आणि सरकारास दाखल झाली नाही असे झाल्यास त्या असामीस शास्ता करावी गडदण मारावी.

—म. द. रु. १।३९

४ बुधेहाळचे ठाण्यांत नरसिंगराव याजसमागमें आम्ही गारदी होते ते ठेवीत होतों, परंतु मागें हैदरानें शास्त केली तें भय मानून कोणी धरच धरीनात. —ऐ ले. सं. १५३४

शास्ता—नेहमीं, हमेषा खडे.

विठ्ठल शिवदेव बरोबर दहा हजार फौज नेहमी शास्ता ठेवावयाचे.

--वि. शि. विं. ब. पृ. ३

शास्ताखानी—कागदाचा एक प्रकार.

शास्ताखानी दस्ते ३ दर ।।।= —पे. द.

शास्ती—पारिपत्य, शिक्षा.

तमाम मुसलमान राजपुरी खोकरीत आहेत. त्यांस शास्ती करून बाहेर घालावे. कांहींच्या दावणी देऊन डोचकी मारावी तरीच बाहेरील खबर आत जाणार नाहीं. —पे. द. ३३ पृ. १७

शासन—सुरुसन, सुहूरसन.

यादी--श्रीदेव पर्शराम येथें कारखाना, इमारती बंदीस्तीस प्रारंभ श्री परमहंस स्वामी यांणीं केला. शासन समान तिस्सैन ता। पौष शु. १५ शके १६२७ पार्थिव संवत्सरें. —रा. खं. ३ पृ. १

शाह–राजा.

शाहदी, शाइदी—साक्ष.

कोणी जमीनदार महादजी देस्मूख मसूरकर याची शाहदी द्याल म्हणजे मारिले जाल. —राजवाडे १५।४

शाहबाज—बहिरी ससाणा.

शाहरस्ता—मोठा, प्रशस्त मार्ग.

ते झाडी शंभर हात रुंद जे जे स्थलीं आहे ते झाडी तोडून शाहरस्ता करावयाचा आरंभ केला आहे.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ.८

शाहा—गुन्हा, अपराध, मुद्दा.

हल्ली तांडेलासमागमें दुसरे पत्र त्याचे अंगी शाहा लावून लिहून पाठवितो तुम्ही शत्रूस पाणी व खाणें देखील पोहोचविता आणि कुरत्रिमें कुमक करीत नाहीं म्हणोन लिहिता यैश्या चार शाहाच्या गोष्टी त्यास लिहिल्या आहेत. —पे. द. ३४ पृ. २८

शाहांगी—वाळकुडा, रोडका, कमतनूक.

शाहानह—राजकीय.

शाहिद—साक्ष, समक्षता.

रताजी मान्या जिवे मारिला शीर कापून शाहिदेसी हजरत साहेबाचें बंदगीस पाठविले. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. २

शाहीद हालतरीक—साक्षीदाखल, समक्षतेस्तव.

विना रुसकत कसें जावे म्हनून न गेलो. राजेश्री देवाजीपंतास शाहीद हालतरीक पाठविले आहे. —हि. द. खं. २ पृ २५

शाहीद—साक्षीदार, साक्षी.

आम्ही ईश्वरास शाहीद ठेवून कर्तव्यार्थं तो करितों.

—राजवाडे ६।६१९

शाहिदीदार—साक्षीदार.

शाहिदीनामा—साक्षीपत्र. —वाड समा ३।६९

शाही, शाई—१ राज्य, अम्मल, पद्धत. २ राजकीय.

सारे शाहींत अस्कारियाचा. —चित्रगुप्त २०

शाहिरी—१ कवित्व; कविसंबंधीं.

शाहीन—राजकीय.

शाहीन—तोफेचा एक प्रकार.

शाहीर--१ कवी, २ पोवाडा लावण्यांचा कवि.

३ Master or leader of a band of Players.

—कँडी

शाहूगड—ऊर्फ सातारा.

शिक्कल—१ सूरत, तोंड, २ बिशाद ३ हिक्मत. शक्कल.

शिक्का—जरब.

उतावळी करून गांठ न घालणें. मागील पिच्छा त्याची दृष्टीस पडे ऐसी सलाबत दाखवून जरबेच्या व दाबाच्या शिक्क्यांत सावध रहाणें.

—नाग १ पृ. २५२

शिक्का, सिक्का—मुद्रा, छाप, ठसा.

बादशहाची चाल अशी आहे की---- शिक्क्यांत नांव भरावयाचें तें आपले नांवाचीं अक्षरें ज्या आयतेत (कुराण वचनांत) किंवा हदीसात (पैगंबर वचनांत निघतील) ते हदीस किंवा आयत त्या सिक्यात भरावी म्हणजे तो शिक्का आपले नांवाचा जाहला.

— वाड सनदा २३

शिक्वा, शिकवा--तक्रार, कागाळी.

न जाणो. पूर्वी खोजीमकुलीखानाही गिल्लासिक्वाही आमचा काय लिहिला असेल. —राजवाडे ६।६०२

शिक्केकटचार--अधिकारचिन्हें.

शिक्केदौत—शिक्के उठविण्यासाठीं लागणाऱ्या शाईची दौत. त्यावरून लक्षणेनें शिक्केकटचार किंवा राजाधिकारचिन्हें.

शिक्केदौत पटकटार दुसरी करा। आवडलें मनांतुति विधिविष्णू शंकरा।

—स. मा. मृ. पो. ऐ. पो. के.

शिक्केबारदार—शिक्के सांभाळण्याचें काम असलेला नोकर.

तोफेच्या गोळ्यानें भाईचें तरवारेच्या कबज्याची वाटी उडाली आणि तोच गोळा शिकारबंदाजवळ मोतद्दार उभा होता त्यास लागला.

—म. शि. यां. का. पृ. ६९२

शिकारी—१ मृगयेसंबंधीं; २ पारधी.

शिकावत—संकट.

शिकी—(Reef of a sail)

Reef--One of three or four strips across top of square and bottom of fore and aft sail that can be taken in or rolled up to reduce sails surface.

शिकेनीस—मुद्राधिकारी, मुद्रा किंवा शिक्का करण्याचा अधिकार असलेला

शिकोरी, चिकोरी—खापराची पणती.

शिंगट (बंदुकीचें)—बंदुकीची दारू ठेवण्याचें शिंग.

—ऐ. ले. सं. ३१०३

शिंगटा—काळविटाच्या शिंगांचें बनविलेलें एक लढाऊ हत्यार; माडू.

शिगण, शिंगण—धनुष्य, कमान.

गळां घातली शिगण । रुस्तुमराव पाडाव केला ।

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. २६

शिगर्फ—Red lead शेंदूर.

शिंगशिंगोटी—गुरांच्या विक्रीवरील एक कर.

शिगुफ्तन—विकसणें.

शिगुसें—शिगुफे ? कारस्थान? शिगुफा – फूट, भेद.

बोलले कीं निजामुद्दौला जातीनसी साफ आहे परंतु येकदोघेजण बुद्धीचे भ्रंशक आहेत ते उगेच शिगुसे करावयाच्या विचारांत आहेत. परंतु शेवट होणार नाहीं.

—राजवाडे १ पृ. १८४

शिगूफ; शिगूफा—फूट, बखेडा, मझेला.

१ दरम्यान असे सिगुफेमुळें मोठे मस्लतीत कमती येते.

—राजवाडे १०।१६५

२ तो दर्म्यान अलीजाह यांचा शिगूफा खडा झाला.

—राजवाडे ५।१२९

शिज्दा—डोकें वाकवून किंवा टेकून वंदन करणें.

—रा. व्य. को.

शिडे—शिड्या.

शत्रूचे लोकांनीं कुदळीं खोरें व बिगार जमा करून आणवून शिडेंहि तयार करून जांबूटीस गेले.

—ऐ. ले. सं. ३९७०

शित्ता; सित्ता—सहा.

शित्तैन; सित्तैन—साठ.

शिताफी—त्वरा; चपळाई; कौशल्य; हिकमत.

१ दिरिंग एक क्षणाचा न करणें बहुत शिताफीनें जाणें.

—भा. ऐ. प. या. व १०४

२ तरी देखत आज्ञापत्र जेथें असाल तेथून कूच करून सिताफीनें जाऊन मशारनिल्हेस सामील होणें.

—राजवाडे ६ पृ. २१९

शिद्दत—तीव्रता; जोर; आग्रह; तंगी; जोरा.

शिंद, शिंध (स्त्री)—Wall of lath and plaster.

शिंद—व्यभिचारिणी; वेश्या. या फारशी शब्दावरूनच मराठींतील 'शिंदा, म्हणजे दासीपुत्र, लेकवळा हा शब्द निर्माण झाला. 'शिंदळीचा' या शिवींतही तोच अर्थ आहे.

शिनहाळ, शिंदाळ, शिंदळ—रांडावलेली, वैधव्य आलेली, पोरकी.

माझ्या पागेंतला रणशूर निघाला बाहेर।
शिनहाळ माझी पागा दिसती सार।
फिरा फिरा अप्पासाहेब तुम्ही यावं माघारं।

—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. १८४

शिनाजोरी, सिनाजोरी, सिनेजोरी—धैर्य; सामर्थ्य. सिना म्ह. छाती. लक्षणेनें धाडस, साहस.

शिनास—१ हुषार; २ अकील; ३ धाडस.

शिपर; सिपर—ढाल.

शिपाई (पु)—फ्लाय कॅचर नांवाचा पक्षी.

शिपाई (पु)—पालखी चालवतांना विसावा घेतेवेळीं भोई जें कुबडीसारखें दांडके पालखीला आधारासाठी वापरतात तें.

शिपाई भाषण—लढाऊ शिपायास शोभेल असें बिनमुरवतीचें, रागाचें किंवा मग्रुरीचें भाषण.

मल्हारजी होळकर राहुटीचे तोंडीं चऱ्हाट वळीत बसले होते, तेथून शिव्या देऊन मातीचें ढेकूळ बाजीराव यास मारिलें. आम्हांस काय रोजमुरे देऊन भागलास म्हणून काठ्या मारतोस ? या प्रमाणें शिपाई भाषणें केलीं. ते समई खामोष करून बाजीराव आपले खासगत डेऱ्यांत गेले.

—हो. कै. पृ. ३

शिपाय—'तुफंगी'सारखी बंदूक मारतांना तिच्या खाली ठेवावयाचे तिकाटणें. (सिह म्ह. तीन, पाय म्हणजे तंगडी.) हें तिकाटणें लाकडी असे.

शिपार, शिकार (स्त्री)—गलबतांच्या तळाला दिलेले राळीचें चोपड; गलबतांचे तळ राळीनें सारवतात त्याला शिपार म्हणतात.
शिपिल—गलबताचा एक प्रकार. —कु. आं. ढ. ३७९
शिफला, शिफला—नीच.
शिबंदी, सिबंदी—१ वसुलीच्या कामासाठीं ठेविलेली फौज. २ सामान्यतः रक्षणास किंवा बंदोबस्तासाठीं ठेवलेलीं शिपायांची तुकडी.
शिबाड—गलबताचा एक प्रकार.
हरीपंत तात्या बावापिराच्या घाटावर नर्मदा उतरत होते, तेथें इंग्रजांचीं शिबाडें आलीं आणि एक नाव वोझ्यापाझ्याचीं माणसें वर असतां वळवून नेली. —ऐ. ले. सं. २३४७
शिर्का; सिर्का—आंब.
शिर्दीदे—डोळ्यावर; मस्तकीं. —राजवाडे ८ पृ. ६
शिर्पेच—पागोट्याला पुढच्या बाजूस बांधण्याचा एक अलंकार.
शिर्बंद; शिर्बस्ता—पागोटें.
शिर—सिंह.
शिरगीर (स्त्री)—कोंबड्याची शेंडी, तुरा.
शिरपाव—शिव्याशाप (लक्षणेनें)
राजश्री स्वामी फारच सक्रोध झाले. मशारनिल्हेची अब्रू राहिली नाहीं व त्यांचे मध्यस्थास वारंवार शिरपाव होत गेला व अद्यापहि होतात. —ऐ. प. पृ. ४०
शिरा—पद्धतीने ?
गडचा प्रकार परम संकटाचा होता. तो श्रीमंत यजमानसाहेबांचे जातीचे जुरतीनेच वारला व तेथील बंदोबस्त नव्या शिरानें जाहला. —ऐ. प. पृ. २०७
या प्रसंगी या किल्ल्याची फत्ते नवे शिरानें खुद्द जातीचे जुरतीनें झाली याची मुबारकबादी तिकडून व्हावी. —ऐ. प. पृ. २२७
शिलका—अत्युत्कृष्ट, वेंचक, शेलका.
शिलाणें (न)—स्वभाव, प्रकृति, मर्जी, तब्येत, खसालत.
शिवघडा—शेजार; लगता.
शिवरा—शिवराळ; तोंडाळ; निंदाखोर; फटकळ; तोंडास कुत्रे बांघलेला.
शिवशिव करणें—पश्चात्ताप करणें.
शिस्त (स्त्री)—१ नेम; २ शिस्त धरणें, बांधणें—नेम धरणें, गम मारणे. ३ पट्टी, वर्गणी.

शिळा बिब्बा—थंड, उदासीन, जड प्रकृतीचा मनुष्य. हौस किंवा महत्त्वाकांक्षा नसलेला.

शिळावेळ—सकाळची किंवा संध्याकाळची थंड वेळ; शिळोपा; शिरोळ; शिडवळ.

शिर, शीर—दूध. शिरधाया--दूध पाजण्याकरतां ठेवलेली दाई.

शिरे कचेरी— प्रकट दरबार; भर दरबार.

नारोपंतनानास अति क्रोध येऊन खंडोपंतास अनिर्वाच्य शब्द शिरेकचेरीत, बोलूं नये ते बोलिलें. —इ. स. हो. कै. पृ. २४

शिरगोळा—१ रांगोळी (ज्या दगडापासून रांगोळी करितात त्यासही शिरगोळा म्हणतात) २ रुंद तोडांचें भांडें किंवा पडगा.

साहित्य गुलाल व शिरगोळा कोळंबी मडकी भरून ठेवावी रांगोळी हिरवी पांढरी गुलाली वगैरे तऱ्हेतऱ्हेचो गवंडे यांनीं घालावी.

—लेख. पृ. १३३

शिरचश्मा—१ झरा; २ प्रियजन.

शिरणी, शीरणी—नजर.

धनेश्वरजीनी वस्त्रें व शीरणी आणून बहुत कांहीं सिष्टाचार केला.

—हिं. द. खंड २ पृष्ठ २८

शिरताज—एक मस्तकीं बांधण्याचा अलंकार.

शिरदा, शिरधा, शिर्धा—पाजण्याकरतां ठेवलेली दाई. (शिर--दूध)

शिरपाव, शिरोपाव—१ पायघोळ अंगरखा. २ पागोटें. ३ बहुमानाचा पोषाख.

जवाहीर शिरोपाव वगैरे जिन्साना पाठविला.

—जो. रा. ८

शिरसाठीची किंवा शिरसाटीची चाकरी—जिवावरची, जोखमीची कामें. शिरसाट म्ह. शिरछाट.

श्रीमंत माधव महाराजापासून जिवबादादानी चाकऱ्या महाराज साहेबांच चरणीं लक्ष ठेऊन मोठमोठ्या सिरसाठीच्या करून मुलुख मिळविला.

—जि. के. च. रा. प. ३ पृ. ३३९

शिरसोपी करणें—शिरावर टाकणें, कुल अखत्यार देणें.

श्रीमंतानी मोरो विश्वनाथ यांस गढा प्रांताचे जागेची मालकी शिरसोपी करून सर्व फौज त्याज बरोबर ठेऊन आपण सागरीं जावयास तेजगडास माघारे आले. —भा. व. गो. बु. कै. पृ. २५

शिरा—उत्तम.

१ शिरा दारू चांगली. —साने प. या. व २८५

२ दिवटे- ' - - -शिरा असतील त्यांजकडून

—साने प. या. व. २८७

३ बेतर्दुद असतां काम शिरा जाले.

—खरे ९।४६७२

४ कुंपणी म्हणजे १०० माणसांची जमेत. त्यांत एक निशाण. तें माणूस अव्वल ज्वान, शिरा माणूस, चिरंजीवावर चालून गेले.

—ऐ. ले. सं. ३५९८

शिरा—१ हद्द किंवा कांठ.

घाटग्याच्या दंग्याचा श्रीमंतांस फार राग आला. झाडून मानकरी तयार करून वाड्यांत आणिले. भवानी पेठेच्या शिऱ्यांस ४ तोफा व मालोजी घोरपडे व मानाजी फाकडे याप्रमाणें शिंदे यांच्या तोंडावर ठेविले आहेत

—ऐ: ले. सं. ५३९३

शिरा धडाच्या चिठ्या करणें—म्हसोबा पुढें, एक शिराचें नांव देऊन व एक धडाचें नांव देऊन अशा दोन चिठ्या करणें व त्या चुरगळून उधळून, कोणाकडून तरी उचलविणें, व म्हसोबाचा कौल मिळविणें. 'हेड अँण्ड टेल' या इंग्रजी उन्हाळी पावसाळी सारखाच हुबेहुब जुना प्रकार.

मग सर्व बलुते मेळवून तह (ठराव) केला की म्हसोबापाशीं चिठ्या टाकाव्या. त्यांत खरा खोटा जो असेल तो निवडेल. मग शिराधडाच्या चिठ्या दोनी करून देवापाशी टाकल्या. मग त्या उभयतांस बोलाऊन सांगितले कीं चिठ्या उचला. शिराची चिठी मावजीने आणली तो खरा जाला.

—मा. स. प. मा. पृ. १८

शिरी तोफ देणें, ठेवणें—छळाचा एक प्रकार. पूर्वी गळ्यांत छोटी तोफ अडकवणें किंवा डोक्यावर देणें असा एक छळाचा प्रकार असे.

मुलुख ताखताराज करून जमीनदार व पुंड पालेगार यांचे शिरी तोफ ठेवितां दरम्यानें यादव नामदेऊ बख्तावार होऊनू मुदमती मबलग नजर बदलो लागली.

—पे. द. ३१ पृ. ४४

शिरीद—चिपटें, पावशेर.

शिल्शिला; सिल्सिला—१ सांखळी, सूत्र, संबंध, परंपरा; ऋणानुबंध.

२ जहाजाचा प्रकार.

१ मोहबतजंग याजकडे वर्तमान कळविण्याचा शिल्शिला जारी असावा.

—खरे ८।४३५०

२ चहूकडे शिल्शिला त्या पक्षी कांहीं सामान जवळ पाहिजे.

—खरे २१।५७७७

३ लहानथोर मिळून साठ शिल्शिळा आरमाराचा फिरता ठेविला.
—साने प. या. व. ८७

शिलकावण--The money exacted by the peon or messenger sent to dun him for payment of the revenue dues. येणे असलेला पैसा न दिल्यामुळें तगादा करून वसुलीसाठी जो शिपाई पाठवितात त्याचा रोजचा खर्च देणेंदाराकडून वसूल केला जातो तो शिलकावण.

१ सोडला नसला तर सोडून देणें. चार रुपये शिलकावण लाऊन जामीन घेतला.
—पे. द.

२ करवीरकरांनी रोखे पत्रे करून बाळाजी तुकदेव यास धरून नेले आहे नित्य शिलकावनी घेतात व १०,००० रुपये द्यावे म्हणतात.
—ऐ. ले. सं. ४५३५

शिलकी-चाकर—पिढ्यानु पिढ्याचे. जुने विश्वाभू चाकर.

१ रामचंद्रनाईकांनीं उत्तर केलें कीं, साहेबांचे आम्ही शिलकी चाकर अशा स्थितींत आम्ही कर्ज वारावयास पैका मागावा हें आम्हांस उचित नाहीं. उतार पडल्यानंतर साहेबीं कृपा देतील तेव्हां घेईन.
—ऐ. ले. सं. १९४२

२ दौलतींत पैशाची ओढ फार आहे. उभयतांनी कारभार पुण्यांत केला. परंतु आपला पदरचा पैसा दौलतीस लाविला नाहीं. शिलकी चाकर बहुतां दिवसांचे यामुळें कांही पैका (त्यांजकडून घ्यावा लागेल.)
—ऐ. ले. सं. १४५

३ तों बाजीराव बापूजी, पदरचे शिलकी चाकर इंद्रगडी होते त्यानें सरकार चाकरीवर लक्ष देऊन, भिल्ल जमा करून, जागजागी नाकीं बांधून इंग्रज पलटणें फार करून (वारंवार किंवा पुष्कळ) लुटून घ्यावीं असे केलें त्याचे अंगरखे व बंदुका गाड्यावर घालून आणिले यामुळें महाराजाची मर्जी बहुतच प्रसन्न होऊन टोक, रामपुरा, लाखेरी वगैरे मामले त्यास सांगितले.
—हो. कै. पृ. १६२

शिलकी दागिना—निवडून काढलेला व जतन करून ठेवलेला उत्कृष्ट नग.

शिलाजप—?

महादजीपंत सुभ्याचे कारभारी यांहीं श्रीरामेश्वराचे देवालय बांधावयाकरितां शिलाजपास आरंभ केला.
—ऐ. सं. सा. खंड. १० पृ. ९ नोंद ३५

शिलापोष--चिलखत घातलेले.

शिलावट—१ दगड घडवणारा २ मूर्तिकार ३ पाथरवट.

गंडकीहून शिळा आणोन तुळजापुरास शिलावट कारेगार पाठऊन श्री-देवीची मूर्ती केली —शि. प्र. ब. पृ. ८४

शिलेखाना—शस्त्रागार.

शिलेजोर—शस्त्रसामर्थ्य.

दत्ताजी शिंदे याणी शिलेजोरानिशी मारवाडी मागें सारोन गावांत घातले. —भा. व. १६

शिलेदारखाना—सिलेखाना, शस्त्रागार.

निजाम अल्लीखान यानें पुणें जाळिलें, देव फोडिले, सिंहगडचें गुढें लुटिलें जामदारखाना, शिलेदारखाना वगैरे कारखाने खालीं ठेविले होते ते लुटिले गेले. —ऐ. ले. सं. ५२३

शिलेपोस—चिलखत.

प्रातःकाल होताच तमाम फौजसुद्धा सरदार शिलेपोस तयार होऊन आले एकापरीस एक दर रिकीबीस तरवार गाजविणारे. —पाणि. बख. पृ. २३

शिलेपोस पलटणें लाविती पठाण जरिचे समले. —खडर्याचा पोवाडा

शिलेमाल—(?)

आज मागती ताकीद हरकाऱ्यास करून पाठविली आहे. कही झाडून शिलेमालांत गेली. वारणेपलीकडे जात नाहीं. —ऐ. ले. सं. ७२५७

शिलोत्र, शिळोत्तर—(उत्तर कोंकणातील शब्द) खाडीकाठच्या शेनादिकांचे बांध दुरुस्त ठेवण्याचें काम. हें काम ज्याला नेमून दिलेलें असें त्याला 'शिळोत्रा पाटील' म्हणत.

शिवजन(?)—फितुरी, बंडखोर(?)

कोल्हापुरास आणखी फौजेचा जमाव करावा खुल्लस जे की शिवजन बाराभाई यांची तंबीह व्हावी आणि रघुनाथरावजी यांची स्थापना व्हावी. —को. प्रां. १९६

शिवधडी, शिवधड्या—शेजारचा, हमशाईदार, निकटवासी, प्रतिवासी.

शिवशाही काठी—जमीन मोजणीचें शिवाजीनें ठरविलेलें एक परिमाण. या काठीची लांबी सुमारे १०' असे.

शिवशाही बिघा—शिवाजीच्या काळांत ठरविलेल्या जमीनमोजणींतील एक परिमाण. ३९२६$\frac{2}{3}$ स्क्वेअर यार्डांचा १ शिवशाही बिघा होई. —विल्सन

शिवशिवा करणें—शिव्याशाप देणें, शिमगा करणें.

घोडें आलें तें बेसरंजाम. शिवशिवा करीत मुरूडच्या डोंगराअलीकडे आलो.
—पे. द.

शिव होणें—मरणें.

१ मरतकाली माहातारी आवधियासी बोलली की आपली तकसीम आपले लेकीचे लेकास दिल्ही आहे. यैसे बोलोन सीव जाली.
—शि. च. सा. खं. ४ पृ. ७७

शाहु महाराज शिव झाला। अवतार खचला।
—ऐ. पो. के, पृ. ९५

शिवापट्टण—शिवापूर (पुण्याजवळचें) —राज. ८ पृ. १२
—रा. १७ पृ. ३५

शिवार--गांवासभोंवारची, गांवाच्या मालकीची शेतजमीन व कुरणें.

शिवेचा इन्साफ--गांवच्या हद्दींसंबंधीं पडलेल्या वादाचा निर्णय.

सिवेचे वगैरे इनसाफ असतील ते वाजवी करावे. आट पडेल तेथे दिव्य घेऊन सेंवट करावा. उगाच कोणाचा आग्रह न करावा. वाजबी प्रो करवे.
--ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. ले. २९२ पृ २१३

शिशदार—फासा (खेळण्याचा).

शिशह, शिसा—काच (यावरून शिसा म्हणजे काचेची बाटली.)

शिष्ट कृत्य--पारिपत्य, शिक्षा, नाश, लूट, चौकशी.

१ तोतयाची चौकशी होऊन खोटा जाहला आणि गोसावी वगैरे यांचें शिष्टकृत्य जाहल्याचें वृत्त लिहिलें तें कळलें.
—ऐ. ले. सं. २७२३

२ श्रीमंत दादासाहेबीं पैठणचे शिष्ट कृत्य केले! उत्तम गोष्ट केली!
—ऐ. ले. सं. पृ. १२९

शिष्या—शागीर्द, शिकाऊ उमेदवार; आवडता नोकर.

१ दादासाहेबांचा कारभार सुरू झाला. आबाजी महादेवहि काल आले. शिष्ये १२५ जमा झाले आहेत. —ऐ. ले. सं २०३७

२ पाण्याचा तांब्या भरून खाशापुढें ठेविला, तेव्हां आज्ञा जाहली कीं, हें काय? त्यास जवळ शिष्ये होते त्यांणीं सांगितलें कीं पाण्याचा कारखाना पटवर्धनांचा (पेशव्यांच्या घरीं लग्न असतां पाणी पुरविण्याचें काम सारें पटवर्धनांकडे असे.)
—ऐ. ले. सं. ५६५७

शिस्त--१ निशाण, नेम, २ बंदोबस्त, ३ रीत; शिरस्ता.

१ शिरत धरून वनि करोळ वघितां हरणें ठिकाणीं अडखळती.
—प्रभाकर २३६

२ हल्ली दारूनें गोळा बंदुकीच्या गोळीप्रमाणेंदेखील जात नाहीं. तोफेजवळ

बाळाराम व राणेखान उभें राहतात, आणि शिस्त लागत नाही तेव्हां आतां गोलंदाजाच्या पारिपत्यास अरुता आहे.

—ऐ. ले. सं. ३२०३

३ भरपल्ला फेकून अडचणित घोडा ललकारणें। स्वतां शिस्त बांधून गोळी हटकुन ठिक म.रणें। —ऐ. पो. के. खं. २ पृ. २४९

४ नंतर गोलंदाज वगैरे यांचें बोलणें की लांबचा पल्ला आणि किल्ला पूर्व-पश्चिम रुंदीस थोडा तेव्हां (तोफेची) शिस्त धरावयास साधत नाहीं. भर थैली दिल्ही तर गोळे पार होतील कमी थैली केली तर आलीकडे पडतील. सेकडा दहा पंधरा गोले आत उतरतीलच हा भरंवसा नाहीं यामुळें तोफा माघारी आणावयास सागितलें. —पे. द.

शिस्त—पट्टी किंवा पट्टीचा आंकडा.

तरी यांचे मोकासे गांव आहेत. गांवावरील पट्टी मना केली असे तुम्ही महालीहून शिस्त यांच्या गांवावरी येकंदर न घालणें.

—द. शि. मो. यांचा इतिहास पृ. २५

शिसं किंवा शिसबासं—आजार वगैरे.

सोपाना सेज येईन म्हणाला परंतु जिवाला शिसं आहे बासं आहे त्यामुळें येत नाहीं. 'शिसवास' असा जोडशब्दहि वापरतात. जसे " मी तुमच्याकडे ८।१५ दिवशी येईन पण शिसंबासं असलं तर मात्र सांगवत नाहीं,"

शिसाबासा—मालाची जवाबदारी फूटतूट, मोडतोड, नफानुकसान यांची. कराराप्रमाणें तुम्ही रुपये देणें, चंदाखान तुमचे स्वधीन करू शिसाबासा तुमचा. —वै. ४ स. १७४४ पृ. ३१

शिसे—?

याणे दिवाणी पाचा सिसे व होनु पाचसे देणे.

—शि. च. सा. खं. १ पृ. ४२

शिक्षापण—बुद्धिवाद, वर्तुणुकीची रीत किंवा सल्ला.

मुख्य गोष्ट मनसुबीयास तुम्ही फार फार चुकला. येथून कितेक शिक्षापण लेहून पाठविले असतां त्याप्रमाणेहि तुम्ही न केलेत.

—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृष्ठ ४५

शिलशिला—त्रास, तसदी, मसलत, संकट.

इचलकरंजीस मोर्चे देसाई देणार, महाराज येणार. एकूण शिलशिला प्राप्त दिसतो.

—खरे पृ. ६९६०

शिवरेत—पारा.

आणिख गुड लवण घृत। स्नेह आणि पारदशिवरेत। तालकादिक रस

विख्यात । विकिती बहुत द्विज राणे ।। (तालकादिक रस--ताडी, माडी वगैरे) ।। ऐसा कळीचा हा प्रादुर्भाव । द्विज भजती एडव देव। स्वकर्म सर्व म्हणती वाव । चित्तीं अभाव धरोनिया ।।

—गणेशपुराण संजीवनी टीका पृ. ८२

--म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक १

शिशुर--लहान, छोटा.

तो अनंतवीर्य अदर । शिशुर परी महाथोर । त्यासि मी जाणते विस्तर । माझा आदर त्याचे ठायीं ।।

—ग. पु. सं. टी. पृ. ४३

—म. सं. प. व ७ अंक ३

शीतल--शिथिल.

मध्यें काम शीतल पडलें होतें तें फिरून सुधारलें, तों आतां पुनः गोळ्यांमुळें अडलें आहे. तरी तोफेस गोळे पाठवावे.

—ऐ. ले. सं. ६३३६

शीम दाबणें—मर्यादा सोडून आक्रमण करणे.

शीर काढणें—शीर तोडून रक्त मोक्ष करणे, फांसण्या टाकणें.

शीरणी, शेरणी—मिठाई, प्रसाद, खिरापत.

धनेश्वरजीनी वस्त्रें व शीरणी आणून बहुत काही सिष्टाचार केला.

—हिंगणें द. भाग २ पृ. २८

शील—हत्यार; चिलखत.

शीलचा राऊत.

—इ. पु. स्त्रि. पो. १०

शुनाअ जीनत--ज्याचें तेज सूर्याप्रमाणें आहे.

--भां. भो. द. पृ. ८०

शुक्का—पत्र; आज्ञा; सरकारी पत्र; राजकचेरीचें पत्र, वरिष्ठांकडून आलेलें पत्र.

पादशहाचा शुक्का आला कीं, जलद येऊन पोंहोचावें.

—ऐ. ले. सं. १०३२

शुक्र—प्रार्थना, आभारप्रदर्शन, कृतज्ञता.

१ श्रीनें तुमचे अरिष्ट टाळीले याचा शुक्र श्री जवळ किती म्हणून करावा.

—हिं. द. खंड २ पृष्ठ ४३

२ येक शुका (पत्र) मलकाजमानीचा सफदरजंगास पाठवावा जे 'तुमच्या खिजमात (सेवा, नोकरी) तुम्हास बहाल बकरार (कराराप्रमाणें) असते व मीर बकसीस आज्ञा करावी जे तुम्हास वकील मुतलक

केले. ऐसे (सांगून) उभयतापासून पन्नास लाख रुपये शुक्राचे घ्यावे.
—हिंगणे द. भाग २ पृ. ३१

३ ईश्वरें पुनर्जन्म केला त्याचा शुक्र कोठवर करावा?
राजवाडे ६।६२१

शुक्रगुजारी—आभारप्रदर्शन; कृतज्ञता.
बडे साहेबानें आम्हापासून नवी डाकेविसी आपली शुक्रगुजारी व येहसान मंदीचें विनंतीपत्र याजकरितांच लिहविलें. —प. द. म. व. ९९

शुक्राणा—१ स्तुतिवाद २ पोहोच झाल्याची मान्यता.
३ आभार ४ नजर किंवा देणगी.

शुक्र—सूत्र; संधान? शुक्काशुक्की? पत्रव्यवहार?
गुलाम कादरखां वगैरे लुटून ताराज केले ते १५ राउतांशीं पळन दिल्लीस जाऊन राहिले. उपरांतिक बादशहाचे व शिंद्यांचे शुक चालत होतें. एक माहेवारी बादशहास ३ लाख रुपयें पाठविले, असें त्यांचें सूत्र चालत असतां बादशहाचे कारभारी खोजे यांनीं बादशहास छ२८ सवालास कैद केलें. —ऐ. ले. सं. ४२२३

शुगल, शुगुल—एकच ध्यास; नाद; छंद.
आता छपरे घालण्याचाच शुगुल आहे. —पे. द. ८ पृ. ४४

शुजाअत—शौर्य.

शुजाअत दस्तगाह—वीरवर (किताब) शौर्य ज्याचा साहायक आहे असा.
—भां. भो. द. पृ. ११

शुजाअत व शहामत-दस्तगाह—शौर्यधैर्यनिधि (एक पदवी)
—इ. मं. ६५

शुजाआन—शुजाअ, शूर.

शुजीअ—शूर

शुत्री नगारा व अस्पी नगारा—उंटावरचा नगारा व घोडयावरचा नगारा.
—पे. द. भाग २९ पत्र नं. ११५

शुतरसवार—सुतरस्वार, उंटावरील स्वार, जासूद सांडणीस्वार.
भोसले यांचा मुक्काम लोणी येथें जाल्याचें वर्तमान शुतरसवार घेऊन आला. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ९९

शुदन—होणें, असणें.

शुदामत, शुदामद, सुदामत—वहिवाट.
कानगोह याचें दफ्तरी शुदामद आहे.
—राजवाडे ६।५५४

शुद्ध स्फटिक होऊन राहणें—संपूर्ण निष्कांचन होणें.

होळकराच्या दंग्यात गांव बुडाला. तेव्हा आम्हापासोन हजार रुपये घेतले. कोणी अदावतीने घर बुडविले वस्तभाव व चिरगूट पांघरूण सारे भरतीस घालून दिले. ३००० रु. पर्यन्त आम्हास पडले. शुद्ध स्फटिक होऊन राहिलो! पुढे परिणाम नाही. भिक्षा मागावी असा समय.

—खरे ८३२९

शुबाह, शुभह—संदेह, वहीम, संशय.

१ शायद गरजगो मनुष्याचे सांगण्यावरून शुबाह व वस्वास राजेसाहेबाचे अंतःकरणांत प्राप्त होईल. —राजवाडे १०।२५१

२ परंतु फिदवीस येक शुबाह न्याहायत जाह्ला की

—पुणें अखबार भाग १ पृ. १०९

३ याच चालीनें तर्फेन दिलांत शुभह आणितील.

—साने प. या. व. ४७८

शुभ्र—गोऱ्या इंग्रज लोकांबद्दल सांकेतिक शब्द.

सध्या माळवे प्रांती शुभ्र येणार आहे सिंदे होळकराकडील पत्रें आली त्यातहि लि॥ आहे की फिरंगी आले तर तुम्ही त्यास भेटावें.

—धा. प. इ. सा. ३ पृ. २४०

शुभा—अनमान, हरकत, संशय.

खासा स्वारी किल्ल्यास आली तरी जितक्या मानसानिशी साहेब किल्ल्यावर येतील तितक्यानिशी यावे. ये विषयी कांही कोणी शुभा करणार नाही. —ऐ. प. पृष्ठ १४६

शुभा—गोंवऱ्या.

रणभूमी शोधून पाहतां कोन्हेररावाचें शव सांपडले. तेव्हां नजीक गांव होतें, तेथें जाऊन दहन करावयाची तरतूद करून शुभा वगैरे शवाजवळच नेविलें. —ऐ. ले. सं. २७२०

शुमशोध—कसून शोध, तपास, तलास.

लष्कर लुटलें अफतेखां व गुलामकादर यांचा शुमशोध विसाजीपंत यागी फार केला परंतु बातमी मिळाली नाही.

—स. ब. पृ. ३५

शुमा—तुम्ही.

तो फौत जाहलेवरी ते नाईकी बामण गौडा बिरादरजादा बिदर शुमा मोकरर जाले होते. —शि. च. सा. खं. ३ पृष्ठ ३३

शुमारद—गणावे (शुमार्दन).

शुमाल—उत्तर.

शुमुर्दन—मोजणें.

शूर्पग्राम—मुर्पे. —ऐ. ले. सं. ३२५१

शुरका (शरीकचें अनेकवचन)

तीन शरीकांपैकीं येकासी नमूद जाल्यास त्यानें दोन शुरकांस इतल्ला द्यावी. —राजवाडे ७।८

शुशुमार—सुसर.

शुशुमार घडियाळ मत्स्य मगर. —मुक्तेश्वर आदिपर्व २९।७७

शुष्क विचार—निष्फळ.

द्रव्याचा प्रकार पाहातां केवळच शुष्क विचार.

—पे. द. भाग ३८ पत्र नं. १२

शुहरत—शोहरत, आवाई, प्रसिद्धी.

शहरांत शुहरत जबून जाली (कीं) नवाब असफजाह शरीरी अस्वस्थ आहे म्हणोन. हे वर्तमान आइकोन नवाबानें घोडेयाची स्वारी तयार करविली. —पे. द. २५ पृ. ४२

शरत्वास हूड—शौर्यात वेफाम, अविचारी.

ते समयीं दोही मुलांचें अल्पवय. शूरत्वास हूड. त्यांचे संरक्षणाकरिता मातुश्री उमाबाई दाभाडे यांस सांगितलें कीं, तुम्ही बरोबर जाऊन यास आघाडीस फोजेंत जाऊ न देतां बाबीचे पारपत्य करून अमदाबाजेचें ठाणें बसवावें. —दा. से. ब. पृ. १४

शूरमान—(न) वल्गना, आत्मश्लाघा, शब्दपांडित्य, ठेपराई, फुशारकी.

शूरमानी—शौर्याचा आव घालणारा, शेंदाडशिपाई.

शेक—ओझ्यासाठीं घेतलेल्या बैलांचें भाडें. —विल्सन

शेकदार—वसूल करण्यासाठीं सरकारने किंवा जमीनदारानें नेमलेला अधिकारी.

पीकपाणी तूर्त याजकडे गांव आहेत, तेथील पिकें, दाणावैरण, शेकदार करितात —ऐ. ले. सं. ५७०६

शेख—पीर; वृद्ध साधु.

शेख करणें—शोखी करणें; तोरा किंवा गर्व करणें.

निजाम अल्लीनें तळघांटे जावयाचा मनसबा करून शेख केल्यास (केला त्यास; केला म्हणून) फिरंगी व अल्लीखान यांनीं घाट बंद केले. यास्तव नवाबजींचा इलाज चालला नाहीं.

—ऐ. ले. सं. १२३९

शेखचिल्ली—१ तपस्वी; औलिया, २ वेडा, डोकें फिरलेला, उन्मनी पिशाच्चवृत्ती.

शेखी—सरशी, प्रौढी, बढाई, ऐट.
पन्नास माणूस मानाजी आंग्रे याचे पडले. शामलाचीच शेखी होऊन मुलुख लुटीत जाळीत पुढें चालला. —पे. द. ३ पृ. १५८
शेखी—वल्गना करणारा.
शेखीशोखी—गर्वाची वागणूक.
मिरजेस फौज गुंतली यामुळें हैदरनायकानें शेखीशोखी केली आहे.
—खरे १।२३८
शेखपांड्या, शेखेपांडे—एक वसुली अधिकारी. सरदेशपांडे? 'पांड्या' शब्दाचा अर्थ विल्सन कोशांत—' The writer or accountant of a village or district: An officer employed in the customs असा दिला आहे.
अजरख्तखाने राजेश्री शहाजी राजे भोसले दामदौलत बिदानद राजेश्री बजाजी मुदगल शेखेपांडे सन सुरु सबा अलफ कसबे खेडेबारे येथें जमीन बाग लावावयास नेमणूक करून तुम्हास बागसेरीची मजमु सांगितली.
—पे. द. ३१ पृ. ३
शेघळ, शिघळ—मुंडावळी, बाशिंग.
शेजेस लागणें—मार्गास लागणें, शिस्तीस लागणें.
काम कांहींसें शेजेस लागलें आहे. —पे. द.
शेट्या—१ व्यापारी पेठेंतील मालवाहतुकीची देखरेख व व्यवस्था ठेवणारा अधिकारी. २ विशिष्ट मालांचा व्यापार करणाऱ्या व्यापाऱ्याचा प्रमुख.
शेटेमहाजन—गांवांतील व्यापाऱ्यांचा प्रमुख प्रतिनिधि.
शेंड, शेंडा—शेराचें झाड.
येलबर्गें गांव मातबर आहे. ८० बुरूज आहेत. आपल्या फौजा चोहों बाजूनें उतरल्या आहेत. हल्ल्याची तजवीज होत आहे. सुतार गांवगन्नाचे आणिले आहेत. शेंडाचे भारे हजारो येऊन पडले आहेत.
—ऐ. ले. सं. ५७४७
शेडी सलाम करणें—औपचारिक नमस्कार, वंदन.
दिवाकरपंताची उभाउभी भेट सुभेदारांच्याच राहुटीस जाहली. एकवेळ त्यांचे डेऱ्यास जाऊन शेडीसलाम करून यावें लागतें.
—ऐ. ले. सं. ५८६
शेंडीस गांठी देणें—आपल्यापेक्षा वडिलधाऱ्या माणसास बुद्धिवाद शिकविणें.
शेणगोळा करणें, घालणें—अव्यवस्थित झालेलें काम तपासून दुरुस्त करणें.
तों छबिन्यांतून दुसरा सांडणीस्वार आला कीं स्वारी लवकर यावी आमचे

पाय टिकत नाहीत. तेव्हां सुभेदार उठून शौचास जाऊन येऊन हत्तीवर बसून ढालेपाशी गेले. रखमाबाईसाहेब बरोबर होती. त्यानी विनोदानें भाषण केले कीं मी शेणगोळा करून ठेविते (तुम्ही जाणे) तेव्हा सुभेदार स्वार होऊन पुढे झाले.
—हो. कै. पृ. ६४

शेणगोळे घालणें—शिक्षा किंवा पारिपत्य करणें; सुधारणें; चुकी शोधणें.

शेणसाऊळ (स्त्री)—नारळाला किंवा पोफळीला घालावयाचे शेणखत.

शेणामेणाचें असेल तें लोखंडाचें होणें—आधीं सोपें, सुगम असलेलें काम दिरंगाईमुळें अत्यंत दुर्घट होऊन बसणें.

शेणामेणाचे होतें तें लोखंडाचें झालें.
--ऐ. ले. सं. २६१९

शेतगण्याचा--शेतजमीनीविषयक.

शेतमनदी—१ लष्करी नोकरीबद्दल ज्याला वंशपरंपरा जमीन बहाल केली आहे असा माणूस. २ ही संज्ञा विशेषतः गांवखेड्यांतील स्थानिक शिबंदींतील शिपायास लावतात.

शेतेकमते--शेतीभाती. (शिवाय 'कमते' शब्द पाहा)

मशारनिल्हेचे खेड्यांस व शेताकमतांस याउपरी उपद्रव एकंदर न देणें.
—ऐ. ले. सं. २३१२
--म. रा. आ. १४

शेरखोर—पुंड; उन्मत्त.

शेर—वाघ.

शेर--उपजीविकेपुरती बेगमी किंवा नोकरी.

फाल्गुनमासीं तुम्हांजवळ येतों. मग दुसरे कोठें शेर नेमून दिल्हेयास (तेथें) राहूं अथवा तुम्हांजवळ राहूं.
—शा. द. वे. पृ. ११९

शेर—जासुदाला किंवा मजुराला त्याच्या जेवणाकरिता रोजी देतात तें धान्य, आटा वगैरे.

शेरअफ्गन—वाघ मारणारा.

शेरअबरू—लज्जा; शरम.

आपण वडील आहां लडकेवाले कुटुंब सारा आपले कदमासीं लागले आहेत. त्याची शेरअबरू साहेबांचे पायांशीं लागले असत.
--ऐ. ले. सं. ५२०४

शेरडावणें—शेफारणें, उंडारणें, फुगणें, माजणें.

शेरपणा—जोरावरी; सामर्थ्य.
--राजवाडे ८।४

शेरबचा--१ एक तऱ्हेची तोफ. २ सुमारें वीस इंच लांबीचें एक पिस्तुल.

सरकारांत शहर बऱ्हाणपूर बंदुखा व शेरबचे वगैरे जिन्नस खरेदी सालास

जातो त्यास कमाविसदार हासलाविशी दिकत करतात.
—ऐ. ले. पा. म्य. प्र. पृ. १२७

शेरबाजी; शेरबाजू—सरशी; वर्चस्व.
१ हे आपले ठायी आगली बहुत शेरबाजी मानितात.
—जो. रा. ११५

२ सर्वांवरी तुमची शेर बाजू झाली.

शेरबेशह—व्याघ्रस्वभावी.

शेरमसेक—मुसलमानी धर्मपंथांतील साधू. शेख शब्दाचें अनेकवचन मसेक.
दलेरजंग नवाब याणी कर्णाटक प्रांतास येऊन येथील जमीदार वगैरेसी तंबी पोहचाऊन शेरमसेकेस एक शेत देऊन या बमोजीब रयतासी कौल करार देऊन तालुकेची आबादी करून कमाल आकारासी आणले.
—द. स. कै. या. पृ. २३५

शेरमाशेरीमी—शर्माशर्मी, अब्रूसाठीं, लाजेकाजेस्तव.
मारीन मरेन हाच हट्ट धरला. शेरमाशेरिमी फिरंगीहि टिकले; जागा सोडिली नाहीं.
—पे. द. २८ पृ. १३५

शेरशिकार—मर्दानी खेळ; सहल वा मृगया करणें.
नबाब वजीर लखनौस स्वस्थ शेरशिकार करून आहेत.
—दि. म. रा. १।३१६

शेरा—दर; पगाराचा दर.
वैजापूर संगमनेर ये स्थलीं बरकंदाज उमेदवार आहेत परंतु तिकडे एक मनुष्य पाठविले होते त्यास त्याचा विचार दुमाहा रोख द्यावा. शेरा पोख्ता करावा.
—पे. द. १६ पृ. ४६

शेरा—(पु.)—शेवट, अंत्य टोंक.

शेरा—कांठ; कडेचा भाग.
भवानी पेठ व गंज पेठेचा शेरा व वेताळ पेठ लुटली गेली. गरीब नागवले. शहरांत भय प्राप्त जाहलें आहे.
—ऐ. ले.सं. ६५११

शेरीजमीन—राजांचीं किंवा सरदारांची खासगत शेतजमीन.

शेरेदरबार, शिरेदरबार—प्रकट बैठक, प्रकट दरबार.
सहा महिने सुभेदार यांनी कचेरी व श्मश्रु सोडून देऊन पलंग धरला होता. नारो गणेश कचेरींत आल्यावर श्मश्रु व स्नान करून शिरेदरबार झाला.
—इ. सं. हो. कै. पृ. ७

शेलणें—शेंदणें; पाणी उपसणें.

शेलपटी—शेलापाटी (स्त्री). शेला व पाटी. (गांवच्या पाटलाचा हक्क व मान.)

राघो बल्लाळ याच्या कौलात रखमाजी पाटील यानें निम्मे मोकदमी करावी. त्याचे भाऊ असतील त्यानी इनामात व कुणबावीयाच्या शेतांत वाटा खाऊन आपल्या शेताची शेलपटी न द्यावी म्हणोन लिहिले आहे.

—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ ७८

शेला—खरेदीच्या किंमतीवर पेशवाईतील सरकारी अधिकाऱ्यास मिळणारा कर किंवा बक्षीस.

घर होते ते खरीदी रुपये पंधराशास केले आहे त्याचे शेल्याचा आकार शिरस्तेप्रमाणें होईल त्याचप्रमाणें निम्मे मशारनिल्हेचे नांवें माफखर्च लेहून निम्मे सरकारात घेऊन पेठेचे पत्र करून देणें.

—पु. न. सं. वृ. खं. २ पृ. १०३

शेलारी—स्त्रियांच्या लुगड्याचा एक प्रकार.

शेला फिरवणें—वस्त्र पालवून तहास तयार आहोत असें सुचविणें.

बाई तिकडे लष्कराचा रोख धरून तोफखान्याजवळ गेली तो तेथें नरसिंगराव धायगुडे तयार होऊन गेले होते त्याणी बाण सोडिले तों शेला फिरविला आणि म्हणों लागले की मला वाचविणे त्यावरून त्यांनीं आपल्या फौजेस ताकीद करून वाचविली.

—नाग २ पृ. ४७

शेव—१ फुलें, फळें, भाज्या बाजारांत विक्रीसाठीं आणलीं असतां त्यांतून कांहीं भाग जकात किंवा कर म्हणून कापला जातो त्याला शेव म्हणतात. शेवमुठी किंवा शेवसर्जी असाहि शब्द वापरला जाई.

२ सरळ खालीं right down. (क्रि. वि.)

शेव देणे—दिव्यास निरोप देणें किंवा पदर देणें, दिवा मालवणें.

शेवट (न)—बंदुकीचा किंवा तोफेचा तोडा, जामगी, बत्ती.

शेवटचे पाठ—मर्तिकाचे किंवा दहनाचे वेळचे मंत्र.

बाजीराव साहेबांची दोनी दौलतींवर (पटवर्धनांच्या) बदनजर दिसोन आली. नित्य नित्य बोलण्याचे पाठ शेवटचे हाऊं लागले.

—ऐ. ले. सं. ५६२४

शेवडा—बैराग्यांतला एक पंथ. धार्मिक भिक्षेकऱ्याची एक जात.

जंगम, जोगी, संन्यासी, तापसी, वैरागी, नाथपंथी, गोरखी, फकीर, जफलीबानवा (?), मलंग व ब्राह्मण, शेवडे व चुडबुडे जोशी, पांगूळ व चितरकरी, डबरी व बहुरूपी, गोंधळी गारुडी दंडधारी, परमहंस अशी

नानापरीचीं सोंगे घेऊन शोध करून शिवाजीराजे वळखून कैद करून आणावे. —चित्र. ७१

शेवमुठी—'शेव' शब्द पाहा.

शेवसब्जी—'शेव' शब्द पाहा.

शेशाकित होणें—साशंकित होणें, घाबरणें, भय उत्पन्न होणें.

सटवोजी भोसले, मानाजी फांकडे बाजीराव बर्वे चार हजार फौजेनिसी सुरतेकडे जाणार या वर्तमानावरुन कारभारी शेशाकिन जाले.

—पुणें अखबार भाग १ पृ२०६

शेसरगांठ—सरकगांठ. सरक फांस.

शेह—शह, आरोप.

आपले सिरीं यागीपणाचा शेह आहे. तो खावंदाजवळ फेडावा म्हणून दिल्लीस जातो. —पे. द. १५ पृ. २२

शेहनिशह—शहानिशा.

यद्यपि कांहीं गोष्टी त्याच्या चित्तांत नयेस जाहली तरी तिचा शेह निशह करून त्याच्या प्रत्ययास येईसे करून ते सार्वभौमाचा निशा करीत ते करणें. —हिं. द. खंड १पृष्ठ१५

शेवादाव करणें—(?) चाकर होणें. (?)

जावमहाला आपले वतनाकडे राहिला. तान महाला देशमुखापाशीं राहिला. मग बाजी नाईक तेथून (बेदराहून) शेवादाव करुन जबरदस्तीनें इकडील वतनाचा लाजिमा घेत गेले.

—शि. च. सा. खं. २ पृ. ३३२

शेळ(स्त्र)—फूत्कार, धूत्कार, फुसकारा.

शेळसभा (स्त्री)— Meeting of Private Arbitrators

खासगीरीत्या नेमलेल्या लवादांची सभा.

शैल्य— शल्य, विषादास कारण.

पूर्वी जगजीवन पवार वगैरे नासिक प्रांती आले होते त्याचा बदनक्ष (बदलौकिक) होऊन माघारे आले हे मोगलास शैल्य जालें, याजमुले फिरोन त्या प्रांते फौज रवाना केली.

—चं. चू. द. पृ. ६९

शोकी—शोखी, गर्व, मगरुरी.

१ कदाचित मराठे फार शोकी करतील तरी दक्षिणचीहि चौथ उठवून देऊन यैसे बहुतप्रकारे वल्गणा निजामानें केली.

—पे. द. १५ पृ. ५३

२ शामलानें शोकीं फारसी केली. —पे. द. ३ पृ. ३४

शोखी—ऐट, जुलूम, अमर्यादा.

१ शैपन्नासानिशी वाढून यावें अशी शोखी त्यात्री होती ती तूर्त मोडिली —खरे ७।३५९९

२ कर्नाटकांत फारच हैदरनायकानें शोखी केली. —खरे ११९७

—राजवाडे ३।४११

३ शौखी (बंड).

शोच्य—शोक. चिंता, विवंचना.

करांडे म्हणतात की कारभारीयांनी मजला कालिमा लावली आहे ते रुपय दिल्हे म्हणजे दूर जाली या शोच्यात फार आहेत. —पे. द. २० पृ. ९९

शोदा, शोधा—जुवा खेळणारा; डांबिस मनुष्य.

तिघेजण सोदे, त्याणी रात्री कमत्री लोकाचे घरास येऊन राहिले आणि दग्याचे कर्म करून तिघी कळवांतिनीस जिवे मारून त्यांची वस्तवानी घेऊन पळाले सबब हत्तीचे पायी बांधून शहरात फिरविले बुधवार पेठेचे चावडीजवळ प्राण गेले.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ११८

२ शहरांत जाऊन माजोरा हत्ती सोडविला त्याचा च्यार घडी तमाशा पाहिला. हाती सोडून गरीब गुरिबाची घरें मोडितो तशांत शहरचे शोधे चाळीस पन्नास मिळून हातीमागे लागतात हाती घर मोडावयास लागला म्हणजे त्या घरांतील चीजवस्तु शोधे घेऊन जातात खासे तमाशा पाहत असतात. —नाग. १ पृ. ३३१

शोध—सूड घेण्याचा उद्योग.

त्याचे जिल्हेमध्यें आम्ही स्थळ घेतलेनें त्यास समाधान काय ? यास्तव ते आमच्या शोधास लागले. याकरितां त्याचा आम्हांस भरवसा वाटत नाहीं. —पे. द. २६ पृ. १८०

शोर, शौर—ओरड, गल्बला, दंगा.

—चित्रगुप्त ४४

—अनन्त फंदी ७७

जशी कोयळ करती शौर.

शोहरत—जाहिरात, आवाई, भूमका, वार्ता.

१ अन्यत्र कलमो खबर (लेखी विश्वसनीय) आली नाही बादवाही (अविश्वसनीय) शोहरतेचा निश्चय होत नाहीं (खऱ्या की खोटया हे कळत नाही) —पुणें अख. भाग २ पृ. १३५

२ तमाम लोकात शोहरत झाली की यास पातशहांनीं बोलाविले आहे व याची तगेरी जाली आहे. --दि. म. रा. ११२८

३ शहरत आम (सार्वत्रिक) जालीं की ब्राह्मणांचीं घरें खाली करवितात. --राजवाडे ७।१०६

४ सरकारफौजेची आमदनी व शोहरत ऐकून. —दि. म. रा. १ पृ. २८३

५ जयपूरवाले छत्री याणी शहरांत मौलाचा बाजार भरवून शंभराची रकम(वस्तू) पंचविसात द्यावी. ही शोहरत शिंद्याचे फौजेत कळताच कमकसर दहा हजार मनुष्याचा ढाबळा शहरात खरेदीकरिता गेले. —हो. कै. पृ. १५

६ भवानी शिवराम बंगाल्यास रवाना होतो म्हणोन शोहरत जाहली परंतु कारपरदाजांचे तरफेनें रवानगीची सुस्ती दिसती आहे. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ३७

७ हैदरास तुम्ही समीप. यास्तव तुमची गरम शोहरत त्यास पोहोचावी, तो विचारांत पडावा, ऐशी गलबल तुम्ही अगत्यरूप करावी. —ऐ. ले. सं. पृ. १४११

८ तुमचा आमचा तह झाला ही शोहरत ऐकून गायकवाडानें अहमदाबाद तालुक्यात जोरजुलूम करून पैका घेतला असेल तो त्यांनीं मागितला. --म. शि. यां. का. पृ. २८३

शोहरा—कीर्ति; अस्करा प्रसिद्धौ. --खरे ७।३५७५

तमा-तवके दाखऊन शोहरा करितील. --साने प. या. व. ४६६

शौकत—वैभव.

शौर--शहाणपण, विवेक.

१ त्यामध्यें कांहीं शौर राहिला नसे. —पारसनीस . प. २३८

२ परंतु खाविंदाची सलामती, यांचे पोटी शौर चांगले. याजकरितां ऐसे विचार दुष्टोत्पत्तीस पडतात. —ऐ. प. पृ. ३७०

शौरत, शोहरत—हल्ला; पराक्रम; धाक; सलाबत; प्रसिद्धी; बोभाट; आवाई.

१ त्याणी आपले फौजेस लेहून वेढा उठविला किंवा फौंजेचे शौरतीनें उठला? —खरे ८।३९२४

२ त्यास आपण तेथें होते म्हणून शत्रूस शौरत पडून कार्य जाहलें. --खरे ८।३९२४

३ मावळ्यालोकांजवळ तलवारा आहेत त्याजमुळे मावळे आलेसे शौरत

२ शामलानें शोकीं फारसी केली. —पे. द. ३ पृ. ३४

शोखी--ऐट, जुलूम, अमर्यादा.

१ शैपन्नासानिशी वाढून यावें अशी शोखी त्याची होती ती तूर्त मोडिली —खरे ७।३५९९

२ कर्नाटकांत फारच हैदरनायकानें शोखी केली. --खरे १।९७

३ शौखी (बंड). --राजवाडे ३।४११

शोच्य--शोक. चिता, विवंचना.

करांडे म्हणतात की कारभारीयांनी मजला कालिमा लावली आहे ते रुपय दिल्हे म्हणजे दूर जाली या शोच्यात फार आहेत. —पे. द. २० पृ. ९९

शोदा, शोधा—जुवा खेळणारा; डांबिस मनुष्य.

तिघेजण सोदे, त्याणी रात्री कमत्री लोकाचे घरास येऊन राहिले आणि दग्याचे कर्म करून तिघी कळवांतिनीस जिवे मारून त्यांची वस्तवानी घेऊन पळाले सबब हत्तीचे पायी बांधून शहरात फिरविले बुधवार पेठेचे चावडीजवळ प्राण गेले. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ११८

२ शहरांत जाऊन माजोरा हत्ती सोडविला त्याचा च्यार घडी तमाशा पाहिला. हाती सोडून गरीब गुरिबाची घरें मोडितो तशांत शहरचे शोधे चाळीस पन्नास मिळून हातीमागे लागतात हाती घर मोडावयास लागला म्हणजे त्या घरांतील चीजवस्तु शोधे घेऊन जातात खासे तमाशा पाहत असतात. —नाग. १ पृ. ३३१

शोध—सूड घेण्याचा उद्योग.

त्याचे जिल्हेमध्यें आम्ही स्थळ घेतलेनें त्यास समाधान काय? यास्तव ते आमच्या शोधास लागले. याकरितां त्याचा आम्हांस भरवसा वाटत नाहीं. —पे. द. २६ पृ. १८०

शोर, शौर—ओरड, गल्बला, दंगा. --चित्रगुप्त ४४

जशी कोयळ करती शौर. —अनन्त फंदी ७७

शोहरत—जाहिरात, आवाई, भूमका, वार्ता.

१ अन्यत्र कलमी खबर (लेखी विश्वसनीय) आली नाही बादवाही (अविश्वसनीय) शोहरतेचा निश्चय होत नाहीं (खऱ्या की खोटया हे कळत नाही) --पुणें अख. भाग २ पृ. १३५

२ तमाम लोकात शोहरत झाली की यास पातशहांनीं बोलाविले आहे व याची तगेरी जाली आहे. --दि. म. रा. १।१२८

३ शहरत आम (सार्वत्रिक) जालीं की ब्राह्मणांचीं घरें खाली करवितात. --राजवाडे ७।१०६

४ सरकारफौजेची आमदनी व शोहरत ऐकून. —दि. म. रा. १ पृ. २८३

५ जयपुरवाले छद्मी याणी शहरांत मौलाचा बाजार भरवून शंभराची रकम(वस्तू) पंचविसात द्यावी. ही शोहरत शिंद्याचे फौजेंत कळताच कमकसर दहा हजार मनुष्याचा ढाबळा शहरात खरेदीकरिता गेले. —हो. कै. पृ. १५

६ भवानी शिवराम बंगाल्यास रवाना होतो म्हणोन शोहरत जाहली परंतु कारपरदाजांचे तरफेनें रवानगीची सुस्ती दिसती आहे. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ३७

७ हैदरास तुम्ही समीप. यास्तव तुमची गरम शोहरत त्यास पोहोचावी, तो विचारांत पडावा, ऐशी गलबल तुम्ही अगत्यरूप करावी. —ऐ. ले. सं. पृ. १४११

८ तुमचा आमचा तह झाला ही शोहरत ऐकून गायकवाडानें अहमदाबाद तालुक्यात जोरजुलूम करून पैका घेतला असेल तो त्यांनीं मागितला. --म. शि. यां. का. पृ. २८३

शोहरा—कीर्ति; अस्करा प्रसिद्धौ. --खरे ७।३'१७५

तमा–तवके दाखऊन शोहरा करितील. —साने प. या. व. ४६६

शौकत—वैभव.

शौर--शहाणपण, विवेक.

१ त्यामध्यें कांहीं शौर राहिला नसे. —पारसनीस . प. २३८

२ परंतु खाविंदाची सलामती, यांचे पोटी शौर चांगले. याजकरितां ऐसे विचार दृष्टोत्पत्तीस पडतात. —ऐ. प. पृ. ३७०

शौरत, शोहरत—हल्ला; पराक्रम; धाक; सलाबत; प्रसिद्धी; बोभाट; आवाई.

१ त्याणी आपले फौजेस लेहून वेढा उठविला किंवा फौंजेचे शौरतीनें उठला? —खरे ८।३९२४

२ त्यास आपण तेथें होते म्हणून शत्रूस शौरत पडून कार्य जाहलें. --खरे ८।३९२४

३ मावळ्यालोकांजवळ तलवारा आहेत त्याजमुळे मावळे आलेसे शौरत

होईल, यास्तव तरवारेस गलेफ करून ज्या रीतीनें बरकंदाज येतात त्याप्रकारें येत, शौरत येकंदर न होय ते करणें.

—पे. द. ३० पृ. १७२

४ तूर्त सुभेदारी औरंगाबादेची हाफीजुद्दीखान सादुल्लाखानाचा नातू त्याचे नावे शौहरत आहे. मग कोण ठरेल ते पाहावे.

—पे. द. १० पृ. ७०

श्यांबार—गलबताचा प्रकार.

—कु. आं. ढ. ३७९

श्रद्धा—विष्ठा, देहधर्म, मलविसर्जन, अपानवायु, फुसकली.

आपलें मूल आपल्या मांडीवर श्रद्धा केली म्हणोन कोण्ही मूल मारिले नाहीं ब मांडीही टाकली असें झालें नाहीं.

—शि. प्र. व. पृ. ७४

श्रम—राग, वैषम्य.

आनंदरायानें राजाचा श्रम गमवावयास मात्र नारवाचे पत्र मात्र घेऊन येऊन दोन गोष्टी भेटीचे रोजीं घालवून सल्ल्याची बदनामी आपलें सिरीं घेतली.

—पे. द. १० पृ. ६१

श्रम वाटणें—न आवडणें; मनाविरुद्ध वाटणें, विषम वाटणें.

होणारसारिखी बुद्धी उत्पन्न झाली. तुम्हास श्रीसांबानें अजरामर ऐश्वर्य दिले असतां हटानें सर्व विलयास जाते! सुबुद्धि सांगतां तुम्हांस श्रम वाटतात.

—पाणि. बख. पृ. ३३

श्रवण करणें—कानावर घालणें. श्रवणारूढ करणें

विशेष लिहावे तरी येथील सर्व वर्तमान नारोजी कडू याणी श्रवण केलें असेल त्यावरून विदित जाले असेल.

—पे. द. ३३ पृ. ३५९

श्रवणारूढ करणें—१ कानावर घालणें, श्रुत करणें २ ऐकून घेणें.

कित्येक मजकूर नारोशंकर यासी लिहिलें आहेत तें श्रवणारूढ करून उपयुक्त असेल तें लिहावें व लिहवावे.

—म. शि. यां. का. पृ. २४

श्राई—सराई (पीक पेरल्यापासून पदरीं पडेपर्यंतचा जो काळ तो)

साल मजकुरी प्रजन्य चैत्रमासापासून लागला तेणेकरून कांही तरवेतापे भाजले नाहीं यामुळे पीक अगदी धकावले. आजी श्राईवरी रयेतीस भाकर भक्षावयासी नाही यामुळे रयेतीस टक्का मिळत नाही तर आपण व जिल्हेदार एकत्र होऊन पिकाचा अजमास करून दिवाणभाग खरा करावा.

—वै. ४ स. १७४२ पृ. २८

श्री—स्त्री.

रघोजी भोसले शांत जाले. सा श्रिया सती निघाल्या.

—पे. द. २० पृ. ६८

श्रीगड—उर्फ त्रिंबक.

—सभासद पृ. ८२

श्रीवेस्टन—शिरोवेष्टन, पागोटें, तिवट.

त्याला भेटलो ते दिवसी दोन वस्त्रें त्याला दिल्ही राजश्री कोनेरपंत फडणीस यांचे पुत्र नाना म्हणतात त्यासी भेटलो. येक श्रींवेस्टन त्यासी दिले.

—पे. द. २० पृ. ४५

श्लथ—विकल, निर्बळ, ढिलें, शिथील.

स्वामीचा कृपावलोकनें करून हा कालवर जिवंत आहे. मात्र शरीर श्लथच आहे.

—म. शि. यां. का. पृ. ६४५

श्लथ पडणें—विलग, ढिलें पडणें.

औरंगाबाजेस अबूलखैरखानास पाठवावयाचा मनसबा नबाब योजीत होते. मागती मजकूर श्लथ पडिला आहे.

—पे. द. भाग २८ पत्र-नं. २८

श्लाघ्यता—गर्व.

त्रिंगलवाडी गडाची बेहबुदी करून ताम्र स्वार होऊन काल नाशिकास आले. किल्ला फिरोन घेतला म्हणून बहुत श्लाघ्यता मानिली आहे.

—पे. द. १२ पृ. ५०

श्वस्ता—संस्था. नेमणूक. तजवीज.

आम्हाजवळहि दुसरे शहाणे माणूस ब्राह्मण नाही याकरितां स्वामींनी श्वस्ता करून आम्हाकडे पाठवावयास आज्ञा केली पाहिजे.

—E. M. P. पृ. १६

श्वस्मरण—संस्मरण, स्मरण, आठवण, शिफारस.

महाराजाचे सेवेंत मर्जावसी श्वस्मरण देणार कोणी नाहीत. . . याविषयी श्वस्मरण देणेस्तव येक गृहस्थास नेमणूक केलीया पुदचेंरीच पारपत्यें होये.

—ऐं. सं. सा. खंड ६ पृ. २३

श्वेतकृष्ण—काळेंबेरें. बरेंवाईट. कपट.

कदाचित् श्वेतकृष्णविचार चित्तांत आणून या तर्फेचे मुलखांत वरातदार पाठवन रयतेचा आठ करूं लागले तरी वरातदार हातीं धरून बाहेर घालणें.

—पे. द. ३ पृ. ४९

श्वेतकृष्ण होणें—बरेंवाईट होणें, मरणें.

कदाचित निळकंठराव श्वेतकृष्ण जाले तरी दौलतीचा अधिकारी हाच मूल असा करार.

—राज. खं. ११ पृ. १८

ष

ष्लथ—ढिला, दिरंगाईस पडलेला.

अवरंगाबाजेस अवूलखैरखानास पाठवावयाचा मनसबा नवाब योजीत होते (पण) मागती मजकूर ष्लथ पडिला आहे.

—पे. द. २८ पृ. ३५

षखस—इसम, माणूस.

येक षखस मुंबईहून आला तो, डंकीनसाहेब व वॉकरसाहेब यांची कामें खराब आम्हामुळे जाली ऐसे बोलतो.

—शा. द. वे. पृ. ९९

षिमाल्—उत्तर दिशा.

—रा. व्य. को.

षोहरा—प्रख्याती.

षमारी—भूमिगणना, जमीनमोजणी.

—रा. व्य. को.

षेकी (शेकी)—सरदार किंवा सेनापति.

बाराभाई याजकडील पांडुरंग षेकी वगैरे फौजेसुद्धा सावशीवर लढाई होऊन गारत जाले पांडुरंग शेकी वगैरे सरदार पाडाव आले.

—को. प्रा. पृ. १८१

स

सआदत-लझ्म—सुखाची निश्चिति असलेला.

सइदाणी, सहीदाणी—मुसलमानांत चार जाती आहेत. त्यांपैकीं सय्यद ही एक आहे. त्या जातीची स्त्री ती सैदानी किंवा सैयदानी.

पातशाहीत चाल कीं निक्याचे बायकोचे व लग्नाचे बायकोचें पोटचे दोन्ही बराबर. त्यांत अधिक उणें नाहीं. पूर्वी जमाबक्ष यांस वलीअहद केले होते तेही सहीदाणीसी निका लावला. तिचे पोटचे असें आहे.

—म. द. रु. ३ पृ. ९०.

सई, सही—प्रयत्न, कोशीस.

१ अशास येथील प्रसंग सांप्रतकाळचा कळतच आहे. आम्ही सई करावयास चुकत नाहीं. —राजवाडे १ पृ. १२५

२ माझे कार्याविषयीं तुम्ही मध्यस्तापाशी सई करावी. —राजवाडे ७ खलप २।३४

३ आपणाकडील कामांत सई व कोशीस करणेचा मजकूर मालूम जाला. —राजवाडे १०।१६०

४ आपल्याकडील कामाची सही व कोशीस करण्यास इकडून कसूर व्हावयाचा नाहीं. —राजवाडे २२।५

सई; सही—बरें; खरें; जित.

१ हें काम कर तर सई.

२ येरवी वसई सई होती असें नवते व टोपकर अग्निरूप होतें. — साने प. या. व. ४९

सई—मनसुबी करणाऱ्या पंचांनीं वाद्यांकडून मान्यतेचा लिहून घेतलेला कागद.

सर्वांही बोलिले की मनसुबी पांचजण करतील त्यांत तुम्ही तिघे राजी आहात की नाहीं? तेव्हां ते कबूल झाले. मग प्रमाण केल्यावर तिघांच्या सया घेतल्या. —पा. क्ष. ज्ञा. इ. पृ. २३

सई करणें—बहाल करणें. (Ratification).

सईफ, सैफ—तरवारीचा एक प्रकार.

सईफ आहे ते तर्वार जरूर रामसिंगास सांगून मागावी. —राजवाडे १२।६२

सऊळ, सौळ—मचूळ; खारट.

सकृप—कृपाळू.

उभयतां श्रीमंतहि आपणांवर सकृप होऊन मनसबा होईल यैसे दिसतें. —चं. चू. द. पृ. १४४

सक्का—१ पाणी देणारा नोकर. २ भिस्ती.

पखाली व सके यांजकडून पाणी पोहोचवीत होतों. —म. द. बा. २।१२२

शिवाय पाहा (म. रा. चि. थो. शा. ४७)

सक्त, सख्त, सखत—कठीण, कडक.

ऐशा तीन सबबेनें बायका आपला दील सक्त करून (सती) जातात. —ऐ. टि. २।३३

सक्त—श्रमित, मेहनत पडलेली, श्रांत.

खंडोजी भोसल्याचे हमराही फौजेंतील घोडी फार सक्त जाहली व कांही हाल लोकांत राहिला नाहीं.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. १२६

सक्तगिरी—सक्ती, दहशत.

त्यावरी दिपाई आऊ यानी दत्तोपंत हेजीब ठेविले. त्यानी हेजिबीची चाकरी करून काजकामें केली. ते समयीं बांदलाची सक्तगिरी फार होती.

—ऐ. सं. सा खं. ४ पृ, ६७

सक्रवक्र—हिल्ला हरकत, अडथळा, आक्षेप.

सदरहू वृत (वृत्ति) पुत्रपौत्री चालविणे. यासी कोण्ही सक्रवक्र करील तो देवाचा द्रोही. —के. सं. भट्टदप्तर मालवण.

सक्राई—हुंडी पटवितांना आकारण्यांत येणारी फी.

सक्स—माणूस

निळो वामन एक सक्स त्यापाशी होता त्याच्या सांगितल्यावरून आजराहकावीस आपणांस पुरसीस करूं लागले.

—म. द. रु. ३ पृ. २९

सकट—समग्र, सर्वच्या सर्व.

सकट गांवचे वेठे तो येतातसे नाही. ८४ देहापैकीं ४१ गांवातील २५ वेठे पाठवितों. —पे. द. ८ पृ. ४

संकटपदार्थ—संकटाचा प्रसंग. संकटाचा समय.

नागोजो माने हे पूर्वीं मोगलाईतून स्वामीसन्निध जमावानसी आले त्या उपरी यांणी कितेक स्वामिकार्यानिमित्य श्रम करून साहाय केले. सांप्रतहि स्वामीस संकटपदार्थ प्राप्त जाला आहे. ह्यामधे यकनिष्ठेनें सेवा करीत आहेत. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. १०५

सकटभेद, शकटभेद—फितूर, कारस्थान.

मानाजी आंग्रे याजकडे कारभारी होते त्यानीं संभाजी आंग्रे सरखेल यासी सकटभेद केला होता.

—पे. द. ३३ पृ. २८०

संकर्षण—बाळोबा तात्या पागनीस यांचें सांकेतिक नांव (पाग किंवा पागा म्हणजे दोरी किंवा लगाम. ती ओढून धरण्याचें किंवा संकर्षणाचें काम करणारा तो संकर्षण.)

विदुरनिकट संकर्षण यास प्रतिबंध करावा, अशी बुद्धी घंटारवाची (घाटग्याची) जाहली असें वर्तमान आहे. —ऐ. ले. सं. ६३२०

सकराई नकराई—सकराई म्हणजे हुंडी स्वीकारून तिचे पैसे देतांना कापण्यांत येणारें कमिशन. नकराई म्हणजे हुंडी रीतसर किंवा खरी नाहीं

म्हणून ती नाकारण्यांत आल्यास त्याबद्दल घ्यावयाचें कमिशन किंवा दंड· आपणही त्यास सांगून हुंडीचा ऐवज सकराई नकराई याजसुद्धा देवावा.

—ऐ. ले. सं. ६२१०

सकरात—वेदना.

संकल्पांतच पर्वकाळ जाणें—(म्हण). नमनांतच घडाभर तेल जाळणें

धोंडजी वाघ याचा पराभव होईतोंपर्यंत संकल्पांतच पर्वकाळ जाईल.

—ऐ. ले. सं. ४६४५

सकल (शक्कल) **उतरणें**—घाट घडून येणें, बनाव होऊन येणें.

सेटजीचे प्रथम भेटींत सकले (शक्कल) कशी उतरली, कारभारी कोण्या रुखानें बोलतात हे कळविणें.

—हो. इ सा. पत्र खंड १ पृ. १४१

सकल्या फणस—धड कापाही नाहीं व धड बरकाही नाहीं असा मध्यम प्रकारचा फणस.

संकलित—थोडक्यांत; सारांशानें; संक्षिप्त.

१ इकडील मजकूर मागाहून सविस्तर लिहितों. पत्रें तांतडीनें निघालीं म्हणोन संकलित मजकूर लिहिला. —ऐ. ले सं. २७६१

२ ते समयी गव्हर्नर इल्फिस्तनसाहेब यांजपाशी संकलित यादी लिहून दिल्ही तपशीलवार अहवाल लिहिला नाहीं.

—दा. से. ब. पृ. ३६

संकष्ट—संकट, अडचण.

१ यैसे बहुत संकष्ट जाहले. —हिं. द. खंड १ पृ. ६५

२ संकष्टीं पावावे निर्वाणीं रक्षावे सुरवरवंदना.

संकूची घटका—? शंकूच्या आकाराचें घटकापात्र? शकुनाचे म्ह. मुहूर्ताचें घटकपात्र की काय ?

सहा घटका दिवस आला. संकूची घटका लाविली होती तो मुहूर्त साडेदहा घटकाचे होते म्हणून सुमूर्त करून घोडयावर स्वार झाले.

—नाग २ पृ. १७९

सकलात सकलाद—१ एक प्रकारचें शेंदरी अथवा निळें कापड.

२ लोकरी कापड किंवा ब्रॉड क्लॉथ (हा शब्द इंग्रजी Scarlet या शब्दाचा अपभ्रंश आहे· Sack-cloth या शब्दाचा नव्हे.)

सकारणें—हुंडीच्या व्यवहारांतील शब्द. 'अ'नें दिलेली हुंडी 'ब'नें स्वीकारली व त्यानें म्हणजे 'ब'नें सही करून 'अ'ला रक्कम देण्याचें कबूल केलें म्हणजे त्यानें ('ब'नें) ती हुंडी 'सकारली' असें म्हणतात. "हुंडी

सकारणें" याचाच दुसरा एक पर्यायी शब्द हुंडी "सत्कारणें" असा आहे.
—सुबोध कायदा (गजेन्द्रगडकर) पृ. ८७

सकार नकार—होकार नकार.
बाबाजीपंत गोगटे यांची रवानगी लौकर व्हावी. अथवा सकारनकार पुरता विचार करून उत्तर तरी द्यावें. —ऐ. ले. सं. ६३५२

सकन—(मूळशब्द सखून) शब्द, बोल, आक्षेप.
१ वरकड फिरंगणावर स्वारी जाहालियामुळें उंदेरीस इंग्रजांचे लोक होते तेहि उतरून लाविले हेहि गोष्ट बहुत दुरुस्त जाहली या बातेचा सकुन दिलात न आणावा ऐसे कितेक प्रकारे दोस्तीपणाची बोली बोलोन सेवेसी चरणरजांकितासी रवानगी करावी ऐसा निश्चय योजिला होता परंतु स्वामीचे आज्ञेविना कैसें यावे ? —पे. द. ३४ पृ. ७५
२ नस्ती दिकती घेताती भोसले मजकूर यास कांही सकूण ठेवावा यैसा अर्थ नाहीं. —शि. च. सा. खं. ६, पृ. ८८

सख्तगो—वाचानिष्ठुर, कडक बोलणारा.
शाहाजी सख्तगो फार यास्तव कोणाशी बनत नाहीं. —दि. म. रा. २।२३
सख्तगोई—निष्ठुर भाषण.

सख्तनर—कठिणतर.

संख्या— १ गणना, २ सीमा, मर्यादा.
१. हे आसामी कांहीं लबाड नाहीं प्रामाणिकांमध्येंच संख्या आहे. —पे. द.
२ ज्यां ज्यां कडे अधिकार होते, त्यांणीं द्रव्य मिळविण्याची संख्या ठेविली नाहीं. —ऐ. ले. सं. ४६५७
३ घोडें माणूस फार जाया जखमी जालें. अद्यापि संख्या लागली नाहीं. —ऐ. ले. सं. ४३७८
४ यागी होऊन त्याची संख्या माणसांत आहे यैसे नाहीं. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. ७७

सखावत, सकोवत—दानधर्म.
सकोवतीचा माल आहे —राजवाडे १५।१३७

सखावो—१ सख्य, सल्ला, स्नेह. २ उपराळा, मदत, साह्य.
अर्जुन म्हणे तुम्ही असतांवेला । सखावो कैसा नाहीं केला । येरू म्हणे जयधृतु बैसला । दारिवठु ॥ —ज्ञा. द्रो. प. पृ. ३४
—म. सं. प. व. ८ अं. ४

सखी—धर्मात्मा; दानधर्म करणारा.

सखून—शब्द.

१ ही दानाई ईश्वरांनीं ज्यास बक्शीस केली त्यांचे सखुनाची पास ठेवणें लाजीम.
—राजवाडे ५।८६
२ विजरई लोक सखुनास गुंतावयाचे नव्हेत.
—राजवाडे १०।२८०
३ हे मोहिबानजीक पोहोंचल्यावर मूंजबानी दोस्तीचे सकून अयान करतील.
—पारसनीस ब्र. च. २४
४ गिरमाजी पंडित पाठविले आहेती हे बजबानी सखून बोलतील त्यावरून मालूम होईल.
—शि. च. सा. खं. ५।२८

संग्राम—साताऱ्याजवळील वंदन किल्ल्याचें दुसरें नांव. शके १५८० सालीं शिवाजीमहाराजांनी मोंगलांपासून किल्ला जिंकल्यावर वंदन हें नवें नामाभिधान केलें.
—भा. इ. सं. मं. इतिवृत्त शके १८३८ लेखांक ४४

संग—दगड.
कुळकर्णी यास पडी जमीन दिल्हे असे तुम्ही खासा जाऊन हदमहदूद घालून संग रोऊन देऊन चालविणें.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. १०

संग—संघ; सोबतीनें प्रवास करणाऱ्या यात्रेकरूंचा समुदाय.
प्रयागास भाऊ बक्षी यांची मातुश्री, मुधोजी भोसले यांची लेक बाळाबाई व गणपतराव दिक्षित नाशिककर या तिघांचे तीन संग आले, ते तीन संग मातबरच.
— ऐ. ले. सं. ३७८६

संगअशिया—किल्ल्यावरून शत्रूंवर लोटून द्यावयाची मोठमोठी दगडी जातीं.

संगइसम—मूळ शब्द संगयषव म्हणजे ज्याला इंग्रजींत ज्यास्पर म्हणतात तो उंची खडा किंवा दगड.
पेशजी स्वामीकडेस संगइसमाचा कबजा १ (कबजा–मूठ) व मोहोनाळ नेच्याचे १ एकूण २ दागिने पाठविले आहेत.
—ऐ. ले. सं. ८१५५

संगतरास—पाथरवट.
—मेस्तक पुस्तक
—जमेलेखन ७५

संगंदाज—(१) शत्रूवर ज्यांतून दगड लोटून देतां येतील असे, किल्ल्याच्या तटबंदींत राखलेले उतरते मोरीवजा झरोके. हे दगडानें चांगले बांधलेले असतात व ते बाहेरून शत्रूस दिसून येत नाहींत. (२) अशा मोऱ्यांतून दगडांचा मार करणाऱ्या लोकांनाही संगंदाज म्हणत. संग म्हणजे दगड, व अंदाज म्हणजे फेकणारा, मारणारा.

संगफलाकन—दगड मारण्याची गोफण.
संगबसरी—एक धातुविशेष.

—रा. व्य. को.

संगमरवर—आरस्पान, आरस्पानी दगड.
संगयेषम—मूळ शब्द संगयषव. इंग्रजींत त्याला ज्यास्पर म्हणतात. ज्यास्पर हा रत्नांसारखा मूल्यवान दगडाचा एक प्रकार आहे. Jaspar.
धोंडाजी नाईक यांचे मारफातीने नथमल जोहरी यास आणून त्याजपाशी संगयेषम दगडाची मूठ घोडचाची आहे, वरते जडाव आहे, ती सवंगशी सांपडल्यास नाइकांचे गुजारतीनें घेणें.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. २१९

संगर—खंदक.
गोटानजीकच संगर खोदून उभे राहिले.

—म. शि. यां. का. पृ. ६-९

संगराद—दगड मारणारी एक तोफ.
संगसार—दगडांनीं ठेचून ठार मारणें.
सगाई—१ सोयरीक २ बरोबरी.
मालोजीनें जगपाळ निंबाळकरास जाहीर केलें की तुम्ही दोन हजार स्वार मदतीस देणें आम्ही लुकजी जाधवरायाशी सगाईचा दावा करतो.

—म. सा. छो. ब. पृ. ६

संगिनात—जमाव, सैन्य.
बराय मसलहत संगिनातीसी येतां आपणासी खर्च मबलक लागले तरी साहेबी नजर इनायेत फर्माऊन येकगांऊ इनाम आपणासी मरहामत कराव्या रजा फर्माविणें.

—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ ३७

संगी—१ दगडी, चिरेबंदी. २ दगडाचे बनविलेले.
१ आरसे महालापुढें सायवान होते ते मोडून नवें दमन जोते उंच देऊन उंची कामाची व काम आरसेमहालाप्रमाणेंच येक मजला तयार जालेवर गच्ची केली. नवें दमनापुढें कोटाचे बाजूसी दक्षण उत्तर चालिले. तीन खण चांगलेच केले. त्यांत दोन खणाचा हुजरा केला. पुढें दोन खणाची पडवी करून पाण्यात पवावयाचें पडवीसी मिलविली. फरस संगी चांगला केला.

—म. द. रु. ३ पृ. १०४

२ गणपतीचे दिवाणखान्याचे दुमजल्यावरून कारंजाचे आगें संगी फरशावर जमिनीस आले.

—साने प. या. व. ४४५

३ च्याहा घ्यावयासी प्याले संगी उत्तम दडस लवकर न तापेत्र ऐसे दोन . . . पाठवून देणें.

—राजवाडे ६।३९२

संगीन—१ दगडी; २ वजनदार; जड; मजबूत ३ जय्यत; ४ सुंदर; उत्कृष्ट ५ बागनेट म्ह. बेयोनेट बंदुकीच्या नळीला बसविलेला अरुंद पात्याचा लांब सुरा.

१ संगीन कुच भर्दार सजिव सजदार गुलगेंद उसासले.

—प्रभाकर ११३

२ करार जाहलेया पेस्तर तुम्हांस संगीन जाईल.

—राजवाडे १५।३६

३ रजपुतास बंदगींत आणून फौज संगीन तयार करविली.

—राजवाडे ६।५८९

४ संगीन चौगर्दा ऐने. —प्रभाकर १४२

५ संगीन ज्याचा सूर तालरे. —प्रभाकर १८०

६ भाग्य राजाचे संगीन. —इ. पु. स्त्रि. पो. ५

संगु—सवंगडी, सोबती, साथी, खेळगडी.

सच, सचकार:—विसार, विसारा, बयाणा.

सचकार—सक्राई; हुंडी स्वीकारल्याबद्दलची फी.

सचरणी—संचरणी, संचणी, जमवाजमव, सिद्धता, कूच.

प्रस्तुत थोडे तरी दहापंधरा लक्ष रुपये पाहिजेत तेव्हा गायकवाड मजकूर याचे फौजेची सचरणी होईल तेव्हा कोंडाईबारीपावेतो हे पोहचतील.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. २२

संच—व्यवस्था, बेत.

तुम्ही अंग्रेजाची व चौधा रईसांची दोस्ती आमचे हातची आहे. ती बळकट ठेऊन पुढ दौलतीत उणे न दिसूं देता संच ठेवावा.

—ऐ. प. पृष्ठ ३७२

संचसरंजाम—साजसरंजाम.

सचंतर—स्वतंत्र.

कोणास गाव व परगणा व कोणास सचंतर एक देशीचे राज्य, अशीं बक्षिसें देऊन सर्वांस स्तुतीने गौरऊन नावाजिलें.

—पाणि. बख. पृ. २२

संचार—जारण मारणादि घाताचे उपाय; कारस्थान; कट.

जेथे दौलत तेथे दायादसंबंधीं द्वेष व संचार नानाप्रकारचे.

—ऐ. प. पृष्ठ २००

संचिक—?

तुमचे व आमचे शुने (सोने) व रुपे व काशे व शीसे तांबे वशा लोखंड व संचिक् व रंचिक् व रुण व गोरू व वाछरू यथांशे खंडले तामी घरवाडी व वाईशेथ व कोलवलीचे शेत.

—शि. च. सा. खं. ९ पृष्ठ १

सचोटी होणें—खरें होणें, खरें ठरणें.

(अवतरणासाठीं 'शकून' शब्द पाहा)

—मा. स. प. मा. पृ. २८

सज्या देणें—शिक्षा करणें, पारिपत्य करणें.

येक वेळ मातब्बर फौज जमा होऊन शामलास सज्या द्यावा यैसे राजश्री स्वामीचे मानस आहे.

—पे. द. ३३ पृ. २३३

सज—सज्जता, जमाव.

अर्कटास आरमार मोंगलाचे असे त्याचा सज करून सुरतेसहि आरमार तयार केले असे.

—पे. द. ३ पृ. २०

सजगाणी—१ तांब्याचें एक क्षुद्र नाणें. त्याची किंमत २ पैसे असे.

२ जमीनमोजणीचें एक परिमाण. सहा रुक्क्यांची एक सजगणी.

—विलसन

सजगुरे—बाजरी.

दाणे जोरी (ज्वारी) व सजगुरे रुपये शंभराचे घेऊन पाठविणें.

—वै. ४ स. १७४६ पृ. ४

संजपी—कापडाचा एक प्रकार.

बंगाली तापता ज्या वजेचा असेल--संजपी असो-त्याची दुलई आंत अस्तर घालून करून पाठविणें.

—ब्र. च. पृ. २५१

सज येणें—व्यवस्थित चालणें. (घोडा)

रिकीबदारानें राजेश्रीस सांगितले कीं घोडा दूरच्या टप्प्यास बहुतसा दाटला तरी थोडासा वोढितो. त्याहीमध्यें त्यास खपाट्या लगाम म्हणून थोडा वोढितो. आडवा लगाम दिल्यानें सज येईल असें सांगितलें. त्यावरी राजेश्री बोलीले कीं पुढील चौकास जसा आहे तसा मागले चौकास नाहीं,

—पे द. ८ पृ. १५

सजल—मांड, उपाय, युक्ति, मार्ग, सज, उपक्रम, व्यवस्था, धरबंध, बंदोबस्त.

१ मग राजाराम रणसोड यानी बहुत निषेध केला की उज्जनीस जाऊन मसलतीचा सजल पाडणार तोपर्यंत समोरचा हरीफ तुमची येण्याची वाट पाहील कीं काय ?

—इ. सं. होळ. कै. पृ.१६

२ फौजेची अडचण जाणोन कृपा करून पैका द्यावयाची सजल काढण्याविसी कुशाबानानास ल्याहावे सारा वेंधा ठेविला आहे.

——ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. २६

३ उज्जेनीस येऊन गोळे करणें त्यास अवघड काय? यास्तव मसलतीची सजल येथील येथेंच करणें ती करावी, ——हो. कै. पृ. ८४

४ याकरितां माझी विनंति मिळोन इतकीच कीं, याजला हातीं धराल तर तुमचे सरदारीची सजल हा हरप्रयत्नें बसवील नाहींतर इतरांचे हातून बसणार नाहीं ही आपण खातरी ठेवावी.

——काय. प्र. इ. सा. पु. १ अंक ६ पृ. ११

सजवज——तरतूद, सिद्धता.

पंचमीइतुके रायेगडीहून स्वार होतो ते चेहुलासच येत असो. तुम्ही अघोदरच सजवज करून ठेवणें.

—शि. च, सा. खं. ९ पृ. ६९

सजा—शिक्षा.

ही गोष्ट लटकी जाली तरी पातशा मज सजा पोचविते.

—राजवाडे १५।४

सजा आहडणें——शिक्षा करणें. (आहडणें—प्राप्त होणें).

देसाई किल्ले मजकुराची हरामजादगी नजरेस पडिली याबदल त्यासी सजा अहडाविला. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. १६

संजाईत—(१) पसंत पडल्यास घेण्याच्या अगर परत करण्याच्या बोलीवर नेलेला जिन्नस. (२) अनिश्चित (३) अनियमित (४) मोघम.

१ पुण्यांत चांगल्या उंच दुर्बिणी हल्लीं मिळत नाहींत. दोन दुर्बिणी होत्या परंतु माल चांगला नाही आणि किमत फार. आणि संजाईत देत नाहीं. यास्तव पाठविल्या नाहींत. —ऐ. ले. सं. ३६५०

२ गोदंती हरताळ लिहिल्याप्रमाणें मिळत नाहीं. २-४ जागां आहे त्यामध्ये चांगला पाहून संजाईत घेऊन पाठवितों. —ऐ. ले. सं. ५१६१

संजाब—काठ, किनार, मग्जी २ शेंडीभोंवतालचा घेरा.

आज्ञेप्रमाणें पशमीदुलई, अस्तर ताफत्याचे संजाब ताफत्याचा तयार करून सेवेसीं पाठविली आहे. —ब्र. च. पृ. १७

संजाप्दार, संजाब्दार—मग्जीदार, कांठदार.

भर्जरी झूल हत्तीला संजाप्दार.

—हो. पो. ६

सजावल——ढालाईत.

१ प्रस्तुत नबाबाचे सजावल येऊन त्याची सुटका होईल तर करणें.

—खरे १।४१९

२ सर्वांचे मागे चोपदार व सजावल लावून निकड केली आहे.
—राजवाडे ७।५८

३ त्याजला न्यावयाबद्दल भागानगराहून नबाबाकडून सजावल आले.
—साने प. या. व. ७७

४ तुम्हीं तेथून पांच हजार फौज व रेहकले व बाणाचे उंट १०० रवाना करणें व सुलतानजीचे पुत्रास सजावल पाठवून फौजसुद्धां ते सामील होत तें करणें.
—पे. द. २६ पृ. १४३

५ गणेशपंत कुंटे याचा भोग अजूनपर्यंत संपत नाहीं. सजावल पाठवावयाची तजवीज झाली आहे. तथापि कित्येक लोकानी भरीउभरी घालून सजावल निघू देत नाहीं. दरम्यानच इषकिली काढितात.
—पे द. ३० पृ. १४८
—म. रा. चि. थो. रा. ६४

सजावार—योग्य.

सज्जीखार—Impure Carbonate of Soda.

संजुदा––तोलदार, संगीन, भारी, जय्यत.

१ सर्व प्रकारें हमशानी व फौजेनें व कित्येक गोष्टीनें संजुदे आहेत.
—साने प. या. व. १०१

२ तरौ तुम्ही आपलीं जहाजें संजुदा करून सामान सरंजाम सुद्धां तयार होऊन जलमार्गे येऊन सामील होणें.
—साने प. या. व. १२२

सजुदे, सजुंदे, संजुदे––सज्ज.

आरमार सजुंदे असल्यानें तेथील उपराला होऊन मनसबीयाची उभारणी होईल.
—पे. द. ३ पृ. २२

सजून—भिडून. सजणें––भिडणें.

फिरंगीयासी आम्हासी सजून येकप्रहर युध्यें बहुत कठीण जाहलें.
—पे. द. १६ पृ. ५५

सटलपटल––थापा, बाता, गप्पा.

आम्हांकरतां गाई २ पाठविल्या पाहिजेत. देणें नसेल तरी सटलपटल करणें पुढें देऊं घेऊं ऐसे कशास म्हणतां? परिछिन्न नाहींच म्हणणें.
—ब्र. च. पृ. २८८

सटाबटा––सट्टाबट्टा. देवघेव, अदलाबदल, तोडजोड.

१ याउपरी बळ धरीन म्हटल्या मनसबीयास बळ पडते ऐसे नाहीं. तेव्हां सटाबटा दावा करून यश रक्षावेच लागते.
—पे. द. ३ पृ. ८२

२ पत्रें आलीकडे पाठविलीं यांत भाव कीं येमाजीपंत आपलेजवल प्रतिष्ठेनें

गोविंदरायाचे ठायीं आवक्रुपा आईसाहेबासी सटाबटा करून फौज लवकर पाठवावी येविसी दोन चार पत्रेंहि गेली.

—पुरं. द भाग १ पृष्ठ २३६

सड (स्त्री)—चिठठी, लेख, दाखला, दस्तऐवज, प्रमाणलेख.

सडक—संपूर्ण, आखा.

भिलाडयास मुकाम फार झाले. तळ सडक चार कोस.

—हो. कै. पृ. ९३

सडक—गलबताचा एक प्रकार. —पे. द.

सडकवक्त—कठीण प्रसंग.

सडकवक्त त्याजवर बेतलाच नाहीं.

—ऐ. ले. सं. ४३५५

सडका—सकलाद इत्यादिकांच्या पट्टया किंवा त्यांनीं मढविलेल्या दोऱ्या घोडयाचे खोगिरास शोभेसाठीं लावितात त्या.

—रा. व्य. को.

सडा दांडगा—अडदांड माणूस. दंगेखोर, बंडखोर, लढवाई, लढवय्या.

१ आज फिरोन माघारे कहीचे वंदोबस्तास आलों. आज्ञेप्रमाणें बंदोबस्त करितों. येथें पेठेवरी आल्यास सडया दांडग्यावरी दहा वीस माणूस जाया जाहाले· येवढाच नफा मात्र जाहला.

—पे. द. २८ पृ. १५६

२ याउपर सालबरडी घेतली. सडे दांडगे लोक पळून गेले. अनेक (आणिक) तेथे कोणी नव्हतं.

—पे. द. भाग २७ पत्र नं १०

सडी—लेखी लिहून दिलेली साक्ष, किंवा स्वतःचें म्हणणें.

—पे. द.

सडी (स्त्री)—क्षयरोग.

सडीस्वारी धावणें—१ सडया स्वारीनें धावणें. २ अवजड सामान सुमान नसलेली अशी घोडेस्वारांची फौज.

उदाजी चव्हाण गुमटाहून सोनीवरी आला तेथूहि सडीस्वारी खानापुराकडे धावला म्हणून बातमी आली.

—पे. द. १० पृ. ४९

सडे-सडेबासडे—लढाऊ धडधाकट लोक.

उपरांतिक शहर प्रथम दिवशींच घेतले. घरोघर सडे होते. ते कुल पळोन सराईत गेले. ते जागा बलाऊन आहेत.

—पे. द. १४ पृ. २१

सडेसड—सडे; अवजड सामान टाकून देऊन हलके झालेले.
आम्हीं दिल्लीस गेल्याचें वर्तमान बंगसास कळतांच ते सडेसड होऊन २५-३० हजार फौजेनें बडेलास ३२ कोस येऊन मुक्काम केला.
—ब्र. च. पृ. २७

सणगर—लोकर विणणारा.
सणगराच्या मागास सालीना कांबला एक घेणें.
—वै ४ स १७४६ पृ१७
—चित्रगुप्त १२१

सणगिरी—होनाचा एक प्रकार.
सणडामर करणें—गलबाताच्या भेगा, फटी, चिरा किंवा सांधे भरून दुरुस्त करणें.
सणवई घालणें—गांवच्या बारा बलुतेदारांना सणाचे वेळीं देण्यांत यणारें धान्य वगैरे देकार किंवा देणगी.
सणसर—१ घट्ट विणीचा; २ ठासून विणलेले कापड.
सणी, सापिका, सजगणी, सजगाणी—साठ बिघे जमीन.
(जमिनीच्या परिमाणांचे कांहीं दुसरे शब्द असे—मपा—सहा बिघे. रुका-दहा बिघे. तिरुका, पैसा-३० बिघे, चवटांक छटाक-६० बिघे,पाईण-३०चौ. बिघे, दोरी-२० परतन किंवा १२० बिघे. खंडी, चाहूर, टका-१२० चौ. बिघे. नवटाक-१२० बिघे. पावशेर-२ चाहूर किंवा ४० बिघे. अच्छेर. ४ चाहूर किंवा ४८० बिघे.—कँडी कोश)
सणी—१ जमिनीचें एक परिमाण. सहा रुक्के किंवा साठ बिघे २ ढब्बू पैसा ३ सहा रुक्क्यांचें नाणें.
१ गोपाळभट हे निमे वतन चार सण्या अनभवीत आले.
—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. ६६

२ भणाण झाला दणाण सारा कणा पावती सणी.
—रामजोशी दुष्काळ पोवाडा

सत्का सत्का—मांगांना दर अमावास्येच्या दिवशीं सत्कामत्का उडदाची डाळ राळे अगर इतर धान्य, पीठ, मीठ, मिर्च्या, तेल इत्यादि जिन्नस घरोघरीं मिळतो तो.
—गांवगाडा १०४

सत्का; सतगा—दानधर्म; ओंवाळणी; कुरवंडी.
१ महाराजांचे मुजऱ्यास जाऊन आपले योग्यतेनुसार सत्का खैर जाहल्याचा, दोन चार दहा पांच रुपये याप्रमाणें जाहले.
—खरे ११।५६६८

२ सत्के व खैरात बहुत झाली.

—इ. म. १७९

३ आतां हा प्राण महाराजांचे चरणांवरून लवणप्राय सत्गा आहे.

—चित्रगुप्त ८५

सत्तामर्दी--सत्तेच्या जोरावर केलेली दडपशाही.

येथून अपराधी कोणी सुटून गेला असें घडलें नाहीं. परंतु सत्तामर्दीनें काम केलें ! —ऐ. ले. सं. ५२३९

सत्मी—मोहरेचा एक प्रकार.

--चित्र १२१

सत्य करणें—दिव्य करणें; दिव्य घेणें.

सत्या--ज़ारमारी तोफ किंवा जंबुरा ठेवण्याची अडणी किंवा आसन.

--म. आ. पा. पृ. ५२

सत्रंज, सतरंज—बुद्धिबळाचा खेळ.

सतरंजी, सत्रेंज—जाड खास विणीव जाजम.

त्याजवरी जडावाचें जीन करून दिल्हे त्याजवरी खूश न जाहले; मग सत्रेंज केली. --वाड सनदा ७०

सत्शूद्र--न्हावी व गवळी यांना हा शब्द क्वचित् लावीत.

शूद्र जातीपैकीं या दोन त्यांतल्या त्यांत अधिक शुद्ध अशा अर्थानें या शब्दाचा उपयोग केला जाई.

सतत—शतत, वैर, द्वेष किंवा ईर्षा.

आम्हीं अंतर न केलें ऐसें असतां काटकाचा अभिमान धरून आम्हांस सतत वाढविली तरी श्री समर्थ आहे.

—पे. द. २६ पृ. १७४

सतपत--पत; विश्वास; अब्रू.

यांची सावकारांत सतपत मातबर. सुभ्याच्या योग्यतेचे आहेत.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १४८

सतम—जुलूम, जाळपोळ, छळ, कहर, शर्थ, शतम्.

१ आवंदा मोगलानें बहुत सतम केले. आमचे घर मात्र वाचले आहे. वरकड वस्तवानी भांडे पांघुरणें लोहोगडचे माचीस ठेविले होतें ते माची लुटली व जाळली तेथे सर्व गेले. —चं. चू. द. पृ. १३३

२ भला शिपाई दिवाणासा दिसतो परंतु वाघावर सतम केलें.

--ऐ. स्फु. ले. २४

३ मोर्चे उठविताना बेंगरुलकरांनीं सतम केली ते पत्रीं लिहिता नये.

—पे. द २८ पृ. २९०

सतरंग, सतरंज—बुद्धिबळाचा खेळ; ह्या खेळांत उपयोगांत येणारे विशिष्ट शब्द.

उपरप्यादी काढशाहा, घोडगाठ, घोडमात, घोडशहा, जोरी, तिजोर, तिजोरी, दुजोरा, री, प्यादी, प्यादेमात, फरजी, बळाचा, बळी, बुरजी, भरडाव, शैली, शैलीबाजी, सबळी, हस्त, हस्तपगदस्त, स्ती; हुचमल्ली.

सतल—व्यवस्था किंवा निराकरणाचा मार्ग.

शिलेदार पलटणाची निकड. सतल बसावी असा ठिकाण दिसेना.
—हो. कै. पृ. १८६

सतल—सतर (स्त्री. उर्दू) चा अपभ्रंश?

सतर म्ह. पंक्ति, ओळ, रेषा. त्यावरून लक्षणेने लिखित किंवा पत्र.

सत्तापुरुष—वाटेल ती गोष्ट अमलात आणण्याचा अधिकार किंवा हिंमत असलेला पुरुष, सत्ताधिकारी, डिक्टेटर.

१ मोठमोठ्या जागा केंदूर पाबळ व जुन्नर चांगले बागाइती गांवे असे टाकून आम्हास अशा कुग्रामात ठेविले आहे. वेळेस कांही लागले तर सत्तापुरुषास (हि) मिळणार नाहीं. —पे. द. भा. ४ पृ. ७

२ सदरहू हकीकत करीना ल्याहावयास कारण सबब काये? मागपुढा कोणी सत्तापुरुष वतनदारावर निमित्य ठेवितील म्हणौन जाहली हकीकत मुफसल दाखलेयास लिहून ठेविली.
—रा. रा.अधिकारी पृ. ७३

संतमी—सोन्याच्या नाण्याचा एक प्रकार

आंगऱ्यास पत्र जे तुम्हास जहाज हस्तगत जाहले आहे त्यात स्वामीचा विभाग यावा त्यापैकीं जिन्नस पुतळ्या वगैरे व रयाल व संतम्या व अश्रफी जिन्नस रवाना करणे. —पे. द. ३० पृ. ४२

सतान—वंश.

त्यासी लेक नव्हता सतान बुडत होते म्हणौनु आपला बाप सबाजी त्यास धर्मपुत्र करून घेतला —शि. च. सा. खं. ७ पृ. ९५

सतां माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनं—सज्जन लोक अपमानापेक्षां मृत्यु किंवा देशत्याग पसंत करतात.

तेव्हा अवरूस भिऊन तिसरे दिवशी परगावी जाऊन राहिलो सतां माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनं असें केले. —खरे ८३३१

सतारी—होनाचा एक प्रकार. —ऐ. ले. सं. ५६२७

सताळ—ताल म्ह. ताळ, आश्रयस्थान. त्यावरून आश्रय दिलेला.

श्रीमंत स्वामीचे सेवेसी किंकर जानोजी निंबाळकर करद्वय जोडून

साष्टांग दंडवत विनंति उपर येथील क्षमप्रताप स्वामीचा जाणून सांभाल-पत्र कृपातपत्री सताळ व सनाथ कीजे.

—राजवाडे खंड ११ पृ. ३८

सतीझ—लढाई.

सतीपतीचा—अब्रुदार, प्रतिष्ठित, साखबाज.

सतीर्थ, र्थ्य—गुरुबंधु, गुरुभाऊ.

सतोटी—सचोटी, अब्रु, क्रेडिट.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १७३

संतोषगड—उर्फ ताथवडा.

संतोषपट्टी—खुशालपट्टी. संतोषपट्टी या नांवाची पट्टी दुसऱ्या बाजीरावानें पेशवेपदावर आल्यावर लोकांवर बसविली होती. —खरे

संतोष होणें—संतुष्ट होणें.

इंगरेजाचे बुणगे वगैरे लटल्याचे वर्तमान आले त्याजवरून कारभारी आपले ठिकाणी बहुत संतोष जालें.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १५९

संतोषावाप्ति—संतोषाची समृद्धि, संतुष्टता.

वडिली आपले कुशलवृत्त तपसिले लिहून संतोषावाप्ति केली पाहिजे.

—चं. चू. द. पृ. ६९

सद्दी—सुदैव.

सद्‍मा—धक्का; अनर्थ, दंगा.

मोठा सदमा गुजरला. —राजवाडे ७ खलप २।२७

बाद नारायणरावसाहेब त्यांचे चालीचा बोध पहावा तोंच जो सद्‍मा गुजरला हा जाहीरच आहे. —ऐ. टि. ३।१७

सद—शंभर.

सदगा, सेदगा—मूळ शब्द 'सेदगाह' शिकारीचें रान किंवा स्थान.

सदर—१ श्रेष्ठासन; राजसभामंडप, २ बाब; ३ मुख्य; वरिष्ठ.

दुसरे दिवशीं राजे सदरेत बैसले —सभासद १२

"सदर दिवाणी अदालत" म्ह. मुख्य दिवाणी न्यायकचेरी व सदर-निजामत अदालत म्ह. मुख्य फौजदारकचेरी.

सदरभेट—गांवच्या वसूलसाऱ्याखेरीज सरकारी अधिकाऱ्यांसाठीं नजर म्हणून गांवाला सोसावी लागणारी पट्टी किंवा कर.

सदरमुकाम—मुख्य ठिकाण.

सदरसाण—सदरसण. सणाचे वेळीं सदरेवर भरणारा दरबार.

बाजारी वर्तमान नानाप्रकारचें आहे वडिलांस (परशुरामभाऊंस) व

बाळोबा तात्यास सदरसाणास काढावें (कैदेंतून मुक्त करावें) असेंहि बोलतात. —ऐ. ले. सं. ५०३८

सदरसोपा—कचेरीचा सोपा.
नंतर महाराजानी पुण्यात आपले वाड्यांत सदरसोपा मोठा बांधला.
—म. द. रु. १ पृ. ६९

सदरागा—?
तिसरी तक्षिम शहाजी खात असतां केदारजी देशमुख याचें सिरीं सदरागा मुकासायाचा कसाला पाडिला.
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. २३६

सदरासदर—मुख्य न्यायाधीश.
या लिहिण्याची नक्कल नियाउद्दीहुसेनखान यांचे हातची होती ते सदरासदर आणि हुजूर बाप कै. असफजाह यांचे होते.
इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. ३२०

सदराह होणें—पळून जाणें, सैरावैरा होणें.
ज्या रुखे मराठी फौज जाईल त्या रुखावर इंग्रेजांची जमियत सदराह होईल याप्रमाणे येथील कितेक मातबरानी कयास केला.
—पुणें अख. भाग २ पृ. २८

सदलाबदल (स्त्री)—आदलाबदल, फेरमोबदला.
संदली—खुर्ची.
सदा—आवाज.
सदाकत—खरेपणा.
सदाकत दस्तगाह—प्रामाणिकपणाचा निधि; एक अल्काब.
सदाकत दस्तगाह नरसिंगराव तमाजी.
—साने प. या. व. ४६७

सदारत—अध्यक्षपद, धनीपणा, सार्वभौमत्व, सर्वश्रेष्ठ स्थान; मुख्यप्रधानकी.
१ शमी-राधनपूरचे खासे कामात सरकारचा दखल होणें नाहीं परंतु नवाबसाहेब मौसुफ यानी सरकारचे सदारतीचे माहत्म कबूल केले याजकरिता बडोद्याचे रीसीदंत साहेब नित सरकार जवील इक्तदार यांचे विद्यमानें येक घोडा व वस्त्रें पोषाख दरसाल पोंचवीत जावी.
—शा. द. वे. पृ. ५३
२ मुख्य दौलतीचें मूळ श्रेष्ठ पुरुषांचे आशीर्वाद आहें, जसा या पूर्वी बादशाही सदारतीचा तालुका आमचे वंशात होता.
—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. ३१८

सदी; सद्दी—शतक.

१ बारावी सदी आजच भरली म्हणून बहुत खेद केला.

—चित्रगुप्त १०९

२ पुढें धर्म विच्छिन्न होऊन तेरवी सद्दीत कुफ्राण माजेल.

—ऐ. स्कु. ले. ६५

३ गुलामकादर यमुनेच्या कांठीं बादशहा बसावयाचें तक्त आहे त्यावर जोड्यासुद्धां जाऊन बसतो. एवंच, बादशाही गादी बारावे सदीस (नष्ट) होणार होती ती (भविष्यवाणी) यथार्थ जाहली.

--ऐ. ले सं. ४२२५

सदी—शेंकडा. दर सदे–दर शेंकड्यास.

सदीवाल, संदीवाल, सादीवाल—१ तोफखान्याकडील लेफ्टनंटच्या हुद्याचा एक अधिकारी. (सदि म्ह० शंभर; वाल म्ह० धारण करणारा. त्यावरून शंभरांचा नाईक असा मूळ अर्थ.) २ तोफखान्याकडील एक कामगार किंवा कारागीर.

१ हजारी संदीवाल व जमातदार यांस वस्त्रें योग्यायोग्य पाहून तुम्हीं द्यावीं. --नाना. पेश. रोज. १ पृ. ७७

२ सायंकाळ प्रहर दिवसापासून तमाण्णा कामाठी सदीवाल निसबत् खासगी, दिल्ली दरवाजानें आंत येऊन, पागेकडून दादासाहेबांचे दिवाणखान्यावर गेले. पूर्वेच्या जिन्यानें कवाड मोडून खालीं उतरले.

--पराग वर्ष १ अंक १ पृ. २०

सदुप—(?)

तेथेंही पाण्याचा, वैरणीचा तोटा आहे. आम्हांस कोणी सदुप घातल्या नाहीं. जे वेळेस जसें सोईस येईल तसें करूं, परंतु ठाणें टाकून जातां येत नाहीं. —ऐ. ले. सं. १५६२

संदेशा--संदेह, संशय, अंदेशा.

वाट पाहून याजला आशंका उत्पन्न जाहाली. हा स्वार धरण्यातील आहे किंवा पांथस्थ आहे, असा संदेशा उत्पन्न झाला.

--हो. कै. पृ. १३३

सदे होणें—?

नवाब असफजाह सदे जालिवारि चार रोज त्याच मुकामी होते.

पे. द. ४० पृ. ३९

सध्यस्तब्ध—?

चहूकडून उपाधीस कारणें दिसतात तेव्हां आपण पुण्यास गेल्याउपरी मागें कसा प्रसंग पडेल हें न कळे सध्यस्तब्ध जाण्याचा योग घडवावा तरी

नवाबाकडील फौजेचा प्रसर पुढें पडला आहे याचा उलगडा सत्वर कसा होतो ? --नाग २ पृ. १३१

संध्य—संधी, सवड अवकाश, योग्य वेळ.

१ मागे बहुत राजकारणें झाली परंतु जंजिरा घेण्यास ही संध्य चांगली आहे. --पराग वर्ष १ अंक. ११ पृ. २९

२ त्यासी ये प्रसंगीं त्याजलाहि संध्य सांपडली. --पे. द. १२ पृ. १

संध्याभट (पु.) जपाचा ब्राह्मण; जप करण्यास ठेवलेला ब्राह्मण.

संध्याभटी--संध्याभट म्ह. न्यायशास्त्राचा मुतालिक. संध्याभटी म्ह. त्या मुतालकीचा अधिकार किंवा दरक.

रामचंद्र रघुनाथ याणी मागणी केल्यावरून हैंवतराव धोंडदेव याजकडील पंडितराई व पूजापुराण व संध्याभटी दूर करून मशारनिलेकडे करार पूर्ववत् प्रमाणें दिल्ही. —पे, द.

संधान--कारस्थान.

१ इतका फितूर केवळ एकादोहो रोजांत जाहला नाहीं दोन चार महिने संधान चाललें आहे. हे आतां समजण्यांत आले. --हो. कै. पृ.२११

२ हे संधान जाटानें पाहिलें कीं (जाटानें असा विचार किंवा मसलत केली कीं) होळकरांचेच सल्लेनें आपला जीव नाकास आला आतां दोन्ही संधानें गळां पडल्यास टपली राहणार नाहीं. अशी पुढील धोरणें ध्यानांत आणून त्यानें फिरंग्याशी सलूख केला. —हो. कै. पृ. १६७

संधान भेट—१ गुप्त भेट २ गुप्तपणें दिलेला लांच.

भीमराव यानी अंतरंगी संस्थान प्रकर्णीं परभारे श्रीमंताकडे संधानभेट केली. ते बातमी बापू गोखले यांस लागली तेव्हा दचक खाऊन (दहशत खाऊन. दचका खाऊन) भिवराव यास संवदत्ती मुकामीं विष घालवून मारविले. —द. स. कै. या. पृ. २६१

संधी जपणें--संधी साधणें, अनुकूल कालाची लक्षपूर्वक वाट पाहत राहाणें.

सरकारच्या कामकाजाचा गवगवा भारी. तशात संधी जपून कागदपत्र करुन घेतले. --चं. चू. द. पृ. १३७

संधेवी, संधेविसा, संदिसा—एकवेळ, एकदाच.

सन्दल—चंदन.

सन्दान—ऐरण.

सन्दूक--पेटी.

सनतगार—कारागीर, कामगार.

सनतबा—मनसबा ?

राजे पृथ्वीसिंग यास वेथा निर्माण होऊन निधन पावले. राणीसुद्धा अकरा स्त्रियांनीं सहगमन केले. मागती नवा सनतबा निर्माण जाला. तेव्हा कुवर सांवतसिंग यास राजतिलक मार्गशीर्ष शु॥ १० स सर्व राज्याचें मतें जाला

—राजवाडे खंड ११ पृ. ६७

सनतल— ?

सबब देसाई मजकुराचे हलालखोर बानकार कारगुजार येसे देखोन मौजे मजकूर मऱ्हामत केले असे ब अवलियाद वा अफलाद ऊ ऊजइस्तकबील सनतल मजकूर दुबाला केले असे.

—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ ३२

सनद—अधिकारपत्र, प्रमाणपत्र, राजपत्र.

सनद अस्नाद—सनदा. (अस्नाद हें सनदचें अनेकवचन)

फितूरमध्यें सनद अस्नाद जलोन गेली. —गाइसा १२

१ तूं उभा राहिलास तर तुझी सनद–अस्नाद टाकणें.

—राजवाडे २०।४७

२ वतन बहाल करून घेतले. सनद असनाद घ्यावयाचा हुकूम झाला. सनदा तयार व्हाव्या तो जुल्पीकारखान रायगडची मदत करून लष्करास आले.

—ऐ. सं. सा. खंड ५ पृष्ठ २९

सनदी—सनदशीर.

हे मोख्तसर जमीनदार व पातशाही सनदी जमीनदार आहेत.

—राजवाडे १५।१००

सनवातबाकी, सनबादवाकी—अनेक वर्षांचा थकलेला, उगवला न गेलेला वसूल.

१ हरीपंत तात्याची बारावर्षांची कारकुनीची सनवात बाकी व हालसालची कारकुनी मिलोन येक तालुका साल मजकुरी लावून देणार.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १६३

२ सनवाद रदकर्ज गुजारत त्रिकमशेट रुपये दोन हजार ठेविले असेत.

—वै २ पृ. ८६

सनवी—वार्षिक.

सनीन—संगीन. बंदुकीच्या शेवटीं जोडतात तें छोटया सुरीसारखें अणीदार शस्त्र. (सनीज असाहि शब्द आहे त्याचा अर्थ बंदुकीस बांधावयाचा नवारीचा पट्टा किंवा बंद असा आहे)

१९२ सनीना चापी बंदुकाच्या
४ बंदुकास आहेत
११८ खुल्या
१९२

—पे. डा. IV Vol. I पृ. २७

सनीन—भाल्याचें फळ किंवा टोंक.

सप्त—लिखित; निश्चित.

हा अहदनामा – – – सप्त जाहला आहे. —पे. अ. ६१

सप्तपाताळ—अतल, वितल, सुतल, तलातल, रसातल, महातल, पाताल. हे मिळून सप्तपाताल होतात.

सप्तरुसी, सप्तर्षी—सप्तऋषी, सातारा.

१ आजी सप्तरुसीहून पत्र आलें. तेथें आज्ञा कीं गोवळकोटास जाऊन फत्ते करावी. —पे. द. ३३ पृ. १५१

२ श्रीमंत सप्तऋषीस येणार म्हणून ऐकतों.

--इच. सं. इ. पृ. ६८

संपुष्टात घालणें-- १ ताब्यांत घेणें २ महत्त्वहीन करणें.

१ तुकोजी होळकराचें चित्तात सरकारचाकरीचें निमित्य बाईवर ठेवून कोणेहि प्रकारें बाईस संपुष्टांत घालावे म्हणजे आपल्या चित्तास आल्याप्रमाणें वर्तणुक करावयासी येईल.

--म. शि. यां. का. पृ. ३००

२ अहिल्याबाई संपुष्टांत घालावे अशीच साऱ्यांची मर्जी एकसा (एक सहा) दिसते यावरून आश्चर्य आहे. —लेख. पृ. ११४

सपुरतें--संपूर्ण.

त्यासी किंचितमात्र देखिलें । सपुरतें नाहीं न्याहाळिलें । तेणें थरथर कापलें । मूर्छा पावले तिचे देहा ॥ --ग. पु. सं. टी पृ ६३

—म. सं. प. व. ७ अं. ४

सपूत--सुपुत्र; बापापेक्षां अधिक उमेदवार किंवा कर्तृत्ववान पुत्र.

यावरून बापापेक्षा पुत्रापासून विशेष उमेद त्या पुत्रास सपूत म्हणावे म्हणून बहुतच स्तुती केली. —हिंगणे दप्तर खंड २ पृ. २२

सफ्ह-पान-सफा—शुद्ध.

सफ-शिकन—रांग मोडणारा.

लक्षणेनें शत्रूची फळी फोडून जाणारा शूर पराक्रमी.

सफर-- अरबी वर्षाचा दुसरा महिना.

सफर--यात्रा; प्रवास.

सफरनामा--प्रवासवर्णन.

सफाप--कांच.

काचसारस्तु मीना स्यात् सफापः काच ईरितः

—रा. व्य. को.

सफा मन्झिल--शुद्ध मान्यतेचा.

सफीर--यात्री, यात्रेकरू.

सफील--सफेली; किल्ल्याच्या तटावरून फिरणाऱ्या शिपायांच्या संरक्षणासाठीं, जी कमरेइतकी उंच भिंत चौफेर चढविलेली असते ती.

सफेजंग, सफेजंगी--खडाजंगी; खडें युद्ध, घोरांदर युद्ध.

१ वजीर सफेजंग लढाई लढत नाहीं याजकरितां फैसला होत नाहीं.

—राजवाडे १।५०

२ कालच्या मोंगलावर उभयतां चिरंजीवांनीं सफेजंगी केली

—खरे १।२८

३ तोफा लहान सफेजंगीच्या दोन शेरी ३८ आहेत

—खरे १२।६६८४

सफेजंग बहादूर--एक किताब.

--म. रा. चि. थो. रा. ५२

सफेल--तटाची भिंत.

१ इकडील अलंग फोडून - - - पलीकडील सफेल फोडून गोळा पार झाला.

—हो. कै. २०

२ शनिवारी रात्री समग्र किल्ला सफेलीवरी फिरून पाहिला.

—चि. रा. ४५

सब्अ--सात.

सब्ईन--सत्तर.

सब्जी--१ हिरवेपण २ पालेभाजी.

सब्नीस; सब्नबीस--१ सबनीस-- किल्ल्यावरील सैनिकांच्या पगारादिकाचा हिशेब ठेवणारा. २ मोघमपणें हिशेब ठेवणारा कारकून व दप्तरदार. सब्निसानी लष्करची जमा सुदती, तैनात हजीर गणती करणें ते सरदार मुजम्दार कारभारी यांस बसवून त्यांचे विचारें करावी.

—वाड सनदा १२६

सब्बा--सात.

सब्बैन--सत्तर.

सबकदस्त--कुशल, तज्ज्ञ.

सबज—हिरवा.
दरोबस्त काम एकरंगी सबज रंगाचेंच जालें आहे.
—ऐ. कि. प्र. ६२

सबत, सबात—किल्ल्याला वेढा दिल्यानंतर तटापर्यंत जाण्यासाठीं काढलेले चर किंवा खंदक. त्यावर छप्पर घालून त्यावर वाळू व माती पसरून देत व हें छप्पर पुढें पुढें सरकवीत त्याच्या आश्रयानें सैनिक पुढें जात

सबर—धीर; सबुरी.
सबर व विवेक करावा.
—साने प. या. व. ४६७

सबर—गाभ धरलेली, गरोदर घोडी.
१ घोडी सबर जातात ती घाट चढता मरतात.
—पे. द. ३३ पृ. १६५
२ मेघश्यामराव याजबरोबर सबर घोड्या दोन आहेत, त्या पाठवून देतों.
—ऐ. ले. सं. १००८

सबर खाणें—सबूरी करणें.
अंग्रेज बहादूर यांचा पल्ला भारी त्यानी सबर खाऊन आजचे करणे पुढे घालून, आतील बेतानी पलटणे वराडाहून व हुसेंगाबादेहून बोलाविले.
—ऐ प. पृ. ३९०

सबर निबर—चांगले वाईट, निवडक नव्हे असें; सरमिसळ.
येथून किरकोळी सबरनिबर जे चोरून जाणार ते आम्हास न कलत जातच आहेत. आम्ही सबरनिबर जाणें म्हणून निरोप दिल्हा तरी ते गोष्ट कार्याची नाहीं.
—पे. द. ३२ पृ. १६६

सबल—गलबतप्रकार.
—म. आ. पा. पृ. ५७

संबळ, साऊळ—पहार. लढाईत वापरण्याचें पहारीसारखें एक हत्यार.

सबिना—छबिना, परिवार.
राजे सर्व सबिन्यासहित तानाशा पादशहाचे शादमहालास दाखल जहाले.
—म. द. रु. ११९५

सबील—१ वरात; पैसे देण्याविषयीं हुकमाचा रोखा. २ मार्ग, उपाय.
करारवाके अमलदखल देणे तकरार नालीश येऊ न दीजे व जर बा॥ साल गु॥ बाजे गर्दानीद बेमोबलग आहे त्याचेही सबील करून देणे.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ३

खर्च तोडून अदवानीवर सबील करावी.

—राजवाडे ५।१८७

सबुचा—दारूनें भरलेलें मडकें. हें शत्रूवर फेकून मारीत.

सबूत—पुरावा.

सब्र—सधीर (ऐ. टि. ५।१); थांब.

संबोखणें, संभोखणें—समजावणें, समाधान करणें.

आपले आसनीं बैसविला । तथापि तो भयभीत जाला । लक्ष्मीकांतें व तोषविला । संभोखिला नानापरी ॥

—ग. पु. सं. टी. पृ. १५

—म. सं. प. व ७ अं. १

संबोधन देणें—दोष किंवा ठपका देऊन बोलणें.

ऐशा नाना प्रकारच्या दिकती घेऊन बोलतात. संबोधनहि देतात कीं, करारापेक्षां कमी स्वार ठेवतां. तुम्ही साहेबयेखत्यारी (सरकारच्या विश्वासाचे) सरदार. पांचासालापावेतों काय खर्च केला असेल तो सांगावा.

—ऐ. ले. सं. ४३२२

सभासद—(१) सरकारांत आलेल्या फिर्यादी नोंदवून घेऊन मामलतदाराकडे कळविण्याचें काम असलेला मराठशाहीतील एक अधिकारी.

(२) न्यायाधीशकचेरींतील असेसर.

स्वामीस भटमजकुराचे अगत्य या करितां याची आसामी जंजिरे सिंधदुर्गी सभासदांत घालून पाठविले असेत यांचे हातून सेवा घेणें यासी सालीना वेतन होन १२५ रास केले असेत.

—के. सं. भट दप्तर मालवण

संभाळी—संभावना; दक्षणा.

डितांची संभाळी जाली रुपया अर्धा. विद्यार्थी याजला पावलाप्रमाणें दिली.

—ऐ. ले. सं. ७२७४

संभूत—वार्ता.

१ तशांत तह बिघडल्याची संभूत नाहीं तोच लष्करची कही नेणें आणि ते गोष्टी आम्ही साहावी हे अश्लाघ्य.

—पे. द. २८ पृ. २६६

२ त्यास चार कारकून व माणसे पाठविली. चार महिने पदरचे खाऊन त्याजपाशी ते राहिले. परंतु पत्रांचे उत्तरही मिळणे दूर. संभूत जाब देखील न देत.

—राजवाडे खंड १२ पृ. २३

३ श्रीमंतांचे लग्नाची संभूतदेखील आम्हांस दखल नाही.
—ऐ. ले. सं. ४२२

४ राजेश्री स्वामी जागृतरूपें करून असतां, तोतयास आपलें म्हटलें नाहीं. आतां तरी शुभ चिन्हाची संभूत आहे आणि प्राणापर्यंत संकल्पहि आहे.
—पे. द. २६ पृ. १९८

५ तुमच्या मंडळींत कोणास पुरंदरची संभूत वार्ताही तुम्हांसहित कोणास कांहीं दखल नाहीं ारव श्रीनें उत्तम केले.
—ऐ. ले. सं. ८१५

संभूती—वार्ता, बातमी, माहिती.
त्यांत त्याणी चौकशी केली, त्यांत तिजला संभूती काहीच श्रुत नाहीं.
—शि. प्र. ब. पृ. ३२

स्मॅक (Smack)—एक गलबताचा प्रकार.

सम्मत, समत—दिशा; तर्फ; प्रांताचा पोटभाग.
१ कमळनैन सेकीन सम्मत निम्ब. —राजवाडे १५।१७२
२ शेट महाजन समतानिहाय. —राजवाडे १५।१८०

सम्मान—आठ.

सम्मानीन—ऐंशी.

सम्ला—फेटयाचा मागें पाठीवर सोडलेला पदर.
शिलेपोस पल्टणें लाविती पठाण जरीचे सम्ले.
—प्रभाकर ४७

समअ—ऐकणें.

समईष करणें—देणें.
लेकिन मुतलक साबक असेल ते जागा सोडून, इकडे कौल पेठेस राहाणेचा समईष केलिया, बिल्कुल आसरा देणें गरज नाहीं.
—पे. सा. पृ. २७१

समजणाई—समजूतदार, शहाणा, मुत्सद्दी.
बादशहानी आपला सरदार अंकुसखान समजणाई माणूस यांशी शिलेभाले देऊन फौज सरंजामानिशी विजापुराहून रवाना केले.
—द. शि. मो. यांचा इतिहास पृष्ठ ११

समजत जाणें—जमत जाणें. जमणें एकत्र होणें.
सुमेरसिंगानें हजेरी द्यावयाची म्हणोन (गारदी) लोकास सांगोन लोक (गारदी लोक) तमाम वाड्यांत समजत चालले. हरी बल्लाळ खवाशींत होता त्याणीं नारायणरावसाहेब यासी तिकडून येतांना विचारले की आज गारद्याची हजेरी आहे की काये ? ते म्हणाले की कांही सांगितलें नव्हते

आणि सवाल हरीपंत बोलले की आपणांस माहित नाही तेव्हां (मग) इतके मंडळ वाड्यापासी मिळावयाचे कारण काय याची चौकसी करावी.

—स. ब. पृ. ३६

समजावीस, श—शिलेदारांना जो एकूण पगार ठरलेला असे तो नालबंदी, नेंबाद, समजावीश इत्यादि नांवाच्या निरनिराळ्या हप्त्यांनी मिळे. समजावीस हा त्यांपैकींच एक हप्ता.

(अवतरणासाठीं 'अगत्याअगत्य' शब्द पाहा.)

—E. M. P.पृ. ४२

समजपत्र, समजूतपत्र—A paper declaratory of an amicable agreement having been come to between the litigant parties उभयपक्षी समजुतीने तंट्याचा निकाल लागला आहे असा उभय पक्षानी लिहून दिलेला असतो अधिकृत कागद तो.

समजपत्रे व थलपत्रे जाहलियाप्रमाणें तुझी पाटिलकी निम व विठोजी बिन जैतोजी संकपाल पाटील याची निमे या प्रो करार जाहला त्याप्रमाणें

—केळकर संग्रह कुबल दप्तर

समजासी—समजाविस. फौजेच्या पगाराची बाकी देणें वगैरे.

फौजा आणविल्या त्यांचे समजासीचा बहाना करून राव पुण्यास जाणार.

—पे. द. २९ पृ. ५१

समत—संमत, तालुका.

आपणांस तर्फा करडीकल व सत्ती केळूर या समता घेऊन यावें म्हणोन श्रीमंतांचें पत्र गेलें आहे.

—ऐ. ले. सं. ११८१

समती—स्त्रियांचा एक दागिना.

संमत—सही, संमतिदर्शक सही किंवा स्वाक्षरी.

तितक्यावर आपा बळवंत, अय्याशास्त्री व ब्राह्मण विचार करून सिद्धांत केला जे, वाद कशास सांगावा ? सारे ब्राह्मण एकसंमत करून, दहा पांच हजार संमतें त्याजवर करून नानास दाखवावी.

—काय. प्रभु. इ. सा. पु. १ अं. ६ पृ. ८

समथळ (न)—समस्थल, मैदान, पटांगण, सपाटी.

समनाई—समाईक (?).

तुम्ही व राघोजी यांणीं बहिर्जीच्या वाड्यानजीक समनाई आहे त्यांत बहिर्जीच्या कुणबिणी व बंदे असतील त्याच्या रहावयाच्या वाड्यास मधे भिंत घालून आपले हिश्शांत सोपे काढून वाडयाचा अनुभव घेणें.

—ज्यू. ३२४

समय काढून देणें—वेळ निभावून नेणें.

चित्तापासून लक्ष आमच्याजागी आहे तसेंच खंबीरतेनें राखोन समय काढून द्यावा याप्रमाणें लिहून पाठविण्यास सांगावें.
—ऐ. ले. सं. ८१५८

समयिक—समयास उचित योग्य असें; प्रसंगोचित.
आमची खुषी आहे म्हणोन पत्र पाठविलें असतां आतां श्रमी कां होतात असें त्यांनीं म्हटल्यावर त्यास मीहि समयिक उत्तर केलें.
—राजवाडे खंड १२ पृ. ५५

मदारणे— ? आव आणणें ? बळकावणें ?
नारो त्रिंबक यानीं आपले अंगी समदारून माहमी आणिली.
—ऐ. प. पृष्ठ ३७८

समरा—बदला, सूड.
याची समरा आम्ही घेऊं तेव्हां श्रीमंतास विषाद येईल.
—पे. द. भाग ३८ पत्र नं. ८

सम्बल(पु व नपु)—प्रवासांतील शिदोरी किंवा फराळाचें.

समस्तापली—बहुनायकी, एकहुकमतीचा अभाव.
ईश्वरास जे करणें ते जाले ! पुढें जे होईल यश देईल ते खरे. आम्ही तो चर घेऊन देयास सिध आहोत. परंतु उतावली व समस्तापली जाली. यामुळें असा प्रसंग घडला. समस्तांनीं बसून विचार केलीयावरी मोडता नये. मोडते घ्यावे तर त्यांनीं नामर्द म्हणावे.
—पे. द. ३३ पृ. १४२

समक्ष करणें, समक्षता करणें, समक्ष होणें—रुजवात.
१ नंतर बोलणारे आले आहेत. त्यांची यांची समक्षता केली.
—ऐ. ले. सं. ४५४८

२ आज्ञाधारकास बोलावून नेऊन आमची त्याची समक्षता केली आणि आतां याचे उत्तर काय द्यावे ते सांगा म्हणाले.
—नाग २ पृ. २१२

३ पुढे आणखी ऐवज सिंदे याजकडे येणे आहे त्यास आपली त्याची समक्ष होईल तेव्हा त्याची तोड निघेल.
—राजवाडे खंड १२ पृ. १५०

समाई—सलोखा, समजूत, निःसंदेहता.
१ येक प्रहर उभयता खिलवतेत बसोन परस्परे समाई होऊन आणशपथ जाली.
—राजवाडे १ पृ. १७३

२ मग सरकार प्रसन्न होऊन कृष्णाजी मुकुंद याजला बक्षीस जाहली कीं

'आज पावेतों तुजविशी पापपुण्य मनांत होतें तें टाकून समाई जाहली.'
—हो. कै. पृ. १४४

समा—अेक पिशाच्चविशेष.

समा करणे—संप करणें, धरणे देणें, त्रागा करणें.
करवीरकर यादवाडकरास ऐवज मागतात याजमुळें आज २–३ दिवस सारे महानाडींनीं समा केला आहे. परंतु करवीरकर पैका सोडीत नाहींत ! नागवितात !
—ऐ. ले. सं. ५५९६

समाकुल पांढर—पांढरीतील सर्व लहानथोर यच्चयावत् स्त्री-पुरुष लोकांचा समुदाय.

समागम—जमाव.
आमच्या समागमाची घोडी गुरे आहेत त्यास वैरणीचा फार तोटा आहे
—ऐ. प. पृ. ३०९

समागम—सोबत.
१ मातुःश्रीचा हेत पूर्ण करावा हें विहित तरी तुम्ही प्रस्तुत त्यास उजेनपर्यंत समागमें आणून तेथे त्यांस ठेवावें आणि तुम्ही सडे जरूर (सडेजरारे म्हणजे बरोबर काही वित्तविषय न घेतां) समागम उत्तम पाहून येथे झांशीस यावें.
—चं. चू. द. पृ. १४३

२ सनगे पाठवावयाचा अनमान केला होता परंतु मागती समागम यैसा नाहीं. याकरितां आताच पाठविली असेत.
—पे. द. ७ पृ. १३

३ यास्तव कोणाची भेट न घेतां रावजीचाच समागम धरला आहे
—पुणे अखबार भाग १ पृ. १३५

४ त्यानी दोनी दिवस राजांचा व त्यांचा पूर्वील स्नेहभाव म्हणोन भेटीस्तव मुक्काम केला. अनायासें समागमही उत्तम मिळाला.
—हिं. द. खंड २ पृ. ९४

५ अविधाचे फौजेचा समागम आहे. काय घडतें पहावें.
—ऐ. ले. सं. ४११३

६ प्रस्तुत तीर्थरूपाचीं पत्रे श्रीस (काशीक्षेत्रास) आलीं त्यांत मजकूर की अविलंबें अकबरपुरास भेटीस येणें त्यावरून समागम पाहून येथें आलों.
—पे. द.

समागम—भेट.
आपल्या समागमाची फार इच्छा होती, घडविणें स्वामींकडे आहे.
—ऐ. ले. सं. २८६१

समागमी—सोबती

आमचे समागमी अनिवार; त्यांनीं खेडियांची स्थीत राहूं दिल्ही नाहीं.
--ऐ. ले. सं. ८३६

समाज—सामान्य लोकांचा समुदाय.
इंग्रज वकिलाचे भेटीचे समई कृष्णरावजीचे पुत्र गोविंदराव प्रथमदिवसी सर्वत्र समाजात होते त्याउपरी आजी छ ७ माहे मजकूरपर्यंत त्यास कारभाऱ्यांनीं शरीक मसलहत केले नाहीं. (खलबतात घेतले नाहीं)
—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ४१

समशेर—(फारशी शब्द) तरवार. हिला बांक असतो व हिची मुठीची पकड लहान असते.

समस्त दाहीजण—गांवचे सर्व लोक, गांवकी.

समाज—पंडितांची बैठक, सभा. निर्णय घेण्याकरतां जमविलेली सभा.
श्रावणमासी येथें प्रसंग पडला. त्यास श्री वाराणसी व पैठण व श्रिंगेरी संस्थान कर्नाटक आदीकरून स्थलोस्थलीचे पंडित आले होते त्यांचा समाज करून विचार मनास आणिता पाताणे परभू क्षेत्री नव्हेत यैसा सकल निबंधवरून निर्वाद पंडितांचे विचारें सिद्धांत जाहला
—ऐ. सं. सा. खंड ६ पृ. ७१

समाजत—समजूत.
म्हणो लागले की जितकी मिनत करायाची व समाजत करायाची होती तितकी केली.
—हिं. द. खंड १ पृष्ठ ४६

समान—आठ.

समावणें—मरणें, गुजरणें. Join the majority
त्या उपर किले सातारा मोगलानीं घेतला तेव्हां आपला मठ जाळला तेणेकरून इनामपत्रें जळाली व कालेंकरून गुरुहि समावले. इनामाची लावणीही राहिली.
—मा. स. प. मा. पृ. १४२

समीचीन—पुष्कळ, विपुल, योग्य, उत्तम.
दादांचे घरीं आमचे परिचित गृहस्थ समीचीन आहेत. तेव्हां मिळवून घेणेस अवघड नाहीं.
—ऐ. ले. सं. ६६४९

समीन—पुष्ट

समीननिमीन—सरसनिरस.
दोन्ही तक्षिमा गांव निम्मे दोघास दिल्हे गाऊ समीननिमीन पाहोनु वाटिले नव्हते.
—रा. १७ पृ. १३

समुच्चय—विचार, मसलत.
जयरामपंत याही सरदार लोक बोलावून आणून लूट माफ करून गनीम

उलटोन लावावा यैसा समुच्चये केला.
—भा. इ. सं. त्रै. व ८ अं. ३ पृ. १६१

समुद्रात पडणे—संकटात सापडणें.
आम्ही मोठे समुद्रात पडलो आहो त्यास यासमयी तुम्ही उतावळी करावीशी नाहीं.
—राजवाडे १ पृ. २२६

समुदाव—समुदाय; जमाव.
राजश्री बापू उभाउभी येऊन भटन समुदावसह लग्नास कुरुंदवाडास गेले.
—ऐ. ले. सं. ३४३४

समुव्व—उंच

समेट—(स्त्रीलिंगी) सलोखा.
बाया व दौलतराव यांची भेट अद्यापि नाही. बहुतकरून समेट होत आली आहे. एकदोन लढे उलगडले म्हणजे भेट होईल.
—ऐ. ले. सं. ६०८२

समेटणें—दाबणें, गिळंकृत करणें.
अवतरणासाठीं 'बैतलमाल' पहा. —हो. कै. पृ. ४२

सय (स्त्री)—सखी, साजणी.

सय्यिद—मान्य पुरुष.

सयर—सहल; सैर.
सलाबतजंग दर्गाकुलीखानाचे बागामध्यें सयरेबद्दल तिसरा प्रहरा गेले.
—राजवाडे १।१७६

सर्क—?
अजरख्तखाने खुदायवंद मलिक सर्क मलिकांबर दुलद मोहर पारसी.
—पे. द. ३१ पृ. ४

सर्कत—भागीदारी; वाटणी; हिस्सा.
टिपू सुल्तानावर स्वारी कंपनी सरकार, नबाब, पेशवे या तिन्ही सरकारांनी सर्कतीनें केली.
—राजवाडे ७।१८

सर्कब—पीडा किंवा त्रास देणारा.

सर्केश—अडमुठा, समजुतीवर न येणारा.

सर्कोब—तटबंदी किंवा भिताडे पाडण्यासाठीं उपयोगात आणली जाणारी तोफ. हिलाच 'दिवालतोडी' तोफ म्हणतात.

सर्ख पोष—लाल पोषाख घातलेले सैनिकांचें पथक. फरुखशीयरच्या सैन्यांत सर्ख पोष, जर्द पोष व सिया पोष याप्रमाणें तांबड्या, पिवळ्या वगैरे रंगाचे युनिफॉर्म्स असलेल्या शिपायांची पथकें होतीं. या पथकांतील शिपायांच्या हातांत रुपेरी गतके म्हणजे सोटे असत.

सर्खवास—मुख्य नोकर; एक किताब.
सर्खेल—सेनापती; रिसाल्यावरील अमलदार; आंग्रे यांचा किताब.
सर्गश्त—मिरवणूक
याप्रमाणें होऊन शेवटी रंग करविला; सर्गश्त व मेहदीही निघाली.
—राजवाडे ७।८७
सर्चश्मा—१ झऱ्याचा उगम २ उगम; ३ मुख्य ४ अध्यक्ष ५ नायक ६ सरदार
सर्ज—घोड्याचें जीन
सर्जा—सिंह.
साही सर्जा शिवाजी पंजाबल पटक्यो. – भूषण.
गाईन वजीराचें भांडण । भोसल्या सरज्या दलभंजन ।
--ऐ. पो. के. पृ. ७
खाना आम्ही जाणतों तुला । तूं तर भटारणीका छोरा ।
शिवाजीसर्जापर लाया तोरा. --ऐ. पो. के. पृ. १९
सर्ताज, सिर्ताज--१ प्रमुख; २ मुख्य; ३ एक दागिना.
कवि हुसेन कलगीवाल्यावर लावी नोकी । शिरी शिर्ताज रे शिरी शिर्ताज गातो भरून. --ऐ. पो. के. २३७
एसू पाटलानें हत्ती नजर केला। माता उमावानं लेकाचा सिर्ताज दिधला। मल्लारदास कवीश्वर भला । ज्यानें बिरमाल गाइला.
—ऐ. पो. के. ९०
सद र—मुख्य
सर्दारी—घोड्याच्या डोक्यावरील कातडी शिरस्त्राण.
—रा. व्य. को.
सर्नोबत—सेनापती. सर्वसामान्य अर्थी गडावरील क सेनाधिकारी.
सर्पदार—राजापुढील वेत्रदंडधारी. —रा. व्य. को.
सर्पोस—आच्छादन; चादर; गुप्तगोष्ट; गुप्तपणा. लक्षणेने अब्रू.
१ आजपावेतो सर्पोस राखिला तो उघड होऊन नाशास कारण होते.
—खरे ९।५०४२
२ छपरपलंगी शेज फुलांची कुणि करि शृंगारिती। कुणी सर्पोस करुनि पसरिती ॥ —प्रभाकर २३२
सर्फराज—ऊर्जित; उन्नत; बहाल; अर्पित.
१ नबाबांनीं मोहबतजंग सर्फराज करून —खरे ८।४३४१
२ बेशर्त काम इमाने इतबारे केल्यावर कृपावंत होऊन तुम्हास सर्फराज केले जाईल. --वाड समा १।१३४

३ कमरुद्दीनखानास लाहोर मुल्तानची सुबेदारी सर्फराज केली.
—राजवाडे ६।४१८

सर्फराझी—डोकें वर काढणें

सर्फा—फायदा; नफा.

१ बहुत दिवस राहिलियावरी सब्नीस जागा धरतील येणे करून तुमचा काय सर्फा आहे ?
—राजवाडे १५।३६७

२ रुपे दागिने नवे हुकेरीचे टांकसाळेस शिक्का पाडून सोय कशी पडते याची रमारमी पाहून सोय सर्फेची दिसेल तैसे करून ऐवज नरगुंदे यास पावता करावा.
— खरे १०।५६०३

सर्फेवार—फायदेशीर.

सर्बरा; सर्भरा—व्यवस्थित; पूर्ण.

रुपये पाठविणे म्हणजे काम सर्भरा होईल.
—राजवाडे १६।२६६

सर्बमोहर—लाखबंद; मोहरबंद.

त्यांत कित्येक दफतरें सर्बमोहर व कित्येक बेमोहरेची याप्रमाणें लिहिलीं.
—राजवाडे ७ खलप २।९

सर्बसर—सरासरी

तिजाई सूट सर्बसर पाहून द्यावी.
—वाड समा १।१५७

सर्बाज—पायदळ सैन्य; प्यादे.

सर्बारगी—बारगिरांची नाईकी.

पन्नास घोडियाचे सर्बारगी तुम्हांसी दिधले असे.
—राजवाडे १५।३६४

सर्बारी, शिर्बारी—भारवाहक.
—रा. व्य. को.

सर्भदी—शाश्वत.

सर्मोय—बालाग्रहि, यत्किंचितहि.

आइंदा ? सरेमाय (सरमोय) वेगळेंपण दिसत नाहीं.
—राजवाडे १०।२७८

सर्व गोष्टींची गोष्ट—सर्व गोष्टींतली गोष्ट, सर्वात महत्त्वाची गोष्ट.

१ सर्व गोष्टींची गोष्ट जे, श्रीमंतांचे लष्करची पीडा एकीकडे गेली म्हणजे विश्व सुखी होईल.
—ऐ. ले. सं. पृ. ५४०

२ असो. सर्वां गोष्टीची गोष्टी सरकारची फौज खराब जाली तरी त्याप्रमाणें पैका व मुलुक तो साधलाच पाहिजे.
—द. स. कै. या. पृ. १६१

सर्वंत—संपत्ति, धन.

सर्व भात—डोंगरावर सफाई करून तेथें नव्यानेंच काढलेलें भाताचें पीक.
सर्वंधी—सर्वांधी, सर्वांआधी.

(अवतरणासाठी ' तसलिमात ' पहा)

सर्वपर—सर्वांपेक्षा विशेष किंवा जास्त. सर्वोपर.

असे पुरुष मागे झाले, परंतु यांची उपमा (उदाहरण) सर्वपर असा की यांणीं जीं दानपत्रें ब्राह्मणांस दिलीं, मंदिराचे खर्चास गांवें लावून दिलीं तीं अद्यापवर इंग्रजींतही लोक चालवीत आहेत.

—जि. के. च. रा प. १ पृ. ३२५

सर्वमान्य—१ इनामाचा एक प्रकार. हें गांवासंबंधी इनाम असते. या इनामास सर्व कर माफ असतात व या इनामाबद्दल सनद नसते (महा. शब्दकोश) २ सर्वमान्य इनाम हे शब्द बादशाही देणगीस लावीत असत (ना. दी. पाटणकर चरित्र पृ. २० व २७) ३ विल्सनच्या कोशात 'सर्वइनाम' असा शब्द दिला आहे पण तो तेलगु प्रांतातील म्हणून उल्लेखिलें आहे. त्या शब्दाचा अर्थ ' Land held free of any charge or tax: a grant of the entire revenue of a village or tract of Land असा दिला आहे. ४ अग्रहार, दान, इनाम.

१ शिवाजीराजे यास देश हस्तगत जालियावरी त्यानीहि तुळापूर ब्राह्मणा सर्वमान्य पूर्वीपासून चालत आले आहे तेणेप्रमाणे चालविले.

—शि. च. सा. खं. २ पृ. ३९२

२ आपण कुटुंबवत्सल आहो एक गांव सर्वमान्य करून दिधलियाने स्वामीच्या राज्यास कल्याण चिंतोन राहो त्यावरून मनास आणिता तुमचे योगक्षेमाचे अनुकूलतेस इनाम गांव सुरक्षित चालविल्याने राज्यास श्रेयस्कर जाणोन मौजे मुळे तर्फ खंडाळे सुभा प्रांत चौल हा गांव देह एक रास सर्वमान्य करून दिला असे तरी वंशपरंपरेने गांव इनाम अनुभऊन सुखरूप राहणें —क्र. घ इ. पृ. १८

३ मोकदमानी कसबे सातारे पो। दौलताबाद सु॥ तिसा मया व अलफ. कसबे मजकूर वे. मू. रा. नारायणभट अग्निहोत्री यास सर्वमान्य इनाम आहे —ना. दी. पा. पृ. २५

सर्वसहा—पारिपत्य, सर्वसाहित्य (?)

तिकडीलहि बातमी तुम्ही राखोन होईल बंदोबस्त तो करावा सारांश अकस्मात् हें कार्य प्राप्त जाले आहे. याची सर्वसहा जालियास फार कसबाची परीक्षा आणि पराक्रम आहे.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. ६४ पृ. ६०

सर्वज्ञान—सर्वजाण; सर्व जाणणारे समजणारे.

विस्तार ल्याहावा तर आपण सर्वज्ञान आसा.
—वै. ४ स. १७४२ पृ. १४.

सर्वात्मना—मनापासून, निःसंदेह, बिलकूल.
येरवी आम्ही तुम्हास या दिवसांत सोडून निराळे राहावे यैसे सर्वात्मना नाहीं
—चं. चू. द. पृ. १३४

सर्वाभ्य—सर्वाभ्यधिक; सर्वाहून जास्त.
इतरांवर इतराजी शिंदे यांची झाली. प्रस्तुत सर्वाभ्य कारभार घाटगे यांचा आहे
—ऐ. ले. सं. ५३८५

सर्वोपरी—सर्व तऱ्हांनीं, सर्व रीतींनीं.
सारांश येथे शहाजादे आले आहेत यांस वलीअहद करावे हें सर्वोपरी चांगले आहे —हो. इ. सा. पत्रव्य. पूर्वार्ध खंड १ पृ. ६८

सर्सब्जी—टवटवीतपणा; भरभराट.
१ ज्यांत पादशहाचो सर्सब्जी ते गोष्ट पातशहास – – – अर्ज करावी
—दि. म. रा. १।६२
२ याची हिफाजत केलियांतच दौलतीची सर्सब्जी (सरसबाजी) आहे
—साने प. या. व. ४९३

सर—आजार किंवा दुखणें.
नंतर लष्करांत कांहीं दिवस खाशास सर उद्भवले म्हणोन कारभारी यानीं नानासाहेबांस विनंती करून संस्थानी जावयाचा निरोप घेतला
—इ. सं. आंग्रे यांची हकीगत पृ. १८

सर—१ शिर; २ मुख्य.
—राजवाडे १।२७८

सर-अफराझी—डोकें वर काढणें.
सर-आमद—मुख्य होणें.
सर-गर्म—उष्ण डोक्याचा.
सर-श्वेत—एका पाठ.पाट; रांग, सेतू.
दादासाहेबांनीं कागदांचा सर लाविला आहे कीं, तुम्ही कोणाकडे न जाणें. ऐसेंहि करितां गेलाच तरी सर्वस्व कस्त करून तुमचें वाईट करीन.
—ऐ. ले. सं. १२७०

सरबुलंदी—डोकें उंच होणें.
सर—जुन्याकाळीं बैलांची मोजदाद करणारा संख्यावाचक शब्द.
जुन्याकाळीं विशिष्ट गोष्टींचे संख्यावाचक शब्द विशिष्टच असत. उदाहरणार्थ बैल सर २०, घोडे रास वीस, हत्ती नग वीस, कुणविणी कस वीस वगैरे.

बैलदेखील ताटमूठ सर वीस पाठवावे.
बैल सर पांचशे नव्वद पाठविले.

—पे. द. ३० पृ. ५

सर—केव्हां केव्हां उटांची मोजदाद करताना बैलाप्रमाणेंच 'सर' शब्द संख्यादर्शक म्हणून वापरतात.
(वास्तविक उंटांची मोजदाद करतांना नफर शब्द नेहमी वापरीत)
ते पाटण कसब्यास श्रीच्या मेळयास आले होते त्याजवळ उंट सर २६ व घोडे २ वगैरे वस्तभाव होती.

—शि. शा. इ. सा. भा. १ पृ. १३५

सर—गाईची मोजदाद करतांना संख्यावाचक शब्द क्वचित वापरतात तो.
वडिली गाय सर १ वासरासह पाठविली ती पावली.

—ऐ. ले. सं. ५७०५

सर—बंदुकीची दारु मोजावयाचा परिमाणवाचक किंवा संख्यावाचक शब्द.
करोलास दारु एक सर अगर गोळी येक दिली नाही.

—पे. द. १६ पृ. १०९

सर(पु)—रागाचा झटका, प्रकोप.

सरई—लढाऊ गलबताचा एक प्रकार. लढाऊ तिरकटी तारुं. जलद चालणाऱ्या जहाजाचा एक प्रकार.
१ कोकण प्रांती फिरंग्यानें दंगा मांडिला आहे. चार पांच सरया मातबर शिवाय गलबतें असें सामानसुद्धां विजयदुर्ग, रत्नागिरी येथील बारियावर समुद्रात आहे.

—ऐ. ले. सं. पृ १९७४

२ पंचवीस हजार देवावे म्हणजे आरमार तयार होईल. कपितान सरईवर सांपडला आहे. तो सुटवायाचा संदर्भ त्याचे बाइकोकडून आला आहे.

—पे. द. ४५ पृ. १४२

सरकाम—नांवाजण्यासारखी कामगिरी.
तुम्ही ते येक होऊन गेले असतां भारी जमावानिशी जाणें होऊन येकादे सरकाम चांगलें होईल.

—हो. इ. सा. पू खं. १ पृ. ३१

सरकारचोर—सरकारचा गुन्हेगार.
रामचंद्रनाईक परांजपे तोतयाचा पक्ष धरून खरे असे म्हणत होते, ते सरकारचोर झाले. यामुळें ते आपले ठिकाणीं साशंकित.

—हौ. कै. पृ. ६९

सरखत(न)—Bill of sale

सरखेल—आंग्रे सरदारांची पदवी.

सरगरम, सर्गरम— १ माहितगार, तज्ञ. २ उद्युक्त, उत्साहयुक्त.
(अवतरणासाठीं 'रूढीस घालणें' शब्द पहा)

—पुणें अख. भाग २ पृ. १५५

१ इनाम दरोबस्त खात जाणे व परगणे मजकुरीचे आबादानीस व मामुरीस सर्गरम असणें. —वाड सनदा १४०

२ शिंदे बादशाही कामावर सर्गरम.

—राजवाडे ७ खलप १।२८

सरजा—(पु.) Iron of the match of a matchlock बंदुकीस तोडा अडकवायाचे उपयोगी जो लोखंडाचा आकड्यासारखा अवयव असतो तो. (शास्त्री कोश)

सरजा--(पु)---Circle of pearls around a nosering. (नथ). नथेस मुख्य मोत्यांचे वरत्या गाड्यास जीं कलिकाकार मोती ओळीनें लावतात त्यास सरजा म्हणतात. (शास्त्रीकोश)

सरंजामा सरबरा(पु.)—सरंजाम सरबराई.

सरंजामा सरबरा फौजेचा जाहला म्हणजे सरकारकाम मसलत आहे ती होईल. —ऐ. ले. सं. ५९३१

सरंजामी--सरंजामी सरदार. ज्या सरदारांस लष्करी नोकरीकरता मुलुख सरंजामास लाऊन दिलेला असतो तो सरंजामी सरदार.

इंदूर मुक्कामी पागासरंजाम मात्र नजिक. सरंजामी इतलाखी आपले जागी गेले. --हो. कै. पृ. ४२

सरता पालव– उतरती कळा, उतरती कमान, अवकळा.

सरतेरीज—ताळेबंद.

लढाईतील जखमी व ठार माणसे यांच्या यादी दरबारात आणिवल्या. त्याजवरून तीन पथकांच्या यादी व सरतेरीज दिलें.

—ऐ. ले. सं. १८०७

सरते होणें—मान्य होणें, खपून जाणें.

स्वामींनीं कृपाळू होऊन कृपेस पात्र केले म्हणोनच सेवकाचें अज्ञपणही सेवेसी सरतें होतें. —पे. द. २८ पृ. ३७

सरद—सरहद्द.

तोरगलकर लबाड आहेत. कलागत करतील, यास्तव यादवाडच्या सरदेस असावें हें उत्तम दिसतें. --ऐ. ले. सं- २७७८

सरंद—सरहद्द, सरद.

करूर गांव पटणेवालीयाचे सरंदेस आहे.

—पे. द. २८ पृ. १२१

सरद मेंढा—शीवशेजार, सरहद्दीला सरहद्द लागलेली.
बस्तरचा मूलुख गज्यामपर्यंत आहे. सिकाकोलाची सरदमेंढा कटक जवळच आहे —नाग १ पृ. १९८

सरदारी, शिरदाली (स्त्री)—(Headstall of a horse) मोहरकी.

सरदावरद—वरदावरद, वरावर्द, गणित, हिशेब, मागील महिन्याच्या जमाखर्चावरून केलेले अंदाजपत्रक (कमाविसदाराच्या खात्याबाबतचे).
हिसेबाची सरदावरद जाहालीच आहे म्हणोन विशदे लेख केला. —पे. द. ३ पृ. ४६

सरंजाम—साधनसामुग्री, व्यवस्था, निवाडा, निकाल, मानमरातब ठेविता यावा म्हणून अगर लढाईच्या वेळीं हुकमी मदत करिता यावी म्हणून मन्सबदारास दिलेली जागीर.
१ हनोज मुबादलियाचा सरंजाम जाला नाहीं. —इ. म. ६५
२ सरकारचें काम बवजे अहसन सरंजाम करीत जावें. —राजवाडे १५।११३
३ पोक्त जमाव सरंजाममाफिक वाढवावा. —वाड शा. छ. २७

सरंजामी पद्धति—फौजेच्या अधिकाऱ्याना नक्त मोईन न देता त्यांना खास लष्करी खर्चासाठीं जहागीर देण्याची पद्धति.

सरतागालव (पु)—अखेरची अवस्था अखेरची मजल.

सरंदाज—डोक्याचा व हुशार
१ तुम्ही सेवेस उमेदवार लिहिणार सरंदाज शहाणे पाहोन तुम्हास फडणिशी सांगितली. —वै ४ स १७४५ पृ. ३५
२ अंताजी कालो उमर दहावरसें ल्याख (लायक) शाहाणा लिहिणार सरंदाज होता. —भा. इ सं. मं द्वि. स. पृ. ५२
३ त्यांनीं आपली मुले होनप देशपांडे य चे घरी शागीर्दीस ठेवून लिहू घातली. पैकी नामाजी लिहिणार सरंदाज देखून देशपांडे यानी नामाजीस कर्यात् मावळच्या देशकुळकर्णावर गुमास्तगिरी सांगोन पाठविले. —ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. ९३
४ कृष्णाजीचा धाकटा लेक बनाम नामाजी लांडा लिहिणार सरंदाज देखोन त्यास गुमास्तगिरी देऊन कर्याती मजकुरास पाठविला. —पे. द. ३१ पृ. १७१

सरदोजी—(सरअंदाजी) ठोकळमानानें (?)
लाकडे दर रुपयास मण तीन घांस सरदोजी वजन दोन मण याप्रकारें शहरांत भाव आहे. —पे. द. १५ पृ. ४०

सरनामा—१ अल्काब; पत्रारंभीचा मायना २ आडनाव.

सरनाल—तरवारीच्या म्यानावर केलेलें धातूचे कलाकुसरी काम किंवा म्यानावर बसविलेलें टोपण इ. अलंकार.

सरपोशी करणें—साहित्य करणें, अन्न राखण्यासाठीं मदत करणें.

पदरीं कांहीं नाहीं. कुटुंब भारी. अन्नाचा मजकुर येऊन पडला. त्यावेळीं जावजी खेडकर व सोनजी कोढीतकर याणीं, कित्येक विचारे, तुळबाजी मरळास समजावून, "सरपोशी करणें" म्हणून बोली करून (मदतीबद्दल) तुळबाजी नाइकास लासीर गांवचा कागद करून दिल्हा.

—राज. १ पृ. १३

सरफखास, सरुपखास —खास खर्चासाठीं, जात खर्चासाठीं तोडून घेतलेला मुलूख.

त्यांणीं खालशांतून व सरूफखासांतून हात उचलावा.

—राजवाड ५।५५७

सरपोष—अन्न, प्रतिष्ठा, दरारा.

असा परभारें उपसर्ग होऊं लागला. आम्ही अधिकारी असता यानें आमचा सरपोष कैसा राहेल ?

—पे. द.

जिजाबाईसाहेब गरुदर. तिणे जाधवरावास म्हटले 'बाबा तुम्ही चुकला आता क्षमा माझे करता करून सरपोस ठेवावा तें राहून हा इरादा धरणें आपल्यास उचित नाहीं

—शि. प्र. ब. पृ. ४८

सरफराई—सरफराजी, सन्मान.

सेवकपणाचे धर्मानें वर्तणूक करून बादशहाचे खिजमतीस एक साल राहून सरफराई करून घेणें. जिद (जिद्द) वाढविल्यास कामास येणार नाहीं.

—पाणि. बख. पृ. २१

सरफ-मईशत—पोटखर्च.

तेथील महसूल बमय औलाद अहफाद सरफमईशत करोन दुवागोई दवाम दौलत अबद-पैवंद मशगूल रहातील.

—राजवाडे २०।२८६

सरफेवार—फायदेशीर, किफायतशीर.

१ पेटया हिऱ्याच्या चांगल्या सरफेवार थोडक्या किमतीत अशा अगत्य पाठऊन द्याव्या.

—पे. सा. पृ. २४०

२ त्यावरी राजेश्री बोलिले की कोकणात गेल्यास खर्च बहुत लागेल कीं येथें राहिल्यास बहुत लागेल ? कोकणांतील खर्चापेक्षां येथें राहिल्या कांहींतरी सरफेवार पडेल.

—पे. द. ३ पृ. १३८

३ दोन अडीच महिन्यांत सदरहू दाहा हजार रुपयांचा गल्ला जोरी

बाजरी हरभरे तुरी मूग उडीद कुळीथ मठ येकूण आठ प्रतींचा देशांत कोणयेक जागाहून सरफेवार दराने, चौकशीने खरेदी करून पावता करूं —पे. द.

सरफेची सोय—फायद्याची गोष्ट.

ऐवज मुदतींत द्यावयास मिळाला नाहीं. व्याज चढतें. ऐवज मिळोन गहाण सुटणें कळतच आहे तें पक्षीं मोडाभाज करून फडशा करावयाचा. तरी गहाण दागिने सोने व रुपेचे आहेत त्यास रुपे दागिने नवे हुकेरीचे टांकसाळेस शिक्का पाडून सोय कशी पडते, अथवा खंडून देणेची सोय कशी पडते, याची रमारमी पाहोन सोय सरफेची दिसेल तैसें करून ऐवज नरगुंदे यांस पावता करावा.

—ऐ. ले. सं. ५६०३

सरब, सर्ब—बंद केलेला, मोहोर केलेला.

खलिता सर्बमोहर, १०१ मोहर महादजी शिंदे यांचे तर्फेनें नजर गुजराणली व सोन्या रुप्याची फुले मस्तकावरून तसदूक करून टाकली.

—ऐ. प. पृ. २६३

सरबरा—१ व्यवस्था किंवा तरतूद. २ साहित्य.

१ बाईनीं सरबरा माळव्याचे महालावर लौकर करून पाठवावी

—म. शि. यां. का. पृ. २३५

२ शिलेदारांना सालमजकूरपैकी काहींतरी ऐवज द्यावाच लागेल यास्तव पत्र पाठवताच लिहिल्याप्रमाणें सरबरा व्हावी.

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. २१

३ यांनीं उत्तर दिलें कीं 'हा विषय आपण मनांत आणूं नये. खर्चाची सरबरा करावी' तेव्हां त्यांनीं ३० लाख रुपये दिले ते घेऊन तेथून निघोन देशांत आले

—हो. कै. पृ. ११

सरभरा—साहित्य; पुरवठा; तरतूद.

बोलतील त्या प्रो। ऐवजाची सरभरा घडावी म्हणोन आज्ञा लिहिली

—नाग २ पृ. ५४

सरम—बाजरी किंवा सजगुऱ्याचीं धाटें.

उंटासाठीं दाणा, सरम, मसाला, गूळ, भांग पाहिजे.

—राज. खं. ६ पृ. ४९६

सरमंदगी—शर्मिंदेपणा, लाज.

त्याचें कर्ज मागे घेतला येवज तो देणे तैसाच राहिला हेही सरमंदगी

—पे. द. भाग २९ पृ. १६१

सरमर्दी—अफाट धाडस.

पोखरणीत झारी पडली ती लायपाटलानें सरमर्दीची बुडी मारून काढिली (रायगडावरील गंगासागर तलावात) सबब छत्रपतींनी पाटलास पालखी दिली. —कु. आं. ढ. पृ. ४२३

सरमा—पडसें, सर्दी.

सरमाफी—ॲम्नेस्टी, सार्वत्रिक माफी.

सरवत—संपत्ति, धन.

सरवा—उल्लेख, संदर्भ.

आपल्याकडीलही घावादावाची लढाई नादरशहाच्यातुल्य मानितात. अद्याप या गोष्टीचा सरवा आम्हासी कोणी केला नाहीं.

—पे. द.

सरवा—नुकतीच किंवा नव्यानें पेरलेली जमीन. —विल्सन

सरवार होणें—साहित्याची जमवाजमव होणें ?

कोळी याच्या स्त्रिया बाराजणी वगैरे बहुत बायकांस, त्या सती जाण्यासी सिद्ध जहाल्या, त्यांचें साहित्य सिदेराव यांनीं करून रवाना केल्या. त्या सत्यांची ओटी घेऊन मौजे खडपोली येथे सरवर तळ्यावर सरवार होऊन मौजे कलमणी तर्फ खेड तालुके सुवर्णदुर्ग या गांवीं सत्या गेल्या.

—दस. शि. मो. इ. पृ. १३

सरस—सरस गोष्ट. (अध्याहृत शब्द ठेवण्याचें उदाहरण)

श्री सत्तेनें गुरमकोंडा फत्ते झाला, इतक्यानें फार सरस झाली.

—ऐ. ले. सं. १७३३

सरस घेणें (एकाद्यावर)—सरशी करणें.

तुम्ही रा. गोविंदराव चिटणवीस यांचे मार्फातीनें सरकारात हत्ती देऊं केला ज्या हत्तीन वाघावर चालून सरस घेतलें तो अद्यापि न पाठविला यावरून काय म्हणावे ? —ऐ. प. पृ. ५६

सरसंगिरी—चुन्याचा गिलावा.

येथें गवंडे आहेत ते किल्ले वज्रगड येथें कामास गुंतले या खेरीज टाकीयाची सरसगिरी करावयास गवंडे पाहिजेत असामी सोळा

—पे. द. १६ पृ. ४२

सरसबज, सरसबजी—सरसब्जी, टवटवीतपणा, ताजेपणा, उत्कर्ष.

नारायण पंडित यासी उत्तर केले 'तुमचें घरचा विचार ज्यात तुमचे दौलतीस सरसबज हे तुम्ही पाहून जैसे कळेल तैसे करावे.'

—ऐ. प. पृष्ठ ३७६

सरसरी—सरासरी (?)

त्या अलीकडेस तुम्हाकडून पत्र येऊन वर्तमान काहींच कलले नाहीं. आनंद

बाबुराव यासी मात्र तुमचे पत्र सरसरी आले त्याजवरून कलले.
—पे. द. २० पृ. २५

सरसरीत—संदिग्ध ? स्पष्ट ?
त्याचें उत्तर झाले की येथें येऊन इंग्रजाची भेट जाल्याचें वर्तमान आमचेही लिहिण्यात सरसरीत आलें आहे. —नाग २ पृ. १०३
कारभारास चार दिवस अधिक लागल्यास असो. परंतु अमके दिवशी पट्टणास पावलों असें तों सरसरित पत्र यावें तेंही नाहीं.
—इ. सं. ऐ. टि.

सरसाई करणें—वरिष्ठता गाजवणें. इतराहून अधिक लाभ मिळविणें. सरसता मिळविणें.
एकटेच निघोन जाण्याचा विचार तेव्हां निरोपाय. समयीं येक खावंदावर इतरांचें सरसाई करितो. हे गोष्ट चांगली नव्हें.
—म. द. रु. ३ पृ. ९७

सरसिहान (?) (वाचनाची चूक ? सरहतन्—स्पष्टपणें, खुल्लंखुल्ला. नि:संदिग्धपणें)
ळवले व पासिणे दोही गांव इसाफतीचे होते त्याची सनद तुळापुरी करून घेण्यासाठी पुण्याचे मुक्कामी मजकूर करून निजामशाही दोन्ही सनदा होत्या त्या दाखवून अंतोषा वागनगिरी यास लष्कराबरोबर जाऊन दोही गाव सरसीहान(?) करून इसाफत करून घेतली.
—पे. द. ३१ पृ. ६८

सरसुमार—अंदाज, तालामाला.
टिपू समीपच आहे. आमचा बेत पट्टणाकडे जावयाचा. परंतु मुंबईकर जनराल ऑबरक्रांबी अद्यापि घाट चढोन आला नाहीं. यास्तव चहूंकडील वर्तमान आणवून सरसुमार पाहून करीत आहोंत.
—ऐ. ले. सं. ४४७३

सर होणें—वरचष्मा होणें.
मसलतींत, अल्प समजण्याचे(कोते बुद्धीच्या) माणसाचा सर जाल्यामुळें मसलत गांवखुद जाली. —हो. कै. पृ. १७६

सर, सरा—मोठी काठी, सोट, दांडा, बांसा.

सरा—दारू (पिण्याची).
अडीच हज्जार रुपये सध्या घेतले व कोटात लोक होते त्यास सरा पाजला मस्त केलें. संध्याकाळी पारके रान पहाताच एकजण नागावास स्वारी होती तीस बोलावन घेऊन आला.
—पे. द. ३३ पृ. २८५

सराई—१ धर्मशाळा, मुशाफरखाना. २ हंगामाचे दिवस, ३ हिवाळा (आरमारी) शब्द.

सराई—? संमति ? निवाड्यासाठीं स्थळ ?

मग दिवाणाने मनसुबीला सराई दिघली तेव्हां ते ठाणियास काजीपाशीं आले. —पा. क्ष. ज्ञा. इ. पृ. २३

सराकर—(सरकार?)

सारांश चांगला घाट घडत आहे यातील अर्थ पाहतांना सराकर कामाचा उपयोग फार आहे याकरिता रावजी तुम्हास सांगतील त्याप्रमाणें वर्तणूक करावी. —नाग २ पृ. ५४

सरांच—१ लहान तंबू. राहुटी. (English and Persian dictionary by Palmer)

सरांचा—मांडव किंवा मंडप (सुरुच्या झाडासारखे खांब असलेले)

नबाब घरास येतात म्हणून सरांच्ये उभे करून सेनासाहेबसुभानी तीन चार मसनती तयार केल्या होत्या त्यासी नवाबास भये प्राप्त जाले कीं हे आर्जकु केला आहे. तेव्हां कांहीं येथें दगा आहे!

—पे. द. २० पृ. ८०

सरापा—आपादमस्तक.

सरायत—परिणाम, संसर्ग.

सरायदा, सरायंदा—गाणार, गवई, गुणीजन.

सरावलें (न)—भोजनपात्र.

सरावा—Balance-Sheet ताळेबंद, हिशेबाचा तक्ता. (विल्सन)

ठाणी कायम जालियावर सिबंदीचें काम नाही. सत्वर येक गुमास्ता पाठविणें व तहसील ज्यारी करून सरावियासुद्धा रुपये हुजूर पाठविणें. —हिंगणे द. भाग २ पृ. ३६

सरासर—साद्यंत. पूर्ण, तमाम.

सरासरी—(मूळ पर्शिअन शब्द सरासर) साद्यंत, पूर्ण. तमाम.

अश्विन सुध द्वादशीस रविवार राजश्री स्वामीनी दाजीस मजमूची वस्त्रें दिल्ही सरासरी बादली मंदील व बादली चादर व बुटेदार जामा व पटका व रोचन (?) नव वस्त्रें दिल्हीं जरदा घोडा बसता आपला व आपली पालखी दिल्ही, सोनियांचे कडे दिल्हे.

—पुरं. द. भाग १ पृष्ठ २८६

सरिफी (स्त्री)—बंदुकीचा घोडा किंवा बंदुकीचीची कळ.

सरिश—सिमेंट. (सरसगिरी हा शब्द सरिश या शब्दावरूनच आलेला आहे)

सरी (स्त्री)--Collarbone, जत्रु (न).

सरीक किंवा **शरीक**--वाटेकरी, पातीदार, साथीदार किंवा दोस्त.

सिवा माळी करपा आम्हाकडे सरीक होता. त्याचे लग्न केले. तो त्याचा सासरा तोहि सरीक होता. तो न पुसता पळोन गेला रुपये दिल्हे नाहींत.
--पे. द. १७ पृ. १११

सरीर--गादी, सिंहासन.

सरू—एक सडपातळ सदा हिरवें दिसणारें झाड. सुरू. फार्शी कवी प्रियेच्या बांध्याला सरूची उपमा देतात.

माझा तूं लावण्याचा सरू. --परशराम १६८

सरे आम कचेरी--सार्वजनिक सभा, दरबार.

दिवाकरपंतास (तेवढे) खिलवतेंत बोलावले. दुभासीयास सरे आम-कचेरींत बसविले. --पुणें अखबार भाग १ पृ. ९९
—रा. व्य. को.

सरेकार—कलाल, दारू गाळणारा.

सरेखोर—दारूबाज. सरा म्ह. दारू.

तऱ्हेवाईक, सरेखोर, अमर्याद, कुचोद्य असेल यैसा लोक हुजरातीत येकंदर ठेऊच नयेत. —आज्ञापत्र धुळे आवृत्ति पृ. १६

सरेमो, सर्मोय—वालाग्रहि, रेसभरहि.

१ करार केला त्यास कसूर सरेमो यावयाची नाही.
—साने प. या. व. ४८४

२ कदीम यखलास आहे, त्यांत सरेमो तफावत नाहीं.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. १०८

सरोकार—संबंध, दोस्ती, लगट.

मायबापाशीं व तत्संबंधी सोयरे मंडळीशी सरोकार ठेवू नये व तावेदार लोकांनी या हुकुमावर ख्याल करू नये. —ऐ. प. पृ. ४१३

सरोता—(पु) सुपारी फोडण्याचा अडकित्ता.

सरोदा—स्नेह.

एकदोन मवास होते. त्याच्या भेटी घेऊन सरोदा करून बंदोबस्ती केली.
—पे. द. १३ पृ. १२

सरोसर—घोड्याच्या डोक्यांत घालावयाचा एक अलंकार. याचे मुखपट्टा व कपाळपट्टा असे दोन भाग असतात.

१ अवतरणासाठीं 'तुराट्याचा जीन' पहा.

२ स्वामीनी जरी सरोसर घोड्यास विकत घेऊन देणें म्हणून लिहिलें त्यावरून विकत घेऊन दिल्ही. —पे. द. ८ पृ. १५

३ गोरबंद व सरोसर पाठविणेस आज्ञा व्हावी.

सरोदा जोशी—भविष्य सांगणारा ज्योतिषी. या जोशांचे अनेक प्रकार होते उदा. ठोक जोशी; मेढे जोशी; डाकोता जोशी; कुडबुडा जोशी; पिंगळा जोशी; डवऱ्या जोशी; कालत्रेल्या जोशी; नक्षत्रसूचि जोशी.
—ऐ. ले. सं. ६३२३

सल्तनत; सल्तना—सुलतानी; राज्य; फौज.
१ बुनगे व सल्तनात दोन कोशावर उतरले.
—खरे ९।४७९५
२ सल्तना. —पा. ब. ७

सल्ला; सला; सलाह—योग्य; हितावह, उपदेश.
पुरंधरास तीन हजारानिशी रवाना करणें सला नाहीं.
—राजवाडे १०।७९
तेव्हां सलाह काय करूं ? —खरे ८।४३५६
जशी तुम्हांस सल्लाह वाटेल तसें करावें.
—साने प. या. व. १११
पण प्राप्त प्रसंगाची हवा पाहिली असता आम्ही मारले जाऊं. यास्तव आपणास नर्मदा उतरणे सल्ला नाहीं —हो. क. पृ. ६८

सल्लामामला—तह, खंडणी.
लढाईच करावी. सल्ल्यामामल्याची गोष्ट करावयाची नाहीं, ऐसा आग्रह आहे. —ऐ. ले. सं. ४४१२

सलख—शिलक; बंदुकांचे पाठोपाठ काढलेले बार.
ते समयीं इंग्रजांची मारगिरी व गाड्यांची सलख होत होती, ती बेऱ्याहत मारगिरी होत होती. —ऐ. ले. सं. ३६१८

सलद—(पु)खण असलेली पेटी; मांदूस; हडपा; संदूक; बारदान (न).

सल्लाशीन—तीस.

सल्लास—तीन.

सलग—सलगी.
१ मुख्य गोष्ट आपण कृपा करितात, सलग चालवितात, म्हणून सलगीनें लिहितों.
—पे. द. ४० पृ. ९७
२ आम्हाकडे येक धंदा राहिला आहे. त्याचाच बखेडा माजला आहे. त्याहीमध्यें इतकें दिवस आपली सलग होती. यामधें तैसी वर्तणूक करीत होते. परंतु आतां प्रसंग पाहोन वर्तणूक करतील.
—पे. द. १७ पृ. २८

सलतान—१ सैन्य २ मुलूख.
अवतरणासाठीं ऊण पहा. —हो. कै. पृ. १०

सलम—धड, धडधाकट, बळकट, सधट.
सलमलाहुतआला—ईश्वर संरक्षण करो.
सलमा—रुपयाचा एक प्रकार.
अवतरणासाठी 'इश्रामी' पहा.
सलाख (?)—?
शुद्ध मुक्ताफळांच्या माळा व सुवर्ण गोमांतकी सलाख व जव्याच्या माळा व मोहनमाळा. —चित्र. पृ. १००
सलातीन—राजपुत्र.
पातशाही सलातीन आहेत; त्यास उपोषणें पडतात. —राजवाडे १०।२७४
किल्याची व बेगमात व पातशाहजादे व सलातीन व नाजर यांची जप्ती केली. —दि. म. रा. १।२७२
सलातीन—सलतनत (?)
पातशहासी लिहोन पाठविलें कीं प्रस्तुत मजला जिवाचें येऊन पडलें आहे. तुम्ही आपले मातुश्री व पुत्र व सलातीन व किला यांचा बंदोबस्त करणें. आमासी दिलीस समंध नाहीं. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. १४३
सलाबत—मजबुती, मज्बूत, धाक, वचक, दरारा, धास्त.
१ त्यावरुन त्यानी सलाबत शह खाऊन केळवे माहीम येथील लोक उठवून माघारे नेले, गनीमाची सलाबत वाढविली. —पारसनीस ब्र. च. ७६
सलाबत—मोर्चा—मोर्चा देण्याचा एक प्रकार. २ शह, जबरदस्ती.
तो दुर्ग असाध्य, सलाबत मोर्चें लावून सुरुंग लावावे तरी रान रेतीचे, सुरुंगास यत्न नाहीं. —भा. ब. ३
सारांश शामलाची सलाबत अंगारकावर बसलीसी जाली आहे. —पे. द. ३३ पृ. १०९
सलाबत कुचे—मोर्चापासून किल्ल्याच्या तटापर्यंत खंदक खणीत नेतात तो. हा एक विशिष्ट तऱ्हेचा खंदक असतो यातूनच सुरुंग चालवून तटाजवळ पुरतात. —पे. द. १० पृ. ३६
सलामआलकीं—स्नेह. सौरस्य.
इंग्रजाकडील पत्रें नित्य येतात त्याची उत्तरेंहि जातात त्यांत भाव सलामआलकी वा. नवीन तुम्ही पुसावे आम्ही सांगावे ऐसे नाहीं. —नाग २ पृ. ८७
सलामत—१ सुरक्षितपणा २ सुरक्षित.

१ श्रीमंत रावसाहेबास सलामत असावी म्हणजे बाकी फिकीर करीत नाहीं. —खरे ६।३१७७

२ शीर सलामत तर पगड्या पचास. —मराठी म्हण.

३ ईश्वर आपल्यास सलामत बे सलामत राखो. —दि. म. रा. १।८२

४ आनंदराव गोपाळ यांस गोळ्याचा धबका लागला, परंतु खैर आहेत. त्यांच्या चिरंजिवासहि २ गोळ्या लागून सलामत आहेत. —ऐ. ले. सं. २३१९

सलामत बेसलामत—विशेष सुरक्षित व सुखरूप.

ईश्वर त्यास सलामत बे सलामत राखो आणि दिवसेंदिवस अधिक प्रताप होवोत. —राजवाडे १२।३४

आपणही त्यासी व आपल्या वडिलांहीं त्यासी कांहीं विक्षोप केला नाहीं. सलामत चालिले —रा. १ पृ. १६

इंग्रजांकडील सामान जालेवर इंग्रज व फराशिस उभयतांकडील सरंजाम तयार होऊन परस्पर लढाई होणार. फरांचिसांस टिपूकडील सलामत (सहाय्य) आहे. —ऐ. ले. सं. ५५००

सलामतीचे सरदार—सुरक्षित राखणारे किंवा धोक्यांत संभाळून नेणारे सावध सरदार.

परंतु आपण ये समई **वसई**सच असिले पाहिजे. तुम्हासारिखे सलामतीचे सरदार असलियाने गनीम तेथें येऊ पावणार नाहीं. आला तरी तुम्ही सर्वप्रकारें तरतूद व मर्दुमी करून नामोहरम कराल हे निशा आहे. —ऐ. प. पृ. ४३

सलामाई—दिलजमाई, सख्य.

अवतरणासाठीं 'उदी' शब्द पहा. —हो. कै. पृ. ११५

सलामालकी—नमस्कारचमत्कार, आदरउपचार. 'सलामअलेकमकी'चा अपभ्रंश.

देवाजीपंत जाऊन बापूस भेटले सलामालकीची बोलणी बहुत झाली. —पेश. बख. सोहोनी पृ. ७५

सलावणी—तमाशातील राधा किंवा नाच्या पोऱ्या. (मूळ शब्द **सलौनी**—प्रिया) सलावणी नाचवणे म्ह. राधेचा तमाशा करणे. नाच्या पोऱ्याचा तमाशा करवणें.

" नाचरंग, गाणे, कथा, सलावणी नाचवणें, हे सहसा-करू नये. रायासहि (थोरले माधवरावास) चीड आहे. आपले घरी करु नये दुसऱ्याचे घरी जाऊं नये. पुरं द. भाग ३ पृ. ५८

शिमग्याचा खेल फडावर केला त्यास रुपये--सव्वादहा रुपये सलावणी पोरगा कुंभाराचा सजला त्यास छ ७ रविलावल. १० रुपये डफकरी याचे बिदागीस. —पे. द.

सलाह—उचित.

सलाह ऐन—ऐन सलाह; विशेष योग्य व इष्ट गोष्ट.

नवाब साहेब खेमेदाखल जाले हे सलाह एन पडली.

—राजवाडे १९।१०४

सलाहकार—सल्लागार. — जो. रा. २९

सलाह तदबीर—सल्ला मसलत.

जें होणें ते तर्फेनच्या इतल्यानें व सलाह तद्बिरीनें व्हावें.

—राजवाडे १०।१६७

सलाहदौलत—राज्यास इष्ट किंवा उपकारक.

१ हेंच पत्र सलाहदौलत असलीया श्रीमंत दादासाहेबाकडे पाठवून तिकडीलही अनुसंधान आणावें. —हिं. द. खंड १ पृष्ठ ५०

२ दोघेही फंदी व मकरी त्यांची उपेक्षा करणें सलाहदौलत नाहीं

—राजवाडे १९।१००

३ हे सलाहदौलत नाहीं. — साने प. या. व. ४७२

सलाह नेक—हितावह; इष्ट.

सलाह नेक असेल त्याची आपण आज्ञा करावी.

—राजवाडे ५।२०५

सलाहवक्त—समयोचित.

आतां रहावें हे सलावक्त नाहीं. —खरे ८।४३५१

सलिता—फार मोठी पिशवी (उंटावर माल भरण्यासाठीं)

१ राहतां पैकीं मुदबाखाच्या डेऱ्याची पड्याचीं सलिता १ जामदारखान्याकडील राहुटी येणेंप्रमाणें तळावर राहिले.

—ऐ. ले. सं. १५२३

२ आम्हांकडील उंट नफर ३ पाडाव गेले व सलिते सुमार ८ व भारकस गेले व पलाणे १ झूल १ गेली. सारवान असामी १ ठार पडला.

—ऐ. ले. सं. ६३२८

सलुकी; सलुखी—शांतताप्रिय.

नारो आप्पाजी शहाणे माणूस सलुखी म्हणून त्यांनीं हें काम केलें.

—खरे १।४५१

संव्यवहार्य—व्यवहार करण्यास योग्य.

हा ब्राह्मण शुद्ध झाला संव्यवहार्य जाहला याउपरी यासी तुम्ही अन्नोदकादि व्यवहार यथापूर्व करीत जाणें. रा. ८ पृ. ३७

सव्यापसव्य लिहिणार—मराठी व फारशी लिहिण्यांत वाकबगार. फार्शी मराठी दोन्ही भाषा जाणणारा. मराठी लिपी डावी कडून उजवीकडे लिहितात ती सव्य लिपी. उलट फारशी लिपी उजवीकडून डावीकडे लिहितात ती अपसव्य लिपी.

साबाजी अनंत बहुत चतुर कलानिपुण विद्वान, सव्यापसव्यांत लिहिणार धुरंदर असे दक्ष होते. —शि. प्र. ब. पृ. २८

सव—शपथ

यासी कोण्ही इसकील करील त्यासी सव आहे. मुसलमानासी मुसलमानाची सव असे मुस्तफेची (पैगंबराची) हिंदु यासी गायींचीं सव आहे. —पे. द. ३१ पृ. ३

संवका (पु)—चटक, नाद, व्यसन, छंद इष्क.

संवगणी—पिकाची कापणी.

नकदीचा वसूल सालमजकुरी कांहीं आलाच नाही. त्यातहि जोरीची संवगणी कार्तिक अखेरीस लागेल.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १५६

संवचोर—१ दिसावयास साव परंतु खरा पक्का बनेल चोर असा अर्थ महाराष्ट्र शब्दकोशात दिला आहे. २ सव म्ह. संवय म्हणून निर्ढावलेला पक्का चोर ३ दरोडेखोर, मारेकरी.

चतुराननें शाप दिघला म्हणोनिया सिंदूर कोपला। सवेग पृष्ठिभागीं लागला। जेंवि भेटला संवचोर. —ग. पु. सं. टी. पृ. १४

—म. सं. प. व ७ अं. १

सवडी—सवड

तुम्हाकडे खबर पाठवावी हे सवडी दिसत नाहीं.

—पे. द. १२ पृ. २५

सवता—स्वतंत्र.

आमची रवानगी स्वामीनी उरबुरी बोलावून सवता उभारणी करून पाठवितील तेव्हां जाऊ. —पे. द. ३० पृ. ८५

सवडे; सवड्या—समक्ष, समोरासमोर.

सवतळा; सवताळा—प्रेमातला प्रतिस्पर्धी; इष्कातला प्रतिस्पर्धी.

सवतें—निराळें; स्वतंत्र.

इकडील वर्तमान वरचेवर पत्रान्वयें चित्तास येतच असेल व १-२ वेळां येथून सवतें लिहीलेंहि होतें. —ऐ. ले. सं. १७०३

सवदा—वाण्याकडे मिळणारा संसारोपयोगी जिन्नस.

वाणी हरताळ पाडितात सवदा मिळेनासा जाला तरी मजपुरते तरी माझ्या बायकाकडून मजला जेऊ घालतील.

—ऐ. प. पृ. ३४

गावांत कोणी सवदा वगैरे जिन्नस आणावयास जाईल. त्यास आम्ही चिठी देऊ तें पाहोन आंत येऊ जाऊ देत आहे. —पे. द.

सवदार—(?) आगाऊ, पुढें (?)

बक्षीराम लक्ष्मणपंतास सवदार पाठविणार ते कासीस गेलियावर कोठे बोलतील तर त्यासहि ताकीद करणें.

—हिंगणे द. भाग २ पृ. १३

सवदासूत—बाजार, संसारोपयोगी वस्तूंची बाजारात जाऊन केलेली खरेदी. यांची माणसं शाहारात येताती. सवदासूत घेऊन जाताती त्यास परवानगी देणें. —E. M. P. पृ. ९७

सवदे—गलबत प्रकार. —म. आ. पा. पृ. ५७

संवस्ता—संस्था, गुजराण; उपजीविका, तजवीज, व्यवस्था, नेमणूक.

पूर्वीं साहेबास विनंती केली आहे कीं आम्हांस एक दोन गांव राहावयास पोटाचो बेगमी व घोडीयाची संवस्ता होय ऐसे दिल्हे पाहिजेत.

—पे. द.

आम्हास घोडे बसावयास नाहीं घोडीयाविण बहुत आबाळ आहे. तर साहेबी घोडीयाची सवस्ता केली पाहिजे. कामकाजाचे दिवस आहेत.

—पे. द. ३४ पृ. ९०

सवस्वय—संशय.

सेनाधुरंधर पुण्यास निघालेले माघारे हवेलीस आले त्यावरून साहेबास सवस्वये भासोन बळवंतरावजी यांजवर बोलण्यांत आले.

—नाग २ पृ. १३३

संवज्ञा—संज्ञा, संकेत, संवज्ञापूर्वक लिहिणें म्हणजे सांकेतिक शब्दांत लिहिणें. जर करून कारस्थान साधून पुढें परिणाम लागेसा असल्यास त्याशीं बोलन चालून लष्करास संवज्ञापूर्वक लिहिणें तें लिहूं, कागदोपत्रीं लिहावयाचें नाहीं. —ऐ. ले. सं. २०९०

सवाईची ढाल—ढाल म्ह. मोठे निशाण. हें निशाण उभे करतांना त्याच्या वांशासारख्या मोठ्या दांड्यास तंबूच्या तणाव्याप्रमाणें दोऱ्यांचे तणावे द्यावे लागतात. सवाईची दोरी म्ह. The name of the rope (turned in two or four directions) which is fastened to the top of a tent-pole.

आम्हाकडे पाडाव हत्ती १, नौबतो २ व निशाणें २ व ढाल सवाईची याप्रमाणें लुटींत आलें आहे. —ऐ. ले. सं. ८११६

सवाई—त्ररचष्मा ? (सवारी ? वाचनाची चूक ?)

सांप्रत सर्जेराव घाटगे यांची सवाई कलकत्याहून होऊन आल्या नंतर घाटगे मजकूरचे विद्यमानें अंबाजी इंगळे यांचें बोलणें ठरून अगोदर शिंदे बहादुराकडे येऊन भेटले. —ऐ. ले. सं. ८३४८

सवाद—काळी. गांवाभोंवतालची शेतकी जमीन.

दर सवाद कसबे मजकूर —राजवाडे १५ पृ. १३१

संवाद ?

(अवतणासाठी ' इलतमास शब्द पहा)

—मा. स. प. मा. पृ. १९६

सवादे—वाण ? वायन ?

हळदकुंकु तुमच्या बायकानीं व जाघवांच्या बायकानीं येक होऊन गावातील हळदकुंकु सवादें घ्यावें. —पे. द. ३१ पृ. १३३

सवाब--दीदह—उचितद्रष्टा, उचितदर्शन.

सवार--स्वार.

सवारी (स्त्री)—भरतीची सीमा, समा. (High tide, High Water)

सवारी—स्वारी; वाहन.

सवाष्ट (स्त्री)—सवाष्ण.

सवसांज (स्त्री)—सायंकाळ, तिनसांजा.

सवाहस—सहवास.

सेनाधुरंधरासारखे मनुष्य केवढे होते. त्याचा आमचा सवाहस आठ नऊ महिने होता. —नाग. २ पु. १७४

संविधा—जुळणी, साहित्य.

चांदण्यात बसले होतो. फलाराची संविधा जवळ ठेविली होती. —पे. द. १८ पृ. ६५

सवे—संवय.

(अवतरणासाठी ' लापणिका ' शब्द पहा.)

—चं. चू. द. पृ. १३२

सवेच--पाठोपाठ, तत्काळ.

आनसावा खडकवाडीस आली तेव्हां तिनें लेकाची काळजी व सिक्केहि तिचे घेतले यामुळें ती धास्तीनें सवेची मेली.

—ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. १६

सवेसर—?

किले करणाला सैद नूरदीखान यांचे लेकापासोन रा. रामाजी महादेव सुभदार येही द्रव्य देऊन संतोषे करून घेतला (घेतलेला) सवेसर रा. आंगरे वजारतमाब येही फरोख्तखत गलत जाणोन हिरोन घेतला.

—रा. रा. अधिकारी पृ. ७४

सशाख—?

मालकम साहेब गव्हर्नर यांनी विठ्ठलराव विंचुरकर यास समक्ष भेटींत जाबाची नक्कल देऊन तोंडानें त्याची पुष्कळ प्रकारें समजूत केली ते म्हणाले की 'तात्यासाहेब! आपण आपले सशाख (?) मालिकांबरोबर इमानदारीचे जें वर्तन केले तें ईश्वराचे घरीं रुजू आहे.

—वि. घ. इ. पृ. २१८

सस्त—स्वस्थ, शांत.

त्यानें यशवंतराव पोतनीस यांजवळ जाऊन सांगितले कीं नवा राजा (रामराजाचा तोतया) दरगाहात आला आहे. तेव्हां यशवंतरायांहीं, सोमवार बाजारांत डोंगरा भोई होता त्यास आणून त्याजला सांगितले कीं नवा राजा उमगला आहे. हा तुझे घरीं निगेस असो देणें. तूं त्याची निगादास्त करणें. पेस्तर शहरात गडबड जाली, ते सस्त झाल्यावर त्याची बासपूस (चौकशी शहानिशा) करूं. खरा झाला तर उत्तम आहे. लटिका झाला तर राखालगा देऊं.

—इ. सं. पे. द, स. प मा. पृ. ४

सस्तर—सविस्तर.

वरकड कित्येक वर्तमान व्यंकाजी देवराव हे सस्तर तुम्हास सांगता कलो येईल.

—पे. द. २० पृ. १७

ससगणी—१ दुंडा पैसा ढबू २ सहा रुके जमिनीचें माप.

याच्या चहू सण्यापैकी चार पैसे व आपले तक्षिमेपैकी ससगणी येकूण तीन सण्या दत्तोपंतास दिल्या. तेव्हां बापूभट यानी कलो आरंभिला.

—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. ६७

ससध्य—सुसाध्य.

बाईचा अपमान करावा असे असले तरी ही गोष्ट सर्वथैव लौकिक-विरुद्ध व ती ससध्य पडलीयावर तिकडूनहि ठीक नाहीं. येविसअी दूर-देशी पाहून कर्तव्य ते करावे.

—म. शि. यां. का. पृ. ३०७

सह—तीन.

सहजाची—स्वल्पाची; अनायासें होऊं शकणारी.

दिवसेंदिवस त्याचा जथ अधिक पडत चालला. सहजाची गोष्ट या अवस्थेस आली ! —ऐ. ले. सं. २६६०

सहजानसार— स्वाभाविकपणेच.

दुसरें याजला तर सहजानसार कृष्णेपर्यंत जाणेंच आहे. —पे. द. भाग ३८ पत्र नं. १३५

सहस्त—दस्तूर, हस्ताक्षर ?

येक येकास अंतर न देणे मदत करणे येक येकाची चाहाडी करी तो माहाराचें वीर्याचा. सहस्त रामाजी बाघोपंत देसाई —शि. च. सा. खं. ९ पृ. ७

सहम (अनेकवचन सिहम)—तीर, बाण.

सहल—सोपे, साधे, जुजबी.

सहल मुकदमा (गोष्ट) दुरदराज न पोहचे ते करावे म्हणोन खान मोमिइलै (मशारनिल्हे) याही लिहिले. —पे. द. २५ पृ. ४

सहस्रविस्वे—सहस्रपट.

तुमचे बहादरीचा लौकिक ऐकत होतों त्यापेक्षां सहस्रविस्वे जास्त डोळयांनीं पाहिला. शूरत्वाची हद्द झाली. आम्ही हरलों. —जि. के. च. रा. प. १ पृ. ३२४

सहस्त्रा गोष्टींनी—हजार हिश्यांनीं.

याप्रमाणें तहकीक लोक बोलतात. सहस्त्र गोष्टींनीं हा विचार घडावा, ऐसे आहे. —ऐ, ले. सं. ५३९९

संसर्गास संकल्प करणें—पारिपत्याचा निश्चय करणें.

" बाबूजी नाईक आपले घरी लिहीत असतात तरी तुम्ही न लिहावं याचे कारण कायें? बहुधा तुमचे त्यांचे एकमत झाले असेल व खुशामतही लागली आहे. तस्मात् तुमचेही संसर्गास संकल्प करावा यैसे दिसून आले. —ऐ. सं. सा. खंड ६ पृष्ठ २८

संक्षेप—संशय.

स्वामीनीं रुपयांचा संक्षेप आज्ञा केली कीं, "लोकांकडील तुम्ही देविले तेच मान्य केलें, परंतु तुम्ही आपलें वचन मोडितां, याजवरून विपर्यास वाटतो म्हणून" तर स्वामी आम्हांस ईश्वरस्थानीं आहेत. आम्ही स्वामींचें वचन मोडूंसे काय आहे ? —ब्र. च. पृ. १०३

मत्स्यही ऐसे रेखिले की सजीवच तैसेच कूर्म अशी जळचरें ठाइठाई

निर्मिली यदर्थी चतुरे संक्षेप न घ्यावा (अशी कीं चतुर मनुष्यालाही ती खरी नसावीत असा संशय येऊं नये.) —चित्र ९९

संज्ञा—संकेत.

१ संज्ञेप्रमाणें चहूंकडून मदत होऊन हल्ला होती तर किला फत्ते जाला आसता. —पे. द. ३३ पृ. १०१

संज्ञेची चिठ्ठी—सांकेतिक शब्दांनीं लिहिलेली चिठ्ठी.

पट्टणास रवाना करावयाच्या चिठ्ठया २ संज्ञेच्या चिरंजीव जिऊबा-कडे पाठविल्या त्या पावल्या. —ऐ. ले. सं. ३००७

सहान—स्वच्छ, निर्मळ.

बाळंभट शौचे याजबद्दल घराशेजारी (याच्याकडे असलेल्या घराशेजारी) देवळापुढें उकर्डा आहे तो ठेऊं नयेः देवळापुढें सहान असावे.

—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. २०

सहाबत—मैत्री.

सही—१ बरोबर असल्याची निशाणी; सहीचें पत्र. पत्र वाचून तें बरोबर असल्याची खातरी करून तें रवाना करण्यास योग्य म्हणून पत्र पाठविणारानें स्वतःची कांहीं निशाणी केलेली असते तें सहीचें पत्र. २ सई, अचूक, योग्य, बरोबर, थेट, पूर्ववत् बहाल, नियोजित,

१ शाहूमहाराजानीं दीडशे रुपयांचे सूत अती उत्तम बारीक खानदेशी बऱ्हाणपुराहून विसावे दिवशीं येथें (साताऱ्यास) आणवणें म्हणून आज्ञा करून स्वामीसहि (आपणांस) सहीचें पत्र लिहिले आहे तर हीं पत्रे पावतील ते क्षणीं मुजरद जासूद जोडा तयार करावा.

—पे. द. ८ पृ. १९

२ फौज बर्तर्फ केली होती ते सही करून

—राजवाडे ३।४५५

३ विलायेंतीचे पटेल होते त्यासही गोही मुकाबला पुसता तेही सदरहू अमल खरा सही म्हणौउनू गोही दिली (एकाच अर्थी दोन शब्द ' खरा ' व 'सही' जोर देण्याकरतां वापरले आहेत. एक मराठी व दुसरा फारशी. जसें, आपण म्हणतों ' उद्यां खास येतों, शुअर. ')

—शि. च. सा. खंड ५ पृष्ठ १६६

सही—' खरें असें. ' हा शब्द महजरादिकांच्या किंवा साक्षी-पत्रादिकांच्या शेवटी येतो.

सही करणें—नेमणें किंवा नियुक्त करणें.

१ या कामात सहा हजार फौज सही केली असे —पे. द.

२ नानांनीं साष्टीस रहावें १५ पलटणें इंग्रजांचीं जदीद सही करून

मसलत करावी, असें ठरल्याचेंहि बाजारी वर्तमान आहे.

--ऐ. ले. सं. ४९७७

सही करणें– मान्य करणें, स्वीकारणें, ठेऊन घेणें.

शिवाय टोपीवाले नाजुक ठिकाणी दारूखाने वगैरे येथील ठिकाणी चौक्यांस अडीच तीनशे पर्यंत आहेत. आणखी दररोज जे येतात ते सही करतात. लोकांच्या शकांत बोलतात डोमस बंदरी जमीयत करून वसईकडेसच चाल करणार (लोकांच्या शकांत बोलतात म्ह. लोकांच्या शका बोलतात ?)

—ऐ. प. पृष्ठ १५४

सहीचे पत्र—स्वाक्षरी म्हणजे खाशाच्या हातचा मजकूर असलेलें.

ऐसे बोलील्यावर आम्ही अर्ज केला कीं, येविसी एक सहीचे पत्र प्रधानपंतास द्यावे यैसे बोलील्यावर राजेश्री बोलीले कीं, येक सोडून दहा देववितो. त्याप्रमाणें होळकर, शिंदे, उदाजी पवार यांसीही सहीपत्रें दस्तक करून दिल्हीं.

—पे. द. १२ पृ. ६३

राजश्रीच्या चित्तांत गुजराथेच्या सनदा अथवा सहीची पत्रे करून देऊन दाभाड्याचा आपला कजिया लावावा असा अर्थ आहे.

--पे. द. १२ पृ. ३१

सळ—तरवार (वास्तविक सळ म्हणजे तरवारीच्या म्यानास बांधिलेले बंद. त्यावरून लक्षणेनें तरवार)

१ नंतर वाघ्या मांग हातांत सळ घेऊन आंत आला महादेवबावाजवळ जाऊन सळाचे मेण (म्यान) काढून मारावें तों त्याचे हातांतील सळ गळून पडला.

—ज. स्वा. ब. का. पृ. ४१

२ सळ सोडिले फिरंगीचे (फिरंग म्ह. तरवार)

—ऐ. पो. के. पृ. ४४५

सळ—तरवारीचा बंद.

पंताकडील कांहीं लोक पळून गेले. १०-२० लोक सळ सोडून लढों लागले. खासा पंत बंगल्यामध्यें हातीं निमचा, सळ सोडून बसले आहेत.

—ऐ. ले. सं. ६७२७

सळई—गवताचें किंवा लाकडाचें किंवा फळादिकांचें माप घेतांना एकेका हप्त्यागणिक एकेक फळ, लाकूड किंवा पेंडी निराळी काढून ठेवतात ती.

सळाथी (स्त्री)—केरमुणी, झाडू. दुसरे पर्यायवाचक शब्द बुतारा, बुतारी, वाढवण, वाढणी.

सळै--पटवेकऱ्यांचा एक विशिष्ट हक्क.

तुमच्या रेशमी कामास व सळैस जंगमास संबंध नाहीं. जंगमानीं सुती

काम असेल तें करावे.

—शाहू रोजनिशी पृ. १५४

साअकह— वीज, वज्र.

साअत; साईत; सात—घटिका, मुहूर्त.

१ नजुमियास बोलावून साअत पांच घटका रात्रीची ठरली.

—राजवाडे ५।२७

२ पंतप्रधान प्रथम स्वारीस निघणार तेव्हा साअत नेक पाहिजे.

—राजवाडे ७।१९३

३ उदयीक बसावयाची साईत आहे. —राजवाडे ३।३४६

४ नेकसात खेमेदाखल जालों. —राजवाडे १९।१०५

५ तें (खत) सातनेक पोहचलें. — साने प. या. व. ४७५

६ छ २७ मिनहूस उदाजीनें मलाजमतीस साअत आहे म्हणवून अर्जी पाठविली होती. नवाबाची आज्ञा झाली कीं जे समयीं बोलावू ते समयीं येणें. —पे. द. ४० पृ. ४५

साइदी—शाइदी, साक्षी, साक्षीदार.

तेव्हा नानाने (रामराजाच्या तोतयास)पुसिले कीं तुमचा कोणी साईदी आहे कीं काय ? त्यास संता बोलिला कीं याची साइदी रायगडावर दोन बटकी आहेत व दादजी हवलदार आहे.

—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. ४

साईद—मददगार.

साईर—पक्ष्यांचा थवा; झांक (स्त्री);

साईर (स्त्री)—मुंग्यांची रांग, मुंग्यांचें वऱ्हाड.

साईवान—तंबूच्या चांदणीसभोंवतीची उतरती बाजू.

निद्रेस डेरा पेशजी चहूं साईवानाचा होता त्याप्रमाणें करावा म्हणून आज्ञा. —ऐ. ले. सं. १०८५

साउली करणें—दिव्याचे वेळीं वादी किंवा प्रतिवादी जो कोणी दिव्य करीत असेल त्याच्या मागे सावलीप्रमाणें त्याच्या प्रतिपक्षीयानें चालणें.

पवार मजकुरानें सात मंडळें ओलांडून ताम्हणानजिक उभा राहिला पश्चिमवादी (प्रतिवादी) दाद पाटोल मजकुरे साउली केली.

—ज्यू २६८

सांकटणें—तोडणें. सांकटणावळ—तोडणावळ.

सांकड—अकुंचित, अवघड, कुंचड, अडचणीचा.

साकल्यतेकडून—तपशीलवार, इत्थंभूत.

खलबताचा भाव प्रसिद्ध न व्हावा येविसयीची तकयुद (ताकीद) व त

केली आहे याकरितां तहकीक वर्तमानाचा शोध साकल्यतेकडून कळत नाही. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. ४१

साकसबजी—शाकसबजी, भाजीपाला.

बाजारात साकसब्रजो विकावया आणिताती त्यासी बा फर्मान माफ आहे. —शि. च. सा. खं. ९ पृष्ठ २६

साकसुरत—पटण्यासारखी, पद्धतशीर, योग्य, कायदेशीर.

पर्वतराव शिंद्यांचा सरंजाम राजपत्री (छत्रपतींचा सनदेचा कीं ज्यांत कोणास घालमेल करतां येत नाहीं) आहे, तो सुभानराव शिंद्याकडे द्यावा अशी रा. नानांची आज्ञा आहे. राजपत्रें व सरकारचीं पत्रें पर्वतराव यांजकडे साकसुरत आहेत, तेव्हां येविशीं काय आज्ञा ? —ऐ. ले. सं. ५०८६

साका, साखा—सैन्याची पिछाडी.

साकिन—१ रहाणार २ वस्ती.

१ विश्वनाथ कनोजिया साकिन नवापुरा परगणें नाशिक यांनी हुजुर विदित केलें की---- —ऐ. ले स. १३४२

२ सेवक आज्ञाधारक यशवन्त पुरुषोत्तम साकीन जयसिंगपुरा औरंगाबाद-नमस्कार विनंती उपरी. —हिं. द. खंड १ पृष्ठ ७२

३ मधुकीर गोसावी साकीन अंबोडे —राजवाडे १५।१३८

४ सेकीन —राजवाडे १५।१७२

साकी—गुत्यांतील दारूचा पेला भरून देणारा पोऱ्या.

साकू—१ किल्ल्याच्या खंदकावर घातलेला लांकडी पूल. २ तात्पुरता तयार केलेला पूल.

१ किल्ल्याचा साकू फोडण्यांत आलाच असेल. —ऐ. ले. स ७०७८

२ आजी भाईदऱ्याजवळ आलो साकूचें काम उद्ईक होईल आणि मग अवघे धारावीस जातो. —पे. द. १६ पृ. १०८

३ चौकीचे लोक यांनीं आपलाले चौकीवर असावे, जिभोपुढें व मध्यें साकूवर व दोन्ही दरवाजांजवळ हिलाल लावले असावे. स्वारी जिभीत आलेवर दरवाजे उघडावे. —ऐ. ले. सं. ४०७१

साकेत—अयोध्या. (गी. ल. को.)

साख्त—सूत्र, सख्य, भागीदारी, संबंध बजावणी, स्नेह करार.

१ आशेर किला आहे. त्याच्या किलेदारासी साख्त आहे. तेंही स्थल प्राप्त हातें —पे. द. भाग २५ पत्र नं. १०५

२ नागपूरकर भोसल्यांनीं इंगरेजासी साख्त केली याकरिता बंगालचे मोहि-

मेस पुण्याकडील मातबर सरदार फौजेनसी गेला तरच भोसले त्या फौजेस शरीक होतील. —पुणें अखबार भाग १ पृ. १७६

३ कोणाचे म्हणणें राव शिंदे यासी साख्त आहे. —राजवाडे ७। ९५

४ आपला जिम्मा साख्त करोन जाईल. —राजवाडे ८।२१७

५ वसईची बातमी की वलंदेजानी फरासीसांसी साख्त करून उभयता जंगी जहाजांची तयारी करून निघाले. —पुणें अख भाग २ पृ. ९५

साख्त—चौकशी ?

दोघे भाऊ (वादास) उभे राहिले तेथे साख्त करून गोतमुखे निवाडा न करिता निम्मे वतनाचा महजर करून घेतला. —शि. च. सा. खं १ पृ. ९४

साख्तंद—केलें (साख्तन).

साख—साक्ष, प्रचीति, अनुभव.

दौलतीत राजापरता विश्वासू दुसरा कोणीही नाही अशी सर्वाजवळ साख ठेविली. —शि. प्र. ब. पृ. ६०

साख—(व्यापारी शब्द). बाजारांतील पत किंवा मान्यता.

साखसुरत—उघडपणें, राजरोस.

सांखळीचा गोळा—तोफेच्या गोळ्याचा एक प्रकार.

सांखळीचा गोळा चार तोफांचा एक्या बारामध्यें उडवीन. याप्रमाणें हुन्नर आम्हांपाशीं आहेत, असें शेख बखत्यार वल्लद शेख अफजल वतन बंगाला म्हणतो. —ऐ. ले. सं. ८४२५

साखी—सचोटी, पत.

बाबा काळे येथे आले आहेत. परंतु त्यांचा संशय श्रीमंत नानांस बहुत आहे. करितां काळे याचा भाव व साखी कशी आहे तें आपणास विदित असल्यास लिहून आलें पाहिजे. —ऐ. ले. सं. ५९६८

सांग, सांगाड, सांगोन—भाल्यासारखेंच परंतु दोरीनें लांब फेकून मारावयाचें एक हत्यार.

१ हत्ती खाशाजवळ आला, तरी माधवराव उठलेच नाहीं खाशाजवळ शपन्नास मानकरी होते त्यांतून आप्पाजीराव पाटणकर व खडेराव दरेकर दोघे उठोन पुढें होऊन हत्तीस सांगाड मारिल्या बावा महात वर बसला तोही घाबरला हत्ती कांहीं आवरेना तेव्हां त्यास या उभयतांनीं सांगितलें की दुशाल हत्तीच्या डोळ्यावर टाक आणि दाभाडात अंकुश

घालोन मागे वढ आम्ही सांगोन मारून (सांगा मारून) डोंगराखाली हत्ती घालू. —स. ब. पृ. ३३

२ हत्तीस हत्ती भिडला. साबाजीची सांग मुधोजोस लागली व तीराची जखमही लागली. —ऐ. ले. सं. २२९०

सांगड (पु किंवा स्त्री)—दोन होड्या जोडून केलेला तराफा किंवा तरण.

सागवली—?

कोणेबाबे अंदेशा न करिता विलातीचे संचणी सागवली करून विलायेत मामूर होऊन दिवाणकाम अबलक चालेसारखे करणे. —शि. च सा. खं. ६ पृ. २५

सागसबजी—शाकसबजी, भाजीपाला.

बाजारात कालगड व खर्बुजी मेवा सागसबजी व तरमेवा बाजारामध्ये विकावया आणिताती. —शि. च. सा. खं. ९ पृष्ट २९

सांगसुगरण—बोलून चांगला, उत्तम. बोलून छाप बसविणारा.

सागळ—शेळीचें किंवा बोकडाचे कातडें (हें मऊ असतें).

मातुश्री गंगाबाई यांचे पाईचे जोडे सागली तीन, व सकलादी येक व मखमली येक येणेप्रमाणे पांच जोडे व दोन जोड्याचे सांबरी सामान जान्या चांभार याजबराबर देऊन पुरंधरास पाठवून देणें म्हणोन पत्री आज्ञा. —पे. द.

सागा (पु)—मेंढरांचे खांड, खिलार.

साग्या—दुष्कर्मातील साहाय्यकर्ता किंवा भागीदार.

सागुतीचा रवा—मांसखंड, मांसाचा तुकडा

सांगे—?

नेवाश्याकडे कृष्णराव महादेव फौज घेऊन गेले आहेत. बाबूजी नाईक बहुतेक त्यास कळलीयावरी पलीकडे सरकतील. न गेल्यास कठीण. सांगे नवाबाची आज्ञा नाईकासी परिछिन्न समजावयाची आहे. —पे. द. १५ पृ. ७६

सागोनी—संगोनी, दगडी, चिरेबंदी.

वस्तीची घरें जबरदस्तीने घेऊन गढी बांधावयास प्रारंभ केला. सागोनी इमारती पाडल्या. जोती, ओटे, दरवाजे पाडून दगड गावातच जमा करून गढीचे पायास घातले. —इ. सं. पे. द. स. प. या. पृ. ३१०

सांचल, सांचोल (स्त्री. व पु.)—चाहूल, पायरव, खडका.

साछील— ?

नबाबाचे मनसुबीयाचा भाव सप्तऋषीकडून प्रेष जहाले तद्विषयीं बहुत संतोषी होऊन आमच्यापक्षी विकृत भाव चित्तात आणलियाचे व रघोजी

भोसले व चिमाबाई इत्यादि यांस बोलविलियांची व मुजफरजंगाची सेना साछील पडलियाचा मजकूर लिहिला तो कळला. तुम्ही दरबारात पैसा बरा केला व रा. मोरोपंताची घास पाहिली म्हणोन (लिहिलें) तर हेही मोठी गोष्ट केलीत. —ऐ. प. पृ. ६०

साज—१ पोषाक २ यूनिफॉर्म.

अवघे लोकांस साज सरकार निसबतीनें देऊन लोक सजविले. अवघ्यांचे एकच साज. —सभासद पृ. ४८

सांजमर्माद—संध्याकाळपर्यंत.

सांजमर्याद मोर्चा तगला तरी रातीतोन मोर्चा पक्का करतो. —पे. द. ३४ पृ. ३१

साजवार—लायक.

साजसामान—अस्बाब, सरंजाम

साजसामान कुल लुटून नेले. —ऐ. च. २४

१ उन्देरीस साजसामान घेऊन येतो. —साने प. या. व. ६६

२ लगट करून दाणा गल्ला साजसामान जंजिरावर चढवावा. —पे. द. ३३ पृ. २१२

साजीष, साजिश—संगनमत, कारस्थान, कट, हुन्नर, सख्य, युक्ति.

१ माहाली विठ्ठल सुरोने कारकुनासी साजिश करून बनवणास व त्याचे फर्जन्दास मारविले. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. २२

२ किल्लेदाराशी साजीश करून सव्वीस कोठे बारूदचे किल्ल्यांत उडविले. —दि. म. रा. २३६

३ राजे मजकुरांचा विचार आहे की इंग्रेजाची अन्तस्थ साजीश राखून वजिराचा कार्भार करावा. —दि. म. रा. २६०

साजिसी—अब्रू, महत्त्व, मैत्री. सामीलकी, पक्षपात, कारस्थान.

राजेश्री रागावून बोलीले उगीच बाबुरायाचे साजिसीची गोष्ट कशास बोलता ? —पे. द. १२ पृ. १४

२ यादो नामदेऊ लांडे पेशकार रामराजा भोसले यास किल्हे कोंढाणा बमई कबिले असता रामचंद्र निलकंठ व शंकराजी नारायण मुदसदी सरकार माहिले यासी साजीसी करून आपणास स्वार व प्यादे पाठवून किल्ले मजकुरावरी नेऊन कैदेंत ठेविले व देशपांडियापणाचा महजर करून घेतला तो आपले रजाबंदीनें जाला नाहीं. आपणावरी ताजदी सीतम जोरबजोर करून कागद करून घेतला आहे. —पे. द. ३१ पृ. ९३

३ राघोबलालचा पुत्र दामाजी रघुनाथ सातारिकाब लष्कर बादशाही

व तैनातसुभा नवाब गयाजदीखान आसे मागे पेशगैबतीनें मूठमर्दी व जबरदस्ती व टकियापैकियाच्या साजिसीनें मल्हार अनंत हल्ली खात आहे. —पुरं. द. भा. ३. पृ. १५०

साजू(पु)—विशिष्ट वेळी किंवा विशिष्ट पेशा स्वीकरतांना धारण करावयाचा उंची किंवा शोभीवंत पोशाख त्यालाच गोपाळवस्त्रें म्हणतात.

साझंद—करावें.

सांट घेणें—दबा घेणें, दब्याची जागा धरणें.

मलंगडचे रानांत सांट घेऊन तेथून कार्यसिद्धी करूं.

—पे. द १६ पृ. २६

साटें मारणें—(To buy up the whole of an investment) सारेच्या सारे खरेदी करणें.

साठ—जागा आश्रयस्थान

१ नाकुरडीचा गोसावी पहारेकऱ्याचा वोळखी आहे तो पारा (पहारा) हाती चढला म्हणजे सेंभर लोकास साठ आहे. तो हातीच न चढे तर दुसरा इलाज केला आहे. —E. M. P. पृ. १५६

२ तेथे तोफा न्यावयास मोठा लाग होता परंतु आम्हास आनकूल नाहीं मागील बगले न्यावें तर मागील आस्त्रयें मोडीता नयें आवघ्या लोकांस पुढें साठ नाहीं. —पे. द. १६ पृ. १०४

साठ करणें—तयारी, तरतूद, व्यवस्था, मजबुदी करणे.

यावेळेस जे जे राजकारण द्रव्य व मुलूख साधणें विषयीं केल्यास सर्वहि घडावी असाच योग बनून आला आहे. करणारांनी मात्र मोठा साठ करून करावे. सर्व सिद्धीस जाईल.

—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. ४४

साठ होणें—एकत्र जमणें, जमाव करून राहणें.

जाधवहट पुढे जावे तरी माळवा लागला. तेथें उपद्रव लागता येत नाहीं. इतके फौजेस साठ होऊन चाललें पाहिजे. काय करावे यैसा प्रसंग आहे.

—पे द. १४ पृ. ६१

साठीप्रजा—समस्त लोक (?)

बारा बलुते व हमशाही गोत व साठीप्रजा मिळोन निवडतील तेणेप्रमाणे आपण राजी असो. —ज्यू २७२

सांड—मालक नसलेला असा बेवारशी सांपडलेला माल.

सांडका—Dorsal pad of a packsaddle.

सांडखत—सोडचिठ्ठी, सूटपत्र. (विवाह रद्द केल्याबद्दलचे)

साडी— स्त्रियांच्या लुगड्याचा एक प्रकार.

साडे—महाराष्ट्रांत लग्नाच्या सुमारें चौथ्या दिवशीं होत असे तो विधी. त्या वेळीं वधुवरांना पोशाखांचे आहेर करण्यांत येऊन नवरी मुलगी सासरच्या माणसांच्या हवाली करण्यांत येई.

सांडविणें--सोडविणें, जिंकून लुटून घेणें.

१ हल्ला करून फौज व पलटणें गारद केली तोफा अगदी (सर्व) सांडविल्या फौजेपैकीं कांहीसे (थोडे लोक) जीव घेऊन पळाले.

--हो. शा. इ. सा. प. खंड पृ. १३१

२ मुसा मदत (मॅडेक) फिरंगी पळाला त्याचा तोफखाना झाडून सांडविला. —ऐ. सं. सा. खं. ३ पृ. २१८

सांडस्वार--सांडणीस्वार.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १३१

सांडवा, सांडावा—लूट.

पठाणांचा मोड होऊन पळो लागले ते थालनेरचे बारीनें नंदुरबारे प्रकाशपर्यंत गेला वाटेने थालनेरास भिकाजी होळकरानी सांडावा फार करून घेतला. घोडी व उंट गाडे व छकडे दोन दागिने, पाने (दोन?) भरलेले हत्ती यैसे पाडोन घेतले. —पे. द.

सातरस—(पु) ईशान्येचा वारा, ईशान्येकडून वाहणारा.

सातरिकाब—साथरिकाब ? स्वारीस हजर असणारा.

१ नवाब उमदेतुलमुलुम दरकसबे पुणा दाखल सातरिकेव बाबाजीराम देसपांडे असता तमाम मोकदम कर्याती मावळीहून रुजू जाले.

—पे. द. ३१ पृ. १७१

२ राघोबलालचा पुत्र दामाजी रघुनाश सातरिकाब लष्कर बादशाही व तैनातसुभा नवाब गयाजदीखान आसे मागे पेशगैबतीनें मूठमर्दी व जबरदस्ती टकियापैकियाचे साजिसीनें मल्हार अनंत हल्ली खात आहे.

—पुरं. द. भा ३ पृ. १५०

सातरी—घोडयाची एक विशिष्ट चाल.

सात्रक—घोडयाची एक विशिष्ट चाल; रहिवाल चाल; डुलत चाल; टाकण चाल; चवडचाल; अशा निरनिराळया चाली आहेत.

सातबाकी जागा—नागमोडी, घोटाळयाची जागा.

सातसाझ--घडयाळ दुरुस्त करणारा.

साता काळजांपलीकडे—पराकोटीनें; अत्यंत काळजीनें.

जाल्या गोष्टीची आंच राजेश्रीसहि साता काळजांपलीकडे आहे. तेहि अंतर करणार नाहींत असें दिसतें. —ऐ. ले. सं. ६४२७

सातारा उर्फ हुकेबैन—सातान्याचें जुनें नांव.

किल्ल्याचे नाव पाहिले हुकेबैन हिंदूनें नांव सातारा ठेविले शहराचे नाव शाहूनगर. —पे. द.४२ पृ. ३१

सातेधार—संततधार (?) देवावर (शिवाच्या पिंडीवर) लावलेली गळती ?

मल्हारजी होलकर व जयापा सिंदेस वरचेवरी कुमक पाठवून मंबई बंदरचे फिरंगी बोलाऊन यैस बंदोबस्त करावे की केलिया देवब्राह्मणपूजा साते धार चालेल. — E.M.P. पृ.१२१

साथ—सोबत

रुपये चांदवडी पुण्यास चांगली साथ पाहून रवाना जाहले पाहिजेत. —ऐ. ले. सं. ६९८२

साद—सात.

आजतागाईत आटोलियाच्या साद गढीया लुटून गांव पेठ वस्तभाव कुल-गढीया पाडिल्या. —पे. द. १० पृ. ६९

सादत— नशीब, सुदैव.

चिरंजीवांनी हुजूर राहावे यांत चिरंजीवांची सादत व माझाही मनोदय. —पुणें अखबार भाग १ पृ. ११६

सादिर—सुटणारा (हुकूम).

सादी, अश्वसादी—घोडेस्वार, शिलेदार.

साध, सांध—सांधा.

पत्रावर बार आहे तें दुसरे रकानेत शेवटचे बाजूस आहे कागद मोडल्यावर साध आला असेल तेथे मधे बार म्हणून लिहावयाचे चालते. कागद फाडून लिहिणार नाहींत. कातरून लिहितील, या कारणास्तव हे पत्र बनावट. —पेंडसे कु. वृ. पृ. ५५

साधकें—पुष्टिबळ देणारी भाषणें.

दरबारचे मुतसदी जे आहेत ते ज्या पल्यावर येतील त्याचीच साधकें हजारो बोलतील व इंद्रजाले उभी करतील.

—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृष्ठ १२

साधन—कारण.

इंगळयांनी सांगितले कीं मेवाडाकडून जावे याची साधनें इकडून वाट जवळ व नग्रा नाहींत. —हो. शा. इ. सा. खंड १ पृ. ३१

साधन—पुरावा.

जोशी पेंडशांच्या महाजनकीच्या वतनास खटला करितात ते आवा-वतीनें खोतीच्या स्वार्थाकरतां मात्र. खोटे साधन करीत होते असें पंचा-इतमतें ठरलें. —पेंडसे कु. वृ. पृ.४१

साधन—योजना. साधन करणें-योजना करणें.
औरंगाबाद येथें पादशहाचा मुकाम होता तेथें जाऊन फौजसुद्धा चिरंजीव शाहूमहाराज याना हस्तगत करून घेऊन यावे असे साधन करून राजाराम महाराजांची स्वारी फौज सुद्धां जाहली होती. परंतु शाहूमहाराज हस्तगत जाहले नाहींत.

—भा. व. अमा. बाब. यां. कै. पृ.४

साधनपत्र—पुरावा किंवा पुराव्याचे कागद.

साधनसूत्र—पुरावा, लेखी पुरावा.
दाजीबा चिपळोणकर व नाना दातार यांचे दरम्यानचे भितीचा लढा पडला आहे. त्याचे साधनसूत्र उभयताजवळ काय असेल तें घेऊन गारपिरावर दप्तरात यावे. —पे. सा. २३८

साधन होणें—साधणें, प्राप्त होणें.
पंत प्रधानांचे व दाभाडयांचें चित्त शद्ध नसतां पंतप्रधान यांचे मनांत आले की दाभाडयास जरब देऊन निम्मे गुजराथ साधावी परंतु दाभाडयाचे पदरी गायकवाड सरदार जुवामर्द, तेव्हां साधन कसे होतें.

—गा ह. का. सं. पृ. ४२

सानक (स्त्री)—थाळी, पात्र, ताट.

सानीनहाल—पुन्हां; यापुढें.
सानीनहाल त्याची प्रती निघाली कोठे तरी (ती) झूटी गलथ असे.

—राजवाडे २०।६७

सानिहह—प्रसंग

सापका पडणें—(निवासी)—प्राणसंकट होणें.

सापुड—काठी कुंपणाची.
१० रु. जमा कुंभार यानें खाजगी थट्टीचा टोणगा पाडस कुंभाराचे परसांत गेला सबब सापूड घेऊन कमरेवर मारली कमर मोडली सबब गुन्हेगारी.

--पे. सा. पृ. १०५

सापेक्ष होणें—जरूर लागणें, नड लागणें.
जे समई कारपरदाजास रुपये सापेक्ष होतील ते समई पाठऊन देऊ.

—पुणें अख० भाग २ पृ. ६३

साफी—साफसफाई.
येकदा दादासाहेब येणे होऊन येथील साफी घडोन आलीया उत्तम.

—हिं द. खंड २ पृ. ३०

साबक; साबीक—पूर्वील; पूर्वी (खरे ७।३५६५)

१ बदस्तुर साबिका म्ह. साबीक दस्तुर पूर्वील वहिवाटीप्रमाणे. वस्त्रे साबीक दस्तूर येऊन. —साने प. या. व. १२३

२ कुंपनीचें लष्कर कोणत्या गांवाजवळ व खेडेंजवळ उतरलीयाही खेडेंसी गांवासी रखवालीस आदमी देत असो. साबक तीन वर्षांचें अवल जनरल साहेबांचे लष्करांत कैसा बंदोबस्त ताकीद होती कीं, मराठेचे मुलखांचे लोकांनीं याद करीत असतील आतांहि तैसेंच ताकीदी बंदोबस्त होईल. —ऐ. ले. सं. ७७५८

साबक—माजी.

सोनगांवची छावणी जी इंग्रजी दस्तुराची उभी जाहली ती साबक रेसिडेंट वल्किनसन साहेब यांचे सल्ल्यानेच तजवीज केली आहे. —ऐ. प. पृ. ४०९

साबका—(पु) साख, साखी, अभ्रु, आब, भ्रम.

साबत—शाबीत, सिद्ध.

येणेप्रमाणें हजरताचे जुबान मुबारकेने साबत केले परंतु मर्जी पूर्वील करारावर कायम नाही. —पुणें अख. भाग २ पृ. १३४

सांबळ—बरची, एक हत्यार.

इटे सेले सांबळ । कोंते कातियाळ । घालिताति एकिची वेळ । सैन्य पडे भूमिसी ।।

—ज्ञानदेवकृत द्रोणपर्व पृ. १०

—म. सं. पत्रिका वर्ष ८ पृ. २

साबान—अरबी वर्षाचा आठवा महिना.

साबिक—पूर्वीं, आधीं, पूर्वींचा.

दरीविला साबिक शेंभर स्वार व च्यारसेहे प्यादे इजत आसार केशवराव भिमाजी या नजीक पाठवणें म्हणून परवाना सादर आसतां हनोज पाठविल नाहीं. जमीदार होऊन ढील करणे लाजीम नव्हे. —शि. च. सा खं. ६ पृ. १०

साबिका—पूर्वीं.

अबदल हुसैन लिहिले होते जे सबिका तुजे बाप कैचणगौडासी मामलेमजकुरासी नाइकी दिल्हे असतां तो दर (मसलत) हरपनहाली बहु मशकत (मेहनत) व जामबाजी (जहांबाजी, पराक्रम) कराव्या तकसीर केला नाही. —शि. च. सा. खं ६ पृ. ३३

साबित—भक्कम, पुरावायुक्त.

साबितकदम—एकनिष्ठ, रुजू.

साहेब कामावरी साबितकदम राहणे.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ४०

देसाई मजकुराचे हक्क वेंकणा देसाई याने दिवाण कामावरील साबितकदम होऊन अपुले दौलतखोही खिजमत करून साहेबकामावरी येख्तयार होऊन राहिले होते. दरीवख्त सैद इलास फर्सत करून पा। मजकुरासी वेढा घालून कबज केले.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ. १२

साबितजंग—युद्धांत ठाण मांडणारा.

साबिल—१ रस्ता. २ मोहरमच्या सणांत रस्त्यावर सरबतें वांटणारा. ३ अशीं सरबतें ठेवण्याचें पाल

साबूत—शाबूत, प्रस्थापित, दुरुस्त, व्यवस्थित.

राजश्री आणाजीबावाचा मजकूर भगवंतराव यांजकडे साबूत होतो.

—पे. द. ११ पृ. ४६

सामखोर—मित्र, सलोखा किंवा एकनिष्ठता राखणारा. हरामखोराच्या उलट.

यशवंतरावानें ज्यानबत्तीसाला दौलतरावाच्या हवाली केले आणि बोलले कीं, (ज्यान बत्तीसाने तुंबविलेलीं शिपायांची तलब मी पन्नास हजार रुपये चांदणीत (राहुटीत) टाकून वाटणी सुरू करून आलों) आतां हा ज्यान बत्तीस, (जीन बॅप्टिस्ट) तुमचा हरामखोर अथवा सामखोर, त्याशी समजून काय घेणें तें घ्यावें. —हो. कै. पृ. १६९

सामर्थ्य होणें—हिम्मत असणें.

भास्कररावाही आपल्या सर्व क्षेत्रियासी खबर जाणविली जर (की) आपला महाराज परदेशास जातो त्यास सामर्थ्य होईल त्याणें सर्व चालावे

—विब २

सामल—सामील.

ज्या वाटेने मल्हारजी होळकर उतरून गेले त्याच वाटेने हेहि आपल्या सरंजामानिशी उतरून घाटावर सामल जहाले.

—हो. कै. पृ. ९

सामलात—सामील होणें; कट; समाइकी; संयुक्त मिळकत; संगत; सोबत.

१ भाऊसाहेबाच्या सामलातीस नबाबाकडील फौज व शिंदे याजकडील चार पलटणे तोफासुद्धा द्यावी —खरे ५९०५

२ त्याचे सामिलातींत आणखी असाम्या आहेत असें ऐकण्यांत आहे.

—खरे ११।५६६७

३ जागले पाटलांची कसूर किंवा सामलांत दिसून आल्यास त्यांचें इनाम

काढून तें त्यांच्या बिरादराना देण्यांत येते.

—गांवगाडा ५९

४ एक रुईखेड मात्र सामलातीत आहे.

--राजवाडे १० । २५०

सामा—सामान; साहित्य; गवत.

पाऊसाळयाकारणें पागेस सामा व दाणा व वरकड केला होता तो कितेक खर्च होऊन गेला. —रा. ८ पृ. २३

सामान—चिलखत.

बारा जखमा झाडून तलवारीच्या व पट्टयाच्या आहेत. लढाईचे दिवशीं अंगांत कांहीं सामान घातलें नव्हतें. जातीच्या कजाखीपणास ऐसा दुसरा पुरुष पाहण्यांत नाहीं. —ऐ. ले. सं. ८३१४

२ महंमद इसफावर लढाईंत ओळखोन वार लोकांकरवीं टाकिले, परंतु त्याचे अंगांत सामान, यामुळें वार कारागार झाले नाहींत.

—ऐ. ले. सं. २१३६

सामानपूर—समृद्ध.

आशीरकर दाणागल्ल्यानें सामानपूर आहे.

—पे. द. १६ पृ. ८९

सामानपोस—पोक्त तरतुदीचे, सन्नद्ध.

बरखंदाज सामानपोस चांगले पाचसे पाठविणें.

—पे. द. १२ पृ. ८९

सामासुमा—सामानसुमान.

जुल्पुकारखान येऊन गड सिकिंदा झाला ते समई गलादाणा हरजिन्नस सामासुमा पुरविला. --ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. ३१

साय—?

आपण सातारीयाचे से पंनास रुपये आपण देणें असेत त्याकरितां गोपाळपंतास सांगितले असे. तरी त्यास साय देन. केसो हरी व कासीभट खरे त्यांचे संभर देणे असेत तर तुमचे आपणावरी उपकार होतील.

—वै. ४ स. १७४४ पृ. ३८

सायत—साइत म्हणजे मुहूर्त.

निजामन्मुल्काही सायत पाहिली दौ चौ दिवसां चारबागास येतील हें जाणतात. --हिं. द. खं. १ पृ. ५९

सायर (न)—जकात; कस्टम, टोल टॅक्स. जमीनबाबीशिवाय अवांतर कर.

सायर, साईर—तोफखान्याकडील प्रायव्हेटच्या म्हणजे सामान्य शिपायाच्या दर्जाचा नोकर. (सायर याचा अर्थ अवांतर, उरलेसुरले वगैरे असा आहे.)

सायवान्दार—सायवानाचा. उतरते छपरवजा पडदे असलेली राहुटी.
खाव्यांची राहुटी चान्दणी सायवान्दार आहे ती लौकर आली पाहिजे —खरे ५६७४

सायवान—छपर; उतरतें छपर.
आरसे महालापुढें सायवान होते ते मोडून नवें दमन जोतें उंच देऊन उंची कामाची व काम आरसेमहालाप्रमाणेंच येक मजला तयार जालेवर गच्ची केली. नवे दमनापुढें कोटाचें बाजूसी दक्षण उत्तर चालीले. तीन खण चांगलेच केले. त्यांत दोन खणाचा हुजरा केला. पुढें दोन खणांची पडवी करून पाण्यांत पवावयाचे पडवीसी मिलविली. फरस संगी चांगला केला. —म. द. रु. ३ पृ. १०४

सायवान—सागवान, साय, साया, सायला, सागवानी, सागली.

सायास मांडणें—फार प्रयत्न किंवा खटपट करणें.
गोविंदभट गाडगीळ, राघवाचार्य आणखीहि एकदोन गृहस्थ (त्यांणीं) याप्रमाणें मोठे सायास मांडिले आहेत. —ऐ. ले. सं. ५३७६

सायेर—जकात.
तनखा रुपये ४०००० माल ३४१८० सायेर रुपये ५८२० —पे. द. ४५ पृ. ४

सार्थ—सार्थक.
यासी पूर्वील सर्व वर्तमान कजियाचे निवेदन केले परंतु कांहीं सार्थ होऊन आले नाहीं. —पे. द. १७ पृ. १२३

सारंग—१ लेफटनंटच्या हुद्याचा अधिकारी. २ एक कोकणातली आरमारी जात.

सारंगा—उर्फ बहिरवगड.

सारंगी—सारंगाचा अधिकार किंवा दरक.
आमच्या कार्यासमयीं महमद सारंग उभा राहेल काम करील, खाडीपासून मुख्यस्थलास (ठाण्याचा कोट) घेऊन जाईल तर चाकरी जाहलियावर सारंगी करार केली जाईल. —पे. द.

सारजवारी—खराबी, नाश. (मू. शब्द खारीजवारी तर नसेल ?)
उत्तर प्रांतें दौलत लयास जावयास कारण तोच गुदस्तां यवन येऊन प्रांताची खराबी सर्व प्रकारीं दौलत सारजवारीस यावया तोच ! —ऐ. ले. सं. १०२

सारबंद—अंबारीस लागणारे सामानापैकीं रेशमी किंवा सुती बंद.
अंबारीचे सारबंद सुती वळी वजन पक्के ८॥. दर शेरी रुपये १॥। प्रमाणें —पे. द.

सारावार—बंदोबस्त, आवरासावर, मोजदाद.

नाईकांनीं पैका खर्च करून गल्ला किल्लेयावर चढविला होता. त्याची सारावार करावयाकरितां नाईक किल्लेयावर जावयास निघाले.

—पे. द, २५ पृ. ७३

सारांश—१ न्यायाधीशाचें किंवा पंचांचें निकालपत्र, २ हुकुमनामा. पंचायतीनें किंवा न्यायाधीशानें निर्णय देतांना लिहून काढलेलें दाव्यांतील मुद्दे व काढलेल्या निष्कर्षाचें पत्र.

राघोपंत व त्रिंबकराव यानीं दरबारखर्च खाऊन सारांश रामराव यास करून दिला! नंतर रामराव याजकडे सरकारी अस्सल सारांश दाखल्यास ठेवून त्याची नक्कल वहिवाटीचे भोगवटीयास रामराव यास दिली!

—ऐ. जु. ले. चि. घ. सं. मा. पृ. १३

सारासुदीस—साऱ्या दिवसभर.

सारेवाद—मूळशब्द सारेवाद किंवा छोरवाद.

जंजिऱ्याचा शिद्दी सुरूलखान यानें मुढवोऱ्यावर खंडणी बसविल्यानंतर तो मराठ्यांच्या मुलखात लुटफाट करूं लागला. जे खंडणी देत नसत व लुटीस हरकत करीत त्याचे हालहाल करी व कित्येकास बाटवी ही हकीकत मराठ्यांनीं औरंगजेब बादशाहास कळविली तेव्हां बादशहानें याकुतखानास बोलविले. बाटविलेले लोक बरोबर घेऊन तो बादशहास भेटण्यास गेला. बादशहानें त्यास, या लोकांस जुलमानें बाटविण्याचें व लूट करण्याचें कारण विचारिले तेव्हा याकुतखानानें सांगितले कीं, किल्ल्याचे काम सुरू केलें आहे त्याचे खर्चास उत्पन्नाचा सर्व पैसा लागत असल्याकारणानें इतर खर्चाचीं फार अडचण पडली. त्यामुळें मराठ्यांशीं लढाई करून खंडणी घ्यावी लागली व खंडणी न देणारास बाटवावें लागलें. बाटवलेल्या सर्व लोकांस महंमदी धर्मांत प्रवीण केलें असून त्यांस 'नौमुसलीमनहफीज' असें नांव दिलें आहे. या लोकांकडून बादशहानें कुराण वाचून घेतले तेव्हां त्यांस फार आनंद झाला आणि यास 'इमारत निशाण' हा किताब दिला व बाटवलेल्या लोकास छोरबाद (छोरवाद नांवाचा मोहला जंजिऱ्याच्या किल्ल्यांत आहे त्यास छोरवाद लोक असें म्हणण्याची चाल आहे.) हें नांव दिलें याकुतखान औरंगजेबाचा निरोप घेऊन परत आला. —जंजिरा संस्थानचा इतिहास भोसलेकृत पृष्ठ ५९

आमचे तरी होणें काय आहे? दोन बोटे दालो बांधली आहे. तेव्हां जातोचा झाडा देऊन मरो! किंबहुना हाबसी फिरंगी याचे घर निघोन सारेवाद होऊन सूड घेऊन.

—पे. द. ३३ पृ. १२८

२ सारेवाद व पठाण राजपुरीहून रुसखत केले ते चेऊलास आलें.
—पे. द. ३३ पृ. १२

सारून आणणें—माघारें रेटणें.

१ ते फार हे थोडे. यास्तव नीट लढाई झाली नाहीं त्यांणींच यांस सारून आणिलें. —ऐ. ले. सं. ८११

सारोधार--अखंडितपणें, अप्रतिहत.

१ संस्थानचे उर्जित करून घेऊन स्नेह सारोधार विशेषकारें चालावें हे मानस बहुत आहे. —पे. द. २८ पृ. २०४

२ येथील नैवेद्यनंदादीप वगैरे निरंतर चालावयाचा योग होऊन आला नाहीं तरी सारोधार श्रीची ऊर्जा चाले ऐसा निर्बंध खर्चाचा बंदोबस्त करून द्यावा. --जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ५७८

सारोळा (करण, उतरणे)— Successive substraction proof in addition. बेरजेचा ताळा.

सालगिरे—वर्षगांठ, वाढदिवस, ज्या दिवशीं एका सुताला गांठ मारितात.

नवाबाची सालगिरे --राजवाडे ५।२७

सालगिरीचे जाफतीची तयारी. —राजवाडे ७।८२

सालगिरीहच्या समारंभातही बहुत आराम करावी.
—ऐ. स्फु. ले. ३४

साल्हासाल—सालोसाल.

गोरंदूर म्हणू लागले कीं आम्ही राजश्री रावसाहेबाचे स्नेहे संपादून साल्हासाल चौथाईची मामलत करीत जातो.
—पे. द. २४ पृ. ११४

साल—वर्ष.

ईश्वर त्याजला बहुसाल (दीर्घायुषी) करो.
—राजवाडे ३।३५३

सालकोजी मालकोजी करणें—त्रागा करणें. अजीजी करणें.

त्यावरून ते म्हणाले कीं राजा कसा आईकतो ? आम्ही म्हटले कीं, असे उत्तर द्यावे कीं, पंचवीस लाख आम्हास तुम्ही घरीं बसविल्यानें कर्ज झाले. असे सालकोजी मालकोजी करून करावे.
--पुरं. द. भाग १ पृ ११३

सालजाप—सालजाब.

भगवंत गोपाल यानें सालजाप केला जे याचा आमचा कांहीं कजिया नाहीं. --पे. द. २० पृ. १३५

सालजाब—जाबसाल, शब्दांचा व्युत्क्रम.

चितो विनायक पाठविले होते. गडावर जाऊन सालजाब जाला तो मजकूर लिहिला तो कळला. —पुरं. द. भाग १ पृ. १७३

सालढाल—चालढकल, निष्काळजीपणा.

वजारतमाब बहुत मायावी त्यांचा अंत कांहीं लागलाच नव्हता. ते बोलतात हेंच प्रमाण भासोन सालढालीवरी होतों, तों (इतक्यांत) त्यांची स्थीतरीत उघड करून स्वामीनीं आज्ञा पत्रारूढ केली. त्यावरून खबरदार झालों. व मग त्यांच्यांतच शिरोन त्यांच्या सर्व फैलांत बरखुर होऊन त्यांस हतोद्यम हतोत्साह केलें.

—पे. द. २६ पृ. १४९

सालबसाल—दरसाल.

सरलष्कराची फौज सालबसाल मुलकांत येऊन धामधूम होती.

—पे. द. ३० पृ. १५६

सालवन—१ भाताचा पेंढा, २ साली (झाडाच्या॰) ३ एक वनस्पती.

१ रायापासून कमकसर येका कोसावर राहिलो. वैरण घोडियासी सालवण जुने मिलते. शहरची वस्ती लाकूड देखील विकतच घ्यावे लागते.

--E. M. P. पृ. २०३

२ वैरण घोडयास मिळत नाहीं असे असोन मिळाली तर सालवण मिलते दाणा साली (साठीं ?) घोडी फार गलाली.

--नाग. १ पृ. १०७

३ त्यानीच सांगितलें कीं हे घरे मोडून नेत जाणे. त्याजवरून कोणे कोणे तीन कोसावरून लाकडे आणिली. तेहि येकच दिवस, त्याजउपर येक लाकूड अगर सालवण अगर तांडी अथवा रयेतीस उपद्रव हें सहसा महाराजाचे दहशतीमुळे कोणी देऊ शकतो यैसे नाही.

—पे. द. ३० पृ. १९८

४ घोडीपिढी निभाऊन आलो. परंतु हे कौली रान. याजकरितां वैरणीची फार ताकीद. वैरण मिळत नाहीं. सालवण लागले आहे. याजमुळे लोकांच्या घोडया फार गांजलिडतात. —राज. खं. १० पृ. ३३

सालसाई—साळसूदपणा.

हें सालसाईचें बोलण्याचा भाव बोलणार व कर्जाऊ ऐवजापैकीं ५०,००० रुपये देऊन पत खरी करणार. --ऐ. ले. सं. ६१८२

सारंग—एक आरमारी जात; खारवी, दालदी वगैरेप्रमाणें.

इस्मालखान सावंतांचें रेड्डीस जाऊन बसले आहेत. त्याचे पत्र त्यास आले कीं सेपन्नास माणूस सारंग पाचा गुराबाचे कुल उठोन आपणाजवळ आले आहेत. —पे. द. ३३ पृ. ८०

सांभाळी करणें—एखाद्याच्या हवालीं करणें.

१ काय गैरमाकुल कारभार होईल त्याची मुनसीफी साहेबीं करावी किंवा आमची आम्हांवर टाकावी आनाजीपंताचे सांभाळी न करावी.

—राज. ८ पृ. १०

२ ते सेत विठ्ठल कायेदेऊ कटकास गेले असता बाउजी आरडा याचे सांभाळी केले होते. आता आपण गावास आलो आहे. आपले सेत आपण करीन. —शि. च. सा. ख. २ पृ. १९८

३ तुवा बलात्कारें सखो भिकाजीपासून (वृत्ति) घेतली आहे तरी त्याची वृत्ती त्याचे सांभाली करणें.

—पुरं. द भा. ३ पृष्ठ १३४

सांभाळी लावणें—ताब्यांत देणें. हवाली करणें.

पातशहानीं माळवा व गुजरातचा सुभा आपनास दिल्हा आहे कीं तुम्ही मुलकाचा बंदोबस्त करणें. इस्ताफ दिल्हा कीं आपल्याच्यानें होत नाहीं. हजरत कोन्हाचें सांभाली लाऊत. —पे. द. १० पृ. २९

साडेतीन वस्त्रें—विजार, झगा, शिरपाव व अर्धे किनखाबाचे ठाण मिळून वस्त्रें साडेतीन. —हरिवंश बखर.

साणे—फर्मान किंवा फर्मानानें दिलेलें बक्षीस.

मग अवनाखवा भोंगळा बंदरास गेला मग पातशाही साणे अवनाखवास जाले अवनाखवास राजीं बैसविले तुर्काण मोडून भुंगळाण झाले भोंगळाचा अमल जसे फिरंगाण म्हणजे फिरंग्यांचा अमल.

—पा. क्ष. ज्ञा. इ. पृ १९

सात्रक—घोड्याची चारी पायानी एकदम दौड होते त्या चालीला सात्रक म्हणतात. —रा. व्य. को.

सात्रकच—तडका, दौडत.

आघाडीस राऊत गेले होते. त्यांनीं येऊन सांगितलें कीं, चंद्रोजी दीड कोसांवर येऊन उतरला. म्हणून सांगतांच फौजसुद्धां सात्रकच गेलों. परंतु तो उतरला होता ती जागा बांकी. तरी लोकांनीं घोडीं तशींच उठविलीं व लडाई करून खासा चंद्राजी जाधव व बाळाजीपंत कारभारी पाडाव आणिले. —ऐ. ले. सं. १७१७.

सात—मुहूर्त.

सातपोषाक—पूर्वी साडेतीन पोषाख, पांच पोषाक व सात पोषाक असे बहुमानाचे वाढते प्रकार होते त्यापैकी.

राजेश्री स्वामींनीं राजेश्री शिवाजी ह्यांची कन्या येथें ठेविली तिची रवानगी संभाजीराजे याजबराबरच करीत आहेत सात पोशाख द्यावयास

केले १० सहस्राचें अलंकार अंगावर घातले.

—पे. द. ८ पृ. २७

सालसी--सचोटी; सालस, सरळ, चोख वर्तणूक.

१ त्यानी उत्तर केलें कीं येकदा फडनिसाची पत्रें सालसीची आल्या मग सर्व जाबसाल श्रीमंत दादासाहेबापांशी करीन.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. ५७

कारकुनाचे हाते कचेपके काम घेतात यैसें सालसीचे पत्र आधीं पाठविणें - - - येकदा सालसी पडल्या दोन कामांत अंतरहि केलें तर चालतें, यैसे आहे.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १३०

सालसुदी—साळसूदपणा, सरळपणा.

गांव तेच सालसुदीनें पैसा देते तरी दाहा हजार रुपये सरकारात पाठऊन देता.

--पे. द. भाग २९ पत्र नं.९५

सालहाल--हालसाऊ, चालू साल.

१ महाल परशरामपंत भाऊकडे जप्त होता. त्याजपासी सालाहलचे रुपये घेतले.

--ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ५१

२ सालहाल व साऊगुदस्तची खंडणीची बेबाकी करुन देणें.

—दि. म. रा. १।१८८

३ आसाराम तेथे आले होते. तेव्हां हे जागीर कबूल केली आहे कीं सवादोन लाख रुपये वसूली सालहालात द्यावी.

—पे. द. १४ पृ.१३

४ कांकीं तुम्ही सेनासाहेबसुम्याचे कारभारी झाला याजकरितां व सालाहाली ५ हजार फौज व तुम्ही चाकरीस चला ऐसे तुम्हास म्हणतील.

—पे. द. २० पृ. १००

साला, साली—मेव्हणा, मेव्हणी.

आबा पुरंदरे याचे सालीची कन्या भिवराव पानसे याचे पुत्रास दिली.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. ६४

सालियाना--सालाची नेमणूक.

त्याची नेमणूक सालियान्याची त्यास पावती व्हावी.

—ऐ. प. पृ. १९४

साली—शाली, भात (भाताचें पीक)

या दिवसात साली सिध जाहल्या आहेत गला जमा करावयाची तजवीज आहे.

—पुणें अख. भाग २ पृ. ९५

सालोत्र--शालिहोत्र, अश्वविद्येचें शास्त्र.

सालोत्राची पोथी प्रत करून मागाहून पाठवून देऊ.

—पे. सा. पृ. १८०

सालोधार—सालोसाल, दरसाल.

ती जागा देवस्थानास व ब्राह्मणांस सालोधार धर्मार्थ करून दिली.

--जि. के. च. रा. प. १ पृ. ३१२

साव—साक्ष (?) साव पुरणें, म्ह. साक्ष पुरणें (साक्ष पडणें)

पांढरीची साव पुरली जे, केरोजीचें घर वडील आहे.

—ज्यू २९१

सावकारी बात—सावकारी बातमी.

श्रीकाशीहून सावकारी बात आली जे पाटिलबावाजवळ इंग्रजांचा वकील इंद्रसेन होता तो इमाजुद्वला याजकडे कलकत्यास गेला आहे.

--नाग २ पृ. १३३

सावकारी भलावण—१ अमूक रक्कम देऊं अशी सावकारांनीं घेतलेली हमी.

यशवंतराव होळकर यांजला, बमय फौज घेऊन यावे या प्रीत्यर्थ कोटी रुपयांची भलावण सावकारी मशारनिल्हेजवळ देऊन रवाना केले.

—हो. कै. पृ. १७६

सावकाश वाटणें—बरें वाटणें, दुखण्यास उंतार पडणें.

काकूच्या शरीरास सावकाश कोठपर्यंत आहे ते लिहावे.

—चं. चू. द. पृ. ७०

सावकाश होणें (शरीरीं)—बरें वाटूं लागणें; आरोग्य होणें.

भास्करपंताचे शरीरीं सावकाश उत्तम प्रकारें झालें. आतां येथें येऊन बसत असतात.

—ऐ. ले. सं. १८६४

सावधत—सावधता ?

रुपयास अवकाश नव्हता येक येक लाखानसी रुपये मिळूं लागले येकायेक बंदही जाहले करिता जळून राख जाहले आहेत. त्याची सावधत बरबोधी (बरबादी?) व्हावी.

—ऐ. सं सा. खंड ६ पृ. २४

सावधाई—सावधता; दक्षता.

सिंद्याकडील कारभारी तेथें असतील त्यास सावधाईविसी सांगावयाचे असल्यास आज्ञा करावी.

—नाग २ पृ. २५

सावडदेवड--(स्त्री)—विरजीक. म्हणजे शेतीमध्यें परस्परानी परस्परांना सहाय्य देऊन करावयाची कामें.

सावधानी—सावधता, दक्षता.

ज्यांनीं हिंदुस्थान काबीज केले तेथे अशा सावधानीनेंच राहिले म्हणून गुजारा झाला.

—हो. कै. पृ. ८२

सावलें--स्त्रियांच्या लुगडयाचा एक प्रकार.

मराठे मनुष्य पळूं लागल्यावर कोणाची इरा कोणास नाहीशी जाली. रांडेने सावलें हुसकले तरी बारा गांव पळणार! —भा. ब. पृ. ११

सावळे गोंधळ--गडबडगुंडा.

तुमचा जमाव किती व सरकारची दोन तीन हजार येणेंकरून काय होणें? त्यास त्यानीं अंतरंगीची बातमी सांगितली की, गुदस्तां चार लक्षाचे मिरजकरानें सावळें गोंधळ करून घेतले. —ऐ. प. पृ. १५१

सासवड मडळी--पुरंदरे मंडळी.

सरदार कोणी त्याबरोबर गेले नाहींत. सामान नाहीं. सडे व सासवड मंडळीसहित निघून गेले ते निंबदेव्हाऱ्याचा घाट उतरोन गेले ऐसें वर्तमान. —ऐ. ले. सं. पृ. ९४

साह्यसंकेती--संकेत करतांच साहाय्यास धाऊन येणारा.

नागपूरकर भोसले यांणीं पुण्यावर स्वारी करण्याची तयारी करून दक्षिणेतील कितीएक मराठे सरदार पेशव्यास प्रतिकूळ होते त्यास आपले साह्यसंकेती करून घेतले. —वि. घ. इ. पृ. १७

साहर्जावदल--?

जेव्हां येखाद्यानें हाती धरून वाढिले (वाढविल) तेव्हां प्राण ध्यावा साहर्जावदल स्वामीस तो संकट आहेच ४००० रु. पोर्णिमे अलीकडे पावावे तर आमचा भ्रम राहतो नाहींतर इजत राहत नाहीं. --पे. द. ३१ पृ. १०४

साहसश्रम—श्रमसाहस. (व्युत्क्रमाचें उदाहरण).

इतके साहसश्रम करून पुढें सार्थक किंवा असार्थक हेंहि कळेना. —ऐ. ले. सं. ९४३

साहानक—१ उदरनिर्वाहासाठीं करविरहित जमीनीची देणगी किंवा इनाम.

पुढें देवराव महादेव यानी श्रीमंतास अर्ज केला कीं पेशजी चांदोरी साहानक करून दिल्ही त्याजवर आमचे मातबरीप्रमाणें प्रपंचाचा निर्वाह होत नाही. --द. स. कै. या. पृ. १९९

साहित्या--साहित्य, साहाय्य.

हिराबावा त्यास अद्यापहि मराठे लोक भजत असतात शामलाकडून त्यांचे काही साहित्या फारसे चालत नवते ज्याग्रत स्थल आहे. याचे साहित्या करणार आपण समर्थ आहेत. —पे. द.

साहिता—साह्यता. साहाय्य, मदत.

सर्वप्रकारे सेवकाचे अभिमानी स्वामी आहेत. पहिलेपासून सर्व साहिता स्वामीपासूनच होत आली आहे. —पुणें अखबार भाग ३पृ.४९

साहिब—१ सोबती, २ मालक.

साही—गुरु, सांई.

तों इकडे फकीरीण हिनें आपले साहीस सांगितलें कीं आज्ञेप्रमाणें मुलें कापून हंडींत घातलीं परंतु हंडीं कांहीं भरत नाही.

—ज. स्वा. ब. पृ. ७

साहिल, साहील—किनारा.

साहुकारा करणें—कर्ज देण्यासाठीं सावकार उभे करणें, सावकाराकडून कर्ज काढणें.

गायकवाडमजकूर याणी दिवाण गणपतराव कोल्हटकर केले आहेत त्याणी लाख पन्नास हजाराचा साहुकारा केला.

—पुणें अख. भाग २ पृ. १२२

साहू—सावकार.

साहेतीस येणें—साहयास येणें, मदतीस येणें.

संताजी घोरपडे यांचे व सुभानजी माने यांचे यैक्य करून देऊन जमावानिसी सेनापतीसमागमे स्वामीचे साहेतीस येत ती गोष्ट करणें.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. १०४

साहेब—इंग्रज, गोरा (युरोपियनांचा 'साहेब' या सामान्य नामानें ५-११-१८१७ च्या पत्रांत प्रथमच उपयोग केलेला आढळला. आपणाकडील पत्रांत 'साहेब' हा धनीवाचक आदरार्थी शब्द आहे, व तो आपले लोक छत्रपतीस पेशव्यास व आपले धन्यास लावीत. उदा. साहेबास मोकासा अर्जानी जाहला.) दोन साहेबाच्या बायका भिल्लानीं धरून नेल्या. पैकी एक जीवें मारिली व एक मेली. घाटांतून लष्करांस जात होत्या. तेथे गफलतीनें नेल्या. सारे साहेब चितातुर आहेत.

—पे. द. भाग ४१ पत्र नं. १२४

साहेबकाम—सरकारकाम, मोठें जबाबदारीचें काम, लढाई.

१ कल्याणकडे इंग्रजांशीं लढाई होऊन शामीरखान रोहिले जमातसुद्धां साहेबकामावर आले, ऐसें ऐकण्यांत आहे.

—ऐ. ले. सं. ३५५५

२ सरकारच्या मनांत राग होता तरी आम्हांस साहेबकामावर घालावें (व मारवावें) तें न करतां आमचे गडकोट जप्त केले.

—ऐ. ले. सं. ५३१

३ त्याच्यानें फौज ठेवून साहेबकाम व मुलकाचा बंदोबस्त होत असेल तरी बरेच जाले.

—पे. द. १२ पृ. ६४

साहेबकिरान—शुभ ग्रहांच्या युतीमुळें वैभवश्रेष्ठ.

शहाजहान साहेबकिरान याणी बत्तीस वर्षे बादशहात करून उपरान्त राहिले. --वाड सनदा १४९

साहेबजादा—प्रभुपुत्र; उमराव.

इकडे प्रभु बाजीराय । तिकडे फत्तेसिंग साहेबजादा ॥

—अनंत फंदी ४६

साहेबसत्ता—खाविंदी, मालकी, प्रभुत्व.

साहेबनौबत—१ हत्तीवरील मोठा डंका; २ ज्याला डंक्याचा मान आहे असा.

साहेबमुलुक—खुश्कीवरील राजा.

आम्हासी जो साहेबमुलूक असेल तो दुश्मनी करूं शकत नाहीं.

--ऐ. टि. ११६०

साहेब मोमी आले--?

कारकीर्द १२०५ फसलीत फाल्गुन मासी श्रीमंत बाजीरावसाहेब यांची जाली त्या दिवसापासून साहेब मोमी आले यांचे नोकरीत वागणें कजम (लाजम) जाले यामुळे नाना फडणीस याचे दिलात वहम (संशय) येऊन हलाखीचा रोज पाहिला. —द. स. कै. या. पृ. १००

साहेबयख्तियार—सर्वाधिकारी, धनी.

साहेबेयेख्तयारी—धनीपणाचा अधिकार.

महाराजानीच विचार ध्यानांत आणून करणें ते साहेबयेख्तयारीनें केलीया अवघें संमत देतील. —पे. द. १७ पृ. ७९

साहेबरात—शबीबरात पाहा.

साहेबरिसायत—राज्यकर्ता.

१ —राजवाडे १९।१६

—साने प. या. व. ४७३

२ दक्षणचे सर्व साहेबरियासत याचा एक जाला.

साहेबसुभा—मोठा सरदार.

तेही साहेबसुभे. केवळ तैनाती करून राहणार नाहींत. एवंच कोण्या कलावर उंट बसेल कळेना. —हो. कै. पृ. १०३

साहेबहिम्मत—धैर्यवान्, महत्वाकांक्षी.

१ फत्तेनसीब व साहेबहिम्मत आहेत, करितां हरएकप्रकारें फिरंग्याचे फौजेस तंग करितील. —चि. रा. १९

साहेबहिमत—मोठी हिम्मत, श्रेष्ठ धारिष्ट.

(अवरतणासाठीं 'तूल' शब्द पाहा.)

—पुणें अख. भाग २ पृ. ९४

साहेबी—खावंदी; प्रभुत्व.

१ मुलखांत साहेबी कारकुनाखेरीज कोणाची नाहीं.

—सभासद २४

२ त्याची साहेबी जुलूम कसाला सोसेना.

—पे. द. स. मा. २१

साहेबी——द्राक्षाची एक जात.

साहेबुमन—१ मोठया मनाचा. २ तालेवार.

सैद हसनखान म्हणजे साहेबुमन म्हणजे सरदार घर वतनदार हमसरचा जितके हमसरीये तितके याचे चाकरसारिखे आहेतो. याची तसलीदिलबरो शिपाईयास ठाऊकी आहे जे (कीं हा) प्रामाणिक आहे. एकवचनी आहे.

—पे. द. १० पृ. ६२

साहोत्रा—मराठयांच्या चौथाईच्या हिशेबांतील एक कलम.

'साहोत्रा' म्हणजे शें. ६ टक्के इतका हिस्सा. हा साहोत्रा घेण्याचा हक्क पन्तसचीवांचा ठरलेला असे.

साळजिवाद (न)—साळू, सायाळ. साळशिंदर, साळशीट, सारसई.

साळशाळ—विस्तृत, विस्तीर्ण, विशाल, लांबरुंद, कुशाद.

साक्षमोच्या—साक्षमोझ्या; साक्षीपुरावा.

घालमेलींत बहुत होते. पण साक्ष-मोच्या अथवा दस्तऐवज म्हणावा तरी कोणाचा सांपडत नाहीं.

—ऐ. ले. सं. २१९४

साक्षर—विद्वान.

त्यावरून मनास आणून ब्राह्मण भले योग्य साक्षर पाहोन यासी नूतन धर्मादाय तांदूल कैली कोठी मापे मण .।॥. करून दिलें.

—के. सं. भट्ट दप्तर मालवण.

सिकंदरगड—उर्फ बदामी किंवा बादावी.

अज दिवाण किले सिकंदरगड उ॥ बादावी.

—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ१४

सिक्याचं तुटलं बोक्याचं पिकलं—एखाद्याचें नुकसान व्हावें पण त्यानेंच दुसऱ्याचा भरपूर फायदा व्हावा. ही म्हण १७५२ च्या पत्रांत आली आहे. इतकी जुनी आहे.

सिक्याच तुटलं बोक्याचे पिकलं तो विचार मुरारीनें (मुरारराव घोरपडयानें) पाहून तीस लाख रुपयाचा खजानेदार जाला ! लोकहि बरे जमविले. त्यावेगळ मवेसीची तो गणतीच नाहीं.

—E. P. M. पृ. १०८

सिकंजा—पेच; संकट; चरक.

लढाईचे सिकंजात संकटांत पडावें हे मुनासीब नाहीं.

—पे. अ. ६५

सकंदा—चिमटींत धरून तंग; हैराण, शिकस्त.

१ रजपूत बहुत सिकंदे केले; रोज कोसभर चालू पावले नाहींत.

—राजवाडे ६।२९२

२ ऐसे चार घटिका युद्ध बहुत उत्तम होऊन रजपूत सिकंदे करून थंडे केले.

—राजवाडे ६।६४८

३ पुरंधर बमय लस्कर घेरा घालून सिकिंदा केला.

--राजवाडे १८।८८

४ युद्धप्रसंग उत्तम प्रकारें जाहला. कछवे सिकंदे करून तंबी केले.

--हिं. द. खंड १ पृ. २९

५ मिर्जा राजा आईन (येऊन?) किले पुरंदर बमये लस्कर घेरा घालून सिकंदा केला ते वख्ती सिवाजीराजे भोसले मुलाजमतीस आले.

—पे. द. ३१ पृ. १७१

६ औरंगजेब पातशाह येऊन किल्ल्यास (सिंहगड) वेढा घालून हस्तगत केला ते समई व जुलपुकारखान येऊन गड सिकिंदा जाला ते समई गलादाणा सामासुमा हरजिन्नस पुरविला.

—ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. ३१

७ प्रहर दिवसापासून संध्याकाळ पावेतो युध्य जाले साहेबाचे पुण्यप्रतापे करून मोगल सिकिंदा करून मोडून कसबियात घातला.

--पे द. २८ पृ. १८

सिकम--पोट.

१ आविर्भाव दाखवून दाबाच्या सिकमांत (दाबाच्या पोटीं) कार्य करावें या वर्मावर आहेत ऐसे वाटते —नाग. २ पृ. ६१

२ नबाब तुमच्या सिकमांतील अैसे असतां निराळी वाटणी देऊं म्हणता हे ठीक नाहीं. --म. शि. यां. का. पृ. २५८

सित्त--सहा.

सित्तैन—साठ.

सितारा--तारा. --ऐ. टि. १।४४

सिनेजोरी--छाती, हिम्मत, हिय्या, धाडस पराक्रम, साहस (सिना—छाती) दतिया वोडसे वगैरे राजेरजवाडे यांच्या दृष्टी पाणिपतापासून ठिकाणी नव्हत्या त्या सर्वास दबाव देऊन झासीचा किल्ला सिनेजोरी हस्तगत करून विश्वासराव लक्ष्मण याचे स्वाधीन केला.

—चं. चू. द. पृ. ९५

सिपरसम्शेर—ढालतलवारवाला.
त्यास चार हजार जमावात कुल सिपरसम्शेर असे लोक आहेत करोल बंदुकवाले बिल्कुल नाहींत —राजवाडे७।१२८

सिकल—तऱ्हा, पद्धति, शक्कल.
नवाब मशारनुले फिरंगीचे डावघाव त्याची समजावीश, लढाईची सिकल जैस जाणताती तैस दुसर सरदार या देशामघे कोणी जाणत नाहीं.
—E. M. P पृ. १४७

सिकवा—तक्रार, चहाडी, व्यंग.
हरिपंत फडके व बालाजी जनार्दन उभयता नारायणरावयासमीप मुकरब होते त्यांनीं सखारामपंतांविषयी पैशून्य सिकवा नारायणराव यांजसमीप सांगून त्यांच्या चित्तात गिऱ्हे घातली.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. १०५

सिकस्त, सिकस्त देणें—पराभव करणें.
जाट तीस पस्तीस हजार ढवळपुरानजीक आला. रा. मल्हारजी होलकर याचे फौजेस सिकस्त दिल्ही. —हिं. द. खंड २ पृ. ५४

सिकाबंद—शिक्का केलेले.
ऐसे खत रायें सिकाबंद दिधले. —म. ब. ३६

सिकावण, शिक्कावण—शिक्का रुपया आणि सनवात रुपया यांच्या किंमतींतील अंतर किंवा फरक.

सिकोपा—संशय, अंदेशा, तर्क.
पत्रें येण्याची उपेक्षा जाल्यास यास बहुत वाईट वाटेल आणि नानाप्रकारचे सिकोपे याच्या चित्तात येतील. —नाग २ पृ ९९
याच अर्थी पंचरारोज हेच बोलणें होत होते. नित्य येक सिकोपा काढीत, याणीं उत्तर येकच केले की आपली सरदारी राहून जो विचार कराल तो मान्य आहे. —नाग २ पृ. ४६

सिक्—शक.
सिक् त्याचा बसून चुकला.
—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १५१

सिखामणी, शिखामणि—चूडामणि, शिरोपस्थ, प्रमुख.
टोपीकर सजा पावोन आचंद्रार्क त्रैलोक्यांत कीर्ती विस्तार होये तें करणार स्वामी समर्थ सिखामणी आहेत.
—पे. द. ४० पृ. ६९

सिंगडा—बंदुकीची दारू ठेवण्याचें शिंग.
कुरोलीकर बंदुखा सामानसमेत ता। रामजी सुर्वा प्रा बंदुख कांटचास

साखली सोनियाची दुहेरी व सिनेपटी सोनियाचीं व खजिन्यावर मुलामा सोनेरी या खेरीज साज कमरबस्ता बनातेने मढिला देखील सिंगडे व तोस्ताने

३ तोस्ताने, १ सिंगडा. १ रंजकदानीं. —पे. द ३० पृ.३२५

सिंगाळू—बकऱ्याची एक जात. याची शिंगें वळलेलीं असतात व याच जातीच्या बकऱ्याच्या टकरा लावतात.

सिंगाळू बकरे लढविले. —पे. द.

सिजील—दाखला, दफ्तरी नोंद.

तेच मुदतीचे विजापूरचे काजीची सिजील आहे. —गो. इ. ।. २३

सित्ईन—साठ.

सिताबी—जलदी किंवा त्वरा.

याच संधीत गनीम सिताबी करून जागेयाचे गला पडेल त्यास यावयास दूर आहे यैसें नाहीं. —पे. द. ३ पृ. २१

सितारह—तारा.

सितूर स्वार—सुतरस्वार, सांडणीस्वार

नबाबाची तबीयत बहुत दिक जाली आहे. कितेक वर्तमानें लेहून आसफजाहाकडे सितूरस्वार रवाना केला आहे. —पे. द. ४० पृ. ४३

सिदति जंग—(?) 'सिबाती जंग' असें असावें सिबा म्ह. धमधमा. धमधमे बांधून केलेली लढाई असा अर्थ दिसतो.

खान अलीशान गोरीखान फौजदार ठाणे मजकुरास येऊन पोहचले पाहाड मजकुरे दरवाजे बंद करून सिदती जंग केली. किल्ल्यावरून पथरबाजी केली खानाचे लोक अमसर जखमी जाले. जरूर जाणोन खानाचे लोकांनीं तीर तुफंगाची मार केली. —शि. च. सा. खं. २ पृ. १३२

सिंदीबन वाढविणें—अनौरस लेकवळ्यांचा पक्ष धरून त्याचा पुरस्कार करणें. (नारळाचें झाड--पुरस्कारार्ह, शिंदीचे झाड--निषिद्ध.)

बापू नानास बोलले सांप्रत तुम्ही सिंदीबन वाढविले आहे (लेकवळा महादजी याच्याशी दोस्ती करून त्याच्या जोरावर कामें उरकींत आहात) शिंद्या हाताशी धरून होळकराला क्षुद्र करून टाकीत आहा, पण या पासूनच तुम्हास आपाय होईल हे सर्व खचित मनांत वागवून फार जपावे. —हो. कै. पृ. ७०

सिद्ध—साध्य, प्राप्त, फायदा.

वस्त्रें नवाबास देण्यास आणली होती परंतु आतां ती त्यास गुजराणून आम्हास काये सिध ? (प्राप्ती). —पे. द. १० पृ.५१

सिधराव—सिधा+राह. सरळ मार्ग.
सखाराम भगवंत यांचे विश्वासावर मशारनिल्हेच्या सिधराव रीतीनें आज्ञा केली आहे. —को. प्रा. पृ. १७८

सिधाव—वसूल; वसूलझाडा.
मग महिनंदनू रायानें मुलखाचा चवदा प्रगणे यांचा सिधाव केला. —बिब ६

सिधोट—सरळ स्वभावाचा; सरळसोट.
हैंदरखान अप्रामाणिक, तुम्ही सिधोट. —ऐ. ले. सं. ११२८

सिन्याचा कोट करणें—छातीचा कोट करणें
याकरितां येकवेल सिन्याचा कोट करणें तो सर्वांनीं मिळून ठाण्यासच मारावे मरावे आपली तपसामग्री वेंचावे. —पे. द. १६ पृ.५६

सिना—१ भाला २ छाती.

सिनाझना—प्रेतयात्रेत किंवा मोहरमांत भाड्यानें छाती पिटून रडण्याकरिता आणलेल्या बायका.

सिनेजोरी—१ बळजबरी, २ छातीचा, जीवाचा धडा.
दरवाजीयास कुराडी लाऊन सिनेजोरीनें किल्ला घ्यावा त्यास किल्लेकऱ्यास सुचे जाहाले. त्यांनीं बरकंदाजी करून सांभाळिले म्हणून काम कारगार जाहाले नाहीं. —पे. द. १० पृ. ४६

सिनेदराजी—धाडस; धाडशी पराक्रम.
मुख्य गोष्टी मशारनिलेनी ज्याहांबाजी सिनेदराजी बरीशी केली. हुन्नरवंदीनें किल्ला फत्ते केला. —पे. द. १० पृ.४६

सिनेपटी—बंदुकीच्या एका भागाचें नांव.
गोपाळसिंग कुरोलीकर बंदुंखा सामान सभेत ता। रामजी सुर्वा प्रा। बदुंखकांटचास साखली सोनियांची दुहेरी व सिनेपटी सोनियाची व खजिन्यावर मुलामा सोनेरी याखेरीज साज कमरबस्ता बनातेनें मढिला देखील सिगडे तोस्तानें. —पे. द. ३० पृ. ३२५

सिप्हर—ढाल.

सिपटे—हिरव्या पोफळांचा धड.
तुम्ही दसऱ्यास हुजूर सामान पाठवावे म्हणून लिहिले. त्यास प्रस्तुत आणखी कांही जिनसाचा संग्रह नाहीं. सध्या नारल, पानें, सुपारी, सिपटे, व मासे याप्रमाणें पाठविले आहेत. तरी तुम्ही रा. स्वामीचे सेवेशीं हजूर करून प्रत्योत्तर घेऊन पाठविणें. वै. ४ स १७४२ पृ. २०

सिपह—शिपाई.

सिपहसालार—सेनापति.

सिपार—ढाल.

वस्त्रे खिलत सात पारचे व चारकुबा व दस्तार व सरबस्ता मरवरीद व समशेर व सिपार या प्रमाणें इनायत हुजूरहोऊन जाह्ले ते सेवेशी रवाना केले आहेत. —म. शि. यां. का. पृ. ४५९.

सिपूर्द—सुपूर्द—हस्तगत, स्वाधीन, हवाली.

गुलशनाबाद सिपूर्द जाली हे खुशवख्ती रावसाहेबास जाली.

—पे. द. २८ पृ. २६

सिबत—करार.

या गोष्टीनें मज्कुरांत द्यावें तसा सिबत जाला.

—इ. म. १९५

सिबा—धमधमा. हा धमधमा, ज्यावर गोळा टाकावयाचा त्या किल्ल्याच्या तटाइतका उंच केलेला असतो. एक तऱ्हेनें हा एक बुरूजच असतो; त्यावर तोफा ठेवून किल्ल्यांत गोळे मारीत. अशा धमधम्यावर चढविलेल्या तोफांनाही 'सिबा' म्हणत.

सिबाड—गलबताचा एक प्रकार.

१ या आजमासावरून बत्तिस सिबाडौ चार गुरावा मिळोन सात आठसे माणूस असेल. --पे. द. ३० पृ. १६७

२ सुरतेहून तिडोली जहाज व आठ सिबाडी मोठमोठाल्या जमावाची भरती घेऊन उंदेरीचें बंदरी येऊन नांगरवाडा राहिला आहे.

—पे. द. ३३ पृ. ५३

३ ५ जमादिलावल रोजीं इंग्रेजी लढवाई दुघोसी बोट १ बतेला १ व सिबाडा ३ असे ५ दागिने जंगी सरंजाम भरून मुंबईहून जात होते.

--ऐ. ले. सं. ४१९८

सिम्त--तर्फ.

सिम्तें--दिशा.

सियादत--मोठेपणा.

सिरंगी--बहुरंगी.

रास्ते याणी श्रीमंतास सिरंगी घोडी रास १ सरंजामसुद्धा दिली,

--पुणें अखबार भाग ३ पृ. १४६

सिरचोट—लकडा, तगादा, भुणभूण.

मजला संभाजीची सिरचोट लागली आहे कीं येकवेळ राज्यीं बसवावें व शाहूस मोडावें. —पे. द. १० पृ. ६६

सिरदर्दी—डोकेंदुखी, त्रास, काळजी, चिंता, अडचण.

जर या समयामध्यें फौज पाठऊन मुलूख काबीज केला तर बेमबलग हातास येतो सिरदर्दी कांहीं नाहीं. EMP पृ. १७३

सिरनहाणी—बादशाहाशी इंट्रोडक्शन किंवा प्रथम परिचय.

खानानें सूर्याजीची स्तुत हजरतीपावेतो करून सीरनहाणी करविली.

—ऐ. सं. सा. खंड ५ पृष्ठ २९

सि नाळकाजन—उर्फ श्री शैलमलकार्जुन.

—भा. व. द. दे. भू पृ. ७

सिस्ता; शिरस्ता—परवाना.

जैसा गुजरातचा सुबेदार नावास आहे तेणप्रमाणे दक्षणचा सुभेदार जाहलियाने अवघा प्रपंच श्रीमंतांचाच होतो. सिरस्ता मजपासी होता तो त्याजपैकी सिरस्ता हैद्राबादचा दिल्हाच होता आता वरकड च्यारी सुभेचा सिरस्ता पाठविला आहे चित्तास आणोन खास कलमदानामध्ये ठेवणेस निरोपिल पाहिजे. —EMP पृ. १२३

सिरा—शिरा, उत्तम, चागली.

१ गाई सत्वर विईल यैसी सिरा दो वेताची उत्तम पाठविणें.

—पे. द. १८ पृ. १४

२ सोलासतरा सिरा घोडी मेली व पडली.

—पे. द. ३ पृ. ९८

सिरा चढविणें—सरशी करणें, कबूल करावयास लावणें.

स्वामींनीं आपली मोहीम सिरा चढऊन मुदई पेशमान (पस्तावलेले असे) होत ते केले पाहिजे. —पे. द. १२ पृ. ३५

सिरा चढू देणें—सफळ होऊ देणें.

नबाबानी लिहिले आहे कीं राजेश्री बाजीरावू आले आहेत. यांचा मनसुबा सिरे चढू न दीजे. —पे. द. १४ पृ. ४८

सिराज—दिवा, दीप.

सिरी—शिरी, हत्तीच्या डोक्यावर घालावयाचें आवरण.

जमा भेटी सवाई जयसिंग यांणीं हत्ती दिल्हा त्वास सामान १ सिरी सकलादी १ झूल सकलादी जरी —पे. द. ३० पृ, ३२२

सिरी तोफ ठेवणें—पारिपत्य करणें, दबावणें, छळ करणें. डोक्यावर तोफ देणें, किंवा गळयांत तोफ अडकवणें इ० छळाचा प्रकार.

पुंड पालेगार यांचे सिरी तोफ ठेविता दरम्याने यादव नामदेऊ बख्तावार होऊन मुदमगी मबलग नजर बदलो लागली.

—पे. द. पृ. १७४

सिरोपस्थाई—सर्वावरिष्ठ, सर्वाधिकारी पुढारी.
हा मनसबा आपणच कबूल करावा सिरोपस्थाई आपणच व्हावे आपले पदर। आम्हासारखे अप्तां आगाध काय आहे.
—पे. द. ३ पृ. ३९

सिरोहो राजवेल–तलवारीचा एक नामांकित प्रकार.

सिरोहा—तरवारीचा एक प्रकार. हिला किंचित् बांक असे. राजपुतान्यांत सिरोही येथे या नामांकित तरवारी तयार होत. यांची पातीं इतकी उत्तम बनविलेलीं असत की हिचा घाव डोक्यावर घातला तर त्या घावानें कंबरेपर्यंत माणूस चिरला जाई.

सिलक करणें--गोळा करणें; एकत्र गोळा करणें.
कर्नल कलुष याला विलातेहून हुकूम आला जे पंचमीपर्यंत जसें कळेल तसें करून समेटून घेणें. पंचमीपुढें मसलत संबंधी एक दाम मजुरा न देतां पारपत्य करूं. याजवरून कलुष याणें हत्तीं घोडा वगैरे असबाब झाडून सिलक करून विकून सडा होऊन राहिला.
--ऐ ले. सं. ८२७५

सिलाटी ढाल–ढालीचा एक प्रकार. —पे. द.

सिलसिला--गलबताचा प्रकार.
वरकड मुंबईकडील वर्तमान तरी पनासक सिलसिले लहानथोर पाणी फाटी सामान किले देखील चढऊन तयारी केली.
—पे. द. ३ पृ. ५४

सिलसिला--शह, दाब, तंगी, उपसर्ग, उपद्रव.
१ नंतर छत्रपती महाराज यांचे दौलतीला सिलसिले लागून मोठी संकटे पडली तेव्हा श्री बोवा महाराजानी संकटे निवारण होतील अशी आज्ञा केल्यावरून संकटे निवारण जाली. --द. स. कै. या. पृ. २२७
२ त्या प्रांती इंग्रजाकडील पलटणे येऊन सिलसिला लागला आहे.
--ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. २४

सिलसिला—काम, हुद्दा, दरक.
चिरंजीवाचे रुखसतीविषयी मी अर्जी करावयाचें प्रयोजन नाही तत्रापि चिरंजीव सेवकाचेच (माझ्याच) सिलसिल्यावर हुजुर आहेत करिता अर्जी लिहून पाठविली आहे. —पुणे अख. भाग २ पृ. १५६

सिलह—सलाह, स्नेह.
१ तुमचा आमचा सिलहे वडिलापासोन चालिला आहे.
—E. M. P. पृ १३७
२ तुमचे सिलहीत आहेत त्याजवरी गौरपरदास्त करावे. पुढें तुमचा

श्रीमताचा सिलह पूर्व विधीस पावावे. आम्ही लोक खटाई (आहे) सिलहे नाही त्या स्थलीं सिलह करून उभयेताच येकचित्त करून सोडाव.

—E. M, P, पृ. ९९

३ सेवकाने पत्र लिहीले होते जे पुदचेरीच सिलहाने कोणाचे बरें झाले नाही. —ऐ. सं. सा. खंड ६ पृ. २४

सिलहदार—हत्यारी

सिलाट—पाथरवट, दगड घडणारा.

मौजे मिरजापूर प्रांत सुज्यावलपूर येथें तीर्थरुपास कैलासवास जाला. त्यास तेथें छत्री त्या स्थलावरी करावयासी राजश्री गोरखोबा यासी सांगितली असे त्यास कारगर सिलाट उत्तम पाहिजे तरी एकदोघेजण सिलाट मशारनिले आणतील ते चौकससे पाहून सुजावलपुरास पाठविणें

—शि. शा. इ. सा. भा. १ पृ. ३६

सिलाबारदार—-राजा किंवा सरदाराबरोबर त्याचें चिलखत वागविणारा नोकर

सिलाभाला—भाला वगैरे हत्यारे व चिलखतें.

यद्धप्रसंग जाला. सावंताकडील मोड जालियावरी याणे आपले मर्दाईनें फौजेमध्ये जाऊन सिलेभाले मेळविले.

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. ९

सिलावट--पाथरवट; मूर्ती घडणारे पाथरवट.

संगमरवरच्या मूर्ति येथें करविल्या त्यांचे तपसिले वर्तमान सिलावटी बरोबर सेवेसी लेखन केले आहे. सिलावट पावले असतील.

—हो. इ. सा. प. खं.१२ पृ. १३३

सिलावणें—सिलगावणें; पेटविणें.

आम्हास हवेली सांपडली. आंत बाहेर चौकी पहारा करुन दरवाजा लावून तोंडे सिलावून बसलो. —ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. २

सिलवेल—-शिळावेळ, थंड वेळ, शिरवड, शिळवड.

घोड्यास पाणी विहिरीवेगळे नाहीं. काहाडून पाणी पाजावयाचे संकट आहे. या करितां पाहाटेच सिलावेलाचे चालावे हे उत्तम.

—पे. द. १५ पृ. १५

सिला शास्वत—-शिळा शाश्वत.

शिळेंप्रमाणें, किवा शिलालेखाप्रमाणें टिकणारे. भावार्थानें पक्कें मजबूत. राजेश्री नाना एकवचनी आणि ज्यास जे वचन देतील ते शिलाशास्वत ही आमची खातरजमा होती.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ ६९

सिलिक--शिल्लक.

सेदीडसे बार रोज सुटतात दारूची सिलिक राहिली असे. ते सेवेसी हिसाबावरून विदित होईल दारुगोळी रवाना करणार स्वाम समर्थ आहेत.

पे. द. ३३ पृ. २२३

सिले--कवच.

हत्ती आणऊनु सिले करविले. —भाइसंमं द्विसंवृ. १७४

जिजाई बोलली शिवबा सील करा अंगाला. --ऐ. पो. के. (अफजलखानपोवाडा)

सिलेखाना--शस्त्रागार.

पानसे यानीं भांडीं, गल्ला, व पागेकडील सामान खिल्लारें, घोडीं, कुणबिणी, पाठ, सिलेखाना नेला. --ऐ. ले. सं. ७१००

सिलेपोस—चिलखत.

सिलेपोस पलटणे लाविती पठाण जरिचे समले.

—ऐ. पो. के. खडर्याच्या ल. पो. प्रभाकर

सिलेपोस--एक तऱ्हेचें गलबत.

१ लोकांसहि ताकीद केली कीं सातआठ गलबते लाहानथोर सिलेपोस समजून (सजून) येकनांगरी बंदरांत रहावें.

—पे. द. ३३ पृ. २४

२ रोजमरीयाचा यैवज आणावयास गलबत सिलेपोस पाठवणें म्हणून आज्ञा. —पे. द. १६ पृ. १३०

सिलेमानी मोहोर—?.

त्यानंतर उभयता पत्रांची तरजमा हरफबाहरफ (अक्षरन् अक्षर) करून गुजराणल्या. सिलेमानी मोहोरेचा मजकूर विस्तारे खूष होऊन भाषणें केली की शिंद्याचे विद्यमानें तहाचा प्रकार झाला तो श्रीमंत महाराजसाहेबाचे सल्लेने जाहला आम्हापाशी पत्र दस्ताऐवजी आहे.

--नाग २ पृ. ४

सिलोतर; शिलोत्तर, सिलोत्र--१ समुद्रकाठाच्या बांध घालून लागवडीस आणलेल्या कोकणातील जमिनीचा एक प्रकार. २ जमिनीच्या इजारदारानें खंडकराकडून घ्यावयाचा हक्क ३ कुलाब्याकडे मिठागराच्या मालकास शिलोत्री म्हणतात.

खारी रांजणी सिलोतर सालबसाल व अवलाद व अहफाद मुतशरफ होऊन काम पादशाही सरबराह करील.

—रामदास रामदासी अधिकारी दप्तर पृ. ४९

सिवबंदी—शिबंदी.

किल्ला नामी. जागा संरक्षण जाहली पाहिजे याकरितां तीन हजार किल्ल्याची सिबबंदी नेहमीं पाचसहा वर्षे आहे.

—ऐ. ले. सं ६४९३

सिवाये ज्याफिशानी—जाफिशानी म्ह. जीवावर उदार होऊन केलेली सेवा सिवाय ज्याफिशानी म्ह. जीवाभ्यसेवेखेंरीज दुसरें.

नमकहरामी करू तरी स्वामीच्या पायाची शपथ असे. या फिदवी (नोकर) पासून सिवायेज्याफिशानी अनखी कांही होणार नाहीं.

—पे. द.

सिवूलग्न—सीमोल्लंघन; शिलंगण; शींव उलंघणें.

दसऱ्यास आज आपण सिवूलग्नास यावे त्यांनीं म्हटले की उत्तम आहे येऊं. —नाग २ पृ. १७०

सिस्तबस्त—शिसंबासं; जोखमीच्या वस्तु.

जिवाजी महादेव याचीं घोडी व सिस्तबस्त येथे आहे.

—नाग २ पृ. १३९

सिसंबे—सहशन्बह, मंगळवार.

दोघे महार ठाणे मुकामी आणून तिसरे दिवशीं छ ७ मिनहू रोजी सिसंबे कारकून मुतालिक देसमुख बोलाऊन दोघां महारांच्या हातीच्या खलितिया काहाडिल्या. —शि. च. सा. खं २ पृ. ११६

सिसल, सिसाल—मुंडी, मुंडके. शिकारीनंतर पारध केलेल्या जनावराचें मंडकें मिळणें हा एक जुना महत्वाचा मान होता.

तुम्ही एकनिष्ठ सेवाधर्मे आहा म्हणून दारवलीच्या डुकर पारधीचे सिसाल तुम्हास दिले तरी तुम्ही जमाव धरून स्वारीशिकारीचे वेळेस हजीर होत जाणें. —शि. च. सा. खंड ५ पृ. १९२

सिसा--?

निवडलिया कामास जो कोण्ही हिल्लाहरकती करील त्याणें दिवाणात पांच सिसे व पांच हजार होनु देणें. —रा. १७ पृ. १६

सिसाल—(मूळ शब्द सिसार—डोकेंदुखी)

कर्जाची बेरीज मबलगा जाली ते सावकार आबाजी नाइकास हमेश हैराण करितात. नायकाचा सिसाल भरला. राजे यांचा पैसा आदा झाल्याविरहित पुढें मनसबा सांगतात हें दिसत नाहीं.

—पे. द. २५ पृ. ३१

सिसाला—साहा वर्षांचा.

नबाब अलीवर्दीखान यास पत्र पाठविले आहे कीं बंगाल्याचे चौथाईचा

यैवज सिसाला आम्हाकडे पाठविणें.

—पे. द. २० पृ. ६५

सिळा पडणें (कारभार)—वचक नाहींसा होणें

तहशीलदारास जरबेने पत्र लिहावें म्हणजे परगण्यांत फिरोन दबाव बसतो नाहींतर कारभार सिला पडिला. —पे. द. १७ पृ. ११७

सी—तीस.

सीखचिराग—रोवणदिवा. —रा. व्य, को.

सीगटोक—अद्वातद्वा, अपरंपार, बेहिशेबी.

सीगटोक पैका मागू लागतील. गोविंदरावहि उत्कर्षकाल आलियावर सुमारावर राहणार नाहीत. लोभी आहेत.

—ऐ. सं. सा खंड ७ पृष्ठ १०

सीजादगीपण—वडीलपणा आणि लक्षणेनें त्याबाबतचे हक्क.

१ शेख इमाम काळा व शेख अमद या उभयतांमध्यें सीजादगीपणाचा वडील धाकटे मानपानाचा कजिया लागोन हुजूर आले.

—ऐ. ले. सं. ८४११

२ पंचामते उभयतांचा कजीया मनास आणितां कागदापत्रानिशी शेख इमाम काळा हा वडील सीजादगीपण त्याने करावे. धाकटा शेख अमद याने भाऊवाटणी खाऊंन असावे. —खरे ८४११

सीज्दहुम—तेरा.

सीत—सहा.

सीत चढविणें—खोटा आरोप करणें, कुभांड घेणें.

उदाजी भगत याचें घर जळालें तें साळी पवारीण इने जाळिले म्हणोन सीत चढवून नांवें घेतलीं त्याची चौकशी करतां खोटी सीते चढविली सबब गुन्हेगारी घेऊन गावांतून काढून दिला —ज्यू. ३४६

सीतम—जुलूस, अत्याचार, कहर.

यादव नामदेऊ लांडे पेशकार रामराजा भोसले यास किल्हे कोढाणा, बमई कबिले असता रामचंद्र निलकंठ व शंकराजी नारायण मुत्सद्दी सरकार मा॥ हिले यासी साजीसी करून आपणास स्वार व प्यादे पाठवून किल्ले मजकुरावरी नेऊन कैदेंत ठेविले व देशपांडियेपणाचा महजर करून घेतला. तो आपले रजावंदीनें जाला नाहीं. आपणावरी ताजदी सीतम जोर बजोर करून कागद करून घेतला आहे.

—पे. द. ३१ पृ. ९३

सीतलदिव्य—दिव्याचा एक प्रकार. यालाच जलदिव्य म्हणत. या प्रकारात दिव्य स्वीकारणाऱ्याने, विशिष्ट ठिकाणाहून मारलेला बाण जाऊन परत

आणीतोंपर्यंत पाण्यांत बुडी घेऊन बसावयाचें असतें. तेवढ्या अवधींत तो गुदमरून मेला नाहीं तर त्याने दिव्य जिंकले असें समजत.!
हरदो वादी अमृतेश्वर थलास जाऊन तेथें सीतल दिव्यास खाडे राजी नव्हते. म्हणो लागले जे तप्त दिव्य करून.
—शि. च. सा. खं. ७ पृ. २८

सीतळ (शीतल) गंध—चंदनाची उटी.
दोन घटका दिवस रहाता सर्व मुत्सुद्दी व मराठे यांस सीतळ गंध व हार तुरे विडे देऊन स्वारी तीन घटका रात्रीं आली.
—नाग २ पृ. १०२

सीम—तिसरा. —राजवाडे ८।९५

सीमा—पराक्रम.
फार सीमा लोकांनीं केली. ज्या ज्या लोकांनीं कामकाज केले आहे त्यास सर्फराज करणार धनी समर्थ आहेत. —पे. द. ११ पृ. ३४

सीरणी—सेरणी, खर्च, दंड, किंवा खटला जिंकल्याबद्दल दिवाणांत भरावयाची फी
सूर्याराऊ पिसाळ यानी त्यासी शर्तीनसी वाद सांगून सोडविले व मोगलाईमध्ये मवलग पैके खर्च करून दिवाणात सिरणी देऊन फर्मान करून घेतले.
—ऐ. सं. सा. खंड ५ पृ. २६

सीरत—(उर्दू) वर्तन.

सीरदिदे—?
उसूल न जाले ते वजा करून वरकड उसूल करू देणे म्हणून सेरीकार सीरदीदे करून आलो. —शि. च. सा खं. ६ पृ. २४

सिवसिवा करणें—१ शिमगा करणें. शिव्या देणें. २ पश्चात्ताप करणें.
दिनांती घोडा बेलगाम जीनखोगीर बेसामान आला. सरखेल निघोन पुढेंच गेले. समागमे चौघे पोरगे मात्र उरले, सीवसिवा करीत मुरूडच्या डोंगराआलाकडेस आलो. —पे. द. ३२ पृ. १०

सीवसजारी—शिवेनजिक रहाणारे, पडोसी.
लोकानीं याजपासोन अंतर पडले तरी सीवसेजारी आहे. क्षमा करणें म्हणोन त्यास घेऊन गेले. —पे. द. ३० पृ. २००

सीशा—तह, सलोखा.
सीशा अगर संग्राम दोन्हीतून येक काये करतील पहावे.
—पे. द. १३ पृ. ३१

सीसा—रोग. —रा. व्य. को.

सोहहिसा—सहावा हिस्सा.
आतां मलसेटी सेटीया मजकूर सीहहिसेचें गुन्ह्याबद्दल ताजीलमाल होऊनु सेटियेपण वीटसेटी मजकुरासी दिले.
—शि. च. सा. खं. ५ पृ. ८८

सुकगुजार—आभारी किंवा कृतज्ञ.
स्वामींनी पथक पाठवून निजामनमुलुक यास न्यावे, म्हणजे आम्ही पांच हजार बोलो व पातशाहाही सुकगुजार होतील.
—हिं. द. खंड १ पृष्ठ ४३

सुकात—सॉक्रेटीस.

सुक्का (पु)—चिठी, चकती, नोट.

सुकर गुजारा—१ शुक्र गुजारी म्हणजे आभार प्रदर्शन; २ सुखाची कालक्रमणा.
आमचा सुकरगुजारा कंपिणी सरकारचे भरवशावर होत आहे.
—म. द. रु. २।१४२

सुकाण—सुकाणूं.
तरी तीर्थरूपांचे लिहिल्याप्रमाणें सर्वहि मनसब्याचें सुकाण मंत्रभेद होऊं न देतां राखावें. —पे. द. २६ पृ. १५९

सुका पडणें—अवर्षण.
सांप्रत सुका पडला. या देशांत लष्करांत महागाई. लोक कंगाल झाले. उद्या ईश्वर जाणे. —इ. सं. ऐ. टि. पृ. ५

सुक्र—कृतज्ञता, धन्यवाद, आभार, अभिनंदन
तरी हरएकविसी मदत व रयायेत व हिमायेत करीत जावे तो सुक्र सरकारकून हररोज करीत जाईल.
—शि. च. सा. खं. ९ पृ. ५२

सुकासान—(सुखासन ?)
जो इनाम आहे तोखेरीज करून यैलाडी जाजती इनाम मौजे सुगनहळी याचे बिराजरास सुकासानाचे तैनातीस मुकासा दिल्हा होता.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ३३

सुख ठराव—संतोषकारक तह.
नंतर अलमगीर पादशाहा खुद्द मुतवजे होऊन किल्ल्ले (किल्ल्यावर) हल्ला करणेस हुकूम लष्करास दिला. गुलगलबा होऊन विजापूरचे बादशाहा याणी घाबरा होऊन तेंविसावे खुरशीचा अबदुलरौफखां पैगामाकरतां अलमगीर पातशहाचे हुजुरांत पाठविले त्यानी फार मेहनत करून सुख ठराव करून विजापूर पातशहा व अलमगीर पातशहा यांची भेट

करवून विजापूर पादशहास सालीना लाख रुपये नगद नेमणूक ठराव केला व किल्ला अलमगिराचे स्वाधीन देविला
—द. स. कै. या पृ. २३५

सुखरूई; सुर्खरोई—बहुमान; आब; सुटका.
त्याजकडून घडलें नाहीं इतकी सुर्खरोई आहे.
—राजवाडे ५।१७७

सुखवस्त—निरुद्योगी.
परंतु मी काही रिकामा सुखवस्त बसून राहिलो नाहीं.
--राजवाडे १ पृ. १६८

सुखसमाचार—क्षेमकुशलता.
बाजीरावू यांचा कागद सुखसमाचाराचा तुम्हास आला असेल त्याचें नक्कल करून आम्हाकडेस पाहावयास पाठविणें. —पे. द. ९ पृ. ३१

सुखून; सखून—शब्द; वचन.
आपले सुखुनाबद्दल दौलतेनसी व ज्याननसी कोसीस करूं.
—राजवाडे १।५२

सुग्रीव आज्ञा—सक्तीची आज्ञा, कडक हुकूम.
(वालीचे त्याच्या शत्रूशीं युद्ध चालू असतां त्यानें सुग्रीवास गुहेच्या तोंडीं उभा रहा. हलूं नको म्हणून उभें केलें होतें. वालीला फार वेळ लागल्यामुळें सुग्रीव जागेवरून निघून गेला. तेव्हां वालीनें त्यास कडक शिक्षा करून त्याची बायकोहि जप्त करून त्यास राज्यांतून हाकून दिलें होतें. यावरून सुग्रीवास केलेल्या आज्ञेसारखी सक्त आज्ञा असा अर्थ.)
मी यांचा निरोप घेऊन सेवेसी यावें तरी महाराजांची सुग्रीव आज्ञा ! आज्ञेवेगळें येतां न ये. —पे. द. २५ पृ. ८७.

सुगंधराज--एक सुगंधी तेलाचा प्रकार.
गागाभट्टजीस सुगंधित स्नेह (तेल) चमेली सुगंधराज व गुलाबी अत्तर नाना प्रकारची चुवाचंदन, केशरकस्तुरी अर्गजा मिश्रित करून उटणें केलें.
—चित्र ९६

सुगमित—सोपें.
आणि हे स्थल म्हणजे सुगमित जोरावारीनें घ्यावयासी उपाय चालेल यैसे असोनहि हस्तगत नव्हे. —पे. द. ३२ पृ. ७८

सुचावणें--सूचना मिळणें, सावधानता होणें.
जावजी दाभाडे यास फौज देऊन पट्टाकिल्ल्यास काही सूत्र होते म्हणोन रवाना केले. पंचवीस माणोस वरती चढले होतें कोळियाचे राजकार्णी

होते म्हणोन गेले (होते) परंतु त्यासी (गडकऱ्यांस) सुचावले. त्याही मारून खाले घातले. —E. M. P. पृ. ३४

सुचित—स्वस्थ, निर्धास्त.

चिरंजीव बाबाची तुमची गाठ पडली असती म्हणजे आम्ही सुचित होतों. —राजवाडे १ पृ. २२९

सुचे—सूचना. सुचे होणें – परिस्फुटता होणें.

१ त्याही खबरदारी करून बरखंदाजी केली तो लोकांस सुचे शामलाची गलबत यैसे जाले. —पे. द. ३३ पृ. २८९

२ पांचसासे माणूस गेले होते. खांदेरीस संदर्भ केला होता. परंतु सुचें जाले यास्तव लोक माघारे आले. —पे. द. ३३ पृ. १०९

३ गणेश बिठ्ठलास फितुरीसाठीं कैद करून पट्टाचा किल्ल्यावरी पाठविलें. सुचे झाल्याचे वर्तमान श्रीमंत दादासाहेबांस कळल्यानंतर गळचा-कांबळचा जवळ मुक्काम करून राहिले आहेत. —ऐ. ले. सं. २४३२

सुजना—सुवा; टोंच्या; दाभण.

सुजनी—पुष्पितासनं. फुलें किंवा वेलबुट्टी काढलेल्या वस्त्रानें तयार केलेली बैठक–गादी–वगैरे. दुलईचें कापड —रा. व्य. को.

सुजम—?

उत्तम झालें, व सावताहीं सरलपणे वर्तावे येविशीं पत्रें गेली येणें करून उपयोगी पडेल व राजश्री चिमणाजी रामचंद्र तालुके देवगड हे येथें येऊन माहीत होऊन कलमें त्यास समजाऊन रवाना सुजम केले. —ऐ. प. पृ. १६२

सुजा—धैर्यशील.

सुजारणें—सुधारणें.

सारांश, तिकडील प्रांताचा मजकूरही सुजारोन आलाच आहे. —ऐ. ले. सं. ८६८

सुटले केश पाठीस शरण—म्हण— अनन्यगति.

आम्हांस स्वामी वाचून दुसरा कोण आहे ? सुटले केश पाठीस शरण. —पे. द. १३ पृ. ९

सुंठ फुकणें—भर देणें.

गोविंदरायासहि पुरती सुंठ फुकून बालप्रभूकडून तिकडील करवीरची बातमी आणणें व या गोष्टीस फार जपणें. —पुरं. द. भाग १ पृ. १७१

सुडीकवाडी होणें—दंगा ?

तनखादाराची झोड आहे, पैसा खजान्यात नाही. आमीलावर वराता देत आहेत. आमीलाचे घरी हगामा तनखादाराचा सुडीकवाडी होते ऐसे येथील वर्तमान आहे. —ऐ. सं. स. खंड ६ पृ. ४८

सुढावलासा होणें—चढून जाणें, चढेल होणें.

फिरंगी माहिमास सुढावलासा जाहाला आहे याउपरी जंजिरे अर्नाळा, अगर येथें येकवेल येईलच. —पे. द. ३४ पृ. ६

सुत्रेपणा—टापटीप, सुतीपणा, तवताकपणा, रेखलेपणा, खराई.

सुतर्ब मोहोर—(?) सर्ब मोहर; गुप्त.

मनसब्याची रीत पहातां सुतर्बमोहर आहे. —खरे ४।१५७२

सुतरनाल—उंटावरची तोफ.

१ निजामअल्लीखानानें कूच होऊन बेदरचे मुक्कामास आले. जेजाला २०००, सुतरनाला ५००, येणें प्रमाणें सामानसुद्धां शहरानजीक मुक्काम झाला. —ऐ. ले. सं २१०२

२ सुतरनाळा व भांडीं व जेजाला आणिल्या आहेत —पे. द. २६ पृ. १८८

सुतरबे मोहर—मूळ शब्द सुतर्बमोहर. त्याचा अर्थ गुप्त.

मुराररायासही मसलत पुसल्या हाच सल्ला त्याणीं दिला. मनसब्याची रीत पाहतां सुतरबे मोहर आहे. —ऐ. ले. सं. पृ. १५७२

सुतळीचा सडा—सुतळीचा तोडा.

उंटें, पालख्या वगैरे सरंजाम झाडून सुतळीचे सडे सुद्धां घेऊन गेले. —ऐ. ले. सं. ३५२६

सुताडा—स्त्रियांच्या लुगड्याचा एक प्रकार.

सुती चिवटे—?

(धातूच्या भांड्यांच्या जमाखर्चात हा उल्लेख आहे. सुती म्हणजे खापर-सुती होईल पण चिवटे म्हणजे काय? लांकडी रहाटावर जो दोरा गुंडाळून ठेवतात, त्याला चिवट म्हणतात.)

किरकोळ भांडी १ घागर कल्याणी तांबेची, १ बहुगुणी. तांबें. १ ताम्हण तांबेचे, २ सुती चिवटें, १ रुप्याच्या गांठ्या सुमार वजन ११ रुपये. —ऐ. ले. सं. ४१६३

सुती नसणें—रहस्य नसणें.

नानासी सुती नाही. ते वर्तमान पेशजी विनंती लिहीली होती. —ऐ. सं. सा. खंड ७ पृष्ठ ४१

सुती फांजा—सुती दोरखंडे ?

सवाई तोफ लवकर आली पाहिजे. याकरितां वडिलीं तयारीची जलदी

करवून सुती फांजा वगैरे सरंजामसुद्धां तयारी करवून रवानगी व्हावी.
—ऐ. ले. सं. ६३०२

सुती हात—बिनचूक नेमबाजी.
सुती हात तिरंदाजीचा वाणिती । डाव दुसऱ्यावर बाजीचा आणिती.
—ऐ. पो. के. ख. २ पृ. २४९

सुदणें—मारणें, ठार मारणें.
सुंदरगड—उर्फ दातेगड.
सुदामत, सुदामद—वहिवाट, परंपरा.
सुदामत—सरळ, रीतीचे.
शिंदे यांजकडील कारभारी काल वडिलांचे डेऱ्यास आले होते. बोलणी जाली, परंतु सुदामत भाषण अद्यापि नाही.
—ऐ. ले. सं. ४९२६

सुदी—स्वस्थपणें, सावकाशपणें.
खानदेशची जप्ती, गंगथडीची जप्ती, जुन्नर देशची जप्ती, सुदी करावी पैसा घ्यावा.
—ऐ. ले. सं. पृ. ३९९

सुदूर—सुटलेला.
सुदूर याप्तन—उद्‌भवन, मिळवणें, सादर होणें.
फर्मान हुमायून शरफ सुदूर याप्त. सन्मान्य राजाज्ञा उदभूत झाली.
—राजवाडे १५।३६३

सुदे—सुखें, खुशाल.
महाड घेऊन आम्ही काय करावे? अवघे जागे धन्याचे असे असोन लिहिणारानें लिहिले. सुदे लिहोत.
—पे. द. ३ पृ. १२०

सुधा (स्त्री)—चुना.
सुधोमत—शुद्ध, व्यवस्थित, सुदामत.
त्यास येथील प्रसंग याप्रकारचा आहे. प्रसंग नीट होये तो यैवज कोणास न देणे सुधीमत जाहल्यावर ज्याचा त्यास पावे.
—वै. ४ स. १७४९ पृ. २६

सुधुकी ?
श्रीमंत रघुनाथरावजी व सुबेदारासारिखे कुंभेरचे डेरियावर असता विपरीत विचारले (विपरीत प्रकार झाला) तेव्हा पेश (पुढे) न गेले तें आता कोणे प्रकारे जाईल? सुधुकी सरदारांचीं हसील व नुकसान मामलतेत पडेल.
—हिंगणे द. भाग २ पृ. ३७

सुधे बघणें—सौरस्य किंवा स्नेह असणें.

तांडूर प्रांतीं जमीदाराचें प्राबल्य ते अमीलास सुधे बघत नाहीत.
—पे. द. भाग ३८ पत्र नं. ९

सुघोट—सरळ.
त्यास मशारनिल्हेची चाल सुधोट आणि यजमान छलछिद्री पडले तेव्हां त्यांचे शहाणपण यांचें पसंतीस कसे येते ?
—म. शि. यां. का. पृ. ८५१

सुनके—सुनें, मोकळें.
निजाम--उलमलुक यांनीं सुनके रान पाहून बितिगागड आवंढ्याजवळ होता तो घेतला.
—ब्र. च. पृ. २२५

सुनके रान—मोकळा मुलुख, असंरक्षित मुलूख.
पेशव्याची स्वारी चिकबाळापुराकडे गेली तेव्हां हैदर रान सुनके पाहून बेंगरुळाकडे जाईल.
—ऐ. ले. सं. १५१७

सुनत (स्त्री)—सुंता.

सुनसान—सामसूम, स्वस्थ, निवांत.
रात्रीं लष्करही बहुत सुनसान होतें. तळबनीत नित खासे डेरे व लस्कर पडले आहे.
—पे. द. भाग २५ पत्र नं. २४२

सुप्रत्यतीनें—सुप्रवृत्तीनें.
जर अमल सुप्रत्यतीनें सरकारचे गावाचा दिल्हा तर उत्तम नाहींतर हरतऱ्हेनें घ्यावा लागेल.
—पे. द. २० पृ. ४३

सुपथ—निर्धोक.
राघोजीबावाकडील जासूदजोडी मार्ग सुपथ नाही म्हणून येथें बसली आहे.
—हिं. द. खंड २ पृष्ठ. २६

सुपेती—गादी किंवा बिछाना.

सुफ—रांग.

सुफर, सुफार—धनुष्याची प्रत्यंचा म्हणजे दोरी अडकवण्याचे टोंक.

सुंब (पु)—घोड्याचा किंवा गाढवाचा खूर किंवा टाप.

सुंबतराशी—घोड्याचे खूर तासणें.

सुबिकी—हलकेपणा; गैरतोलदारी; अप्रतिष्ठा.
आपण घाबरे होऊन त्यांच्या गळां पडू लागल्यानें सुबिकी दिसेल.
—राजवाडे १०।३५५

सुबे लोखंडी—?
अवतरणामाठी होका शब्द पहा. पे. द.

सुबक—हलकें.
बाबांचें मर्जीप्रमाणें पत्र आले तर सहजच माझें बोलणें सुबक पडले! मग

माझें राहणेंच येथें व्यर्थ.

—म. शि. यां. का. पृ. ५५४

सुबत्ता—सुरक्षित मार्ग.

तेथून पुढे सुबत्ता नाहीं. यास्तव हैदरखान माघारा फिरोन उडगणीस आला.

—ऐ. ले. सं. १४९४

सुंबा—(पु)-(Rammer of a cannon) तोफेची मोगरी.

सभत्ता—सुलभमार्ग किंवा उपाय.

आज जाब झाले, त्यात मंडळीच्या मोकळकीविषयीं काय लिहिले आहे कळत नाहीं. वडिली लिहीले होतें त्याअर्थी इकडच्या उत्तरांत काही सुभत्ता लिहिला असेल.

—ऐ.ले. सं. ५२९८

सुभता—सुगमता; स्वस्थता; सुलभता.

ये प्रसंगीं कांही न बोलावे; पुढे सुभता झालियावरी युवतीनेंच स्थळ ध्यावे.

—ऐ. ले. सं. १०३

सुभमश्वर--(सुगमतर?) सोपे. आवाक्यातील.

जमाव थोडा असल्यास डाव पाहून सुभमश्वर असल्यास शत्रूकडील जमावाचें पारिपत्य करावे. परंतु पुरती पक्की बातमी आणून करणें तें करावे.

—ऐ. ले. सं. ४४५२

सुभानमंगल, सुभामंगल—उर्फ शिरवळचा कोट.

सन ८४८ या सालात निरेनजीक चित्रबेट टेकाड पाहून सुभामंगल नांव ठेऊन कोटास काम लाविले. तो कारखाना सन ९२५ परियेत काम कोटाचे चालून कोट तयार केला. नंतर भागानगराहून प्रथम सुभा रवाना झाला.

—शि. च. सा. खं. १ पृ. २

सभिता—सुगमता; सोय.

प्रयागीं हुकूम सर्वस्वीं बापू यांचाच होता. (म्हणून यात्रा सुलभ झाली) यैसा सुभिता कधींच घडला नाहीं.

ऐ. ले. सं. ३७००

सुभिक्ष—धान्याची स्वस्ताई.

आमचा खर्च भारी पुढें सुभिक्ष होणे कलतच आहे. यास्तव खर्चाचा, बेगमीचा संग्रह असो द्यावा.

--चं. चू. द. पृ. ९५

सुभे—सुरक्षित.

आज तीर्थरूपांकडे काशीदांची जोडी रवाना करितों. उजवे हातें मार्ग सुभे असला तर जावें.

--ऐ. ले. सं. १३५०

सुभेत—सुभत्ता.

किल्ल्यात यादीप्रमाणें करावा. लाकूडफाटे तृण सिसे वगैरे जिन्नस कांहीं

सुभेत आहे तो (मार्ग चालत आहे तों) जमा करावा. आइतेवेळेस कांही होणार नाहीं. --पे. द. भाग २९ पत्र नं. १५१

सुभेता--सुभत्ता; सुभा; सुरक्षित मार्ग; मार्गाची सुरक्षितता.

त्यास मार्ग सुभेता नाहीं जिकडे तिकडे राउताचे मासेवळण झालें आहे. ---ऐ. ले. सं. ४०८

सुम्म—बधिरता, बहिरेपणा.

सुमसाम—सामसूम, निवांतपणा, निःशब्दता.

सुमारा—?

तसेच एक रोज तोफांचा मार सुमारा करितां करितांच कोपळ बहुल ११ गुरुवारीं नववे ताशीं ठाणें दिलें. —ऐ. ले. सं. ३२४१

सुमारी—नक्की (सध्या सुमारें किंवा सुमारी या शब्दांचा आपण 'अदमासें' असा अर्थ धरतों. उदा. घोडी असतील सुमार पांचदहा. परंतु ऐतिहासिक काळीं 'सुमार' शब्दाचा अर्थ 'नक्की संख्या' असा होई.)

नाणे मोहोरा जना थान सुमारी.

—शेंदुर्णी सं. म. कागदपत्र भाग १ पृ. १४ व १६

सुमारें—शोधार्थ.

श्रीमंतांनीं बाळोजी पलांडे यांस दारूच्या सुमारें पाठवि लें. दारू कोठ आली, काय वर्तमान कळत नाहीं. वडिलांकडे दारूचे बैल आले असलिया उत्तमच झालें. —ऐ. ले. सं. ११८८

सुर्खरंगी—तांबडया रंगाचा.

तुम्ही शादीचे सुर्खरंगी पोशाक जवाहीर घालून सिकंदर जहान यांचे हवेलीस हजर असणें. —राजवाडे ७।२०३

दौलानी शादीचा रुका सुर्खरंगीन कागदावर लेहून पाठविला कीं तुम्ही यावे. —राजवाडे ७।२०४

सुर्खरुई—निःस्पृहता.

त्यांचें वजन सेनाधुरंदर याजपासी राहे आणि इतबार वाढे, कामांत सुर्खरुई राहे यैसी चाल रावजींनी नाना फडणीस यास समजावून करावी —नाग. २ पृ. १०४

सुर्खरु; सुरुखरु—उजळ तोंडाचा; मुक्त.

भगवान सुर्खरु करील तोच सुदिन समजावा.

—राजवाडे ६।३९५

निर्भिडपणें खरा प्रसंग केल्यास कोण सुरुखरु, कोण खालीं पाहातो हेंही ध्यानास येईल. —ऐ. टि. ३।६२

सुर्खी—लाली; तजेलदार गुलाबी छटा; लाल शाई.

सुर्नीस—सनदा, वराती, कौलनामे वगैरेवर सुरुसूदबार या तीन शब्दांचा शिक्का मारण्याचें काम ज्याचेकडे असे तो अधिकारी.

सुरअत—चपलता.

सुरकुडया खेळणें—हुलकावण्या देणें.

गुत्तीस हैदरखान आलाच तरी अवघड सेनापतीस पडेल. रा. भवानराव सुरकुडया खेळतात. प्रस्तुत नरसिंगपुराजवळ आहेत. भगवंतराव व शंकराजी घोरपडे १०–१२ हजार आहेत. पंत (भवानराव पंत प्रधिनिधी) गांठ तोडितात व भगवंतरावही निसंगपणें पाठीस लागोन फडशा करीत नाहींत. —ऐ. ले. सं. २४७९

सुरखुर होणें—१ उजळ तोंडाचे होणें, २ निष्कलंक नोकरी बजावणें, ३ चोख.

किल्ले मजकूर राजश्री छत्रपती स्वामीस आर्जानी जाहला आहे तरी तुम्ही बेशक होऊन हुजूर येऊन आपला आहवाल विदित्य करणे. पेस्तर साहेबकामावरी सुरखुर होऊन विलातीची आबादानी करणें.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ २५

सुरखरुई, सुरखुरुई—उजळमाथा, निष्कलंकत्व. उत्तीर्णता, उजळ माथा.

जर ते त्वरेनें आडवें होऊन त्यासी शिक्षा देतात तरी त्यांत त्यांचा इतबार वाढतो व आम्हातुम्हासीही सुरखरुई प्राप्त होते.

—हिंगणे द. भाग २ पृ. ५

रावजीचे अहवालावर हुजूरची इनायत व सरफराजी व हमजिनसात सुरखरुई इतकीं कामें होत आहेत.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. १७४

सुरगिरी—देवगिरीचा किल्ला —राजवाडे ८ पृ. ९

सुरत—रंग; रोख, आविर्भाव.

१ श्रीमंतांच्या येण्यास दिवसगत लागली पुढेंही इकडे येण्याची सुरत दिसत नाहीं व गुरमकोंडा सर केल्यावरून त्रिंबकराव पेठे फारच हावभरी झाले आहेत. कोणी माणूस खात्रेंत नाहीं.

—ऐ. ले. स. १७४०

२ त्याचा व आपला मनसबा एकच आहे, किंवा कांहीं कोठे मनसब्याची सुरत दिसत नाहीं. —ऐ. ले. सं. २८७३

सुरतगार—चित्रकार.

सुरत घेणें—मुकाबला घेणें, भिडणें, अब्रु घेणें, बलात्कार करणें.

गिलच्यानें कुंजपुरा घेऊन तेथें कुतुबशहा यासी ठेविलें आहे. आधीं ते ठाणें घ्यावें. पुढें नदीचें पाणी उतरल्यावर गिलच्याची सुरत घ्यावी.

—भा. कै. पृ. १०

सुरतपिजीर—यशस्वी.

दिल्खवाह मतालीबकार सुरतपिजीर होऊन.

—साने पयाव ३८४

सुरत मजालिसी—न्यायपंचायतसभा, किंवा तिचा निवाडा.

सुरत मजालिसी बिहुजूर किले नसीराबाद उर्फ धारवाड सु॥ इहिदे तिसैन अलफ जाहाले सुरत मजालिसी यैसा जे.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ. १

सुरतमहाल—मिळकतीच्या वर्णनाची यादी.

सुरतवान—सुंदर.

स्थापनेस प्रतिमा आणिल्या त्यांत सुरतवान नाहीत.

—खरे ९।४७९३

सुरसा—(पु.) खिळयाचा एक प्रकार.

सुरतसांभाळा, सुरत सांभाळणें—सुरत म्ह. शरीर. शरीर सांभाळता यावयास लागणें म्ह. भावार्थीनें वयांत येणें, सज्ञान होणें.

आम्ही सुरत सांभाळया पासून तुमचे घरी लहानाचे मोठे जाहलो. माणसे आम्हास तुम्ही केले. बाळाजीपंत व बाजीराव व नाना तीन पुरुष गेले. आता आम्हास वांचणें हें असकत (अशक्य).

—हो. कै. पृ. ४०

खंडेराव महाराज कुंभेरीवर कामास आले ते समयी सहगमनाचा निर्धार परंतु सुभेदारांनी बहुतच ग्लानी केली दौलतीचे संभाळयाविषयीं खंडू हें नाम तुजला ठेवून मी उत्पन्नाची काळजी करून होतो हें माझे सौभाग्य कायम ठेवणें असल्यास विचार करावा तेव्हां बाईसाहेबांनीं सुरत सांभाळल्यावर इष्ट आराध्य सुभेदारच असें मानून काळ काढला.

—हो. कै. पृ. १२०

सुरतहाल—कैफियत; हकीकत

शंकराजीस वतनासी तालुका नाहीं म्हणून आपलाल्या दस्कत शिक्क्यानसी सुरतहाल करून लश्करात पाठविला.

—वाड सनदा ९५

सुरती—तोंडानें फुंकून वाजवावयाचें रणवाद्य, रणशिंगासारखें. पिपाणी. पोइसरकरास जुनरोच्या झुंजास मोहारी शिंग व उत्तनकरास विराणे दिधले व गोराईकरास वीरगाठी व येकसरकरास मोहारीसिंग सुरती ऐसी उचितें दिधली.

—बिंब १०

सुरळी—स्त्रियांच्या लुगड्याचा एक प्रकार.

सुरा—कुराणाचा खंड.

सुराख—शोध; पाळत.

या धामधुमींत सयाजीराजाचा मुलगा रुस्तुमजी हा बालवयात होता त्या सुराख राखून तोतया अब्दुल्लानें जबर्दस्तीनें धरिला.

—भा. इ. स. म. स. स. वृ. ६७

सुराखार—सोरमीठ.

मासल्यास दारू कच्चा शेर पाठविली आहे. रोज खंडीभर तयार होईल, असा प्रकार आहे. सुराखारखेरीज जिन्नस येथें तयार आहेत. खार २०–२५ खंडी येई, अशी तरतूद जाहल्यानें सर्व सोई घडतात.

—ऐ. ले. सं. ६२८९

सुराणी—संकट, त्रास, अडचण.

तुम्ही मावळात येऊन लोक गोळा करितां, मोहिमेची सुराणी अवघ्यास जाली. पाचा रुपयाप्रमाणें दरमाह कोणी कबूल करीनात.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ८५

सुराणी पडणें—अगत्य किंवा आवश्यकता उत्पन्न होणें.

त्याच समयीं चिंतामणराव आप्पास जखमा लागल्या, असें वर्तमान आलें, म्हणान आमची बोलण्याची सुराणी पडली.

—ऐ. ले. सं. ६६५१

सुरुघोडा—अवलादी करिता राखलेला वळू घोडा. (अपेट शब्द पहा)

सुरंजन—बंदुकीचा एक भाग.

अलीबंदास कड्या दोन रुप्याच्या सुरजनास साकलौ येक रुप्याची कुंदा हस्तीदंताचा. —ऐ. सं. सा. खंड ३ पृ. २२०

सुरत बांधणें—सुमार बांधणें, हिंमत धरणें.

सूट पैका किती मिळेल हे साफ लेहून पाठवा. त्या सारखा सुमार बांधो. जुने फौजेस पैक्याची ओढ, नवा पैका पांचपर्यंत सातारा मिळाला तरो सुरत बांधू. —पुरं. द भाग १ पृ. १७३

सुरतेचा भला आणि कमरेचा ढिला—गोरा गोमटा कपाळ करंटा. दिसायला बळकट पण पौरुषहीन.

—रा. व्य. को.

सुराख—खिडकी किंवा झरोका.

सुरुसन—हिज्री शकानतर सातशे पंचेचाळीस वर्षांनी म्हणजे इसवी सन १३४४ सालीं सुरू झालेला शक.

सुरू घोडा—वळू घोडा, बेण्याचा घोडा.

सुल्तानढवा—येलगार; हल्ला.

पुरंधरास आपण सुल्तानढवा करितो आणि गड घेतो.

—पे. द.

सुराख—शोध; पाळत.

या धामधुमींत सयाजीराजाचा मुलगा रुस्तुमजी हा बालवयात होता त्या सुराख राखून तोतया अब्दुल्लानें जबर्दस्तीनें धरिला.

—भा. इ. स. म. स. स. वृ. ६७

सुराखार—सोरमीठ.

मासल्यास दारू कच्चा शेर पाठविली आहे. रोज खंडीभर तयार होईल, असा प्रकार आहे. सुराखारखेरीज जिन्नस येथें तयार आहेत. खार २०–२५ खंडी येई, अशी तरतूद जाहल्यानें सर्व सोई घडतात.

—ऐ. ले. सं. ६२८९

सुराणी—संकट, त्रास, अडचण.

तुम्ही मावळात येऊन लोक गोळा करितां, मोहिमेची सुराणी अवघ्यास जाली. पाचा रुपयाप्रमाणें दरमाह कोणी कबूल करीनात.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ८५

सुराणी पडणें—अगत्य किंवा आवश्यकता उत्पन्न होणें.

त्याच समयीं चिंतामणराव आप्पास जखमा लागल्या, असें वर्तमान आलें, म्हणोन आमची बोलण्याची सुराणी पडली.

—ऐ. ले. सं. ६६५१

सुरुघोडा —अवलादो करिता राखलेला वळू घोडा. (अपेट शब्द पहा)

सुरंजन—बंदुकीचा एक भाग.

अलीबंदास कडचा दोन रुप्याच्या सुरजनास साकलौ येक रुप्याची कुंदा हस्तीदंताचा. —ऐ. सं. सा. खंड ३ पृ. २२०

सुरत बांधणें —सुमार बांधणें, हिंमत धरणें.

सूट पैका किती मिळेल हे साफ लेहून पाठवा. त्या सारखा सुमार बांधो. जुने फौजेस पैक्याची ओढ, नवा पैका पांचपर्यंत सातारा मिळाला तरो सुरत बांधू. —पुरं. द भाग १ पृ. १७३

सुरतेचा भला आणि कमरेचा ढिला—गोरा गोमटा कपाळ करंटा. दिसायला बळकट पण पौरुषहीन.

—रा. व्य. को.

सुराख—खिडकी किंवा झरोका.

सुरुसन—हिज्री शकानतर सातशे पंचेचाळीस वर्षांनी म्हणजे इसवी सन १३४४ सालीं सुरू झालेला शक.

सुरू घोडा—वळू घोडा, बेण्याचा घोडा.

सुल्तानढवा—येलगार; हल्ला.

पुरंधरास आपण सुल्तानढवा करितो आणि गड घेतो.

—पे. द.

सुरोज देणें— ?

आंवदा झाशीची रसदेची लाख दीड लाख सुरोज देऊन तुमची चाकरी केली ते वृथा जाली. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. ३६

सुल्लम—शिडी.

सुलकुत—सुलकूल, सार्वत्रिक सहिष्णुता. अकबराचें ब्रीदवाक्य.

नायबमुनायबीचें फर्देवर दसकत जुन्या सुलकूल पावेतों.

—म. शि. यां. का. पृ. ८२०

सुलतानढवा—निकराचा हल्ला.

याउप्पर याहीं सुलतानढवा करावा म्हणून विचार केला आहे.

—पे. द. १६ पृ. ४७

सुलतानी—द्राक्षाची एक जात.

सुलतानपूर—उर्फ शहादे.

वडिलामागे शके १७५५ जिल्हा खानदेश ता. सुलतानपूर उर्फ शहादे येथें शेकदारीची आसामी पत्करली.

—आपटे घराण्याचा इतिहास पृ. ७

सुलतानपूर—उर्फ बसवापट्टण. —भा. व. द. दे. भू. पृ. ६

सुलस—(फारशी) एकतृतीयांश. —भा. भो. द. पृ. १०४

सुलह—सलूख; सख्य.

पेस्तर रुक्नुद्दौला याचे मारिफत सुलह करून.

—राजवाडे १।५३

सलहसलूक—तह, सलोखा.

आमचा इरादा सर्वप्रकारें सुलहसलूकाविसी आहे. दुतर्फा लढाई मवकूफ असावी. —हिं. द. खंड २ पृष्ठ ७९

सुला—सल्ला.

महाराजासी मुसाभुसीनें सुला केला.

—ऐ. सं सा. खंड ६ पृष्ठ २६

आणिक अवतरणासाठीं. 'परा' शब्द पहा. —E M.P. पृ १३६

सुलाख—सोन्याच्या दागिन्यांतील धातूच्या शुद्धतेची परीक्षा पाहण्यासाठीं त्याला पाडलेलें भोंक.

सुलाखी रुपया—ज्याला भोंक पाडलें आहे व तपासून घेतला आहे असा रुपया.

४० रु॥ चिंचवड छापी सुलाखी. —पे. सा. पृ. १४०

सुलालह—प्रजा.

सुलुकवालू—समेट, समजूत, दिलजमाई.

(येथे) तनखादाराची झोड आहे पैसा खजान्यात नाहीं. आमीलावर वराता देत आहेत अमीलाचे घरीं हंगामा तनखादाराचा सुलुकवालु होते ऐसे येथील वर्तमान आहे. --E. M. P. पृ. १८२

सुव्हान--परमेश्वर.

सुव्हानी--परमेश्वरी.

सुवर्णदर्शन घेणें--लांच खाणें.

जनवार्ता आहे जे होळकर याणीं टिपूकडील सुवर्णदर्शन घेतलें सत्यमिथ्या न कळे. ——ऐ. ले. सं. ४१६६

सुवा--दाभण, मोठी सुई.

सुवारा—चाहूल, बातमी, पत्ता, माग, छडा, मूस, आराखडा.

सेवटी कांहीसा सुवारा जाधवराव याचा राजाजीस उमजला. --पे. द. भाग २५ पत्र नं. ८८

सुवाळा—१०० ते १७० खंडीचें गलबत.

सुवाळी मवाळी (स्त्री)—लाडीगोडी; गोडीगुलाबी.

सुशी--कापडाचा एक प्रकार.

रजया आज्ञेप्रमाणें दोन सुसीच्या पाठविल्या आहेत. —ब्र. च. पृ. ६४

आणिक अवतरणासाठीं. —पे. द. पृ. ३८ पाहा

सुस्त कारभार—अव्यवस्थित, दिरंगाईचा कारभार.

गोविंदराव विस्वासराऊ याचा कारभार सुस्त आहे सख्त तगादा करून रुपये घ्यावे कोणाची रदबदल न ऐकावी. —चं. चू. द. पृ. ९०

सस्ते—स्वस्थपणें, सुस्त झाल्यासारखें ?

आमचे मतें चार दिवस मोहळेस रहावे मग पुढें जावे तों तुमचें पत्र ये रीतीचें आलें यास्तव आजी सुस्ते तारापुरास भीमातीरीं मुक्काम केला. —ऐ. ले. सं पृ. २७५

सुफ्त—सुपथ, मार्गाची निर्वेधता.

वाटेचा सुफ्त न देखला तमाखूचे बैल रतलामच्या धरतीमध्ये आले होते ते लुटले गेले हा वाटेवा समाचार आहे. --E. M. P, पृ. २६

सुशी—स्त्रियांचा लुगड्याचा एक प्रकार.

सुस्मार—घोरपड.

सुस्मोर— ?

एकूण गाऊ ७ कुलकर्ण व ज्योतिस हे आपले मिरासी यामधे आपला तक्षिमेसी - - त्यामध्ये निमे - - - - - आपले पूर्वजें सुस्मोर कायावाचामने आत्मसंतोषें दिधले. —शि. च. सा. खं. २ पृ. १७७

सुसणें—सुचणें.
येथें ज्ञान सुसले तितके बोलून मर्जी उत्तम राखली.
—पेठे दप्तर भाग २ पृ.९

सुसी—कापडाचा प्रकार.
कापड जिन्नस तेथे खरेदी करून पाठविणें बितपसोल पातले सुसी ४० गजन्या सुमार २५ —पे. द. १८ पृ. २

सुक्षम—सूक्ष्म, नाजूक, काळजी करण्यासारखें
शामलाकडील वर्तमान बहुत सुक्षम जाहाले आहेत.
—पे. द. ३३ पृ. २४८

सू—बाजू.
सूज्य (जंजालाचे)—? —पे. द.
अवतरणासाठीं होका शब्द पाहा.

सूड—शोध, तलास.
रामाजी उंडा याजसी पुरसीस करिता सूड निवत चालिला.
—शि. च. सा. खं ७ पृ. ७१

सूत्या—संस्कृत व प्राकृत कोशांत, सुत्या शब्दाचा अर्थ सोमाभिषव असा दिला आहे ओकांच्या गीर्वाण लघुकोशांत सूत्या किंवा सुत्या याचा अर्थ आवाज करणारा सोमरस काढणारा असा अर्थ दिला आहे. पूर्वी यज्ञसमाप्तीचे वेळीं सोमरस पीत असत त्यावरून सूत्या म्हणजे यज्ञ समाप्ति असा अर्थ दिसतो.
फाल्गुन शु॥ ८ मंगळवारपासून शुद्ध १२ शनिवारपर्यंत पांच दिवस पावेतो अनुष्ठान जाहाले. द्वादशी शनिवार सूत्या करून संध्याकाळचे प्रहररात्रीस घरास आलो. —ना. दी. पा. पृ. ९६

सूत—खापरसूत. जस्त, एक धातु.
आज नवमहिने यांस येकेहि गोष्टीचे साहित्य न जाले. दारूगोला सूत हे पदार्थ कांहीं इकडे मिलावयाचे नव्हते. स्वामीचे प्रतापे भलतसे चाललें गेले व तीन महिने राहिले तेहि जातील. वर्षास खानदेश, गुजराथ कोकणांतून गोले, सूत, फताऱ्या मेलऊन आणावे लागते.
—पे. द- २८ पृ. १६१

लोखंड व सूत पाठवावें त्यास सूत कालच रवाना केलें. लोखंड मणभर पाठवितों. —ऐ. ले. सं. ३५०६

सूत घेणें—बाजार खरेदी करणें. सवदासूत.

शहरांत लोक दहापांच हजार शहर पहावयाची व उंटे व घोडीं सूत घ्यावयाची जात असत. —हो. कै. पृ. १९८

सूवह—देश, सुभा.

सूर्णी रुपया—एक प्रकारचा रुपया.

अवतरणासाठी 'आलबस' पाहा.

सूर—साताऱ्याजवळील चंदन किल्ल्याचें जुनें नांव. शिवाजी महाराजांनीं शके १५८० सालीं तो जिंकल्यावर त्याचें नवें नांव चंदनगड ठेवलें.

—भा. इ. सं. मं. इतिवृत्त शके १८३८ लेखांक ४४ पृ. ८७

सूर्यभक्त--दिवाळें निघालेला, दिवाळखोर.

सेंडी, शेंडी—भाताच्या पिकावर पडणारा एक रोग.

सेंडी किंवा सेंडी थरारणें—शेंडी झटकणें, म्ह. लक्षणेने बळ धरणें, शीर उचलणें किंवा उपद्व्यापाचा आविर्भाव करणें.

असे आले आणि आईसाहेबाची सेंडी थरारली तरी देसोच रहाणें लागेल- —पुरं. द. भाग १ पृ. १७२

सेंडीदांडी मोकळी होणें—सर्वस्व गमावणें. शेंडी म्ह. शिखा व दांडी म्हणजे शेपूट. २ घोडीं गमावणें.

त्याजवर हैबतराव व चंद्रसेन याच जुज जालं तेथ सेडीदाडी अगदी मोकळी जाली. यशवंतराव पायेउतारा फिरू लागले.

—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. १३३

सेंडी फुटणें—अंदाजापलीकडे खर्चाची रक्कम वाढणें.

ग्वालेरींत राऊत पाठविले. त्यास दीडमाही बेगमी करून दिल्ही. जाजदी पैका समजाविसीस लागला. ऐसी एकास सेंडी फुटली. पुढें कर्ज कोठवर घ्यावें. —पे. द. भाग २७ पत्र वं. १२२

सेंडे (सेडें) निवडक; उत्तमोत्तम.

आम्हांकडील २० घोडे जाया जखमी जाले. तसेच माणूस सेडेंच जाया जखमी जालें. —ऐ. ले. सं. ३६१४

सेणसेणकूर करणें—शेणशेणकूट करणें, शेणगोठा झाडसारव वगैरे करणें.

मजला कोणी पोटास देईल त्यापासीं राहीन म्हणून बोलली. त्यावरून मी विनंती केली कीं पोटावर राहती त्यापक्षीं सेणसेणकूर करावयासी माझे तसलमातीस द्यावी. —शि. च. सा. खं. २ पृ. ३१४

सेणानें ठाव पुसणें—शेणाने सारवून निर्मळ करणें, नांव निशाणीसुद्धां नाहिशी करणें.

जेणे तुमचे केले कदन। त्यासि दावीन यमसदन।

किंबहुना भस्म करीन । पुसीन सेनें ठाव त्याचा

—ग. पु. सं. टी. पृ. २०
—म. सं. प. व. ७ अं. २

सेती, सैती—भाल्याचा एक प्रकार.
याची लांबी आखूड असते.

सेद—तन्दुरुस्ती, प्रकृतिस्वास्थ्य.
दामोदर महादेव यांचे दर्शन कबूच्या डोहावर जाले. दुसरे दिवसीं कूच जाले. ते या मुकामावर आले. सेद जाली इतकियांत दामोदरपंताचे स्त्रीचे वर्तमान आले. याजकरितां मशारनिल्हेस मातमचा (दुखवटयाचा) खलत पाठविला. —पे. द. २५ पृ. ८

सेंदूर उडणें—१ भ्रमनिरास होणें. शुद्धिवर येणें. महत्व कमी होणें.
यैसे दोन चार आरोप त्याजवर आणून त्याचा सेंदूर उडला आता तो चेनापटणातच आहे. हलका केला आहे

—पे. द. २८ पृ. १०७

सेनाखासखेल—गायकवाड सरदारांची पदवी.

सेनापत्र—सनदात्राचा अपभ्रंश संदापत्र, सेंदापत्र,—सनदापत्र लेखी करारमदार.
सखाराम भगवंत याचेही नारायणराव ऐकीनात तेव्हां यांणी (सखाराम बापूनीं) सेनापत्र केलें सुमेरसिंग याजकडून धरावें. धरावयाचा (यांतील ध चा मा) आनंदीबाईनें अमृतराव लहाण होतें त्याजकडून करवून सुमेरसिंगास दाखविलें, नारायणराव यास मारावें या सल्हेत (मसलतीत) सखाराम बापू आहेत त्याचेही सिक्क्यापत्रावर सही आहे ही पाराबावी (?) गारदी यांनीं अक्षरें पाहून उद्योगास लागले.

—स. ब. पृ. ३६

सेनाबारासहश्री—एक लष्करी दर्जा, किताब. बारा हजार फौजेचा नायक.
रा. उदाजी काटकर सेनाबारासहश्री यांस.

—रा. रा, इंगळी देशपांडे पृ १०२

सेरणी; शेरणी—मिठाई; ज्याच्या बाजूनें न्याय झाला त्यानें आनंदप्रदर्शक म्हणून द्यावयांची रक्कम; हरखी.
सीर्णी —राजवाडे १५।६४

सेरदरबार—भरदरबार.
कितेक आजुरदे आहेत, त्याविषयीं सेरदरबारी मोघम बोलिले कीं जे दिल्लीस आम्हासमागमे यावयास अनमान करितील त्यांस गळा दोरी बांघून ओढून नेऊं. —पे. द. भाग २५ पत्र नं, १०६

सेरबचा—तोफेचा एक प्रकार.

सेरबचे, बंदुका, व सरकारचा पहिला जकीरा दास्तानाचे जिन्नसाखेरीज वस्तत्रानी सेरबचे, बंदुका ज्या किल्लेदाराजवळ असतील त्या द्याव्या.

पे. डा. III व्हॉ १ पृ.७७

सेल्याघटी—होनाचा एक प्रकार. —चित्र १२१

सेल—भाला.

सेला, सेल, शेला—लोंढा, पूर.

दत्ताजी शिंदे इकडे तोंड करीत तों इकडील फौजेचे सेल तोंडासमुख येत.

—भा. ब. ६३

सेलार—भाल्याचा एक प्रकार.

सेली—माळ; सुती किंवा रेशमी दोऱ्याचा गंडा; पट्टा.

हल्लीं येथें पाचेचे दागिने थोडके. हिऱ्याचे दागिने, ताईत व सेला या चांगल्या आहेत. परंतु महर्ग आहेत. —ऐ. ले. सं. ४१५३

सेव—सफरचंद.

सेव तो आलेच नाहींत. —दि. म. रा. १।१०१

विलायती मेवा सेव दाणे पंधरा एक पेटारी सेवेसी पावेल.

—दि. म. रा. १।२२

सेवटील बाजी—अंतकाल, शवटची घटका.

माझ्या शरीराची अवस्था तर परपस्परें श्रुत होईल जर ईश्वरच कृपा करील तर बरें. आम्ही तुमच्या भरवसियावर राहिलो परंतु अबवल (अदाबल?) जगतमुखी दिसोन येते बरे आमची सेवटील बाजी आहे. तुम्हास तर करुणा नाहीं. —चं. चू. द पृ. १६७

सेहत—तन्दुरुस्ती; प्रकृतिस्वास्थ्य.

आपल्यास सेहत जालियाचे खुशीचे पाचें.

—सान प. या. व. ४६७

सैती (स्त्री)—ज्याच्या दांड्यास लांब दोरी जोडलेली असते असा फेकून मारावयाच्या भाल्याचा एक प्रकार.

नव्वद माणस पेणेस आले त्याजमध्यें कोणाजवळ हतेरा आहे कोणाजवळ नाहीं. सैती आहे त्यास पान नाहीं पान आहे त्यास बुडी नाहीं, हांशीली जमाव आहे. —पे. द. ३ पृ. ४५

सैरंध्री—दासी, मोलकरीण. (मात्र ही स्त्री चांगल्या घरची कुलीन असते व गरिबीमुळें वा कांही आपत्तीमुळें कोणा मोठया सरदारांच्या घरीं त्यांच्या स्त्रियांचें दासीकाम करते)

सैल—सहल.

नंतर वजीर स्वार होऊन माडीन साहेबाकडे आले, घटिका बसन(बसोन) बागाची सैल करीत दौलतखान्यास दाखील झाले.

—ऐ. प. पृष्ठ २६५

सैंती—प्रतिकार करण्याचें किंवा घाव रोखून धरणारें ढालीसारखें हत्यार.

आर्यविन.

सैंदोन—मोठया जातीचा नगारा

फत्ते झाली सैंदोन वाजो लागले.

—पेश. बख. सोहोनी पृ. १०९

सैफ—तर्वार.

सैर—प्रवास, फेरफटका.

सैर, सैंर करणें, सयेर करणें—भटकणें, सहल, निसर्ग-निरीक्षण, शोभा पहाणें.

१ तदनंतर श्रीजी स्वार होऊन बाहेर सैरेस गेले.

—हिं. द. खंड १ पृष्ठ५१

२ आग्र्याची सैर करावयास या प्रांतीं आले आहेत.

—दि. म, रा, १।३०१

३ आजी प्रातःकाळीं प्रहर दिवसा उपरौ थोरले श्रीमंत बागांत सैर करावयास गेले.

—राजवाडे ६।५८७

४ सात मजली बंगल्यात बसून दुर्बिनीतून जंगलाची व पर्वतीची चार घटका सयेर केली.

—पुणें अख भाग ३ पृ. १६४

सोख्त—दग्ध.

सरंजाम सर्व सोख्त जाला.

—दि. म. रा. २।४

सोख्ता—जुनेर, जीर्णवस्त्र.

सोखें होणें—मस्त होणें.

कराराचा किला त्याणी ज्या दिवसापासून घेतला त्या दिवसापासून सोखे होऊन बदमामलीस आले.

—पे. द. भाग २७ पत्र नं. ८

—विलसन

सोखा—जादुगार, मांत्रिक.

सोखी—उन्मतपणा, 'शोखी' पहा.

१ शामलांनीं सोखी करून बाणकोटास अपाय केला.

—वाड शा. छ. २६

२ या उपर गनीमानी सोखी करून मोर्चे केले.

—पारसनीस ब्र. च ७९

३ गनीमानें सोखी फार केली आहे.

—पे. द. ३४ पृ. ५९

सोगण—शपथ, सोगंद.

सोंगाळचा—सोंगाडी, **सोंगाडचा**, सोंगी, सोंग्या, बहुरूपी, भोरपी, खेळकरी नट, नटवा, नटभांड, नाटकी, दासरा सोंग घेणारा, सोंग संपादणारा नट.

सोटेबारदार—सोटा बाळगणारा राजाचा परिचारक. हा ढालाइतासारखीच राजाच्या हुकुमाची सवतीनें अंमलबजावणी करतो.

कसायानी गावांत वध करू नये याप्रमाणें जाहीरनामा करून, हिंदू लोकांस कौल माहीत केला. दौन्डी पिटली आणि सोटेबारदार कसायांचें मागें लाऊन त्यास हाकून त्यास शहराचा दक्षणदिशेस वसाहतीस परवानगी दिली.

—शि. प्र. ब. पृ. ६८

सोड—सूट.

स्वस्तान आज फार खराब जाहले याजकरितां कांही सोड. (खंडणींत सूट द्यावी ऐसा त्याचा अर्ज आहे.

—पे. द. २८ पृ. १४२

सोडसांड करणें—सूट किंवा सवलत देणे.

सोडगादी—पालखीच्या दांड्याला जोडलेली लहानशी गादी. (खांद्यावर वहावयाच्या जागीं)

१ दांडी लाल सकलादेनें सेवटपावेतो मढविली असे.

१ सोंडगादी किनखापी.

—पे. द. ३० पृ. ३२३

सोड घालणें—गांठ घालणें, हल्ला करणें.

शत्रू येक दुसरे गलबत पुढें तलाव्यास पाठवितो आणि त्या गलबताकडे आपली जाऊ लागली म्हणजे मागे अवघी गलबतें पाठवून सोड घालील, समयीं येखादा दगाहि होऊं सके.

—पे. द. ३३ पृ १०३

सोडपेंडी—मूळची मोठी पेंडी सोडून तिच्या विक्रीसाठीं लहान केलेल्या पेंड्या वैरणीचा तोटा. एके जागा १०००–२००० घेऊं गेल्यास मिळत नाहीं मिळाले तर तीहि सोडपेंडी कडबा दर शेंकडा रुपये सहा आहेत.

—ऐ. ले. सं. ७५०८

सोडमोकल—सूट.

त्याकडील पैका येणें त्यापैकीं कांहीं सोडमोकल करून द्यावी म्हणून बहुतच रदबदल केली.

—पे द. रा. १५ पृ. ३३

सोडविणें—हिसकून घेणें.

इंग्रजांच्या तोफा सोडविल्या, परंतु आपले लोक लुटीस लागले. बैल

सोडून आणिले. तोफा सोडून आणावयास फुरसत झाली नाहीं म्हणून तोफांच्या गाड्यास आगी दिल्या. —ऐ. ले. सं. २३१५

सोडसूट—सवलत, सूट.

तुम्हास सोडसूटही फारच देऊन तुमची रयात केली. ते तुम्हास उपकारच नसेत ! तेथें जाऊन रंग आणलीच केलात! असो तुम्हीच फलादेश (फळ) आपल्याच कर्तुत्वें पावाल.

—शि. शा. इ. सा भा. १ पृ. १८५

सोडा—१ एक जातीचा मासा २ त्याच्या सुकविलेल्या मांसास सोडे म्हणतात. श्रीमंत राजश्री स्वामीचे सेवेशी खजूर व सोडे व मासे बोंबील पाठविले आहेत. —वै. ४ स. १७४४ पृ. ३६

सोदगारी—सौदागिरी व्यापार.

आपण सोदगारी करितो. आपणांस कोणते न्यून आहे. तुम्ही सौदगारी अमलावर नजर दिली तरी बंदरोबंदरीचे सोदगारे बंदरी येतील.

—पे. द. ३ पृ. ३७

सोदा—लष्करांतील एक लुटारू जमात.

तुम्हांस जातेसमयीं सांगितलें होतें जें, लष्कराचे सोद्यांस कांहीं देऊं करून उकाल गोळे गेलेले आणवावे, त्याप्रमाणें गोळे तुम्ही आणविले कीं नाहीं?

—ऐ ले. सं. ३४८४

सोदा—जुवा खेळणारा.

सोदे जुवा खेळतात त्यांनी कोतवालाचे चिठ्ठीशिवाय खेळी नये. सोदे जुवा खेळतील त्यावर सरकारचा अंमल घेणें तो पेशजी कोतवालाचे शिरस्तेप्रमाणें घ्यावा. —पु. न. सं. वृ. खं. २ पृ. १६३

सोदवें—(न) बदफैलीपणा, बदकर्म, बाहेरख्याल.

सोधा—सोदा. उत्तर हिंदुस्थानाकडील लष्करांत, असणाऱ्या उनाड, जुव्वेबाज बदफैली लुटारू, अशा लोकांना ही संज्ञा इतिहासकाळीं रुढ होती. त्यावरून लक्षणेनें डांबीस असा सर्वसामान्य अर्थ निर्माण झाला.

या गोष्टी ध्यानांत न येतां या हिंदुस्तानांत अनूपगीर गोसाव्यासारखा सोधा पाठीस घालून आम्ही जमविलेला नक्ष बिघडूं पहातां हें आम्ही घडूं देणार नाहीं. —हो. कै. पृ. १०१

सोधा—शोध्या, शोध घेणारा, बातमीदार, स्काऊट.

गोविंद सामराज याजकडील सोधा खबरदारीस गेला होता तो येथें आला. त्याणे वर्तमान सांगितले कीं सुज्याब्रतदवला व फिरंगी सा पलटणें येथें आली असेत. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. १६३

सोनओळख—केवळ तोंडओळख, दसऱ्याच्या दिवशीं सोनें देण्यास ओळख पुरते इतपत ओळख,

यशवंतरावाजवळ प्रथम हजीरी ११८ स्वारांची जाली तेव्हांपासून कलमजारीची (सैन्याच्या जमवाजमवीची) शहारत (शोहरत अवाई) पडून स्वारांच्या चुंगी येऊ लागल्या मग विनायकराव लिहिण्याच्या कामात येऊन सामल जाले. भेट घेऊन मी फडणिसाकडील आहें असें सांगितलें शामराव महाडिक याचीहि विनायकरावाशी सोनओळख होती. त्यास कामास बोलविले त्याणें सकार दिला तेव्हां दफतराचें काम त्याचे हवाली केले.

—हो कै. पृ. १३७.

सोनकिडा—काजवा.

सोनगड—उर्फ देवरी —भा. व. द. दे. भू. पृ. १३

सोगंद—शपथ.

इतकियावर पुढे कोणी यास हिल्लाहरकत करतील तर मुसलमानासे मक्केचा सौगंद लिंगावतास श्रीशैल व श्री भोगलिंग स्वामीची शपथ अस.

—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. २५४

सोनचिडी, सोनचेड, सोनचेडी—कोल्हाटीण.

सोनारकळ—बहाणा, सबब.

यैसीयासी राजेश्रीसी व मातोश्रीसी विरुद्ध होऊन अटकाविले, किंवा सोनारकल करून हे राहिले हे तत्वता मनास आणून लिहिणें.

—पुरं. द. भाग १ पृ. १७६

सोनरीनिलख—भर्जरी कपडा.

सोप—सोपवणूक सोप करणें, सोंपविणें.

त्या दिवसांत बाळाजी विश्वनाथ पेशवे यांजला सातारकर राजे यानी दौलतीची सोय करून गिरासपण करूं लागले प्रथम स्वारी गोदावरी पर्यंत जाली.

—हो. कै. पृ. २

सोपस्कर—सुखानें.

उदरी बांधोन प्रस्तर। महापुरीं तरला कोण। करोनि अनळसेज सुंदर। कोण सोपस्कर पहुडला ?

—ग. पु. सं. टी. पृ. २३
—म. सं. प. व. ७ अं. २

सोपस्कर—सांग, सुतज्ज, संपूर्ण.

ऐसा पुरुष महाघोर। माझे जृंभेपासून.
थोर निर्माण जाला धुरंधर। सोपस्कर, चक्रपाणी.

—ग. पु. सं. टी पृ. १६
—म. सं. प. ब. ७ अं १

सोम्या मारी गोम्याला प्रायश्चित्त राजधराला—वड्याचें तेल वांग्यावर, अपराध एकाचा प्रायश्चित्त भलत्यालाच अशा अर्थी म्हण.

गंगोबा तात्यानी उत्तर केले कीं आम्ही दोन महिने अगोदर येऊन काय गवऱ्या वळल्या ? परंतु सोम्या मारी गोम्याला प्रायश्चित्त राजधरला. साठ लक्ष रुपये आज मी विष्णुपंतबावास कोठून देऊं ?

—हो. कै. पृ. २५

सोभणी—एक पिशाचविशेष.

सोमवाऱ्या तेली—तेल्यांपैकीं एक पोटजात. हे लोक सोमवारी तेलाचा घाणा चालवीत नाहींत

सोयरा—कळवंतिणीने किंवा नायकिणीने ठेवलेला प्रियकर.

सोर—ओरड; आकांत.

भजनी लोकनिंदेचा सोर माजे थोर अभिशापें.

—मुक्तेश्वर आदिपर्व १६।१०१

सोरगत—सोयरगत, शरीरसंबंध.

सोरगतीचा जाबसाल तर मामांनी येसोबाची कन्या द्यावयाचें बोलणें बोलतच आहेत. —जि. के. च. रा. प. ४ पृ ३७५

सोरटाचा काळ—सुरवंटांची धाड येऊन पिकांचा नाश होऊन दुष्काळ पडतो तो. दुर्गादेवीच्या काळालाहि सोरटाचा काळ अशी दुसरी एक संज्ञा होती.

—शि. च. सा. खं. ७ पृ. १६

सोरत—शोहरत, आवाई.

दिल्लीस सोरत जाहली आहे कीं राव सेवामुले दर्शनास येत आहेत मोगल बाईल देऊन काम करावे यैसे त्यांचा मनसबा आहे.

—पे. द. १५ पृ. १०१

सोरीवली—कापडाचा एक प्रकार.

कापड सोनेरी. बादली,सोरीवली (?) व वंगची (?) तगटी व खुमाशी (?) व रेशमी व रुपेरी भर्जरी व श्वानरामी (?) व किनखापी व बुट्टेदारी साधे सकलाद व कळसपाकी बंदरोबंदरींचीं तऱ्हेदार हरभात पंचरंगी.

—चित्र १२१

सोरेल—सुवरतेल--डुकराचें तेल,

मधाचे व सोरेल तेलाचें प्रयोजन आहे तरी पाठविणें.

—पे. द. ९ पृ. ४०

सोलत (स्त्री)—सोहलत; रहस्य; दोस्ती रहसाळी, जंगडी, गळश्चकंठश्च.

सोल्दाद—सोजीर; शिपाई.

१ लोकांचे सोल्दाद. राजवाडे ५।१३९

२ धारावीस फिरंगीयाचें माणूस पांचसें आहे. चारसें माणूस मुसलमान व मराठे व सेंभर सोलदाद येकूण पांचसें गनीम असे.

—पे. द. ३४ पृ. ६८

सोवळीं गगन चुंबिती—? सावलें किंवा सावळें म्ह. लुगड्याचा एक प्रकार त्याचेच 'सोवळी' हे अपभ्रष्ट रूप असेल ? भावार्थ नेसूं फेडून निर्लज्जपणें वर उडवितात ?

विधवा तांबूल चर्वण। करिती निःशंक होऊन । वर्तती शौचाचारहीन । सोवळीं गगन चुंबिती ॥ आचरती अनुक्त आचार । करिती अनुक्त धर्म थोर । साधिती अनुक्त व्यवहार । सोवळीं अंबर चुंबिती ॥

—गणेशपुराण संजीवनी टीका पृ ८३

—म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक १

सोस्ती जमीन— (land assessed at the customary or established rate.) रीतीप्रमाणें धारा बसविलेली जमीन.

सोह—संशय, विषमता.

तैशात या चालीचे पोटी सेनासाहेबांचे मनांत आपासाहेबासी सोह झाला. —ऐ. प. पृष्ठ ३७०

सोह—संशय, दंश.

परंतु हे करणें कृत्रिम दादास दिसले, याजवरून त्यांनीं आपले मनांत सोह ठेवला. —ऐ. प. पृ. ३८५

सोहोगी—स्त्रियांचा वेष घेऊन, गाऊन नाचणारा एक मुसलमानी फकीरपंथ.

सोळंकी—सोळा माणसानी वाहावयाचे वजन किंवा बोजा.

सोळावा संस्कार करणें—नाश करणें, अखेर करणें.

नागो जिवाजी २००० फौज घेऊन पर्वतीस रमण्यांत येऊन राहिले आहेत समागमें राघोपंत गडबोले आहेत. त्याजपाशीं जनार्दनपंत म्हैसकर यांणीं जाऊन प्रेष केला. सर्वांचा सोळावा संस्कार करावा, या विचारांत आहे. शहराची नाकेबंदी करून नांवनिशीवार लोकांस लष्करांत नेऊन पैका काढीत आहेत. ऐ. ले. सं. ७५७२

सोळा संस्कार—लक्ष णेनें अर्थ सर्व प्रकार (छळाचे सर्व प्रकार)

नंतर दहापांचां रोजांनीं नागोजिवाजीस धरून पायांत बिड्या घातल्या सोळा संस्कार करण्याचें तें केले! —हो. कै. पृ १४१

सौगन्द, सोगन—शपथ.

मुसुलमान होऊन मोडील त्यास सौवराची सौगंद असे.

—राजवाडे १५।१३५

२ धारावीस फिरंगीयाचें माणूस पांचसें आहे. चारसें माणूस मुसलमान व मराठे व सेंभर सोलदाद येकूण पांचसें गनीम असे.

—पे. द. ३४ पृ. ६८

सोवळीं गगन चुंबिती—? सावलें किवा सावळें म्ह. लुगडयाचा एक प्रकार त्याचेच 'सोवळी' हे अपभ्रष्ट रूप असेल ? भावार्थ नेसूं फेडून निर्लज्जपणें वर उडवितात ?

विधवा तांबूल चर्वण। करिती निःशंक होऊन । वर्तती शौचाचारहीन । सोवळीं गगन चुंबिती ॥ आचरती अनुक्त आचार । करिती अनुक्त धर्म थोर । साधिती अनुक्त व्यवहार । सोवळीं अंबर चुंबिती ॥

—गणेशपुराण संजीवनी टीका पृ. ८३

—म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक १

सोस्ती जमीन— (land assessed at the customary or established rate.) रीतीप्रमाणें धारा बसविलेली जमीन.

सोह—संशय, विषमता.

तैशात या चालीचे पोटी सेनासाहेबांचे मनांत आपासाहेबासी सोह झाला. —ऐ. प. पृष्ठ ३७०

सोह—संशय, दंश.

परंतु हे करणें कृत्रिम दादास दिसले, याजवरून त्यांनीं आपले मनांत सोह ठेवला. —ऐ. प. पृ. ३८५

सोहोगी—स्त्रियांचा वेष घेऊन, गाऊन नाचणारा एक मुसलमानी फकीरपंथ.

सोळंकी—सोळा माणसानी वाहावयाचे वजन किंवा बोजा.

सोळावा संस्कार करणें—नाश करणें, अखेर करणें.

नागो जिवाजी २००० फौज घेऊन पर्वतीस रमण्यांत येऊन राहिले आहेत समागमें राघोपंत गडबोले आहेत. त्याजपाशीं जनार्दनपंत म्हैसकर यांणीं जाऊन प्रेष केला. सर्वांचा सोळावा संस्कार करावा, या विचारांत आहे. शहराची नाकेबंदी करून नांवनिशीवार लोकांस लष्करांत नेऊन पैका काढीत आहेत. ऐ. ले. सं. ७५७२

सोळा संस्कार—लक्ष णेनें अर्थ सर्व प्रकार (छळाचे सर्व प्रकार)

नंतर दहापांचां रोजांनीं नागोजिवाजीस धरून पायांत बिड्या घातल्या सोळा संस्कार करण्याचें तें केले! —हो. कै. पृ १४१

सौगन्द, सोगन—शपथ.

मुसुलमान होऊन मोडील त्यास सौवराची सौगंद असे.

—राजवाडे १५।१३५

यांणीं सोगन शपथ घालोन पादशहास सांगून पाठविलें कीं तुम्ही पुढे न येणें. —म. द. रु. १।८५

सौदासूत—बाजारहाट, सौदा.

लोक बेवसवास शहर व देव पाहावयास व सौद्यासुतास उंटे घोडी घ्यावयास मातबर लोक वगैरे जात असतां शाहारचे लोकासी कटकट होऊन पांच सासे माणूस मारले गेले.

—पे. द. भाग २७ पत्र नं. ६५

सौब—बाजू; तर्फ.

अज सौब-जन्रल. —भा. ऐ. प. या. व. ४५

अजी सोब. —का. प्र. इ, सा. २२

सौभाग्य—शेंदूर.

सौम्यवार—बुधवार.

सौंरी—स्त्रीवेष घेणारा नपूंसक किंवा हिजडा.

स्तब्ध प्रकार—चूपचाप.

कोणी गोष्टी (बाहेर) बोलत नाहीत. वाडयाभोंवतीं बंदोबस्ती मोठी भारी केली आहे. स्तब्ध प्रकार जाला आहे. —ऐ. ले. सं. ४७९६

स्तिमिताई—थंडाई; सुस्ती; स्तब्धता.

मुराररायास पत्र ल्याहावें कीं, आम्ही तुमच्या लिहिण्यावरून बाहेर निघालों. सालमजकुरीं दुसरे मनसबे टाकून आपण लिहिले प्रमाणें कृष्णा उतरून तुंगभद्रा तीरास आलों असें समजावें. आपण कोणते मनसबेवर (हैदर खानास) भेटणार हें कळत नाहीं हैदरखान समीप आला, न भेटतां तूर्त बचाव नाहीं. यास्तव भेटणार (कीं काय) हें कळत नाहीं तरी सविस्तर ल्याहावें. श्रीमंत विजयादशमीस बाहेर निघोन दरमजल येणार. वडिलीं परीछिन्न बाहेर निघावें कृष्णा उतरावी. श्रीमंत वडील दसरे पर्यंत राहिले यासाठींच स्तिमिताई जाहली म्हणनात यासाठीं त्वरा करावी.

—ऐ. ले. सं. १४२३

प्रस्तुत ज्यांकडे गेले, ते (महादजी शिंदे) कोठें आहेत? फार स्तिमिताई केली! इलज नाही. —ऐ. ले. सं. ३२५७

स्तूत—स्तुती.

आपलेकडील खुशीचे वर्तमान पुसले बहूत स्तुत करीत होते.

—हिंगणे दप्तर दुसरा खंड पृष्ठ १०७

स्तोम—गर्व, अभिमान.

अवतरणासाठीं चढ शब्द पाहा.

—हो. कै. पृ. २९

स्थलिक—स्थानिक. local

दुर्गकराकडील ३--४ शें लोक व स्थलिक ६--७ शें ठाण्यांत होतें, त्यांणीं फितूर केला. —ऐ. ले. सं. १५१३

डंबळचे किल्ल्यास मोर्चे होऊन ४--५ दिवस जाले. आंतील (लोकांस) दम आहे. परंतु स्थळिक जमीदार वाघास मिळाले आहेत, याजकरितां लवकरच ठाणें देतीलसें वाटतें, —ऐ. ले. सं. ६३५७

स्थळ साधणे—ठाणें जिकणें.

येसाजी शिद्यानें येळगूड घेतलें. याप्रमाणें येक येक स्थळ साधीत येतो. उपेक्षा झाल्यास चिकोडी आदिकरून गुंडाळल्यास मग मिरज प्रांतीं धामधम करील. —ऐ. ले. सं. ३४१२

(एकाद्या)स्थळाचा इरादा करणें—एकादें स्थळ घेण्याचा विचार करणें. (इरादा--विचार).

टिपू कोइमतुरास आहे. तेथील इरादा केला, व ममईवालाहि येऊन मिळाला. ३ कोसांवर जाऊन मुक्काम केला, तों टिपूस ताब सोसेना, म्हणून कोइमतुरास आग देऊन बाहिरसमेंत निघोन गेला, असें मिस्तर मेडोस याचें पत्र किनवीस आलें. —ऐ. ले. सं. ४३५२

स्थाईभाव—अंतस्थ मुख्य हेतु.

श्रीमंतांचा स्थाईभाव आपणास समजलाच आहे राजकारण केल्यास साध्य होणें दुरापास्थ. —म. शि. यां. का. पृ. १३

स्थाई होणें--स्थित होणें, उपस्थित होणें.

जी कोण्हे येके रम्यसमयीं । हर्षित सत्यलोकाचा ठाईं । ब्रह्मा आणि व्यास सुखदाई । जाले स्थाई सप्रेम ॥.

—ग. पु. सं. टी. पृ. १०

--म. सं. प. वर्ष ७ अंक १

स्थापन अगर उत्थापन—स्थापना अगर उच्छेद.

चमल अलिकडील येखतियार आमचा आहे येका स्थापना अगर उत्थापन करणें ते आम्ही करूं. —हि. द. खंड १ पृ. २३

स्थापित,स्तापित—ताब्यांतले.

सर्व हिकडे याचे. दुसरे काही मध्यें कोणी नाही जे आहे ते याचे स्तापित आहेत. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. ९०

स्थायी भाव—मनांतील खरा हेतू. पक्का विचार, स्थिरता.

येशवंत रामचंद्र हे ही नारायण यशवंत याजकडे येऊन स्थायीभाव पाहिला याचा त्यांचा मेळ मिळाला नाही. —ऐ. प. पृ. ३७६

सरकारच्या परगण्यांस उपद्रव करावा असा त्याचा स्थायी भाव आहे.
—ऐ. ले. सं. २२०५

स्थान मानता—स्थान मान्यता. निवाडयासाठीं योजिलेल्या स्थानाबद्दल संमति
गोदगांवडीयानें फिरंगोजी मोदकम कसबे सासवड याचा जमान कतबा दिधला ये स्थान मानता करून लोणीस दोघांस कागद देऊनु पाठविले.
—म. द. रु. ३ पृ. ३६

स्थिरतें करून—सावकाशीनें, सवडीनें.
मशारनिल्हे येतांच आम्हीं अदवानीकडे जाऊं दोन तोफा उभयतां मशार निल्हेबरोबर पाठवाव्या, ते स्थिरतेकरून येतील, याजकरितां दोन्ही तोफा कंदकुरास पाठवाव्या, म्हणजे तेथें राऊत पाठवून आणूं, म्हणून लिहिलें तें कळलें.
—ऐ ले. सं. १७२२

स्थिरवार—शनिवार.
नवमीस स्थिरवारीं प्रातःकाळच्या ७ घटका दिवसास दादासाहेब येथें आले.
—ऐ. ले. सं. १९७८

स्थितपत—अब्रु.
आता खिलत श्रीमंतानीं न घेतल्यास येथें स्थितपत कोणाची राहत नाहीं.
—म. शि. यां. का. पृ ५६३

स्थितीवर येणें—नेहमींप्रमाणें होणें; बरे होणें.
पंताजी मोरेश्वर यांस तीन महिने ज्वरानें पीडा केली. तेणेकरून बहुत श्रमी जाहाले आहेत. अद्याप स्थितीवर येऊन पाणी घेतले नाही.
—पे. द. १६ पृ. ७०

स्थिरस्थिर—धीरे धीरे, आस्ते आस्ते; सावकाश.
जमावाकारणें स्थिर स्थिर आजीपर्यंत जात होतो. सांप्रत काले जमावहि कुल आला. याउपरी मजल दरमजल जाऊं.
—पे. द. १४ पृ. ४२

स्थीत—अब्रू.
त्यांचा तुम्हांवर रोष आहे. वेळ पडिला असतां तुमची स्थीत राहणार नाही.
—ऐ. ले. सं. ६०७५

स्थीत रींत—चालचलणूक.
वजारतमाब बहुत मायावी. त्यांचा अंत कांहीं लागलाच नव्हता. ते बोलतात हेंच प्रमाण भासोन सालढालीवरी होतों, तों (इतक्यांत) त्यांची स्थीनरीत उघड करून स्वामीनीं आज्ञा पत्रारूढ केली त्यावरून खबरदार झालो. व मग त्यांच्यांतच शिरोन त्यांच्या सर्व फैलांत बरखुर होऊन त्यांस हतोद्यम हतोत्साह केले.
—पे. द. २६ पृ. १४९

स्नेहाचा डोळा न दाखविणे—उदासीन रहाणें, उत्सुकता न दर्शविणे.

स्नेहित—स्नेही.

२ आपले बहुता दिवसांचे स्नेहित परंतु त्याणीच वृद्धास लिहिले येणेकरून असा भास जाला. —पे. द. २५ पृ. ८६

२ हा मजकूर कारभाऱ्यांच्या मुखें ऐकला नाही कोणी स्नेहितानी सांगितला. —पुणें अखबार भाग १ पृ. २२९

३ तुम्ही प्रसंगी साहित्य केलें. समयीं स्नेहित पाहावें म्हणतात तें प्रचितीस आलें ! —ऐ. ले. सं. ४१८८

४ जे कोणी तुमचे स्नहीत असतील त्यांस शिष्टाचाराची गोष्ट हेंच कीं वैकुंठवासीमाधारे त्याच्या पुत्राचा सांभाल उत्तमप्रकारें केला.

—हिं. द खंड २ पृष्ठ ३७

स्वतानिक—संस्थानिक.

स्वतानिकाची तकसीम वजा होऊन उरला यैवज मल्हारराम यांणी नेला: रघोजी बावानी नजरपट्टी म्हणून साडेसातशे रुपये घेतले स्वतानिकानी ४५० घेतले बाकी हिश्शा प्रो। जिकडील तिकडे वसूल जाहला.

—वै ४ स १७४५ पृ. ६

स्पर्धी—प्रतिस्पर्धी, वैरी, शत्रू.

परंतु आमचा स्पर्धी हेदरखान यांस सामील करून घेऊन तुम्ही आलां व त्याच्या इतल्याशिवाय खंडणी करीत नाहीं म्हणतां यासाठीं इतका प्रकार वाढला. —ऐ. ले. सं. १३०४

स्फित—दंभ, प्रतिष्ठा, ऐट,

गोपाळ रावजो व जिऊबा दादांची पत्रें पाटीलबावास पोचून स्फित्यर्थ पाटीलबावा मुत्सद्दी मंडळासह सुभेदाराकडे आले.

— हौ. कै. पृ. १०७

स्वताक्षरे—स्वहस्ताक्षरें.

चिठी हाती दिल्यास अक्षरशः वाचून पाहिली पाहून स्वताक्षरें प्रतिउत्तर दिल्हे ते सेवेसी पाठविले आहे. —पुरं. द. भाग ३ पृष्ठ५९

स्वस्त्रिया, स्वस्त्रेया (स्त्री,)—**भाची.**

स्वस्त होणें—स्वस्थ होणें, शांतता होणें, धामधूम दंगा वगैरे थांबणें. विसाजीपंतास हटकिले तेव्हां ते म्हणालें की स्वस्त जालें म्हणजे रुपये वसूल करुन देऊं. —चं. चू. द. पृ १३१

स्वाद—अनुमोदत, संमती, सही.

जाटानें यादीवर स्वाद करून दिला कीं गोहद खाली करून देतो.

—म. शि. यां का. पृ. ३३८

मंजूर व स्वाद कबूल. —पे. द. १५ पृ. ९१
यादीवर स्वाद दसखत केला. —पे. द. १५ पृ. ९१

स्वज्ञा—संज्ञा, सूचना.
फिरंगी दरबार! तेव्हां माणसें सुद्धां त्यांचे हातीं पडावे लागेल अशी स्वज्ञा मात्र चिरंजीवास कळविली होती.
—जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ४२१
याच्या घरामधे फितवा बहुत आहे, स्वज्ञा मात्र लिहिली आहे, येथें स्वामी अलीयावर सविस्तर विदित केले जाईल.
—पे. द. १४ पृ. १६

स्वाख्य—?
शेवटी जोशीबुवा दारू पिऊं लागले कलावंतिणीचे धरी स्वाख्यास जात बोभाट जाला अखेर कलवांतनीघरीं येके दिवशी धरले तेव्हां दुसरे दिवशी उघडे बोडके पळून गेले. —नाग १ पृ. ३६४

वाद—सही.
दिवाणाचे दस्खत यादीवर करविले कीं पाहिली स्वद केला.
—राजवाडे २०।१८

स्वारी—वाहन.
खान मजकूर जखमा लागोन जमिनीवर लंबे जाहले, तेव्हां घोडे उधळोन गेले. जवळ स्वारी नव्हती, सबब, लोकांनीं उंटावर बांधोन आणिलें. —ऐ. लें. सं. ४४६८

स्वारीचा पल्ला करणें—स्वाऱ्या पाठविणें-
कर्नाटक प्रांती पडेसूर म्हणून गांव बांधविले तेथून स्वारीचा पल्ला करू लागले तेव्हां शिरहट्टीकरानी आपलयावरी धांदल(स्वारी, हल्ला) होऊ नये सबब त्यास (जिवाजी शिंद्यास) मौजे कोडली कवाडी गांव इनाम करून दिल्हे. —द. स. कै. या. पृ. ८६

स्वाल—सवाल; ओरडणें.
लकडकोटास एक वाट ठेवली आत एक बकर बांधले. या प्रमाणें दुसरेहि खाथेचा बंदोबस्त करविला बकऱ्याचा स्वाल ऐकून लकडकोटाचे तोंडावर वाघ आला बकरेयावर झेप टाकावयास लागला तो खाचेत पडला बकरे तैसेच जिवंत राहीले. —नाग. २ पृ. ८७

स्वलजाब—जाबसाल. —खरे २। ६१५

स्वास्ती—स्वस्थता, तजवीज, तर्तूद.
तुम्ही भले सिष्ट तुमचे योगक्षेमाची स्वास्ती केलियानें स्वामीस श्रयेस्कर

याकरतां तीन बिघे जमीन इनाम दिली असे.
—के. सं. भट दप्तर मालवण

स्वास्थ्य—पेन्शन.
गणपतराव कृष्ण यानीं दौलतीस कर्ज फार सबब उत्पन्नांत वाटा घेतला नाही. त्याजवरोन लक्ष्मण कृष्ण याणें सरकारांत विनंती करोन आपले नांवे सदरहू स्वास्थ्य नेमून घेतलें. —पे. द. ४४ पृ. ३३

स्वाम—स्वामी, धनी.
(अवतरणासाठीं सिलिक शब्द पाहा)

स्वेत,—सेतु, एकामागोमाग रांग.
स्वामीनी तो वरच्यावर पत्रांचा स्वेत लाविला आहे.
—पे. द. ३ पृ. १२५

स्वेत करणें किंवा लावणें—सेतू करणें; एका पठोपाठ पाठविणें.
गतवर्षी महादजी सिंदे मारवाड प्रांतास आले. त्याजला बंदोबस्ताविषयीं कागदाचा स्वेत केला. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. ९४

स्वेत बांधणें—लक्षणेंनें वरदहस्त ठेवणें.
येंजमानाच्या ठायीं रघुनाथजीनें स्वेत बांधिला आहे.
—पे. द. ३ पृ. ८४

ह

हक्क—पगार, किंवा पगाराची बाकी.
शिपाई यांचा हक्क मी तीन महिन्यावर ठेवला नाहीं. मी आपले शिपाई यांस शत्रूचे शिपायाहून अधिक भितो. कारण त्यांस दिलगीर ठेऊं नये.
—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. ३१९

हक्क आराख—हक्कदवक, पाटलाचे विशिष्ट हक्क.
मोकदमी दरोबस्त तुम्हास दिल्ही असे मानपान हक्कआराख इमामइक्राम सेतमळे व घरवाडा तुम्हास दिले.
—धा. प. इ. सा. ३ पृ. ९०

हक्क करणें—देहान्त शिक्षा करणें.
शिवाजी आपला पुत्र परंतु पादशहानीं त्याजला हक्क करणें, सुखरूप करावा; जें मानेल तें करावे. —म. द. रु. १ पृ. १६

हक्कजवार—हक्कदार. आसपासच्या मुलकातले तसलेच हक्क भोगणारे.
१ ग वगत्रा पटेल व हकजवार गोत याचे मनास आले जे.
—शि. च. सा. खंड ५ पृष्ठ १६५

२ गोतमुखें उभयेताचा निवाडा करणें यैसीयास तुम्ही हकजवारीचे गोत मेलउनु उभयेतांचा निवाडा करून कथला वारणें.

---पुरं. द. भाग १ पृ. ६

हक्कदक, हक्कदक्क—गावच्या किंवा जिल्हयाच्या सरकारी अधिकाऱ्याला गांवाकडून किंवा गांवकऱ्यांकडून जी रोखीनें रक्कम देणें म्हणून द्यावी लागते तो त्या अधिकाऱ्याच्या 'हक्कदक्क'.

हक्कमाल—कायदेशीर मालकी.

हक्करुसूम—देशमूख देशपांडे इत्यादिकांना रयतेकडून जिनसा घेण्याचा जो हक्क असतो तो.

—निळकंठराव यांस इनामगांव व गावगन्ना हक्करुसूम चालत होते.

--चि. शि. च. पृ. ७८

हक्करसूम; हक्कलाजिमा—निरनिराळ्या प्रकारचे हक्क.

हक्कहलाल--कायदेशीररीत्या ज्यावर हक्क किंवा दावा सांगता येतो अशी वस्तु किंवा अधिकार.

हक्कहवार--हक्कजवार, हक्कदार.

मग हक्कहवारीचे मोकदम व कोनेमुठे (कोनेकुठे ?) त्यासी बखर पुसिली.

--शि. च. सा. खं. २ पृ. ११८

हक्क होणें—मरणें.

१ त्यानंतर विजापूरचा बादशहा इस्माल आदीलशहा हिजरी ९६९ त हक्क जाला.

—इ. सं. प्रा. म. स. पृ. २७

२ गणेश राम दातार हक जाले. --राजवाडे १० । १२९

३ नजबखानास राजयक्ष्मा रोग होऊन चौदावे रबिलाखरीं हक जाला.

--म. द. बा. १ । ११८

हक--१ अनुकूल २ सत्य.

कृष्णरावजीचीं पत्रें आलीं त्यांत इंगितानें लिहिलें की ईश्वर तयास हक आहे चाहील ते करील.

—नाग १ पृ. ७९

हकअदाब--हक्क; वतनदारी वगैरे हक्क; देशपांडे इ. पिढीजात अधिकाऱ्यांचे हक्क आणि विशेष अधिकार.

—वेरुळची पाटीलकी गोविंदपंत गुमास्ते यास तीन वरश करू देत नाहींत हकअदाब देत नाहीत.

—चं. चू. द. पृ. १५७

हकताला--उच्च ईश्वर.

एखादे आपले हिंदूंचे तीर्थी बसौनु हकतालाची बन्दगी करून हज़रत साहेबास द्वा देऊनु.

—इम ६७

हक-परस्ती—सत्यपूजा; कृतज्ञता. —ने. अ. ६१

हकबिननतलाखी—हक्क बिन इतलाखी म्ह. स्वतःचा कांही हक्क राखून न ठेवतां एखाद्यास वहिवाटीस दिलेली (बाग किंवा शेती.)

हकबिननतलाखी आंबराई देऊं नये. सरकारांत बाग असावा. करार करावे. करार —इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. ३३

हक-शनासी—सत्यज्ञातृत्व.

हकशिनास—कृतज्ञ.

हकम—१ न्यायाधीश, २ पंच, ३ जिल्ह्याचा मुख्याधिकारी, निवाडा करणारा.

हकाफका—भयभीत; डावाडोल.

दहाबारा दिवस मंडणगडाखालीं बसोन मोर्चे देऊन तोफांचा मार दिला त्यामुळें लोक हकाफुका किल्ल्यावरी जाहले व १९ जिल्हेजी प्रातःकाळीं किल्ला फत्ते केला. —ब्र. च. पृ. २०६

हकायक—सत्यसत्य.

हकीक—वस्तुतः, खरें पाहता.

राजे मजकुराने उत्तर केलें कीं हकीक म्हणजे तुम्हास कराराप्रमाणें रुपये देतो याकरितां कर्जाचे पेचांत आलो.

—पुणें अख. भाग २ पृ. ३३

हकीम—अधिकारी; अमील.

त्याचे हकीमाचे इतल्लेशिवाय स्वारी निभावून जाणार नाहीं.

—खरे १० । ५६१४

हर्कारा—१ हरकामी (रा. व्य. को.) २ जासूद.

हंगर—कटचारीचा एक प्रकार.

हंगाम—दंगा.

कोकणात तळे घोसाळेप्रांती हबसीयाचा हंगाम पूर्ववत आहे त्याचा बंदोबस्त दिसत नाही. —पुणे अख. भाग २ पृ. २८

हगामा, हंगामा—दंगा, दंगल, बंड, बखेडा.

अवतरणासाठीं 'दौर' शब्द पाहा.

—पुणे अख. भाग १ पृ. १०९

२ मुराराराव यांच्या कुचाचा मजकूर त्याच्या लोकांनीं दहाबारा रोज मोठा हंगामा केला होता त्यांस लोकांचे समाधान करून मग कूच करावें ऐसे जाहले. —पे. द. २८ पृ. १७०

३ नेतेसमयीं दोन चार माणसे जखमी जालीं, हंगामा जाला होता.

—राजवाडे १।२५

हच—(?) बरं, बरें? बाट ? बाट म्ह. अश्लाघ्य. **मोडीवाचनाची चूक** असावी.

तुम्ही तो हच कर्म केले आहे. आम्ही तो लेकरे आहोत.

—पे. द. ३३ पृ. १३५

हज्रत, हज्रती—राजास, पैगंबरास अगर इमामादि श्रेष्ठ व वंद्य पुरुषास या शब्दानें स्वामी या अर्थी संबोधितात.

हजत—अवघड गोष्ट, कठीण.

आपण तेथे आलियावर गनीमास मारावयाची काये हजत आहे यैसे. निजामानें लिहिल्यावरून सार्वभौमानें त्यास नानरोटी पाठविली.

—पे. द. १५ पृ. २३

हजमा—हजुमा, गर्दी, गलबला.

दोन्ही मंडप बुलंदीस कमी. याजमुळें गर्मिणा भारी. हजमा भारी होता.

—ऐ. ले. सं. ५४४५

हजरनीस—हजेरी मांडणारा.

हजरबाशीत असणें—कामावर हजर असणें.

हमेषा हजरबाशीवर यशवंतराव व सदाशिव व रमाबाई. सदहूं सदाशीव व यशवंतराव यांनीं सुरई आणून न्याहरी व भोजनाचे वेळेस पाणी पाजावें. व एका इसमानें आपलें बारीप्रमाणें दरोबस्त रात्रंदिवस हजरबाशींत असावे. दिवसभर उभयताही रहातील. रात्रौ एकानीं घरास जावें व एकानीं चाकरीवर रहावें. रमाबाईने दरोबस्त रहाणें जरूरच आहे या हुकुमात हरकत झाल्यास मुनासब समजून हुकूम देण्यात येईल.

—ऐ. प. पृष्ठ ४१७

हजराहजीर—त्वरित, तत्काळ.

श्री बाणलिंगे बढवाणीहून येतील ते हजराहजीर पुणियास रवाना करणे म्हणून आज्ञापत्र सादर जाले.

—पे. द. ३० पृ. १३२

हजारा—अनेक धारा पाडणारें कारंजें.

हजारी (स्त्री)—हजार सैनिक बाळगण्याची मन्सब.

हजारी—तोफखान्याकडील कॅप्टनच्या हुद्याचा एक अधिकारी.

हजिमा—दंगा, कटकट, गर्दी.

पुढें कसा डौल होतो, पहावें. परंतु हजिमा आहे.

—ऐ. ले. सं. ४८७४

हजिराहजीर—तात्पुरती व्यवस्था करून केलेलें.

कांहीं हजिराहजीर असें करून निघालों.

—खरे ११२६६

चिरंजीव पंढरीनाथानें हजिराहजीर जीन रवाना केले.

—खरे ९१८

हजी (?)

नवाब शिकार खेळावयास जातात. जनानेयाचे हजीबराबर जनानासुधा जातात. —पे. द. २५ पृ. २९

हजीरजमान—एखाद्यास आणून हजर करूं अशी हमी पत्करणारा. जामीनदार.

१ जानोजी जाधव यांस वालकोंडे येथें नामजाद ठेविले त्यास स्वामीनी जमानाविसयी आज्ञा केली. यैशियास आपण हजीरजमान असो. जानोजी जाधव जाये पले तर हजीर करू. हजीर करू न शको तर तालुकातीचा जाब करू. —पे. द. ३० पृ. ३

२ —राजवाडे १५।११४

३ दादा आलियाशिवाय फडशा होत नाहीं. याजकरितां आपण हजीर जामीन होऊन आमची मोकळीक करविलीत.

—ऐ. ले. सं. ४१९७

हजीरबिगारी, हजीरबेगारी—सक्तीनें वेठीस धरलेला मजूर. परंतु या मजुरानें पहिल्या मुक्कामापर्यंत वेठ नेली कीं त्याचें काम संपले. तेथें त्यास मुक्त करतात.

सौदा झाल्यास बंदुकांच्या ओझ्यास हजीरबिगारी द्यावयाची आज्ञा व्हावी.

—ऐ. ले. सं. पृ. ५५२३

हजीरमजालस, हाजरमजालस—१ सभासद २ भरसभा.

याचा महजर- .. महाराजांचे समोर हाजरमजालसीत जाला.

—राजवाडे १५।२८१

हजीराहजीर—टाकोटाक, त्वरित, आला तसा वेळ न गमावता.

१ उंटें विकत घेतलीं. कागवाड येथील बैल काढले. असें कांहीं हजीराहजीर करून निघालों. —ऐ. ले. सं. २६६

२ सरकारचा खजाना हजीराहजीर, मालवियातून आला तो, येथून आम्ही कात्रनईस पावता केला असे.

--पे. द. १२ पृ. ५६

हजुमा—गर्दी; गोंधळ, दंगा, जुलूम.

१ अद्याप असुक कलमाचा उलगडा जाला असें नाहीं, खलबताचा हजुमा भारी आहे. —ऐ. ले. सं. ४९५५

२ मुजा भोसला व पितडी व व्यंकोजी भोसले, पैसा उकळावयाच्या आसामीयांची माहितगारी करून देतात. आंख घालणें तो खासेच घाल-

तात. तसील (तहशील वसूल) मात्र त्याणी करावी याप्रमाणें हज्जुमा जाहला आहे !
—नाग २ पृ. १४२

हजूम—समूह, गर्दी.

हजेरीची फौज—नेहमीचें खडें सैन्य.

हझार—हजार.

हट्टाचे हातीं देणें—हट्टानें अडून बसणें.

या दोनहि मधील एक मनीं धरून मान्य करणें हट्टाचे हाती न देणें.
—इ. सं. तं. घ. पृ. ३८

हट्टी—भिल्लांच्या वस्तीला खानदेश-सातपुड्यांत हट्टी अशी संज्ञा आहे.

हट्टीखोर—हट्टी, हटवादी.

सुभेदारानीं त्या गृहस्थाशी बोलले कीं काटीं हट्टीखोर आहे, मग मी यईन ते दिवशीं बरावर घेऊन येईन.
—इ. सं. हो. कै. पृ. १३

हटतट—हट्ट; आग्रह; अडथळा; अडवणूक.

१ राजश्री पाटीलबाबा ऐकत नाहींत, या करितां बोलीचा हटतट पडला आहे. निदानास खेडीं घेतीलसें दिसतें त्यांच्या लष्कराचें कूच एव्हांसी होणें दिसत नाहीं.
—ऐ. ले. सं. ३२४६

२ हटातटानें पटा रंगवुनि जटा धरिशि कां शिरीं ।
मठाची उठाठेव कां तरी ॥
—रामजोशी.

हटनिग्रह—हट्ट, जुलूम, जबरदस्ती, दुराग्रह.

१ भदावरचा मामला विल्हेस लावला. केवल हटनिग्रह करावा तर मुलुख उध्वस्त केला आणि येके मापें टका जमा होतो ऐसे नाहीं, याजकरितां त्याचे हातून थोडेबहुत अधिक करून विलेस लावून घेतले.
—पे. द. १५ पृ. १६

२ दोनचार कामें घराऊं त्याचा हटनिग्रह बहुत धरून निग्रयें बोलणें नारोपंताकडून वडिलांनी बोलविलें.
—म. द. रु. ३ पृ. १६९

हटवटी—बाजारात दुकान मांडून बसण्याची जागा किंवा गाळा.

बाजारची हटवटीस नित्य बागवान व मालिणी बसतील त्यास हरजिन्नस विकतील त्यास सेव घ्यावी.
—पे. द. ३१ पृ. ६९

हटवा—तोफेच्या एका भागाचें नांव.

काळेपाहाड तोफेचा हटवा मोडला, त्यास नीट करावयाचें सामान पाठवावें.
ऐ. ले. सं. ३४८३

हटाचे हातीं देणें—हट्टास पेटणें.
दोही गोष्टीतून एक मनीं धरून मान्य करणें, हटाचे हातीं न देणें. गृहकलह करावा, कष्टी व्हावे, याचें प्रयोजन नाहीं.
—चि. शि. च. पृ. २९२

हटात्कार—हट्ट, अडथळा, हेका.
आमचे भाऊबंदानी हटात्कार करून अमर्यादा केली उपाधिकांचा वाटा लूटमर्दाईने (मूठमर्दाईने) घेऊं लागले.
—पेठेदप्तर भा. १ पृ. १२

हठनिग्रह—हट्ट; दुराग्रह.
१ याजउपरी तुम्ही हठनिग्रह केवळ न करावा.
—ऐ. ले. सं. ३९०

२ श्रीमंत हठनिग्रहास पडिले. जात नाहींत.
—ऐ. ले. सं. ४९९६

हडकी—गांवच्या महाराला दिलेली सारामाफ जमीन.

हडप—१ जकात चुकविणार नाहीं असें दर्शविण्यासाठीं जामिनादाखल ठेऊन घ्यावयाची मोबदला वस्तु.
२ वस्तु तारण ठेवतात, त्यास हडप म्हणतात.
१ हडपे ठेऊन चिठी जाईल त्याप्रमाणें चिठी ठेऊन हडप देवणें.
—पुरं. द. भाग ३ पृ. १०२

२ पेशजी खाद्या पासोडया व छिटें वगैरे जिन्नस घेतला त्याचें हडप चौकीवर घेतलें आहे तें देविले पाहिजे . . . . मेस्त्र वर्सेस्टर टोपीवाला याजकडून माणूस कापड घ्यावयास आला आहे, त्यास जकातीचा तगादा न होय तें केलें पाहिजे व अगोदर राहुटीस छिटें व खाद्या आणिल्या त्यांचे जकातीबद्दल हडप एक छीट ठेविलें आहे, तें देविलें पाहिजे.
—ऐ. ले. सं. ४४४८

३ बाजारास वाणी उदमी व बेपारी जातील त्याजवल हडप घेऊन जाऊ देणे. बाजार करून मशारनिलेची चिठी घेऊन येतील तेव्हां हडप देत जाणें.
—पुरं. द. भा. ३ पृ. १०२

हडपांढरी—?
मौजे आगलंबे हा गांव पायगुडे देशमुख यांचे हडपांढरीचा तेथील मोकदमी पायगुडे यांचीच.
—ऐ. स. सा. खं. १ पृ. १८

हडपा (पु)—१ मोठी पेटी; पेटारा. पर्यायी शब्द—मांदुस, संदुक. २ पिशवी किंवा धोकटी.

हडफ—लक्ष्य.

हडवंग (पु)--झगडा, भाडण, झटापट, झोंबी.
हडीं विसावणें--एखाद्याच्या नाशासाठीं टपून बसणें.
हंडा--स्त्रियांच्या लुगडयाचा एक प्रकार.
हणम--मोठाड लांब व सरळ शिंगाच्या गाईची जात.
१ हणम गाईचें प्रयोजन हुजूर आहे तर चांगल्या पांचशे पाठवून देणें.
—पे. द. १८ पृ. ४०

२ घरामधे वित जळाले, तपशील--

बैल गाडे व हणम	१०
म्हैशी	१०
वासरें	८
जोरी	४ मण
कुपे	२

—रा. १ पृ. ३३

हंडी--दारूचें मडके; त्यांत दारू भरुन, फटाक्यासारखी बाहेर वात काढलेली असते. युद्धाच्या वेळीं शत्रूवर फेकण्यासाठीं या हंडयांचा उपयोग करीत.
हणा—१ घोडयाच्या जिनाची सोंड; खोगिराची सोंड रा. व्य. को.
जीन दरबारपसंत नाहीं मग जुना जीन होता त्याचा हणा वगैरा जिनगराजवलोन नीट करवोन घेतला. —पे. द. २५ पृ. २५
हत्ता—पर्यंत.
हत्ती पिटविणें—हत्ती चालीवर चालवून पाहाणें.
चांभारनाल्यावर गेले, हत्ती वगैरे पिटवून पाहिले.
—नाग १ पृ. ३७९
हत्ती माणूस--मातबर माणूस.
बाबाजीपंत हत्तीमाणूस, मोठ्या कार्यास उपयोगी पडेल यांत संदेह नाहीं दरबारीं सतोटी चांगली. — पे. द. भाग २९ पत्र नं. १९०
हत्या पाडणें--हत्या करणें.
पुणियांत घाटगे हत्या पाडावयास ईश्वरें निर्माण केला. या देशांत निपाणीकर जाळा. ब्राह्मण मारावयास प्रारंभ ईश्वरें केला.
—ऐ. ले. सं. ६६८८
हत्याण--घोडीं किंवा गाढवें ही माजाला आलीं म्हणजे तीं हत्याण करतात असे म्हणतात.
बाकी घोड्या सबर नाहींत. (त्यापैकी) हत्येणें करितात त्यांस (येथें घोडे आहेत) त्यातून कोणत्या घोडयास काढवाव्या ते आज्ञा केली पाहिजे.
—पे. द.

हत्यारे होणें—मूठ मर्दाईनें किंवा हत्याराच्या बळावर वाटेल तें करणें.

जाबितजंग गेल्यापासून निर्मलचें संस्थान आलीकडे हत्यारे जाले आहे.
—नाग १ पृ.१५२

हतगर्वाचा उद्योग--गर्वहरणाचा उद्योग.

गोसावी यानी पत्र पाठविले त्यांत कितेक निजामनमुलुक याच्या हतगर्वाचा उद्योग धरून लिहिले. --पे. द. ३० पृ.१६६

हतरहित--(मो. वा. चूक. दंतरहित?) पराभूत, हस्तगत. (दंतरहित होणें –दांत पडणें किंवा पाडले जाणें.)

प्रतापकटाक्षेकडून दिवसोंनदिवस तांब्रहि सकल आदिकरुन हतरहित होतात. कांहीं सत्वता राहिली ऐसा अर्थ नाहीं.
--पे. द. १५ पृ. १०

हद्द-महद्दूद--मर्यादित. सीमांकित.

हद्दमहद्दूद पांढरीवरी जें उत्पन्न होईल तें निमे दोनी ठाई तारोतार वाटून द्यावे. --राजवाडे १५।५१

हद्दहद्दूद--मर्यादा.

१ हद्दहद्दूद बांधणें. --राजवाडे ६।५७९

२ गांवगन्नाचे सिवेच्या हदहदोदी. --म. द. रु. १।१२

हद करणें—निवाडयासाठीं(न्यायमन्सुबीसाठीं)स्थळ नेमून देणें किंवा कोणत्या तऱ्हेनें दिव्य करावें तें ठरविणें.

त्यावर हर देसले बोलले की साहेब मालक तुम्ही. हा इन्साफ करावयाची (या वादाचा निर्णय करावयासी) हद केली पाहिजे.
—पा. क्ष. ज्ञा. इ. खं. १ पृ. २२

हदा॰त—कल्पकता, शहामत.

हदाद---१ द्वाररक्षक, २ लोहार.

हदीस---पैगंबराचे वाक्यास हदीस असें म्हणतात.
—वाड सनदा २३

हद्दूद —सीमा, हद्द. (हद्द या शब्दाचें अनेकवचव).

हना, हणा —घोडयाच्या जिनाची सोंड.

१ गेले अळत्याच्या शेजारीं जमवले सज।
ठेविल्या हन्यावर डोया लोटली फौज ॥
आळत्याच्या लढाईचा पोवाडा, —शितूत पृ, ३३

२ अधिक ‘ अवतरणासाठीं तुराटयाचा जीन ’ पाहा.

हनज्ञ—आगाऊच (झालेली.)

हनूज, हनोज—आजपर्यंत, अजतक.

१ दरीविला साविक सेंभर स्वार व च्यार सेहे प्यादे इजत आसार केशवराव भिमाजी या नजीक पाठवणे म्हणून परवाना सादर असतां हनोज पाठविल नाहीं. जमीदार होऊन ढील करणें लाजीम नव्हे.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ. १०

२

—राजवाडे १० पृ. १६४

हप्तहजारी—सप्त सहस्र सैनिकांचे आधिपत्य.

हप्ता—१ आठवडा; २ किस्त.

बाकी निमे ऐवज राहिला त्याचे तीन हप्ते ठरले.

—वाड समा. पृ. १ पृ. ३४४

हफ्तह—शनिवार.

हफ्दहुम—सतरावा.

हफीझ—संरक्षक.

हवक—धास्ती, भीति, हाय.

मनसुब्यास सोहलत राहिली नाहीं (तहाच्या वाटाघाटी करण्यास आतां जागा शिल्लक राहिली नाहीं) आता अन्नावाचून येथे मरावे त्यापेक्षा धारातीर्थी अनुसर व्हावे हे नेकसला. दाण्याचाऱ्याचें कोचणीने हवक खाऊन शिलेदार उठून जातील त्याकरिता लढाईच योग्य असा आपल्या मनांत विचाराचा आगम बांधून भाऊसाहेबांनी लढाईस आरंभ केला.

—हो. कै. पृ. ३१

हबस—१ कैद २ तुरुंग ३ कैदी ४ बंड म्ह. बांध घालून केलेला जलाशय.

हबसाणी—लिहिण्याच्या कागदांचा एक प्रकार.

हबसाणी व मोहरेदार कागदांचे दस्ते पांच पाठविले आहेत.

—ऐ. ले. सं. ११००

हम्जात—सारख्या वयाचा. —चित्रगुप्त १७

हम्राई; हम्राही—१ संगत; २ जथ; ३ बरोबरीचा.

१ ज्यांजवर रुपया येतो त्यांजला जखम लागली असतां हळदफटकूं मिळणे कठीण; तेव्हां फौजेची हम्राही राहते कशी ?

—हो. कै. ३०

२ हम्राही जमियेतपैकी

—राजवाडे १०।१८६

३ हम्राई

—दि. म. रा. १।१५२

हम्राह—संगतीं; बरोबर; सामील.

१ आपलें उत्तम जाणाल तें करणें; आम्ही तुमचे हम्राह आहोत.

—राजवाडे १।१९८

२ पेशजी किनवीचेही हम्राह होता. —राजवाडे ५ । १५०

३ फौज हम्रा (गोळा) करून पातशाही याजवर आणून घालावें. —हो. कै. ७

हम्वार—१ सारखी २ प्रसन्न ३ सरळ ४ सपाट.

१ दर्याबाई जुना सरंजाम सर लष्करचा घेऊन राही, आईसाहेबही हमवार मान्य पुरुष होऊन राहात, ऐसे या कालांत केले पाहिजे. —ऐ. सं. सा. खंड ७ पृ. ११

२ ज्यांत त्यांची मर्जी हम्वार राहे तें करणे योग्य. —इमं २५५

३ लेकीन हम्वार न जाले. —खरे ७ । ३५६५

हम्वारह—नेहमीं

हम्शाई---१ शेजारील २ समानाधिकाराचे.

त्या प्रांतींचे वतनदार हम्शाही गांवींचे. ----राजवाडे १५ । ८०

हम---- सुद्धा.

हमखास---सर्वसामान्य; प्रसिद्धपणें; निश्चयपूर्वक.

हमगी---सर्व.

खानगौडा दत्तक घेतलेला व तिघी बायका हमगीस आणून ठेविले. ----खरे ९ । ४६९८

हमगीर----सामील.

वजीराची व सरदारांची रजाबंदी साधून तमाम फौजेस हमगीर करून अजमेरेस घेऊन यावे. ----हिं. द. खंड १ पृ. ५०

हमचिन्----याप्रकारें, या रीतीनें.

हमजात----१ ठिकठिकाणीं २ सारख्या वयाची ३ एक जातीची, एकासारखी एक, एका तोलाची.

१ यावेगळें गांवकुफर ठाण्यामध्यें मनुषें पंचवीस सिबंदीची हमजात त्याची आहेत. —पे. द. १६ पृ. १९

२ फडणीस याचे काम दुसरेयास सांगावे तर खेरीज खावंद करून सर्व हामजात जाली या भरावर जावोन बखेडे पडो लागले. ----पु. द. भाग २ पृ. ११

हमतम----महत्त्वाकांक्षा, ईर्षा.

शिवथर खोरें परम कठीण बाका जागा. तेथें बाबाजी कोंडदेव हमतमाचा पुंड भारी होता त्यास खालीं घालून (उपडा पाडून हतबल करून) कैद केला. ---चित्र पृ. ५

हमतोल---समसमान ? समतोल ?

गांवाच्या तर्फा करावयास तीत हमतोल बाब सेत करून ती ठायीं वाटून तिघीजणी आपलाल्या तरफा घ्याव्या.

----म. द. रु. ३ पृ. ३८

हमदम---सोबती, जानी दोस्त.

हमदर्द---समदु:खी.

हमदस्त---हस्तगत.

हमनसीन—साथीदार.

त्याचे आघाडीस पछाडीस इकडील समशेरबहादुरानी बज्यावली पाच सात हजार फौज वडविली. त्याजकडील जे हमनसीन होते त्याच्या नजरा खलल्यावर तेही गार होऊन गोलातून बाहेर पडू सकले नाहीं.

—हिं. द. खंड १ पृ. ६८

हमरस्त—ओघ; रव; रांग.

१ पांच पलटणें पुण्यानजीक ठऊन बाकी सलतन झाडून जांबगांवास जाणार, पंचमीपासून हमरस्त मुकामाचे ठिकाणीं लागली आहे.

—ऐ. ले. सं. ६९८३

२ पुण्यांतून झाडून कोकणस्थ लोक सह्यादि पर्वत उतरोन खालीं गेले. कांहीं राहिले तेहि जात आहेत हमरस्त लागली आहे.

—ऐ. ले सं. ६९८४

हमरंगीत—कुटांतले किंवा स्नेही, पक्षपाती.

नासरजंग दौलतीचा त्याग केला, फकिरी अवलंबून रोजास गेले त्याचे हमरंगीत अब्दुल हजीजखान (वगैरे) होते तितके त्यांसमागमे फकीरीच्याच. विचारे गेले.

—हिं. द. खंड १ पृष्ठ २२

हमराई करणें—लगामी लाऊन घेणे.

अवतरणासाठी हरीप शब्द पाहा.

—हो. कै. पृ. ४

हमराई बदस्तुर—वहिवाटीप्रमाणे नेहमी स्वारीत बरोबर असणारे.

सबब हमराईबदस्तुर सरदारांस कागदांच्या रवानग्या स्वाराबरोबर झाल्या.

—हो. कै. पृ. ४५

हमराह—बरोबर, परिवारांत.

छ २६ रोजी पंतप्रधानाची स्वारी पर्वतीस गेली होती हरीपंत व कृष्णराव बळवंत हमराह होती. दरवेशानी वाघ धरून आणले त्यापैकी येके वाघास खांबास जंजीरबंद करून त्याजवर हत्ती घातले. दहाबारा हत्ती

हमला करून पळाले ! दोन हत्ती शेर होते. त्यानी वाघाचे पोटावर पाय देऊन वाघास मारिले. —पुणे अख. भाग २ पृ. ८८

हमल, हमाइल—तलवार अडकवितात तो पट्टा. (हमल या शब्दाचें अनेकवचन हिमालत.)

हमल—ओझ्याबद्दलचा आकार. ओझें, बोजा, डोक्यावरून वाहावयाचें ओझें. हमाल—ओझेकरी.

दस्तक अजरख्ताने कोट जंजिरे दंडा राजपुरी बइस्म सरदाज (?) ज्याहाजात बोटहाये गुराबत व गलबतहाये बिदानद सबासितेन आंके गलबत सलामतीबाबत महमद इभरम साकीन बंदर राजपुरी हमल आणे १२ उपर अबदुल करीम तंडेल असे.

—केळकर संग्रह कुबल दप्तर

हमल—मेंढा.

हमला—हल्ला.

(अवतरणासाठीं ' हमराह ' शब्द पाहा.)

—पुणें अख. भाग २ पृ. ८८

हमवार—अनुकूल, तयार, प्रसन्न, उमेदवार, संतुष्ट.

१ हें काम कबूल करावयास मोरोबादादा थोडेबहुत हमवार जाले आहेत —पुणे अख. भाग १ पृ. ५२

२ महंमद इसफ गाडदी यास हमवार करुन ४०० गाड्यांनिशीं शिऱ्यास पाठविला. आतां शिऱ्याचा बंदोबस्त चांगला झाला.

—ऐ. ले. सं. १६२६

हमवार—सपाट.

हमसाई, हमशाई—बरोबरीचें.

देसमुखी वडीलपण पहिलेपासून चालत आले आहे. तेणें प्रमाणें व हमसाई दाहा देशमुखाचे वतनाचे तह देउन तेणें प्रमाणें तुमचाहि तह करूनु तुमचे चालऊ. —शि. च. सा. २ पृ. २५२

हमसिरा—बहीण.

गोविंदराव खासगीवाले याचे हमसिराची शादी जाली म्हणोन जियाफतीस गेले. दोन घटका तवाफाचा रकस जाला.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १९०

हमानदम—त्या क्षणीं.

हमाम्खाना—जिथें ऊन पाणी मिळतें असें स्नानगृह.

हमामदस्ता—खल, उखळी, हमाम, उलूखल, खलबत्ता.

हमीचा(पु)—पैंसे ठेवण्याचा कसा, पिशवी.

हमेज—हनोज (?) हमेश(?) वाचनाची चूक?
श्रीपतराऊ आनंदराव कबूल करून गेले जे माधवराऊ वगैरेस पाठवितो. हमेज पाठवितातो आम्ही तसे न केले. —पे. द. १० पृ. ६१

हमेणी; हमिनी, हामिणी—पैसे ठेवण्याचा लांब कसा; पिशवी,
कंबरेस हामिन्या द्रव्याच्या. —म. द. रु. १ पृ ६४

हमेल—अरब सिंध्यासारखीच एक मुसलमानी जात,

१२९	सिबंदी पायदल
२०	अरब.
३०	सींदी.
९	हमेले.
५१	जिलबीचे लोक.
५	हेटकरी,
१४	गारदी.
१२९	

—शा. द. वे. पृ. ६९

हय्यज्ञ—मर्यादा.
हय्यत—रूप.
हयात मागणें—एखाद्यास दीर्घायुष्य मिळावें म्हणून प्रार्थना करणें.
राजपुरीस सल्ला करावा म्हणून कोण कोण उपाय योजिले ते एकीकडे राहिले तेव्हां जर कह्या करितेस तर ये दशेस का पावतेस? अद्याप इंगरेजास हयात मागा कीं पुढें तरी बरे होईल. याची कह्या नकरा तेव्हा कोठेहि थारा नाहीसा करून घ्याल. —पे. द. ३३ पृ. १९५

हयाल—अजीजी? आग्रह ? विनवणी ? दाखल ?
स्वामीपासीं सोनजी लोणकर जाउन हयाल जाहला आहे, आपण मौजे मुंढवेचे पाटील. आपला उच्छेद करून गायकवाड वतन अनुभवितात तरी आपली वतनावर स्थापना करावी. —ब्र. च. पृ. १४

हयासा (पु)—जेबंद (घोडयाचा) Strap or leatherend of a saddle.
हर्कसा—हरकसेही, कोणत्याही रीतीनें.
हर्कसा प्रविष्ट होय असें करावें. —खरे ४।१८००

हर्कारा; हल्कारा—पडेल तें काम करणारा; जासूद; टेहळ्या.
तेथील लश्करची माहीयेत खरी कळावी म्हणून दोघे हर्कारे पाठविले होते. —चि. रा. ४४

हर्गाह—ज्याअर्थी.

१ तेव्हा भिकाजीपंताही खलित्याविसी अर्ज केला नबाब बहादुराही म्हटले जे हरगाह दामोदरपंतास खलिता जात नाही तेथें यास खलिता कसा होईल? —हिंगणें दप्तर खंड २ पृ. १०

२ हर्गाह की काबीज मुतशरीफ नाहीं, बहात्तर वर्से नाही, आणि सनद-अस्नादही नाहीं. मर्द तुफानी आहे. —राजवाडे २० पृ. ४७

हर्गीज; हर्गीस—कधीही; बिल्कुल

१ या उपर इंग्रजास पुरती तंबी द्यावी हेंच मनांत आहे तर। आपण हर्गीज तह करूं नये. —खरे ७३७०६

२ चिरंजीव भाऊसाहेब आल्याखेरीज तुम्ही हर्गीज न जावे. —साने प. या. ब. १४९

३ जे मजला मानिती ।
माझ्या विचारें वर्तती ।
ते हर्गीस झोला न पावती ।
न नाडती जीं।

—समर्थकृत दिवटा ६

४ जहर हर्ताळ घातला आहे हा हर्गीस वांचणार नाहीं. —भा. इ. सं. मं. १८३४ षा. वृ. १४३

हर्ची—?.

ता॥ कऱ्हेपठार मामले मजकूर बिदानद हर्ची सुहुरसन इहिद्देसलासीन अलफ. —शि. च. सा. खं ७ पृ. २५

हर्ची—?

बंदगी हजरती मालूम केले हर्ची जमीन चावर येक व झाडे नजीक मठ केशव चैतन्य. —शि. च. सा. खं. २ पृ. १९३

हर् जिनसी—नाना तऱ्हेची.

श्रीगणेशपूरच्या नव बागेंत हर्जिनसी झाडें वरचेवरी आणून लावून देतो. —खरे ८।४१२१

हर्दम्ख्याली—लहरी; अस्थिर; लबाड.

१ (शिंदे) जात्या हर्दमख्याली कसे करतील याचा विश्वास नाहीं. —खरे ७।३२४७

२ बोलणे हर्दमख्याली दिसते. —खरे ८।३९३०

३ त्यांत तो (हैदर अल्ली) हर्दमख्याली आहे. —खरे १०९६

हर्दू; हर्दो—दोघेही; दोन्ही.

१ हर्दो जणांचा जमान घेणें. —राजवाडे १५ पृ. ४६

२ तरी हर्दू गांव. —राजवाडे ८ पृ. १३०

हर्फ; हरफ—१ अक्षर, लेख २ ठपका, दोष, शब्द.

१ तहनाम्यांत कांहीं हर्फ नीट करावयाचें तें करून. —राजवाडे ५।३३

२ श्रीचा शिक्का या प्रमाणें हरफ. श्रीभार्गवचरण परमहंस ब्रह्मेंद्र शरण. —पारसनीस ब्र. च. ८३

३ नाहींतर नवाबबहादूर अगोधर चेनापट्टणाकडे चाल करतील आणि आम्हावर हर्फ ठेवतील. —इ. सं. है. टि.

४ बल्की पंतप्रधानावर हर्फ आणिला. —राजवाडे ६।६१८

५ हर्फ ठेऊन बोलतां हें ठीक नाहीं. —खरे ८।४३५४

हर्फबहर्फ—अक्षरशः

१ कलमांची फर्द सर्कारची आली ती हर्फ ब हर्फ वाचून दाखवली. —राजवाडे ७।८

२ कलमी केले तें हर्फबहर्फ दिल्निशीन झाले. —राजवाडे १०।१९१

हर्वजेने, हरवजेने—कोणत्याही रीतीनें.

१ शिकंदरीयाहून शादल निघाला म्हणजे मार्गीच गाठून हर्वजेनें शिक्षा करितो. —राजवाडे ६।६२३

२ खाटकास हर्वजेनें नसीयत करून ब्राह्मणाची मु ी सोडून देवणे. —वाडशाछ १०४

ऱ्हस्व—सांकेतिक नांव (पण कोणाचें?).

श्रीमंतास घोडी उत्तम नजर द्यावी ती ऱ्हस्वाची सारंगी द्यावी. दिनकर पंत ऱ्हस्व एकचित आहेत. —खरे पृ. ७०९७

हरकत मकान करणें—मुक्काम बदलणें, तळ ढाळणें.

हरीपंतानीं गारपीराहून कूच करून मुळामुठांच्यामध्ये पुण्याहून पावकोसाच्या तफावतीनें हरकतमकान करुन उतरले. —पुणें अखबार भाग ३ पृ. १९

हरकसा—कोठून तरी; कसाही.

हरकसा आम्हांकडून कांहीं अन्याय व्हावा, असें पाहत होते. —ऐ. ले. सं. ९६४

हरकुल—इत्थंभूत, तपशीलवार, झाडून सर्व.

रामनगरकरांनीं पत्र लिहिले, आहे तें पाठविले आहे तसेच तेथील हकीकत हरकुल हिरोजी चोपदार सेवेसी निवेदन करील. —पे. द. ३० पृ. १४९

हरगाह—बिलकूल, कधीहि.
यांजकरितां अगोदर आपली फौज जाऊन जमीदार हातीं घेऊन दस्त जाहाला म्हणजे ते जमीदार मोगलासी हरगाह सला करणार नाहीं.
—पे. द. १५ पृ. ६१

हरगाह—जेव्हां केव्हां.

हरगीज—बिलकूल.
चार रोज आम्ही तुमची वाट पाहिली उदईक हरगीज आम्ही राहात नाहीं.
—पे. द. पृ. ११८

हरचंद—कितीही.

हरचष्म—बरोबरीचे लोक.
फिदवीची कमाल आरजू होती व आहे की फिदवीजाद्याची सरफराजी व्हावी व हरचष्मांत आबरू वाढावी.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. १११

हरज—उपसर्ग, त्रास, शह.
बारभाईस इकडोनही त्यांचे मुलखास तोसिस पोहचत होती आणि आपणांकडोनही हरज पोहोचत होता.
—को. प्रा. १९८

हरणबाज—शिकारखान्यांतील हरणांच्या खात्याकडील कामगार. हरणें पकडणारा.
१ चापाजी टिळेकर हरणबाज यास हरणानें जखम केली सबब बक्षीस.
—पे. द.
२ पाषाणास रमणा नवा केला हरणें धरून तेथें पाठविणें म्हणोन आज्ञा. त्यास हरणबाज ये प्रांतीं नाहींत शोध करून हरणबाज मेळऊन आज्ञेप्रमाणें हरणें धरून सेवेसी प्रविष्ट करतो.
—पे. द.

हरतर—हरतऱ्हेनें.
काम होणें त्या (त्यास) तिसका. याकरितां हरतर पत्र पावताच कूच करून आलों.
—बा. गो. प. ले. ८

हरद्र—हार्द, अंत:करण, मनोगत, हृद्गत; अंत:स्थभाव, मनांतील हेतु.
त्याचा कारकून येथे येईल तेव्हां घोरपड्यांचे हरद्र मनास आणून पुढे जो विचार करणें तो केला जाईल.
—पे. द. ११ पृ. १९
२ किल्ल्यावरी माणूस युक्तीनें पाठवून हरद्र मनास आणिले तो वरील लोक हिमतीनें आहेत. कोणे विषयी डगमगत नाहीं.
—पे. द. २८ पृ. १६

हरदमख्याली--१ लबाड; लुच्चा, खेळ्या, २ कारस्थानी, लबाडीचे.

१ हैदरअल्ली तो हरदमख्याली आहे. तहाची गोष्ट आपण आजपासून कशास बोलावी? ---ऐ. ले. सं. १०९६

२ गोसावी तुम्हाजवळ आहे त्यास कारभारांत घालू नये तो हरदमख्याली आहे. —हो. इ. सा. पू. खं. १ पृ. १०३

३ शत्रूचे वकील येथें रास्ते यांचे विद्यमानें बोलतात, परंतु बोलणें हरदमख्याली दिसते. --ऐ. ले. सं. ३९३०

हरदर्हाल----केव्हांही.

हरदरहाल मोहिब्बाचे कामामध्यें तफावत तजावज करणार नाहीं. --पारनीस ब्र. ५२४०

हरदाज कसील----? बर्दास्त कसील? पाहुणचारात किंवा तरतुदीत शिथिलता?

कोण्ही मुखालिफ हरदाज कसील (शिथिलता) करील इभरामखान वगैरे करील तरी त्याचें पारिपत्यें बरें होईल. —राजवाडे १ पृ. १८१

हरदूची—परस्परांची, उभयतांची, उभयपक्षी.

तेथे कोळी आपले फौजेनिशी येऊन हरदूची लढाई मोठी जाली. --द. शि. मो. यांचा इतिहास पृष्ठ १२

हरपंजर (स्त्री)—माळका, तांडा, रव, रवण, रस्त, कतार, साईर.

हरफ--हर्फ, अक्षर.

१ हुजुरचे इरषादेव्यतिरिक्त (आज्ञा, इच्छा) येक हरफ लिहिणार नाहींत. --पुणें अखबार भाग १ पृ. १०८

२ तेव्हांपासून खंडेराव होळकर यांचे नांवचा शिक्का महकूब (तहकूब किंवा रद्द) करून जातीचा शिक्का ऐवजी हर्फाचा (आपलें नांवाचीं अक्षरें कोरलेला) चालू केला. --हो. कै. पृ. १७१

हरभात—१ हरभातेनें, हरप्रकारें; २ कौशल्य.

१ कानोजी भोसले यास पत्र जे मशारनुल्हे चंदाचे राजकारणास पाठविले आहेत. तुम्ही यांची हरभात साहेता करून वार्षिक तहरह पोक्ष्या प्रतिवर्षी होऊन ये ते करणें. —पे. द. २० पृ. १

२ सिद्दीसाद जातीनें मर्द. आगीचे सामान व तोफखाना हरभात व तरतूद उत्तम लढाई बहुत उत्तम केली. —पे. द. ३ पृ. १५८

हरभात—हरहुन्नर.

मोर्चेबंदीचें कामास हरभात पाहिजे लांकडें वाहावी माती खणावी वोझी वहावी तेव्हां मोर्चा होतो. कानडे अथवा हिंदुस्थानी माणूस मोर्चेबंदीचीं

कामास नाहीं हत्यार पडेल तेव्हां हत्यार मारणार नाहीं तर उगेच बसणार.
—पे. द. १६ पृ. ६८

हरमसरा—राणीवसा, अंतःपुर.

हरवझ—हरवजेने, सर्वरीतीनी.

तुझे कामाचे दरम्यान (जामीन) पंडित अजम असेती हरवझ खातिरजमा राहून हुजूर येऊन भेटोन सरफराज होऊन जाणे.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ. १३

हरसंजी—मोहरेचा एक प्रकार.

मोहरा हरसंजी जुन्या औरंगाबादीप्रमाणें पाडाव्या. वजन पुरे, व माल खरा, सोने कसास हरसंजीप्रमाणें असावे. सन मोहोरेवर सालाचे सालात फिरवीत जावा.
—थो. मा. रोज. पृ. ३०१

हरसरदारी--?

खरसीकर व वांगीकर आप्त. रोजगारी घरघोडी बाळगून सिलेदारी रोजगार तरवारबहादुरपणानें हरसरदारींत रोजगार करीत होते.
—काय. प्रभु. इ. सा. पु. १ अंक ६ पृ. १

हरसाल—मो. वा. चूक. इरसाल ? निवडक, वेचक ?

पाईंचे प्यादे चंदेरीवाल्याजवळ दोन अडीचसें पावेतो आहेत. खेचीकडे दीडदोनसे पावेतों आले. त्या समयीं जमाव बरेंच होते. त्यांत हरसाल बहुत होती. लढाईचा समय आला. खर्चाची अनुपत्य होऊं लागली. फकट कां मरावें हा अर्थ समजोन आपआपली वाट धरली. राहताना याप्रमाणें जमाव थोडा राहिला.
—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. ११९

हरसूरत--कोणात्याही रीतीने.

हरसूरत हे दोघे शरीकमसलहत जाहले तरी गोविंदराव फार तरार आहेत.
—पुणें अखबार भाग १ पृ. ११०

हराकत—कूच, निर्गमन, पुढें चाल.

हराम्नमकी– निमकहरामी.

पादशहाशी ज्यानें हराम्नमकी बेअदा केली.
—भा. ऐ. प. या. व. पृ. २१

हराम—बेकायदा.

हरामखोर—गुन्हेगार.

मला राजरोस बोलतां येत नाहीं. मीं सरकारचा हरामखोर.
—ऐ. ले. सं. ५२७०

हरामजादा—लेकवळा, व्यभिचारोत्पन्न.

हरामत—फितुरी.

सूर्याजी पिसाळ खानमशारनिल्हेजवळी राहिला. तेथे मनसबा करून मावळीयाची सरदारी केली. रायगडास मोर्चें लाविले. व हरामतीत पडोन खानास गड हस्तगत करून दिल्हा

—मा. स प. मा. १९६

हरामनिमक--निमकहराम (व्युत्क्रमाचें उदाहण.)

कोण्ही हिंदुस्थानी हरामनिमक च्यार कागद लिहून मोहर करून घेत असेल. --हिंगणें द. भाग २ पृ. १०

सुभेदारासारिखा येकनिष्ट चाकर मागे जालाहि नाही व पुढेहि होणार नाही. खंडेरावहि काय जाणे? कोण्ही हिंदुस्थानी हरामनिमक च्यार कागद लिहून मोहर करून घेत असेल.

—हिंगणे दप्तर खंड २ पृष्ट १०

हरारत—उष्ण, गरमी.

पंतप्रधानास किंचित् हरारत येऊन प्रकृति अस्वस्थ जाहाली व ज्वराचा वुखार (ताप) बारीक फुटकल्या कांजन्याप्रमाणें अंगावर आल्या.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. २३०

हराशकाळ, हराषकाळ—विनाशकाळ, दुर्दैवाचा काळ. ऱ्हासकाळ.

जर पहिल्यापासून खबरदार असते तर तुम्हासहि अवघड पडते. परंतु त्याणी ठाणे सोडून गेले आणि पुन्हा आले हेच करणें त्याचे हराशकाळाचें

—पे. द. २८ पृ. २३२

हरास--सर्वनाश होणें.

तलबखान दस्त केला. त्याबराबरी आपणहि सांपडलो. सर्वस्वे हरास जाला. एके दिवशीच भक्षावयास नाहीसे झाले.

—मा. स. प. मा. पृ. १९७

हरास—हराज (विक्री, लिलांव).

ते मालाचा पैका करून मोबदला रुपये देतील तर घ्यावे. वरकड माल देतों म्हणाले तर मालाचा हरास त्यांनीं केला. याउपर मालाचा आकार करून रुपयेच घेतां वरें. ते म्हणतील कीं मोबदला किंमतीचा माल कोठी-पैकीं देतों तर नासका माल येका रुपयाचा ते चहू रुपयांस देतील. तेण्हे-करून आपले पदरचे सावकारास तो (तोटा ?) बहुत येईल.

—पे. द. ४० पृ. ५५

हरिदिनी--एकादशी. —पे. द

हरिफाई, हरिफी—धूर्तता, चतुराई, कावेबाजी.

आतां तुमची त्यांची भेटी खासे खासे यांची करवितों. तुम्ही हरिफी करून कार्यभाग करणें तो करावा. —सभासद १५

हरिभक्त--मराठे.

१ नवाबसाहेब तो शहरास (औरंगाबादेस) गेले व भोसले, गोपाळराव वगैरे हरिभक्ताच्या फौजा दो चौ कोसाआलीकडे आहेत.

—पुरं. द. भाग ३ पृ. १७

२ येथील प्रसंग तरी हरिभक्तांनी क्षेत्राचें मृत्यीका (मृत्तिका) खालील वरी करून टाकिली. येके दिवसीचें भक्षायास नाहीं. घरी माणसें आठव्या मापट्यानीं पाणी पीत असताती. याउपरी समजोन घेणें. चकार पूर्वकास ईश्वरनेत्र (३ लक्ष रु.) दक्षणा बांधली.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. १८४

३ नवाबानी पातशापासी करार केला जे आपणास पांच सुभे देणें, आपण हरिभक्ता रेवापार होऊं देणार नाहीं.

—पे. द. १५ पृ. ५३

हरिस्मरण करणें—मरणें.

(अवतरणासाठीं दस्तबोसी शब्द पाहा)

—हिंगणें द. भा. २ पृ.५६

हरी--हिरवे ?

येक कंठी पांच व मोती बा॥ देणें पानडी हरी च्या (र) लोलक मोती येणेंप्रमाणें जवाहिर दागिने आहेत.

--नाग १ पृ. १८४

हरीफ, हरीप--१ शत्रु, २ धूर्त, कावेबाज.

१ मग राजाराम रणसोड यानी बहुत निषेध केला की उज्जनीस जाऊन मसलतीचा सजल पाडणार तोपर्यंत समोरचा हरीफ तुमची येण्याची वाट पाहील कीं काय?

२ यादवराव भास्करानें गायकवाड याची दिवाणगिरी करून तीन वर्षांत सरदारी बुडवून फत्तेसिंगास दगा करून जीवें मारिलें मुरारी जामदाराकडून पैका खाऊन देशीं छेका लाविला. आपण कैदेत पडला. परंतु पैका दिल्हा नाहीं. येथील ही दशा करून आतां सावध हरीफ उरावर होतात.

—ऐ. ले. सं. ७१२५

३ धनगर जमातदाराने पेशवे याजकडे जाऊन बहुत निषेध केला कीं ' सरदारी करू म्हणता आणि शिपाई यांची बरदास्त या प्रकारची. अशाने वेल मांडवास कसे जातील ? तुम्हास (मल्हाररावानें) ढेकूळ मारले (असा धाडशी बेपर्वा शूर. तर) तो तुमचे हरिपाचे प्राण घ्यावयास कसा चुकेल ? हे पाहाणे एकीकडे ठेऊन वर्तता ! होळकरांचे पंचवीस स्वार लुटून घेण्यांत लौकीकी किंवा अशा कडव्या लोकांस हमराई

किंवा बरदास्त केल्यांत यातील विचार पाहावा.'

—हो. कै. पृ. ४

४ मराठे हरीफ बहुत आहेत, असें बोलले. —सभासद ४९

५ आतां जाऊन हरिफासी मुकावला करावें.

—दि. म. रा. ११२६१

हरीफी—१ युक्ती; २ त्वरा.

आपल्या संकेताप्रमाणें खानास घेऊन आलो त्यांची व आपली भेट येकांती खाशाखाशाची करवितो तुम्हीं हरीफी करून कार्यभाग करणे तो करावा. —म. द. रु. १ पृ. २८

हरीवासर—द्वादशी.

काऌ द्वादशीचा हरीवासर होता. पण भोजनें रावसाहेबांचीं जहालीं नव्हतीं. कालचें क्षेत्र जहालें. —ऐ. ले. सं. ५४७१

हरोल; हरोळी—१ आघाडी, बिनी, २ पुढारी, पुढे.

तुम्ही या मन्सबीयास हरोल होऊन मन्सबा सिद्धीस जाय तें करणें

—वाड. शाछ ३०

हरोल—आघाडीची तुकडी.

त्रिवर्ग आंतरवेदींत प्रवेश केला हें वर्तमान आहमदखान पठाणास विदित होऊन, त्यानें आपला हरोल पाठविला. त्यासी यासी लडाई जाली. हरोल मारून घेतला. —पे. द २६ पृ. १३९

हरोली--आघाडी, पुढारीपण.

हैबतराव सिलिमकर तांम्रास मिळाले त्यांची हरोली कबूल करून त्यास रायगडास आणावे यैसे वर्तमान आहे

--शि. च. सा. खं. २ पृ. २५६

हल्का, हलगा--कडी (छताची, तुळईची)

फाणसे पिवळी हल्क्यांना. -प्रभाकर ९३

लावून रुपेरी हल्के हिन्दुले बांधिले. -प्रभाकर

हल्ला मारून देणें--हल्ला परतविणें.

यांणी हल्ला केली तेव्हा ठाणेवाले यांनीं हल्ला मारून दिल्ही. गोविंदराव यांच्या हातास गोळी लागली. —नाग २ पृ. ३१

हलक्या वानराचा संग्रह करणें--रामोशी वगैरे चोरटे लोक पदरीं बाळगणें.

त्यास विनंति कीं हलक्या वानराचा संग्रह करून उगाच उपहासास कारण होतें. —पु. द. भा. ३ पृ. १८६

हलक—दिल्लीकर मोगल बादशहांच्या खास स्वारीच्या हत्तीखेरीज म्हणजे

खासाहत्तीखेरीज जे हत्ती असत ते दहादहा वीसवीस तीस तीस अशा गटांत विभागलेले असत. त्या प्रत्येक विभागाला हलक अशी संज्ञा असे.

हलकारा—हरकारा, जासूद, निरोप किंवा पत्रें पोंचविणारा.

उभयतां कारकून हवालदिल जाले. वास्तविक वर्तमान न समजल्यामुळें त्यांनी मुजरत हलकारे जोडी रवाना केली.

—हो. कै. पृ. १४९

हलकारा—?

सरदार नारो विष्णु यांस तैनातजाप्ता तपशील–जासूद दोन, उंट चार, भालदार एक, घोडे रास तीन, शिपाई अकरा, आणि पेशवाईपासून चालत आलेला सुरजमुखीं हलकारा, पालखी व अब्दागिरीमय छत्री, येणें-प्रमाणें दौलतराव शिंदे यानी करून दिला.

—आपटे घराण्याचा इतिहास पृ. ६

हलकिस्त—नियुक्त रकम वसूल करण्यासाठीं ठरवून दिलेला रकमेचा हप्ता.

राजश्री सुभेदार यासी सलुख केला. हलकिस्तीचा येवज पावता केला.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १०२

हलगत—स्त्रियांच्या लुगडयाचा एक प्रकार.

हलबंड्या (अनें)—(स्त्री)—दुर्दशा, हबेलंडी, गाळण, हलाकी.

हलमिसल—?

आश्रय समर्थाचा आहे. पण आजच त्याजकडे मागा म्हणावे तें नीट नाहीं. आपण मार्गास लागल्यावर, अडलेप्रसंगी मागितल्यावर देतील. गुजराथेंत गेल्यावर मग महाल आपलेच आहेत. दोन रुपये घेता येतील. परंतु हल-मिसल लागली तरी निघणें मला कांहीं सुचत नाहीं. तुम्हीच कळेल तशी सजल बसवून द्यावी.

—काय. प्रभु. इ. सा. पु. १ अंक ६ पृ. ४

हलक, हलाक—क्षीण, दरिद्री १ क्लांत.

१ खाण्याविणे जहाजातील लोक हलक जाहले.

—पुणें अखबार भाग १ पृ. २२१

२ दोनतीन चपेट होऊन बहुत हलाक जहालों आहों.

—चित्रगुप्त ७

हलाखीचा रोज पाहणे—हलाखीचे दिवस येणें.

अवतरणासाठीं साहेबमोमी पाहा.

हलाल—विहित; धर्म्य, न्याय्य.

विधिपूर्वक मारलेल्या पशूचें (मांस)

मुलानानें फात्या न दिला तर बकरे मुर्डाड रहाते म्हणजे ते हलाल होत नाहीं.
—गावगाडा ११३

हलाल करणें--मुसलमानी विधीप्रमाणें पशु मारणें; जबे करणें.

हलाल नमकी—निष्ठा. खाल्या मिठास जागणें.

१ कारकून किले मजकूर येही लेहून पाठविले येसे दाईम दिवाण कामावरी येख्तयारी करून आपली हलालनमकी जाहीर करीत जातातीं.
—शि. च. सा. खं. ६ पृ १४

२ तूं हशमा सांघाते मसलहतेसी हजीर होऊन हलालनमकी आपुले जाहीर (करून) सरफराज होणें. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. ६

हली व मवाली—लहान थोर सर्व.

त्यावरून हली व मवाली किले मजकुरी जमा होते त्या हुजूर पेशमान होऊन अप्पाजीनें आपल्या बदस्तुरें कर्जवणे व पायगुडे देसमुख व मोकदम कर्याती मजकूर यांचे शाविदीनिसी कागद लेहून दिल्हा.
—पे. द. ३१ पृ. १७३

हलेसा--वल्हें. —पे. द.

हव्या--हव नेणारा, बातमी काढून नेणारा, माहीतगार.

गंभीरगडाचे तटास गडगा कोरा होता, तेथें सिडी लावली. त्या सिडीखालीं सदरहू सरदार व धारकरी लोक होते त्यास हव्या सिडीवर चढोन गेला तो हव्याचेच धक्क्यानें दगड लवंडला. तेणेंकरून व वरचे लोक धावोन सारा गडगाच लोकांवरी लोटिला, त्यामुळे २५-३० लोक दगडीखालीं मेले.
—पे. द. ४०, पृ. १८

हवसबाज--रंगेल, व्यसनी.

हवा--धुंदी, शोभा, दंगल, गडबड, रागरंग चर्चा.

१ प्रस्तुतची हवा ऐकून कोणेविसीचा अंदेशा मनांत न आणिता फौज सुद्धां लांब लांब मजलीनें बराणपुरानजीक येऊन पोचणें.
---ऐ. सं. सा. खंड ६ पृष्ठ २०

२ पण प्राप्त प्रसंगाची हवा पाहिली असतां आम्ही मारले जाऊं यास्तव आपणास नर्मदा उतरणेस सल्ला (सलाह-योग्य) नाहीं.
—हो. कै पृ. ६८

३ १२ घटका रात्रीस दारू सुरू जाहली. ४ घटका दारूची हवा चालली होती.
—ऐ. ले. सं ५२८३

हवा खाणें—धास्ती खाणें, भीति खाणें.

श्रीमंतानीं स्वदस्तुर चिठी सुभेदारास लिहिली कीं आपण जातीनें ८०

हजार फौज असतां एका इंग्रज पलटणाचें पारिपत्य न होतां आपली फौज हवा खाऊन राहिली तेव्हां आम्हांस जातीनें येणें लागेल की काय?

—इ. सं. हो. कै. पृ. ११

हवा पाहणें—रागरंग पाहणें; बातमी काढणें.

शत्रूचे वकील आले आहेत ते लष्करची हवा पाहावयास आले आहेत असे दिसतें.

—ऐ. ले. सं ४१६५

हवा मारणें—बातमी काढणें, किंवा मिळविणें.

काल रविवारीं मोर्चानजीक रंकाळेंचे अंगें हवा मारून शें-दोनशें प्यादे आंतून मोर्चावर चालून आले.

—ऐ. ले. सं ६३४२

हवाल—हाल.

एक वेळ तिकडून येता काय हवाल जाहले खळ्चा काय खोचरे काय उष्णाचे दिवस चोरांचे भय इतके असता त्याचे कृपेकडून येथपर्यंत सुखरूप आलो.

—पे. द. १५ पृ. ३४

हवाला कफाला—भानगडी, तोडजोडी.

सिंदे याजकडील सरदार कलिंदराव आहेत त्यांचे मसलतीस राजश्री बाळाजी गोविंद आहेत. काहीं हवालाकफाळा वगैरे कारभारांत आहेत. आमचे कामाचे आद्याप कोणतेही ठरत नाहीं.

—नाग २ पृ. ६१

१ तेही वराता हवालेकफाले करून मंथनी कालेस्वर सुरंच इकडे होईल.

—नाग १ पृ. ६६

हवालाटवाला—हवाला बिवाला. तोडजोड. हप्तेबंदीची व्यवस्था, आश्वासन करार.

१ महिन्याच्या मुदतीनें सावकारी हवालाटवाळा घेतला.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १४६

२ पट्टीचा ऐवज १५ लाख पावेतों झाले. त्यास ७--८ लाख रुपये येथें पोटास वगैरे खर्च जाहले. तळावर हवाले टवाले म्हणतां ७ लाख रुपये राहिले. ५० देणें त्यास साताचा ऐवज आहे. येणेंकरून समजूत पटत नाही.

--ऐ. ले. सं. २८०१

३ खंडणीचा निकाल मुदत करार पहिला जाला होता. त्याप्रमाणें हवाले टवाले करून याचें कूच करविलें.

—पे. द. भाग २७ पत्र नं. ६५

हवापरस्त—गर्विष्ठ.

हवा होणें—इच्छित साधणें, कामना पूर्ण होणें.

गुरमकोंडयाचे मोर्चांचे वर्तमान तर रेवणीस टाळीं पाडून खंदकांत उतरोन सुरुंग बुरुजास लाविले. एक हुजरातचा सुरुंग तयार झाला तो उडविला. बुरुज पडला, परंतु आंतल्यानीं दम धरून तेथून मार करूं लागले. एक तोंडी म्हणून हवा न झाली. —ऐ. ले. सं. १७०८

हवावी लागणें—धाप लागणें, दम लागणें.

हवी—माहितगार, हेर, वाटाड्या, भेद काढून आणणारा.

१ तरी या बरोबरी येक माणुस देऊन नदी उतरोन हरपनहलीच्या मुलुकातून आणेगुंदीस पावत ते केले पाहिजे वाटेचे हवी माणूस देऊन पावतें करणे. --शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ २८

२ तेथील हवी आणिले आहेत. लहानसें स्थल आहे परंतु मजबूद आहे. --पे. द. १६ पृ. १०१

३ हवी पाठवितो ते समयीं निघोन येणें म्हणोन लिहिले परंतु हवी आला नाहीं. --पे. द. ३ पृ. ९०

४ नारोपंतनानाची स्त्री देशास जातात. तर साहित्य करणें व जाऊं लागतील तेव्हां वाटेचे हवी पाचजण देणें. —ऐ. ले. सं. ८३२

हवी करणें—शोध काढून आणणें.

कोरीगडाहून स्वारी करून राजमाचीस मुकाम केला. स्थलशुद्धतेचे हवीस मशारनिल्हे विठोजी कारके पदातीपंचसहश्री यास पाठविले. त्याणी किलेयास जाऊन हवी करून आले. —शि. च. सा. खं. ५ पृ. १८८

हवादोज—(१) गगनचुंबी, उंच.

जमीदोज हवादोज शामीने. —भा. इ. सं. मं. १८३४ अहवाल पृ. ४८

हवेचा राबता पडणें—हवा प्रकृतीस मानवूं लागणें.

हवेलागे--भेद काढून आणणारे हेर.

हवेलागे माणसे चौतीस ते आपला प्रांत टाकोन आमचे वचनास ३ वर्षे श्रमी. —पे. द. १६ पृ. ५

हश्तंद—आहेत.

हश्ताद—ऐंशी.

हशमतजंग--युद्धांत तेज दाखविणारा.

हश्मतपन्हा--वैभवशाली.

हशा—वस्त्राची किंवा पोशाखाची किनार किंवा कांठ.

श्रीमंत राजेश्री नानास आपण शालजोडी घेतल्यास हशा लहान बुटीदार पसंत आहे.
—म. द. रु. ३ पृ. १२०

हशिया—किनार.

शालजोड्या मर्जीस आल्यास रंग कोणता हशिया किनारा कोणे तऱ्हेचा तो लिहीला पाहीजे.
—म. शि. यां. का. पृ. ५८७

हशील—प्राप्त, लभ्य, प्राप्ती, नफा, फी, तात्पर्य.

१ पुढें मुद्दे हशील होतील.
—खरे २।५४८

२ साहुकारीमुळें जकातीचेच हाशील होईल.
—म. रा. आ. ३७

स्कीयापासोन—?

आमचे वंशाचा जो असेल तो राखण करील, तत्रापि हरकोठें हस्कीयापासोन जातीत आमचे जमातीखेरीज कोठें अंतर पडल्यास शोधपत्ता लावणें हें आम्हाकडे.
—ऐ. सं. सा. खंड ५ पृ. १६

स्त (दस्त ?)—मूठ.

मग श्रीमंत फराळास उठले जिवबादादाचे आग्रहास्तव एक हस्त (दस्त) बतासा तोंडांत टाकला तेव्हां जिवबादादा बोलिले आमचा हेतु पूर्ण जाहला.
—खडर्याच्या स्वा. ब. पृ. २०

स्त—सात, सप्त.

शकटभयें हस्तशर। तुरंगभयें दशकर। गजदरे पाणि सहस्त्र। असावें दूर शास्त्र म्हणें ॥.
—ग. पु. सं. टी. पृ. ५७
—म. सं. प. व. ७ अंक ४

हस्तकडग—हातांतील कडें.

मुक्ताफळे संवेष्टित सर्जाची हस्तकडगें हस्तकीं घातलीं.
—चित्र १००

हस्त गालीब होणें—सरशी होणें.

स्वामीचे हस्त गालीब आहेत व राजेश्रीच्या चित्तांत तिकडील अरिष्टाचें भय याजमुळें कार्य जाहले तरी होईल.
—पे. द. १७ पृ ३८

हस्तपंजराची आण—बादशहाचे हाताचा ठसा ज्यावर उठविला असा आहे करारनामा किंवा डौलपत्र.

राजे म्हणो लागले खानाची क्रिया पाहिजे हस्तपंजराची (बादशहाच्या हाताच्या पंजाच्या ठशाची) आण देवविणें मग खानास भेटूं.
—सभासद पृ. १३

हस्तबुद—(१) एखाद्या जमिनीच्या किंवा इस्टेटीच्या मागील व चालू उत्पन्नांचे तुलनात्मक दिग्दर्शन करणारा हिशेबी तक्ता (२) जमिनीची

मोजणी केल्यानंतर तिच्यापासून उत्पन्न होऊ शकणाऱ्या उत्पन्नांचा अदमास (३) जमिनीच्या जमीनमहसुलाबाबतचे तपशीलवार पत्रक.

हस्तबुद—सारा, मुलकी, वसुली.

१ मल्हारबानीं आपले तर्फेनें कमाविसदार प्रगणीयांत मोकासबाबेच्या आमलावर पाठविले ते हस्तबुद आमल करणार म्हणून हुजूर वर्तमान विदित जालें. —पे. द. ४० पृ. ९०

२ शिंद्याचे हस्तबूद अम्मल चालू लागले. —खरे ८।४०४६

३ पुढेहि अंमल त्यांचा खुलासा सुरलीतपणें हस्तबुद चाले ते गोष्ट करणें —पुरं द. भाग ३ प. ४४

हस्तबूद अम्मल—सारावसुली किंवा मुलकी अमल.

१ भरतपूर कुंभेरी हे दोन्ही स्थळें सुरजमल्ल जाटाची बाइको किशोरी आहे तिचे हवालीं केलीं आहेत. पातशाहाचे मुलूख एकंदर यांचे शिंद्याचे हस्तबूद अंमल चालू लागले. —ऐ. ले. सं. ४०४६

२ पेशजीचे कराराप्रमाणें रुपये देणे अथवा जकातीची वगैरे हस्तबूद अंमल देणे ऐसे ल्याहावे दोहोसही आम्ही राजी. —राजवाडे खंड १२ पृ. ७५

हस्तमात्रा—आंगठी, पवित्रक, हस्तमुद्रिका.

१ मोरो त्रिमल यास पोषाख चौकडा, हस्तमात्रा, सुवर्णाचीं कडीं, तुरा असे दिले. —चित्र पृ. ५

२ मधुपर्कास दर ब्राह्मणास दिल्हे जिन्नस बि॥

१ पीतांबर १ पामरी १ कासंडी १ अर्घ्य १ पवित्र हस्तमात्रा मासे ३१ कर्णमात्रा कुडक्याची जोडी १ (कर्णमात्रा–कानात घालावयाची सोन्याच्या तारेत गुंफलेली कुडकी जोड किंवा कांही अलंकार.) —ना. दी. पा. पृ. ९८

हस्तांतरेंकरून—हस्तें परहस्तें.

त्यांणींही पुण्यास जाऊन उद्योग आरंभिला नानाचे कानांवर हस्तांतरें करून घालविलें. —ऐ. जु. ले. चि. ध. सं मा. पृ. १२

हस्ती—१ अस्तित्व, जीवन, संपत्ति. २ **हस्त व ममात**—जीवन आणि मृत्यु.

हस्तुम—आठवा.

हस्ब–उज–जमन—तपशीलाप्रमाणें.

हस्ब—प्रमाणें, अन्वयें.

हसंती (स्त्री)—शेगडी, शकटी.

सबजेल—खालीलप्रमाणें. (हस्ब–प्रमाणें **जैल**—खालचा भाग, तपशील.

हस्बजैल—तपशील खालीलप्रमाणें)

हसबल हुकूम, हसबुल हुकूम—१ हुकुमाप्रमाणें, हुकमानुसार २ आज्ञापत्र.

१ हुजरून हसबल हुकूम आहादी येथें येऊन बैसले आहेती.

—शि. च. सा. खं. ६ पृ. ७

२ —भा. भौ. द. पृ. १०४

३ आमच्या विनंतीप्रमाणें सर्वांस रकमा फर्मान व अश्रफुल उजराचे तालीकचे व हसबुल हुकुम पाठविले.

—हिंगणे द. भाग २ पृ. ४२

४ मागाहून हसबुल हुकूमही तयार करून पाठवितो.

—हिं. द. खंड १ पृष्ठ ४७

५ सुरजमल्ल माधोसिंग यास हस्बुलहुकूम व जयाप्पास खिलत वगैरे पाठविणें. —राजवाडे ६।३९७

हंसनाक—पक्षीशाळेचा व्यवस्थापक. पक्षीरक्षी —रा. व्य. को.

हसबी (स्त्री)—१ कंठा, २ गोणी, ३ थैली. ४ बोंदरी.

हसमल—(?)

बेगारी व अडपाली व भेटी ठाणे व हाकदार व तंबाकु व पत्रकेणी व कुलबाब कुलकानु हसमल मख्त येकूण खंडणी केली ते कबूल असे.

—शि. च. सा. खं. ७ पृष्ठ १०६

हसीन—किल्ला किंवा गढी.

हसील कलम—मुद्द्याची गोष्ट.

त्यांतील हसीलकलम हेच कीं अलीबहाद्दर करार असतां गोसावी आमचें हवाली करीत नाहींत. —म. शि. यां. का. पृ. ८३७

हसूल—आधी स्वत: स्वीकारून.

इकडील प्रसंग तरी दिवाणजीनी बहुतेक खासदसखती शुका (स्वत:च्या हातानी लिहिलेलें पत्र) हसूल करून पाठविला होता.

—हिंगणे द. भाग २ पृ.१९

हळदफटकू—हळदपटकूर. जखमांना लावण्यासाठीं हळद आणि जखमा बांधण्यासाठीं फडके बँडेज.

तेव्हा सखंभट यानी सुभेदारास फजीत केले कीं रुपये आपले बापाचे कीं काय? ज्याजवर रुपया येतो (ज्या फौजेच्या बळावर खडण्या मिळतात) त्यांजला जखम लागली असता हळद फटकू मिळणे कठीण तेव्हा फौजेची हमराई (जमाव, संगत, विश्वास) राहते कशी?

—हो. कै. पृ. ३७

हळद लागणे—(एखाद्याला)— दुर्मिळ होणें. (To become rare and precious.)

हमहळीत——रसरशीत, सशक्त.

लतावल्ली वृक्ष अनेक। होते शुष्क मुनिआश्रमी।। ते शाखा पल्लव मंडित जाले सपुष्प फळान्वित। हळहळित सुशोभित। छायावेष्ठित चहूंकडे

——ग. पु. सं. टी पृ. ५४

—म. सं. पत्रिका ८ व ७ अंक ४

हळी, हाळी—आरोळी, आवई, ओरडा.

कृष्णाजीचे वर्तणूकेप्रमाणें वर्तणूक जाहालियास स्थळास अपाय, प्रजेस अनर्थ निर्माण होईल ऐसी हाळी मुलुकात दाट उठली आहे.

—वै ४ स १७४३ पृ. २९

हंसपद (न)——काकपद, गळालेला शब्द घालावयाचे वेळीं करावयाची विशिष्ट खूण.

हाईस येणे——हायास येणे, दीन होणे, लाचार होणें.

असे अडचणीत मोंगल पडून हाईस आले. त्या समयी सल्ल्याचे बोलणे लाविले. ——पेश. बख. सोहोनी पृ. १७२

हाकबोंब——आरडाओरडा, ओरड.

(निवाडयाचे काम) धर्मता होईनासे जाले हे देखोन हाकबोंब केली कीं ——पुरं. द. भाग ३ पृ. १३८

हांकहूल (स्त्री)—गवगव, गलका, बोंब.

हांक होणें——१ बोलावणें येणे २ समन्स येणें.

पातशहानी शहाजीस पत्र लिहून रवाना केले (कीं) शिवाजीनें येक दोन राज्ये(राजे) पातशहासी रुजू होते तेही मारिले तरी आता आपण पुत्रासी ताकीद करून कैदवार ठेवणें. नाहींतर पातशहाचा तुम्हांसी हाक होईल. शहाजी राजे यांणीं उत्तर केले. आम्ही येकेनिष्ठपणे पातशहासी रुजू आहो शिवाजी आपला पुत्र परंतु पातशहानी त्याजला हाक करणे तरी सुखरूप करावा. —म. द. रु. १ पृ. १६

हाकाटा——गजर, निनाद.

यशवंतराव निघून घोडयावर बसून चालला तो मागे मोठा वाद्यांचा वगैरे हांकाटा जाला. ——द. शि. मा. यांचा इतिहास पृष्ठ ५

हाकीम—अधिकारी.

तेथील हकीमचे बळानें प्यादे बसवून. —राजवाडे ६।२९७

हाकीमशरा—काजीशरा; धर्मशास्त्री.

काजी अब्दुल्ला बीन काजी महम्मद हाकीमशरा.

—राजवाडे १८।२१

हाकेटकेत येणे——तांवडीत सांपडणे; गवसांत सांपडणें.

जर शत्रू आपल्या हाकेटकेत असिला तरी पुढे चालुन जाऊन बुडवावा.
—पे. द. १३ पृ. २९

हागरा—रेच. हागरा मोडणें-रेच उतरणें. मस्ती जिरविणें. पराभव करणें.
ते फारसे गर्वें करून आले होते. परंतु आपले पुण्यप्रतापे त्यांचा हागरा मोडला.
—पे. द. १२ पृ. ३६

हाजत—जरूर, गरज, आवश्यकता, अडचण, प्रयोजन, निकड, अपेक्षा.

१ हे कुल दर्जे आमेहरबांस रोशन आहेत. कलमी करावयाची हाजत नाहीं.
—हिं. द. खंड २ पृ. ७९

२ परशुरामपंत यांस बिल्फैल इंग्रजाचे तम्बीकरिता आणवावे ऐसी हाजत नाहीं.
—राजवाडे १९।१०६

३ कलमी करावयाची हाजत नाहीं. —साने प. या. व. ४७२

४ मुक्रर—(पुन्हापुन्हां) ल्याहावें याची हाजत नाहीं.
—साने प. या. व. ४७६

५ सिपाई जाईल त्याची राहादाराची सरंजामी करोन रवाना करणें व वरी फरोख्त करून त्याचा घोड्याबद्दल दाना रवाना करणें ज्यादा लिहिणें हाजत नसे.
—शि. च. सा. खं. ९ पृ. ६१

हाजम—गिळंकृत, ताब्यांत घेतलेला.
आपला परगणा साठ वर्ष बेचिराख वैराण होऊन पडला आहे, आफ्ली दाद लागत नाहीं या उद्देशे, आपली दाद लागून प्रगणेची उस्तवारी व्हावी या उद्देशे पातशाही रस्ता हाजम करून ठेवला आहे! आपणास अभय द्यावे जिवानिशी येऊन हाजीर होतो.
—राजवाडे खंड ११ पृ. ४४

हाजत—अल-यौम—हा दिवस.

हाजबांशी—मुलाजमत; वास्तव्य.
दर्बारी हाजबांशी करून सर्कारची दौलतखाई चिंतीत आहों.
—चि. रा. ३५

हाजिमा—(पु)-फार गर्दी, रगडा, घोळका.

हाजी—हज्ज म्हणजे मक्केची यात्रा करून आलेला मुसलमान.

हाजीर जामीन—एखाद्या माणसास नोकरीवर ठेवतांना त्याला दुसरा कोणी जामीन हटकून घेण्याची ऐ. काळी पद्धति असे. अशा जामीन राहिलेल्या इसमास सदर इसम कोठे जाये पळे तरी त्यास हजर करून देऊं असा कतबा लिहून द्यावा लागे. अशा इसमास हजरजामीन किंवा हजीर-जामीन म्हणत.

नरहरी देवजी याजवरी स्वामी कृपाळू होऊन त्यास रा. बाळाजी

विश्वनाथ यांजकडील मजमू सांगितली यैसीयासी यास जमिनाविषयीं आज्ञा केली तरी आपण यांसी हजीर जामीन असो हाजीर करू न सको तर मशारनुलेच्या निसबतीचा जाब करूं. —पे. द.

हाजीरबेगारी—वेठ.

मौजे मजकुरास हाजीरबेगारीचा उपसर्ग लागतो याजकरता हें आज्ञापत्र सादर केले असे. —पुरं. द. भा. ३ पृ. ९५

हाजीरा हाजीर—तत्काळ, तावडतोब.

१ भालेकाठचा लष्करांत नाहीत. पुण्यांत सिलकेस असल्यास दोनसें पर्यंत हजीराहजीर पाठवाव्या. —ऐ. ले. सा. सं. खंड ७ पृ. ६१

२ तुम्हांकडे पंढरीनाथानें हजिराहजीर जीन रवाना केलें. पावलीयाचें वर्तमान लिहीणें. —ऐ. ले. स. ९१८

हाट बाजार—बाजारहाट (व्युत्क्रमाचें उदाहरण).

बंदर मजकुराचें गांवीची रयत हाटाबाजारास जाईल येईल त्यास तकसीर न लावतां सोडावा.

—द. शि. मो. इतिहास पृ. ३८

हाट होऊन बुध्दवारी—हा जाऊन पुढच्या बुधवारी.

हाटी—हट्टी, डोंगरातील भिल्लांची वस्ती.

खानदेश प्रांतीं आल्यावर यशवंतराव जुंझरनाईक भील याचे हाटीवर आले त्यास भेटून खासगत (आपले स्वतांचे) वर्तमान सांगितलें त्याने सर्वोपरी आंगेजणी करून आपल्यापाशीं ठेविले.

—हो. कै. पृ. १३३

हाडकपाळी—कपाळकरंटा, भाग्यहीन.

हाडद—हाडवैर.

विजयसिंगाचें तो हाडदच पडले याचे पारपत्य उत्तमरीतीनें करणेंच आलें.

—हि. द. खंड १ पृ. ११५

हाडदावा—हाडवैर.

मारवाडयाचा आमचा हाडदावा व तुमचा आमचा भाऊपण तेव्हां आमचा शत्रु तो तुमचा शत्रु. —म. द. रु. ३ पृ. १६५

हाडभाऊ—एका वंशांतला. रक्तसंबंधाचा.

परंतु हा येलोजीचा हाडभाऊ नव्हे आडनावांचा सोनवणी !

—इ. सं. पे. द. स. प. मा. पृ. ११२

ाडवाई—वैर.

काठेवाड कच्छ भूज हा मुलुख या जिल्हयातील नाही, त्यापक्षी तिकडे जाण्याचे कारण नाही. पटाला या जिल्हयातील आणि हिदुस्थान आमची

हाडवाई त्यागक्षीं - - . - - - - खावंदाची आज्ञा व आम्हांस हिंदुस्थानांत विभाग रीतीप्रमाणें घेणें त्याअर्थी कबूल होईल.

—हि. द. खंड २ पृ. ८३

हाडा—चौहान रजपुतांची एक शाखा. त्यांच्या वस्तीच्या मुलखाला हाडोती म्हणतात. बुंदी कोटा हीं संस्थानेंहि त्यांतच मोडतात.

हाडे भाजणें—पायांत लग्नाची बेडी पडणें.

हांडाभांडा—भांडेंकुंडें.

थोर घरें होतीं ते खणत्या लावून खाणून हांडींभांडीं मालयेत अगदीं घेऊन गेले. —ऐ. ले. सं. ५९५५

हातकडागी—हातांत घालावयाचे कडे; एक अलंकार.

देसायास हातसाकळीया सोनियाच्या, सरकारालागी हातकडागी दिधली.

—बिब १४

हातकाढणीवर असणें—पक्कें न ठरणें. अनिश्चित असणें.

अद्याप सातारेवर राजेश्रीजवळ ठेवावयाचा गृहस्थ तो कोणी ठरला नाहीं. सातारेचा कारभार हातकाढणीवरच आहे. पुण्याहून नानांचे चित्तांत महाराजा जवळ ठेवावयासी हुजूरून कोणी रवाना करावा. रास्ते यांजकडे किल्ला ठेवूं नये ऐसें आहे म्हणोन ऐकतों.

—ऐ. ले. सं. ५६०४

हात कापून घेणें—लेखी दस्तऐवजी गुंतऊन घेणें.

परंतु आम्ही तो यास पके वचनीं गोविले व हात कापून घेतला.

—हिंगणे द. भाग २ पृ. १४

हातचें पदरचें—वरचें व शिलकीचें द्रव्य, म्हणजे सर्वस्व.

मनसबा प्राप्त जाहल्यापासून आम्हीं उभयतांही हातचें पदरचें भरीस घातलें. कर्जवाम मेळवून दिलें. आतां आमची पत राहिली नाहीं. तुम्हीं असुदे आहांत. तुमची पत आहे. फौजेची उस्तवारी होयसें करावें.

—ऐ. ले. सं. ३०१६

हातनाल—हस्तनाल, हत्तीवर चढवावयाची तोफ.

हातपराजी—हातघाई.

तेव्हां कोटकऱ्यांवर गोविंदपंताकडील दोन शिपाई धावून जाऊन हातपराजी जाली. —पे. द. ३४ पृ. १२४

हातपा—बाही, अस्तनी.

हातवळा (पु)—हातोटी; कौशल्य, हाताची सुगराई.

हात समजणें—जोर समजणें.

परंतु श्रीमंतांचें पुण्यप्रतापें शत्रूस हात समजोन जीव घेऊन पळत चालला आहे.

—म. शि. यां. का. पृ. १५५

हात सीतल करणें—झोंका देणें, थंडे करणें, मात करणे. लाच देणें.

दिवाणजीनी हरयेकाचा हात सीतल करून (किंवा लांच देऊन) आपली बाजी सरस दाखविली.

—हि. द. खंड १ पृष्ठ ७४

हातावर साखर मानेवर कातर—मुखी राम बगलमे छुरी.

हाताचे पायावर नेणें—दिरंगाईवर टाकणें.

पाटिलास अभयपत्रें आलियानें वसुलास व खंडणीस ८-५ दिवस हाताचें पायावर नेतील.

—रा. खं. ३ पृ. ८६

हाताभोंवतीं गुंडाळणें—आपल्या कबजांत घेणें.

१ नाईक तयार झाले, बारामतीस तणसडी ठेविली नाहीं. सारी किल्ल्यावर चढवून, आधींच सावध होऊन हाताभोंवतीं गुंडाळून तयार जाहला आहे.

—पे. द. २६ पृ. १६७

२ स्वामीकडील सलुखाचा विचार ताली न बसलियास पुरतीं हाताभोंवतीं गुंदालून खामखा झुंजणार यांत संदेह नाही.

—पे. द. भाग २५ पत्र नं. २२२

हातीं काठी देणें—गुलाम करणें, आपला चोपदार करणें. (चोब–काठी).

शिवाजी महाराजांनी देशक, पाळेगार, मवास, हस्तीं काठिया देऊन दास्यत्वास लाविले..

—चित्र ८४

हातीं चढणें—हस्तगत होणें.

निर्मळ जागा मजबूत आहे येकायेक हाती चढल ऐसें नाहीं.

—नाग २ पृ. १०६

हातीमानेचा—?

हत्तीवरील माहाताची मुहूर्त तांब्याची व मेणाची मुहूर्त दोनहि पाठविल्या आहेत. हातीमानेचा बेत लांकडी करून पाठविल आहे.

—ऐ. ले. सं. ८२१२

हातेर—गांवपाटलाच्या किंवा इतर सरकारी अधिकाऱ्याच्या शेतांत रयत लोकांना जी विनावेतन राबणूक करावी लागते ती.

हातेरे पढेरें—हत्यारेंपात्यारें.

भीवडीकर दहावीस लोक ढाला तरवारा बरसे घेऊन आपल्या लोकावरें आले सेतकरी यांस घेरले. आपल्या सेतकऱ्यांनी हातेरेपढेरे देखलियावर हजरत पातशहांची दोही दिल्ही.

—पुरं. द. भाग १ पृष्ठ १३

हामडणें—हंबरणें.

अहल्याबाईच्या मृत्युसमयीं प्रातःकाळीं दर्शनी गाय होती (जिचें दर्शन-अहल्याबाई सकाळीं उठल्याबरोबर घेत असे ती) तिनें हामडोन प्राण सोडला.

—हो. कै. पृ. १२०

हायदोस—मोहरमांतील दंगल.

हायल—भयंकर.

लेकीन हा मझेला हायेल आहे.

—राजवाडे ५।१५७

हायाल होणें—हट्ट घेणे, अत्याग्रह करणें.

ग्वालेरकरांनी सावित्रीबाई निंबाळकर याजपाशी हायाल होऊन गैरवाका करून पाटिलकीचा कागद करून घेतला आहे.

—पे. द. ३३ पृ. ६०

हायास येणें—आयास येणें, व्याकूळ होणें.

दिल्लीचा मार्ग बंद करावा म्हणजे मराठे हायास येतील, या विचारें गिलच्यानें पहिल्या मुक्कामीहून तळ सोडून, दिल्लीकडे मुक्काम केला

—भा. कै. पृ. २१

हार—बातमी ? पत्र?

आजच एक हार आली त्यांत लिहिलें की बाळोजी इंगळे याजवर चढाव करून गेलों आण त्यास चौकडून घेरुन जरबीत आणला.

—जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ५०२

हार—पराभव.

जिवबादादा दूरांदेसीचा माणूस लाखेरीची हार जाल्यावर त्याणें गोपाळरावास लाखेरीची बारी उतरू न देतां आपण जातीनें मेवाडकडे निघून गेले.

—हो. कै. पृ. ११७

हारकतार—रांगच रांग, अखंड रांग.

(आम्ही) डेरियास आल्यानंतर मेवियांच्या डाल्या व मेजवानीचे सामान आपले लष्करापासून आमचे लष्करापर्यंत येकच हारकतार दोन घटिका रात्रपर्यंत (नबाबानी) लाविली होती.

—ऐ. ले. सं. सा.खंड ६पृ. १२

हारकारा—बातमीदार निरोप्या.

वरकढ हारकारे गरीब कसिबी. सुभानजी नाकसबी आहे पुढे तरी त्यास ताकीद जाहली पाहीजे. कासीद बितैना जालीया उत्तम आसे.

—पे. द. २८ पृ. १०४

हारगण—मोजदाद.

परंतु श्रीमंतांचें पुण्यप्रतापें शत्रूस हात समजोन जीव घेऊन पळत चालला आहे. —म. शि. यां. का. पृ. १५५

हात सीतल करणें—झोंका देणें, थंडे करणें, मात करणे. लाच देणें.

दिवाणजीनी हरयेकाचा हात सीतल करून (किंवा लांच देऊन) आपली बाजी सरस दाखविली. —हि. द. खंड १ पृष्ठ ७४

हातावर साखर मानेवर कातर—मुखी राम बगलमे छुरी.

हाताचे पायावर नेणें—दिरंगाईवर टाकणें.

पाटिलास अभयपत्रें आलियानें वसुलास व खंडणीस ८-५ दिवस हाताचें पायावर नेतील. —रा. खं. ३ पृ. ८६

हाताभोंवतीं गुंडाळणें—आपल्या कबजांत घेणें.

१ नाईक तयार झाले, बारामतीस तणसडी ठेविली नाहीं. सारी किल्ल्यावर चढवून, आधींच सावध होऊन हाताभोंवतीं गुंडाळून तयार जाहला आहे. —पे. द. २६ पृ. १६७

२ स्वामीकडील सलुखाचा विचार ताली न बसलियास पुरतीं हाताभोंवतीं गुंदालून खामखा झुंजणार यांत संदेह नाही. —पे. द. भाग २५ पत्र नं. २२२

हातीं काठी देणें—गुलाम करणें, आपला चोपदार करणें. (चोब-काठी).

शिवाजी महाराजांनी देशक, पाळेगार, मवास, हस्तीं काठिया देऊन दास्यत्वास लाविले. —चित्र ८४

हातीं चढणें—हस्तगत होणें.

निर्मळ जागा मजबूत आहे येकायेक हाती चढल ऐसें नाहीं. —नाग २ पृ. १०६

हातीमानेचा—?

हत्तीवरील माहाताची मुहूर्त तांब्याची व मेणाची मुहूर्त दोनहि पाठविल्या आहेत. हातीमानेचा बेत लांकडी करून पाठविल आहे. —ऐ. ले. सं. ८२१२

हातेर—गांवपाटलाच्या किंवा इतर सरकारी अधिकाऱ्याच्या शेतांत रयत लोकांना जी विनावेतन राबणूक करावी लागते ती.

हातेरे पढेरे—हत्यारेंपात्यारें.

भीवडीकर दहावीस लोक ढाला तरवारा बरसे घेऊन आपल्या लोकावरें आले सेतकरी यांस घेरले. आपल्या सेतकऱ्यांनी हातेरेपढेरे देखलियावर हजरत पातशहांची दोही दिल्ही. —पुरं. द. भाग १ पृष्ठ १३

हामडणें—हंबरणें.
अहल्याबाईच्या मृत्युसमयीं प्रातःकाळीं दर्शनी गाय होती (जिचें दर्शन-अहल्याबाई सकाळीं उठल्यावरोबर घेत असे ती) तिनें हामडोन प्राण सोडला. —हो. कै. पृ. १२०

हायदोस—मोहरमांतील दंगल.

हायल—भयंकर.
लेकीन हा मझेला हायेल आहे. —राजवाडे ५।१५७

हायाल होणें—हट्ट घेणे, अत्याग्रह करणें.
ग्वालेरकरांनी सावित्रीबाई निंबाळकर याजपाशी हायाल होऊन गैरवाका करून पाटिलकीचा कागद करून घेतला आहे.
—पे. द. ३३ पृ. ६०

हायास येणें—आयास येणें, व्याकूळ होणें.
दिल्लीचा मार्ग बंद करावा म्हणजे मराठे हायास येतील, या विचारें गिलच्यानें पहिल्या मुक्कामीहून तळ सोडून, दिल्लीकडे मुक्काम केला
—भा. कै. पृ. २१

हार—बातमी ? पत्र?
आजच एक हार आली त्यांत लिहिलें की बाळोजी इंगळे याजवर चढाव करून गेलों आण त्यास चौकडून घेरून जरबीत आणला.
—जि. के. च. रा. प. ४ पृ. ५०२

हार—पराभव.
जिवबादादा दूरांदेसीचा माणूस लाखेरीची हार जाल्यावर त्याणें गोपाळरावास लाखेरीची बारी उतरू न देतां आपण जातीनें मेवाडकडे निघून गेले. —हो. कै. पृ. ११७

हारकतार—रांगच रांग, अखंड रांग.
(आम्ही) डेरियास आल्यानंतर मेवियांच्या डाल्या व मेजवानीचे सामान आपले लष्करापासून आमचे लष्करापर्यंत येकच हारकतार दोन घटिका रात्रपर्यंत (नबाबानी) लाविली होती.
—ऐ. ले. सं. सा.खंड ६पृ. १२

हारकारा—बातमीदार निरोप्या.
वरकढ हारकारे गरीब कसिबी. सुभानजी नाकसबी आहे पुढे तरी त्यास ताकीद जाहली पाहीजे. कासीद बितैना जालीया उत्तम आसे.
—पे. द. २८ पृ. १०४

हारगण—मोजदाद.

तमाम फौजेत हत्ती व उंट व बैल व छकडे याची हारगण करून गोळे वाटून दिले तथापि अकरा हजार पैकी ४ हजार गोळे तैसेच राहिले.

—नाग २ पृ १९३

हारदमख्याली—लबाड, अस्थिर.

हे हारदमख्याली आहेत. याचे बोलाचा विस्वास नाही.

—हि. द. खंड १ पृ. ६४

हार मानणें—असमर्थता प्रकट करणें.

गोविंदराव गायकवाडाच्या कारभारास कोण्ही कबूल करीत नाही पूर्वील गणपतराव वगैरे कारपरदाजानी हार मानून कारभार सोडला आहे.

—पुणें अख०भाग २ पृ. १७५

हार येणे—मुकाबला येणें, आव्हान स्वीकारणें.

तहनामा जाला असता पुन्हा इंगरेजानी बदमामली केली त्यास पंतप्रधान जबरदस्त आहेत त्याअर्थी चिंता नाही. इंगरेजास हार येतील.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. ४३

हारसल—नष्ट, दूर ?

आणखी जे मुद्दे असतील ते कबूल करावे परंतु निकारपूर्वकाची फिकीर हारसल (?) करावी.

—पे. द. १४ पृ. १२

हारी—तयार झालेलीं शेतें.

दिल्लीचे आसपास पोचल्यावर एक्या महालचे खंडणीचा जाब ठरला. तेथें हारी बिघडू नये, असा करार (होता) असे असतां मल्हारजी होळकर यांनीं आपल्या स्वारानिशी हारी कापून आणून घोड्यापुढें टाकली.

—हो. कै. पृ. ३

हारीस येणें—शरण येणें; दमास येणें.

विना मातबर राजकारण केल्या वांचून हैदर कांही हारीस येत नाहीं.

—ऐ. ले. सं. १५४३

हारू—हार, ओघळ.

तव द्रोण बोलत। अभमन्यासी।। बारे तू धाकुले लेकुरू। तोंडीचा न वचे (गेलेला नाहीं) दुदाचा हारू। आपणेयासी मारू करू नको (आत्मघात करून घेऊ नको.)।।

—ज्ञानदेव कृत द्रोणपर्व पृ. १४

—म. सं. पत्रिका वर्ष ८ अंक २

हारून पळणें—हार खाऊन, पराभव पावून पळणें.

मेरटेवर समरंगणीं एकएकानें तरवार करून रणांत पडले; बाकी फौज हारून पळाली.

—जि. के. च. रा. प. १ पृ. ३१

हाल—१ सुस्थिति; २ त्राण.

लस्कर पायमालीनें रयतीचा हाल राहिला नाहीं.

—राजवाडे १८।५३

हालअहवाल--कैफियत; वर्तमान.

एणें प्रमाणें आपला हाल अहवाल खातरेसी आणिता.

--राजवाडे १८।३१

हालआपदा--हाल, संकटें.

यैसे हालआपदा तुमच्या वडिलांनीं सोसिले.

—शि. च. सा. खं. २ पृ. २५७

हालखुद—यथास्थित, जागच्याजागीं. ठिकेठाक, नरम.

१ गनीम हांवभर आहे. तो बेधडक येखादे जागा तोंड टाकील तेथें मारून खर्च व्हावें. गईबत करून खरडून काढावें तेव्हांच हालखुद राहील.

--पे. द. १६ पृ. ५६

२ तर शत्रूस आजीपासूनच बंदावरी ठेविल्यानें हालखुद राहील.

--पे. द. ३ पृ. २०

३ आपण शिवाजीवरी जातों त्यास हालखुद्द ठेवितो.

—सभासद ५९

हालचाल--हल्ला.

हैदरखान तिकडे गेला इतकी बातमी आल्यावर हालचाल त्याच्या गोटावर आम्ही केली नाहीं म्हणून श्रीमंतांच्या चित्तांत आम्हांविषयीं विपर्यास आला असेल कीं काय न कळे.

--ऐ. ले. सं. १४९०

हालत--सुस्थिति, त्राण.

मुलकात हालत कांहीं राहिली नाहीं.

—म. द. बा. १।२१३

हालहकीकत--कैफियत.

आमची हालहकीकत विदित करून.

--इ. ऐ. ५।४८

हालहवाल--१ कैफियत २ दुर्दशा.

रयतीचा हालहवाल जाहीर केली.

--राजवाडे १८।५३

हालहवाल असेल तत्रापी हे खंडणी सोडतात असा अर्थ नाही.

—खरे ११४५

हालीमवाली; अहालीमवाली--उच्च नीच सर्व लोक; आमखास.

यावरी तमाम अहाली व मवाली पर्गणे मजकूर व गिर्दनवाही जमीदार हर कोणी लहान थोर सांगताती जे.

—वाड सनदा १४०

१ तेव्हां खानमशारनिल्हेनी आपणांस वाईस आणले, आणि कुल हालीमवाली जमवून सूर्याजीपासोन यजितखत आपणांस लिहून देविले.

—ऐ. सं. सा. खंड ५ पृष्ठ ३१

२ मुतसदी जमिदार व हालीमवाली लोकांनीं नजरा गुजराणिल्या.
--पे. द. भाग २५ पत्र नं. २९९

हालीमाजी--क्रांति; बखेडा.

१ आमचे दौलतींत हालीमाजी होत गेल्यामुळें कागदपत्र दाखलेशीर राहिला नाहीं.
—राजवाडे १।३१२

२ राज्याचे हालीमाजीचे विज्वरामुळें शिरस्ता मोडत आला आणि हक्क रूसूमही झाडून उगवेना सबब नादारीस आलों. आणि लोकांचे कर्जदारी जाहलों.
—राजवाडे १३।९१

३ त्यांणीं व तुम्ही मिळोन सावनूर तालुक्याचा बंदोबस्त पक्का राखावा; हालीमाजी होऊं देऊं नये.
—खरे ११।६०९७.

४ फौजेचे कूच लौकर होये ते करावे, तरच इकडील ठाणीं वाचतील. हालीमाजीचा समय.
— पे. द. भाग २९ पत्र नं. ५६

५ केदारेश्वराचे देवलात श्रीनारायणाची मूर्त आहे ती हालीमाजीमुळे किल्ल्यावर नेली.
--पुरं. द. भा. ३ पृ. १९०

हालमाल—अवस्था.

ऐवज घेणें ठरल्यावर गुन्हेगाराचा हालमाल पाहून घरवतन मालमवेशी विकूनही फडशा होत होता.
—पे. द. ४५ पृ. १३८

हालवंत रजा—निकडीची सक्तीची आज्ञा किंवा हुकूम.

मग कैद करण्याविषयीं दोन्हीकडील हालवंत रजा (परवानगी) आणविल्याच होत्या.
—इ. स. हो. कै. पृ. २४

बहुत हुशारी राखून खटला संभाळून असावें गाफलीनें गळफटचास आल्यास कामीं पडणार नाही! ही हालवंत रजा जाहल्यावर हरनाथ कोणास न पुसतां मुकाटचानें जेथील तेथें सोडून कूच करून गेले.
--हो. कै. पृ. १६४

हाल शिवणें— पक्की मैत्री राखणें, पक्का संबंध टिकविणें.

(हाल f.) fixed resolution or purpose: any doggedly or steadily held determination (verb) बांध with शीम्-- hence by implication Vieing with, emulously engaging with. verb. बांध)

वडिलीं ती. रा. बाबासाहेब व गोखले यांस लिहून पाठवावें कीं, जर इंग्रजांचीं पलटणें येऊन पत्रें आलीं असल्यास बातमी राखून ठाणें ठाणेंचे आश्रयानें पुढें व्हावें म्हणोन ल्याहावें. जर समयास इंग्रजांस कुमक गेले तर बरें. नाहींतर सावनूर तालुका इंग्रजांनीं सोडविला म्हणजे त्यांचे हातें सुटणें अवघड पडेल. यास्तव इंग्रजाबराबर हाल शिवावी हें चांगलें. वाघ

दगेखोर मर्दांना आहे. वडिली उभयतांस फार जपून हुशारीनें असावें ऐसें लिहावें, शिंदे यांचे पलटणांचा उपद्रव चुकता म्हणजे यासमयीं आपलें तिकडे जाणें प्रशस्त. —ऐ. ले. सं. ६६१०

हालसाल—चालू सालची.

हरीपंत तात्याची बारावर्षांची कारकुनीची सनवात बाकी व हाल सालची कारकुनी मिलोन येक तालुका सालमजकुरी लावून देणार.

—ऐ. ले. पा. म्यु. प्र. पृ. १६३

हालाकिस्त—नियुक्त रकम वसूल करण्यासाठी ठरवून दिलेला रकमेचा हप्ता. —पे. द. भाग २९ पत्र नं. १०७

येथील मामलतीचा विचार तरी हाला किस्त केली होती त्या प्रो। रोख तनखा हुंड्या दिल्या त्याचा निकाल करून देत आहे.

हाली हरामी—१ एकनिष्ठ २ एकनिष्ठेनें.

खावंदानीं कृपा करोन शेवा सांगितली. त्याकाली हालीहरामी निशाणाजवळ चाकरी करून प्रसंगानरूप जीव जगवावयास आला.

—पु. द. भाग २ पृष्ठ १५४

हालू करवणे—हालचाल करवणें.

नारो बापूजीसी आपले भाऊ बोलले की, आपण दिवाणात बोलून काही हालू करविणे. त्यास नारो बापूजी बोलले की, तुमचें कुलकर्ण जाणार आम्ही बोलणार नाही. —पुरं. द. भाग ३ पृ. १३२

हालोहाल—तत्काल, ताबडतोब.

हावभाव—सर, साम्यता.

अवतरणासाठीं 'एकंदर' शब्द पाहा.

—पाणि. बख. पृ. ८

हावभरीत—हावभरी, आशा सुटलेला; आशाळभूत.

शत्रूची फौज हावभरीत आहे. आपले फौजेचा जमाव थोडका, यास्तव अलीकडेच असावें. —ऐ. ले. सं. २८८१

हावसा खाणें—होष खाणें, घाबरणें, गलबलणें.

ऐसे बंदोबस्ती करून जागा जागा राहीले. रयतेनें हावसा खादला. तमाम कमाविसदार उठोन लाविले. —पे. द. १७ पृ. ८५

हावास निघोन जाणें—होष, शुद्धि किंवा ज्ञान नाहींसें होणें.

स्वारांची गुजायश चहूं महिन्यांत नाहीं, हें जाणून तो दसऱ्यापावेतों दोहोंकडील अमका जमाव दुवाबांत उतरावयाची सबब हीच कीं, पडदा सर्वांनीं खुला केला, या दबदव्यानें मुकालिफाचें हावास निघोन जावें.

—ऐ. ले. सं. ४३५४

हावास येणे—हावभरी होणें. जादा उत्साही होणें.

आज आठ रोज रविवारी मोठी लढाई जाली मोंगलाची खराबी फार जाहली भोसल्याची व पिराजो नाईकाची व गमाजीपंताची माणसें पांचसातशें पडली. दादासाहेब फारसे (फार) हावास आले आहेत. श्रीमंत माधवराव तमाम लोकांचा दिलासा करितात.

—ऐ. ले. सं. पृ. ७२

हाशमानी—आबस्मानी या शब्दाचा अपभ्रंश ? आबस्मानी, हस्बमानी, हशमानी. आकाशाप्रमाणें किंवा पाण्याप्रमाणे निळ्या रंगाचा (कागद)

—म. सा. छो. ब. पृ. ५४

हाशा—किनार.

कुशाबाचे लेपास हाशा लाविला. —पे. सा. पृ. २३८

हांशिली—भाडोत्री.

नव्वद माणूस पेणेस आले त्याजमध्यें कोणाजवल हतेरा आहे. कोणाजवळ नाहीं. सैती आहे त्यास पान नाहीं पान आहे त्यास बुडी नाहीं हांशिली जमाव आहे.

—पे. द. ३ पृ. ४५

हास्य पर्वतासारखें होणें— ?

अमृतराव साहेब इशाऱ्याप्रमाणें दोन घटका दिवसास कूच करून मजल दरमजल जोरव्यास सलतनासुद्धां जाऊन पोंचले. अपेक्षेप्रमाणें इंग्रजांस म्हणजे खासा वसलीस अमृतरावास दगा करतां आला नाहीं. पुण्यास फौज घेऊन मंडळी आली, यांस हास्य पर्वतासारिखें जालें ! पाठलाग करावा हें भानच नाहीं. धराधरींत निमग्न जाले, याजमुळें तिकडे फुरसत जावयास सांपडली.

—ऐ. ले. सं. ७७६९

हासनी--?

अवतरणासाठीं 'तोटा' शब्द पाहा. —नाग १ पृ. १८४

हासभास—हौस, आस्था, इच्छा, जरूर, गरज.

माईसाहेबानें उत्तर केलें कीं, अगोदर घोडी मागितली तेव्हां आम्हाशीं (घोड्यांचा) दुस्काल पडला होता. आतां त्या घोड्याचा हासभास नाहीं. आपल्याच घोड्यावर बसून येतो.

--पे. द. भाग ४१ पत्र नं. १८९

हासल; हासील—(हशील पहा)

१ मन्सुबा हासल होईल. —राजवाडे ८।२०३

२ हासिलाची (जकातीची) माफीची आज्ञा व्हावी.

—खरे ११।५९२१

३ त्यांतील हासील (तात्पर्य) कलमवार करण्याकरितां आज्ञा केली आहे
—खरे ९।४७८९

हासिया—किनार. —ऐ. टि. १।१४

हासिली—हसील देणारा; दस्ती.

आणिकही झाडें हासिली तीं तीं पाहिजेत लिहिली।
—मेस्तक पुस्तक जमालेखन ५३

हांसिल—जकात.

हे चांदी वगैरे जिन्नस मिरजेंत खरेदी करावयास आले आहेत. यांस शहरांत यावयाची परवानगी असावी व हांसिलाची माफीची आज्ञा व्हावी.
—ऐ. ले. सं. ५९२१

हासिल—मिळणारा.

हासीचावोवसीचा—वंशांतील; वंशज

आपुली मोकदमाई षरुसी मांजुमियाच्या हावाली मोकदमाई केली गिरम्याचे हासीचा-वोवसीचा कोन्ही उभा राहील माझी मोकदमाई म्हणेल थळपत्र दावील त्याची त्याचे हावाली कीजे.
—पुरं. द. भा. ३ पृ. १२७

हासेभंड—१ शोभा, उपहास. २ हास्यास्पद.

तोंवर संभालावें; मग खरा निघालो तरी वाजवी खोटा निघालो तरी गुंता नाहीं. हे विनंती तुम्हास न करावी. लोकांस हांसेभंड न करावे.
—हिं. द. खंड १ पृ. १४०

हिकायत—कथा; गोष्ट, तक्रार.

हिकायती; हिकाती—तक्रारखोर.

हिंगणबेट—(न) ग्रेनेड, नळा, (दारूचा).

हिंगला नाहीं वाफला नाही—अद्याप प्रारंभही झालेला नाही अशी अवस्था

हिंगलाज—घोड्याची एक जात.

साहेब कृपाळु होऊन पायेगा पैकी (खास पागेपैकी) घोडी हिंगलाज रास एक आणून विसाजी उंडा याचे दुमाला केली.
—शि. च. सा. खं ७ पृ. ७४

हिंगली न वाफेली असणें—कशास काही ठिकाण नसणें अशी स्थिति असणें.

अहिल्याबाईसाहेबांच्या चित्ताचा विक्षेप बहुतच जाला. 'अद्याप हिंगली न वाफेली, इतकियातच आम्हास न पुसता कारभार करूं लागले!
—हो. कै. पृ. ५७

हिजरी—हजरत मुहम्मद पैगंबर मक्का सोडून मदिनेकडे गेले त्या दिवसा-

पासून म्हणजे इसवीसन ६२२ च्या जुलईच्या १६ व्या तारखेपासून सुरू झालेला शक.

हिणवर—बायकोपेक्षा वयानें किंवा आकाराने लहान असलेला नवरा मुलगा.

हितमित—स्वार्थ व स्नेह.

स्वामीची स्वारी आलीयावर चार महिने मोहसव्याचे मिशे करून स्वारी बरावर रहाते, मागती माघारे जाते वेळेस जागाजागा अंमल करते, (तर) हितमित दोन्ही राहून सर्वास भयहि राहाते.

—पे. द. १४ पृ. ३६

हिदण, हिंदण (न)—लक्ष्य, निशाण, टिपण,

हिदाण, हिंदाण—हद्द, हद्दीची खूण दर्शविणारा उंचवटा.

१ महार पारगावकर त्याचे हाती फोड आला. दिव्यास खोटा जाला कडेगाऊकर खरे जाले सदरहू प्रमाणें सीव जितली बितपसील हिदाणे

—शि. च. सा. खं. २ पृ. ११६

२ रुद्राजी नाईक देशमुख याणी पेसजीं हद्दमोहद्दूद घालून निवाडा केला होता तेथें सिवेस हिंदाणें आहेत.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. २०३

हिदायत—बक्षिसी.

हिदायत—सूचना.

हिंदुकी--हिंदुधर्माची; हिंदुधर्मीयाची; हिंदुधर्माभिमानाची.

देवस्थान बांधणेस ऊरजा चालविणे ते चालविली पाहीजे म्हणोन विनंती केल्यावरी वस्तुतः विचार मतेही पाहता (खरोखर विचार केला असतां) हिंदुकीची गोष्ट खरीच. सदरहूप्रमाणें चालविणे उचित आहे.

—भा. स. प. मा. पृ. १६३

हिफज—पाठ, जात.

(अवतरणासाठीं दुनवी शब्द पाहा)

—पुणे अख. भाग २ पृ. ९६

हिफाजत, इफाजत—संरक्षण, आश्रय.

शिद्दी अब्दुल्ला बेदरचे हिफाजतीस जात होता.

—राजवाडे ५।६१

पटणचरूचे हिफाजती करिता अगोदर नबाबानी सितावराव अमील यास पाठविले.

—राजवाडे ५।११९

हिम्दाद—इम्दाद, मदत.

मदतहिम्दाद.

—सा. सं. इ. तह २

हिम्मतमर्दानपणा—दिलेरी, मर्दुमी.

सर्वांची ज्ञानें, हिम्मतमर्दानपणा मजला ठाऊक आहेत. पानपतावर भाऊस टाकून आलेत !
—खरे १।४८१

हिमटतोंडया—हिरमुसलेला.

हिंमत बांधणें—हिंमत धरणें.

आपले जागा बहुत मजबूत राहून हिंमत बांधणें. वरचेवर पलीकडील बातमी चांगली राखून इकडे पाठवीत जाणें.
—हिंगणेदप्तर खंड २ पृष्ठ १०३

हिमाइती—वशिल्याचा.

अनुष्ठानांत व्यंग पडूं न द्यावें. हिमाइती ब्राह्मण आणि उपयोगी नसतील ते दूर करून दुसरे परीक्षेचे उत्तम लावावे.
—ऐ. ले. सं. १४६४

हिमाइल—तरवार अडकवण्याचा पट्टा.

हिमाईत; हिमायत, हिमात—संरक्षण; आश्रय, आधार; मदत; जोरावरी.

१ तें एकीकडे राहून पेंढारी यांची हिमाईत करून स्वामींचा क्रोध होऊन स्वामी उपोषण करितात हें काय?
—खरे ९।४५४८

२ आउंधकर हिमायतीनें आउते धरितात; परंतु ईश्वर त्यास नतिजा देतो; परंतु भाग्यामुळें चित्तात आणित नाहींत.
—राजवाडे ६।१३

हिमाकत—मूर्खपणा, अविचार.

हिमात, हिमायत—हिमायत; सहाय्य; वशिला; पाठपुरावा, पाठबळ.

आंगरीयानें त्याची हिमात केली तरी आम्हीं काय करावें? आंगऱ्या आमच्या हुकमांत आहे ऐसें नाही.
—ब्र. च. २१४

हिऱ्याची रीम काढणे—ऐब, व्यंग, दोष. नाहीसा करणें, किंवा पैलू पाडणें.

जातीनें श्रीमंताची प्रकृती विपरीत नाहीं क्षणिक स्वभाव संगतीनें दोषें करून. त्यास मुख्यत्वें युक्तीनें हिऱ्याची रीम काढिली आणि निघाली तरच कारागिरी.
—ऐ. ले. सं. ८८

हिरचल—पाटानें भिजणाऱ्या शेतजमिनीनजिकची परंतु कोरडी राहणारी जमीन किंवा शेत.
—विल्सन

हिरण्य–लांच.

गोखले यास कांहीं हिरण्य द्यावयाचें केलें होतें, यास्तव तिघांसहि गोखले यांणीं अडकावून ठेवले आहेत.
—ऐ. ले. सं. ६३८९

हिरफत—अडथळा.

दुमाला कीजे कसा मोमीन हरकत हिरफत करील तरी त्यास मना कीजे,
—शि. च. सा. खं. ७ पृ.९२

हिरवी तमाखु (स्त्री)—भांग, हिलाच भकारी (स्त्री). गुरुप्रसाद, विजया इ. प्रतिशब्द आहेत.

हिरामण (पु)—पोपट.

हिरासा—बेदील; कष्टी; बंडखोर.

बाईकडील सरदारांनीं पिरूच्या पलटणा चहूंकडून महसरा करून तंग केले, सांप्रत मशारनिल्हेनीं अजमीर प्रांताहून सतलून फिरंगीस कंपूसुद्धां जलद बलावीलें आहे. कंपू आल्यावर मल्हारगंजाकडे जाणार केवळ हिरासा जाहला असें.
—ऐ. ले. सं. ७०७६

हिरिरी—हल्ला.

ते नीट आपणांवर चालोन येतात तर आपण फौजा नीट तोंडें बाजूच्या बाजूस वांटून देऊन हातास हात लागेपावेतों जावे. हिरिरी एकंदर करूं नये. तेव्हांच वारापाणी होतील. श्री. राऊ व आप्पा कैलासवासी यांनीं दाभाड्यासीं युद्ध केलें तसें करावें.
—ऐ, ले. सं. १३०

हिल्ला, हिला—बहाणा; युक्ती, सबब, हरकत.

हल्लीं सरकार वाड्यात जे लोक श्रीमंत येश्वदाबाईकडे भोजन करीत असतात, त्यास कांहीं एक हिल्यानें दूर घालवावें, ऐसें बाजीरावसाहेबांच्या मनांत येऊन त्यांस त्यांनीं लांबविले असेल तर ईश्वर जाणें.
—ऐ. ले. सं. ६६७५

हिलगणें, हिलगावणे—टांगणें, लोंबकाळत ठेवणें.

हिलगड (स्त्री)—१ भानगड; गोंधळ, खटलें, २ अनिश्चय, अनिर्णय, अनिर्धार, अनियम.

हिलारी—हल्ला, गर्दी.

सूर्याजी मालुसरा याणे हिमत धरोन लोकांस सावरोन रजपुतावर एक हिलारी केली.
—म. द. रु. १ पृ. ५८

हिलाहवाला करणे—हरकत काढणें, दिरंग लावणें.

ऐवज कराराप्रमाणें न द्यावा व हिलेहवाले करावे व खासा बोलिले तें अनृत करावे हे विहित नाहीं.
—राजवाडे १ पृ. ३८५

हिलियल—भूषणें; विभूषित.

हिवजाळ—हिवताप.

वनी वेळूवाच्या जाळ्या दारुण।
कैकानी अवधाके दिले प्राण सोडून।
कैकासी आले हिवजाळ धास्तीनं।
गेली फौज सोमलवाड्यावर चालुन।
—ऐ. पो. के. खं. २ पृ. ७६

हिवसा—?

नागोजी मजकूर सात मंडले चालोन ताम्हणाजवली आला ह्यावरी ताम्हणामध्ये रवा टाकिला रामाजी मजकुरे साऊली केली नागोजी मजकुरे तेलात हात घालून रवा काढून हिवसा करून रामाजी मजकुराचे हाती दिल्हा. —शि. च. सा. सं. १ पृ.१७

हिशेब कितेब—हिशेब बिशेब. हिशेब व खतपत्रे.

हिशेबकितेबाचा गुंता नाहीं. आठ दिवसांत निरोप देववितों म्हणून उभयतांचें वचन घेतलें. —ऐ. ले. सं. १९९४

हिवस्त—हिरवट, फटकळ, तापट.

बाबा वैद्यास पत्र पाठविले ते पावले वैद्य हिवस्त आहे तजविजेनें अंगावर घेऊन पुसावे. —पुरं. द. भाग १ पृ. १२८

हिसार—गड, किल्ला.

बजानब कारकुनानी हिसार जावली. —राजवाडे २०।१५९

अजम भिमराऊ नागनाथ सुभेदार माहालानीहाये ता। हिसार धारवाड —शिं. च. सा. खं. ६ पृ. ३९

हीकविहाल—तूहि कविहाल? कविहाल म्हणजे निःसंदेह, बेवसवसा.

हालसालीं तो तरी साहेबास महाल अर्जानी जाला आहे. तरी साहेबांचे खुर्दखत होए मालूमजाले तरी तू हीकविहाल होऊनु असणें, तुझी इनामती इसापती व विस्वा तुझे दुमाला केला असे. —रा. १ पृ ३०

हुक्काबाज—नजरबंदीचा खेळ करणारा, बाजीगर, शुब्दबाज.

हुक्केबयान—साताऱ्याचे जुने पातशाही नांव.

शिवाजीमहाराजांनी शके १५८० सालीं 'सातारा' असे नांव ठेवले. —भा. इ. सं. मं. इ. पृ. शके १८३८ लेखांक ४४ पृ. ८७

हुकमतपन्हा—सत्ताधीश.

हुकमें—मुद्दाम, मुजरत, दाटून, उदमेखून.

हका—दारू भरलेलें मडकें, हँडग्रेनेड.

१ आज हुके ५०० व गरनाला २०० रवाना केल्या. उद्यां आणिक तीस जेजाला पाठवितों. —पे. द. २६ पृ. १४२

२ हुक्के व तोफा आलियानंतर आम्हाकडे रवानगी केली पाहिजे. —पे. द. ३३ पृ. ३५५

हुकूक—हक.

हुकूम अहकाम—अधिकार; सत्ता.

तलुक्यांत सर्व हुकूम अहकाम त्याजकडील. —राजवाडे ७।४९

हुकूमखुदाई—देवाज्ञा.

मल्हारभटास हुकूमखुदाई जालियावरी. राजवाडे २०।३४६

हुकूमबर्दार—आज्ञाधारक.

हुकूमत--सेनाध्यक्ष. —रा. व्य. को.

हुकमे —?.

एके दिवशीं देवदर्शनास मामा दादासाहेब वरोबर गेले तेथें मार्गांत हुकमें चुरसाचुरस होऊन तरवार चालविली. त्रिंबकराव मामा कामास आले. —इ. सं. हो. कै. पृ. ५

हुकेरी—रुपयाचा एक प्रकार.

रामचंद्र दीक्षित यांजकडून पावले रुपये ११०२ हुकेरी, २७४ मलकापुरी, एकूण १३७६. —ऐ. ले. सं. ४१९६

हुंग्या—गुप्त बातमी आणणारा राजदूत.

हुगी—१ गहूं, २ धान्य ३ एक हक्क.

मौजे तावरगेरा व हक्कलवाजमा व वर्तना व हुगीगला व तैनाती व पसकी पलगी व बाजे तमाम दुबाला कौल मरहमत कराव्या. —शि. च. सा. खं. ६ पृ. २४

हुगी घालणें—अभयाचा कौल देणें ?

त्यावर सैद सुलतान तमाम मुलुकगिरी करून धुंद मांडून विलायती नागऊन धुळीस मिळविले दिवा लावणें नाहीं ऐसे झाले कितेक गाऊ नवीन हुगी घालून वसाहत करावी असे जाले. —शि. च. सा. खं. २ पृ. ३९८

हुज्जत, हुजत—१ वाद, तक्रार, घासाघीस २ पोत्यास ऐवज जमा झाल्याची पावती; ३ अडथळा. ४ पत्र, खत.

१ जमा असत म्हणोन हुजत लिहून दिल्ही असे. —वाडबावा २।४४

२ लुटी करितांना कित्येकानी हुज्जत केली त्यास जखमी केले. --चिरा. ३१

३ हुजत पावती नाहीं तरी शोध करून हुजत पाठविली पाहिजे. —पे. द. ३३ पृ. ६१५

४ जाखेगांव येथील रुपये छत्तीस मानाजी पांडचा याचे मारीफातीनें वसूल घेऊन गेला आणि त्या छत्तीस रुपयांची हुजत दिली. —वै. ४ स. १७४६ पृ. २१

हुज्जति—प्राप्तिपत्र. —रा. व्य. को.

हुजती—पोत्यास ऐवज जमा झाल्याची पावती.

स्वामीनी दरमाहेची हुजती पाठविली तेथें लिहिले कीं खर्चाची ओढ आहे. तरी दर माहे खेरीज रुपये पाठवून देणें.

—पे. द. ३३ पृ. १६२

हुजरा—छोटी खोली, कमरा, एकान्तात ईश्वरध्यान करण्यासाठी मशिदीत जी जागा केलेली असते ती.

आरसे महालापुढें सायवान होते ते मोडून नवे दमन जोते उंच देऊन उंची कामाची व काम आरसेमहालाप्रमाणेंच येक मजला तयार जालेवर गच्ची केली. नवे दमनापुढें कोटाचें बाजूसी दक्षण उत्तर चालीलें, तीन खण चांगलेच केले. त्यांत दोन खणाचा हुजरा केला. पुढें दोन खणाची पडवी करून पाण्यांत पवावयाचें पडवीसी मिलविली. फरस संगी चांगला केला.

—म. द. रु. ३ पृ. १०४

हुजूर—उपस्थिति.

हुजूरपागा—खाशांच्याजवळ नेहमीं सिद्ध ठेवण्यासाटीं ठेवलेलें राखीव घोडदळ.

हुजूरबाला—एक थोरवीदर्शक मायना किंवा किताब.

हुजरपुरनूर—हुजूर, धनीसाहेब. बादशहासलामतपर्यंत.

आपली खबरदारी खरोखरच जेव्हा आमच्या दृष्टीस थेईल तेव्हा तुमची चिकाटी आम्ही हुजूरपूरनूर पर्यंत पोचरूं.

—भां. भो. द. पृ. २३

हुजूरहशम--(पु) बॉडीगॉर्ड, शरीरसंरक्षक.

हुजूरी—हुजऱ्या, संन्निहितोऽनुचरः —रा. व्य. को.

हुज्ञुब—सिह.

हुडा—घर, वाडा, बुरुज.

१ गांवावर हल्ला करून गांव घेतला. हुडे राहिले, तेव्हां घरास आगी देऊन आलों.

—ऐ. सं. ले. ३१७१

२ धावजी बाबाजीनें निंबाच्या हुडियावरी उभे राहून उडी टाकलीजे आपणावरी जुलुम थीर होतो. आपण जीव देतो म्हणोन खाली आले.

--शि. च. सा. खं. ५ पृ. २३३

३ यांजकरितां ते स्थल कुसु व हुडा बांधावयासी तुज दिल्हे असे. हुडा व कुसु चाळीस हात याप्रमाणें मुस्तेद करून सुखरूप राहाणें.

—ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. १०५

४ हे लोक अलंग नौबत चाकरीचे बिलकुल उपयोगी नाहींत गडी हुडि-

यावर ठेवावे अगर जिलबेत बाळगावे तरी यास हुजूर नेऊन मुबदला लोक पाठवावेत. —पे. द. ३३ पृ. २३९

५ किल्ल्याबाहेर यंत्रें (तोफा) १–२ होतीं, तीं आंत नेलीं. कांहीं यंत्रें हुड्यावरहि चढविली. —ऐ. ले. सं. ४५३

हुंडणावळ—हुंड्या पटवितांना बाजारभावाप्रमाणें जी कमीअधिक रक्कम भरावी लागते ती.

हुंडा किंवा हुंडवा— मक्ता. मोनॉपली. कर वसूल करण्याचा मक्ता.

श्रीचें शिखराखाली यात्रा भरावयास लागली तेव्हा शहाजीराजे वजीर यानी कौल दिल्हा कारकीर्दीत मलजी बाजी घाटगे व बाबाजी झुंजारराव घाटगे बुधकर यांचा हुंडा यात्रेवर बसला कानू कायदे अठरा खुब जागे जागे चौथरे नेमून दिल्हे असा कौल राजे यांनी दिल्हा.

—म. द. रु. १ पृ. १५

नगरहवेली १८ गांवचा वसूल हुंडा देतात त्यास ताकीद होऊन शें. २ रुपये प्रमाणें वसूल प्रगण्याचे वहिवाटीप्रमाणें कीजे, ये विशी ताकीद जाली पाहिजे. ––ऐ. प. पृ. १९८

हुंडाभाडा—१ माल वाहून नेण्याचा मक्ता. २ ठोक वाहतुकीचा करार किंवा कंत्राट.

यानंतर मल्हारजी नाईक व दत्ताजी नाईक याजकडील जासुदास रोजमरा हुंडाभाड्याचा ऐवजावर गुदस्ता देविला.

––नाग २ पृ. ३

हुंडी—सावकार, सराफ इ. च्या पेढ्यांवर पैसे घेण्याबाबत, बँकांतील चेक्सच्या धर्तींवर जी विशिष्ट व्यवस्था असते तिला हुंडीचा व्यवहार म्हणतात. हुंडीचे दर्शनी व मुदती असे दोन प्रकार असतात व पुन्हा त्या दोघांचे शहाजोग, जोखमी, जवाबी आणि जिक्री असे प्रत्येकीं चारचार प्रकार असतात. दर्शनी हुंडीबाबत शहाजोग खेरीज नामजोग व निषनजोग असेही आणखी दोन प्रकार असतात. —सु. का.

हुंडी खडी होणें—हुंडी स्वीकारणें पण न पटविली जाणें.

पेशजी पंचाशी हजारांच्या हुंडिया आल्या त्याहि पाठविल्या आहेत त्या खड्या होऊन जाव आलियानंतर तुम्हांस लेहू.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. ३६

हुंडीचा ऐवज उतरून घेणें—हुंडीचे पैसे देणें.

तुम्हावर हुंड्या करतो याचा ऐवज उतरून घेणे.

—ना. दी. पा. पृ. ७२

हुंडीचा खोका—दिलेल्या हुंडीबरोबर पाठविलें जाणारे पत्र.

हुंडयाचे खोकेचा तगादा सख्त करून खोकी आणून घेणें.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १९४

हुंडीचा पेटा—अस्सल हुंडी हरवल्यामुळें नवी केलेली हुंडी, किंवा हुंडीची नक्कल.

पेशजीच्या व हल्लीच्या हुंडियाच्या पेटा घेऊन पाठवून देणें.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. ३६

हुंडीमधी—ठराविक निर्दिष्ट अशा कालानंतर पटणारी हुंडी.

—विल्सन

हुंडीवाल—हुंडीचा धंदा करणारा ब्रोकर.

हुंडी सकारन (सकारून) घेणें—हुंडी मान्य करणें.

१ वाइदा तुमचा जाहला खरा परंतु वागऊन घ्याल तर देतो. तेव्हां कबूल करून हुंडया ठेऊन रुपये देईन तेव्हा सरकारन घेतल्या.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १९४

२ येथून हुंडी एक, दोन हजाराची पाठविली आहे ही सकारून रुपये घेणें हुंडणावळी वजा असे. —वै. ४ स १७४४ पृ. १८

३ येक लाख दहा हजार रुपयांची हुंडी पाठविली, ते घेऊन उज्जयनीस रवाना केली असेल. हुंडी सकारली तरी जाटास लेहून पाठविणें.

—हिं. द. खंड १ पृष्ठ ३२

हुंडी सही होणें—हुंडी खरी असल्याची खात्री होणे.

हुंडया नानाजी पोतदार याजपासी देऊन जैनगरास पाठविल्या आहेत सही होऊन यैवज जमा जाल्यानंतर जाब लेहून पाठऊं.

—शि. शा. इ. सा. भा १ पृ. १३८

हुंडे विहीरी—विहीरहुंडा, बागाईत जमिनीवरील सारा. हा सारा बिघ्यावरून न ठरविता विहीरीच्या पाण्याने जेवढी जमीन भिजते त्यावरून आकारतात.

बागाइतु विहीरहुडे विहिरी १३ येकूण होनु १९॥.

—शि. च. सा. खं. ७ पृ. ८२

हुदवली—मूळ कर्नाटकी शब्द हुदवू. त्याचा अर्थ इस्टेट, प्रॉपर्टी. त्यावरून हुदवली म्ह. प्रापर्टीवरील कर (?)

जमाबंदीस पाच मार सर्वमान्ये मिनाह करून बाकी जमाबंदी सालाबाद देत जाणे. हुदवली माफिक घेऊ हे लिहून दिल्हे.

—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ ४६

हुद्देकरी—राजाचीं शस्त्रें राजाबरोबर पेटींतून वाहून नेणारा परिचारक.

अवघा जमाव लष्करचा बाणाचे टप्प्यावर दूर उभे करून खानानी पालखीबरावर दोघे हुद्देकरी पुढे चालविले.

—म. द. रु. १ पृ. २९

हुदा——शस्त्राची पेटी.

—रा. व्य. को.

हुंदारणे, हुंडारणें—झिडकारणें, धुतकारणें.

बोलणें मात्र मजकडे. परंतु सत्ताबळें बावानी हुंडारल्यास माझा इलाज नाहीं.

—म. शि. यां. का. पृ ५०४

हुडु—जिरेटोप, शिरस्त्राण.

ही खबर राजियास कळोन घोडियावर तसेच बसोन बख्तर हुडु घालोन व हातातील दोन पट्टे चढवून सडे होऊन उभे राहिले.

—म. द. रु. १ पृ. ६४

हुन्नरवंद, हुनरवंद—कारागीर, पाथरवट, गवंडी.

गबाळ हुन्नरवंद लावून पैका पावत नाहीं.

——रा. ८ पृ. १८

श्री नारायणाचें तळें यास चिरे काढावयास हुनरवंद लाविले आहेत तयार करून तळचासन्निध्य आणून ठेवूं.

—वै. ३ पृ. २६

हुन्नरवंदी—कावेबाजी किंवा कौशल्य.

मुख्य गोष्टी मशारनिलेनी ज्याहांबाजी सिनेदराजी बरीशी केली. हुन्नरवंदीनें किल्ला फत्ते केला.

—पे. द. १० पृ. ४६

हुनेर—हुन्नर, कला, डाव, पेंच.

राव पंतप्रधान तालीमखान्यांत जाऊत तालमीचा हुनेर सिकून स्नानसंध्या देवपूजन करून मग भोजन केले.

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १०५

हुंबर—मुलांचा एक खेळ. मुलांच्या खेळांचीं दुसरीं अनेक नांवें आढळतात ती अशीं– आटचापाटचा, अकटेदुकटे, अप्पाधप्पा, इरगीमिरगी, खांबखांबोळी, खिचकुला, खुंटाफळी, गायचाळा, घारमोर, छापो, डोळेझांकणी, टिपरघाई, धाळी, दडकुली, हुंबली, हुतुतु, हुरकुंड.

हुकूमबारदार सेवक—धन्याच्या हुकमाची तंतोतंत अंमलबजावणी करणारा एकनिष्ठ नोकर.

तुम्ही हुकूमबारदार सेवक! तुम्हास स्वामींचे आज्ञेपेक्षा अधिकोत्तर काय आहे?

——ऐ. प. पृ. २१

हुडा (पु)—जत्रा, किंवा जत्रेंत आलेला जमाव; यात्रेकरूंचा समुदाय.

हुमा—घोडयाच्या डोक्यावर पक्ष्याच्या पिसांचा तुरा बसवितात तो.

हुमे व कलग्याविषयीं लिहिलें त्यास हुमा एक दुसरा मिळाला तर न कळे कलग्या आज्ञेप्रमाणें घेतो.

—ऐ. ले. सं. १०९०

हुमाणे (न)—उमाणा, उखाणा. कोडें.

हुमायून—पातशाही.

फर्मान हुमायून.

—राजवाडे २०।१०

हुमायून—१ शुभ. २ भाग्यवान.

हुऱ्या भरणें—शेफारणें. गर्वयुक्त होणें.

साराऊंष फौज फार जमा जाहाली म्हणून हुऱ्या भरून सर्वांस अव्हेरयुक्त बोलाल तर न बोलणे.

—पुरं. द. भाग १ पृष्ठ १२६

हुरण (न)—मुंग्यांचा पुंज किंवा जमाव.

हुरपुरहुर—(?)

तुम्ही आपला खातरजमा धरून रुजू होऊन कामांत शरीक होणें. बेशक एकसानीनें कामांत शरीक झालेत म्हणजे हुरपुरहुर लेखोन सनदही आणावयासी जागा होईल.

—दस. शि. मो. इ. पृ ३४

हुरमठ—झुरमठ, झोंबाझोंबी, हातघाई. मारामारी.

शिंद्याकडील फौज नदी उतरून आली त्या ठिकाणी हुरमठ फार मोठी जाली.

—हो. कै. पृ. ११३

हुरमूज (स्त्री)—(१) गेरू, काव (२) भगव्या रंगाचा. (३) मोत्याचा एक प्रकार.

हुरूम (स्त्री)—हिय्या, हिंमत, धारिष्ट.

हुलक्या—एक गलबत प्रकार. —म. आ. पा. पृ. ५७

हुलकी (स्त्री)—डफ, डफडें, खंजिरी.

हुलसार, हुलस्वार—लष्कराच्या बिनीची बिनी.

(सर्वांत अघाडीची टोळी. या हुलींत चालणारे जे स्वार ते हुलसार. हे नेहमीं महार व मांग या जातीचे असत. **हुल उठली** याचा अर्थ हुलीच्या स्वारांनीं हल्ला केला, तेव्हां आतां बिनी लगेच येणार आणि मागून लष्करहि आलेंच असें समजावें.)

१२५ रू.	हैबती हुलसार.
४५	नालबंदी
६०	रोजमुरे १२
२०	कापड आख ५०
१२५	

—ऐ. लि. सं. ३६७४

सेटयाजी भोइटे याजकडील हुलस्वार पांच पाठविले आहेत गणती घेऊन रोजमरा चौराजा पंधरा रुपये देत जाणें.

—पे. द. ३३ पृ. ३५३

हुलहुल(स्त्री)—गोंधळ, घोळ, घप्पाघोळ.

हुलहुला—हुळहुळा, हैराण.

लूट आणि त्यांत प्रजन्याचें अवर्षण जाले यामुळें गांव बहुत हुलहुला जाला.

—पे. द. ९ पृ. ३०

हुली—?

नगोटी नि॥ नारो रामचंद्र सोने रुपे येकून किं. रु.

७॥	हुली ८८८॥
१५	मोटले ८८८१
५०	संपुष्ट जोडा १
२५	चुणी १
३०	रामनामी २

—ऐ. सं. सा. खंड ११ पृ. ४२

हुवल गनी—ईश्वर सर्व समर्थ आहे.

—भां. भो. द. पृ. ५२

हुरन—स्वरूप.

हजरती साहेबाच्या हुस्नाकारणें आणि आपले तोंडे बोलिले या कारणें जरूर होऊनु बावाजी नाईकास दिढाशा होनांचा कतबा देऊनु हुस्न पेश करून फर्मान घेऊनु पाठविला असे. तुम्हा कारणें कहाय एक पाठविली असे.

—शि. च. सा. खं. ६ पृष्ठ ३२

हुस्न—चांगलेंपण; सौंदर्य.

यांतील हुस्न लिहिलें.

—राजवाडे ७ खलप २।१०६

हुस्नकुभे—गुणदोष.

हजरतीनी एकवाक्यतेनें नेकसलाह पुसावी, म्हणजे यांत हुस्नकुभे कोणती आहे ती ध्यानांत येईल.

--राजवाडे ५।८४

हुसेनी—यादवी, दंगल, आपसांत कत्तल.

पुढें शिद्याकडील ज्यान बत्तीसाचा कंपू यांत हुसेनी झाली. एक राडा (गोंवळ) राहिला. मग महाराजांनीं पन्नास हजार रुपये रोकड घेऊन

कंपूत गेले सर्वांस आश्चर्य वाटलें कीं सरदार खावंद याजला म्हणावे छाती. वाढून एकला आपल्यांत आला. महाराजानीं आपसर (ऑफिसर) बोलावून प्रश्न केला की तुम्ही चाकर आमचे कीं ज्यान बत्तीसाचे?

—हो. कै. पृ. १६८

हूद घेणें ?—हूप घेणे ? उत्साह, उत्सुकता. धैर्य.

सारांश राजश्रींच्या चित्तांत आले आहे कीं स्वामीच्या (बाजीरावाच्या) चित्तांत उत्तरेकडील भर भरला आहे. तो मनसबा तुम्ही करालच व फौजा जातात याणी मोगलाची व मुलकाची हूद घेतली. यामुळें हावभरी होतील. आणि केवल दिलीसी ढेहा(?) लाविली म्हणजे कोणे वेलेस नाहीं कोणे वेलेस तऱ्ही अरीस्ट येईल. --पे. द. १७ पृ. ३८

हूल—तरवारीचें टोंक.

१ त्यांच्या जवळ आपण तरवार उपसली आणि रतनसिंगाच्या पोटांत हूल चालविली आणि त्यानें आरोळी मारली तेव्हां आपण बाहेर पळून आलों. येक हूल मात्र आपण चालविली. दुसऱ्याने काही हूल अथवा हात आपण चालविला नाहीं.

—पे. द.

(हूल चालविणें म्हणजे तरवारीच्या टोंकाकडून भोंसकणें, व हात चालविणें म्हणजे तरवार उगारून वार करणें)

२ दादासाहेब पेशव्याबर औरंगाबादचे मुक्कामीं जाधवानें मारेकरी घातला. (बहिर) दिशेकडे जातां मारेकऱ्यानें शेतखान्याजवळ गांठिलें. तरवारीची हूल चालविली. थोडासा दंडावर काकर निघाला. खैर झाली. मारेकरी गाडदी मुसलमान होता. —ऐ. ले. सं. ३४५

३ परस्पर त्यांची त्यांची कल वाढत असतां किल्लेदारानें येऊन दरवाजा दिल्हा आणि मारमार केली ते समयीं किल्लेदारास हूल चालविली थोडीशी जखम जाहाली. —पे. द. ३३ पृ. ६०

हेगतेग—टाळाटाळी.

तीन वेळां त्याचेथें आम्ही जाऊन साहित्याविसी बोललो. त्यासी हेगतेग यैसे बोलतात. —पे. द. १६ पृ. १०९

हे गोष्ट उत्तमांत नसे—ही गोष्ट उत्तम नाहीं.

फिरंगाणचें नाक उरण. हा जागा त्याचे हस्तगत जाला म्हणजे काये चव नाहीं! त्यांनीं लिहिलें असोन उपराळा न करावा हे गोष्ट उत्तमांत नसें.

—पे. द. ४० पृ. २२

हेजीब—वकील, मध्यस्थ, बोलणें करणारा.

१ बिदरुरचे हेजीब रघुनाथ यांस समागमे मागून घेतले.

—पे. द. २८ पृ. २००

२ मुराररराऊ व तुम्ही देसाई याचे हेजिब हुजुर आमचे भेटीस कुडालीचे कामास आले होते.
—पे. द. ३१ पृ. १६९

३ त्यावरी दिपाई आऊ यानी दत्तोपंत हेजीब ठेविले. त्यानी हेजिबीची चाकरी करून काजकामें केली ते समयीं बांदलाची सक्तगिरी फार होती.
—ऐ. सं. सा. खं. ४ पृ. ६७

हेट, हेट जाणें—किनाऱ्यानें खालील बाजूस जाणें.

हेट—१ दक्षिण कोंकण २ दक्षिण दिशा.

आरमारचें तयारीविशी व हेटच्या जमावाचे कबिले चिरंजीवानीं अटकाविले आहेत, त्याजविशी चिरंजीवास लेहून पाठवावे म्हणोन लेख केला.
—पे. द. ३ पृ. ४१

हेट—कोंकणांत शास्त्री नदीच्या म्हणजे चिपळुणाच्या दक्षिणेकडील मुलूखत्या प्रांतांतील रहिवासी तो हेटकरी. मराठी लष्करांतील पायदळांत यांची मुख्यत्वेंकरून फार मोठ्या प्रमाणांत भरती होई.

हेटचा वारा—दक्षिणेचा वारा.

हेटाली—हेटाळी, हेटाळणी.

सर्वांचे चित्तांत धनाजी जाधवाची गोष्टी हेटाळीची दिसोन येते कीं यास सरंजाम दिल्हयानें याजवल फौज कैंची, आणि याच्यानें होणे काये ?
—पे. द. ११ पृ. १३

हेडचा—हेड घेऊन जाणारा; म्हशी, घोडे, बैल इ. ची खरेदी विक्री करणारी फिरस्ती जमात.

ऐशास हेडचे, चारण, लमाण, कारवान, सौदागर, गोसावी यांकडे ठिकाणी घोडीं उंटें बैल यांच्या तलाशींत असावे.

हेड—विक्रीसाठीं गांवोगांव चालविलेला घोड्यागुरांचा किंवा मेंढ्याचा कळप असे कळप बाळगून धंदा करणा-या सौदागरांना 'हेडचे' म्हणत.

हेडस् फेडस्—हिडीस् फिडिस्.

रा. हरगोविंद यांसी तात्यांनी फार हेडस् फेडस केली.
पे. द. भाग २७ पत्र नं. ९४

हेत—प्रेम; कळकळ; आस्था.

राजश्री नाना हेत राखितात त्याप्रमाणें आपणही मनांत निखालस चालावें.
—ऐ. ले. सं. ८९८

हेद्दू— (पु) -(Satin wood) कोकणातील एक मोठें, मोठ्या आणि वाटोळचा पानांचे इमारती लाकडाचे झाड. या लाकडावर लाखी रंग चांगला बसतो.

हेपलाटा—हेलपाटा.

तेथे जाऊन कांही होणें नाहीं जाऊन हेपलाटे खावे इतकाच मजकूर.
—ऐ. ले. सं. १४४६

हेर—?.

रायाजी पाटील व लखबा यास हिम्मतबहादूर यांजकडें बोलावयास म्हणून पाठविले याणी बोलण्याचा नार करून त्यास धरावा ही बातमी त्यास कळली. नंतर तो तयार होऊन गोटाबाहेर आला तो हे हेर जाऊन पोहचले.
—म. द. रु. ३ पृ. ८१

हेरी—सुगावा, बातमी. पत्ता.

दुसरे दिवसी संभूसिंग दोन हुजऱ्यानिशी वाघावर गेले. वाघाची हेरी आल्यावर ज्या जाळीत वाघ होता तेथे हे गेले.
—मरा. कु. इ. भा. १

हेरेबारे—शिडांत वारा घेण्याकरता शिडांची दिशा बदलणें.

१ प्रस्तुत उपर जंजिरे सुवर्णदुर्गच्या नस्तावर चार इंग्रजी तरांडी थोर, हेरेबारे करून फिरत आहेत.
—पे. द.

हेल्याच्या कानी किंगरी वाजवली तरी तो आपली ट्रोंय सोडीत नाही—कडू कारलें तुपांत तळले साखरेंत घोळलें तरी तें कडूच. किंवा कुत्र्याचे शेंपूट नळींत घातले तरी ते वाकडेच.

हेल (पु)—भाडें. वाहतुकीचे मोल.

हेलपटी—ओझीं वाहून नेणारा हमाल.

हेलवलांड—१ दुर्लक्ष, उपेक्षा, २ दंगा, घालमेल.

सांप्रत बऱ्हानपुराकडे अथवा कोठेहि मार्ग चालत नाहीं आम्ही रा. नानापासी येका किल्ल्यास रहावयाची चिठी मागितली आहे घेऊन पाठऊन देतो तो (तोपर्यंत) वडिली रामसेज इंद्राई हर्ष दोन तीन जागा आहेत त्यातून येकादे स्थळाची योजना करून परवानगी घेऊन ठेवावी. न जाणो तिकडेच हेलवलांड जाली तर बहुत सावध असले पाहिजे.
—हिंगणे द. भाग २ पृ. ५९

हेवहदेवड—मोबदला, साटेलोटें करणें, एक वस्तु घेऊन त्याच्या बदलीं दुसरी देणें.

हैदर—सिंह.

हैदोस—रणखंदल.

तेव्हां नामीनामी सरदार व धारकरी नांवाबिनांवाचे याणी जीवित्वाची तमा न धरिता बेलाशक हैदोसच केला.
—पा. ब. ४०

हैंफ—जुलूम, अत्याचार.

१ तुम्ही परागंदा होऊनु बाहेर गेलेसि तरी याचे सिरी साहेब धिग असतां यैसा हैंफ जाहला आतां त्यांची द्वाही घेऊनु फरजंद हाती धरूनु सरफराज केला पाहिजे व बेरीसदारानी ज्यानीं लावून देऊनू सीर कापविल आहे त्यासी गोसमाल देवया साहेबी पाठी राखली पाहिजे.

—शि. च. सा. खं. ५ पृ. २

२ रावजीनें या गोष्टीचा विचार राजे याजवलोन कांहीच करून घेतला नाहीं, हैंफ आहे.

—पे. द. २५ पृ. ४५

३ आपण खरा निघालो आणि (असे असतां) आपणावरी हैंफ होतो आकसकोसीस जाली आहे म्हणौनु गाऱ्हाणें देउनू गेला.

—शि. च. सा. खं, १ पृ. ४१

हैंब—जुलूम, छळ, गहजब.

वेडी घालून तीन महिने बंदखानी घालून रोजबरोज मार करून नाना जाचणी केली पाठीचे वाबोडे केले आणि कागद बलेच हिरोन घेतला यैसा हैब केलियांवरी आपण कर्नाटकांत बेनकालेचे मुक्कामी जाऊन राजश्री (शहाजी) महाराज साहेबास भेटलो.

—शि. च. सा खं. ७ पृ. ६५

हैंबत—भीति, धास्ती.

तेव्हां कारभारी याणी मसलत दिली कीं बुणगे गेले, जामदारखाना गेला, फौजेनें हैबत खाल्ली. आता तह ठरवावा. —हो. कै. पृ,१४

हैबती—भ्याड.

हैबत खाणें—कच खाणें, भीति घेणें.

अवतरणासाठीं 'झामडणें' पाहा. —हो. कै, पृ. ८४

हैरणी—हल्ला; उठावणी.

लोकांनीं तोफांचे मारामुळें व बंदुखांचे मारामुळें हैरनीया करीत परंतु तोंड लागेना. दर हैरनीस १०।२० मानुस जखमी होये तेव्हां लोकांनीं मारामुलें कदर खाऊन सन्मुख होते ते मार्ग सोडून इकीकडे जाले.

—पे. द. भाग २५ पत्र नं. १६७

हैरत—आश्चर्य, अचंबा.

हैरत खाणें—धास्ती खाणें

पालेगार लोकांनीं लढाईची जुरत (हिम्मत) न ठेविता हैरत खाउ हप्त्यास (?) व लडके बाळेस देखील सोडून फरारी जाले.

—इ. सं. चिना. ७

हैराण--परेशान— हैराण. त्रस्त व चिंताक्रांत.

लश्करांत महागाई फार, रुपयास ७ शेर अन्न मिळत नाहीं म्हणून सर्व लोक बहुत हैराण परेशान आहेत. —दि. म. रा २।३५

फिरंगाणच्या मन्सुब्यामुळें हैराण परेशान जाहले.

--पारसनीस ब्र. च. ७६

हैराण पेरोशान—हैराणपरेशान, हैराण त्रस्त व चिंताक्रांत.

मोंगल मागे आले तरी त्यांस हैरान पेरोसान करू, पाईची धापा देऊन धावता धावताच खराब होत तेच करून दाबांत आणून गांठ घालून बुडवितो. —ब्र. च. पृ. २२

हैवान—पशु, जनावर, पशुतुल्य.

होईक—भविष्य, ज्योतिष.

श्रीदयें उदय आपलाच होत जाईल, असें होईकहि पाहिलेलें आहे.

—ऐ. ले सं. २९१९

होऊं ये—होऊन येईल.

तेथें त्यांच्या दर्शनाचा लाभ जाला तर होऊं ये.

—पे. द. ८ पृ. ४६

होका—हुक्का. छोटथा मडक्यासारखा मातीचा पोकळ गोळा ज्यांत दारू भरतात तो. तो हातानें फेकून लढाईत मारावयाचा असे.

पंचेचाळीस हजार तीनशेंतेवीस गोळे तोगी (तोफांचे) ४५११८ थैनी (यैनी म्हणजे ऐनी, लोखंडाचे घडीव गोळे २०५ दगडी (गोळे), ६७९ होके मातीचे भरले (दारूनें भरलेले), गंजिफा नल्या २८ (तोफांच्या नळचा). ५१ रामचंग्या. १ मारपेच, ३ सुबे लोखंडी, २१२ हिलाल लोखंडी, ६ गज जेजालाचे (दारू ठासण्याचे), २३ सूज्य जेलालाचें ६ बट पोलादी, जेजलाचे सामान सिगडे १२७ रंजकदाणी १. लंबछडचा (तोफेचा प्रकार) रेडू, धमाके ४ (तोफेचा एक प्रकार)

—पे. द.

आम्हाजवळ भांडे नव्हते. शत्रुच्या लोकांनी भांडी व जेजाला, बाण, होके. जम्बुरे, यांची मारगिरी बहुत केली.

—पे. द. ३ पृ. १२

होगा—लुटारू दंगेखोर.

याकरिता चोराचे व होग्याचे पुर्ते पारिपत्य केल्याविना धास्त लागणार नाहीं. —पे. द.

आम्हा दोघास सालगुदस्त किले सुधागडाहून जुनरकर होगे याणी धरून

जुनरास रा. लुमाजी बलकवडे याणी न्हेले होते.

—ऐ. सं. सा. खंड ६ पृष्ठ २१

होट—ओहोट.

त्याचे उपराळीयास होटाचा समय होता यास्तव होटातून लोक बाहेर पडले.

—पे. द. १६ पृ. ८०

होणार भविष्य—अटळ भवितव्यता.

आम्ही आल्याशिवाय लढाईचा मुकाबला करूं नये म्हणून इकडून लिहीत गेंले परंतु होणार भविष्य आश्विन श्रु. ८ स लढाई शिकस्त जाली. (लढाई होऊन पराभव झाला)

—हो. कै. पृ. १५०

होणार भावी—नशीब, अदृष्ट.

अदवानी टाकून आले हें ठीक न जाहलें. होणार भावी !

—ऐ. ले. सं. ४११२

मोरारराव हैदराच्या भेटीस जातात ! याएवढा मूर्खच त्रैलोक्यांत नाहीं. भेटीस जाऊन शाबूत माघारे आले तरी त्या सारखा अदृष्टवान कोणी नाहीं. होणार भावी !

—ऐ. ले. सं. १४२५

होणीच—?

आपनही लिहिले की उंदरीवर जमाव जे कराल त्यास फौजेचा आला उंदरीवाचून कसा होतो ? माघारे जाता जे लोकी घाटाहून निघाले असले ते जातील हा तर मोठा घात हे अंत पाहुन इलजाम हजरतेचा व स्वामींचा की यांच्यान कांहींच न झाले होणीच जाणतात करनं कठीन.

होणीर—अवश्य होणारें. अदृष्ट, अवश्यंभावी.

त्यास श्रीचें चित्तास येऊन लोकाचें प्रजेचें दुरादृष्ट तदनुरूप यैसा विचार घडोन आला. होणीरास यत्न नाहीं.

—पे. द. ३ पृ. ७३

होत काळ—होता काळ, उत्कर्षाचा योग, बढतीचे दिवस.

अवतरणासाठीं गांवखुद व नियतशाबुदी पाहा.

—हो. कै. पृ. १०

होत येणें (?) तडक येणें?

रोहिल्याचे पारपत्यानिमित्त तुम्हास वारंवार लिहिले ते न केले यैसियासी आता आम्ही इकडे आलों, तुम्ही याचे मुलकातून होत येणें.

—पे. द. भाग २९ पत्र नं. १४३

होतहोत—हलके हलके.

उपास न पडता रोजबरोज खायाला सापडे आणि होतहोत घोडी तवाना होत ऐसे करणें.

—रा. ८ पृ. २४

होती वस्त—ज्याबद्दल आशा किंवा भरंवसा वाटावा अशी गोष्ट.

होतेंभातें—?

पुण्यांत धारण चांगली आहे. या प्रांतीं होतेंभातें बरीच आहेत.

—ऐ. ले. सं. ३७७०

होद्दा—हुद्दा, जिम्मा, काम.

ज्यापक्षी सल्तनतेच्या बंदोबस्ताचा होद्दा तुम्हाकडे लागला, तेव्हा फौजेची उस्तवारी व कर्ज परिहार करणें तुम्हांस अगाध नाहीं.

—ऐ. च. ११७

होदा—हुद्दा, जिम्मा, जबाबदारी.

येक भाऊसाहेब मात्र गेले सलतनत आहे तेच आहे व आम्हीही आहोत होदा राखितो ऐसे असता शहानी (अबदालीने) आम्हास हलके मरातिबानी लिहिणें उचीत नाही. —हिंगणें भाग २ पृ. ४४

होन हल्ला--निकराचा हल्ला.

तोफांच्या दोन्हीं बाजूंस बहिर्साल यानें स्वार दबा धरून बसविले होते, त्यांनीं एकदम होनहल्हा केली. तेव्हां अंदुखानाच्या भावाची फौज मोडली.

--ऐ. ले. सं ८३५६

होपल होपळ--सैल, पोकळ.

लटक्या होपल गोष्टीवर आम्ही वाट पहात नाहीं.

—पे. द. २८ पृ.२६९

इकडे तहाचें बोलणें आहे तें होपळ ! उगाच नाद मात्र.

—ऐ. ले. सं. ६३६५

होपळ, होपळसुती--बिनमहत्त्वाचा, कच्चा. जीर्ण Slack, Slovenly, dis orderly, of stupid and sluggish spirit and ways.

फुलचरीहून मीर रहीमतुल्ला याचें पत्र आले त्याची नक्कल पाठविली आहे. होफल (होपळ) मजकूर लिहिला आहे जिन्हाळा (महत्त्वाच्या-गोष्टी) काहीच लिहिला नाहीं. --पे. द.

होबासा (पु)--दिलेलें आश्वासन; आश्वासन.

होम देणें—होमात आहुति देणें.

त्यावरी होम द्यावयाचा काल जाला. म्हणून राजश्री प्रतिनिधीस होम द्यावयास स्वामीनी निरोप दिल्हा. --पे. द. ११ पृ. १३

होयकार--होकार, संमति.

होयीक--(न) भवितव्य, प्रारब्ध, होष्यमाण.

होरट—ओरड, गवगवा.

लोकापवादाकरितां होरट करावी तर स्वामीचें नांव थोर विवेक करून होईल तेंच करावे. --पे. द. १४ पृ.२८

होरड--होरट, हट्ट, हेकडपणा, ओरड.

विचार मानमार्ग पाहून राहावयाचे झाले तर राहाणे रिकामी होरड करून फसाल. तरी यैसे न करणें. --पुरं. द. भाग १ पृ. २३१

होरा ठेवणें--नादास लावून ठेवणें, सूत्र ठेवणें.

जर जेष्ठ वद्य आमावाषेपावेतो कार्य होत असेल तरी निश्चयात्मक लिहीणें. नाहींतरी उगेच होरा ठेऊन आम्हास सर्वस्वी अपकीर्तीस पात्र करावें यैसा पदार्थ उत्तम नाहीं. --पे. द. १६ पृ. ५

होराबारी (स्त्री)--झटापट, रसकस, हमरीतुमरी.

होरीबोरी घेंणे—वाऱ्याप्रो शिडें फिरवून जहाजाचें तोंड फिरवणें.

वसईकडून गलबते ४४ आली. माहिमाकडे जात होती. अकस्मात ढालणी घेऊन फिरोन जिजिरे मजकूरचे बारीयावर होरीबोरी घेत राहिली. —पे. द. ३४ पृ. ६६

होरेबोरे घालणें किंवा घेणें—हुजत घालणें, वादंग घालणें, आढेवेढे घेणें.

आम्ही त्यास उत्तर केले कीं तुम्ही वाडा लुटण्या पहिल्यानें आला तेव्हां आम्हास बरोबर घेऊन वाड्यांत येता तर यादी लिहितो आता सारी दौलत लाख रुपयेची तुम्ही लुटली. आम्ही याद लिहिणार नाही. यैसे चार घटका होरे बोरे घातले.

—केळकर संग्रह स. ग. जोशी दप्तर

होलार--वाजंत्र्याचा धंदा करणारे महार-मांग.

होवेयांशी—होण्यासाठीं.

शेख खान महंमद सेखजीचे होवेयांशीं (शेखजीचे होण्यासाठीं) श्रीमंतांनीं पूर्ववत्प्रमाणें त्यांचा सरंजाम त्यास करार करून दिल्हा असे. —रा. खं. ३ पृ. ७०

होश्यमाण—भविष्य, अदृष्ट.

होश्यमाणानरूप होणें ते धन्याचें पुण्यप्रतापें होईल. —पे. द. ३३ पृ. २४

होश, होशा--उत्साह; त्राण. अवसान.

त्याचें राजकारण विध्वंस जाहलें; त्यांचा होश गेला. —राजवाडे १०।५९

आतां मोंगलामध्यें होशा तिळतुल्य राहिला नाहीं. —राजवाडे १।२५८

पठाण थंडा उत्तमप्रकारें केला बाहेर निघोन यावें हा होश त्यांत राहिला नाहीं. —हि. द. खंड १ पृ. ५४

हौझह—बाजू, भाग.

हौसला—कर्तृत्व; शक्ति; इच्छा; हेतु.

काम मोठें हौसला थोडा; कसेही करून पेशामद करावी म्हणून बोलावयास जातात. —राजवाडे ५।११

त्यांचा मानस होसला उत्तम आहे. —राजवाडे १०।५९

होहका मारणें—नांव घेऊन हांक मारणें.

सेनाधुरंधर अंगीं ज्वराची भ्रान्ति होती त्यामुळें कांहीं बोलले नाहीं छ १९ रोजीही अस्तमानी होहका मारल्या परंतु ज्वराचीच भ्रांती हुकारच दिल्हा आणि श्रीमान बावा यैसे मात्र भ्रान्तीतच शब्द केला.

—नाग २ पृ. ११३

हौज—हौद.

दरबार बरखास्त करून नाना व हरीपंत तेथोन उठोन हजाऱ्याचे हौजाकडे गेले (हजारी कारंजाच्या हौदाकडे)

—पुणें अखबार भाग ३ पृ. १२६

हौर--(पु.) पूर (नदीचा).

हौसलेदार—कर्तृत्ववान, शक्तिमान्. महत्वाकांक्षी.

(अवतरणासाठीं 'उरुज' शब्द पाहा)

--पुणें अख. भाग २ पृ. १२५

क्ष

क्षमेत आणणें—क्षमा करणें; दया करणें.

त्यास ते संभावित गृहस्थ व आप्त. त्यांजकडून वांकडी गोष्ट होणार नाहीं. क्षमेंत आणावें. शिंदे यांचे हातीं त्यांस देऊं नये.

—ऐ. ले. सं. ५००६

क्षिती—पराभव.

श्यामलाकडील स्वारी दुर्बुद्धी धरून आली होत्ती त्यास नतीजा देऊन क्षिती केली. —पे. द. ३३ पृ. ५२

क्षीत--क्षिती. वैषम्य.

ईश्वरें केले ते उत्तमच म्हणावें ते गोष्टीची क्षीत मानावी यैसे नाही.

—पे. द. १६ पृ. ९३

क्षीरोदक—स्त्रियांच्या लुगड्याचा एक प्रकार.

क्षेत्र करणें—उपास करणें.

१ अद्याप कोणत्याहि सावकाराची सावकारपट्टीची तोड पडली नाहीं अरबांची निकड फार आहे, इतकीं कीं, दोन रोज घरांत अग्नि प्रदीप्त नाहीं! निकड सोसून क्षेत्र करीत आहेत. —ऐ. ले. सं. ५१२०

२ येथें आल्यापासून नाना याजकडे अदमासें वीस क्षेत्रें केलीं कांहीं वेळा (ते) उपोषित मजबरोबर बसले होते कांहीं वेळा जेवले त्याजकडे सरकारी व खासगत तगादे रोज १०।१२ नाहींत असा बहुत करून दिवस जात नाहीं ते मला म्हणतात सातशें रुपये दोन वेळां मिळून देतो आणि मला मुक्त करावे. नाहीं पेक्षां तुम्ही किती क्षेत्रे घालाल ततकीं जिवंत आहे तोपर्यंत करीन. —पे. सा. पृ. १२६

क्षेत्र कुशतर्पण—?

तरी ज्या ज्या क्षेत्रीं वगैरे जागा परभु आहेत त्याजकडे पूर्वीपासून मुंजी वगैरे कर्मे चालत आली आहेत त्याप्रमाणें चालवणें म्हणून चिटणिसी पत्रें.

	ब्राह्मणास	मामलेदार यांस
क्षेत्र जेजुरी	१	०
क्षेत्र पैठण	१	०
क्षेत्र राक्षसभुवन	१	०
क्षेत्र कुशतर्पण	१	०

—चां. का. प्रभु ग्राम. प्रक. पांच अस्सल आज्ञापत्रें उपोद्घात पृ. १८

क्षेप निक्षेप—निक्षून, निश्चितपणें, ताबडतोब, तत्काळ, निःसंशय.

१ येक बाबल व उतरण हे दोही माहालचा हवाला मात्र क्षेप निक्षेप बाळाजी भिकाजीकडे आहे ऐसे लिहिले आहे. —पे. द. १७ पृ. ५८

२ श्रीमंत क्षेपनिक्षेप छावणीस राहिलेच तरी तुम्ही दोन महिने अवसान धरून त्यास सोबत द्यावी. —ऐ. ले. सं. ८४५

३ थोड्या दिवसांकरितां कूच न करावें. भेटी झाल्यावर निरोप क्षेपनिक्षेप देऊं यांत संदेह नाहीं. —ऐ. ले. सं. १७२०

ज्ञ

ज्ञानमठ—तुरुंग.

१ जानोजी महाराव निंबाळकर यासी नवाब नासरजंगानीं ज्ञानमठींत

ठेविलें; त्यावर इतराजी फार.

—पे. द. ४० पृ. ६०

२ आपण आक्रमशक्ती आंगी आणून वजारत करून मिर्झा अमानीस ज्ञानमठी बसवून बादशाहीचा बंदोबस्त करावा.

--म. शि. यां. का. पृ. ३७२

ज्ञानेश्वरी—आळंदी.

तुम्ही उदईक ज्ञानेश्वरी येणे परवा येरवडियास यावे.

--पेठे दप्तर भाग १ पृ. २४

॥ समाप्त ॥

शुद्धिपत्र

पृष्ठ शब्द	अशुद्ध शब्द	शुद्ध शब्द
८०२ दाषाणा	दाषाणा	पाषाणा
८०५ पिंजनरीत	पत्र नं. २५०	प. न. २४९ पृ. २३८
८१७ पेचील ?	इस्तबाल कसल खरिक पेचील	इस्तकबाल फसल खरिफ पेचील.
८२६ पेषक, पशख	पशख	पशरव (मूळ फारशी शब्द 'पेशरौ' असा आहे त्याचा अर्थ 'जलदीने पुढे जाणें' असा आहे.)
८२६ पेषक माकूल		पेषकष माकूल असावे पेषकष म्ह. खंडणी. पेष–कष माकूल म्ह. योग्य खंडणी दाखल.
८३० पैशून्य पाहाणें	आसतर्गास	आप्तवर्गास
८३१ शोके माणूस	षोकें	पोंके
८३५ पोशा	महिमत	महिपत
८४४ फटकडी	पे. द. ३३ पृ. ३१७	पे. द. ३३ पृ. ३१६
८४६ फत्तचालीव	दलेलें यश	दिलेले यश
८४९ फई	फई	फर्द
८५७ फांज	उत्तरेकडील सफेली–कडील	उत्तरेकडील सफेलीची
८६७ फुकभात	येईल	येईन [यैन]
८७४ ब	स—ह,	सह
८८४ बतर्फ	वगैरे फौज	व गैरफौज
८८७ बदगोई	ऐवं	ऐसं
८८८ बदनुका	तितीक	कितीक

पृष्ठ शब्द	अशुद्ध शब्द	शुद्ध शब्द
१०२ बरहक	बरहक जाहला	हरदम जाहला [लबाडीचा]
१०६ बलीग		'बलीगदानंद'असा शब्द वाचावा.बलीगदानंद म्ह. परिणाम जाणावा.
१०९ बस्तावार	स्तावार	बस्तावार
११० बसाअतनेक	शुम	शुभ
१२५ बाणास फर्मा करणें	वणाच्या	बाणाच्या
१२९ वयद	वयद	बायद
१३९ बिल्कम	बिलकम	बिकलम
१४० बिगेदानी		मूळ पाठ निगेबानी असावा.
१४१ बिचोबा	वोन	दोन
१४१ बिचोबा	किळकोळ	किरकोळ
१४२ बडि	बडि	ब्रिडि
१४८ बिराढरी	बिराढरी	बिरादरी
१४९ बिल्मक्ता	बिल्मखत्ता	बिल्मक्ता
१४९ बिलंगार करणें	जिंगी	जंगी
१५२ बिसहल	सहलीह	सहलीस
१५२ बीजखवाई	बीजखाई	बीजखवाई
१५३ बीतम	मानमार्ग	नेमा मार्ग
१५९ बुरखी	घाल यासी	घालायासी
१६० बुलगे	हजार	बाजार
१६४ बेजाह	सुनवर	सुनेवर
१६५ बेडगें	लीखंडी	लोखंडी
१६६ बेतऱ्हा		या शब्दाच्या दिलेल्या अर्थात अतोनात असा आणखी अर्थ हवा

पृष्ठ	शब्द	अशुद्ध शब्द	शुद्ध शब्द
९६७	बेदखल	बदखल	बेदखल
९६८	बेदुवा	बघत	बघत
९७१	बमरामत	बमरामत	बेमरामत
९७१	बमरामत	बेमरातब	बेमरामत
९७३	बेमोहीम	बेमोहीम	बेमोहीन
९७३	बेराजी	सुजाता दौला	सुजातादौला
९६४	बलकरणी	बलकरणी	बेलकरणी
९७६	बेष	बेष	बेष
९७९	बैदा	तबलेकरिता	तलबेकरिता
९८७	भणाण	भयाण	भणाण
१००४	भुम्या	भूमीतील	भूमीतील
१००६	भेजवणूकविद्य	विद्य	विद्या
१००६	भेटबकरा	Governer	Governor
१००९	मक्दूब	कक्दुबाचे	मक्दुबाचे
१०१०	नक्सूद	नक्सूद	मक्सूद
१०१०	मकतुरी		मूळ अरबी शब्द 'मिकतर' असा आहे त्याचा अर्थ Fire Pot म्ह. दारूचें मडकें त्यावरून हातबाँब, सबूचा, असा अर्थ असावा
१०१२	मख्तसर	विल्लेस	किल्लेस
१०१२	मख्ताशीर	पे. द. २८८	पे. द. २८
१०१४	मखसूस ?		'विशेष' किंवा ' विशेष मजकूर असा कीं, '
१०१६	मचु करणें	पनेलीस	पणवेलीस
१०१६	कज्बूर	कज्बूर	मज्बूर
१०१६	मज्मू	सजमू	मजमू

पृष्ठ शब्द	अशुद्ध शब्द	शुद्ध शब्द
१०१७ मजगल हेबान		शुद्ध पाठ 'सेत तैसाच जंगल हेब होऊन काठवण वाढले,' हेब या अरबी शब्दाचा अर्थ 'भयानक स्थितीत'
१०१९ मंजावणें	वेळेच	बळेच
१०२४ मध्यस्तरी	मध्यस्तरी	मध्यस्तरी
१०२५ मधू	वधू	बंधू
१०२५ मन्वंतर	जें मन्वंतर	ते मन्वंतर
१०२७ मनोवार	मनोवार	मनेवार
१०२९ मअनुन	मअनुन	ममनुन
१०३१ मर्जीमुबारक	शुमेच्छा	शुभेच्छा
१०३६ मलूक	बासासाहेब	बाबासाहेब
१०३९ मवचूद	तवचूद	मवचूद
१०४० भवाजनेनवीस	भवाजनेनवीस	मवाजनेनवीस
१०४१ मशाती		हंगामी पिकणारी म्हणजेच शेतजमीन.
१०४२ मशकत		मशकत असा मूळ फा. शब्द त्याचा अर्थ 'मेहनत'
१०४५ मसमति बोट		मसकती बोट म्हणजे मसकताहून आलेली
१०५० महर्ग	हलता	टलता
१०५० हसरा	हसरा	महसरा
१०५० हसली करणें	हसली करणें	महसली करणें
१०५१ महामुरी होणें	सहामुरी	महामुरी
१०५३ मळोन	अलीगोहर वजीर	अलीगोहर व वजीर
१०५५ माजम		नजरमाजम असा शब्द

पृष्ठ	शब्द	अशुद्ध शब्द	शुद्ध शब्द
			वाचावा. त्याचा अर्थ नजरमोजणी किंवा नजर मोजणीने म्हणजेच नजरेने पाहून केलेली गणती
१०६०	मादरचोद	हजामजादा	हरामजादा
१०६७	माळूल वहिवाट	माळूल वहिवाट	मामूल वहिवाट
१०६९	नारुफात	नारुफात	मारुफात
१०७२	मालीमुलकी	आरतेमहालात	आरसेमहालात
१०७३	मालेंभीक	नागर	नांगर
१०७४	माह	धरिले	थारले
१०७५	माहाबतनामा ?		आशीर्वाद पत्र किंवा प्रेमळ पत्र.
१०८३	मिलनी	पृष्ठ ९२	पृष्ठ ९३
१०८६	मीनमजाफ ?		मीनभजाज असा तर मूळ शब्द नसेल ? त्याचा अर्थ मधून पडणारा रस्ता.
१०९२	युखालिफान	युखालिफान	मुखालिफान
१०९३	मुधनी	मुधनी	मुघनी
११०७	मुनका	सोलापूरकराने	सोरापूरकराने
११२०	मुसनफ	मुनसफ	मुसनफ
११२१	मुसनापत्रे	मुसनापत्रे	मुसनापत्रे
११२१	मसरीफ	मसरीफ	मुसरीफ
११२१	मसळी	मसळी	मुसळी
११२२	सारत	सारत	मुसारत
११२३	मूठ	सव्वीस	सर २०
११२७	मेणजीगी	मेणजीगी	मेणजोगी
११३१	मीकळे दरवाजेने	मीकळे दरवाजेने	मोकळे दरवाजेने

पृष्ठ शब्द	अशुद्ध शब्द	शुद्ध शब्द
११३१ मीकासा	मीकासा	मोकासा
११३२ मीगली	मीगली	मोगली
११३२ मोघल	ढेऱ्याचा	डेऱ्याचा
११३६ योमजमा	योमजमा	मोमजमा
११३६ योमजमा	पगिची	पागेची
११३८ मोहजबा	आळतेकर	आळेकर
११४२ सरा	सरा	मोहसरा
११५४ येस्कुई	येस्कुई	येक्सुई
११५९ प्रेरून येकासी	प्रेरून	येरून
११६२ ऋसिक	ऋसिक	ऋषिक
११६६ रुंगामेजी	रुंगामेजी	रंगामेजी
१२०६ रेमेडोके	अलेमानी अलीमानी	अलेमानी (अलीमानी-पंडितासारखा.त्यावरून कवाईत शिकलेले ?)
१२५२ वलद्	ईंबत	ईंबन
११७२ रफेखल	निकारण	निराकरण
११७७ रवई	रहबई	रहवई
११९७ शादीचा रुक्का		शादीचा रुक्का हें अवतरण आहे राजवाडे ७।२०४ मधील
१३०१ शतम	पत्र नं. ४०	पत्र नं. ४१
१३३० शरत्वास हूड	शरत्वास	शूरत्वास
१३३१ शेखपांड्या	बजाजी	बयाजी
१३३५ शेळ	शेळ (स्त्र)	शेळ (स्त्री)
१३३५ शेकी	शेकी	शोकी
१३३५ शंकी	शंकी	शोकी
१३३६ शोदा	चावडौजवळ	चावडीजवळ
१३४० घमारी	घमारी	घुमारी

पृष्ठ	शब्द	अशद्ध शब्द	शुद्ध शब्द
१३४४	सकन	सकन	सकुन
१३४४	सकन	सकन	सकुन
१३४९	संजान	संजान	संजाब
१३४९	संजान	संजान	संजाब
१३५१	सडीस्वारी धांवणें	तेथूहि	तेथून
१३५३	गत्रंजी	गत्रंजी	सत्रंजी
१३५५	संतोष होणे	लटल्याचे	लुटल्याचे
१३५७	सदे होणे	जालिवारी	जालियावरहि
१३६०	सण्हपानसफा	सण्हपानसफा	सफ्हपानसफा
१३६३	संभाळीं	डितांची	पंडितांची
१३६६	मदारणे	मदारणे	समदारणे
१३६६	मदारणे	मदारणे	समदारणे
१३६९	समुदाव	भटन	भेटून
१३७०	सदर	सदर	सर्दार
१३७०	सदर	सदर	सर्दार
१३८०	सरसिहान	अंतोषा	अंतोबा
१३९३	सही करणें	शका	शंका
१३९३	सही करणे	शका बोलतात	शंका बोलतात
१३९४	साकल्यतेकडून	ताकीद बत	ताकीद बहुत
१३९४	साकल्यतेकडून	ब त	बहुत
१३९५	साकल्यतेकडून	कळ	कळला
१३९५	साख्त	प्राप्त हते	प्राप्त होते
१३९५	साख्त	ह ते	होते
१३९६	साछील	पैसा बरा केला	पैस बरा केला
१३९८	साछील	पैसा बरा केला	पैस बरा केला
१३९८	साजिसी	पृ. १४	पृ. ६४
१४०१	सदत	सदत	सादत
१४०२	ज्ञापेक्ष होणें	ज्ञापेक्ष	सापेक्ष

पृष्ठ शब्द	अशुद्ध शब्द	शुद्ध शब्द
१४०२ ज्ञापेक्ष होणें	ज्ञापेक्ष	सापेक्ष
१४०३ सार्थ	पृ. १२३	पृ. १२२
१४०६ सार्थ	पृष्ठ १२३	पृष्ठ १२२
१४११ सालहाल	पृ. १००	पृ. १०७
१४१६ साळपाळ	साळपाळ	साळमाळ
१४१७ सकंदा	सकंदा	सिकदा
१४२७ सिळा पडणें	पृ. ११७	पृ. ११६
१४२९ सोहहिसा	सोहहिसा	सीहहिसा
१४२९ सोहहिसा	सोहहिसा	सीह हिसा
१४३४ संबतराशी	संबतराशी	सुंबतराशी
१४३६ सुमारे	दारू कोठ	दारू कोठें
१४४३ सूवह	सूवह	सुबह
१४५६ स्वाद	पृ. ९१	पृ. ९७
१४५६ वाद	वाद	स्वाद
१४५६ वाद	स्वद केला	स्वाद केला
१४६१ हजी	पृ. २९	पृ. ९९
१४६५ हतरहित	पृ. १०	पृ. १४
१४८४ हस्तबुद	पृ. ९०	पृ. ९२
१४८६ हमहळित	हमहळित	हळहळित
१४९० हातसीतल करणे	किंवा लांच देऊन	लांच देऊन
१४९२ हारून पळणे	बाकी फौं	बाकी फौज
१५०१ हुकमतयन्हा	हुकमतयन्हा	हुकमतपन्हा
१५०१ हका	हका	हुका

★

भाग.....२

रॅपर छपाई श्री. राजेन्द्र आर्ट प्रेस पुणे २